हवेनुं पुस्तक वी. पी. थशे, इ० सूचनाओ

૧-વિવિધ ગ્રંથમાળાનું આ પછીનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલાશે. મહાભારત અને રામાયણોની છપામણ વગેરેને લીધે વિવિધ ગ્રંથમાળામાં વધારે ઢીલ થઇ છે. સંવત ૧૯૮૨નાં એ માળાનાં પુસ્તકોમાં દાનવીર કાર્નેગીવાળું પુસ્તક ચોથા ભાગ જેટલું છે, અને આ પુસ્તક (તેના પૃષ્ઠ ઘણાં મ્હોટાં હોવાથી) અર્ધા વર્ષ જેટલું છે. આથી હજી પણ એક પુસ્તક (લગભગ દાનવીર કાર્નેગીના કદ જેટલું) એ વર્ષ ખાતે બાકી રહ્યું છે. એ પુસ્તક (આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા-ભાગ બીજો) હવે છપાવવા માંડ્યું છે, એટલે ઘણું કરીને ૧૯૮૪ ના પોષમાસમાં તે વી. પી. થી મોકલાશે અને તેના દ્વારા નવા વર્ષનું-એટલે કે સં૦ ૧૯૮૩ નું વાર્ષિક મૂલ્ય (સાદાં પૂંઠાંના ગ્રાહકો પાસેથી રૂ. ૪ અને પાકાં પૂંઠાંના ગ્રાહકો પાસેથી રૂ. ૫) મંગાવી લેવાશે. એ ઉપરાંત મ. ઓ. ચાર્જના બે આના પોસ્ટ-ખાતાને જુદા આપવાના છે. માટે એ વિષે નીચલા પૈકી જેમને કાંઇ પણ લખવાકારવવાનું હોય તેમણે તે આ પુસ્તક પહોંચેથી આઠ દિવસસુધીમાં લખી મોકલવું.

ક-જેમને નવા વર્ષથી નવા ગ્રાહક થવું હોય.

ખ-જેમને નવા વર્ષથી ગ્રાહકમાંથી નીકળી જવું હોય.

ગ-જેમને સાદાં પૂંઠાંમાંથી પાકાં પૂંઠાંના વર્ગમાં જવું હોય.

ઘ-જેમને પોતાના શિરનામામાં ફેરફાર કરાવવો હોય.

ચ-જેમને દરેક પુસ્તક રજીસ્ટર બુકપોસ્ટથી મેળવવા માટે રૂ ૦॥ વધારે ભરવા હોય.

૨-ઉપલું વી. પી. પાછું વાળનાર એ પુસ્તક ખોશે. ઉપર મુજબ સૂચના અપાયા છતાં જેઓ સવેળાથી તે મુજબ ન કરતાં અત્ર તરફનું વી. પી. નહિ સ્વીકારે, તેઓ તે ૧૯૮૨ ના છેલ્લા પુસ્તક ઉપરનો સર્વ હક ખોશે.

૩-અમદાવાદનાં ગ્રાહકોને પણ વ્યવસ્થાની સુગમતા માટે ઉપલું પુસ્તક અન્ય સર્વ ગ્રાહકોની પેઠે ક્રમશઃ વી. પી. થીજ મોકલાશે. રૂબરૂ લવાજમ ભરીને થોડાક આના બચાવવા જતાં જે શ્રમ અને કાળજી તેમને રાખવી પડે છે તેમજ સંસ્થાને પણ સળંગ વ્યવસ્થામાં જે અગવડ આવે છે, તેના અનુભવ પછી વી. પી. નોજ રસ્તો વધારે ઠીક જણાયો છે. આમ છતાં જેમને રૂબરૂમાંજ પૈસા ભરવા હશે, તેઓ ૧૯૮૪ના માગસર સુદ ૧૫ સુધીમાં પોતાનો રજીસ્ટરનંબર દર્શાવીને ભરી જઈ શકશે. આથી તેમને બચાવ તો માત્ર ઉપર જણાવ્યું તેમ વી. પી. ખર્ચના બે આના જેટલોજ થશે.

૪-વી. પી. થી કોને નહિ મોકલાય ? જે સજ્જનોએ નવા વર્ષથી ગ્રાહકમાં રહેવાની ના લખી હશે તેમને, તેમજ વડોદરાનાં "પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ" દ્વારા જે લાયબ્રેરીઓ પૈસા ભરે છે તેમને ઉપલું પુસ્તક વી. પી. થી નહિ મોકલતાં સાદી રીતેજ મોકલાશે.

૫-આફ્રિકા તેમજ બીજાં દેશાવરનાં ગ્રાહકોને દરેક પુસ્તક (ત્રણ આનાના વધુ ખર્ચે) રજીસ્ટર કરાવીનેજ મોકલાતાં હોવાથી તથા ત્યાં માટેનું ટપાલખર્ચ પણ દરેક વીસ તોલા દીઠ અર્ધા આનાને બદલે બે આના જેટલું આવતું હોવાથી તથા શિલીંગના પોસ્ટલ ઑર્ડર બદલ અહીં શિલીંગ દીઠ દશથી સાડાદશ આના મળતા હોવાથી દેશાવરના ગ્રાહક મહાશયોએ પોતાના પાકાં પૂંઠાં સાથેના વાર્ષિક લવાજમ બદલ રૂ. ૭ અથવા ૧૧ શિલિંગ મોકલી આપવાના છે.

૬-વિવિધ ગ્રંથમાળામાં એક વર્ષનો ખાડો પડી ગયો છે; તે ખાડો સંવત ૧૯૮૪ માં નહિ પુરાઇ રહે તો ૧૯૮૫માં પુરાઇ રહેવા સંભવ છે. માટે વાંચનાર બંધુઓને પણ એ (૧૯૮૪-૮૫ નાં) બે વર્ષો દરમિયાન (૧૯૮૩ ના વર્ષ સાથે) કુલ ત્રણ વર્ષનું લવાજમ ભરવાનું આવશે.

૭-એ ત્રણ વર્ષો દરમિયાન વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા નીચલામાંનાં તેમજ નવી પસંદગી થશે તેમાંનાં પુસ્તકો નીકળશે.

મુસ્લીમ મહાત્માઓનાં ચરિત્ર, શુભસંગ્રહના નવા ભાગ, આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળાના નવા ભાગ, સત્સમાગમ અને [illegible], ટુંકી વાર્તાઓના નવા ભાગ, ભારતીય નીતિકથાઓ, સ્વામી વિવેકાનંદનો [illegible], સુબોધ રત્નાકર, વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામીનું ચરિત્ર, પશ્ચિમનાં પ્રસિદ્ધ પુસ્તકો, કવિવર

૪—શ્રીતુલસીકૃત रामायण—ઉત્તમ ટીકા અને ૪૦ ચિત્રો સાથે

આમાં મૂળ દોહા ચોપાઈઓ આવા મોટા અક્ષરમાં અને ગુજરાતી ટીકા આવા અક્ષરમાં છે. પૃષ્ઠસંખ્યા ૧૪૨૦, કદ ૬॥×૧૦, પાકાં પૂંઠાં, સ્વદેશી મજબૂત કાગળ. તથા વિદ્વાનોના ઉપર જણાવેલા ઉત્તમ લેખો ઉપરાંત ક્ષેપક કથાઓ, લવકુશકાંડ, તુલસીદાસ ઇત્યાદિ ચાર મહાત્માઓનાં બોધપ્રદ ચરિત્ર, હનુમાનચાલીસા, અષ્ટક, નિર્ભયપત્ર, શકાવલી અને રામાયણમાહાત્મ્ય તથા બીજી પણ ઉપયોગી બાબતો અપાઈ છે. મૂલ્ય રૂ. ૬, બે ભાગમાં બાંધેલાના ૬॥, ૧૯૮૪ના પોષ સુધી ૦॥॥ કમી, પોસ્ટેજ ૧।.

૫—શ્રીયોગવાસિષ્ઠ महारामायण-મોટા બેભાગમાં-ત્રીજી આવૃત્તિ

વેદાન્તના આ સર્વોપરિ ગ્રંથમાં આવા મોટા અક્ષર, વેદધર્મસભાવાળુ ઉત્તમ ભાષાંતર, પૃષ્ઠ ૧૬૦૦, કદ ૬॥×૧૦, મજબૂત કાગળ, પાકાં પૂંઠાં, મૂલ્ય ૧૦. પરંતુ ૧૯૮૪ ના પોષ સુધી રૂ. ૮ અને મુંબઈમાં ૮॥. પોસ્ટેજ રૂ. ૨).

૬—૭—महाभारत चित्रावलि તથા रामायण चित्रावलि

એ પૈકી રામાયણચિત્રાવલિમાં રામાયણને લગતાં ૩૬ ચિત્રો છે; તથા મહાભારતચિત્રાવલિમાં મહાભારતનાં ૨૬ ચિત્રો ઉપરાન્ત ભારતસાવિત્રી-સ્તોત્ર, મંગલાચરણ, વૈદિક પ્રાર્થના, મહર્ષિઓને સ્મરણાંજલિ, શ્રીમહાભારતમાહાત્મ્ય, ઇત્યાદિ મહત્ત્વના વિષયો આપ્યા છે. આર્ટ પેપર ઉપર છપાયા છતાં દરેકનું મૂલ્ય ૦॥= પાકું પૂંઠું ૧) પોષસુધી ૦॥ ને ૦॥।, પોસ્ટેજ ૦।

૮—महाभारत અને रामायणविषे केटलाक विचार તથા सूचनाओ

વિવિધ ગ્રંથમાળાના ગયા અંકતરીકે નીકળેલા આ ૨૦૦ પૃષ્ઠના અને ૮ ચિત્રવાળા પુસ્તકનું મૂલ્ય ૦॥= છતાં પોષ માસ સુધી છ આનામાંજ મળશે તથા પોસ્ટેજ પણ નહિ આપવું પડે.

૯—शुभसंग्रह भाग बीजो (આ પુસ્તક પોતેજ.)

આ પુસ્તક પોષમાસ સુધીજ પોસ્ટેજ સાથે રૂ.૨) માં મોકલાશે. વી.પી.ખર્ચ રૂ.૦।, એ પછી પો. જુદું

૧૦—महाभारतविषे अनेक विद्वानोना विचार

મહાભારતના પહેલા ભાગમાં મહાભારત અને રામાયણને લગતી જે ખાસ હકીકતો અપાઈ છે, તેનું આ જૂદું પુસ્તક હોઈને એમાં પૃષ્ઠસંખ્યા ૩૨૮, મૂલ્ય ૧।, પાકાં પૂંઠાં સાથે ૧॥, પરંતુ પોષ આખર સુધી ૧) અને ૧। પો૦ વી. પી. ખર્ચ ૦॥.

૧૧—बीजी नवी आवृत्तिओ इत्यादि

શુભસંગ્રહ ભાગ પહેલો, દયાળુમાતા, સદ્‌ગુણી બાળકો, બાળસદ્‌બોધ, બાળકોની વાતો, દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ, આ પ્રત્યેકનું મૂલ્ય ૦।, પણ કોઈપણ એક જાતની પાંચ પ્રતનો રૂ. ૧; તથા એમાંની એક કે વધુ જાતની મળીને રૂ ૧૦૦ ની પ્રત ૬૦૦ તથા મુંબઈમાં ૫૫૦ અપાશે.

मफत के ओछा मूल्ये मागनारने विनति

આ સંસ્થાનાં પુસ્તકો માટે ઉપલા પ્રકારની માગણીઓ હજી આવ્યા કરતી હોવાથી જણાવવાનું કે:—

આ સંસ્થામાં વગરકિંમતે કે નિર્ણિત કરતાં ઓછી કિંમતે પુસ્તકો આપવાનાં સાધન, સગવડ કે રિવાજ નથી. કોઈવાર કોઇ સજ્જન તરફથી આર્થિક સગવડ આવી પડવાથી જ્યારે કોઇ અમુક પુસ્તક હરકોઇ માગનારને આપવાના સંગોગો ઉભા થાય છે, ત્યારે તે પ્રકાર પ્રથમથીજ જાહેર કરી દેવાય છે. માટે જ્યાંસુધી એવું જાહેર કરાયું હોય નહિ, ત્યાંસુધી કોઇએ પણ એવી માગણી કરવી નકામી છે. આ સિવાય કોઇ કોઇ વાર અલ્પ-સ્વલ્પ આર્થિક સગવડ આવી મળતાં તેમાંથી તો માત્ર એટલુંજ બની શકે છે કે, ખાસ અમુક કોટીના અને અમુક સ્થિતિવાળાને તથા અમુક રૂપેજ આપવાનું હોય છે; અને તે પણ એવા પ્રકારનાં યોગ્ય પાત્રોને શોધી શોધાવીને વગર માગ્યેજ અપાય છે, અને રૂબરૂમાં કે પત્રથી માગનારને તો શબ્દથી કે અનુત્તરથી નકારજ પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ વાર કોઇને વગર માગ્યે કાંઇ અપાયું હોય તે ઉપરથી તે પોતાની લાયકાત અને હક્ક સુદ્ધાં માની લે છે કે, હવે તો આપણી આવા પ્રકારની સેવા આ સંસ્થાએ શરૂ કરી દીધી છે, અને તેથી જ્યારે જે પણ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરશે, અથવા જે પણ આપણે જોઈતું હશે તે આપ્યા કરશે. કેટલાક માનવો વધારે સમજુ હોવાથી તેઓ પોતે તો એવું સમજી લેતા નથી; પણ તેમને અપાયલું જોઈ-સાંભળીને બીજા માનવો તો અનેક માગવા આવે છે; અને પરિણામે નારાજ થાય છે!

આગળ નાગપુરની જેલમાં ગયેલા બંધુઓ માટે કેટલાંક પુસ્તકો અંતર્યામીની આજ્ઞાથી વગરમૂલ્યે અપાયલાં, તે ઉપરથી અનેક સમજુ માનવોને પણ જે દષ્ટિથી ધનવાનો પાસે માગવા જાય, તે દષ્ટિથી માગવાની વૃત્તિ થઇ આવી હતી. ધનવાનો પાસે તો ભલે સમાજસેવકો માગી શકે; પણ આ સંસ્થા કેવી સ્થિતિ વચ્ચે અને કેવી નીતિરીતિથી ચલવાતી હોય, અને આ સેવક અન્નભિક્ષું હોવા છતાં ગૃહસ્થાશ્રમીઓને બીજી વસ્તુઓના પણ દાતાપણાનો દારૂ પાવો, એ વાત તેને ગમતી નહિ હોવાથી એ નાલાયકી બદલ તેના પ્રત્યે માગણી કરવારૂપી સજા નહિ કરતાં તેને ક્ષમાજ આપવી જોઇએ.

જેઓ આ સેવકને ધનવાન કે સંસ્થાનો માલીક માનવાના ભ્રમથી કે બીજી કોઇ સમજણથી, પોતામાટે કે પોતાની સંસ્થામાટે કે બીજા કોઇ માટે મુફત કે ઓછા મૂલ્યે મેળવવાની આશા રાખતા હોય તેમને વિનતિ છે કે એવો ભ્રમ તેઓ કાઢી નાખે. વળી આ સેવકની તો હજી પણ એવી માન્યતા છે કે,—"માત્ર ઇચ્છાનેજ ધર્મગ્રંથની કિંમતરૂપે સમજવી જોઇએ" પરંતુ તેવી માગણીઓ પૂરી પાડવા પાછળ લાખો કરોડોની રકમો જોઇએ; અને સુપાત્રોને શોધનાર પરખનારા અનેક ઉચ્ચકક્ષ કર્મયોગીઓ જોઇએ; તે આ સંસ્થા ધરાવતી નથી. માટે આ સંસ્થાની મદદ તો માત્ર પુસ્તકોની કિંમતમાં જે કાંઇ સસ્તાપણું લાવી શકાય, તેમાંજ સમજવાની છે; અને એ રીતે જે કાંઇ કિંમત ખર્ચવાની રહી, તેટલી પણ સગવડ જેમની પાસે ન હોય, તેમણે તો પછી તે આ સ્થળેથી માગવાને બદલે ધનપતિઓ પાસે અથવા તો પોતે જે રાષ્ટ્રસેવકોની આગેવાની નીચે કે રાષ્ટ્રીય ફંડની રાહત નીચે દેશસેવા બજાવતા હોય, ત્યાંજ માગવી જોઇએ. આ સેવક પાકેપાયે એવું માને છે કે, પૈસાની યાચના કરી જાણનાર કોઇ પણ માનવ, બીજી કોઇપણ બાબત કરતાં જ્ઞાનદાયક ગ્રંથોને ખાતર જોઇતાં નાણાં વધારે સહેલાઇથી મેળવી શકશે. વળી જેઓ મહિને ૨૫-૫૦ પણ એક યા બીજી રીતે મેળવતા હોય, તેઓ જો અન્નવસ્ત્ર કરતાં પણ જ્ઞાનનું મહત્ત્વ વધારે સમજતા હોય તો તો બીજી બાબતોમાં થોડીક કરકસર કરીને પણ ગ્રંથખરીદીની સગવડ ઉભી કરવી, એ તેમને માટે અશક્ય નથી. બાકી આ સેવકને તો જે પણ સંયોગો વચ્ચે જે કાંઇ કરવાનું હોય તે યથાવત્ વર્ણવવા બેસવું, તેના કરતાં તો "મખ્ખીચૂસ" "સંસ્થાનો માલિક" "લૂંટારો" "દશલાખનો માલીક થઇ બેઠેલો" "ખાઉધરો" "'સસ્તું' શબ્દ તરફ ધ્યાન આપે પણ 'સાહિત્ય' શબ્દ તરફ ધ્યાન નહિ આપનારો" "કુલહીન" "વ્યભિચારી" તેમજ એથી પણ વધારે ઉદાર ઇલ્કાબો મળે એજ તેને વધારે ગમે છે.

લિ૦ અવગુણસાગર ભિક્ષુ—અખંડાનંદ

महाभारत लेनार तथा लेवा इच्छनारने सूचना

૧-મહાભારત જેવા આ અતિ હિતકારક ધર્મગ્રંથ સમજુ માણસોને તો વહેલા મોડા પૂરી કિંમતે પણ લેવોજ પડશે; તો પછી તે સવેળા અને કિફાયતી કિંમતેજ તેમણે શામાટે ન લેવો ? ગુજરાતી પ્રેસનું આખું મહાભારત જ્યારે ૭૫) થી પણ મળતું નહિ, ત્યારે તેનું બીજું કનિષ્ઠ ભાષાન્તર રૂ. ૫૦)થી પણ અનેકોને લેવું પડેલું. માટે આ મહાભારત વેચાઈ ગયા પછી પાછું એવું ન કરવું પડે તેટલા માટે, તથા આવા મ્હોટા ગ્રંથ ફરી ફરીથી છપાવા સહજ નથી તેટલા માટે પણ જેમનાથી બને તેમણે આવી વિરલ તકનો લાભ બને તેમ તરતમાં લઇ લેવો ઘટે છે.

૨-મહાભારતના પહેલા ભાગમાં પુષ્કળ લેખો ઉમેરવા કરવાથી ભાદ્રપદ આખરેજ બધા ભાગ તૈયાર થઈ શકયા; અને તેથી આસોમાંજ વિવિધ ગ્રંથમાળાનો અંક નીકળી શકયો, તેથીજ મહાભારતનું તૈયાર થયા પછીનું કિફાયતી મૂલ્ય ૧૯૮૪ ના પોષમાસ સુધી લંબાવવામાં આવ્યું છે. અર્થાત એ સમયસુધી અમદાવાદના કાર્યાલયમાં ૩૨) થી અને મુંબઇના કાર્યાલયમાં ૩૩) થી અપાશે, તથા મહાભારતચિત્રાવલિ મફત અપાશે. પોસ્ટેજ રૂ. ૫)

૩-અગાઉ જેઓ આ ખાતાનાં શાંતિપર્વને તથા આદિ અને સભાપર્વને ખરીદી ચૂકયા હોય,તેમણે પણ તે તે ગ્રંથ આ સાત ભાગના પેટામાં નવાજ લેવા ઠીક છે. છતાં જેમને તે એક અથવા બંને ગ્રંથ નહિજ લેવા હોય તેમની પાસે તે દરેક ગ્રંથ દીઠ ખર્ચાયલા પૈસા બદલ રૂ.૨॥ ઓછા લેવાશે.

૪-મુંબઇના ગ્રાહકોએ ભરેલાં નાણાંની પાવતી મુંબઇમાં કાલબાદેવીના મંદિર સામેના કાર્યાલયમાં મોકલી આપીને તેમજ અમદાવાદના કાર્યાલય ભેગાં ગ્રાહક થનારે અમદાવાદના કાર્યાલયમાં પાવતી મોકલી આપીને મહાભારત મંગાવી લેવું. જેમની પાવતી ગેરવલ્લે ગઇ હોય, તેમણે પોતાની સહીવાળો કાગળ તથા પાવતીનો નંબર, તારીખ, ઠેકાણું અને નામ વગેરે લખી મોકલવું જોઇએ; અને ધણી હયાત ન હોય તો તેવા શેરા સાથે તેમના વતી વંશવારસે લખવું જોઇએ. બે કે વધારે માણસો માગનારા નીકળશે તો તે આપવામાં ગુંચવાડો અને ઢીલજ થશે.

૫-રેલ્વેરસ્તે મંગાવનારને આ ગ્રંથ બહુ ઓછા ખર્ચે આવશે અને પેકીંગ ઇ૦ પણ નહિ ચઢતાં માત્ર રેલ્વેખર્ચજ રૂ.૧ થી ૨ જેટલો ભરવાનો રહેશે.પરંતુ એ રસ્તે મંગાવનારે સ્ટેશનનું નામ અને રેલ્વે રીસીટ મોકલવાના શીરનામા ઉપરાંત મૂલ્ય પણ પ્રથમથીજ મોકલવું.

૬-મહાભારતનું વજન પેકિંગ સાથે શુમારે ૨૬ રતલ થવાને લીધે રેલ્વે પાર્સલથી મોકલવામાં બંગાળી ૨૦ શેરનો ચાર્જ ભરવાનો આવશે. માટે જેમને એના ભેગાં આ સંસ્થાનાં બીજાં પુસ્તકો પણ પંદર રતલ સુધી મંગાવવાં હશે, તેમને તે વિનાખર્ચે મંગાવવાની તક છે. મંગાવતી વખતે આ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવી કે:–આ સંસ્થાસિવાયનાં બીજાં પુસ્તકો લાવી મોકલવાનું એક નિયમતરીકેજ બંધ છે, અને કમીશન લાગ નીચેના નિયમ મુજબ અપાય છે.

पुस्तकोमां अपाता कमीशनना हालना नियम

૧–અમદાવાદના કાર્યાલયમાંથી મહાભારત સિવાયનાં પુસ્તકો કમમાં કમ રૂ. ૨૫) કે વધુનાં લેવાથી ૧૨॥ ટકા, અને ૧૦૦) કે વધુનાં લેનારને ૧૫ ટકા અપાય છે. ૨૫) નાં કે ૧૦૦) નાં પુસ્તકો ઉપરાંત મહાભારતની એક પણ પ્રત લેવાય હશે, તો તેમાંથી પણ ઉપલા ટકા કપાત થશે.

૨–એકલું મહાભારતજ લેવા ઇચ્છનાર માટે કમમાં કમ ત્રણ પ્રત લીધી હશે તોજ ૧૨॥ ટકા અને દશ પ્રત એકસાથે લીધી હશે તોજ ૧૫ ટકા કપાશે.

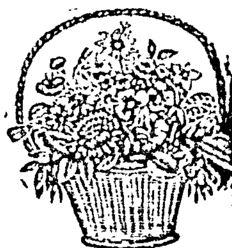
૩–મુંબઇમાં પણ ઉપરાક્ત ધોરણથી કમીશન અપાશે; પરંતુ તે ૧૨॥ ને બદલે દશ ટકા, અને ૧૫ ટકાને બદલે દોઢ આનો અપાશે.

૪–કોઇ પણ પુસ્તકની કિફાયતી કિંમતમાંથી કાંઇ પણ કમીશન કપાતું નથી.

૫–આફ્રિકા વગેરે દૂર દેશાવરથી મંગાવનારે પણ ૧૯૮૪ ના પોષ માસ સુધી રૂ. ૩૬) ને બદલે ૩૨) અથવા તો પચાસ શીલીંગ મોકલવા, અને પોસ્ટેજ ૪૦ બદલ અગિયાર શીલીંગ અથવા રૂ. સાત મોકલવા એ સમય પછી તો પૂરેપૂરી કિંમત તથા પોસ્ટેજ ઉપર મુજબ મોકલવું.

૬–રામાયણ તેમજ મહાભારતમાંનાં મોટાં ફુલપાનાં ચિત્રાસિવાયનાં બાકીનાં જે પણ ચિત્રો વહેંચવા કાઢવા સારૂ છુટાં લેવાં હશે, તેનું મૂલ્ય નીચે મુજબ છેઃ—

૧ થી ૧૦ પ્રતસુધી	દર પ્રત દીઠ	૭ પાઇ
૧૧ થી ૫૦ ,,	,,	ચાર પાઇ
૫૧ થી ૧૦૦ ,,	,,	ત્રણ પાઇ
૧૦૦ થી વધુ પ્રત લેવાથી	,,	અઢી પાઇ
૫૦૦ થી વધુ પ્રત લેવાથી	,,	બે પાઇ

प्रकाशकनुं निवेदन

૧૯૮૨ના ચૈત્રથી શ્રાવણ સુધીના વિવિધ ગ્રંથમાળાના અંકોદ્વારે "લેખ સંગ્રહ"નો આ બીજો ભાગ શુભાકાંક્ષી વાંચનાર બંધુઓની સેવામાં ઈ. ૧૯૮૪ના કાર્તિકમાસમાં મૂકવામાં આવ્યો છે.

આ પુસ્તકમાં સંગ્રહાયેલા જુદી જુદી બાબતોને લગતા ભાષાવિષયક લેખો સાથે તેના લેખકોનાં નામ તેમજ જે જે સામયિક પત્રો ઉપરથી તે લેવાયા છે તેમનાં નામ પણ અંતમાં સુધી આપ્યાં છે. આ સ્થળે તે તે તમામ લેખકો, સંપાદકો તેમજ પ્રકાશક મહાશયોનો આભાર માનવામાં આવે છે.

લેખસંગ્રહના આ બીજા ભાગનું કદ જેમ મોટું (વિવિધ ગ્રંથમાળાના ચાર અંક જેટલું અથવા સામાન્ય કદનાં ૮૦૦-૯૦૦ પૃષ્ઠ જેટલું) થયું છે, તેમ તેમાં લેખસંખ્યા પણ ૪૧૦ જેટલી થઈ છે. એના અંગે સામયિક પત્રો વગેરેમાં જે મોટી સંખ્યાના લેખો જોવાયા-તપાસાયા, તેમાંથી એક કે એકાદ બે લેખો વિશેષ ઉપયોગી જણાયા તેજ આમાં સંગ્રહાયા છે. એમાંના કેટલાક લેખ ગુજરાતી ભાષાના હતા; કેટલાક અનુવાદરૂપે લીધા છે; અને કેટલાક જેમના તેમ હિંદી ભાષામાં છપાયા છે.

સામયિક પત્રોદ્વારા અનેકવિધ લખાણોનો જે જબરો પ્રવાહ વહ્યા કરે છે; તેમાં કોઈ કોઈ લેખ રત્ન જેવા હોય છે તે પણ બીજાં સામાન્ય લખાણો ભેગા સ્વલ્પ સમયમાં હમેશ માટે નષ્ટ થઈ જાય છે. એ વિશેષ ઉપયોગી લેખોને ચુંટતા ચાલી તેને સંગ્રહગ્રંથરૂપે દીર્ઘાયુષી અને જનસમાજના સદાને માટે વધારે લાભદાયી બનાવવા; એ પણ આ સેવકને મન એક અગત્યનું સેવાકાર્ય છે. તેથી આજથી બારેક વર્ષ પર વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા એક લેખસંગ્રહ ગુજરાતી લિપિમાં અને હિંદીભાષામાં છપાયો હતો. એના નિવેદનમાં બીજી હકીકત ઉપરાંત એવા સંગ્રહોની આવશ્યકતા અને હિંદુસ્તાનવાસીઓ તેમજ તે દેશભાષા(હિંદી)માં પ્રસિદ્ધ કરવાના વિશેષ લાભોવિષે કેટલુંક જણાવાયું હતું; તેથી આ સ્થળે પણ તેમાંનો ઘણો-ખરો ભાગ આ સેવકની તેની તેજ ભાંગી તૂટી હિંદી ભાષામાં આ નીચે (સહજ ફેરફાર સાથે) અપાય છે.

"તીસ કોટી જનસંખ્યા કો ધારણ કરનેવાલા યહ વિશાલ ભારતવર્ષ કો અપને હી પૈદા કિયે હુએ ઔર બઢાયે હુએ ભેદભાવ, સ્વાર્થવૃત્તિ ઔર દ્વેષાદિ દોષોં કી દુષ્ટતા સે કૈસી કૈસી કાલિમ દુર્દશાયેં ઇ. સ. ૧૦૦૦ કે બાદ ભોગની પડી; ઔર ઉનકે મારે વહ અપની અસલી દશા કો તો ખો બૈઠા, પરંતુ તત્કાલીન દુર્દશા કો ભી ભૂલતા હુઆ કૈસી બેહોશી મેં ગીર પડા થા, યહ દુઃખપ્રદ બાત યહાં યાદ આ જાતી હૈ."

"કોઈ ભી વ્યક્તિ અથવા પ્રજા કે ઉપર કિસી મહાપીડા કા આ પડના ખુદ ઉનકા હી કોઈ ભારી દોષ વા પાપ કે બિના નહીં બન સકતા. જહાંતક ઉનકે અપને અંગ મેં કોઇ મુખ્ય અવગુણરૂપી અંતઃશત્રુ ઉદિત હોકર બઢ જાતા નહીં; વહાંતક મજકૂર નહીં કિસી બાહ્યનિમિત્ત કી કિ વહ આકર ઉનકો સતા સકે. સ્થૂલદૃષ્ટિ સે ભલે હી કહા જાવે કિ ભારત કો સતાને ઔર ગીરાનેવાલી અમુક બાહર કી પ્રજા અથવા વ્યક્તિયાં થી; પરંતુ યથાર્થ દૃષ્ટિ સે દેખા જાય તો વહ સબ માત્ર બાહ્યનિમિત્તરૂપ હી થી ઔર સચ્ચે શત્રુ તો વહ અંદર કે હી શત્રુ થે. ઉન શત્રુઓં કે વશ હોકર જબ ઉનકે મુખ્ય અંગભૂત પ્રાન્ત હી એકદૂસરે સે લડલડતે હુએ નિર્બલ હો ચલે થે; તબ ફિર કિસી બાહર કી લોભી પ્રજા આ ચઢે ઔર નિર્બલતા કા લાભ અચ્છી તરહ ઉઠાવે યહ બાત સ્વાભાવિક હી થી."

"જયચંદ અગર અપને પડોશી દેશબંધુ પૃથ્વીરાજ કે પ્રતિ અતિદ્વેષી નહીં બનતા; બન કરકે ભી દેશકે ભીતર હી ભીતર કામ લેતા ઔર શાહબુદ્દીન ઘોરી કો બાહર સે નહીં બુલાતા; તો પૃથ્વીરાજ ચહુઆન કી ગૌ બન કર છૂટનેવાલા વહ બાદશાહ કી મજદૂર હી ક્યા થી જો ફિર યહાં આ સકે? વહ ચઢ ભી આયા, પરંતુ પૃથ્વીરાજ કી વિલાસપ્રિયતા અગર ઉતની બઢ ગઇ નહીં હોતી ઔર સામના કરને મેં વહ ઇતના પ્રમાદ નહીં કરતા, તો સાક્ષાત્ રુદ્ર જૈસા મેવાડેશ્વર રાના સમરસિંહ જૈસા સહાયક હોને પર ભી ઉન પૃથ્વીરાજ કી હાર કૈસે હો સકતી થી? તાત્પર્ય યહ કિ અન-

ગુણરૂપ અંતઃશત્રુઓં કે બઢ જાને સે હી દેશ કો સેંકડોં વર્ષ તક યવનશાસન કે આધીન હોકર મહાદુર્દશા ભોગની પડી થી. દેશ કે પુનરુદ્ધાર કે અભિલાષી સુપુત્ર અકબર ઔર શિવાજી જૈસે કોઈ કોઈ સિતારે ભારત કે કાલે ભાગ્યાકાશ મેં ચમક ભી ચૂકે; પરંતુ જહાંતક જ્ઞાનરૂપ સૂર્ય કા ઉદય તથા ઉનકી સદ્‌ગુણરૂપી કિરણોં કા અસલી પ્રકાશ દૂર થા; જહાંતક અજ્ઞાનરૂપ કાલી રાત્રિ હર જગહ અપના અમલ ચલા રહી થી; જહાંતક ઉન અંતઃશત્રુરૂપ નિશાચરોં કા કાબુ દેશવ્યાપી હો રહા થા; વહાં તક ઉન સિતારોંકા પ્રકાશ સ્થાયી ઔર સુખસંપત્તિદાયક કૈસે હો સકતા થા? કુછ આશ્વાસનરૂપ હો કર કે ભારત કે વહ પ્યારે સિતારે ભી એક પીછે એક આગે, ઔર અપની અશાશ્વત ચમક દમક દિખા કર ચલ બસે. બસ હો ચૂકા; અબ વહ નિશાચર સબકા સબ જોર લગાતે હુએ વિશેષ પીડા દેને લગે.”

“ મહારાષ્ટ્રીય સેનાનાયકોં કે આન્તરિક દ્વેષ કે મારે અંતિમ ભારતીય મહાયુદ્ધ મેં દુરાની કે હાથ લક્ષાવધિ ભારતીય વીરોં કા નષ્ટ હોના, તથા ઇનકે મારે લક્ષાવધિ સ્ત્રી, વૃદ્ધ ઔર બાલકોં કા અનાથ, અનાશ્રિત હોકર અતિ આક્રંદ કરના; યહ ભારત કે લિયે થોડે દુઃખ કી બાત નહીં થી.”

“ એક દૂસરી અંતઃપીડા ને ભારત કા દુઃખ ઔર ભી બઢા દિયા. મહાન મોગલસમ્રાટોં કી દરબાર મેં અપની વજ્રમય છાતી નિકાલ કર ઐંઠનેવાલા; ઉનકા દક્ષિણ હસ્તરૂપ બન કર અપને બાહુબલ સે સારે ભારત મેં ઔર કાબુલ-કંદહાર મેં ભી ઉનકી બાદશાહી કો ફૈલાનેવાલા વો વીરભૂમિ રાજસ્થાન; પિછલે જુલ્મી સમ્રાટોં કી દી હુઇ અસહ્ય યાતનાઓં કો સહ કર કે ભી અબતક અપનેકો થોડા બહુત સમ્હાલ સકનેવાલા વહ રાજસ્થાન; ઇનિકા અપને હી છોટે ભાઈ મહારાષ્ટ્ર કે હાથ સે લૂટા જાના, જલાયા જાના ઔર પ્રબલ હત્યાકાંડ મચાયા જાના! ભલા ઇસ સે બઢ કરકે વિશેષ પેટપીડ યહ ભારતપિતા કે લિયે દૂસરી કૌન હો સકતી થી?”

“પરંતુ ઇતની મહાપીડા સહ કરકે ભી ભારત કા છૂટકા કહાં હો સકતા થા! અંદર અંદર કી ફુટ-ફાટ તથા સંકીર્ણતા કે બોયે હુએ બીજોં સે બના હુઆ ‘અંતર્દ્વેષ’ નામક વૃક્ષ, જો અબ સારે ભારત કો અપની વિષમય છાયા મેં દબા ચૂકા થા, ઇનકે ઔર ફલ ભી ઇનકો ભુગતને બાકી થે.”

“સોમનાથ જૈસે ધર્મસ્થાન કા લૂટે જાના તો યહ ભારત શુરૂ મેં હી ભોગ ચૂકા થા; પરંતુ વહ તો વિદેશી-વિધર્મી કે હાથ સે હુઆ થા! અબ કિસી હિંદુ કે હાથ સે ભી તો હોના ચાહિયે! હોલ્કર કે હાથ સે વહ ભી હો ચૂકા. નાથદ્વારે કે હિંદુધર્મતીર્થ પર ઉન હિંદુ કે હાથ સે હી અત્યાચાર હોના, શ્રીકૃષ્ણ કી મૂર્તિ કો ગાલી ઔર તિરસ્કાર સે અપમાનિત કરના તથા ઉન મંદિર કો લૂંટા જાના ભી બન ચૂકા!!”

“ પાઠક! ગભરાઇયે મત, ઇતને સે છૂટકારા નહીં. ઘોર દોષ-પાપ તો પ્રાણ કો લે કરકે હી પલ્લા છોડ સકતે હૈં. ઐસા ન હોવે વહાંતક એક સે એક બઢિયા પ્રયોગોં કા ઉનકે પાસ ઘાટા નહીં થા. અબતક તો હુઆ થા માત્ર શ્રીકૃષ્ણ કા હી અપમાન. અબ કૃષ્ણા કી ભી દુર્દશા હોની ચાહિયે ન! આપને પઢા હોગા કિ ભારત કે અધઃપાત કા યંત્રરૂપ વો પ્રાચીન ભારતીય યુદ્ધ કી જડ, વહ ભારત કે શીલ-સૌંદર્ય કી મૂર્તિ કૃષ્ણા(દ્રૌપદી)કે ઘોર અપમાન સે હી શુરૂ હુઇ થી. નિર્દોષ સ્ત્રીજાતિ કે વૈસે હી ગહરે શાપરૂપી બલ કી ઉન દુર્ગુણ-દૈત્યોં કો અબ આવશ્યકતા થી. ઉસી કૃષ્ણા અથવા દ્રૌપદી સે ભી અત્યંત નિર્દોષ ષોડશ વર્ષીયા કુમારિકા-મેવાડેશ્વર રાના ભીમસિંહ કી પુત્રી “કૃષ્ણા-કુમારી” થી. ઇનકે લિયે દો પ્રબલ રાજપૂત રાજાઓં કી ઉમ્મીદવારી આ ચૂકી થી, ઔર ઇસી કારણ સે કિસી ન કિસી એક ઉમ્મીદવાર કે હાથ રાના કા બાહ્યસ્વાર્થ નષ્ટ હોનેવાલા થા. ઇસસે બચને કે લિયે વહ સિસોદિયાકુલદુલારી, રૂપગુણ કી પિટારી કૃષ્ણાકુમારિકા કા વધ અપને હી સ્વાર્થી પિતા કે હાથ હોના! પરંતુ ઉનકે અપને હાથ ન ચલ સકે. તબ અપને કુટુંબી પટાવત કો આજ્ઞા દી ગઇ! વહ ધર્મવીર રાજસેવક કહતા હૈ:—“**રાજાજ્ઞા સે ભી ધર્માજ્ઞા વિશેષ હૈ. ધર્માજ્ઞા કે અનુકૂલ આજ્ઞા હોવે, તબ તો ઉનકે લિયે શિર ભી દે દેના મંજૂર હૈ; પરંતુ ધર્મવિરોધી આજ્ઞા કે પાલન મેં ઉંગલી ભી નહીં હિલેગી.**” દૂસરે કુટુંબી પટાવત કો આજ્ઞા હોતી હૈ. ધર્મ સે ભી રાજાજ્ઞા કો બડી માનનેવાલા વહ ધર્મહીન કટાર ભોંકને કો તત્પર હોતા હૈ. સ્વર્ગીય ગુણસૌંદર્ય કી દેવી અડગ ભાવ સે પિતૃહિત કે લિયે પ્રાણ દે[illegible] સામને ખડી હૈ. કન્યા કી માતા યોગમાયા કી તરહ વહાં ખડી ખડી ગંગાયમુના કી તરહ [illegible] રહી [illegible]િર કો પટકતી હુઇ બ્રહ્માંડભેદી આક્રંદ કર રહી હૈ. અંતઃપુર કી

તમામ સ્ત્રિયોં કા, રાજમહાલય કે તમામ પુરુષવર્ગ કા, તમામ દાસદાસી ઔર બાલબચ્ચોં કા ભી હૃદયફાટ રોદન સમગ્ર રાજમહાલય મેં હાહાકાર વર્તા રહા હૈ."

"કન્યા કે નિર્દોષ મુખને ઔર અડગ તત્પરતા ને ઉસ નીચ કા હૃદય ભી હિલા દિયા! કટાર ગીર પડી, મારનેવાલા દૂર જા બૈઠા. હાથ મેં કલમ લિયે હુએ વિધાતા ભી અદૃશ ભાવ સે યહ સબ દેખ રહે હૈ. યહ ઘોરાતિઘોર પાપ અગર બન હી જાયગા, તબ તો ભારત કે ભાવી મેં જો શબ્દ લિખના પડેગા, ઉનકો સોચ કરકે વો કાંપ રહે હૈ. કટાર કા ગીરના માનો ઉનકી કલમ કા હી ગીરના થા. વિધાતાજી ને ઉન બૂરે ભાવી કો હટાને કે લિયે અપને યોગબલ સે ઐસે તીન પ્રયોગ તો નિષ્ફલ હી કર દિયે. અબ ચૌથે પ્રયોગ મેં જહર કા પ્યાલા દિયા ગયા! કૃષ્ણાકુમારી અપને પિતા કા જીવન તથા શ્રીરૃદ્ધિ કી પ્રાર્થના કરતી હુઇ સરલ-અચલ ભાવ સે વિષ કા પ્યાલા પી કર, અપને પલંગ સે અપની માતા કે આંસુ પોંછતી હુઇ ધીર નમ્ર ભાવ સે કહતી હૈ:—"માઁ! ક્યા મૈં તેરે ઉદર સે નહીં જન્મી હૂં! ક્યા તેરી પુત્રી હો કરકે ભી મૈં યહ સંસારપીડા સે છુડાનેવાલે મૃત્યુદેવના મે ડર સકતી હૂં?" પ્યાલા તો કન્યાને પી લિયા, પરંતુ વહાં ભી વિધાતાજી ને અદૃશ્ય ભાવ સે યોગબલ દે કર ઉનકે પ્રાણ બચા લિયા. દૂસરે ઔર તીસરે પ્યાલે કા ભી વહી પરિણામ હુઆ. વિધાતાજી ને થકિત હો કર અંતર્દષ્ટિ સે દેખા તો માલૂમ હુઆ કિ જબ ખુદ ભારતવાસી હી ભારત મૈયા પર ઘોર પાપ બઢાના ચાહતે હૈં, તબ તો ફિર યહ અધર્મરૂપી શત્રુ ઇન કૃષ્ણા કા બલિદાન ભી લેગા હી લેગા! બસ, સાધ્ય પ્રયોગરૂપ કાતિલ વિષ કા ચતુર્થ પ્યાલા સફલ હો ચૂકા!"

"રાજમહિષી કે રૂપ મેં ખડી હુઈ યોગમાયા અબ શાપ દે કર અપને પતિ કો, સારે રાજસ્થાન કો અથવા ભારત કો ભી નષ્ટ કર સકતી થી; પરંતુ વો તો થી અપને પત્નીધર્મ કો તથા દેશધર્મ કો સમઝનેવાલી મહાન આર્યદેવી! ઉસને વિચાર લિયા કિ યહ સબ અનર્થ કા કારણ અપના પતિ, પ્રદેશ અથવા ભારત નહીં હૈ; પરંતુ દેશસંતાનોં કે હૃદય મેં અડ્ડા જમાએ હુએ નીચ સ્વાર્થ ઇ૦ શત્રુ હી હૈ. બસ, વો ભારત કે સચ્ચે શત્રુ કો હી યોગમાયા ને શાપ દે દિયા કિ 'ભારત સે તેરી હી જડ ઉખડ જાય.' બસ, વિધાતાજી રાજી રાજી હો ગયે. ગીરી હુઇ કલમ ઉઠાકર ભારત કે ભાગ્યાકાશ મેં "સુખ" કે દો અક્ષર લિખ કર વહ સર્વાતીત પરમ પિતા કા મહિમા ગાતે હુએ નાચતે-કૂદતે બ્રહ્મલોક મેં ચલે ગયે. યહાં માતાજી કા ભી દેહાન્ત હો ગયા. ધન્ય માતા ભારતેશ્વરી! **वंदे मातरम्**"

"અસ્તુ: યે તો ભાવી કી બાત રહી. તત્કાલ કે લિયે તો ઉક્ત ઘટના અતિપીડિત ભારતપિતા કે કલેજે મેં અત્યંત ગહરા આઘાત પહુંચાનેવાલી હુઈ. હાડપિંજર બના હુઆ વૃદ્ધ ભારત મેં અબ યહ નિર્દોષ કૃષ્ણા કી ઘાત કા આઘાત સહનેકી તાકત નહીં રહી થી. રાજમહિષી કે ગીરને હી વો ભી અપની શુધ બુધ ખો કર ગીર પડા! ગીરતે ગીરતે ઇનકે મુંહ સે બડી દુઃખભરી આહ અપને સંતાનોં કે લિયે નીકલ પડી."

"ઘોર બેહોશી મેં પડને કે બાદ યા તો જાન કા નીકલ જાના, યા તો વ્યાધિસુધાર કી શરૂઆત હોના; દો મેં સે એક બાત અક્સર હુઆ કરતી હૈ. ભારત કા ભારતીયત્વ– ભારત કા સર્વસ્વ-ભારત કા જી જાન અથવા જી જાન સે ભી અધિક પ્રિય અગર કોઈ ચીજ ઉનકે લિયે થી તો વહ ઉનકા 'ધર્મ' હી થા. યહ પુરાને જમાને કે લિયે ઔર અબ બાતેં ધર્મ કે પીછે હી રહ સકતી હૈ. બસ, ચાહે યહ ધર્મરૂપી પ્રાણ અબ ભારતપિતા કા ચલા જાય, ચાહે વ્યાધિરૂપ આન્તરિક શત્રુ પિછે હટતે ચલે' દો મેં સે કોઈ ભી એક બાત હોની અબ અનિવાર્ય થી."

"ભારત કા યહ ધર્મરૂપી પ્રાણ તો નિકલ ભી કૈસે સકતા થા! જો પ્રાણ ઉનકી હડ્ડી હડ્ડી તક-ઉનકી સપ્તધાતુ તક-પ્રવેશ કર ચૂકા થા; ઉસ પ્રાણ કો બ્રહ્મવિદ્યારૂપી અમૃત-વલ્લી કા સહારા અબ ભી કાયમ થા; વહ કૈસે નીકલ કર જા સકતા થા! યહ હુઆ કે તબ ભી ભારતપિતા ને અપને ધર્મ-પ્રાણ કો અન્ય પ્રજાઓ કી તરહ વ્યવહારસિદ્ધિ કા સાધન નહીં સમઝ રખ્ખા થા કિ ઉસકે મારે વહ ઐસી આપત્તિયોં સે અબભીન હો કર બિલકુલ નિકલ જાવેં ઔર અપની આશ્રિત આર્ય-હિંદુપ્રજા કે નામનિશાન તક મિટા દેવેં!! ધર્મનિષ્ઠ ભારતપિતા ને તો યહ ધર્મ-પ્રાણ કી અપેક્ષા–

[illegible] આધ્યાત્મિક સુખ-સંપદાઓં કો તુચ્છાતિતુચ્છ માન રક્ખા થા. શતકોં કે શતકોં તક ઉન [illegible] મહાશત્રુઓં કી ઘાતક પીડાયેં સહતા આયા થા તૌ ભી અપને ધર્મરૂપી પ્રાણ કો, યહ બૂઢા [illegible] અપને [illegible] શરીર કે પ્રત્યેક અંગ મેં કિસી ન કિસી ઢંગ સે કાયમ રખ સકા થા. કિસી ન કિસી શુભ અંગ મેં તો યહ પ્રાણ કી પૂર્ણ ઔર શુદ્ધ માત્રા ભી ઉસને બચા રખી થી, [illegible] શાંતિ કા મૌકા આતે હી અપના મહાપ્રભાવ દિખા દેને કી યોગ્યતા રખતી થી. "[illegible] નરાયણ" બના દેનેવાલી વહ બ્રહ્મવિદ્યા કો, તથા અપને વહ ઈશ્વરાનતાર [illegible] કી શરણાગતિ કો શિરોધાર્ય કરના, અબતક ભારતવર્ષ ભૂલ નહીં સકા થા. ઉન [illegible] ને પ્રદાન કિયે હુએ શુભ સંસ્કાર ઔર મહોપદેશોં કો વહ અબ તક ભી થોડે બહુત [illegible] થા. [illegible] કે મસ્તિષ્કરૂપી હિમાલયદ્વારા બહી હુઈ વહ ગંગા-યમુના [illegible], ઔર [illegible] વેદોપનિષદ્‌રૂપી જ્ઞાનસરિતા કો વો અપને હૃદયપ્રયાગરૂપી બ્રહ્મવેત્તાઓં [illegible] થા. પ્રાચીન મહાજનોં કે ચારિત્ર્ય-યશ કો સિંધુ ઔર બ્રહ્મપુત્રા [illegible] કરતી હુઈ રામાયણ ઔર મહાભારત કી કથાયેં, વ્યાપિઅસ્ત [illegible] ઔર મંદ પ્રવાહ સે ભી ભારત કે મસ્તિષ્ક, હસ્ત ઔર જઠરપ્રદેશોં [illegible]) થોડા બહુત ધર્મપ્રાણ કા દાન દે રહી થી. સ્મૃતિ ઔર [illegible] પ્રકાર કી અનેકવાહિની નાડિયાં કી તરહ ઉનકી જંઘા સે [illegible]) કિસી ન કિસી અંશ મેં ધર્મ-પ્રાણ પહુંચા રહા [illegible] કી તરહ બ્રહ્મનિષ્ઠા કો પ્રાપ્ત કરકે નિવૃત્તિ યા પ્રવૃત્તિપૂર્વક [illegible], રામાનુજ, રામાનંદ, કબીર, નાનક, તુલસીદાસ, જ્ઞાનદેવ, તુકારામ, [illegible] મહાત્માઓં કી પરંપરા જારી રહતી હુઈ, ભારત [illegible] તથા સમયાનુકૂલ સંસ્કાર દેતી હુઈ હિમાલય કી [illegible] કો શોભા રહી થી. ઇન મહાત્માઓં ને તથા પ્રાચીન [illegible] હુઆ [illegible] વાયુ, જો મસ્તિષ્કસ્થાન પર બીતી [illegible] હુઆ મંદ ગતિ સે ભી ભારત કે પ્રત્યેક અંગપર [illegible] ભારત મેં જન્મે હુએ શતાવધિ પુત્ર-પુત્રિયોં ને [illegible] માંસ, વાયુ કી જગહ પ્રાણ, પ્રકાશ કી [illegible] અપની હડ્ડી-[illegible] તક કો ભી દે કરકે ભારત કે યહ [illegible] કુમારિકાઓં ભી ભારતપિતા કે યહ ધર્મરૂપી [illegible] શરીર કા બલિદાન દે ચૂકી થી."

[illegible] બહુત ભી [illegible] આયા હુઆ યહ [illegible] કા મહાન [illegible] ભારત કા સર્વપ્રાચીન [illegible] કિ ઉન પ્રાણ કે [illegible] મેં [illegible], ઔર અંત મેં પૂરા નષ્ટ હો કર કે [illegible] અવકાશ મિલ જાવે।"

[illegible]

[illegible] कुछ रहता नहीं, चढ़ा बादल सदा यूं ही बना रहना नहीं;
[illegible] ठिकानें फिर पता रहता नहीं.

[illegible]

[illegible] होगा भस्म हो जाय."

[illegible]

ગૈયા કી મહાન પ્રભાવ રખતી હૈ. ઇસ તરહ દુખી કી આહ, સમય આને પર અચ્છે કો મુસીબતોમેં ઉખાડ દેતી હૈ; વૈસે કિસી દુખી પ્રાણી અથવા સમાજ કી શુભાશિષ ભી સર્વસ્વ કો સ્વર્ગ તક ઔર નિરાશ કો મોક્ષ તક પહુંચા દેને કી તાકત રખતી હૈ. જગતભર કી તમામ લૌકિક-અલૌકિક વિચારોં પર અપના પ્રભાવપૂર્ણ ઝંડા ફહરાતી હુઈ ભવિતવ્યતા આજ ઉચ્ચસ્વર ઔર મુક્તકંઠ સે અપના અંતિમ આદેશ સુના રહી હૈ કિ-'ખબરદાર! અય અંધ-વિશ્વાસો! અપને ધન, કુલ, વિદ્યા અથવા સત્તા ગર્વ કે મદ મેં મસ્ત બનકે કોઈ ભી કિસી અથવા સમાજપર અન્યાય વા અનાચાર મત કરો. તુમ્હારે પાસ ચાહે આકાશ કે સમાન પ્રચંડ હોગા; ચાહે વિશ્વવ્યાપી સત્તા ઔર કુબેરસમાન સંપત્તિ હોગી; તબ ભી ઉનકી આહ ઉન સારે પ્રાણી પદાર્થ કો એકદમ નષ્ટ-ભ્રષ્ટ કર દેગી, ઔર તુમકો મહાનાશકા બના દેગી. જગત કે ઇતિહાસ કા પ્રતિપ્રકરણ તુમકો યહી જ્ઞાન બતા રહા હૈ.' "

"બસ, ભારત કી વો અંતિમ આહ ને ભી વહી કામ કિયા. વહ ગહરી આહ કો ઉન પરમ પિતા ને સુન લિયા, ઔર-

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् । धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥

યહ અપને મહાવ્રત કે અનુસાર આપને ઉન દુર્ગુણ-દૈત્યદલ કો હટાને કી ઠાન લી. "

"વહ ધર્મપ્રાણ તમશરીરી ભારત કી આરત (દુઃખ) શાન્ત કરને મેં સબસે પહિલે યહ આવશ્યક થા કિ ઉનકો, ઉનકે સજાતીય ઔર સચેત પ્રાણી (બાહર કે દૂસરે ચૈતન્યવાન દેશ) ઉનકો અપને અંક મેં (ખોળામેં) ઉઠા લેવેં ઔર અપને તાજે અંગ કી ગરમી પહુંચા કર ઉનકે જકડે હુએ ઠંડે ગાત્રોં મેં ચેતના દેવેં. મુસલમાન જાતિ તો ઇનકો પાપપ્રારબ્ધ ભુગતાને મેં નિમિત્તભૂત બન હી ચૂકી થી. એશિયાકી ઔર પ્રજાયેં તો અબ તક ઇસ કાર્ય કે લાયક હી નહીં હુઈ થી. માત્ર યૂરપ કે હી દેશ ઇસ કાર્ય કે લિયે કુછ યોગ્ય હોતે જાતે થે. સર્વજ્ઞ પરમ પિતા કો સબ કુછ જ્ઞાત થા. ઉન્હોંને ભારત કો ઇન યૂરોપીય જાતિયોં કી ફૂંક મેં રખ દિયા ઔર ઇનકી બેહોશી દૂર કરાકે ચેતના પ્રદાન કિયા."

"યહ યૂરોપીય જાતિયોં ભી વ્યાપારી-સ્વાર્થી તો થી હી. ઇન જો જો જાતિ ને ભારત કે જો જો અંગોં પર (પ્રદેશોં પર) અપની કુછ કુછ ફૂંક-ગરમી પહુંચાઇ થી; ઉસપર ઉન્હોંને અપના કાબુ ભી જમાના ચાહા. વ્યાપારી કે નાતે સે સહાયક પદ કો પ્રાપ્ત હોનેવાલી યહ સ્વાર્થી પ્રજાઓં ને અબ માલિક ભી બન બૈઠના ચાહા, ઔર ખુદ ઉનકે હી અંગોં કો હથિયાર બના કર લડના લડાના ચલા દિયા! પરંતુ યહ ગરબડ સે ભી આખિર વહ કૃપાલુ પિતા કા કુછ હિતાવહ ઉદ્દેશ હી નિકલ આયા!"

"અન્ય સબ યૂરોપીય જાતિયોં કી અપેક્ષા બ્રિટનજાતિ ઉનકો વિશેષ યોગ્ય દિખાઇ દી. હજારોં કોસ દૂર તથા યૂરપ કે ભી પરલે છોર પર રહનેવાલી યહ વિદેશી ગૌર જાતિ કી બલિષ્ઠતા, કળાકૌશલ્ય, એકતા ઔર મહત્ત્વાકાંક્ષા દેખકર પરમાત્મા ને ઉનકો હી સબ યૂરોપીય જાતિયાં પર વિજયી બના દિયા ઔર ભારત કી રક્ષા-ચિકિત્સા કા ભાર ઉન્હીંકો સૌંપ દિયા ગયા! બ્રિટન વૈદ્યરાજ ને ઉન ત્રિદોષાવસ્થા મેં એક-દૂસરે સે લડતે હુએ અંગોં કો લડાનેવાલે તત્ત્વોં સે અલગ કર દિયે, ઔર ઉનકો અપને પ્રબલ કાબુ મેં દબા કરકે યહ વિનાશક બખેડોં કો ચૂપ કર દિયે! સબ અંગોં કે બીચ મેં મધ્યસ્થ પદ કા રાજદંડ યહ બ્રિટન પ્રજા ને ધારણ કરકે ઉન સબકે ઉપર અપની શાંતિમયી છત્રછાયા ફૈલાતે ફૈલાતે સારે ભારત કો ઉસ છાયા કે નીચે લા દિયા!!"

"ઇન બ્રિટન જાતિ કી છત્રછાયા મેં આ કરકે, સૌ વર્ષ તક ઉનકા ઐક્ય, સ્વાતંત્ર્ય, સેવામંત ઇત્યાદિ દેખતે રહને સે ભારતકો ભી અપની દુર્દશા કા કુછ કુછ ખ્યાલ આને લગા! ઇસી કારણ સે ભારતવાસીયોં મેં ઐક્ય ઔર હક કા બાજા અબ બીસોં વર્ષ સે બજને લગા હૈ. ઔર સ્વાતંત્ર્ય કા નક્કારા ભી અબ આસ્તે આસ્તે ગર્જ રહા હૈ. યહ ભારત અસલ મેં કોઇ છોટા સા લડકા નહીં હૈ; યહ તો પક્વ વય કો પહુંચા હુઆ ઔર એક સમય કા સર્વ દેશોં કા શિરમોર હૈ. સિર્ફ નિજપુત્રોં કી આંતરિક શત્રુતા કી હી વ્યથા સે બિમાર હો કર ગીરા થા. ઇનકે વહ દોષ-પાપ કે ભોગ ભી પૂર્ણ હો કર સુખસૂર્ય કા પ્રભાત ભી આના ચાહિયે. ઇનકો અબ ઉદયસૂર્ય કા સુખાનુભવ કરાના

ઈશ્વરી સંકેત સે મુકરર હો ચૂકા હૈ. મહાન બ્રિટનજાતિ ઇસ કાર્ય મેં નિમિત્તભૂત બનકર "અતિ મહાન" કી પદવી લેના ચાહતી હૈ અથવા અધર્મ બઢાકર બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય કો ડૂબાના ચાહતી હૈ; ઉસકી પૂરી ખબર તો વિધાતા કો હી હો સકતી હૈ. પરંતુ ભારતવાસીયોં કી તો અપની ઉન્નતિ કે લિયે યહી ફર્ઝ હૈ કિ અંદર કે સચ્ચે મિત્ર–શુભેચ્છકરૂપી સદ્દગુણસમૂહ કો (બાતોં કે સાથ અમલ ભી કરતે રહ કર) અચ્છી તરહ બઢાતે ચલે. વહ મિત્રોં કે નામ સંયમ, સેવાભાવ, સ્વાર્થત્યાગ, ભાષાઐક્ય, ધર્મનીતિ કી વિશુદ્ધિ, જ્ઞાનચારિત્ર્ય કી ઉન્નતિ, આચારવિચારોં કા સુધાર, દીનવાત્સલ્ય, અંતરૈક્ય ઇત્યાદિ અનેકાનેક હૈં. સબ સ્થૂલ સંપત્તિયોં કા મૂલ ઐસી અંતરસંપત્તિયાઁ હી હૈ. વિશ્વ કા અબાધ્ય નિયમ હૈ કિ જો ભી વ્યક્તિ અથવા સમાજ ઇન અંતરસંપત્તિરૂપ મણિયોં કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ, ઉનકે પાસ ઉન સ્થૂલ બાહ્યસંપત્તિયોં કો ભી છાયા કી તરહ અપને આપ આના પડતા હૈ. જગત મેં કોઇ ભી બાહ્ય ચીજ ઐસી નહીં હૈ કિ જો ઇસ પરિણામ પ્રાપ્ત કરને મેં બાધા ડાલ સકે."

"દેશોદય કો સત્વર આકર્ષનેવાલે અનેકવિધ કાર્યોં મેં "દેશભાષા કા પ્રચાર" ભી એક મુખ્ય વિષય હૈ. પ્રાન્તિક ભાષાઓં કા ભેદ જગત કે સભી બડે સભ્ય દેશોં મેં પાયા જાતા હૈ; પરંતુ ઇનકે સાથ ઐસે દેશોં મેં સબકી અનુકૂલતા ઔર ઐક્ય બઢાને કે લિયે એક "દેશભાષા" ભી મુકરર રહતી હૈ કિ જીસકો દેશ કે પ્રત્યેક પ્રાંત મેં ફરજીયાત પઢાઇ જાતી હૈ. ઇસલિયે ભારત કો–યાને ઇનકે અંગરૂપ પ્રત્યેક પ્રાંત કો ઇસ માર્ગ કા ભી અવલંબન કરના આવશ્યક હૈ."

"અંગ્રેજી કા શિક્ષણ પાયે હુએ સહસ્રોં મનુષ્ય પ્રત્યેક પ્રાંત મેં મિલેંગે. હમારી એકતામૂલક નેશનલ કૉંગ્રેસ ભી ઇસી ભાષા કે પ્રતાપ સે શુરૂ હો સકી. ભિન્ન ભિન્ન પ્રાંતવાસી અગ્રેસર ભી ઇસી ભાષાદ્વારા અપને હૃદયભાવ પરસ્પર કો દિખા સકે. પરંતુ ક્યા યહ વિદેશી ભાષા કભી ભારત કે તીસ કોટી સંતાનોં મેં પ્રચલિત હો સકતી હૈ? માન લિયા જાવે કિ હો ભી સકતી હૈ; તો ક્યા દેશી ભાષાઓં કે સાથ ગાઢ સંબંધ રખનેવાલી હિંદ કી અપની અનૂઠી પ્રજાકીયતા તથા ધાર્મિકતા ફિર કાયમ હો સકેગી? ઇસી લિયે દેશભાષા કી પસંદગી દેશ કી હી કિસી ન કિસી વર્તમાન ભાષા કો દેની પડેગી. સબકે પહિલે દૃષ્ટિ જરૂર સંસ્કૃત કી ઓર જા સકતી હૈ. પરંતુ ઉનકો દેશભાષા બનાને કે લિયે અબતક યહ બૂઢે ભારત કા કોઇ ભી અંગ ન તો લાયક હુઆ હૈ, ન તો નજદીક કે સમય મેં હોનેવાલા હૈ. તામિલ ઔર દ્રાવિડ કા તો વિચાર ભી નહીં હો સકતા. રહી અબ હિંદી, બંગલા, મરાઠી ઔર ગુજરાતી. ઇન ચારોં મેં સરલતા, સુલભતા, જોશ, મિષ્ટતા, પ્રચાર, ઇન સભી દૃષ્ટિ સે દેખને પર સિવાય હિંદી કે ઔર કોઇ ભી ભાષા "દેશભાષા" કે લાયક નહીં જાન પડતી. ઔર પ્રાંત તો ક્યા, મદ્રાસ હોતે તક ભી થોડે બહુત યહ ભાષા કે સમઝનેવાલે મિલ સકતે હૈં. ભારત કી કરીબ આધી જનસંખ્યા યહ ભાષા કો થોડી બહુત સમઝ સકતી હૈ. ઇસ વાસ્તે હિંદુસ્તાન કે લિયે હિંદી હી "દેશભાષા" હો સકતી હૈ. ઇતના હી નહીં પરંતુ હોને ભી લગી હૈ. ગુજરાત મેં તો અનપઢ સ્રીયાં ઔર અંત્યજ લોગોં મેં ભી ઐસે મનુષ્ય થોડે હી હોંગે જો હિંદી કો બીલકુલ સમઝ ન સકતે હો. ફિર લિખને પઢનેવાલોં કા તો કહના હી ક્યા?"

"વિવિધ ગ્રંથમાલા કે ગુર્જર પાઠકગણ ઉત્તમ વિચારોં કે સાથ સાથ અપની યહ "દેશભાષા" સે ભી વિશેષ પરિચિત હોવે, યહી યહ પુસ્તક હિંદી ભાષા મેં નિકાલને કા મુખ્ય આશય હૈ. કોઇ ઐસા મત સમઝે કિ ઉનકી માતૃભાષા "ગુજરાતી" કો છુડા દેના ચાહતે હૈં. યહ સેવક કી ભી માતૃભાષા ગુજરાતી હી હૈ. માતૃભાષા કે સાથ સાથ "દેશભાષા" કા ભી મુહાવરા બઢાયા જાવે, યહી ઉદ્દેશ હૈ.'

"હિંદી ભાષા કે અચ્છે અચ્છે વિદ્વાનોં કે હિંદી માસિકપત્રોં મેં છપે હુએ અનેક ઉત્તમો-ત્તમ લેખ ઐસે હૈં કિ કંઇએક હિંદી માસિકપત્રોં કે પઢને કે સિવાય કભી ભી નહીં અવગત હો સકતે હૈં. [illegible] સંગ્રહદ્વારા સંકલિત હો કર પાઠકબંધુઓં કી સેવા મેં સાદર કિયે ગયે હૈં, સો [illegible] હિંદી હૈં. હો સકા વહાં તક બહુત સે લેખ સરળ હિંદી ભાષાવાલે દિયે ગયે હૈં; [illegible] પાઠકોં કી સમઝ મેં કોઈ કોઈ શબ્દ નહીં આવે, વહાંપર ઉનકો આસપાસ કે [illegible] સમઝ લેના હોગા. પરંતુ જબ વહ ઇસ બાત કા ખ્યાલ કરેંગે કિ આપ ઉમદા વાચન કે [illegible] હિંદી ભાષા કા અભ્યાસ ભી બઢા રહે હૈં; તબ ઉનકો યહ શ્રમ કુછ ભી

જિતની કા નહીં લગેગા, ક્યોંકિ અભ્યાસ કા આધા "શ્રમ" તો હૈ ઔર પ્રાયઃ ... મેં તો યહ કઠિન લગતા હૈ. ખુદ યહી પુસ્તક દો તીન મહિને કે બાદ પુનઃ પઢને મેં પહિલે કે જૈસા શ્રમ નહીં પ્રતીત હોગા. ઇશ્વરેચ્છા સે ઐસી દો-ચાર પુસ્તકેં નિકલને કે બાદ તો આપકો ગુજરાતી કે જૈસા હિ હિંદી કા મુહાવરા હો જાયગા તથા ઐસી સુશિક્ષિત, હોશિયાર ઔર સભ્ય પ્રાન્તોં મેં સબ જાનને-વાલી દેશભાષા આપકો અચ્છી તરહ અવગત હો જાયગી."

"ભાષા કી તરહ લિપિ કા ઐક્ય ભી દેશ કે લિયે બહુત ઉપકારક હો સકતા હૈ. પરંતુ યહ વિષય કુછ વિશેષ શ્રમસાધ્ય ઔર મતભેદ કા હૈ. ગુજરાતી ઔર નાગરી લિપિ કે તીન હિસ્સે કે અક્ષર તો માત્ર ઉપર કી લકીર કે સિવાય ઔર કોઇ ભી ફર્ક નહીં રખતે. યહ ભેદ કા મતલબ ઐસા હૈ કિ નાગરી લિપિ મેં જો ઉપર કી લકીર નિકલ જાની ચાહિયે ઔર થોડે અક્ષરોં મેં સુધારણા ભી હોની ચાહિયે. જૈસે કિ ख, ग, अ, ए, पे. બહુમતિ કે અનુસાર અગર સુધારા હુઆ તો ગુજરાત-વાસી ભી નાગરી લિપિ કા સ્વીકાર કરને મેં બાધા નહીં માનેંગે. યહ ગ્રંથ કી લિપિ હિંદી નહીં રખને કા સબબ યહ ભી હૈ કિ ભાષા ઔર લિપિ કા એકમાત્ર હિંદી હોના અનેક ગુજરાતી પાઠકોં કે લિયે દુષ્કર હો જાતા હૈ. ગોયા સીધા લિખા જાવે ઇસી લિયે લકીર કી ઉત્પત્તિ માલૂમ પડતી હૈ. ગુજરાતી મેં ભી લકીર કે સાથ હી લિખા જાતા થા; ઔર છાપખાને નિકલે તબ સે ઉપરોક્ત કારણ દૂર હુઆ, તબ લકીર ભી દૂર હો ગઇ હૈ."

"નાગરી અક્ષરોં મેં ઉચ્ચાર કા અમુક ભેદ દિખાના હો, વહાં પર નીચે બિંદુ (ટપકું) લગાને કી રીતિ થોડે સમય સે ચલાઇ ગઇ હૈ; પરંતુ ગુજરાતી લિપિ મેં યહ પ્રકાર વ્યાપક ન હોને સે યહ પુસ્તક મેં નહીં લિયા ગયા. હિંદી લેખકગણ વિશેષતઃ પૂર્ણવિરામ કે જગહ (।) ઐસા ચિહ્ન કિયા કરતે હૈં; ઇસકે બદલે મેં ભી ઇસ પુસ્તક મેં ગુજરાતી રૂઢિકા પૂર્ણવિરામ ચિહ્ન દિયા ગયા હૈ."

"દૈનિક, સાપ્તાહિક ઔર માસિકપત્રોં કા સંબંધ સામયિક લેખોં કે સાથ જ્યાદા હોને પર ભી કઇ એક લેખ ઉસમેં ઐસે આતે હૈં કિ જો કિસી અચ્છે ગ્રંથ કી તરહ સંગ્રાહ્ય ઔર ઉપકારક માલૂમ હોતે હૈં. અંગ્રેજી સંપાદક ઔર પ્રકાશકગણ અપની ભાષાકે ઐસે અચ્છે સુપાઠ્ય લેખોં કે સંગ્રહ સમય સમયપર પ્રસિદ્ધ કિયા કરતે હૈં ઔર વહાંકે પાઠકગણ ભી ઉન સંગ્રહગ્રંથોં કા બડા આદર કરતે હૈં."

× × × ×

"દેશી ભાષાઓં કે સામયિક પત્રોં સે ભી ઐસે ઉત્તમ વ ઉપયોગી સંગ્રહ તૈયાર હો સકતે હૈં; પરંતુ "ઐસે દિન કહાં કિ મીયાં કે પાઉં મેં જૂતી!" શિક્ષાપ્રચાર કી વર્તમાન પદ્ધતિયાં ઔર ન્યૂનતાયેં ખુદ ઉન દેશી ભાષાકે પત્રોં કી ગ્રાહકસંખ્યા ભી ઠીક ઠીક નહીં બઢને દેતી; વહાં લેખ-સંગ્રહ કી તો બાત હી ક્યા! ગુજરાતી મેં પાંચ-સાત સાલપર નિકલા હુઆ 'સુદર્શન' કા એક અચ્છા સંગ્રહ કે વિષય મેં સુના ગયા હૈ કિ ઇનકી એક સહસ્ર પ્રતિયાં ભી અબતક નહીં બીક સકી! પાઠકગણ કે પુણ્ય સે "વિવિધ ગ્રંથમાલા" કો પરમાત્મા ને યહ કઠિનાઇ સે મુક્ત રખ્ખી હૈ, ઇસી સબબ સે કોઇ ભી વિષય અથવા યોજનાયુક્ત ગ્રંથ ઉપકારક પાયા જાને પર ફૌરન ગ્રાહકગણ કી સેવા મેં હાજર કર દિયા જાતા હૈ, ઔર ઉસકી ચાર પાંચ હજાર પ્રતિયાં પ્રચલિત હો જાતી હૈં. વિવિધ વિષયક સારભૂત લેખોં કા પરિચય દેનેકે સાથ સાથ "દેશભાષા" કા અભ્યાસ ભી બઢાને-વાલા યહ હિંદી લેખસંગ્રહ યહી સુભીતા કે પ્રતાપ સે પ્રસિદ્ધ હો સકા હૈ."

"ચુને હુએ અચ્છે અચ્છે ગુજરાતી લેખોં કા ભી એકાદ પુસ્તક "વિવિધ ગ્રંથમાલા" દ્વારા પ્રતિવર્ષ નિકાલા જાવે તો પાઠકોં કે લિયે વહ બડા રોચક વ ઉપયોગી હો સકતા હૈ; પરંતુ સંસ્થા કે અનેકવિધ કાર્યવશ અબ તક ઐસા એક ભી પુસ્તક નહીં નીકલ સકા. એકસાથ દો હેતુ સિદ્ધ હોને કી લાલચ સે હી યહ હિંદી લેખસંગ્રહ કિસી પ્રકાર તૈયાર હો ગયા હૈ. વૈસે તો એક એક દિન મેં એક એક સંગ્રહ ભી ઇકઠ્ઠા કર દેના બડી બાત નહીં હૈ. પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન સામયિક પત્રોં કે સૈકડોં અંકોં મેં હજારોં લેખ દેખતે-ઉલટાતે હુએ સૌ-દોસૌ લેખોં કા પઢને યોગ્ય નીકલ આના ઔર ઉસકો પઢને કે બાદ દસ-બીસ લેખ વિશેષતાયુક્ત મિલ જાના; ઔર ઇસી તરહ મિલે હુએ સૌ દોસૌ લેખ એકત્ર કરને કે બાદ ઉનકો કઇએક બાર પઢ પઢ કે ઉનમેં સે અધિક ઉપયુક્ત બીસ

નીસ લેખ ચુને જાના; ઐસા કામ ઉસને કભી કિયા હોગા વહી જાન સકતા હૈ. યહ સેવક કી તરફ ઉનકો યાદશક્તિ કી કમી ઔર પ્રકૃતિ કી જડતા ઇત્યાદિ હરકતેં ન હોવે, ઉનકી બાત દૂસરી હૈ."

" યહ સેવક કી માતૃભાષા હિંદી નહીં હોને સે ઇસ નિવેદન મેં ગલતિયાં દિખ પડે સો ક્ષમા કર કે સુધાર લીજીયેગા." ॐ तत्सत्

સંવત ૧૯૭૩ માર્ગશીર્ષ શુક્લપંચમી.
નવેમ્બર ઈ. સ. ૧૯૧૬.

ભિક્ષુ-અખંડાનંદ
મંત્રી-સ. સા. વ. કાર્યાલય.

ઉપરના લેખમાં આવા સંગ્રહો દરવર્ષે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર જણાવવા છતાં અત્યારસુધી અત્ર તરફથી તે મુજબ બન્યું નથી. આ સંગ્રહ વખતે પણ મનમાં એમ થયા કર્યું છે કે, વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા અથવા જૂદા માસિકરૂપે ઉત્તમ લેખોના આવા સંગ્રહોજ માત્ર આપ્યા કર્યા હોય તો કેવું સારૂં! ગુજરાતી કરતાં હિંદી માસિકોમાં કેટલાક લેખ વધારે મહત્ત્વના અને અસરકારક શૈલીમાં આવતા હોવાથી માત્ર તેવા હિંદી લેખોના સંગ્રહ પણ ગુર્જર લિપિમાં નીકળ્યા કરે તોપણ તે માનસિક ખોરાક ગુર્જર પાઠકોમાટે મહત્ત્વનો, રસપ્રદ અને ઉત્સાહવર્ધક નિવડે, અને તેની સાથે તેમને દેશભાષા પણ સારી પેઠે આવડતી ચાલે. ગુજરાતી પાઠકોમાટે હિંદી ભાષા સમજવામાં જેમ સુગમ છે, તેમ તે યાત્રામાં અને બીજી રીતે પણ ઉપયોગી થાય તેવી છે. ઇશ્વરેચ્છા હોય તો અત્ર તરફથી પણ વહેલે મોડે આ ગ્રંથમાળાદ્વારા એવા સંગ્રહોજ મોટે ભાગે નીકળતા ચાલે, એ અશક્ય નથી. આ સંગ્રહમાં પણ લગભગ ત્રીજા ભાગ જેટલા (૯૦) લેખો હિંદી ભાષામાં અપાયા તે ઉપલીજ સમજણથી અપાયા છે.

આમાંના લેખોની પસંદગી અને છપાઇ સવા વર્ષ પર શરૂ થઇ ચૂકેલી, તેથીજ એમાં કનખલના રામકૃષ્ણ મિશનવાળો લેખ લેવાયો હતો.

હરેકોઇ પુસ્તકની પેઠે આ પુસ્તક પણ પ્રથમ શુદ્ધિપત્ર મુજબ સુધાર્યા પછીજ વાંચવું જોઇએ.

આ લેખસંગ્રહમાંના દરેકે દરેક વિચાર સાથે આ સેવકને સંમત સમજવાનો નથી; તેમ સંમત કે અસંમત વિચારો માટે તે વાદવિવાદમાં પણ ઉતરે તેવો નથી.

આ સંગ્રહરૂપ પડવાળી પત્રાવલિમાં જે જે વાનીઓ સમાયલી છે, તેમાં કાંઇપણ હિતાવહતા જણાય, તો તેનો સર્વ યશ તેને તૈયાર કરનારા વિદ્વાનોનેજ અપાવો જોઇએ. કેમકે આ સેવકે તો તેમની તૈયાર કરેલી વિવિધ પ્રકારની સુન્દર વાનીઓમાંથી યથામતિ જે જે પીરસવા જેવી લાગી, તે માત્ર પીરસવાનુંજ કામ બજાવ્યું છે. કયી ચીજ જમવી ને કયી ન જમવી, કયી ચીજ સારી લાગવી ને કયી ખરાબ લાગવી; એ તો પ્રત્યેક જમનારની પોતાની સ્થિતિ અને રુચિ ઉપર છે.

પસંદગી કરવા પછી તેનાં પ્રૂફ જોવાનું આ સેવકથી બનતું નથી, આથી તેમજ બીજાં કારણોથી પણ આ સંગ્રહમાં કોઇ અગત્યની ભૂલચૂકો આવેલી જણાય તો તે સ્વાભાવિક સમજીને સજ્જનોને તે યોગ્ય સુધારણા સાથે લખી મોકલવા વિનતિ છે.

આ સંસ્થા તરફથી શુભસંગ્રહનો પહેલો ભાગ ૧૯૮૨ ના બીજા ચૈત્રમાં નીકળેલો, તેની બંને આવૃત્તિ સત્વરે ખૂટી જવાથી ત્રીજી આવૃત્તિ પણ છપાઇ ચૂકી છે. એ તેમજ બીજાં પણ થોડાંક ખાસ પસંદગીના તેવા પુસ્તકો સામટાં લેનારને ખાસ કિફાયતે આપવાની જે ગોઠવણ કરાઇ છે; [illegible] ૧૯૮૪ [illegible] સુધી મહાભારત, રામાયણ, યોગવાસિષ્ઠ, ચિત્રાવલિઓ વગેરે ખાસ કિફાયતે [illegible] તેને લગતાં હકીકત તેમજ હવેનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવા [illegible] ગ્રાહકોને વિનતિ, મહાભારત લેનાર તથા લેવા ઇચ્છનારને સૂચના, [illegible] નિયમ, એ હકીકતો આ પુસ્તકનાં પૃષ્ઠોમાં અપાઇ છે, તે [illegible] ધ્યાન [illegible] આવે છે.

[illegible]

[illegible] ॐ तत्सत्,
[illegible]
[illegible] ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

उत्तम ग्रंथोना सेवननो महिमा

(અનેક ઉત્તમ પુરુષોના ઉદ્ગાર)

यस्यास्ति सद्ग्रन्थविमर्शभाग्यं, किं तस्य शुष्कैश्चपलाविनोदैः ॥

અર્થાત્ જેને સારા સારા ગ્રંથો વાંચવાવિચારવાનું સદ્ભાગ્ય મળેલું હોય, તેને ચપળાના (લક્ષ્મીના–સ્ત્રીના) શુષ્ક વિનોદ શી ગણતરીમાં છે?

"તમે ગમે તેવી નવલકથાઓ અને બીજું જે આવ્યું તે વાંચવા મંડી પડો છો, પણ એવું તો નમે થોડું વાંચો તેજ સારું. ગીતાજી વાંચો, વેદાંતનાં બીજાં પુસ્તકો વાંચો; કેમકે તેની આખા જીવન સુધી જરૂર છે." "સ્વામી વિવેકાનંદ"

"પુસ્તકોમાં હું ગુંથાયેલો રહી શકતો, તેથી મને બે માસ વધારે જેલ મળત તોપણ હું કાયર નહિ થાત; એટલુંજ નહિ પણ મારા જ્ઞાનમાં ઉપયોગી વધારો કરી શકવાથી હું ઉલટો વધારે સુખચેનમાં રહેત. હું માનું છું કે, જેને સારાં પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ છે, તે ગમે તે જગ્યાએ એકાંતવાસ સહેલાઇથી વેઠી શકે. × × એક પછી બીજું, એમ પુસ્તકો વાંચતાં છેવટે તમે અંતર્વિચાર પણ કરી શકશો." "મહાત્મા ગાંધીજી"

"મને પુસ્તકો વાંચવાથી જેવો આનંદ મળે છે તેવો આનંદ આ જગતમાં બીજા કોઈ પણ કામથી નથી મળતો. × × × માતૃભાષામાં વિવિધ જ્ઞાન આપનારા ગ્રંથોનો પ્રચાર થયા વિના કોઇ પણ પ્રજા ઉન્નતિ પામી શકતી નથી અને જાતીય ભાવના (સ્વદેશપ્રીતિ) પણ મેળવી શકાતી નથી. × × × બધી જાતની ઉન્નતિનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિ છે. પશુ આદિના જેવી ઇંદ્રિયતૃપ્તિસિવાયનું બીજું કોઇ પણ એવું સુખ તમે નહિ બતાવી શકો કે જેનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિમાં રહેલું ન હોય. × × × સાહિત્ય–ઉદ્યાનના ચતુર માળી થવાનું સુભાગ્ય જેને પ્રાપ્ત થયું હોય અથવા જેનું મન સદૈવ સાહિત્યસરોવરનાં કમળોની મધુર સુગંધથી મસ્ત બનવા લાગ્યું હોય, તેને તો સાહિત્યસિવાયનાં સ્વર્ગીય સુખો પણ તુચ્છ લાગે છે." "બંકિમચંદ્ર"

"ગરીબોને દરિદ્રતામાંથી છોડવવાની, દુઃખીઓનાં દુઃખ દૂર કરવાની, શરીર તથા મનનો થાક ઉતારવાની અને માંદાઓનું દર્દ ભૂલાવી દેવાની ગ્રંથોમાં જેટલી શક્તિ છે, તેટલી શક્તિ ઘણું કરીને બીજી કોઇ ચીજમાં નથી." "મારકન"

"જ્ઞાન એ આકાશ છે અને પુસ્તકો એ તેમાં શોભી રહેલા ચળકતા તારાઓ છે; જ્ઞાન એ સમુદ્ર છે અને પુસ્તકો તે એ સમુદ્રનો લાભ લઇ શકાય તેવાં વહાણો છે; જ્ઞાન એ સૂર્ય છે અને પુસ્તકો એ આપણા ઘરમાં આવી શકે એવો તેનો પ્રકાશ છે; જ્ઞાન એ સોનાની ખાણ છે અને પુસ્તકો એ તેમાંથી બનાવેલા આપણને બંધબેસતા થાય તેવા દાગીના છે; જ્ઞાન એ મોટામાં મોટી કિંમતની નોટો છે અને પુસ્તકો એ આપણા રોજના ઉપયોગમાં આવી શકે એવા ચલણી સિક્કાઓ છે; જ્ઞાન એ વાયુ છે અને પુસ્તકો તે એ વાયુને ચલાવી ઠંડક આપનારા પંખા છે; જ્ઞાન એ અગ્નિ છે અને પુસ્તકો તે અગ્નિથી પ્રકટાવેલા દીવા છે; જ્ઞાન એ પૃથ્વી છે અને પુસ્તકો એ આપણને રહેવાલાયક મકાનો છે; જ્ઞાન એ અનાજનો ભંડાર છે અને પુસ્તકો એ તેમાંથી તૈયાર થયેલા રોટલા છે; જ્ઞાન એ મેઘ છે અને પુસ્તકો તે આપણા ઘરમાં રહી શકે તેવાં પાણીભરેલાં માટલાં છે; અને જ્ઞાન એ સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા છે તથા પુસ્તકો એ તે પરમાત્માનો રસ્તો દેખાડનારા પૂજનીય દેવો છે." "સ્વર્ગનાં રત્નો"

"પુસ્તકોપરત્વેનો સ્નેહ એ ઇશ્વરના રાજ્યમાં પહોંચવાનો પરવાનો છે."

"ખરાબ ચોપડીઓનું વાચન, એ તો ઝેર પીવાસમાન છે."

"મહેલોથી તથા ધનવૈભવના અખૂટ ભંડારથી જે સંતોષ તમને નહિ મળે, તે સંતોષ તમને ઉત્તમ પુસ્તકોથી પ્રાપ્ત થશે."

"ખોરાકવિનાના શરીરની પેઠે જ્ઞાનવિનાનું મન પણ નિર્માલ્ય છે. એ જ્ઞાનને મેળવવાનું સર્વોપરિ સાધન વાચન હોવાથી જે ઘરમાં સારા પુસ્તકો નથી, તે ઘર ઘર નહિ પણ નિર્માલ્ય તનમનવાળાં જીવતાં મુડદાંઓને રહેવાની ઘોર છે."

એક વિદ્વાન ટીકા કરે છે કે, "વાંચવાની ટેવ છોડી દેવાના ખાસામાં કેક મને આખા

હિંદુસ્તાનની સંપત્તિ આપે, તોપણ હું તેને કદી છોડું નહિ. "

" પુસ્તકો તરુણાવસ્થામાં સુમાર્ગ દેખાડે છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં મનરંજન કરે છે અને ઉદાસીને વખતે સમાધાન કરીને આપણું જીવન આપણને નકામું લાગવા દેતાં નથી. વળી તે આપણી ચિંતા તથા ક્રોધાદિને શાંત કરી નિરાશાનો નાશ કરે છે. "

" એક પાશ્ચાત્ય પંડિતનો તો એટલે સુધી મત છે કે:–'માણસને લુગડાંલત્તાંની જેટલી જરૂર નથી, તેટલી પુસ્તકોની છે.' તે પોતે પણ જરૂરનાં પુસ્તકો ખરીદી લેતાંસુધી લુગડાં લેવાનું મુલતવી રાખતો. તેને સિસેરોનાં પુસ્તકો બહુ ગમતાં હતાં. તે વાંચતો ત્યારે ત્યારે 'હું વધારે સારો થયો છું' એમ તેને લાગતું. "

"ઉત્તમ ગ્રંથો, તેનું સેવન કરનારાઓમાં ધર્મ, નીતિ, ચાતુર્ય, પ્રતિભા, શૌર્ય, ધૈર્ય તથા પરોપકારવૃત્તિને વિસ્તારે છે; અને જેમ જેમ એ દૈવી ગુણોની સત્તા જામતી ચાલે છે, તેમ તેમ દુનિયાને પીડારૂપ આસુરી ભાવોની જડ નાશ પામતી જાય છે."

" સુખ, વિદ્યા અથવા પ્રમાણિકતાના પ્રેમીઓએ તો જરૂર પુસ્તકોનો શોખ રાખવો. "

" ગ્રંથોની ઓરડીમાં ગયા પછી તમે એને હાથ નહિ લગાડો તો એ ગ્રંથોજ માનસવાણીથી તમને કહેશે કે:–' અમારામાં પુષ્કળ જ્ઞાન ભર્યું છે તે લ્યો અને વાપરો, એટલે તમારું કલ્યાણ થશે. ' શું આ માનસવાણી ઓછી કિંમતી છે ? "

ઉત્તમ જીવનચરિત્રોનો મહિમા

"જીવનચરિત્ર એ એક પ્રકારનું દર્પણ છે. જેમ અરીસામાં મનુષ્ય પોતાની મુખાકૃતિમાં ખાંપણ જુએ છે, ત્યારે તે ખાંપણને કાઢી નાખવા અને કાંતિમાં વધારો કરવામાટે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ ચરિત્રરૂપી આરસીથી પોતાના સ્વભાવમાં વળગેલાં ભૂષણદૂષણ–ગુણદોષ–તેના જોવામાં આવે છે અને તેમ થતાં દૂષણનો ક્ષય અને ભૂષણમાં વૃદ્ધિ કરવાને તે જાગૃત થાય છે. વળી જે કામ ઉપદેશ અથવા બોધ કરવાથી નથી બનતું, તે કામ જીવનચરિત્ર સહેલાઇથી પાર પાડી શકે છે. અતિ શ્રમ લઇ વિદ્યા ભણો, દેશાટન કરો, સ્વદેશહિતેચ્છુ થાઓ, પ્રેમશૌર્ય દાખવો, એવા એવા ઉપદેશો મુખે અથવા પુસ્તકદ્વારા કરવાથી જેવી અને જેટલી અસર થાય છે; તેના કરતાં એવા ગુણોથી અંકિત થઇ પ્રખ્યાતિમાં આવેલા મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો વાંચી સમજવાથી અધિક અસર થાય છે. વાંચનારના સ્મરણસ્થાનમાં તેની આબાદ ઊંડી છાપ પડે છે અને પછી તે તેને અનુસરીને ઉત્તેજિત થઇને બહાર પડે છે. "

"ઉત્તમ ચરિત્રો તેના વાચકને બતાવી આપે છે કે, એક સામાન્ય મનુષ્ય પણ પોતાનું જીવન કેટલી હદસુધી ઉત્તમ બનાવી શકે તથા કેવાં ઉચ્ચ કાર્ય કરી શકે અને જગતમ કેટલી બધી સારી અસરો ફેલાવી શકે."

"ચરિત્રોના વાચનથી આપણું ચૈતન્ય સતેજ થાય છે; આપણી આશામાં જીવન આવે છે; આપણામાં નવું કૌવત, હિંમત અને શ્રદ્ધા આવે છે; આપણે આપણા ઉપર તેમજ બીજાઓ ઉપર શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ; આપણામાં મહત્ત્વાકાંક્ષા જાગે છે; આપણે રૂડાં કાર્યોમાં જોડાઇએ છીએ; અને મોટાઓનાં કામોમાં તેમની સાથે હિસ્સેદાર થવાને પ્રેરાઇએ છીએ. આ પ્રમાણે જીવનચરિત્રોના સહવાસમાં રહેવું, જીવવું અને તેમાંના દાખલાઓ જોઇને સ્ફુરણાયમાન થવું, એ તે તે ઉત્તમ આત્માઓના સમાગમમાં આવવા બરાબર અને ઉત્તમ મંડળમાં સહવાસ કરવા બરાબર છે. "

" મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનું ચિંતન કરાય છે, ત્યારે બરાબર સમજી શકાય છે કે, મહત્તાનો દરવાજો સર્વને માટે ઉઘાડો છે. "

" શિક્ષણનું મોટામાં મોટું લક્ષ્ય ચરિત્રસંગઠન છે અને ચરિત્રસંગઠનમાં મોટામાં મોટી મદદ મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોના અભ્યાસથી મળે છે;માટે જીવનચરિત્રનો અભ્યાસ કરવો એ શિક્ષણનું એક મોટામાં મોટું અંગ માનવું જોઇએ. "

" માનવજાતિના વર્તનને ઉચ્ચ સ્થિતિએ લાવવામાં રૂડાં મનુષ્યોનાં જીવનચરિત્રોએ જે અસર નિપજાવી છે, તેનું મૂલ્ય જેટલું આંકીએ તેટલું થોડું છે. "

શુદ્ધિપત્ર

ખાસ સુધારી લેવા જોગ અશુદ્ધિઓ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫૧	૧૫	पच।	नच-
૧૫૨	૬	म्लावन	म्लावन्
૧૫૨	૨૮	पांथि	पार्थि
૧૫૨	૨૦	विपदर्णांग्य	विपदूर्यांग्य
૧૫૮	૮	अभ्युत्थाम	अभ्युत्थान
૧૮૫	૩૪	મઃમથી	દુઃમથી
૧૮૬	૪૧	ધરઃઆમ	ધઃઆમ
૧૯૪	૧૯	પીંગ્યા છે	પીંગ્યા છો
૨૦૮	૩૫	वक्तपित्तं	रक्तपित्तं
૨૦૮	૩૫	गवरच्छर्दि	ज्वरच्छर्दि
૨૦૯	૧૧	અટાદ્વદયના	અષ્ટાંગ હૃદયના
૨૧૧	૪૪	स्वाध्यायान्था	स्वाध्यायान्मा
૨૧૧	૪૫	प्रमद्रितव्यम्	प्रमदितव्यम्
૨૧૧	૪૫	धर्मात्र	धर्मान्न
૨૧૪	૨૮	ખાઙગવાની	ખાળૂવાની
૨૩૬	૧૮	પીવા	પાવા
૨૪૪	૨૮	બાપાન	આપન
૨૩૯	૧૦	બંધુ	વધુ
૩૪૦	૯	મુક્ર-કંઠ	મુક્ત-કંઠ
૩૬૬	૪૦	તપાર	લિયે તૈયાર
૩૯૮	૩૯	માતાવે	માતાકે
૪૧૪	૨૮	दष्तिपान	दृष्टिपान
૪૧૫	૫	नानुजानमि	नानुजानामि
૪૧૫	૫	हाहमे	हाम
૪૩૬	૨૨	प्रमवति	प्रभवति
૪૩૮	૩૩	અવસ્યમેવ	અવશ્યમેવ
૪૪૩	૪	माति	न भाति
૪૫૦	૨૫	૧૬૦૨	૧૯૦૨
૪૮૯	૪૦	મહજ	સહજ
૪૯૭	૨૩	એવ	એવી
૫૦૬	૬	રાનઓનો	રાજાઓનો
૫૦૯	૨૭	નીકરતાં	નીકળતાં
૫૩૧	૩	मरणाप	मरणाय
૫૪૪	૨૦	કરન	કર ન
૫૫૫	૩૯	ભોજના	યોજના
૫૬૮	૪૩	કારણુ	કરણુ
૫૮૭	૨૮	દી	બી
૬૧૫	૧૪	दरिप्र	दरिद्र
૬૪૦	૧	દાસત્વ કા અંત હો ચૂકા	સ્વામી વિવેકાનંદની ૨૫મી સંવત્સરી
૬૪૯	૨૯	बहुधाप्यकं	बहुधाप्येकं

[illegible] અશુદ્ધિઓ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨૦	૯	[illegible]	[illegible]
૧૩૦	૩૧	[illegible]	[illegible]
૧૩૩	૭	[illegible]	[illegible]
૧૩૭	૨૪	[illegible]	[illegible]
૧૪૧	૧૧	[illegible]	[illegible]
૧૪૧	૧૯	[illegible]	[illegible]
૧૪૬	૨૩	[illegible]	[illegible]
૧૫૪	૧૧	[illegible]	[illegible]
૧૫૫	૩૬	[illegible]	ઔર
૧૫૬	૫	[illegible]	[illegible]
૧૮૫	૧૪	નાહ	નહિ
૧૯૦	૨૬	[illegible]	[illegible]
૨૪૫	૧૦	ધમને	ધર્મને
૨૫૬	૪૧	જ	જે
૨૬૩	૩	મહષિ	મહર્ષિ
૨૮૩	૩૯	('આમગપસે'માંથી	('આગગપસે'માંથી)
૨૮૭	૬	કળંપ	કળંપ
૨૮૯	૧૯	વર્ણન	વર્ણની
૨૮૯	૨૨	કહેવા	કહેવાય
૨૮૯	૪૦	સ્થાય	સ્થાપી
૨૯૮	૩	અંકમાંય	અંકમાંથી
૨૯૮	૨૩	પ્રીતિ	પ્રીતિ
૨૯૯	૧૧	માથાજખ્ખસ	મીથાજખ્ખસ
૩૨૦	૬	થાત	તથા
૩૨૧	૩૩	ગવથી	ગર્વથી
૩૩૬	૨૩	હ.	હૈ.
૩૩૭	૫	મ	મૈં
૩૩૮	૧	સંશિમ	સંક્ષિમ
૩૩૮	૨૮	હ;	હૈ;
૩૫૧	૧૯	ાય	હોય
૩૫૧	૩૮	શાક્તનોર્ડ	શાક્તનોજ
૩૫૬	૫	ધતંવૃત્તિ	ધર્તવૃત્તિ
૩૫૬	૫	હિંદુસ્થાનમાં	હિંદુસ્થાનમાં
૩૬૦	૪૪	સ્વગ	સ્વર્ગ
૩૬૧	૪૨	આદશ	આદર્શ
૩૬૫	૧૦	વષ	વર્ષ
૩૬૬	૪૧	આર	ઔર
૩૮૦	૯	નિર્વિય	નિર્વીર્ય
૩૮૨	૨૪	દ્રાપદીજીએ	દ્રૌપદીજીએ
૩૮૫	૮	રા	ઘેરા

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૮૬	૨૯	કાય	કાર્ય
૩૮૮	૨	હિમ યતી	હિમાયતી
૩૮૮	૨૮	સામગામન	સામગામના
૩૯૧	૩૩	સેવ	સેવક
૩૯૬	૨૩	ચાથેપન મેં	ચૌથેપન મેં
૩૯૯	૨૩	હ;	હૈ;
૪૦૦	૨૦	નિષ્કષ	નિષ્કર્ષ
૪૦૦	૨૮	કાયકર્તા	કાર્યકર્તા
૪૦૫	૩૬	આદશ	આદર્શ
૪૦૫	૩૭	આર	ઔર
૪૦૮	૧૩	આર સંસ્કૃતિ	ઔર સંસ્કૃતિ
૪૦૯	૧૫-૧૬	કતવ્ય–પથ	કર્તવ્ય–પથ
૪૧૭	૩૧	માન	મનિ
૪૪૧	૧૮	કછ	કછુ
૪૫૧	૫	આર	ઔર
૪૫૧	૨૬	૧૬ વર્ષ	૨૫ વર્ષ
૪૫૫	૩૨	નશ્ચય	નિશ્ચય
૪૬૨	૩૧	કયું,	કર્યું,
૪૭૦	૧૨	સાત્ત્વક	સાત્ત્વિક
૪૭૦	૧૭	સિસોદિયા	સિસોદિયા
૪૭૯	૨૩	શવ	શિવ
૪૮૨	૪૫	હલ્લે	હલ્લો
૪૮૪	૪૨	અવધતના	અવધૂતના
૪૮૫	૪૪	ક્યાઓ	ક્રિયાઓ
૪૯૨	૩૭	ધ્રજવા	ધ્રૂજવા
૪૯૪	૪૧	બળલાની	બબલીની
૪૯૫	૩૧	પસા	પૈસા
૫૨૬	૧૩	આર	ઔર
૫૩૮	૪૬	બઠ	બૈઠ
૫૪૨	૨૪	આર	ઔર
૫૪૫	૪	આર	ઔર
૫૪૫	૨૮	મિટ્ટીયોં	મિટ્ટી યોં
૫૬૨	૨૬	ઔર–આર	ઔર–ઔર
૫૬૮	૩૧	ટટ	ટૂટ
૫૭૭	૧	છત	છૂત
૫૭૭	૩૧	એક જમાત	એક હી જમાત
૫૭૮	૫	આદશ	આદર્શ
૫૭૮	૧૫	વ્યાક્ત	વ્યક્તિ
૫૮૪	૧	અછત	અછૂત
૫૯૦	૨૧	હિંદુ–ધમ	હિંદુ–ધર્મ
૫૯૩	૧૧-૧૨	અનાય	અનાર્ય
૫૯૩	૨૦	છતે	છૂતે
૫૯૩	૩૧	છત	છૂત
૫૯૩	૪૩	છત કો	છૂત કો
૬૦૨	૧૭	અછત–બાલિકા	અછૂત–બાલિકા
૬૧૫	૧૪	મરુભમિ કે	મરુભૂમિ કે
૬૧૬	૧૯	શાક્ત કે	શક્તિ કે

अनुक्रमणिका

સાહિત્યનો એક અસામાન્ય હયાત સેવક

जदुनाथ सरकार

હિંદુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓના દુર્ભાગ્ય છે કે, તેમને પોતાની જન્મભૂમિનો ઇતિહાસ પારકી આંખે જોવાયેલો, પારકે ત્રાજવે-તોળાયેલો અને ગૌરવશૂન્ય શૈલીમાં લખાયેલો પાઠ્ય પુસ્તકરૂપે મગજમાં ઠાંસવો પડે છે. ભારતના ભૂતકાળની અનેકાનેક વાતો આજે ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ સાબિત કરી આપનારા સમર્થ ભારતીય વિદ્વાનો મોજુદ હોવા છતાં એક જમાનાના કટ્ટર હેતુ ગંધવાળા, અનેક દોષોવાળા, સાહેબશાહી ઇતિહાસો સ્કૂલોમાં તથા પ્રાંતિક ભાષાના અનુવાદરૂપે હજુ આપણી ઉગતી પ્રજાનું માનસ ઘડ્યાં કરે છે. નથી હોતી તેમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ કે સંસ્કારની સાચી સમજણી, નથી હોતી તેમાં ભારતીય નરરત્નોમાટે માનદૃષ્ટિ કે નથી હોતું તેમાં સ્વદેશનું ગૌરવ. 'કલકત્તાના કારાગૃહ' જેવી કેટલી બેસાડેલી ખોટી વાતો વિદ્વાનોએ ઇતિહાસની દૃષ્ટિથી ખોટી સાબિત કરી આપી, છતાં આપણા એ ઇતિહાસો હજી જેવા ને તેવા અકબંધ રહ્યા છે.

એ ઇતિહાસોમાંથી જે શિવાજીને લૂંટારાતરીકે અને જે ઔરંગઝેબને ધર્મપ્રેમી ન્યાયી બાદશાહ-તરીકે આપણાં બાળકો માનતાં થાય છે. એજ ઔરંગઝેબ અને શિવાજીવિષે સાચી ગૌરવભરી માહિતીવાળા, જાણે દિવસે દિવસની હકીકત નજરે જોઇને લખી હોય એવી બારીક ચોકસાઇવાળા તેજસ્વી ઇતિહાસગ્રંથો, ભારતીય વિદ્વાન જ્ઞાનવર્ચસ અધ્યાપક જદુનાથ સરકારે જગતને આપ્યા છે. એ સમર્થ ઇતિહાસવેત્તાના ગ્રંથો આપણને આપણા દેશ, જનતા અને સંસ્કૃતિમાટે ગૌરવ અને નિર્મળદૃષ્ટિ આપે છે. એટલી સમતાથી એઓ ભૂતકાળ અવલોકે છે ને પ્રત્યેક બિના એટલી ચોકસા-ઇથી તપાસીને તેને યોગ્ય રીતે સાંકળે છે, કે એ વાંચતાં જાણે ઇતિહાસના એ કાળમાંજ આપણે જીવતા હોઇએ એમ લાગે છે.

અo સરકાર આજે માત્ર હિંદમાંજ અગ્રગણ્ય વિદ્વાન ગણાય છે એમ નથી; જગત આખા-ના ઇતિહાસવેત્તાઓમાં એમનું બહુ ઉચ્ચ સ્થાન છે. નીચેના એમના નાનકડા પરિચયથી સમ-જાશે કે, એ સ્થાન મેળવતાં એમણે કેટલો સંયમ, કેટલું તપ ને કેટલી એકાંત ઉપાસના સેવ્યાં છે.

કરચમડિયા ગામ બંગાળાની ઉત્તરે રાજશાહી જીલ્લામાં નાટોરના સ્ટેશનથી દશ માઇલ દૂર આવેલું છે. આજથી અર્ધી સદી ઉપર એ ગામમાં એક નાના કાયસ્થ જાગીરદાર રહેતા હતા; તેમનું નામ બાબુ રાજકુમાર સરકાર. એ વિદ્વાન, સંસ્કારી અને પ્રતિષ્ઠાવાન પુરુષ હતા. કળા અને ઇતિહાસમાટે તેમને અનહદ પ્રેમ હતો; એટલો કે દેશને એક આઘે ખૂણે પોતે પડ્યા છતાં પચાસ વરસ પહેલાંના એ જમાનામાં પણ ઇંગ્લૅંડનું 'ઇલસ્ટ્રેટેડ લંડન ન્યુસ' એ મંગાવતા અને કૅસલ કંપની તરફથી નીકળતું અગ્રગણ્ય 'કલામાસિક' એમણે ચાલુ રાખ્યું હતું. પૂર્વની કળા તરફ પણ તેમનો અતિશય પ્રેમ હતો અને અત્યારે દુર્લભ થઇ પડેલા, બર્જેસના લખેલા પૂર્વના સ્થાપત્યના ગ્રંથો તથા ગ્રીગ્ઝ કંપનીવાળાં શિલ્પકળાનાં મોટાં સુંદર આલ્બમો એમના ગ્રંથસંગ્રહમાં એમણે કાળજીથી સંઘર્યાં હતાં. દેશદેશના ઇતિહાસગ્રંથો એમનું માનીતું વાચન હતું. નવલકથાને તો એ કદી હાથ સરખોએ અડકાડતા નહિ.

આવા સંસ્કારી, વિદ્વાન ને કળા તથા ઇતિહાસપ્રેમી પિતાને ત્યાં ૧૮૭૦ ના ડિસેમ્બરની ૧૦મી તારીખે ભારતનો ભાવિ સમર્થ ઇતિહાસવેત્તા અવતર્યો. જદુનાથના જન્મ અને સંસ્કારની ભૂમિકા કુદરતે જાણે અગાઉથીજ ઘડી રાખી હતી. સાદું એકાગ્ર જીવન, ચુસ્ત રીતભાત અને સરળ રહેણીકરણીનો પિતાનો અણીશુદ્ધ વારસો જાણે પુત્રમાં ઉતર્યો હોય, એમ જદુનાથ નાનપણ-થીજ સરળતાની મૂર્તિ હતા. રમતિયાળપણું કે કૂદાકૂદ, સ્વચ્છંદ વર્તન કે તોફાન કશુંજ એમનામાં ન મળે. વાચતાં આવડતું ગયું તેમ તેમ પહેલાં પિતાનાં ચિત્રોનાં પુસ્તકો અને પછી ઇતિહાસના ગ્રંથો એમણે જોવા ને વાંચવા માંડ્યા. ધીમેધીમે પિતાની આખી અભરાઇ અને કબાટો ખલાસ થયાં. બધાં ચોપાનિયાં જોવાઇ ગયાં. બધાં સુલભ પુસ્તકો વંચાઇ ગયાં.

રાજશાહીની કૉલેજમા અંગ્રેજી અભ્યાસ કરી જદુનાથે સોળમે વર્ષે એન્ટ્રન્સ(મેટ્રિક)ની

[illegible] કરી. એ વર્ષે પાસ થએલા સર્વ વિદ્યાર્થીઓમાં એમનો નંબર [illegible] અને એમને 'પ્રેમચંદ રાયચંદ [illegible]' મળેલું.

[illegible] રમતગમતથી અળગ રહેલા જદુનાથનું શરીર આ [illegible] ૧૮ મે વર્ષે તેમના જીવનમાં એક અગત્યનો ફેરફાર થયો અને [illegible] પ્રવેશ કર્યો. એ હકીકત તો એમના પોતાના નીચલા શબ્દોમાંજ સાંભળીએ. [illegible]

[illegible] નિશાળમાં મારા વતનમાં રહ્યો અને [illegible] મેલેરિયાથી પટકાતોજ; પણ ૧૮૮૯ના અંતમાં [illegible] કૉલેજમાં [illegible] વર્ગમાં દાખલ થયો અને હેડન હિન્દુ હૉસ્ટેલમાં [illegible]

[illegible] એક સારું જેવું ફુટબૉલનું મેદાન હતું. અત્યારે [illegible] નહિ; માત્ર થોડીથોડી શરૂઆત થયેલી. અમારી [illegible] તેમાંનો સૌથી આગળ પડતો ખેલાડી સુરેશચંદ્ર [illegible] એ જાતે દરમ્યાનજ 'રાય બહાદુર' નો ખિતાબ [illegible] એણે મને ફુટબૉલ રમતા શીખવ્યો [illegible]

[illegible] તસ્યારદરમિયાન મને મેલેરિયાનો [illegible] ત્યાર પછી મેં [illegible] પણ મારું શરીર [illegible] નથી [illegible] કલાકોસુધી [illegible]

[illegible] એક [illegible] (જે અત્યારે [illegible]

[illegible]

ની, કે [illegible] પરીક્ષા પસાર કરી અને [illegible] [illegible] વર્ષે એમના [illegible] [illegible] વિષય લઈ એમ. એ. ની પરીક્ષા [illegible] પ્રદેશ [illegible] ૧૯૦૮ નું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જેવી સ્થિતિ [illegible] [illegible]

[illegible] કૉલેજમાં [illegible] [illegible] ૧૯૦૬ માં [illegible] [illegible] પરીક્ષા પસાર કરી. [illegible] ઇતિહાસનું [illegible] [illegible] માટે 'મોરિસ [illegible] સમયનું હિંદુસ્તાન, તેની રાજ્યસત્તા અને [illegible]' [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ની [illegible]

૧૯૦૮ માં તેઓ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અધ્યાપકની જગ્યા [illegible]. અહીં તેમણે [illegible] વર્ષના [illegible] [illegible] કૉલેજના કામ ઉપરાંત એમણે [illegible] [illegible] [illegible] કૉલેજમાં અમુના વિદ્યાર્થી [illegible] એક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] એમને પદભ્રષ્ટ [illegible] અધ્યાપક [illegible] [illegible].

[illegible] એમણે ઇતિહાસનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એમનો રીતો [illegible] હોય. [illegible] [illegible] એમણે [illegible] [illegible], [illegible], વિનોદ-ભાષાનો [illegible] છે તેવો તે [illegible]. [illegible] [illegible] એમણે [illegible] વર્ષના અધ્યાપકજીવન [illegible] પડતા [illegible] [illegible], ત્યારે [illegible] [illegible] એ પ્રસંગને અસાધારણ ગણીને [illegible] પ્રાન [illegible] માનપત્ર આપ્યું. [illegible] [illegible] એ બોલેલા કે:—

"મારા ઓગણીસ વર્ષના અહીં કરેલા કાર્યસંબંધી વિચાર કરતાં, આ પદભ્રષ્ટ [illegible] [illegible] વખતે મને દિલગીરી સાથે માલૂમ પડ્યું છે કે, મારી સામાજિક ફરજો [illegible] હું [illegible] નિષ્ફળ નિવડ્યો છું. ખરું છે કે મેં કૉલેજમાં [illegible] કામ કર્યું છે, [illegible] [illegible] [illegible] શાસ્ત્રના પ્રદેશમાં ઘણીજ શોધખોળો કરી છે. [illegible] કાર્યો કરતાં [illegible] [illegible] અને [illegible] મેં સરખાજ ગણ્યાં છે તથા રજાઓના દિવસોમાં પણ મેં આરામ ભોગવ્યો નથી. આ બધું મેં કર્યું તે ખરું, પરંતુ સંસ્કારી સમાજમાં અન્યોન્ય વ્યવહારમાટે જે સામાજિક ફરજો [illegible] [illegible] વાળી જોઈએ તે હું બજાવી શક્યો નથી."

"હું કોઈ પણ ગૃહસ્થને ઘેર મળવા સરખો પણ જઈ શક્યો નથી, [illegible] [illegible] [illegible] મેળાવડામાં પણ હાજર રહી શક્યો. આનું પરિણામ એ [illegible] છે [illegible] [illegible] ની ઓળખાણમાં હું નથી આવી શક્યો. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સજ્જનોએ, સાહિત્યપ્રેમી જિજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીઓ [illegible] [illegible] [illegible] મિત્રો સિવાય બીજી કોઈપણ વ્યક્તિના સહવાસમાં હું નથી આવ્યો. [illegible] કારણ [illegible] [illegible] [illegible] માને કે, હું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible]. અને મારા [illegible] વર્ષમાં કૉલેજના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. મારી ઘણીખરી શોધ- [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સર્વ કારણોને લીધે હવે પછી મારે જ્યાં જ્યાં જવાનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હું ઘણા માનપૂર્વક યાદ કરીશ."

[illegible] કે [illegible] છે.

[illegible] છે. [illegible] એમની [illegible] છે. [illegible] એમ પણ [illegible] છે. [illegible] કહે છે કે, [illegible] તેમની [illegible] છે [illegible] તેમની [illegible] તેમની [illegible] તેમની કલા ને [illegible].

[illegible] નાના પ્રવાસો કરે છે; પણ એ પ્રવાસોમાં [illegible] સામાન અને પોતાની [illegible] મજુર કે નોકર [illegible] નહિ તેમ [illegible] ધર્મશાળામાં ઉતરવું ને પગે [illegible].

૧૯૦૮માં વડોદરામાં જ્યારે સ્વ૦ રમેશચંદ્ર દત્ત દિવાન હતા, ત્યારે તેઓ ગુજરાત [illegible] આવેલા. તે વખતે તેમણે માર્ગમાં આવતું દરેક ઐતિહાસિક સ્થળ નિરખ્યું. [illegible] ભાગમાં રેલ્વેની મુસાફરી કરી દિવસે [illegible] પગપાળા અને પૈસા બચાવી તેમણે ઉજ્જૈન, માંડુ, ભોપાળ વગેરે જોયાં.

ફતેહાબાદ આગળ ઔરંગઝેબે દારાશિકોહને જે સ્થળે હરાવ્યો હતો તે જગા જોવા માટે પોતાનો સામાન સ્ટેશનના વેઇટિંગ રૂમમાં રાખી પરબારાજ ઊતરેલા અને આખી યુદ્ધભૂમિ ઉપર પગે ચાલી નદીકાંઠાની બધી જગ્યા જોઇ ઇતિહાસની રેખા કરેલી. એક વખત બુદ્ધગયાના આવા પ્રવાસમાં ભગિની નિવેદિતા તથા કવિવર રવીન્દ્રનાથ પણ તેમની સાથે હતા. પ્રવાસમાં તેઓ દૂધ અને રોટીશીંજ માત્ર મશાલી લે છે. તેઓ કહે છે કે, ખાવાપીવાના સ્વાદ અને ઇંદ્રિયોના લાભ તથા અનુભવ ગુમાવાય છે.

પ્રવાસ કરવાવિષે તેઓ બહુજ ભાર મૂકીને કહે છે કે, પ્રવાસ હમેશાં પગે ચાલીને કરવો અને દરેકેદરેક સ્થળ તથા ચીજનું અધ્યયન તથા અવલોકન કરવું. ભગિની નિવેદિતાનું એક વાક્ય તેઓ વારંવાર સંભળાવે છે કે, 'તમારા દેશને ચાલતા પગેવાં તેને પૂરો નિરખજો.' વિદ્યાર્થીઓને તેઓનો સંદેશ છે કેઃ—'મોજશોખને તિરસ્કારજો અને સાદું કર્તવ્યપરાયણ જીવન કેળવજો.'

એમના એકધારા, સાદા ને અભ્યાસપરાયણ જીવનમાં તો મોજશોખને સ્થાન ક્યાંથીજ હોય! નવ વર્ષની નાની વયે એક વાર એમણે બંગાળી નાટક જોયેલું; પણ પછી જ્યારે તેમને ખબર પડી કે, રંગભૂમિ ઉપર તો વેશ્યાઓ ઉતરે છે, ત્યારથી તે આજસુધી એમણે કદી નાટક જોયું નથી! એમના કડક જીવનનું આથી સુંદર બીજું દૃષ્ટાન્ત કયું હોઇ શકે! બંગાળાની રંગભૂમિ આજે તો વિખ્યાત થઇ છે અને ઉચ્ચ કોટિના સંસ્કારી પુરુષો તેમાં ભાગ લઇ રહ્યા છે; તોપણ આપણા વિનોદને ખાતર સ્ત્રીજાતિને રંગભૂમિપર આવવું પડે એ તેમને રુચ નથી લાગતું.

તેઓ કહે છે કે, આપણા બધાજ જુવાનિયાઓએ કૉલેજની કેળવણી લેવાની કશી જરૂર નથી. સર્વ વિષયોનું સામાન્ય વ્યવહારુ જ્ઞાન બધાને માટે જરૂરનું છે. એથી આગળ જવાની દરેકને જરૂર પણ નથી, ને દરેકમાં લાયકાત પણ હોતી નથી. કૉલેજની ફી તથા પુસ્તકો પાછળ નાણાં અને જીંદગી ખર્ચી નાખવા કરતાં સૌએ વિવિધ વિષયોનું સામાન્ય જ્ઞાન મળી રહે તેટલી કેળવણી લઇ પોતપોતાને ફાવતા ઉદ્યોગધંધા પાછળ લાગી જવું બહેતર છે, એમ તેઓ માને છે. જે પોતાની અસાધારણ બુદ્ધિવડે આગળ જતાં દેશને કે જ્ઞાનભંડારને કંઇક પણ લાભ આપી શકે, તેવા હોય એમણેજ આગળ કૉલેજનો અભ્યાસ કરવો.

કેટલાક શ્રીમાનો વિદ્યાર્થીઓને યૂરોપ વગેરે દેશોમાં ભણવા મોકલે છે. તે વિષે આ૦ મરકાર કહે છે કે, જેને તેને મોકલવા ઠીક નથી. વિલાયતના પ્રૉફેસરો વારંવાર ફરિયાદ કરે છે કે, હિંદના વિદ્યાર્થીઓ સામાન્ય કેળવણી પણ પૂરી લીધાવિના અહીં આવે છે, તેથી તેમનાં શરૂઆતનાં બે ત્રણ વર્ષ તો એ ઉણપ પૂરવામાંજ જાય છે. ખરું જોતાં હિંદુસ્તાનમાંજ બને તેટલી પૂરી કેળવણી લઇને પછી વિલાયત જાય તો વખત બચે અને સારું તથા પૂરું શીખી આવે. યૂરોપ વગેરે દેશોના પ્રવાસ—

થી ખાસ કરીને તો માણસમાં સ્વમાન અને સ્વાતંત્ર્યની ભાવનાઓ આવે છે, જીવનવિષે એમને વિશાળ દૃષ્ટિ મળે છે અને દુનિયાની ધક્કામુક્કી તથા હડસેલા વચ્ચે ઉભા રહેવાની શક્તિનું ભાન થાય છે.

વિદ્યાર્થીઓને રાજદ્વારી ચળવળોમાં ભાગ લેતા જોઈ અ૦ સરકાર બહુ નારાજ થાય છે. તેઓ કહે છે કે, માત્ર ઝુંબેશ ઉઠાવ્યે કશું વળવાનું નથી. લોકજીવનમાટે કોઇ ગંભીર અને સંગીન કામ જેઓને કરવું નથી તેમનો રાજકીય જુસ્સો ખાલી વેગમાત્ર છે. સમાજસુધારણા, લોકશિક્ષણ અને જ્ઞાનના અન્વેષણ પાછળ શાંતિ ને દૃઢતાથી કામ કરનારા સંખ્યાબંધ માણસોની દેશને જરૂર છે. જીવનની અનેક બાજુઓ હજી વિકાસ સાધ્યાવિનાની અધુરી પડી છે; ત્યાં એકધારું અને સંગીન કામ કરનારાઓની ખોટ છે. એ પૂર્યાવિના સ્વાતંત્ર્યનું સ્વરૂપ સમજાવાનું નથી. એમના આ વિચારો જોડે સૌ સંમત હો કે ન હો, પણ એમનું જીવન તથા ચારિત્ર્ય તો આ દરેકેદરેક વિચારની સચોટ સાક્ષી પૂરે છે.

શાહજહાંના સમયથી માંડીને તે ઠેઠ મોગલસામ્રાજ્યના અંતસુધીનો રજેરજ વિગતથી ભરેલો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ એમણે લખ્યો છે. મોગલ બાદશાહોના સમકાલીન રજપૂતો તથા તેમનાં રાજ્યોની હકીકત એમણે બરાબર લખી છે. દુર્ગાદાસવિષે અ૦ સરકાર વાત કરતા હોય ત્યારે આપણને જાણે એમજ લાગે કે એ પોતે દુર્ગાદાસના જાની મિત્ર હશે! એટલી હદસુધીની એની ઝીણી અને ખાનગી હકીકતો રજુ કરી જાય. એમણે દરેક બાબત નિષ્પક્ષપાત તુલા રાખીને જોખી છે અને સમભાવપૂર્વક રસિકતાથી લખી છે. ઔરંગઝેબને થતો અન્યાય એમના ઇતિહાસથી અનેક રીતે દૂર થાય છે. શિવાજીને આગ્રે રાખી હતી એ વાતની તો આપણને આટલા જમાના વીતી ગયા પછી જાણ થઈ—એમનાજ તરફથી. કોઇપણ મહારાષ્ટ્રીય ગ્રંથકાર તરફથી એ હકીકત બહાર પડી નહોતી. કલકત્તાના કાળાકૂવા જેવો કોઇ પ્રસંગ બન્યોજ નથી, એ પુરવાર કરનાર પ્રૉ૦ સરકારછે, એ વાત તો જાણે મશહુર છે.

[illegible] તવારીખો ઉપરાંત તેમણે 'શ્રીચૈતન્ય પ્રભુની યાત્રા તથા ઉપદેશામૃત' નામનો એક [illegible] લખ્યો છે. તેમાં ઇ. સ. ૧૫૦૦ના સમયના હિંદુસ્તાનની સ્થિતિનું [illegible] છે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનની આર્થિક સ્થિતિ ઉપર પણ એમણે એક ગ્રંથ લખ્યો છે. તેમાં [illegible] વિદ્યાર્થી, ઉદ્યોગધંધા, સમાજ, જમાબંધી, મજુરી, કાયદા, નાણું વગેરેપર વિસ્તારથી [illegible] છે. આ સિવાય પુસ્તકોનાં અવલોકનો તથા બીજા વિષયો ઉપર [illegible] તેમને હાથે સહુ લખાયાજ કરે છે. કૉલેજોમાં ઇન્ટરમીડિયેટ સુધીનું શિક્ષણ [illegible], એવો તેમનો મત છે; અને એ વિષે એમણે એક નિબંધ પણ લખ્યો છે.

[illegible] તથા અંગત અધ્યયન વગેરેનું કામ કૉલેજની જવાબદારીઓ [illegible] વખતમાં અને રજાઓમાંજ એમણે કર્યું છે. આટલા કાર્યનિમગ્ન રહેતા [illegible] વિદ્યાર્થીઓને તે [illegible] જીવનમાં છૂટથી ભળવા દે છે. પોતાના ગાંઠના ખર્ચે એમણે [illegible] ઇતિહાસના [illegible] તૈયાર કરી બહાર પાડ્યા છે. ઘણા તેજસ્વી [illegible] કામ કરી ગયા છે. બંગાળના અત્યારના કેટલાએક પ્રસિદ્ધ [illegible] શ્રી ર. [illegible] મુકરજી તથા ર. બાલદાસ બૅનરજીએ [illegible] છે. એમના અંગત [illegible] તથા [illegible] એક પ્રૉ. કાલિકારંજન [illegible] 'ન[illegible]' તથા '[illegible]નો ઇતિહાસ' નામના [illegible] એક શ્રી [illegible] '[illegible] રામમોહનરાય' [illegible]—[illegible] અને [illegible]' વગેરે લખ્યાં છે. [illegible] '[illegible]' પર [illegible] છે કે ઇતિહાસ[illegible] કામ [illegible]

[illegible] છે. આ [illegible]

રકાર ઉનાળાને માટે દાર્જીલિંગમાં રહેવાનું રાખે છે. ત્યાં એમણે બંગાળી રસ્તામાં ઘણાં વર્ષોથી પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણેનું એક સાદું મકાન કર્યું છે, ને એનું નામ 'સરકાર આવાસ' રાખ્યું છે. નામ ઉપરથી કોઇને મોટા મહાલયની કલ્પના આવી જાય; પણ એ તો આગગાડીના ડબા જેવી પાટિયાંની સાદી બંગલીજ માત્ર છે. તેના બે ભાગ કરેલા છે અને દરેક ઓરડી આઠ આઠ ફુટ લંબાઇપહોળાઇની છે. આગલી ઓરડીમાં બારી આગળ ટેબલ છે ત્યાં પોતે લખવાવાંચવાનું અને લોકોને મળવાનું રાખે છે. બીજી ઓરડીમાં સુવામાટે પાટિયાંનો ખાટલો અને પરચુરણ સામાન રહે છે. ચોપડીઓનાં તો બધે વન! જ્યાં જુઓ ત્યાં ચોપડીઓ અને અવલોકનમાટે ટપાલમાં આવેલા ગ્રંથોપરથી ઉકેલેલાં કાગળીઆં પડયા હોય!

એમના જીવનની સાદાઇ જોઇને તો ભાગ્યેજ ખ્યાલ આવી શકે, કે તેઓ કોઇ મહાવિદ્વાન, કે પ્રિન્સિપાલ કે સી. આઇ. ઇ. નો ખિતાબ ધારણ કરનાર વ્યક્તિ હશે! એમનું લખવાનું ટેબલ જુઓ તો સાદા પાટિયાંનું બનાવેલું સાવ મામુલી! એજ ટેબલપર શિવાજી અને ઔરંગઝેબના સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસના પાંચ ગ્રંથો લખાયા હતા. ટેબલપર સગવડ પડતી ઉંચાઇએ ગોઠવેલી એક વિજળીની બત્તી નજરે પડે છે: એ હમેશાં રાતના બાર વાગ્યા સુધી બળનારી. અધ્યાપક સરકારના બધાં પુસ્તકો અહીં દાર્જીલિંગમાંજ લખાયેલાં. માત્ર કેટલીક બાબતોના પૂરાવા જોઇએ તે પટણા જઇને લાયબ્રેરીનાં પુસ્તકોમાં જોઇને ગોઠવી લેતા.

રોજ સાંજે ચાર વાગે એટલે એ નિયમિત રીતે ફરવા નીકળવાના. એ વખતે સાદાં કોટપાટલુન હૅટ વગેરે પહેરે છે; પણ તેમાં જરાયે આછકડાઇ ન લાગે. મળવા આવનાર માણસ સાથેના વર્તનમાં પણ સભ્યતા અને નમ્રતા એટલી કે એ જોઇને આપણા દેશના સામાન્ય ગ્રૅજ્યુએટને પણ પોતાની અક્કડાઇમાટે શરમાવું પડે. ફરવા નીકળતી વખતે કોઇપણ એકાદ સોબતી સાથે હોય તો તેને નિભાવી લે. તે જ્ઞાનમાં ગમે તે કોટિનો હોય, તોપણ તેની જોડે મિત્રની પેઠે સંભાષણ ચાલુ રાખે અને રખેને સાથે આવનારને પોતાના અતડાપણાથી અડુવું ન લાગે એ ખ્યાલે લગભગ બધો વખત પોતેજ વાતચિતનો રસ ટકાવી રાખે. આ ગુણ બહુ ઓછા વિદ્વાનોમાં માલૂમ પડે છે.

આપણામાં 'વૃદ્ધ' લેખાતી આજ એમની પંચાવન વર્ષની ઉંમરે પણ એ સ્ફુર્તિવાળા, તંદુરસ્ત અને રુચિકર મિજાજવાળા છે. તેમના દાંત બધા સાબુત છે, ટટાર ચાલે ઘણું ચાલી શકે છે અને ખડતલપણે લાગટ કામ ખેંચી શકે છે. એમના પિતા ઠેઠ ૧૯૦૪માં ૭૫ વર્ષનું લાંબુ આયુષ્ય ભોગવી ગુજરી ગયેલા. દીર્ઘજીવન અને તંદુરસ્તીની એમના કુટુંબની આ ઇશ્વરી બક્ષિસની ખરી ચાવી તો એમની સાદી અને સરળ રહેણીકરણી તથા ચુસ્ત અને એકાગ્ર જીવનમાં છે.૯

આર્યસંસ્થાનોના પ્રાચીન મહાન સંસ્થાપક

महर्षि अगस्त्य

વેદકાળના મંત્રદ્રષ્ટા મહાન ઋષિઓમાંના અગસ્ત્યઋષિ આર્યાવર્તની બહાર આર્ય સંસ્કૃતિનો
પ્રચાર કરવામાટે જાણીતા છે. રામાયણ અને પુરાણોમાં એમને દક્ષિણાપથના ભયંકર રાક્ષસોમાં
જઇ તેમને વશ કરવા અને સુજન બનાવવામાટે બ્રાહ્મણધર્મપ્રચારકોમાં અગ્રેસર ગણેલા છે.
વેદમાં એમની ઉત્પત્તિને માટે એમ કહેલું છે કે, એક વાર યજ્ઞ ચાલતો હતો તેવામાં ઉર્વશી
અપ્સરા ત્યાં આવી. તેને જોઇ મિત્રનું વીર્ય સ્ખલિત થઇ એક ઘટમાં પડ્યું, તેમાંથી આ ઋષિ
ઉત્પન્ન થયા. આથી તેઓ ઘટોદ્દભવ, કળશયોનિ મૈત્રાવરુણી અને ઔર્વશેય વગેરે નામોથી ઓ-
ળખાય છે. એ લોપામુદ્રા–કૌશિતકીને પરણ્યા હતા અને તેમને દ્રિધાસ્ય તથા દ્રિધાસ્યુ નામે બે
પુત્રો થયા હતા. વળી એમ પણ કહેવાય છે કે, તે પુલસ્ત્ય ઋષિના કુળમાં જન્મ્યા હતા અને
કર્દમની હવિર્ભૂ કન્યાને પરણ્યા હતા. ગમે તેમ હો; પરંતુ દક્ષિણાપથને સંસ્કૃત કરી ત્યાં આર્ય
સંસ્થાનો સ્થાપવામાટે અગસ્ત્ય પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીનોમાં મુખ્ય અગ્રેસર, આર્યધર્મપ્રચારક
અને પ્રસારક ગણાય છે.

બૌદ્ધોન પહેલા બ્રાહ્મણો દક્ષિણ અને પૂર્વ તરફ પોતાનો ધર્મ અને સંસ્કૃતિ લઇ ગયા હતા.
સપ્તસિંધુ પ્રદેશમાંના આર્યો પ્રથમ પૂર્વ તરફ ગંગાયમુનાના પ્રદેશમાં ગયા. ત્યાં પોતાની સંસ્કૃતિ
ખીલવી અને કાશીને બ્રાહ્મણવિદ્યાનું તથા શૈવધર્મનું મુખ્ય મથક બનાવ્યું. અગસ્ત્ય ઋષિ કાશી-
માં રહેતા ત્યારે ત્યાં ઠેકઠેકાણે એટલાં બધાં શિવલિંગ સ્થપાયેલાં હતાં કે ઋષિને ગંગાસ્નાન
કરવા જતાં શિવલિંગને ઠેસ વાગે નહિ તેની સંભાળ રાખવી પડતી. કાશીમાં તેઓ ઝાઝો વ-
ખત રહ્યા નહિ, એટલામાં તો આર્યવિદ્યા, કળા, ધર્મ અને સંસ્કૃતિના પ્રચારમાટે તેમને દક્ષિણ
તરફ જવું પડ્યું. વિંધ્યાચળ ઓળંગીને હજી આર્યસંસ્કૃતિ દક્ષિણમાં ગઇ ન હતી; અને
કંઇક ગઇ હતી તો તેને ત્યાં રહેતા રાક્ષસો અને જંગલી લોકો વારંવાર ઉચ્છિન્ન કરતા હતા
અગસ્ત્યે દક્ષિણમાં જતાં વિંધ્યપર્વત જે પૌરાણિક કથા પ્રમાણે ઉંચો ને ઉંચો વધતો હતો
તેને દંડવત્ નમસ્કાર કરી લાંબો થઇને પગે પાડ્યા પછી, ઋષિએ ઉભા થવાની આજ્ઞા આપી નહિ
પોતે પાછા ફરશે ત્યારે ઉઠાડશે, એમ તેને કહ્યું. તે ફરીને પાછા ફર્યાં નહિ અને વિંધ્યાચળ ઉભો
થવા પામ્યો નહિ. આ ઉપરથી 'જનાર પાછું ન આવે' એવા પ્રસંગને માટે 'અગસ્ત્ય યાત્રા' અ
'અગસ્ત્યના વાયદા' એવી કહેવતો નીકળેલી છે.

બ્રાહ્મણસંસ્કૃતિ લઇ જનાર ઋષિમુનિઓને દખ્ખણમાં રહેતા જંગલીઓ–રાક્ષસો, વાનર
અને રીંછો વારંવાર પીડા કરતા હતા. દખ્ખણમાં સુશીલ ને સુધરેલી આર્યપ્રજાએ જવું અને રહે
એ મોટી મુશ્કેલી અને જોખમદારીનું કામ હતું; તેથી ઉપલી પૌરાણિક કથાને એવી રીતે ઘટા
વામાં આવે છે કે, પહાડ જેવી મુશ્કેલીને અગસ્ત્યે દૂર કરી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેને આર્યો
નમતી બનાવી. રામાયણમાં તપોવનો અને આશ્રમોનો જંગલીઓને હાથે કેવો નાશ થતો હતો તે બન
વેલું છે. દખ્ખણમાં વિંધ્ય પછી તરતજ જે સંસ્થાન વસાવવામાં આવ્યું તે અગસ્ત્યનું વસાવે
લોઈ તેમાં આર્યઉપદેશકો વગેરે રહેતા. આને "જનસ્થાન" કહેવામાં આવ્યું. તેની દક્ષિણે અ
સુધરેલા પણ પાડાવમાં રહેલા વાનરોનું સંસ્થાન હતું; અને તેની પેલી તરફ વધારે દખ્ખણમાં રાક્ષ
રહેતા હતા. આ ક્રમ આપણે રામપ્રવાસ પરથી જાણીએ છીએ. વિશ્વામિત્ર પ્રથમ પોતાના યજ્ઞ
રાક્ષસો બાધ કરે નહિ તે માટે, રામલક્ષ્મણને બાળપણમાંજ રક્ષકતરીકે લઇ ગયા હતા; અને તેમ
રાવણની બહેન તાડકા અને તેને સહાયક રાક્ષસોને મારી યજ્ઞ ભંગ થતો અટકાવ્યો હતો. અરણ્
કાંડમાં દક્ષિણાપથ જે ગાઢ જંગલો અને જંગલીઓથી ભરેલો હતો, તેને અગસ્ત્યે કેવા ક્રમે ઋ
મુનિઓને વસવા યોગ્ય બનાવ્યો, તે વર્ણવેલું છે. બ્રાહ્મણો અને તેમનાં યજ્ઞયાગાદિ કાર્યના
શત્રુ–રાક્ષસોને અગસ્ત્યે પોતાના ઉપદેશથી અને ચમત્કારી ઐશ્વર્યથી નમાવી દીધા હતા. રાવણને મા
સીતાને લઈ પાછા ફરતા રામ સીતાને સંબોધીને કહે છે કેઃ—

...र्जितामि मया भद्र ग्रहस्तादमर्षिणा । अगस्त्येन दुराधर्षा मुनिना दक्षिणा दिक् ॥

"હે ભાઈ! અગસ્ત્યમુનિએ દુરાધર્ષ દક્ષિણદિશા જીતી હતી (રાક્ષસોને વશ કરી સજ્જનને રહેવા યોગ્ય બનાવી હતી), તેમ અમર્ષવાળા શત્રુના હાથમાંથી હું તમને જીતી લાવ્યો છું." વનરાજ... માંથી આર્ય મિશને નીકળેલા અગસ્ત્યમુનિ જેમ જેમ દક્ષિણમાં આગળ વધતા જતા હતા, તેમ તેમ આર્ય આશ્રમો-શાખાઓ-નાખતા જતા હતા. આવા જ એ મુનિએ સ્થાપેલા કુંજર પર્વત આગળના એક આશ્રમમાં વનવાસદરમિયાન સીતા ને લક્ષ્મણ સાથે રામ રહ્યા હતા.

મુનિ મૈત્રાવરુણિને આશ્રમો બાંધતા જતાં પણ રાક્ષસો જંપીને બેસવા દેતા નહિ. અગસ્તીનો ઇલ્વલ અને બદામી-વાતાપિપુરનો વાતાપિ, આ બે ક્રૂર રાક્ષસો દંડકારણ્યની ઉત્તરે રહેતા આજુબાજુ મુનિઓને વારંવાર સતાવતા હતા-અરે સતાવતા હતા એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમને ખાઈ જતા હતા. બદામીથી નજીક મામડપર માલકૂટ પર્વત ઉપર અગસ્ત્યે તેમનો વધ કર્યો હતો. વાતાપિપુર, જેને હાલ બદામી કહેવામાં આવે છે તે, આ મુનિના રહેવાથી એક વિદ્યાપીઠ બની રહ્યું હતું અને અત્યારે પણ દક્ષિણાપથના કાશીનગરીક જૂના પંડિતો તેને માને છે. ઐહોલ અને બદામીનાં કેટલાંક પ્રાચીનતર ખંડેર અત્યારે પણ તેનું પુરાતનપણું દર્શાવે છે. સન ૧૫૦ માં ટોલેમીએ બદામીને (બદિઆમાઓઇ) એ નામે જણાવ્યું છે.

આર્યધર્મ અને આર્યસંસ્કૃતિ દક્ષિણાપથમાં પ્રસારવામાટે ત્યાંના નાનામોટા રાજાઓનો અગસ્ત્યમુનિએ આશ્રય લીધા હોય, એમ પણ જણાય છે. સ્કંદપુરાણની કેટલીક આખ્યાયિકાઓમાં અને લેખોમાં આ વાત જણાવેલી છે. વજ્રાંગદ નામના એક પાંડ્ય રાજાએ એકવાર જનુને ચઢી દ્રાવિડદેશમાં આવેલા સોન પહાડ ઉપરનાં દેવળોને અપમાન આપ્યું હતું. ઘોડાપર બેસી તેણે દેવાલયને ખુંદી નાખ્યું હતું. મૈત્રાવરુણી કુંભોદ્ભવ મુનિ અગસ્ત્યે તેને તે પછી એવો તો નરમ બનાવી દીધો હતો કે, જે દેવાલયનો તેણે નાશ કર્યો હતો તે દેવાલયના દેવતા સોનેશ્વર મહાદેવનો તે ભક્ત બન્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાનું સર્વસ્વ તેમને અર્પણ કરી ઋષિ અને ઋષિપત્નીના આશીર્વાદ મેળવ્યા. દક્ષિણાપથમાં વિદ્યાકળાના આદિપ્રવર્તક અગસ્ત્ય મુનિ છે. તેમણે વૈદિક, વ્યાકરણ, વેદ અને ધર્મ લોકોને શીખવાડીને કોમળ સુજન બનાવ્યા તથા આર્યધર્મને લગતા સિદ્ધાંતો અને બધી પરંપરા પણ તેમને આપી. એમણે પોતાનું ગોત્ર સ્થાપ્યું કે જે ગોત્રના બ્રાહ્મણો અદ્યાપિ હયાત છે. દક્ષિણના વયોવૃદ્ધ વિદ્વાનો અત્યારે પણ એમ કહે છે અને માને છે કે, તામિલભાષા, દ્રાવિડિયન લિપિ, વ્યાકરણ, પ્રતિમા બનાવવાનું (પ્રતિમાલેખન) શાસ્ત્ર-શસ્ત્રાધિકાર વગેરે ગ્રંથો અને વિદ્યાઓ, એજ આદિ ધર્મપ્રવર્તકના જ્ઞાન અને શ્રમને આભારી છે.

અગસ્ત્યમુનિ દક્ષિણાપથને આર્ય બનાવતા બનાવતા છેક કેપકુમારીન સુધી પહોંચી ગયા હતા. એ ભૂશિર નજીક આવેલા પાથોધી પહાડ ઉપર તેમને અર્પણ થયેલાં આલયો આવેલાં છે. એમ કહેવાય છે અને શ્રદ્ધાળુઓ માને છે કે, પ્રાકૃત આંખને નહિ જણાય એવે રૂપે અદ્યાપિ તેઓ એ શિવાલયોમાં આવે છે અને પૂર્વકાળે જેમ દક્ષિણમાં આવતા અને વળી ચાલ્યા થઈ જતા, તેમ હાલ પણ તેઓ કોઈવાર દેખાવ દે છે અને કોઈવાર અદૃશ્ય રહે છે; પણ દક્ષિણમાં પરિભ્રમણ તો રાખે છેજ.

મુનિથી સંસ્કૃત થયેલી દક્ષિણની પ્રજાએ તેમને દેવતારૂપ માની બદલો વાળી આપ્યો છે, એમ કહ્યાવગર ચાલતું નથી.§ ઘણાં મંદિરો અને આલયોમાં તેમની મૂર્તિનું લોકોએ સ્થાપન કર્યું હતું. ઘણે ઠેકાણે તે દેવતુલ્ય પૂજાય છે, અગસ્ત્યપૂજન પૌરાણિક કાળનું છે. અગસ્ત્ય દેવનું પૂજન કરવાનો વિધિ અગ્નિ અને સ્કંદ પુરાણમા બતાવવામાં આવેલો છે. પૂજનવિધિ પછી ધ્યાન મારેના શ્લોકમા કહે છે કેઃ-"હે કુંભયોનિ ! તમે અગ્નિમરુતથી ઉપજેલા, મિત્રાવરુણના પુત્ર, કાશમંજરી જેવા શ્વેત વર્ણાંગ અને જગતવ્યાપી છો. વળી આપ, કે જેઓ મુનિભક્ષક વાતાપિને જમી ગયા હતા, જે સમુદ્રને પી ગયા હતા તે અગસ્ત્ય મુનિ, તમોને નમસ્કાર છે." કેપકુમારીન આગળના પાથોધા પહાડ ઉપર તેઓ અદ્ભુત ચરિતરૂપે રહેલા છે. કોરોમંડળ કિનારાના

§ દ્રાવિડિયનો અગસ્ત્ય મુનિને એક દેવતારીકે પૂજે છે. તેમના દેવાલયો બાંધેલાં છે અને તેમને પોતાના ઇષ્ટદેવ માને છે. દક્ષિણાપથમાં તેમના નામનો સંવત્સર પણ ચાલતો. અગસ્ત્ય સંવત્સર ઈ સ પૂર્વે ઘણા કે સાતમા સૈકામાં ચાલુ થયેલો, એવો યુરોપિયન વિદ્વાનોનો મત છે. અગસ્ત્યમુનિએ જે પ્રવાસો કરેલા છે તે, આપણા ઋષિમુનિઓ કેવા ખંતી અને સાહસિક હતા તે દર્શાવી આપે છે

महात्मा जानकीवर शरणजी

ગાઝી માન કોશ પશ્ચિમે મુબારકગંજની સમીપ હબીબપુર નામે એક ગામ છે. તેના એક ભાગને મહેરબાન મિશ્રનું પરું' કહે છે. ત્યાં મહેરબાન મિશ્ર નામના એક સરદાર-દેશી ક્ષત્રિય રહેતા હતા. તેમનાજ નામથી તે પરું વસ્યું હતું. મિશ્રજી એક ધનવાન ગૃહસ્થ હતા. તેમના ચાર પુત્રો બબ્બે ત્રણ ત્રણ વર્ષના થઈને મૃત્યુ પામ્યા હતા. પુત્રશોક બહુ ભારે હોય છે. આથી મિશ્રજી બહુ દુઃખી રહેતા હતા. ઘણા દિવસ પછી વૃદ્ધાવસ્થામાં જ્યારે મિશ્રજીને કંઈ પણ આશા રહી નહોતી, તેવામાં અનાયાસે ભગવદ્દિચ્છાથી ઉપર્યુક્ત મહાત્માજીએ મિશ્રજીને ત્યાં સંવત ૧૯૦૯ માં જન્મ લીધો. તે વર્ષે મિશ્રજીની ખેતીમાં ઘણું ખાસ્સું સારામાં સારું અન્ન પાક્યું. મિશ્રજીએ ભારે ઉત્સવ કર્યો. તેમણે લોકવ્યવહારને અનુસરીને માનતા માની હતી તેથી તેમની વર્ષગાંઠને દિવસે તેમને રૂપલામાં બેસાડી વજન કરતા હતા અને ઉત્સવ કરતો હતો. તેમની માતા તેમનું બહુ પ્રેમપૂર્વક લાલનપાલન કરતાં.

ત્રીજે વર્ષે આથો ઉતરાવી માથાના વાળ લેવડાવ્યા અને પાંચમે વર્ષે કાન વિંધાવીને તેમની ચોંટ વધારવામાં આવી અને તેમનું નામ રમેશ પાડવામાં આવ્યું. છઠ્ઠે વર્ષે વિદ્યાભ્યાસ શરૂ કર્યો. તેઓએ પંડિત ઈશ્વરદત્તજી પાસે સંસ્કૃત અને એક મોલવી સાહેબ પાસે ફારસી ભણવાનું શરૂ કર્યું. તેઓની બુદ્ધિ એટલી પ્રબળ હતી કે થોડાજ દિવસોમાં તેઓ તેમની પહેલાંના ભણનારાઓ કરતાં આગળ વધી ગયા. મોલવી સાહેબ અને તેમનાં કુટુંબીઓ તેમના ઉપર બહુ પ્રેમ રાખતાં. જે દિવસે તેઓ મુબારકગંજમાં મોલવી સાહેબને ત્યાં ભણવા નહોતા જતા, તે દિવસે તેઓ પોતે અથવા તેમનો પુત્ર કારણ પૂછવા આવતા. પછી નવમે વર્ષે તેમને યજ્ઞોપવીત દીધું. અગીઆરમે વર્ષે રમવાકૂદવામાં ભારે ધામધૂમપૂર્વક તેમનું લગ્ન થયું. તેમને રુચિ નહોતી; પરંતુ હથિયારો અને ઘોડેસ્વારીનો ભારે શોખ હતો, તેથી પિતાજીએ તેમને એક ઘોડો લાવી આપ્યો હતો અને નાનાં નાનાં હથિયાર પણ કરાવી આપ્યાં હતાં. તેઓ તમંચો રાખતા અને નિશાન ખેલતા હતા. એક દિવસ એક પક્ષી તેમના નિશાનથી ઘાયલ થયું, તેજ દિવસથી નિશાન તાકવું તેમણે છોડી દીધું.

એજ ગામમાં એક મણિગરી બાબા નામના ગોસાઇ રહેતા હતા. તેમના સંસર્ગથી તેઓ શિવ-પૂજન કરવા લાગ્યા.

મુબારકગંજમાં શ્રી ગુરુજીની પાસે ધૂનામીકુંડ છે. સ્વામીશ્રી યુગલાનન્ય શરણજી શ્રી અવધથી આવ્યા, ત્યારે તેઓ કેટલાક સમય ત્યાં રહ્યા હતા. તે દિવસોમાં સ્વામીજીએ મૌનવ્રત ધારણ કર્યું હતું. સીતારામસિવાય પાંચમો અક્ષર તેઓ મુખથી કહી શકતા નહિ. માત્ર સંકેતથી અથવા જમીન ઉપર લખીને આવશ્યક વાતચીત કરતા હતા; અને પાંચ સાત ઘેરથી ભિક્ષા માગી લાવીને ભોજન કરતા હતા. મહારાજજી પણ સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા ગયા. પૂર્વસંસ્કારે કરીને સ્વામીજી મહારાજજીને બહુ ચાહવા લાગ્યા. સ્વામીજીએ પોતે મોહિત થઈ જઈને અને આગ્રહ કરીને તેમને યુગલ મંત્ર આપ્યો અને ચોદ મહિના ત્યાં રહીને તેઓ અવધ પાછા ફર્યા.

ત્યાર પછી કેટલાક દિવસ બાદ પંડિત ઇશ્વરદત્તજીનો મહારાજજીની સમાન ઉંમરનો એકનો એક પુત્ર મરી ગયો. પંડિતજીને ભારે શોક થયો. તેમણે મહારાજજીના પિતાને કહ્યું કે, મારો વિચાર કેટલાક દિવસમાટે બહારગામ જવાનો છે, જો આપ રમેશદત્તને મારી સાથે મોકલો, તો તેનો અભ્યાસ પણ ચાલુ રહેશે અને મારાથી પુત્રશોક પણ ભુલી જવાશે. મહારાજજીના પિતાએ એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને પંદર વર્ષની ઉંમરે તેઓ પંડિતજીની સાથે કોયલ ગયા.

કોયલમાં એક સુબેદાર પંડિતજીના સ્નેહી હતા તેમની પ્રેરણાથી પંડિતજીની કથા પલટનમાં થવા લાગી. એ સિવાય અહીં પંડિતજી પલટનના કેટલાક અફસરોને નાગરી શીખવવા લાગ્યા. કેટલાક દિવસ પછી પંડિતજી અને સુબેદાર વચ્ચે મેળ થઈ ગયો. સંયોગવશાત્ સુબેદારને તાવ આવવા લાગ્યો. લોકોએ સુબેદારને કહ્યું કે, આપને પંડિતજી સાથે વિરોધ થયો ત્યારથી આપ માંદા પડ્યા છો. સુબેદાર પંડિતજીને નિમંત્રણ આપવા ગયા. તે વખતે પંડિતજી ત્યાં નહોતા. ફક્ત મહારાજજી આસન ઉપર બેઠા હતા. સુબેદારના માંદગીની હકીકત સાંભળીને એક કાગળ ઉપર 'શ્રી સીતારામ' લખી તે કાગળ તેમને આપ્યો અને કહ્યું કે, આને માદળીઆમાં ઘાલીને ગળે

[illegible] સ્વામીજીની [illegible] 'મહેન્દ્રનાથ [illegible]' [illegible] તેમના [illegible] આગળ પુત્રો [illegible] હતા. [illegible] બહુ [illegible] હતા. ઘણા દિવસ પછી [illegible] મહાત્માએ [illegible] જન્મ લીધો. તે વર્ષે [illegible] ઉત્સવ કર્યો. તેમણે [illegible] અનુમતિ [illegible] તેમને [illegible] રાખ્યા હતા અને [illegible] કર્યો હતો. [illegible] પ્રેમપૂર્વક લાલનપાલન કરતા.

આઠ વર્ષે [illegible] દેવદત્ત [illegible] વર્ષે [illegible] તેમની મૂંડ વધારવામાં આવી અને તેમનું નામ ગણેશ [illegible] રાખવામાં આવ્યું. [illegible] કર્યો. તેઓએ પંડિત ઈશ્વરદત્તજી પાસે સંસ્કૃત અને એક મૌલવી સાહેબ પાસે ફારસીનું [illegible] શરૂ કર્યું. તેઓની બુદ્ધિ એટલી પ્રબળ હતી કે થોડાજ દિવસોમાં તેઓ તેમની પાઠશાળાના [illegible] કરતાં આગળ વધી ગયા. મૌલવી સાહેબ અને તેમના કુટુંબીઓ તેમના ઉપર બહુ પ્રેમ [illegible] દિવસે તેઓ મુબારકગંજમાં મૌલવી સાહેબને ત્યાં અભ્યાસ નહોતા જતા, તે દિવસે તેઓ પોતે અથવા તેમનો પુત્ર કારણ પૂછવા આવતા. પછી નવમે વર્ષે તેમને યજ્ઞોપવીત દીધું. અગિયારમે વર્ષે [illegible] ભારે ધામધૂમપૂર્વક તેમનું લગ્ન થયું. તેમને રુચિ નહોતી; પરંતુ નિશાનબાજી અને ઘોડેસ્વારીનો ભારે શોખ હતો, તેથી પિતાજીએ તેમને એક ઘોડો લાવી આપ્યો હતો અને નાના નાનાં હથિયાર પણ કરાવી આપ્યાં હતાં. તેઓ તમંચો રાખતા અને નિશાન લેતા હતા. એક દિવસ એક પક્ષી તેમના નિશાનથી ઘાયલ થયું, તેજ દિવસથી નિશાન તાકવું તેમણે છોડી દીધું.

એજ ગામમાં એક ગણેશ બાબા નામના ગોસાંઈ રહેતા હતા. તેમના સંસર્ગથી તેઓ શિવ-પૂજન કરવા લાગ્યા.

મુબારકગંજમાં શ્રી સરયૂજીની પાસે ભૂતાગીકુંડ છે. સ્વામીશ્રી પુરણાનન્દ સરસ્વતી શ્રી અયોધ્યાથી આવ્યા, ત્યારે તેઓ કેટલાક સમય ત્યાં રહ્યા હતા. તે દિવસોમાં સ્વામીજીએ મૌનવ્રત ધારણ કર્યું હતું. સીતારામસિવાય પાંચમો અક્ષર તેઓ મુખથી કહી શકતા નહિ. માત્ર સંકેતથી અથવા જમીન ઉપર લખીને આવશ્યક વાતચીત કરતા હતા; અને પાંચ સાત ઘેરથી ભિક્ષા માગી લાવીને ભોજન કરતા હતા. મહારાજજી પણ સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા ગયા. પૂર્વસંસ્કારે કરીને સ્વામીજી મહારાજજીને બહુ ચાહવા લાગ્યા. સ્વામીજીએ પોતે મોહિત થઈ જઈને અને આગ્રહ કરીને તેમને યુગલ મંત્ર આપ્યો અને ચાર મહિના ત્યાં રહીને તેઓ અવધ પાછા ફર્યા.

ત્યાર પછી કેટલાક દિવસ બાદ પંડિત ઇશ્વરદત્તજીનો મહારાજજીની સમાન ઉંમરનો એકનો એક પુત્ર મરી ગયો. પંડિતજીને ભારે શોક થયો. તેમણે મહારાજજીના પિતાને કહ્યું કે, મારો વિચાર કેટલાક દિવસમાટે બહારગામ જવાનો છે, જો આપ ગણેશદત્તને મારી સાથે મોકલો, તો તેનો અભ્યાસ પણ ચાલુ રહેશે અને મારાથી પુત્રશોક પણ ભૂલી જવાશે. મહારાજજીના પિતાએ એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને પંદર વર્ષની ઉંમરે તેઓ પંડિતજીની સાથે કોયલ ગયા.

કોયલમા એક સુબેદાર પંડિતજીના સ્નેહી હતા તેમની પ્રેરણાથી પંડિતજીની કથા પરગનમા થવા લાગી. એ સિવાય અહીં પંડિતજી પલટનના કેટલાક અંગ્રેજોને નાગરી શીખવવા લાગ્યા. કેટલાક દિવસ પછી પંડિતજી અને સુબેદાર વચ્ચે મેળ મટી ગયો સંજોગવશાત સુબેદારને તાવ આવવા લાગ્યો લોકોએ સુબેદારને કહ્યું કે, આપને પંડિતજી સાથે વિરોધ થયો ત્યારથી આપ માંદા પડ્યા છો. સુબેદાર પંડિતજીને નિવાસસ્થાને ગયા તે વખતે પંડિતજી ત્યાં નહોતા. ફક્ત મહારાજજી આસન ઉપર બેઠા હતા સુબેદારની માફીની હકીકત સાંભળીને એક કાગળ ઉપર 'શ્રી સીતારામ' લખીને તે કાગળ તેમને આપ્યો અને કહ્યું કે, આને માદળીઆમાં ઘાલીને ગળે

બાંધજો, તાવ નહિ આવે. બન્યું પણ તેજ પ્રમાણે; એટલે તો સુબેદાર પંડિતજી ઉપર અધિક સ્નેહ રાખવા લાગ્યા. હવે એ વાત આખી પલટન અને શહેરમાં ફેલાઈ ગઇ કે પંડિતજીના એક વિદ્યાર્થીએ સુબેદારને સાજા કરી દીધા.

આ વાત પલટનના અંગ્રેજ અમલદારના સાંભળવામાં આવી, ત્યારે તેણે મહારાજજીને બોલાવીને દર્શન કર્યાં અને તેઓ સાથે વાતચીત કરીને તે બહુ પ્રસન્ન થયો. તેણે પંડિતજીને કહ્યું કે, આજથી અમે તેમની પાસેથી ભણીશું. તે દિવસથી તેઓ સાહેબને ભણાવવા લાગ્યા.

કેટલાક દિવસ પછી પલટન કોયલથી અચાનક બદલવામાં આવી. અચાનક કલકત્તાથી ૭ કોશ છે. મહારાજજી રામલીલા જોવામાટે કલકત્તા ગયા. બીજે વર્ષે સાહેબે મહારાજજીને કહ્યું કે, અહીં પલટનમાં રામલીલા કરાવો. મહારાજજીએ ત્યાંજ રામલીલા કરાવી. પલટનના સિપાઇ લાલ અને કાળા પોષાક પહેરીને વાનર અને રાક્ષસો થયા, વાજીંત્ર-હથિયાર વગેરે સાથેની બનાવટી લડાઇ બતાવી અને ભારે આનંદ થયો.

તેજ સમયમાં મહારાજજીના પિતાનો દેહાંત થયો. પંડિતજી ઇશ્વરદત્તજી પોતાને ઘેર ગયા અને મહારાજજી ત્યાંથીજ કાશી તરફ ચાલી નીકળ્યા.

કાશીમાં તેઓ વિદ્યાધ્યયન કરવા લાગ્યા. તેજ સમયનો તેમના હસ્તાક્ષરનો લખેલો એક પત્ર મળી આવ્યો છે, તેમાં તેઓ પંડિત ઇશ્વરદત્તજીને લખે છે કેઃ–' આપની કૃપાથી એક નાનકડો ગ્રંથ પૂર્વમીમાંસાનો, એક સાંખ્યનો, એક પતંજલિનો અને એક ન્યાયનો થઇ ગયો છે; અને થોડુંક શ્રીરામાનુજ ભાષ્ય પણ જોયું છે.'

૨૧ વર્ષની ઉંમરે તેઓ વિદ્યાભ્યાસ કરીને ત્યાંથી પાછા ફર્યા. તેજ અરસામાં તેમની પત્નીનો દેહાંત થઈ ગયો. તેઓને ફરીથી લગ્ન કરવામાટે ખૂબ કહેવામાં આવ્યું; પરંતુ તેઓએ કોઇનું ગણકાર્યું નહિ. તેઓનું મન પહેલેથીજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ચોંટતું ન હતું, કેમકે સ્વામી શ્રીયુગલાનન્ય શરણજીએ તેમને મંત્રજ નહોતો આપ્યો પણ તેમના હૃદયમાં વૈરાગ્યનું બીજ પણ વાવી દીધું હતું, તેથી પત્નીના દેહાવસાનથી તેઓનું મન ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી પૂર્ણરૂપે ઉઠી ગયું.

ત્યારબાદ તેઓ વારંવાર શ્રી અવધની વિહાર–ભૂમિ જોવા અને ગુરુદર્શન કરવા ચાલ્યા જતા અને તેમના ભાઇ તેમને પાછા વાળી લાવતા.

તેજ અરસામાં સ્વામી શ્રી યુગલાનન્ય શરણજી અવધથી ચિત્રકૂટ ચાલ્યા ગયા. ત્યાંથી તેમણે મહારાજજીને એક પત્ર લખ્યો કેઃ–'એક સપ્તાહમાં આવો તો ઉત્તમ, પંદર દિવસમાં આવો તો મધ્યમ અને મહિના પછી આવશો તો નિકૃષ્ટ.' તેઓ આ પત્ર મળતાંજ સંસારને સલામ કરી, સમસ્ત બંધન તોડી નાખી, ઘરનો ત્યાગ કરી ચિત્રકૂટ તરફ પધાર્યા અને એક અઠવાડિયાની અંદરજ સ્વામીશ્રીની સેવામાં હાજર થયા.

ત્યાં કામાદ્રિની પરિક્રમા (પરકમ્મા) નાં સ્થાનોનાં દર્શન અને સંતોનાં સંભાષણથી તેમને ભારે આનંદ થયો. ત્યાંજ સ્વામીશ્રીએ તેમને કહ્યું કે ભિક્ષા લઇ આવો. તેઓએ કહ્યું કે, મેં તો કોઇ દિવસ ભીખ માગી નથી, હું કેવી રીતે ભીખ માગું ? સ્વામીજીએ કહ્યું કે, "તમારે માગવું નહિ પડે. તમે ભિક્ષામાટે જશો કે તરતજ લોકો જાતેજ આપી દેશે." બન્યું પણ એજ પ્રમાણે અને અનેક દિવસોસુધી ગુરુશિષ્ય બન્ને ખુબ આનંદપૂર્વક મંદાકિનીને કિનારે રહ્યા.

ચિત્રકૂટથી તેઓ કલકત્તા ગયા. ત્યાંથી જગદીશપુરીની યાત્રા કરી. પુરીથી નીકળીને કામીન પહોંચ્યા. ત્યાંના ભગવતીના મંદિરના પૂજારી સાથે તેમને ખૂબ સ્નેહ બંધાયો. તેણે વિવિધ પ્રકારે તેમની સેવા કરી. એક દિવસ તેઓને તે પોતાના પૂજાસ્થાનમાં લઇ ગયો. ત્યાં અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્ર-શસ્ત્ર હતાં; અને એક મનુષ્યના કાપેલા મસ્તકમાંથી લોહી નીતરતું જોવામાં આવ્યું, પણ તેમના ચિત્તમાં ગ્લાનિ થઇ અને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની ઇચ્છા કરી, ત્યારે તેણે તેમને રોકયા અને પડદો પાડી દીધો. તે સઘળું સુગંધિત પુષ્પો અને માનભોગ વગેરેમાં ફેરવાઈ ગયું. તેણે તેમને બીજી અનેક ચિત્રવિચિત્ર વસ્તુઓ બતાવી અને કહ્યું કે, "શું કરું ? તમે વૈષ્ણવ સાધુના ચેલા છો, નહિ તો હું તમને શાક્ત બનાવત અને ખૂબ મજા કરાવત." મહારાજજી કહેતા હતા કે, "એ શાક્ત સિદ્ધપુરુષ હતો." ત્યાંથી તેઓ ચિત્રકૂટ આવ્યા; પરંતુ તેમના ગુરુજી અવધ ચાલ્યા ગયા હતા, તેથી તેઓ પણ તેમની પાસે આવીને નર્મદા કુંડ ઉપર રહ્યા.

તેઓના આવ્યાના સમાચાર જાણીને તેમના ભાઇ આવ્યા અને તેમને ઘેર લઇ ગયા; પરંતુ ત્યાં તેમનો જીવ ન ચોંટયો અને અયોધ્યા પાછા આવી સ્વામીજીને કહ્યું કે, "મારે ત્યાંથી દૂર થઇ જવું જોઇએ, કેમકે ત્યાં રહેવાથી કુટુંબીઓ વારંવાર ડખલ કરશે." એ પ્રમાણે કહીને, સ્વામીજીની આજ્ઞા લઇને ચાર વર્ષ કાશીજીમાં રહી વિદ્યાધ્યયન કરવા લાગ્યા. તેઓનું તેજ એટલું બધું હતું કે તેઓ જે વિદ્યાલયમાં ભણવા જતા હતા, ત્યા વિદ્યાર્થીઓને જે કંઈ વહેંચાતું તે વહેંચનાર તેમના તેજથી અંજાઇ જઇને તેમને કંઇ પણ આપી શકતો નહિ. કોઈ પૂછતું કે, તેમને કેમ આપ્યું ? તો તે કહેતા કે, "ભાઇ ! એ મહાપુરુષ આપણી વસ્તુ શામાટે લે ?"

એકવાર શ્રીકાશીજીમાં રામાયણના ટીકાકાર બંદન પાઠક અભિમાનપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે, તુલસીદાસ સ્વામીજીની વાણીના અર્થ જેટલા હું સમજ્યો છું, તેટલા કોઇ સમજ્યું નહિ હોય. આથી બાબા રઘુનાથદાસજીએ કહ્યું કેઃ—"ભઇ રઘુપતિપદ પ્રીતિ પ્રતીતી, દારુણ અસંભાવના બીતી." આ ચોપાઇમાં દારુણ અસંભાવનાનો શું અર્થ છે ? પાઠકજી ચૂપ થઈ ગયા; એટલે બાબાજીએ ફરીથી કહ્યું:—'મેં તર્કથી પ્રશ્ન નથી કર્યો," પણ મને એ વાતની ખબરજ નથી. તે સભામાં શ્રીમહારાજજી પણ હતા. તેઓએ કહ્યું કે મારી સમજ આ પ્રમાણે છેઃ—

"ભગવાન ન હોવાની શંકા કે જે નાસ્તિકોને હોય છે, તેને અસંભાવના કહે છે. ભગવાનનાં અનેક ચતુર્ભુજ આદિ સ્વરૂપોમાંથી શ્રીરામચંદ્રના બે હાથવાળા શ્યામ સુંદર સ્વરૂપમાં પરાત્પર સ્વરૂપનો નિશ્ચય ન થાય તે દારુણ અસંભાવના છે. તે શિવજીનાં વચનથી શ્રીસીતાજીની દારુણ અસંભાવના નાશ થઇને, શ્રીદસરથરાજકુમારમાં પરાત્પર સ્વરૂપ નિશ્ચય થઇને પ્રીતિ પ્રતીતિ થઈ."

આ ભાવ સાંભળીને બન્ને મહાત્માઓએ શ્રીમહારાજજીની પ્રશંસા કરી.

મુસાફરીમાં તેઓ ગૃહસ્થોના મકાનમાં નહોતા ઉતરતા. દેવાલયમાં, તીર્થના કિનારે કે વસ્તી બહાર વાડી-બગીચામાં પોતાનો મુકામ જમાવતા હતા. લોકો ત્યાં પણ પહોંચી જતા અને તેમની સેવા કરતા. કોઇ નિર્ધન માણસ આગ્રહ કરે તો પોતે તેને ઘેર ચાલીને જતા; પણ ધનવાનોને ઘેર નહોતા જતા. તેઓ કહે છે કેઃ—

"હે સાધુ ! વૈરાગ્ય એ શું છે? રાજા અને ધનવાન પાસે કંઈ પણ ન માગવું. રાજાને બારણે ન ચઢવું, તેનું મોં ન જોવું, કરોડોનો ખજાનો આપે તોપણ તે તરફ દૃષ્ટિપાત પણ ન કરવો."

તેઓ મનુષ્યમાત્રને વહાલા લાગતા; મનુષ્યમાત્રને તો વહાલા લાગતા, પણ જંગલી જંતુઓ પણ તેમને પીડતાં નહિ. અનેક વર્ષોની મુસાફરીમાં તેમને દિવસોના દિવસસુધી જંગલમાં ચાલવું પડયું; પણ તેઓ સદા ક્ષેમકુશળજ રહ્યા. ઇંદ્રિયદમન તેમનામાં પૂર્ણપણે હતું. યુવાન, સુંદર અને સ્વતંત્ર હોવા છતાં પણ હજારો ધનભંડારો આગળ તેમની કોઇ પણ ઇંદ્રિય મનની આજ્ઞા બહાર નથી થઇ કે નથી મન ઇંદ્રિયોને વશ વર્ત્યું. કેટલીએ જગાએ સુંદર અને ધનવાન સ્ત્રીઓ તેઓઉપર મોહિત થઇ ગઈ હતી અને અનેક છળપ્રપંચથી પોતાના મનોરથ સિદ્ધ કરવા ઇચ્છતી; પણ તેઓ તો જેમ શ્રીનારદજી ઇંદ્રપ્રેરિત કામદેવના કૌતુકથી બચ્યા હતા, તેજ પ્રમાણે નિર્લેપ રહ્યા હતા.

ભાગ્યવશાત્ જે કંઇ પ્રાપ્ત થાય તેમાં સંતોષ માનવાનો અનુભવ પણ તેમને બરાબર થયો હતો. એકવાર આખો દિવસ ભૂખ્યા રહ્યા પછી કુરુક્ષેત્રમા એક ગોમક્ષે તેઓને બે જમરૂખ આપ્યાં. આ પ્રસંગનું વર્ણન કરતાં તેઓ કહેતા હતા કે, "કડકડની ભૂખમાં બે જમરૂખ મળ્યાં, તે પણ એવાં લાગ્યા કે જાણે રાજ્ય મળી ગયું." મુસાફરીમાં તેઓ ઘણેભાગે એકલાજ રહેતા અને પોતે ઉંચકી શકે તેટલોજ સામાન સાથે રાખતા. તેઓ કહ્યા કરતા કેઃ—

નજારો યાર મેં હયા દુદિયે કિસીકા સાથ, હમારા માથા હમેં નાગવાર રાહમેં હૈ.

બંગાળા પછી તેઓ કાશીથી કલકત્તા થઇને ગંગાસાગર પહોંચ્યા. શ્રીગંગાજીના દર્શનથી તેઓના મનમા એવો ઉત્સાહ આવ્યો કે ગંગાજીને કિનારે કિનારે શ્રીરઘુવીરનું સ્મરણ કરતા અયાચક વૃત્તિ સાચવી પગપાળાજ ગંગોત્રી જવું જોઇએ. તેઓ તરતજ ચાલી નીકળ્યા અને 'સુંદર વન' ની શોભા જોતા જોતા ત્રીજે દિવસે કલકત્તા પહોંચ્યા; ત્યાંથી શ્રીરામપુર આવ્યા.

ત્યાં ગંગાકિનારે એક બંગાળીબાબુના બાગમાં તેઓ ઉતર્યા. તે બાબુ મહાસજ્જન હતા. તેમણે તેમની ખૂબ સેવા કરી અને એક વર્ષસુધી તેઓ પાસેથી કર્મ, જ્ઞાન અને ઉપાસનાનો ઉપદેશ સાંભળ્યો. એક દિવસ ત્યાંથી તેઓ ચૂપચાપ ચાલી નીકળ્યા અને ચાર દિવસ ચંદ્રનગરમાં રહીને ચિંચુડા ગામમાં એક મંદિરમાં રહ્યા. ત્યાંના મહંતે તેમનો બહુ આદરસત્કાર કર્યો. તેઓ કહેતા હતા કે, ચિંચુડાના મંદિરની શ્રીકિશોરીજીની કે શ્રી રઘુનાથજીની મૂર્તિ જેવી મૂર્તિ સમસ્ત બંગાળામાં ક્યાંયે નથી. તેમાં એક ચિત્ર પંચવટીનું છે. એક કુટીમાં શ્રી યુગલ સરકાર (શ્રીરામચંદ્રજી) બિરાજ્યા છે. એક કુટીમાં સૌમ્યમૂર્તિ લક્ષ્મણજી ભોજન કરી રહ્યા છે અને દૃષ્ટિ સરકારની તરફ [illegible] છે. એ ચિત્ર ખૂબ ચિત્તાકર્ષણ કરે એવું છે. કેટલાય હજાર રૂપિયાની આવક [illegible] મંદિરના ખર્ચના નિભાવમાટે છે.

ત્યાંજ તેમણે રથયાત્રા કરી. લોકોએ તેમને ઉંચા સિંહાસન ઉપર શ્રીરઘુનાથજીની સાથે [illegible] બેસાડ્યા અને સેંકડો બંગાળીઓ ઉઘાડે માથે અને ખુલ્લે પગે રથને ખેંચતા હતા. આ કૌતુક [illegible] તેઓ ખૂબ પ્રસન્ન થયા.

[illegible] તેઓના ગુણ અને સ્વરૂપ ઉપર એટલા બધા મુગ્ધ થયા હતા કે, જો [illegible] મંદિર અને જગ્યા વગેરે તેમના નામ ઉપર ચઢાવી દેવા તેઓ તૈયાર [illegible] તેનો સ્વીકાર ન કર્યો અને ત્યાંથી પણ તેઓ ચૂપચાપ ચાલ્યા ગયા.

[illegible] તેઓ મહંત ગોપાળદાસને ત્યાં ઉતર્યા. તેમની પણ [illegible] તેઓ પ્રતિષ્ઠાની ખૂબ નિંદા કરતા અને કહેતા [illegible]

[illegible] । प्रतिष्ठा शूकरी विष्ठा त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भवेत् ॥

[illegible] ચૂપચાપ ચાલી નીકળ્યા. મુર્શિદાબાદથી ચાલી નીકળીને [illegible] સ્થાનોમાં વિશ્રામ કરતા કરતા તેઓ પટણા પહોંચ્યા અને [illegible] ઉતર્યા. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ અને બ્રાહ્મણોએ તેઓની ખૂબ [illegible] કેટલાક દિવસ પહાડની ગુફામાં રહ્યા.

[illegible] વસ્તી ન મળે. ત્યાંજ વનમાં તેઓ એક [illegible] ઉમરના બે બાળક—એક શ્યામ અને [illegible] “મહારાજ! ભૂખ્યા છો કે?” તેઓએ કહ્યું—“હા.” [illegible] સાથે લાવ્યા હતા, જંગલમાંથી લાકડાં વીણી [illegible], પ્રસાદ તૈયાર છે” તેઓ ઉઠ્યા, પ્રસાદ જમ્યા. [illegible] ‘અમે અહીં રહીએ છીએ—આજ અમારે ઘેર જમીશું.’ એમ કહીને તેઓ [illegible] કરી, અહીંના ગામડાની વસ્તીનો પત્તો ન લાગ્યો. [illegible] અલૌકિક હતા.

[illegible]

છો !' તેઓએ કહ્યું:–'સારા સંત છે.' તેમણે કહ્યું.–'હા, મારા સંતજ લાગો છો. તેઓ તો મારા સામયમાં ભગવાનના ભરનાર છે.' તેઓશ્રીએ કહ્યું:–'તમે શુકભક્ત છો. તમારે એવજ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ.'

ત્યાંથી તેઓ શ્રીવૃંદાવન પધાર્યા. કેટલાક મહિના ત્યાં રહ્યા. હિંદુઆગામાં અહરમાં રહેનાર શ્રી તુલસીરામજી તથા શાહ કુંદનલાલજી સાથે તેમને ખૂબ સ્નેહ બંધાયો. જ્યારે શાહજી 'શ્રી રાધેશ્યામ' કહેતા અને તેઓશ્રી 'સીતારામ' કહેતા, ત્યારે પરસ્પર ખૂબ આનંદ થતો. ત્યાંનાં ખાસ સ્થળોનાં ખૂબ ફરી ફરીને દર્શન કર્યા. ત્યાંની ઠાકોરસેવાની તેઓ પ્રશંસા કરતા હતા. શ્રી ગોસાંઈ મધુસૂદનદાસજીની શ્રીમદ્‌ભાગવતની કથા તેમણે સાંભળી હતી. તેની પણ તેઓ પ્રશંસા કરતા હતા.

ત્યાંથી તેઓ દિલ્હી પધાર્યા. નિઝામુદીન ઓલિયાની સમાધિ તથા બીજાં પ્રસિદ્ધ સ્થાનો જોયાં. ત્યાંજ પૂર્વપરિચિત અને ઘણો વખત અવધમાં રહેલા ડેપ્યુટી ભાસ્કરરાવ સાથે તેમનો મેળાપ થયો. તેમણે તેમની ખૂબ સેવા કરી અને તેઓનો પંજાબ જવાનો વિચાર જાણીને ઉચ્ચ દરજ્જાના ડબામાં બેસાડીને તેમને પંજાબ પહોંચાડ્યા.

પંજાબમાં જઈને અમૃતસરના શીખોનું ગુરદ્વાર જોયું. તે સ્થાન બહુ રમણીય છે. તેઓ કહેતા હતા કે, આઠે પહોર ઉત્સાહ તો માત્ર ત્યાંજ રહ્યા કરે છે. ત્યાંથી તેઓ લાહોર આવ્યા. લાહોરમાં બાબા અટલસિંહજીની સમાધિનાં દર્શન કર્યાં; બાબા અટલસિંહજીનો ઇતિહાસ તેઓશ્રીજ વારંવાર કહેતા હતા.

કેટલાક દિવસ પંજાબમાં રહીને તેઓ વૃંદાવન આવ્યા અને થોડા દિવસ ત્યાં રહ્યા બાદ અવધ પાછા ગયા. અવધમાં થોડા દિવસ રહી ફરીથી મિથિલા ચાલ્યા ગયા. રસ્તામાં મધોલ જઈને બાબુ ભીષ્મસિંહજીની વાડીમાં ઉતર્યા.

આ યાત્રામાં શ્રીમહારાજે એક મંદિરમાં શ્રીકિશોરીજીની મૂર્તિનું નાક ખંડિત જોયું. તેની હકીકત પૂછતાં માલમ પડ્યું કે, "મહાત્મા શ્રીયુગલકિશોરજી જનકપુરમાં રહેતા હતા; તેમની સેવા-પૂજાની તે મૂર્તિ છે. તેઓ બહુ ભાવિક સંત હતા. શ્રીકિશોરીજીને પોતાની પુત્રી માનતા હતા. એક દિવસ ભાવાવસ્થામાં તેમને જણાયું કે, શ્રીકિશોરીજી કહે છે કે, 'બાપુ ! મારી નથ બહુ ભારે છે, મારાથી તેનો ભાર સહન થતો નથી.' તેમણે પૂજારીને મંદિરના દરવાજા ખોલી નાખવા કહ્યું. દરવાજા ખોલ્યા પછી જોયું તો શ્રીકિશોરીજીનું નાક ખંડિત થઈને નથ નીચે પડી છે." ધન્ય છે ભાવિક સંતોનાં ચરિત્રને ! તેમનીજ વાત છે કે, તેઓ એકવાર શ્રીઅયોધ્યાજી આવ્યા હતા, પણ સરયૂજીને આ કિનારે એટલાજ ખાતર ન રહ્યા કે જમાઈના રાજ્યમાં પાણી શી રીતે પીવાય ! રાત્રે શ્રીકિશોરીજી તેમની પાસે પધાર્યાં. તે વખતે શ્રીકિશોરીજીએ સફેદ વસ્ત્ર અને ફૂલોનાં ઘરેણાં ધારણ કર્યાં હતાં. તેઓએ એ જોઈને કહ્યું:–"અમે તો દશરથજીને ભારે ઐશ્વર્યવાન જાણીને સંબંધ કર્યો હતો. શા કારણથી પુત્રીને ઘરેણાં પહેરાવતા નથી ?" એટલે શ્રીકિશોરીજીએ કહ્યું:–"બાપુ ! અહીં ઘરેણાંની અછત નથી. ગરમીને કારણે મેં જાતેજ તે ઉતારી મૂક્યા છે."

તે મહાત્માના એક પ્રયાગદાસ નામના એક શિષ્ય બહુ ભાવિક હતા. તેઓ શ્રીરઘુનાથજીને પોતાના જમાઈ માનતા હતા. બાળકાંડથી આગળની રામાયણ પણ સાંભળતા નહિ. એક દિવસ સંયોગવશાત્ કોઈ જગ્યાએ વનવાસનું ચરિત્ર સાંભળ્યું, ત્યારે તેઓ બેચેન થઈ ગયા હતા ! તરતજ શ્રી ચિત્રકૂટ તરફ તેઓ ચાલી નીકળ્યા. રસ્તામાં શ્રીરઘુનાથજીને ગાળો દઈને કહેતા જતા કે, "તમે તો ગયા તો ગયા, પણ મારી રાજદુલારી બહેનને શામાટે લેતા ગયા ?" ચિત્રકૂટ પહોંચ્યા તો જોયું કે શ્રીરઘુનાથજી અને શ્રીલક્ષ્મણજી ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થયેલા છે, બીજા રાજકુમારો પણ સાથે છે, શ્રીકિશોરીજી પાલખીમાં છે, બધો રાજસી ઠાઠ છે. તેમણે કહ્યું:–"અમે તો સાંભળ્યું હતું કે, આપ રાજ્ય છોડીને વનમાં ચાલ્યા ગયા છો." શ્રીરઘુનાથજીએ કહ્યું:–"હું તો તમારેમાટે તમે જેવી ભાવના કરશો તેવોજ સદાયે છું."

શ્રીપ્રયાગદાસજીના એક ગુરુભાઈ હતા. તેઓ શ્રીરઘુનાથજીના ઘોડાઓના અશ્વપાલ થવાની ઇચ્છા કર્યા કરતા હતા. હમેશાં લીલું ઘાસ વાઢીને મેદાનમાં રાખી મૂકતા, આગળ પાછળ ખીલીઓએ

બરાબર બાંધતા અને ખરેરો ફેરવીને ઘોડાઓને પ્રેમપૂર્વક સ્વચ્છ રાખતા. એક દિવસ એજ પ્રમાણે કરતા હતા, તેવામાં કોઈ રાજાની સ્વારી ત્યાં આવી પહોંચી. તેમણે પડકારીને કહ્યું:–"ખબરદાર! અહીં આવ્યા તો, રાજકુમારના ઘોડા બાંધેલા છે." રાજાના નોકરોએ કહ્યું:–"રાજા સાહેબ! અહીં ઘોડા ટટ્ટુ કંઇપણ નથી, એક ચબાવલો માણસ ખરેરો લઇને ફરે છે અને આગળપાછળ ખીલીઓ ઠોકેલી છે." રાજાએ તે તરફ સ્વારી આગળ ચલાવી. જુએ છે તો સેંકડો ઘોડા દોરડાં તોડીને લાતો મારવા લાગ્યા. રાજાના બધા નોકર ઘાયલ થયા. રાજા શરમિંદો થઈ તે મહાત્માનાં ચરણોમાં પડયો અને અપરાધમાટે ક્ષમા માગી. મહાત્માએ કહ્યું કે, અમારી ઘોડાળની ધૂળ બધા ઉપર ભભરાવો એટલે બધા સાજા થઈ જશે. બન્યું પણ તેજ પ્રમાણે.

યાત્રા પૂરી થયા પછી તેમણે એક સંતની સાથે જનકપુરનાં જંગલોની મુસાફરી કરી. ત્યાં સીતામઢીમાં ઉતર્યા. સીતામઢીમાં કેટલાક દિવસ રહ્યા બાદ અહલ્યાસ્થાને ગયા. તે જગાએ રામશાસ્ત્રીજી નામના એક પ્રસિદ્ધ મહાત્મા રહેતા હતા. તે મહાત્માજીને અહલ્યાસ્થાન ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો. એકવાર તેઓ રાજા ઉદયનારાયણસિંહની સાથે કાશીજી આવ્યા. કાશીમાં એકવાર તેઓ માંદા થયા, ત્યારે રાજાજીને કહ્યું કે, "મને જલદી અહલ્યાસ્થાને લઇ જાઓ. મારૂં શરીર અહીં છૂટી જાય એવું ન બને તો સારૂં." લોકોએ વિવેક કર્યો કે, "મહારાજ! કાશીપુરી મુક્તિ આપનારી છે, અહીં દૂરદૂરના લોક મરવામાટે આવે છે." તેઓશ્રી બોલ્યા કે, "મારૂં હૃદય પથ્થર જેવું છે, મારી સદ્ગતિ અહલ્યાસ્થાનસિવાય બીજી જગાએ નહિ થાય, કે જ્યાં શ્રીરઘુનાથજીએ પથ્થર ઉપર વિશેષ કૃપા કરી છે." તરતજ તેમને શ્રી અહલ્યાસ્થાને પહોંચાડ્યા.

અહીં કેટલાક કાયસ્થો તેમનાં દર્શન કરવા આવ્યા હતા. તેમને કહીને તેઓશ્રીએ શાસ્ત્રીની સમાધિ અને તેમનાજ નામે એક ધર્મશાળા બંધાવી આપી.

અહલ્યાસ્થાનથી આવીને શ્રી અયોધ્યાજીમાં કેટલાક દિવસ ગુરુસેવા કરીને બદ્રીનારાયણની યાત્રા કરી. ત્યાંથી પાછા ફરીને થોડા દિવસ પછી જનકપુર પાછા ગયા. આ યાત્રામાં શ્રીકમલા નદીના તટ ઉપર કુટી બનાવીને ત્યાં નિવાસ કર્યો.

તેજ કુટીમાં એક દિવસ શ્રીરામશોભાદાસજી સંત (જેઓ થોડા દિવસથી શ્રી અયોધ્યાજીમાં મોટી છાવણીમાં રહેતા હતા) પોતાના ગુરુજી તથા બીજી સોળ મૂર્તિઓને સાથે લઈ તેમનાં દર્શને આવ્યા. દિવસના ચાર વાગ્યાનો સમય હતો, સત્સંગમાં તો રાત પડી ગઈ. બધા સંતો ત્યાંજ રહ્યા. પ્રાતઃકાળમાં સંતો શ્રીકમલાજીમાં સ્નાન કરવા ગયા. શ્રી મહારાજજીના મનમાં થઈ આવ્યું કે, "રાત્રે સંતો અહીં રહ્યા, કંઇ પ્રસાદ ન થયો, આ વખતે કંઇ હોત તો ઠીક." સંતો સ્નાન કરીને પાછા ફર્યા અને તેઓશ્રી પાસે રજા માગી; ત્યાં તો એક આશ્ચર્ય ચરિત્ર દેખાયું. એ ચરિત્ર અમે શ્રીરામશોભાદાસજી પાસેથીજ સાંભળ્યું છે.

એક આઠ નવ વર્ષની ઉંમરની કુમારિકા એક નાની ટોપલીમાં પુરી અને ખાંડ તથા એક હાંડીમાં દહીં લઇને હાજર થઈ. બધી વસ્તુઓ શ્રીરામજી સમક્ષ મૂકીને બોલી:–'મારી માતાએ કહ્યું છે કે, બાવાજીને આપી આવ.' એમ કહીને અંતર્ધાન થઇ ગઇ. સઘળા સંતો ચકિત થઈને તેઓશ્રીને ચરણે ઢળી પડયા અને કહ્યું:–"ધન્ય છે આપને !"

શ્રી મહારાજજીએ એજ પદાર્થો સંતોને આરોગાવ્યા. શ્રીરામ શોભાદાસજી કહેતા હતા કે, "મિથિલાજીનું દહીં ઘણેભાગે સ્વાદિષ્ટ તો હોય છેજ, પણ આ દહીંનો સ્વાદ કંઇ જુદોજ હતો." બધા સંતો કહેતા હતા કે, 'અમે જન્મભરમાં આવું દહીં ચાખ્યું નથી.'

દિલ્હીવાળા મૌલવી અબ્દુલ રહેમાન સાહેબ [illegible] પછી ફતેહસામા રહેતા હતા. તેઓ શ્રી અયોધ્યાજી આવ્યા અને શ્રીમહારાજને મળ્યા. શ્રીમહારાજજીએ તેમને મોટા મહારાજશ્રીનાં દર્શન કરાવ્યાં. એ મૌલવી સાહેબ સંત હતા, મૌલાના રૂમની મસનવી મધુર સ્વરે ગાયતા હતા અને સુંદર અર્થ કરતા હતા. તેમણે એ [illegible] મોટા મહારાજશ્રીના દરબારમાં [illegible] પણ સંભળાવતા હતા. એક દિવસ મૌલવી સાહેબે મોટા મહારાજ સમક્ષ [illegible] –

[illegible] જુઓ કે પ્રત્યેક સૂર્યોદયનો પ્રકાશ [illegible]

નું નૂર (પ્રતિબિંબ) અથવા પ્રત્યેક સાધકોનો અંધકાર તેની જ્યોતિની છાયા છે." શ્રી શરણજી પણ ત્યાં બેઠા હતા. તેમણે કહ્યું-મૌલવી સાહેબ ' તેનો અર્થ તો આ પ્રમાણે છે "દેખાની આંખ ઉપડી હોય તો એકજ માશૂકને જુઓ. પ્રત્યેક પ્રાતઃકાળે તેનુંજ મુખ જુઓ વા પ્રત્યેક સાયંકાળે તેનીજ લટોને જુઓ. કોઈ વખત કોઈ અંગની ચમકથી ઉન્મત્ત બનો કોઈવાર બીજી અંગની દમકથી મગ્ન રહો." આ અર્થ સાંભળીને મૌલવી સાહેબ સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને કહ્યું કે, "કાજળ તો સર્વ કોઈ આંજે છે, પણ અંજન અંજનમાં ફેર હોય છે ને"

... ...મહારાજશ્રીએ સ્વામીજી તરફ જોઈને કહ્યું-

"તેરે હી ગુમાંપે મુઝે અફ્ઝ મુનાવરસાં; તેરેહી ગુમાંકે મુઝે અજુઝ ગુમાવરસાં."

સંવત ૧૯૩૨ માં તેઓશ્રીએ પંજાબની છેલ્લી યાત્રા કરી. તેઓ મુલ્તાન અને કાશ્મીર ગયા. ત્યાંથી પાછા ફરીને લાહોર આવ્યા. ત્યાંજ તેમને શ્રી મોટા મહારાજની માંદગીનો તાર મળ્યો. તેઓશ્રી ત્યાંથી તરતજ શ્રીઅવધ ચાલી નીકળ્યા. શ્રી સ્વામીજીના સ્વર્ગવાસને દિવસે સાયંકાળે પહોંચ્યા. ત્યારથી અવધમાંજ નિવાસ કર્યો. મહા વદી અમાસ સં૦ ૧૯૫૮ ને રોજ તેઓશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો. મહાત્મા જાનકીવરશરણજી પ્રેમમાર્ગના સાધુ હતા. સ્વામી નજરઆચાર્યે ચલાવેલો પ્રેમમાર્ગ સુપ્રસિદ્ધ છે; પરંતુ શ્રી મર્યાદા પુરુષોત્તમ અને લીલા પુરુષોત્તમમાં ભારે અંતર તો છે જ કે. લીલા પુરુષોત્તમ સ્ત્રીણાં સ્મરો મૂર્તિમાન હતા. શ્રીરઘુનાથજી સાથે એવો પ્રેમ કરવામાટે મિથિલેશનંદિનીની સખી બનવાની આવશ્યકતા છે. આ માર્ગમાં આપણા મહાત્માજીનો ગાઢ પ્રેમ અખંડ હતો. તેઓશ્રીએ કદાપિ કોઈ વસ્તુની ઈચ્છા નથી કરી, કોઈ પાસે કંઈ માગ્યું પણ નથી કે પોતા પાસે કંઈ પણ રાખ્યુંએ નથી.

તેમના ઉપદેશ મેં અનેકવાર સાંભળ્યા છે. તેમનાં વચનામૃતો દુઃખી હૃદયને શાંતિ આપનાં, એ ચાળીસ વર્ષની વાત છે. મહારાજ જંગબહાદુરનાં સગાંને નેપાળમાંથી દેશપાર કર્યાં, ત્યારે તેમનાં કેટલાંક કુટુંબીઓ શ્રીઅવધમાં રહ્યાં અને તેમને દર્શને ગયાં. તેઓશ્રીએ શ્રીરઘુનાથજીના ચરિત્રનાં દૃષ્ટાંત આપી તેમને એવો ઉપદેશ આપ્યો કે જેથી પ્રસન્ન થઇને બધાં મહારાજશ્રીની મહત્તાના ગુણગાન કરવા લાગ્યાં. એક દિવસે તેઓશ્રીએ કહ્યું કે, સાધુ થવા ઈચ્છો તો ત્રણ વાતનો મનમાં નિશ્ચય કરી લેજો. (૧) આપીશું બધાને, પણ કોઇની પાસેથી કશુંયે લઇશું નહિ. (૨) બીજાઓને કામ કરી આપીશું, પણ પોતાનું કામ કોઇની પાસે નહિ કરાવીએ. (૩) સઘળાં દુઃખ ભલે અમારા ઉપર આવી પડો પણ લોકો સુખી થાઓ. તેઓશ્રીનું ચરિત્ર પણ આજ આદર્શને અનુસરતું હતું. હિંદુ-મુસલમાન સર્વની સાથે તેઓ ખૂબ પ્રેમપૂર્વક મળતાહળતા અને આલાના રૂપનાં વાક્યો એવીઉત્તમતાથી સમજાવતા કે, મૌલવી સાહેબ પણ આશ્ચર્યચકિત થઇ જતા.

તેઓશ્રીના શિષ્યવર મહાત્મા રામવલ્લભ શરણજીની ગુરુભક્તિ એટલી બધી છે કે તેમણે શ્રીઅવધમાં ગોલાઘાટ ઉપર સદ્‌ગુરુ-સદન નામે એક પરમ સુંદર મંદિર અને પાકો ઘાટ બંધાવ્યાં છે. આ મંદિરમાં તેઓએ પોતાના ગુરુશ્રીના ચિત્રપટની સ્થાપના કરી છે.

जगद्धरभट्टनुं दीनाक्रंदन

("[illegible]" [illegible], १९२६ માંના મહાવીરપ્રસાદજી દ્વિવેદીના લેખ ઉપરથી)

[illegible] જગદ્ધરભટ્ટની સ્તુતિ કુસુમાંજલીમાં ૩૮ સ્તોત્ર છે. તે [illegible] [illegible] સ્તોત્રનો વિસ્તાર વધારે છે, તો કોઈનો ઓછો. કેટલાંક સ્તો[illegible] [illegible] જગદ્ધર મહા કવિ હતા; પરંતુ તેમણે પોતાની કવિત્વ શ[illegible] [illegible] શિવસ્તુતિ [illegible] કરી. બીજા કોઈ પણ વિષય ઉપર તેમણે કવિતા [illegible] [illegible] અંતિમ ઉક્તિઓથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે. તેમણે વાગ્દેવીને [illegible] [illegible] આજ્ઞાન અને ત્રાસ પામતી હશે કે બીજા કવિઓની જેમ [illegible] [illegible] નીચ-દરબારોની મિથ્યા પ્રશંસા કરીને મને વધુ [illegible] [illegible] પ્રસન્ન વદન કર. જો, મેં તારો ઉપયોગ શિવ[illegible] [illegible]

[illegible] સાહિત્ય અપૂર્વ છે. સેંકડો નહિ, હજારો સ્તોત્રો, [illegible] [illegible] રસ, ભાવ અને ઉક્તિની વિલક્ષણતા જગદ્ધરે [illegible] [illegible] નથી. તેમની કવિતાનો વારંવાર પાઠ કરતાં [illegible] [illegible] હમેશાં તેનો પાઠ કર્યા કરીએ. એ[illegible] [illegible] તેમની સ્તુતિઓનો પાઠ કરવાથી જે આનંદ પ્રાપ્ત થા[illegible] [illegible] સાંભળનાર સહૃદય હોય તો તેની આંખોમાંથી [illegible] સ્તુતિકુસુમાંજલિના અંતમાં એ સ્તોત્રોની [illegible] [illegible] તેમનું કથન છે કેઃ—

[illegible] कार्तिकचन्द्रिकामिव ।
[illegible] दृष्ट्वा न कः प्रमोदते ॥

[illegible] ટીકા કરી રહેલો મયૂર [illegible] [illegible] ચંદ્રિકાના દર્શનથી ચકોરપક્ષી જેવું [illegible] દર્શનથી ચક્રવાકનું ચિત્ત જેવું આનંદ[illegible] [illegible] કરીને એવો કયો [illegible] [illegible]

[illegible] स्तवप्रस्तावानिव [illegible] ।
[illegible] मानसमाह्लादयन्ति ॥

[illegible]

[illegible]

ન આવે ત્યાંસુધી છે. કેટલાક શ્લોકો તો એટલા કરુણ છે કે [illegible] તે [illegible] છે.

કરુણાક્રંદન-સ્તોત્ર સમાપ્ત કરતાં જગદ્ધરભટ્ટ કહે છે:—

[illegible]
[illegible] ॥

આનો ભાવાર્થ [illegible] કે ન [illegible], તેની [illegible], તેનું [illegible], તેના [illegible] આનંદ [illegible] છે; [illegible] જ કોમળ કૃતિ છે–અહુજ કોમળ–કાન્ત–પદાવલી છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

હું અજ્ઞાનથી આંધળો થઈ ગયો છું. મારી [illegible] શક્તિ [illegible] છે, હું [illegible] વિનાનો છું. મારે કોઈ સહાયક નથી, મને આશ્વાસન આપનાર કોઈ નથી. [illegible] મને ખાઈ જાય છે, શરીરમાં રહેલા કામ-ક્રોધાદિ શત્રુઓએ મને [illegible] કૂવાના [illegible] ધકેલી દીધો છે; તેથીજ હું ત્યાં પડ્યો પડ્યો રુદન કરું છું. મારી [illegible] ગયો છે. જન્મ-જરા-મરણરૂપી અનેક દુઃખોએ મને ઘેરી લીધો છે. હું [illegible] છું, અહુજ ગભરાયો છું, તેથી આપને શરણે આવ્યો છું. મારે બીજું કોઈ ઠેકાણું નથી, જે રીતે થઈ શકે તે રીતે મારી રક્ષા કરો. મને તજશો નહિ. મારા જેવા ભયભીત, દુઃખી અને થાકી ગયેલા પાપીને આપ આપની કોમળ અને કરુણામયી દૃષ્ટિથી કંઈક આશ્વાસન તો આપો.

પરંતુ ત્યાંથી જ્યારે કંઈ પણ આશ્વાસન-આશ્વાસન ન મળ્યું, ત્યારે તેઓ કહે છે કે:—

> यद्विश्वोद्धरणक्षमाप्यशरणत्राणैकशीलापि ते ।
> मामार्त्तं दृगुपेक्षते न महिमा दुष्टस्य मे कर्मणः ॥
> देव्यां दिव्यतमैः पयोधरभृतः पृथ्वीं पृणत्यां कणा ।
> द्विश्चास्रैव मुखे पतन्ति शिखिनः किं धाम्यमेतद्दिवः ॥

આપની દૃષ્ટિ કાંઈ ગમે તેવી નથી. તે મારીજ નહિ પણ આખા વિશ્વનો પણ ઉદ્ધાર કરી શકે તેવી છે. તેણે તો નિરાશ્રિતોને આશ્રય આપવાનું–જેને કંઈ ઠામઠેકાણું નથી તેઓનું રક્ષણ કરવાનું–બીડુંજ ઝડપેલું છે. એમ હોવા છતાં પણ તે મારા તરફ ઉપેક્ષાવૃત્તિ રાખી રહી છે, તેમાં તેની કૃપણતા નથી. તેમાં તેનો કંઈ દોષ નથી. આ બધો દોષ મારાં કુકર્મોનોજ છે. જે આકાશ વાદળાંમારફતે અમૃત જેવા જળની વૃષ્ટિ કરીને આખી પૃથ્વીને ભિંજવી દે છે તેના બે ચાર બિંદુ પણ જો મયૂરના મુખમાં ના પડે તો તેમાં તેનો શો દોષ? દોષ તો એ અભાગીઆ મયૂરનોજ ગણવો જોઇએ.

આ રીતે રુદન કરીને જગદ્ધર ભટ્ટે પોતાનું કરુણાક્રંદન સમાપ્ત કર્યું છે. ત્યારપછી તેઓ પોતાના દીનાક્રંદનની શરૂઆત કરીને પોતાની દીનતા બતાવવાનું ચાલુ રાખે છે. ૧૩૨ શ્લોકો સુધી તેઓ પોતાનો આ ક્રમ ચાલુ રાખે છે. સ્તોત્ર સમાપ્ત થવા આવ્યું, ત્યારે તેમણે રુદનની હદ આણી દીધી છે. આ સ્તોત્રના પાછલા ભાગના કેટલાક શ્લોકો ચૂંટી કાઢીને નીચે આપવામાં આવે છે.

> नाथ प्राथमिकं विवेकरहितं तिर्यग्वदस्तं वयः ।
> स्तारुण्यं विहृतं विराधितवधूविस्रम्भणारम्भणैः ॥
> स्वामिन् संप्रति जर्जरस्य जरसा यावन्न धावत्ययं ।
> मृत्युःकर्णमुपैति तावदवशं पादाश्रितं पाहि माम् ॥

નાથ, હું મારી દુર્ગતિનું શું વર્ણન કરું? બાલ્યાવસ્થા તો મેં ખેલકૂદમાં ગુમાવી. તે અવસ્થામાં તો કાર્યાકાર્યનું અને કંઇ પણ જ્ઞાન ન રહ્યું, એટલે પશુ પક્ષીઓની જેમ ખેલવા કૂદવામાં અને ખાવા પીવામાંજ તે ઉંમર ગુમાવી દીધી. ત્યાર પછી યૌવન આવ્યું. તે ઉંમરનો નાશ મેં પ્રેમમાં કોપાયમાન થયેલી એવી પ્રેમવાળી સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન કરવામાં અને મનાવવા-સમજાવવામાં કર્યો. હવે આ વખતે હું વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યો છું. મારું શરીર જીર્ણ થઈ ગયું છે.

અંગ પ્રત્યંગ શિથિલ થઇ ગયું છે. મોત દોડતું ચાલ્યું આવે છે; એટલે જ્યાં સુધી તેના આક્રમણનો અવાજ મારે કાને અથડાયો નથી, ત્યાં સુધીમાંજ મારા રોગનો કંઇ પણ ઇલાજ થાય તેમ છે. આપને ચરણે પડેલા મારા જેવા પરતંત્ર અને આકુળ–વ્યાકુળ થઈ ગયેલાને તેના આગમન પહેલાંજ બચાવી લ્યો. દોડો. વાર ના લગાડશો.

आसीद्यावदखर्वगर्वकरणग्रामाभिरामाकृति स्तावन्नमोहतमोहतेन न मया श्वभ्रं पुरः प्रेक्षितम्।
अद्याकस्मिकपातकातरमतिःकं प्रार्थये कं श्रये किं शक्नोमि करोमि किं कुरु कृपामात्मद्रुहं पाहि माम

મારી ઇંદ્રિયોની શક્તિ ક્ષીણ નહોતી થઇ, ત્યાંસુધી તેઓ તેની સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં હતી; ત્યાંસુધી મારા ગર્વનું ઠેકાણુંયે નહોતું. હું મારી જાતને ખુબજ પ્રેમમૂર્તિ–ખુબજ રૂપવાન સમજતો હતો. તે કાળે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં પડવાથી હું આંધળો થઇ ગયો હતો; અને આંધળાને તો સામેની ચીજ પણ દેખાતી નથી. આથી મને મારી દૃષ્ટિ સામેનોજ ખાડો ન દેખાયો. પરિણામ એ આવ્યું કે હું તેમાં અકસ્માત્ પડી ગયો અને હવે અત્યારે અત્યંત ભયભીત થઇને રૂદન કરૂં છું. હાય ! હવે આ વખતે હું કોને પોકારૂં ? કોનો આશરો શોધું ? કોની પ્રાર્થના કરૂં ? મને કંઈ પણ સુઝતું નથી. ભગવાન, હવે તો આપજ મારો ઉદ્ધાર કરો તો થાય. કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કરો. મને–આત્મશત્રુ–આત્મદ્રોહીને બચાવી લ્યો.

जात्यन्धः पथि संकटे प्रविचरन्हस्तावलंबं विना ।
यातश्चेदवटे निपत्य विपदं तत्रापराधोऽस्य कः ॥
धिग्धिङ्मां सति शास्त्रचक्षुषि सति प्रज्ञाप्रदीपे सति ।
स्निग्धे स्वामिनि मार्गदर्शिनि शठः श्वभ्रे पतत्येव यः ॥

કલ્પના કરજો કે કોઈ જન્માંધ મનુષ્યને કોઈ ભારે જરૂરી કામમાટે એક મહા ઘનઘોર રસ્તે જવું થયું. દુર્ભાગ્યવશ તેને કોઇ હાથનો સથવારો આપી તે રસ્તેથી દૂર લઇ જનાર પણ ના મળ્યું. માર્ગદર્શક સિવાયજ તેને તે રસ્તે જવું પડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં એક ઉંડો ખાડો આવ્યો. તેમાં પડીને તે મરી ગયો. તે સ્થિતિમાં તે બિચારાનો શો અપરાધ ? શું કોઇ તેનો દોષ કાઢી શકે ? પરંતુ મને શઠને તો જુઓ. હું આંધળો નથી. બે સ્વાભાવિક આંખો સિવાય ત્રીજી શાસ્ત્રરૂપી આંખ પણ મને પ્રાપ્ત થયેલી છે. બુદ્ધિ–વિવેકરૂપી દીવો પણ મારા હાથમાં છે. આપ જેવા દયામય સ્વામી મારા માર્ગદર્શક પણ મોજુદ છે, તોય પણ હું દોડીને ઉંડા ખાડામાં જઇ પડ્યો છું, તેથી મારા જેવા મહા મૂઢમતિને ધિક્કાર હો ! અનેકવાર ધિક્કાર હો !

त्राता यत्र न कश्चिदस्ति विषमे तत्र प्रहर्तुं पथि ।
द्रोग्धारो यदि जाग्रति प्रतिविधिः कस्तत्र शक्यक्रियः ॥
यत्र त्वं करुणार्णवस्त्रिभुवनत्राणप्रवीणः प्रभु- ।
स्तत्रापि प्रहरन्ति चेत्परिभवः कस्यैष गर्हावहः ॥

માની લ્યો કે કોઇને એવા કોઇ વિષમ માર્ગેથી જવાનું છે કે, જ્યાં વધ કરનારાઓ, ચોરો અને લુંટારાઓનો ખૂબ ભય છે અને રક્ષણનો કંઈ પણ ઉપાય નથી. આ દશામાં જો મુસાફર લુંટાઇ જાય અથવા જાનથી હાથ ધોઇ બેસે તો કોઇ શું કરે ? કેમકે આવી મુશ્કેલીઓનો કંઇપણ ઉપાયજ નથી; પરંતુ કરૂણાના મહાસાગર અને એકનાજ નહિ પણ ત્રણે ભુવનોનું રક્ષણ કરવામાં પરમ પ્રવીણ આપ જેવા જે માર્ગના રક્ષક છો, તેજ માર્ગેથી જનારો કોઇ મુસાફર લુંટાય કે જાનથી જાય તેમાં લઘુતા કોની છે ? તેમાં નિંદા કોની છે ? તે મુસાફરની નહિ. પરાજયનો જવાબદાર તે કદિ નથી. જવાબદાર તો રક્ષકજ ગણાશે; અને એ પરાજય પણ તેનોજ ગણાશે.

किं शक्तेन न यस्य पूर्णकरुणापीयूषसिक्तं मनः ।
किं वा तेन कृपावता परहितं कर्तुं समर्थो न यः ॥
शक्तिश्चास्ति कृपा च ते यमभयार्दीनोऽपि दीनो जनः।
नो निःशरणः पुरः परमतः स्वामी स्वयं शाम्यति ॥

જે કરેલું મન પૂર્ણ–કરૂણારૂપ અમૃતથી સિંચાયેલું નથી, તેનું શક્તિમાન હોવું પણ

બિલકુલ કામનું નથી અને કૃપાળુ હોઇને પણ જે પરમાર્થ સાધન નથી કરી શકતો–જે પારકાનું હિત કરવામાં સમર્થ નથી નિવડતો તેની તે કૃપાળુતા પણ કંઇ કામની નથી. આપમાં તો શક્તિ પણ છે અને કૃપા પણ છે. આ તરફ ગરીબમાં ગરીબ હું, યમરાજના ભયથી ભયભીત થઇને આપને શરણે આવ્યો છું; અને આપની સમક્ષ હાજર છું. આ દશામાં મારા જેવા આશ્રયરહિત સાથે આપને કેવી રીતે વર્તવું જોઇએ, તે આપ પોતેજ જાણતા હશો. મારે તેનો ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

आर्तिः शल्यनिभा दुनोति हृदयं नो यावदाविष्कृता ।
सूते लाघवमेव केवलमियं व्यक्ता खलस्याग्रतः ॥
तस्मात्सर्वविदः कृपामृतनिधेरावेदिता सा विभो- ।
र्यद्युक्तं कृतमेव तत्परमतः स्वामी स्वयं ज्ञास्यति ॥

જન્મ–જરા–મરણનાં દુઃખોની વાત જ્યાંસુધી મુખે નથી કહેવાતી ત્યાંસુધી તે હૃદયમાં એટલું દુઃખ આપે છે કે જાણે કાળજામાં તીર પેસી જવાથી વેદના ન થતી હોય, પરંતુ કોઇ સહૃદય અને સમર્થની સમક્ષજ તે વાત કહી શકાય છે; કેમકે ત્યારેજ તે દુઃખની વેદના કંઇ ઓછી થાય છે. દુર્જન અને હૃદયહીનના આગળ કહેવાથી લાભ તો કંઇ થતો નથી, પણ ઉલટાં હલકા પડાય છે, મશ્કરી થાય છે; તેથીજ આપને સર્વસમર્થ, સર્વજ્ઞ અને કૃપામૃતના મહા સાગર સમજીને મેં મારા દુઃખની કથની કહી સંભળાવી છે. બસ, મારૂં કર્તવ્ય પુરૂં થયું. જે કંઈ યોગ્ય હતું તે મેં કરી દીધું. ત્યારપછી શું કરવું તે તો આપ જાણો અને આપનું કામ જાણે. મને વિશ્વાસ છે કે, આપથી આપનું હવેનું કર્તવ્ય ગુપ્ત નથી. આપ તેને સારી રીતે સમજતા હશો.

विश्रान्तिर्न क्वचिदपि विपद्ग्रीष्मभीष्मोष्मतप्ते चित्ते वित्ते गलति फलति प्राक्प्रवृत्ते कुवृत्ते ।
तेनात्यन्धं सपदि पतितं दीर्घदुःखान्धकूपे मामुद्धर्तुं प्रभवति भव त्वां दयाब्धिं विना कः ॥

દુઃખરૂપી ગ્રીષ્મઋતુના ભીષણ તાપથી તપેલા મારા મનને ક્યાંય પણ આરામ નથી. મારી પાસે પૈસા નથી, ધન ધાન્યનો પણ નાશ થઇ ગયો છે. પૂર્વજન્મ સંચિત દુર્વૃત્તિઓ, આ જન્મમાં તેના માઠાં પરિણામ ખૂબ આપી રહી છે. એ દુઃખપરંપરાઓથી આંધળો બનેલો હું ઘોર દુઃખરૂપી અંધારા કુવામાં પડી ગયો છું; તેમાંથી મને બહાર કાઢવાનું બળ આપ સિવાય બીજા કોઇની પાસે નથી, કેમકે આપ કરૂણાસાગર છો–આપ દયાસાગર છો. આપ સિવાય બીજા કોની પાસે હું ઉદ્ધાર માટે પ્રાર્થના કરૂં. હે પ્રભો! આ ઘોર યાતનાઓમાંથી જો કોઇ મારો છૂટકારો કરી શકે તેમ હોય તો તે એક માત્ર આપજ છો.

जानुभ्यामुपसृत्य भग्नचरणः को मेरुमारोहति ।
श्यामाकामुकबिम्बमम्बरतलादुत्प्लुत्य गृह्णाति कः ॥
को वा बालिशभाषितैः प्रभवति प्राप्तुं प्रसादं प्रभो- ।
रित्यन्तर्विमृशन्नपीश्वर बलादार्त्यास्मि वाचालितः ॥

શું કદિ કોઇએ લંગડાને ઘુંટણીએ ઘુંટણીએથી સુમેરૂપર્વતના શિખર ઉપર પહોંચેલો જોયો છે? અથવા શું કદિ કોઇપણ માણસને આકાશમાં ઉડીને રજની પતિ ચંદ્રમાને ખેંચી લાવતો જોયો છે? કોઇએ નહિ. એ વાત સંભવિતજ નથી. એ રીતે મારા જેવો મૂઢ માણસ આ સ્તોત્રોમાં કરવામાં આવેલા મૂર્ખતાપૂર્ણ બકવાદથી આપને પ્રસન્ન કરવા–આપનો પ્રસાદ પામવા–પ્રયત્ન કરે છે, તે પ્રયત્ન સફળ થવાનો સંભવ નથી. હે ઇશ્વર, હું એ સારી રીતે જાણું છું. હું જાણું છું કે, આ રીતના નીરસ શબ્દવિલાસ અથવા મિથ્યાપ્રલાપોથી હું આપને પ્રસન્ન નહિ કરી શકું; પણ હું તો કરૂં શું! હું વેદનાઓથી ગભરાઈ ગયો છું, દુઃખોથી તરફડીઆ મારૂં છું. તેજ મને જોર જુલમથી વાચાળ બનાવે છે–તેજ મને બોલવાની ફરજ પાડે છે.

धत्ते पौण्ड्रकशर्करापि कटुतां कण्ठे चिरं चर्विता वैरस्यं वरनायिकापि कुरुते सततया भृशं सेविता ।
उद्वेगं गगनापगापि जनयत्यन्तर्मुहुर्मज्जनाद् विश्रब्धां मधुरापि पुष्यति कथा दीर्घेति विश्रम्यते ॥

અનેક દિવસસુધી ખાતા રહેવાથી અત્યંત મીઠી શેરડીના રસની બનેલી સાકર ઉપર પણ અરૂચિ થાય છે. અલૌકિક સુંદરી નાયકાનું પણ અતિ સેવન કેટલાક સમય પછી નીરસ થઇ

જાય છે, તેનાથી પણ કંટાળો આવી જાય છે. ભગવતી ગંગામૈયાના જળમાં અનેક ડૂબકાં ખા-વાથી–તેમાં વારંવાર સ્નાન કરવાથી મનમાં ઉદ્વેગ થયાસિવાય રહેતો નથી. એજ રીતે મહામધુર અને મનોરંજક વાર્તા પણ. બહુ લંબાવીને કહેવામાં આવે તો તેમાંથી સાંભળનારની શ્રદ્ધા જરૂર ઉઠી જાય છે, એમ સમજીને હું મારી આ કરૂણ–કથાને હવે સમાપ્ત કરૂં છું

इत्थं त्वत्तदनन्तसन्ततलसाश्चिन्ताशतव्यायतव्यामोहव्यग्रमनावर्त्तनत्नत्ना दानं यदाक्रान्दितम्।
तत्कारुण्यनिधे निधेहि हृदये त्वं ह्यन्तरात्माखिलं चेतस्यन्तः स्थमतोऽहमिप्रगल्भिनः क्षन्तुं ममातिक्रमम्

હે કરૂણાસાગર ! મને એક બે ચિંતાઓ નથી સતાવતી. હું તો સેંકડો ચિંતાઓનો શિકાર થઇ ચૂક્યો છું. વળી એ ચિંતાઓ એવી નથી કે જે બે ચાર ઘડી કે દિવસસુધીજ મને સતાવતી હોય નહિ, તેમ નથી. તેનો હુમલો તો મારાઉપર સતત ચાલુજ રહે છે, તેથી એ કારણોને લીધે મારા હૃદયમાં જે મહામોહનો વંટોળ ભરાયો છે તેણે મારા મનને બહુજ દુઃખી અને છિન્ન વિચ્છિન્ન કરી નાખ્યું છે. મારૂં આ દીનાક્રંદન તેનુંજ પરિણામ છે. તે આપ દયા કરીને, મારી આ રોકકળને સાંભળીને યોગ્ય લાગે તેમ કરજો; તે ઉપરાંત હું બીજું શું વધારે કહું ! આપ તો પ્રાણીમાત્રના અંતરાત્મા છો, સૌના મનની વાત જાણો છો, તેથી મારી–દાસતી–ભ્રમીની આ વાચાળતારૂપ......ને ક્ષમા કરજો.

ભગવાન સદાશિવ જગદ્ધરભટ્ટની કહેલી ઉક્તિઓમાં એક ઉક્તિનો થોડો ભાગ બાદ કરીને બાકીની બીજી મારા તરફથી પણ કહેલી સમજવાની કૃપા કરજો. તે એક ઉક્તિના એક ભાગથી મારી કહેવાની મતલબ જ્ઞાનરૂપી નેત્ર સાથે છે. જગદ્ધરને તે ત્રીજું નેત્ર હતું; પણ હું તો એનાથી સર્વથા વંચિત છું, તેથી હું આપની સવિશેષ કૃપાનો અધિકારી છું કે નહિ તેનો ચુકાદો આપજ આપશો.

साहित्यनो साचो सेवक-हुअेनसंग

(લેખકઃ–ગૌરીશંકર ગોવર્ધનરામ જોષી)

બૌદ્ધધર્મના મૂળ ગ્રંથો મેળવીને અભ્યાસ કરવાના હેતુથી શ્રી હર્ષના સમયમાં ચીનથી એક મુસાફર આવ્યો હતો. તેનું નામ હુએનસંગ. તે પંદર વર્ષ સુધી હિંદુસ્તાનમાં રહ્યો ને પછી [illegible] બુદ્ધદેવની ૧૫૦ [illegible] વસ્તુઓ, એક સોનાની મૂર્તિ, એક ચંદનની મૂર્તિ, એક [illegible] મૂર્તિ ને [illegible] પુસ્તકો આટલો સામાન લઈ ને ચીનમાં પાછો વળ્યો. ચીનના શહેન-[illegible] જગ્યા આપવા કહ્યું; પણ હુએનસંગે જવાબ વાળ્યો:–"મારે [illegible] સેવા કરવી છે."

હુએનસંગે [illegible] કામ [illegible] શરૂ કર્યું. બરાબર બીજાં ૨૦ વર્ષ સુધી એણે બૌદ્ધધર્મના પુસ્તકોનો [illegible] અનુવાદ કર્યો. આવી રીતે એણે [illegible] પુસ્તકોના અનુવાદ કર્યા. [illegible]

[illegible]

[illegible]

આવતે સાલે હરદ્વારમાં ભરાનારો

कुंभनो मेळो

(શ્રી રામકૃષ્ણ સેવાશ્રમ તરફની અપીલ)

પૂર્ણ કુંભ મેળા હરિદ્વારમેં [illegible] આવશ્યક હોગા, [illegible] સેવાઓંકા ઔર કાર્યકી વ્યવસ્થા નિમ્ન પ્રકાર હોગી.

(૧) અસ્થાયી ઔષધાલય સહિત વિભાગ—જિસમેં એક ડૉક્ટર, [illegible] હોગા.)

(૨) સામયિક સહાયક વિભાગ:—ઇસ વિભાગમેં એક ડૉક્ટર, એક કમ્પાઉન્ડર ઔર દો, સેવક હોંગે જો પ્રતિદિન [illegible] જો મેળામેં આનેમેં અસમર્થ હૈં વે યદિ ઉન્હેં કોઈ મેલા રોગી મિલા જો [illegible] તો ઉસકી સૂચના [illegible] દેંગે.

(૩) વિશેષ સેવા વિભાગ—ઇસ વિભાગમેં સ્વયંસેવકોંકી ભિન્ન ભિન્ન ટુકડિયાં રહેંગી.

અ—સ્વયંસેવકોંકી એક ટોલીકો સંપૂર્ણ રાત્રિ ઔર દિન દોનોંકે રોગિયોંકી [illegible] હોગા.

બ—સ્વયંસેવકોંકી દૂસરી ટોલીકા કાર્ય [illegible] ચિકિત્સાલયમેં લાના ઔર યદિ કોઈ મર જાય તો ઉસકા અંતિમ સંસ્કાર કરના હોગા.

ક—તીસરી ટોલી ચાર કાર્યકર્તાઓંકી હોગી જિનકા કામ સંક્રામક રોગોંકે સ્થાનોંકો [illegible] શુદ્ધ કરના હોગા.

(૪) ભોજન વિભાગ:—ઇસ વિભાગકે કાર્યકર્તા રસોઇ ઔર સામાન આદિકા પ્રબંધ કરેંગે ઔર રોગિયોં કાર્યકર્તાઓં તથા અતિથિઓંકે પથ્ય તથા ભોજન આદિકી દેખરેખ કરેંગે.

ઇસ કાર્યકો સફળતાપૂર્વક કરનેકે લિયે હમકો બાહરસે કાર્યકુશળ કાર્યકર્તાઓં ઔર ડૉક્ટરોંકો લાના હોગા; કારણ કિ સેવાશ્રમ કે થોડેસે કાર્યકર્તાઓંમેં સ્થાયી ઔષધાલયકા કાર્યભી બડી કઠિનતાસે ચલ સકેગા. ઇસકે અતિરિક્ત ઔષધિ, પથ્ય ઔર દૂસરી આવશ્યક વસ્તુઓંકી બડી સંખ્યાકી આવશ્યકતા હોગી. વિશેષકર કુંભકે અવસરકે લિયે બહુતસે અતિથિઓંકે આનેકી સંભાવના હૈ. જો ઇસ અવસરપર યહાં હી રહેંગે. અત એવ ઇસ સ્થિતિપર સફળતાપૂર્વક ઔર સુચારૂ રૂપસે કાર્ય કરનેકે લિયે કમસે કમ ૧૦૦૦૦) દસહજાર રૂ. કી આવશ્યકતા હોગી. સેવાશ્રમ કે લીએ અપની થોડી ઔર નિયમિત પુંજીકે સાથ ઇસ કાર્યકા કરના અસંભવ હૈ, યહ જાન કર હમ વિનીત ભાવસે ઉદાર તથા ધાર્મિક જનતાસે પ્રાર્થના કરતે હૈ કિ વહ કૃપા કર અપના દાન, ધન વા અન્નકે રૂપમેં વિના અધિક વિલંબ કિયે હુએ ભેજનેકી કૃપા કરે. ઇસકે લિયે હમ ઉનકે અત્યંત અનુગ્રહિત ઔર આભારી હોંગે.

ઇસ અપીલ કે પ્રકાશન કે સાથ હમ ઉન મહાનુભાવોંકો જિન્હોંને કિસી પ્રકારકી ભી સહાયતા આશ્રમકો પ્રદાન કી હૈ ઉનકો ધન્યવાદ દેતે હૈં. પૂર્વમેં સેવાશ્રમકો જો સહાયતા જનતાસે પ્રાપ્ત હુઇ હૈ ઉસકા વિચાર કર હમારા પૂર્ણ વિશ્વાસ હૈ કિ હમારી ભવિષ્યકી માગ ભી પૂરી હોગી ઉપર લિખીત આવશ્યકતાઓંકી પૂર્તિ કે લિયે દિયા ગયા છોટેસે છોટા દાન ભી ધન્યવાદપૂર્વક સ્વીકાર કીયા જાવેગા ઔર ઉસકી રસિદ નિમ્ન લિખીત સ્થાનોંસે દી જાવેગી.

(૧) સ્વામી કલ્યાણાનંદ—રામકૃષ્ણ મિશન સેવાશ્રમ—મુ. કનખલ (હરદ્વાર)

(૨) સેક્રેટરી ઉદ્બોધન—૧ મુકરજીલેન, બાગ બાજાર મુ. કલકત્તા

(૩) સેક્રેટરી, રામકૃષ્ણ મિશન—પોસ્ટ ઑફિસ—બેલુરમઠ મુ. હાવડા (બેંગાલ)

મહાન પુરુષોના ઉપદેશ

("વિશ્વામિત્રમાંથી" સંગ્રહકર્તા-રામનાથ શર્મા-"કમલેશ" વિશારદ)

"ઉત્તમ કુળમાં જન્મવા કરતાં ઉત્તમ અને ગૌરવપૂર્ણ કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં વધારે મહત્તા રહેલી છે"

"મહાન કાર્યોના પ્રતિપાદનમાં જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય સમાઈ જતું નથી; પરંતુ જાતેજ મહાન થવું એજ કર્તવ્ય છે."

"ઉત્તમ ચારિત્રની કિંમત હીરા, માણેક, સુવર્ણ, રાજ્યસત્તા અને સિંહાસન કરતાં અનેક ગણી વધારે છે."

"જે મનુષ્ય સદાચારી નથી, તે ઇશ્વરને વિદ્યાદ્વારા પણ નથી મેળવી શકતો."

"માણસની રહેણી કરણીજ દર્શાવી આપે છે કે આ માણસ સારા કુળનો છે કે નહિ. શૂરવીર છે કે કાયર અથવા પવિત્ર છે કે અપવિત્ર."

"સદાચારજ વિદ્વાનનું ભૂષણ છે અને તેની જીવન-યાત્રાને સુગમ કરનાર છે.'

"જે પરોપકારમાં રચ્યોપચ્યો રહે છે, ઇશ્વરમાં જેને વિશ્વાસ છે અને સત્યને જે અનુસરે છે, તેને માટે આ પૃથ્વીજ સ્વર્ગ સમાન છે."

" સાચા મનુષ્યના રક્તનું એક બિંદુ પણ મહા સમુદ્રના અગાધ જળ કરતાં વધારે મૂલ્યવાનછે."

"સંસારની સર્વ પદવીઓમાં મનુષ્યનું પદ સર્વશ્રેષ્ઠ છે."

"મનુષ્યોની સંખ્યા, નગરોનો વિસ્તાર અને તેમની સમૃદ્ધિ એ કોઇપણ દેશની સાચી ઉત્કૃષ્ટતાનું પ્રમાણ નથી; પરંતુ તે દેશ જે જાતનાં માણસો ઉત્પન્ન કરે છે, તેજ તેનું સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રમાણછે."

"પુરુષ અથવા સ્ત્રીની સત્કીર્તિજ તેના આત્માનો સર્વશ્રેષ્ઠ અને પ્રથમ શણગાર છે."

" 'સદ્દગુણ' મનુષ્ય માંદો પડતાં તેની સાથે માંદાયે નથી પડતા અને તેની મૃત્યુ સાથે નાશ પણ પામતા નથી. "

" મહાન પાંડિત્ય અને વિદ્વત્તા તેમજ તર્કશાસ્ત્ર અને અલંકારશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી મનુષ્ય મહાન નથી થઇ શકતો. મહત્તાને માટે તો સુચારિત્ર્યનીજ આવશ્યકતા છે. "

" મહાન કુબેર ભંડારી જેટલા દ્રવ્યવાન થવા કરતાં કીર્તિ અને પ્રેમના ભંડારી થવું વધારે મહત્વનું છે."

"તમે ધનપતિ હો કે ગરીબ, અમીર હો કે ફકીર, એ બધું સો વર્ષ પછી ભૂલાઇ જશે. પરંતુ તમારાં સદાચરણ યા દુરાચરણનો પ્રભાવ હજારો વર્ષસુધી રહેશે."

"ગરીબાઇનો વારસો મળવો એ સદ્દગુણોનો વારસો મળવા જેવું છે."

"ધનની જરૂર નથી, સત્તાની જરૂર નથી, સ્વતંત્રતાની જરૂર નથી અને આરોગ્યની પણ એટલી જરૂર નથી-માત્ર સુચારિત્ર્યનીજ જરૂર છે."

"મનુષ્યના જીવનનું 'માપ' તેનાં કરેલાં કાર્યોથી થાય છે, ઉંમરથી નહિ. વિચારદ્વારા તેના જીવનનું 'માપ' થઇ શકે છે, નહિ કે શ્વાસોચ્છ્વાસદ્વારા. તેના હૃદયની લગનીથી જીવનનું માપ થાય છે, નહિ કે ઘડિયાળનાં કાંટાથી. જે માણસ સારામાં સારા વિચાર રાખે છે, ઉત્તમ મનોવૃત્તિઓવાળો છે અને જે સારાં કામ કરે છે, તેજ માણસ સૌથી વધારે જીવે છે. "

"દેશની પ્રત્યેક પાઠશાળા, પ્રત્યેક ઘર, પ્રત્યેક રસ્તાની બાજુએ અને પ્રત્યેક યુવક યુવતીના શયનાગરમાં એ સૂત્રો ટાંગેલાં હોવાં જોઇએ કે:-

સુચારિત્ર્યજ શક્તિ છે, સુચારિત્ર્યજ દ્રવ્ય છે, સુચારિત્ર્યજ ધર્મ છે, સુચારિત્ર્યજ મોક્ષ છે; અને સુચારિત્ર્યજ બધી ઉન્નતિઓનું મૂળ છે."

जळ विषे

("કૈલાસ" માંથી મૂળ લેખક શ્રીયુત વિજયસિંહજી વૈદ્યશાસ્ત્રી)

મનુષ્યે સ્વાસ્થ્ય રક્ષાને માટે શુદ્ધ જળ, વાયુનું સેવન કરવું અત્યંત જરૂરનું છે. આજે વૈદકશાસ્ત્ર પ્રમાણે વાંચકોના લાભાર્થે જળવિષે કંઈક વર્ણન કરૂં છું:—

શુદ્ધ જળ:—જે પાણી ગંધવિનાનું, કોઈ રસના બળસેળ વગરનું, શીતળ, તરસ મટાડનાર, નિર્મળ, હલકું અને હૃદયને પ્રિય લાગે તે ગુણકારી છે.

અશુદ્ધ જળ:—જે પાણી મેલું, ગંધાતું, જીવજંતુવાળું, પાન, સેવાળ તથા કાદવથી ડહોળાયેલું, વર્ણવિનાનું, રસવિનાનું, જાડું અને દુર્ગંધવાળું હોય તે નુકસાનકર્તા છે. ડહોળાયેલું, કમળપત્ર, સેવાળ તથા તણખલાંથી છવાઈ રહેલું, ખરાબ જગ્યાનું, સૂર્ય તથા ચંદ્રનાં કિરણ પડયા વિનાનું, ઋતુવિનાનું, વરસ્યા પછી ત્રણ દિવસ રાખી મૂકેલું અને બગડેલું પાણી વાપરવું ના જોઇએ, એવું પાણી પીવાથી સઘળા દોષો કોપાયમાન થાય છે. એવા પાણીના સ્નાન અને સેવનથી તરસ, આફરો, જીર્ણજ્વર, ખાંસી, મંદાગ્નિ, અભિષ્યન્દ, કંડૂ તથા ગલગંડ વગેરે રોગો થાય છે.

પાણી પીવાની જરૂર:—પાણી એ પ્રાણીઓના જીવનસ્વરૂપ છે. પાણી પીવાની ઇચ્છા કદાપિ રોકવી ના જોઇએ; કેમકે હારિત મુનિ કહે છે કે:—

तृष्णा गरीयसी घोरा सद्यः प्राणविनाशिनी। तस्माद्देयं तृषार्ताय पानीयं प्राणधारणम् ॥

અર્થ:—તરસ્યા માણસને જરૂર પાણી પાવું જોઇએ; કેમકે તરસ એ મહાભયંકર અને પ્રાણનાશિની હોય છે. તરસથી મોહ વધે છે અને મોહ વધવાથી પ્રાણનાશ થાય છે; તેથી પાણીનો ત્યાગ ન કરવો જોઇએ.

પાણી પીવાની વિધિ:—અધિક પાણી પીવાથી અન્ન સારીરીતે પચતું નથી, તેથી અગ્નિ પ્રબળ કરવા માટે થોડું થોડું પાણી વારંવાર પીવું જોઇએ.

વાસી પાણીના ગુણ:—જે માણસ સૂર્યોદય પહેલાં વાસી પાણીની આઠ અંજલિ નિયમ પૂર્વક પીએ છે, તે રોગ તથા વૃદ્ધાવસ્થાથી મુક્ત થઇ સો વર્ષ સુધી જીવે છે. ભોજનું કથન છે કે, રાત્રિને અંતે પાણી પીવાની ટેવ પાડવાથી હરસ, સોજો, સંગ્રહણી, તાવ, જઠર, વૃદ્ધાવસ્થા, કોઢ, મેદવિકાર, મૂત્રાઘાત, રક્તપિત્ત, કાનનાં દરદો, ગળાનાં દરદો, માથાનાં દરદો, કટીશૂળ, નેત્રરોગ, બીજા વાયુપીત્ત, ક્ષત અને કફથી પેદા થયેલા રોગો નાબુદ થાય છે.

જે માણસ પ્રાતઃકાળે ઉઠીને નાક મારફતે હમેશાં ત્રણ અંજલિ પાણી પીએ છે, તેની બુદ્ધિ તીવ્ર થઇને આંખોનું તેજ વધે છે; અને બળવૃદ્ધિ થઈ રોગ, ભૂતપલિત કોઇ તેની પાસે આવતું નથી. શરીરમાં કરચલી પડવી, પીનસ, સ્વરભંગ, ખાંસી અને સોજો મટી જાય છે.

જેણે તેલ યા ઘી પીધું હોય, ઘા થયો હોય, રેચ લીધો હોય, પેટમાં આફરો ચઢયો હોય, મંદાગ્નિવાળો હોય, હેડકીઓ આવતી હોય તથા કફ અને વાયુના રોગવાળો હોય તેણે નાકવાટે પાણી પીવું ના જોઇએ.

ઠંડાપાણીનો નિષેધ:—પાંસળીનાં દર્દોમાં, પ્રતિશ્યાયમા, વાયુસંબંધી રોગોમાં, આફરો અને બંધકોશમાં, રેચ તથા તરતના તાવમાં, અરુચિ અને સંગ્રહણીમા, ગુલ્મરોગમા, શ્વાસ અને ખાંસીમાં, વિદ્રધિ અને હેડકીમાં તથા ચિકાસવાળા પદાર્થો સાથે પીવામાં ઠંડું પાણી તજવાયોગ્ય છે.

થોડું પાણી પીવું:—અરુચિ, મંદાગ્નિ, સોથ, ક્ષય, મુખ-પ્રસેક ઉદરરોગ, નેત્રરોગ, તાવ, અને મધુમેહમાં થોડું પાણી પીવું જોઇએ.

દુષિત જળને ચોકખું કરવાની વિધિ:—પ્રથમ પાણીને ચોખ્ખા કપડાથી ગાળી લેવું જોઇએ. પછી ગરમ કરીને અથવા સૂર્યના તાપમાં તપાવીને શુદ્ધ કરવુ જોઇએ; અથવા સોનું, ચાંદી, પથ્થર અને રેતીને સાતવાર ગરમ કરી પાણીમાં ઠારી દેવાથી પાણી શુદ્ધ થાય છે.

आओ कृष्ण !

(" વિશ્વામિત્ર "ના અગ્રલેખમાંથી)

આઓ કૃષ્ણ કન્હૈયા, આઓ. ત્રિવિત તાપસે સંતપ્ત હમારે હૃદય મન્દિરકો એક બાર અ-મૃતબાણુસફિર ભી સિંચિત કર દો. હમારી આશાલતાયેં મુરઝા રહી હૈં કર્મયોગરૂપી વારિશી વૃષ્ટિ કર ઉન્હેં એકવાર ફિર હરાભરા બનાદો.

હમ તુમ્હેં અકારણ નહીં પુકાર રહે હૈં. તુમ્હેં કષ્ટ દેનેકા હમેં બિલકુલ સાહસ નહીં હોતા, યદિ કુરુક્ષત્રકે મૈદાનમેં તુમને

यदा यदाहि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत। अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्॥

કી આશા નહીં દિલાયી હોતી? પ્યારે કૃષ્ણ! ક્યા અપની પ્રતિજ્ઞા ભૂલ ગયે જો આજ હમેં યાદ દિલાનેકી આવશ્યકતા ઉપસ્થિત હુઇ હૈ? તુમ તો સર્વજ્ઞ હો, ફિર ક્યોં આંખ મૂંદે પડે હો? ક્યા ભારતકી બર્તમાન દશા કા ઔર ભી પતન દેખના ચાહતે હો? ભગવન્ એસી નિષ્ઠુરતા તુમમેં કબસે ઉત્પન્ન હુઇ? ક્યા કરુણાસાગર નામકા તુમને બહિષ્કાર કર દિયા? ક્યા તુમ્હારી કરુણાકા અગાધ સમુદ્રભી સૂખ ગયા? નહીં તો એક બાર ભારતમેં આકર અપને બચનકી રક્ષા ક્યોં નહીં કરતે? એક દ્રૌપદીકી લાજ રખનેકે લિયે તુમ કિતને ચિન્તિત હુએ થે, આજ તો ભારતભૂમિમેં લાખોં દ્રૌપદી વ્યાકુલ હોકર તુમ્હેં પુકાર રહી હૈં. એક કંસકો મારનેકે લિયે તુમને ક્યા ક્યા ખેલ દિખાયે થે? આજ દેખો સૈકડોં કંસ તુમ્હેં ચુનૌતી દે રહે હૈં. એક સુદામાકી દીન દશા દેખકર તુમને આંસુઓંસે ઉનકે ચરણ ધો ડાલે થે, આજ તો લાખોં સુદામા તુમ્હારે દર્શનકે લિયે વ્યાકુલ હો રહે હૈં. તુમ્હારે લિયે તો અનન્ત કાર્યક્ષેત્ર પડા હુઆ હૈ. ફિર બતાઓ તુમ્હારે નહીં આનેકા કૌનસા કારણ હો સકતા હૈ? ક્યા કાર્યભારસે ડર તો નહિ ગયે?

તુમ્હારી લીલાભૂમિ ભારતમહી કો આજ વિદેશીયોંને પદદલિત કર રખા હૈં, જીસ બ્રજભૂમિકી ગાએં તુમ્હારે જૈસે સેવક કો પાકર ભારતમેં દૂધકી નદિયાં બહાતો થીં ઉન્હેં અબ ભરપેટ ચરનેકી ભી સુવિધા નહીં નહૈ. હે ગોપાલ! લિખતે લેખની કાંપતી હૈં, તુમ ભી સુનકર એક બાર થર્રા જાઓગે કિ જીસ ભારતમેં ગોબધકા નામ નહીં થા વહાં યવનોં ઔર બિદેશી ગોભક્ષકોંકે લિયે પ્રતિ ૫ સેકંડમેં એક ગાય કસાઇયોંકે છુરે કે નીચે પડ કર હિંદુઓકો કોસતી હુઇ તુમ્હારે ધામકો ચલી જા રહી હૈ. ક્યા ભારતવાસીયોંકે ઉત્કટ પાપ કર્મસે ક્રુદ્ધ હો તુમને સભી ગૌઓંકી ગોલોકહી મેં મગા લેનેકા નિશ્ચય કિયા હૈ? નહીં તો, જહાં એક નિર્દોષ ગજરાજકો ગ્રાહકે મુખસે બચાનેકે લિયે તુમ નઙ્ગે પાંવ દૌડ પડે થે, વહાં પ્રતિદિન હજારોં ગૌઓંકે રક્તપાતસે ભારતભૂમિકો કલુષિત હોતે દેખકર ભી તુમ્હારી નિદ્રા ભંગ ક્યો નહીં હોતી? તુમને ભારતકો સુજલા, સુફલા ઔર શસ્ય શ્યામલા દેખકર અપની પ્રિયતમા લક્ષ્મીકે નિવાસકે લિયે યહી સ્થાન ઠીક કિયા થા, પર તુમ્હાર આને મેં દેર દેખકર વે ભી રૂસકર સાત સમુદ્ર પાર તુમ્હારી ખોજમેં ભટક રહી હૈ. શીઘ્ર આકર ઉન્હેં સાન્ત્વના ક્યોં નહીં દેતે?

યોગિરાજ! તુમને અર્જુનકો જીસ કર્મયોગકી શિક્ષા દેકર મહાભારતકે યુદ્ધમે પ્રવૃત્ત કર યા થા, ઉસકા આજ સર્વથા લોપ હો રહા હૈ. લોગોંકો કર્મ અકર્મકા જ્ઞાન હી નહીં હૈ, ફિર ઉસકો કુશલ રીતિસે સંપાદન કિસ પ્રકાર કરેં? તુમ્હેં તો માલમહી હોગા કિ આજ ભારતમેં કિતને મનુષ્ય બ્રાહ્મી સ્થિતિકો પ્રાપ્ત હોકર અમૃતત્વકે અધિકારી બને હૈં! તુમને **'कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन। 'मा कर्मफल हेतुर्भू माते संगोस्त्व कर्मणि॥** કા ઉપદેશ દેકર નિષ્કામ ભાવસે કર્મ કરનેકા આદેશ દિયા થા–પર ભારતબાસી ઉસે ભૂલકર દુઃખોંકે ભંવરમેં પડે હુએ હૈં. અબ તો યહાં સભી કામ ટકે સે તૌલે જાતે હૈં. 'પઢ બેટા ચંડી, જીસસે ચટે હંડી' ઔર 'પઢો ચંદ્રિકા, જીસસે ચઢે હંડિકા' કા નિનાદ સર્વત્ર ગૂંજ રહા હૈ. કર્ત્તવ્યકર્મકી દૃષ્ટિસે કામ કરને વાલે સરલ પ્રકૃતિ કે યા સાફ શબ્દોંમેં બે સીંગ કે ગધે સમઝે જા રહે હૈં. 'નિરાશી ઔર નિર્મમ' હોકર કામ કરનેવાલે કહાં દિખાયી દેતે હૈં? ફલ યહી હુઆ હૈ કિ સમાજકી સભી વ્યવસ્થાઓંમેં ગડબડ ભાલા મચ ગયા હૈ. સમાજરૂપી

ાડીકે સભી પહિયે આજ બેકાર હો રહે હૈં-ગાડી ઉન્નતિકે પથમેં સરપટ કૈસે દૌડ લગાવે ? આજકે સાર્વસ્થાનીય બ્રાહ્મણદેવતા જોનજ઼ાલમે ફંસી હો સમાજકા સંચાલન કહાં તક કરેંગે ! પાની પાંડે, રસોઇયે ઔર ન માલૂમ ક્યાં ક્યા બનકર શદ્રવૃત્તિકા અવલમ્બન કર રહે હૈં. ક્ષાત્ર-ધર્મકા તો ભારતસે લોપ હી હો રહા હૈ-નહીં તો તુમ્હારી લીલાભૂમિ ઇસ પ્રકાર પરાધીનતાકી કાલિમાસે કલંકિત ક્યોં હોતી ? વૈશ્યોંકી ચર્ચા તુમસે ક્યા કરેં ? જીનકે હાથોં કૃષિ, ગોરક્ષા ઔર વાણિજ્યકા ભાર તુમને સોંપા થા, વે આજ વિદેશી વ્યાપારકા જૂઠન ચાટનેમેંહી અપનેકો કૃત-કૃત્ય સમઝ રહે હૈં. પ્રતિ વર્ષ એક કરોડ પશુઓંકા બધ દેશમેં હો જાતા હૈ, પર ઉનકે કાનમેં જૂં ભી નહીં રેંગતી. બહુત હુઆ તો આદમિયોંને ધર્મખાતે કે નામ પર ચંદા લેકર કહીં પિંજરાપોલ ખોલ દિયા ઔર ગોભક્ત હોનેકા સાર્ટિફિકેટ પાગયે. ભગવન્ ! તુમ્હેં જાનકર આશ્ચર્ય હોગા કિ બહુતસે કુલાંગાર તો ઇન ધર્મખાતોંમેં એકત્ર દ્રવ્યોંકો ભી અપના હી સમઝ મનમાને તૌરસે અપવ્યય કરતે હૈં. દેશકા વાણિજ્ય મિટ્ટીમેં મિલ ગયા હૈ ઔર કરોડોં ભારતવાસી ભૂખોં મર રહે હૈં; પર ઉન્હેં પૂછનેવાલા કોઇ નહીં હૈ. તુમને કહા થા, 'दरिद्रान भर कौन्तेय' પર યહાં તો લાટ ગવર્નરોંકો દાવતેં દેકર હી શેઠજી કૃતકૃત્ય હોતે હૈં. કહાં તક સુનાયેં; આજ તુમ્હારે ગીતાધર્મકો માનનેકા ઢોંગ કરનેવાલે, બડે બડે તિલક લગાનેવાલે ઔર અપનેકો ધર્માવતાર માનનેવાલે લોગ शुनिचैव श्वपाके च पंडिता समदर्शिनः કો જાનતે હુએ ભી અછૂતોંકો કુત્તોંસે ભી બદતર સમઝતે હૈં. કુત્તે તો ઉનકી ગોદમેં, ઉનકે કન્ધોં પર, ઉનકી સુખશૈય્યાપર વિરાજ સકતે હૈં; પર અછૂત સૌ હાથ દૂર તક નહીં ફટકને પાતે. કહો ફિર ભારતમેં શુદ્ધ વર્ણાશ્રમ ધર્મકી પ્રતિષ્ઠા કૈસે સ્થિર રહ સકતી હૈ ? શિલાધાર હી લોપ હો જાને સે ભવન કબ તક ખડા રહેગા. ઇસીસે આજ હિન્દૂ મન્દિર ધ્વંશ હોને પર હૈ વાસુદેવ ! એકબાર આકર ઇસકી મરમ્મત કર જાઓ નહીં તો ઇસે ઢહા કર કોઇ નયા હી મન્દિર ખડા કર દો. યદિ દેર કરોગે તો તુમ્હેં પહચાનનેવાલા ભી કોઇ નહીં મિલેગા.

ભગવન્! તુમને ગીતામેં ધર્મકા સાર તો ભર હી દિયા હૈ. પર ઉસે સમઝાનેવાલા ઔર સમઝકર ઉસકે અનુસાર ચલનેવાલે નહીં દિખાયી દેતે ? આઓ, એકબાર અપની જાદૂ ભરી બંશી ફૂંક દો, જિસસે હજારોં વર્ષકી હમારી મોહનિદ્રા ટૂટ જાય ઔર હમ કર્મયોગકે માર્ગમેં પ્રવૃત્ત હો જાય. આજ ભારતમેં વહી સમસ્યા ઉપસ્થિત હૈ જિસકા સમાધાન કર તુમને અર્જુનકા મોહ ભંગ કિયા થા. એકબાર આ જાઓ ઔર હમેં રાહ દિખા કર ગન્તવ્ય સ્થાન તક પહુંચા દો ! સ્વાધીન ભારતહી તુમ્હારા શિક્ષાકા મર્મ સમઝ કર સંસારમેં ઉસકા વિસ્તાર કર સકતા હૈ યદિ તુમપ્રતિજ્ઞાકી રક્ષા કરના ચાહતે હો તો એકબાર અવશ્ય આઓ, નહીં આના હો તો હમેં ઇસ તરહ ઘુલા ઘુલા કર મત મારો. એક વાર હી પ્રલયકી ભયંકર લીલા દિખાકર ભારત ભૂમિકો મહાસાગરમેં પ્લાવિત કર દો.

આરોગ્યને માટે ૩૨ દિવસનું લંઘન

(ઔંધનિવાસી શ્રી૦ પં૦ નારાયણ ભટ્ટજી પાઠકે હમણાંજ મેળવેલા જાતિ અનુભવનો લેખ વૈદિકધર્મમાં છપાયલો તે ઉપરથી અનુવાદિત)

૧–પૂર્વવૃત્તાન્ત

આ વખતે મારી ઉંમર ૪૯ વર્ષની છે. શરુઆતથીજ મારું સ્વાસ્થ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું હતું પરંતુ છેલ્લાં ૧૦ વર્ષોથી પેટની બિમારીને લીધે અને પેટમાં વાયુ વધી જવાને લીધે મારી તંદુરસ્તી બગડી અને હું માંદો પડયો. ૩૮,૩૯ વર્ષની ઉંમર સુધી મારી તંદુરસ્તી ઘણી સારી હતી અને હું બળવાન હતો તથા ઉદરરોગ શું છે તે જાણતો પણ નહોતો.

હું શ્રી૦ મહારાજાસાહેબ ઔંધનરેશના મંદિરમાં પૂજારી છું અને મને પૂજા, અર્ચન, અનુષ્ઠાન; પાઠ ઇત્યાદિનું કાર્ય બહુજ રહે છે. મારે એ નિત્યકર્મ ઉપરાંત કોઈ કોઈ વખતે નૈમિત્તિક ધર્મકાર્ય પણ કરવું પડે છે, તે તો વળી જૂદું. આ સર્વ કાર્ય ધર્મવિધિ પ્રમાણે સાંગોપાંગ કરવાને માટે મારે કોઈ કોઈ વખત રાત્રીના ૨–૨॥ વાગે ઉઠવું પડે છે; કારણ કે જો હું તે વખતે ન ઉઠી શકું તો ઉપર જણાવેલું મારું પૂજાપાઠનું કાર્ય સંપૂર્ણરીતે થઇ શકતું નથી.

૨–બંધકોષની શરૂઆત

સાધારણ રીતે માણસને ઉઠવાનો યોગ્ય સમય ૪–૪॥ વાગ્યાનો હોય છે. આ સમયને બ્રાહ્મ મુહૂર્ત કહેવામાં આવે છે. આ સમયે જાગ્રત થવાથી મળશુદ્ધિ વગેરે સારી રીતે થાય છે. હું પણ જ્યાં સુધી ૪ વાગ્યે ઉઠતો હતો, ત્યાંસુધી મને ઝાડો ખુલાસાથી આવતો હતો અને કોઇપણ પ્રકારની બિમારી ઉત્પન્ન થતી નહોતી; પરંતુ જ્યારથી મારે ૨–૨॥ વાગ્યે ઉઠવાનું થયું અને પૂજાપાઠનું કાર્ય વધારે કરવાનું થયું, ત્યારથી દસ્ત ખુલાસેથી આવતો બંધ થયો; કારણકે ૨–૨॥નો સમય શૌચશુદ્ધિનો હોય નહિ, તોપણ તે સમયે ઉઠીને સ્નાનાદિ ક્રિયાથી પરવારીને પૂજામાં જોડાઇ જતો હતો. આ સમયથી તે બે પહોરનું ભોજન થાય તે સમયસુધી મારે પૂજાપાઠમાં રહેવું પડતું હતું અને તેને લીધે ૪–૫ વાગ્યે શૌચ જવાનો વેગ આવે તોપણ મારે તે વેગને રોકવો પડતો હતો; કારણ કે પૂજાપાઠના સમયમાં ઝાડે ફરવા જવું તે અશકય હતું. આ પ્રમાણે હરરોજ બનતું હતું. અને રાત્રિના બે વાગે શૌચ જવું પડતું હતું કે, જે સમય શૌચવિધિને માટે બિલકુલ પ્રતિકૂળ હતો. અને તેથી મારે તે વખતે બળપૂર્વક દસ્ત લાવવાનો પ્રયત્ન કરવો પડતો. જે વખતે [illegible] જ્યારે મને કુદરતી રીતે દસ્તની હાજત થતી હતી, તે વખતે મારે બળજોરીથી તે વેગને અટકાવવો પડતો હતો. આ ક્રમ નિત્યનો થઇ પડયો અને તેથી આજથી ૧૦ વર્ષ પહેલાં મને અજીર્ણ રોગની શરૂઆત થઇ, કે જેને બંધકોશ, [illegible] અથવા મલાવરોધના નામથી ઓળખવામાં આવે છે; અને જે સર્વ રોગો ઉત્પન્ન થવાનું મૂળ કારણ છે. કેમકે:—नवेगान्धारयेद्धीमान् । न वेगान्धारयेद्धीमान् ॥ અર્થાત્ "બળપૂર્વક વેગને ઉત્પન્ન કરવો નહિ; તેમજ કુદરતી વેગને અટકાવવો નહિ" આ આરોગ્યનું સૂત્ર છે; પરંતુ મારી દિનચર્યાજ એવી [illegible] હતી કે મારે તો પ્રતિદિન આ બંને નિયમનું ઉલ્લંઘન કરવું પડતું હતું. હું ૨–૨॥ વાગે બળપૂર્વક દસ્ત લાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો અને ૪–૫ વાગ્યે જ્યારે મને કુદરતી [illegible] ત્યારે તેને રોકવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. આ કારણને લીધે મને [illegible] અને ઉદરરોગે મને ઘેરી લીધો.

[illegible] ભોજનની પછી [illegible] રાત્રિનું ભોજન [illegible] ભોજનની પછી [illegible]

૩-પેટમાં દરદ થયું

ઉપર જણાવેલું આંખોનું દરદ વધવાથી નાભિની નીચેના ભાગમાં જોરથી દર્દ થવાની શરૂઆત થઈ અને પ્રતિદિન આ દરદ વધવા માંડયું અને કેટલાક મહિના બાદ તો જોર કરવા માંડયું. પાછી નાભિની ઉપરના પેટના ભાગમાં પણ દર્દ થવાની શરૂઆત થઈ. આ વખતે મારું પેટ ખૂબ ફૂલેલું રહેતું હતું. આ અને સ્થાનનું દર્દ વધવા લાગ્યું. આ બને સ્થાનમાં વાયુનો ગોળો ફરીને દુખાવો પેદા કરતો હતો.

આ સમયે વૈદ્ય અને ડૉક્ટરના ઘણા ઉપાયો કર્યા, અનેક પ્રકારના શેક કર્યા, જુલાબ કર્યાં ને દવાઓ પણ ખાધી; પરંતુ ઉપર જણાવેલી વ્યથામાં કંઈપણ ફરક પડયો નહિ.

આ પછી નાભિની નીચેનો ભાગ કઠણ થવા લાગ્યો અને થોડા દિવસમાં તો આ સ્થાન એટલું બધું કઠણ થઈ ગયું કે કમરનું હલનચલન પણ લગભગ બંધ જેવું થઈ ગયું. આ ઉપરથી અનુમાન બાંધશો કે, મને તે વખતે કેટલું કષ્ટ થતું હશે! આ સ્થાન કઠણ થવાને લીધે મૂત્ર થવાનું પણ અટકી ગયું અને શૌચસિવાય બીજે વખતે પેશાબ ઉતરતોજ નહિ; જેથી મારું દુઃખ અને દરદ ઘણુંજ વધી ગયાં.

૪-વાયુવિકાર

આ પછી પેટમાં વાયુ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. આને વાયુનો ગોળો કહેવામાં આવે છે. કોઈ વખતે આ ગોળો એકજ જગ્યાએ રહેતો હતો અને ખાસું કષ્ટ પેદા કરતો હતો; તેમજ કોઈ સમયે તો તે આખા પેટમાં ફરતો હતો. આ બન્ને રીતોથી પેટમાં અસહ્ય દરદ પેદા થતું હતું.

૫-વૃષણવૃદ્ધિ

આ પછી જમણી તરફના અંડનો આકાર વધવા લાગ્યો. બે-ચાર માસ પછી બીજી તરફનો અંડ પણ વધવા લાગ્યો. અંડની અંદર જે ગાંઠો રહે છે તે નાની મોટા પથ્થર જેવી સખ્ત બની જતી હતી. આ કારણથી બેસવુંઉઠવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડયું. આ વખતે મારું શારીરિક કષ્ટ એટલું બધું વધી ગયું હતું કે મને મૃત્યુની છાયા દેખાવા લાગી.

આ સમય પછી હું મીરજશહેરમાં ગયો અને ત્યાંના સુપ્રસિદ્ધ અમેરિકન મિશનના ડૉ૦ વાલનેસ અને વેલને મેં મારી બિમારી બતાવી. આ લોકોએ જણાવ્યું કે, આ રોગમાં શસ્ત્રક્રિયાની બીલકુલ જરૂર નથી. આથી આ ડૉક્ટરો પણ કોઇ ઉપાય કરી શકયા નહિ. તે પછી ત્યાંના બીજા અનેક વૈદ્યો અને ડૉક્ટરોના ઈલાજ કર્યા; પરંતુ તેથી જરાપણ ફાયદો થયો નહિ.

૬-ઑપરેશન (શસ્ત્રપ્રયોગ)

આ પછી ઘણાજ પ્રયત્નને અંતે અને કેટલીકલાગવગને લીધે ડૉ૦ વાલનેશ પાસે ઑપરેશન કરાવ્યું અને તેથી અંડવૃદ્ધિમાં થોડો લાભ જણાયો અને ૪-૫ માસમાં મારું અંડકોશ પૂર્વવત્ સારું થઇ ગયું; પરંતુ બીજી બિમારીઓ તો જેવી ને તેવી કાયમજ રહી.

૭-અગ્નિમાંદ્ય

જેમ જેમ ઉપર જણાવેલ વિકાર વધવા લાગ્યો, તેમ તેમ મારો જઠરાગ્નિ મંદ પડવા લાગ્યો અને અનાજ પણ થોડું લેવાતું ગયું. સાંજના વખતનું ભોજન તો લગભગ બંધ કરવું પડયું. કોઇ વખતે લેવાય તો કોઇ વખતે ન લેવાય એવી સ્થિતિ ચાલુ થઇ. આ કારણથી અશક્તિ વધવા લાગી. આ પ્રમાણે લગભગ ૭-૮ વર્ષ દુઃખ ભોગવવું પડયું.

૮-હમેશાની અવસ્થા

પ્રતિદિન સાંજરે લગભગ પાંચ વાગે પેટમાં વાયુ ઉત્પન્ન થતો હતો અને તે વેગથી ઉપર ચઢતો હતો. જ્યારે આ વાયુ છાતીમાં પ્રવેશ કરતો હતો, ત્યારે તો મારું મગજ સ્થિર રાખવું અશક્યજ બનતું. આ વખતે મને કોઇ કંઇ પૂછે અગર તો કોઇ બોલાવે તો મારું ધ્યાન તે તરફ આકર્ષાતુંજ નહોતું. હું મારી બિમારી અને દુઃખમાંજ લીન થઇ જતો હતો. મારી આ સ્થિતિ એક બે કલાક રહેતી હતી. કાંઇ ખાવામાં આવતું અગર ભોજન કરવામાં આવતું તો થોડા સમયસુધી આરામ રહેતો હતો; પરંતુ ખાધા પછી શૌચ થઇ જતો હતો અને શૌચ થયા પછી તરતજ પૂર્વોક્ત વાયુનો દોષ વધી જતો હતો. આ સર્વ દરદ નિદ્રા ન આવે ત્યાંસુધી રહેતું હતું. નિદ્રા આવ્યા

પછી દરદ બંધ પડી જતું હતું. આ પ્રમાણે સવારે તથા સાંજે પ્રતિદિન ચાર કલાક સુધી અસહ્ય દુઃખ ભોગવવું પડતું હતું અને એક દિવસ પણ આરામ જણાતો નહિ.

૯–લંઘનની શરૂઆત

સર્વ ઉપાય અજમાવી જોયા; પરંતુ વ્યાધિ મટવાનું ચિહ્ન જણાયું નહિ. આથી ઉપવાસ અગર લંઘન શરૂ કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે, પાસેના સુધ પાયેગ્રામના રહીશ એક ગુજરનો રોગ લંઘન કરવાથી દૂર થયો. આ ઉપરાંત બીજી વાત એ પણ સાંભળવામાં આવી કે, ઔંધ રિયાસતના એક કારકુનની બિમારી પણ અપવાસથી મટી ગઇ. આ હકીકતો સાંભળીને મારૂં સ્વાસ્થ્ય સુધારવાને મેં પણ લંઘન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એટલામાં શ્રી૦ ઔંધનરેશની પાસે કોઇ કાર્યવશાત્ લોણાવલાના સુપ્રસિદ્ધ નિસર્ગોપચારક અથવા લંઘનચિકિત્સક શ્રીયુત બીવલકર આવી પહોંચ્યા. તેઓશ્રીએ મારી તબિયત તપાસીને કહ્યું કે ૧૦–૧૨ દિવસ લંઘન કરી જુઓ. હું માનું છું કે, તમો આરોગ્ય મેળવી શકશો. આથી મને ધીરજ મળી. સાથે સાથે મેં લંઘનવિષયનું પુસ્તક વાંચી તે વિષયની માહિતી મેળવી અને લંઘન કરવાની તૈયારી કરી.

ગયા અષાડ સુદ બીજને દિવસથી મેં અપવાસ કરવાનું શરૂ કર્યું. આ વખતે મને સખત સળેખમ થયું અને તેની સાથે જોરથી ખાંસી ઉપડી; પરંતુ ઘણાજ આશ્ચર્ય સાથે જણાવવું પડે છે કે, બે–ચાર દિવસ લંઘન કર્યા પછી સળેખમ તથા ખાંસી કયાં ચાલ્યાં ગયાં તેનો પત્તો પણ લાગ્યો નહિ.

૧૦–લંઘનની દિનચર્યા

લંઘન કરવાના દિવસોમાં હું ફક્ત ઠંડું પાણી પીતો હતો. દરરોજ પાકું પાંચ અથવા છ શેર (૮૦ રૂપીઆભારનો એક શેર) પાણી પીતો હતો. આ પાણીમાં થોડો લીંબુનો રસ નીચોવતો હતો. કોઇએ મને તેમાં થોડું સિંધાલુણ નાખવા કહેલું, પરંતુ હું તે નાખતો નહિ. આ સિવાય હું કંઇ પણ લેતો નહિ હતો. લીંબુના રસથી પેટમાં આરોગ્ય રહે છે અને પીવામાં કંઇક સ્વાદિષ્ટ પણ લાગે છે.

શરૂઆતમાં મારો વિચાર એવો હતો કે, હું બે–ચાર દિવસ લંઘન કરી જોઉં; પરંતુ જ્યારે ૪–૫ દિવસ પસાર થઇ ગયા, ત્યારે મને વધારે ધીરજ મળી અને મેં અપવાસ વધારે વખત સુધી લંબાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેર દિવસ પસાર થયા છતાં પણ મારો દૈનિક વ્યવહાર વિનાકષ્ટે ચાલ્યો જતો હતો. સવારમાં વહેલું ઉઠવું. સ્નાન, સંધ્યા અને પૂજાપાઠ ઇત્યાદિ મૂલપીઠ પહાડપર ચઢીને કરવાનું નિયમપૂર્વક ચાલ્યા કરતું હતું. મૂલપીઠના પહાડપર ચઢવું અને પાછું ઉતરવું એમાં સારી રીતે દોઢ કલાકની કસરત મળતી હતી. તેરમે દિવસે પણ મને જરાએ થાક જણાયો ન હતો. આખા દિવસમાં ૩–૪ માઇલનું ભ્રમણ કરવું પડતું હતું. તેર દિવસ ફક્ત પાણી ઉપરજ ગુજાર્યા છતાં મારામાં એટલી શક્તિ રહી હતી કે લંઘન કરવાથી મારી શ્રદ્ધા વધારે અને વધારે વધવા લાગી અને મેં લંઘન લંબાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જ્યારથી લંઘન શરૂ કર્યું, ત્યારથી નવસેકા પાણીની બે વખત બસ્તિ લેતો હતો. આ બંને વખતની પ્રતિદિવસની બસ્તિથી આંતરડાંની શુદ્ધિ થતી હતી અને જે હું પાંચ છ શેર (પાકું) પાણી પીતો હતો તેથી પણ પેટની શુદ્ધિ થતી હતી. દરરોજ બસ્તિમારફતે મળની ગાંઠો નીકળતી હતી. આ જોઇને મને આશ્ચર્ય થતું હતું કે, જો આટલો બધો મળ પેટમાં ભરેલો રહે તો પછી વાયુનો આફરો ન ચઢે તો બીજું શું થાય ?

તેર દિવસ લંઘન કરવાથી મને બીલકુલ શ્રમ જણાયો નહિ; તેમજ મારૂં પ્રતિદિનનું કાર્ય સારી રીતે ચાલતું હતું તેથી, મેં બીજા આઠ દિવસ લંઘન આગળ ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ચૌદમે દિવસે મારી જીભ કાળી પડી ગઇ અને મને તાવ પણ આવવા લાગ્યો. આ વખતે મારી ધીરજ ખૂટી અને લંઘન બંધ કરવાનો વિચાર પ્રબળ થવા લાગ્યો. આગળ ઉપર મારી સ્થિતિ કેવી રહેશે તે વિષે મને સંદેહ પેદા થયો; છતાં ઉપર પ્રમાણેજ લંઘન આગળ ચલાવ્યું. ચાર પાંચ દિવસમાં તાવ ઉતરી ગયો; તેમજ જીભનો કાળો રંગ પણ ધીમે ધીમે મટી ગયો.

[illegible]

[illegible] આ વિચાર કેટલું કરે?

[illegible] દિવસ [illegible] ક્રમ માલમ પડ્યો નહિ.

[illegible] દિવસ [illegible]

[illegible] (૨૦ ફે. બાર) દૂર કીધું. [illegible] દિવસ [illegible] મોજ નાકમાંથી ખરાબ ગંધ આવતી હતી. [illegible] છેલ્લા ૧૨ દિવસ સુધી કાયમ રહી.

૩૦ મા દિવસ પછી તો દુર્ગંધ બંધ થઈ ગઈ અને તેને ઠેકાણે સુગંધ આવવા લાગી. આ ગંધ પણ મનોહારી હતી.

આ પ્રમાણે ૩૨ દિવસ સુધી લંઘન ચલાવ્યું. પછી તો [illegible] લાગ્યું; આથી લંઘનની સમાપ્તિ કરવાનો વિચાર કર્યો. આ ૩૨ મા દિવસ [illegible] ગની ગોટી ઊલટીમાં નીકળી હતી. આ સર્વમાં પહેલા ૧૫ દિવસ સુધી [illegible] ગની નીકળતી હતી અને ૧૭ મા દિવસથી કાળા રંગની પડવા લાગી. વાસ્તવમાં મારો વિચાર [illegible] સુધી ઊલટીમાં મળની ગોટી નીકળતી બંધ પડે ત્યાં સુધી લંઘન કરવાનો હતો; પરંતુ તેમ [illegible] થયું નહિ. આથી મેં લંઘન બંધ રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. ખરી રીતે તો જો મેં ૮-૧૦ દિવસ સુધી ઉપવાસ લંબાવ્યા હોત તો મારા આંતરડાં તદ્દન વિશુદ્ધ થઈ જાત; પરંતુ આ [illegible] મનના ઉત્સાહ ઉપર જ આધાર રાખે છે અને જ્યારે મનની ધીરજ ખૂટે છે, ત્યારે આવી વાતો સિદ્ધ થઈ શકતી નથી; આથી લંઘન બંધ કરવાનું જ મને ઉચિત લાગ્યું.

આ ૩૨ દિવસના લંઘનમાં મારું વજન ૪૯ શેર (બંગાળી) હતું, તે ૪૦ શેર થઇ ગયું.

૧૧–લંઘનની સમાપ્તિ

૩૨ મે દિવસે ખોરાક શરૂ કરવાનો નિશ્ચય કરીને એક સંતરાનો રસ લીધો. આ રસમાંથી પણ એકેક ચમચોજ લેતો હતો. ૩૩ મે દિવસે બે સંતરાંનો રસ લીધો. આ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે સંતરાં વધારીને ૮ દિવસમાં ૩૬ સંતરાંનો રસ પીધો. આ પ્રમાણે કુલ ૪૦ દિવસ પસાર થયા. છેલ્લા આઠ દિવસોમાં મને તરસ લાગતી તો હું માત્ર ઠંડું પાણી પીતો. તે સિવાય કંઇપણ લેતો નહિ.

૪૧ મે દિવસે શરૂઆતમાં પાશેર (૨૦ રૂ. ભાર) દૂધમાં તેટલુંજ પાણી મેળવી ઉકાળી-ને લીધું અને પછી થોડું થોડું વધારતે ચાલીને અર્ધો શેર (૪૦ રૂ. ભાર) દૂધ સમાનભાગે પાણી મેળવીને લેવાનું શરૂ કર્યું. આ પ્રમાણે ૪૮ દિવસસુધી કર્યા પછી દૂધ અને પાણી સાથે મેળવીને તેના ઉપર રહેવાનું અશક્ય લાગતાં ૪૯ મે દિવસે કેવળ ગાયનું દૂધ થોડું થોડું લેવાનું શરૂ કર્યું. દિવસમાં ચાર વખત દૂધ પીતો હતો અને આખા દિવસમાં દોઢશેર દૂધ (પાકું) ગાયનું પીતે હતો. આ સિવાય જ્યારે તરસ લાગતી ત્યારે જરૂર જેટલું પાણી પીતો હતો. લંઘનની શરૂઆત-થી દશેરાના તહેવારસુધી લગભગ ૪ માસ થયા. આમાંથી પ્રથમના લંઘનના ૪૮ દિવસ બા કરવામાં આવે તો બાકીના લગભગ અઢી માસસુધી ગાયના દૂધ ઉપર રહ્યો. વચમાં વચમાં કો કોઇ વખત સફેદ કંદનું અથવા ભીંડાનું શાક ખાતો અને કોઇ કોઈ વખત ઘરમાં કદ્દુની મિઠા બનાવીને તે પણ ખાતો. આ સિવાય કંઇ પણ અન્ન લેતો નહિ.

દશેરાને દિવસે મારા મિત્રોના આગ્રહને વશ થઇને થોડુંક અન્ન ખાધું અને દિવાળી દિવસોમાં પણ થોડુંક અનાજ ખાધું. આ ખાવાથી થોડુંક દરદ થવા લાગ્યું; પરંતુ જ્યાંસુ લંઘન કર્યાબાદ એકલા ગાયના દૂધ ઉપર રહ્યો હતો ત્યાંસુધી શરીરનું સ્વાસ્થ્ય સંપૂર્ણ રહે હતું. પેટમાં વાયુ, દરદ અગર કોઇ પ્રકારની પીડા નહોતી અને સંપૂર્ણ આરોગ્ય હતું. કહેવા મતલબ કે લંઘન કરવાથી અને લંઘન કર્યાબાદ ઉપર પ્રમાણે પથ્ય પાળવાને લીધે મારું શર તદ્દન નિરોગી બની ગયું.

મારું શરૂઆતનું વજન ૪૯ રતલ હતું. તે લંઘન કરવાથી ઘટીને ૪૦ રતલ થયેલું, પ હાલમાં ૫૨ રતલ છે. શરીરમાં ઉત્તમ પ્રકારની શક્તિ આવી ગઇ છે, મનનો ઉત્સાહ પણ ઘણો વધી ગયો છે અને ચિત્તની પ્રસન્નતામાં પણ વધારો થયો છે. પહેલાં માથામાં ચક્કર આવતાં હ અને માથું ભારે તથા ગરમ પણ રહેતું હતું. હવે આ સર્વ શાંત થઇ ગયું છે. પહેલવહેલાં પણ અધ્યયનમાં ચિત્તની એકાગ્રતા થતીજ નહોતી. હવે પૂર્ણ રીતે એકાગ્રતા થવા લાગી. પ કોઇ પણ નવીન વિદ્યાનું અધ્યયન કરવું એ મારેમાટે અશક્ય હતું; પરંતુ હમણાં વિદ્યાધ્યયન ચિત્ત એવું તો એકાગ્ર થઈ જાય છે કે જે વિષય ચાલતો હોય તે સારી રીતે સમજવામાં આવે

પહેલાં જે વખતે બિમારી વધી ગઇ હતી તે વખતે હું બ્રહ્મચર્ય પાળીજ શકતો નહો પરંતુ લંઘન કર્યા પછી ત્રીજા દિવસથીજ હું સંપૂર્ણ રીતે બ્રહ્મચર્ય પાળી શકયો છું અને મ મનની વૃત્તિઓ પણ બ્રહ્મચર્યસિવાય બીજા વિષય તરફ દોરાતી નથી.

આ પ્રમાણે હું અસંત માંદગીની અવસ્થામાંથી ફક્ત લંઘન કરવાથીજ લગભગ નિરો અવસ્થામાં આવી ગયો છું. છેલ્લાં દશ વર્ષો મારી બિમારીમાં ગયાં. તે વખતમાં મારે જીવી શક નું બીલકુલ દુઃખદાયી હતું; પરંતુ લંઘનક્રિયાથી મને નવજીવન પ્રાપ્ત થયું છે.

આ લંઘન કરવાના દિવસોદરમિયાન મને વચમાં એક બે વખત તાવ આવી ગયો હ પરંતુ લંઘન ચાલુ રાખવાથી તે પોતાની મેળેજ ઉતરી ગયો હતો. આ ચાર–પાંચ મહિનામાં લંઘનનો જે અનુભવ લીધો છે તેથી મને માલમ પડે છે કે, માત્ર લંઘનથી મનુષ્યની હર બિમારી દૂર થઈ શકે છે. લંઘન કરવામાં પૈસા ઇત્યાદિ કોઇ પ્રકારનું ખર્ચ થતું નથી; પરંતુ લ કરવાવાળાને લંઘન મૂકી દીધા બાદ જે પથ્ય પાળવાનું હોય છે તે યોગ્યરીતે પાળવું જો કારણ કે લંઘન પછી જો પથ્ય સંભાળવામાં નથી આવતું તો લાભને બદલે ગંભીર હાનિ છે. લંઘન છોડ્યા પછીનું પથ્ય આ પ્રમાણે છેઃ–(૧) પહેલાં કેટલાક દિવસ સુધી માત્ર ફ રસ લેવો; (૨) કેટલાક દિવસ દૂધ અને પાણી મિશ્ર કરીને પીવું; (૩) એકલા દૂધ

નું અને (૪) હલકું ભોજન લેવું. આ સર્વ ઓછામાં ઓછા નિયમો માટે ૮ થી ૧૫ દિવસની અવધિ હોવી
જોઈએ. જો આ સમયમાં કુપથ્ય કરવામાં આવે તો ફાયદાને બદલે નુકસાન થાય છે. આ પ્રમાણે
લંઘન બહુજ લાભદાયી છે; પરંતુ તે પછીનું પથ્ય સંભાળવું જરૂરનું છે.
આશા છે કે પેટના દરદીઓ મારા અનુભવ ઉપરથી લાભ લેશે.

(ઔંધ, કાર્તિક સુદ ૪ સંવત ૧૯૮૩)

લંઘનના વિષયમાં "વૈદિક ધર્મ"ના સંપાદકના વિચારો

પૂર્વોક્ત લંઘનનું વૃત્તાન્ત જેવું બન્યું છે તેવુંજ આપવામાં આવ્યું છે. પંડિત નારાયણ ભટ્ટ-
મકાન સ્વાધ્યાયમંડળથી બે મિનિટના અંતરપર આવેલું છે અને જ્યારથી લંઘનની શરૂ-
કરવામાં આવી ત્યારથી લગભગ દરરોજનું વૃત્તાન્ત અમે ખાસ ધ્યાન રાખીને સાંભળતા હતા.
તો અમારે લંઘનનું પરિણામ જોવું હતું અને બીજું તેમનું સ્વાસ્થ્ય સુધરે તે પણ જરૂરનું
એટલા માટે લગભગ દરરોજ તેમને મળીને આ અનુભવનો વિચાર કરતા હતા.

આ સંબંધમાં અમારા વિચાર એ છે કે, અહીંઆં કુદરતી રીતે અષાડ, શ્રાવણ અને ભાદરવો,
ત્રણ માસમાં ક્ષુધા ઓછી થઈ જાય છે અને હવા શરદીવાળી રહે છે, તેથી લંઘનને માટે આ
મહિનાઓ ઉત્તમ છે. જેવી રીતે આ વર્ષાઋતુમાં દીર્ઘ લંઘન કરવું શક્ય છે, તેવી રીતે શરદી અગર
ગરમીની ઋતુમાં (શિયાળા કે ઉનાળામાં) લંઘન કરવું શક્ય નથી; કારણ કે તે વખતે જઠરાગ્નિ
તીવ્ર હોય છે. આ સાથે પં૦ નારાયણ ભટ્ટજીની પાચનશક્તિ પહેલાંથીજ ઘણી મંદ પડી ગઇ હતી.
સર્વ કારણોને લીધે તેઓ આટલા દીર્ઘકાળસુધી લંઘન કરી શક્યા. અમારા વિચાર પ્રમાણે
હજુ ૮–૧૦ દિવસના વધારે અપવાસ કરી શકત; પરંતુ અહીંઆં તેમને ધૈર્ય દેનાર કોઇ સારો
ઉપવાસચિકિત્સક નહોતો. અમે સર્વે આ વિષયથી અજાણ હતા અને તેથી લંઘનની સમાપ્તિ
થતી વખતે અમને સર્વને ઘણોજ ગભરાટ થયો હતો. તેમને કોઇ ધીરજ દેનાર નહોતું; પરંતુ
તેમના પોતાનામાંજ કોઇ વિલક્ષણ પ્રકારનું ધૈર્ય હતું, કે જેને લીધે તેઓએ દીર્ઘ લંઘનની સમાપ્તિ
ઘણીજ ઉત્તમ રીતે કરી. આને માટે અમે લંઘનકર્તાને અંતઃકરણથી અભિનંદન આપીએ છીએ.

લંઘન કરવામાં શરીરની વાત, પિત્ત અગર કફની પ્રકૃતિનો પણ વિચાર કરવો જોઇએ. પિત્ત
પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યો દીર્ઘ લંઘનને માટે અયોગ્ય નિવડ્યા છે. બીજી પ્રકૃતિનાં માણસો કરી શકે છે.

લંઘનવિષયમાં અમારો અનુભવ એવો છે કે, તરસના પ્રમાણમાં છૂટથી પાણી પીવાથી
લંઘનમાં શ્રમ–થાક જણાતો નથી; પરંતુ થોડું પાણી પીવાથી બહુજ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. પિત્ત
પ્રકૃતિવાળો મનુષ્ય પણ જો ખૂબ પાણી પીએ તો તે દીર્ઘ લંઘન કરવાને સમર્થ બને છે—અર્થાત્
પાણીના આશ્રયથી પ્રાણ ટકી રહે છે, માટે લંઘનમાં પાણી પીવાથી કોઇ પ્રકારનું નુકસાન થતું નથી.

લંઘન કરનારાઓએ એક વાત અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવી કે, લંઘનમાં કોઇ પણ કારણસર
દવા લેવી નહિ. જો દવા લેવામાં આવે તો તેનું બહુજ ખરાબ પરિણામ આવે છે; એટલા માટે
આ વિષયમાં બહુજ સાવધ રહેવું–અર્થાત્ શુદ્ધ જળ, થોડો લીંબુનો રસ અને સિંધાલુણ કે મીઠું
આ સિવાય બીજો કોઈપણ પદાર્થ પેટમાં નાખવો નહિ.

આજ પ્રમાણે ચિંતા, ફિકર, શ્રમ, તડકા, રાત્રીના જાગરણ, ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ કરવી નહિ.
દિવસમાં વાતચીતથી કે બીજી સાત્વિક રીતે આનંદ મેળવવો. પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવી તે સર્વથી
ઉત્તમ છે; કેમકે એથી અદ્ભુત લાભ મેળવી શકાય છે. દુનિયાદારીનાં કામકાજ મૂકી દઇને લંઘન-
ક્રિયામાં જો આત્મિક ઉન્નતિને માટે પરિશ્રમ લેવામાં આવે અને બાકીનો સમય આનંદમાં વ્યતીત
કરવામાં આવે તો ઘણોજ લાભ થાય.

"હવે લંઘન મારાથી થઇ શકશે નહિ" એવો ભાવ મનમા ઉત્પન્ન થયા પછી જબર-
જસ્તીથી લંઘન આગળ ચલાવવામાં નુકસાન છે. આવે વખતે આગળ જણાવી ગયા તે પ્રમાણે
ધીમે ધીમે ક્રમશઃ લંઘન તોડવું સારૂં છે. ધ્યાનમાં રાખવું કે, લંઘન કરી રહ્યાબાદ પણ મનનો
સંયમ રાખવાની ઘણીજ જરૂર છે; કારણકે ભૂખ લાગે છે તે વખતે જીભ ઉપર (સ્વાદ ઉપર)
સંયમ રાખવો કઠિન થઇ પડે છે. અમારા કેટલાએ મિત્રો જેઓએ ૧૦–૨૦ દિવસના અપવાસ
ઉત્તમ રીતે કર્યાં હતા તેઓએ પાછળથી એકદમ અનાજ ખાવાનું શરૂ કરી દીધું–અર્થાત્ લંઘન
પછીનું પથ્ય પાળ્યું નહિ અને તેથી એક બે માસમાં પેટની વ્યથા થઇને તેમનાં મૃત્યુ થઇ ગયાં.

આથી સર્વ વાચકોએ લંઘન પછીનું પથ્ય પાળવું ખાસ આવશ્યક છે અને તેમાં જરાપણ ભૂલ ન કરવી એ ખાસ યાદ રાખવું.

કેટલાક લોકોને આશ્ચર્ય થાય છે કે, ૨૦ અગર ૩૦ દિવસના ઉપવાસ કરવાથી એટલે તેટલા દિવસ બીલકુલ ભોજન ન કરવા છતાં મળની ગાંઠો ક્યાંથી નીકળે છે ? આ સંબંધમાં જણાવવાનું કે, પેટની અંદર જે નાનાં આંતરડાં રહેલાં છે તેની લંબાઈ લગભગ ૩૦ ફીટ (ફૂટ લગભગ) [illegible] આ સર્વ મળથી ભરપૂર રહે છે. આ આંતરડાંમાં દરેક જગ્યાએ થોડો કે વધારે મળ ભરાય છે, એ વાતમાં સંદેહ નથી. આ પ્રમાણે પ્રતિદિન આવો લાંબી લંબાઈનું આંતરડું સાફ થતું હોવાથી [illegible] ૩૦–૪૦ દિવસસુધી મળ નીકળે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

જો નિત્ય સારી રીતે બસ્તિ લેવામાં આવે તો આશરે એક માસના લંઘનમાં આંતરડાંની શુદ્ધિ [illegible] અને તેથી સંપૂર્ણ નિરોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય.

[illegible] ધાર્મિક શાસ્ત્રોમાં કેટલાએક વારો અને તિથિઓમાં ઉપવાસ કરવાનું ફરમાવ્યું છે. [illegible] જૂના વિચારના [illegible] મનુષ્યો છે તે સોમવાર, મંગળવાર કે શનિવારને દિવસે [illegible] કરે છે. [illegible] અને રવિવારને દિવસે પણ કોઈ કોઈ તો ઉપવાસ કરે છે અથવા [illegible] ઋતુમાં એક અથવા બે વખત એકટાણું કરે છે.

[illegible] કે નિરાહારી (નકરડા) અગર ઊપોષણ પ્રસિદ્ધ છે. આ દિવસો [illegible] એવી બીજી તિથિએ એકટાણાં પણ કરવામાં આવે છે [illegible] લોકો ઉપવાસ કરે છે. નવીન વિચારના લોકો જૂના લોકોની [illegible] અને ઉપવાસથી મુક્તિ મળે છે એ બાબતને હસી [illegible] કે, જૂના વિચારના લોકો અઠવાડીઆમાં એક [illegible] નવીન સુધારકને પ્રતિદિન ભોજન કરાવી [illegible] છે, સાપ્તાહિક કે પાક્ષિક ઉપવાસ અગર એક [illegible] એક વિચારશીલ અને ઉપયોગી વાત છે. જો [illegible] વિચાર કરી જોતાં સાપ્તાહિક લંઘનનો સંબંધ [illegible]

[illegible] ઉપવાસથી પારલૌકિક મુક્તિ મળે કે નહિ તે [illegible] "મુક્તિ" મળે છે તે વાત નિર્વિવાદ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પાક્ષિક અપવાસની હાંસી કરે છે અને પ્રાયશ્ચિત્તની વાત તો હંમેશાંજ કાઢી નાખે છે. અમોએ ઠેકાણે તે વાતને આરોગ્યની સાથે શું સંબંધ છે તેનો વિચાર કરવાની સૂચના કરી છે. એ ા ઉપર પણ કેટલાએક લોકો દોષ કરશે; પરંતુ પ્રસંગવશાત્ સત્ય હકીકત આપણી સમક્ષ રજુ / થઇ છે તેથી તે જેવી છે તેવી લખવી પણ જોઇએ. આથી અમો તદ્દન નિડર બનીને વાચકો નિવેદન કરીએ છીએ કે, જો તેઓ આરોગ્યની દૃષ્ટિથી અપવાસ અને પ્રાયશ્ચિત્તનો વિચાર કરશે l તે ઘણુંજ લાભદાયક થઈ પડશે.

સળેખમ, ખાંસી, ગળાના સોજાઓ આવી જવા, સામાન્ય તાવ, અપચો, પેટના દરદો, ાથાનાં દરદો, આંતરડાંના રોગો વગેરે કેટલાંએક એવાં દરદો છે કે જે યોગ્ય અપવાસ કરવાથી ોષધિવિનાજ મટી જાય છે; પરંતુ આજકાલના નજીવા રોગોમાં પણ ડૉકટરની પાસે જવાનો ભ્યાસ પડી ગયો છે, તેથી આપણી કુદરતી શક્તિથી આરોગ્ય મેળવી શકાય એવો ખ્યાલ આવી ાકતો નથી. વળી આ ઘાતક પ્રવૃત્તિમાં નવશિક્ષિતોની ઉચ્છૃંખલ વૃત્તિને લીધે આપણા રીતરિવાજોનો ઉપહાસ કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે અને તેથી નરસાની સાથે સારું પણ વગોવાય છે. આથી જો ાચકવર્ગ આ બાબત ઉપર શરીરસ્વાસ્થ્યની દૃષ્ટિથી અને અંદરનું રહસ્ય સમજવાની વૃત્તિથી વિચાર ારશે તો જરૂર લાભ થશે.

આ સર્વ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે, સાપ્તાહિક અગર પાક્ષિક અપવાસની પ્રથા આરોગ્ય સુધારવાની દૃષ્ટિથીજ શરૂ કરવામાં આવી હતી; મતલબ કે તેનો ઉપયોગ આરોગ્યની દૃષ્ટિથીજ કરવો જોઇએ; પરંતુ કેટલાએક જૂના વિચારના અને ધર્માંધ લોકો આ અપવાસની પ્રથાઓનો પણ ઘણો દુરુપયોગ કરે છે.

દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં કેટલાએક લોકોને વીર વૈષ્ણવ કહે છે. તેઓ એકાદશીને દિવસે બીલકુલ આહાર કરતા નથી, તેમ પાણી પણ પીતા નથી. તેઓ તે દિવસે કોઇપણ જાતનો બીજો પદાર્થ પણ મોંમાં નાખતા નથી. બીજે દિવસે એટલે બારશને દિવસે સવારમાં સ્નાનાદિથી નિવૃત્ત થઇ પૂજાપાઠ કરી સૂર્યોદય થયા પહેલાંજ પૂર્ણ ભોજન કરે છે. આ ભોજનમાં તેઓ એવા તો ભારે પદાર્થો બનાવે છે કે જે સારા જઠરાગ્નિવાળા માણસો પણ પચાવી શકતા નથી. આ કારણથી તે અપવાસ તે લોકોને આરોગ્યસાધક થતો નથી; કારણકે અપવાસના સમયમાં આંતરડાંની શુદ્ધિને માટે શીતળ જળ, વરસાદનું પાણી, ગંગોદક કે ડિસ્ટિલ કરેલું પાણી પીવું જોઇએ; આથી કોઠાની શુદ્ધિ થાય છે. લંઘનને બીજે દિવસે પણ હલકું, સાત્વિક અને પુષ્ટિકારક ભોજન કરવું જોઇએ, કે જેથી તે સહેલાઇથી પચી શકે. ધર્માંધ લોકો આ નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે છે અને તેથી તેઓનો અપવાસ કરવાનો પરિશ્રમ નકામો જાય છે.

કેટલાક લોકો અપવાસને દિવસે ફળાહાર કરે છે. આ ફળાહારમાં તેઓ એવા ભારે પદાર્થો વાપરે છે કે તે તંદુરસ્ત માણસ પણ પચાવી શકે નહિ. આથી તે લોકો પોતાનાં આંતરડાં અને પેટને બગાડે છે. આ કારણોથી ધાર્મિક પદ્ધતિ પ્રમાણે અપવાસ કરવાના રિવાજો એટલા બધા બગડી ગયા છે કે તેનો વિચાર કરતાં એવા નિશ્ચય ઉપર આવવું પડે છે કે, ધાર્મિક અપવાસ કરવાવાળા અપવાસના મૂળ ઉદ્દેશથી ઘણા દૂર ચાલ્યા ગયા છે. આ કારણોથી સાપ્તાહિક, પાક્ષિક કે માસિક નિયમસર અપવાસ કરવાવાળાઓનાં આરોગ્ય સુધરવાને બદલે બગડતાં ચાલ્યાં છે.

જે લોકો આરોગ્યને માટેજ અપવાસ કરે છે, તે લોકોએ એકટાણું અથવા તો અપવાસ આરોગ્યની દૃષ્ટિથીજ કરવાં, લંઘનના દિવસોમાં ગંગાજળ, વરસાદનું પાણી કે ડિસ્ટિલ કરેલું પાણી જેટલા વધારે પ્રમાણમા પીવાય, તેટલા પ્રમાણમાં આંતરડાંની શુદ્ધિ કરવાનો ગુણ આવે છે. જો આવી જાતનું પાણી મળી ન શકે તો ઉંડા કુવાઓનું પાણી પીવું. તે પણ ન મળે તો સાધારણ પાણી પણ ચાલે.

આ બાબતમા નિયમ એ રાખવો કે, જેટલા દિવસ લંઘન કર્યું હોય તેથી બમણા દિવસ સુધી ફક્ત દૂધપરજ રહેવું–અર્થાત્ (૧) એકટાણામાં એક દિવસ દૂધપર રહેવું. (૨) એક દિવસના અપવાસમા બે દિવસ દૂધપર રહેવું. (૩) ત્રણ દિવસના અપવાસમાં છ દિવસ દૂધપર રહેવું.

લંઘન તોડવાનો વિધિ ઉપર બતાવી ગયા છીએ. આ પ્રમાણે કરવાથી જે માણસો લાંબા અપવાસો કરી નથી શકતા, તે લોકો આવાં નાનાં લંઘન પણ વારંવાર કરે તો આરોગ્ય મેળવી —

[illegible] છે. ખાસ કરીને આવા ઉપવાસો પેટનાં દરદો મટાડે છે. લંઘન પછી દૂધ ઉપર [illegible] કરું છું ને દૂધ પણ થોડુંજ લેવું. જેટલું પચી શકે તેટલું અને મળી શકે તો તાજું [illegible] તે નિયમ છે.

ચાંદ્રાયણ ઇત્યાદિ બીજા પ્રકારો પણ આરોગ્યને માટેજ છે.

[illegible] પાઠકોમાંથી કોઇ કદાચ આ પ્રાયશ્ચિત્તના ગ્રંથો વાંચે અને તેમાં જણાવેલાં ઉપવાસના [illegible] કરી નામી આરોગ્યસાધક બાબતજ સ્વાસ્થ્યવૃદ્ધિને માટે લે તો તે રીતોથી પણ આરોગ્ય [illegible] છે. જે લોકો એક દિવસનો પણ ઉપવાસ કરી શકતા નથી, તે લોકો જો ચાંદ્રાયણ [illegible] ભોજનની ન્યૂનાધિકતા કરે તો તેઓ પણ પોતાનું આરોગ્ય બચાવી શકે. [illegible] ન કરી શકે તેઓ અનાજનાં ઓસામણ કે પાતળા રસાઓ. પીએ અને ભારે [illegible] આરોગ્ય મેળવી શકે. જેઓ આમ પણ ન કરી શકે તેઓ [illegible] આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ સિવાય ફળ, અલ્પ ભોજન કે [illegible] કરીને પણ શરીરને નિરોગી બનાવી શકાય છે.

[illegible] ઉપવાસ અને પ્રાયશ્ચિત્તનાં વ્રતો ફક્ત આરોગ્ય સાચવવાને માટે [illegible] સમજ્યા વગર થાય છે. તેમાં હેતુ તે વ્રતોનો નથી પણ [illegible] માટે વાચકોને મારું નિવેદન છે કે, વ્રતનો વિચાર તેઓએ [illegible] પોતાના આરોગ્યને માટે સાધક હોય તેનેજ ગ્રહણ કરે [illegible]

અનુવાદક-વૈદ્ય મણિશંકર મૂળશંકર ત્રિવેદી-અમદાવાદ

[illegible] પણ ગણાય તો હું કબૂલ કરું છું, પરંતુ તેથી ડરવાનું નથી.

'સ્વર્ગનો પ્રકાશ'

[illegible] લેવા જવાની જરૂર નથી.' [illegible]

[illegible] વિચારવાળી બની જાય છે, પરંતુ તેમની [illegible] કરીને પણ તેમને સીધા માર્ગપર [illegible]

'બાબુ રવીંદ્રનાથ ટાગોર'

[illegible] કરી અને તેમની અધિક સેવા કરવી.

'ઓ૦ ટોલ્સ્ટોય'

[illegible] કે નિરૂપયોગી કાર્યમાં [illegible] છે. [illegible]

'ઓ૦ ટોલ્સ્ટોય'

[illegible]

અમેરિકાની એક જાણવા જેવી સંસ્થા

'ખરાબ' કહેવાતા બાળકો માટેનું આદર્શ આશ્રમ

(અનુવાદક:-શ્રી દિલખુશ બ. દિવાનજી-હિંદુસ્થાનના ૧૯૮૨ના દીપોત્સવી અંકમાંથી ઉદ્ધૃત)

"નિરૂપયોગી થઈ પડેલા આ દિવસોના શુષ્ક અરણ્યમાં ભટકતો હું તમારી સંસ્થા જોવા આવી ચઢ્યો અને ત્યાં તો એ શુષ્ક અરણ્યમાં ઝળકી ઉઠેલું જીવનનું ચૈતન્ય ઝરણું મેં નિહાળ્યું. મોટી કહેવાતી બીજી વસ્તુઓ ભૂલાઇ જશે, પરંતુ તમારી નાનકડી શાળાનાં સ્મરણો તો મારા જીવનમાં વણાઇ ગયેલાંજ રહેશે; કારણ કે તમારી શાળામાં મને સત્યનું દર્શન થયું છે-અને ત્યાંથી આવ્યા પછી મારા જીવનમાં કંઇક અલૌકિક વસ્તુ હું અનુભવી રહ્યો છું."

મિ૦ ફ્લૉઇડ સ્ટાર માને છે કે:-

"ખરાબ બાળક જેવી વસ્તુજ દુનિયામાં નથી. જેને આપણે 'ખરાબ' કહીએ છીએ તે તો અવળે માર્ગે વળેલા બાળકની વૃત્તિમાત્ર છે. સુજનતા અને પ્રેમના અનુકૂળ વાતાવરણમાં રહેનાર સર્વ બાળકો હમેશાં સારાજ નિવડે છે."

અને એ ફ્લૉઇડ સ્ટાર કોણ છે?

સમાજે બાળકોને વંઠી ગયેલાતરીકે ફેંકી દીધા હોય તેવા "ખરાબ" બાળકોમાંથી સરસ પુરુષો બનાવવા સારૂ ફ્લૉઇડ સ્ટારે ૧૨ વર્ષ અગાઉ પોતાનું આશ્રમ ખોલ્યું હતું અને આજે તે આશ્રમ જગતમાં 'સ્ટાર કૉમનવેલ્થ' તરીકે મશહુર છે. "ખરાબ" બાળક હોય છે એવું ફ્લૉઇડ માનતાજ નથી અને એવા એમના વિચારોપર એમણે સ્ટાર કૉમનવેલ્થની ભવ્ય સંસ્થા રચી છે. સમાજના અસહ્ય ત્રાસથી બાળકમાં સર્વ સદ્‌વૃત્તિઓ સર્વાંશે કચરાઇ ગઇ ન હોય તો એ "ખ-રાબ" કહેવાતા બાળકોમાંથી સરસ, ચારિત્રવાન બુદ્ધિશાળી પુરુષો પ્રગટ થઇ શકે છે. એ સત્યની પ્રતીતિ ફ્લૉઇડ દરવર્ષે આશ્રમમાંથી નીકળતા બાળકોદ્વારા આપી રહ્યા છે.

અને એ બાળકોનાં શરીર અત્યંત નિરોગી હોય છે. ક્વચિતજ તેઓ માંદગીથી પીડાય છે. સ્ટાર કૉમનવેલ્થ શરૂ થયાને આજે બાર વર્ષ વહી ગયાં અને કેટલાયે બાળકો તેમાં રહી ગયા અને રહે છે; છતાં એકપણ મરણ ત્યાં થયું નથી. સ્ટારનો અનુભવ એવો છે કે, તંદુ-રસ્ત શરીરમાંજ તેજસ્વી મન તથા પવિત્ર આત્મા નિરંતર વસેલા હોય છે.

શરૂઆતનાં થોડાં વર્ષોસુધી એ ખીલતી સંસ્થામાં છથી બાર બાળકો રહી શકતા. અત્યારે બાળકોની સંખ્યા ૬૦ની છે. છેલ્લાં બાર વર્ષોમાં સમાજના "વંઠી ગયેલા" કહેવાતા ૩૦૦ બાળ-કોને ફ્લૉઇડ સ્ટારે પોતાની સંસ્થામાં આશ્રય આપ્યો છે અને જ્યારે એ બાળકો સંસાર છોડી બહાર જીવનક્ષેત્રમાં પડે છે, ત્યારે સર્વ કોઈ સ્ટાર કૉમનવેલ્થની યશપતાકામાં તેજસ્વી રંગ પૂરી તેના સત્કાર્યના સ્મરણસ્થંભો થઇ પડે છે. હજીસુધી સ્ટાર કૉમનવેલ્થનો બાળક નિષ્ફળ નથી નિવડ્યો અને એમાંજ સ્ટારની તેજસ્વી ભાવનાઓનો વિજય પ્રકાશે છે.

સ્ટાર હજી યુવાનજ લાગે છે અને એનામાં એ યુવાવસ્થાનો ઉછળતો ઉત્સાહ એટલો પ્રબળ છે, કે એ વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશ કરશે કે કેમ એજ શંકા છે. સ્ટારની કારકીર્દિમાં કાર્યપરાયણતા પ્રથમથીજ ઝબકી ઉઠે છે.

જ્યારે તે બાળક હતા ત્યારે તેમની પડોશમાં પતિપત્ની વાતો કરતાં હતાં કે:-"આ બિચારાં બાળકોને કોઇ બોલાવતું નથી અને સર્વ કોઇ એને વંઠી ગયેલા ગણી ફેંકી દે છે. આપણે એને રાખીશું અને એમનું જીવન સુધારવા પ્રયાસો કરીશું." પાછળથી ફ્લૉઇડ જોઇ શક્યા કે એ પડોશી દંપતિએ ખરેખર પેલા નિરાધાર બાળકો રાખ્યા અને સમાજે જેમને કંટાળી વંઠી ગયેલા તરીકે ફેંકી દીધા હતા તેજ બાળકોને તેમણે ચારિત્ર્યવાન પુરુષો બનાવ્યા અને તેમ કરવામાં એમણે એકજ વસ્તુપર ખાસ ધ્યાન આપ્યું. તેમનું વાતાવરણ એટલું શુદ્ધ બનાવી દીધું કે તેમનામાં છુપાયેલી સદ્‌વૃત્તિઓ ખીલવા લાગી. બાળક ફ્લૉઇડપર આ અખતરાઓની ઉંડી અસર થઇ—એના અંતરમાં પ્રેરણા જાગી—કે 'બસ, આવા શિક્ષણકાર્યમાં જીવન સમર્પણ કરવામાં કેટલો

અમે આનંદ પામીએ અને તેજ [illegible] આ [illegible] સ્વપ્નાંઓનાં [illegible] એજ [illegible] લાભ લીધું. [illegible] સ્ટારની પદવી મેળવી. તેમણે પ્રસિદ્ધ [illegible] આ [illegible] કામ કર્યું. તે [illegible] દરમિયાન [illegible] શારીરિક [illegible] વિશેષ [illegible] હદ [illegible] તેમનું આજ સુધી સાચવી રાખ્યા છે અને તેમના શિક્ષણકાર્યમાં તે હદ [illegible] યોગ્ય સ્થાન મળ્યું છે.

બાદશાહમાં ગયેલી ફ્રેન્ક મિકજના પર ફ્લૉઈડે એમના જીવનનાં સ્વપ્નાંઓનો કાર્યપ્રદેશ રચવા માંડ્યો. એમણે આલ્બીઓન પાસે ૪૦ એકરનું ખેતર ખરીદ્યું અને તે પર એક નાનકડું મકાન બંધાવ્યું. એ મકાનને એમણે આનંદ કુંજ([illegible])નું નામ આપ્યું;કારણ કે તેઓ માને છે કે, દિવસે તેમના જીવનમાં સર્વોત્તમ આનંદની શરૂઆત કરી દીધી હતી. હજી મકાન તો પૂરું બંધાયું હતું એટલામાં ફ્લૉઈડે શાળા ખોલી અને ત્રણ બાળકોને દાખલ કરી દીધા. મકાન બંધાતું હતું દરમિયાન બાળકો પાડોશના તબેલામાં સૂતા. વખત જતાં એમણે તે ખેતર અને મકાન એક મંડળી સોંપી દીધાં અને પોતે તો પેલા બાળક જેટલા ગરીબ થઈ રહેવા લાગ્યા! અને જે પુરુષ આ બલિદાનપર પોતાનું જીવનકાર્ય શરૂ કરે છે તેની સફળતાવિષે કોઈકનેજ શંકા આવે.

મીશીગાનની અદાલતોના ન્યાયાધીશો સમજી ગયા કે, સ્ટારની શાળા સુંદર કાર્ય કરી રહી છે. આથી તેમની પાસે આવતા નઠારા ગણેલા બાળકોને તેમણે સ્ટાર પાસે મોકલવા માંડ્યા. સ્ટારની શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ ઉભરાવા લાગ્યા, એટલે સ્થળસંકોચની મુંઝવણ વધતી ગઇ. ફ્લૉઈડે બીજું મકાન બાંધવાનું કામ શરૂ કર્યું. વખત જતાં નાણાં મળી રહેશે એ આશામાં એમણે તે મકાન પાછળ ખર્ચ કરવા માંડ્યો; પરંતુ આખરે તો એ ખર્ચ કરતાં હજાર ડૉલરનું દેવું થઇ ગયું; સ્ટાર પાસે તો કંઈ રકમ રહી ન હતી. એક દિવસે તો એમના ગજવામાં ફક્ત ૩.૪૬ ડૉલર રહ્યા. નિરાશ થઈ સ્ટાર વિચાર કરવા લાગ્યા અને એવા પંદર પુરુષોની યાદી બનાવી, જે એમને સો સો ડૉલર આપી શકે. એમણે વિચાર કર્યો કે જો આ પંદરમાંથી પાંચ પુરુષો ન આપે તોયે હજાર ડૉલર મળી જશે; પરંતુ કદાચ પાંચથી વધુ ના પાડે તો? અને બધા ન આપે તો?

એ ડૉલર ઉઘરાવવા સ્ટાર તૈયાર થયા એટલામાં ટપાલી આવ્યો અને ટપાલમાંથી હજાર ડૉલરનો ચૅક નીકળ્યો! ચૅક મોકલનાર બહેન લીલી જી. ન્યુટન હતાં. કાગળમાં લખ્યું હતું કે સ્ટારના કાર્યથી તેમને ખૂબ સંતોષ થયો હતો અને જો સ્ટાર સંસ્થા ફીલાડેલ્ફીઆમાં ખસેડવામાં આવે તો પોતાનાં સર્વ નાણાં એમાં રોકવા એ બહેન તૈયાર હતાં.

સ્ટારે જવાબ લખ્યો કે, સંસ્થાને ફીલાડેલ્ફીઆમાં લઈ જઇ શકાય એમ છે નહિ; જો એ શરત સિવાય નાણાંની મદદ એ બહેન તરફથી મળશે તો સંસ્થાના બીજા મકાનને તેમનું નામ આપવામાં આવશે. જ્યારે ટપાલી જવાબ લાવ્યો, ત્યારે લીલી ન્યુટન મરણપથારીપર હતાં અને કાગળ વાંચી તરતજ તેમણે બે હજાર ડૉલરનો ચૅક મોકલી આપ્યો. લીલી ન્યુટનનું છેલ્લુંજ કાર્ય હતું. આવી રીતે "ન્યુટન હૉલ" માં એ બહેનના ડૉલર ખર્ચાયા હતા, જેમણે સ્ટાર અથવા એમની સંસ્થાનાં કદી પણ દર્શન કર્યાં ન હતાં.

દિવસો પસાર થયા અને સ્ટાર સંસ્થાના ફાળામાં ઉમેરો થતો ગયો; પરંતુ એનો ખર્ચ ફાળાથી કંઇક વધારેજ રહેતો; એટલામાં કોઇ બીજી ભલી બહેને એક નવું ઘર બાંધવા નાણાં આપ્યાં. મીશીગાનના કેટલાક પ્રદેશોએ કાયદા પસાર કરી સ્ટાર સંસ્થાના નિભાવમાટે નાણાં જૂદાં કાઢ્યાં. "ગ્રાંડ રેપીડસ" સંસ્થાનાં બહેન એમીલી જ્વેલ ક્લાર્કે શાળાના મકાન માટે ૩૦,૦૦૦ ડૉલર આપી દીધા. વળી જૂદે જૂદે ઠેકાણેથી ફર્નીચર, વાજીંત્રો, ચિત્રો વગેરે ઉપયોગી વસ્તુઓ આવવા માંડી અને સ્ટાર સંસ્થા ખીલતી ગઇ. અત્યારે જમીન, મકાન ઇત્યાદિ મિલ્કતની કિંમત ૧૫૦,૦૦૦ ડૉલર છે.

ફ્લૉઈડ સ્ટારે પ્રથમથીજ એટલું તો સ્પષ્ટ કરી દીધું છે કે એમની સંસ્થા કંઇ દવાખાનું નથી કે જેમાં ગમે તેટલા ખરાબ થઇ ગયેલા બાળકો દાખલ થઇ શકે. દાખલ થતી વખતે બાળકને બેનેટ યોજેલી માનસિક પરીક્ષામાંથી પસાર થવું પડે છે. વર્ષસુધી તો કોઈ પણ પ્રકારની ડખલગીરીવિના વડીલ અથવા ન્યાયાધીશને બાળકની સર્વ જવાબદારી સ્ટારને સોંપી

છે. સ્ટાર એટલી પણ કાળજી રાખે છે કે, અદાલતની શિક્ષાનજે બાળકો આવી જાય તે ત્યાં એમને સંસ્થામાં લઇ લેવા જોઇએ. આથી પેલી અદાલતની શિક્ષાની નૈતિક અસરમાંથી બાળકો મુક્ત રહે છે.

શરીર, મન અને આત્માનો એકસાથે વિકાસ થવો જોઇએ, એ સત્યનું પૂર્ણ ભાન સ્ટારને જેટલું થયું છે તેટલું ભાગ્યેજ બીજાને થયું હોય. સ્ટાર માને છે કે, તેજસ્વી બુદ્ધિ અને પવિત્ર આત્મા રોગી શરીરમાં રહી શકે નહિ અને તેથીજ બાળકના વિકાસમાં નિરોગી શરીરને પ્રથમ સ્થાન મળે છે. સ્ટારનાં મકાનો હવાઉજાસથી ઉભરાઇ ગયેલાં હોય છે અને બારીઓનું કદ પણ બારી જેટલું હોય છે. સ્વચ્છ પથારીમાં બાળકો ઉંઘે છે અને તેમને ખુબ સારી નિદ્રા મળે છે. રાતી વખતે બાળકો તકીઆ વાપરતા નથી. નાનાં બાળકો રાતના ૮ વાગે સુઇ જાય છે અને કોઇ પણ બાળક ૯ા થી મોડો સુતો નથી. સવારના ૬ વાગતાં ઉઠવાનો ઘંટ વાગે અને પથારીઓ મેદાનમાં મૂકી દેવામાં આવે છે. પછી બાળકો ઠંડા પાણીમાં નહાવા દોડી જાય છે. ૬-૩૦ વાગે નાસ્તો થાય છે અને પછી દરેક બાળક પોતાની પથારીને પાછી યોગ્ય સ્થળે મૂકી દે છે. બાળકોને દરરોજ વારાફરતી કંઇ ને કંઇ કામ કરવાનું હોય છે. કોઇક પવાલાં સાફ કરે છે તો કોઇક વાસુથી ઓરડાઓ સાફ કરે છે. તે સિવાયના બાળકો રમવા દોડી જાય છે. ૮ વાગે એટલે પછી અભ્યાસનો સમય શરૂ થાય છે. પછી બાગમાં કંઇક કામ નીકળે અને પાછો અભ્યાસ શરૂ થાય. પછી સાંજ પડતાં રમતો શરૂ થાય. ૪૦ એકર જમીન એમના ઉપયોગમાં લીધી છે અને લગભગ બધા વિદ્યાર્થીઓ તેમના ખોરાકની વસ્તુઓ ખેડી લે છે. વર્ષ દરમિયાન વિધવિધ જાતનાં ફળ અને વીસેક જાતનાં શાક ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. વાસી વનસ્પતિને રસોઇઆઓ શિયાળા સારૂ સાચવી રાખે છે.

સ્ટાર અથવા બાળકો કોઇને માંસ ખાવાની ટેવ નથી એટલે ખાટકીને કંઇ આ સંસ્થામાંથી લાભ નથી મળતો. ૧૨ વર્ષ અગાઉ સંસ્થાની સ્થાપના થઇ તે સમયે ખોરાકમાં માંસને સ્થાન ન હતું; પરંતુ બહારથી ખૂબ ટીકા થવા લાગી કે સ્ટાર બાળકોને ભૂખ્યા રાખે છે એટલે ત્યાંના ખોરાકમાં માંસને કોઇક વખત સ્થાન મળવા લાગ્યું. થોડા સમયસુધી આમ ચાલ્યું. પછી તેઓ અંતરના અવાજને માન આપવાનો નિશ્ચય કરી માંસનો સદંતર બહિષ્કાર થયો; જો કે સ્ટાર કેવળ વનસ્પતિ-આહારમાં માનતા નથી. માંસ હંમેશાં હાનિકારક છે એમ એ માનતા નથી, છતાં એટલું તો એ કબૂલ કરે છે કે, માંસ ન લેવાય તો વિશેષ સારૂં; પરંતુ માંસાહારની નૈતિક અસર એટલી ખરાબ છે કે બાળકોમાટે તો એ ત્યાજ્યજ ગણવામાં આવે છે. "બાળ-દૃષ્ટિમાં વિકારોનું સ્થાન જેવું તેવું નથી અને માંસાહાર એ વિકારોને જરૂર ઉત્તેજિત કરે છે. વનસ્પતિઆહાર તથા માંસાહારના પ્રયોગો મેં છૂટથી કરી જોયા છે અને છેવટે એજ નિર્ણયપર હું આવ્યો છું કે, વિકારોના દોષમાંથી બાળકોને બચાવવા વનસ્પતિ આહારનું ઔષધ રામબાણ ઔષધ છે. આથી જ્યાં-સુધી મારા હાથમાં એ સંસ્થા છે ત્યાંસુધી માંસાહારને લેશ પણ સ્થાન બાળકોના ખોરાકમાં નહિજ મળે. જો પાછો હું માંસાહાર દાખલ કરૂં તો એ વિકારદોષના દરયો પાછાં શરૂ થઇ જાય.

અમારી સંસ્થામાં આવનારા લગભગ બધાજ બાળકોને પ્રથમથીજ માંસાહારની ટેવ હોય છે. મલિન વાતાવરણમાંથી આવેલા એ બાળકો દુઃખી હોય છે; પરંતુ વનસ્પતિ આહારની એમને ટેવ પડતી જાય છે તેમ તેમ તેઓમાં ઇષ્ટ પરિવર્તન થઇ રહે છે. આ કદાચ અકસ્માત્ પણ હોય. વનસ્પતિ આહારથી ટેવાયેલા બે બાળકો અમારે ત્યાં આવ્યા તે વખતે પ્રવેશપરીક્ષામાં તેમની બુદ્ધિ અત્યંત તેજસ્વી માલમ પડી.

અમારી શાળામાં અમે વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય ચલાવીએ છીએ. આથી જ્યારે મેં માંસાહારનો સદંતર બહિષ્કાર કરવાનો ઠરાવ કર્યો, ત્યારે મેં વિદ્યાર્થીઓ આગળ એ ઠરાવ મૂકયો. માંસાહાર-વિષેના મારા અનુભવો મેં એમને કહી સંભળાવ્યા અને તરતજ એમણે સર્વાનુમતે મારા ઠરાવને સંમતિ આપી. તેઓ માંસાહાર જવલ્લેજ કરતા એટલે એમને તેનો ત્યાગ બહુ આકરો ન લાગ્યો. રસોઇઆઓ પણ શાક અને ખાવાની વાનગી એટલી સ્વાદિષ્ટ બનાવતા કે વિદ્યાર્થીઓના સ્વાદને સંપૂર્ણ સંતોષ મળતો. તેમને માંસાહારની ખોટ જણાતી નહિ. બાળકો એ સ્વાદિષ્ટ ભોજનમાં ખૂબ રસ લેતા. હું હિંમતપૂર્વક કહી શકું છું કે, મારી પાસે છે એવા બળવાન, નિરોગી અને

સ્વચ્છ બાળકો કેળવી શકાશે.

જો કે અમારા શિક્ષકબંધુઓને તેમના ઘરમાં માંસાહારની છૂટ છે છતાં બાળકોના વનસ્પતિ આહારમાં હું જોડાયો છું એટલે તેઓને માંસ ખાવાનું મન થતું નથી. અમારા આશ્રમના રસોડામાંથી અમે સર્વ તામસી પદાર્થનો બહિષ્કાર કર્યો છે. પ્રથમ ચાહ તથા કૉફીને તિલાંજલિ આપી અને પછી ધીમે ધીમે મરી, રાઇ વગેરે મસાલાઓનો ત્યાગ થયો. બીજાઓ વાપરે છે તેનાથી ત્રીજું પણ અમે ઓછું વાપરીએ છીએ.

ફળ, શાકભાજી, દૂધ અને ઘઉંની રોટલી એજ અમારો મુખ્ય ખોરાક છે. શિયાળામાં ઉનાળામાં સાચવી રાખેલાં ફળ તથા શાકભાજી અમને ખૂબ ખપ લાગે છે અને ખિસમીસ, ખજૂર અંજીર વગેરે સૂકો મેવો ખાવાથી અમારામાં તાકાત ઠીક આવી રહે છે. કેળાના લુમખાના લુમખા લાવવામાં આવે છે અને જ્યારે બરાબર પાકે છે ત્યારે તેનો ઉપયોગ થાય છે. ખોરાકમાં મધ પ્રિય થઇ પડયું છે. પીણામાં દૂધસિવાય અમે છાશ અને પુષ્ટિકારક કોકો જેવી નિરોગી વસ્તુઓ વાપરીએ છીએ. ”

સામાન્ય તંદુરસ્ત બાળકમાટે નિયમિત કસરતની જરૂર રહેતી નથી; પરંતુ તેમના શરીરનો વિકાસ વ્યવસ્થિત રીતે થાય અને તેમાં અંદરના અવયવોને પણ યોગ્ય કસરત મળી રહે તે દૃષ્ટિથી સ્ટારે કુશળ વ્યાયામશિક્ષક પાસે કસરતનું નિયમિત શિક્ષણ રાખ્યું છે. શિયાળામાટે વ્યાયામશાળા તો છેજ. બહારની સર્વ રમતો સારૂ પૂર્ણ વ્યવસ્થા છે અને વિદ્યાર્થીઓમાં કસરત તથા રમતોને લગતાં વિધવિધ મંડળો છે.

પાસેની ટેકરીઓપર બાળકોને ચઢવાની ગમ્મત પડે છે અને ખેતર પાસે આવેલું રમણીય સરોવર તરવા સારૂ તેમજ બરફપરથી સરવા સારૂ ઉપયોગી થઇ પડે છે. માર્ચ મહિનામાં હજી બરફ પૂરી રીતે ઓગળ્યા ન હોય ત્યાં તો કસરતશાળામાંથી થાકેલા બાળકો તળાવ તરફ દોડી આવે છે. જ્યારે બરફ પૂરતા પ્રમાણમાં પડે છે, ત્યારે બાળકો સ્ટાર પાસે બરફસ્નાનની માગણી કરે છે. સંમતિ મળતાંજ બાળકો બરફમાં આળોટે છે અને પછી અંદર જઇ ઉના પાણીથી નાહી લે છે. પછી તેઓ સૂવાની તૈયારી કરે છે. આવા બરફસ્નાનથી કોઇને હજી શરદી નથી લાગી.

શરીરવિકાસને આટલું સ્થાન અહીંજ મળે છે, એટલે આ બાળકોની તંદુરસ્તીવિષે સાંભળી સર્વ અજાયબ થાય છે. કોઇ બાળકને સહેજ પણ તાવ આવ્યો હોય એવું ભાગ્યેજ બન્યું હશે. કોઈ બાળકને શીતળા કઢાવવા નથી પડ્યા. ઓરી, અછબડા કે શરદીના રોગમાંથી સ્ટાર કૉમનવેલ્થ મુક્ત રહી છે. અત્યારસુધી ત્યાં કોઈનું મરણ થયું નથી અને બાર વર્ષો વહી ગયાં છતાં ત્રણ વખત ડૉકટરને બોલાવવો પડયો છે. એક વખત કોઇક બાળકને હૃદયનો દુખાવો હતો. બીજી વખત ઘેરથીજ માંદા આવેલા બાળકને ડૉકટરની જરૂર પડી હતી અને છેલ્લી વખત કંઇક ઇન્ફ્લુએન્ઝાથી પીડાતા બાળકો સારૂ ડૉકટર આવ્યા હતા.

યોગ્ય ખોરાક મળતો હોય, ખૂબ ઉંઘ મળતી હોય, હવાઉજાસની સંપૂર્ણ સગવડ હોય અને શરીરની તંદુરસ્તીને અનુકૂળ પરહેજી પળાતી હોય ત્યાં આવાં આશ્ચર્યજનક પરિણામ આવેજ!

સ્ટાર કૉમનવેલ્થમાં બીજી વસ્તુ પણ તરી આવે છે. જ્યાં નિરોગી શરીર અને તેજસ્વી બુદ્ધિ હોય છે, ત્યાં પ્રેમ અને પ્રેમપૂર્વક થયેલી દલીલો ખરાબ બાળકોમાં અજબ પરિવર્તન પ્રકટાવે છે. વાતાવરણ અનુકૂળ હોય અને વિશ્વાસ ને પ્રેમથી બાળકો સાથે વર્તન રાખવામાં આવે તો ઘણા બાળકોમાં સત્ય, પ્રેમ, વિવેક અને સંસ્કારિતા એની મેળે કેળવાઈ રહે છે.

સ્ટાર એમ માને છે કે, સૈકાંઓ થયાં બાળકની માનસિક સૃષ્ટિની કોઇએ શોધખોળ કરી નથી અને તેથીજ બાળકવિષે ભારે ગેરસમજ ઉભી થાય છે.

“ બાળક તેના જીવનના વિકટ સમયમાંથી પસાર થાય છે, એટલે તેની તો પૂર્ણ કાળજી લેવામાં આવે છે; પરંતુ માબાપ શામાટે સમજતા નહિ હોય કે બાળકો પણ એવીજ દશામાં પસાર થાય છે. તેમને ક્યાં ખબર છે કે, યુવાવસ્થામાં કેટલાક બાળકોમાં એક પ્રકારનું ક્ષણિક ગાંડપણ જાગે છે. ”

દૃષ્ટાંતથી સમજાવતાં સ્ટાર જણાવે છે કે, બાળક તેના શૈશવમાં સુશીલ અને વિવેકી હોય છે; પરંતુ યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરતી વેળાએ તે ઉદ્ધત અને ખરાબ બની રહે છે; પરંતુ જ્યા

ામાંથી તે પસાર થાય છે ત્યારે તે પાછો વિવેકી, સુશીલ, સત્યવાદી અને ચારિત્ર્યવાન બની રહે છે.
ટાર જણાવે છેઃ–"પરંતુ વિચિત્ર વાત તો એ છે કે, બાળકની સદ્‌વૃત્તિઓ મનુષ્યની સદ્‌વૃ-
ી તદ્દન જૂદી હોય છે. જો યુવાવસ્થાના મંથનકાળમાં તે બાળકને અનુકૂળ વાતાવરણમાં ન
ીધો હોત અને તેની દુષ્ટ મલિન વૃત્તિઓપ્રતિ સદ્‌વર્તન રાખવામાં આવ્યું ન હોત તો
ાનમાં અત્યારે તે બાળક વંઠી ગયેલામાંજ ખપી જાત."
સ્ટારની મોટામાં મોટી ફરિયાદ એ છે કે, પિતાઓ બાળકના શિક્ષણની સર્વ જવાબદારી
ઓપર નાખે છે.
" પિતાઓ તેમનાજ બાળકોને ઓળખતા નથી. ઘણી વખત બાળક અને પિતા એકલા
મળતાં મુંઝાય છે; કારણ કે તેઓ એકબીજાથી અજાણ્યા છે.
ઘણા પિતાઓ તેમનાજ બાળકને મારી પાસે લાવે છે; પરંતુ તે બાળકનો અભ્યાસ કેટલો થયો
ની તેમને ખબર હોતી નથી. ખરી રીતે કેવળ માતાઓપરજ બાળકોની સર્વ જવાબદારી ન
ી જોઇએ.
ગમે તે રીતે ગમે ત્યાંથી જીવનના વિકટ પ્રશ્નોનું જ્ઞાન બાળક મેળવી લે એના કરતાં પિતાઓજ
ે એ અગત્યના પ્રશ્નોનું શિક્ષણ પ્રથમથીજ આપે એજ ઇષ્ટ છે. બાળકો સાથે મિત્ર થઇ રહેતાં
ને આવડવું જોઇએ. તેમની સાથે માછલી પકડવામાં, દરીઆમાં તરવામાં અને ક્રિકેટ રમવામાં
એ ખૂબ ઉત્સાહ દર્શાવવો જોઇએ; અને એવી રીતે બાળકના આંતર જીવનનો નિકટ પરિચય
ી લેવો જોઇએ. જો પિતા બાળકના અંતરને ઓળખી લઇ તેનો ઉત્સાહ મેળવી લેશે, તો
ના આયુષ્યને લંબાવી પોતે તો સુખી થશેજ; પરંતુ બાળકનું ભવિષ્ય પણ તેવું સુધરી જશે."
જ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે સ્ટાર બેદરકાર માબાપોની સખત ઝાટકણી કાઢે છે. એક વખત
માતા તેના વંઠી ગયેલા બાળકને સ્ટાર પાસે લઇ આવી. વાતો કરતાં સ્ટારને ખબર પડી કે,
ાક ૧૨ વર્ષ ઉપરની ઉંમરનો હતો છતાં માતાએ તેની અર્ધી ટીકીટ લીધી હતી. સ્ટાર
ાદમ બોલી ઉઠયાઃ–

"તમે પણ બાળકપર સંસ્કાર ઠીક પાડતાં લાગો છો. એકાદ બે ડૉલરમાટે તમે બાળકના
તાં જૂઠું બોલતાં બીલકુલ અચકાતાં નથી !"

આ પ્રસંગનું પુનઃ સ્મરણ થતાં સ્ટાર જણાવે છેઃ–"ખરેખર દેશની ઉન્નતિ સારૂ તો હવે
બાપને સારૂ આશ્રમ ખોલવું પડશે ! હું આ કંઇ મશ્કરીમાં નથી કહેતો. મને એટલેસુધી
વાને મન થાય છે કે, બાળકની માનસિક દશાનું જેને ભાન નથી, તેમને લગ્ન કરવાની પણ
ટ ન મળવી જોઇએ.

પ્રથમ તો પરણ્યાં પહેલાંજ સ્ત્રીપુરુષોએ એક પ્રકારની પરીક્ષા પસાર કરવી જોઇએ. શિ-
કોને તેમના ધંધા સારૂ તૈયાર કરવા આપણે અધ્યાપન મંદિરો ખોલીએ છીએ, આપણા પશુપ-
ીની કેળવણીમાટે પણ આપણે એટલાજ ઉત્સુક હોઇએ છીએ; પરંતુ જ્યારે માબાપની વાત
ાવે છે, ત્યારે ગમે તેવાં મૂર્ખ માબાપને પણ આપણે ચલાવી લઇએ છીએ.

એક દિવસ એવો પણ આવશે કે જ્યારે લગ્નના પરવાના પ્રમાણે માબાપ થવાના પરવાના પણ
ખવા પડશે; અને જ્યારે પરવાના આપવાની કચેરી ખોલવામાં આવશે, ત્યારે પ્રવેશદ્વારપર મોટા
અક્ષરે લખવામાં આવશે –

'મુર્ખ અને નાલાયક સ્ત્રીપુરુષોએ પરવાના સારૂ અરજી કરવાની તસ્દી પણ ન લેવી.'"

સ્ટાર હોમનવેલ્થની મુલાકાત લેનારપર બાળકોના વિવેકી પુરુષાર્થની ઉંડી છાપ પડ્યા-
વિના નહિ રહે. આશ્રમમાં સ્વચ્છંદી વર્તન તો નહિજ દર્શાવે; એમ છતાં તેમની ઉછળતી સ્વાભાવિક
વૃત્તિઓ કંઇ શિક્ષકો કચરી નથી નાખતા. ફર્નીચર બરાબર ગોઠવાયું હશે, દિવાલ તથા જમીન
પણ સ્વચ્છ હશે અને મકાનની સુઘડતા પણ આકર્ષક લાગશે. આ પરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થઇ
જશે કે, જો બાળકોની આસપાસ યોગ્ય વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો તેઓ કંઇ ધાંધ-
લીઆ અને તોફાની નથી નિવડતા.

રસોડામાં ડોકીઉં કરીશું તો જણાશે કે, ત્યાં પચાસ સાઠ બાળકો ગમ્મત કરતા ખાણાના
ટેબલ આગળ ગોઠવાઇ ગયા છે. રસોડામાં સૂર્યનો પ્રકાશ ખૂબ આવે છે, ટેબલપર સુંદર ફૂલનાં કુંડાં

ગોઠવાયાં છે અને સ્વચ્છ ચાદર ટેબલપર પાથરેલી છે. એવા ટેબલપર પછી ખાણું પણ એટલી જ કાળજીથી અને સ્વચ્છતાથી પીરસાય છે. દરેક ટેબલ સાથે એક અનુભવી યુવાન બેસે છે અને બાળકોને તેમના વર્તનમાં જરૂર પડતી સૂચના કરે છે. બાળકોમાં હલકું વર્તન જણાતું નથી, છતાં તેમની સ્વાભાવિક વૃત્તિઓ કચડાઇ નથી જતી.

સાંજના મોટા ખંડમાં બાળકો એકઠા થાય છે અને કોઈક પુસ્તકો વાંચે છે, કોઈક સંગીત ચલાવે છે અને કોઈક રમતોમાં ગુંથાય છે. નિયમન અને વ્યવસ્થા જાળવવા સારૂ પણ બાળકોને જવાબદારી સોંપવામાં આવી છે. બાળકોનું એક મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું છે અને તેમાં સામાન્ય ગુન્હાઓની તપાસ વિદ્યાર્થીઓ પોતેજ કરે છે અને તેનો નિકાલ પણ એ મંડળજ કરી નાંખે છે. સ્ટાર કૉમનવેલ્થમાં આથી નિયમન એટલું સરસ જળવાય છે કે માબાપોને ખબર પડે તેઓને એ સુંદર વ્યવસ્થાની અદેખાઇ આવે છે. જ્યારે બાળકો સંસ્થા છોડી જાય છે, ત્યારે પણ દીર્ઘ કાળસુધી એમનામાં પોતાની સંસ્થાપ્રતિ પૂજ્યભાવ અખંડ રહે છે.

સંસ્થાની દિવાલોપર સુંદર ચિત્રો મૂકેલાં હોય છે અને દર સાંજે ફોનોગ્રાફ તથા પીઆનો બાળકોને સંગીતની સારી પ્રસાદી આપે છે. એક દિવસ કોઈક કુશળ "પીઆનીસ્ટ" એ બાળ[illegible] કહેવાતા બાળકો આગળ પીઆનો વગાડવા આવી અને નવીનતા સારૂ એક નવોજ સૂર શરૂ કર્યો. બાળકોમાં એકાએક ખળભળાટ જાગ્યો અને પેલી "પીઆનીસ્ટ" તેનું કારણ પૂછ્યું; ત્યારે સ્ટારે જવાબ આપ્યો "બાળકોમાં કિલકિલાટ થઇ રહ્યો છે, કારણ કે તેઓને તમારા એ નવીન સૂરની ખબર છે. બાળકોને એવા સુંદર અને એક સૂરોજ સાંભળવા ગમે છે. જ્યારે તેજસ્વી બુદ્ધિના પરિચયમાં બાળકો આવે છે, ત્યારે તેમને અલૌકિક પ્રેરણા મળી રહે છે અને-પછી તે તેજસ્વિતા કોઈક ચિત્રકારમાં હોય કે કોઇ સંગીતશાસ્ત્રીમાં હોય-બાળકોને એ અલૌકિક પ્રેરણા મળે[illegible] તેમની બુદ્ધિને તથા તેમના નિરોગી શરીરને અજબ રીતે પોષણ મળી રહે છે. ઉન્નત સંગીત, સુંદર ચિત્રો અને સંસ્કારી સાહિત્યથી ખરાબ દેખાતા બાળકોમાં જે પરિવર્તન થાય છે, તે કદી પણ સોટીના ચમકારાથી થતું નથી. મારા બાળકોને હું સદ્‌ગૃહસ્થો બનાવવા માગું છું અને તે માટે આવા સંસ્કારી વાતાવરણની ખાસ જરૂર છે.

છેલ્લાં વર્ષોમાં ૧૭ સંસ્થાઓ તરફથી હજાર બાળકોને બચાવી લેવા સારૂ સ્ટારને આમંત્ર[illegible] મળ્યાં છે. સ્ટારની સમય-શક્તિને મર્યાદા હોય છે, એટલે બહારના બાળકોની વ્યવસ્થા કરવા [illegible] અશક્ય છે; એટલુંજ નહિ પણ મીશીગાન સંસ્થાના બાળકોને પણ એ પૂરા પડી શકતા નથી.

એક અંગ્રેજ બહેન સ્ટારની સંસ્થાની મુલાકાત લઇ ગયાં અને તેની છાપ એ બહેન[illegible] એટલી ઊંડી પડી કે તે ઇંગ્લંડ ગયાં અને સ્ટાર કૉમનવેલ્થની યોજના પ્રમાણે સેન્ટ હીલેરી આગ[illegible] એમણે એક સંસ્થા હમણાંજ ખોલી છે. સ્ટાર કૉમનવેલ્થની સંસ્થામાટે આ જેવું તેવું પ્રમાણપત્ર નથી.

પરંતુ સ્ટારપર તો હજારો પ્રમાણપત્રો આવ્યા કરે છે અને તેમાં સ્ટાર પોતે સર્વોત્તમ સ્થાન તે પૂર્વના કવિ અને તત્ત્વજ્ઞાની રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના પ્રમાણપત્રને આપે છે. ટાગોર બાળકોના નિ[illegible] [illegible] હમણાંજ સમયપર તે સંસ્થામાં આવ્યા ત્યારે ત્યાંના બાળકો સાથે તેઓ દોસ્તી બાંધી [illegible] ટાગોરે પછી સ્ટારને એક પત્ર લખ્યો અને તેમાં જણાવ્યું:—

"નિરુત્સાહી થઈ પરદેશ આ દિવસોના શુષ્ક અરણ્યમાં ભટકતો હું તમારી સંસ્થા [illegible] [illegible] અને [illegible] તો એ શુષ્ક અરણ્યમાં ઝરણું ફૂટેલું જીવનનું ચૈતન્યઝરણું મેં નિ[illegible] [illegible] [illegible] પૂરી વસ્તુઓ ભુલાઈ જવાશે, પરંતુ તમારી નાનકડી શાળાનાં સ્મરણ [illegible] [illegible] સ્મરણમાં [illegible] સદૈવ રહેશે; કારણ કે તમારી શાળામાં મને સત્યનું દર્શન થયું છે [illegible] [illegible] હું કંઇક અલૌકિક વસ્તુજ અનુભવી રહ્યો છું."

[illegible] જરૂર છે કે જેથી આપણામાં બંધુભાવની લાગણી પરસ્પર [illegible] [illegible] ઉદ્ભવે અને વડીલોની આજ્ઞા-આજ્ઞાનું પાલન [illegible]

'દિવ્યરશ્મિ'

[illegible] અંગ્રેજી સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવાથી [illegible] [illegible]

'આત્મ [illegible]'

(હિંદુસ્તાનના [illegible] અંકમાંથી)

લોકસેવાના સાચા ઉમેદવારો માટે ઉત્તમ તક

બઇ સમાચાર ના ૧૯૮૨ ના દીપોત્સવી અંકમાં-લેખકઃ-શ્રી. અમૃતલાલ વિ. ઠક્કર)

આપણા બાપદાદાઓએ અફઘાનિસ્તાનને માર્ગે હિંદમાં ઉતરી આવી વસવાટ કર્યો, તે વખતે
દેશ ઉજ્જડ ન હતો. આર્યો હિંદુસ્થાનમા અથવા ભારતવર્ષમાં આવ્યા તે પહેલાં આ દેશમાં
કોમો વસતી હતી અને રાજ્ય પણ કરતી હતી; પણ નવા આવનાર આર્યો પુરાણી વસ્તીના
ં વધારે બુદ્ધિમાન, વધારે હિંસક હથિયારોથી સજ્જ અને વધારે સ્વરક્ષાને બહાને લડાયક હોવાથી
ી કોમોને ફળદ્રુપ પ્રદેશોમાંથી મારી મારીને ઉજ્જડ અને ટેકરાવાળા તથા જંગલવાળા ભાગો-
નસાડતા ગયા. આ અસલી કોમોના લોકોને રાક્ષસ, દાનવ, દસ્યુ, વાંદરા (એટલે વાનર-
), અનાર્ય એવાં નામોથી આર્યો ઓળખવા લાગ્યા. બારમા સૈકામાં પંજાબ તરફથી રાજપૂત
એ ઉતરી આવીને રાજપૂતાનામાં પોતાનાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં, તે વખતે ત્યાંના અસલી ભીલ
ઓને મારી હઠાવ્યા, તેનાં વિજયચિન્હતરીકે હજુ કેટલાક રજપૂત રાજાઓ ગાદીનશીન થાય
ત્યારે ભીલની આંગળી કાપીને તેમાંથી નીકળેલા લોહીથી ટીકો અથવા ચાંલ્લો કરે છે. સુરત
ના ડાંગના જંગલમાં નાનાં નાનાં રાજ્યો હતાં, તે ચાલુ સૈકાની શરૂઆતમાંજ વધારે સારો
વ્યવસ્થિત ચલાવવાને બહાને અંગ્રેજ સરકારે લઇ લીધાં. આસામના પહાડીઓમાં નાગા, લુ-
ઈ, ખાસી વગેરે અસલી કોમોનાં રાજ્યો ગયા સૈકામાંજ, જૂદે જૂદે બહાને લશ્કર મોકલાવી
ઈ લીધાં છે તેનું વર્ણન ગેઝીટિયરોના પાનામાં મોજુદ છે. મધ્યહિંદના ગોંડ રાજાઓ એક ઉ-
ર અંગ્રેજ સિવિલિયનના કહેવા પ્રમાણે મહારાજાઓ હતા અને તેમનું રાજ્ય મધ્યપ્રાંતના મોટા
ાગપર મોગલ શહેનશાહતના વખતમાં હતું.

રાક્ષસ મટીને દુબળા

સમયના વહેવા સાથે આ જૂની કોમો રાક્ષસ મટીને 'દુબળા' થયા, રાજા મટીને હમાલ
થયા અને માલીક મટીને ગુલામ થયા. તેમની જૂની મહત્તા ભૂલાઇ ગઇ અને જાણે કે તેઓ
આર્યોનું દાસત્વ અને હલકું કામ કરવા હજારો વર્ષથી સરજાયા હોય એવી માન્યતા થઇ ગઇ. કે-
ટલીક કોમોને અંત્યજનું, મુએલાં ઢોર ઢસડવાનુ અને મનુષ્યોનાં મળ-મૂત્ર ઉઠાવવાનું કામ ગળે ઘાલ-
વામાં આવ્યું, જેથી તેઓ અસ્પૃશ્ય થઇ ગયા. આજ મિતિએ પણ સાબરમતીની પ્રસિદ્ધ જેલમાં
પંચમહાલના જે ભીલોને કેદીતરીકે જવા પ્રસંગ આવે છે, તેમની પાસે ઘણેભાગે પાયખાનાં
સાફ કરાવવાનું કામ કરાવાય છે. ગઈ મોટી યુરોપીય લડાઈમાં આસામમાં 'નાગા' કોમના મ-
જુરો મોકલવામાં આવ્યા તેમને ફ્રાન્સમાં, મેસોપોટેમીઆમાં અને બીજાં સ્થળોએ લશ્કરના સિપાઇ-
ઓના ભંગીતરીકે મેલું ઉપાડવાને જબરજસ્તીથી કામે લગાડયા. આવી રીતે વધારે સંસ્કારી
મનાતી જાતો પછાત પડેલી કોમોને આજ પણ દાબીને, કચરીને, નીચ મનાતુ કામ જબરજસ્તીથી
કરાવતાં જરા પણ પાછું વાળી જોતી નથી.

આસામનો ચોથો ભાગ 'જંગલી'

પણ કોઈ કહેશે કે એ તો બહુ જુજ સંખ્યાની, કે છેકજ જંગલી લોકો જેઓ, ઓસ્ટ્રેલિ-
આના કે અમેરિકાના અસલ વતનીઓની માફક નાશ થવાને સરજાએલા છે, તેમની આ વાત છે
અને તેને અણુઘટતું મહત્ત્વ આપવાની કાંઇ જરૂર નથી; પણ આપણા વસ્તીપત્રકના આંકડાઓ
આ દલીલનું પોકળ બતાવી આપે છે. મધ્યપ્રાંતની ૧ કરોડ ને ૬૦ લાખની વસ્તીમાં પૂરા ૩૨
લાખ, એટલે આખી વસ્તીનો પાંચમો ભાગ આવી અસલ વતની ગોંડ, હલકા વગેરે લોકોનોજ
છે. આસામની ૮૦ લાખની વસ્તીનો ચોથો ભાગ, એટલે પૂરા ૨૦ લાખ નાગા, ખાસી, કુકાઈ,
અબોર, મીરમી, કાચારી, ગારો એવી પુરાણી જાતિઓના છે. મુંબઇ ઇલાકાની લગભગ બે કરોડ
૧૭ લાખની વસ્તીમાં ૧૮ લાખ ઉપર ભીલ, કાળીપરજ, ઠાકુર, વારલી, કોકણા, કાતકરી એવી
વસ્તીની સંખ્યા છે. આખા દેશની ૩૨ કરોડની વસ્તીમા તેમની કુલ સંખ્યા ૧ કરોડ ૬૦
લાખની, એટલે સેંકડે પૂરા ૫.૫ ટકાની છે. એટલે દર સોની વસ્તીમા પાંચ માણસ 'જંગલી'

અથવા 'રાની' કહેવાતી જાતોના લોકો છે. આ સંખ્યા નાની કહેવાય ? આ વસ્તી ગણત્રીમાં કાઢી નાખવા જેટલી છે ? આસામ પ્રાંતની કુલ વસ્તીથી આ કોમોની વસ્તીસંખ્યા બમ થાય છે. કચ્છ અને કાઠિયાવાડ બંનેની વસ્તી કરતાં આ વસ્તી પાંચગણી કરતાં પણ વધારે અને મુંબઇ શહેરની પચરંગી વસ્તી કરતાં તેરગણી છે.

આપણેજ જવાબદાર

હવે આટલી મોટી અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી મહત્ત્વવાળી પ્રજા, અથવા પ્રજાઓ તરફ પણે આજસુધી કેવી વર્તણુંક ચલાવી છે ? ખરેજ તે આપણને શોભાવે તેવી તો નથીજ, શરમાવે તેવી છે. આપણે તેમની સારી ખેડેલી જમીનો–જંગલો કાપીને ખેડવાણ બનાવેલી જમ પડાવી લીધી છે. તેમને શાહુકારી ધંધામાં સારી રીતે છેતર્યા છે અને એક વખત થોડી રકમ કે એવાજ કામને માટે આપી જીંદગીભરના કે બેચાર પેઢીસુધીના પણ ગુલામ બનાવી લે આપણું બધું બુદ્ધિબળ વાપર્યું છે, તેમને દારૂના વ્યસને ચઢાવીને પશુ જેવા બનાવી મૂકયા લાઠી વાપરનારા ભૈયા કે પઠાણને ભાડે રાખી તેમને ભયભીત બનાવી મૂકયા છે, ટુંકમાં ગુલામ અથવા પશુની સ્થિતિમાં લાવી મૂકયા છે. કોઇ પરોપકારી ખ્રિસ્તી પાદરી કે અંગ્રેજ અ દારની દયાથી તેમની સ્થિતિ સુધારવા પ્રયત્નો થયા હશે, પણ આપણા ધનાઢયોએ, આપણા ધર્મ યોંએ, આપણા પંડિતોએ, આપણા જીવદયાના હિમાયતી જૈન ભાઇઓએ કદી તેમના તરફ સુદ્ધાંએ કરી છે ? કદી તેમને માટે ધર્માર્થી દવાખાનાંઓ, કદી ધર્મનાં સ્થાનો, કદી જ્ઞાન વવાની શાળાઓ આપણા વૈષ્ણવોએ કરી છે ? ઉલટું વ્યારા તાલુકાના વૈષ્ણવ કપોળો કાળીપરજની જમીનો પડાવી લેવામાં કુશળ ગણાયા છે, નવસારી જીલ્લાના પારસીઓ રાની મડાંઓમાં દોરી લોટા લઇને જાય છે અને ત્યાં થોડાં વર્ષમાં જાગીરદાર, દારૂનો દુકાનદાર 'કાળીપરજો'ના રાજા બની જવાને પંકાએલા છે. સુરતજીલ્લાના અનાવલા તથા પાટીદારો ણીયામા" બનીને પોતાના "દુબળાઓ" ને નાસી જાય ત્યારે માર મારીને પાછા પકડી ણવામાં પોતાની બધી બુદ્ધિ, કુશળતા અને કાર્યદક્ષતા વાપરે છે. વડોદરા રાજ્યે ગઇ સા કાળીપરજની સ્થિતિ તપાસવા એક કમિટી નીમી હતી તેની પાસે એક વણીક વેપારીએ આપી હતી કે, "આવા ભોળા, અજ્ઞાન અને બુદ્ધિહીન લોકોને છેતરીને પૈસાદાર થવાની કોને ન થાય ?" આ કયી જાતનું મનુષ્યબંધુત્વ ? આ તે આર્યત્વ કે રાક્ષસત્વ ? પ્રભુ હિંદુસ્થ આમાંથી બચાવો.

મીશનરીઓ પાસેથી શીખો

આથી ઉલટું પરધર્મી–પરદેશી ખ્રિસ્તી મિશનો આ કોમોને માટે કેટલું બધું કરી રહ્યા તે આંખો ઉઘાડીને જોવાની પણ આપણે તસ્દી લેતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ દાખલાઓ આપણા કાને અથડાય છે, ત્યારે પણ "તેઓ તો પોતાના સ્વાર્થમાટે, પોતાના ધ ફેલાવો કરવામાટે તેમ કરી રહ્યા છે" એવી બેશરમી દલીલો કરતાં આપણે અચકાતા પણ તમે તમારા સ્વાર્થમાટે, તમારા ધર્મમાટે, તમારા દેશમાટે આ જૂની કોમોને પારમાર્થિક કામો કેમ કરતા નથી ? હજારો ગાઉથી, બીજા ખંડોમાંથી પરધર્મી લોકો આ તમારા દેશના લોકોને જ્ઞાન આપે, કરોડોની સહાય આપે, ધર્મને માર્ગે ચઢાવે અને તે માટે તાની જીંદગી આ દેશમાં ખપાવી દે, અહીંઆં મરવાની, દટાવાની હોંસ રાખે તમારૂં તો રૂવાડું સરખુંએ ન ફરકે ? જૂની વસ્તીને તેમનાં જંગલોમાં જઇ સહાય તો ન પણ તેમનાં લોહી ચૂસવાને અને ગુલામી દુનિયામાંથી નાબુદ થયે છતે તમે ગુલામગીરીમાં સબડાવો એ શું તમારી પ્રજાતરીકેની લાયકી છે ? બિહારના સાંતાલ પ્રગણામાં ૪૦ વ કામ કરતો નોર્વેનો રેવ. બોડિંગ કે ગરીબ સાન્તાલોના લોહી પર ચુંથનારા ડૉકટર મૅકફે તેની પત્ની ડૉકટર મૅકફેલ કે હમણાંજ પોતાને સ્વદેશ અમેરિકા સીધાવેલ અહમદનગરના ડૉ હ્યુમની જોડીમાં મૂકી શકાય એવો એક પણ હિંદી નર તમે બનાવી શકો તેમ છો ? "પર દુઃખે કાર કરે તોયે મન અભિમાન ન આણે" એ વૈષ્ણવની વ્યાખ્યા એકે વૈષ્ણવને લાગુ પાડી શ તેમ છે એમ જ્ઞાની કોઈને કોઈ કહી શકશે ?

અંત્યજોનાની કાળજી કોણ લેશે?

આપણો દેશ અનેક ધર્મો, અનેક નાતિ અને પેટાનાતિ તથા દેશોમાં વહેંચાઇ ગયેલો છે. જુદા પ્રકારના 'કોમ્યુનાલીઝમ'—કોમ પોતાના વાડાના માટે કામ કરવાની ભાવનાએ જડ ઘાલી રહી છે. હિંદુ તે હિંદુઓ જ માટે, મુસલમાન તે કેવળ મુસલમાનોને જ માટે અને પારસી તે પારસી ઓ તેથી પોતાના અસ્તિત્વને માટે કામ કરી રહ્યા છે. હિંદુઓમાં વળી નાગર, ભ... જ્ઞાતિવાળાઓમાટે, વાણીઆ વાણીઆમાટે, ભાટિયા ભાટિયામાટે, પાટીદાર પાટીદારો એમ સૌ પોતપોતાને માટે કેટલી સેવાની પદ્ધતિપર કામ કરી રહ્યા છે; પણ આ કોમો જાગતી છે, આગળ વધતી છે, બુદ્ધિમાન છે તેની વાત થઇ; પણ જેઓ ઠેર ઠેર નિંદાય છે, જેમને દેશનું કે પ્રજાપણાનું ભાન સુદ્ધાં નથી, જે કેવળ પોતાનું પેટ ભરવામાંજ સંતોષાઇ છે, જે દારિદ્રમાં ડુબી ગયેલી છે તેનું કોણ? નાગરોનાં મંડળો કોમોનેજ મદદ કરે ભાગ્યે જ સાંભળ્યો નથી, વાણીઆ કે ભાટિયાઓએ દલિત અજ્ઞાની જાતિઓને માટે શાળાઓ ખોલી નથી, (ભલે પોતે સ્થાપેલી સંસ્થાઓ ફક્ત ઉચ્ચ વર્ણના હિંદુઓમાટે છે એમ સંકુચિતના કરતાં સંકુચિત થતા નથી.) પાટીદારોએ અંત્યજોને સારી સ્થિતિએ લાવવા પ્રયત્ન કર્યાની આપણને સ્વપ્નાં પણ આવ્યાં નથી. નોર્થ-સ્વીડનના કે કેનેડાના પ્રોટેસ્ટન્ટ લોકો ફ્રાન્સના કે ઇટાલિના રોમન કેથોલીકો, કે ખ્રિસ્તીધર્મના ગમે તે પંથના અનુયાયીઓ હિંદના લોકોને ખ્રિસ્તીધર્મનું જ્ઞાન આપવા કરોડો રૂપિયા એકઠા કરી મોકલે અને વાપરે; પણ આમારા દેશના, આમારાજ ધર્મના, પોતાને ઉચ્ચ કહેવરાવતા લોકો આમારાજ ધર્મથી અજ્ઞાન ભાઇઓ માટે પૈસો પણ ન ખર્ચે, દવાખાનામાં તેઓને પેસવા પણ ન દે તથા શાળાઓમાં પરદેશી સરકારના હુકમ છતાં પણ અંત્યજ બાળકોને દાખલ ન થવા દે એ જેટલું શરમાવનારૂં છે, તેટલુંજ સત્ય છે. એકાદો હિંદુ પોતાને અંત્યજોના કલ્યાણના કામમાં ખપાવી દે, કે એકાદો નીલગિરિ અક્કર્તી આસામની ખાસી ટેકરીમાં પોતાના બુઢાપામાં પણ સેવાકાર્ય કરે તેથી દેશનું દર ફીટવાનું નથી.

પરાઇ પીડ જાણો

પ્રાંતે પ્રાંતે અસલ વતની કોમોમાટે કલ્યાણકારી મંડળીઓ સ્થાપવાની જરૂર છે. તેને અંગે ઘણી જીંદગીભર સેવા કરનારા હિંદી મિશનરીઓ—સેવકો—કોઢીબંધ અને સેંકડો જોઇએ. સેવા કરનારા ડૉક્ટરો, લાખો રૂપિયા મેળવીને કીર્તિ પ્રાપ્ત કરનારા નહિ, પણ ગરીબોની સેવા કરી ખ્યાતિ પામેલા મીરજના ડૉક્ટર વાનલેસ કે બાગદાના ડૉક્ટર-યુગલ મૅકફેલની માફકના કાર્યકર્તાઓ જોઇએ છે. પોતાની વિદ્વત્તા ગરીબોનાં બાળકોને તેમની ઝુંપડીઓમાં, પહાડોના શિખર ઉપર કે ગાઢ જંગલમાં જઇને જ્ઞાન આપનારા અધ્યાપકો અને આચાર્યો જોઇએ છે. કોઢીયા (પતિયા), લુલા, લંગડા, આંધળા અને નવારસ બાળકોની સેવા કરનાર ડૉક્ટરો અને દુનિયાદારીમાં પીડ થયેલા ગૃહસ્થો જોઇએ છે. ભીલ, ચોધરી, ગામીટ, દુબળા, વારલી, કાતકરી, વડર, વાદી, રાવળ, ઠાકુર, ઢેડ, ચમાર, ભંગી, શેણવા, કાપુડીઆ, કોટવાળીઆ વગેરે એવી એવી કોમોના સ્થાનો શોધી કાઢી, તેમની વચમાં જઇ વાસ કરી, તેમની બોલી શીખી, તેમને જ્ઞાનવાન, ધાર્મિક તથા ધંધાદારી બનાવનારા સેંકડો બલ્કે હજારો કાર્યકર્તાઓ જોઇએ છે. આવા સેવકો ભાડુતી કે સારા પગારની લાલચે મળી શકશે નહિ. જેને ઇશ્વરી સંદેશો મળશે, કે જેને પોતાના દેશના કલ્યાણમાટે ધગશ હશે, કે જે ખરો ભ્રાતૃભાવ સમજતો થશે, કે જે યજુર્વેદના વાક્ય પ્રમાણે "હું મારા દેશને માટે અનેક કષ્ટો સહેવાને તૈયાર છું" એમ કહેશે; એટલુંજ નહિ પણ ખરેખર મનથી આચરશે તેજ આવું કાર્ય કરી શકશે. અલબત્ત, આવા લોકોને તથા તેમના બાળબચ્ચાંને ખાવાને રોટલો તો જોઇએજ અને તે પ્રજાએ-એકલા શ્રીમંતવર્ગે નહિ પણ સાધારણ જનસમૂહે પણ-પુરો પાડવોજ જોઇએ. આ યુગને કળિયુગ માનનાર કળિયુગ પ્રમાણે આચરણ કરે અને બીજાઓ ના જુએ; પણ સત્યયુગના આચરણ કરનાર માણસ આજે પણ સત્યયુગ છે, એમ માને અને મનાવે. "પરાઇ પીડ" જાણવાને દિવ્ય ચક્ષુની જરૂર નથી. માનુષી ચક્ષુ અને અનુકંપાવાળુ હૃદય બસ છે. એવાને પરાઇ પીડના ઉપાય કરવાનાં સાધન મળીજ રહેશે-પ્રભુ પૂરા પાડશે.

સંવેદન—સંહિતા

(લેખકઃ—સ્વ૦ સૌ૦ કનુબ્હેન દવે, ' મુંબઈસમાચાર ' ના ૧૯૮૨ ના દીપોત્સવી અંકમાંથી

જગતજ જગતને છોડવશે, મંજુભાઇ ! સારાયે જગતનાં પાપથી ત્રાસી તમે તે જગતમાંથી મોઢુંજ ઉઠાવી લેશો. તેની ઝીણી ઝીણી 'વર્લ્ડલીનેસીસ'ને નહિજ ગણી રહો. એ તો સાવ સ્વાભાવિકજ છે. એક બાજુ જગત ને બીજી બાજુ જગન્નાથ. એકમાં પડયા ને લપટાયા ત્યારે બીજા આવ્યો. એકમાં અલિપ્ત રહ્યા ત્યારે બીજાને મેળવ્યો; અને તે મેળવ્યો એટલે બીજું કંઇજ નહિ પણ જીવન સારી રીતે જીવતાં—પ્રભુશરણમાંજ પરોવતાં આવડયું, એ ચોક્કસ થયું. આત્માને ... માટે દરેક જે પળો ચોવીસે કલાક કાયમ નિકટજ વસી રહે છે, તે પ્રત્યેક પળનો ઉપયોગ કરવો એજ 'પ્રભુમય જીવન'—એજ જગન્નાથને મેળવવાનું મંગલાચરણ !

એ કામ તેનીજ ખાતર ને તેને અનુલક્ષીને કરવાં એ બાબત તો કયારનીયે હું જીવનમાં ... રહી છું. પ્રભુને પણ મારો એજ આદેશ છે, ને તે સંપૂર્ણપણે સમજી ગઇ છે, એટલે ... અંકિત છે. ત્યાંથીજ હારજિતના ઓળા તેને નહિ અડકી રહે, તે તેથી નહિ લોભાય, તે તેની સચ્ચિદાનંદનું સત્ય નિરખે છે તે પ્રત્યેજ વળશે ને તેનેજ સત્કારી સ્વીકારશે ને સન્માનશે.

" હારોની હાર, લલાટ લખી હારોની હાર. "

એ તમારું ગીત મને તો જરાયે પસંદ ન પડયું. પ્રત્યેક મોટા માણસો—સંતો ને મહંતો જગતની દૃષ્ટિએ હારેલજ છે. ભગવાન બુદ્ધ તથા ઈશુ ખ્રિસ્તને વિષે જગતનો પામર વર્ગ શું ... રાજમહેલનાં વૈભવી સુખ છોડનાર એક રાજકુમારને જગતનીજ હારજિતમાં રચ્યો ... કઇ દૃષ્ટિથી જોતો હશે ? તે તો એમજ માને કે, આ મિથ્યા દુઃખ શામાટે ... ઇશુને અજ્ઞાન ... જગતની દૃષ્ટિથી તો તેને વધસ્થંભપર ચઢવાનું શું ... કરી શકાય !

... અનેક દ્રષ્ટાંતો સંસારના ઇતિહાસમાં તો સચોટ નિર્દેશાયાંજ છે. જેણે જેણે ... 'ક્રૉસ' ગુમાવ્યાજ છે. જગતના માછીઓ જ્યારે ... માછલાંઓનો ઉદ્ધાર કરી શકયા. અલબત્ત, આ ... 'ટ્રેજડી' કદાચ ન દેખાય, પ્રસંગે તેમાં 'અન્યાય' જેવુંય ... કેવળ નિષ્પાપ એવા ભગવાન ઇશુને વધસ્થંભ ... સત્યના, સૌંદર્યના ને સારાના ... તેમ કોઇ મહાન ... જીવનમાં ગૅાઠવેલા છે. કોઇક પ્રાચીન મહત્તમ ... હારોમાંય હું તો તેનાજ ' ... '

[illegible]

ગંભીર તારતમ્ય નીકળી શકે છે. ગાંધીના 'સત્યાગ્રહ' ને 'અસહકાર' પણ તેનાજ કિરણમાત્ર તેજ પ્રમાણે અન્ય દેશોના રાજવિપ્લવો પણ તેનેજ આભારી છે. એકલા રાજવિપ્લવોજ નહિ પણ સમાજ ને ધર્મ પણ તે ' આઉટસ્પોકન એમફેટીક પ્રોટેસ્ટ ' જ આજ જ્યાં ને ત્યાં આદરી રહેલ જણાય છે; અને એ રીતે ગીતાવાક્યની સિદ્ધિ કરી રહ્યા છે કે:—

જ્યારે જ્યારેજ અન્ધાર ધર્મનો થાય, ભારતી; જાગે અધર્મનાં જૂથ, ત્યારે હું નિજને સજું.
સંરક્ષા કાજ સાધુની, પાપીના નાશકારણે; ધર્મ સુસ્થાપવા માટે "જન્મું છું હું યુગે યુગે."

"જન્મુ છું હું ક્ષણે ક્ષણે" એજ વાક્ય મને તો ત્યાં યોજાયું હોત તો અતિપ્રિય લાગત. આપણે જોતા નથી, જાણતા નથી, પણ તે તો ક્ષણે ક્ષણેજ જન્મે છે. સત્‌ના જયની ખાતર અને અસત્‌ના પરાજયની ખાતર; અને એનું સત્ તે સાચું છે, જગતનું નહિ. જ્યારે એના ને જગતના સ્વીકારેલા સત્‌ની વચમાં ફેરફાર હોય છે, ત્યારે જગતનું સત્ તે અસત્ છે, એમાં લેશમાત્ર પણ સંશયને સ્થાન નથી. રૂપિયા, આના ને પાઈની ગણકવૃત્તિમાં રચ્યાપચ્યા જગતને તે મહાન કાનુનના મહાન સત્‌ની કેવી રીતે ઓળખ હોઈ શકે !

પણ આપણે જ્યારે તે સંબંધી કંઈક જાણીએ છીએ, જગતથી પર ઉઠવાને કંઈકે પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છીએ, ત્યારે આપણો તો ચોખ્ખો ધર્મજ છે, મંજુભાઈ ! કે જેમ બને તેમ જગતની સમભિગમનાઓને ગળીજ જવી, ને તેની પાર પ્રકટ પરમાત્મતત્ત્વનાં સદોદિત જય જયકારનુંજ નિ-ર્મળ સ્વરૂપ નિહાળવું. વધુ શું લખું ?

× × × ×

ક્રોધને જીતો, મંજુભાઈ ! તો ઉંડામાં ઉંડું ને મહાનમાં મહાન કામ કરી શકશો. મિથ્યા ચીડ તો નજ થવી જોઈએ. તે સર્પને તો માથાપરથી ઉતારી-ઉછાળી કાઢયેજ છૂટકો.

શમના-શાન્તિને બ્રહ્મકર્મમાં પહેલું સ્થાન ગીતાકારે આપેલું છે. એ શાન્તિ આપણે ન સમજીએ તો બ્રહ્મકર્મમાંથી ચલિત-પતિત થઈએ છીએ, એમજ ગણાય.

સમત્વ-સામ્ય-શાન્તિ-એ સૌ તેના યોગનાંજ પગથિયાં છે, બ્રહ્મનિષ્ઠ થવાનાં તે સાધન છે.

પ્રભુજીના આશીર્વાદ ઉતરો ને સૌને બચાવી લો; ઉગારી-ઉદ્ધારી રહો.

કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણેને નર્કદ્વાર ગીતાકારે કહ્યાં છે, તેમાં શું ખોટું છે ? તેમા પ્રવેશ કરનાર મનુષ્ય સીધો નર્કમાંજ પડવા તૈયારી કરી રહેલ છે એ સાવ સાચું છે. "ધર્મા વિરુદ્ધ કામાઽસ્મ્"-એ પણ તેનુંજ કથન છે, અને તે સત્ય છે. સજ્જીવનને પોષતી, ઉચ્ચ કરતી, પવિત્ર કરતી, જે જે કાંઈ પ્રેરણાઓ, ભાવનાઓ, કામનાઓ, ઇચ્છાભિલાષાઓ ચિત્તસ્થળે જામે તે સૌ તેનાજ સ્વરૂપમાત્ર છે. તેજ તેમનો સૌનો પ્રેરક, ચાલક ને શાસક પિતા છે; પરંતુ તેથી વિરુદ્ધ જે જે કાંઈ બાહ્ય અસજ્જીવનને પોષતા તે સૌ નર્કદ્વારજ જાણવા. આજ પ્રમાણે ક્રોધનું 'પુણ્યપ્રકોપ' એ વ્યાજબી છે. દેવાધિદેવ પણ એવો પુણ્યપ્રકોપ ધારણ કરી રહે છે. સાધુની સંરક્ષા કાજે અને પાપીના નાશને કારણે તેનેય પ્રકોપ ધારણ કરવાની ફરજ પડે છે; અને તેવો પ્રકોપપ્રસંગે મનુષ્ય ધારણ કરે તો તેમાં અડચણ નથી. અન્યાયની સામે, અધર્મની સામે, દુષ્ટતાની સામે, ન્યાય, ધર્મ ને પવિત્રતાનું સંસ્થાપન કરવા-કરાવવા ગમે તે કક્ષામાં રહેલ મનુષ્ય પુણ્યપ્રકોપ ધારણ કરવા શક્તિમાન છે—રાજ્ય, સંસાર કે ધર્મ—ગમે તે માર્ગમાં. આમાય ક્રોધ પ્રાણીપ્રતિ ન હોવો જોઈએ. અન્યાય, અધર્મ અને દુષ્ટતાના બાહ્યપ્રતિજ તે હોવો જોઈએ; બાકી નાની નાની બાબતમાં ક્રોધ કે ચીડ થઈ આવી કપાળ કે માથાં ફૂટવા જેવી સ્થિતિ થાય તે તો દુઃસહજ ગણાય. તે ક્રોધ પુણ્ય નથી, અપુણ્ય માત્ર છે. તે ક્રોધ તામસી છે, તે ચોખ્ખું નર્કદ્વારજ છે. અસંયમી માણસોજ તેને વશવર્તી થઈ રહે છે ને પાપને માર્ગે પડે છે. આત્માને તારવો તેમજ ડુબાડવો આપણેજ હાથ છે. સંયમ તે તારનાર છે, અસંયમ તે ડુબાડનાર છે. સંયમ તે સ્વર્ગ છે, અસંયમ નર્ક છે પુણ્યપ્રકોપ દેવને વહાલો છે, ને તેથી દૈવી છે. કેવળ કોપ દેવને અપ્રિય છે અને તેથી તે આસુરી છે. હવે લોભવિષે વિચારીએ. તેનું પણ તેમજ છે. પુણ્યલોભ, અપુણ્યલોભ, ઉચ્ચોચ્ચ વધવાની પ્રત્યેક આશાભિલાષ ને ધ્યેયને મેળવવા માટેના પ્રયત્નો તે પુણ્યલોભનાજ ગણી શકાય; પરંતુ મેં-લેખનો લોભ તે તેમ નજ ગણાય. તે તો ચોખ્ખું નર્કદ્વારજ કહેવાય. આજ પ્રમાણે ધનલોભ, કીર્તિલોભ એ સૌ એવગુણોનું સમજી શકાશે. કોઈનું ખૂંચી લઈ પોતાનું ભાગું કરવાની ઇચ્છાથી જે

લોભ રચાય તે અપુણ્ય. જ્યારે સર્વનું ભલું ગોજાઈ પોતાનું ભલું કરવાની ઇચ્છા રખાય અને તે માટે પ્રયત્નો રચાય તે લોભ પુણ્ય. કેવળ મનલોભી થઈ કે કીર્તિલોભી થઈ શરણ પડેલાંઓની મુખાકારી સુદ્ધાંતે ન જાળવી શકાય ત્યારે તે લોભ તો નર્કદ્વાર જેવોજ હું ગણી શકું-ભલે પછી લોકની વાહવાહ બોલાતી હોય.

× × × ×

પ્રભુ પ્રથમ-પિતા પ્રથમ-અને તેના પ્રેર્યા આપણેઃ એ ભાવજ સર્વોપરિ હોવો જોઇએ; કારણ પ્રભુ એટલે સર્વ સત્, સર્વ જ્યોતિ, સર્વ અમૃત, સર્વ આનંદ, સર્વ શાંતિ, સર્વ શક્તિ, સર્વ જ્ઞાન, સર્વ વિજ્ઞાન, સર્વ સમૃદ્ધિ, સર્વ સિદ્ધિ ને સર્વ શિવત્વ.

ગીતાકારે મનુદેહને "आत्मौपम्येन" જોવાથી ઇચ્છા પ્રકટ કરી છે. માનવદેહનાં પ્રત્યેક અણુઅણુમાં જે જીવનતત્ત્વ રેલી રહ્યું છે અને જે શાશ્વત તથા સનાતન છે, તે દૃષ્ટિથી પોતાને અવલોકવાની ભાવના પ્રકટેલી છે; અને નીચલું ટાગોરનું ગીત પણ એજ રણકો રચે છે:-

મારે સકળે અંગ આપનોજ સચેતન સ્પર્શ છે એમ અનુભવી, હે જીવનપ્રાણ ! હું મારા શરીરને સદૈવ પવિત્ર રાખવા પ્રયત્ન કરીશ. સમસ્ત શરીરની પવિત્રતા-બાહ્યાંતર શુદ્ધિ-એટલા માટે ધારણ કરવી કે તેને અંગાંગ તેનોજ સચેતન સ્પર્શ છે. રક્તના ધોળા અને રાતા કણોમાં તેમના ફરતા જીવનતત્ત્વમાં તેજ અનુત્તમ વિહરી રહેલ છે, એમ સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારેજ આ શુદ્ધિ તેના સર્વોત્તમ સ્વરૂપમાં પ્રકટ થઇ શકે.

પ્રભુસર્જિત વિરાટ વિશ્વદેહને નાનીસુની પણ લજ્જા ન નડે, એવુંજ આ નાનકડા મનુદેહનું સર્વાંગ શુદ્ધ ચિંતન-કર્મ હોવું જોઇએ.

અને આવી શુદ્ધિ જળવાઇ એટલે ઉંચી કોટિની ભૌતિક ને આધ્યાત્મિક શુદ્ધિ એની મેળેજ સાંપડી એ સિદ્ધ છે. આ શુદ્ધિથકીજ મનુષ્ય ઇશ્વરની પ્રકૃતિરૂપ સાચી રીતે ઉભો, એ પણ સાથે સિદ્ધ થયું.

ગીતાકારે વર્ણવેલી દૈવી સંપત્તિના પ્રત્યેક ગુણ આ જાતની શુદ્ધિના ઉત્પાદકજ ગણી શકાશે. તેમાંના આસુરી ગુણો તે આ શુદ્ધિના કટ્ટા વિરોધીઓ ઠરવી શકાશે; અને તેમની શિક્ષા પણ ભગવાન કૃષ્ણે સ્વમુખે ભાખેલ છે, તેથીજ તે નરાધમ ક્રૂરને છાજતીજ થઇ રહેશે; જ્યારે દૈવી સંપત્તિને વરેલ વિભૂતિપ્રત્યે તેનો અપૂર્વ ભાવ સદૈવ ઝરતોજ રહેશે, એ પણ નિઃશંક છે.

× × × × × ×

સુખદુઃખ આવે તે સહેવાંજ જોઇએ. ઇશ્વરે મનુષ્યને સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તિ બક્ષી પૃથ્વીપર પાઠવ્યો- સ્વતઃ તરવા કે ડૂબવા ! ડૂબ્યો તો દુઃખ; ને તર્યો તો સુખ. સુખ ને દુઃખના મૂળનું પ્રતિપાદન હું તો આમજ કરી શકું છું. ઉપરાંત એ સુખદુઃખને તેણે 'અનિત્ય' કહ્યાં છે, અથવા 'નિત આવતાં ને જતાં' જણાવ્યાં છે. તે સ્થિર નથી. સ્થિર તો ઇંદ્રિયાર્થોથકી પર શાશ્વત શિવત્વ છે, જેને અશાશ્વત સુખદુઃખની ઝડીઓ જરાયે અસર નથી કરી શકતી. નિરસક્ત વૃત્તિથકી કેવળ તેમને ભોગવવા માત્રનોજ આદેશ છે, નહિ કે તેમાં લુબ્ધને લદબદ થવાનો.

કહે છે આપણાં કર્મોપર સુખદુઃખનો આધાર છે. અલબત, તે છેજ. ઉપર કહ્યું તેમ પોતાનાં તારણનાં કૃત્યોનાં ફળ સુખ. પોતાના અવસાદનનાં કૃત્યોનાં ફળ દુઃખ. તે આજ મળે કે કાલ મળે; પરંતુ જરૂરજ મળે. એના ફળવિના તો દૂર દોડી શકાયજ નહિ. આમ છતાં દયાળુ ઇશ્વર ડૂબવાની અણીએ પણ પોતાના પુત્રને-પ્રતિકૃતિને બચાવવા-ઉગારી લેવા ઓછી જહેમત નથી ઉઠાવતો. અનેકાનેક 'વૉર્નિંગ્સ' દ્વારા તે મનુષ્યમાત્રને ડૂબતો અટકાવવા કોશીશ કરી રહેલ છે; અને છતાંય માનવી જ્યારે તેજ પતનપંથેજ વળે છે, ત્યારે તો ઇશ્વર પણ નાઇલાજ છે-ત્યારે તો તેનાં ફળ મનુષ્યને મળેજ છૂટકો.

આદમને ઓછી 'વૉર્નીંગો' નહોતી અપાઈ. ઇવને પણ ઓછી સૂચવણી કરવામાં નહોતી આવી, અને છતાંય તે પડી. ના કહ્યા ઉપરાંત તે એકલી વાડીમાં વિહરવા ગઇ-દુઃખની આગાહી છતાંય તે 'પડી,' ને તેનો સાથી (બાયલાપણે નહિ, પણ સંપૂર્ણ બહાદૂરીથીજ તેની સાથે) તેના પતનના પંથ વચ્ચે ઉભો. સ્વર્ગીય સુખ ખોવાયું. ઇશ્વરનો 'ન્યાય' પરમેશ્વરપુત્ર ઇસુના 'દયાળુત્વ' વડેજ કંઇક આકરો થતાં અટક્યો; ને પુનઃ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ-કલ્યાણપ્રાપ્તિ થશે, એમ કહી

; પણ હજી તે કલ્યાણ-તે શાશ્વત સુખ દૂર છે.

આ પૃથ્વીની સ્થાપના તો પ્રભુએ ઉંડેરા આશય સાથે કરી; પરંતુ તેમાં થયું વિચિત્ર. બીજા તિર્ગોળના વાસીઓ ડૂબવાની સ્વતંત્ર ઇચ્છા છતાંયે ન ડૂબ્યા. જ્યારે પૃથ્વીપરના વધારે ને રે તે માર્ગેજ જવા લાગ્યા; અને ઇશ્વરની કરણીના અર્થનો અનર્થ થઇ રહ્યો. વળી પાછી ી પણ એ થઈ કે દેખીતી રીતે પુણ્યાત્માઓ-ધર્મીઓને ત્યાં પાપ-દુઃખનાં વાદળ વધુ ને વધુ ાવા લાગ્યાં; જ્યારે પાપીઓ-અધર્મીઓને ત્યાં સુખની દેખીતી વૃષ્ટિ થઇ રહી! પરંતુ વૃષ્ટિનો રૂપાદ અમૃત મીઠો નથી, તે ભાન તે વૃષ્ટિ ઝીલનારાને ન રહ્યું. તે તો ફળ આખ્યેજ જણાયું; ને એ ફળ એટલે ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજસાથેનું ઇશ્વરી કાનુનનું ઉલ્લંઘન કર્યાનું દુઃખ. આનું નામજ ચારફળ. પ્રભુએ તેથીજ કહ્યું, રૂડા વિચાર, રૂડી વાણી ને રૂડું વર્તન; નેક મનસની, નેક ગતની ને નેક કુનશની; એનાં ફળ સુખથી ભરપૂરજ હોય. ભુંડા વિચાર, ભુંડી વાણી ને ભુંડા ર્તન બદમનશની, બદગવશની, બદકુનશની એનાં ફળો દુષ્ટ ને દુઃખકરજ હોય. બે ને બે ર જેવીજ આ વાત. શુભાજ વાવો ને શુભાજ પામી રહો. કાંચ વાવો ને કાંચને ઉછેરી રહો. રિજ તેણે કહ્યું: "પોતાને માટે જેવું ઇચ્છો તેવુંજ સામાને માટે પણ ઇચ્છો." તમને કોઇ બીજા કહે ને મે-ન ગમે, તેજ રીતે તમે પણ બીજાને માટે તેને ગમતું-ન ગમતું વિચારીનેજ વિચાર, વાણી ને ર્તન આદરી રહો. તમને શુભ ગમે છે તો બીજાને શુભ થાય તેવુંજ તમે કરી રહો. તમે તેનું અશુભ ઇચ્છશો, તો તેનો બદલો અશુભજ તમને મળશે. આજ કે કાલ કે પરમ દિવસે-પણ નિશ્ચય મળશેજ મળશે. અશુભ કદીપ શુભમાં નહિ ફેરવાય-તેમ શુભ અશુભમાં. એ તો **'नासतो विद्यते भावो नाऽभावो विद्यते सतः'**

× × × × ×

"**समत्वं योगमुच्यते**"-આ સમત્વને ધારણ કરવું, એ ભારેમાં ભારે દુઃખની, કટુતાની, અંદરની, ઝડીઓ વરસી રહે તોએ સમત્વનો ત્યાગ ન કરવો, શાન્તિ પકડી રાખવી અને તેમાંય-ઉંડામાં ઉંડા એ કટુતાના વર્ષણમાંય-અમીવર્ષણ પરમાત્મન્ રાખી રહેલ છે, એવો સાક્ષાત્કાર કરવો તેજ આજીના માનવજીવનને સર્વથા ઉચિત છે; અન્ય માર્ગ-તરવાનો-ભવબંધ પાર જવાનો-નથીજ.

દુઃખ આવશે-શોક ઉતરશે; અશાન્તિ ઉત્પન્ન થવાનાં અનેકાનેક કારણો હશે; ગ્લાનિ, વિષાદ અને ઉદાસિના ચિત્તને ઘેરી લેશે; વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્યના વિચારો, સંકલ્પો, તર્કવિતર્કો મનને ડોલાયમાન કરી મૂકશે; મનુષ્યો-સગાસંબંધીઓ—મિત્રો, સૌ પ્રત્યે કદાચિત્ ખફા—મરજી પણ થઇ આવશે; તેમના કડવા બોલ સાંભળવા પડશે;—આમ છતાં જાને તો પાપમાં ન પડાય, જાને તો સમત્વને નજ છંડાય એ ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે. ઇશ્વરે જીંદગી દીધી છે, તો તેની ખાતર, તેના સમત્વના કાનુનને વશવર્તી બની જીવવાની ખાતરજ જીવાવી જોઇએ છે. ક્રોધ, અસૂયા, ઇર્ષ્યા, ધિક્કાર, દ્વેષ એવા દુર્ગુણો તો ત્યાં નજ હોવા જોઇએ-શું પ્રાણી કે શું પદાર્થ પ્રત્યે.

ગીતાકારે જે યોગ જમાવવાની સૂચના કરેલી છે, તે વ્યાજબી છે. સ્થિર આસન માંડી સ્વસ્થ ચિત્તે એક સ્થળે બેસી યોગ માંડવો એ આજના પ્રવૃત્તિમય જમાનામાં અને એકાગ્રતાવિરુદ્ધના જીવનક્રમમાં ભાગ્યેજ બનવાનું છે. ચોવીસ કલાકમાંથી આવો એક કલાક જૂદો મૂકાય તોયે ઘણું સારૂં. હું તો એ કલાકને 'મહાલક્ષ્મી' મનોજ ગણી લઉં. એ કલાકની ઘડીને જીવન સરસી વધાવીજ લઉં. સ્વભાવપુરઃસરની શાન્તિ અને અભ્યાસ તથા યોગવડે કેળવેલી શાન્તિ એ બેમાં ફેર છે. પહેલી શાન્તિનો કદાચ ભંગ થવા પામે; પણ સદૃઢ થયા પછી બીજી શાન્તિ તો નિશ્ચય ને અડગજ રહે. અનેક ખાડો ને વિકટ પ્રસંગો વટાવીને જીતેલી શાન્તિ-સમતા સદૈવ અજેયજ રહે. વિષમતાના કોઇપણ નાના કે મોટા પ્રસંગે તેને નજ છોડી રહે. તેનો કિલ્લો સદાસર્વદા સુરક્ષિત ને વિજયવંતજ રહે.

સમત્વ રાખવા માટે એક માન્યતા—મનોગત મેળવેલી માન્યતા ખાસ આવશ્યક છે. તે માન્યતા આ છે કે, ઇન્દ્રિયાર્થો સૌ ક્ષીણ અને ઉત્ત્યુસમા સુખદુઃખરૂપના છે, અનિત્ય છે, આવના ને જવાના છે અને તેમને સહી લેવાને તેમ કરી તેમનાથી પર ઉઠવું એજ સાવ શ્રેયસ્કર છે-એકનું એક દુઃખ, એકનો એક દુઃખનો પ્રસંગ, એકનો એક વિષમ બનાવ ગાજી વેળ નહિજ ટકે અને તેથીજ તે પ્રત્યે ઉદ—આસીનતા (ઉંચે બેસવે બેસવાની રીતજ) અખત્યાર કરવી જરૂરની છે. પ્ર-

રતને કુદરતનો કર્તા એ વિષમ પ્રસંગની ઘટતી ઉકેલણી કરીજ રહેલ છે, ને જેવા સારા પ્રસંગે આવ્યા ને ગયા તેવીજ રીતે આ નરસો પ્રસંગ પણ આવ્યો છે ને જતો રહેશે, એ નિઃશંક એમજ માનવાનું છે. એવોજ ક્રમ-સર્વત્ર પ્રવર્તી રહેલ જોવાનો જાણવાનો છે અને એ રીતે સાચો યોગી છાજે એવું જીવન જીવવાનું છે. 'સંસારમાં સરસો રહે ને મન મારી પાસ' તો આજ રીતે થા શકે. જનક ઇત્યાદિઓ આજ માર્ગે જીવન જીવતા ને જીવી તેને જીતતા. સંસારનાં કાર્યોનો નિકાલ તેએ આ એકાગ્ર વૃત્તિવડેજ લાવી શકતા. તે તેને બાધક નહિ પરંતુ સાધક નિવડતી અને આ પા તથા પેલીપાર બન્નેની સિદ્ધિ સ્થાપતી.

× × × × ×

આનંદ એ પરમાત્માનું પરમસ્વરૂપ છે. એક તારાના પ્રદેશમાંથી બીજાપર પ્રવેશ આદરત વેળાના તેના ભવ્ય દિવ્ય સંચલનનો આનંદ કંઇક અનેરોજ છે. સૃષ્ટિક્રમમાં જ્યોતિર્ગોળ ગબડા વવાનો-ગોઠવવાનો તેનો જીવન્ત આનંદ પણ અદ્ભુતજ છે. તેનું સાકારનિરાકારત્વે અલૌકિક આ નંદલ્હાણ લ્હાઇ રહે છે. તેના મૂળનું નાનકડું મરકલડું, તેના નેત્રની નાનકડી અમૃતરેખા, તે સમસ્ત સૌન્દર્યવતી પ્રતિભાપ્રભા—અજબ અજબ છે. વેદોએ નેતિ નેતિ કહ્યા તે વ્યાજબીજ છે. અવર્ણ્યનું વર્ણન કોણ કરી શકે? તેમ એના અવર્ણ્ય આનંદનું વર્ણન કેવી રીતે થઇ શકે?

જ્યાં જ્યાં જીવન ત્યાં ત્યાં આનંદ. જ્યાં જ્યાં આનંદ ત્યાં ત્યાં પરમાત્માનો વાસ. આ વાતાવરણ કેવળ તેના સંગીતાનંદના રણકારેજ રમી રહ્યું છે. વાયુની પ્રત્યેક લહરિમાં લોકલોક ન્તરમાં પ્રસરી રહેલ જેની આનંદછોળજ ઉછળી-ઉભરી રહી છે.

સ્નેહ, સત્ય, સૌન્દર્ય—એ આ આનંદનાં ત્રિવિધ અંગો છે, અને ઇશ્વર તે ત્રણેયંત્ર છે- ત્રણેથી ઓતપ્રોત છે—તે જાતે સ્નેહસાગર છે. તે જાતે સત્યનારાયણ છે. તે જાતે સૌન્દર્યધા છે; અને આથી તે સચ્ચિદાનંદ છે. તેને જોવા, જાણવો ને અંતે પ્રવેશવો એ કંઈ ઓ આહ્લાદક નથી.

મનુષ્યોને જાણ નથી એવાં અસંખ્ય સૃષ્ટિધામો આ પૃથ્વીની પાર છે; ને તેના સૌ પાલક નો એ રાજાધિરાજ તે પરમાત્મા છે. નરી પ્રકાશપૂર્ણ તો તેની નગરી છે, નર્યો પ્રકાશપૂર્ણ તેનો દિવ્ય મહાલય છે, તે સર્વ ચક્ષુ ને સર્વશ્રોત્ર તે સર્વતો પાણિવાયુ—સર્વત્ર વિશ્વવિશ્વા રમાં એકમદ્વિતીયમ્ રૂપે વિચરે છે-વિહરે છે. તે આનંદ પારાવાર પ્રકટાવી રહે છે. તેના આ દમાંથી આનંદજ સર્વત્ર પ્રસરે છે—પ્રકાશમાંથી પ્રકાશજ સરે છે, તેમ ચંદ્રમાંથી ચંદ્રિકા સૂર્યમાંથી સૂર્યતેજ પ્રસરે છે-પ્રકટે છે તેમ આનંદવિહોણી તેની દૃષ્ટિજ નથી. જ્યાં જ્યાં આન નથી ત્યાં ત્યાં તે નથી—તેની અમૃતગીટી દૃષ્ટિ નથી. ઉંચો ને ભવ્ય આનંદ, આત્મિક ને પ્રેમ આનંદ તેને રુચે છે, પરમ સેવાભાવી આનંદ તેને આનંદે છે, કૌટુમ્બિક આનંદ તે પોષે છે, સ શ્રીમદ્ ઉર્જીત એ સર્વ જ્યાં જ્યાં છે ત્યાં ત્યાં તે ઉભેલ છે. મજૂરની મજૂરીનો આનંદે તેનોજ કારણ તે જાતેજ અનન્ય સેવક છે. સાચો સ્વામી તેજ કે જે સાચો સેવક છે. તેના સ્વામિત્વ આનંદ તેજ તેના સેવકત્વનો ઉલ્લસિત આનંદ છે.

તેની ધુંસરી નરમ છે. તે નરમ ધુંસરીને જે કોઇ ધારણ કરે છે-શાન્તિથી અને બી ફરિયાદે-તેનાં યોગક્ષેમ તે વહી રહે છે. વણમાગ્યાં અતીવ શ્રેયસ્કર મહાદાનોનેજ સ્મરણમાં લાવી તોયે તેણે ઉપજાવેલો પ્રત્યેક ચિત્તનો આનંદ નિરવધિ થઈ પડશે—આ પ્રાણ, આ આકાશ, પ્રકાશ, આ સૌ સૃષ્ટિસૌન્દર્ય, આ જીવની કાળપરંપરા.

શિકાયત—ફરિયાદ તો માણસને ઘટતીજ નથી. તેણે એટએટલું આપ્યું છે—બક્ષ્યું છે—વ છે—કે વધુ માગી શકીએજ નહિ. 'પેરેડાઇઝ લોસ્ટ' આપણેજ કર્યું છે, બાકી તેણે તો સ્વ રાજ્યના ધણીરણી આપણને ઠેરવ્યા હતા—સ્થાપ્યા હતા. એજ 'પેરેડાઇઝ રીગેઇન્ડ' પણ પણેજ કરી શકીએ છીએ—તેના આનંદના માર્ગે વહીને, તેના સુરચિત ભવ્ય શાસનને અનુસ ને-તેની આહ્લાદક નરમ ધુંસરી ધારણ કરીને.

× × × × ×

ઉચ્છિષ્ટ અને અમેધ્ય અન્નની માફક આત્માને ત્રાસક એવા સર્વ કોઈ વિચારોનો સર્વ

ભાગજ પડે છે. નહિતર વિશેષ પ્રકારની તેમની ભક્તિ, વૃત્તિ, વાણી ને કૃતિ મહાત્માઓના નીમાનિ-ભાગજ ... કરતો રહે છે–સંપૂર્ણ આત્મસાધન સ્થાપી રહે છે. જેમાં આત્મા સ્વસ્થાન મૂકે છે, ને અંતે વિનાશને પામી રહે છે. સ્મૃતિભ્રમ અને બુદ્ધિનાશ તો તેના અનુયાયી ને પગથી આવે છેજ.

જેણે જીવન જેવી મહાન બક્ષિસ આપી છે–વિનાશમાર્ગે–ને તેને ગોપવાની આપણી પણ પુરી પાત્રતાજ રહેલ છે. પશ્ચાત્તાપનો સૌ પર્યાંનો વિકાસ ને વિશ્રામ આપમેળેજ પ્રાપ્ત થઈ શકેલો છે. જે કાળે જે યોગ હશે તે કાળે તે થઈજ રહેશે. આપણે ઇચ્છનું વા અનિચ્છનું તોય.

આથી કરીને હું કનિષ્ઠ છું, હું નીચ છું, હું બેનસીબ છું, હું નનશીર છું અને તેમજ રહેવા સરજાયેલ છું, એવું એવું કૂર ભાન કે એવી કોર માન્યતા તો કદી પણ ન થવાં જોઈએ. ઇશ્વરને તો કીડીથી કુંજર તેમજ મનુષ્યથી મહાન દેવોપર્યંતની સર્વની ફિકર છે. તેણે આ પૃથ્વી તેમજ ઇતર મહાપ્રભુની સૃષ્ટિઓ વિનાહેતુએ વા વિનાઆશયે તો નથીજ સર્જી. નાનુંમાનુંયે કાંઇ તેના ભવ્ય વિશ્વમાં નિરર્થક નથી; તેમ નિરર્થક રહેવાયે સરજાયું નથી. એક કીડાને પણ પુરુષાર્થ કરવાની તક મળી છે, એ કરેણી કાંઇ ખોટી નથી. મનુષ્યોની કને પુરુષાર્થ મોકો છે, તે તે વડે જે જે ભાવનાઓ ઘડે છે તેને પ્રાપ્ત કરવાની પરમ પ્રયત્નશીલતાય તેનામાં ભરાયેલી છે. હવે કહો કે મનુષ્ય કયી રીતે કનિષ્ઠ ને નીચ છે ? ઉચ્ચ–નીચતાના ભાવો તો પોતાના મનના છે, જેને મિથ્યા ભાસન વસ્તુઓપરત્વે ઘસડાતું અટકાવવું અને નિશ્ચલ રાખવું એજ ઉંચું કર્તવ્ય છે.

× × × × ×

શાન્તિના સર્વ કોઇ માર્ગો ઇષ્ટ છે. અશાન્તિ જે વડે ઉત્પન્ન થાય તેમાં સર્વ કોઇ વિચારો, શબ્દો ને કાર્યો સર્વથા અનિષ્ટ છે. શાન્તિમાંજ પરમાત્મપ્રાપ્તિની ભાવના છે, અશાન્તિમાં અસુરપ્રધાન રાક્ષસ ઉભો છે ને સર્વસ્વનું પ્રાશન કરી રહ્યો છે.

મોટમોટા ખડકો તૂટી પડે, મોટમોટાં વિઘ્નો આવી પડે, મોટમોટી દેખાતી હારો ને પરાજયો આવી પડે, આવી જાતના સો કિસ્સા જમીનદોસ્ત થાય તોય આત્મશાન્તિ તો નજ તજવી એવો સાચો સંકલ્પ સદાને માટે હોવોજ જોઇએ.

કોઇજ કોઇનું બગાડી શકતું નથી. નાનું તૃણસરખુંય તેની ઇચ્છાવિના ઉપાડી શકાતું નથી. પોષક તેમજ સંહારક કાર્ય તેનાંજ છે. વેર તેનું છે અને તેને તે અદા કરશે. મનુષ્ય નહિ; ઇતર કો પ્રાણીય નહિ.

× × × × ×

મનુષ્યજન્મ તેના સ્વરૂપમાં તો અદીયે ધન્યજ છે, જો સાચી રીતે જીવાય તો–જીતાય તો. ઇહ તે જિતઃ સ્વર્ગઃ અહીંજ તેમને માટે સ્વર્ગ જીતાયેલ છે, જે જાતે આત્મજિત છે. કામ, ક્રોધ, રાગ, દ્વેષ, લોભ, હિંસાભાવ ઇત્યાદિને જે ચિત્તમાં જરાપણ સ્થાન નથી આપતા તે સૌ આત્મજિતજ છે–તે સૌ અહીંજ ધન્ય છે. વર્તમાન સંધો ધન્યના માનીને ઉજળા રહેલજ તેઓ છે ભવિષ્યની તેમને દરકાર નથી. ત્રિકાળ તેમને માટે એક જીવન્ત વર્તમાનમાજ ઓતપ્રોત થયેલ છે.

'બુદ્ધિવાદની બાહોશીવાળા વિદ્વાનો બહુધા કર્તવ્યશૂન્ય હોય છે.' 'મઠ રૅાદરફૅાર્ડ'

'ઉચ્ચ કોટિના માણસો કોઇનુંય ધ્યાન ખેંચવા મથતા નથી. કોઇની આગળ હાથ ધરવાનું કે ખુશામત કરવાનું તેમને પસંદ હોતું નથી. આથીજ અલ્પ બુદ્ધિવાળા અને ખુશામતની ટેવવાળા લોકો ભમે તે ગેળવી શકે છે.' 'ઓમાર્ક'

'લાયકાત વગર ઈશ્વરી જ્ઞાન મળતું નથી.'

'બીજાના દોષ જોવામાં ન રહી જતાં આગળ વધો.'

'ધાર્મિક વાતો કરવી એ કાંઇ મોટી વાત નથી, પરંતુ સંકટના વખતમાં પણ બરાબર ધર્મ પાળવો એજ સુરેકા છે.'

(હિંદુસ્તાનના દીપોત્સવી [illegible])

દુર્ગુણોનો અસરકારક ઉપાય

("સાંજવર્તમાન" તા. ૧૨-૯-૧૩ ના અંકમાંથી-લખનાર-**મી૦ બેહમન શે. જા. ખનાજી**)

માણસજાત અપૂર્ણ છે અને તેથી ભૂલચૂકને પાત્ર છે. કમનસીબે કેટલાંક માણસો ખરાબ સોબતથી અથવા કુદરતી ખરાબ મનની વલણને લીધે કેટલીક ખરાબ ટેવો અને દુર્ગુણોના ભોગ થઇ પડે છે. અને પોતાના નસીબનું નખ્ખોદ વાળે છે અને બીજાઓને દુઃખી કરે છે; તેમજ આપણે સઘળા અપૂર્ણ હોવાથી આપણા સર્વમાં કાંઇ ને કાંઈ ખોડખાંપણ તો હોયજ. નવા વર્ષના પવિત્ર દિવસે આપણી ખોડખાંપણ અને આપણા દુર્ગુણો ઉપર વિચાર કરવાની અને તેઓને દૂર કરવાની આપણી ફરજ છે.

સાધારણ રીતે જોતાં પતેતીનો દિવસ ખાસ એવીજ રીતે પસાર કરવાની આપણી ફરજ છે. આવી નેમથી તમો સન્મુખ આ અગત્યની બાબત વિષે સૂચના કરવાની રજા લઉં છું.

પશ્ચાત્તાપ—પશ્ચાતાપ એ બંદગીનો એક ભાગ છે. પશ્ચાત્તાપ કરતી વખતે બંદગી કરનાર પોતાથી થયેલા જાણ્યા-અજાણ્યા ગુનાહોને માટે ખુદા આગળ પોતાની દિલગીરી જણાવે છે અને ફરીથી આવા ગુન્હા ન કરવાને ઇશ્વરને વચન આપે છે; અને એ ગુન્હાં માફ કરવાને ખુદાને વિનતિ કરે છે. બંદગીનો આ ભાગ કેટલો ફાયદાકારક છે તે આપણને સહેલાઇથી માલમ પડે છે. બંદગીના આ ભાગથી માણસ દર દિવસે વધારે ને વધારે સદ્‌ગુણી થવાની કોશીશ કરે છે અને ગુન્હા કરતો અટકે છે. ગુન્હાભરેલાં કામોથી દૂર રહેવા અને સદ્‌ગુણોમાં વધારો કરવા બંદગી કરનારે આ ભાગ ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપવું જોઇએ છીએ. હવે બીજા ગુન્હા કરીશ નહિ એવું વચન દરરોજ આપવામાં આવે છે, તે પાળવાની કોશીશ કરવી જોઇએ; તોજ આપણે ઇશ્વરની કૃપા મેળવી શકીએ છીએ, એવો ખ્યાલ કુદરતી રીતે બંદગી કરનારના મનમાં આવે છે, તેથી તે ગુન્હા કરતો અટકે છે. સદ્‌ગુણી બની સુખી થવાની આ રીત કેટલી સહેલી અને ફાયદાકારક છે! જેઓ બંદગીના ફાયદા માનતા નથી તેઓને સવાલ કરવામાં આવે છે કે, તેઓની પાસે કાંઇ બીજી એવી સહેલી રીત છે કે જેથી માણસો ગુન્હાં કરતાં અટકે! જેને ઇશ્વરનો ડર હોય છે તે જ નાની તેમજ મોટી ચીજોમાં ગુન્હા કરતો અટકે છે; પણ જેઓને ખુદાનો ભય હોતો નથી અને બંદગી ઉપર ઇતબાર હોતો નથી તેઓ દરરોજ ગુન્હાભરેલાં કામો કરે છે અને છેવટે દુઃખી થાય છે. માણસજાત ગુન્હાને પાત્ર છે; પણ જેઓ પોતાનો જે રીતનો ગુન્હો થયો હોય તેનો ખરા અંતઃકરણથી પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને હવેથી એ ગુન્હો ન થાય તે વિષે ખુદાને વચન આપે છે, તેથી તે ખુદાની કૃપા મેળવે છે અને તે ખુદાના રક્ષણમાં રહે છે. તે દિનપરદિન ગુન્હો કરતો અટકે છે અને છેવટે સદ્‌ગુણી બની ઉત્તમ સુખ મેળવવાને શક્તિમાન થાય છે. બંદગીના બળથી કેટલાક માણસોએ પોતાની દુર્ગુણી ટેવો કેમ દૂર કરી હતી તેના જાણવાલાયક દાખલા વાંચનારની ખાત્રી કરવા અહીંઆં રજુ કરવામાં આવે છે.

બંદગીના બળથી એક વિદ્યાર્થીએ પોતાના દુર્ગુણો ઉપર મેળવેલી ફતેહ

એક ચોપાનીઆંમાં એક વિદ્યાર્થીએ પોતાની દુર્ગુણી ટેવો બંદગીના બળથી કેમ સુધારી તેનો નીચે પ્રમાણે હેવાલ આપ્યો છેઃ—

"હું જાણું છું કે હું એક ખ્રિસ્તી છું, પણ ખ્રિસ્તીતરીકેના સદ્‌ગુણો ધરાવતો નથી. વારંવાર કેટલો લલચાવનારો સેતાન મને લલચાવી જતો હતો. મારા મનમાં સતત પાપી અને દુર્ગુણી વિચારો ભરાયા કરતા હતા અને મને એમ લાગતું હતું કે, આવા વિચારો કરવા ન જોઇએ. [illegible] હતો અને ખુદાને બંદગી કરતો કે, મને પવિત્ર બનાવ. પહેલાં થોડાક મહિના સુધી મને એમ લાગતું કે, મારાથી અંતરમાં મારી તપાસ કરવા, વાંચવા અને બંદગી કરવા સિવાય બીજું કંઇ કરી શકાતું નથી; અને જેમ જેમ હું મારી તપાસ કરતો ગયો, તેમ તેમ મેલા [illegible] વધારે ને વધારે માલમ પડતી ગઈ અને વધારે ને વધારે જણાયું કે, તેઓને દૂર કરવા [illegible] અશક્ય છે, પણ ઇશ્વર મારી નજદીક હતો અને તેની કૃપા એક [illegible] હું [illegible] દૂર રહી પવિત્ર જીંદગી ગુજારવાની કોશીશ કરતો હતો. મારી

ગુજારવાને માટે હું આંખમાં આંસુ લાવી ઈશ્વરની બંદગી કરતો હતો. કેટલાક અઠવાડિયાં આ પ્રમાણે મેં બંદગી કરવાનું ચાલુ રાખ્યું. રફતે રફતે મને રાહત મળવા લાગી. વસંત ાં પેલા લલચાવનારા સેતાન સાથે ખૂબ લડત ચલાવ્યા પછી અને ઘણીક રીતે હલકી સ્થિ- આવ્યાપછી બે અઠવાડિયાં સુધી પૂરની શાંતિ મળી. ત્યારપછી વળી બીજી લાલચોની સામે ચલાવવી પડી હતી, પણ ખુદાની કૃપાથી તેમાં ફતેહ મળી હતી. સંધ્યા વખત ખુદાની માટે કેટલો બધો નાલાયક હું તેનો મને ખ્યાલ આવતો, ત્યારે મારી આંખમાં આંસુ આ હતાં. જુન મહિનાના પહેલા અઠવાડીઆમાં અમે બંદગી કરવા ભેગા મળ્યા, મને ઘણોજ ંદ લાગ્યો, જો કે હું નાલાયક હતો. અમારી બંદગી વારંવાર થતી અને સઘળાઓને આ- ભળતી હતી.

એક વખત રવિવારે અમારા પેગમ્બરે મરતી વખતે જે પ્યાર સઘળાઓ ઉપર જાહેર કર્યો , તે વિષે અમે બંદગી કરતા હતા. બંદગી ખલાસ થયા પછી ભજન ગાતા હતા તેટલામાં મારાં ાાં એકદમ એવી તો રોશની પ્રકટી નીકળી અને તેનો ઝળકાટ એટલો તો હતો કે હું ભજન ી શક્યો નાદ અને મોટેથી બોલી ઉઠવાને અંકુશ રાખી શક્યો નહિ. કેટલાક દિવસો સુધી મને ું કાંઇ કરવાનું ગમ્યું નહિ કે રખેને જે આનંદ મેળવ્યો છે તે ખુદાને ગુસ્સે થવાનું કારણ ી તરફથી મળે તો જતો રહે; પણ રફતે રફતે મને મજબૂતાઈ આવી; મારો આનંદ નદીની ૂર વહેવા લાગ્યો અને વર્ણવી ન શકાય એવી ખુશાલી અને ઇશ્વરની આશિષ મારામાં ૂર થયાં. ચૌદ મહિના પસાર થઇ ગયા છે તે છતાં મારામાંથી કદી પણ આવો આનંદ જતો ો નથી. શરીરની નબળાઇ સિવાય આ આનંદનો બીજી કોઇ પણ રીતનો અટકાવ થયો નથી. ઘણો આનંદ ખુદાની મરજીને આધીન થવાનો છે.

બંદગીના બળથી એક બાનુએ ચીડીઆ સ્વભાવ ઉપર કાબુ મેળવ્યો.

એક બાનુનો સ્વભાવ ઘણો ચીડીઓ અને ગુસ્સાવાળો હતો; તેણી કેટલીક વખતે એકદમ ાનાનો મિજાજ ખોઈ દેતી, જેથી તેણી ઘણી દિલગીર થતી હતી; કારણ તેણીને એમ લાગતું હતું , આવા સ્વભાવથી તેણી સદગુણી બાનુ કહેવાય નહિ. આ પ્રમાણે જાણ્યા છતાં તે પોતાના સ્વભાવપર ાબુ રાખી શકતી ન હતી. પોતાના આવા સ્વભાવને લીધે તેણી પશ્ચાત્તાપ કરતી અને ખુદાને બંદગી કરતી હતી; પણ બંદગીપર અને ખુદાપર જે રીતનું આકીન રાખવું જોઇએ તે રીતનું તેણીમાં ન હોવાથી તેણીની બંદગી અને તેણીની કોશીશો નિષ્ફળ નિવડતી હતી. બાનુઓની બંદ- ગીને માટે મળા મળી હતી. તે વખતે તેણીને ખુદાપર અને બંદગીપર પૂરતું આકીન રાખવા અને ખુદાને પોતાને સોંપી દેવાને સઘળાંએ તાકીદ કરી હતી. તેણીએ એ પ્રમાણે કર્યું અને ઘેર જતાં જતાં તેણીએ બંદગી કરી કે તેણીને ફતેહ મળે. તેણી જાણતી હતી કે પોતે કુટુંબમાં વારંવાર ગુસ્સે થતી હતી અને કોઇપણ રીતે પોતાનો ગુસ્સો અટકાવવાનું તેણી અશક્ય માનતી હતી; પણ હવે તેણીએ ખુદાપર ઇતબાર રાખ્યો હતો. તેણી, હવે માનતી હતી કે ખુદા સર્વશક્તિમાન છે અને તેના શક્તિ આપણી ઉપર રહે છે. ઘેર પહોંચ્યાને પોતાનું બારણું ઉઘાડતા તેણુ એ જોયુ કે, તેણીનો નોકર તેણીના આપેલા હુકમથી નાફરમાન થઇ આગલા દાદરેથી પાણીનું વાસણ લઇ જતો હતો. આ ખામોશ કરવાનું તેણીને ઘણુંજ મુશ્કેલ માલમ પડ્યું; પણ સૌથી વધારે ખરાબ તો એ થયું કે, પેલા નોકરે પો- તાની બાઇને આવી રીતે ઓચિંતી આવી લાગેલી જોઈ અને પોતાને તેણીના હુકમથી વિરૂદ્ધ કામ કરતો જોયો, ત્યારે પેલો નોકર એકદમ ગભરાઈ ગયો અને આવા ગભરાટમાં તેના હાથમાંનું પાણીનું વાસણ ઓરડાના ગાલીચાપર ઢોળાઈ ગયું પેલી બાનુ એક બોલ બોલી નહિ પણ પો- તાના મનથી ખુદા મને મદદ કર ' ખુદા મને મદદ કર ! એમ બોલવા લાગી. તેણીએ પોતાના સ્વભાવપર કાબુ રાખી સઘળું સાફસૂફ કરાવી નાખ્યુ. બંદગીના બળથી આવું શિક્ષણ મળેલું જોઇ, તેણીને પોતાના સ્વભાવ ઉપર કાબુ મેળવવાને પહેલા અશક્ય લાગતું હતું તે હવે તેણીને લાગ્યું નહિ.

બંદગીના બળથી દારૂ-તંબાકુની ટેવો દૂર થઈ.

વિલિયમ બે નામનો ધર્મગુરુ, એક બાકડા માણસને બંદગીના બળથી પોતાની એ મોટી ટેવ કેમ છૂટી હતી તેનો નીચે પ્રમાણે દેખાવ આપે છે. પચીસ વરસથી વધુ વખતની તેને તંબાકુ-

ણાની માઠી ટેવ હતી. જ્યારે તે એ ટેવ છોડવાની કોશીશ કરતો હતો તે વખતે એ ટેવની તલબ બહુજ જોરાવર થવા લાગી અને કેટલાંક વરસો સુધી કંટાળો લાગ્યો. એક દિવસે જ્યારે ઘણીજ ઠંડી પડતી હતી, તે વખતે તે બજારમાંથી માલ ખરીદી ઘેર પાછો ફરતો હતો. રસ્તામાં એક દારૂની દુકાન આગળથી પસાર થવાનું હતું. જેમ જેમ તે દુકાનની નજદીક આવતો ગયો, તેમ તેમ તેની આગલી ટેવ વધારે ને વધારે જોર કરવા લાગી અને તેને એવું લાગ્યું કે, હવે આગળ પસાર થઈ શકાવાનું નથી. તેને એવું લાગ્યું કે તે દારૂની દુકાન આગળથી પસાર થઇ શકાતુંજ નથી. પોતે ખરીદેલો માલ બાજુ મૂકી દીધો, પાસેના જંગલમાં ગયો અને ગોઠણે મંડળે પડી ખુદાને કાકલુદીથી બંદગી કરી કે, આ ખરાબ તલબમાંથી તેને છોડવે. તે કહે છે કેઃ–"ખુદાએ મારી બંદગી સાંભળી અને તેનો મને જવાબ મળ્યો. હું જમીનપરથી ઉઠ્યો તે વખતે આ ટેવથી છૂટો થયેલો માણસ થયો અને તે વખતથી તે આજસુધી હું છૂટો છું."

બીજો દાખલો

ટેનીસીમાં એક અધિપતિ કે જે તંબાકુનો ગુલામ થઇ ગયો હતો, તે પોતાનો હેવાલ નીચે પ્રમાણે આપે છેઃ–"તંબાકુની ટેવ છોડવાને હું દઢ મનથી વારંવાર નિશ્ચય કરતો હતો. કોઇ કોઈ વખત થોડાક મહિના અથવા અઠવાડિયાં. એક વખત બાર મહિનાસુધી તંબાકુથી દૂર રહ્યો, પણ એ ચીજની તલબથી તદ્દન છૂટો થયો ન હતો."

"તા૦ ૧ લી ડીસેંબર ૧૮૫૦ ને રવીવારે સવારે હું એકાંત જગ્યામાં ગયો. મારા ગોઠણે પડયો અને ખુદાને અરજ કરી કે, આ ટેવ છોડવાને મને મદદ કર. ત્યાં ને ત્યાં તેણે પાકો નિશ્ચય કર્યો કે, ખુદાની મદદથી આ શાપપાત્ર ચીજને કદી પણ અડકીશ નહિ; અને તે દિવસથી આજસુધી મને બીડી પીવાની અથવા તંબાકુ ખાવાની તલબ થઇ નથી. જ્યારે પણ હું તંબાકુ જોતો તે વખતે ઈશ્વર તરફ મારૂં અંતઃકરણ રાખી, આ ચીજથી દૂર રહેવાને મને મદદ કરવાની તેને આજીજી કરતો હતો. હું આજે ૨૩ વરસ થયાં એ ચીજની ઈચ્છાથી દૂર થયો છું."

પ્રિય વાંચનારને છેવટે મારી એટલીજ સૂચના છે કે, કોઈ ખરાબ ટેવ પડી હોય તો તે એકદમ દૂર થઇ શકશે નહિ, ઘણીક વખતે એ ટેવ ઉપર કાબુ મેળવવામાં નિષ્ફળતા મળશે, તેથી કોશીશ છોડી દેવી નહિ; પણ ખંત રાખવી અને જ્યારે પણ ખરાબ ટેવ હુમલો કરે, તે વખતે બંદગી કરવી ચાલુ રાખવી. ઘણીક કોશીશો પછી બંદગીનું બળ જોરાવર થશે અને છેવટે એ ખરાબ ટેવોથી દૂર રહેવાની પૂરતી શક્તિ મળશે. છેવટે એટલુંજ ઇચ્છું છું કે, આ પતેતીના શુભ દિવસે સર્વ કોઈ પોતાની ખોડખાંપણ તપાસી બંદગીના બળવડે તેઓને દૂર કરી ખરૂં સુખ ભોગવવાને શક્તિવાન થાય ! આમીન !

આંખનો આબાદ ઉપાય

ખાખરાના મૂળનો અર્ક—આ અર્કને સુરમો આંજવાની સળીવડે આંખમાં આંજવાથી આંખની ઝાંખ, ખીલ, પડળ, ફુલું, છારી વળવી, મોતીઓ, ઝામરવા વગેરે આંખનાં તમામ દરદોમાં ફાયદો થાય છે. આ દવા થોડા દિવસ આંખમાં આંજવાથી આંખનું એટલું બધું તેજ વધી જાય છે કે, ઘણા વિદ્યાર્થીઓનાં ચશ્મા ઉતરી જાય છે. આ દવા આંખનાં દરદોમાટે ખાસ અનુભવસિદ્ધ અને અકસીર છે.

ખાખરાનાં મૂળના લાંબા લાંબા પાતળા ટુકડા કરીને એક હાંલ્લામાં ભરીને એક શકોરાથી તેનું મોં બંધ કરી દેવું. પછી જમીનમાં એક ખાડો ખોદી તેમાં કલાઇવાળું અથવા માટીનું શીડું વાસણ મૂકવું અને તેની ચારેબાજુએ પાણી ભરી રાખવું. પછી બંધ કરેલા હાંલ્લાને કાણું પાડી તે કાણું નીચેની તરફ રહે તેવી રીતે ખાડામાંના વાસણ ઉપર મૂકી સજ્જડ બંધ કરી તેની ચારે તરફ અડાયાં-છાણાંનો તાપ કરવો. આથી મૂળીઆંનો અર્ક છિદ્રવાટે નીચેના વાસણમાં ટપકશે. જે ઘરભાગ હોય છે તે નીચે જામી જશે અને પાતળો અર્ક ઉપર રહેશે. તે પાતળા અર્કને ગાળી લેવો અને તેનો અંજનતરીકે ઉપયોગ કરવો. આથી ઉપર જણાવેલાં આંખનાં તમામ દરદોમાં ફાયદો થશે.

મઘની સેવાવૃત્તિ

("બુદ્ધલીલા સારસંગ્રહ" નામના પુસ્તકમાંથી)

હજારો વર્ષ પૂર્વે મગધ દેશમાં મચલ નામના એક ગામડામાં એક ખેડૂતના કુળમાં મઘ [illegible] હતો. તે જ્યારે ઉંમરલાયક થયો, ત્યારે પોતાના ગામના લોકોની સ્વાર્થપરાયણતા [illegible] ખૂબ ખિન્ન થયો. તે પોતાના ગામના રસ્તા સાફ કરવાનું, ગંદવાડ દૂર કરીને [illegible]નું, પોતાના પાણીમાં ગંદુ પાણી ભળે નહિ તે માટે કૂવાને પાળ બંધાવવાનું, વગેરે બીજાં લોકોપયોગી કામો કરતો; પરંતુ તેના આ કામથી રાજી થવાને બદલે ગામના લોકો તેને [illegible] તેઓ ચોરાઓપર કે દારૂનાં પીઠાંપર બેઠા બેઠા કહેતા કે, "જુઓ! આ પેલો મૂર્ખનો મઘ! [illegible] ઘરનું કામ છોડીને આવ્યો નકામી માથાફોડ કરવાને! એકલાથી તે કંઈ આખા ગામનું થયું છે કે? આપણે ભલા ને આપણું કામ ભલું! તેને બદલે આ તો ગામનું ભલું કરવા નીકળ્યો છે! શું કરવું છે આપણે આખા ગામને! મઘને પોતાની મૂર્ખાઈ માટે કોઈક દિવસ પસ્તાવો પડશે."

મઘની ઉઘાડી નિંદા થતી, એટલુંજ નહિ પણ તેનાં સગાંઓ પણ તેની વિરુદ્ધ હતાં; તોપણ પોતાનું કર્તવ્ય છોડી દીધું નહિ. મઘ એક દિવસ એકાદ રસ્તો સાફ કરે અને બીજે દિવસે આસપાસની ઘરમાંથી સ્ત્રીઓ કચરો નાખી જાય. કોઈ વૃદ્ધ કહે કે, આ ગંદવાડ શું કામ છે! તો તેઓ કહેતીઃ–"તમારે શું! પેલો મઘ મુઓ છે ને! તે ભલેની અને કચરો સાફ!"

મઘના આત્મસંયમનું પરિણામ જૂના જમાનાના લોકો ઉપર તો કાંઈ પણ થયું નહિ; પરંતુ તેનો આ માર્ગ સારો કેમ ન હોય એવી એક બે તરુણોને શંકા આવવા લાગી.

ગામના બે તરુણ મિત્રો મઘથી આકર્ષાઈને તેને ગુરુ કરવાના ઇરાદાથી તેની પાસે ગયા અને બોલ્યાઃ–"આજસુધી અમે તારી ઉપેક્ષા કરી, એ માટે અમને અનંત દુઃખ થાય છે. અજાણીને ઘેર પડેલી થાપણની જેમ ખબર ન પડે, તેમજ તારા સદ્‌ગુણની તું અમારી પાસે હોવા છતાં અમને ખબર પડી નહિ. આજથી અમે તારા શિષ્ય થઈ તારું અનુકરણ કરી સત્કર્મમાં કાળ ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો છે." મઘ બોલ્યોઃ–"મિત્રો! સદાચરણમાં કાળનો સદ્વ્યય કરવાની તમારી ઇચ્છામાટે તમને ધન્ય છે; પરંતુ આમાટે મારું શિષ્યત્વ સ્વીકારવાની આવશ્યકતા નથી. મારા જેવા તો મર્ત્ય–નાશવંત છે, એ તમે જાણોજ છો; માટે આવા ક્ષણભંગુર પ્રાણીનું શિષ્યત્વ સ્વીકારતાં આપણે બધા ધર્મનું શિષ્યત્વ સ્વીકારીએ તો સારું; કારણ ધર્મ શાશ્વત છે. તે અનાદિ છે, તેને આપણી પાસેથી કોઈપણ દૂર કરી શકે એમ નથી."

"કુમાર્ગથી નિવૃત્તિ અને સત્કર્મમાં પ્રવૃત્તિ એને સાધુ લોક 'શીલ' કહે છે. પ્રાણીનો ઘાત ન કરવો, ચોરી ન કરવી, વ્યભિચાર ન કરવો, અસત્ય ભાષણ ન કરવું અને માદક પદાર્થનું સેવન ન કરવું—એ પાંચ નિયમ એકનિષ્ઠાથી પાળીએ તો આપણે કુકર્મથી બચી જઈએ અને પરોપકારાદિ સત્કૃત્યમાં આપણા કાળનો ઉપયોગ કરી શકીએ."

તરુણ બોલ્યાઃ–"આજથી આ પાંચ નિયમો અમે બરાબર શ્રદ્ધાપૂર્વક પાળીશું અને ઘરકામથી બચેલો કાળ સત્કર્મમા ગાળીશું."

આમ ધીરે ધીરે મઘને ત્રીસ અનુયાયી મળ્યા. તે સૌએ મળી રોગી લોકોમાટે અને અનાથ અપંગ લોકોમાટે એક ધર્મશાળા સ્થાપન કરી. આસપાસના ગામના રસ્તા સાફ કર્યા, નાના નાના પૂલો બાંધ્યા, તળાવો ખોદ્યાં અને એવાં બીજાં લોકોપયોગી કામો કર્યાં. આ ઉપરાંત તેઓ પોતાના પરગણાના લોકોને પંચશીલનો ઉપદેશ કરતા. તેમના આ કાર્યનું આખા પરગણા ઉપર એવું પરિણામ થયું કે, થોડા અપવાદ બાદ કરતા ત્યાંના બધા લોક સદાચારી બન્યા. દારૂનાં પીઠાંવાળાને પોતાની દુકાનો બંધ કરવી પડી અને ત્યાંના મુખી–ન્યાય અને વસુલી અમલદાર–ને દંડના રૂપમાં ઘણીજ મોટી પ્રાપ્તિ થતી, તે નહિ જેવી થઈ ગઈ.

આ પરગણાના લોકોમાં પહેલાં એટલા ટંટા થતા કે તેનો નિકાલ કરતાં મુખીને જમવાની સુદ્ધાં ફુરસદ મળતી નહિ; પણ હવે મુખીને આખો દિવસ તકીઆને અઢેલી વાતો કરતાં બેસવું અને કચેરીનો વખત પૂરો થતાં ઘેર જવું, એટલોજ ઉદ્યોગ રહ્યો. પોતાના પરગણામાં સ્થિતિ આવીઃ

કેમ પલટાઇ ગઇ, તેની તપાસ કરતાં મઘ અને તેના ત્રીસ અનુયાયીઓએ આ બધી ક્રાંતિ કર્યું મુખીને જણાવ્યું. આ ત્રીસને આ પ્રદેશમાંથી ઉંચકી લીધા સિવાય લોકો પહેલાંના જેવી સ્થિતિમાં આવશે નહિ એમ વિચારી કાંઇ જરૂરી કામમાટે પોતે મગધદેશના રાજાને મળવા જાય છે એમ પોતાના હાથ નીચેના લોકોને જણાવી તેણે રાજધાનીનો રસ્તો પકડયો.

રાજાને મળી મુખી બોલ્યો:–"મહારાજ શું કહેવું ? અમારા દેશમાં ત્રીસ તોફાનીઓ અને તેમના નાયકે ઘણોજ ઉત્પાત મચાવી મૂકયો છે. બધા લોક ગામ છોડી નાસે છે અને હરામખોરોના ડરથી અમારા પ્રદેશમાં બીજા લોક આવતા નથી; આ પ્રમાણે ખેતી, વેપારરોજગાર બધું બંધ પડી ગયું છે. હવે આપને અમારા પરગણામાંજ નહિ, પણ આસપાસના સૌ પ્રાંતમાં પણ કર વસુલ કરવો અશકય થઈ પડશે."

રાજા અતિશય સંતાપ પામી બોલ્યો:–"આ વાત તમે મને જણાવી એ બહુ સારૂં થયું; તમારી સાથે હું નાની ફોજ આપું છું, તેની સહાયથી તમે તે તોફાનીઓને પકડી લાવો."

મુખીએ પોતાના પરગણામાં જઈ, મઘ અને તેના સાથીઓને પકડયા. તેઓએ મુખીનો કાંઇ પણ વિરોધ કર્યો નહિ. તેમને પકડવામાટે રાજાનો હુકમ છે, એમ કહેતાંની સાથેજ તેઓ પોતાની મેળે સ્વાધીન થયા, તેમના હાથપગમાં બેડીઓ ઘાલી દીધી અને તેમને પકડી આણ્યાના સમાચાર રાજાને આપ્યા. રાજા તે વખતે અંતઃપુરમાં હતો. આ દરોડાખોરોને જોવાની તેને ફુરસદ નહતી. તેણે ત્યાંથીજ હુકમ છોડયો કે, તોફાનીઓને મહેલના આંગણામાં ઉંધા સુવાડી તેમના શરીરપર હાથી ચલાવો.

રાજાના હુકમ પ્રમાણે મઘ અને તેના સાથીઓને મુસ્કેટાટ બાંધી ઉંધા સુવાડવામાં આવ્યા. પછી હસ્તીશાળામાંથી એક મદોન્મત્ત હાથી તેમનાપર છોડવાને સજ્જ કરવામાં આવ્યો.

મઘે પોતાના અનુયાયીઓને કહ્યું:–"ભાઇઓ ! આજસુધી આપણે સદાચારમાં કાળ ગાળ્યો છે. હવે આપણામાંના કોઇને એમ લાગવાનો સંભવ છે કે, સદાચરણથી મનુષ્ય સુખીજ થાય છે એમ નથી. અમે અમારૂં જીવન સત્કર્મમાંજ ગાળ્યું છે, છતાં અમારાપર આ સંકટ કેમ આવ્યું? પણ મિત્રો ! આ સમયે એવા વિચારનો સ્પર્શ પણ તમારા દિલને થવા દેશો નહિ. આ લોકમાં ન્યાયયુક્ત વ્યવહાર નહિ હોય, છતાં પરલોકમાં આપણાં કર્મોનું યોગ્ય ફળ આપણને મળવાનું છે. આ લોકમાં કોઇ લુચ્ચો માણસ પુષ્કળ સંપત્તિ મેળવે છે અને કોઇ સત્પુરુષ દારિદ્રયમાં દળાય છે, એટલે આ લોકમાં તો માણસને ન્યાય મળતો નથી, એ ખુલ્લું છે; પરંતુ આપણાં કર્મોથી આપણે એટલા બધા બંધનમાં આવી જઇએ છીએ કે તેને લીધે પરલોકમાં આપણો છૂટકારો થવો અત્યંત અશકય થઈ પડે છે; માટે આપણાં કુકર્મોજ આપણા રક્ષક અને આપણાં સત્કર્મોજ આપણા ન્યાયાધીશ થશે, એ ચોકકસ ધ્યાનમાં રાખજો. વળી તમારા મનને ખોટું લાગતું હોય તે વખતે જો તમારૂં મરણ થશે તો તેનું પરિણામ અત્યંત અનિષ્ટ આવવાનું, કેમકે મનુષ્યનું મન અસ્થિર હોય તે વખતે જો તેનું મરણ થાય તો પુનર્જન્મમાં તે હીન યોનિમાં જન્મે છે, એવાં ઋષિમુનિઓનાં વચન છે; તેથી આ પ્રસંગે તમારી મૈત્રીભાવના દૃઢ કરો. જેવો તમારો લોકપર પ્રેમ હતો, તેવોજ તમારી ઉપર ફરિયાદ કરનાર મુખીપર, તમને મારવાનો હુકમ કરનાર રાજાપર અને તમને મારવાને પ્રેરાયેલા આ હાથીપર તમારો પ્રેમ થવા દો. શત્રુ, મિત્ર, તટસ્થ અને હું એવા ભેદ મનમાંથી કાઢી નાખી સર્વની ઉપર મૈત્રી થવા દો. એક દેહનાં જેમ ભિન્ન ભિન્ન અંગો હોય છે, તેમજ આપણે એક વિશ્વનાં અંગો છીએ, એ સમજ ઢીલી પડવા દેશો નહિ. આજપર્યંત કરેલાં સત્કર્મોનું તમે આ સમયે ચિંતન કરો."

[illegible] મઘ અને તેના સાથીઓને મારવામાટે માવતે હાથીને આગળ આણ્યો, ત્યારે તે [illegible] એકદમ પાછળ હટયો! કેમે કર્યો તે તેમના શરીરપર પગ દેજ નહિ. ફરી [illegible], એમ બેચાર હાથી આણ્યા; પરંતુ તે સર્વ માવતના અંકુશના મારની દરકાર ન [illegible] કરી [illegible], એકે હાથીએ મઘને અને તેના સાથીઓને ઉપદ્રવ કર્યો નહિ!

આ સમાચાર રાજાને મળતાંજ તે બોલ્યો:–"આ લોકો હાથીનો મંત્ર જાણતા હોવા જોઈએ કે [illegible] જોઇએ."

[illegible]–"મહારાજ ! અમારો મંત્ર કહીએ તો આજસુધી અને એકનિષ્ઠાથી શીલ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

મહાન શોધક એડીસન બહેરા કેમ થયા છે ?

([illegible])

આ મહાપુરૂષને નાનપણમાં કોઈએ માથા ઉપર [illegible] ... તેમનાં પત્નીને તેમને માટે [illegible] ... [illegible] ... કાન [illegible] ... ડૉક્ટરે કહ્યું કે [illegible] ... ઓપરેશન કરવામાં આવે તો કાન [illegible] ... મિ૰ એડીસની [illegible] ... કહ્યું કે:— " ડૉકટરને ટેલીફોન કરી [illegible] "

તેમની સ્ત્રીને કાને આ વાત આવી ત્યારે તે [illegible] ... તેમણે [illegible] ... પૂછ્યું ત્યારે તેમના પતિએ જણાવ્યું કે:—

" આસપાસની [illegible] ... હું [illegible] ... મારા [illegible] ... મારે [illegible] ... તેથી હું છું તેમજ રહું."

ફોનોગ્રાફની શોધ કરીને જગતમાં અવાજ પ્રસરાવી દેનાર તથા ટેલીફોનદ્વારા દૂરસુધી અવાજ પહોંચાડનાર આ મહાપુરૂષે પોતે આ પ્રમાણે પક્ષીઓનાં મધુર ગાયન અને મનુષ્યોનું સુંદર સંગીત કે બાળકોના કાલાકાલા બોલ સાંભળવાનો આનંદ લેવામાટે [illegible] યત્ન કર્યો અને તે લાભ ખોયો એ ઓછો આત્મભોગ કહેવાય ! પરોપકાર આથી બીજો વધારે કયો !

એમને મોટરમાં ફરવાનો બહુ શોખ છે અને પ્રખ્યાત ફોર્ડ મોટર બનાવનાર કરોડાધિપતિ તેમના ગાઢ સ્નેહી છે. ખોરાકમાં પોતે રોટલી અને દૂધ લે છે. ઘણીવાર રાતના બે વાગ્યાસુધી વાંચ્યા કરે છે ને સવારે સાત વાગે તો પાછા કામે વળગે છે.

પુષ્પોની સુવાસ અને તેમના ખીલતા વિવિધ રંગ તેમને બહુ પ્રિય છે, તેથી પોતાના સુંદર બગીચામાંજ તેઓ ઘણીવાર પોતાના મિત્ર મિ૰ ફોર્ડ સાથે વિવિધ ચર્ચામાં આનંદ લે છે.

જગદ્‌ગુરુનું આગમન

(હિંદુસ્તાન તા. ૬–૬–૨૬)

આ વીસમી સદીના યુગમાં દુનિયા જડવાદના મહાસાગરમાં ઊંડે ને ઊંડે ધસતી જાય [illegible] વાદના કે નૈતિક ઉન્નતિમાર્ગે એ દુનિયાને દોરવામાટે કોઇ મહા[illegible] [illegible] આધ્યાત્મિક ભાવનાપ્રધાન હિંદ જેવા દેશને અને જેમના [illegible] ઇશ્વરના અસ્તિત્વની માન્યતા ઉપર રચાયા છે એવા [illegible] પડે; પરંતુ હવે અંધશ્રદ્ધાનો યુગ ગયો છે અને હિ[illegible] [illegible] કે સિદ્ધાંત માન્ય થઇ શકે એવામાંજ શ્રદ્ધા રાખવાની [illegible] છે. ૧૯ મી સદીના અંતમાં હિંદીઓને આધ્યાત્મજ્ઞાનની ઝાંખી કરાવ[illegible] [illegible] માંથી બચાવવા હિંદમાં ત્રણ મહાન હિંદીઓ સ્વામી [illegible] વિવેકાનંદે આગમ જગાવી હતી. તેમના અસાધારણ પરિશ્ર[illegible] [illegible] નહિ, પણ અમેરિકામાં પણ થઇ અને ત્યાંના પણ ઘણા [illegible] નથી. હિંદને અત્યારે કોઇ સંત કે મહાપુરુષની જરૂર છે [illegible] ગુરુના અભાવે હિંદનું નૈતિક અધઃપતન થતું [illegible]

[illegible] થીઓસોફીના પ્રમુખ શ્રીમતી એની બેસંટે એક નવો [illegible] એક હિંદી યુવકને નવા જગદ્‌ગુરુતરીકે ઓળખાવ[illegible] ભાષણમાં જણાવ્યા કરતાં હતાં કે, દુનિયામાં થોડા [illegible] અને દુનિયાને સન્માર્ગે દોરશે. આવાં કથન [illegible] ઉપર તેમણે એક કૃષ્ણમૂર્તિ નામના [illegible] શિક્ષણ આપવાની [illegible]

તેમણે પોતાનાં મંતવ્યોનો પ્રચાર કરવા શા શા પ્રયાસો કર્યાં છે ? એ દુનિયાને ખબર નથી.
ણુ જણાવે છે કે, તેઓ એક સામાન્ય વ્યક્તિ છે અને ટેનીસ જેવી રમતોમાં રસપૂર્વક
રહે છે અને તેમને જે અસાધારણ ગરજ આપવામાં આવી છે, તે માટે તેઓ યેગ્ય નથી.
| થીઓસોફીસ્ટોની સભામાં એક જણાએ ડૉ૦ બેસંટના નવા કૃત્યનો વિરોધ કર્યો, એટલે
સંટ એટલાં ઊકળી પડ્યાં કે, તેમણે થીઓસોફીકલ સોસાયટીના પ્રમુખપદનું રાજીનામું આ-
ધમકી પણ આપી હતી. આ બધું શું સૂચવે છે ? અમને તો લાગે છે કે ડૉ૦ બેસંટ નિ-
કી અને અજાણતાં પોતાનાં મંતવ્યોમાં પોતાના અનુયાયીઓને અને દુનિયાને આંધળી
વાનો પ્રયાસ કરી રહ્યાં છે. શ્રી. કૃષ્ણમૂર્તિ એ જગદ્‌ગુરુનું વાહન છે, એ માનવાને આ યુગમાં
| તૈયાર નથી. એઓથી એક સારા ધર્મપ્રચારક હશે તેમજ તેમનું જીવન ઉચ્ચ શ્રેણીનું હશે,
જ નહિ પણ તેમના પ્રત્યે અંગત અમારે લેશ પણ વાંધો કે વિરોધ નથી; પરંતુ તેમને
ગુરુના વાહનતરીકે ઓળખાવવા, એ વાત ગળે ઉતરતી નથી. ડૉ૦ બેસંટ આવી રીતે અધ-
નું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવવાના પ્રયાસ કરે એ શું હાસ્યાસ્પદ નથી લાગતું ?

વિજળીથી સાવચેત રહેવાની જરૂર

(ગૃહલક્ષ્મી-૧૭ મું વર્ષ-અંક ૪-૫ માંથી)

આકાશમાં ઘનઘોર વાદળ છવાયાં હોય અને વિજળી ચમકાર કરી રહી હોય, ત્યારે કોઇ
| અગાશીમાં નહિ જવું જોઇએ.

યાદ રાખવું કે ઉંચી ચીજો, જેવી કે ઝાડ, ધ્વજા યા કોઈ ઉંચી ઇમારત વિજળીને પોતાની
| ખેંચે છે, માટે આ ચીજોથી દૂર રહેવું જોઇએ. જો તમે કોઇ ઝાડવાળી જગામાંજ હો તો ઝાડની
સે ન જવું. જો એકલા અને બીજાઓથી જુદા ઉભા હો તો ઝાડના ઝુંડમાં રહેવું, ઉંચાં
ડથી દૂર રહેવું.

વરસાદ વરસતો હોય અને વાદળ ગાજી રહ્યું હોય તો દોડીને એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે ન
વું; દોડવાથી હવામાં હલનચલન પેદા થાય છે, તેનાથી થતા વેગને લીધે વિજળી તેના તરફ
ખેંચાઈ આવશે.

આવે વખતે તમે કોઇ ઘરમાં હો તો બારીએથી દૂર રહેજો અથવા તો બારીઓ બંધ કરી દેજો.

ઘનઘોર વરસાદ, વાદળોની ગર્જના અને વિજળીના કડાકા થતી વખતે છત્રી ઓઢીને કોરા
રહેવા કરતા ભીંજાઇ જવું સારૂં છે. દોરી ચીજો વિજળીને વધારે ખેંચે છે.

જંગલની જડીબુટ્ટી—આંગણામાંની દવા

(દલિત કોમના એક અંકમાંથી)

ધૂપતરીકે બાળવામાં આવતા ગુગળથી તો ભાગ્યેજ કોઇ અજાણ્યું હશે. આ ગુગળની એક
સરસ અને અકસીર બનાવટ છે, તે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

આસંધ, અનિવિષ, પીંપર, શતાવરી, કાંટાશેળીઆનાં મૂળ, ગળો, વરધારો, વરીઆળી,
હરડે, ચત્રક, નાગરમોથ, કચોરો, વજ, અરકશીનાં પાન, બિલી, એરંડાના મૂળ, રાસના અને
ધમાસો, આ અઢાર ચીજો બે બે તોલા લેવી અને તેમાં શુદ્ધ કરેલો ગુગળ ચાર તોલા મેળવી,
બધાને અધકચરૂં ખાંડી નાખી દરરોજ એક તોલો સવારે ને એક તોલો સાંજે પાશેર પાણીમા ખૂબ
ઉકાળી અધોળ પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળીને પી જવું. આ ઉકાળો એટલો બધો તો
અકસીર છે કે એથી ગમે તેવો લકવો અગર સંધીવા હોય અગર અધું અંગ પથ્થર જેવું બંધાઇ
ગયું હોય તોપણ તે દરદ નાબુદ થઈ જાય છે.

પેટની કબજીયત રહેતી હોય તો બે ત્રણ દિવસે એરંડીઆ તેલનો જુલાબ લેવો.

બગલની ગાંઠ વધેલી હોય તો તે ઉપર ગુગળ અને ચૂનો એકરો કરી લઈ ચોપડવામાં આવે છે.

કનકહાસ

(લેખક-દત્તાત્રેય બાળકૃષ્ણ કાલેલકર, નવજીવન-તા-૨૭-૯-૨૧)

[illegible] નૈતિક નિયમો અને ભૌતિક નિયમો વચ્ચે સંબંધ હોવોજ જોઈએ [illegible] આ શ્રદ્ધા સર્વ દેશોમાં છે અને સર્વ કાળે છે. પ્રજાને [illegible] વિભિન્ન રીતે બેસાડવા માગે છે અને તેથી અનેક જાતના વહેમો [illegible] જગતમાં એને ઠોકર લાગી, કે તરતજ એને કહેવાનું [illegible] પરિણામ ! હજી દુનિયામાં સત રહ્યું છે." લાલાજીને પંજાબનો [illegible] અને થોડાજ દિવસમાં જો તે લે૦ ગવર્નર મરી જાય, તો [illegible] ! આત્મજનને હેરાન કરવા એ કંઈ સહેલી વાત છે ?" [illegible] કે:—" જો અત્યારસુધી હું આસન ન [illegible] તો આકાશમાં સૂર્ય શોભી જાઓ અથવા તો [illegible] સાચી છે, પણ પ્રજા સાથે એનો મેળ [illegible]

[illegible] બંદર પાસે ઉડાણી કરીને એક દેવાલય હોય છે. [illegible] પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે. કોઈ વેપારી [illegible] બાલાપુ બંદર પાસે એનું વહાણ આવ્યું તો [illegible] પણ આગળનો રસ્તો ન મળે. એકએક [illegible] મહાપુરુષે આ દૃશ્ય જોયું. એના [illegible] 'બાબા, આ અનાગીને [illegible] વીતરાગ યોગીનીજ [illegible] આ કૃપા હતી એમ [illegible] "મહારાજ ! આ નૌકામાં [illegible]

[illegible]

प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते । अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत् तन्मयो भवेत् ॥ એવી ટેકી તીરંદાજીમાં પણ પ્રવીણ થવાનો છે!) ગિનકદુર્ગ (હાલનું ગિનગુરુ)ના રાજાની નોકરીમાં એ સેનાપતિના હોદ્દા સુધી ચઢ્યો. પૈસા અને પ્રતિષ્ઠાનો એ સ્વામી બન્યો; પણ એક રાતે એક લડાઈમાં એને ઉપરતિ થઈ. અંદરના અવાજે પડકાર કર્યો કે:–"બાપ! આ ખોટી દુનિયાની માયા છોડી દે અને એકતારી તથા ભિક્ષાપાત્ર હાથમાં લઈને દાસ થા. આત્મવીરોનું લક્ષણ જ છે કે જીવનમાં ફેરફાર કરતાં તેમને મન સાથે ઝાઝું લડવું પડતું નથી અને લડવું પડે તોયે તેમાં તેઓ હારી જતા નથી. વીરનાયકે ગૃહસંસાર છોડ્યો અને એ યાત્રાએ ઉપડ્યો. તિરુપતિ, કાંચી, કલહસ્તી વગેરે ફરી વિજયનગર ગયા. એ વખતે મહાન કૃષ્ણદેવરાય રાજ્ય કરતા હતા. અહીં તેમને એમના ગુરુ મળી ગયા. એમણે માધ્વસંપ્રદાયની દીક્ષા લીધી અને ફરી યાત્રાએ ઉપડ્યા.

ચિદંબરમ, શ્રીરંગમ, મદુરા, રામેશ્વર, અનંતશયન, કન્યાકુમારી, ગોકર્ણ વગેરે યાત્રાઓ કરી અનેક જાતનાં કષ્ટ વેઠી કનકદાસ ઉડપી આવી પહોંચ્યા. ઉડપી એટલે ચુસ્ત સનાતની બ્રાહ્મણોનું થાણું. કનક જેવા અંત્યજને ઊભા રહેવા પણ કોણ દે! પછી ભિક્ષા મળવી તો દૂર જ રહી. ઠીક સાંસા પડ્યા પછી વાદિરાજ સ્વામીનું ધ્યાન એના તરફ ગયું. ઉડપીના મંદિરની વ્યવસ્થા જુદા જુદા આઠ મઠના સ્વામીઓ પાસે છે. એમાંના સોડે મઠના મુખ્ય તે વાદિરાજ સ્વામી. અસાધારણ વિદ્વાન અને ધર્મશીલ તરીકે તેમની ખ્યાતિ છે. તેમણે જોઈ લીધું કે કનકદાસ તો પોતાના કરતાં પણ ચડે એવો છે. મંદિરની પૂજા થયા પછી વાદિરાજ સ્વામી રિવાજ પ્રમાણે હસ્તોદક આપે અને પછી જ બધા બ્રાહ્મણો જમવા બેસે. આ હસ્તોદક તો પ્રતિષ્ઠાના ક્રમ પ્રમાણે જ અપાય. કનકની યોગ્યતા જાણ્યા પછી વાદિરાજ મંદિરમાંથી નીકળે કે પ્રથમ કનક પાસે જાય; એને હસ્તોદક આપે ત્યાર પછી જ બીજા બ્રાહ્મણોને મળે. બ્રાહ્મણો આથી ખૂબ ચીડાયા. વાદિરાજે કહ્યું:–"અરે, કનકદાસ મારા કરતાંએ મોટા છે. એને ચરણામૃત પ્રથમ ન આપું તો અધર્મ થાય. બ્રાહ્મણોએ પ્રમાણ માગ્યું, વાદિરાજ મંદિરમાં ગયા અને જમણા હાથની મુઠ્ઠી વાળી બહાર આવી બ્રાહ્મણોને પૂછે છે:–'બ્રાહ્મણો! મારા હાથમાં શું છે તે કહો.' દરેકે જૂદા જૂદા જવાબ આપ્યા. છેવટે કનકનો વારો આવ્યો. એ તો ભક્તિમાં મગ્ન જ થઈ ગયા. એમના કંઠમાંથી ગાન સ્ફુર્યું, "એ તો વાસુદેવ પરમાત્મા જ છે." જેમ જેમ ગાન વધ્યું તેમ તેમ વાદિરાજના હાથનો બોજો વધવા લાગ્યો. તેઓ તે ખમી ન શક્યા. તેમણે મુઠ્ઠી ઉઘાડી તો તેમાં શું હતું? એક શાળીગ્રામ અને તુલસીપત્ર.

વાદિરાજ સ્વામીએ એક દફ્મે બ્રાહ્મણોને એક એક કેળું આપ્યું અને કહ્યું:–"આજે એકાદશી છે, કોઈ જુએ નહિ એવે ઠેકાણે જઈને આ ખાજો." અર્થાત્ કનકને પણ એક કેળું આપ્યું હતું. સાંજે બધા ભેગા થયા, પોતાની આજ્ઞાનું પાલન કેવું થયું છે એ જોવા વાદિરાજે દરેક જણને પૂછ્યું. દરેક જણે ક્યાં ક્યાં એકાંત શોધ્યો? આ જાણી લઈએ તો ખૂબ રમુજ પડે. એકલા કનકદાસના હાથમાં કેળું એમ ને એમ રહ્યું. એણે કહ્યું:–"જ્યાં જાઉં ત્યાં વાસુદેવ છે જ. એકાંત મળે ક્યાં? એટલે હું કેળું એમ ને એમ લઈને બેઠો છું."

એજ દિવસે કનકદાસને મંદિરના તળાવમાં નાહી દર્શન કરવાનું મન થઈ આવ્યું. વાદિરાજ ઉડપીમાં ન હતા. કનકના કોડ પૂરા કરે એવું બીજું કોઈ ઉડપીમાં ન હતું. જેટલી વાર દર્શન કરવા જાય તેટલીવાર બ્રાહ્મણો એમને કાઢી મૂકે. આખરે નિરાશ થઈને કનક મંદિરની પાછળ ગયો અને ગાવા લાગ્યો. કરુણામાં એણે પોતાનું આખું હૃદય ઠલવી દીધું. પરમાત્માથી એ સહેવાયું નહિ. મૂર્તિ એકાએક પેલા કર્મકાંડી બ્રાહ્મણોથી વિમુખ થઈ પાછલી બાજુએ મોં ફેરવી ઉભી.

આ થયું શું? હવે કરવું શું? કોઈને સૂઝે નહિ, વાદિરાજ આવ્યા. એમણે બનેલી બીના જાણ્યાં પછી તુરંત કહ્યું:–'અરે, તમે કનકદાસનો કંઈક ગુન્હો કર્યો છે તેથી જ વાસુદેવે આપણા આચારધર્મ તરફ પૂંઠ ફેરવી છે." આખરે એમણે મંદિરની પાછલી દીવાલમાં ઉપર કહ્યું છે તેમ, પથરાની જાળી કોરાવી અને કનકને દર્શન થયાં! આજે પણ એ બારી 'કનકની બારી' નામે ઓળખાય છે. એ બારી પાસે જ કનકની કુટિ છે. આજે ત્યાં એક સંસ્કૃત વર્ગ ચાલે છે.

એક રથયાત્રાને પ્રસંગે કોણ જાણે શાથી, પણ રથ કેમે કર્યો ખમે નહિ. આખરે વાદિરાજે કહ્યું:–"એમ જ દેખાય છે કે કનકના સ્પર્શ વગર રથ ચાલવા દેવાની પરમાત્માની મરજી નથી."

ધન્ય છે વાદિરાજ સ્વામીને કે જેમણે જોઈ લીધું કે, અંત્યજોના સ્પર્શ વગર સમાજનું ગાડું ચાલવાનું નથી. આજે કર્ણાટકમાં ચુસ્તમાં ચુસ્ત મરજાદી વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણો કનકનાં રચેલાં ભજનો ગાઇને ભક્તિરસ કેળવે છે; એને સંતતરીકે સ્વીકારી એનું ચરિત્રામૃત ગાવામાં પોતાને પાવન થયા માને છે અને છતાં એજ કનકદાસનાં જાતભાઇઓને હડધૂતના હડધૂતજ રાખે ! હિંદુધર્મનો બચાવ કરનાર વાદિરાજ સ્વામી દરેકના હૃદયમાં અવતરે નહિ તો હિંદુધર્મનો ર ચાલવાનો નથી અને પરમાત્મા હિંદુસમાજથી વિમુખજ રહેવાનો.

માબાપમાટે પ્રશ્ન

(ફૂ. જો. બાગલ. વ્યાયામના એક અંકમાંથી)

૧ છોકરાંઓએ સવારમાં વ્હેલાં ઉઠવું, પણ તમે વહેલાં ઉઠો છો કે કેમ ?

૨ ઉઠતાં વેંતજ આળસને અલગ કરી, ઝાડે ફરી આવી, કોગળા કરી નાખી દાતણપાણી પરવારી લેવું; પણ તમે તેમ કરો છો કે કેમ ?

૩ સવારમાં છોકરાં પાસે ભક્તિરસનાં ભજનો અથવા શ્લોકો તમે બોલાવો છો કે કેમ આપ પોતે કદી બોલો છો કે કેમ ?

૪ છોકરાંઓએ કસરત કરવી; પણ તમે તેમને કોઇ વખતે ઉત્તેજન આપો છો કે કેમ તમે જાતે વ્યાયામ કરો છો કે કેમ ?

૫ જીવન ગાળવામાં ડગલે ડગલે શક્તિની જરૂર પડે છે. તમે તેવું કોઇ વખતે છોકરાંઓને સમજાવ્યું છે કે કેમ ?

૬ તમે છોકરાંઓનાં દેખતાં ચાહ પીઓ છો અને ધુમ્રપાન કરો છો કે કેમ ?

૭ છોકરાંઓને સારૂં તાજું દૂધ મળે તેવી વ્યવસ્થા તમે કરી છે કે કેમ ?

૮ છોકરાંઓની સમક્ષ તમે ઘરગથ્થુ કંઈ વાત કરો છો કે કેમ

૯ પોતાનું કામ જાતે કરવું, કોઇના ઉપર આધાર રાખવો નહિ. તે મોટાઈ અને ડાહ્યાપણાનું લક્ષણ છે એવું તમે તેમને સમજાવ્યું છે કે કેમ ?

૧૦ નહાતી વખતે શરીરનો કયો ભાગ કાળજી રાખી ધોવો જોઈએ તે તમે તેમને કે વખતે કહ્યું છે કે કેમ ?

૧૧ ટાઢા પાણીથી નહાવાના ફાયદા તમે કોઇ વખતે છોકરાંઓને સમજાવ્યા છે કે કેમ

૧૨ પથ્થરથી શરીર ઘસવું નહિ તેવું તમે તેમને કહ્યું છે કે કેમ ?

૧૩ છોકરાંઓને તરતાં તમે શીખવ્યું છે કે કેમ ?

૧૪ શરીરે તેલ ચોળવાથી શું ફાયદો થાય છે, તે તમે છોકરાંઓને સમજાવ્યું છે કે કેમ

૧૫ હમણાં જે તેલો બજારમાં વેચાય છે તે નુકસાનકર્તા છે, તેવું તમે તેમને કોઇ વખતે કહ્યું છે કે કેમ ?

૧૬ નહાયા પછી શરીરે તેલ ચોળવાથી અથવા માથામાં તેલ નાખવાથી કેવા પ્રકારે ગંધ ઉઠે છે, તે તમે તેમને કહ્યું છે કે કેમ ?

૧૭ નહાયા પછી શરીરનો કયો ભાગ ખૂબ ઘસીને લૂછવો જોઇએ તે તમે સમજાવ્યું છે કે કેમ

૧૮ હમેશાં પ્રથમ ટાઢા પાણીથી માથું, ડુંટીની આસપાસનો ભાગ, ગુદા, જનનેન્દ્રિય ને તેની પાસેનો ભાગ તમે ધુવો છો કે કેમ ?

૧૯ આંખને શી રીતે ધોવી તે તમે જાણો છો કે કેમ ?

૨૦ આંખો ધોવાની રીત તમે છોકરાંઓને શીખવી છે કે કેમ ?

૨૧ આંખો ધોવાથી થતા ફાયદા તમે છોકરાંઓને કોઇ વખતે કહ્યા છે કે કેમ ?

૨૨ તમારા બાળકો દાતણ શાનાં કરે છે ?

૨૩ દાંત સાફ કરવામાટે દાતણ અથવા મંજન તમે તેમને અમુક સારૂં છે એવું કહ્યું છે કે કેમ

૨૪ દાંતનો અને આરોગ્યતાનો સંબંધ તમે છોકરાંઓને કોઇ વખતે સમજાવ્યો છે કે કેમ

૨૫ મોંઢું અને દાંતનો આરોગ્યના સાથેનો સંબંધ આપ જાણો છો ? છોકરાંઓને તમે કોઇ વખતે સમજાવ્યો છે કે કેમ ?

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન

([illegible])
[illegible]

આપણા શરીરમાં [illegible] ખોરાકની ચીજોમાં કેટલું પાણી છે તે આ નીચે આપ્યું છે.

ઘી	૧૦ ટકા.	દૂધ	૮૮ ટકા.
માખણ	૯ ,,	ઘઉં	૧૨ ,,
ચોખા	૧૨ ,,	ઈંડાની જરદી	૪૮ ,,
કણકી	૬૪ ,,	કાકડી	૯૬ ,,
બટેટા	૭૮ ,,	ગાજર	૮૮ ,,
કૂંભણ	૮૯ ,,	મરચાં	૧૧ ,,
કોબી	૯૦ ,,	કોથમીર	૯૨ ,,
મેથી	૯૦ ,,	ટમેટાં	૯૪ ,,

ઉપરના કોઠા ઉપરથી સહેલાઇથી સમજાશે કે, કઇ ચીજમાં કેટલું જળ છે.

ચામડીનાં દરદો

સાધારણ રીતે ચામડીનાં દરદો થવાનું મુખ્ય કારણ અસ્વચ્છતા છે. ચામડીની પૂરેપૂરી સંભાળ રાખવામાં આવે તો ચામડીનાં દરદો જેવાં કે દાદર, ગુમડાં, ખસ, ખરજવું વગેરે થવા પામેજ નહિ. પ્રાણીને ચામડીનાં દરદો સાધારણ રીતે થતાં નથી તેનું મુખ્ય કારણ તેની ચામડીને તેનું મર્દન ઘણું થતું હોવાથી તે ચુસ્ત થઇ જતી નથી તે છે. ચામડીનાં દરદો અટકાવવાને માટે એ ઉપાય સૂચવવામાં આવે છે કે, શરીર ઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડવા દેવં. આ કિરણોથી શરીરની ચામડી સાફ રહે છે, તેમજ પાચનશક્તિ પણ વધે છે. આપણા બાપદાદાઓ ઉઘાડે શરીરે એક ફાળિયું ખભા ઉપર નાખી બજારમાં ફર્યા કરતા તેનું રહસ્ય આ કેમ ન હોય ! દુર્ભાગ્યે પશ્ચિમના દેશોના સમાગમથી આપણા બાપદાદાઓને નાગા કહેવા લાગ્યા અને આપણે બીનજરૂરી કપડાં શરીરપર પહેરવા માંડ્યાં. તેને લીધે ચામડીને પોષણ ન મળવાથી ચામડીનાં દરદો થવા માંડ્યાં. પૂજ્ય ગાંધીજીની લંગોટી આ દ્રષ્ટિએ ઉત્તમ તો ખરીજ ને ! દાદરનું દરદ સાધારણ રીતે સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોને વધારે થાય છે અને તેનું મુખ્ય કારણ પહેરવેશ છે. સ્ત્રીઓના પહેરવેશને લીધે સાથળસુધી હવાની આવ-જા થઇ શકે છે, જ્યારે પુરુષોના ચોરણા કે કછોટા મારેલા ધોતીઆમાં પૂરતી હવા જઇ શકતી નથી. આ ઉપરાંત બીજું કારણ એ કહેવાય છે કે સ્ત્રીઓ જ્યારે નહાય છે ત્યારે ઘણેભાગે બંધ જગ્યામાં નહાય છે, જેથી સાથળના મૂળ વગેરે બરાબર ઘસીને સાફ થઇ શકે છે. પુરુષોને જાહેર રસ્તા ઉપર નહાવાનું હોય છે, જેથી તે ભાગો બરાબર સાફ થતા નથી અને આ કારણોને લઇનેજ સેંકડે નેવું ટકા જેટલાને દાદરનું દરદ સાથળના મૂળમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. આવાં સાધારણ દરદોમાંથી બચવામાટે આપણા પૂર્વજો નદીનાળાંમાં નહાવા જતા, જેમાં પાણીની અંદર બેસી શરીરના ભાગ સાફ થઇ શકતા; પણ કમનસીબે હવે નદીનાળાનાં નીર પણ સુકાઇ ગયાં છે. પાણીના અભાવે જ્યારે બની શકે ત્યારે શરીરના ભાગ ઉપર તડકો આવવા દેવો તે જરૂરનો છે, તેમજ હવા પણ જેટલી ખુલ્લી શરીરને મળે તેટલી આવવા દેવી જોઇએ. ગુહ્ય ભાગોને પણ બરાબર સાફ નહિ રાખવાથી પણ ઘણાં ભયંકર દરદો થાય છે. આ બધું અટકાવવા એકજ રસ્તો સહેલો અને સરળ છે. તે એ કે, શરીરના ભાગ ઉપર તડકો અને પ્રકાશ પડવા દેવો. એક લંગોટી પહેરી અર્ધો પોણો કલાક સૂર્યનારાયણની પૂજા કરવાથી આ નેમ પાર પડી શકે તેવું છે. મુંબઇ જેવાં મોટા શહેરમાં જ્યાં હવા, પ્રકાશ કે તડકાનું નામજ નહિ ત્યાં દાદરના દરદીઓ સંખ્યાબંધ હોય એમાં નવાઇ શું ? ચામડીની સ્વચ્છતા પહેલેથી રાખતાં બાળકોને શીખવવું જોઇએ અને બાળકોને તો નાગાં રમવા દેવાં તેજ ઉત્તમ છે.

લોખંડનાં મકાન

[illegible], ઈંટ, લાકડાં વગેરેનાં બનાવેલાં મકાનોને બદલે થોડો વખત થયાં સીમેન્ટ[illegible] [illegible] મકાનો બંધાતાં આપણે જોઈએ છીએ. હાલમાં વિલાયતની મ્યુનીસીપાલીટીમાં [illegible] [illegible] મકાનો બાંધવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. આ મકાનોમાં ખાસ સગવડ તો [illegible] કે, [illegible] ઉભું થઈ શકે છે; તેમજ બીજી જગાએ ખસેડવું પડે તોપણ [illegible] [illegible] શકાય છે. સાધારણ અનુમાન એવું થાય કે, આવા લોખંડનાં મકાનોમાં [illegible] [illegible] પરંતુ આ લોખંડનાં બીડ એવી જાતનાં બનાવવામાં આવે છે કે તેમાં [illegible] [illegible] લાગે છે. ટુંકામાં આ લોખંડનાં મકાનો પથ્થર, ઈંટ, [illegible] મકાનો કરતાં વધારે સુગમતાવાળાં અને સગવડવાળાં [illegible] [illegible] પરંતુ એકાદ દશકાની અંદર તો આવાં મકાનો [illegible] [illegible] શું થશે? તેની રોજી ભાંગી પડશે કે શું! [illegible] [illegible] પ્રભુએ દાંત આપ્યા છે તો ચાવણું [illegible] [illegible] તો ચિંતા નિરર્થક જ કરવાની!

તંદુરસ્ત બીડી?

[illegible] બીડી શરૂ કરે છે. બીડીની અંદર [illegible] [illegible] બીડીમાં જે 'નીકોટીન' ઝેર છે તે [illegible] [illegible] બીડી પીનારને ઉલટી થાય છે. [illegible] [illegible] મારીને બીડી પીવાની [illegible] [illegible] બીડી બનાવનારાઓએ [illegible] [illegible] કે ઉલટી થાય તેવા [illegible] [illegible] તંદુરસ્ત બીડી–એટલે કે જે બીડી [illegible] [illegible] જેમ [illegible] નવી બીડીઓ [illegible] [illegible] આવે છે, [illegible] [illegible] બીડીની અંદરથી [illegible] [illegible] તંદુરસ્ત [illegible]

પોલકું કે કમખો ?*

માણસો સાધારણ રીતે શરીરને સુરક્ષિત રાખવાને માટે કપડાં પહેરે છે. જંગલી અવસ્થામાં
ો કપડાંનો બહુજ ઉપયોગ કરતાં ! હવે સુધારાના વહેનમાં જરૂર કરતાં વધારે કપડાં શરીર
પાલવા મંડ્યા છીએ. પરિણામે ઘણાં દરદો થવા લાગ્યાં છે અને ચામડીની ' સન બાથ '
વાની બાલામણો યુરોપાદિ દેશોમાં થવા લાગી છે. ઉપરાંત જર્મની આદિ દેશોમાં તો નગ્ના-
ામાં રહેનારાઓની મંડળીઓ સ્થપાઇ છે. તે આપણા પુરુષવર્ગમાં કપડાંમાં યુરોપની નકલ
લાગી છે. જ્યાં એક ખાદીના ઝભ્ભા અને એક ખાદીની ધોતલીથી ચાલે ત્યાં કોટપાટલુન, શર્ટ,
ટ, અંડરવેર વગેરે અનેક કપડાં પહેરી શરીરને કુદરતી હવાથી દૂર રાખીએ છીએ. સ્ત્રીઓ તો
નમાં ખુશાઈ જાય તેવો તેમનો કુદરતી સ્વભાવ હોય છે; એટલે આંધળું અનુકરણ કરવામાં તે
દનો બીલકુલ ઉપયોગ કરતીજ નથી. એક સ્ત્રીએ અમુક ફેશનનું કપડું લીધું એટલે બીજી
ાના ધણીનો જીવ ખાઇને પણ નવી ફેશન ઘરમાં ઘાલવાનીજ. પછી ભલેને પતિ બિચારો પાંચ
ા પણ કમાઇ શકતો ન હોય ! આવી રીતે આપણી સ્ત્રીઓના પહેરવેશમાં પોલકાએ ઘર ઘાલ્યું
આગાઉના જમાનામાં કમખા કે ચોળી પહેરવામાં આવતી. હજુ પણ સુધારાની સરહદ નહિ
નારી સ્ત્રીઓમાં આ જાતનો પહેરવેશ કમખો, કાંગળી, ચોળી વગેરે નજરે પડે છે. શાસ્ત્રીય
ષ્ટિએ ડૉક્ટરોએ એવો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો છે કે, પોલકાં પહેરવાથી છાતી–સ્તન–ને બહુ લટ-
ું પડે છે. આવી રીતે રહેવાથી સ્તનની અંદરની દૂધની નળીઓ લંબાઈ જાય છે. સાધારણ રીતે
ટકતા સ્તનવાળી સ્ત્રીઓની ધાયમાંથી દૂધ બહુ નીકળતું નથી અને તેને સ્તનના રોગો થઈ આવે
. આટલા માટેજ આપણા બાપદાદાએ કમખો કે ચોળી શોધી હતી, કે જેથી સ્તન બરાબર
ગ્યાએ રહે. ખાસ કરીને જે નાના બાળકવાળી સ્ત્રી કમખો કે ચોળી ન પહેરે, તો તેની ધાય
ધના વજનથી લટકતી રહેવાને લીધે દૂધની નળીઓ તણાઇને સાંકડી થઇ જાય છે અને દૂધની
ાવક બંધ થઇ જાય છે. પછી બાળકોને શીશીથી દૂધ પાવાની અને આયાઓ રાખવાની ફરજ
ત્પન્ન થાય છે. આવા આપણા સાધારણ વાંધાને લીધેજ બચ્ચાંઓનું મરણપ્રમાણ વધી પડે
. જે સ્ત્રીઓ કમખા કે ચોળી પહેરે છે તેની છાતી મજબૂત અને ઉંચી હોય છે, જ્યારે ફ્રૉક કે
ોલકાં પહેરનારની છાતી તદ્દન સપાટ હોય છે. ફેશનમાં તણાઇ જતી સ્ત્રીઓ કાંઇક સમજે અને
ારીરરક્ષણનો વિચાર કરી વસ્ત્રો ધારણ કરે તો સારૂં !

પ્રજાપ્રાણનો વિનિપાત

(વૈદ્યકલ્પતરુ–ઑક્ટોબર ૧૯૨૬ ના અંકમાંથી)

માતૃભૂમિના પ્રેમને લઇને વિલાયતથી હું વારંવાર હિંદુસ્તાનમાં આવું છું અને જોઉં છું તો દશકે દશકે અને પેઢીએ પેઢીએ હિંદનો પ્રજાપ્રાણ નિસ્તેજ બનતો જાય છે અને હિંદનું પ્રજા–શરીર દુર્બળ બનતું જાય છે. જાહેર પુરુષો અને સરકાર આ દુર્દશા સામે નહિ જુએ તો હિંદનું ભાવી શોચનીયજ નિર્માયું છે.

અત્યારની રાજદ્વારી લડત કરતાં પ્રજાજીવનના સામાજિક અને આર્થિક પ્રશ્નો વધારે મહ-ત્વના ગણાવા જોઇએ. હિંદમાં બાળકોનું મરણપ્રમાણ ભયંકર છે. ક્ષય અને મૅલેરીઆ હિંદની જનતાને વેરાન બનાવી રહ્યા છે. આટલા વેગવંત વિનાશનું એકજ કારણ છે અને તે એ છે કે, આપણી પ્રાણશક્તિ ઘણીજ ક્ષીણ બની ગઇ છે અને આપણે તદ્દન માયકાંગલા બની ગયા છીએ.

ગરીબાઇ, પૌષ્ટિક ખોરાકનો અભાવ, હવા ઉજાશવાળાં મકાનોની અછત અને પશ્ચિમનું આં-ધળું અનુકરણ આપણી પ્રાણશક્તિ હરી રહ્યાં છે. અભ્યાસનો બોજો, બાળલગ્ન અને સાંસારિક બંધન-થી આપણાં બાળકો ક્ષયના ભોગ બની મરે છે; અગર ક્ષીણતાવાળી પ્રજાનો વારસો મૂકી જાય છે.

હિંદમાં દરવર્ષે ૧૦ લાખ માણસો એકલા ક્ષયથીજ મરે છે. તેનો એકજ ઇલાજ છે અને તે એક નાનાં નાનાં ગામડાંઓ વસાવી ત્યાં પ્રકૃતિ દેવીને પ્રસન્ન કરનાર ઉદ્યાનો બનાવવાં જોઇએ.

---

* આ વિષય હિંદુસ્થાન તા. ૧૧–૧૨–૨૬ માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

ગ્રામ્યજીવન

(લેખકઃ—ધૂમકેતુ; સૌરાષ્ટ્ર તા. ૨૦–૨–૨૬)

પ્રજા ઉપર એકજ ધરેડમાં રહેવાનો દોષ આવે ત્યારે એ પ્રજા મૃત્યુ પામે છે, એમ કહી શકાય; પરંતુ એકજ ધરેડમાં રહેવાનો અર્થ એમ નથી કે યોગ્ય હોય અથવા ન હોય, છતાં ફેર ની ખાતર ફેરફાર સ્વીકારવો. ફેરફારની ખાતર ફેરફાર સ્વીકારનાર પ્રજા કરતાં, જૂના ચીલાથી ખસવાની ના કહેનાર પ્રજામાં શ્રદ્ધાનું બળ વધારે છે. રાજદ્વારી પરિસ્થિતિને અંગે કેટલાક [illegible] વાર્ય યોગ્ય ફેરફારો કરવા એ પ્રજાકીય જીવનમાં રહેલી પ્રસંગોને સમજી લેવાની વિવેકબુદ્ધિ પરંતુ વિવેકબુદ્ધિ જ્યારે ખુશામતનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, ત્યારે ફેરફારો આંધળા અનુકરણ બની જાય છે. આપણે ગ્રામ્ય જીવનમાં ફેરફાર કરવાની વિવેકબુદ્ધિ ન દર્શાવતાં, યૂરોપીય [illegible] જીવનનું આબાદ અંધઅનુકરણ કરવાની ખુશામત કરી છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે જીવનમાં દિવસ ઉભા ન થયેલા અનેક વિકટ પ્રશ્નો. પોતાનો જવાબ મેળવવા અધીરા બની રહ્યા કાં તો આપણે એમાં હોમાઈ હમેશને માટે પ્રજાકીય વિશેષતા ગુમાવી બેસવાના; અથવા તો આ વિચારોના પુનર્વિધાનથી નવુંજ બળ જમાવવાના. જીવન અને મૃત્યુસિવાય ત્રીજો માર્ગ માટે વિકાસ કે વિકારસિવાય ત્રીજું પરિણામ નથી.

ઘણી વખત યૂરોપ-અમેરિકાના દાખલાથી એમ સમજાવવાને યત્ન કરાય છે કે, માત્ર આ જ જૂના ચીલાના રહેવાસી પછાત પડ્યા છીએ; અને હજી પણ જો આગળ નહિ વધીએ વધારે પછાત રહેવાના. માત્ર આપણી રાજ્યદ્વારીજ નહિ પરંતુ સામાજિક પ્રગતિને માટે [illegible] બનાવ, આપણો વિકાસ સાધશે, એવું ઘણા માને છે અને એ માન્યતા વિશ્વસનીય છે.

પુરાતન ગામડું

હિંદનું ગામડું એ આજે પાંચ હજાર વર્ષનું પુરાણું મંદિર છે. છેક ઋગ્વેદના સમયમાં ગોપાળ અને ખેડૂતો સામાજિક જીવનમાં આગળ તરી આવે છે; ત્યાર પછીના બધા સમયમાં [illegible] આબાદ ઋગ્વેદનીજ ઋચાની જેમ પ્રજાજીવનમાં વણાતું આવે છે. આજે યૂરોપની છે [illegible] પ્રવૃત્તિ સમાજવાદ છે. સમાજવાદના વિચારોથી ત્યાંનું વાતાવરણ ભર્યું છે; પરંતુ પ્રજા [illegible] ઉંચા પગથીઆમાં, નીચે પડી જવાનાં અનેક કારણો છે. એમાં માનવજીવનનાં કેટલાંક તત્ત્વોના વિનાશનું ઝેર ભર્યું છે; પરંતુ એજ પ્રશ્ન જે જે યંત્રવાદના જન્મની સાથે જન્મ્યો [illegible], તેનું નિરાકરણ હિંદનાં ગામડાંમાં છે; કારણકે ગામડાંનું જીવન સમાજવાદના [illegible] રહેલું છે. સમાજવાદના વિનાશક સિદ્ધાંતો સ્વીકાર્યાવિના ગ્રામ્યજીવન ધાર્મિક સમાજવાદ [illegible]

[illegible] ૩૨૭ માં મહાન સિકંદર આવ્યો. પૃથ્વીને નંદકુલવિહીન કરનાર સમ્રાટ્ [illegible] દરબારમાં મેગાસ્થિનીસ એલચીતરીકે રહ્યો છે તે લખે છે કે, [illegible] [illegible] રહે છે, રાજદ્વારી અને સામાજિક સર્વ જીવનનું મૂળ ગ્રામ્યજીવનમાં ન રોપાય [illegible] કોઈ જીવન શક્ય નથી. ગ્રામ્યજીવનના પુનરુદ્ધારમાં સ્વાયત્ત શાસન આવી [illegible]

[illegible] નથી. રોગ ન હોય તે તંદુરસ્તી છે. રોગ [illegible] [illegible] સમાજમાં એને પ્રગતિ કહેનાર સત્તા કાં સ્વાર્થી અથવા દંભી હોય.

[illegible] સમાજમાં પ્રગતિમય તત્ત્વો હોવાનો દાવો કરવામાં આવે છે, તે [illegible] ગ્રામ્યજીવનના વિનાશથી થયેલી અપૂર્વ [illegible]

વિનાશનાં બીજ

[illegible]

અહીં એ [illegible] ઓળખાવનાર [illegible] ક્રિયાઓ કેવી [illegible] આવે છે [illegible] [illegible] ની [illegible] કરવી હોય તેવા [illegible] [illegible] [illegible] કરવાનું [illegible] કરતાં; એવી ક્રિયા નહિ અને નિરર્થક [illegible] નહિ; [illegible] [illegible] [illegible] ના [illegible] લોકો જોઈ નહીં [illegible] [illegible] [illegible].

એ ગામડાના ઉત્સવોમાં રસ અને [illegible]ની તો ખોટ છે. તેનાં [illegible] [illegible] છે, [illegible]માં જોવા આનંદ ઉત્સાહ યૌવનના [illegible] જેવી [illegible] [illegible] [illegible]; અને [illegible] રમતો [illegible] [illegible], ફરીને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] માં યૌવનનો રસ ક્યાં છે? આજે આવો વિરહ, આવો પ્રેમ ને સામી મર્યાદા ક્યાં છે? [illegible] જીવનમાંથી પ્રેમની મીઠાશ ચાલી ગઈ છે. [illegible]માં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પહેલાંના જેવી લીલી મોસમ રહી નથી. આજે ગ્રામ્યજીવનમાં ખારો કૂવ, [illegible] રહી, [illegible] ને મીઠાં મંગળગીતોનાં પાણી બેસ્વાદ બની ગયાં છે, અરે! પ્રત્યક્ષ વિનાશનાં જ [illegible] જ આપણી વચ્ચે છે!

ગ્રામ્યજીવન અને ધાર્મિક સમાજવાદ

ગામડામાં મનુષ્યનું રહેઠાણ પોતેજ સમાજવાદના સિદ્ધાંતો રજુ કરતું રહેલ છે. ગ્રામ્યજીવનમાં કબીલનાં ઘર અદ્વિતીય ઢબમાં હોય છે.

શેરી વાળવામાં મુખ્ય મનાય છે, ને એક ઘરનો મહેમાન બીજા ઘરનો અતિથિ મનાય છે. આ પરોણાધર્મ એ સમાજવાદનું અંગ છે. એ ઉપરાંત ચોરા, ગોચાળ ને મેદાનો આ બધું સૌનાં સામાન્ય છે. ગોપાળને તો જે રીતે જીવનનિર્વાહ થાય છે, તે આખી રીતજ અત્યંત સુંદર નીતિને દર્શાવે છે. સ્નાનાદિકનું ગમાણકામ ને જાંપાનું રક્ષણ, અતિથિનો સત્કાર ને ગામ-કૂવો; ચોરો ને મજુરોને કુતરાંના ગેટલા ને ગોંદરાનું ઘર; મેળાપ ને સામાન્ય તહેવાર; ગ્રામ્યજીવન સુખી બનવાના આ બધા સંસ્કારોમાં સમાજવાદનાંજ બીજ છે; પરંતુ આ સમાજવાદ યુરોપના સમાજવાદની પેઠે, વ્યક્તિત્વના હકપર રચાવાને બદલે, દયાધર્મપર રચાયો છે; ને તેથી તેની સંભાળ કુતરાં, કાગડા ને કબુતર સુધી પહોંચી છે. એક ગામની રસભૂમિમાં જે ઉત્પન્ન થાય, તેમાં માત્ર મનુષ્યોનોજ નહિ, પણ પશુઓનો હક છે; એવો દયાધર્મ આર્યસંસ્કૃતિમાં ઓતપ્રોત ભર્યો છે.

આર્થિક સમાનતા

મેગાસ્થિનીસના સમયમાં કલકત્તાથી કંદહાર ને હિમાલયથી કન્યાકુમારી સુધીમાં બાગોજ ચીમ શહેરો હતાં. આ સ્થિતિજ એવી હતી કે પૈસાની વહેંચણી લગભગ સરખી થાય. આજે જે જબર-જસ્ત દાનની રકમો વાંચી આપણે આશ્ચર્યમુગ્ધ બનીએ છીએ, એવા દાનશીલ શ્રીમંતો ત્યારે નહિ હોય; પરંતુ આજનાં સુવાવડખાનાં, પાંજરાપોળો ને અનાથાશ્રમો, આપણી પ્રત્યક્ષ દીન અવસ્થા દર્શાવે છે, તેમ આજનાં દાનો આપણી આર્થિક અસમાનતા દર્શાવે છે. જે મેરબ્બાવસ્થાને પરિણામે એ શ્રીમંત બન્યો છે, તેમાં એણે એક થીંગડું વધારે માર્યું. આર્થિક સમાનતાને પરિણામેજ ન્યાયકોર્ટનો બહુ ખપ પડતો નહિ; કારણકે ન્યાયકોર્ટ માત્ર એટલુંજ કરે છે કે, જે અસમાનતા મનુષ્યને મનુષ્ય તરફ ધિક્કારથી જોતાં શીખવે છે, તે અસમાનતા, જાળવી રાખવામાં મદદ કરે છે, તેથી મેગાસ્થિનીસે લખેલી વાત હવે બરાબર સમજાશે. જ્યાં અસમાનતા ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરે એટલી ભયંકર નથી હોતી, ત્યાં ગુન્હાનો સંભવ તદ્દનજ ઓછો છે.

ગામડાંની સ્વાધીનતા

દરેક ગામડું પોતપોતાનું રાજ્ય ભોગવતું. મુખ્ય વહીવટ કરનાર પટેલની નિમણુંક રાજ્ય તરફથી થતી નહિ; આ એકજ ઘટના એમ દર્શાવે છે કે, ગામડું પોતાનો પટેલ પોતે ચૂંટતું. આ પટેલનું મુખ્ય કામ ગામડાની વ્યવસ્થા રાખવાનું હતું. રસ્તા સુધારવા, અતિથિસત્કાર કરવો, કોઈ વિદ્વાન આવે તો માન આપવું અને રાજ્યસાથેનો લોકોનો સબંધ જાળવવો. ખેડુતોપર વેઠ હતી નહિ. એટલે ખેડુતો રાજ્યના સીધા સંબંધમાં ન આવતાં, પટેલ મારફત મહેસુલ ભરી દેતા; પરંતુ બીજા બધા કામમાં તેઓ સ્વાધીન હતા. જાતકમાળામાં લખ્યું છે કે, લોકો ગામડાની બહાર બગીચો કે વાડી બનાવતા ને તે કાર્યમાં સ્ત્રીઓ પણ મદદ કરતી; પરંતુ રાજા, લોકશાસનમાં કેળ-

વણી વગેરે સામાન્ય જવાબદારી સ્વીકારતો નહિ; અને પ્રૉ૦ જદુનાથે આ દલીલપર મોગલ સમયના ગામડાનું સ્વાયત્તશાસન બહુ ઉદારનીતિ દર્શાવતું નથી, એમ કહ્યું છે; પરંતુ ગૌતમબુદ્ધના સમયમાં, એક જાતકમાળામાં લખ્યું છે કે, આટલી જમીન ગુરુને અર્પણ થાય છે, એવી શરતે કે તેનાં ગૌચર ને જંગલ રહેવાંજ જોઇએ. ગૌચર કે જંગલ વેચાય નહિ. એનો બીજો અર્થ એક લોજ થાય છે કે, જમીન લોકોની ગનાતી અને રાજા જમીનનો માલીક ન હતો. ગમે તેમ હતાં ગામડાંઓ સ્વતંત્ર, સુખી ને સમૃદ્ધિવાન હતાં તે વિષે શંકા નથી.

દૈવી જીવન

પરંતુ આ સર્વ સ્વાધીનતા જો ગામડામાં દૈવી જીવન ન હોય તો નિરર્થક છે. ગ્રામ્ય જીવનના કેટલાક પ્રસંગોજ એવા છે કે, માનવજીવનને ઉન્નત બનાવે. માનવજીવનનો બધો સરવાળો પ્રેમધર્મમાં આવી જાય છે, જ્યાં પશુપર પ્યારથી બાંધેલ ટોકરીઓ અવાજ કરી રહી હોય; ને જ્યાં ઘેરઘેરથી ગાયો કંકુના ચાંદલા કરી બહાર નીકળે ત્યાં, સાધારણ પ્યારની તો વાતજ શી કરવી! ગામડીઆને જેટલાં પશુ વહાલાં છે તેટલી જમીન વહાલી છે; એટલાંજ વહાલાં ઝાડવાં ને ખેતર છે. ઋગ્વેદમાં વર્ણન છે કેઃ—"તે પ્રમાણે જ્યાં જમીનપર આવો પ્યાર રહેતો હોય, ત્યાંથી રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો ઉદય શક્ય નથી? ગામડાંમાં પિતાના મૃત્યુ પછી ભાઇઓ સાથે રહેતા ને મોટો ભાઇ પિતાતુલ્ય મનાતો. યૂરોપનો અત્યંત ચર્ચામાં પડેલો, પેલો પ્રશ્ન, જેને એલન કી 'ધ વુમન ક્વેશ્ચન' કહે છે તેનું સુંદર નિરાકરણ ગ્રામ્યજીવનમાં હતું. યૂરોપમાં સ્ત્રીઓને તેમના રક્ષણમાટે કામ આપવાની વાત થાય છે, તેમાં સર્વત્ર 'હોમલેસનેસ' પ્રવર્તવાની બીક લાગે છે. આ રહ્યું એનું નિરાકરણ. સ્ત્રીધનતરીકે દીકરીને જે આપવામાં આવતું તે તેના રક્ષણપૂરતું હતું અને માતાનો બધો વારસો દીકરાને નહિ પણ દીકરીને મળતો; પરંતુ પ્રજાકીય જીવનમાં મુખ્ય વાત તો એ હતી કેઃ—કોઇ પણ પ્રજાને મહાન થવામાટે જે તાલીમ જોઇએ—કામનું મહત્ત્વ—તે આ ગામડીઆમાં હતી. આપણાં વીસમી સદીનાં બધાં કારખાનાં વચ્ચે જેટલી ગરીબાઈ ને હીન અવસ્થા આપણે ભોગવી રહ્યા છીએ, તેટલીજ અધમ મનોદશા પણ કામના કલાક બાંધીને આપણે કેળવી છે. વસ્તુતઃ પ્રજાના નાશમાટે જેટલાં તત્ત્વો જોઇએ, એટલાં આપણી વચ્ચે છે. આપણી સમક્ષ એકજ સવાલ છે. ગ્રામ્યજીવનના પુનર્વિધાનથી આપણે ફરી પ્રજા બનશું કે વિનાશી તત્ત્વો વચ્ચે આપઘાત કરશું?

સર્પદંશનાં લક્ષણ

(લેખકઃ અયોધ્યાનાથ શર્મા, કૈલાસ તા. ૮-૧૧-૨૬)

સાપના કરડયા પછી ઘણેભાગે નીચેનાં લક્ષણો દેખાય છેઃ—

૧–કાળા ઘામાંથી ધીરે ધીરે ગુલાબી લોહી વહે છે.

૨–કરડેલે સ્થળે સોજો આવે છે.

૩–કોઈવાર ઘાની ઉપર ફોડ ઉપડે છે અને તેથી દરદી બેચેન થઇ જાય છે.

૪–કોઈ કોઇવાર અત્યંત કમજોરી દેખાય છે, શરીર પીળું પડી જાય છે અને મોં અને જીભ સૂકાવા માંડે છે. વહેવા માંડેલું લોહી ઘટ્ટ રહે, લોહીનું વહેવું બંધ રહેવાથી વિષ શરીરમાં ન ફેલાઈ જાય.

૫–સાપના ઝેરથી બચવાના કેટલાક ઉપાયો અને ઓષધિઓનો અમે નીચે ઉલ્લેખ કરીએ છીએ. તેનો ઉપયોગ લાભદાયક સિદ્ધ થયો છે; પણ કોઇ અનુભવી ડૉક્ટરની સંમતિ લઇને તેનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

૧–હુક્કાનું પાણી વારંવાર પીવડાવવું.

૨–એજ રીતે ખાવાની તંબાકુ ૬ રતી પીસી થોડા ઘીમાં નાખીને વારંવાર પીવડાવવી.

૩–ખૂબ ગરમ દૂધમાં ઘી નાખીને પાવું જોઇએ.

[illegible]

[illegible]

[illegible] ... લીગુઆનીઆના [illegible] ... નવું ફરમાન કાઢ્યું.

એ જમાને મૉસ્કોની વિદ્યાપીઠમાં એક લીગુઆનીઅન તરુણ ડાક્ટરીનો અભ્યાસ કરતો હતો. [illegible]ની વય ૨૨ વર્ષની હતી. તેની બુદ્ધિમત્તા અને તેની ડાક્ટરી-કુનેહના ઉપર તેના અધ્યાપકો [illegible]રી જતા. તેને રશીઅન શહેનશાહના ઉમરાવ બનાવવાના તેના શુભેચ્છકોના અભિપ્રાય હતા; પણ તે તરુણને માટે તો કોઇ અનોખું ભાવિજ નિર્માણ થયું હતું.

તે ડૉ૦ બાસન મૉસ્કોની વિદ્યાપીઠના મેદાનમાં ડાક્ટરીની પદવીને માટે મુલાકાતની સં[illegible] અરિયા કરતાં કરતાં તેમના અંતરમાં સ્વદેશ-પ્રેમ અને સ્વાધીનતાનો આતશ પ્રગટ્યો. તેમ[illegible] પદવીએ તેણે તેનાં સ્વપ્નો ઊંડી દીધાં. ભાવના અને આવેશથી ઉભરાતા તરુણ ડૉ૦ બાસને આખી જીંદગાની દેશને ચરણે ધરી દેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને કવિના વેશમાં મૉસ્કોનો ત્યાગ કર્યો.

ડૉ. બાસને રાષ્ટ્રોદ્ધારના મહાકઠિન કાર્યની તૈયારીઓ માંડી. જનતાના ઉદ્ધારવિના રાષ્ટ્રોદ્ધાર અશક્ય છે એમ નિરધાર કરી, તેમને પ્રથમ અનેરીભાષા અખબારોનું ચાલું નાખ્યું અને લીગુઆનીઅન ભાષામાં વર્તમાનપત્ર કાઢવું શરૂ કર્યું. એ પત્રનું નામ ઉષા. ઉષા એટલે નવજીવનનો પ્રેરણાસંદેશ. ઉષા લીગુઆનીઆને ગામડે ગામડે પહોંચી ગયું.

ડૉ૦ બાસનની આસપાસ તેમના જેવાજ શક્તિશાળી તરુણોના સાથીઓનું જૂથ જામવા માંડ્યું. તેમણે રાષ્ટ્રભાષાના ઉદ્ધારની પ્રવૃત્તિ વધારે જોરથી ધપાવવા માંડી. લીગુઆનીઆમાં નવા પ્રાણ આવ્યા. કોઇ યોદ્ધો નિદ્રામાંથી જાગે, તેમ આખો દેશ ટટ્ટાર થઇ ગયો. એ ૧૯૦૫ની સાલ.

ડૉ૦ બાસને હવે બીજી દિશાઓમાં ઝુકાવ્યું. તેમણે દેશપરદેશમાં વસતા દેશબાંધવો જોગ એક નિવેદન પ્રકટ કરી, રાષ્ટ્રોદ્ધારને માટે ધનની માગણી કરી. પિતૃભૂમિના પ્રેમથી પ્રેરાઇ, દુનિયાના વિધવિધ ભાગોમાં વસતા લીગુઆનીઅનોએ જોઇતી થેલીઓ કાઢી આપી. ડૉ૦ બાસને રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ કાઢી, ગામડે ગામડે નિશાળ મૂકી.

૧૯૧૮ ની સાલ આવી. રશિયન સામ્રાજ્યના ચૂરેચૂરા અને બૂકેબૂકા કરતું મહાપ્રલયનું મોજું રશિયા ઉપર ફરી વળ્યું. લેનીન અને ટ્રૉટ્સ્કીની સરદારી નીચે રશિયાની પ્રજાએ ઝારશાહીને જમીનદોસ્ત કરી. લીગુઆનીઆ સ્વતંત્ર થયું. ડૉ૦ બાસન ૪૫ વર્ષની દેશનિકાલી પછી

પાછા સ્વદેશ પધાર્યા. ૨ [illegible] ના [illegible] તારીખ, તે દિવસ તુર્કીઆની સ્વાધીનતાના ઉત્થાન-નિર્માતા [illegible] છે.

[illegible] આજે તુર્કસ્તાનના [illegible] દુનિયામાં [illegible] અને શાંતિના [illegible] છે. [illegible] 'આમાનો અને [illegible] છે. તુર્કસ્તાનીઆ ! [illegible] માટે [illegible] નહિ !'

વડોદરાનો લાભ માઇસોરે લીધો !

(વિશ્વકર્મા[illegible]માંથી)

"સયાજીવિજય" પત્ર જણાવે છે કે વડોદરા ઉપર હમેશનો એક આક્ષેપ છે કે, ઘણી તેની કિંમતી અને ઉપયોગી યોજનાઓ અને પ્રયત્નોનો લાભ બીજા રાજ્ય લે છે. શારીરિક કેળવણીના સંબંધમાં હાલ તેવું થયું છે. શ્રીમંતની ખાસ ઇચ્છાનુસાર પ્રો૰ માણેકરાવજીએ આ મંદિરની યોજના તૈયાર કરી. શ્રી૰ સરકારમાં રજુ કરેલી જે અભિપ્રાયમાટે ખાતામાં મોકલી ગ્રે૰ ડ્યુક સાહેબની સૂચનાઓ પ્રમાણે ફેરફાર સાથે ફરીથી રજુ થઇ હતી. રેડ-ટેપીઝમના અભાવે અદ્યાપિ જુમ્મા દાદા વ્યાયામશાળા અને ખાતાં વચ્ચે ઝોલાં ખાતી પડી છે. મુંબઇની યુનીવર્સીટી પણ તેવીજ રીતે તેનો લાભ લેવા હજુ વિચાર કરે છે. દરમિયાન આ બાબતની જાણ માઇસોર રાજ્યને થતાં તેણે એ યોજના તુરતજ મંગાવી જોઇ અને તે પસંદ પડવાથી પોતાને ત્યાં દાખલ કરવા હુકમ કર્યો છે; અને તે માટે પ્રો૰ માણેકરાવજીને સલાહ અર્થે રૂબરૂ માઇસોર બોલાવેલા છે. શારીરિક શિક્ષણની આવી પદ્ધતિસરની યોજના દાખલ કરવાની પહેલ કરવામાટે માઇસોર રાજ્યને મુબારકબાદી ઘટે છે. હજુ પણ વડોદરા તુરત અનુકરણ કરે તો મોડું થયું નથી. "સૌરાષ્ટ્ર પત્ર" જણાવે છે કે, વડોદરાના વ્યાયામવીર બંધુ માણેકરાવને આજે આટલાં વર્ષો સુધીની ગાયકવાડ સરકારની ઉપેક્ષા સહ્યા પછી, એના જીવન-કાર્યને એ સાન સફળતા વરી છે. જુમ્માદાદા વ્યાયામ મંદિરની અંદર લગભગ અર્ધી શતાબ્દી સુધી પુરુષે મથી મથી, દેશના દેહ-દારિદ્ર્યનો ઇલાજ શોધવામાં ઉંમર ગુજારી દીધી છે; અને એ યત્નમાંથી પોતે એક વ્યાયામ વિશ્વવિદ્યાલયની આખી યોજના તૈયાર કરી કાઢી છે. એ યોજના શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે પોતેજ શ્રી. માણેકરાવ પાસેથી માગેલી હતી, પણ તેને અમલમાં મૂકવા જેટલાં નાણાં શ્રીમંતને ગજેથી છૂટયાં નહિ. વીરત્વની વાટ શ્રીમંતને સૂઝી નહિ. અખાડા ફરવાની કટકો જમીન અગર તો બીજી રંચ માત્ર પણ રાજસહાયની આશાવગર પ્રભુપર વિશ્વાસ અને માતૃભૂમિપર મમતા ધરીને વૃદ્ધ માણેકરાવે જે સાધના જારી રાખી હતી, તેનાં ફળ આજે માઇસોર રાજ્યે મૂલવી લીધાં છે. માઇસોરે એ આખી યોજનાને પોતાને આંગણે અપનાવી લીધી છે, એ વાત સાંભળતાં અમારા દિલમાં ગોસ્વામી તુલસીદાસજીનો આર્તરવ ઉઠે છે કે:-

"તુલસી કબૂ ન જાઇએ, જહાં બાપકો ગામ; "તુલસી તુલસી સબ કહે, દૂસરે તુલસીરા[illegible]

ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ ને અધમાધમ કોણ ?

(મનહર છંદ-સંત ગરીબદાસજી કૃત)

અર્થ જે પોતાનો છોડી પર ઉપકાર કરે, જન તે જગતમાંહે ઉત્તમ જણાય છે;
પરનો પોતાનો બેઉ જણનો સુધારો કરે, ભક્તજનમાંહે તે તો મધ્યમ ભણાય છે.
અર્થ જે પોતાનો સાધી બીજાનો બિગાડે તેવા, અવિદ્યાના ઓથ માંહે, અધમ ગણાય છે;
પરતું પોતાનું બેઉ જણનું બિગાડી નાંખે, અધમાઅધમ દાસ ગરીબ ગણાય છે.

દાસબાબુનું સમાધિમંદિર

(સૌરાષ્ટ્ર તા. ૨૪-૪-૨૬)

કુદરતે કેવાં જોડલાં સરજ્યાં છે ! આકાશના અંતરમાં વિજળીના અંગારા અને પ્રશાન્ત તારલાઓ એકસાથે પ્રકાશે છે. પૃથ્વીના ઉદરમાં ખદખદતો ધાતુ-રસ અને શીતળ ઝરાઓ, બન્ને જોડે વહે છે. પવનની પાંખોમાંથી પ્રચંડ વાવાઝોડાં અને મંદ મંદ સુગંધીમય લહરીઓ વછૂટે છે. સમુદ્રના પાણી ઉપર કંઈક વહાણો ડૂબે છે ને સાથોસાથ કંઈક સાચાં મોતીની છીપો તરે છે. એવાં દ્વંદ્વોની લીલા ઈશ્વરે કલકત્તામાં પણ હજુ હમણાંજ કરી લીધી. હિંદના એક કાળના પાટનગર કલકત્તાના હૈયામાં એક પડખે જ્યારે હિંદુમુસલમાનો એકબીજ-ગરદનો ઉડાવી રહ્યા છે; ત્યારે એના કલેજાની બીજી બાજુએ ભવાનીપુરના રસ્સા રોડ કોમી ભાઈબંધીના કોલ સરખી અને મરતાંઓને આવરદા દેવા સરજાયલી એક સંસ્થાનાં ખુલ્લાં મૂકાય છે.

એ સંસ્થાનું નામ 'ચિત્તરંજન-સેવા-સદન.' હિંદના એ હરિશ્ચંદ્રાવતારનો એક સમય-રાજમહેલ ગયે ગુરુવારે દેશના દરિદ્ર-નારાયણનું દેવાલય બની ગયો. ઘણાં વર્ષોસુધી જ્યાં રાજેશ્વરી વાસન્તી દેવીનાં શયન તથા પ્રસૂતિનાં બિછાનાં પથરાયાં, તેજ ખંડોમાં પ્રજાની ગરીબ ગર્ભિણી માતાઓનાં સુવાવડખાનાં ખોલાયાં છે. તેલ, અત્તરો અને અગર-ચંદનની સુગંધે મઘમઘેલાં એ લક્ષ્મીનંદનનાં દિવાનખાનાંઓમાં આજે દીનદરિદ્રોની પ્રાણદાયી ઔષધિઓ પોતાની ગંધ પ્રસરાવી રહી છે. ચિત્તરંજનનાં બે-ચાર પુત્રપુત્રીઓને રમવાની એ ફુલવાડીમાં વસી ગરીબોનાં સંખ્યાબંધ મેલાંઘેલાં ને રોગીષ્ઠ બચ્ચાંઓ નિરંકુશ વિહાર કરશે. ...ના દરવાજા ઉપર કોઈ એને અટકાવશે નહિ. પ્રજાની દુઃખી દરિદ્રી માતાઓને વિસામાનું એ ધામ સેંકડો રાજદ્વારી કાર્યક્રમોના સરવાળા કરતાં વધુ મહત્ત્વનું બની ગયું છે.

અને એ શી રીતે બની ગયું ? વિક્રમપુરના એ અવતારી ગોપીચંદ ચિત્તરંજનના અંત-રાત્માની માંહેથી પણ ૧૯૨૫ ની એક પ્રભાતે સ્વરો ઉઠ્યા કેઃ—

"એ રે સેજડીએ અમને નીંદરા ન આવે રે !
"તાં સેજડીએ અમને નીંદરા ન આવે રે !
"મારે મન રાજ ન ભાવે એ જી !"

એ નિદ્રાહીને પોતાનું વસિયતનામું લખાવ્યું:-'૨ લાખ અને ૨૦ હજારનો આ બંગલો દેશની માતાઓને અર્પણ કરું છું. મારી પછી પૂરાયલી એ પંખિણી બહેનોને, કશાયે કોમી ભેદ-વિના, આ બંગલાના ઉત્પન્નમાંથી શરીર અને આરોગ્યનાં સત્યો શીખવજો. સંજીવન અને સુખા-કારીની દૂતિકાઓ બનાવીને એ બહેનોને દેશનાં ગામડામા તંદુરસ્તીના મંત્ર રટવા મોકલજો. ફૂલોની કળી જેવી હિંદી ગૃહ-લક્ષ્મીઓને અજ્ઞાનવશ બની કૃતાન્તના પંજામાંથી બચાવજો.'

એટલું કહીને એણે પોતાની આલેશાન મહેલાતને છેલ્લા રામ રામ કર્યા. એના પડછાયા જેવી દેવી વાસંતી પણ પોતાનાં બચ્ચાંઓને આંગળીએ વળગાડી રસ્સા રોડની પગથી ઉપર આવીને ઉભાં રહ્યાં. પછી એનો આત્મારામ પણ તેટલીજ સહેલાઈથી એ દેવભુવનશા શરીરને ત્યજી શાંત પગલે ચાલી નીકળ્યો; પરંતુ બંગલાના દાન કરી જનાર એ બંધુને પોતાની મસ્તીમાં એટલીએ ફુરસદ ક્યાં હતી યાદ કરવાની, કે પોતાને માથે માથાના વાળ જેટલું-૨ લાખ અને ૯૦ હજારનું કરજ મોટા ડુંગર કરીને ઉભું હતું ! એના ટ્રસ્ટીઓને ખબર પડી. કરજ પેટે બંગલો મુકાઈ ગયો. એની ચિંતા ઉપરથી મહાત્માજીએ સારાયે દેશ પાસે દશલાખ રૂપીઆનો સવાલ નાખ્યો. સમયનો દેવ પોતાના પોંચાની આંગળી ઉપર હજુ તો આઠ વેઢા ગણે છે ત્યાં તો એ દશ લાખ રૂપીઆ હાથ જોડીને હાજર થયા અને બીજી બાજુએ લેણદારોમાંહેલા એક મર્દે તો પોતાના માગણાની સાઠ હજારની રકમ એકસાથે દેશબંધુના નામપરથી ભૂંસી નાખી. બાકીનું કરજ પતાવાયું, બંગલો છોડાવી લેવાયો અને રૂ. સાત લાખની અનામતના વ્યાજમાંથી 'આજે ત્યાં માતાઓને 'દેહવિદ્યા' દેવાનું વિદ્યાલય તથા વિનામૂલ્યનું રંક પ્રસૂતિ-મંદિર ખુલ્લું થયું. હિંદુ, મુસ્લીમ' કે ખ્રિસ્તી કોઈને માટે ત્યાં કોમી મનાઈનું "પાટીયું" નથી લટકાવ્યું.

[illegible] આવું ઉચિત સ્મારક [illegible] આરસ-પ્રતિમાઓ [illegible]

[illegible]

મૂંગો સમર્પણધર્મ !

([illegible])

[illegible] તેમના [illegible] અને [illegible] વિદ્વાન [illegible] પંડિતજીને [illegible] પુસ્તકો [illegible] પંડિતજીને [illegible] કીર્તિની [illegible]

એ પંડિતજી એક દિવસ તેમના [illegible] પંડિતજીને [illegible] પંડિતજીને [illegible] ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં, પણ એનું પરિણામ શું ?"

"મારે કીર્તિની કાંક્ષના હતી. [illegible] આ [illegible] છે ?" દાદાએ પૂછ્યું.

[illegible] પંડિતજીની [illegible] પંડિતજીના [illegible] જવાબ [illegible] –

"હું ? હું તો તમે જાણો, [illegible] આ પાસેની ઝુંપડીમાં [illegible] એક વૃદ્ધ વિધવા વસે છે. તે ગરીબ છે, બિમાર છે, અશક્ત છે. તેની [illegible] તેની પાસે નથી હતું. અમારા ગામનાં માણસો તેના પર [illegible] છે, [illegible] ઉપર તિરસ્કારની–અવગણનાની એક કોર નજર [illegible] છે, પણ [illegible] શબ્દોથી દિલાસો નથી દેતું. હું એ વિધવા પાસે જાઉં. હું તેનું ઘર [illegible] સાફ કરીશ, તેને માટે રસોઈ કરી આપીશ, તેની પથારીએ બેસી તેનું માથું દાબીશ, તેને માટે ઔષધિ લાવી આપીશ……અને ત્યાં તો સાંજ પડી જશે."

પંડિતજી ગયા: પણ એક બાળના એ વાર્તાલાપથી તેમનું અંતર વલોવાવા લાગ્યું. એ મહાન બાળિકાના શાંત, નિર્દોષ શબ્દોદ્વારા કોઈ ઈશ્વરી રૂપો તેમના હૃદયમાં જાણે ઝબકી રહ્યો. "તમે કીર્તિને માટે તલસો છો, હું શાંત આત્મ-સમર્પણ માગું છું." એ શબ્દો પંડિતજીના મગજમાં ઘુંટાવા લાગ્યા.

"કીર્તિની ઝંખના નહિ, પણ શાંત આત્મ-સમર્પણ" એ શબ્દો પંડિતજીના કાનમાં ગણગણી રહ્યા. તેમની છાતીમાં એ શબ્દો કોતરાઈ ગયા. પંડિતજીએ પુસ્તકો લખવાનું છોડી દીધું. તેમણે કીર્તિને માટે વલખાં મારવાનું મૂકી દીધું. તેમણે તેમનો જરીનો શિરપેચ અને સુવર્ણનાં કીર્તિ-ચંદ્રકો ઉતારી નાખ્યાં. "કીર્તિની ઝંખના નહિ, પણ શાંત આત્મ-સમર્પણ"ની સાધના તેમણે આદરી.

* * * * *

કીર્તિ નહિ, પણ મુંગો ત્યાગજ આજના ભારતનું–તરુણ હિન્દીઓનું જીવનધ્યેય હોવું જોઈએ. આત્મ-સમર્પણની ભાવનાજ આ યુગનો જીવનમંત્ર હોવો જોઈએ. એ મંત્રમાંજ આજના પછાતેલા, ઝખ્મી ભારતવર્ષને નવજીવન અર્પવાનું બળ છે. કીર્તિના કામી નહિ, પણ શાંત સમર્પણ-ધર્મનાજ અનુયાયી કેટલા હિન્દીઓ આજે ભારતમાતાની મઢુલીમાં ચૂપચાપ સેવા-કાર્ય કરવા તૈયાર છે ?

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ઇજા ન થાય તે રીતે એક એક દાંત ઘસવો. પછી સોના, રૂપા અગર ત્રાંબાની ઉલી બનાવી તેમજ, દાતણને ચીરી તે વડે ઇજા ન આવે તે રીતે જીભને ઘસવી, એટલે ઉલ ઉતારવી; કારણ કે જીભના મેલ, વિરસતા, દુર્ગંધ તથા જડતાને નાશ કરનાર છે; પણ કંઠ, તાળુ, હોઠ, જીભ તથા દાંતના રોગસમયે તેમજ મુખના પાક તથા સોજાસમયે કદી દાતણ કરવું નહિ, દાતણ કર્યા પછી ઠંડા જળવડે વારંવાર કોગળા કરવા; કેમકે તે કફ, તૃષા તથા મેલને નાશ કરનાર અને મુખને અંદરથી શુદ્ધ કરનાર છે. તેમજ સહન થાય એવા ગરમ પાણીના કોગળા, કફ, અરુચિ, મેલ તથા દાંતની જડતાને હરનાર ને મુખને હલકું કરનાર છે, અને એ પ્રમાણે કોગળા કર્યા પછી [illegible] મુખ સાફ. જળથી સારી રીતે ધોવું ને રાત્રે ઉંઘતાં આંખની અંદરનો જે મેલ, [illegible] ઉપર પછી બહાર [illegible] આંખ એકઠો થઈ બાઝી રહેલો હોય તે પણ [illegible] [illegible] અને ત્યાર પછી આંખને સુરમાનું અંજન કરવું. તે વિષે [illegible] [illegible] કહ્યું છે કે—

અંજન

સૌવીરમંજનં નિત્યં હિતમક્ષ્ણોસ્તતો ભજેત્। લોચને ભવતસ્તેન મનોજ્ઞે [illegible]
[illegible] કર્તયેત્ । કેશશ્મશ્રુનખાદીનાં કર્તનં સંપ્રસાધનમ્
[illegible] [illegible] કદાચન । તદુત્પાટન તો દૃષ્ટેર્વિલયં [illegible]
[illegible] [illegible] । કેશશ્મશ્રુનખાદ્યં [illegible]

[illegible] અંજન હિતકારી છે, કેમકે તે વડે આંખ સુંદર તથા સૂક્ષ્મ જોનારી [illegible], [illegible] પછી નખ, દાઢી, મૂછ, કેશ તથા [illegible] [illegible] [illegible]; પણ કદાપિ નાકના વાળ ખેંચી [illegible] [illegible] [illegible] નાગી કાંસકાવડે કેશ ઓળવા [illegible] [illegible], [illegible] રજ, જંતુ અને મેલને નાશ કરનાર છે. [illegible] [illegible] [illegible] કરવી.

વ્યાયામ

[illegible] દિનચર્યામાં કહ્યું છે કે—

[illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] ॥ [illegible] કરવાથી શરીરમાં હલકાપણું, [illegible] [illegible] શરીરના તમામ અવયવો [illegible] [illegible] [illegible] થતો નથી. [illegible]

[illegible]

છે; ને થાકની શાંતિ, બળ, સુખ, નિદ્રા, વર્ણ, કોમળતા અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરે છે.
માં કરેલ તેલનો અભ્યંગ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને તૃપ્તિ કરનાર છે અને મસ્તકના તમામ વ્યાધિઓને
કરનાર છે. તેવી રીતે નિત્ય કાનમાં તેલનાં ટીપાં નાખવાથી કાનમાંના રોગ, મેલ ને ઓડ
। દાઢીનું ઝલાઈ જવું વગેરે થતાં નથી; સારી રીતે શબ્દ સંભળાય છે અને બહેરાપણું થતું નથી.
જ પગે કરેલ તેલનો અભ્યંગ પગની સ્થિરતા, નિદ્રા તથા દૃષ્ટિ દેનાર છે અને પગનો થાક,
નું કંપન નસો ચઢી જવી તથા પગની ફાટતોડ, કળતર વગેરેનો નાશ કરે છે; માટે સ્નાન
તાં પહેલાંનો અભ્યંગ રોમ, છિદ્ર, નાડીઓ અને નસોદ્વારા શરીરને તૃપ્ત અને બળવાન કરે છે;
રણ જળથી સિંચન કરેલાં મૂળવાળાં વૃક્ષોનાં પાંદડાં વગેરે જેમ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમજ મનુષ્યનાં
થી સિંચન કરેલ ધાતુ વૃદ્ધિ પામે છે; પણ તુરત તાવ આવેલાએ, અજીર્ણવાળાએ, જુલાબ
લેલાએ, ઉલટી કરેલાએ તથા બસ્તીકર્મ કરેલા મનુષ્યે કોઈ રીતે પણ અભ્યંગ (તેલ ચોળવું) કરવું
હિ. એ પ્રમાણે શરીરે તેલનું મર્દન કર્યા પછી થોડીવાર તે તેલ શરીરની નસોમાં પ્રસરતા દઈ જે
ણું વગેરે લેપથી શરીર ઉપરનો મેલ તથા ચીકાશ દૂર થાય એવી વસ્તુ (સાબુ વગેરે) જળ-
મિશ્રિત કરી શરીરે ચોળવી ને શરીરે સહન થાય તેવા ટાઢા અગર ઉષ્ણ જળથી સ્નાન કરવું.

સ્નાન

અને તે બાબત વાગ્ભટે અષ્ટાંગહૃદયના દિનચર્યાધ્યાયમાં કહ્યું છે કેઃ—

उद्वर्तनं कफहरं मेदसः प्रविलायनम् । स्थिरिकरणमंगानां त्वक्प्रसादकरं परं ॥ दीपनं वृष्यमायुष्यं स्नानमूर्जा बलप्रदम् । कंडूमलश्रम स्वेद तंद्रा तृड्दाहपाप्मजित् ॥

इत्यादि શરીરને મસળીને મેલ કાઢવો, એ કફને નાશ કરનાર, અવયવને દૃઢ કરનાર તથા ચામડી-
ને અતિ સ્વચ્છ કરનાર છે અને સ્નાન જઠરાગ્નિ વધારનાર, પુષ્ટિ આપનાર, આયુષ્યની વૃદ્ધિ
કરનાર ને ઉત્સાહને બળ આપનાર છે; ખજવાળ, મેલ, થાક, પરસેવો, સુસ્તી, તૃષા, દાહ,
તથા મનના મેલને ટાળનાર છે. ઠંડા પાણીનું સ્નાન રક્તપિત્ત રોગને શમાવનાર છે; ને
જો ઉના પાણીએ કર્યું હોય તો બળ આપનાર અને વાત તથા કફને ટાળનાર છે, પણ હમેશાં
ઘણા ઉના પાણીવડે માથું પલાળવું એ નેત્રનાં તેજને નુકસાન કરે છે; પણ તે વાત તથા
કફપ્રકોપસમયે હિતકારક કહેલ છે. સ્નાન કર્યા પછી સારી રીતે રૂમાલથી શરીરને લોહી ના-
ખવું, એ શરીરને કાંતિ આપનાર તથા શરીરના દોષને ટાળનાર છે. એ રીતે સ્નાન કરી રહ્યા
પછી દેશકાળને અનુસરી ઘટે તેવાં શુદ્ધ ને સુગંધીદાર વસ્ત્ર ધારણ કરવાં અને ત્યારપછી પરમાત્મા
ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી સુખડ, કેસર, કપૂર વગેરે સુગંધી દ્રવ્યોવાળાં ચંદન તથા પુષ્પની
માળાઓ વગેરે ધારણ કરી અગરબત્તી, ઘીનો દીવો વગેરે કરી, મન પ્રફુલ્લિત રાખી, ભગવાનનાં
નામ, મંત્ર વગેરેનો ૧૦૮ એકસો આઠ વખત જપ કરવો, એથી મન પ્રસન્ન થાય છે અને
પરબ્રહ્મ પરમાત્માની કૃપાથી વિજયપ્રાપ્તિ થાય છે.

ભોજન

ત્યારપછી જ્યારે જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય—અર્થાત્ ભૂખ લાગે ત્યારે આહાર કરવો યોગ્ય છે;
કેમકે સારી રીતે પ્રદીપ્ત થયેલા અગ્નિમાં હોમેલું ઘી, જેમ પોતે બળી જઇ અગ્નિને ઉત્તેજન
આપે છે, તેમ સારી રીતે ભૂખ લાગ્યા પછી કરેલો આહાર પોતે પાચન થઇને પાછી ભૂખને
તાજી કરે છે; પણ જો યથાર્થ ભૂખ લાગ્યાવિના ખાધું હોય, તો તે કરેલો આહાર, જેમ સારી
રીતે નહિ પ્રદીપ્ત થયેલા અગ્નિમાં હોમેલું ઘી, પોતે બળી ઉત્તેજન આપવાને બદલે અગ્નિને ઠારી
નાખે છે, તેમ પોતે પાચન થઈ ભૂખને તાજી કરવાને બદલે જઠરાગ્નિમાં રહેલી પાચનશક્તિને
મંદ કરી, ભૂખને મારી નાખે છે અને શરીરમાં અજીર્ણ આદિ રોગો થવાનું કારણ આવી પડે
છે. તેવી રીતે બરાબર ભૂખ લાગી હોય ને ખાધું ન હોય તોપણ ભૂખ મરી જાય છે. ને ભૂખ
મરી ગયા પછી ખાધેલું અન્ન બરાબર પાચન થતું નથી વળી વધારે યા ઓછું ખાવાથી પણ
નુકસાન થાય છે, ને વિષે સુશ્રુતના સૂત્રસ્થાનના અધ્યાય ૪૬ મા કહ્યું છે કેઃ—

" अप्राप्तकाले भुंजानः शरीरे ह्यलघौ नरः । तांस्तान्व्याधीनवाप्नोति मरणं वाधिगच्छति ॥
अतीतकाले भुंजानो वायुनोपहतेऽनले । कृच्छ्राद्विपच्यते भुक्तं द्वितीयं च न कांक्षति ॥

ભૂખ લાગ્યા વગર જમનાર [illegible] અનેક વ્યાધિઓ । અજીર્ણ
શરણને પામે છે; તેમજ ભૂખ મારીને જમનાર મનુષ્યની [illegible] ભોજન કરવાની રુચિ રહી
નથી; કેમકે [illegible] પામે છે. તેમ રુચિ છતાં
થોડું કરેલું ભોજન પણ [illegible] રુચિવિના ખાધેલું ભોજન
આળસ, જડતા, પેટમાં [illegible] ઉત્પન્ન કરે છે; [illegible] અન્ન હમેશાં સંતોષ,
બળ, પ્રીતિ, ઉત્સાહ, [illegible] ઉત્પન્ન કરે છે; [illegible] અન્ન હમેશાં એથી
ઉલટું કરે છે. માટે [illegible] પ્રમાણે રુચિનું ભોજન હમેશાં
જમવું યોગ્ય છે. [illegible] એક પહોરમાં [illegible] નહિ, તેમ બે પહોરથી [illegible] રહેવું નહિ; કેમ
એક પહોરમાં રસની ઉત્પત્તિ થાય છે. [illegible] બળનો નાશ થાય છે.
જ્યારે [illegible] માટે ભૂખ લાગે છે; અને તેજ અન્ન ખાવાનો વખત
કહેલ છે, એટલે જેને જરૂરીઆત [illegible] લાગે તેને તે વખતે ખાવું યોગ્ય છે. પાચન આહારની
બાબતમાં ભાવમિશ્રે ભાવપ્રકાશમાં કહ્યું છે કેઃ—उद्गार शुद्धिरुत्साहो वेगोत्सर्गो यथोचित ।
लघुता क्षुत्पिपासा च जीर्णाहारस्य लक्षणम् ॥ શુદ્ધ ઓડકાર, ઉત્સાહ, [illegible]
થવું, શરીરમાં હલકાપણું અને ભૂખ તથા તરસ લાગવી, એ પાચન થયેલા આહારનું લક્ષણ
છે. જઠરાગ્નિ આહારને પચાવે છે; પણ તે પ્રમાણસર ન મળે તો કફાદિ દોષોને પચાવે છે. દોષો
ક્ષય થયાથી ધાતુને; અને ધાતુના નાશ પછી પ્રાણને પચાવે છે, માટે આહાર એ સંતોષ અને તૃપ્તિ
આપનાર છે, દેહને નિભાવનાર છે અને સ્મૃતિ, આયુષ્ય, શક્તિ, વર્ણ, તેજ, સત્વ તથા શો[illegible]
વધારનાર છે; પણ પ્રમાણ [illegible] અન્ન ખાવાથી બળનો નાશ થાય છે, તેમ ટાઢું તથા સૂકું
તુરત પચતું નથી અને શરીરને વ્યાધિ કરનાર થાય છે, માટે હમેશાં રીતસર ભોજન
જોઇએ. આહાર હમેશાં એકાંતમાં કરવો તે વ્યાજબી છે; કારણ ઘણા માણસોની દૃષ્ટિ આ
કરેલો આહાર અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓને ઉત્પન્ન કરે છે અને તે વિશે ભાવમિશ્રાચાર્ય
ખાસ આજ્ઞા છે કેઃ—"आहारनिर्हारविहारयोगाः सदैवसद्भिर्विजने विधेयाः" આહાર, મળમૂ
ત્યાગ તથા વિહાર સદા સમજુ મનુષ્યે એકાંતમાં કરવા યોગ્ય છે; કારણ એટલાં વાનાં ખુ
રીતે કરવાથી લાજ આવે છે ને લાજથી જે સ્વાભાવિક વેગ ઉત્પન્ન થયો હોય તેને એકા
આંચકો આવતાં તે ક્રિયામાં ફેરફાર પડે છે, જેથી તે સંબંધી શરીરમાં રોગ થવાનો સંભવ રહે

આહારના ૭ પ્રકાર

ખીજું આહાર કરવાની વસ્તુ જો કે અનેક પ્રકારની બનાવી છે, તોપણ વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં
સર્વને ૭ વર્ગમાં સમાવી છે. ચોષ્ય (ચુસવા લાયક આહાર), પેય (પીવા લાયક), લેહ્ય (ચા
લાયક), ભોજ્ય (ભોજન કરવા લાયક), ભક્ષ્ય (ભક્ષણ કરવા લાયક), ચર્વ્ય (ચાવવા લાયક),
પ્રમાણે ૭ પ્રકારનો આહાર ઉત્તરોત્તર એકબીજાથી ભારે છે, એમ જાણવું. તેમાં ભાત,
દાળ આદિ ખાવાના પદાર્થો ભોજ્ય, લાડુ તથા મંડકાદિ ભક્ષણ કરવાના પકવાન્ન ભક્ષ્ય, પૌં
ધાણી તથા દાળિયા આદિ ચાવવાના પદાર્થ ચર્વ્ય, કઢિ આદિ ચાટવાના પદાર્થો લેહ્ય, કે
તથા શેરડી આદિ ચૂસવાના પદાર્થ ચોષ્ય અને સાકરનું પાણી આદિ પીવાના પદાર્થ પેય કહે
છે. સૃષ્ટિમાં કોઇપણ પદાર્થ એવો નથી કે જેમાં ગુણ ન હોય. એ નિયમ પ્રમાણે સર્વ પ્રકા
આહારની વસ્તુમાં પણ ગુણ રહેલા છે, જેથી કોઇ પ્રકારનો આહાર કરતાં શરીરને લાભ
અલાભ થાય છે. અનુકૂળ પરિણામને લાભ અને પ્રતિકૂળ પરિણામને અલાભ કહેવાય છે; અ
ઉત્પન્ન કરનાર પદાર્થોમાં રહેલા રસ છે અને તે રસ વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં ૭ પ્રકારના કહેલા છે. વા
અષ્ટાંગ હૃદયના સૂત્રસ્થાનમાં કહ્યું છે કેઃ—रसाः स्वाद्व म्ल लवण तिक्तोष्ण कषायकाः । ष
न्यमाश्रितास्ते तु यथापूर्व कलावहा ॥ મીઠો, ખાટો, ખારો, કડવો, તીખો તથા તુરો એ ૭
પદાર્થોનો આશ્રય કરીને રહ્યા છે. પૂર્વાપર એકબીજાથી બળવાન છે. દરેક વસ્તુમાં રસ, ગુ
વીર્ય, વિપાક તથા શક્તિ, એ પાંચ પદાર્થો હોય છે; જે પોતપોતાનું કામ કરે છે, જેથી પદાર્થ
રસ ઉપરાંત સ્વભાવથી જે ગુણવીર્યાદ રહેલા છે, તે પણ પોતપોતાની શક્તિ મુજબ ગુ
અવગુણ ઉત્પન્ન કરે છે, માત્ર એક રસ ઉપર આધાર રહેતો નથી; માટે જેના શરીરને અનુકૂળ

। લેવા પદાર્થોનો તેણે આહાર કરવો, પ્રતિકૂળ પદાર્થોનો આહાર કરવો નહિ; કેમકે શરીરમાં, પિત્ત અને કફ, એ ત્રણ પ્રકારના દોષો રહેલા છે. તે જ્યાં સુધી નિયમમાં રહે તો આરોગ્ય થાય છે ને તેમાંથી એક પણ જો દોષ કોપે તો તે રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. એ બાબત વાગ્ભટે સૂત્રસ્થાનના પ્રથમાધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:-

वायुः पित्तं कफश्चेति त्रयो दोषाः समासतः । विकृताऽविकृता देहं घ्नन्ति ते वर्तयन्ति च ॥

શરીરમાં વાયુ, પિત્ત તથા કફ, એ ત્રણ દોષો સંક્ષેપથી કહ્યા છે, જે વિકાર પામેલા દેહનો નાશ કરે છે ને અવિકારી દેહને નિભાવે છે; માટે એ ત્રણ દોષને નિયમમાં રાખવા માટે અનુકૂળ આહારવિહાર વગેરેની જરૂર રહે છે. હવે આહારની પેઠે પાણી પીવાની પણ જરૂર પડે છે, તૃષા લાગતાંજ પીવું; કેમકે તૃષા લાગે ને પાણી ન પીવામાં આવે તો શરીરનું આરોગ્ય જાય છે. ભોજનના પહેલાં પીધેલું પાણી શરીરને કૃશ કરી જઠરાગ્નિને મંદ કરે છે, વચમાં પીધેલું પાણી સારી રીતે આહારને પાચન કરી જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરનાર છે, ને અંતે પીધેલું પાણી શરીરની સ્થૂલતા સાથે કફ કરનાર છે અને તેથી રીતે તરસ્યાએ ખાવું નહિ; ને ભૂખ્યાએ પાણી પીવું નહિ; કેમકે તરસ્યો ખાય તો તેને ગુલ્મરોગ થાય છે ને ભૂખ્યો પાણી પીએ તો જલોદર નામનો રોગ થાય છે; પણ પાણી પીવું તે દુર્ગંધવિનાનું, રસવગરનું, તૃષા ટાળનારું, ગાળી શુદ્ધ કરીને શીતળ કરેલું, નિર્મળ એવું જળપાન કરવાથી હૃદય પ્રસન્ન થાય છે. હવે ભોજન કર્યા પછી પ્રથમ કોગળા કરી મુખ સ્વચ્છ કરવું, કેમકે જમતી વેળાએ દાંતમાં જે અન્ન ભરાયું હોય તે કાઢી કોગળા કરવા, નહિ તો દાંતમાંથી ન કાઢેલું અન્ન મુખમાં ખરાબ ગંધ ઉત્પન્ન કરે છે અને દાંત સડી જાય છે તથા તેમાંથી દંતરોગ થવા સંભવ છે. ત્યારપછી મુખશુદ્ધિ કરવામાટે તાંબુલ વગેરે સુગંધીદાર પદાર્થોનું સેવન કરવું અને ત્યારપછી સો પગલાં ફરીને ડાબે પડખે સહજ સુઈ રહેવું, પણ દિવસે નિદ્રા ન કરવી; કેમકે તેથી કફ વધે છે, માટે ગ્રીષ્મઋતુસિવાય બીજી ઋતુઓમાં દિવસે સુવાનો નિષેધ કરેલો છે.

ઉદ્યોગ

ઘણું કરીને દિવસનો સમય સર્વને નિર્વાહ સારૂ ઉદ્યોગ કરવા માટેનો છે અને રાત્રિનો સમય ઉદ્યોગથી થાકી ગયેલાને આરામ માટેનો છે; માટે દિવસે સુવું નહિ ને રાત્રિએ જાગવું નહિ, પણ જેમનો ઉદ્યોગ રાત્રિએ છે તેમણે સુખેથી દિવસે સુવું ને રાત્રિયે જાગવું. ઉદ્યોગ માટે અગર તો બહારની સ્વચ્છ હવા લેવા માટે ઘરથી બહાર જવું પડે છે ત્યારે દેશકાળને અનુસરી સ્વચ્છ વસ્ત્ર, પાઘડી, પગે જોડા, હાથમાં લાકડી તથા છત્રી વગેરે ધારણ કરવાં પડે છે અને તે વિષે વાગ્ભટાચાર્યે સૂત્રસ્થાનના પ્રથમાધ્યાયમાં આજ્ઞા કરી છે કે:—**उष्णीषं कान्तिकृत्केश्यं रजोवातकफापहम् । लघु तच्छस्यते यस्माद्गुरु पित्ताक्षिरोगकृत् । उपानद्धारणं नेत्र्यमायुष्यं पादरोगहृत् । सुखप्रचारमोजस्यं वृष्यं च परिकीर्तितम् ॥ इत्यादि ॥** પાઘડી કાંતિ આપનાર, કેશને હિતરૂપ અને ધૂળ, વાયુ તથા શરદીને રોકનાર છે, પણ તે હલકી હોવી જોઇએ; કેમકે ભારે હોય તો પિત્ત તથા નેત્રરોગ ઉત્પન્ન કરે છે. જોડાનું પહેરવું પણ નેત્રને હિતકારક, આયુષ્ય વધારનાર, પગનારોગને હણનાર, સુખેથી ચલાવનાર, બળ આપનાર તથા ધાતુ વધારનાર છે. હાથમાં લાકડી રાખવી એ પણ સત્વ વધારનાર છે. ટેકો આપનાર અને ભયને નાશ કરનાર છત્રી ઓઢવી એ વરસાદ, તડકો, વાયુ, રજ તથા હિમને રોકનાર, આંખને હિતકારક ને મંગલિક કહી છે. એ પ્રમાણે દિવસે દરેક મનુષ્યોએ પોતપોતાની સ્થિતિના પ્રમાણમાં રહી વૈદ્યકશાસ્ત્રના નિયમોને માન આપી વર્તવું જોઇએ. આ પ્રકરણની સાથે આચારનો પણ નિત્ય સંબંધ છે. આચારના સદાચાર ને દુરાચાર એ બે ભેદ છે. સદાચરણથી ઉલટી રીતે વર્તવું તેને દુરાચરણ કહે છે. જેમ જગતમાં જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે, તેમ સદાચાર જાણીને તે પ્રમાણે વર્તવાની ખાસ જરૂર છે. સદાચાર એ સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરને ઓળખવાનું પહેલું પગથીયું છે, માટે સદાચાર જાણનાર તે પ્રમાણે વર્તવાથી આસ્તિક બની પરમેશ્વરના શરણમાં રહી શાંતિરૂપ સુખને પામે છે; અને તે બાબત કૃષ્ણ યજુર્વેદના તૈત્તિરીય ઉપનિષદની શિક્ષાવલ્લીમાં આચાર્યે શિષ્યને સદાચાર વિષે નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો છે.–**सत्यं वद । धर्मं चर । स्वाध्यायान्मा प्रमदः । आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं माव्यवच्छेत्सीः । सत्यान्न प्रमदितव्यम् । धर्मान्न प्रमदितव्यम् । कुशलान्न प्रमदितव्यम् ।**

मूलैर्न प्रमदितव्यम् । यान्यवद्यानि कर्माणि तानिसेवितव्यानि नो इतराणि । यान्यस्माकं सुचरितानि तानित्वयोपास्यानि नो इतराणि ॥ સત્ય બોલ, ધર્મનું આચરણ કર, વિદ્યાભ્યાસમાં પ્રમાદ ન કર, વિદ્યાગુરુને પ્રિય દાન આપી પ્રજાતંતુનો ઉચ્છેદ ન કર, તારે સત્યમાં પ્રમાદ કરવો, ધર્મમાં પ્રમાદ ન કરવો, જે અનિંદિત કર્મ હોય તે કરવાં, બીજાં નહિ અને જે અમાર સારાં આચરણ હોય તે તારે ગ્રહણ કરવાં, બીજાં નહિ. એ પ્રમાણે "દિનચર્યા" એટલે પ્રાતઃકાળથ આરંભીને સાયંકાળસુધી મનુષ્યને વર્તવાના નિયમો સંક્ષેપમાં બતાવ્યા છે, તે મુજબ વર્તના મનુષ્ય દીર્ઘાયુષી થાય છે. विद्वत्स्वतिशयेन किं. ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

ચમત્કારી સ્વામી

(દૈનિક હિંદુસ્થાન તા–૬–૧૦–૨૬)

પ્રૉફેસર રામમૂર્તિના ખેલમાં ચમત્કાર–હળાહળ ઝેર પીવાનો પ્રયોગ, ભલભલા ડૉક્ટરોની મુંઝવણ

ગ્રાંટરોડપર બાલીવાળા થીએટરમાં પ્રૉ૦ રામમૂર્તિના આશરા હેઠળ થયેલા અંગબળ તથ કસરતના ખેલમાં સૌથી ધ્યાન ખેંચનારી બાબત સિદ્ધપુરુષ સર્વભક્ષક શ્રી સ્વામીજીના પ્રયોગે હતા. આ સ્વામી ૮૦ વરસની ઉંમરના છે; છતાં જુવાન દેખાય છે. તેઓ શરૂઆતમાં કાચન કકડા બીસ્કીટની માફક ખાઈ ગયા હતા અને ત્યાર પછી પાસેનું નાઇટ્રીક એસીડ પી ગયા હતા તે બાદ તેમણે એક લોખંડની વાટકી દેવતાપર મૂકી તેમાં સીસું નાખ્યું હતું અને તે ઓગળીને રસ થતાં તે ગરમ ગરમ પોતાના મોઢામાં રેડીને ગળી ગયા હતા. પ્રૉ૦ રામમૂર્તિએ પ્રેક્ષકોમાંથ ડૉક્ટરો તથા બીજા ગૃહસ્થોને ખાત્રી કરવા સ્ટેજ ઉપર બોલાવ્યા હતા. તેમણે સ્વામીજીનું મોઢું દાંત વગેરે તપાસી જાહેર કર્યું હતું કે, આમાં કોઈ જાતનો દગો કે તદબીર નથી. ત્યાર બાદ ડૉ પાવરીએ પ્રુસીક એસીડની એક બાટલી કાઢી સ્વામીજીને પૂછ્યું કે, આ પી જશો? સ્વામીજીએ તરતજ તેમાંથી થોડુંક પોતાની હથેળીમાં કાઢ્યું અને તે દૂધની પેઠે ઠંડે કલેજે પી ગયા હતા ત્યાર પછી તેઓ બીજો ડોઝ પણ એજ પ્રમાણે પી ગયા હતા; પણ તેમનાપર કોઇ જાતની અસ થઇ નહોતી. આ પ્રયોગથી ડૉક્ટરો ઘણા અજાયબ થયા હતા. પછી ડૉ૦ જી. ટી. મોદીએ પ્રેક્ષકોને સમજાવ્યું કે, પ્રુસીક એસીડ ઘણું જલદ અને કાતીલ ઝેર છે અને તેનાં થોડાં ટીપાં લેવાથી તેમજ તેની વાસ પણ સુંઘવાથી માણસ મરી જાય છે; પણ સ્વામીજી બે વાર તેનો ડોઝ લઇને કંઈ પણ ઈજા પામ્યા વગર જીવતા રહ્યા એ ખરેખરો ચમત્કાર છે.

સ્વામીજીની શક્તિનું રહસ્ય

તે બાદ પ્રૉ. રામમૂર્તિએ સ્વામીજીવિષે ખુલાસો કરતાં કહ્યું કે, તેમણે ૧૫ વરસ હિમાલયમ તપશ્ચર્યા કરીને ઉપાસનાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. જૂના વખતમાં શંકરાચાર્ય તથા સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી પારો તથા ઝેર પી ગયાની વાત આપણે માનતા નથી, પણ પૂરતી લાયકાત મેળવે માણસ તેમ કરી શકે છે, તેનો સ્વામીજી જીવતો જાગતો પૂરાવો છે.

પ્રોગ્રામમાં પ્રૉ. રામમૂર્તિના ચેલાઓ તથા બીજા પહેલવાનોની જોવા લાયક કસરતો પણ હતી. તેમાં પ્રૉ૦ બાલમૂર્તિ ૫૦૦ રતલનો પથ્થર ૭ ફીટની ઉંચાઇએથી પડતો પોતાની છાતીપર ઝીલે છે તથા એક મજબૂત લોખંડની સાંકળ પોતાના ખભા અને પગ વચ્ચે ખેંચીને તોડી નાખે છે, તે ખાસ વખણાયા હતા. તે સિવાય દેશી ઢબની આસનની કસરતો, કુસ્તી વગેરે પણ હતાં.

છેવટમાં પ્રૉ૦ રામમૂર્તિએ પ્રેક્ષકોનો આભાર માનતાં જણાવ્યું કે, આ ખેલની આવક હું કંઇ પોતે વાપરવાનો નથી, પણ પ્રજાને દેશી કસરત શીખવવાને મેં જે સંસ્થા કાઢી છે, તેના ખર્ચમાટે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે. પછી તેમણે દેશી કસરતોના ફાયદા સમજાવતાં કહ્યું કે, આસનોની કસરતથી અપચો, કબજીઆત વગેરે રોગો મટી જઇને અંદરના અવયવો બળવાન થાય છે. વળી દેશી કુસ્તીથી જે શરીરની ખીલવણી તથા બળ મળે છે, તે યૂરોપીયન પદ્ધતિથી મળતાં નથી.

જેવું ઈચ્છો અન્યનું, તેવું આપનું થાય

(લેખક: રા. જયસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા એમ. એ. 'ગુણસુંદરી' માસિકમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત)

પ્રભુ ખ્રિસ્તનો એક શિષ્ય પીટર તેની પાસે એક વખત ગયો અને પૂછ્યું:–"પ્રભુ! મારો ભાઇ મારી સામે કેટલી વખત ગુન્હો કરે ત્યાંસુધી મારે એને માફી આપ્યા કરવી જોઇએ? સાત વખત સુધી?" પ્રભુએ એને જવાબ વાળ્યો. "સાત વખત નહિ પણ સિત્તેર ગુણ્યા સાત."

પછી પ્રભુએ પીટરને એક વાત કહી. એક રાજાએ એમ ઠરાવ કર્યો કે, પોતાના નોકરો જે તેના લેણદાર હોય તેનો બધાનો હિસાબ લેવો. તેના નોકરોમાં એક નોકર એવો મળી આવ્યો જેણે રાજાની પાસેથી દશ હજાર ટેલેન્ટ (એક જાતનું નાણું) ઉછીના લીધા હતા. તે નોકરની પાસે તો એક પાઇ પણ હતી નહિ; એટલે રાજાએ હુકમ કર્યો કે તે નોકરને, તેની સ્ત્રી અને છોકરાંઓને બધાંને વેચી નાખવાં તથા તેની માલમિલકત પણ વેચી નાખવી અને તે બધાંના વેચાણમાંથી જે આવે તેનાથી પોતાનું દેવું વસુલ કરવું. તે નોકર રાજાને પગે પડ્યો અને આજીજી કરી કે, તેને છૂટો કરશો અને તે પોતાનું દેવું ભરશે. રાજાને તેના ઉપર દયા આવી અને છૂટો કર્યો. તે નોકર છૂટો થયો કે તરતજ એક બીજો નોકર કે જે તેની પાસેથી ફક્ત થોડા પૈસા લઇ ગયો હતો તેની પાસે ગયો અને પોતાના પૈસા પાછા માગ્યા. તે નોકર તે થોડા પૈસા પણ પાછા આપવાની સ્થિતિમાં નહોતો અને તેથી તેણે પેલા બીજાને આજીજી અને કાલાવાલા કર્યા કે, તેને થોડો વખત પણ જતો કરવો; પણ પેલો પહેલો નોકર માને એમ ન હતો અને તેણે તો પેલાને કેદમાં નંખાવ્યો. આ વાતની રાજાને ખબર પડી એટલે તેણે પેલા નોકરને કહ્યું કે:–"અરે દુષ્ટ નોકર! મેં તારૂં બધું દેવું માફ કર્યું અને તું આટલું દેવું પણ માફ કરી શકતો નથી!" એમ કહી તે રાજાએ તે નોકરને જેલમાં મોકલાવી દીધો. આ વાત ઉપરથી પ્રભુ ખ્રિસ્તે સાર સમજાવ્યો કે:–"જો તમે તમારા ભાઇને ખરા અંતઃકરણથી માફી નહિ આપો તો પરમેશ્વર પણ તમારા ગુન્હા માફ નહિ કરે." જો આપણે આપણા ભાઇને એક નાના ગુન્હાને માટે પણ માફી આપી શકીએ નહિ તો જે આપણા જીવનમાં મોટાં પાપો કરીએ છીએ તેને માટે પ્રભુ કેવી રીતે આપણને માફી આપી શકે? પણ આપણે બધા આ વાત ભૂલી જઇએ છીએ અને આપણા ભાઇ, આપણા મિત્ર, આપણા પડોશી, આપણાં સગાંવહાલાંઓએ આપણો કંઇ નાનામાં નાનો ગુન્હો કર્યો હોય તે મનમાં યાદ કર્યા કરીએ છીએ અને વખત આવ્યે તે નાના ગુન્હાનું પણ વેર લેવા ચૂકતા નથી.

પડઘો શું છે તે તો બધાંને ખબર હોવીજ જોઇએ. નિર્જન અરણ્યમાં કે પર્વતની ખીણોમાં કે જીર્ણ મકાનોમાં કે વિશાળ દેવાલયોમાં આપણે કાંઈ પણ બોલીએ ત્યારે તેનો પડઘો સંભળાય છે. જે પ્રમાણે આ પડઘો પ્રકૃતિમાં સંભળાય છે, તેજ પ્રમાણે આપણા ભાઇઓની સામે કંઇ પણ વેરની લાગણીઓ રાખી હોય તેનો પડઘો પડ્યા વિના રહેતો નથી અને તે પડઘો આપણને નુકશાન કરે છે. ઓસ્ટ્રેલિયામાં એક જાતનું લાકડાનું હથિયાર છે, જેને બુમરેન્ગ કહે છે. આ બુમરેન્ગ કોઇના તરફ ફેંક્યું હોય તો તે ત્યાં જઇને પાછું ફેંકનારના હાથમાંજ આવે છે.

આ પ્રમાણે વેરભાવ રાખ્યો હોય તો તે વેરભાવ ઘણીવાર ભયંકર પરિણામ સાથે આપણા ઉપર આવીને અથડાય છે. પ્રભુએ તો એક વખત કહ્યું હતું કે, જો તારે તારા ભાઇ સાથે કજીઓ કર્યો હોય તો પ્રભુની આરાધના કરવા આવે ત્યારે પહેલાં તે કજીઓ પતાવીને આવજે; પણ આપણે તો દેવદર્શન કરીએ છીએ, દેવાલયો અને પવિત્ર સ્થળોએ યાત્રા કરવા જઇએ ત્યારે પણ વેરનું પોટલું હૃદયમાં રાખીનેજ જઇએ છીએ. [illegible] જગ તત્ત્વ એ છે કે, પ્રભુ તે પ્રેમ છે અને જગતમાં બધાં તરફ પ્રેમ રાખવો એ મનુષ્ય કર્તવ્ય છે. તેને બદલે [illegible] વેરભાવને સંઘરીને [illegible] અને "તુહિ તુહિ" [illegible] [illegible] અને [illegible] જીવનને કલુષિત કરીએ છીએ. [illegible] હોય છે અને [illegible] [illegible] [illegible] છે અને [illegible] છે. જીવનનું [illegible] જીવનને [illegible] બનાવવાનું છે. [illegible] [illegible] શરૂ કરે [illegible] [illegible] કરવાનો [illegible]

બેબિલોનની કેટલીક હકીકત

(લેખક—શ્રી. નરેન્દ્ર. ગાંધીવના ૧૯૮૨ ના દિવાળીના અંકમાંથી)

જે હિંદુસ્તાનના વતનીઓ દુનિયાની પ્રજાને ઢાંકતા હતા, તેને પોતાનાં અંગ ઢાંકવાને માટે પરદેશી કાપડ આયાત કરવું પડે છે ! જે આર્યો દૂરના દેશોમાં વ્યાપાર ખેડતા, વસાહત કરતા હતા અને રાજ્યો સ્થાપતા હતા, તેજ આર્યોનાં સંતાનો આજ ગોંઢો ગોંઠી વિદેશીઓની ગુલામીની નિર્માલ્ય જીવન ગુજારી જેમ તેમ દિવસો કાઢે છે. જે મિસરવાસીની સત્તા, સમૃદ્ધિ અને વિદ્યા દુનિયાની દૃષ્ટિએ અજોડ ગણાતી હતી, તે મિસરવાસીઓ આજે પોતાનું તંત્ર પોતાના હાથમાં લેવા તરફડીઆં મારી રહ્યા છે. જે ચીનની પ્રજા પોતાના હુન્નર અને સંસ્કૃતિથી દુનિયામાં પ્રખ્યાતિ મેળવી ગઈ હતી, તેજ પ્રજા આજે અફીણનાં ગળાં કાપી પોતાના લોહીથી તરબોળ થઇ રહી છે. જે ઇરાનીઓએ પોતાનો વિજયવાવટો એશિયા, મિસર, આરમિનિયા, મકદુનિયા, ગ્રીસ અને હિંદની હદસુધી ફરકાવી પોતાની સત્તા અને પ્રતિષ્ઠાથી દુનિયાને છક કરી નાખી હતી, તેજ દેશ આજે એક યા બીજી રીતે પરદેશી પ્રજાના પંજામાં સપડાયલો છે.

ઈસ્લામી ઝુંડો એશિયા અને યુરોપના મોટા ભાગ ઉપર ફરકાવનાર તુર્કો આજે નાનકડા અંગોરા જેવા પ્રાંતમાં ભરાઇ પોતાનું અસ્તિત્વ બચાવવા ફાંફાં મારી રહ્યા છે.

આ બધું શું ? કેવળ વિધિની વિચિત્રતા. એજ વિધિની એ ઘટના કે અર્ધનગ્ન સ્થિતિમાં રહેનારી જંગલી પ્રજાઓ જે પુરવેશી પ્રજાને ત્રાસરૂપ હતી, તેજ આજે દુનિયાના મોટા ભાગ ઉપર સર્વોપરિ સત્તા ભોગવે છે: તે બને વખતે પશુબળથી; પણ વિદ્યા, કળા અને શોધક-બુદ્ધિમાં પણ આજે તે અગ્ર ગણાય છે.

એજ એ વિધિએ, જેનું આજે માત્ર નામજ રહ્યું છે, પણ નિશાન તો પુરાણી જમાના શોધકોના કોદાળી પાવડાના અથાગ પ્રયત્ને ફાંફાંમાં મળે છે, તે બેબીલોન જેવા અજિત શહેરને ઇરાનીઓને હાથ પાયમાલ કરાવ્યું.

આદિ ઇતિહાસલેખક હીરોડૉટસે આપેલું બેબીલોનનું વર્ણન વાંચતાં, એ શહેરની રચના, મકાનોની ભવ્યતા, શહેરની સુંદરતા અને તેના કિલ્લાની મજબૂતી તે વખતના બેબિલોનીઅનોની કલારસિકતા, બુદ્ધિચાતુર્ય અને સાહસનું આબાદ દિગ્દર્શન કરાવી આજના આગળ વધેલા જમાનાના વિદ્વાનોને પણ અજાયબીમાં ગરક કરે છે; અને તેના વિનાશનો વિચાર આવતાં સહજ બે આંસુ ટપકી આ દુનિયામાં કોઈ વસ્તુ ચિરસ્થાયી નથી, તેનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો આપીને ઘડીભર તો વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવે છે.

બેબિલોન ઇ. સ. પૂર્વે આશરે ૨૨૦૦ વર્ષપર વસેલું ગણાય છે; પણ ઇતિહાસકાર તેનું જે વર્ણન આપે છે તેવી સ્થિતિમાં તો તે ઇ. સ. પૂર્વે ૬–ઠ્ઠા સૈકામાં આવ્યું અને તેનું માન નીનવની રાણી સેમીરામીસને ઘટે છે. રાણી સેમીરામીસ પછી રાણી નાઇટ્રીસે શહેરની સુંદરતા અને તેના બચાવના કામોની મજબૂતીમાં વધારો કર્યો હતો.

હીરોડોટસ લખે છે કે, આ શહેર ચતુષ્કોણ હતું અને તેની દરેક બાજુની લંબાઇ ૧૨૦ ફર્લાંગ એટલે ૧૫ માઇલ હતી. એની આજુબાજુ દિવાલ હતી અને તેના ફરતી ઘણી ઉંડી અને પહોળી ખાઇ હતી. તેમાં યુફ્રેટીસનું પાણી ભરેલું રાખવામાં આવતું હતું.

આ ખાઇની પાર પાછી બીજી દિવાલ હતી. તેની પહોળાઇ ૭૫ ફીટ અને ઉંચાઈ ૩૦૦ ફીટ હતી. આ દિવાલપર ચાર ઘોડાની ગાડી સહેલાઇથી ફરી શકે તેટલું અંતર રાખી એક માળના મકાનો બાંધવામાં આવ્યા હતાં. આ દિવાલમાં ૨૦૦ દરવાજા હતા અને દરેક દરવાજાનાં બારણાં અને બારસાખો તદન પિત્તળના બનાવેલાં હતાં.

વળી આ બચાવના સાધનો પૂરતા ન હોય તેમ યુફ્રેટીસ નદીનું વહન ફેરવી તેમાં કમોસમ વાંકો દાખલ કરી તેની લંબાઇ અને વિકટતા વધારવામાં આવી હતી, જેથી હલ્લો લાવનાર લશ્કરને એક કરતા વધારે વખત તેને ઓળંગવી પડે અને તેને ગમે તે બે વાંક વચ્ચે અટકાવી મહાત કરી શકાય.

શહેરની અંદરની રચના તેથી પણ અદ્ભુત અને કળાપૂર્ણ હતી. તેનું વર્ણન વાંચતાં

આજ્ઞા પ્રમાણે કર્યો. પરિણામે ઝોપીરસ બેબિલોનનો મુખ્ય અધિકાર નીમાયો અને કિલ્લાનો ભાગ તેને સોંપાયો.

પુરાતન ડરાયસે શહેરની નજદીક લશ્કર રોક્યું અને ચારેબાજુ હલ્લો શરૂ કર્યો. બેબિલોનનું લશ્કર લડવામાં મશગુલ હતું તે વખતે ઝોપીરસે બીલમ અને કીમમના દરવાજા ખોલી નાખી ડરાયસને શહેરમાં દાખલ કર્યો. પછી શહેર પડ્યું-લુંટાયું-શહેરીઓના લોહીથી નદીનું પાણી રક્ત થયું અને સમૃદ્ધિ લુંટાઇ. હજારો સાંપુરુષોને ડરાયસ કેદીનરીક લઇ ગયો. બેબિલોન શહેર હયાત રહ્યું.

પણ બેબિલોન પડ્યું તે પાછું ઉઠ્યું નહિ. તે ધીમે ધીમે ઝંખવાતું ગયું. ડરાયસ પછી તેના વારસ અરકસીસે તો તેનાં દેવળો અને મહેલો તોડી નાખ્યાં અને ધાતકીપણે બેબિલોનના વતનીઓને નારાજ કર્યાં.

આજ એ બેબિલોનની ખ્યાતિજ રહી છે. બેબિલોન ફરી બંધાયું નથી ને બંધાશે નહિ.

જે વખતે યાંત્રિક અને વિજળિક શક્તિઓનો અભાવ હતો, જે વખતે રચના અને મુસાફરીનાં કે માલ લાવવાનાં સાધનો કેવળ સામાન્ય હતાં, જે વખતે ગુરુત્વાકર્ષણના સિદ્ધાંતો અને ત્રિકોણમિતિની ઝીણી ગણત્રી કરી પ્લાન એસ્ટીમેટ કરનાર ઇજનેરો નહોતા, તેવા વખતે આવું જગતવિખ્યાત શહેર રચનાર કલારસિક રાણી સેમીરામીસ કે તેના બનાવની મજબુત યુક્તિઓ યોજનાર રાણી નાઇટીટીસના ગુણ ગાઇએ કે આવા સુવિખ્યાત શહેરને જેર કરનાર લોભી સાયરસ અને ડરાયસ કે ધન અને સત્તાલોભી અરકસીસને શાપ આપીએ ! કે, જે વખતે રેલ્વે, ટપાલ કે તારનાં સાધન નહોતાં, જે વખતે એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં જવામાં જીવનું જોખમ હતું, મુસાફરી મોંઘી, કંટાળાભરેલી ને લાંબી થઇ પડતી, જે વખતે વર્તમાનપત્રો ન હતાં અને એક સ્થળની ખબર બીજે સ્થળે માસો કે વરસો વીતે પહોંચતી અને તે પણ અધુરી કે ખોટું ભરેલી; જે વખતે લેખનકળાનો વિકાસ નહોતો અને કાગળોની વિપુલતા નહોતી, જે વખતે એક વરસમાં વીસ આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરી કમાઇ કરવાને અવકાશ નહોતો તેવે વખતે દેશદેશના રીતરિવાજો, બનાવો અને ઐતિહાસિક ઘટનાઓની શોધ કરી કેવળ પરોપકારાર્થે પદ્ધતિસર તવારીખ લખી ભવિષ્યની પ્રજાને વારસામાં આપી જનાર હીરોડોટસને વંદીએ !

બેબિલોન સેમીરામીસ, નાઇટીટીસ, સાયરસ, ડરાયસ ને અરકસીસ એ બધા આ મહાન ઇતિહાસકારને લઇનેજ આજ જીવે છે. હીરોડોટસ ન હોત તો ભૂતકાળના ઉંડા ઉદરમાં એ બધાં સમાઇ ભૂંસાઇ ગયાં હોત, માટે એ મહાન વ્યક્તિને વંદી વિરમીશ.

વિજળીની મદદથી પાકમાં થતો વધારો

(ખેતીવાડી—તા–૨૩–૮–૨૫)

ફ્રાંસના એક શોધક ફિસ્ટો ફલૉરોએ વિદ્યુતશક્તિનો ઉપયોગ કરીને પાકમાં કલ્પી પણ ન …ય એટલો વધારો કરી બતાવ્યો છે. હવામાંની વિદ્યુત, પૃથ્વી ઉપરનું લોહચુંબક અને સૂર્ય-…મમાંની વિજળીનો ઉપયોગ કરીને તે ઝાડની પેદાશ વધારે છે. તેણે સાદા ઝાડની પેદાશ …ી છે અને વાંઝીઆં ઝાડોને ફળફુલવાળાં બનાવ્યા છે. ૨૫ ફીટ ઉંચા થાંભલા જમીનમાં … તેણે પોતાનું યંત્ર બનાવ્યું. દક્ષિણ તરફ પગ રાખી સુનારાઓને ઘસઘસાટ ઉંઘ આવે છે, …પનાના આધારે ફિસ્ટો ફલૉરે પોતાનું યંત્ર દક્ષિણોત્તર ગોઠવ્યું. દરેક થાંભલા ઉપર એક … કાંટો દક્ષિણ તરફ ફેરવી રાખેલો હોય છે. આ કાંટાવતી હવાના જુદા જુદા પ્રવાહોનો …લઇ શકાય છે. દરેક થાંભલાને એક એંટીના હોય છે અને તે હવામાંની વિજળી એકઠી … એ સિવાય ને થાંભલા ઉપર એક ધાતુની નળી હોય છે. ત્રાંબાના અને જસતના ટુકડા …ડીને તે બનાવેલી હોય છે. આ નળી સૂર્યની ગરમીમાથી વિદ્યુત બનાવે છે. એ યંત્રવડે …હ ચાલુ થાય છે. એના સિવાય બીજો પ્રવાહ નળીની અંદર અને વાયુગતિદર્શક ગોળ …નારા પદાર્થવડે બહાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે જે શક્તિ હવામાંથી, પૃથ્વીમાંથી …માંથી ઉત્પન્ન કરવામા આવે છે, તે લોખંડના તારદ્વારા જમીનમાં લઇ જવામા આવે … વિજળી જમીનમાંના જીવડાને મારી નાખે છે અને પાકમાં વધારો કરે છે.

નિર્વાણમાર્ગ

(લેખકઃ-ચંદુલાલ કેશવલાલ અમીન. 'બુદ્ધિ પ્રકાશ'ના એક અંકમાંથી)

"મારી પાસે આવ, હું તને દુનિયાનાં દુઃખોમાંથી મુક્ત થવાય એવી વાત સમજાવું."- બુદ્ધ

આર્યધર્મની માફક બૌદ્ધમાર્ગીઓ આત્માને શાશ્વત માને છે. આપણે ક્યાંથી આવ્યા તેની આપણને ખબર નથી. આપણું હાલનું જીવન, આપણા અનંત જીવનનો એક ભાગ, એ જીવન-નાટકનું એક દૃશ્ય છે. દરેક શરીર આત્માને રહેવાનું ઘર માત્ર છે અને પ્રાણીની સ્થિતિ તેણે પહેલાં કરેલાં સુકૃત અને દુષ્કૃત ઉપર આધાર રાખે છે. હાલમાં જે સુકૃત અથવા દુષ્કૃત કરશે, તે ઉપર ભવિષ્યના જીવનનો આધાર છે. માણસો મૂર્ખ કે શાણા, પાપી કે પુણ્યશાળી, જબરા કે નબળા અકસ્માત નથી જન્મતા. તેમની સ્થિતિ, 'વાવે તેવું લણે' એ આધારે થયેલી હોય છે અને જેવું તે લણે છે તેવુંજ તેણે વાવેલું હોય છે. તેથી જો માણસની ઇચ્છાઓ પાપ તરફ વળેલી હોય તો તેનો અર્થ એ કે, તેણે પહેલાંની જીંદગીઓમાં પાપવૃત્તિ કેળવેલી છે; અને માણસ પુણ્યશાળી, દાનશીલ, સહનશીલ અને પ્રેમમય હોય છે, તેનું કારણ એજ કે તેણે પહેલાંના જીવનમાં એ સદ્ગુણ કેળવેલા છે. તેણે ભલાઇ આચરેલી અને તે એના આત્માની ટેવ થઇ રહેલી છે.

આમ દરેક માણસ પોતેજ પોતાનું કારણ થઇ પડે છે; પોતાના સદ્ગુણ તેમજ પોતાની ખામીઓનું કારણ તે પોતેજ છે. જગતના શાશ્વત નિયમો પ્રમાણે માણસ પોતેજ પોતાનો અને પોતાના ભવિષ્યનો ઘડનાર છે. ભવિષ્યમાં તે કેવો થશે તે નક્કી કરવાનું તેની શક્તિની અંદર છે અને તેવા થવામાટે તેણે કામ કરવુંજ જોઇએ, નહિ તો તેનાથી આગળ નહિ વધાય.

દરેકને સરખી તક મળેલી છે. હાલ સરખી ન લાગે પણ તેનું કારણ તે પોતેજ છે. તે પોતાની સ્થિતિ સુધારી શકે એમ છે; આ જન્મે નહિ તો આવતે જન્મે; તેમ નહિ તો પછીના જન્મે. માણસ એકદમ પૂર્ણ નથી બનતો. કિંમતી વસ્તુઓની માફક તેને પૂર્ણ થતાં વાર લાગે છે. પુણ્યશાળી માણસ એક દિવસમાં ન નીપજે, બી વાવતાંની સાથે ઝાડની આશા ન રખાય. આમ માણસ પોતાની પહેલાંનાં કૃત્યો, લાગણીઓ ને વિચારોનો બનેલો છે અને તેનાં હાલના જીવનમાં તે પોતાનું ભવિષ્યનું જીવન ઘડ્યા કરે છે. બુરાઇ આચરો અને તમારા આત્માને બુરાઇની ટેવ પડશે. ભલાઈ આચરો અને તમારો આત્મા સુંદર બનતો જશે. આમ પ્રગતિનિયમનો સિદ્ધાંત આત્માને લાગુ પાડેલો છે, એટલુંજ નહિ પણ એ પ્રકૃતિબુદ્ધિ ભાનપૂર્વક થયેલી વર્ણવેલી છે.

આમ દરેક માણસ પોતાને ધારે તેવો બનાવી શકે અને દરેકને સુખની ઇચ્છા હોય છે, તેથી સુખ કેમ મેળવવું એ જાણે તો તે તરત મેળવે. તેથી સુખદુઃખ શું છે તે જાણવું જોઇએ, જેથી સુખ મેળવી દુઃખ દૂર રખાય.

દુનિયા દુઃખ, દોંગાઇ, લડાઇ, ટંટા, ધિક્કાર એવાં એવાં અનિષ્ટોથી ભરેલી છે, એવું ઘણા ધર્મોમાં લખેલું છે. ઘણા પંથ તો એ સિદ્ધાંત ઉપરજ રચાયા છે. દુનિયા સુખી હોત તો પછી ધર્મની જરૂર શી રહેત? બૌદ્ધ ધર્મમાં કહેલું છેઃ-'જીંદગીને દુઃખ નામનો રોગ લાગુ પડેલો છે. માણસે તેનું કારણ જાણી, તે રોગ મટાડી તેમાંથી છૂટવું જોઇએ.' "સંસારમાં જીવન જીવવું એજ દુઃખ છે, જીવન અને દુઃખ એ એકજ વસ્તુ છે. વિચાર અને બુદ્ધિપૂર્વક તપાસ કરનારને એ સ્પષ્ટ માલમ પડશે. વિચારો કેઃ—

"દુનિયામાં કયા માણસને લાગ્યું કે તેને સંપૂર્ણ સુખ છે, તેની સ્થિતિ છે એમ ને એમ રહે તો સારું? કોઇ માણસને એમ લાગ્યું નથી. માણસને ફેરફારની ઇચ્છા થયા કરે છે અને તે વર્તમાનથી કંટાળે છે અને ભવિષ્યની ઇચ્છા કરે છે; અને ઇચ્છેલો ભવિષ્યકાળ આવતા તો તે પહેલાંના વખત કરતાં સારો નથી લાગતો. ગઇ કાલમાં ને આવતી કાલમાંજ તેને સુખ માલમ પડે છે, આજમાં નહિ. જુવાનીમાં આવવાના વખતની રાહ જોવાય છે, ઘડપણમાં ગત કાળનું સ્મરણ થયાં કરે છે. ફેરફાર એટલે શું? હાલની સ્થિતિનો નાશ અને જીંદગી એટલે ફેરફાર અને ફેરફાર એટલે નાશ એમ બૌદ્ધમાર્ગી કહે છે. માણસને મૃત્યુની બીક લાગે છે, તેનાથી થરથરે છે, છતાં મૃત્યુ અને જીવન એકજ છે, તેમાં જરાપણ અંતર નથી. દુઃખ પણ તેજ છે. તૃષાથી પીડાયેલા જેમ સાગરનું પાણી પીએ, તેમ માણસ જીવનની ઇચ્છા કરે છે. જેમ એ જીવન-વારિ વધારે પીવામાં

જાવે છે તેમ તેમ તૃષ્ણા વધે છે, છતાં માણસો તે પીધાજ કરે છે."

બૌદ્ધમાર્ગી આમ વસ્તુસ્થિતિ સમજાવે છે, દુનિયામાં દુઃખ છે તેનું કારણ તેમાં જીવન છે. જીવનમાટે નહિ–ફેરફાર, ઉતાવળ, અસંતોષ. મરણને માટે નહિ–પણ નિવૃત્તિ, શાંતિને માટે ? થવો જોઇએ. માણસનું એજ ધ્યેય હોવું જોઇએ; તેથી જો માણસને સુખ જોઇતું હોય તો મહાન શાન્તિ–નિર્વાણ મેળવવું જોઇએ. જેમનાં નેત્ર સ્વચ્છ થયાં છે–પડળ દૂર થયાં છે–તેને સત્ય મધુર લાગશે. 'ધર્મ મધુરી વસ્તુ છે, તે હૃદયને આનંદથી ભરી દે છે.'

નિર્વાણ મેળવવું એ બૌદ્ધમાર્ગીનું ધ્યેય છે. તેના પોતાના પ્રયત્ન ઉપરજ નિર્વાણ મળવાનો આધાર છે.

નિર્વાણ કેવી રીતે મળે એ સવાલ હવે આવે છે. માણસ કેવી રીતે વર્તે, વિચારે, કે જેથી નિર્વાણમાં ભળે ? સુકૃત અને સુવિચારરૂપી દરવાજામાં થઇને તે માર્ગે જવાય. આબરૂદાર અને પ્રામાણિક બનો, દયાળુ બનો, સત્યને વળગો ને અસત્યથી અળગા રહો. સુખના માર્ગની આ શરૂઆત છે. સામાનું ભલું કરો; એટલામાટે નહિ કે તે તમારૂં ભલું કરે, પણ તેથી તમે તમારા આત્માનું ભલું કરો છો. દાન આપો, દાતાર બનો. એ માણસને માટે જરૂરનું છે. પ્રેમ અને ભ્રાતૃત્વ શીખો. બીજાની લાગણીઓ સમજો, તમારામાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરો અને તમારામાં પ્રેમ પ્રબળ થશે. પ્રેમ, બીજાનો આપણા ઉપરનો પ્રેમ નહિ, પણ આપણો બીજા ઉપરનો પ્રેમ, તેના જેવું દિલાસારૂપ બીજું કશું નથી. આખી દુનિયા સાથે પ્રેમમય થાઓ, બધાં પ્રાણીઓ સાથે, એમાંનાં જીવજંતુ સાથે પણ પ્રેમમય થાઓ. આત્મા બધે સરખો છે. માણસના પ્રાણ બીજાના પ્રાણથી જુદા નથી, પણ એકજ છે; તેથી જો માણસ પોતાનું હૃદય પૂર્ણ બનાવવા માગે તો તેણે આખી દુનિયા સાથે સમ–ભાવ રાખવો જોઇએ અને દુનિયાને બરાબર ઓળખવી જોઇએ; પણ તેમાં પોતે આગળ થવું જોઇએ. બીજાને ન્યાયી બનાવવા પોતાને ન્યાયી થવું જોઇએ; બીજાને સુખી કરવા પોતે સુખી થવું જોઇએ. બીજાનો પ્રેમ મેળવવા પોતે પ્રેમ રાખવો જોઇએ.

ઘણા ધર્મવેત્તાઓએ આવું શીખવ્યું છે; પણ તે ઉપરાંત બૌદ્ધ–માર્ગી શીખવે છેઃ–

પુણ્ય અને માન આપવું તે, સત્ય અને પ્રેમ એ બધી ઘણી સુંદર ચીજો છે, પણ તે તો શરૂઆત છે–તે તો માત્ર અંદર પેસવાનો દરવાજો છે. ફક્ત તેથીજ માણસ નિર્વાણ ન મેળવી શકે, એટલાથીજ દુનિયાના દુઃખોમાંથી મુક્તિ ન મળે–પવિત્રતા અને પુણ્ય ઉપરાંત માણસે ઘણું કરવાનું છે. પ્રેમથી હૃદય શુદ્ધ કર્યું હોય, સારાં કાર્યોથી હૃદયની દુષ્ટતા દૂર કરી હોય, ત્યારે માણસને આગળ જવાનો માર્ગ સુઝે છે. ત્યારે તેને માલમ પડશે કે, જીવન એજ દુઃખ છે અને પાપ તથા દુઃખથી દૂર થવા માણસે જીવનથી દૂર થવું જોઇએ–તે મરણ પામીને નહિ; કારણકે આ જન્મનું મરણ તે બીજા જન્મની શરૂઆત છે. હાલના જીવનનો અંત લાવવો એટલે બીજા લાંબા દુઃખી જીવનની શરૂઆત કરવી એમ છે. દુઃખનો અંત નિર્વાણમાં છે. સંસાર જે દુઃખરૂપ છે તેથી તેણે અળગા થવું જોઇએ અને આત્માને એવો કેળવવો જોઇએ કે દુઃખરૂપ સંસાર દુઃખરૂપે દેખાય; તેથી તે પછી તેનું લક્ષ્ય નિર્વાણ ઉપર ચોટે અને તે નિર્વાણ મેળવે.

તે નિર્વાણમાટે દરેક પ્રયત્ન કરવાનો છે અને દરેક તે મેળવવાનું છે અને વખત થતાં દરેક તે નિઃસંશય મેળવશે.

હસી લ્યોને ! હસી લ્યોને ! !

(લેખકઃ–રા. ગિરીશ. 'શારદા'ના એક અંકમાંથી)

જગતમાં જિંદગી ટૂંકી નકામાં આખું આંખે શા ? જવું ક્યારે ન જાણો છો, મુસાફરજી, હસી લ્યોને !
ગુનાની રાતની ચાકે અગર દુઃખો સદા પજવે, જહાંગીર કે ફકીર હો પણ, ફિકર મેલો, હસી લ્યોને !
હૃદયમાં દુઃખ આવે તો, બધી આ ભ્રમ દોસ્તી રહની, દુઃખદ એ દુઃખમય છોડી, છતાં કંઇ હસી લ્યોને !
કરીને સોગિયું મોઢું, રડે શું આટલો જાણી ! વિપત્તિ દૂર કરવાને, હૃદય હળવે હસી લ્યોને !
હમે તેનું વસે છે ને, રહે કોનું અમર એવું, ઉરે કોઇ ભ્રમિત ક્યાં ગમઇ, મળે તક ત્યાં હસી લ્યોને !
પ્રભુનો વાસ ત્યાં ત્યાં છે, હસીને દિલ વસે જ્યાં જ્યાં, પ્રભુ પેખવાના દિલમાં, પ્રભુ ખુબ્બાં, હસી લ્યોને !
હસે આ વન ને સરિતા, હસે વાયુ અને વિજળી, ધુમ્મસ ત્યાં હસે તારક, તમે પણ તો હસી લ્યોને !
હસે તારા અને સૂરજ, હસે પંખી પને પેખો, હસે કુદરત અમૃતદાને (તેમાં) પુરાવો સૂર હસી લ્યોને !

શારીરિક નબળાઈ અને તેના ઉપાયો

(પ્રૉ. રામમૂર્તિના જાણવાજોગ વિચારો 'હિંદુસ્થાન'ના એક અંકમાંથી)

તંદુરસ્તી તથા તાકાતમાટે માંસાહારની જરૂર છે કે?

હાલના જમાનામાં ભીમતરીકે પ્રખ્યાત થએલા અને યૂરોપઅમેરિકામાં પણ પોતાના [illegible] શારીરિક બળમાટે નામના મેળવી આવેલા જાણીતા હિંદી પહેલવાન પ્રૉ૦ રામમૂર્તિ [illegible] મુંબઈમાં આવ્યા છે અને મુંબઈગરાઓને પોતાના ખેલો બતાવવાની તક આપી [illegible] તેમણે હાલમાં ગીરગામ બેકરોડપર કૉંગ્રેસ હાઉસમાં એક કસરતશાળા સ્થાપી છે, જે [illegible] દિવસ પર મીર [illegible] બૅરીસ્ટરના પ્રમુખપણા નીચે ભરાયેલી મોટી ગંજાવર સભા સમા[illegible] મુકવામાં આવી છે. તેમણે આ શાળામાં દેશી કસરત પદ્ધતિથી રોગો મટાડવા તથા શ[illegible] બળ ખીલવવાના વર્ગો ખોલ્યા છે અને તેનો લાભ ઘણા જણાએ લેવા માંડ્યો છે. પ્રૉ૦ રામમૂર્તિ[illegible] દેશી હિંદી કસરત પદ્ધતિનો ઉંડો અભ્યાસ કરીને તેને સારા પાયાપર મૂકી છે.

તંદુરસ્તી તથા શરીરબળ મેળવવાસંબંધી તેમના વિચાર જાણવાજોગ હોવાથી [illegible] પ્રતિનિધિએ તેમનો ઇન્ટરવ્યુ લીધો હતો.

પ્રૉ. રામમૂર્તિએ જણાવ્યું કે, આપણી દેશી કસરત પદ્ધતિ દરેક રીતે આપણા લોકોને [illegible] [illegible] તેમ તથા તંદુરસ્તી અને શરીરબળ આપનારી હોવાછતાં હાલમાં આપણા લો[illegible] [illegible] પદ્ધતિ તરફ જાય છે તે દિલગીરીભર્યું છે. યૂરોપમાં સેંડો, સેમસન [illegible] [illegible] પદ્ધતિ સારી છે; પણ તેથી ફક્ત શરીરના સ્નાયુઓ (મસલ્સ) મોટા [illegible] [illegible] થઈ જાય છે; પણ તેથી હોજરી, ફેફસાં વગેરે શરીરની અંદરના [illegible] [illegible] મજબૂત થતા નથી, જ્યારે આપણી દેશી કસરતથી અંદરના અવયવો બળવાન થા[illegible] [illegible] તંદુરસ્તી તથા તાકાત આવે છે. વળી યૂરોપીયનો હમણાં જે રમતોમાં [illegible] [illegible] તે આપણી કસરતનું અનુકરણ છે. દાખલાતરીકે ઑક્સીંગ. [illegible] "[illegible]" [illegible] કુસ્તી ઉપરથી તેઓએ લીધું છે. વળી જાણીતી જાપાનીઝ કસરત [illegible] [illegible] કુસ્તી ઉપરથી આપણી દેશી કસરતનું અનુકરણ કરીને પહેલા [illegible] [illegible] છે.

શરીર, મન અને આત્માની ખીલવણી

[illegible] જણાવ્યું કે, આપણી દેશી કસરતની પદ્ધતિ શરીરની [illegible] [illegible] તંદુરસ્તી અને શરીરબળ આપે છે; એટલુંજ નહિ પણ [illegible] [illegible] ખીલવણી પણ સારી રીતે થાય છે. આથી તે દરેક રીતે [illegible] [illegible] રચાયલી છે. આપણી પદ્ધતિના બે ભાગ છે. [illegible] [illegible] શરીરને મજબૂત બનાવવાની કસરત. પ્રાણાયામ એટલે [illegible] [illegible] કસરત. પ્રાણાયામ કરવાથી ફેફસાં શુદ્ધ થતાં જાય છે અને [illegible] [illegible] આપી શકાય છે, એટલે કે મનની [illegible] [illegible] ઉપર એક ચિત્ત [illegible] [illegible] છે. વળી પ્રાણાયામ [illegible] [illegible]

પ્રૉ૦ રામમૂર્તિના અદ્ભુત બળનું રહસ્ય

[illegible]

. આ રીતે હું બીલકુલ ઇન્તઝાર આ બધા પ્રયોગો કરી શકું છું; કારણકે મન એ
સૌપરિ સત્તા છે અને તે શરીરને કાબુમાં રાખી શકે છે.
શરીરબળ તથા તંદુરસ્તીને માટે માંસાહારની જરૂર છે કે નહિ? એમ પૂછતાં પ્રૉ૦ રામમૂર્તિ-
ણાવ્યું કે, અનાજ તથા વનસ્પતિથી જેટલું બળ તથા શક્તિ મળે છે, તેટલું માંસાહાર-
થી મળતું નથી. તેમાં સાત્વિક ગુણો રહેલા હોવાથી મન મજબૂત થાય છે અને શરીર ઉપર
રાખી શકે છે; પણ માંસાહારમાં રજો અને તમોગુણ હોવાથી મન તામસી પ્રકૃતિનું બને
ને શરીર ઉપર તે સત્તા ચલાવી શકતું નથી.
વળી ઘઉં, કઠોળ વગેરે અનાજમાં પુષ્ટિ આપનારાં તત્વો જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં છે. તેમાં
દાળ એટલીબધી પુષ્ટિકારક છે કે તેને માંસદાળ કહેવામાં આવે છે, તેમજ ઘઉંમાં જે
છે તે બદામમાં પણ છે. એકંદરે આપણો અનાજ અને વનસ્પતિનો ખોરાક માંસાહાર કરતાં
ઉતો છે. આપણે હિંદીઓ હાલમાં નબળી દશામાં છીએ તે કંઇ માંસાહાર નહિ કરવાને
નથી; પણ આપણા ઉત્તમ જૂના રિવાજો તથા આપણું શૌર્ય તથા વીરતા ભૂલી જવાથી
જ આવી સ્થિતિમાં આવી પડ્યા છીએ. તેમાં આપણા ખોરાકનો દોષ નથી. આપણો ખોરાક
એટલો ઉત્તમ છે કે યુરોપઅમેરિકાના ઘણા લોકો હવે માંસાહાર છોડીને અનાજ તથા વન-
નો ખોરાક લેવા લાગ્યા છે.

મુંબઈમાં રહીને શું કરવા માગે છે ?

હવે ભવિષ્યમાં તમે શું કરવા માગો છો ? એ સવાલના જવાબમાં પ્રૉ૦ રામમૂર્તિએ કહ્યું કે,
મારું સરકસ ગયે વરસે બંધ કરી નાખ્યું છે અને હવે હું આપણી પ્રજાની તંદુરસ્તી તથા
શારીરિક બળ ખીલવવાના કામમાં મારી જીંદગી ગુજારવા માગું છું. તે કારણથી મેં મુંબઈમાં
સ હાઉસમાં એક કસરતશાળા ખોલી છે; તેમાં હું રોગ સારા કરવાની તથા શરીરબળ ખીલ-
ની કસરત પ્રજાને શીખવવા માગું છું. તે સિવાય હું કેટલાક જણાને મારી પદ્ધતિની તાલીમ
પી શિક્ષકો તૈયાર કરવા માગું છું, કે જેથી તેઓ જૂદા જૂદા ભાગોમાં જઇને આપણી દેશી
તિનો દેશને લાભ આપી શકે. મેં મુંબઇમાં હાલમાં શરૂઆત કરી છે તેનું કારણ એ છે કે,
જાં બધાં શહેરો કરતાં મુંબઈમાં લોકો વધારે નબળા અને રોગી છે, તેથી તેમની તંદુરસ્તી
ર પહેલાં ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. મારો હેતુ અહીં શારીરિક ખીલવણીમાટે મોટી કૉલેજ
ાપવાનો છે; અને હું આશા રાખું છું કે, તે માટે જોઇતી જમીન તથા બીજી સગવડ અહીંની
રકાર, મ્યુનિસિપાલીટી તથા પ્રજા તરફથી મળી શકશે. વળી બે વરસ પછી આખી દુનિયાના
સરતબાજો અને ખેલાડીઓને અહીં બોલાવી એક રમતગમતનો મેળાવડો કરવાની પણ મારી
ચ્છા છે. શરીરબળ મેળવવા તરફ તમારૂં ધ્યાન કેવી રીતે વળ્યું ? આના જવાબમાં પ્રૉ. રામમૂ-
ર્તિએ જણાવ્યું કે, હું નાનો હતો ત્યારે મારાં સગાંવહાલાં મને રામાયણ તથા મહાભારતની કથા
ાંભળવા લઇ જતાં હતાં. ત્યાં ભીમ, અર્જુન, દુર્યોધન, હનુમાન વગેરેનાં પરાક્રમો સાંભળી મને
ણ તેમના જેવા બળવાન થવાની ઇચ્છા થઈ અને મેં અખાડા તથા કસરતશાળામાં તાલીમ લેવા માંડી.

પ્રૉ૦ રામમૂર્તિએ આગળ ચાલતા જણાવ્યું કે, દુનિયામાં કામ કરવાને તથા તંદુરસ્તી અને સુખ
ભોગવવાને શારીરિક કસરતની ખાસ જરૂર છે; એટલુંજ નહિ પણ આપણું સ્વમાન તથા મોભો
જાળવવાને માટે પણ તેની જરૂર છે.

યુરોપે પ્રૉ૦ રામમૂર્તિની કરેલી કદર

પ્રૉ૦ રામમૂર્તિની કારકીર્દિ પહેલેથીજ યશસ્વી નિવડી છે. તેઓ ઇ૦ સ૦ ૧૮૮૩માં મદ્રાસ
ઇલાકાના વિજયાનગર પાસેના ગામમાં જન્મ્યા હતા. શરૂઆતથીજ તેમનું ધ્યાન શારીરિક ખીલ-
વણી તરફ હોવાથી તેમણે બહુ અભ્યાસ કર્યો ન હતો. સને ૧૯૦૫ માં યુરોપનો પ્રખ્યાત સેંડો
મદ્રાસમાં આવ્યો, ત્યારે પ્રૉ૦ રામમૂર્તિએ તેના ખેલ કરી બતાવવાની ચેલેંજ આપી હતી; પણ
સેંડોએ તે કબૂલ રાખી નહોતી. ત્યાર પછી પ્રૉ૦ રામમૂર્તિ પણ પોતાની પાર્ટીસાથે હિંદમાં
ફરીને પોતાના ખેલો દેખાડવા લાગ્યા. સને ૧૯૦૯ માં તે જાપાન જવા નીકળ્યા, પણ રસ્તામાં
ત્યાંના કોઇ અદેખા ખેલાડીએ ઝેર આપવાથી તેમની તબિયત બગડી અને તેઓ હિંદ પાછા

આ દેશની દુર્દશાનું દિગ્દર્શન

(લેખક:-વૈદ્યકવિ દુર્લભ શ્યામ ધ્રુવ બાનેસા. પો. હરિઆપુર, વગડ.)

વાતાવરણની અસર

વાતાવરણની કેટલી હદસુધી અસર થાય છે તે સંબંધમાં હું તમને મારા સ્વાનુભવનો આપીને તેનું રહસ્ય સમજાવવા માગું છું. એક દિવસ સુંદર પ્રભાતે હું અત્યંત આનંદની નિદ્રામાંથી જાગૃત થયો. આ સમયે મારા શરીરમાં સ્ફુર્તિ હતી અને મારૂં મન આનંદથી ઉભરાઈ જતું હતું. મારે અમુક ઠેકાણે જવાનું હતું. હું તરતજ મોટરકારમાં બેઠો. આ કારની અંદર બાજુમાંજ એક ચિંતાતુર માણસ અગાઉથી બેઠો હતો. તેના કોઈ પણ ચિંતા (વ્યગ્રચિત્ત)-મારા મન ઉપર એટલી બધી અસર કરી કે મારો આખો દિવસ ગમગીનીમાંજ ગયો! પ્રથમ ખબર નહોતી કે એ માણસ શોકગ્રસ્ત હશે. તે એટલો બધો શોકમાં હતો કે તેની આસપાસ તેનાં આંદોલનો આસપાસ પ્રસરી રહ્યાં હતાં. આ વખતે મારા મનમાં કશાએ વિચારો નહિ થી તેના શોકમય વિચારે મારા મન ઉપર ભારે અસર કરી! તમે મને પૂછશો કે, હું જ્યારે આ બધો આનંદના આવેશમાં હતો ત્યારે તે માણસના મન ઉપર મારા આનંદની અસર હું ન કરી શક્યો? આ તમારો પ્રશ્ન વ્યાજબી છે. મારા આનંદની અસર તેના શોક ઉપર થવી જોતી હતી, તેને બદલે તેના શોકની અસર મારા આનંદની ઉપર થઇ એ શું! આનું સ્પષ્ટીકરણ કરૂં છું તે તમે ધ્યાન દઇને સાંભળજો. એ માણસના અંતઃકરણમાંથી શોક(ગમગીની)નો બળ-વાન ધોધ (પ્રવાહ) કાયમ વહ્યા કરતો હતો. કહેવાની મતલબ એ છે કે, તે શોકમાંજ મગ્ન બની ગયો હતો અને શોકસિવાય તેના મનમાં બીજો વિચારજ ન હતો; જ્યારે હું કોઈ પણ વિચાર-ની એકાગ્રતા નહોતો. રસ્તામાં જે જે દશ્યો આવતાં તે તરફ હું આમતેમ જોયા કરતો, તેથી તેના શોકમય પુદ્ગલોએ મારા ઉપર અસર કરી.

ઓજસ્વીના શરીરમાંથી ઓજસ્ વહે છે.

તમો જ્યારે ભાષણ સાંભળવા જાઓ છો, ત્યારે તમને આટલો અનુભવ તો થતોજ હશે કે, કેટલાક વક્તાની શ્રોતાઓ ઉપર સચોટ અસર થાય છે. અને કેટલાકની નથી થતી. જે ઓજસ્વી હોય છે તેના શરીરમાંથી ઓજસ્ સતત વહ્યાજ કરે છે. જેમ પુષ્પમાંથી સુગંધ વહે છે અને લોહચુંબકમાંથી અમુક પ્રવાહ વહે છે, તેમ ઓજસ્વીના શરીરમાંથી ઓજસ્ વહે છે. ઓજસ્ પોતાની આ-સપાસનાં માણસો ઉપર અજબ અસર કરે છે! આવી રીતે પેલા ગમગીન માણસના શરીરમાંથી શોકના પ્રવાહે મારા શરીરપર અસર કરી હતી.

વિચાર ગમે ત્યાં અસર કરી શકે છે.

આ ઉપરથી જોડાજોડ બેસવાથીજ આપણા મન ઉપર અસર થાય છે અને બીજી રીતે અસર થતી, એમ સમજવાનું નથી. વિચારની પ્રેરણા ઘણે દૂરસુધી પણ પહોંચી શકે છે. શાપના કે આશીર્વાદના વિચારોથી તમે માણસનું ભુંડું અગર ભલું કરી શકો છો. એક ડૉક્ટર પોતાના ઘર આગળ બેઠો બેઠો આરોગ્યના પ્રબલ આંદોલનોથી દૂરના દરદીને રોગમુક્ત કરી શકે છે. હિમા-લયના શિખર ઉપર જવાથીજ કલ્યાણ થઇ જાય છે એમ ન સમજશો. તે માણસ પણ વિચારો-ના આકારોથી છટકી જઈ શકતો નથી. જેવા અને જેટલા વિચારો, તેવી અને તેટલી તેની અસર.

કોઈની ઈર્ષ્યા કે નિંદા ન કરો.

દરેક માણસ પોતાના દોષો ભલે ઓછાવત્તા પણ છુપાવવા માગે છે અને બીજાના દોષો ઉઘાડા કરવા માગે છે. આવી રીતે પરાયા દોષનું દર્શન કરવું તે સારૂં નથી. આ ટેવ બીલકુલ ખરાબ છે. આવા પારકા દોષનું દર્શન કરનારા માણસો પોતાના અંતઃકરણને ઈર્ષ્યાળુ અને સંકુ-ચિત બનાવે છે. કોઇની નિંદા અગર ઈર્ષ્યા પોતાને તથા સામાને શું નુકસાન કરી રહ્યાં છે તેની તેને ખબર નથી હોતી. કોઇની નિંદા કરવી અગર કોઇનું વાંકું બોલવું એ મોટામાં મોટો દુર્ગુણ છે. આપણે જેને માટે જ્યારે ખરાબ વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે તે વિચારમાં તેને નુકસાન કરવા જેટલું ઘણું તત્ત્વ તો એની મેળેજ સમાઇ જાય છે. આ પ્રવાહ જેની આપણે નિંદા કે ઈર્ષ્યા કરવાને

--

ધાર્યું છે તે તરફ વળે છે અને તેને નુકસાન પણ કરે છે. જો આપણા આ પ્રવાહની સામા માણસ ઉપર અસર ન થઇ તો તે પ્રવાહ ત્યાંથી ઉછળીને પાછો આપણી તરફ વળે છે અને આપણને નુકસાન કરે છે. આ એક કુદરતનો ખાસ નિયમ છે કે, સારા વિચારોથી આપણી આસપાસ ફિરસ્તાઓ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ; જ્યારે ખરાબ વિચારોથી આપણે આપણી આસપાસ શેતાનો પેદા કરીએ છીએ. તમારા શત્રુની પાસે સારા વિચારનાં આંદોલનો મોકલવાથી સમયપરત્વે તેજ માણસ તમારો શત્રુ મટીને મિત્ર બની જાય છે. સુવિચાર કરવામાં આપણને કશુંય ખર્ચ કરવું પડતું નથી, કે વધારે તકલીફ ઉઠાવવી પડતી નથી. રંકમાં રંક પણ સુવિચારથી સમાજનું કલ્યાણ કરી શકે છે.

સારા થવું હોય તો સત્યને શોધો.

અંતમાં એટલું સંભાળજો તથા સાંભળજો કે, તમે ખરાબ વિચાર નથી ધરાવતા. જો ન ધરાવતા હો, એટલા તમે પ્રશંસાપાત્ર છો; તોપણ એટલું સમજજો કે, મહાપુરુષે એ સત્યની કિંમત બહુ ભારે આંકી છે. તમે એકાગ્ર બની પ્રેમપૂર્વક તથા સાચી શ્રદ્ધાથી સત્યની ઉપાસના કરો. જો તમે સત્યની શોધમાં હશો, તો તમને તમારી ઇચ્છાનુસાર કોઇ પણ ઠેકાણે કોઇ સારો માર્ગદર્શક પણ મળી જશે. જગતના ગુરુઓ અને પ્રભુના પ્રિય ભક્તો કહી ગયા છે કે, જીવના જોખમે પણ સત્યને ચૂકશો નહિ. આ સત્ય તમને સારાના સંગથી મળશે અને તેથી તમે સુખી થશો.

આધુનિક કેળવણી-યુવાનોપર માઠી અસર

પ્રૉ૦ રાધાકૃષ્ણનો મત.

(હિંદુસ્થાન તા. ૨૨-૧૧-૨૬)

કલકત્તા યુનીવર્સીટીના પ્રોફેસર એસ. રાધાકૃષ્ણ, જેઓ ઇંગ્લંડ અને અમેરિકાનો પ્રવાસ કરી પછી મદ્રાસ શહેરને આજે અહીં પાછા ફર્યા છે, તેમની મુલાકાત એસોસીએટેડ પ્રેસના પ્રતિનિધિએ લીધી હતી. તે મુલાકાતદરમિયાન તેમણે જણાવ્યું હતું કે, જો આપણા જુવાનીઆને [illegible] સંસ્કૃતિ તરફ ધિક્કાર દેખાડવાની તાલીમ મળતી રહેશે, તો આપણો દેશ કે જે [illegible] થયો છે, તેના પુનરુદ્ધારની આપણે થોડીજ આશા રાખી શકીએ. [illegible] આમવર્ગે જ કરવાના નૈતિક સુધારા અને શિક્ષણના સંબંધમાં [illegible] કેળવણીની પદ્ધતિઓ આપણી સંસ્કૃતિના માટે પ્રેમ ધરાવતા નથી. તેનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે, આપણામાંના ઉત્તમ પુરુષો પણ પ્રાચીન પ્રમાણોના [illegible] વાતોથીજ ચાલે છે. જો આપણી કેળવણી આપણા જીવન [illegible] કે જેમાં આપણને હજી વિશ્વાસ છે તે દૂર કરી [illegible] આપણા જીવનના સવાલોનો સામનો કરવામાં [illegible] છે. આપણા ગ્રેજ્યુએટો ફક્ત કાયદા અને જાહેર નોકરીમાટે [illegible] ન હોય ત્યારે તેઓ સરકારી ખાતામાં [illegible] છે. [illegible] દેશના [illegible] બુદ્ધિબળને દેશના [illegible] કરવો જોઇએ. કેળવણીમાટે આપણે ત્યાં [illegible] કેળવણીમાટે [illegible] પ્રમાણમાં [illegible] વિશ્વવિદ્યાલય [illegible] પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

બ્રહ્મચર્યાશ્રમની જરૂર

(ડૉ૦ કલ્યાણજીદાસ દેસાઇ. હિંદુસ્થાન તા. ૩૦-૩-૨૬)

ગુજરાતમાં બ્રહ્મચર્યાશ્રમનું મીંડું છે. સ્વામીશ્રી નિત્યાનંદજી મહારાજ વ્યાખ્યાન આપતાં વારંવાર કહેતા કે, "ગુજરાતીઓ લડકે લડકી કી પ્રજા હૈ." તમારામાં શૌર્ય, નિડરતા તથા સાહસ ક્યાંથી હોય! ગુજરાતીઓ બુદ્ધિવાન છે, રસિક છે, વ્યાપારકુશળ છે; પણ તેઓમાં જોશ, ઝનુન કે કોઈ પણ કાર્ય પાછળ મરી ફીટવાની તેમનામાં શક્તિ નથી. અનેક મુસલમાન બાદશાહોએ, અનેક મરાઠા સરદારોએ આવા આ પ્રાંતપર ધા કર્યા કે તેને શરણ ગુજરાત થયું છે. અહમદશાહે અમદાવાદ વસાવ્યું; ભરૂચ, સુરત અને ખંભાતના નવાબોએ નવાબશાહી ચલાવી. અનેકવાર આ શહેરો લૂંટાયાં. આખરે અંગ્રેજો માલીક થઇ બેઠા, પણ તેનો બચાવ કરવા ગુજરાતીઓ આ છેલ્લા થોડા સૈકામા મરણીઆ થઈ લડ્યા નથી. દુર્બળ તથા કાયર પ્રજા શી રીતે લડી શકે ? આ સર્વ દોષોનું મૂળ બ્રહ્મચર્યનો અભાવજ છે. બ્રહ્મચર્ય એટલે વિવાહ ન કરવો અને સગનથી દૂર રહેવું એટલુંજ નથી બ્રહ્મચર્ય એટલે ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, તપોમય તથા કઠણ જીવન છે. મોજશોખ-એશઆરામથી દૂર રહેવું, નિયમિત તથા સાદું જીવન ગાળવું એમાંજ બ્રહ્મચર્ય છે. બ્રહ્મચારી કુદરતનાં બાળક છે અને કુદરત માતાના સ્વાભાવિક નિયમો પાળી જીવન ગાળે છે, ત્યારે આપણું જીવન બનાવટી, કપટી અને વ્યવહારને અવલંબીને હોય છે.

બ્રહ્મચર્ય પાળવામાટે નિત્ય નિયમપૂર્વક બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઉઠવું જોઇએ. સૂર્યોદયસમયે સ્નાન ઇત્યાદિથી નિવૃત્ત થઈ સંધ્યા, અગ્નિહોમ વગેરે કરવાં જોઇએ, નિત્ય વ્યાયામ કરી શરીરને વજ્ર જેવું બનાવવું જોઇએ, સાદો પણ પૌષ્ટિક આહાર કરવો જોઇએ, નમ્રતા, વિનય, સત્યતા, સાધુતા ખીલવવાં જોઇએ અને વિદ્યાભ્યાસમાં મગ્ન બની શરીર, બુદ્ધિ તથા આત્માને પુષ્ટ કરવાં જોઇએ. કુદરતનાં સુંદર દૃશ્યોની વચમાં રહીને તેના નિયંતાની અનોખી કૃતિઓ નિરખી તેની સાથે આનંદની ગોષ્ટિ કરતાં શીખવું જોઇએ. આવી અવસ્થાનું નામ બ્રહ્મચર્ય છે. આ જીવન કંઈ ગૃહસ્થાશ્રમીઓની વચમાં રહી ગાળી શકાય નહિ.

અર્થ તથા કામમાં ચકચૂર ગૃહસ્થીઓની વચમા બ્રહ્મચર્યના આદર્શો ફળીભૂત ક્યાંથી થાય ? વળી ગૃહસ્થીને પોતાનું જીવન નિભાવવાની ફિકર હોય, રાતદિવસ તેના પ્રયાસમાં રોકાયલા હોય, એવા ને ગૃહસ્થીને પોતાના બાળકને બ્રહ્મચર્ય પળાવી,નિયમપૂર્વક સાદું જીવન ગળાવી,વિદ્યા આપવાની ફુરસદજ ક્યાંથી હોય ? રંગરાગમાં અને અનેકવિધ ભોજન તથા અનેક રીતે શોભતા વસ્ત્રાલંકારમાં ચકચૂર તે ગૃહસ્થીઓ બ્રહ્મચારીને સાદાઇનો, ઇંદ્રિયનિગ્રહનો પાઠ શી રીતે શીખવી શકે ? વળી શીખવે તો તે પાઠની અસર પણ બ્રહ્મચારીપર કેટલી પડે ? એ તો પોથીમાંનાં રીંગણાં જેવુંજ થાય ! વળી બીચારા શહેરીઓની ગંદી હવામાં કોઇ ખૂણામાં જ્યાં રોટલો આપે પણ ઓટલો ન આપે એવી સાંકડી જગ્યામાં માંડ જીવન ગાળતા હોય; જ્યાં સૂર્ય, ચંદ્ર તથા તારાના દર્શન ભાગ્યેજ હોય, તેવા સ્થાનમાટે બ્રહ્મચારી કુદરતનો બાળક હોઇજ ન શકે. ખરો મનુષ્ય પેદા કરવો એ કાંઇ જેમ અનાયાસે માતાપિતાના વિકારોથી બાળક સૃષ્ટિમાં આવે છે તેમ સહેલું નથી. ખરે-મનુષ્ય પેદા કરવા હોય તો હાલની રીત ઠીક છે, પણ જો નર-મનુષ્ય પેદા કરવા હોય તો તેનો રસ્તો તો જુદોજ છે. આપણા પૂર્વજોએ નર બનાવવાનો એક સાચો પેટંટ કર્યો હતો, એમાંથી દરેક બાળક પસાર થતું હતું. એ બીબું તે ગુરુકુળ છે. જે આર્યપ્રજા એક વખત જગતની સિરતાજ હતી; જેની સંસ્કૃતિ તથા વિદ્યાનાં બહુમૂલ્ય દુનિયાના એક છેડાથી બીજા છેડા-સુધી મશહૂર હતાં; જેના આચાર્યો પાસે પૃથ્વીભરના માનવો શિષ્ય બની જ્ઞાનપિપાસા તૃપ્ત કરતા હતા; જેના યોદ્ધાઓના રણવાદ્ય પૃથ્વીપરની દરેક ભૂમિપર ઉતના જોસદાર વાગતા સંભળાતા; જેના વૈશ્યો સમુદ્રમંથન કરી, વ્યાપાર ખેડી, પોતાના હુન્નરોથી કાંચનમયી લક્ષ્મીદેવીને પોતાને ઘેર લાવી વસાવતા તે આર્યપ્રજા ? તે બળ, વીર્ય, ધૈર્ય, સત્યપ્રીતિ, એકતાના બળથી સર્વપર પ્રભુત્વ, સર્વની પર પોતાની હાક વર્તાવતી, તે ઉન્નત આર્યપ્રજા આજે છે નહિ; કારણ કે તે આર્યપ્રજાનો ઉત્પન્નકરનાર ઋષિઓનો પેટંટ સાચો ગુરુકુળ નષ્ટ થયો. તે હથિયારનો ચલાવનાર

ગુરુ છે. ગુરુ બાળકને સાત આઠ વરસની ઉંમરે યજ્ઞોપવીત આપી તેને દ્વિજ બનાવે છે–તેને બીજો જન્મ આપી તેનો બીજો જન્મદાતા બને છે. ઓછામાં ઓછું ૨૫ વરસની ઉંમરસુધી બ્રહ્મચર્ય પળાવી, વિદ્યા ભણાવી, ઉત્તમ સંસ્કારો આપી, નિર્મળ વાતાવરણ રાખી તેને નર બનાવી પ્રજાને અર્પણ કરે છે. આ પ્રાચીન પ્રથાએજ આપણને એક જીવતી જાગતી પ્રજા બનાવી હતી. આ પદ્ધતિના નષ્ટ થવા સાથે આપણું પ્રજાત્વ નષ્ટ થયું, ગાઢ અજ્ઞાને પ્રજામાં વાસ કર્યો અને અંધપરંપરા શરૂ થઈ. પ્રજાનાં ભાષાઐક્ય, ધર્મઐક્ય તથા વિચારઐક્ય દૂર થયાં અને અવસ્થા છિન્નભિન્ન થઈ. ગુજરાતી ભાઇઓ! આપણામાં જે કાયરપણું–નિરૂત્સાહ છે, આપણે કાર્યો આરંભ કરી પાછા પડીએ છીએ તેનું કારણ આપણામાં શરીરબળ નથી.

હિંમત, અડગતા, ધૈર્ય અને ખંત નથી તથા આપણા વૈદિક ધર્મની વિજળી આપણામાં ચમકારો જગાડી, પાછી મંદ પડી જાય છે તેનું કારણ તપાસો તો આજ છે. બ્રહ્મચર્યનો અભાવ તથા તેને પોષનાર કૃત્રિમ જ્ઞાતિઓનાં બંધનો એજ આપણી અધોગતિનું કારણ છે. શું આપણી સંતતિને આપણે તેમાંથી ઉગારી શકીશું? શું તેઓને દૃઢ તથા આગ્રહી બનાવવા આપણે ઇચ્છીએ છીએ? શું તેઓ દેશનો ઉદ્ધાર કરી શકે એમ આપણી સતત લાગણી છે? જો તેમ હોય તો બ્રહ્મચર્યાશ્રમની પુનરુદ્ધાર કરનારી ગુરુકુળ સંસ્થાજ તે કાર્ય કરી શકશે. તે સંસ્થામાં આપનાં બાળકો મૂકો, તેનું પોષણ કરો તથા તેના અગ્રગન્તા બનો! उत्तिष्ठित! जाग्रत! प्राप्य वरान्निबोधत ॐ राम!

આરોગ્યવિજ્ઞાન

(દૈનિક હિંદુસ્થાનના એક અંકમાંથી)

મેલેરીઆ અને કવીનાઇન

'લીટરરી ડાયજેસ્ટ'માં આ વિષય ઉપર નીચે પ્રમાણે લખેલું છે:–

કવીનાઇનથી મેલેરીઆના જંતુઓ નાશ થઈ જશે; પણ મેલેરીઆના જંતુને શરીરમાં આવતા અટકાવવાની શક્તિ નથી–અર્થાત્ મેલેરીઆનાં જંતુઓને તે મારી નાખશે, પણ એની અસર માટે મેલેરીઆનાં જંતુઓ શરીરમાં હોવાં જોઇએ.

વળી કવીનાઇન થોડા પ્રમાણમાં આપ્યું હોય તો તે વધારે અસર કરે છે. જ્યારે કવીનાઇન વધારે પ્રમાણમાં અપાય ત્યારે માણસના ઉપર વધારે અસર કરે છે; પણ સૌથી અજાયબ સત્યો આ વિષયમાં તો ગાંડાની ઇસ્પિતાલના કેસોના મળેલા અનુભવોપરથી રચાયેલાં છે. અજાયબીભરી વાત એ છે કે માણસનું ગાંડપણ, તે માણસના શરીરમાં મેલેરીઆના જંતુઓ દાખલ કરવાથી મટી જાય છે. હાલના જમાનામાં ગાંડપણ અને પક્ષાઘાતને અટકાવવાને માટે અને મટાડી દેવાને માટે આ રીતજ વપરાય છે; એટલે કે તે માણસના શરીરમાં મેલેરીઆનાં જંતુઓ બહારથી દાખલ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારે ઘણા દરદીઓ સાજા થઈ ગયા છે. આ સત્ય કંઇ નવું શોધાયું નથી; પણ પુરાતન કાળના વૈદ્યો જેવા કે, હાપ્પોક્રેટ અને ગેલેનને પણ આ માહિતી હતી. મેલેરીઆનાં જંતુની મગજ ઉપર થતી અસર તો ઘણા કાળથી જાણીતી છે.

ઇંગ્લાંડની ગાંડાની ઇસ્પિતાલમાં ઘણા રોગીઓને આ પ્રકારની દવા આપવામાં આવી હતી અને તેમાંથી ૩૦ ટકા તો તદ્દન સાજા થઇ ગયા હતા. ત્યારથી ડૉકટરો અને રોગચિકીત્સકો મેલેરીઆના જંતુને રોગનાશકતરીકે વાપરવા તથા એવા બીજા જંતુઓ શોધી કાઢવા પ્રેરાય છે. આ પ્રકારે લેબોરેટરીમાં મેલેરીઆનાં જંતુ શરીરમાં બહારથી દાખલ કરવાથી શરીર ઉપર થતી પ્રત્યેક અસર તેઓ નોંધી શકયા છે અને સંપૂર્ણ અભ્યાસ થઇ શકયો છે. લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ. પી જેમ્સ કહે છે કે, મચ્છરમાં માણસથી જંતુ પેદા થાય છે કે પછી મચ્છર માણસના શરીરમાં જંતુ પેદા કરે છે, તે કહેવું અસંભવિત છે. તે કહે છે કે, જે મચ્છરો બંધ તળાવમાં રહેતા હોય તેઓમાં મેલેરીઆનાં જંતુઓ હોતાં નથી. આથી તેઓ માણસને કરડે તોપણ માણસને મેલેરીઆ થાય નહિ, પણ જે મચ્છરો આપણી આજુબાજુ રહે છે અને કંઇક જુદીજ સ્થિતિમાં જેઓ રહે

તેવા મચ્છરોમાં મેલેરીઆનાં જંતુઓ પેદા થાય છે; અને પછી આ મચ્છરો જ્યારે માણસને કરડે છે, ત્યારે તેમનામાંથી મેલેરીઆનાં જંતુઓ માણસના લોહીમાં ભળી જાય છે. પછી તેઓ વધવા માંડે છે અને પછી એટલેસુધી વધી જાય છે કે માણસને તાવ આવે છે.

કર્નલ પી. જેમ્સના કહેવા પ્રમાણે તો દરેક ઘરમાં મેલેરીઆનાં જંતુઓ પેદા થાય છે; એટલુંજ નહિ પણ ઓરડીઓને મેલેરીઆના જંતુઓ લાગતા હોય તોપણ ત્યાંથીજ.

વળી કહે છે કે, આપણા ઘરની પાસે અને અંદર જે મચ્છરો રહે છે તેમના જીવનનો અભ્યાસ આપણે કરવો જોઇએ.

વળી દરેક માણસના લોહીમાં કેટલાક પદાર્થો હોય છે, કે જે આ જંતુઓ આવે એટલે તેને ખાઇ જાય છે. આ પદાર્થો કોઇના લોહીમાં ઓછા હોય અને કોઇનામાં વધારે હોય; ઓછા હોય તો જંતુઓ ખવાઇ નહિ જતાં થોડાં થોડાં વધવા માંડે અને આખરે એટલાં બધાં થઇ જાય કે મેલેરીઆ તાવ આવે; માટે હવે પછી દરેક મનુષ્યનું લોહી તપાસી આ જંતુઓ દાખલ કરવાં જોઇએ.

લીવરપુલના વિશ્વવિદ્યાલયનો જંતુશાસ્ત્રનો પ્રોફેસર કહે છે કે, બહારથી દાખલ કરેલા જંતુવડે આવેલો તાવ ક્વીનાઇનના નાના પ્રમાણથી મટી જાય છે; પણ જ્યાંસુધી મેલેરીઆજંતુ શરીરમાં ન હોય ત્યાંસુધી ક્વીનાઇનની કશી અસર થતી નથી.

વળી તે લોકો કહે છે કે, માણસ ક્વીનાઇન લેતો હોય અને પછી મેલેરીઆનાં જંતુઓ અંદર દાખલ કરવામાં આવે તોપણ મેલેરીઆનો તાવ માણસને આવશે. ક્વીનાઇન હમેશાં ઓછા પ્રમાણમાં આપવાથી વધારે જલદીથી અસર કરે છે; પણ વધારે પ્રમાણમાં આપવાથી તેમ થતું નથી.

પણ આમ કેમ થાય છે ? વધારે લેવાથી સામું નુકશાન કેમ થાય છે ? આના જવાબમાં તે જણાવે છે કે, ક્વીનાઇનને મેલેરીઆના જંતુને મારી નાખવામાં આપણા શરીરના લોહીના કેટલાક પદાર્થો મદદ કરે છે. આ મદદ જો ક્વીનાઇન ઓછા પ્રમાણમાં અપાયું હોય તોજ બની શકે; પણ જ્યારે ક્વીનાઇન વધારે પ્રમાણમાં અપાયું હોય ત્યારે આ કેટલાંક જીવનબિંદુઓ જે મેલેરીઆના જંતુઓનો નાશ કરે છે તે જીવનબિંદુઓ મરી જાય છે; એટલે મેલેરીઆના જંતુઓ એકદમ આગળ વધી શકે છે અને પરિણામે તાવ ઉતરતો નથી અને ફરી પાછો આવે છે. તે કહે છે કે, લડાઇમાં અને ખાનગી દવાખાનામાં ઘણીવાર આ પ્રકારના તાવ (ચડતા ઉતરતા) ક્વીનાઇન વધારે પ્રમાણમાં લેવાથી થાય છે.

ક્વીનાઇનની ઓળખ

સિન્કોના નામનું ઝાડ થાયછે, તેનું વર્ણન નીચે મુજબ ઔષધીગુણાદર્શ (મેલેરીઆ મેડીકા)માં આપેલું છે. આ ઝાડ આપણા દેશમાં આસામ અને બિહાર તરફ થાય છે; પણ વધારેમાં વધારે હોલાન્ડમાં થાય છે અને ક્વીનાઇનનો વ્યાપાર મુખ્યત્વે ડચ લોકોના હાથમાં છે. ડચ લોકોની સીન્ડીકેટના હાથમાં આ વેપાર છે અને વિશ્વમાં વપરાતું ઘણુંખરૂં ક્વીનાઇન એજ કંપની પૂરૂં પાડે છે.

આ ઝાડની છાલમાં કેટલાંક તત્ત્વો રહેલાં છે. આ બધાં તત્ત્વોમાંથી ક્વીનાઇન એ એક તત્ત્વ છે. ક્વીનાઇનના બે ક્ષાર આવે છે. ક્વીનાઇન હાઇડ્રોક્લોરાઇડ અને ક્વીનાઇન સલ્ફેટ. તેની માત્રા ૧ થી ૧૦ ગ્રેન સુધીની છે. આ બંને ક્ષાર પાણીમાં ઓગાળી શકાતા નથી, માટે તેમને ઓગાળી નાખવામાટે તેજાબની જરૂર છે; પણ તેજાબમાં પાણી પુષ્કળ રેડવું જોઇએ. ક્વીનાઇનનો સ્વાદ ઘણો કડવો હોય છે. હમણાં બજારમાં યુ. ક્વીનાઇનની નવી જાત નીકળી છે. તેનો સ્વાદ બીલકુલ હોતો નથી; પણ આ ક્ષાર પહેલાના જેટલો અસરકારક નથી. ક્વીનાઇન હમણાં હમણાં બહુ વપરાય છે. ૧॥ ગ્રેનની માત્રામાં તે શક્તિસુધારક છે।

શીતળા કઢાવવા કે નહિ?

ઇગ્લાંડ અને વેલ્સમાં છેલ્લાં એકવીસ વર્ષમાં શીતળા માતાથી પાંચ વર્ષની નીચેનાં માત્ર ૧૦ છોકરાં મરણ પામ્યાં છે. ત્યારે શીતળા કઢાવવાથી ૨૦૨ મરણ પામ્યા છે. આવા કારણે ઘણા માણસો શીતળા કઢાવવાની વિરૂદ્ધ છે.

વાદળી વાપરવાથી કઠણ થઇ જાય તો તેને ગરમ પાણીમાં બોળી રાખવાથી પછી સારી અને પોચી થઇ જાય છે.

ઉચ્ચ ઉદ્દેશવાળું જીવન

(ચિત્રમયજગત–જુલાઇ૧૯૨૬)

જગતમાં અસંખ્ય મનુષ્યો એવાં હોય છે કે જેઓ પોતાના જીવનમાં કયા ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા ધારે છે તેનો કદી વિચાર સરખો પણ કરતાં નથી. મનુષ્યજીવન એ એક સર્વોત્કૃષ્ટ જીવન છે અને તેમાં મનુષ્ય ધારે તેવા અનેક ઉદ્દેશોને સિદ્ધ કરી શકવા સમર્થ છે; પરંતુ જ્યાંસુધી મનુષ્ય પોતે એક પણ ઉદ્દેશને નક્કી કરતો નથી, ત્યાંસુધી તેના જીવનની સ્થિતિ સુકાનવિનાની નૌકાના જેવી થાય છે અને તેના સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળતામાંજ પરિણામ પામે છે.

મનુષ્ય પ્રતિદિન બળના એક અસાધારણ સમૂહસાથે જાણતાં કે અજાણતાં એકતા પામે છે અને તેમાંથી થોડા અથવાં ઘણા પ્રમાણમાં બળ મેળવે છે. આ બળનો તે ઉદ્દેશવિનાનાં કાર્યો કરવામાં ઉપયોગ કરે છે–અર્થાત્ મેળવેલા બળનો દુરુપયોગ કરી તેનો નાશ કરે છે.

આપણે જોઇએ છીએ કે, જગતમાં કોઈ પણ પ્રકારના બળનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં મનુષ્યો તેને કયા કામમાં ઉપયોગ કરવો છે તે નક્કી કરે છે. એક અજ્ઞાન રાંડીરાંડ ડોશી પણ ચૂલો કે સગડી સળગાવતાં પહેલાં તેના ઉપર શું મૂકવું છે તેનો નિર્ણય પ્રથમથી કરે છે. જો કંઈપણ નિર્ણય અગાઉથી કરવામાં આવ્યો ન હોય તો તે લાકડાં અથવા તો કોલસાનો દુરુપયોગજ થઈ તેનો નાશ થાય છે. આજ પ્રમાણે વિદ્યુત, વરાળ વગેરે વધારે બળવાન સામર્થ્યોના ઉપયોગનો પણ મનુષ્યો એક ઉદ્દેશ નક્કી કરી તેને ઉપયોગમાં લે છે અને તેમ કરવાથીજ મનુષ્યો તે સામર્થ્યવડે સામાન્ય નહિ પણ અસામાન્ય કાર્યો પણ કરી શકે છે.

મનુષ્ય પોતે ઉદ્દેશવિનાનું જીવન ગાળવામાં અસાધારણ બળનો નિત્ય આવી રીતે દુરુપયોગ કરે છે એવું તેને ભાગ્યેજ જ્ઞાન હોય છે. તે પોતાના નિત્યના વ્યવહારો અજ્ઞાનના પટમાં રહીને કર્યા કરે છે. અનેક ઉદ્દેશવિનાની ક્રિયાઓમાં બળનો ક્ષય કરે છે; પરંતુ કેવું અસાધારણ બળ તેને પ્રાપ્ત છે અને તેનાવડે તે કેવાં ચમત્કારિક કાર્યો કરવા સમર્થ છે, તે તે સમજતો નથી. અજ્ઞાન ! અજ્ઞાનનીજ એ બલિહારી છે !

આમ છતાં કેટલાક પોતાનાજ ડહાપણને સર્વોત્કૃષ્ટ માનનારા પણ હોય છે અને પોતાના જીવનમાં શું પ્રાપ્તવ્ય છે અથવા પોતાના જીવનનો શો ઉદ્દેશ છે, તે પોતે સમજતા હોય તેમ માની ઢંગધડાવિનાનાં કોઈ કોઇ લક્ષ્ય બાંધે છે અને તેનાથીજ રાજી થઇ સંતોષ માને છે. તેઓ ઘડીમાં એક વસ્તુપ્રતિ પોતાના પ્રયત્નને દોડાવે છે, તો ઘડીમાં બીજી વસ્તુને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન આદરે છે. વળી કંઈ નવું જાણતાં કે સાંભળતાં ત્રીજામાં મનને દોડાવે છે; પરંતુ એક સ્થાયી ઉદ્દેશ–એક અચળ લક્ષ્યને તે ધારણ કરી તેનેજ સિદ્ધ કરવા આગ્રહ સેવતા નથી. માનસશાસ્ત્રના વિદ્વાનો મનની આવી અસ્થિર અવસ્થાને પણ આ સંબંધમાં નીચા પ્રકારની ગણે છે. એક અચળ ઉદ્દેશને દૃઢતાથી વળગી રહેવું; એજ મનની બળવાન અવસ્થા છે.

મન જ્યારે એક આવા ઉદ્દેશથી ઓતપ્રોત થાય છે; મનના પ્રત્યેક અંશમાં આપણા ઉદ્દેશની છાપ સ્પષ્ટ પડી રહે છે, ત્યારે મન આપણા જાણતાં અને અજાણતાં બળને તેજ દિશામાં તાળવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરે છે અને આપણા બળનો સદુપયોગ થાય છે, જેથી જીવનના એક મહાન કાર્યને આપણે સાધી શકીએ છીએ.

આપણા ઉદ્દેશનું સ્વરૂપ બને તેટલું વધારે સ્પષ્ટ રચવું, એજ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. ઉદ્દેશનું ઝાંખું સ્વરૂપ રચવાથી કંઈજ ફળ નથી. આવા મનુષ્યોમાટે એમજ કહી શકાય કે, તેઓ પોતાની સ્થિતિ સમજતા નથી. પોતે ક્યાં છે, શું કરવું છે, ક્યાં જવું છે,તેનું કશુંજ તેમને ભાન નથી. આવા મનુષ્યો જગતમાં શું એક પણ મહત્ત્વનું કાર્ય સાધી શકશે ? જીવનના મહાન ઉદ્દેશોમાંનો એક પણ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરી શકશે ? મનુષ્યજીવનમાં અનુભવાતાં અસંખ્ય ઉચ્ચ સુખોમાંના એક પણ ઉચ્ચ સુખને અનુભવી શકશે ? અદ્ભુત સામર્થ્યને ધારણ કરવાના અનુપમ લાભને પામી શકશે ? તમારૂં હૃદય આનો સ્પષ્ટ ઉત્તર આપે છે કે, આવું મહાન ફળ તે કદી પ્રાપ્ત કરી શકશે નહિ.

ઘરમાંથી બહાર નીકળી ક્યાં જવું છે, તેનો સ્પષ્ટ વિચાર ન કરનાર રસ્તા ઉપર આમથી તેમ

ખાસ પગનાં નળીઓમાં ધર્માને, હોડીઓ નરમ કરીને અને મગજને સ્વસ્થ કરીને બનેલો પડેલો જ છે. જીવનપ્રવાસે નીકળનાર મનુષ્ય પણ ઉદ્દેશવિનાનાં કર્તવ્યો કરવામાં આવીજ તેવો અનુભવ કરે એમાં આશ્ચર્યભરેલું શું છે !

મનુષ્યજીવન એટલું અદ્ભુત છે, તેમાં એટલા બધા સંજોગો રહેલા છે, તેમાં એવાં અસાધારણ કાર્યો થઈ શકે એમ છે, કે તેની કલ્પના થઇ શકે તેમ નથી. અનેક પ્રસંગોમાં થયેલા અ- ૫ મહાપુરુષોનાં જીવનનું અવલોકન કરો અને તમને જણાશે કે, જીવનમાં અનેક ઉચ્ચ અને ઉત્તમ કર્તવ્યોવડે મનુષ્યોએ પોતનાં જીવન વિભૂષિત કર્યાં છે; પોતાના જીવનનાં જ્વલંત ઉદા- હરણોથી અનેક અજ્ઞાન પ્રાણીઓના માર્ગને પ્રકાશિત કર્યાં છે; અનેક દર્શનરૂપ પ્રતિમાઓમાં ક- ર્તવ્યની દિશા દર્શાવી છે. આમાંની કોઇએક દિશાના, આ કર્તવ્યોમાંના કોઇ મહાન અને તેજ- કર્તવ્યને, આ અસાધારણ ઉદ્દેશમાંના કોઇએક અપૂર્વ ઉદ્દેશને ધારણ કરો અને તેને સિદ્ધ કરો; એટલે તમે મનુષ્ય નહિ પણ દેવ ગણાશો, દેવ નહિ પણ ઈશ્વર ગણાશો !

પણ એ સર્વ ક્યારે ? આવા કોઇ મહાન ઉદ્દેશને ધારણ કરી તેમાં પ્રયત્નને વાળશો ત્યારે. મહાન ઉદ્દેશનેજ હજી ધારણ કરતાં તમને આવડતું ન હોય તો તે પ્રથમ શીખો. મહાન ઉદ્દેશને ધારણ કરી તેને વળગી રહેનાર અવશ્ય તેને સિદ્ધ કરે છે, અવશ્ય મહાપદને પામે છે. પ્રથમ ઉદ્દેશને નક્કી કરો-સારી રીતે-સ્પષ્ટપણે નક્કી કરો.

વિજય કહો કે સિદ્ધિ કહો, જીવનની સફળતા કહો કે ઉચ્ચ પદની પ્રાપ્તિ કહો. એ સર્વ ઉદ્દેશને અનુસરે છે-ઉદ્દેશની પાછળ ખેંચાય છે. ઉદ્દેશને ધારણ કરવામાં જેણે વિજય મેળવ્યો તે ખરેખર વિજયીજ છે.

ઉદ્દેશના નિર્ણયવિના મનુષ્યના કર્મે નિષ્ફળતા લખાયેલી છે. બે સુંદર ઘાસની ગંજીઓ વચ્ચે ઉભેલો એક ગધેડો નિર્ણય કરી ન શક્યો કે આ બેમાંથી કયી ઘાસની ગંજીમાંથી ઘાસ ખાઉં ? અને આખરે ભૂખે મર્યો ! રમણીઓનાં વિશાળ ટોળાંમાં સ્વચ્છંદે વિહરતી કયી મનોહારિણી સ્ત્રીને વરું ? એનો નિર્ણય ન કરી શકનાર યુવક પોતાની કલ્પનાની સુંદર સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરી શક્યો નહિ. દ્રવ્યના પર્વતમાંથી શું લઉં ને શું ન લઉં ? એવી મૂઢ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલો મૂર્ખ દરિદ્રીજ રહ્યો. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય ! કયું ઉચ્ચ લક્ષ્ય ધારણ કરું એના નિર્ણયની કલ્પનામાંજ રમતાસુધી તારું જીવન નિષ્ફળજ છે ? ગમે તે એક ઉચ્ચ ઉદ્દેશને ધારણ કરી તેને સિદ્ધ કર. પુનઃ એથી ચઢતું લક્ષ્ય જણાય તો તેને ધારણ કર; એમ આગળ વધી પરિણામે મહાપદને પ્રાપ્ત કર. પરમાત્માના અવર્ણનીય પદનો અનુભવ કર. એજ તારા જીવનનો અંતિમ ઉદ્દેશ, એજ તારા કર્તવ્યની પરાકાષ્ઠા.

ભાગ્ય ઉદય કબ હોગા ?

(લેખકઃ-અવધીય, રામપ્રિય શરણસિંહ "રત્નેશ." વિદ્યામિત્રમાંથી)

તેરા ભારત ! ભાગ્ય ઉદય કબ હોગા, મંગલમય જગદીશ સદય કબ હોગા;
છૂટેગી કબ ઘર કી દુસહ લડાઇ, જીસને તેરી યહ દુર્દશા કરાઇ.
કાલા કુલી રહેગા કબ તક ભારત ? વ્યાધિ-ગ્રસ્ત, બલહીન, દીન અતિ આરત.
કલહ શ્યામ મુખ લેકર કબ ભાગેગા ? સોકર કબ યહ દેશ પુનઃ જાગેગા.
ઉપજેંગે કબ ફિર આદર્શ-સુધારક ? મર્યાદા કે રક્ષક, દુખવિદારક.
અવિચલ ટટ્ટૂ કબ તક અડે રહેંગે, કબ તક પુનરુત્થાન ન હોને દેંગે.
કબ ગૂંજેગા રાગ સ્વદેશીપનકા, હોગા કબ સ્વરાજ્ય લક્ષ્ય જીવન કા;
કબ ભાઇમેં ભાઇ ગલે મિલેંગે, આપસ મેં હો એક, બલાએં લેંગે.
પલટેગા કબ સુખદ બસન્ત તુમ્હારા, હોગા કબ કષ્ટોં કા અન્ત તુમ્હારા;
જીસને કભી નહીં દેખી પર નારી, સમઝેંગે કબ મર્મ દેશ સેવા કા.
અર્જુન સે બર બીર વ્યાસ વિજ્ઞાની, જન્મેંગે કબ હરિશ્ચન્દ્રસે દાની;
હોંગે કબ શુકદેવ જનકસે યોગી, કબ તેરી આદર્શ-કલ્પના હોગી.
રાવણારિ કબ આ ભૂ-ભાર હરેંગે, કબ 'રત્નેશ' તુમ્હારા કોપ ભરેંગે;
આયેંગે કબ કૃષ્ણ ગોદમેં તેરી, કાટેંગે કબ પરાધીનકી બેરી.

રાષ્ટ્રીયતાની ભાવના

(સૌરાષ્ટ્ર–તા-૨૦-૨-૧૯૨૬)

ઇસુનો ધર્મ પ્રચારવા દુનિયાના ખૂણે ખૂણામાં પહોંચેલા પાદરીઓને હાથે ખ્રિસ્તીધર્મની દીક્ષા લઈ,
તેમની નિશાળમાં દશ વર્ષ સુધી ચીની અને અંગ્રેજી શિક્ષણ લઇ એક ચીની તરુણ સત્તર વર્ષની ઉમરે
આગળ અભ્યાસ કરવા અમેરિકા ગયો. અમેરિકાની એક વિદ્યાપીઠમાં તેણે ચાર વર્ષ સુધી ઔદ્યો-
ગિક વિષયનો અભ્યાસ કર્યો અને તે દરમિયાન તેણે અમેરિકાનું જીવન ઝીણવટથી નિહાળ્યું. અમે-
રિકાની શક્તિ, અમેરિકનોની આબાદી અને દુનિયામાં અમેરિકાના પુત્રનું ઉચ્ચ સ્થાન, એ બધાની
પાછળ કયું પ્રેરણાબળ ઉભું છે, તે પણ તેના અંતરમાં બરાબર ઉતરી ગયું.

તે ચાર વર્ષ પહેલાં ચીનથી આવ્યો ત્યારે તેના મોં ઉપર ઇસુએ પ્રબોધેલી નમ્રતા નિરા-
જતી, તેના મુખમાંથી બાઇબલનાં સુવચનો ઝરતાં અને તેણે તો અમેરિકાને ઇસુના પગલે ચાલ-
નારો અને વિશ્વપ્રેમ તથા અહિંસાનાં પૂજન કરનારો પરમ પવિત્ર સાધુ–દેશ કલ્પી લીધેલો. [illegible]
આવ્યો ત્યારે મનમાં નિરધાર રચીને આવેલો કે, અમેરિકામાંથી ઉચ્ચ શિક્ષણ અને 'ખ્રિસ્તી' જીવન-
નો આદર્શ મેળવી હું ચીન પાછો આવીશ અને પાદરી બની એક શાળામાં જીવન સમર્પી [illegible]
પિતાનાં બોધવચનોનો પ્રચાર કરીશ.

પણ અમેરિકામાં ચાર વર્ષ રહ્યા પછી તેનું એ સ્વપ્ન ઉડી ગયું. અમેરિકામાં તેણે ઇસુ[illegible]
પૂજા નહિ, પણ કોઇ બીજીજ પૂજા જોઇ, તેના મોં ઉપરથી નમ્રતા અદૃશ્ય થઈ. તેની જગ્યા[illegible]
દૃઢતા અને નિશ્ચય ગોઠવાયા. તેની આંખોમાંથી વિશ્વપ્રેમ અને માનવ–બંધુતાની કાવ્યમય મધુર[illegible]
ચાલી ગઈ અને તેને બદલે તેમાં ઝનુન અને આગ ચમકવા લાગ્યાં, તેણે જીવનનું નવુંજ સ્વપ્ન રચ્[illegible]

અમેરિકાથી ઉપડતી વેળાએ તેના એક મિત્ર–અધ્યાપકે તેને જીવનની યોજના પૂછી. [illegible]
જવાબ આપ્યો કેઃ—"ખ્રિસ્તી ધર્મ અને ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિને આ દેશમાં મેં ચાર વર્ષ સુધી નિર-
નિરખીને જોયાં અને એ મહાન ધર્મનાં અને એ વિશ્વવિસ્તૃત સંસ્કૃતિનાં મેં જે સ્વપ્નાં રચ્યાં [illegible]
તે બધાં ઓસરી ગયાં. એ મારો ભ્રમ હતો. હવે મને સાચી સ્થિતિનું ભાન થયું છે. આજ [illegible]
મેં આકાશમાં કલ્પનાનાં ઉડ્ડયનોનો આનંદ લીધો; અને હું આ નક્કર પૃથ્વી ઉપર મારા
સ્થિર કરી આ દુનિયાના રંગ જોવા માગું છું."

"ચીનમાં હતો ત્યાંસુધી અજ્ઞાનની ભ્રમણા નીચે એમજ સમજતો કે, ચીનમાં લૂંટ ચલા[illegible]
યુરોપીયન વેપારીઓ તો કોઇ રખાપત: ધર્મચૂક્યા ખ્રિસ્તીઓ હોવા જોઇએ. આખી [illegible]
પ્રજા એવી નહિ હોય; પણ અમેરિકાના મારા અનુભવે મારી એ માન્યતાને મૂલભરેલી ઠ[illegible]
હવે તો હું અહીંથી એકજ નિરધાર રચીને જાઉં છું કે, જીંદગીમાં પગલે પગલે નફ્ફાતોટા[illegible]
ગણત્રી કરનારી યુરોપની પ્રજાઓના ત્રાસમાંથી મારા પ્યારા વતન ચીન દેશને મુક્ત કરવા
સામે જોરાવર બળવો ઉઠાવવા હું મારા દેશભાઇઓને તૈયાર કરવામાં આખી જીંદગાની સમ[illegible]
યુરોપની ખ્રિસ્તી પ્રજાઓની પવિત્ર મુરાદો અને પુણ્ય પ્રવચનોમાં શ્રદ્ધા મૂકી એ આત્મઘા[illegible]
હવે તો અમે તમારી સાથે લડીનેજ અમારી સ્વાધીનતા પાછી મેળવશું."

"હું માનતો હતો કે, ઇસુના અનુયાયી કહેવડાવનારી પશ્ચિમની પ્રજાઓએ ઇસુના [illegible]
[illegible] જીવનના [illegible] પધરાવ્યો હશે. આખા સમાજની રચના એ પાયા ઉપર [illegible]
[illegible] પશ્ચિમની પ્રજાઓ કોઈ જુદીજ ભાવનાઓને પૂજે છે. હું ચીનમાં જઈને [illegible]
[illegible]"

[illegible] ભાવના—પ્રથમ મારો દેશ અને પછી આખી દુનિયા—[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] ચીનના [illegible] અમેરિકામાં [illegible] મારા મિત્ર [illegible] એ ભાવનાને [illegible] ને-ચીનાનું વિશિષ્ટત્વ [illegible] તે [illegible]"

એ પ્રકારના વાર્તાલાપને અંતે તે યુવક અમેરિકા [illegible] અને તે ચીનમાં [illegible] મૂંગો મૂંગો તેની રાષ્ટ્રીયતાની ભાવનાને ફેલાવવા મંડ્યો.

આ દશ વર્ષ પહેલાંની વાત. આવા આવા ભાવનામય યુવકોનાં [illegible] ચીનમાં રાષ્ટ્રીયતાનો શંખધ્વનિ ગાજ્યો. એ ભાવના ધીમેધીમે [illegible] તેમ આજે ચીન ઉછળી રહ્યું છે. એ ભાવનાને પ્રતાપેજ શાંઘાઈના [illegible] વિદ્યાર્થી-યુવકોનાં ટોળેટોળાં નીકળી પડ્યાં, નિશાળોને તાળાં દેવાયાં, ચીનમાં [illegible] જંગી સરઘસો નીકળ્યાં તથા વિદ્યાર્થીઓએ અંગ્રેજ સિપાઈઓની ગોળીએ વિંધાઈ જાનની કુરબાની કરવાનું પસંદ કર્યું. એજ ભાવનાના ઉગ્ર યુવકોએ ૧૯૨૬માં જાપાની માલના બહિષ્કારની હીલચાલ આખા ચીનમાં ફેલાવેલી અને એજ ભાવનાને વશ બનીને ચીની મજુરો પરદેશી આગબોટોને સળગાવી મૂકે છે અને વિદેશી વેપારીઓને નિરાંતે જંપવા દેતા નથી. જ્યાંસુધી ચીનની બેડીઓ નહિ તૂટે, જ્યાંસુધી ચીનાઓ સાથે યુરોપીયનો સમાનતાનો વર્તાવ નહિ રાખે, ત્યાંસુધી આ ભાવનાનો દાવાનળ વધારે ને વધારેજ પ્રસરતો જશે.

હિંદના યુવાનો આવી રાષ્ટ્રીયતાની ભાવનાએ રંગાય અને તેમની પ્યારી ભારતમાતાની જંજીરો તોડવાના ભગીરથ કાર્યમાં ચીનના યુવાનોની જેમ ઝુકાવે એ વેળા ક્યારે આવશે !

" એક પુરાતન ગ્રંથસંગ્રહ "

(ઑક્ટોબર ૧૯૨૫ ત્રિમાસિક 'પુસ્તકાલય'માંથી)

"નામદાર નિઝામ સરકારના રાજ્યમાં પારચરસ તાલુકાના મુખ્ય જાગીરદાર હકીમ સૈયદ કાસીમને ત્યાં એક ઘણોજ કિંમતી પુરાતન ગ્રંથસંગ્રહ છે." એ સંગ્રહમાં હજારો પુસ્તકો અને કળા, વિજ્ઞાન, વૈદક વગેરેને લગતાં તાડપત્રો વગેરેપર લખેલા હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. કેટલાક તો છેક વેદના વારાના દેખાય છે. પુસ્તકોમાં નીચે જણાવેલા વિષયોને લગતાં પુસ્તકો છેઃ—

(૧) સડો નહિ લાગવામાટે મસાલો ભરવાસંબંધી-ઇજીપ્તમાં જોવામાં આવ્યું છે તેમ શબને સડો લાગ્યા વગર જેમનાં તેમ હજારો વર્ષસુધી રાખી શકાય છે.

(૨) લાલ, પીળું, કાળું વગેરે કોઇપણ રંગનું રૂ ઉગાડવાની કળા.

(૩) અત્યયન કાચ—એવો કાચ તૈયાર બનાવીને તેને દરિયાની સપાટીપર ધરવામાં આવે તો સમુદ્રના તળિયાની વસ્તુઓ સ્પષ્ટ દેખી શકાય.

(૪) હલકી ધાતુમાંથી સોનુંરૂપું બનાવવાની વિદ્યા; સોનું ગાળવાની વિદ્યા; ઝવેરાત અને મોતીને ગાળીને મનપસંદ આકાર, કદ તથા રંગ બનાવવાની વિદ્યા; નીચી સપાટી ઉપરથી મોટા પર્વત ઉપર પાણી વહેવડાવવાની વિદ્યા, હજારો વર્ષોસુધી સતત પાણી ગરમ રાખી મૂકવાની વિદ્યા, આ સિવાય બીજી ઘણી નવાઈ ઉપજાવે તેવી બાબતોસંબંધી માહિતી આપનારાં પુસ્તકો તેમાં છે. જ્યારે આપણા હિંદુસ્થાનના રાજાઓમાંથી ભાગ્યેજ કોઇ નરેશ આવી વસ્તુઓમાં રસ લે છે, ત્યારે જર્મનો અને અમેરિકનો જેવા પરદેશીઓ આવા પુરાતન ગ્રંથો હિંદુસ્તાનમાંથી ખરીદી લઇ જાય છે એ શોચનીય છે. પહેલાં કરતાં હાલ સમય બદલાયો છે; પરંતુ હજુ એ દિશા તરફ વિશેષ ધ્યાન આપવાની ખાસ અગત્યતા છે.

ગાંડાઓને ડાહ્યા બનાવવાનો ઈલાજ

(હિંદુસ્થાન તા. ૨૬—૫—૨૩)

બેલ્જીઅમવાસીઓ શું કરે છે?

'ગાંડાઓને કેદમાં ન નાખતાં સ્વતંત્ર રહેવા દો'

'માન્ચેસ્ટર ગાર્ડીયન' માં નીચેનો લેખ જોવામાં આવે છે:–લડાઈની શરૂઆતથી યુરોપમાં ગાંડાઓની સંખ્યામાં ભારે વધારો થયો છે. કેટલાંક ગામોમાં તો આવા સખસો એટલા બધા [illegible] છે કે ગાંડાઓની ઇસ્પીતાલમાં જગ્યા પણ નથી. આથી બેલ્જીઅમના એક નાના ગામનો દાખલો ટાંકવો અહીં સ્હેજ થઈ પડશે. ૧૭ મી સદીથી ત્યાં એવો રિવાજ થઈ પડ્યો છે કે [illegible] ગાંડા માણસોને ગામના લોકોએ પોતાના ઘરમાં આશ્રય આપવો પડે છે. ગામના લોકો સરકાર તરફથી નીચેનો જે ટાઈટલ મળ્યો છે, તે માટે તેઓ મગરૂર છે. આ ગામને 'ગાંડાઓને કૌટુંબિક આશ્રય આપનાર લોકોનાં' અથવા કેટલાક 'ગાંડાઓનું ગામ' એ નામથી ઓળખે છે. આ ગામનું નામ 'ગીલ' છે અને તે એન્ટવર્પ શહેરથી ૧૨ માઈલને અંતરે આવેલું છે. [illegible] ચોરસ માઈલ છે અને કુલે ૧૫ હજાર માણસોની વસ્તી છે. લોકો [illegible] છઠ્ઠા સૈકામાં સેંટ ડીંફન જે પાપી પિતાનો ભોગ થઈ પડી [illegible] તે સ્થાન ત્યારથી ગાંડાઓમાટે યાત્રાનું ધામ થઈ પડ્યું છે.

[illegible] ગાંડાઓને દેવળના એક ભાગમાં ઉતારો આપવામાં આવતો. એ ભાગને [illegible] આપવામાં આવતું. એવો વખત આવી લાગ્યો કે, [illegible] ગાંડાઓને માટે ઉતારાની સગવડ કરવી પણ મુશ્કેલ થઈ [illegible] પોતાના ઘરમાં આશ્રય આપવા માંડ્યો. આથી [illegible] અને નિકટ થવા લાગ્યો; અને સૈકાંઓ જતાં [illegible] રિવાજ દાખલ થયો અને તેની વૃદ્ધિ થતી ગઈ. [illegible] થઈ હતી. સૈકાંઓસુધી આવા [illegible] બનાવવામાં આવતી; પણ ૧૮૫૨ થી [illegible] બેલ્જીઅમમાં આવા માણસોની દરકાર [illegible]

[illegible] ગાંડાઓની [illegible]

[illegible]

આવે છે. ખરી રીતે ભીલવાસીઓને તો ગાંડાઓ તરફની એક જાતની ઉપજ છે અને ભીલવાસી-
ઓ આ ધંધો ચલાવવામાં માન સમજે છે.

ગણત્રી ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે, ગાંડાઓના ૨૫ ટકા જેટલા માણસો સુધરી પોતાને ઘેર
ય છે. સરકારના આંકડા સાથે સરખાવતાં આ પ્રમાણ અગત્યનું છે. ભીલની ખુલ્લી હવાને લીધે
ંડાઓમાંથી પાંચ પાંચ ટકા જેટલાનું મરણ નીપજે છે, જ્યારે સરકારી ગાંડાઓની ઇસ્પીતાલમાં
રણનું પ્રમાણ વધી જાય છે. આ રીત નમુનેદાર છે. ભીલવાસીઓને આ વારસામાં મળેલી છે. ભીલમાં
કોઇ જાય તો તેને ગાંડાઓને ડાહ્યા માણસોમાંથી પારખી કાઢવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ થઇ
ડે છે, કેમકે સાધારણ માણસ કરતાં ગાંડા માણસ ડાહ્યા જેવા વધારે લાગે છે.

મહત્તાનાં માપ

(લેખકઃ-રા. "કુમુદકાન્ત." 'શારદા'ના એક અંકમાંથી ઉદ્ધૃત)

લોકો કહેતા, "કેવો મૂર્ખ! આટઆટલું દુઃખ પડ્યું છતાં તેની અસર તેને કંઇએ છે? વળી
કહે છે 'અલું થયું, જંજાળમાંથી છૂટ્યા.' તેને તેના પરિવારનીય પરવા છે!"

સોમપુરનું વાતાવરણ જ્યારે આમ ચકડોળે ચડ્યું હતું, ત્યારે જગદીશનું હૃદય આત્માના અવ્ય-
ક્ત ગાનમાં લીન થયું હતું.

× × ×

ગરીબ માબાપનો જગદીશ જન્મથીજ દુઃખી હતો. માબાપના સુખની તો તેને ઝાંખી થઇજ
નહોતી. અને દુઃખ એ તો ગરીબાઇની પ્રકૃતિજ હોય તેમ તેની સ્ત્રી ચાર બાળકોને મૂકી ગુજરી
ગઇ હતી. આથી તેની ગરીબાઇ બેવડાઇ હતી; એ બેવડી ગરીબાઇમાંય જગદીશ આનંદ માનતો.
સગાંઓના હાથમાં ઉછરેલ જગદીશ બાળ-ઉછેરના નિયમોથી અજાણ હતો, એટલે તે પોતાનાં
બાળકોની પૂરતી સંભાળ લઇ ન શકતો.

પોતાના પડોશીને દુઃખી જોઇ પોતાને સુખી માનવા એ માનવ-જીવનની પ્રથા પડી રહી છે;
અને એ મુજબ ગરીબ જગદીશ જ્યારે પોતાનાં દુઃખી બાળકોની પૂરતી સંભાળ લઇ શકતો નહિ
ત્યારે સગાંઓ દૂર રહી જગદીશનું દુઃખ જોઇ પોતાને સુખી ગણતાં. અહા! માનવજીવનની
મહત્તા ન સમજાય તો મનુષ્ય કેટલો અધમ બને છે, તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

જગદીશને હમેશાં સવારના ત્રણ કલાક ને સાંજના પણ તેટલાજ કલાક ઇશ્વરસ્મરણમાં
ગાળવાનો નિયમ હતો અને તે ૭ કલાકદરમિયાન તે કોઇને જવાબ દેતો નહિ.

લોકો પૂછતાઃ-"જગદીશ! એ ૭ કલાક તું શું કરે છે?"

જગદીશ કહેતો—"ઇશ્વરસ્મરણ ને જીંદગીનું સાર્થક."

અને લોકો હસી પડતા ને કહેતા, "કેવો મૂર્ખ! એમ ઇશ્વર મળી જશે?"

લોકોની એ નિંદાનો જવાબ જગદીશ નિર્દોષ હાસ્યથીજ વાળતો અને તે હાસ્યમાં તેના
આધ્યાત્મિક-અભ્યાસના પડઘા પડતા.

× × ×

આજે જગદીશનાં ચારેય બાળકો બિમાર હતાં. તે બધાની સંભાળ લેતો ને ઇશ્વરસ્મરણ ન ચૂકતો.

લોકો કહેતા, "કેવો મૂર્ખ! બાળકો બિમાર હોય ત્યારે ઇશ્વરસ્મરણ ન થાય તોય શું? એમ
ઇશ્વર મળી જશે!"

દુઃખીનું દુઃખ હમેશાં ભયંકર હોય છે; તેજ પ્રમાણે જગદીશનાં બાળકોની બિમારી વધી
પડી ને તેણે પોતાના વહાલાં બાળકોને પોતાને હાથે એક એક દિવસને અંતરે ચિતામાં સુવાડ્યાં.

જગદીશે પોતાનું ચોથું બાળક ચિતામાં સુવાડ્યું ત્યારે આકાશ વાદળાંથી ઘેરાઇ ગયું હતું.
જાણે કુદરત પણ તેનું દુઃખ રડતી હતી. તે દિવસે આખા ગામનું હૃદય હચમચી ઉઠ્યું. "ગરીબ
બિચારો, પ્રભુએ પડતાને પાટુ મારી!"

લોકો ખરખરો કરતા-"અરે! બાળકો વિના ઘર સૂનું થયું!"

જગદીશ કહેતો, "એ સુનકારમાં ઇશ્વર જોવાનો નહિ છે, તેટલો આ જંજાળમાં નથી જોવ

થયું, ઈશ્વરે મારો માર્ગ સરળ કર્યો."

લોકો કહેતા:–"કેવો મૂર્ખ! કહે છે 'ભલુ' થયું.' તેને તેના પરિવારનીય પરવા છે?"

ને જગતની નરી આંખે દેખાતી એ મૂર્ખાઇ પાછળ જગદીશની ઈશ્વરી પ્રેમગાથાનાં ગહન ગાન હતાં. લોકનિંદાને ન ગણકારતાં તે આધ્યાત્મિક ગૂઢ પ્રશ્નોના ઉકેલમાં મશગૂલ રહેતો.

જગદીશે પોતાને આંગણે રોવાકૂટવાની મના કરી. સગાંએ તેને સમજાવી કહ્યું:–"એમાં ચાલેજ નહિ. આ તો તારૂં જીવ્યું ધૂળ થયું, તારે લોકાચાર કરવોજ જોઇએ. ફૂલ જેવાં બાળકો આમ નજર સામેથી દૂર થાય ત્યારે લોકરૂઢિને અનુસરવુંજ જોઇએ."

જગદીશે કહ્યું:–"પ્રભુ ન્યાયી છે, તેણે જેમ ધાર્યું હોય તેમજ થાય છે; માટે તેના એ ન્યાય માટે આપણે શોક કરવાનોજ ન હોય. તમે કોઇ એમ ન ધારશો કે, મારાં બાળકોમાટે મને કૈં લાગણી નહોતી. તમે જેઓ રોવાકૂટવાની સલાહ દેવા આવ્યાં છો તેઓના કરતાં મારાં વહાલાં બાળકોમાટે મને બહુ લાગે છે."

તેજ વખતે જગદીશની આંખમાંથી પહેલીજવાર આંસુનું એક ટીપું પડયું.

જગદીશનું હૃદય પિતાહૃદય બન્યું હતું અને તેને સાંસારિક માયાના આછા રંગ લાગ્યા હતા, એટલે તે ક્ષણભર દ્રવ્યું. જગદીશે તરતજ લાગણીઓ કબજે કરીને સગાંઓને રીતરિવાજમાટે મના કરી વિદાય કર્યાં.

સગાંએ કહ્યું:–"રોવાકૂટવાનીય મનાઈ! કેવો મૂર્ખ!"

હવે તો આખું ગામ કહેતું, "મૂર્ખનો સરદાર!" ગામમાં કોઇ મૂર્ખ નીકળતો તો લોકો કહેતા:–"આ મૂર્ખ પણ જગદીશથી સારો!"

ઘરે ઘરે, શેરીએ શેરીએ ને ચૌટે ચૌટે એજ ગવાતું, "ઓ જગદીશ! કેવો મૂર્ખ!"

સગાં વીખેરાયાં ને જગદીશ એકલો પડયો ત્યારે સંધ્યામાં નીલવર્ણો આછા રંગ પૂરાતા હતા. જગદીશ ઈશ્વરસ્મરણમાં બેઠો તે પહેલાં તેને વિચાર આવ્યો, 'હજીય આ હૃદયમાં સંસારમાટે મમતા છે ને આંખમાં તેની માયા ભરી છે; નહિ તો હૃદય દ્રવે નહિ, આંખમાંથી આંસુ સરે નહિ. તે સર્વ જ્યારે તૂટી જશે ત્યારે ઓ પ્રભુ! તું દૂર નથી!"

ને ઈશ્વરી પ્રેમે જગદીશને ગળગળો કર્યો. જાણે કે તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતો હોય!

જગદીશ હવે દિવસોના દિવસ ઈશ્વરસ્મરણમાંજ ગાળતો. જગતની દૃષ્ટિએ મૂર્ખ ગણાતો જગદીશ હવે આત્માના ઊંડાણમાંથી ઉઠતા અવાજનો અટલ અભ્યાસી બન્યો અને તેમાંજ તેને જીંદગીનું સાર્થક લાગ્યું–આધ્યાત્મિક અભ્યાસ તેનાં ખાનપાન બન્યાં.

કોઈ પૂછતું, "જગદીશ કયાં?" તો લોકો કહેતા, "એ તો ઈશ્વરસ્મરણ ને જીંદગીનું સાર્થક કરે છે." પૂછનાર જવાબની ઢબથીજ હસી પડતો.

કોઈ અજાણ્યો પૂછે, "એ જગદીશ કોણ?" તો લોકો કહેતા, "ચાર ચાર બાળકોને ચિતામાં સુવાડનાર લાગણીહીન નરપશુ!"

અજાણ્યો થરથરી બોલી ઉઠતો, "કેવો મૂર્ખ?"

× × ×

આજે જગદીશનું ઘર લોકોનાં ટોળાંથી ભરાઈ ગયું હતું ને જગદીશનું નિર્જીવ શરીર એક ખૂણામાં પાટલા ઉપર આસનવાળી બેઠું હતું. આંખોમાં તેજ, ચહેરા ઉપર હાસ્યમિશ્રિત ગુલાબી આછી છાયા ને શરીરના દરેક અવયવનું સામ્ય. એકઠા થયેલા સર્વ લોકોને શોક અને આશ્ચર્યમાં ડૂબાડવાને બસ હતાં. તે શોક ને આશ્ચર્યમાં જગદીશની કહેવાતી મૂર્ખાઇમાટે ધિક્કાર તરી આવતો હતો.

દરેક માણસના મરણ પછી એક સમય એવો આવે છે, કે જ્યારે સર્વ કોઇ તેના દુર્ગુણો ભૂલી જઇ તેના મરણમાટે શોક દર્શાવે છે અને તેના સદ્ગુણો ગાય છે; પણ જગદીશનું તેમાં સ્થાન ન હતું, તેની કહેવાતી મૂર્ખાઇથી સોમપુરનું બાળક પણ અજાણ ન હતું. હજીય લોકોએ કહ્યું:–"કેવો મૂર્ખ! અંતે જીવ ખોયો!"

ને મહત્તાને મંદિરીએ પગલાં માંડનાર દરેક આત્માની પાછળ જગબત્રીસીનું અટ્ટહાસ્ય હોય છે; **ન ગણકારનારો આગળ વધે છે, ગણકારનારો અધમતાના ઉંડાણમાં ગબડે છે.**

રે હિન્દુ સંસાર ! ચેત ! ચેત !!

(ગાંડીવ. તા. ૨૧-૧૧-૨૬ ના અંકમાંથી)

(બાળલગ્નની ચિતામાં બળીને ભસ્મીભૂત બનેલા એક ગુજરાતી હિંદુ નવજુવાને આપઘાત કરતાં પહેલાં લખેલા નિવેદનમાંથી કાળજું કોરી નાખે તેવા ફકરા આજના હિંદુસમાજને અમે ભેટ કરીએ છીએ)

મારી સાત વરસની વય હતી. ગીલ્લીદંડાના ખેલ ખેલતો હતો, આડા અવળા એકડા પાટીપર આલેખતો હતો. અરે! ગુલઝારના ગુલ જેવો હતો. હશે તેવું હોઉં ઉગરનારો બાળક હતો. કવિશબ્દોમાં કહું તો પ્રભુવિહોણા સંસારમાં પ્રભુનો પયગંબર હતો. દેશનું નાનું જ્યોતિર હતો. દેશના ઉદયની દોરી મારા હસ્તમાં હતી. ત્યારે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે, ગીલ્લીદંડાની રમત રમનાર પોતેજ ગીલ્લીદંડાના સ્વરૂપમાં મુકાશે, ગુલના ગુલબદનપર વજ્રનો બોજો મુકાશે. આડા અવળા એકડા ઘુંટનારને પ્રેમના પાઠો શીખવવા શરૂ થશે! અફસોસ! એકાદ સાંજે આવી બાપાએ મોંમાં ગોળ ખવરાવ્યો-રે, ઝેર ખવરાવ્યું અને કહ્યું કે 'બેટા! તારૂં વેવિશાળ કર્યું છે!' આમ કહી બાપાએ પોતે મારા નખોદના નગારાપર પહેલી દાંડી પછાડી!!!

× × × ×

મારી બા મને અને મારી બાળકપત્નીને ઉભેલાં કે હસતાં દેખી હાસ્ય સાથે-રૂદનમય હાસ્ય સાથે-કહેતી કે 'બેટા! આ તારી નાની વહુ થાય!' અહા! ત્યારે તે કેવી હરખાતી! એ જુઓ! હરખમાં મારી મા મારી પાયમાલીનીજ પપુડી વગાડતી; થોડા દિવસ ગયા. દશ વરસની ઉંમરે પહોંચ્યો. બીજી ચોપડી પૂરી કરી હતી. એક સાંજે ચાર વાગે ઘરમાં મંગળ મંગળ વર્તી રહ્યું. બંદા વરરાજા બન્યા. લગન—અરે વણુભડકે ને વણુધુમાડે બાળી નાખનારી અગન આવી. કપાળમાં મોટો ચાંદલો ને અસલ ચોઢી ગધેડાની માફક ડોકમાં ઘરેણાંનો જબરો બોજો લાદી ઘોડસે ચડ્યો. હું પરણ્યો!

× × × ×

હું વાંચવા બેસતો ત્યાં તે આવી મારી ચોપડી ખુંચવી લેતી અને મને વાતોમાં કે ગડપસે વળગાડતી. જે બાપાનું ધ્યાન દીકરાને ઘોડે બેસાડી ગીત ગવડાવીને વાજાં વગડાવવામાં પડ્યું-જે બાપાનું ધ્યાન ન્યાતવરામાં પડ્યું, તે મારી નિશાળની સ્થિતિની તપાસમાં ક્યાંથી પડે? નિશાળ ગઈ. વિદ્યાર્થીજીવન તૂટ્યું. મારા નખોદના નગારાપર ફરી મેંજ દાંડી લગાવી!

× × × ×

થોડા દિવસ વીત્યા. બાપ ગયો, મા ગઇ. જીંદગીના સંગ્રામની ઘંટીમાં હું પીસાવા લાગ્યો. અધુરામાં પૂરૂં દેશનું દારિદ્ર વધારનાર એકાદ બે બાળકનો પિતા થયો. એ સંતતિ! પહેલો પુત્ર જન્મથીજ આંધળો અને પાંગળો હતો! હાય! રે, ગુલામ દેશનાં ગુલામ સંતાન!

× × × ×

મારી સ્ત્રી પણ કાચના વાસણ જેવી નાજુક હતી. સંતોળથી કહી હું કેમ ખાઈ શકું? બિમારીનો મેં ઇજારો રાખેલો! બાપીકી મુડીનો અર્ધો ભાગ ડૉકટરો ખાઇ ગયા. પૂલપરના પથરા દિવસે દિવસે લાંબે વખતે ઘસાઈ જાય, તેમ મારી સ્થિતિ પણ દિવસે દિવસે ઘસાતી હતી! હાય! અત્યારે મારા ઘરમાં ચારેખૂણે ભૂખજ ડોકીઆં કરે છે. જોવી હોય તો આવો, બતાવું. ક્ષયરાજની સવારી પત્ની પાસે ક્યારનીય આવી પહોંચી છે. પ્રભુ! દુઃખનો પારાશીશ તેં મારા પરજ ઢોળ્યો! ના, ના! મારા હિતેચ્છુઓએજ. હવે તો જીવન અકારૂં છે!

× × × ×

પિતા, પિતા! તારા લાડલ્હાવાનો ભોગ થઇ પડેલો પુત્ર હવે તમને ત્યાંજ રડાવવા આવે છે! હાય! દુનિયા! હું તો જાઉં છું! ચેતજો! ચેતજો! ઓ બચ્ચાંના પિતાઓ! ઓ વડીલો! મારા આ લોહીનાં આંસુથી ચેતજો!

પ્રભો! તારે શરણે. (આત્મઘાત)

(જાગૃતિ માસિકપરથી)

સાચા માળીની પરબ

(લેખકઃ-ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ. બાલજીવન-નવેમ્બર ૧૯૨૬ના અંકમાંથી)

સાગો નામનો એક માળી હતો. તે અને તેની સ્ત્રી વૃદ્ધ થયાં. તેમને પેટે કાંઇ સંતાન નહોતું અને છંદગીસુધી ખાઇ શકાય તેટલું ધન તેમની પાસે હતું.

એક વર્ષે પૂરો વરસાદ પડ્યો નહિ અને દેશમાં દુકાળ પડ્યો. સાચાએ વિચાર્યું કે, પોતે વૃદ્ધ થયો છે અને કાંઈ ધન રળવાની હવે જરૂર નથી; તો આ દુકાળના વખતમાં લોકોનું કાંઇ ભલું પોતાને હાથે થાય તો ઠીક.

આ વિચારથી તેણે પોતાના ગામથી દૂર ત્રણેક ગાઉપર એક કૂવાને કાંઠે પરબ બાંધી અને તે તથા તેની સ્ત્રી રાતદિવસ ત્યાં રહીને વટેમાર્ગુઓને તથા ઢોરઢાંખરને પાણી પાવા લાગ્યાં. સાચાની સ્ત્રીએ સ્વામીના ઇરાદાને અનુકૂળ મત આપ્યો હતો, એટલે તે પણ રાતદિવસ પરબમાં સ્વામીની સાથે રહેવા લાગી.

તે કૂવામાંથી પાણી ખેંચતી અને માટલાં ભરતી. સાચો પણ પાણી ભરતો અને પાતો; પરંતુ જેવી બુદ્ધિ સાચામાં હતી, તેવી તેની સ્ત્રીમાં નહોતી. કોઇ ઢેડનો છોકરો પરબે પાણી પીવા આવે તો સ્ત્રીના નાકનું ટીચકું ચડતું. પરબથી દૂર પાણી પાવા જવું પડતું, પોતાના ગામનો કોઇ વટેમાર્ગુ પાણી પીવા આવતો અને તેની સાથે સાચાની સ્ત્રીને કાંઇ અણબનાવ ભૂતકાળમાં થયેલો હોય, તો તે પાણી પાવા ઉઠતીજ નહિ; અને સાચો સ્ત્રીના સ્વભાવને સમજી પોતાની મેળે પ્રેમભાવથી પાણી પીવા ઉઠતો.

તેના ગામનો કોઇ શેઠ કે ગરાસીઓ પાણી પીવા આવતો ત્યારે સ્ત્રી ખુશામત કરતી; અને કોઇ તરસ્યાં ઢોર આવતાં, ત્યારે તેની મોજમાં આવે તો પાણી પાતી અને નહિ તો ચોખ્ખી ના કહેતી. સાચા માળીને પોતાની સ્ત્રીનો આ સ્વભાવ ગમતો ન હતો; પણ કંકાસ નહિ થવા દેવાને ખાતર તે ચૂપ રહેતો; અને પોતાથી બનતી સેવા સર્વ કોઇની કરતો.

એક વાર એક કુંભારનાં દશ ગધેડાં ઇંટો લાધેલાં નીકળ્યાં. કુંભારે પરબે આવીને ગધેડાંને થોડું પાણી પાવા માગણી કરી. ત્યાં સ્ત્રી બોલી ઉઠી, 'હજુ માણસોને પાણી પહોંચતું નથી ત્યાં ગધેડાંને પાણી શાનું પાઇએ? તારે ગામ જઇને પાજે.' કુંભારે કહ્યું કે, ગધેડાં બહુ તરસ્યાં છે; ને પાણી પાશો તોજ ગામભેગાં થશે, નહિ તો મરી જશે.

પણ સ્ત્રીએ માન્યું નહિ. સાચાને દયા આવી અને તે પાણી પાવા ઉઠ્યો; પણ તેની સ્ત્રી ખૂબ ચીઢાઇ. તેણે પાણીનાં માટલાં ઝુંટવી લીધાં અને સ્વામીને ઠપકો દીધો. સાચો બહુ દુઃખી થયો. તે તુરતજ કૂવાપર ગયો અને પાણી ખેંચી ખેંચીને ગધેડાંને પાવા લાગ્યો. ગધેડાં બહુ તરસ્યાં હતાં. પાણી ખેંચતાં ખેંચતાં તે થાકયો; પરંતુ સેવાબુદ્ધિથી થાકને ગણકાર્યો નહિ.

સાચો પાણી પાઈ રહ્યો ને પાછો પરબમાં આવ્યો અને જરા આરામ લેવાને સૂતો. તુરતજ તેને તાવ ચઢ્યો અને રાતે તો તે મરણ પામ્યો.

બીજી બાજુએ તેની ક્રોધી સ્ત્રીએ પરબની ચોકડીમાં જઇને ફાંસો ખાધો હતો. પોતાની ના ઉપર થઇને સ્વામીએ ગધેડાંને પાણી પાવા માંડયું તેથી તે અભિમાની સ્ત્રીને બહુજ ગુસ્સો ચઢ્યો હતો અને તેથીજ તેણે એ કુકર્મ કર્યું હતું!

સાચાની સ્થૂળ સેવા, તેની પાછળ રહેલી સેવાબુદ્ધિ કે જેમાં મૈત્રી તથા કરુણા રહેલાં હતાં અને તેથી ઉલટું તેની સ્ત્રીની વૈતરારૂપ સેવા, કે જેની પાછળ સેવાબુદ્ધિ તથા તેને અનુકૂળ આંતર્ગુણો નહોતા, તે બેઉનું સ્વરૂપ બીજા દિવસના પ્રભાતમાં વટેમાર્ગુઓના સમજવામાં આવ્યું. સાચો માળી ગરીબ કે તવંગર, નાના કે મોટા, ઢેડ કે બ્રાહ્મણ, ગાય કે કૂતરું, ગમે તેવા પ્રાણીપરત્વે કેવી સેવાબુદ્ધિ ધરાવતો હતો અને તેમને પાણી પાઈ સંતોષ આપતો હતો, તેમજ તેની સ્ત્રી પાણી પાતી હતી છતાં તેની સેવાની પાછળ કેવી કટુતા, ભાવહીનતા વગેરે અવગુણો હતા, તે લોકો તો જાણતાજ હતા; પરંતુ એકજ કામ કરનાર બેઉ જણની સેવાનાં બે જૂદાં જૂદાં પરિણામો આવેલાં જોઇને તેમનું હૃદય દ્રવ્યું.

ગામલોકોએ એકઠા થઇને બેઉનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો અને સાચાની પરબ જ્યાં હતી, ત્યાંજ પાકી પરબ બંધાવી 'સાચા માળીની પરબ' ને નામે તેનું નામ અમર કર્યું.

સંતાનસંરક્ષણ

(અનુવાદકઃ—**શ્રી. ઇશ્વરપ્રસાદ જોષી**-સુરત. એમ. બી. એ. એસ. (લંડન.)
(" **હિંદુસ્થાન** " તા-૫-૧૧-૨૬ ના અંકમાંથી)

જ્ઞાનની જેટલી જરૂર સ્ત્રીપુરુષોને છે, તેટલીજ જરૂર બાળકોને પણ છે. કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે કે, સર્વ અનિષ્ટનું મૂળ અવિદ્યારૂપ અંધકાર છે. મનુષ્યનું ભાવિ ફક્ત તેના જ્ઞાન ઉપરજ છે; પરંતુ તેના બાપદાદા, માતપિતા, ગર્ભધારણ, ગર્ભાધાન અને એવીજ અનેક વાતો ઉપર રહેલું છે. બાળકની શારીરિક પ્રકૃતિની માફક તેની માનસિક પ્રકૃતિનો આધાર પણ તેના કુળ, લક્ષણ, પોષણ, તેના વંશના ગુણ અને બાલ્યાવસ્થાની માવજત ઉપર છે.

એક રશિયન વિદ્વાન લખે છે કે, મારાં માતાપિતાએ એક વેશ્યા બાલિકાને બાળપણમાંથીજ ઉછેરી લીધી હતી. આ બાલિકાના જન્મ પછી ટુંક સમયમાંજ તેની વેશ્યા માતા પરલોકવાસિની થઇ હતી. તેમણે આ બાલિકાનું પોષણ પોતાના પુત્રોની માફકજ કર્યું હતું. બાળકો પણ તેને સગી બહેન ગણતાં. બાલ્યાવસ્થાથીંજ આ બાલિકાના હૃદયમાં કુતર્કોએ સત્તા જમાવી હતી; પરંતુ તેની સાથે રમતાં પેલાં બાળકોમાં તેનો સર્વથા અભાવ હતો. તે જૂઠું બોલવા લાગી. નિર્દયતામય આચરણ કરતી હતી. તેમાં તેને આનંદ જણાતો. માતપિતાએ સાવધાનતાથી શિક્ષણ આપ્યું, પરંતુ તેણે તો પોતાની માતાનોજ ધંધો યુવાવસ્થામાં હસ્તગત કર્યો અને ફક્ત બાવીસ વર્ષના વયે તે ચોરીઓ અને હત્યાઓ કરવા લાગી. આવાં કર્મોથી તેને દેશનિકાલની સજા થઇ. આનું તાત્પર્ય એ નથી કે, વેશ્યાનાં સંતાન ખરાબજ હોય છે; પરંતુ કહેવાનો આશય એ છે કે, માતાના ગર્ભમાંથીજ તે બાળક દુર્વાસના અને દુશ્ચરિત્ર લઇનેજ સંસારમાં આવે છે. તે બાળકને ઉત્તમ શિક્ષણ આપવા છતાં તે દુર્વૃત્તિઓનું સમૂળું ઉચ્છેદન થઇ શકતું નથી.

વિલિયમ રોબર્ટ પોતાના અનુભવથીજ લખે છે કે, જો આ અસ્વાભાવિક દશા વીસ છોકરાંઓમાં જણાય તો તેજ દશા એંશી છોકરાંઓમાં જણાય છે. ઓછામાં ઓછી ઉમર કે જેમાં પુત્રી ગર્ભવતી થઇ હોય તો તે આઠ વર્ષની વય છે અને પુત્ર તેર વર્ષમાં સંતાન ઉત્પન્ન કરી શકયો છે. બે વર્ષના બાળકમાં પણ કામાસક્તિનાં ચિહ્ન જણાયાં છે. એ બાળક કામના આવેગથી છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓ તરફ ખેંચાતો હતો અને મન તથા શરીરથી કામચેષ્ટા પ્રકટ કરતો હતો. જે જ્ઞાન બાળક, મિત્રો અને અશિક્ષિત વર્ગ પાસેથી લે છે, તે ગટરના ગંદા પાણી જેવું છે, જેનું પાન કરવાથી હાનિ થાય છે; પરંતુ જે જ્ઞાન શિક્ષિત માતા અગર અધ્યાપિકા આપશે, તે જ્ઞાન નિર્મળ હશે.

આજકાલ શાળાઓમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓની કેવી ખરાબ હાલત છે, તે દેખતા પુરુષથી છુપી નથી. ઇંદ્રિયોની પવિત્રતા, વાસ્તવિક ધર્મ અને શુદ્ધ જ્ઞાન ન હોવાને લીધે હજારો વિદ્યાર્થીઓ તેનો દુરૂપયોગ કરીને જાતજાતના રોગોમાં ફસાય છે. માતાપિતા એમ જાણે કે, "અમારો બાળક ભોળો છે, અમારો છોકરો તો એવું કાંઇ સમજતોજ નથી;" પરંતુ એજ બાળક પોતાના દુષ્ટ સાથીઓદ્વારા કુચેષ્ટાઓ શીખી પોતાનું સત્યાનાશ વાળે છે. જો તેનાં માતાપિતા પહેલેથીજ તેને સ્ત્રીપુરુષના મર્મનું જ્ઞાન આપી, તેના મનપર બ્રહ્મચર્યની રક્ષાની આવશ્યકતા ઠસાવે, તો તે દુરાચારો કદી પોતાના અંતઃકરણમાં કદી પણ પ્રહાર નહિ લગાવે; અને દુષ્ટોની જાળમાં પણ નહિ ફસાય.

પુત્રીઓને પણ જો માતૃત્વની પવિત્રતા અને જોખમદારીનું જ્ઞાન માતા અથવા શિક્ષિકા આપે તો તેને પણ પડતી બચાવી શકાય. 'હું' કયાંથી આવ્યો ? મારી બહેન મારા ઘરમાં કયાંથી આવી ?' વગેરે પ્રશ્નો બાળકોના મનમાં સાધારણ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રણચાર વર્ષના બાળકો આવા પ્રશ્નો પિતાને પૂછે છે. આવા સમયે તેને અયોગ્ય પ્રત્યુત્તર ન આપવો, પરંતુ તેની સમજ અને સાંભળવાની શક્તિ મુજબ સરળ જવાબ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવવો જોઇએ. ઉત્તર આપતી વખતે ધ્યાન કે સત્યનો ભાગ કદીપણ ન થવો જોઇએ, નહિ તો બાળક ઉપર ઘણી ખરાબ છાપ પડે; પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે, બાળકની અવસ્થા અને યોગ્યતાથી વધારે વાત ન જણાવવી.

જેમ જેમ તે બાળક મોટું થાય, તેમ તેમ તેને વધારે હકીકત સમજાવવી. ૭ વર્ષની ઉંમરે સ્ત્રીપુરુષના ધર્મનું જ્ઞાન તેને કરાવી દેવું જોઇએ. બાળાઓને આ જ્ઞાન આપવાની જરૂર બાળકો કરતાં વધારે છે.

જર્મન વિદ્વાન શ્રીયુત મોલનો મત એવો છે કે, 'સ્ત્રીપુરુષના જ્ઞાનસંબંધી બોધ પ્રત્યેક બાળકને એકાંતમાં આપવો જોઇએ. બાળકોને આ જ્ઞાન આપવા માતાજ યોગ્ય વ્યક્તિ છે. તે જ્ઞાન કોઇપણ ઉંમરે આપી શકાય છે. કેવળ એટલુંજ યાદ રાખવું કે, તેને યોગ્ય ઉપદેશ ઉંમરના પ્રમાણમાં આપવો. આ દષ્ટિએ માતાજ બાળકની આદ્યશિક્ષિકા છે. આ વિષયમાં સર્વથી પ્રથમ જરૂરી વાત એ છે કે, ગુપ્ત ભાગોનાં નામ સારાં રાખવાં. જેમ કે ગુદા, જનનેન્દ્રિય વા મૂત્રેન્દ્રિય, ગર્ભાશય વગેરે. આ વિભાગોનાં નામો તમારે એવી રીતે લેવાં કે જાણે તમે હાથપગ કે મોઢાનાં નામો લેતા હો, જેથી બાળક પણ આ નામોનો ઉપયોગ નિઃસંકોચ ભાવથી કરે. જો માતાપિતા આ નામો લેતાં સંકોચ કરશે, તો બાળક એથીયે વધુ સંકોચ કરશે અને પોતાના હૃદયની વાત બતાવશે નહિ. માતાપિતા બાળકના વિશ્વાસપાત્ર થયાવિના તેને સુધારી શકશે નહિ.

ઇંદ્રિયશુચિતાના ઉપદેશમાં સારાં પુસ્તકોની ઘણી સહાય લઇ શકાય છે. અજ્ઞાની માબાપો બાળકને લજ્જાથી આ વિષયો સમજાવતા નથી. તેઓ બાળકની પવિત્રતાનું રક્ષણ કરવાને આ વિષયનું કોઇ સારૂં પુસ્તક પણ આપતાં નથી. તેઓ બાળકને અંધકારમાં રાખી નિશ્ચિંત રહે છે; પરંતુ આમ કરવાથી બાળક દુષ્ટ સોબતને લીધે ખરાબ પુસ્તકો વાંચવા માંડે છે અને તે ખરાબ ગ્રંથકારોની કામોદ્દીપક ભાષાનો ભોગ થઇ પડે છે. આવા વાચનથી તે બાળકને ભયંકર હાનિ થાય છે. જો માતપિતા આ વિષયવિષે સારા વિદ્વાનની કલમથી લખાયેલી ચોપડી બાળકને આપે તો બાળક કુમાર્ગે જતાં જરૂર અટકશે. અંગ્રેજીમાં તો બાળકોને માટે એવાં ઘણાંય પુસ્તકો મળી શકે છે; પરંતુ ગુજર્જરગિરામાં આવાં પુસ્તકો ભાગ્યેજ દષ્ટિએ પડે છે. 'ઓલ્મોસ્ટ ફેરીત' નામનું અંગ્રેજી પુસ્તક આ વિષયમાં સારૂં છે.

પુસ્તકો આપવા પહેલાં બાળકોને બાળજન્મને લગતાં ચિત્રો બતાવવાં જોઇએ. એ વડે ઘણી વાતો સમજાવી શકાય છે. બાળકને આ વિષયનું જ્ઞાન વનસ્પતિના ઉદાહરણથી આપવાનું શરૂ કરવું કે પુંકેસર સ્ત્રીકેસરમાં પડવાથી બી બને છે. પછી પક્ષી, માછલી, પશુ અને છેવટે સ્ત્રીના ગર્ભાધાનની માહિતી વિજ્ઞાનની દષ્ટિએ સમજાવી શકાય છે. વળી વાર્તા તથા કહેવતોમાં પણ આ વિષય સમજાવી શકાય છે. આ મહત્ત્વપૂર્ણ વિષયનું જ્ઞાન ન હોવાના કારણે ભયંકર મૈથુનરોગોમાં અસંખ્ય યુવકો ફસાય છે.

એક વિદ્વાન કહે છે કેઃ–" જે માબાપ પોતાનાં સંતાનોને આ પવિત્ર ધર્મશિક્ષા નથી આપતાં તેઓ સંતાનદ્રોહી છે." આ અજ્ઞાનને લીધેજ કેટલીક કુલીન કન્યકાઓ પાપપંકમાં પડી પોતાની અને પોતાનાં માતપિતાની લજ્જાની કારણભૂત બને છે. અનુભવથી જણાય છે કે, જે બાળાઓ વેશ્યાવૃત્તિ ધારણ કરે છે તેમાં ખરાબીનું બી ઘણુંખરૂં બાર વર્ષની ઉંમર અગાઉ રોપાયું હોય છે.

આથી માબાપે બાળકને આ જ્ઞાન આપી તેના વિશ્વાસપાત્ર બની તેના હૃદયની ગુપ્ત વાતો જાણી લેવી. શરીર નિરોગી રાખવામાટે કસરતની જેટલી જરૂર છોકરાને છે, તેટલીજ જરૂર છોકરીને પણ છે; પરંતુ આપણી કન્યાશાળાઓમાં તેનો અભાવ છે.આથી કેટલીક બાળાઓ રોગગ્રસ્ત જણાય છે. તરવું, દોરડાં કૂદવાં, ગૃહકાર્ય વગેરે હલકી કસરતો પણ લાભદાયક છે. યૂરોપમાં ફુટબૉલ, ક્રીકેટ વગેરે પણ સ્ત્રીઓને શીખવાય છે; પરંતુ અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે કે, ભારે કસરત સ્ત્રીને હાનિકારક છે.

બાળક દશ વર્ષે જે વાત બરોબર સમજી શકે, તે વાત ૭ વર્ષની ઉંમરે તેને નકામી છે.તેનું કારણ એ છે કે, બાળકની જૂદી જૂદી શક્તિઓ જૂદા જૂદા સમયે ખીલે છે; માટે સ્ત્રીપુરુષના ધર્મનું જ્ઞાન આપતી વખતે ઉંમરનું પ્રમાણ ખાસ લક્ષમાં રાખવું જોઇએ. આદર્શ સંસારનું દર્શન યુવાવસ્થામાંજ થાય છે; સૌંદર્યનું જાદુ, લજ્જાના ભાવ, આત્મસંયમનું સ્વાભાવિકપણું, સ્વાર્થહીન પ્રેમ, કર્તવ્યનો અર્થ, કાવ્ય અને કળા ઉપર સ્નેહ, ધાર્મિક કલ્પનાઓની ઇચ્છા,આ બધું શુદ્ધ બાળકોમાં પોતાની મેળેજ જાગ્રત થાય છે. સ્ત્રીપુરુષના ધર્મમાં તો આયુષ્યનું પ્રમાણ જરૂરનું છે, પરંતુ જો ધર્મશિક્ષામાં પણ વયનું પ્રમાણ ધ્યાનમાં લેવાય તો વધુ સફળતા મેળવી શકાય.

[illegible] (.[illegible]) [illegible] પૂરના ધર્મવિષયની વાતો કરવી [illegible] પોતાના [illegible] [illegible] ના [illegible] પણ અધિક [illegible] અને [illegible] [illegible] વિષયની વાત કહેવાય તો [illegible] [illegible] હોય, પરંતુ તે [illegible] હોય છે. [illegible] [illegible] છે. [illegible] 'આમાં રહેનાર [illegible] [illegible] ધર્મવિષયક જ્ઞાનથી દૂર રાખવું સુગમ છે.' આથી [illegible] છે કે, આ [illegible] ર દરેકને સમાન છે.

વાળાના અનુભવેલા ઉપાયો

(લેખક:-જદુરામ રવિશંકર ત્રિવેદી. ગુજરાતી તા. ૧૨-૬-૨૧)

૧ જ્યાં ડાંગર પાકે છે, ત્યાં ક્યારડાઓમાં આસોથી માગશરસુધી ડાંગરના [illegible] થાય છે. તેની ઉપર [illegible] કોશેટો હોય છે. તે કોશેટાને મારીને, વાટીને, ગોળમાં તેની ૭ ગોળી વાળવી અને દરરોજ ૭ દિવસ સુધી રોજ સવારના દાતણ કરીને એક ગોળી ખાવી. એના ઉપર [illegible] પાણી પીવું નહીં. આ એક અકસીર ઉપાય છે. એક કોશેટાની ૭ ગોળીજ આ દરદ ટાળવામાટે પૂરતી છે, આ દવાથી વાળો ફરીથી થતો નહિ.

૨ ખારીઆના તોલો ૦॥ થોડા દહીં સાથે દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત [illegible] દિવસસુધી ખાય તો વાળો ગળી જઈ આરામ થાય છે.

૩ વાળાના ગોટા ઉપર બેરવશીંગ (શીંઆની શીંગ) ની રુવાંટી [illegible] ઉપાડી મૂકવી; એટલે વાળો તુરત બહાર નીકળે છે.

૪ એળીઓ, હીંગ, અફીણ, કબૂતરની હગાર (ચરક), આ ચારેને સરખે વજને લઈ અ-[illegible]ના પાણીમાં વાટી વાળા ઉપર ચોપડવી. તે પર આકડાનું પાન બાંધવાથી ૨૪ થી ૩૬ કલાકમાં વાળો નીકળી પડે છે. આ દવાથી ઘણાજ માણસોના વાળા મટ્યા છે.

૫ સરગવાના ઝાડનાં મૂળીઆં છાશમાં ઘસી જે જગાએ વાળો નીકળ્યો હોય, તે જગાએ જાડો લેપ કરવાથી વાળો બળી જશે.

અમરવેલ, તે તાંતણા જેવી પીળા રંગની વેલ થોરની વાડો ઉપર થાય છે. તે વાટીને તેની લુગદી જે જગાએ વાળો થયો હોય તે જગાએ ગારવાથી મટી જાય છે અને એની મેળે બહાર નીકળી જાય છે.

(લેખક:-કાલીદાસ રાજાભાઈ. 'ગુજરાતી' તા. ૨૫-૭-૨૧)

૧ મીંઢો હરમો નામે ઝેરી વનસ્પતિ થાય છે, તે એટલી બધી ઝેરી છે કે તેની નીચે કોઈ કોઈ વેળા નાનાં પક્ષીઓ મરેલાં જોવામાં આવે છે. આ વનસ્પતિનાં મૂળ કઢાવી લોકો વાળામાટે ઘણીવાર વેચવા આવે છે. વાળાવાળી જગા ઉપર આ મૂળ ઘસીને કે વાટીને લગાવતાં વાળો પાંચ મિનીટમાં બહાર આવી પડે છે.

૨ જે જગાએ વાળો નીકળ્યો હોય તે જગોપર ત્રાંબાનું પતરૂં વેહવાળું રાખી તેમાંથી વાળાને બહાર કાઢવો. તે જગોપર વીંછીનો ડંખ અપાવવો. ત્રાંબાનું પતરૂં રાખવાનું કારણ ફક્ત વાળાવિનાની કોઈ જગોપર વિંછી ડંખ ન મારી શકે. બની શકે ત્યાંસુધી વાળાપરજ ડંખ આવવો જોઇએ.

૩ અરીઠાં, ઝેરકચોલાં, અફીણ, ખાખરાનાં બીજ, (પીતપાપડો) સાકું કપૂર-ગુગળ વગેરેને વાટી, પીંપળાનાં પાનપર લેપ કરી લગાવતાં વાળો બહાર આવી પડે છે.

૪ બેરવશિંગ(શીંગ)ની રૂંવાટી પાટી વાળા ઉપર દબાવવી, જેથી વાળો બહાર આવી પડે છે.

ઉપરના ચાર ઉપચારો અમારા જાતિ અનુભવના છે.

વાળો ખરાબ પાણી પીવાથી અને તામસી ખોરાક લેવાથી કોપે છે. વાળાનું દર્દ ચોમાસાની બેસતી ઋતુમાં ઘણું ભયંકર નિવડે છે, વાળા લુછની પીડા હજાર મૃત્યુની પીડા બરોબર છે; માટે સંભાળીને રહેતાં અને ખાનપાનનો યોગ્ય વિચાર કરી ચાલતાં એ પીડા દૂર થાય છે.

ગુરુજીએ કયાંથી અને કેવી રીતે મેળવ્યું !

(સૌરાષ્ટ્ર તા–૩૧–૧–૨૫)

(વિજ્ઞાનાચાર્ય શ્રી જગદીશચંદ્ર બોઝને કલકત્તાની પ્રેસીડન્સી કૉલેજના ભૌતિકશાસ્ત્રના અધ્યાપક [illegible] વર્ષ પૂરાં થયાં. એ પ્રસંગે કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓએ તેમને માનપત્ર આપ્યું અને શ્રી જગદીશચંદ્રે જે જવાબ આપ્યો, તે અમે આ નીચે આપીએ છીએ.)

ગુરુજીને ચરણે

ગુરુજી,

આપનું કાર્યક્ષેત્ર એટલું વિશાળ છે કે આપને વર્ણવવાને પણ અમે અસમર્થ છીએ. આ[illegible] શું કહીએ ? આપને ઉદ્‌ભિજ્જશાસ્ત્રી કહીએ કે ભૌતિકશાસ્ત્રી ? આપની અર્ચના પ્રાણીશાસ્ત્રી તરીકે કરીએ કે માનસશાસ્ત્રીતરીકે ? એ સૌ આપને તેમના હોવાનો દાવો ધરાવે છે. [illegible] ના ઓ વિજ્ઞાનચક્રચૂડામણિ ! આપની યુગપ્રવર્તક શોધો જગતભરની પ્રશંસા પામી છે. આ વિજ્ઞાનમંદિરની સ્થાપના એ ભારતના ઇતિહાસમાં સ્થાન પામનારો બનાવ છે, આપની શોધો વિજ્ઞાનના ઇતિહાસને ઉજ્જ્વળ બનાવનારી ઘટનાઓ છે. વૈજ્ઞાનિકની તીક્ષ્ણ મર્મદ્રષ્ટા દૃષ્ટિ [illegible] આપનામાં કવિની સુંદર કલ્પનાનું મિલન થયું છે.

[illegible] અને માનપૂર્વક આપને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. મારકોનીના પ્રતિસ્પર્ધી [illegible] ના સ્વજન, આપનામાં અમે ગર્વ ધરીએ છીએ. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીતરીકે મહાન અને મનુષ્ય તો [illegible] વિશેષ મહાન, આપના ચરણમાં અમારાં પ્રીતિ–પુષ્પો ભેટ કરીએ છીએ. પ્રકાશના [illegible] વિજ્ઞાનની દુનિયાના ઓ પુરુષવર! આપનું અમે સ્વાગત કરીએ છીએ.

આપના પ્રેમપાત્ર શિ[illegible]

ગુરુજીની આશા

[illegible] પૂર્વજોને ગૌરવે પુત્રપરિવાર ગૌરવવંતો બને છે. પૂર્વમાં પુત્રો અને [illegible] પૂર્વજોને મહત્તા અપાવે છે; એટલે મારા ભૂતકાળના અને અત્યારના વિદ્યાર્થીઓ [illegible] મને જે માન આપે, એના કરતાં વિશેષ માન બીજું કયું હોય ? [illegible] વિદ્યાર્થીઓ મારાપ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિભાવ ધરાવે છે અને મને તેમના [illegible] તરીકે [illegible], એના કરતાં કયી વસ્તુ મારા હૃદયને વિશેષ સ્પર્શી શકે ? મને જે [illegible] છે, તે મારી [illegible] તૃપ્ત કરવાને તો જોઇએ તે કરતાંયે ઘણી વધારે છે. [illegible] તો. કોઇ સીમાજ નથી, કારણ કે અમે જે જે કામ [illegible] યુવકવર્ગ છે. જીવનની [illegible] જવાબદારી તો તમારી છે.

[illegible] જીવનમાં આ બધું બળ કયાંથી મેળવ્યું ? તમે જાણવા [illegible] કે, [illegible] અંતરાયોને હું કેમ જીતી ગયો ? મારા જીવન [illegible] મારું આ જીવન તેમની દૂરદર્શીતાનો પ્રતાપ છે. મારા [illegible] સાથે સાથે [illegible] ભારતનું અતિ ભવ્ય આદર્શોનું દર્શન કરાવ્યું. તે વખતે [illegible] તેમના [illegible] મને [illegible] ત્યાં [illegible] છે, તેમના [illegible] તે અને વીર ભારતના [illegible] તેમાંથી હું શીખ્યો કે. [illegible] સ્વાર્થ જતું [illegible]

[illegible]

[illegible] મોટી સભામાં, જીંદગીની પહેલ કરવાને કેવો ગભરાયો હતો. [illegible] 'ડિબેટ [illegible]' [illegible] અવડ્યો [illegible], એ ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓને અપરિચિત લાગ્યું. તેમણે તેમના [illegible] શરૂ કરવાને મને [illegible] મોકલ્યું. [illegible] ડીબેટીંગ [illegible], સદ્ભાગ્યે [illegible] અને [illegible] નિયમ [illegible] વિજય કે પરાજય [illegible] વિજયને [illegible] અને હું [illegible] નિર્ભય રાખવું, એ [illegible] આવશ્યક છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

તાકાત તો એજ મહાસંસ્કૃતમાં વસેલી હોય, કે જેણે નાઇલ નદીના તીરે [illegible] મીસરના બુદ્ધિવૈભવને, એબીસીન અને આસરીઆનાં સમર્થ સામ્રાજ્યોને વિનાશ [illegible] અને જે આજેય એની એજ અજેય શ્રદ્ધાપૂર્વક ભાવી તરફ મીટ માંડતી ઉભી છે.

ઇશ્વરપ્રાર્થના

(આર્યપ્રકાશ તા–૧૩–૬–૨૬ના અંકમાંથી)

વ્યાખ્યાન–હે સહનશીલેશ્વર ! આપ અને અમે પરસ્પર પ્રસન્નતાથી રક્ષક થઇએ, આપની કૃપાથી અમે સદૈવ આપનીજ સ્તુતિ, પ્રાર્થના અને ઉપાસના કરીએ તથા આપનેજ પિતા, માતા, બંધુ, રાજા, સ્વામી, સહાયક, સુખદ, સુહૃદ, પરમગુર્વાદિ જાણીએ; ક્ષણમાત્ર પણ આપને ભૂલીએ નહિ, આપની તુલ્ય અથવા અધિક કોઇને ન જાણીએ. આપના અનુગ્રહથી અમે સર્વ પરસ્પર પ્રીતિમાન, રક્ષક, સહાયક, પરમપુરુષાર્થી થઇએ, એકબીજાનું દુઃખ ન જોઇ શકીએ, સ્વદેશસ્થાદિ મનુષ્યોને અત્યંત પરસ્પર વૈરરહિત, પ્રીતિમાન અને પાખંડરહિત કરીએ, 'सहनौभुनक्तु' તથા આપ અને અમે લોક પરસ્પર પરમાનંદનો ભોગ કરીએ, અમે લોક પરસ્પર હિતથી આનંદ ભોગવીએ કે આપ અમને [illegible] અનંત પરમાનંદના ભાગી બનાવો. તે આનંદથી અમે એક [illegible] ન કરીએ. "सहवीर्यम् करवावहै" આપની સહાયતાથી પરમવીર્ય જે સત્ય [illegible] પ્રાપ્ત થાઓ. "तेजस्विनावधीतमस्तु" હે અનંત વિદ્યામય [illegible] કૃપાદૃષ્ટિથી અમારું [illegible] પઠનપાઠન પરમ વિદ્યાયુક્ત થાઓ તથા [illegible] પ્રકાશિત થાઓ અને અન્યોન્ય પ્રીતિથી પરમવીર્ય પરાક્રમથી [illegible] સર્વ નીતિમાન સજ્જન પુરુષ થાઓ અને આપ [illegible] નાના પ્રકારનાં પાખંડ, અસત્ય, વેદવિરુદ્ધ [illegible] કે જેનાથી સમસ્ત વૈરભાવનું મૂળ જે [illegible] "मा विद्विषावहै" અને હે જગદીશ્વર ! આપના [illegible] કે અમે પરસ્પર દ્વેષ ન કરીએ, કિંતુ [illegible] પરમ પ્રીતિથી [illegible]

શાન્તિઃ ! શાન્તિઃ ! શાન્તિઃ ! [illegible] આ જગતમાં છે. એક [illegible] આધિભૌતિક એટલે જે [illegible] આધિદૈવિક એટલે મન, ઇંદ્રિય, અગ્નિ, વાયુ, [illegible]

[illegible]

રશિયાની વીરપૂજા

(સૌરાષ્ટ્ર-તા-૧૯-૧-૨૯ના અંકમાંથી)

પશ્ચિમનું મોટું સ્વજન આજે પૂર્વની મૂર્તિપૂજાને ધિક્કારે છે. મૂર્તિપૂજકો એને મન અજ્ઞાન જંગલીઓ છે; પરંતુ અજાણપણે એ મૂર્તિભંજકોમાંયે એક પ્રકારની મૂર્તિપૂજા તો પ્રવર્તે છે. રાષ્ટ્રવીરો દેવલોક પામ્યા પછી જાહેર સંસ્થાઓમાં કે ચોરે ચૌટે એમની પ્રતિમા ઊભી કરી, તેને હારતોરાથી શણગારવી, શેક્સપિયર ક્લબો સ્થાપી, શેક્સપિયરની મૂર્તિ કે [illegible] જઇને માન આપ[illegible] એની સંવત્સરીઓ ઊજવવી, પેટન મેન્ટની છબી આગળ કે ભગવાન ખ્રિસ્તના પાદરપણે [illegible] આગળ શિર ઝુકાવવું, એ મૂર્તિપૂજા નહિ તો બીજું શું છે? સ્વદેશાભિમાન કે પ્રતિભાને માન આપ-ને પુરાવરોની પૂજા કરવી, એ તો માનવજીવનનો સ્વભાવ છે. પ્રાગૈતિહાસિક કાળથી તે આજ-દિનસુધી એ સ્વભાવ અચૂક રીતે પ્રગટતો આવ્યો છે. પુરાતન કાળમાં જ્યાં લોકો વીરનરોને દેવ-તરીકે પૂજતા, ત્યાં આજે તેજ મહાનુભાવ અથવા તો તેના જેટલાજ ગૌરવવંતા પુરુષ માત્ર નર-વીરતરીકે સન્માન પામે છે. એ પણ ઉચ્ચ કોટિની પૂજા-અર્ચના જ છે. પશ્ચિમમાં રશિયાની આજની વીરપૂજા સૌથી જ્વલંત દૃષ્ટાંત પૂરું પાડે છે.

અટારીએ અટારીએ

અપ્રતિમ આંગ્લ નવલકાર એચ. જી. વેલ્સ ૧૯૨૦માં રશિયામાં પ્રવાસે નીકળ્યો, ત્યારે ગામે ગામ રશિયાના રાષ્ટ્રવિધાતા કાર્લ માર્ક્સની પ્રતિમાઓ હારતોરામાં શોભતી દીઠી. દુકાનોમાંયે એની મૂર્તિઓની હારો વિક્રયમાટે ખડકલાબંધ એણે જોઇ. અંગ્રેજ નવલકારને રૂસ પ્રજાની આવી ભક્તિપ્રત્યે સૂગ ચઢી; પણ એને ખબર નહિ હોય કે રશિયાની સાચી વીરપૂજા તો એ વખતે માત્ર નગ્ન સ્વરૂપે દેખાતી હતી. આજે મોસ્કો, વૉરસો કે સેન્ટ પિટર્સબર્ગમાં જનારા ગોરાઓ સહ-જન મજૂરવાદી રાષ્ટ્રના લેનિનપ્રત્યે પ્રજાનો ઉભરાતો ભક્તિભાવ નિરખીને દંગ થાય છે. વફા-દારીની જ્વલંત નિશાનીતરીકે લોકો દુકાનોમાં અને ઘેર ઘેર એ મજુરોના રક્ષણદાર પિતાની તસ્વીરને દીપકમાળથી ઝાકમઝોળ શણગારે છે. સમાજવાદીઓ એ તસ્વીરને સમાજવાદના મૂર્ત સ્વરૂપતરીકે ઘરઆંગણે રાખે છે, સામ્યવાદીઓ એની પ્રતિમાને સમાનતાનું રાષ્ટ્રચિહ્ન ગણે છે. કોઇ સ્ટીમશીપ કંપનીની અટારીઓમાં તો કોઇ વ્યાપારી પેઢીઓમાં અને મજુરસંઘોના કઠેરાપર [illegible]ાસ, એ એકજ આરસની પ્રતિમા શણગારાયેલી દેખાય છે. ચોકલેટ વેચનાર ફેરીઓ પોતાની [illegible]ાડીના કુંદાપર એ મૂર્તિને પધરાવી રાખે છે. દરજીના સંચા ઉપર લેનિનનું સ્થાન અવિચળ છે. [પુ]સ્તકાલયો અને પુસ્તકવિક્રેતાઓને મકાને એ તસ્વીર અનિવાર્ય છે. ધર્મમંદિરો અને ધાર્મિક [illegible]ાઓનો સામાન વેચનારી દુકાને પણ પુષ્પહારવડે દીપતી લેનિનની છબી કોઇ ગોખમાં પધરાવેલી [હો]ય છે. વીંટીમાં હીરાથી મઢેલી સૂક્ષ્મ તસ્વીરથી માંડીને દેહસમાન મૂર્તિઓ મોસ્કોમાં આંગણે ને [અ]ટારીએ, મજુરવાદનો મૂક સંદેશ સુણાવતી ખડી છે.

લેનિન-મંદિરો

ધર્મ-શ્રદ્ધાળુ લોકો ભગવાન ખ્રિસ્તની, કોઇ ધર્માલયોની અને કોઇ ધર્મગુરુઓની છબીઓ [illegible]ાં અમુક નિયત સ્થળે ગોઠવી, તેને મંદિરસમાન બનાવે છે અને સવારસાંજ ત્યાં મસ્તક [illegible]ી ઇશ્વરની બંદગી કરે છે. શું ઇંગ્લંડ કે શું હિંદ-બધેજ આવી અનન્ય ભક્તિ શ્રદ્ધાળુ [illegible]ાં હોય છેજ. રશિયામાં આજે લોકો એ તસ્વીરોના ધર્મમંદિરને ઠેકાણે પોતાને ઘેર એકાદ લે-નિનમંદિર રાખે છે ઘરઘર તો ઠીક, પણ કારખાનાંઓમાં અને ઑફિસોમાં પણ અમુક ભાગ [એ]ની પ્રતિમામાટે નિરાળો રાખવામાં આવે છે અને એની ભીંતોપર 'લેનિનનાં અમર જીવન-[illegible] ચિતરવામાં આવે છે 'લેનિન આજે દિવ્ય ધામમાં છે, પણ તેનો આત્મા રસભૂમિના રક્ષ-[illegible] અહીં મૌજુદ છે.' એવા ભક્તિવાક્યો પણ એ દિવાલોને અને તેના તોરણોને શણગારી રહ્યાં [illegible]રી લોકો જો કે લેનિનની પ્રતિમા આગળ ક્રૉસની જેમ પોતાના હાથની ચોકડી ચિતરતા [illegible]ાપણ એમના અંતરનો પૂજ્યભાવ નિઃશબ્દતામાંયે જણાઈ આવે છે. ગામડાંનાં ભોળાં [illegible]રનારીઓ તો માથું નમાવીને એ પ્રતિમાઓ સમક્ષ ક્રૉસ ચંદાં કરે છે' સ્ટેશને સ્ટેશને [રશ]િયાના આ નિર્ધનતાપ્રિય તારણહારને ગોખ-મંદિરોમાં પધરાવવામાં આવ્યો છે. એના

દર્શન કરીને ગામડીઆઓ પોતાની મુસાફરી શરૂ કરે છે. જાણે રશિયાનો એ 'પ્રસ્થાનમંગળ'નો

તીર્થયાત્રા

પણ આના કરતાંયે વધારે છક કરનારી ભક્તિ તો લોકોની લેનિન-યાત્રાઓમાંથી સાંપડે છે. આજે એના સ્વર્ગપ્રયાણને માત્ર બે-અઢી વરસોજ વીત્યાં છે. જાનેવારીની એ અમંગળ પ્રભાતે વરસાદ અને બરફમાર વચ્ચે ભક્તિમતી જનતા પોતાના રાષ્ટ્રવીરનો દેહાવશેષ નિરખતી, અશ્રુભીની બંદગી કરતી ઉભી હતી. એ ભવ્ય કરુણ દૃશ્ય આજે બે વર્ષ પછી વધારે ભવ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. મોસ્કોમાં એની મૃત્યુસમાધિ ઉપર આજે શસ્ત્રધારી સૈનિકો પહેરો ભરે છે અને વિશાળ રશિયાનાં દૂર દૂરનાં ગામોમાંથી શ્રદ્ધાળુ જનો સમાધિનાં દર્શને ટોળાંબંધ આવ્યે જાય છે. એની મરણાતિથિને દિને તો ત્યાં આખાયે યૂરોપના મજુરવાદી પ્રવાસી જનો ધ્વજાપતાકા લઇને જમાવે છે અને 'જય હો મહાત્મા લેનિનનો! જય બોલ્શેવિઝમનો!' એવા સૂર ગુંજતા ગુંજતા કરે છે. સમરકંદમાં એક કાળે તૈમરલેનની કબ્રની લોકો યાત્રા કરતા. આજે જેરૂસલેમની પુણ્યભૂમિ ઉપર ખ્રિસ્તીઓ પ્રવાસે સંચરે છે. અખિલ આલમના ઇસ્લામીઓ મક્કા શરીફે પૂજ્યભાવે હજ કરવા જાય છે; રશિયાના—અરે, યૂરોપ સમગ્રના—લાખો મજુરવાદીઓનું જીવન્ત તીર્થધામ એ મહાનુભાવ લેનિનની મૃત્યુસમાધિ છે.

દેવમાનવ

ગઈ સાલ લેનિનની સંવત્સરી કોઇ અદ્‌ભુત રીતે ઉજવાઇ હતી. મોસ્કોને ચૌટે ચૌટે લોકો એ રાષ્ટ્રવીરની છબી ખરીદીને મઢાવતા હતા. આજે પ્રજા એને માનવકોટિથી પર માને છે. રશિયાનો એ દેવમાનવ છે. લોકસભામાં એની ખુરશી ખાલી રહે છે. એનાપ્રત્યે પ્રજાની માનની લાગણી એટલી ઉત્કટ છે કે એ ખુરસીપર એની પ્રતિમા પધરાવી ફૂલમાળાઓવડે અનુગામી પ્રમુખો તેની અર્ચના કરે છે; એની આરામગાહ હજુ અપૂર્ણ છે, તોયે એની જાળીએ ને અટારીએ દર રાત્રે લોકો રોશની પ્રકટાવે છે. આરામગાહની ઇમારતમાટે દેશવિદેશના સ્થપતિઓ પાસેથી કેટલાંક નમુના મંગાવાયા છે. લેનિન આજે લોકસાહિત્યનો કોઈ અદ્‌ભુત નાયક બનતો જાય છે. એના જીવનની આસપાસ કેટલીયે અદ્‌ભુત રસિક કથાઓ ગુંથાઇ ગઇ છે. એક જંગી મંડળી એના લેખનો અને ગ્રંથોને જગતની વિધવિધ ભાષાઓમાં ઉતારવાનું અવિરત કાર્ય કર્યે જાય છે. આખા યૂરોપીય ઉપરાંત કાલમુક, બશ્કિર, ખિરગીઝ, યાકુત અને તાર્તર પ્રજા આજે એ મંડળના પ્રયત્ન દ્વારા પોતાની ભાષામાં લેનિનના મનન-સાહિત્યનું રસપાન કરે છે. લેનિનનાજ સહકર્માચારીઓ લેનિનનાજ પૂજક બન્યા છે. એમને મન લેનિનનો શબ્દ બ્રહ્મવાક્ય કે કુરાનની આયાત છે. આજે તો જાણે રશિયામાં દેવમાનવ લેનિનનો કોઇ નવીન ધર્મ ફેલાયો છે. રૂસભૂમિનો એ સરજનહાર અને પ્રતિભામાન મહાન પીટર પણ આટલો નહોતો પૂજાયો. રૂસ સ્વાધીનતાનો સ્થાપક લેનિન, દલિત મજુરોનો ઉદ્ધારક લેનિન, જગતભરમાં સાચી સમાનતાને ઉતારનાર લેનિન, અવસાન પામીને આજ રશિયાનો આરાધ્ય દેવ બન્યો છે.

ઉંચામાં ઉંચી ટોચે—ઉંચામાં ઉંચા શિખરે તમારે પહોંચવું હોય તો તમારા ઉદ્યોગની નીચામાં નીચી જગાએથી કામ શરૂ કરો. તમારા ધંધા સાથે જેનો સંબંધ હોય એવી કોઇપણ બાબતને નજીવી કે નિરૂપયોગી નહિ સમજતાં તેને લગતી એકે એક વિગતનું પૂરેપૂરૂં જ્ઞાન મેળવો.

× × ×

એક માર્ગ અથવા ધંધો પસંદ કરો, તેની સઘળી વિગતોનો અભ્યાસ કરો, તેનેજ માટે કામ કરો.

× × ×

તમારે શું કરવું તે વિષે જગત કાંઇ કહેતું નથી; પણ તમે જે કાંઇ કરવાનું માથે લ્યો તેમાં સર્વોપરિ શ્રેષ્ઠ બનો, એમ તેનું કહેવું છે. (આગળ ધસો'માંથી.)

શુકનમાં લાપસી શામાટે ?

(હિંદુસ્થાનના એક અંકમાંથી)

હિંદુસંસારમાં સાધારણ રીતે સારા પ્રસંગે હમેશાં શુકનમાં લાપસી બનાવવાનો કે ઓરમું બનાવવામાં આવે છે. આ શુકનમાં બીજી કોઇ વાનગીને બદલે લાપસીને શામાટે પસંદગી આપવામાં આવી હશે, તે વાત સમજવા જેવી છે. અત્યારના જમાનામાં તો લાપસી કે ઓરમું એ જમવાનું હલકું ગણાય છે; અને સારા જમણવારમાં તે સ્થાન ભોગવતું નથી, છતાં પણ શુકનમાં સ્વીકારેલી જણાય છે, આપણા બાપદાદાઓ મૂર્ખ ન હતા.

જૂના કાળમાં જે જે રીતરિવાજો દાખલ કરવામાં આવ્યા છે, તે તે રિવાજો સારા હેતુથી ધર્મને નામે દાખલ થયા છે. ખાવામાં, પીવામાં, આચારમાં જ્યાં જ્યાં જે રિવાજ છે તેને ધર્મની બીક લગાડી દેવામાં આવી છે, તેમાં પણ ચતુરાઇ જ છે. અત્યારના આપણે પણ પૂરું રહસ્ય સમજ્યા સિવાય જુના બાપાઓ બેવકૂફ હતાં એમ કહી તેનું પાલન કરતા નથી. પરિણામ આપણે જોઇ ચૂક્યા છીએ કે, આપણા બાપદાદા કરતાં આપણે ઓછું ખાતા થયા છીએ, ઓછું પાચન કરી શકીએ છીએ, ઓછી શક્તિવાળા થઈ ગયા છીએ અને ટૂંકું આયુષ્ય ભોગવીએ છીએ.

જે જે વહેમ ગણી કાઢી તુચ્છકારવામાં આવે છે, તે વહેમ નથી; આવા વહેમની તપાસમાં આગળ ઉપર ઉતરીશું ત્યારે તે સમજાશે. રજસ્વલા સ્ત્રીને ન અડાય; સુવાવડીનાથી અભડાઇ જવાય; નાહ્યાધોયા સિવાય મંદિરમાં ન જવાય; વગેરે રિવાજો છે તે વહેમ નથી; પરંતુ શારીરિક તંદુરસ્તીને અંગે વિચારીને દાખલ કરેલા રિવાજો છે. તેનું પાલન ન કરનારા અક્કલ ગાઇ કરે છે.

હવે અસલ વાતપર આવીએ. ઘઉંની અંદર જે પોષક તત્ત્વ છે, તે તેની અંદરના બીજમાં છે. આ બીજ ખાવાથી માણસની જીવનશક્તિ વધે છે. જે અનાજ જીવનતત્ત્વ-વીટેમીન્સ કહેવામાં આવે છે, તે આ બીજમાં છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ તથા ખોરાકને લગતી શોધખોળ કરનારાઓએ એકમતે જાહેર કર્યું છે કે, જેમ જેમ ઘઉંનો લોટ બારીક કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ તેના બીજનો નાશ થાય છે. બીજનો નાશ એટલે તેની અંદર રહેલાં જીવનતત્ત્વ વીટેમીન્સનો પણ નાશ થાય છે. આવો લોટ તે આપણો પરસુદી મેંદો છે. આ લોટ શરીરને લાભ કરવાને બદલે નુકસાન કરે છે. એવા પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે કે, એક માણસને ભુખ્યો રાખવામાં આવ્યો જ્યારે બીજા માણસને માત્ર પરસુદીની રોટલી આપવામાં આવી. પરિણામે પરસુદીની રોટલી ખાનારનું વજન અપવાસી કરતાં ઘણું ઘટી ગયું. એ સુચવે છે કે, પરસુદી શરીરને પોષવાને બદલે શરીરને નાશક છે. લાપસી કે ઓરમાની અંદર ઘઉં જાડા ભરડવામાં આવે છે. આવા જાડા લોટની અંદર તેનું બીજ જળવાઈ રહે છે અને એ બીજ શરીરને પોષણ આપે છે. આડે દિવસે તો તમે આવો પૌષ્ટિક ખોરાક ન ખાઓ, પણ શુકનતરીકે સારે પ્રસંગે આ લાપસી કે ઓરમું ખાઓ; તેટલા માટે વૃદ્ધ બાપાએ શુકનમા લાપસી રાખી છે. તલધારી લાપસી, અંદર ગોળ અને ઘીના ખોરાકને બીજું કોઈ પણ પકવાન પહોંચે તેમ નથી. પછી ભલે તે દૂધપાક, શીખંડ, બાસુંદી, ઘેબર, મેસુર વગેરે ગમે તે હો. આ લાપસી અને ઓરમું બીજજોખમી અને પૌષ્ટિક છે. સુધરેલા ભાઇઓ આ બાબતની નોંધ લે તેટલામાટે આટલું ધ્યાન ખેંચ્યું છે. બચ્ચાંનું નામ પાડતી વખતે બારમે દિવસે તો આખા ઘઉંને બાફી તેની ઘુઘરી કરવાનો રિવાજ છે. આ ઘુઘરીમાં પણ ગોળ-ઘી નાખીને ખાવામાં આવે છે. વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ તો લાપસી-ઓરમા કરતા પણ આ ઘુઘરી ચડે તેમ છે; પરંતુ હવે ઘુઘરી તો જંગલીનો ખોરાક ગણાય છે. સુધરેલા માણસોને પાછા જંગલી થયા સિવાય છૂટકો નથી એમ અત્યારના ખોરાકશાસ્ત્રીઓ અને મોટા ડૉક્ટરો યુરોપમાં બુમ પાડી રહ્યા છે. ખોરાકની અંદર આપણે ત્યાં ઘાલમેલ હજુ પ્રભુકૃપાએ ઓછી છે. યુરોપાદિ દેશોમાં તે ટોચે પહોંચવા આવેલ છે, એટલેજ ત્યાના ડૉક્ટરો તે તરફ વધુ લક્ષ આપવા મંડ્યા છે.

—

વિલાયતમાં ફળાહાર

હિંદુસ્થાનના ખોરાકમાં જો કોઇ ચીજની ખામી હોય તો તે ફળની છે. આપણને તેટલાં ફળ ખાવાનાં મળતાં નથી. ગરીબાઇને અંગે આપણે ફળ ખાઇ શકતા નથી. ઉપરાંત ફળ ખાવાં એ જરૂરીઆત નહિ પણ મોજશોખ છે, એમ આપણામાં ખોટો ખ્યાલ પેસી ગયો છે. આપણે ત્યાં જે ફળો થાય છે, તેનોજ આપણે છૂટથી ઉપયોગ કરીએ તો આપણો ખોરાક વ્યાજબી ગણાય. આપણે ત્યાં લાલ પાકાં ટામેટાં, પોપૈયાં, પાકાં ચીભડાં વગેરે થાય છે; પણ આપણે જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં તે ખાતા નથી. વિલાયતના આંકડા બહાર પડ્યા છે, જે જોવા જેવા છે. યુનાઇટેડ કીંગડમમાં એક માણસે એક વરસમાં ૧૦૦ સફરજન, ૭૫ નારંગી અને ૩૦ કેળાં ખાધાં. એક વરસમાં ૪૮૩૦૦,૦૦૦ પાઉંડની કિંમતનાં ફળ યુનાઇટેડ કીંગડમમાં આવ્યાં. આપણે ત્યાં તો માણસ આટલાં બધાં ફળ ખાતો નથી. વ્યાજબી રીતે જે ફળની જે વખતે મોસમ હોય, ત્યારે તેણે તે ફળ ખૂબ ખાઇ લેવાં જોઇએ. હિંદુસ્થાનમાં સુભાગ્યે કેરીની મોસમમાં કેરીઓ પુષ્કળ ખાવાની મળે છે અને ત્યારેજ ગરીબ તેમજ તવંગર તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે. આરોગ્યનું ધ્યાન રાખી ફળ ખાવાં જોઇએ; કારણ કે ફળની અંદર જીવનતત્વ–વીટેમીન્સ છે. કેરીની મોસમમાં માણસને નવું લોહી આવી જાય છે, તેનું કારણ આ જીવનતત્વ છે.

જુઓ જાપાનનું શિક્ષણ !

(ગાંડીવ તા. ૫–૯–૨૬ ના અંકમાંથી)

([illegible] ની કન્યાશાળાઓમાં ત્યાંની બુદ્ધિમતી શાળાલિકાઓએ કન્યાઓ સમક્ષ એક સુંદર [illegible] [illegible] ૬૬૦ જવાબ આપનારી બાળાઓમાં ૨૩૬ બાળાઓએ [illegible] [illegible] બાળાઓએ અમુક સંજોગોમાં શી રહેવાની અને અમુક [illegible] [illegible] માત્ર ૧૩૬ બાળાઓએ રહીને પસંદ કર્યું હતું. [illegible] [illegible] રજુ કરીએ છીએ.)

[illegible] નથી ગમતું. દેશની માટીમાંથી [illegible] [illegible] પણ પ્યારી જન્મભૂમિ કાજે કુરબાન કરી [illegible] [illegible] માતૃભૂમિના સ્વાતંત્ર્યોની [illegible] [illegible] પોતાના [illegible] વધારવાની તક ન મળે તો [illegible] [illegible] કરનારી [illegible] [illegible] કરવાનું જે [illegible] [illegible] માતૃભૂમિને [illegible]

[illegible]

ગરીબોના ઉદ્ધારક બનો !

('સ્વામી રામતીર્થ'ના 'સદુપદેશ' માંથી 'પ્રતિબોધ' મા સેવારત, તે ઉપરથી)

સ્ત્રીઓ, બાળકો અને મજુરવર્ગની કેળવણીપ્રત્યે બેદરકારી રાખવી એ તો જે શાખાપર આપણો આધાર હોય, તેજ શાખાને કાપી નાખવા સમાન છે; એટલુંજ નહિ પણ પુરા પ્રજાકીય જીવનના મૂળમાંજ ઘા કરવા બરાબર છે.

હિંદુસ્થાનમાં અનેક હિલચાલો વિજયી ન નિવડવાનું કારણ એજ છે કે, કાર્ય કરનાર લોકોએ પોતાની સર્વ શક્તિ મૂળ તરફ ન વાપરતાં માત્ર ફળ અને પાંદડાંઓ–જેવા મોટા કહેવાતા લોકો–ને પાણી છાંટવામાં ગુમાવી દીધી છે; ખરી રીતે તો રાષ્ટ્રતરુના આધારરૂપ ગિચારા મજુરોનેજ પ્રકાશ અને ચૈતન્યની જરૂર છે.

આજ આપણા આ કમનસીબ દેશમાં એમની કિંમત મીંડા જેટલી ગણવામાં આવે છે અને આવાં ગરીબગુરબાંઓની સેવા કરવા તમે બહાર પડશો, તેમના ભલા કાજે ચિંતા કરશો એટલે લોકો તમને ઠપકો પણ દેશે, કેટલાક મશ્કરી કરવા લાગશે; પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે, આ મીંડાને એકડાની જમણી બાજુએ મૂકવાથી એકડાની કિંમતને દશગણી વધારવાની તેમનામાં શક્તિ છે.

કમનસીબે હાલના ઉપદેશકોની વૃત્તિ એવી છે કે, સરકારી અમલદાર વગેરે મોટા લોકો પોતાના વ્યાખ્યાનમાં આવે એટલે તેઓ પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે. એ ખરૂં છે કે, સરકારી નોકરો બીજા માણસો કરતાં વધુ હોંશિયાર હોય છે અને તેથી તેઓ થોડાઘણા ઉપયોગી પણ છે; પરંતુ તેમનો જુસ્સો હમેશના ઘસડબોરાથી મંદ પડી ગયેલો હોય છે. એ લોકોને તેમના માનમતબારૂપી કેદખાનાના શ્રેષ્ઠ આસન ઉપરજ બેસી રહેવા દો; કારણ દેશનો ખરો ઉદ્ધાર તો દેશરૂપી ઝાડનાં ગરીબ મૂળોથી થવાનો છે. એ બરાબર ધ્યાનમાં રાખજો કે, ગરીબ લોકો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોના હાથથીજ સત્યની સ્વારી આગળ વધશે.

લોકોની હાલની ધર્મબુદ્ધિ અને દાન કરવાની વૃત્તિ પણ બહુ બગડી ગયેલી છે. ભૂખમરાથી ટળવળતા ગરીબ લોકોની આપણે જરાયે ચિંતા કરતા નથી. માત્ર ભરેલાં પેટવાળાઓ, નિરુદ્યોગી અને આળસુઓનેજ ભોજનનું દાન કરવાથી સ્વર્ગે પહોંચી જવાય છે એમ માનીએ છીએ; અને આ દાનસંબંધે પણ લોકોના વિચાર એવા થઈ ગયા છે કે સમાજના એક ભાગને છેક નીચોવી નાખી, તેને તદ્દન કંગાળ બનાવી દઈને મેળવેલા પૈસામાંથી નહિ સરખો ભાગ દાનતરીકે પાછો આપવો. પોતેજ નીચોવી લીધેલા ગરીબો તરફ તેમની ઘણી દુઃખી હાલતમાં કીર્તિ કે હોદ્દાને ખાતર એકાદ તુચ્છ કકડો ફેંકી દેવો એજ જાણે કે મોટું ધર્મ–દાન ન ગણાતું હોય, એમજ એ બિચારાઓ સમજે છે; પરંતુ ખરી ઉદારતા શું છે તે તમે જાણો છો ? દીન–ગરીબ અને પતિત–નીચે પડેલા લોકો તરફ સાચી લાગણીથી જે જુએ છે, તેજ ખરો ઉદાર મહાત્મા છે !

હિંદુસ્થાનના રાજારજવાડાઓ ! ધનાઢ્યો ! ધર્મગુરુઓ અને રાજકર્તાઓ ! થોડાંજ વર્ષોમાં શું પરિણામ આવશે તેનો તમને ખ્યાલ છે ?

આજ અસંખ્ય જાતિભેદ અને ચોકાધર્મથી શું પરિણામ આવ્યું છે તે જાણો છો ? એ સાચું છે કે, યુરોપઅમેરિકાની જેમ અસંખ્ય હડતાળો નથી પડતી, પરંતુ આખો દેશ દુર્બળ અને મુંગા ઘેટાંથી પણ વધારે બીકણ બની ગયો છે. હાલના જરીપુરાણા થઈ ગયેલા ન્યાત–જાતરૂપી વસ્ત્રની નીચે શું છે ?–ગરીબ અને ભૂખે મરતા સાક્ષાત્ નારાયણસ્વરૂપ હિંદી એકલો !

કટોકટીના સમયમાં આપણે જન્મેલા હોવાથી દેશસેવા કરવાના પ્રસંગ જોઇએ તેટલા છે. આજ તમને દેશધર્મ આજ્ઞા કરે છે કે, રાષ્ટ્રીય બંધુભાવ આગળ તીવ્ર જાતિભેદને ગૌણ માનો ! પોતાનાં નાનાંમોટાં સઘળા બાળકોપર એકસરખો પ્રેમ રાખનારી માતાના જેવું આપણા અંતઃકરણને બનાવવું એજ જીવનની સફળતાનો સાર છે.

અને એ જીવન સફળ કરવા કાજે તમે જીંદગીને તિલાંજલિ આપવા તૈયાર છો એટલી શક્તિ અને હિંમત તમારામાં હોય તો ઉઠો અને ગરીબોના ઉદ્ધારક બનો !

વધારે મરણો શાથી થાય છે ?

(લેખકઃ-વિજયશંકર જયશંકર. 'હિંદુસ્થાન' તા-૨૪-૫-૨૬ ના અંકમાંથી)

દેશી વૈદાને ઉત્તેજન આપો.

એપ્રીલ ૧૯૨૬ ના વૈદ કલ્પતરુમાં 'દેશી વૈદુ' એવા મથાળા નીચે જે હકીકત છપાઈ છે તેમાં લખેલું છે કેઃ—

" આ ધારાસભામાં (મુંબઈની) જે મેંબરો આયુર્વેદ અને યુનાની વૈદકની સીફારસ કરે હોય તેમને હું પૂછું છું કે, પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિએ શિક્ષણ મેળવેલા ડૉક્ટરોની ખાત્રી કરી આપવી જોઈએ કે, દેશી વૈદુ પાશ્ચાત્ય વૈદક કરતાં કોઈ પણ રીતે ઉતરતું નથી અને ત્યારેજ આ સભા સમજી જશે કે, દેશી વૈદુ પાશ્ચાત્ય વૈદક કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. "

આ ઘણો ગંભીર સવાલ છે. કરોડો માણસોની જીંદગી તથા તંદુરસ્તી સાથે તેનો સંબંધ છે; તેથી લખવાની રજા લઉં છું કે, વિદેશી દવાઓમાં ઘણી દવાઓ જેવી કે શીતળાની રસી વગેરે જનાવરોનાં લોહી-પરૂમાંથી બનાવવામાં આવે છે અને તેથી હજારો તંદુરસ્ત બાળકો તેમજ મોટી ઉંમરના મનુષ્યો તેવી દવાના ઝેરથી બીમાર પડી મરી જાય છે, અથવા તો કેટલાક ભયંકર દરદોથી પીડાય છે. તે સંબંધી સત્તાવાર હકીકતો પ્રસિદ્ધ કરવામાટે કૃપાળુ અંગ્રેજો તથા અમેરિકનોએ ખાસ મંડળીઓ સ્થાપી છે અને તેમનાં માસિકોમાં ઘણી ચોંકાવનારી હકીકતો વખતોવખત છપાઈ પાડવામાં આવે છે.

ઉપર જણાવેલી જાતની ઝેરી વિદેશી દવાઓ માણસજાતમાટે કેવી જોખમી છે, તેનો ખ્યાલ કરવામાટે " શીતળાની રસી " એવા મથાળા નીચે એક ઘણો ચોંકાવનારો લેખ નડીઆદમાં પ્રસિદ્ધ થતા વૈરાગ નામના માસિકના ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૬ ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે તે ધ્યાનથી વાંચવા આપને અરજ કરું છું.

અમેરિકાના પ્રેસિડેન્ટ કુલીજના જુવાન દીકરાને શીતળાની તેમજ ટાઈફોઈડની રસી મૂકી. તેને પરિણામે તે કમભાગી જુવાન પુરુષ તરફડી તરફડીને મરી ગયો. તે લેખમાંથી નીચેના શબ્દો ટાંકું છું.

" આવા મરણો સાધારણ માણસના ઘરમાં થાય છે, ત્યારે તો રસીને બદલે બીજા કોઈ નામ નોંધાવી દરને દરદીના સગાને ઠગીને ડૉક્ટરો એ મરણ બીજા કારણથી થયેલું ગણાવે છે પણ આ તો પ્રેસિડેન્ટનો દીકરો હોવાથી પોગળ ફુટયું. "

તા. [illegible]-૨૬ ના જામે જમશેદમાં " પેટંટ ફુડને આગ લગાડો " એવા મથાળા નીચે એક [illegible] તેમાંથી નીચેના શબ્દો તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચું છું.

" પેટંટ ફુડ અને દવાવાળા ગરીબ હિંદમાંથી દરવર્ષે એક કરોડ રૂપીઆ લૂંટી જાય છે [illegible] "

કરોડો હિંદીઓનો આ વેપારી તથા ધંધાદારી સવાલ હોવાથી શીતળાની રસી વગેરે [illegible] ખરા કારણ છુપાવીને જુઠા કારણો પ્રસિદ્ધ કરીને [illegible] અમેરિકા વગેરે દેશોમાં [illegible] આવે છે; તેથી [illegible] વિદેશી [illegible] કરતી છે.

[illegible]

[illegible]

([illegible])

જ્ઞાનપિપાસા

[illegible] બહેને [illegible] તો મેં આર[illegible] પિતાને [illegible] શું જુએ છે ત્યાં પોતાના પિતા!

"મૂલશંકર! તેં મારો [illegible]" [illegible] નાની ઉંમરમાંથી ચાલવા લાગી. બાળકનું માથું નીચે હતું [illegible] ટી. આખરે ન સહેવાયું ત્યારે રોઈને પિતાના પગ [illegible] નહિ કરું!" પિતાએ તો દીકરાને માથે હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપી દીધા. [illegible] ગાનાં પહેરેગીરોને "લઘુશંકા કરવા જાઉં છું" એવું સમજાવી એ [illegible] રહી સાથે બાળાની રાત એક દેવાલયના ઘુમટપર ચડીને વીતાવી. [illegible] ધિ ભળે ગુપ્ત વાતો ચલાવી. પ્રભાતે સંસારની બેડી [illegible] તોડી નાખીને એણે દુનિયાની બહાર દોટ દીધી.

× × × ×

"આ રૂડી કાયાનું પિંજરું હવે ક્યાંસુધી વેઠવું! દેહ પાડી નાખું તો! હિમાલયના હિમ-મઢ્યાં શિખરોપર જઈને ગાત્રોને ગાળી નાખું તો!"

"ના ના! જીવતા! એક વાર તો આ દેહદ્વારા પરમાત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લઉં. અંદર-ના મળ-મેલ સાફ કરી નાખું અને દિમાગે શા સારુ મરું! એ લોકોનાં દુઃખોની ગાજતી ખાઈમાં-જ ન ઝંપલાવું! ચાલો આત્મારામ, ચાલો આ પહાડી શિખરો ઉપરથી ધરતીનાં સરજનનાં માનવીઓની વચ્ચે!"

× × × ×

ઝોણામઠેથી ઉતરીને યુવાન યોગી જ્ઞાનની શોધમાં ચાલ્યો. આપખાનના મનસુબા છોડી દીધા; પણ પુસ્તકોનાં લફરાં હજુ લાગ્યાં હતાં. ગંગાના કિનારા ઉપર એ પોથીઓનાં પાંદડાં ઉખેળતાં ઉખેળતાં યોગાભ્યાસના અટપટા કોયડા ને નાડીચક્રનાં લાંબાં વર્ણનો વાંચ્યાં. એની શ્રદ્ધાની સરાણ-પર એ નાડીચક્રનો વિષય ચડી ગયો. અંતરમાં સંદેહ જાગ્યો અને જ્ઞાનની સળગતી પ્યાસ એમ તે કેં શાંત થાય? એક દિવસ ગંગાના નીરમાં એક મુડદું તરતું જાય છે. પોથીઓનાં પોથાંને કિનારે મેલી શોધક પ્રવાહમાં ઝંપલાવ્યું. શબને બહાર ખેંચી આણ્યું. ચપ્પુ લઈને ચીરી જોયું. ચીરીને હૃદયનો ભાગ બહાર કાઢ્યો' એની આકૃતિ, સ્વરૂપ અને લંબાઈપહોળાઈ પુસ્તકોનાં વર્ણનો-ની સાથે મેળવી જોયાં. પુસ્તકનાં વર્ણનોની સાથે બીજાં અનેક અંગની સરખામણી કરી; પણ પુસ્તકોમાં લખેલા પેલા નાડીચક્રના બયાન સાથે દેહના ચક્રનો મેળ નજ મળ્યો. પુસ્તકને ફાડી-જ તોડી ફાડી એ શબની સાથેજ પાણીમાં પધરાવી દીધું, બુદ્ધિનો વિજય થઈ ગયો!

× × × ×

સોળ સોળ વર્ષના રઝળપાટને અંતે છત્રીસમા વર્ષની વયે ગુરુજ્ઞાનને માટે તલસતા એ દયા-નંદને ગુરુ લાધ્યા. ગુરુ વિરજાનંદની સેવા એ તો અસિધાર જેવી હતી. અંધ ગુરુજી દુર્વાસાનો-જ અવતાર હતા! ધમકાવે, ગાળો ભાંડે, મારે અને પીટે. એક દિવસ તો દયાનંદને માત્ર અમુક

પાઠ ન આવડવાને કારણે વિરજાનંદજીએ પિત્તો ગુમાવ્યો. ક્રોધાંધ બનીને એમણે દયાનંદને લાકડી ફટકારી. દયાનંદજીના હાથ ઉપર ફુટ થઇ લોહી વહેવા લાગ્યું; પરંતુ સત્યનો શોધક એથી કેમ છેડાય ! એ હાથ જોડીને સુકોમળ અવાજે એ બોલ્યાઃ–'મહારાજ ! મારું શરીર કઠોર એટલે મને મારતાં તો ઉલટો આપનો સુંવાળો હાથ સમસમી ગયો હશે. મને આપ ન મારો. કેમકે આપને ઇજા થાય છે.'

× × × ×

દંડીજી નામના શિષ્યે ગુરુજીને એમની આ નિર્દયતા બદલ ઠપકો દીધો. ભોળા, બાળક જેવા ગુરુને ભાન થયું; પસ્તાયા; બોલ્યા કેઃ 'ભાઇ, હવે પછી નહિ મારું.' આ વાતની દયાનંદને જાણ થતાંજ એમણે જઇને દંડીજીને કહ્યુંઃ 'શામાટે ગુરુજીને તમે મારે વાસ્તે ઠપકો દીધો ! એ કંઇ મને દ્વેષથી મારે છે ? એ તો કુંભાર જેમ માટીને ટીપી ટીપી તેમાંથી સુંદર ઘાટ બનાવે છે તેમ મને પણ મનુષ્ય બનાવવામાટેજ શિક્ષા કરી રહ્યા છે.'

એ લાકડીના પ્રહારનો ડાઘ, દયાનંદજીના હાથ ઉપર જીવનભર રહ્યો હતો અને જ્યારે જ્યારે પોતાની દૃષ્ટિ ત્યાં પડતી, ત્યારે ત્યારે પોતાના ગુરુજીના ઉપકારોની સ્મૃતિઓથી એમનું અંતર ગદ્‌ગદિત થઇ જતું હતું.

× × × ×

ગુરુજીના સ્વભાવની ધખધખતી ભઠ્ઠીમાં અઢી વર્ષસુધી તપાઇ તપાઇને એ કંચન નિર્મળ બની ગયું. રહ્યાંસહ્યાં પાપની ભસ્મ થઇ ગઇ. અઢી વર્ષનો અભ્યાસ પુરો થતાં સ્વામીજીએ ગુરુચરણે પડીને વિદાય માગી કેઃ 'મહારાજ ! મારાં રોમેરોમ આપને ધન્યવાદ દઇ રહ્યાં છે. આપે સાચું વિદ્યાદાન દીધું. હવે હું દેશાટનમાટે આપની આજ્ઞા લેવા આવ્યો છું; હું આપને ગુરુદક્ષિણામાં શું આપું ? મારી પાસે રાતી પાઇ પણ નથી.આ ચપટી લવીંગ છે,તે આપના ચરણોમાં ધરું છું.'

દયાનંદના મસ્તક ઉપર શીતળ હાથ મેલીને ગુરુજી ગદ્‌ગદ્ કંઠે બોલ્યાઃ 'બેટા ! મેં તને [illegible] જ સંતાપ્યો છે. હવે મને તારાસરખો તેજસ્વી અને સાગરપેટો શિષ્ય ક્યાં મળવાનો હતો ! બેટા ! તારી મંગળ કામનાઓ પુરી થજો. મારે તારી ગુરુદક્ષિણા ન જોઇએ. ગુરુદક્ષિણામાં તો એટલુંજ માગી લઉં છું કે વત્સ! તું આ દુઃખી ભારતવર્ષની સેવા કરજે.'

ગુરુની મહત્તાનું સ્મરણ કરતો દયાનંદ સંસારની રણવાટમાં ચાલી નીકળ્યો.

હજારો વર્ષ થયાં અજ્ઞાન બની ગયેલા ગંગાજીના કિનારાઓ ઉપર ફરીવાર શુદ્ધ વેદમંત્રો ગુંજી ઉઠ્યા છે. ઋષિમુનિઓનો વારસદાર વીર દયાનંદ રાજપૂતોનાં ગામડે ગામડાં [illegible] છે. [illegible], પચાસ પચાસ રજપૂતો પંક્તિમાં ગોઠવાઇને ગંગાતીરે ખડા થાય છે. [illegible]. દયાનંદજી ગાયત્રીના સિંહનાદ ગજાવે છે અને કેટલાય કાળ [illegible] બાર, સંસ્કૃતિ માતાના સ્તનપરથી દૂર ફેંકાએલાં, ધાવણાં, નિ[illegible] સંતાનોને [illegible] ગાયત્રી-જાપ કરવાનો અધિકાર પણ મહર્ષિ દયાનંદેજ અર્પણ કર્યો.

ક્ષમાવીર

[illegible]

ક્યાંય નથી કર્યું. મને ક્દાચ માર્યો હોત તોપણ શી ચિંતા હતી! જા, પ્રભુ તને સન્મતિ દેજો!

× × × ×

સેંકડો રાજપૂતોને યજ્ઞોપવિત દેતા દેતા સ્વામીજી ગામેગામ ઘૂમી રહ્યા હતા. એક વખત કર્ણવાસ-માં એમનો પડાવ હતો. ગંગાસ્નાનના મેળાપર હજારો માનવી એકઠાં થયેલાં હતાં. બરોલીના ઠાકોર રાવ કર્ણસિંહ પણ આવેલા. આ રાવને વૈષ્ણવ પંથનો એવો તો નાદ લાગેલો કે પોતાના નોકરચાકરોને-અરે ગાય, ભેંસ અને ઘોડાઓને કપાળે અને કંઠે પણ તે બળાત્કાર કરીને તિલક કંઠી લગાવી રહ્યા હતા. એક રાત્રિએ એના મુકામપર રાસલીલા રમાતી હતી. સ્વામીજીને પણ પં-ડિતો બોલાવવા આવ્યા. સ્વામીજીએ કહ્યું 'એવા હલકા કામમાં હું ભાગ ન લઈ શકું. આપણા પૂજનીય પુરુષોના તમે વેશ ભજવી રહ્યા છો એ ધિક્કારને પાત્ર કૃત્ય કહેવાય.' રાવ કર્ણસિંહને આ અપમાનનો ઘા વસમો લાગ્યો. બીજે દિવસે સાંજરે પોતાના મંડળને લઇ રાવ આવી પહોંચ્યો. સ્વામીજી ઉપદેશ કરી રહ્યા છે. શ્રોતાઓ તલ્લીન છે. રાવને આવેલા જોઇ સ્વામીજીએ સત્કાર કર્યો કે 'આવો'

'ક્યાં બેસીએ?' કડક સ્વરે રાવ ગર્જી ઉઠ્યા.

'જ્યાં આપની ખુશી હોય ત્યાં.' હસીને સ્વામીજી બોલ્યા.

'તમારી પડખેજ બેસીશું.'

'ખુશીથી; આવો, બેસો.' કહી સ્વામીજીએ પોતાના આસનપરથી ચોથી હઠાવી લીધી.

પણ રાવને તો ટંટો મચાવવો હતો; એના મદોન્મત્ત કંઠમાંથી વચનો નીકળ્યાં કે 'સંન્યાસી થઈને રાસલીલામાં હાજરી ન આપી તેની લજ્જા નથી આવતી?'

'રાવ મહાશય, આપના પૂજ્ય પૂર્વજોના વેશ લઇને હલકાં મનુષ્યો નાચે અને આપ ક્ષત્રિયો બનીને બેઠા બેઠા એ નાટક ઉપર ખુશી થાઓ, એની લજ્જા તો આપનેજ આવવી ઘટે! કોઇ સાધારણ લોકો પણ પોતાનાં કુટુંબીજનોના વેશ જોઇને ખુશી ન થાય.'

'અને તમે ગંગામૈયાની પણ નિંદા કરો છો, કેમ?'

'ના બાપુ, હું ગંગાની નિંદા નથી કરતો; પણ ગંગા જેવી અને જેટલી છે તેવી અને તે-ટલીજ હું એને વર્ણવી બતાવું છું.'

'એટલે! ગંગા કેટલી છે?'

કમંડળ ઉઠાવીને સ્વામીજી બોલ્યા, 'જુઓ, મારેમાટે તો આ કમંડળ ભરાય તેટલીજ.'

કર્ણસિંહના હોઠ કંપી રહ્યા હતા. સ્વામીજી ફરીવાર બોલ્યા, 'રાવ સાહેબ, આપના કપાળ-માં આ તિલક શાનું!'

'એ 'શ્રી' છે. એને ધારણ ન કરનાર ચંડાળ છે.'

'આપ ક્યારથી વૈષ્ણવ થયા!'

'કેટલાંક વર્ષો થયાં.'

'અને આપણા પૂર્વજો પણ વૈષ્ણવ હતા?'

'ના.'

ત્યારે આપના કથન પ્રમાણે તો આપણા પૂર્વજો તેમજ થોડાં વર્ષપૂર્વે આપ પોતે પણ ચંડાળજ હતા એમ કહું!'

રાવનો હાથ તરવારની મૂઠ ઉપર ગયો અને એણે ત્રાડ દીધી, 'મોં સંભાળીને બોલ!'

બીજા દસબાર હથિયારબંધ લોકો હતા, એમના પંજા પણ પોતપોતાની તરવારપર ગયા. શ્રોતાઓ ડરી ગયા; પણ સ્વામીજીએ પોતાની સદાની ગંભીર વાણીમાં શરૂ રાખ્યું કે 'શીદને ડરો છો! કશી ચિંતા નથી, મેં સત્યજ કહ્યું છે.'

શાસ્ત્રાર્થથી બળતા હૃદયપરની માફક રાવ કર્ણસિંહ હુંકાર કરતા માથાનો વજ્ર વરસા-વવા લાગ્યા. એનો જમણો હાથ વારંવાર ખડ્ગની મૂઠપર જવા માંડ્યો; પરંતુ સ્વામીજીએ તો એવી મધુરતાથીજ શાન્ત વાણી ઉચ્ચારી કે 'રાવ સાહેબ, વારંવાર ખડ્ગ શાને ખખડાવો છો! જો શાસ્ત્રાર્થ કરવો હોય તો આપના ગુરુજીને તેડી મંગાવો; પણ શસ્ત્રાર્થજ કરવો હોય તો પછી જાવ સંન્યાસીને શીદ ડરાવો છો! જાઓને જયપુર કે જોધપુરના રાજા સાથે બાથ ભીડોને!'

ક્રોધ-જ્વાળામાં સળગતો રાવ તરવાર ખેંચીને સ્વામીજીની સામે ધસ્યો. એકવાર તો સ્વામી

જીએ ધક્કો દઈને દુશ્મનને પાછો નાખ્યો. પણ તે ઓગણો કોપ કરીને રાવ કરોતાર થયો. જ્યારે વાર નહોતી; પણ સ્વામીજીએ ઉભા થઈને અપાવામાં પોતાનો પંજો પહોંચો કરી રાવના હાથમાં-થી તરવાર ઝાલી ઝુંટવી લીધી અને તરવારની પીંછીને જમીન ઉપર ટેકવી. ઉપર એક એવો દાબ દીધો કે, 'કડાક!' કરતા એ તરવારના બે ટુકડા થઇ ગયા! રાવનું કાંડું પકડીને સ્વામીજીએ કહ્યું:–કેમ, હવે હું તમારાપર પ્રહાર કરીને બદલો લઉં, એવી તમારી ઇચ્છા છે?'

રાવનું મોં ઝંખવાણું પડ્યું.

'તમારા અત્યાચારથી ગભરાઈને હું તમારું બુરું ચિંતવું નહિ. હું સંન્યાસી છું. જાઓ, પ્રભુ તમને સન્મતિ આપે!'

તરવારના બંને ટુકડા સ્વામીજીએ દૂર ફગાવી દીધા. રાવ વિદાય થઇ ગયા. આ ઘોર ઘટના બની તે વેળા પચાસ માણસો સ્વામીજી પાસે બેઠા હતા. તેઓએ આગ્રહ કર્યો કે રાવને અદાલતમાં ઘસડવા જોઈએ. સ્વામીજી કહે કે, 'એ કદી ન બને. એ વિચારે તો પોતાની દાનત સુધરે, પણ હું મારા બ્રાહ્મણત્વમાંથી શામાટે ચળું?'

× × ×

ભક્તજનોએ આવીને સ્વામીજીને વિનવ્યા કે લોકો આપની જીંદગી લેવા વારંવાર હુમલા કરે છે. તો આપ આવી ઉઘાડા સ્થાનમાં ન રહેતાં તમારા અંદરના ખંડમાં રહો.'

સ્વામીજી કહેતા, 'બાપ! અહીં તો તમે રક્ષણ કરશો, પણ બીજે જઇશ ત્યાં કોણ બચાવવાનું હતું? મને તો પ્રભુ જેવડો મોટો ચોકીદાર મળ્યો છે. મને કશો ભય નથી.'

× × ×

એક દિવસ સભાની વચ્ચોવચ્ચ એક કાલિનો ઉપાસક બ્રાહ્મણ નશામાં ચકચૂર થઇને આવ્યો અને ગાળો દેતાં દેતાં સ્વામીજીની સામે પગરખું ફેંક્યું. પગરખું તો સ્વામીજીને ન વાગતાં વચ્ચેજ પડી ગયું; પણ ત્યાં બેઠેલા સાધુઓની આંખોમાં ખૂન ભરાઇ આવ્યું. તેઓ આ બ્રાહ્મણને પકડીને મારવા મંડ્યા. સ્વામીજીએ તેઓને અટકાવીને કહ્યું કે 'શા માટે? મને કંઇજ દુઃખ નથી અને કદાપિ જોડો મને વાગ્યો હોત તોપણ એ ક્યાં રામબાણ હતું?'

× × ×

'મહારાજ! એકલા એકલા આપ કાં હસી રહ્યા છો?' ભક્તોએ પૂછ્યું.

'જુઓ, એક માણસ અહીં ચાલ્યો આવે છે. હમણાં તમને એનો તમાશો બતાવું.' સ્વામીજીએ જવાબ દીધો.

ત્યાં તો એક બ્રાહ્મણ મિષ્ટાન્ન લઇને આવી પહોંચ્યો. 'સ્વામીજી, નમો નારાયણ' કહીને એણે મિષ્ટાન્નની ભેટ ધરી.

સ્વામીજીએ કહ્યું:–"લ્યો, થોડું તમે પણ ખાઓ; હું પણ ખાઉં".

પરંતુ પેલા માણસે મિઠાઈ ન લીધી. સ્વામીજીએ ત્રાડ મારીને કહ્યું, 'ખાઓ, કેમ નથી ખાતા?'

બ્રાહ્મણ કાંપી ઉઠ્યો. એણે બે હાથ જોડ્યા, સ્વામીજીએ પાસે બેઠેલા એક કૂતરાને બટકું ખવડાવ્યું. તરત કૂતરો ઢળી પડ્યો.

પોતાના ભક્તોને સ્વામીએ બતાવ્યું કે 'આટલામાટે હું હસતો હતો. આ વિષ–પ્રયોગ જોયો?'

ભક્તો પોલીસને બોલાવવા ઉઠ્યા. સ્વામીજી કહે કે 'એ નજ બને. જુઓ આ બાપડો થર થરે છે. એને એટલી સજાજ બસ થશે.'

બ્રાહ્મણને છોડી દેવામાં આવ્યો.

× × ×

અમૃતસરમાં એક દિવસ એક પાઠશાળાના શિક્ષકે પોતાના નાની વયના વિદ્યાર્થીઓને શીખવ્યું કે 'ચાલો, આજે આપણે એક કથા સાંભળવા જવાનું છે. તમે તમારાં દફતરોમાં ઇંટાના ટુકડા ભરી લો. ત્યાં હું ઇસારો કરૂં કે તરતજ તમે કથા કહેનારની ઉપર ઇંટાનો મારો ચલાવજો. કાલે તમને લાડુ આપવામાં આવશે.'

એ કથાકાર મહર્ષિ દયાનંદવિના બીજો કોણ હોય? બાળકોસહિત પંડિત કથામાં ગયા.

સાંજ પડી અને અંધારૂં થયું કે તત્કાળ ગુરુજીએ ઇશારત કરી. સ્વામીજીના માથાપર ઇંટાનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. આખી સભા ખળભળી ઉઠી, પણ સ્વામીજીએ સૌને શાંત પાડ્યા.

[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
કે, ... [illegible]

સ્વામીજીએ ... [illegible] ... આનંદ હો !

× × ×

એક મુસ્લિમ વ્યાખ્યાન આપી રહ્યું છે, ... [illegible] ... તેમાં એક ... [illegible] ... સ્વામી, ... [illegible]

... [illegible] ... સ્વામીજી બોલ્યા ... [illegible] ... ?

... પામીને ચુપચાપ ચાલી ગયા.

× × ×

અજમેરનો પાદરી શુલબ્રેડ સાહેબ સ્વામીજીનાં નિષ્ઠાવંત પ્રવચનોની [illegible] સહન ન કરી શક્યો. ધીમે રાતો પીળો મુખમુદ્રા કરીને એ તરફથી ઉચ્ચારી કે:–"કેદમાં પડશો, કેદમાં !"

સ્વામીજીએ હસીને જવાબ દીધો: "બંધુ! સત્ય ખાતર કેદ તો શું, પણ મરણની પણ વાત નથી. એવી ધમકીઓથી તો હું હવે નિર્ભય બની ગયો છું. મારા વિરોધીઓ કદાચ મને તુરંગની કોટડીમાં નખાવશે તો એ વેદના સહેતાં સહેતાં ન તો હું મારા પ્રતિપક્ષીઓનું બૂરું વાંચ્છવાનો, કે ન તો મારા દિલમાં કશી દિલગીરી થવાની પાદરીજી! લોકોનો ડરાવ્યો હું સત્યને નહિ છોડું. ઇસુ ભગવાનનેય ક્યાં નહોતું લટકવું પડ્યું!"

× × ×

એક દિવસ એક બ્રાહ્મણે આવીને સ્વામીજીને પાનનું બીડું અર્પણ કર્યું ભાવિક મનુષ્યની સ્નેહ-ભેટ સમજીને સ્વામીજીએ બીડું મોંમાં મૂક્યું, લગાર રસ લેતાંજ પોતે પામી ગયા કે પાનમાં ઝેર છે, એ પાપીને કશુંયે ન કહેતાં પોતે ગંગા-કિનારે જઈ, ઉલટી કરી, ઝેર ઉતારી નાખ્યું. કાંઈયે ન બન્યું હોય તેમ આવીને પાછા આસનપર શાંત મુખમુદ્રા લઈ બેઠા: પણ પાપ ન છુપ્યું. અપરાધી ઝલાયો. તહસીલદારે એ પાપીને પકડી ગિરફતાર કર્યો. તહસીલદારે માન્યું કે, સ્વામીજી પ્રસન્ન થશે, પણ સ્વામીજીએ એની સાથે બોલવુંએ બંધ કર્યું. ચકિત બનેલા તહસીલદારે સ્વામીજીની નારાજીનું કારણ પૂછ્યું. જવાબ મળ્યો કે "ભાઇ! મારે ખાતર તમે એક પામર મનુષ્યને કેદમાં પૂર્યો તેથી હું ઉદાસ છું. હું અહીં મનુષ્યોને બાંધવા નથી આવ્યો, મુક્ત કરવા આવ્યો છું. બીજાઓ પોતાની સજ્જનતા ત્યજે, પણ હું મારી ખાનદાનીને શા સારૂ ગુમાવું?"

તહસીલદારે બ્રાહ્મણને છોડી દીધો.

× × ×

કાશીના મહારાજાની સરદારીનીચે બનારસી પંડિતોએ આવીને એકવાર દયાનંદજીને શાસ્ત્રાર્થને માટે ઘેરી લીધા. પોતાના વિજયની જૂઠી તાળીઓના હર્ષનાદ કરીને સંધ્યાકાળે પંડિતોની ટોળીએ શોર મચાવ્યો. ગડબડ મચી ગઇ. પચાસહજાર શ્રોતાઓની મેદનીમાંથી સ્વામીજીને શિરે ઈંટો, પથ્થરો, છાણ અને ખાસડાંની તડાપીટ થઇ. સાધુવર શબ્દ સરખોએ ન બોલ્યા. ફૂલો વરસતાં હોય તેવી પ્રસન્ન મુખમુદ્રા રાખી, પંડિતો ચાલ્યા ગયા. ઈશ્વરસિંહજી નામના એક પંડિતે જ્યારે દયાનંદ ઉપર આવું વીતક વીત્યાની વાત સાંભળી, ત્યારે એણે મનસૂબો કર્યો કે:–"ચાલો જોઇએ. અત્યારે આ અપમાનની શી અસર દયાનંદ ઉપર થઇ છે? એના બ્રહ્મજ્ઞાનીપણાનું માપ કાઢીએ." ઇશ્વરસિંહજી ઉદ્યાનમાં પહોંચ્યા.જુએ તો ચાંદનીમાં સ્વામીજી કુંજર શી ગતિએ ટહેલી રહ્યા છે. પંડિતનો સ્નેહભાવે સત્કાર કરીને સ્વામીજીએ જ્ઞાન-વાર્તાઓ માંડી. મધુર વિનોદ રેલાવ્યો. ન મુખપર ઉદાસીનો છાંટો, ન વ્યાકુળતા. ન ખેદ, કે ન લગારે છુપો રોષરાગ! જાણે કશુંય બન્યું નથી. ઇશ્વરસિંહજીએ એવી વિજયવંત સાધુતાનાં દર્શન કર્યાં. યોગીવરના નિર્મળ ચિદાકાશમાં

નિરાશાની નાનીસરખીયે વાદળી ન ભાળી, પંડિતજીથી બોલાઇ ગયું, "મહારાજ ! આપને પંડિતજ માનતો હતો, આજે એ પંડિતાઇને પેલે પાર જઇને મેં જાણે કે સાચા રાગનાં દર્શન કર્યાં !"

× × ×

મથુરાંપુરી આખી ખળભળી ઉઠી છે. જાણે કોઇ શયતાન આવીને ધર્મને નરકમાં જતો હોયની એવી વ્યાકુળતા મથુરાના પંડાઓમાં મચી રહી છે. સ્વામીજીએ આહ્વાન દીધું કે સુખેથી શાસ્ત્રાર્થ કરવા આવો. પાંચસો પંડા આવ્યા, પણ શાસ્ત્રાર્થ કરવા નહિ,ગાળાગાળી અને મારામારી મચાવવા ! અગાશી ઉપર ઉભા ઉભા સ્વામીજી મોં મલકાવી રહ્યા છે અને નીચે જમા વટ કરીને ઉભેલા લાઠીદાર ચોબાઓ ગાળોનો મારો ચલાવે છે. મકાન ઉપર ચોકી કરતા ક્ષત્રિ સેવકોએ કહ્યું કેઃ–"મહારાજ, રજા આપો, આ પંડાઓને પાંસરા કરીએ."

સ્વામીજી કહે છે કે "ના ભાઇ ! આ ધર્માંધતા ઉપર દયા ઘટે, કોપ ન ઘટે.બાકી તો મારું અહીં આવવાનો આટલો એ લાભ શું ઓછો છે, કે આ આળસના પીર, ઉંઘતા, પશુવત્ પંડા ઓમાં આટલી પણ જાગૃતિ તો આવી ! આટલી સંખ્યામાં એ બાપડા એકઠા મળ્યા, એ ફાયદો કાંઇ કમ નથી !"

× × ×

સ્વામીજી વ્યાખ્યાન દઇ રહ્યા છે. એવે ભરસભામાં એક કસાઇએ અને એક કલાલે આવી ખૂણો પાડીને ઉઘરાણી કરવા માંડી કેઃ–"સ્વામીજી ! હવે તો બહુ દિવસ વાયદા દીધા, આટલો બધો આંકડો ચડ્યો છે. હવે તો પૈસા ચૂકાવો !"

આવું સાંભળીને સેવકોની આંખોમાં ખૂન ભરાયું. સ્વામીજી બોલ્યા કેઃ–"ખામોશ પકડો, શબ્દ પણ ન કહેશો હો !"

સભા જેમની તેમ ચાલુ રહી. વ્યાખ્યાન શાંતિથી ખતમ થયું; એટલે એ બન્ને જણાને પોતાની પાસે બોલાવીને પૂર્ણ વાત્સલ્યથી બન્નેને ગળે પોતાના હાથ વીંટી પૂછ્યું 'ભાઇ ! સાચું કહેજો હો, આ તમને કોણે શીખવેલું ?"

હાથ જોડીને બન્ને બોલ્યા "બાપુ ! માંગીલાલ મુનીમે. અમને બદલો દેવાનું પણ એમણે વચન દીધું છે."

હસીને સ્વામીજીએ બન્નેને છોડી દીધા.

× × ×

મુંબઇમાં દયાનંદનાં પગલાં થયાં. વલ્લભી સંપ્રદાયના ગોસાંઇ મહારાજોએ માન્યું કે, આપણો કાળ આવ્યો. સ્વામીજીને સલાહો મળી કે "મહર્ષિજી ! વલ્લભપંથીઓની છેડ ના કરતા હો !"

દયાનંદજી કહે છે કેઃ–"ભાઇ ! અસતને તો ઇંદ્રના આસનપર પણ દીઠું નહિ મેલું. થવું હોય તે થાઓ !"

× × ×

"બળદેવસિંહ ! બચ્ચા ! તારી આંખોમાં આજ હું મારૂં મોત ઉકેલી રહ્યો છું." સ્વામીજી એક દિવસ બોલ્યા.

બળદેવને માથે વિજળી પડી.

"બોલ બચ્ચા ! આજ ગોસાંઇને ત્યાં ગયો હતો ?"

બળદેવે ચકિત બનીને ડોકું ધૂણાવ્યું.

"શા સારૂ મને વિષ દેવાનું કહ્યું ?"

"એક હજાર રૂપીએ." બળદેવે અંતર ખોલી નાખ્યું.

"જો બચ્ચા ! પરમેશ્વર જેનો રખવાળ છે એને કોઇ ન મારી શકે હો ! કાશીમાં મને [illegible] વાર ઝેર દીધેલું હતું. રાવ કર્ણસિંહે પાનમાં વિષ ભેળવીને ખવરાવ્યું હતું. બીજા કૈંક એ [illegible] અજમાવ્યા છે, પણ હું જીવું છું; ને યાદ રાખજે, હું હમણાં નથી મરવાનો."

બળદેવસિંહ સ્વામીના ચરણોમાં લોટી પડ્યો.

× × ×

મુંબઇમાં વ્યાખ્યાન ચાલી રહ્યું છે. વલ્લભસંપ્રદાયના ટોળાએ ઇંટ, પથ્થર અને છાણના પ્રહારો જીના માથાપર શરૂ કરી દીધા. સૌએ સ્વામીજીને વ્યાખ્યાન બંધ કરવાની સલાહ દીધી. મમાં સ્વામીજી બોલ્યા:–

" મારા ભાંડુઓએ ફેંકેલા ઇંટપથ્થર તો મારે મન ફૂલોની વૃષ્ટિસમા છે અને વ્યાખ્યાન ચિત સમયેજ સમાપ્ત કરીશ, અધૂરું નહિ મેલાય. ભલે પથરો વરસતા."

મારો સહેતાં સહેતાં સ્વામીજીએ બરાબર મુકરર સમયેજ સમાપ્તિ કરી.

× × ×

૧૮૭૫માં સ્વ. મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેએ સ્વામીજીને પૂનામાં નિમંત્ર્યા. ત્યાં જઇને સ્વામીજીએ ર વ્યાખ્યાનો દીધાં. વિદાયને દિવસે પ્રજાએ પાલખીમાં–વેદ પધરાવી, હાથીને હોદ્દે સ્વામીજીને ાટી ધર્મ–સવારી કાઢી. નગરની બદમાશ ટોળીએ આની સાથોસાથ 'ગર્દભાનંદ સવારી' ચઢાવી ાહસ કર્યો, અપશબ્દોની ઝડી વરસાવી. વરસાદમાં ભીંજેલી ધરતીપરથી કાદવ ઉપાડી ઉપા- ો છાંટયો. સ્વામીજી અને સ્વ. જસ્ટીસ રાનડે બન્ને જણા કાદવમાં ખરડાયા. જસ્ટીસ રાનડે- હુકમ આપ્યો હોત તો પલકમાં એ ટોળું તુરંગનાં દ્વાર દેખત, પણ સ્વામીજીએ હસીને કહ્યું ાનડેજી! કશી ચિંતા નહિ. કશુંએ કષ્ટ આ બાપડાઓને દેશો નહિ."

× × ×

મિરજાપુરમાં છોટુગિર નામનો એક ગુસાંઇ રહેતો હતો. ભારી જલદ પ્રકૃતિનો એ આદમી તો. એક વખત જબરદસ્ત ટોળું લઇને એ સ્વામીજીના મુકામપર ચઢી આવ્યો. આવતાંની ારજ સ્વામીજીના પગ ઉપર પગ રાખીને એ તો બેસી ગયો અને ફાવે તેમ બકવાદ કરવા લાગ્યો.

સ્વામીજીએ પૂછ્યું "આ કોણ છે?"

"કાશી વિશ્વનાથ જેવાજ અહીંના એક બુઢ્ઢા મહાદેવના પૂજારી છે."

સ્વામીજી સમજી ગયા કે આ ભાઇ લડાઇ મચાવવાજ આવ્યા છે. એટલે પોતે તો વધુ નિર્ભય બનીને કાશી વિશ્વનાથનું ખંડન કરવા મંડયા. સ્વામીજીની પાસે પતાસાંનો ડબો પડયો હતો. તેમાં હાથ ઘાલીને આ ગુસાંઈ એક એક પતાસું ઉઠાવીને અજીઠે હાથે પતાસાં બુઠકા- વવા લાગ્યો.

સ્વામીજી શાંત સ્વરે બોલ્યા " ભાઈ! પતાસાં ખાવાં હોય તો મૂઠી ભરીને એકસામટાં લઈ લે; પણ મારાં બધાં પતાસાં અજીઠાં શીદને કરી રહ્યો છે!"

ગુસાંઇએ માન્યું નહિ. એટલે સ્વામીજીએ ત્રાડ નાખીને સેવકોને આજ્ઞા કરી: "બહારનો દર- વાજો બંધ કરી દો. હું એકલોજ આ બધાને હમણાં સીધા કરી નાખું છું."

વિકરાળ આકૃતિને દેખીને છોટુગિરનું હૃદય કંપી ઉઠયું. એણે પોતાનો કાળ ભાળ્યો. ખસીને એ બેસી ગયો. ટોળું દિગ્મૂઢ બની ઉભું રહ્યું.

છોટુગિરનો ઘમંડ તે વખતે તો તૂટી ગયો, પણ એની દેવજવાળા હોલવાઇ નહિ. એક રાત્રિએ એણે બે પહેલવાનોને સ્વામીજીપર હુમલો કરવા મોકલ્યા. સ્વામીજી એક ભક્તને ધર્મનું રહસ્ય સમજાવી રહ્યા હતા, એવામાં એ ગુંડાઓએ આવીને ઠઠ્ઠામશ્કરી આદરી દીધી. એક–બે વાર તો સ્વામીજીએ એમને કોમળ વાણીવડે સમજાવ્યા પણ જ્યારે જોયું કે બલમનસાઇ ફોગટ જાય છે, ત્યારે પોતે સિંહગર્જના કરી અને એ તો આત્મસિદ્ધ બ્રહ્મચારીની ત્રાડ! છાતીવિનાના એ બન્ને માનવ-પશુઓ કાંપી ઉઠયા. પરસેવે નીતર્યા. પેશાબ છૂટવાથી વસ્ત્રો પણ બગડયાં.

સ્વામીજીએ સૌમ્ય સ્વરે કહ્યું:–"જાઓ, સુખેથી ચાલ્યા જાઓ. અમે સંન્યાસી! અમારો ધર્મ કોઇને મારવાનો નથી, બચ્ચાઓ!"

× × ×

કર્ણવાસમાં સ્વામીજી ફરીવાર આવી ચડયા છે. બરૌલીના પેલા ઠાકોર રાવ કર્ણસિંહ પણ ચંદ્રપૂર્ણિમાનું સ્નાન કરવા આવ્યા છે. એની રસાલત સાથે તો નાચરંગને માટે વેશ્યાઓ પણ શામિલ રહેલી છે! સ્વામીજીના મુકામથી દોઢસોજ કદમપર રાવનો ઉતારો છે.

આગલા પ્રસંગનું વેર રાવના અંતરમાં ખટકતુંજ હતું. મનિ ગુમાવીને એણે પોતાના ત્રણ નોકરોને ચકચકતી તરવારો આપી સ્વામીજીનો વધ કરવા મોકલ્યા.

મધરાતનો સમય છે. ચોમેર ચુપકીદી છવાયેલી છે, કેવળ ગંગાનો મંદ રવ ગુંજે છે. વાયુની કોઇ કોઇ લહરિમાં ઝાડપરનાં પાંદડાં ખડખડે છે. સ્વામીજી ધ્યાનમગ્ન છે, થોડે ભક્ત કૈથલસિંહ ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યા પડ્યા નસ્કોરાં બોલાવે છે.

એ સમયે કર્ણસિંહના ત્રણ નોકરો હાથમાં નાગી તરવાર લઇને ચૂપચાપ ચાલ્યા આ. પણ અંગો થરથર ધ્રુજે છે. કલેજાં ધબકારા મારે છે. તરવારો તો તીક્ષ્ણ છે, પણ એક વીતરાગપર એ તરવારો ચલાવવા જેટલી હિંમત તેઓના હાથમાં નથી.

બહુ વારસુધી તેઓ ઉભા રહ્યા. આખરે થાક્યા. છાતી ન ચાલી. પાછા વળીને રાવ પાસે આવ્યા. રાવે ધમકાવીને ફરીવાર મોકલ્યા. તે વખતે સ્વામીજીની સમાધિ ઉતરી ગઇ હતી અને રાવે પોતાના નોકરોને દીધેલી ધમકી પણ સ્વામીજીએ કાનોકાન સાંભળી હતી. બીજી વાર પણ નોકરો પાછા વળ્યા; પણ રાવની જીદ તો આજે ઋષિના દેહની સાથે મોતની હીચકારી રમ્મ રમાં નાખવા ચાહતી હતી. એણે ફરીવાર ધમકાવીને નોકરોને ધકેલ્યા.

એ આવ્યા. સ્વામીજીએ બીજું કાંઇજ ન કર્યું. ઉઠીને ગગનભેદી હુંકાર ગજાવ્યો. જમીન પર એક લાત મારી. તરવારધારીઓની ભુજાઓમાંથી તરવારો પડી ગઇ, એ નાઠા.

કૈથલસિંહજીની આંખ પણ ઉઘડી ગઇ. સ્વામીજીને એણે વિનવ્યા "હત્યારાઓ હજુ ફરીવાર આવશે હો. મહારાજ ! માટે ચાલો, ક્યાંક છુપાઇને રાત વીતાવીએ."

સ્વામીજીના મુખમાંથી ગીતાપાઠ ગુંજી ઉઠ્યો કે

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ॥

'કૈથલ ભાઇ ! સંન્યાસી તે ગઢગુફાના આશરા ક્યાંસુધી શોધતો ફરશે ? મારો રક્ષક દાર તો પ્રભુ જેવડો હજાર હાથવાળો બેઠો છે. તું ગભરા નહિ. ભાઇ ! હું જો ધારત તો એ ત્રણે ના હાથમાંથી તરવારો છીનવીને તેઓનાં માથાં વાઢી લેત."

× × ×

તે દિવસેજ રાજઘાટ ઉપર પંજાબી સેનાની એક ટુકડીનો પડાવ હતો. તે લોકોને કર્ણસિંહના આ અત્યાચારની જાણ થઇ ગઇ. તેઓનું ખૂન તપી આવ્યું. પચીસ પંજાબી શસ્ત્રો બાંધીને સ્વામીજીની પાસે આવી ગર્જ્યા અને હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા કે:–"એક વાર અમને આજ્ઞા આપો ને પછી જોઇ લો, કે અમે એ સાધુઓના શત્રુને કેવો સ્વાદ ચખાડીએ છીએ. ભલે અમારી નોકરી તૂટી જાય, પણ એને તો પુરો કરીનેજ પાછા ફરીશું."

પ્રેમભરપૂર શબ્દોવડે સ્વામીજીએ એ સૈનિકોને શાંત કર્યા અને સત્સંગમાં બેસી શીતળ ઉપદેશ સંભળાવ્યો.

× × ×

અમૃતસરમાં છ–સાત હજાર મનુષ્યોની મેદની જામી છે. આજે પંડિતો અને મહર્ષિજી વચ્ચે પ્રશ્નોત્તરીનો મામલો મચવાનો છે, મહર્ષિજી બેઠા છે. થોડીવારમાં પંડિતોનું ટોળું જયનાદ ગુંજતું દાખલ થયું. તિલકધારી સાત–આઠ પંડિતો બગલમાં પુસ્તક દબાવીને બેસી ગયા. ત્યાં તો ચારેબાજુથી પંડિતોના ચેલાઓએ ઈંટપથ્થરનો મારો ચલાવ્યો. સભા–મંડપમાં ધૂળની મોટી ડમરી ચડી. પોલીસો દોડ્યા આવ્યા. એટલે પંડિતો પલાયન કરી ગયા. લોકો કોપાયા. ટોળાને પીટવા ઉઠ્યા.

સ્વામીજીએ સૌમ્ય નેત્રે આનંદભર વાણી કાઢી કે, "ગરમ ન થશો, બચ્ચાઓ ! આ મદિરા–પાનનો નશો કહેવાય અને મારૂં કાર્ય તો વૈદનું ગણાય. દારૂડીઆને વૈદ મારે નહિ, પણ આપે. વળી હું તો આર્યધર્મની ફુલવાડીનો પામર માળી છું. ફુલવાડીમાં ખાતર પૂરતાં માળીનાં અંગ ઉપર પણ ધુળકચરો છવાય, એમાં શી તાજ્જુબી છે ! મને એની ફિકર નથી. હું તો [illegible] છું એટલુંજ કે, આ ફુલવાડી સદા લીલીછમ રહે અને ફાલ્યા કરે."

ત્યાગ–વીર

[illegible] પહેલો રાજહંસ ઉઘાડું દ્વાર દેખીને માનસરોવરના પંથપર ધસવા માંડે તેમ, [illegible] [illegible] માતાપિતાના પ્રેમ–પિંજરમાંથી છૂટીને જે દિવસ સંત [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], તે દિવસની આ કથા છે, દિવસ [illegible]. ભયાનક [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

× × ×

[illegible] હજુ [illegible] સુકામ [illegible] વાડી [illegible] મહંત [illegible]

"બેટા! તું [illegible] આ [illegible] પોમાં લોટશે."

આ દરખાસ્તને દયાનંદે તત્કાળ તિરસ્કારથી [illegible] દે [illegible].

× × ×

વડોદરા રાજ્યના દિવાન બહાદુરે એક દિવસ સ્વામીજીને જમવા નોતર્યા. જમાડીને વિદાયગીરી વખતે એ દિવાને એક હજાર રૂપિયા એ સ્વામીજીના ચરણમાં ભેટ ધર્યા. સ્વામીજીએ [illegible] હસી કહ્યું:–"આહ! હું તો કુ–રીતિઓનું ખંડન કરી રહ્યો છું. હું પોતેજ [illegible] આ રીતરીવાજ તો પેલા ગોસાંઇઓને પોતાની પધરામણીઓનો જેવો મજેનો [illegible]!"

× × ×

સ્વામીજીના પ્રભાવમાં અંજાએલા તે કાળના એક વાઇસરૉય સાહેબે સ્વામીજીની વિપત્તિઓની કથા જ્યારે સાંભળી, ત્યારે સ્વામીજીના રક્ષણમાટે કાયમી સિપાઇઓ નીમવાની તેમજ રેલ્વે ગાડીની મુસાફરીમાટે પહેલા વર્ગનો પાસ કરાવી આપવાની એ નામદારે ઇચ્છા બતાવી. સ્વામીજીએ આભાર માનીને ઉત્તર દીધો કે, 'સદાયને હું નહિ સ્વીકારી શકું. એથી તો લોકો મને રાજસત્તાનો નોકર અથવા તો ખ્રિસ્તીઓનો પાદરી માની બેસે!'

વાઇસરૉય 'તો શું આપ રાજ્યની નોકરીમાં કાંઈ બુરૂં સમજો છો?'

સ્વામીજીઃ–'હું તો સંન્યાસી છું. મેં તો પરમેશ્વરરૂપ સાચી સરકારની નોકરીજ સ્વીકારી લીધી છે.'

વાઇસરૉયઃ–'ત્યારે શું અત્યારની સરકારને આપ સાચી નથી માનતા?'

સ્વામીજીઃ–'એટલે કે આ સરકાર પરિવર્તનશીલ છે અને મારી ઈશ્વરી સરકારનો નિયમ તો અટલ અને એનો ઇન્સાફ અદલ છે. મનુષ્યોના ન્યાયનિયમો સમયાનુસાર બદલાય છે.

× × ×

ઉદેપુરમાં મહર્ષિજી એકાંતમાં બેઠા છે. ત્યાં મહારાણા પધાર્યા. એમણે આવીને કહ્યું "સ્વામીજી! જો મૂર્તિ–પૂજાનું ખંડન છોડી દો તો એકલિંગ મહાદેવના મહંતની ગાદી આપને સોંપી દઉં. લાખ્ખોની નીપજના આપ ધણી થશો. આખું રાજ્ય આપને ગુરુ કરી માનશે.'

દુભાએલા મહર્ષિએ ઉત્તર દીધોઃ–'રાણાજી! આવી લાલચ બતાવીને મને મારા પ્રભુથી વિમુખ બનાવવા ચાહો છો? આપનું આ નાનકડું રાજ્ય અને કુબા જેવડો એ શિવ–મઠ, કે જેમાંથી તો હું એકજ દોટ દઇને બહાર નીકળી જઇ શકું છું, તે શું મને અનંત ઈશ્વરની આજ્ઞા ઉથાપવા જેટલો નિર્બળ બનાવી શકશે? ફરીવાર મને આવું કહેવાનું સાહસ ન કરના. લાખો મનુષ્યોનો પ્રભુપ્રત્યેનો વિશ્વાસ કેવળ મારા વિશ્વાસપરજ ટકી રહ્યો છે, જાણો છો રાણા?'

રાણાજી ત્યારથી સ્વામીજીના પરમ ભક્ત બની ગયા.

× × ×

લાહોરમાં આર્ય-સમાજનું અધિવેશન ભરાયું. સમાજીઓએ દરખાસ્ત કરી કે આર્ય-સભાના સંસ્થાપકને કંઇક પદવી આપવી. બીજાઓએ અનુમોદન આપ્યું.

હસીને સ્વામી બોલ્યાઃ-"ભાઇઓ, મેં કોઇ નવો પંથ ચલાવવામાટે ગુરુ-ગાદીનો મઠ નથી સ્થાપ્યો. હું તો ઉલટું ભોળા મતવાદીઓને મઠોથી અને મહંતોથી સ્વતંત્ર બનાવવા મથું છું. મને કે અન્ય કોઇને પણ પદવીઓ ન ઘટે. પદવીઓનાં પરિણામ બુરાં સમજવાં."

બીજી દરખાસ્ત પડી "સ્વામીજીને આ સમાજના 'પરમ સહાયક' સ્થાપવા."

સ્વામીજી કહે "તો પછી પરમ પિતા પરમેશ્વરને કયા પદે સ્થાપશો? પરમ સહાયક તો એ એકજ છે. મારૂં નામ લખવું હોય તો ફક્ત અદના સહાયકોના પત્રકમાંજ લખજો."

સામર્થ્ય-વીર

એક દિવસ દયાનંદજી યમુનાતીરે ધ્યાન ધરીને બેઠા છે. એવામાં કોઇક સ્ત્રીએ સ્નાન કરી આવતાં પદ્માસન વાળીને બેઠેલા સ્વામીજીને ભાળ્યા અને એમને પરમહંસ સમજી એમના ચ પર પોતાનું મસ્તક ઢાળી નમસ્કાર કર્યા. પગ ઉપર કોઇ મનુષ્યના માથાનો ભીનો સ્પર્શ સ્વામીએ નેત્રો ખોલ્યાં. ચમકીને અરે માતા! અરે મૈયા!' એવા શબ્દો ઉચ્ચારતા ઉભા ગયા અને ગોવર્ધન પર્વત તરફ જઇને એક મંદિરના ભીષણ ખંડિયેરમાં ત્રણ દિવસ ત્રણ રાત એમણે અન્નજળવિના, કેવળ ધ્યાનચિંતનમાંજ તન્મય રહીને એ સ્ત્રી-સ્પ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું.

× × ×

એક દિવસ કેટલીએક સ્ત્રીઓ મોહક શણગારો સજીને સ્વામીજીની પાસે આવી. સ્વામી પૂછ્યું, 'બહેનો! ક્યાંથી આવો છો?'

'મહારાજ! સાધુઓની પાસે થઇને અહીં આવીએ છીએ.'

'સાધુઓની પાસે શામાટે?'

'આપ કહો તો આપની પાસે આવીએ.'

'મારી પાસે શામાટે?'

'ઉપદેશ લેવામાટે'

'બહુ સારૂં. તો તમારા પતિઓને જ મોકલજો. એ અહીંથી ઉપદેશ લઇ જઇને ત સંભળાવશે. તમે પોતે હવે પાછી અહીં ન આવજો.'

ત્યાર પછી સ્ત્રીઓ કદી પાછી ન દેખાઈ.

× × ×

પોષમાઘની કડકડતી ઠંડીમાં, જ્યારે ઝાડપાનપર ઠાર પડતો હોય, ઝરાનાં નીર બરફ બની જતાં હોય, સુસવતો પવન કાતિલ શરની માફક શરીરને વિંધતો હોય, તેવે ગંગાની હીમ જેવી રેતીમાં કેવળ એક કૌપીનભર, પદ્માસન વાળીને સ્વામીજી આખી રાત રહેતા. એમને આવી દશામાં દેખીને કોઇ ભક્તજન એમની કાયા ઉપર કામળી ઓઢાડી જ સ્વામીજી તરત એ કામળીને અળગી કરી નાખતા. એવી એક રાત્રિયે, બદાયુંના ગોરા કલે સાહેબ તેમના મિત્રની સાથે ગંગાકિનારે ફરવા નીકળ્યા હતા. એમનાં શરીરો તો ગરમ વસ્ત્રો [illegible], ત્યારે તેઓએ ગંગાના તટપર આ લંગોટધારી તપસ્વીની પ્રચંડ તેજસ્વી [illegible] સમાધિની [illegible]માં વિરાજમાન દીઠી. બન્ને અંગ્રેજો ટગર ટગર જોઇ રહ્યા. સ્વામીજી સમાધિ [illegible] ત્યારે કલેક્ટર સાહેબે પૂછ્યું:-'આપને ટાઢ નથી લાગતી!' સ્વામીજી જવ [illegible] બન્ને અંગ્રેજ વચમાં બોલી ઉઠ્યા 'એને ટાઢ શાની લાગે! રોજ માલ [illegible]ને!'

હસીને સ્વામીજી બોલ્યા-'સાહેબ! અમે હિંદુઓ તો દાળ રોટલી ખાઇએ એમાં [illegible] [illegible] તો [illegible] જેવો [illegible] માલ આરોગો છો અને શરાબ પણ ઉડાવો છો [illegible]

[illegible] [illegible] કરી [illegible] [illegible], [illegible]
માં એમ મૂક્યો.'

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
કેમ નથી લાગતી ?'

સ્વામીજી બોલ્યા, '[illegible], [illegible] [illegible]
શું ગભરાવાની મનન આદતને શીખો ! એજ પ્રમાણે [illegible] [illegible]
જ લાગ્યું નથી.'

નમસ્કાર કરીને બન્ને ગોરા ચાલ્યા ગયા.

× × ×

નદીના દૂર દૂરના કોઈ નિર્જન સ્થળપર જઈને સ્વામીજી સ્નાન કરતા. કૌપીન [illegible] કો-
થી પ્રથમ કૌપીનને પોતે, સૂકવી,પોતે નિર્વસ્ત્ર ન જોને રેતીમાં બેસી જતા. કૌપીન સૂકાઈ જાય
તે પોતે ઉઠીને સ્નાન કરી કૌપીન બાંધી પોતાને મુકામે જતા. એક દિવસ કેટલાક મલ્લો
સ્વામીજીના શરીરબળની નામના સાંભળીને એમને મળવા આવ્યા. સ્વામીજી તે વખતે સ્નાન કર-
ની તૈયારીમાં હતા. મલ્લરાજોને નિહાળી પોતે વાતનો મર્મ સમજી ગયા. કૌપીન તે વખતે
નું હતું. જમણે હાથે કૌપીનને જોરથી નીચોવીને મલ્લોને કહ્યું-"તમારામાંથી જેને પોતાના શરી-
નું ગુમાન હોય તે આ કૌપીનમાંથી નીચોવીને પાણીનું એક પણ ટીપું કાઢી બતાવે."

બધાએ એક પછી એક કૌપીનને નીચોવી જોયું. એક પણ બિંદુ ન પડ્યું !

× × ×

કાશીમાં સ્વામીજી મુસલમાન મતની પણ ત્રુટિઓ બતાવી ખંડન કરતા હતા તેથી મુસલ-
માનોને એમના ઉપર ભારે રોષ ચડેલો. એક દિવસ સાંજરે ગંગાતટ પર સ્વામીજી આસન લગા-
ડીને બેઠા હતા. દૈવયોગે મુસલમાનોની એક ટોળી ત્યાં થઈને નીકળી. પોતાના ધર્મના ટીકાકારને
ઓળખ્યો, બે પહેલવાનો ધસી આવ્યા.સ્વામીજીને ઉપાડીને ગંગામાં ફેંકવા લાગ્યા. બન્ને જણાએ
બન્ને હાથવતી સ્વામીજીનાં બે બાવડાં પકડ્યાં અને એ રીતે એમને ઝુલાવીને પ્રવાહમાં ફગાવી
દેવા જતા હતા, ત્યાં તો સ્વામીજીએ પોતાની બન્ને ભુજાઓ સંકોડીને પોતાના શરીરની સાથે દ-
બાવી દીધી. બન્ને મલ્લોના ચારે હાથ સ્વામીજીની બગલમાં સપડાઈ ગયા! પછી તો મગદૂર શી
કે હાથ સરકાવી શકે ? એમ ને એમ સ્વામીજીએ જોરથી ઉછાળો મારી ગંગામાં ઝંપલાવ્યું. પેલા
બન્ને જણ પણ સાથેજ ઘસડાતા ગયા. પોતે પાણીમાં ડૂબકીઓ મારીને બન્ને મલ્લોને થોડાં ગળકાં
ખવરાવ્યાં અને પછી છોડી દીધા. મુશ્કેલીથી બન્ને જણ બહાર નીકળ્યા. કાંઈ ઉભેલું ટોળું
આથી ખૂબ ચીડાઈ ગયું.બધાએ હાથમાં પથ્થરો લઈને સ્વામીજીના બહાર નીકળવાની રાહ જોઈ.
સ્વામીજી સમજી ગયા, એટલે પોતે શ્વાસને રૂંધીને પદ્માસન લગાવી પાણીપર બેઠક જમાવી. અંધારૂં
થઈ ગયું. પેલા સમજ્યા કે બાવો ડૂબી ગયો. ચાલ્યા ગયા. એટલે સ્વામીજીએ પણ પાણીમાંથી
નીકળીને અધુરી રહેલી સમાધિ ફરીવાર લગાવી.

× × ×

એક દિવસ બજારમાં એક માતેલો સાંઢ લોકોની પછવાડે દોડતો, કોઈને ફચરતો ને પટકતો
દોડ્યો આવે છે. લોકો ઓટલાપર ચઢી ગયા છે અને ' સ્વામીજી ! ખસી જાઓ, ચઢી જાઓ, '
એવી ચીસો પાડે છે. વગરથડકે સ્વામીજી સીધા ને સીધા સાંઢની સામે ચાલ્યા ગયા. તદ્દન નજીક
ગયા એટલે સાંઢ પોતાની મેળે રસ્તો છોડીને ગરીબ ગાયની માફક ચાલ્યો ગયો. લોકોએ આવીને
પૂછ્યું કે:-' મહારાજ ! સાંઢ શીંગડે ચડાવત તો ? '

' તો બીજું શું ? શીંગડાં પકડીને દૂર ધકેલી દેત ! '

× × ×

જોધપુરમાં એમણે મુસલમાન મતનું ખંડન ચલાવ્યું. તે સાંભળી ફેજુલાખાં નામના એક
મુસ્લીમના રોમેરોમમાં જ્વાળા ઉઠી. રોષે ભરાઈને એ ગાજી ઉઠ્યાઃ ' સ્વામી ! અત્યારે જો મુસ-
લમાનોની રાજસત્તા હોત તો તમે જીવતા ન જાત.'

સ્વામીજીએ ખાં સાહેબને ધીરથી ઉત્તર દીધો કેઃ-" જો એવો અવસર આવે તો હું કદી

થરથરી ન જાઉં કે ન તો ચૂપચાપ બેઠો રહું; પણ બે-ચાર વીર રજપૂતોની પીઠ એવાં તો શૂરાતન ચઢાવું કે મુસલમાનોના હોશ ઉડી જાય. ખબર છે ખાં સાહેબ?"

બીજે બળતા ખાં સાહેબ શું બોલી શકે?

× × ×

એક દિવસ સ્વામીજી ગંગાના ઉંડા જળમાં લોટતા હતા. એવામાં એક મસ્ત મગરમચ્છ તેમની લગોલગ થઇને નીકળ્યો. કિનારેથી ભક્તજનોએ બૂમ પાડી કેઃ 'મહારાજ, ભાગજો; મગર આવે છે.' લગારે ખસ્યા વગર સ્વામીજીએ મસ્ત દશામાં પળા પળા જવાબ દીધો કે 'ફિકર નહિ. હું જો એને નથી સતાવતો તો પછી એ મને શામાટે છેડવાનો હતો?'

× × ×

એક ગામડામાં સ્વામીજીએ ઉતારો કર્યો. લોકોએ હોંશે હોંશે પરોણાગત કરી. એવે તેઓનો કોઈ ઉત્સવ-દિન આવી પડ્યો. રાત્રિયે તેઓએ સ્વામીજીને પણ મંદિરે બોલાવ્યા. નગરબહાર એક ઉજ્જડ સ્થળે આવેલા મંદિરમાં ભયાનક દેવી-પ્રતિમા ઉભી છે. પાસે ઉઘાડી તરવારે એક કાળભૈરવ શો' પૂજારી ઉભો છે. મદ્યમાંસની સામગ્રી તૈયાર છે. અશ્લીલ નૃત્ય-લીલા ચાલે છે. સ્વામીજી પામી ગયા કે આ તો શાક્તધર્મનો અખાડો!

પૂજારી સ્વામીજીને કહે "દેવીને નમન કરો!"

સ્વામીજી કહે "આ જન્મે તો એ નહિ બને."

"એ...મ!" કહી પૂજારી ધસ્યો. સ્વામીજીની બોચી પકડી શિર નમાવવા મથ્યો. ચકિત સ્વામી ઉંચે જુએ તો ચોમેર ઉઘાડી તરવારવાળા નર-પિશાચો ઉભા છે. તરવાર ચલાવે તેટલીજ વાર છે.

સ્વામીજીએ છલંગ મારી. પૂજારીના હાથમાંથી તરવાર ઝુંટવી લીધી. ડાબા હાથનો ધક્કો મારીને પૂજારીને દિવાલ સાથે અફળાવ્યો, તરવાર વીંઝતા વીંઝતા મંદિરના ચોગાનમાં ગર્ડ પડ્યા. ત્યાં જુએ તો કુહાડા અને છરા ઉગામીને ટોળું ઉભું છે. બારણા ઉપર તાળું મારેલું છે. મોતને અને સ્વામીજીને અઢી આંગળનું અંતર છે. કેસરી કૂદે તેમ સ્વામીજી કૂદ્યા. દિવાલ પર પહોંચ્યા. બહાર ભૂસ્કો માર્યો, આજુબાજુના ઘીચ જંગલમાં દિવસભર છુપાઇ રહ્યા. બીજી રાત્રિએ પોબાર ગણી ગયા.

× × ×

એકવાર ૭ સાત અલમસ્ત મિત્રોએ જઇને સ્વામીજીને કહ્યું:-"મહારાજ! આપના પગ દાબવાના ભાવ થાય છે.' સ્વામીજી સમજી ગયાઃ 'છોકરાઓ મારૂં શરીર-બળ માપવા માગે છે.' તેઓ બોલ્યા "પગ તો પછી દાબજો, પ્રથમ તો તમે બધા ભેળા મળીને મારા આ પગને ભોંય પરથી જરા ઉઠાવી જુઓ!"

સ્વામીજીએ પગ પસાર્યો. સાતઆઠ યુવકો મંડ્યા જોર કરવા. પરસેવે નીતરી ગયા. પગ ન ચસક્યો.

× × ×

"મહારાજ!" રાવળપીંડીના સરદાર વિક્રમસિંહજીએ કટાક્ષ કીધો, "આપ કહો છો કે શાસ્ત્રોમાં બ્રહ્મચર્યનો બહુ મહિમા ગાયેલ છે, આપ પોતે પણ આપને અખંડ બ્રહ્મચારી કહેવરાવો છો; છતાં આપના દેહમાં એ વજ્રકછોટાનો એવો કશો પ્રતાપ અમે તો ભાળતા નથી!"

મહર્ષિજીએ તે વખતે તો એ સમસ્યાનો કશો ઉત્તર ન દીધો. એમનું રૂંવાડુંયે ન ફરક્યું. લાંબી વારસુધી સરદાર સાહેબની સાથે વાર્તાલાપ ચલાવ્યો. પછી જ્યારે નમસ્કાર કરીને સરદાર પોતાની ઘોડાગાડીમાં બેસી ગયા, ત્યારે મહર્ષિજીએ છાનામાના જઇને પાછળથી ગાડીને પકડી લીધી.

ડુંગર જેવડા ઘોડા ચસકતા નથી! સરદાર ચાબૂક લગાવે છે. ફરી ફરી ચાબૂકના પ્રહાર કરે છે; પણ ઉછળી ઉછળીને ઘોડા થંભી જાય છે. ગાડી જાણે કે ધરતીની સાથે જડાઈ ગઈ છે. સરદાર પાછળ નજર કરે ત્યાં હનુમાનજતિ શા' સ્વામીજીને હસતા જોયા. ગાડી છોડી દઇને સ્વામીજીએ કહ્યું: "હવે તો સમસ્યા ટળીને?"

વિસ્મય પામતા સરદાર ચાલ્યા ગયા.

× × ×

"[illegible] મારી [illegible] પ્રમાણ [illegible] છે; પરંતુ [illegible]
[illegible] હોય તે આવો આવે; કાં તો હું એટલું [illegible] તે એ [illegible], [illegible]
[illegible] રાખું તે કોઈ [illegible]. આવ્યા આ[illegible], [illegible]."
[illegible] એ [illegible] એક [illegible], એક [illegible]
તો આ પ્રકાર [illegible] નહોતો.
મેરઠ નગરમાં મહારાજે શ્રાદ્ધનું ખંડન કરનારું એક [illegible]
ગયા. જે માર્ગેથી સ્વામીજી પોતાના ઉતારા[illegible] જતા હતા, તે [illegible]
[illegible] બેસી ગયા. કહેવા લાગ્યા કે "આજ દયાનંદ નીકળે તો જીવતો ન જાય."
સ્વામીજીના પ્રેમીઓને આ વાતની જાણ થઈ. વ્યાખ્યાન પૂરું થયે [illegible] વિનવ્યું કે,
[illegible] વાર દેરી [illegible]. રસ્તે જોખમ છે."
હસીને સ્વામી બોલ્યા "ના રે! એ બાપડા કશુંય કરી શકવાના નથી. હું [illegible]
ને વળી મેં એક માણસને સમય આપ્યો છે, એટલે હું [illegible] ન શકું."
એમ કહી એજ ગલી વિંધીને મહારાજ પોતાની હમેશની અંબાર ગતિથી ચાલ્યા ગયા.
[illegible] મોં સામે જોતા રહ્યા. કોઈએ ઉચ્ચાર સરખો ન કર્યો.

× × ×

"સ્વામીજી! જોધપુર જવાનો વિચાર છોડી દો, એ લોકો આપને ઈજા કરશે."
"મારા આંગળાંને જલાવીને મશાલ બનાવે તેથી શું? હું જઈશ, અને ગમનો [illegible]-
શો આપીશ."

વિનોદ-મૂર્તિ

કાશીમાં મહર્ષિનો પડાવ હતો ત્યારે ત્યાંના પંડિતોએ ઠરાવ કર્યો હતો કે, કોઈએ એ
પાપીની પાસે ન જવું; એનું મોં પણ ન જોવું. એક મહામહોપાધ્યાયજીને ગર્વ ચડ્યો હતો કે, જો
મારી સાથે વાદવિવાદ થાય તો હું તો એ દુષ્ટને ભોંય ભેગો કરી નાખું! પરંતુ એમનું મોં જોવાથી
તો પાપ લાગે, તેથી એ બાપડા પંડિત સ્વામીજીની પાસે જઈ શકતા નહિ; પણ આખરે મોં
જોવુંજ ન પડે તેવી યુક્તિ એમને એકાએક સુઝી ગઈ. એક દિવસ રાત્રિએ અંધારામાં એ સ્વા-
મીજીની પાસે આવીને ચર્ચાનું આહ્વાન દેવા લાગ્યા. એણે શર્ત મૂકી કે 'હું આ છરી લાવ્યો
છું. આપણામાંથી શાસ્ત્રાર્થમાં જે હારે તેનાં નાકકાન એ વડે કાપી નાખવાં.'
હસીને સ્વામીજી બોલ્યા, "પંડિતજી! મારી પણ એક શર્ત છે. આ ચપ્પુ પણ રાખીએ.
આપણામાંથી જે હારે તેની જીભ પણ આ ચપ્પુવડે કાપી લેવી; કેમકે નાકકાન તો બિચારાં
આ વાતમાં નિર્દોષ છે. વાદવિવાદમાં જે કાંઈ દોષ થશે તે તો જીભનોજ થશે!'
ઉપરા ગામના પંડિતો પણ સ્વામીજીની સામે ઉઠ્યા અને એક પ્રસિદ્ધ પંડિત જગન્નાથની
સહાય લેવા ગયા. પંડિત બોલ્યા: "હું તો દયાનંદનો સામનો કરવા તૈયાર છું, પણ મારે એ
દુષ્ટનું મો જોવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે એજ મોટી પીડા છે ને!"
આ સમાચાર જાણીને સ્વામીજી હસતા હસતા બોલ્યા: "અરે, એવું હોય તો મારા મોં
પર પડદો ઢાંકી દેજો, પણ એને જરૂર આંહી તેડીજ લાવજો."
સ્વામીજી સિંહાસન ઉપર બેસીને ઉપદેશ દેતા અને ઉપદેશ પૂરો થયે કોઈને પ્રશ્નો પૂછવા
હોય તો તેને બેસવામાટે પોતાની સન્મુખ ખુરશી મૂકાવતા. એક દિવસ એક પંડિત કહેવા લાગ્યા
કે:-'અમને નીચું આસન શામાટે આપો છો? તમારા આસન જેટલીજ ઉંચી ખુરશી અમને
પણ મળવી જોઈએ.'
સ્વામીએ હસીને કહ્યું:-'ભાઈ! હું તો વ્યાખ્યાન દેવાની સુગમતા ખાતરજ ઉંચે બેસણે બેસું
છું; છતાંયે જો આપને અપમાન લાગતું હોય તો સુખેથી એ ખુરશીને મેજ ઉપર ચડા-
વી, મારા કરતાંયે ઉંચેરા બની આપ બેસી શકો છો. બાકી તો શું કોઈ ચક્રવર્તી રાજાના મુગટ
ઉપર બેસનારી માખી અથવા મચ્છર કંઈ ઉંચા બની જતાં હશે? આસનની ઉંચાઈ નીચાઈ વિ-
ચારવા આપને ન શોભે.'

× × ×

અલીગઢમાં એક દિવસ એક પંડિત મંદિરના ચબૂતરા ઉપર બેસીને સ્વામીજી સાથે [illegible] ર્થ કરવા મંડ્યો. સ્વામીજીના કરતાંયે ઉંચા બેસણાનો આ ઘમંડ બીજા સજ્જનોથી ન [illegible] પંડિતને સભ્યતાની રીત સમજાવવા લાગ્યા, પણ હઠીલો પંડિત પલળ્યો નહિ. સ્વામીજીએ [illegible] વાણીમાં લોકોને કહ્યું "શા સારૂ એ બિચારા જીવને સતાવો છો? કશી હાનિ નથી. ભલે એ [illegible] ડિત ઉંચે આસને બેઠા. ઉંચા આસનથીજ કંઇ કોઇને મહત્તા મળી જતી નથી. એમ તો [illegible] પેલો કાગડો તો પંડિતજીના કરતાંય ઉંચેરો પેલા ઝાડની ડાળીએ બેઠો છે!"

× × ×

દાનાપુરમાં મુસલમાનોએ સ્વામીજીના આંદોલન ઉપર કોપ-દૃષ્ટિ કરવા માંડી. ભક્તોએ [illegible] 'મહારાજ! એ લોકોની વિરુદ્ધ કાંઇ ન બોલશો. વાતવાતમાં તેઓ લડવા ખડા થઇ જાય છે.' [illegible] વખતે તો સ્વામીજી કાંઇ ન બોલ્યા, પણ સાંજરે ભરસભામાં એમણે ઉચ્ચાર્યું કેઃ-

"છોકરાઓ મને કહે છે કે, મુસલમાન મતનું ખંડન ન કરો; પણ હું સત્યને શી રીતે [illegible] વું? અને જ્યારે મુસલમાનોનું ચાલતું હતું ત્યારે તેઓએ તો આપણું ખંડન ખડ્ગથી કર્યું [illegible] પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે આજે મને તો શબ્દોથીયે ખંડન કરવાની મના થઇ રહી છે!"

× × ×

"સ્વામીજી!" એક કૃષ્ણભક્ત ચપટી ધૂળ લઇને આવ્યો. "સ્વામીજી! કૃષ્ણ ભગવાને [illegible] ળપણમાં માટી ખાધી હતી, એટલે હું એ બાળ-લીલાની આ પ્રસાદી આપને ચખાડવા આવ્યો છું."

હાજરજવાબી સ્વામીજી બોલ્યાઃ-"ભોળા ભાઈ! છોકરાં તો માટી ખાય? કૃષ્ણે પણ [illegible] ણમાં ખાધી હશે, પણ એટલામાટે આપણાથી-ઉંમરલાયક મનુષ્યોથી તે એવી નાહાની થાય [illegible]

× × ×

મધપૂડાને મધમાખીઓ વળગે તેમ દિલ્હીમાં સ્વામીજીની ચોગરદમ મનુષ્યોની ગિરદી [illegible] ળાવા લાગી. મૂર્તિપૂજાના ખંડનથી ખુશી થનારા ઈસ્લામીઓ પણ દોડ્યા આવ્યા; પણ [illegible] જી તેઓના અજ્ઞાનને ઓળખતા હતા. એક મુસ્લીમ સજ્જને આવીને કહ્યુંઃ-"આપ [illegible] મૂર્તિ-પૂજાનું ખંડન કરો છો એ બહુ સારૂં કાર્ય છે, અમારા મજહબને અનુકૂળજ થઇ રહ્યું [illegible]

"ભાઈ! તમે ભૂલો છો" સ્વામીજીએ જવાબ વાળ્યો "હું તો તમામ મૂર્તિ-પૂજાનું [illegible] કરૂં છું; અને ઇસ્લામનેય મૂર્તિ-પૂજા ક્યાં નથી? હિંદુઓની પ્રતિમા તો ચાર આંગળથી [illegible] બહુ તો એક હાથ જેટલી ઉંચી હોય છે. એને તો હરકોઈ પ્રકારે હટાવી શકાશે; પરંતુ [illegible] માનોની મૂર્તિઓ તો કબર, હજીરા અને મિનારાને સ્વરૂપે મોટાં મોટાં મકાનો જેવડી ઉં[illegible] એટલે ખરી મુશ્કેલી તો એ તમારી મૂર્તિ-પૂજાને હટાવવામાંજ પડે છે!

ચકોર મુસલમાન આ શબ્દોના આંતરિક મર્મને સમજી ગયો, ચૂપ બન્યો.

સ્વમાન-પ્રેમી

જમાલપુર જંક્શનના ચોગાનની અંદર સ્વામીજી એક વાર ગાડીની રાહ જોતા જોતા [illegible] રહ્યા છે. એક અંગ્રેજ એન્જિનિયર પણ પોતાની પત્નીસહિત ત્યાં ઉભો હતો. આ [illegible] સાધુને પોતાની સમક્ષ નિર્લજ્જપણે ટેલતો દેખીને મડમ સાહેબને ગુસ્સો ચડ્યો. તેના [illegible] સાહેબે સ્ટેશન માસ્તરને આજ્ઞા કરી કે 'આ નાગડાને અહીંથી હટાવો.'

સ્ટેશન માસ્તર તો મહર્ષિને ઓળખતો હતો. એણે આવીને સ્વામીજીને યુક્તિપૂર્વક [illegible] કે 'મહારાજ! ગાડીને હજુ વાર છે, આપ પેલી બાજુ આવીને ખુરશીપર જરા આરામ [illegible]

સ્વામીજી સમજી ગયા; બોલ્યા કે 'જેણે આપને મારી પાસે મોકલ્યા છે તેમને [illegible] કે અમે તો એ યુગના મનુષ્ય છીએ, કે જે યુગમાં તમારા દાદા આદમ અને દાદી [illegible] [illegible] સ્વર્ગમાં નગ્ન [illegible] છતાં લજ્જા નહોતાં પામતાં!'

[illegible] સ્વામીજીએ તો [illegible] મારવાનું [illegible] રાખ્યું. પછી જ્યારે [illegible] [illegible] નામના [illegible] ત્યારે તો એણે તત્કાળ સ્વામીજીની [illegible] [illegible] શબ્દો ઉચ્ચાર્યા કે 'આ ઋષિનાં દર્શનની ઘણા કાળની [illegible] [illegible] હતી.'

× × ×

[illegible] ખ્રિસ્તી ધર્મના મિશનની સાથે સ્વામીજીને ધર્મના [illegible]
મહર્ષિ એક વખત ખ્રિસ્તીનું દેવળ જોવા ગયા; અંદર [illegible]
ત્યારે એણે કહ્યું 'મહારાજ! પાઘડી ઉતારીને પ્રવેશ કરો.'

સ્વામીજીએ હસીને ઉત્તર દીધો: 'અમારા દેશની રીતિ પ્રમાણે તો [illegible] તું એક મસ્તકનું ચિહ્ન છે. એટલે મારા દેશની [illegible] હું નહિ કરું. [illegible] તો જોડા ઉતારી નાખું.'

ખ્રિસ્તીએ કહ્યું–'ત્યારે તો ભલે ઉતારી નાખો.'

સ્વામીજી દરવાજેથીજ પાછા ફરી ગયા. સ્વમાનનો અંશ એવો એમને માટે તો જીવનું જીવન હતું.

× × ×

જયપુર રાજ્યના એક મોટા અધિકારીને એક સજ્જને કહ્યું કે,–"ચાલો સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા."
પેલા અધિકારીએ જવાબ દીધો કે, "તમે તો દર્શનનું કહો છો, પણ હું જો મારું ચાલે તો એને કૂતરાને ગોપે કાઢી ખવરાવું!"

શ્રાદ્ધ અને મૂર્તિપૂજાના ખંડનથી જયપુર-નરેશ પોતે પણ સ્વામીજી ઉપર ખીજવાયા. સ્વામીજીને માથે ગજ-રોષનું ચક્કર ફરવા લાગ્યું.

ઠાકુર લક્ષ્મણસિંહજી નામના ભાવિક ક્ષત્રિયે જયપુર રાજના કમનસીબની વાત જાણ્યા પછી મહર્ષિજીને વિનવ્યા કે, 'આવી હાલતમાં આપને અહીં રહેવું ઉચિત નથી. આપના શિરપર જોખમ ભમે છે."

સ્વામીજી બોલ્યા, "ઠાકોર! મારેમાટે ના ડરો; પણ આપને પોતાનેજ જો જયપુરપતિની નારાજીનો ડર હોય તો સુખેથી આપ મારી કને આવવું બંધ કરી શકો છો. આપ રાજ્યના તાબેદાર છો; પણ હું તો કોઇ માનવીનો નોકર નથી. મારા આત્માને તો કોઇ મનુષ્ય છીનવી શકવાનો નથી. તો પછી મારી કને બીજી એવી કયી વસ્તુ છે કે જે છીનવાઇ જવાનો મને ડર હોઇ શકે!"

× × ×

લાહોરમાં નવાબ નિવાજિશ અલીખાનની કોઠીમાંજ મહારાજનો ઉતારો હતો. ત્યાંજ બેસીને મહારાજે લોકો સમક્ષ મુસલમાન મતની વિવેચના ચલાવી. નવાબ પોતે પણ એ વ્યાખ્યાનમાં આવી ચડ્યા. વ્યાખ્યાન થઈ રહ્યા બાદ એક સજ્જને સ્વામીને કહ્યું:–"આપને કોઈ હિંદુ, મુસલમાન કે ખ્રિસ્તી પણ ઉતરવાનું મકાન દેતા નથી! ઉપકાર માનો નવાબ સાહેબનો કે એમણે ઉતારો દીધો; છતાં ઉલટું આપે તો એને દુઃખ લાગે તેવી રીતે એનાજ છાંયડાતળે મુસ્લીમ પંથની ચર્ચા કરી. નવાબ સાહેબ પણ એ સાંભળી રહ્યા હતા!"

સ્વામીજી બોલ્યા,–"ભાઇ! હું તો અહીં કાંઇ મુસલમાન ધર્મની કે બીજા કોઇ ધર્મની યશગાથાઓ ગાવા નથી આવ્યો; હું તો આવ્યો છું વેદધર્મનો ખુલ્લો પ્રચાર કરવા અને નવાબને ભાળ્યા પછી તો ઉલટો હું જાણી બુઝીનેજ આર્યધર્મની મહત્તા સમજાવી રહેલ હતો. એનો મને શો ડર છે? એક નારાયણસિવાય મને કોઇની ધાસ્તી નથી."

× × ×

એક દિવસ સ્વામીજીના રસોઇયાનો કાકો મહેમાન આવ્યો. એ પોતાના ભત્રીજાને ભંભેરવા લાગ્યો કે–"તારે તો સ્વામી જમી રહ્યા બાદ જમવું પડતું હશે. એ રીતે તો રસોઇ અજીઠી બની જઇ જવાય; માટે હવેથી તું ચોકા બહાર બેસાડીને સ્વામીજીને ભોજન દેતો જજે."

ત્યાં તો સ્નાન કરીને સ્વામીજી આવી પહોંચ્યા. આવીને પોતાની મેળેજ ચોકા બહાર બેસી ગયા. બહારજ થાળી મંગાવી.

રસોઇયો પૂછે છેઃ—"મહારાજ, બહાર કેમ બેઠા?"

"ભાઇ, તને અને તારા કાકાને તો ન્યાત બહાર મુકાવાનો ભય છે; પણ હું તો હરકોઈ ઠેકાણે ભોજન પામી શકીશ. મને કશો ડર નથી. તમને હું શામાટે નાહક જોખમમાં ઉતારૂં?"

રસોઇયો તાજ્જુબ બન્યો, 'સ્વામીજીએ વાત શી રીતે જાણી લીધી!

રાષ્ટ્રધર્મનો સાચો પેગમ્બર કેવો હોય ?

(મુંબઇ સમાચાર તા. ૯-૫-૧૯૨૬ના અંકમાંથી)

જાણીતા વિચારક સાધુ વસવાણીએ છત્રપતિ શિવાજી મહારાજવિષે નીચેનો લેખ લખ્યો છે. શિવાજી મહારાજની જયંતિ તાજેતરમાં રાયગઢના કિલ્લામાં ખૂબ ધામધૂમથી ઉજવાઇ તે મહત્ પ્રસંગે આ લેખ લખાયો હતો.

છત્રપતિ શિવાજી એ કંઇ મહારાષ્ટ્રની મીલ્કત નથી. શિવાજી એ હિંદનું અમૂલું રત્ન અને એક દિવસ એવો પણ આવશે કે શિવાજી જગતજ્યોતતરીકે લેખાશે.

ખોટા ઇતિહાસ—શિવાજીનો વિચાર કરતાંજ મને ક્રોમ્વેલ, ગેરીબાલ્ડી કે અબ્રાહમ જેવી સમર્થ વ્યક્તિઓનો વિચાર આવે છે. આપણા ઇતિહાસે આપણા મહાપુરુષોનાં ચારિત્રોમાં છબરડો વાળી મૂક્યો છે. મહાન દેશભક્ત અને શૂરવીર શિવાજીને "ડુંગરના ઉંદર" વા "લૂંટારા" કહે છે. વીન્સન્ટ સ્મીથે પણ એ મહાન વ્યક્તિને એક લૂંટારાની ટોળીનો સરદાર કહ્યો છે, પણ મરાઠાઓ લૂંટારા ન હતા પણ દેશભક્તો હતા, અને શિવાજી એવા પ્રખર દેશભક્તો અને દેશને માટ મરી ફીટનારા લોકોનો સમર્થ નાયક હતો.

હિંદનું દરદ—જ્યારે શિવાજી મહારાજ હિંદમાં પ્રકટ્યા, ત્યારે હિંદની સ્થિતિ દયાજનક હતી. ઇસ્લામના મહાન આદર્શો ભૂલાયા હતા. પહેલાંના ખલીફાઓ પવિત્ર સત્યવક્તા અને પેગંબર સાહેબનાં ફરમાનોને અનુસરનારા હતા. એટલે કે તેમનામાં સહિષ્ણુતા હતી; પરંતુ હિંદમાં મોગલોની પડતીના જમાનામાં એ ઇસ્લામના ઉચ્ચ આદર્શો ભૂલાયા. લોકો કરના બોજાથી અને રાજકર્તાઓના જુલ્મોથી ત્રાસી રહ્યા હતા. પેગંબર સાહેબના નામે હિંદનાં કેટલાંક સુંદર શિલ્પ અને સ્થાપત્યના નમુના જેવાં સ્થાનો એ અરસામાં નષ્ટ કરવામાં આવ્યાં. આ પ્રસંગે શિવાજી અને તેના બહાદુર મરાઠા સાથીઓએ ઝુંડો ઉઠાવ્યો અને તેમણે દક્ષિણમાં સ્વરાજની સ્થાપના કરી.

હિંદુ સંસ્કૃતિનો પૂજારી—શિવાજીને હિંદુ ધર્મરક્ષક કહેવામાં આવે છે અને તે તદ્દન સાચું છે. એ કાળમાં શિવાજી મહારાજ ગૌબ્રાહ્મણપ્રતિપાળ કહેવાતા, પણ સાથે એ વાત યાદ રાખવાની છે કે, શિવાજીએ એક પણ મસ્જીદનો નાશ કર્યો ન હતો અને એ માટે તેણે કડક ફરમાનો કાઢ્યાં હતાં. હિંદુ ધર્મનું સાચું રહસ્ય એના દિલમાં ઉતરેલું હતું. હિંદુ સંસ્કૃતિનો એ અનન્ય પૂજારી હતો અને બધાં એકજ પ્રભુ પિતાનાં સંતાનો છે, એમ એ માનતો.

એની બહાદુરીનાં કારણો—બે ખાસ કારણોથી શિવાજી અદ્વિતીય છે.એ બે કારણો માતૃભક્તિ અને ગુરુભક્તિ. એમના ગુરુ અને માતાએજ એમના જીવનને આવું ઉત્તમ બનાવ્યું.એમણે શાળામાં કેળવણી નહોતી લીધી; પરંતુ એમની માતા રામાયણ અને મહાભારતમાંથી વાતો કહેતાં અને હિંદના મહાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્રો સંભળાવતાં.આ શિક્ષણમાંથી શિવાજીએ આત્મસન્માન, સાદાઇ, હિંમત અને સ્ત્રીસન્માનના પાઠ શીખ્યા હતા.

જ્યારે કલ્યાણનો કિલ્લો શિવાજીએ જીત્યો, ત્યારે તેના એક સેનાપતિએ શિવાજીને ખુશ કરવા ખાતર એ ગઢના કેદ થયેલા મુસ્લીમ સુબાની સુંદર પુત્રીની શિવાજીને ભેટ ધરી; એટલે શિવાજીએ દરબાર ભર્યો. એ સુંદર યુવતીને ત્યાં બોલાવવામાં આવી. દરબારીઓ એ સૌંદર્ય જોઇ આભા થઇ ગયા. તે પછી શિવાજીએ એ યુવતીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—"એ મારી બહેન છે. રાવણ બળવાન હતો, પણ સીતાની લાલસામાં તેનો નાશ થયો. શાસ્ત્રો પુકારે છે કે, સ્ત્રીઓનું સન્માન કરવું જોઇએ." આમ કહીને શિવાજીએ એ મુસ્લીમ યુવતીને મુક્ત કરી તેને ભેટ સોગાદો આપી તેના માબાપ પાસે સહિસલામત રીતે મોકલી હતી.

શક્તિધર્મનો પેગંબર—એના જીવનમાં બીજું પ્રેરક બળ તે ગુરુભક્તિ.ગુરુ રામદાસ જેવા સમર્થ યોગી એના ગુરુ હતા. એમનાપ્રત્યે એની અવિચળ ભક્તિ હતી. આ ગુરુ રામદાસનું અસલ નામ નારાયણ હતું. નાનપણમાં એ હિંદની મુસાફરીએ નીકળી પડ્યા અને હિંદની પ્રજાની દુઃખી અને દિન સ્થિતિ જોઇ એમનું હૃદય ઘવાયું એટલે એમણે સાધુ જીવન ગાળવા અને આખા દેશમાં વિચરવાનો નિશ્ચય કર્યો. લગ્નની ચોરીમાંથી એ માબાપના પંજામાંથી ભાગ્યા પછી

[illegible] ભરી પ્રજાના જન્મા. નારાયણ [illegible] રામદાસ [illegible] એટલે [illegible]
અને શ્રીરામ એટલે શક્તિનો અવતાર અને [illegible] [illegible] રામદાસે [illegible]
ધર્મનો ઉપદેશ કરવા માંડ્યો. મહારાષ્ટ્રની [illegible] પ્રજા [illegible]
હિંદુધર્મના રક્ષણ માટે રામદાસે પડકાર કર્યો. [illegible] અને [illegible]
[illegible]. શિવાજીએ એમને ગુરુ કર્યા. એક દિવસ રામદાસ [illegible]
શિવાજી પાસેના ઘરમાં હતા. તેમણે ગુરુનો [illegible]. શિવાજી [illegible]
પોતાને ઘેર તેડી ગયા. શિવાજીએ એમના [illegible] એક [illegible]
એ કહ્યું-"આ તો [illegible] ! મને લાગી છે [illegible]
નો ટુકડો આપે છે ?" તે પછી શિવાજી એ [illegible] લખે છે, તેમાં શિવાજી પોતાનું
'રાજ્ય સ્વામીને ચરણે ધરી દીધું હતું. સ્વામીએ [illegible] પૂછ્યું:- 'તમે મને [illegible]
તમારે શું કરવાનું રહેશે !" શિવાજીએ જવાબ આપ્યો-"હું આપનો દાસ [illegible]. તે
સ્વામીની આજ્ઞા મુજબ સાધુવેશ ધારણ કરી શિવાજી ભિક્ષા માગવા નીકળે છે. આ નિશ્ચ
સ્વામી પ્રસન્ન થાય છે અને તેને પોતાના રાજ્યમાં [illegible] આજ્ઞા કરે છે.
[illegible] ઉઠાવે છે પણ સમર્થના મેરકનરીકે-ધર્મના મેરકતરીકે ને રાજકારભાર હાથમાં
. શિવાજીની ગુરુભક્તિનું આ અનુપમ અને જ્વલંત દૃષ્ટાંત છે.

એ પછી તો શિવાજીએ પ્રજાને મુક્ત કરી. શિવાજીએ હિંદુધર્મ અને સંસ્કૃતિનું રક્ષણ
. દુઃખી અને દીનનો એ બેલી બન્યો. વિધવા અને અનાથોનો એ તારણહાર બન્યો.
! એણે હિંદ સમસ્ત એકજ આદર્શ-એકજ સંદેશ મૂક્યો અને તે "ધર્મની સેવા"

ખાદીનો પ્રચાર

લેખક-રા. રા. કાશીરામ પ્રાગજી ઉપાધ્યાય બી. એ. મુંબઈસમાચાર તા. ૧૨-૫-૨૬)

(૧) પ્રથમ પ્રશ્ન તો એ ઉપસ્થિત થાય છે કે ખાદી શામાટે વાપરવી ને તે વાપરવાથી શો લાભ થાય છે.

(૨) સાંપ્રત સમયનો મનુષ્ય, પાંચ કે દશ શતકના મનુષ્ય કરતાં સર્વ દિશામાં ઘણોજ આગળ વધ્યો છે. મી. બુક્સ નામના એક સુપ્રસિદ્ધ ઇંગ્લીશ સંશોધકે એવી અદ્ભુત શોધ કીધી કે "સુધારા" નો આરંભ કેટલુંજ પછીથી થયો તે વાત સાચી નથી. તે સંગીન પુરાવાની મદદથી એમ સિદ્ધ કરે છે કે આ સુધારો લગભગ ત્રીસહજાર વર્ષ પહેલાં અમેરીકામાં આવેલા કાર્બીઅન સમુદ્રની આસપાસના પ્રદેશમાં પૂર્ણજોસમાં ચાલતો હતો. તે વખતના મનુષ્ય-પ્રાણીમાં મી. બુક્સ કહે છે કે, સુખ કે દુઃખ જાણવાની લાગણીનો અભાવ હતો. આ વાત એમ સાબીત કરે છે કે જેમ સમય જતો જાય છે, તેમ તેમ માણસના શરીર બંધારણ અને મન-અંતઃકરણ-રચનામાં સદાકાળ ફેરફાર થતો જાય છે. એક હજાર વરસ પહેલાં જે મનુષ્ય હતો તેના કરતાં આ જમાના-આ ક્ષણનું મનુષ્યપ્રાણી તદ્દન નીરાળુંજ છે એમ કહેવામાં બીલકુલ અતિશયોક્તિ નથી. આજનો માણસ બુદ્ધિવિશાળતા અને સંગીનતામાં ઘણો આગળ વધ્યો છે. આ વાત સ્વતઃ સિદ્ધ છે કે આખી સૃષ્ટિનાં ઇતર જંતુઓ અને પ્રાણીવર્ગમાં માત્ર મનુષ્ય પોતાના બુદ્ધિવિકાસથી કુદરત ઉપર પોતાની સ્વતંત્ર સત્તા જમાવે છે. આવા પ્રકારની સત્તા મનુષ્યે કુદરત ઉપર ક્યારનીએ જમાવી છે. આકાશ, વાયુ, જળ, તેજ અને પૃથ્વીઆદિ પંચમહાભૂત તત્વો ઉપર મનુષ્યે અસ્ખલિત અને સંપૂર્ણ કાબૂ મેળવ્યો છે. અફસોસની વાત એ છે કે આ બધી સત્તા મેળવ્યા છતાં આજના મનુષ્યમાં એવો શોચનીય ફેરફાર જોવામાં આવે છે કે તે પોતે પોતાનો વધારેને વધારે ગુલામ બનતો જાય છે. ટુંકામાં કહીએ તો સાંપ્રત સમયના સમાજની સર્વ પ્રકારની પરિસ્થિતિનું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરનારને એમ જણાય છે કે મનુષ્ય-જીવન વિકારનાં મૂળમાંજ સડો પેઠો છે. આર્યાવર્તના મનુષ્યપ્રાણીનો મૂળ સ્વભાવ-ગુણ એ નિવૃત્તિ પરાયણતા. આ નિવૃત્તિ-પરાયણતા એ અત્યારે પોતાની જગા આળસ [illegible] કીધી છે અને

તેની જગા આધુનિક યુગમાં પ્રવૃત્તિએ લીધી છે: પ્રવૃત્તિની ધમાલમાંથી પ્રગતિને બદલે અધો[illegible] પ્રાપ્ત થાય છે. અત્યારે મનુષ્ય એક વાત કે કામ પૂરૂં ન કરે ત્યાં હજાર રીતે એના [illegible] ફેરફાર થઇ જાય છે. આપણા દેશના યુવકો અને વૃદ્ધોમાં મનનો વેગ અતિશય વધ્યો છે. [illegible] પરિણામ શુભ કે અશુભ, એ વાતનો નિર્ણય તો પરિણામ ઉપર આધાર રાખે. યુરોપના એક વખત સત્તા અને સમૃદ્ધિના શિરોબિંદુએ પહોંચેલા સઘળા દેશોની સ્થિતિ તો અત્યારે શોચનીય અને ભયંકર બની છે; પણ જ્યારે અમુક દેશ કે તેની પ્રજા અમુક શુભ દેખાતા માર્ગ [illegible] જોસભેર ધસતી હોય ત્યારે જે તેના આ વેગને રોકવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે, તો પૂરજોશમાં દોડતી મોટરના જે હાલ થાય તેવા તે પ્રજાના પણ હાલ થાય.

આજે સંસ્કૃતિના ચિન્હતરીકે યંત્રોની ધમાલ આગળ ધરવામાં આવે છે. આજથી [illegible] વરસ પહેલાં યુરોપમાં પણ એમજ હતું; પણ તે ખંડમાં તો એવો કડવો અનુભવ થતો [illegible] છે કે, આ દુનિયાને જેટલા કાચા-પાકા માલની જરૂર છે, તેના કરતાં પ્રમાણમાં ઘણો [illegible] માલ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે; અને પ્રતિદિન તે માલમાં વધારો થતો જાય છે. મુંબઇ શહેરનું તાજું દૃષ્ટાંત લઇએ. આ શહેરની મીલોએ પેદા કરેલો કરોડો રૂપિયાનો માલ શીલીકમાં પડ્યો છે અને મીલોની સ્થિતિ એવી ગંભીર બની છે કે એકસાઈઝ જકાત કાઢી નાખવામાં આવી છે છતાં મીલોની સ્થિતિમાં લેશમાત્ર પણ લાભપ્રદ ફેરફાર જોવામાં આવતો નથી. આવી સ્થિતિ દશ વર્ષ ચાલે તો મુંબઈ શહેર તારાજ થઇ જાય. આખા દેશની વ્યાપાર-સમૃદ્ધિનો મુખ્ય આધાર માત્ર એકલા મુંબઈ શહેર ઉપર રહ્યો. એટલે થોડા સમયમાં આખા દેશની પણ દયાજનક સ્થિતિ થાય. ત્યારે કરવું શું ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વિકટ છે પણ અમે તે ઉત્તર આપવાની હિંમત કરીએ છીએ.

જેને જોડા ખૂંચે તેને તેની વેદનાની ખરી ખબર પડે. જેમને મીલના હથોડાના માર [illegible] છે તે તો હવે કબૂલ કરે છે કે, સાયંકાળથી બહુ ઝાઝો લાભ નથી. આ મીલો કરતાં [illegible] વરસ ઉપરના આપણા રેંટીઆ હજાર દરજ્જે સારા હતા. આ ધમધમ કરતી મીલોના [illegible] સુરત શહેરના હાથવણાટનાં કારખાનાં શો ઘણાં સારાં હતાં, તે શહેરનો કીનખાબ અને [illegible] જરીવાળું રેશમી કાપડ આખા યુરોપમાં જતું હતું અને તે વખતની આખી દુનિયામાં વખણાતું પણ હતું, આ બધાનો નાશ થયો. દુર્દૈવે તેનો સદંતર નાશ કર્યો અને તેનું સ્થાન મીલોએ લીધું. આપણા દેશના પુનરોદ્ધારના બે રસ્તા છે અને તે બન્ને રસ્તા ઉત્તમ છે. તે [illegible] નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) આપણે પશ્ચિમના સુધરેલા દેશોની અહિતકર સંસ્કૃતિને દેશવટો આપવો જોઈએ [illegible] આપણું [illegible]-રૂચિ મુજબ સાદા જીવનનો પ્રારંભ કરવો. શ્રીયુત વિઠ્ઠલભાઇ પટેલની માફક [illegible] [illegible] કોન્ફરન્સના અધ્યક્ષ થાય તોપણ ખાદીનું ધોતીયું, ખાદીનો ઝભ્ભો અને [illegible] [illegible] નામદાર વૈસરૉય પાસે જવું. શ્રીયુત વિઠ્ઠલભાઇના દાદા હતા. તે [illegible] [illegible] પહેરતા હતા. ખાદીનું એક અંગરખું દેશી ગામડીઆ દરજી પાસે શીવડાવે અને [illegible] [illegible] નહિ. જ્યારે રાજદરબારમાં જવું હોય અથવા વિવાહ વાજનમાં ઘુમવું હોય, [illegible] [illegible] તે [illegible] પહેરે અને આ કામ પૂરૂં થયું કે તુરત તે સાચવીને પેટીમાં [illegible] [illegible] ધોતીઆં અને એક જુની પાઘડીવડે આપણા [illegible] [illegible] એમ કહે છે કે વીસ વરસ પહેલાં [illegible] [illegible] ભયંકર દેખાતી સ્થિતિના પ્રમાણમાં આગળી સારી [illegible] એમ [illegible]

[illegible] એ કે આપણે ખાદીનો [illegible] ઉપયોગ કરવા અને કરાવવા [illegible] [illegible] દરેક [illegible] બે પ્રકારનાં ફરજ છે. [illegible] ફરજ એ કે ખાદી પ્રચાર [illegible] [illegible] આ દેશનો [illegible] આ બે કામ સધે તો આખા દેશને [illegible]

ઉપર કહેવામાં આવ્યું તેમ આજે જીવનનો હેતુ ... છે. ... જીવન એટલે પ્રગતિ-પ્રમતિ; પરંતુ એ પ્રગતિ આત્મિક નહિ, ... વિલાસી સ્વભાવને જે સીધી સાદી રીતે પોષી શકે તેનું નામ આધુનિક પ્રગતિ ... આજના જમાનામાં ... ઢીલાના એન્જીનો દિવસના ૨૪ કલાક આત્મ-સ્વાર્થપરાયણતા અને ... દૃષ્ટિ રાખે છે. તેમ ગામમજુરોના ... પણ આવી જાતની સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઇ છે. પ્રગતિની ભાવના ... છે; અને તેથી મનુષ્યના જીવનમાં વ્યવહારિક અને આધ્યાત્મિક દોષ પેસે છે.

વરસો પહેલાં તો મનુષ્યો પોતાની જરૂરીઆત સમજીને ... ભર્યું જીવન ચલાવતા. એ મનોદશા અત્યારે આ દેશના કેટલા સ્થળમાં પ્રતિબિંબિત થતી નથી. ... મહાન ધમાલ મુંબાઇ શહેરમાં ચોવીસ કલાક ચાલતી દેખાય છે, તેટલી ધમાલ-દોડાદોડ અને માનસિક બન્ને ગામડાઓમાં પણ જલદી આવતી સુધી ગઇ છે. આ ... સમયનો પ્રભાવ છે એમ કહીએ તો ચાલે, સારાંશ એ કે મનુષ્યનો વિકાસ જેમ આગળ આગળ વધે છે તેમ તેમ વિકાસની નુખ્યાપ્તિ દૂર ને દૂર થતી જાય છે.

એક મનુષ્ય જરૂરિયાત જમીનનો કે મીલનો માલીક બને અને બીજો પ્રતાપની માફક સાં-ભાળ-ખૂંદના રોટલાના ટુકડાવિના પોતાનાં આંસુડાં પાડે એવી દયાજનક સામાજિક સ્થિતિ ક્યાં સુધી ટકવાની! આનું પરિણામ તો નજીકના ભવિષ્યમાં એ આવવાનું કે આધુનિક સમાજના ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિનાં વ્યક્તિસમૂહોવચ્ચે અત્યારે સોનાની સાંકળની જે ગાંઠીઓ જોડાએલી છે, તે વહેલી કે મોડી તક લઇને તૂટવાની-જરૂર તૂટવાની અને સમાજના હાલના સ્વરૂપમાં મહાન પરિવર્તન થવાનું. સામાન્ય જનસમાજ અને મજુર વર્ગનું નિકંદ એ શ્રીમંત વર્ગના નાશનું મુખ્ય કારણ બનવાનું અને શ્રીમંતવર્ગ વખતસર ન ચેતે તો હાલના સમાજની "શેઠીઆ ચાકર અને ચાકર શેઠ" એવી વિપરીત દશાના ગણેશ અવશ્ય બેસવાના. રૂશીઆએ આ વાત સિદ્ધ કરી. ગ્રેટબ્રીટનની રંગભૂમિ ઉપર આવા પ્રકારનો વેશ ભજવવાનો પ્રારંભ થઇ ચૂક્યો છે. હાલના બ્રિટીશ પ્રધાન મંડળે મજુરો માથું ન ઉંચકે તે માટે નાણાંની મોટી સહાય મજુરવર્ગ આગળ ધરી; પણ શાશ્વત ગોઠવણવિના ભૂખે મરતા મજુરો કદીપણ સંતુષ્ટ થાય તેમ નથી. ફ્રાન્સના રાજકીય પરિવર્તને આખા યુરોપની સમાજો ઉપર પોતાની છાયા પાથરી હતી. તે પ્રમાણે ગ્રેટબ્રીટનના મજુરવર્ગો દંભવિત દાવાન-ળના છાંટા આ દેશની સમાજ ઉપર કાં ન પડે! આ ભાવી આફતમાંથી બચવાનો ઉપાય માત્ર એકજ અને તે ઉપાય એ કે આખા દેશના ઘરેઘરમાં ખાદી પ્રચાર ખાદીઉપયોગ થાય અને લોકો સાદુ જીવન ગાળતાં શીખે એવો પ્રબંધ સત્વર થવો જોઇએ. નર્મદા કે જમનાના ચોમાસાના અપ્રતિબંધ પ્રવાહને રોકવાની મનુષ્યમાં શક્તિ છે, તો પછી મનુષ્ય મન-વિચાર-ઓઘને મનુષ્ય પોતાની અગાધ અને તીવ્ર બુદ્ધિવડે અવશ્ય રોકી શકે. આ કાર્યમાં માત્ર ભગીરથ પ્રયાસ અને અત્યુગ્ર ઉત્સુકતાનીજ ખાસ જરૂર છે. સમાજ જે કાંઇ સાંખી શકે તે એટલુંજ કે દરેક મનુષ્ય, પોતાની જરૂરીઆતના પ્રમાણમાં, જમીનના કકડા કે મીલ-ઉદ્યોગ નીતિ લાભનો ભાગી થઇ શકે, કારણકે સ્વરક્ષણ (આમાં સ્વકુટુંબરક્ષણનો સમાવેશ થાય છે) કરવું તે પ્રત્યેક મનુષ્યનો સ્વાભાવિક હક છે. તે હકના ઉપર ઇતર મનુષ્ય-સમૂહ કે રાજકીય સંસ્થા વ્યાજબી રીતે ત્રાપ મારી શકે નહિ. "आत्मरक्षणा हि कर्तव्या येन केन प्रकारेण" એ આર્ય-ધર્મ-સૂત્ર સર્વાંશે સત્ય છે. આ મર્યાદા ઓળંગાઇ કે ભોગ મળ્યા સમજવા. એ જમીનના નાનકડા કકડા ઉપર ભલે તે મનુષ્ય-વ્યક્તિ યથેચિત પ્રગતિ કરે. તેમાં ઇતરજન આડે આવે નહિ. ભલે તે મનુષ્ય સ્વક્ષેત્રમાં, પો-તાના બચ્ચા સાથે વરસતા વરસાદમાં પ્રમાણિક મજુરી કરી, અથવા મજુરી કરાવી, ઇશ્વરદત્ત શુદ્ધ અને સાદો ખોરાક સહકુટુંબ આરોગે. આવાં અનેક આર્યગૃહો બંધાય ત્યારે દેશમાં સતયુ-ગનું પુનરાવર્તન થાય.

આજ તે પણ દૂર થઇ ગયા હશે. એ કાંટા ન હોય તો કંઇક અંશે એ ખાદ્ય અને સ્વાદિષ્ટ હોય છે. આપણે ત્યાં ગરીબ લોકને એ સ્વાદથી ખાતાં જોઇએ પણ છીએ; પરંતુ ખરા ધનવાનો પણ સફરજન-નારંગી જોડે પોતાના ભાણામાં એને બેસાડે એવાં બનાવવા મી. બુરબેન્કનો પ્રયત્ન છે અને એ ફળ બેસે છે કેટલાં ? અકેક ફાફડે સો સો. એક એકરમાં સો ટનથી અને સુંદર દેખાવ ન આપે તો બુરબેન્કનો હાથ કેમ ઓળખાય ? અત્યારસુધીમાં (૧૯૦૭ ધીમાં) ધોળાં, પીળાં, જાંબુડીઆં એમ અનેક રંગનાં અને કંઇક સ્વાદવાળાં ફળની જાત થઇ છે. કેવળ ફળની દૃષ્ટિથી પણ કાંટાવગરની થોરીનાં ઝાડ દરેક બગીચામાં રોપાવાં જોઇએ.

ઝાડના થડને પણ એણે વશ કર્યું છે. ધાર્યું મજબૂત લાકડું બનાવવું, તેને જલદી કરવું, એને ઇમારતી કામમાં આવે એવું કરવું, નાનું કરવું, મોટું કરવું, એ સૌ એના હુકમ પ્રમાણે જ જાણે બને છે. 'ઓક' ઇ૦ પોણોસો-સો વર્ષે તૈયાર થતાં ઝાડનો ઇમારતી લાકડાતરીકે વાપરમાં ઘણો નાશ થઇ ગયો છે અને અત્યારે એવી ઝડપે દુનિયા ચાલે છે કે, ઇમારતી લાકડા માટે પચાસ-પોણોસો વર્ષ વાટ જોવી તેને પાલવતી નથી. મી. બુરબેન્કે નવ વર્ષમાં તૈયાર થાય અને ઇમારતી કામમાં આવે એવું પાકટ અને કદમાં મોટું થાય એવું ઝાડ બનાવ્યું છે-બનાવ્યું એજ શબ્દ એને માટે જુગતો છે. ઇમારતી કામમાં આવે એટલુંજ નહિ પણ પુષ્કળ જથ્થો એને ખવાય એવાં ફળ બેસે છે. અખરોટનુંજ એ ઝાડ. 'રોયલ વૉલનટ' નું ઝાડ મોટું છે, જલદી થાય છે, ફળ સારાં અને મોટા પ્રમાણમાં આપે છે અને 'ઓક' જેવું લાકડું છે. 'બેરી 'નાં ઝાંખરાં દૂર કર્યાની અને ચેસ્ટનટનાં ઝાડ નીચાં કર્યાની વાત આપણે વાંચી

અનાજ ઉપર એનો હાથ ન ફર્યો હોય એમ તે કાંઇ બને ? અમેરિકા મકાઇ ઠીક પ્રમાણમાં ઉગાડે છે. એક સાંઠે પંદર પંદર ડોડા બેસે એવી જાત તેણે બનાવી છે. મીઠાશ વધારે હોય, દાણા વધારે હોય એવી જાત, દાણામાં 'સ્ટાર્ચ' વધારે હોય એવી જાત, પીળા, લાલ કે દાણા બેસે એવી જાત એમ અનેક જાત તેણે ઉગાડી છે. ઘઉંની જાત પણ નવીન બનાવી કણસલા દીઠ દાણા વધારે ઉતરે, રોગની સામે ટક્કર ઝીલે અને બધી જાતનાં હવા અનુકૂળ હોય, એવી જાત બનાવી છે. "રાઈ" ના દાણા પણ એવડા મોટા થાય એવું છે. જંગલી ધાન્ય સુધારીને નવી જાતનું ધાન્ય બનાવવાનું હાથપર લીધું છે. બગીચામાં આંતરે શોભાના છોડતરીકે અનાજના ક્યારા કરવા એની ભલામણ છે. આથી પ્રયોગ, અને ખોરાક ત્રણેની અનુકૂળતા થાય છે.

એ જે જે વસ્તુ હાથમાં ઝાલે છે, તેમાં તેની સર્વગામી દૃષ્ટિ હોય છે. એ જાણે છે કે વસ્તુ અનેક કારણે કિંમતી ગણાતી હોય છે. કોઇકને કદ મોટું હોય તે પસંદ, તો બીજાને પસંદ, ત્રીજાને ફાલ મોટો બેસે તે ઉપર લક્ષ્ય ને ચોથાને એના સ્વરૂપનો મોહ. બુરબેન્ક પ્રયોગ કરે છે, ત્યારે આ કારણે બે ચાર જાતો નીપજાવે છે અને બને ત્યાંસુધી બને બધાએ સારા ગુણ એકમાંજ એકત્રિત કરી શકાય તેવી તજવીજ કરે છે. આજ કારણે ફલ અને છોડ ખાદ્ય મૂળવાળા બને, થડ ઇમારતી લાકડું આપે અને ફળ બજારમાં પૈસા એવાં ઝાડ ઇ૦ તરફ એનું લક્ષ વધારે હોય છે.

પણ આ બધું અને આટલું બધું એ કરે છે શી રીતે ? એના હાથમાં કોઈ જાદુ કે લાકડી આવી ગઈ છે, કે જેથી ફળ, ફુલ, ઝાડ એના હુકમમાં રહી તેવું કર્યું કરે ? કે કોઈ રસાયણી પ્રયોગો અજમાવે છે ? કે એ કરે છે શું ? એણે શું કર્યું છે, તે જાણવા કરતાં શી રીતે કર્યું છે તે જાણવું આપણને વધારે ઉપયોગી થઇ પડશે. એણે જીવનભરમાં કશું નથી રાખ્યું. જે કાંઇ એણે કર્યું છે, કરે છે કે કરવા ધારે છે, તે સઘળું બધાની આગળ સર્વોત્સવમાં રજુ કરી દે છે. પૂરી માહિતીની જેને ઇચ્છા હોય તે એનાં પુસ્તકો વાંચી લે; પણ આ લેખમાટે તો બેજ શબ્દોમાં એની કામીઆગરી જણાવી શકાય; નિર્વાચન (ક્રૉસ બ્રીડીંગ) અને સંગ્રહણ (સાર્ટન આઉટીંગ). બે જુદી જુદી જાતનાં પુષ્પોના પુંકેસર અને સ્ત્રીકેસર મેળવી નવી જાત ઉત્પન્ન કરવાની કળાને નિર્વાચન કહે છે અને એકજ જાતમાંથી પસંદ કરી તેમાંથી છોડ ઉગાડી, તે પૈકીનાં સારાં બીજ સંગ્રહી, વળી ફરીથી તેમાંથી... એમ બે પાંચ સાત પેઢીસુધી વીણી વીણીને બીજ સંઘરવું એ વીણામણ (સાર્ટન આઉટીંગ)

આ બન્ને વાત સાચી અને [illegible] છે. '[illegible]' [illegible] અને વનસ્પતિ [illegible] છે અને [illegible] માનની કે પણ [illegible]–પ્રથમ પેદા થઈ. [illegible] નો સંયોગ સાધવો અને તેની પાછળ અથાગ પરિશ્રમ, [illegible] પ્રમાણમાં માપવાં એ 'બુરબેન્ક'ની [illegible] નહિ, કરતો નહિ, પણ કેટલા પ્રયોગો 'બુરબેન્ક' કરીને [illegible] આગળ જાય છે અને આપતા જાય છે [illegible] તેનાથી વધારે કરી બતાવવાની એની ઝંખના છે. પોતાનું ધાર્યું પરિણામ ન આવે [illegible], ચિત્તનું મન પરિપૂર્ણપણે સંતોષ ન પામે, ત્યાંસુધી [illegible] સેવતા હારે નહિ, એવી તેની ખાસિયત છે. નાની [illegible] એકઠ કરવા છે–અને લાખો છોડ પ્રયોગમાટે ઉછેરવાના [illegible] લીલી કાચી બાળીના એ બાળી મૂકે છે. [illegible] કિંમત દસ-હજાર ડૉલર થાય છે. આપણે ત્યાં અને અમેરિકામાં એ [illegible] પ્રયોગ કરનારાઓને એમ કરવાની જરૂર ન પડે અને થોડીક મહેનત અને [illegible] સારાં પરિણામ આવી શકે; પણ બુરબેન્કને તો પોતાનું ધાર્યું જ કરવાની અને તે ન થાય ત્યાંસુધી પૂરી ધીરજથી પ્રયોગ કર્યા કરવાની ટેવ. દરેક વર્ષે લાખો બીજનાં ઘર કરે, તેમાંથી પરાણે પાંચ–પચાસ છોડ પસંદ કરે અને તેનાં ત્યન કરી મોટાં થાય, ત્યારે તેનાં બીજ ઉતારી તેના ફરી લક્ષાવધિ પર ઉછેરે. એમ પચાસ પચાસ પેઢી સુધી મહેનત કરે, ત્યારે એકાદ છોડ એને મનપસંદ પરિણામ આપે. ઉપર જણાવી ગયેલા કાળા પાઉળ એને ૭ પેઢીના પ્રયોગ કરવા પડેલા, કેટલાકને માટે તો એને પચીસ પચીસ વર્ષનાં ગાળા વાનાંસુધી ધીરજ રાખવી પડેલી. બટાકાની જેડે સન્નેજમાં તો કોઈક જ વાર એ ફાવે છે, ગામ એને અંત–ધીરજ બહુ રાખવી પડે છે.

મોટાં ફળ–ઝાડ જેમને દરેકને બીજમાંથી ઉગી ફળ આપે, ત્યાંસુધી ઓછામાં ઓછાં દસ-બાર વર્ષ જોઈએ. તેના પ્રયોગો પાંચસાત પેઢીસુધી કરવામાટે મનુષ્યની જીંદગી પૂરતી નથી અને બુરબેન્કને નામે તો એવાં અનેક નવીન ફળઝાડ ચડી ચૂક્યાં છે; પરંતુ તેથી આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ નથી. અનેક પ્રયોગને અંતે એણે સિદ્ધ કર્યું છે કે, બીજમાંથી જરાક મોટું ઝાડ થાય એટલે એજ જાતના મોટા વૃક્ષ ઉપર તેની કલમ ચડાવી દેવાથી એ વર્ષમાં ફળ બેસે છે અને તેથી લગભગ ત્રણ પેઢીના અખતરા એકજ પેઢી જેટલા વખતમાં થઈ શકે છે. જ્યાં જ્યાં બની શકે ત્યાં ત્યાં અખતરામાટેનો સમય બને તેટલો ટૂંકો કરવાની એની એક ખાસિયત છે. સતત પ્રયત્નથી એની આંખ, એની ઘ્રાણેન્દ્રિય એવાં કેળવાઈ ગયાં છે કે હજારો નમુનામાંથી એને જોઈતા ચાર-પાંચ નમુના એ પાંચદશ મીનીટમાં જૂદા પાડી શકે. હજારો ફૂલમાંથી સહેજ જૂદી પડતી ગંધવાળું કે સહેજ જૂદા પડતા રંગની ઝાંયવાળું ફૂલ તેને એકદમ જડી આવે. આમ પણ એ સમયનો બચાવ કરી શકે છે. ઘરના ઉછેરમાં, એને ખાતરપાણી આપવામાં અને હવા તથા ગરમી આપવામાં અને ઝીણવટથી તકેદારી રાખે છે. બીજ પણ પોતાની નજર આગળ મંઅરે છે. આમ પ્રયોગ નિષ્ફળ ન જાય, જલદી થાય, એ માટે બધી ઝીણી વિગતો ઉપર એ ખાને ધ્યાન આપે છે.

દરેક ઝાડ કે છોડમાં સૌથી પહેલી વાત એ નિરોગીતાની જુએ છે. જરાય રોગી, નમાલું કે નાતાકાતવગરનું ઘરૂ એ તરતજ ઉપાડી નાખે. ગમે તેવું સુંદર ફૂલ કે સ્વાદિષ્ટ ફળ થવા સંભવ હોય, પણ જો ઝાડ કે છોડ રોગ સામે ટક્કર ઝીલે તેમ ન હોય તો એ આખો અખતરો ફરીથી કરે. જો જંતુ તેનો નાશ કરી શકે, જો ભેજ કે ઉનાથી તેને હરકત આવે, તો ગમે તેટલા જથા-બંધ કે ગમે તેવાં સુંદર ને સ્વાદિષ્ટ ફૂલ કે ફળ આપનાર ઝાડને તે પોતાના બગીચામાંથી દેશપાર કરતાં અચકાય નહિ. બુરબેન્ક પોતાને ત્યાં કોઈ પણ જાતની જંતુનાશક દવા કે પદાર્થ વાપરતા નથી. એને દરેક રોગ સામે ટક્કર ઝીલી શકશે એવી ખાત્રી થયા પછીજ એ ઝાડ બજારમાં મૂકે છે.

આપણે બુરબેન્કના ચરિત્રમાંથી શું શીખીએ? આપણે ત્યાં હવાપાણીની અનુકૂળતા છે, સૂર્યનારાયણની આપણા ઉપર મહેર છે, અનેકવિધ વનસ્પતિ આપણે ત્યાં ઉગે છે, ઉગી શકે છે. આપણે વધારે સારાં ફળ નથી જોઈતાં, વધારે મીઠાશ આપણાથી નથી છરવાય એવી, આપણને

વધારે પેદાશ નથી ગમતી, એવું તો કોઇજ નહિ કહે. આપણને ઠળિયાવગરનાં જાંબુ કે ગોટલા-
વગરની કેરી નથી ભાવતી એમ નથી. પીચના ઠળિયામાંથી બદામ નીકળે એ સૌને ગમે. બટાકા-
ના છોડ ઉપર ટમેટાં ઉગે એ શાકભાજીના બગીચાવાળાને ગમે. ખોરસલીને ચીકુનાં ફળ બેસે
(બન્ને એકજ જાત હોવાથી આ ખ્યાલ હવાઇ નથી) તો સુગંધી પુષ્પ અને સ્વાદુ ફળનો સુ-
યોગ થાય. ખોરના કાંટા અને ઠળિયા બન્ને કાઢી નાખવા જેવી વસ્તુ છે. કાંટાવગરના થોર
દાખલ કરવા જેવી વનસ્પતિ ગણાય. આમાં કશું અશક્ય નથી. કાંટાવગરનાં ગુલાબ આપણે
ત્યાં ઉછરતાં જોયાં છે. રાયણ ઉપર ચીકુની કલમ હાલ થઇ છે. તે કીમીઓ હવે સૌ જાણી ગ-
તેટલો સહેલો થયો છે. રણોલી ખોરની કલમે સદ્ધર થયું, તે સૌ જાણે છે. આજે ગુજરાતમાં ફ-
ઝાડનો શોખ વધ્યો છે, પણ આવડત વધી નથી. થોડા ધનવાનોના બગીચા વગરખીજેથી કે
પાણના અભાવે ફળની ખેતીની પીછેહઠ થશે અને વળનાં પાણી સારૂં હશે તેયે ઘસડી જશે.
આવે વખતે સારા અનુભવી અખતરા કરનારાઓ, આપણાં ખેતીવાડી ખાતાંઓ,
આપણા ખેતીવાડીના ગ્રેજ્યુએટો, આપણા અનુભવી ખેડુતો અને આપણા શ્રીમંત
ધનિકો થોડા થોડા પ્રયોગો કરે, થોડાંક પણ સારૂં વળતર આપે એવાં ફળાઉ ઝાડો ગુજરાત-
ને આપે, તો આપણા ખેતીપ્રધાન દેશમાં લક્ષાવધિ નાણું પેદા કરવાની અને બચાવવાની
તક ગુજરાતને મળે. અરે, નવા પ્રયોગો ન કરવા હોય તો જે પ્રયોગો સફળ થયા છે, તેનો ઉ-
ખલ કરે અને વિસ્તારે તોયે ઘણું છે. માત્ર એ દિશામાં કોઇ પહેલ કરે તેની ખોટ છે. આ-
પણા ખેડુતો ઉદ્યોગી અને મહેનતુ તો છેજ. અજ્ઞાન હશે, જરા નવી ઘરેડમાં પડતાં વાર લાગે
એવા જૂના મતના પણ હશે; પરંતુ પડોશમાં નવી જાતના પ્રયોગ થતાં જુએ અને પોતાનીજ જેવી
જમીનમાં પોતાને મળે તે કરતાં વધારે નફો થતો જુએ તો એ નવા પ્રયોગનો લાભ ન ઉઠાવે એટલા
મૂર્ખ નથી અને અહીંજ સરકાર અને ધનવાનોનું કાર્યક્ષેત્ર છે.

બુરબેન્કને હજુ ઘણું કરવાની ઉમેદ છે. હજુસુધી જે કર્યું છે, તે કરવા ધાર્યું છે તેના હિસ્સે
કાંઇજ નથી; અને જે કરી શકાય તેવું છે તેનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ છે, એમ એ આજે એંશી
વર્ષની ઉંમરે કહે છે. "હજુ તો મેં મારૂં કાર્ય માત્ર આરંભ્યું છે. ઝાડને માણસના ઉપયોગમાં
લાવવાના કામની હજુ શરૂઆત છે. ભવિષ્યમાં હું ઝાડ અને છોડ ઉપર વધારે ફળ બેસે એમ ક-
રવા ઇચ્છું છું, પણ એના કરતાં તેમને અધિક મિષ્ટ, અધિક સારવાન અને ખુશનુમા બનાવવા
ઇચ્છું છું. એમાં એવા ગુણો ઉતારવા ઇચ્છું છું, કે જેથી તે બહુ દિવસસુધી સુરક્ષિત રહી શકે,
સડે નહિ, એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ મોકલતાં ખરાબ ન થાય અને એમાંનો પ્રત્યેક ઝેરી
કે હાનિકારક અંશ દૂર થઇ જાય. ભાગ્યે એવો કોઇ દિવસ વીતતો હશે, કે જ્યારે કાંઇ નેકું
નવી વાત હું ન શીખતો હોઉં. કામ કરનારે છોડને ઓળખવા એ અત્યંત આવશ્યક વાત છે.
આવતા પાંચ વર્ષમાં આજસુધી નથી કર્યું એટલું કામ કરવા ધારૂં છું."

બુરબેન્ક કેવળ બગીચાવાળો નથી. એને હૈયે દેશદાઝ છે. એણે પ્રયોગો કરીને ઝાડપાન
ઉછેરવા ઉપરાંત મનુષ્યની (એ "માનવ-છોડ" કહે છે) ઉછેર ઉપર પણ વિચાર કર્યો છે.
એના મત પ્રમાણે જન્મ અને વૃદ્ધિ વનસ્પતિ–પશુ–મનુષ્ય ત્રણેમાં એકજ રીતે થાય છે. નરમાદા-
નો સંયોગ એ ત્રણેમાં ઉત્પાદનકારણ છે. હવાપાણી અને બરદાસ્તથી ત્રણે વૃદ્ધિ પામે છે.
બીજગત ગુણ–અવગુણ પેઢીઉતાર ત્રણેમાં ઉતરે છે. 'ક્રૉસ બ્રીડીંગ' અને 'લાઇન બ્રીડીંગ'
પશુમાં આપણે અજમાવીએ છીએ, વનસ્પતિમાં અજમાવીએ છીએ, મનુષ્યમાં અજમાવી શકીએ-
અજમાવી જોવાં જોઇએ. વનસ્પતિ અગર પશુની પેઠે મનુષ્યોની પ્રયોગશાળા તો નજ થાય, પણ
લગ્ન વખતે યોગ્ય કાળજી રાખવામાં આવે તો પ્રજા જરૂર સુધરે. કોની સાથે લગ્ન કરવાં એના
કરતાં કોની સાથે ન કરવાં, એ વાત ઉપર વધારે કાળજી રાખી શકાય; અને બીજી વાત પ્રજા-
ઉછેરની. એમાં જરૂર આપણે વધારે ધ્યાન આપવું ઘટે. જેટલાં જતન ઝાડ કે પશુના કરીએ
જેટલી કાળજી આપણા માનીતા ગુલાબ કે મોગરાના ખાતર પાણીની રાખીએ, તેટલી અને તેથી
અનેકગણી વધુ કાળજી આપણા ભવિષ્યના પ્રજાજનની ન રાખીએ, એ મૂર્ખાઇ નહિ તો બીજું
શું ? પેઢીઉતાર ગુણ સચવાય, દુર્ગુણ નાશ પામે, પ્રજા સશક્ત અને સુંદર બને, એ અ-
તરફ નજર રાખવી ઘટે અને વનસ્પતિ અને પશુઉછેર શાસ્ત્રમાંથી શોધેલાં સત્વો શક્ય હોય

આ [illegible] મહાત્માને [illegible] ... [illegible] ... શ્રદ્ધાની [illegible] ... [illegible] ... [illegible] ... ગણાય છે. [illegible] ... [illegible] ... એ આખું અપ્રસ્તુત છે.

હરિનામરૂપી રસાયણ સાથે પાળવાનું પથ્ય

(સંત હરિદાસકૃત)

(એસા ધ્યાન શિવ હરીહર કા ધરકર આમન વાલંભર કા—એ રાગ.)

હરિનું નામ રસાયણ સેવે પણ જો પથ્ય પળાય નહીં,
નામ રટણનું ફળ નવ પામે ને ભવરોગ ટળાય નહીં. ૧

પહેલું પથ્ય અસત્ય ન વદવું નિંદા પરની થાય નહીં,
નિજવખાણ કરવાં નહીં સુણવાં વ્યસન કશુંએ કરાય નહીં. ૨

હરિજનને દુભાય ન જરીએ હરિજન નિંદા થાય નહીં,
ખળ આગળ હરિનામ તણા ગુણ ભૂલે પણ વરણાય નહીં. ૩

હરિહર માંહે ભેદ ગણીને વિતર્ક વાદ વદાય નહીં,
વેદશાસ્ત્ર આચાર્યવરોનાં વચનો ઓલંઘાય નહીં. ૪

નામતણા અતુલિત મહિમાને વ્યર્થ વખાણ ગણાય નહીં,
છે હરિનામ હવે ડર શો એમ જાણી પાપ કરાય નહીં. ૫

છે હરિનામ હવે ડર શો એમ નિજ કર્તવ્ય તજાય નહીં,
નિજ વર્ણાશ્રમ ધર્મ સાચવી દુર્જન સંગ સજાય નહીં. ૬

પરનારી માતા સમ લેખી કદી કુદૃષ્ટિ કરાય નહીં,
ત્યમ,પરધન પાષાણ ગણીને નિજ અભિલાષ ધરાય નહીં. ૭

જીવ સઘળા હરિના જાણીને કોઇને કષ્ટ અપાય નહીં,
મન વાણી કાયાથી કોઇનું કિંચિત કડું થાય નહીં. ૮

હું હરિનો હરિ છે મમ રક્ષક એહ ભરુસો જાય નહીં,
જે હરિ કરશે તે મમ હિતનું એ નિશ્ચય બદલાય નહીં. ૯

ઇતર નામ સરખું સાધારણ હરિનું નામ ગણાય નહીં,
લૌકિક ધર્મની સાથે નામને કદીએ સરખાવાય નહીં. ૧૦

કર્યું કરું છું ભજન આટલું જ્યાં ત્યાં વાત કરાય નહીં,
હું મોટો સુજને સૌ પૂજે એ અભિમાન ધરાય નહીં. ૧૧

આ સૌ પથ્ય હૃદયમાં રાખી કદીએ પણ ભુલાય નહીં,
નામ રસાયણ સુખથી સેવે તો તે એળે જાય નહીં. ૧૨

સ્વલ્પ કાળમાં સિદ્ધિ મેળવે ત્યાં સંદેહ જરાય નહીં,
શ્રી હરિદાસ તણા સ્વામીને મળતાં વાર જરાય નહીં. ૧૩

ધર્મવીર હકીકતરાય

('[illegible]ભૂમિ' તા. [illegible] ના અંકમાંથી)

ધર્મવીર [illegible] મહમદશાહ રંગીલાના શાસનકાળમાં સંવત ૧૭૮૦ માં પંજાબના [illegible] નગર સિયાલકોટમાં થયો હતો. એના પિતાનું નામ ભાગમલ અને માતાનું નામ [illegible] હતું. [illegible] ભાગમલ [illegible] લાહોરના હાકેમના દરબારમાં એક [illegible] હતા. [illegible] હકીકતરાયજીનો વિવાહસંબંધ [illegible] થયો હતો. (જ્યારે હકીકતરાય પોતાને [illegible] ધર્મની [illegible]. આ ઉપદેશની [illegible] પોતાને ઘેર આવી શાળામાં ભણવા [illegible] હકીકતરાયની ઉમર બાર વર્ષની હતી.

× × ×

[illegible] એક દિવસ [illegible] મુસલમાનના છોકરા [illegible] હકીકતરાયની [illegible] કરી. તેમણે મહાશક્તિ શીતાજીને ગાળો દેવા માંડી અને [illegible] હકીકતરાયથી [illegible] ન રહેવાયું. તેમણે પણ તેના ઉત્તરમાં મહમદ સાહેબની દીકરી [illegible] મુસલમાન છોકરાઓએ શીતાજીને માટે [illegible]. આથી મુસલમાન છોકરાઓએ મળીને હકીકતરાયને ખૂબ માર્યો. મૌલવી [illegible] આવ્યા કે તરતજ તેમને મુસલમાન છોકરાઓએ કહ્યું કે, કાફર હકીકતે [illegible] ફાતિમાને ગાળો દીધી. હકીકતરાયે તેના જવાબમાં કહ્યું કે, પહેલાં એમણે ભગવતી શીતાજી [illegible] ગાળો દીધી, તેજ શબ્દો મેં ફાતિમાને માટે કહ્યા છે. એ સાંભળતાંજ મૌલવી સાહેબનો પારો ચઢી ગયો. હકીકતરાયને લાત, મુક્કા,સોટીઓથી ખૂબ માર્યો અને પછી [illegible] હકીકત લખીને તેને કાજીની પાસે મોકલી આપ્યો.

કાજીએ હુકમ કર્યો કે, જો હકીકતરાય તોબાહ પોકારીને મુસલમાન થઈ જાય તો તેને છોડી દેવો; નહિ તો તેની ગર્દન મારવી. આ હુકમ સાથે [illegible] મુકર્દમો [illegible] સિયાલકોટના હાકેમ અમીરબેગની પાસે મોકલી આપ્યો.

× × ×

અમીરબેગે કાજી અને મૌલવીના મોઢેથી સર્વ વૃત્તાંત સાંભળીને ઉત્તર આપ્યો કે:-"બાળકોનું લડવું, ઝગડવું અને ગાળાગાળી કરવાનું હમેશ થયાંજ કરે; માટે એવી બાબતોમાં સારા અને વિચારશીલ માણસોએ ધ્યાન આપવું ઉચિત નથી; માટે આપ એ ઝગડાને વધારે ના જગાડો. છોકરાઓને ધમકાવી છોડી મૂકો હકીકતરાયને પણ સારી રીતે ધમકાવી જવા દો.

કાજીએ કહ્યું કે, ધર્મની આજ્ઞામાં બુદ્ધિ અને ન્યાયનો અવરોધ નથી આવી શકતો. એણે તો કુરાન અથવા તરવારને આધીન થવું જોઇએ. અમીરબેગ આ ઘોર અત્યાચાર કરવાનું ચાહતો નહોતો, એટલામાટે તેણે પોતાને માથેથી આ બલા ટાળવામાટે હકીકતરાયનો મુકર્દમો લાહોરના સુબેદારની પાસે મોકલી આપ્યો.

× × ×

હકીકતરાયની સાથે તેની મા, બાપ, નાનકડી વિવાહિતા સ્રી અને નગરનાં સેંકડો માણસો લાહોર ગયાં.

જ્યારે કાજીઓએ કોઇ પ્રકારથી માન્યું નહિ, ત્યારે લાચારીથી સુબેદારે હકીકતરાયનું શિર કાપવાની આજ્ઞા કરી. આ આજ્ઞા સાંભળતાંજ હકીકતરાયની મા ગાંડાની પેઠે દોડી અને હકીકતરાયને છાતીસરસો ચાંપી રોતી રોતી કહેવા લાગી –'બેટા! મુસલમાન થઇ જા; જીવતો હોઇશ તો તારી મૂંઠ જોઇને પણ મારી આંખો ઠરશે! તારાસિવાય અમારી–વૃદ્ધોની સેવા કોણ કરશે?'

હકીકતરાય હાથ જોડી બોલ્યો કે:–"માતાજી! જે મળમૂત્રના શરીરને માટે આપ આટલું રુદન કરો છો અને મને ધર્મથી પતિત કરવાનું ચાહો છો, તે એક દિવસ માટીમાં મળી જવાનું ને? જનની! આપણો આર્યધર્મ છોડીને તારી કુખને અને પિતાજીના વંશને કલંકિત કરવા નથી

વાલ્નો! હું હિંદપુત્ર છું! જીવને માટે મારો [illegible]
નથી. આપ મારા આ નાશવંત શરીરની ચિંતા છોડી દો અને [illegible]

જલ્લાદ હકીકતનો હાથ પકડી વધસ્થાને લઈ ગયો; પરંતુ હકીકતરાય [illegible] વિકરાળ ચહેરો અને હાથમાંના ચળકતા [illegible] તેના હાથમાંથી [illegible] પડી ગઈ, હકીકતરાયે [illegible] ઉપાડી જલ્લાદના હાથમાં આપી કહ્યું કે:—"ભાઈ! તેમાં તારો કાંઈ દોષ નથી. તું તારા સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કર.' ક્ષણવારમાં નવીન [illegible] હકીકતરાયના શિરચ્છેદ [illegible] તરવાર ચલાવી! પ્રાણી માત્ર [illegible] ધર્મવીર હકીકતરાયનો આત્મા આ નશ્વર વિશ્વ-માંથી પરલોકમાં પ્રયાણ કરી ગયો. ધન્ય છે એ ધર્મપરાયણ વીર હકીકતરાયને!

આર્યજનનિ! ભારતભૂમિ! તું હકીકતરાય જેવા આવા ધર્મવીર સંતાનોને ઉત્પન્ન કરી પોતાના નામને એકવાર પુનઃ સંસારમાં વિખ્યાત કર!!

હે ઈશ્વર! પરમાત્મન! તું આર્યોના હૃદયમાં હકીકતરાય જેવા આત્મબળની સ્થાપના કર, કે જેથી આજે તારા પવિત્ર વૈદિક ધર્મના મહત્વને જાણી આખા આર્ય જનતાની [illegible]!!!

શ્રીરામતીર્થ—યશોગાન

લેખક-(વિયોગી હરિ-માધુરી-વર્ષ ૩, ખંડ ૨ માંથી)

(છપ્પય)

(૧)

જયતિ દેશ ઉદ્ધરન, મોહ-તમ-હરન કલાધર, સૌમ્ય મૂર્તિ, નિર્ભાંત, શાંત, સમ, દાંત, દયાકર;
ઓજસ્વી, મતિમાન, ધ્યાન-રત, પ્રણ-પરાયન, બ્રહ્મચર્ય-વ્રત-ધીર, ધીર-બર, જ્ઞાન-રસાયન.
અતિ ઉદ્ભટ નિગમાગમ-સુભટ, શુભ તપોધન, જય-જયતિ;
જય બ્રહ્મ-બિમલ-પંકજ-રસિક, રામતીર્થ-મધુકર જયતિ.

(૨)

જયતિ એક જાતિય ભાવ-ભાવક, ભુવ-નાયક; રાષ્ટ્ર-વાદ-આચાર્ય, રાષ્ટ્ર-ગૌરવ-ઉન્નાયક;
દેશ-ભક્તિ-રસ-મધુપ, દેશ-કલ-કીર્તિ-કલાપી, સ્વર્ગાધિપ સ્વાતંત્ર્ય-મંત્ર-સ્વર મધુર-અલાપી.
ભુવિ-ભારત-જનની-પ્રિય-સુવન, જીવન-ધન, સહૃદય, સદય;
જય બંધન મત્ત-ગયંદ-હિત, રામતીર્થ-મૃગપતિ અભય.

(૩)

જયતિ કૃષ્ણ-પદ-પદ્મ-સરસ-મકરંદ-મધુવ્રત, શ્રીવૃંદાવન-રસિક, ભાવના-ભરિત, રાસ-રત;
જયહિમાદ્રિ-શિત-શિખર-રમણ,કૈલાસ-ઉપાસી, 'સોઽહમસ્મિ'ધ્વનિ-વૃત્તિ-બિમલ-ગિરિ-ગુહાનિવાસી.
નિત પરમ પૂત, અવધૂત-બર, સુંદર, સહજ સમાધિમય,
સુરસરિતા-ગંગ-તરંગ-કલ-કેલિ-કલોલ-મરાલ જય.

(૪)

નિખિલ શાસ્ત્ર-નિષ્ણાત,બદ-બેદાંત-બિભૂષિત, તપ્ત સ્વર્ણ-સમ શુદ્ધ, બુદ્ધ, અતિ અમલ, અદૂષિત;
ભાનુ પ્રચંડ, અખંડ દંભ-પાખંડ-બિનાસક, દિવ્ય જ્યોતિધન, કર્મ-કુશલ, સદ્ધર્મ-પ્રકાશક.
પરિપૂરન પ્રતિભા-પ્રભા-ધર, પરાપરા-પંડિત-પ્રબર;
જય આર્ય ઈષ્ટ-પથ-પથિક ઋષિ રામતીર્થ કલિ-કલુષ-હર.

(૫)

દિયૌ ત્યાગિ સરબસ્વ ધારિ કૌપીન કમંડલ, હાથ અસન-ગદ સત્ય-ધ્વજા રોપી મહિ-મંડલ;
કિયા બિજય મદ-લોભ, કામ કૌ અજય સમર મુનિ,સત્ય-સેતુ બનિ યા ભૂતલ પૈ ભયૌ અમર-ધુનિ.
નિત-નિત નૂતન તવ ગુન-ગનનિ ગાવૈં હમ સબ દ્રોહ તજિ;
સબ સદાચાર-રત રહૈં નિત લહિ સ્વતંત્રતા-સુખ સહજિ.

[illegible]

આ પણ એક કુદરતની અજબ બલિહારી છે.

ચોવીસ ઈશ્વરાવતારનું નામસ્મરણ

ગંભીર ચોપાઈ.

જય જય આદિ વરાહ, મીન વામન મન્વંતર; સનકાદિક નરસિંહ દેવ, નર પ્રભુ ધન્વંતર;
કપિલ કમઠ હયગ્રીવ, હંસ હરિ નર નારાયન; ઋષભદેવ રઘુવીર, કૃષ્ણ પરિબ્રહ્મ પરાયન.
બુદ્ધ નિકલંકી વ્યાસ, પૃથુ પૃથ્વી કે ઈશ; પરશુરામ અભિરામ, યજ્ઞપત એ ચોવીશ;
જિનકે પદ અરવિંદ, વંદ મુનિ વંદન કરહીં; તિનહિ ચરનકિ રેનુ, સદા મેરે શિર ધરહીં.
પાદકિ રેનુ પ્રસાદ, ખુલે અનુભવકે લોચન; દેખ્યા ચેતન બ્રહ્મ, ભયા જિનતેં ભવ મોચન;
અબ ન રહીં ભવરૂપ, રૂપ નિજ અપના પાવા; દેવા ગુરુ દયાલ દવા, કરી મોહિ બનાવા.

નવી મા હોય તો નવો બાપ પણ થાય ને?

(હિંદુસ્થાન તા. ૩-૮-૨૧ માંથી)

[બાપદીકરો ઓટલાપર બેસી વાતો કરતા હતા. બાપે છોકરાને કહ્યું કે:–" આ તારી નવી માને તારે બા કહેવી."]

છોકરોઃ–બાપજી! તમે મારેમાટે નવી મા કેમ લઇ આવ્યા?

બાપઃ–તારી જુની મા મરી ગઈ એટલે તને ગમે નહિ તેમાં.

છોકરોઃ–ત્યારે બાપા તમે મરી જશો, ત્યારે મારી આ નવી મા મારેમાટે કોઇ નવો બાપ લઇ આવશે કે?

બાપઃ–એર ગધેડા, એમ તારાથી બોલાય કે?

છોકરોઃ–કેમ બાપા! એમાં ખોટું શું?

બાપઃ–તારી માથી બીજીવાર પરણાયજ નહિ.

છોકરોઃ–ત્યારે બાપા! તમને પરમેશ્વરે પરવાનગી આપેલી કે તમારાથી મારેમાટે જોઇએ તેટલી મા અણાય?

એક પ્રચંડ વ્યાયામસંઘ

('હિંદુસ્થાન' તા. ૮-૧૧-૨૬ના અંકમાંથી)

ગુજરાતમાં તેનું અનુકરણ થવાની જરૂર

છેલ્લી લડાઇ પછી ઝેકોસ્લોવાકીઆ એ દેશ સ્વતંત્ર થયો છે. તે પહેલાં બોહેમીઆના એક ભાગતરીકે તે ઑસ્ટ્રીઆના તાબામાં હતો; અને ઑસ્ટ્રીઆના તાબામાં હતો ત્યારથીજ ત્યાં વ્યાયામ સંઘની ચળવળ શરૂ થઇ હતી. હાલમાં હિંદમાં અને ખાસ કરીને ગુજરાતમાં વ્યાયામ તરફ લોકાભિરુચિ વધતી જાય છે તેવે વખતે, ઝેકોસ્લોવાકીઆમાં ઉભી થયેલી પ્રચંડ વ્યાયામ સંસ્થાની ચળવળ ઉપરથી એવી સંસ્થાઓની સંઘટના કેવી રીતે કરવી તે સંબંધમાં વાચકોને કંઇ જાણવાનું મળશે, એમ સમજીને આ લેખ આપવામાં આવે છે.

આ સંઘટનાનું 'સોકોલ સંઘટના' એવું નામ છે. સોકોલ એટલે કાકાકૌઓ અને સંઘના પ્રત્યેક સભાસદની ટોળીમાં સંઘના ચિહ્નતરીકે કાકાકૌઆનું એકેકું પીછું હોય છે, તેથી એ ચળવળનું નામ 'સોકોલ ચળવળ' એ નક્કી થયેલું છે.

'બળવાન શરીર'

આ ચળવળના પ્રવર્તક ડૉ૦ મીરોસ્લાવ ટીરશ એ એક જૂની-નવી કળાના અભ્યાસી અને તત્ત્વજ્ઞાની હતા. ગ્રીસ અને ઇટલીનો સ્ફુર્તિમય પ્રાચીન ઇતિહાસ વાંચીને ઝેક રાષ્ટ્રની સ્વતંત્રતા ઘેર કરવા સારૂ માનસિક અને શારીરિક તૈયારી કરવી એ હેતુથી તેમણે આ ચળવળ શરૂ કરી. ઇ૦ સ૦ ૧૮૬૦માં ઑસ્ટ્રિયાની આપખુદ સત્તાનું જોર કમી થયું તે વખતે ડૉ૦ ટીરશ માત્ર ૨૮ વર્ષના જુવાન હતા. તે પછી બે વર્ષ પૂર્ણ તૈયારીમાં ગાળી ૧૮૬૨ની સાલમાં પોતાના ધ્યેયનું નાનકડા પ્રમાણમાં દિગ્દર્શન કરવામાટે તેમણે એક વ્યાયામ મંડળ સ્થાપન કર્યું. ડૉ૦ ટીરશની કલ્પના અને ઉદ્દેશ રાષ્ટ્રીય નેતાઓએ માન્ય કર્યાં અને તેમણે તાબડતોબ તેનો પ્રચાર કર્યો. દેશનો પરતંત્રતામાંથી ઉદ્ધાર વ્યાયામ સંઘટનાની મારફત કરવો, એ કલ્પના જર્મનીની એકીકરણની ચળવળમાં 'ટરનવેરીન' નામની વ્યાયામ સંસ્થાના કામ ઉપરથી ડૉ૦ ટીરશને સૂઝેલી હોવી જોઇએ; પણ ટીરશે જર્મન સંઘટનામાંના વધારાના કડક નિયમોનો ભાગ કાઢી નાખીને તેને બદલે સ્વયંસ્ફુર્ત સહકારી ખાતાના તત્ત્વ ઉપર આ ચળવળ શરૂ કરી. વ્યાયામની સાથે સાથે માનસિક ઉન્નતિને પણ તેટલુંજ મહત્ત્વ આપવાથી તેને રાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું. 'બળવાન શરીર' એવું આ સંસ્થાનું ધ્યેય હોવાથી એક એકલાથી કશું વળે નહિ, સઘળા લોક આ સંઘટનામાં સામેલ થાય તોજ કામ પાર પડી શકે. એવું સમુદાયમાટેનું ધ્યેય પણ આ ઘટનામાં સભાસદો સમજ્યા હોવાને લીધે તેને પ્રજાકીય સ્વરૂપ પણ સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રાપ્ત થયું.

પાંચ લાખ સભાસદ

ડૉ૦ ટીરશને પહેલા ફુગનર નામના એક શ્રીમાન વેપારીની સહાયતા મળી. એ વેપારીએ પોતાનું તમામ નાણું પ્રેગમાં મધ્યવર્તી વ્યાયામશાળા બાંધવા સારૂ આપ્યું. એજ વેપારીની પુત્રીએ ડૉ૦ ટીરશની સાથે લગ્ન કર્યું અને ૧૮૮૪ ની સાલમાં ટીરશ ગુજરી ગયા પછી આ સોકોલ ચળવળ તેની પત્નીએ પૂરેપૂરી ખંતથી ચાલુ રાખી. હાલમાં આ ચળવળના અધ્યક્ષ ડૉ૦ જોસફ સીનર છે અને એ સંસ્થાના કુલ ૫,૦૦,૦૦૦ સભાસદો હોઇ તેમાં અડધોઅડધ સભાસદો પુરુષ, ૧ લાખ સ્ત્રીઓ, ૯૦ હજાર તરુણ સ્ત્રીપુરુષો અને ૨૨ હજાર બાલકબાલિકાઓ છે. આ સંઘટનાની સગવડમાટે ૫૩ જૂદા જૂદા પ્રાંતવિભાગો કરેલા હોઇ તેના તાબામાં એકંદર ત્રણ હજાર કરતાં પણ વિશેષ સ્થાનિક સોકોલ સંસ્થાઓ છે. પ્રત્યેક સભાસદને વાર્ષિક લગભગ ૭ શિલિંગ જેટલી ફી આપવી પડે છે. તેમાંનો ૧ શિલિંગ પ્રાંતિક સંસ્થાઓમાટે હોય છે અને તે સંસ્થા તેમાંથી ૪ પેન્સ મધ્યવર્તી સંસ્થા તરફ મોકલે છે.

ખાસ મહોત્સવ

આ સંઘનો દર પાંચ-૭ વર્ષે એક ખાસ મહોત્સવ કરવામાં આવે છે અને તે માટે સભાસદ દીઠ ૨ શિલિંગ જેટલો ફાળો એકઠો કરવામાં આવે છે. ચાલુ સાલમાં એવો મહોત્સવ થયો હતો.

એક લાખ પાઉન્ડ જેટલો ફાળો ભરાયો. એ ફાળામાંથી હજારો પ્રેક્ષક, હજારો લોકોની મેદની પન જોઈ શકે એવો એક મોટો ગોળ મંડપ બાંધવામાં આવ્યો હતો. તેમાં શારીરિક શ્રમનાં અને કુરીનાં કામ સભાસદોએ હોંસથી અને કશા પણ બદલાની આશા નહિ રાખેલી હોવાથી ખર્ચ ઓછો થયો; કારણ મહોત્સવનું તમામ ખર્ચ–સભાસદોને રહેવા તથા જમવાની સગવડ વગેરે ખર્ચ–કાઢીને બાકી કેટલાંક નાણાં વધ્યાં તે પ્રેગ ખાતેના મધ્યવર્તી વ્યાયામ મંડળનો વિસ્તાર કરવામાં ખર્ચાવાના છે.

પ્રશંસનીય તાલીમ

આ વાર્ષિક ઉત્સવમાં વીકહેમ સ્ટીડ નામનો લેખક હાજર હતો. તેણે 'રીવ્યુ ઑફ રીવ્યુઝ' માસિકના ગયા મહિનાના અંકમાં આ સંબંધમાં લેખ લખ્યો છે. તેમાં પ્રસ્તુત ઉત્સવનું વર્ણન કરતાં તે લખે છે કે, પા માઈલ લાંબા અને ૩૦૦ યાર્ડ પહોળા મેદાનની આસપાસ ૯૦,૦૦૦ પ્રેક્ષકોથી ભરાયેલો મંડપ માનવમેદનીથી ખળભળી રહેલો, તેમ છતાં બીજાં ૧૦,૦૦૦ માણસો ત્યાં ઉભાં જોઈ શકે તેવી બીજી વ્યવસ્થા કરેલી હતી. સમારંભના આરંભમાં ચારે તરફ ચાર માનદાર દરવાજામાંથી પ્રેક્ષકો મળતાંજ પડદા બાજુએ હઠાવીને પ્રત્યેક દરવાજામાંથી ૨૦×૧૮૦ એમ ૩૬૦૦ માણસોની ચાર ટોળી બૅન્ડના અવાજોમાં નૃત્ય કરતા મેદાનમાં દાખલ થયાં. પ્રત્યેક દરવાજા ઉપર એકેક બૅન્ડ રાખવામાં આવ્યું હતું. સફેદ સદરા, જામલી ઇજાર, કાળી ટોપી અને તેમાં કાકાકૌઆનું પીછું, એ સોકોલ સંઘટનાનો પહેરવેશ છે. બૅન્ડના તાલમાં તેમણે જૂદી જૂદી જાતની કસરતો કરી બતાવી. સૌની હિલચાલ સહજ હોવા છતાં એકજ સમયે, એકજ સરખી થતી. આ સમારંભના પહેલા દિવસે વાદળ ચઢી આવ્યાં અને કવાયત ચાલુ હતી. તેવામાંજ જોસબંધ વરસાદ પડ્યો અને સઘળા લોકો ભીંજાઇ ગયા. તેમના પગ નીચે કીચડ કીચડ થઇ ગયો, પણ તેમાંથી કોઇએ હું કે ચું સુદ્ધાં કર્યું નહિ. જાણે કશું બન્યુંજ ન હોય એવી બેફિકરાઇથી સઘળી કવાયત પાર પડી. આજ વખતે મંડપની બહાર સ્ત્રીઓ પણ ઉભી હતી. તે પણ વરસાદથી સહેજ પણ ડગી નહિ. પુરુષોની કવાયત થઇ રહ્યા પછી ૧૨,૮૦૦ સ્ત્રીઓએ એજ પ્રમાણે વરસાદ કે કીચડની પરવા ન કરતાં કવાયત કરી. આ સંઘટનામાં માત્ર બાહ્ય દેખાવ અથવા તો સમારંભપૂરતુંજ લક્ષ અપાતું નથી; પરંતુ 'સોકોલ'નો પ્રત્યેક સભાસદ દૃઢ વફાદાર અને સદાચરણી થવો જોઇએ, એવી વ્યવસ્થા છે. આ સમારંભ જોયા પછી વીકહેમ સ્ટીડના મુખમાંથી સાહજિક એવા ઉદ્‌ગાર નીકળી ગયા કેઃ–" આ વ્યાયામ સંઘટના નથી પણ એક ફોજ છે; અને મધ્ય યૂરોપમાં ઉત્પન્ન થયેલ આ સંઘટના યૂરોપના ભાવિ ઇતિહાસપર ભારે અસર કરનારી નિવડશે." ગુજરાતીઓ કોઇ પણ સમારંભ વખતે વરસાદ પડે ત્યારે કેવળ ભીંજાવાના ડરથી જે અકળાટ-ગભરાટ બતાવી દોડાદોડ કરી મૂકે છે, તેમણે આ સોકોલના સ્ત્રી-સભાસદો પાસેથી પણ તાલીમનો એટલો પાઠ શીખવા જેવો છે!

"કોઇ પણ વસ્તુ પૂરી રીતે અને બરાબર રીતે કરવાઉપરજ તે સારી થવાનો આધાર રહે છે."

"પ્રકાશ મેળવવા મહેનત કરનાર આત્માની પોતાની અંદરજ પ્રકાશ રહેલો હોય છે."

"જેઓ ભૂતકાળનો ખેદ કર્યા કરે છે અને ભવિષ્યથી બીધા કરે છે, તેઓ વર્તમાન જીવનની પવિત્ર પળોનો લાભ લઇ શકતા નથી."

"આપત્તિ હીરાકણીસમાન છે–જેનાવડે ઈશ્વર પોતાનાં જવાહિરોને ઓપ આપે છે."

"કોઇ પણ શુભ કાર્યમાં તમારો પરાજય થાય ત્યારે તમારે સમજવું કે, હવે વિજય સમીપમા છે."

"આમદ અને દૃઢ નિશ્ચયના ખરી કસોટી નિષ્ફળતા છે." ("આગળ ધસો"માંથી

આનું નામ તે રામરાજ્ય !

('હિંદુસ્થાન' ૨૪-૧૨-૧૯૨૨ ના અંકમાંથી)

ઝાપાટાલેન્ડ-એક ઉદ્યોગવાદી પ્રજાસત્તાક

જ્યાં ખાનગી મિલ્કત, નાણું, ખરીદ-વેચાણ જેવું કાંઇજ નથી-મોટા પ્રમાણમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્ય

એક ભાઈ અમને ૪૦૦૦૦૦૦ માણસોના બનેલા એક ઉદ્યોગી પ્રજાસત્તાકનો નીચેનો હેવાલ મોકલે છે. એની શરૂઆત ૧૯૧૧ માં દક્ષિણ મેકસીકોમાં કરવામાં આવી હતી. અહેવાલ ૧૯૧૯ માં પ્રકટ થયો હતો.

આ પ્રજાસત્તાકનું અસ્તિત્વ હવે છે કે નહિ તે અમે જાણતા નથી.

નામ

(ઝાપાટાલેન્ડ નામ અહીં એક દક્ષિણ મેકસીકોના મધ્યમાં આવેલા ઉદ્યોગી યુનિયનને આપવામાં આવેલું છે. પ્રજાસત્તાકના લશ્કરના કમાન્ડર-ઇન-ચીફ જનરલ ઝાપાટાના નામ ઉપરથી આ નામ પડયું છે. જનરલ ઝોગ જેઓ હાલ કેલીફોર્નીઆ યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરે છે તેમના મોઢાનો નીચેનો હેવાલ છે. એનો પોતાના દેશમાં લશ્કરના ઇજનેર ખાતામાં તેઓ મેજર જનરલ છે.)

તમે અમારા પ્રજાસત્તાકને ઝાપાટાલેન્ડ કહો છો; કારણકે અહીં અમેરિકામાં હજી વીરપૂજા છે; પણ અમે તો એને 'ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાનું ઉદ્યોગી યુનિયન' એવું નામ આપ્યું છે. એક માણસની વ્યક્તિપ્રતિભાથી ચાલતો આ દેશ નથી; પણ આચરણમાં મૂકેલું એ સમાજવાદી રાજ્ય છે.

નાણું, ખૂન, છૂટાછેડા વગેરેનો અભાવ

નાણાંવગર, રાજતંત્રવગર અને તકરાર કર્યા વગર સાત વર્ષસુધી ૩૦ લાખ માણસો કેમ રહ્યા હશે, એ તમારામાં અજાયબી ઉભી કરશે. ત્યાં દરેક વસ્તુ પુષ્કળ છે; છતાં કોઇ માણસને બે કલાકથી વધુ કામ કરવાની જરૂર નથી-જો કે છૂટાછેડાની સ્વતંત્રતા છે, પણ હજી એકે નોંધાયો નથી-દરેક સ્ત્રીપુરુષ બંદુક સાથે તાલીમ લે છે, પણ આ વખતદરમિયાન એકે ખૂન થયું નથી; એ સાંભળી અજાયબી લાગશે. આ તો અમારે મન સાધારણ વાત થઇ ગઇ છે. એથી અમને અજાયબી ઉત્પન્ન થતી નથી. અમે તો એ પ્રમાણે રહીએ છીએ.

અમારા સોલ્જરો કમાન્ડરને ખબર આપીને ગમે તે વખતે રજા લઈ શકે છે; અમારી ગાડીઓ જ્યાં જેને ઉતરવું હોય ત્યાં ઉભી રહે છે; જ્યારે સમાચાર હોય ત્યારેજ અમારાં છાપાં પ્રકટ થાય છે. જ્યારે હું આ બધી વાત અમેરિકનોને કહું છું ત્યારે તેઓ હસી પડે છે.

લૂંટ શું ?

અમારો વગર લખેલો એક કાયદો એવો છે કે કોઇ માણસ બીજાને ધુતી શકે નહિ. આજ અમારૂં બંધારણ અને રાજ્યતંત્ર છે. જ્યારે કોઇ સ્ત્રીપુરુષ લગ્નમાટે પોતાનાં નામ નોંધાવા જાય, ત્યારે તેઓ લગ્નની પ્રાર્થનામાં કહે છે કેઃ—

'વર અને વહુતરીકે રહેવા અમે કબૂલ થઇએ છીએ અને પ્રજા ઉત્પન્ન કરીને તેમને લૂંટ નહિ કરવાનું શીખવવાની અમે આશા રાખીએ છીએ.'

સરકાર અને કાયદાવગર કોઈ દેશને ચાલે નહિ, કોઇ સત્તામાં જોઇએ નહિ તો ગુંચવાડો થાય, એવું જ્યારે અમે લોકોને કહેતાં સાંભળીએ છીએ ત્યારે અમને હસવું આવે છે.

પણ બધો વખત લોકો કહે છે કે, ઝાપાટાલેન્ડ નામનું ઉદ્યોગી યુનિયન છે.

તંદુરસ્તી અને પૈસો

યુનિયનમાં દાખલ થવા માગનાર કોઇ અમેરિકન આવો વિચાર કરેઃ-'આ લોકો તંદુરસ્ત અને સુખી તો જણાય છે; પણ તેઓ વધુ સમૃદ્ધિવાન નથી. ઘણા લોકોના ઘરમાં તો ફરસબંધ નથી અને જાડાં કપડાંસિવાય તેઓ બીજું કાંઈ પહેરતાં નથી.' ઘણા મેકસીકનો જાણી જોઇને આવી રીતે રહે છે, એ વાત અમેરિકનોએ ભૂલવી નહિ. અમેરિકનોના રહેવાના ખર્ચ સાથે તેમના ખર્ચની સરખામણી કરવી જોઇએ નહિ; પણ કરંઝાના નોકરો સાથે તેમજ રાજ્યકર્તા

તેમાં એક [illegible] [illegible]
[illegible] ફેર પડી જાય

નવા આવનારે [illegible]
[illegible] માલમ પડે, [illegible]
[illegible] [illegible]
અને આરામ મળતા [illegible]
અંદરના એ નાના [illegible] છે.

દરેક [illegible] દરેક ઉદ્યોગની પોતાની [illegible]
[illegible] એક આગળ [illegible]
દિવસે ફરીથી મળી [illegible]
કેટલાક [illegible] અને [illegible]
રીતે કામ કરે છે, [illegible]
ડાયરેક્ટર) સાથે સાધારણ કામદાર [illegible]
સાથે પણ લઈ જતું હોય એ.

પગાર જેવી વસ્તુ નથી.

તેથી જે સમાજમાં ડાયરેક્ટરને પોતાના [illegible]
શક્તિ ઉપર સારા કામનો આધાર રહે છે, ત્યાં [illegible]
આવી જશે. ડાયરેક્ટરની પસંદગી અનુમતિથી થાય છે. પણ [illegible]
બીજી ખાણમાં અથવા બીજા ઉદ્યોગમાં કામ કરવા જાય.

બીજા ઉદ્યોગો પણ એજ રીતે ચાલે છે. [illegible] એક ઠેકાણે [illegible] પોતાના [illegible]
[illegible] નીમે છે. રેલના કામદારો એક ઠેકાણે મળી પોતાના [illegible] નીમે છે. [illegible]
કામ કરનાર ખેડુતો એક ઠેકાણે મળી પોતાના મુખ્ય [illegible] નીમે છે. [illegible]
અને નર્સ તથા દરદીઓ પસંદ પડે તો ત્યાં જાય. [illegible] ઉપાડે છે. [illegible]
કરે છે. દરેક જણ પોતાની હુંશિયારીથી [illegible] છે. [illegible]
તેના નફામાટે કામ કરતો નથી. તે મુખ્ય કામદારના હાથ નીચે કામ કરે. પણ તે [illegible]
કરેલા માણસના હાથ નીચેજ કામ કરે છે. તે કામ અથવા તે માણસ ગમે તે વખતે છોડી
શકે એમ છે.

કામ કરવાનો વખત.

દરેક ઉદ્યોગના કામદારો તે ઉપયોગસંબંધી ધારા ઘડે છે અને કામ કરવાના કલાક નક્કી
કરે છે. સખત અને કંટાળો આપે એવા કામમાટે ઓછા કલાક રાખવામાં આવે છે. દાખલા-
તરીકે દિવસમાં ઇજનેર બે કલાક કામ કરે છે, ફાયરમેન ફક્ત એક કલાકજ કામ કરે છે. કોઈ
માણસ કામ કરવા ન ઇચ્છે તો તેને ફરજ પાડવામાં આવતી નથી. અમુક માણસ કેટલા કલાક
કામ કરે છે, તેનો હિસાબ રાખવામાં આવતો નથી.

આળસુની મશ્કરી !

કામ છોડી જનાર માણસ સામે ઉપહાસસિવાય બીજું શસ્ત્ર નથી; પણ એ શસ્ત્ર પૂરતું છે.
કામને માટે દિવસના બે કલાક સરેરાશ વખત છે; પણ પાક વખતે ખેડુતોને ૧૪-૧૫ કલાક
કામ કરતા મેં જોયા છે; પણ તેમને પાછળથી રજા મળે છે. નર્સ એ આરાધીઆસુધી એક-
સામટું ૧૨ કલાક કામ કરે છે અને પાછળથી મરજી પડે ત્યાંસુધી આરામ લે છે.

સાટાંનું અનસ્તિત્વ

અમારે ત્યાં સાટાંની સીધી પદ્ધતિ નથી. દાખલાતરીકે ખાંડના દાગીનામાટે એક બુશલ
બટાકા. ગામડામાં લોકો ખેતરમાં જઈને જોઇતો ખોરાક લાવે છે. શહેરમાં ખેડુતો લોકોની સગવડ-
માટે બજારમાં ઉત્પન્ન લાવે છે. અમુક લત્તામાં ખાંડની જરૂર જણાય તો પાસેની મીલમાંથી મં-
ગાવે છે. એક મોટી ખાંડની મીલમા મોકલવામાં આવતી ખાંડનો હિસાબ રાખવામાં આવે છે.
આનો હેતુ બીજા લત્તાઓપર દેખરેખ રાખવાનો નથી, પણ કોઇ લત્તો રહી ન જાય એ જાણવા-

નો છે. વારંવાર કોઇ લત્તામાંથી ખબર મળે છે કે, અહીં ખાંડ પુષ્કળ છે અને બીજાની જરૂર નથી.

સોનું અને આયાત

જ્યારે અમે બીજા દેશમાંથી ખરીદીએ ત્યારે તો અમારે નાણું વાપરવુંજ જોઇએ; અમારી ખાણોમાંથી સોનું વાપરવુંજ જોઇએ. ધારો કે બટાકા ઉગાડતા એક વર્ગને ખેતરનું યંત્ર જોઇએ છીએ અને તે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાંજ મળી શકે એમ છે. એ વર્ગના લોકો એક ઠેકાણે મળી ખરીદ કરવા એક માણસને નીમે છે. સ્ત્રીપુરુષ અને કામ કરવા અશક્ત બનેલાં વૃદ્ધ લોકો મત આપી શકે છે; પણ વિદ્યાર્થીઓનો અવાજ નથી. અમુક માણસને મોકલવા ધારતા લોકો એક ખૂણે જતા રહે છે, બીજાને મોકલવા ધારતા બીજે ખૂણે જાય છે અને આવી રીતે કામ કરનાર ચુંટાય છે. ત્યારપછી પાસે ખાણમાં કામ કરતા વર્ગ પાસે તે જાય છે અને લોકો સોનું માગે છે ત્યાં સભા ભરાય છે અને લોકો તેને સોનું આપવા મત આપે છે, જેથી યુનિયન વધુ સમૃદ્ધિવાન થાય એવી વસ્તુઓ દુનિયાબહારથી મેળવવા સિવાય એ સોનાનો શો ઉપયોગ છે? આવી રીતે તે માણસ સોનું લઇને યંત્ર ખરીદ કરે છે. આ યંત્ર બટાકા ઉગાડતા વર્ગની માલકીનાં થઇ જતાં નથી, પણ જ્યારે બીજા લત્તાને જરૂર પડે ત્યારે તેને આપવામાં આવે છે.

મફત મકાનો

અમારા યુનિયનના કોઈ માણસને ઘરની જરૂર હોય તો બાંધકામના ખાતા પાસે જઇ પોતાની ઇચ્છા દર્શાવે છે. ખાતું તેને કદાચ ખબર આપે કે, ફલાણા મહોલ્લામાં એક સુંદર ઘર ખાલી છે. ઘરને જોઇને તે કહે કે આ ઘર પસંદ નથી તો તેઓ તેને કહે કે ભલે, તમારી જના મૂકી જાઓ અને તમારો વારો આવશે ત્યારે તમારેમાટે અમે મકાન તૈયાર કરીશું.

નાનું અથવા મોટું મરજી ફાવે તેવું ઘર તેને મળી શકે, પણ અલબત્ત મોટા ઘરની સંભાળ રાખવી મુશ્કેલ હોવાથી તથા ગમે તેને એટલું મોટું ઘર મળી શકતું હોવાથી મોટા ઘરમાં કાંઇ લાભ નથી. ૬૦ ઓરડાની હવેલી જોઇએ તોયે મળે પણ કદાચ બીજાં ૨૦ કુટુંબો અંદર રહે.

દારૂ અને ઉપદેશકાર્ય સૌથી ઓછું

યુનાઇટેડ સ્ટેટમાં જે કામમાટે પૈસા આપવામાં આવે છે તેનો યુનિયનના કામમાં સ્વીકાર થતો નથી. દાખલાતરીકે ઉપદેશકાર્ય અને દારૂ બનાવવાનું કામ એમાંથી એકકે સામેલ નથી; પણ નિયમિત કામ પૂરૂં થયા પછી એ કામ કરવાનું હોવાથી અને પૈસા જેવી વસ્તુ નહિ હોવાથી ઉપદેશ અને દારૂનું કામ સૌથી ઓછું થાય છે. રાજ્યક્રાંતિ વખતે અમારા ધર્મગુરુઓ નાસી ગયા. થોડા રહ્યા છે અને અમારી સાથે રહી કામ કરે છે અને જો કે તેઓ ધારે તેમ ઉપદેશ કરી શકે; પણ અમારા પ્રજાસત્તાક ધર્મસ્થાનની સ્થાપના થઈ નથી.

વકીલો નથી

વકીલો કે રાજકીય પુરુષો નથી, તેમને માટે લૂંટ ચલાવવા કાંઇ નથી. ઉલટું બેન્ડ વગાડવું, સીનેમાનો ખેલ દેખાડવો અને બુલફાઇટમાં ભાગ લેવો તેને કામ ગણવામાં આવે છે.

ઘરના કામકાજનો કામમાં સ્વીકાર થાય છે. આ કામ સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓજ કરે છે, કારણ કે એવી જાતની મજબૂત લાગણી છે કે એમને માટે યોગ્ય જગ્યા ઘરજ છે. જો તેઓ વિરોધ દર્શાવે તો તેમને બીજું કામ કરવા દેવામાં આવે છે. આરામને ખાતર કેટલીક સ્ત્રીઓ આજ ઉત્પન્ન કરે છે.

સ્ત્રી અને પુરુષોનું સ્વયંસેવક સૈન્ય

સ્ત્રી અને પુરુષો બંને સ્વયંસેવકતરીકે કામ કરે છે અને દરરોજ નિશાન તાકવાની તાલીમ લે છે. યુનિયન પાસે લોકોનું ખરેખરૂં સૈન્ય છે. આ સૈન્ય કોઈ મૂડીવાદી લશ્કરી સત્તાનો ભય રહેશે ત્યાં સુધી ચાલુ રહેશે. બધા સૈનિકો સ્વયંસેવકો છે. તેઓ પોતાના ઑફીસરોને નીમે છે. આ ઑફીસરો પોતાના ઉપરી જનરલને ચૂંટે છે, તેઓએજ ઝાપાટાને નીમ્યા છે. તે હાલ લશ્કરના કમાન્ડર-ઇન-ચીફ છે. જો જનરલ પર્શીંગ યુનાઇટેડ સ્ટેટના રાજકર્તા કહેવાય તો તેમને રાજકર્તા કહી શકાય.

મુલકનો વિસ્તાર

સિપાઇઓ હમેશાં સરહદનું રક્ષણ કરવામાં રોકાયલા રહે છે અને કરંઝાના મુલકમાં વધતા જાય છે. આ સિપાઇઓ આગળ વધે એટલે રક્ષણમાટે વધુ સિપાઇઓ જોઇએ.

તેઓના વતનમાં અમુક સંખ્યાની માગણી કરવામાં આવે છે. માગણી કરતાં વધારે જણ આવે છે તેથી કેટલાકને પાછા મોકલી દેવા પડે છે. તેઓ એક દિવસ, કદાચ એક અઠવાડિયું એ અઠવાડિયાં જરૂર પ્રમાણે કામ કરે છે. કેટલી ઝડપથી બંદૂક વગેરે સાથે તેઓ તૈયાર થઈ શકે છે તે જોવા તેમને કેટલીકવાર એકદમ બોલાવવામાં આવે છે.

જ્યારે અમે કરંઝાના દેશમાં અમારી સરહદ વધારીએ છીએ અને કદાચ કાયદા બીજા સરજ કરીએ છીએ ત્યારે અમને લાગે છે કે, અમે સ્વતંત્રતાની હદ વધારીએ છીએ; પણ અમે જાણીએ છીએ કે, જ્યાંસુધી આખી દુનિયા સ્વતંત્ર થાય નહિ ત્યાંસુધી અમે નહિ સ્વતંત્ર થઈ શકીએ નહિ.

૯૫૦૦૦ ચોરસમાઇલ

અમારો મુલક હવે ૯૫૦૦૦ ચોરસમાઇલ છે. ૫૫૦ માઇલ લાંબી અને આશરે ૧૭૦ માઇલ પહોળી એ એક પટી મેક્સીકોની વચમાં થઈ પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ જાય છે અને પૂર્વના ભાગમાં પહેલાંના મીકોકન, ગુરેરો અને ઓક્ષાકા રાજ્યોનો સમાવેશ કરે છે. અમારી આજુબાજુ કરંઝાનું મેક્સીકો આવી રહેલું છે. અમારા મુલકમાં બંદર નથી અને અમારે જોઇતું પણ નથી; કારણ તેમ હોય તો કોઇ મોટી લશ્કરી સત્તા અમારો વિનાશ કરી શકે. અમારા દેશમાં પર્વતો અને જમીનનો નીચો ભાગ પણ છે અને આના મોટા ભાગમાં ખેતી થાય છે. આબોહવા ઉષ્ણથી માંડીને સમશીતોષ્ણ છે અને વસંતઋતુમાં દક્ષિણ કેલીફોર્નીઆ જેવી છે.

૪૦૦૦૦૦૦ ની વસ્તી

અમારે ત્યાં વસ્તીપત્રક નથી; પણ અમે જાણીએ છીએ કે, અમારી વસ્તી ૩૦ લાખથી વધુ છે. આમાં ફક્ત ૨૦૦૦ યુરોપીયન છે અને આમાંના ઘણા મેક્સીકન અને યુરોપીયન મિશ્ર પ્રજા છે.

પરદેશીઓ-શંકાની દૃષ્ટિએ

અમારા દેશમાં પરદેશીઓને હમેશાં લૂંટ ચલાવનારતરીકે ગણવામાં આવે છે. વળી કેટલાક પરદેશીઓને સોનું આપી અમેરિકામાં ખરીદ કરવા અમે મોકલ્યા હતા, પણ તેઓ પાછા ફર્યા નથી. આ કારણથી પરદેશીઓ તરફ હજી શંકાની નજરથી જોવામાં આવે છે. જો કરંઝા તેમને આવવા દે તો પરદેશીઓના વસવાટમાં વાંધો નથી. અમારા દેશમાં ફરવા આવનાર ઘણાને તેણે પાછા કાઢ્યા છે. અમારા ધારવા પ્રમાણે એને બીક એ છે કે, એના દેશ કરતાં અમારા યુનિયનના સારા રિપોર્ટ બહાર જાય.

શાળાશિક્ષણ-એક રોગ

અજ્ઞાન અને રોગ સમાજવાદી રાજ્યમાંથી જતાં રહે છે. અમારી રાજ્યક્રાંતિ પહેલાં ૯૪ ટકાથી વધુ અભણ હતા. હવે ૪૦ ટકા સિવાય બીજા પોતાનું નામ તો લખી શકેજ છે. શિક્ષકોએ પોતે રચેલી ટાઇપથી લખેલી ચોપડીઓથી તેમને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બાળકો દિવસે શાળામાં જાય છે અને સ્ત્રીપુરુષો સાંજે જાય છે. જે માણસો ટપાલ લઇ જાય છે, તેઓ દરેક કાગળની પાછળ પોતાનું નામ લખે છે. તેમ કરવામાં તેઓ અભિમાન ધરાવે છે. કદાચ લખવાની ટેવ પડે માટે પણ તેમ હોય; પણ ટપાલ ઘણી હોતી નથી. મફત મુસાફરી અને પુષ્કળ વખત હોવાથી ઘણા લોકો પોતાના મિત્રોને મળવાજ જાય છે અને જે કહેવું હોય તે મોઢે કહે છે.

પાછા જમીન તરફ

આનું એક વિચિત્ર પરિણામ એ આવ્યું છે કે, જમીન તરફ પાછા ફરવાની ચળવળ શરૂ થઇ ગઇ છે. રાજ્યક્રાંતિની શરૂઆતમાં અમારા મોટામાં મોટા શહેરની વસ્તી આશરે ૧૦૦૦૦ હતી. હવે એથી ત્રીજા ભાગથી પણ ઓછી છે.

૧૯૧૧ ની શરૂઆતમાં જ્યારે અમારી રાજ્યક્રાંતિની શરૂઆત થઇ ત્યારે અમારા પ્રજાસત્તાકની સ્થાપના થઇ એમ કહેવાય.

પોરફીરીઓ ડી આઝ બીજી વાર પ્રમુખ થયા. એ બંધારણવિરુદ્ધ હતું. ત્યાર પછી દરેક વર્ષે ગો કે તેથી વધુ રાજ્યક્રાંતિકારો ઉભા થયા અને તેમને મારી નાખવામાં આવ્યા; પણ ૧૯૧૦ના અંતમાં જ્યારે ડી આઝ અને મેડેરો બંને પ્રેસીડન્ટમાટે ઉમેદવાર હતા ત્યારે લોકો ઉશ્કેરાયા.

ચુંટણીનો ફાર્સ થયો અને ડી આઝે પ્રેસીડન્ટતરીકે પાછી જગ્યા લીધી; પણ જ્યારે મેડેરા જાહેરનામું બહાર પાડી જણાવ્યું કે, કોઇ પણ જગ્યામાટે ફરી ચુંટાઇ શકાય નહિ. ત્યારે [illegible] નિશાન નીચે ભેગા થયા. મુડીવાદ સામે થવા મજુર હમેશ તૈયાર હોય છે;કારણ કે તેને ખબર છે છે કે, મને લૂંટવામાં આવે છે. તેને આ વખતે એમ માલમ પડ્યું કે, જમીન પાછી આપે એવો આગેવાન મળ્યો છે. અમે તેને ફરીથી ચુંટણી નહિ કરનાર લશ્કર કહેતા. ૧૯૧૧ ના મેમાં [illegible] આઝ નાસી ગયો. ડીલા બરાને તેની જગ્યાએ કામચલાઉ પ્રમુખ નીમવામાં આવ્યો અને [illegible] પ્રસરી. મેડેરા અને બીજા બુદ્ધિશાળી વર્ગને લાગ્યું કે રાજ્યક્રાંતિ પૂરી થઇ ગઇ છે.

પણ જ્યારે મજુરોને માલમ પડ્યું કે, જે જમીનમાટે તેઓ લડત લડતા હતા તે [illegible] આપવાના નથી, ત્યારે તેઓને માલમ પડ્યું, કે રાજ્યક્રાંતિની શરૂઆત હમણાંજ થઇ છે. [illegible] ખરી રાજ્યક્રાંતિની શરૂઆત થઇ. ડી આઝ, મેડેરા, હુઅર્ટા, કરંઝા અને જેઓ મજુરોની [illegible] થયા તેમની સામે ત્યાર પછી અમે લડવા માંડ્યું. પહેલાં અમે આપખુદ ડી આઝ સામે લડ્યા. [illegible] પછી મેડેરા જેવા મારા મિત્ર હતા અને ફક્કડ માણસ હતા છતાં મજુરોના શત્રુ હતા તેમની સામે અમે લડ્યા; ત્યાર પછી અમારા લશ્કરના ઇજનેર હુઅર્ટા સામે લડ્યા અને હવે ધોળી [illegible] વાળા,સુંદર ચહેરાવાળા વકીલ અને પહેલાં ચોઆલા રાજ્યના પ્રમુખ કરંઝા સામે અમે લડીએ [illegible]

પ્રમુખ કરંઝા

મેક્સીકોના સમાજવાદ પક્ષના કરંઝા એક સભ્ય છે; છતાં તેઓએ લોકોની જમીન [illegible] લાવનારાઓને વેચી દીધી છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના કોઇપણ પ્રમુખ કરતાં તે વધુ મુડીવાદી છે. તેમની વય ૮૦ વર્ષની છે. દેખાવમાં તે નીચા જાડા છે, ચશ્મા પહેરે છે અને સારી રીતભાતવાળા છે. પૈસાથી તેમને લલચાવી શકાય તેમ નથી; પણ લોકેષણા તેમને ચલિત કરી શકે એમ [illegible]

વીલ્લા

વીલ્લા એ કુમળા દિલાનો સમાજવાદનો આદર્શવાદી છે; પણ રેડીકલ નથી. [illegible] સાધનો સરકારની માલકીનાં હોવાં જોઇએ એમ તેઓ માને છે; પણ નાણું કે ખાનગી [illegible] રદ કરવાની તરફેણમાં નથી. જે હુમલાથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ એની પાછળ લાગી હતી તેમાં [illegible] [illegible] હતા અને તેથીજ અમેરિકનોએ એમને પકડ્યા નહિ. તેમને માલમ પડ્યું કે, જે માણસને [illegible] [illegible] છે તે આ નથી. તેમ મેક્સીકોમાં હવે જે રાજ્યક્રાંતિ થશે તેમાં વીલ્લા કરંઝાની સાથે [illegible] પણ પાછળથી ઉતનાર એને ભૂલી શકશે નહિ.

ઝાપાટા પોતે

ઝપાટા જાતે ઠીંગો, મજબૂત, ૪૦ વર્ષનો મેક્સીકન ઇંડીયન છે. જ્યારે રાજ્યક્રાંતિ [illegible] તેઓ દરરોજ ૬૦ સેન્ટના પગારે તબેલામાં કામ કરતા હતા અને તે વખતે લખીવાંચી [illegible] પણ નહિ; પણ એ કદાવર માણસ છે એ ઢાંક્યું રહે એમ નથી. તેમનામાં તીવ્ર બુદ્ધિ [illegible] તેઓ જન્મવક્તા અને કુદરતી રીતે માણસના નેતા છે. તેઓ દેશભક્ત, નમ્ર હૃદયના અને [illegible] [illegible] છે વળી તેઓ સારી રીતભાતવાળા છે. જો તમે એને દિવાનખાનામાં હમેશના [illegible] જુઓ તો તમને માલમ પડે કે, તેઓ કેમ્પમાં હોય છે તેવાજ વિનોદી છે. અમારા પ્રિય [illegible] [illegible] રાજ્યક્રાંતિના નેતા ઝપાટા છે પણ તેઓ યુનિયનના રાજકર્તા નથી.

પરદેશી દખલ

[illegible] અત્યારનાં રાજ્યો કચરી શકે. પણ તેમણે યુનિયનના [illegible] [illegible] [illegible] અત્યારે અમે [illegible] રાજ્યક્રાંતિ પૂરી કરી છે. [illegible] [illegible] નથી

દાંતની ઉપયોગીતા અને તેની સ્વચ્છતા

(લેખક–શ્રી ગોપીનાથજી વર્મા 'ચાંદ' ૧૯૨૧ ના એપ્રિલના અંકમાંથી)

સાધારણ રીતે દાંતથી આપણને ત્રણ લાભ છેઃ—

૧–દાંન આપણા ખાદ્ય પદાર્થોને સારી પેઠે ચાવીને પચવાયોગ્ય બનાવે છે. જો ખાદ્ય પદાર્થો ામિત પચ્યા કરે તો ઘણાખરા રોગ તો આપણી પાસે ડોકીયું કરવા પણ ન આવે. નિરોગી ાથી કોઈ પણ કામ કરવામાં ચિત્ત ચોટે છે અને જીવનમાં આનંદ આવે છે. એથી વિરુદ્ધ ારત શરીર દુઃખદાયક તથા જીવનમાં બોજારૂપ થઇ પડે છે.

૨–દાંતથી બીજો લાભ એ છે કે, તે બોલવામાં મદદ કરે છે. જેમને દાંત હોતા નથી તેમની ગી લવણ-મધુર અને સ્પષ્ટ લાગતી નથી. વાત કરવાનો પ્રધાન ઉદ્દેશ બીજાઓને સંતુષ્ટ ાનો અને પોતાના મનના ભાવને પ્રકટ કરવાનોજ હોય છે. દાંતવિનાનો માણસ આ બન્ને ોથી વંચિત રહે છે.

૩–મુખની સૌંદર્યવૃદ્ધિ પણ દાંતનું મુખ્ય કામ છે. કોઇ દાંત પડી ગયો હોય તો ચહેરો બેડોળ ને વિકૃત થઈ જાય છે.

દાંત આપણા જીવનમાં બે વખત આવે છે. પહેલા બાલ્યકાળમાં જેને 'દૂધીઆ દાંત' કહે . દુધીઆ દાંત બાળકોને ૬–૭ મહિનાથી અઢી વર્ષની ઉંમરસુધીમાં ફૂટે છે. તે ઘણેભાગે વીસ ાય છે. તે દાંત સાધારણ રીતે અતિ સુંદર અને નાના નાના હોય છે. સ્થાયી દાંત ન આવે સાં- ધી આ દાંતજ કામ આપે છે.

ઘણું કરીને ૬–૭ વર્ષની ઉંમરમાં દુધીઆ દાંત પડવા માંડે છે અને તેની જગ્યાએ સ્થાયી ાંત આવવા લાગે છે. સ્થાયી દાંત ઘણેભાગે ૩૨ હોય છે–અર્થાત્ ૧૬ નીચે અને ૧૬ ઉપર. આ ાંત દુધીઆ દાંતથી મોટા હોય છે. આ દાંતોમાં ચોડાકને નડના દાંત કહે છે અને તે ૧૭ થી ૨ વર્ષની ઉંમરસુધીમાં આવે છે. કહેવાય છે કે, આ દાંત મૃત્યુસુધી સ્વસ્થ અને સબળ૨ છે.

બધા દાંત એકસરખા નથી હોતા. કોઇ તેજદાર, કોઈ શુદ્ધ, કોઇ તીક્ષ્ણ અને કેટલાક ઠિત અને પહોળા હોય છે. પ્રત્યેક દાંતનું નામ જૂદું જૂદું છે. દાંતથી વિવિધ પ્રકારનાં કામ રવામાં આવે છે, તેથી દાંત વિવિધ પ્રકારના હોય છે. કેટલાક દાંતથી કોઇ ખાવાની ચીજ રડવામાં સમર્થ હોય છે, કેટલાક કોઇ વસ્તુને તોડવામાં તેજદાર હોય છે અને કોઇ કોઇ દાંતથી ભોજનની કોઈ વસ્તુ તરતજ ચાવી નંખાય છે. દાંતના ઉપલા ભાગ સમતલ નથી હોતા, તેથી પણ કામમા એક સગવડ થાય છે.

નિયમ પ્રમાણે વ્યવહાર નહિ કરવાથી દાંત કમજોર થઇ જાય છે. દાંતમાં મેલ જામી જવાથી દાંતનાં મૂળમાં એક પથ્થર જેવી કઠણ વસ્તુ પેદા થાય છે, તે દાંતને હાનિકર્તા છે. કોઈ કોઇ વિ- જ્ઞાનવેત્તાનો એવો અભિપ્રાય છે કે, દાંતમાંથી લોહી નીકળવાનું કારણ એજ છે. દાંતને સારી રીતે સાફ નહિ કરવાથી બે દાંતની વચ્ચે ભોજનની નાની કણિકાઓ રહી જાય છે તે દાંતને સડાવે છે. તેનાથી બદબો આવે છે અને દાંત અકાળે પડી જાય છે. દાંતના રક્ષણમાટે કેટલીક જાણવા જેવી બાબતો નીચે આપવામાં આવે છે. આશા છે કે, તેથી અનેક જણને લાભ થશે.

૧—બાળપણથીજ છોકરા અને છોકરીઓને દાંત સાફ કરવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. આ કામ માતાનું છે. એકવાર ટેવ પડી ગયા પછી કોઇપણ પ્રકારની અડચણ કે અગવડ નહિ આવે. ઘણે- ભાગે એવુંજ જોવામાં આવે છે કે, જેમને નાનપણથી દાંત સાફ કરવાની ટેવ પડી નથી હોતી, તેઓ મોટા થયે પણ દાંત તરફ ધ્યાન નથી આપતા. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે, અલ્પાવસ્થા- માંજ કેટલાયના દાંત પડવા લાગે છે.

૨—જ્યારે દૂધીઆ દાંત પડી જાય છે તથા સ્થાયી દાંત આવવા લાગે છે, ત્યારે માતાએ છોકરા–છોકરીઓના દાંત તરફ ખાસ નજર રાખવી જોઇએ. હાલતા દાંતને ઉખાડી નાખવા જોઇએ. કેટલાક છોકરા–છોકરીઓ દુઃખવાના ભયથી હાલતા દાંતને ઉખાડતા નથી. પરિણામે દુધીઓ દાંત

રહેવા છતાં સ્થાયી દાંત નીકળી આવે છે. આવા દાંત બેડોળ થઇ જાય છે અને વિચિત્ર દેખાય છે. પછી અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ તે દાંત જલદી સાફ થતા નથી.

૩—વધારે ગરમ તથા વધારે ઠંડી ચીજો ન ખાવી જોઇએ; કારણ કે બન્ને સ્થિતિઓ દાંતને હાનિકર્તા છે.

૪—લીમડો, વડ, બાવળ વગેરે ઝાડની કોમળ ડાળખીઓના ટુકડાથી દાંત સાફ કરવા જોઇએ. બ્રશ વગેરેથી પણ દાંત સાફ કરી શકાય છે.

૫—દાતણ તથા બ્રશથી દાંતને અંદર તેમજ બહાર તથા વચ્ચેથી એમ દરેક જગાએથી સાફ કરવા જોઇએ. જો અવાળાંમાંથી લોહી નીકળે તો તે જોઇને ડરવું નહિ; પરંતુ વધારે જોરથી સાફ કરવા જોઇએ.

૬—દાંત ઘસવાના પણ નિયમ છે. ઉપલા દાંત સાફ કરતી વખતે અવાળાં તરફથી શરૂ કરીને નીચેની બાજુસુધી ઘસવા જોઇએ અને નીચેના દાંત ઘસતાં અવાળા તરફથી શરૂ કરી ઘસતાં ઉપરની બાજુસુધી ઘસવા જોઇએ. આ પ્રમાણે ઘસવાથી દાંત સહેજે સાફ થઇ જાય છે. બીજી રીતે ઘસવાથી દાંત જલદી સાફ નથી થતા. આ પ્રમાણે દાંત સાફ કરવાનો અભ્યાસ કેટલાક દિવસસુધી હમેશાં પાડવાથી દાંત સાફ કરવામાં જરા પણ દુઃખ નથી થતું.

૭—રોજ દાંતને બે વાર સાફ કરવા જોઇએ. સવારે ઉંઘી ઉઠયા પછી તથા રાત્રે વાળુ કર્યા પછી અને સુઇ જતા પહેલાં. બે દાંતની વચ્ચે ઘણેભાગે ખાદ્ય પદાર્થની કોઈ કોઇ કણી રહી જાય છે. તેને સાફ નહિ કરવાથી રાત્રે દાંતની અંદરજ તે સડી જાય છે અને દાંતને નુકસાન પહોંચાડે છે. ઘણાખરા માણસો રાત્રે દાંત કચકચા દેખાય છે અથવા તેમના મોંમાંથી લાળ નીકળવા લાગે છે. તેનું કારણ પણ દાંતમાં રહેલો મેલજ છે. રાત્રે ખાધા પછી દાંત સાફ કરવાથી દાંતમાં કોઇ જાતનો મેલ નથી રહેતો અને આનંદપૂર્વક નિદ્રા પણ આવે છે.

૮—દાંત સાફ કરવાને માટે કોઇ મુલ્યવાન દંતમંજનની ખાસ આવશ્યકતા નથી. મીઠું, ફટકડી અને બાવળની ભુકી એકસાથે મેળવીને ઘસવાથી દાંત સારી રીતે સાફ થાય છે.

૯—કોઇ દાંત ખરાબ થઇ જાય તો તેને પડાવી નાખવો જોઇએ અથવા કોઇ યોગ્ય વૈદ્ય પાસે તેની દવા કરાવવી જોઇએ.

૧૦—સંયોગવશાત્ દાંત ભાગી જાય તો કૃત્રિમ દાંત બેસાડી લેવો જોઇએ, તેમાં વિલંબ કરવો ઉચિત નથી.

૧૧—કેટલાક પદાર્થો દાંતને સહેજે સાફ કરે તેવા હોય છે. જેમકે અનેક પ્રકારનાં શાક, ફળ વગેરે. જમ્યા પછી દાંતને પુષ્ટિ આપે એવાં ફળનું સેવન કરવું જોઇએ.

૧૨—મળમૂત્ર ત્યાગ કરતાં દાંત બીડેલા રાખવા જોઇએ અને શૌચાદિમાટે બેસવું પડે ત્યાંસુધી તેજ પ્રકારે બીડેલા રાખવા જોઇએ. આમ કરવાથી દાંત મજબૂત થાય છે. તરતજ પડી જતા નથી અને લાંબા કાળસુધી કામ આપે છે.

શક્તિવર્ધક પાકો બનાવવાની રીતો

(લેખક—જામનગરના વૈદ અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર—"સુંદરી સુબોધ" માસિકના આસિ. તંત્રી [illegible])

[illegible] છે, એવા વખતમાં શક્તિ વધારનારા [illegible] ઉત્તમ પ્રકારની દવા ખાવામાં આવે તો તે [illegible] છે અને તેથી [illegible] [illegible]

પાકો બનાવવાની રીતિ સમજાવવાની જરૂર છે. આ બાબત લખવાનું મને મન થયું છે તેનું બીજું કારણ એ છે કે, તુલસીનાં બીનો પાક, પીંપળાના ફળનો પાક તથા કાચલાનાં કોકવાંના રસનો પાક વગેરે બાબત ઉપર મુંબઇ વૈદ્યસભામાં મેં ભાષણ આપ્યું હતું, તે ઉપરથી એ બધા પાક કેમ બનાવવા એવો સવાલ પૂછનારા સેંકડો કાગળો મારી ઉપર આવેલા છે. એટલે મને લાગ્યું કે, પાક બનાવવાની રીતો જાણવાની હજારો લોકોની ઇચ્છા છે, માટે એ પ્રયોગો ખુલ્લા દિલે જાહેરમાં મૂકવા જોઇએ. આમ લાગવાથી પાક બનાવવાની વિધિનો આ લેખ હું લખું છું.

૧–તુલસીનાં બીના પાક અને તેના ફાયદા

ઘણાએ હિંદુલોકો પોતાને ઘેર કુંડામાં તથા બગિચાઓમાં તુલસીના છોડ રોપાવે છે. એ બે જાતની હોય છે. તેમાં જે તુલસીનાં પાન બહુ લીલાં હોય છે તે લીલી તુલસી કહેવાય ને જે તુલસીનાં પાન જરા કાળાશ પડતાં હોય તે કૃષ્ણતુલસી કહેવાય છે. એ બન્ને તુલસીના પાક બનાવવામાં કામ લાગી શકે છે; પણ એ બંને જાતનાં બીમાં કાળી તુલસીનાં વધારે સારાં ગણાય છે. તુલસીનાં બી એટલે તુલસીની ઉપર જે મંજરી થાય છે, ને જેને માંજર કહે છે તે સુકાયા પછી તેને ચોળી ખંખેરવાથી તેમાંથી ખસખસના દાણા જેવડાં, ... જેવા રંગવાળાં બી નીકળે છે તે. એ બી કંઈ ઠેકાણે ઠેકાણે મળતાં નથી; પણ ખાસ ...ને, ચોકસાઈ રાખીને કોઇ બગીચામાંથી મેળવીએ ત્યારે તે બી મળે છે. ગાંધી લોકોની દુકાને ...નાં બીને નામે કોઈ બીજી જાતનાં બી બાંધી આપે છે; પણ એ બાંધી કંઇ તુલસીનાં બી ... ફાયદો થતો નથી. આપણી તરફ તુલસીનાં ખેતરો લોકો વાવતા નથી. એટલે તુલસીનાં જથાબંધ મળી શકતાં નથી; પણ મેં સાંભળ્યું છે કે, બંગાળામાં તુલસીનાં બી મળી શકે છે ...ે મથુરા પાસે વૃંદાવન છે ત્યાં તુલસીનાં ખેતરો છે તે મેં જોએલાં છે. એ લોકોને મેં પૂછ્યું તુલસીનાં ખેતરો રાખવાં તમને કેમ પાલવે છે? ત્યારે એ લોકોએ કહ્યું કે, તુલસીની ખેતી ...મા બહુજ મોટો ફાયદો છે; કારણ કે તુલસીના એક ક્યારામાંથી આખું વરસ તુલસી ઉતારે ... (કિંમત રૂ. ૧) એક મળે છે અને એક વાઘા જમીનની અંદર ઘણા ક્યારા થઇ શકે છે. એ ...ની દેવને ચઢાવવામાટે તેનાં પાંદડાં તોડી લેવામાં આવે છે. એ પછી કાર્તિકમાસમાં તેનાં ... તૈયાર થાય છે. એ એક રતલ બીની કિંમત એક રૂપિયાથી માંડી ચાર રૂપિયાસુધી ઉપજે ... છે. એ સિવાય તુલસી સુકાઇ ગયા પછી તેનાં જે લાકડાંઓ રહે તે લાકડાંઓની કિંમત પણ ...ી ઉપજે છે. એ લાકડાંઓ માળા તથા કંઠી બનાવવાના કામમાં લોકો વાપરે છે અને તે ...કડાંના બંગાળી એક મણના વીસ રૂપિયા કિંમત ઉપજે છે. આવી રીતે તુલસીનાં પાંદડાંમાંથી ...ણ પૈસા ઉપજે છે ને તુલસીનાં બીઓમાંથી પણ પૈસા ઉપજે છે; તેમ તુલસીનાં લાકડાંમાંથી પણ ...હું મોટી કિંમત ઉપજી શકે છે, માટે તુલસીનાં વાવેતર કરવા ગુજરાતના ખેડુતો ધ્યાન આપે ...ો તેઓને બહુ ફાયદો થઈ શકે તેમ છે.

લીલી અને કાળી તુલસીસિવાય બીજી એક જંગલી જાતની તુલસી થાય છે. તે પોતાની મેળે જંગલમાં ઉગી નીકળે છે. તેના પાંદડાં બહુ મોટાં હોય છે અને તેનાં બી પણ રાઇના દાણા જેવાં હોય છે, તેનો રંગ પણ ઘણું કરીને રાઇના દાણાને મળતોજ હોય છે. એ તુલસીને કેટલાક લોકો રામ તુલસી કહે છે અને કેટલાક લોકો તેને વન તુલસી પણ કહે છે. તેના છોડ કૃષ્ણતુલસી કરતાં મોટા થાય છે અને એ તુલસીમાંથી બી પણ વધારે નીકળે છે. તે બીનો પણ પાક બની શકે છે અને તેના બીની તપાસ જો આપણે આસમાં કરી હોય તો ને વખતે ઘણું બી મળી શકે છે; પણ અફસોસની વાત એ છે કે, જે ઠેકાણે મોટી ઉત્તમ વસ્તુઓ થાય છે ત્યાંના લોકોને એ વસ્તુઓની કંઇ કિંમત હોતી નથી. એટલે તેઓ એ બીને સાચવી રાખવાની તજવીજ કરતા નથી. તેથી તે કિંમતી બી પોતાની મેળે ખરીને જમીન ઉપર ખરી જાય છે અને નાશ તેનો નાશ થાય છે, માટે આવી ઉત્તમ વસ્તુઓનો નાશ ન થાય ને તેનો કંઈ સદુપયોગ થાય તેમ કરવાની સૌ આગેવાનોએ કાળજી રાખવી જોઇએ.

તુલસીનાં બીને ઝાડી, ઝાટી, અંબર પંડોએ ... ... બારીક ભૂકો કરો. ને ... ...

ઓ તૈયાર રાખવી. પછી પ્રથમ ચણાના લોટમાં સારી પેઠે ઘીનું મોણ દઈ તેમાં જરા દૂધ છાંટવું. એ પછી લોખંડ અગર પિત્તળના વાસણમાં ઘી મૂકી, ઘી ગરમ થાય ત્યારે તેમાં ચણાનો મોણ દીધેલો લોટ નાખી ધીમી આંચે શેકવો અને જ્યારે અડધો શેકાઇ રહે, ત્યારે તેમાં માવો નાખવો અને એ લોટની સાથે માવાને પણ શેકાવા દેવો. માવાને તેમાં નાખ્યા અગાઉ છૂટો પાડી નાખવો, લોચા જેવો એમ ને એમ નાખવો નહિ. એ પછી જ્યારે માવાની અંદરનું પાણી બળી જાય ને માવો શેકાઇ રહે, ત્યારે તેમાં બદામના મગજનો ભૂકો નાખવો. બદામનો મગજ રીતસર [illegible] જાય, ત્યારે તેમાં તુલસીનાં બીનો ભૂકો નાખવો. એ ભૂકામાં ભાંગ ને એલચીનો તથા મરીનો [illegible] પણ મેળવી દેવો અને તે પછી તુરતજ ઉતારી લેવો. ત્યારબાદ સાકરની ચાસણી તૈયાર કરવી. તેમાં કેસર નાખવું. એ ચાસણી કેવી રાખવી તેનો આધાર જૂદી જૂદી ઋતુઓ ઉપર છે. [illegible] શિયાળામાં ચાસણી જરા નરમ હોય તો પાક રીતસર રહે છે; પણ જો આકરી ચાસણી [illegible] તો પાક બહુ કઠણ બની જાય છે; તેમજ ચોમાસામાં જો નરમ ચાસણી રહે તો પાક [illegible] દીથી બગડી જાય છે અને ઢીલો પડી જાય છે, પણ જો આકરી ચાસણી હોય તો પાક [illegible] થાય છે. બીજું એ કે, પાકની અંદર ઝાઝું ઘી સમાવવું હોય તો જરા આકરી ચાસણી [illegible] પડે છે અને થોડા ઘીમાં કામ ઉકેલવું હોય તો નરમ ચાસણી રાખવી જોઇએ. આ બધી [illegible] વારંવાર પાક બનાવનારા વૈદરાજો તથા મિઠાઇ બનાવનારાઓ સમજે છે; પણ ઘણા લોકોને [illegible] ઝીણી ઝીણી બાબતોની ખબર હોતી નથી અને આ લેખ તો સામાન્ય લોકોને માટે છે, [illegible] આ બધી બારીક વિગત કહેવી પડે છે. એ પછી તૈયાર થયેલી ચાસણીમાં તૈયાર થયેલા [illegible] મેળવવો અને સારી રીતે હલાવવો. એ પછી ઠરવા જેવું થાય, ત્યારે તેને થાળીની અંદર [illegible] ઢાળું. [illegible] પછી તેમાં ચપ્પુવડે કાપા પાડી પોતાની મરજી પ્રમાણે નાના કે મોટા કકડા બનાવવા. એ પાક દરરોજ બે તોલાથી દશ તોલાસુધી સૌ સૌના જઠરાગ્નિના જોર પ્રમાણે ખાઇ [illegible] છે. એ પાક સવારના પહોરમાં ખાવો અને તેની ઉપર પાશેર કે અડધો શેર દૂધ પીવું. એ [illegible] ખાતી વખતે તેલ, મરચું, ખટાશ વગેરે ચીજો ન ખવાય તો એ પાક ઘણોજ વધારે [illegible] આપી શકે છે અને જો શાકભાજીમાં બહુ મસાલાઓ ખવાય તો તે પાક ઓછો ગુણ [illegible] માટે પાક ખાતી વખત તેલ, મરચું, આમલી, ગરમ મસાલો વગેરે વસ્તુઓ ન ખાવામાં [illegible] અથવા ઓછાં ખાવામાં આવે તેવી તજવીજ રાખવી જોઇએ.

તુલસીનાં બીમાટે વૈદકશાસ્ત્રમાં એમ કહેલું છે કે, એ બી બહુજ શક્તિવર્ધક છે. [illegible] [illegible] છે અને વીર્ય વધે છે. શરીરમાં સાચી ગરમી આવી જાય છે અને વાયુના [illegible] ઘણી જાતના રોગ મટી જાય છે. જો એ પાક વિધિપુરઃસર બનાવ્યો હોય અને [illegible] [illegible] રીતસર ખાધો હોય તો તેથી બેહદ ફાયદો થાય છે અને બીજી ઘણી જાતના [illegible] રોગો એ પાક ખાવાથી મટી જાય છે.

[illegible] પાક બનાવવાની ઉપર જે રીત બતાવેલી છે, તે રીત સહેલામાં સહેલી અને [illegible] [illegible] છે; કારણકે એમાં ઝાઝું ખર્ચ લાગતું નથી કે ઘણી મહેનત પડતી નથી; તેમજ [illegible] [illegible] નહિ મળી શકે તેવી અલભ્ય વસ્તુઓ પડતી નથી અને તેની બનાવટ પણ [illegible] છે. [illegible] ઘણી જ બહુ સહેલાઇથી તે બની શકે તેમ છે. એ સિવાય તુલસીના [illegible] [illegible] પણ ઘણી રીતો છે અને એ પાકમાં બીજી પણ ઘણી જાતની [illegible] [illegible] [illegible] નહિ, કારણકે જૂદી જૂદી [illegible] [illegible] અને જૂદા જૂદા [illegible] જૂદી જૂદી દવાઓ મેળવીને [illegible] [illegible] [illegible] પણ ઘણી હોય છે [illegible] [illegible] [illegible]

નાં મૂળનો ભૂકો મેળવવો જોઇએ. એમાં ગાંઠોડીનાં મૂળ એ વધારે સારી ચીજ છે.×

૨–પીંપળાની પેપડીનો પાક અને તેના ફાયદા

પીંપળાને જે ફળ થાય છે તે ફળને પેપડી કહે છે. તે ફળ પક્ષીઓ ખાય છે; અને જ્યાં ગામને ઝાંપે પીંપળાઓ હોય છે, ત્યાં છોકરાંઓ પણ એ ફળ વીણી વીણીને ખાય છે. એ પાકેલી પેપડી લાવી તેને છાંયે સુકવવી, પછી તેને કુટવી અગર દળાવીને લોટ બનાવવો અને તે લોટનો તુલસીનાં બીની માફક પાક બનાવવો અને તેમાં પણ એજ પ્રમાણેની વસ્તુઓ નાખવી તથા વજન પણ તેજ પ્રમાણે સમજવું. તે સિવાય કોઇ માણસને ભાવે પસંદ ન હોય, અગર કોઇને બદામની જરૂર ન લાગે તો એ વસ્તુ નાખ્યાવિના પણ બનાવી શકાય છે; તેમજ પેપડીનું તથા તુલસીના બીનું વજન પણ પોતપોતાના શરીરની પ્રકૃતિ પ્રમાણે ઓછું વધતું કરી શકાય છે. જેમકે ઉપર જણાવેલ જાતના પાકમાં નવટાંક પેપડી પણ નાખી શકાય, પાશેર પેપડી પણ નાખી શકાય અને ઓછી વધારે પણ નાખી શકાય; પણ એ પ્રમાણે જેમ પેપડી વધારે કે ઓછી નાખીએ તે પ્રમાણે પાકના ગુણમાં તથા સ્વાદમાં ફેર પડે છે અને બહુ દવાવાળો પાક ઘણા લોકોને ખાવો ભાવતો નથી; તેમજ પચવામાં પણ મુશ્કેલી પડે છે. તેથી ઉપર જે વિધિ બતાવેલી છે; તે સ્વાદ તથા ગુણ બંને વસ્તુ સચવાય અને સૌને માફક આવે તથા સહેલાઇથી બના શકીને ઓછા ખર્ચમાં થઇ શકે તેવી છે; માટે જેનાથી બની શકે તેણે તેનો લાભ લેવો જોઇએ. પીંપળાની પેપડી પુરુષોને તાકાત આપનારી અતિશય ફાયદાવાળી વસ્તુ છે અને સ્ત્રીઓના ગર્ભાશયના ઘણી જાતના રોગો એથી દૂર થાય છે. વળી પીંપળાની પેપડી ખવરાવવાથી બાળકોની ભાષા સુધરી જાય છે અને તેને જલદીથી બોલતાં આવડી જાય છે તથા તેઓના શરીરમાંથી ઘણી જાતના રોગો ફક્ત પેપડી ખાવાથીજ મટી જાય છે. એવી ઉત્તમ વસ્તુઓ માત્ર પક્ષીઓજ ખાઇ જાય છે તથા નીચે ખરીને ધુળમાં મળી જાય છે. જે દવામાં તેના કરતાં સોમા ભાગ જેટલો પણ ગુણ ન હોય તેવી દવાઓ બહુ મોંઘી કિંમતે ઘણા લોકો વાપરે છે ને ઉલટા દુઃખી થાય છે. એમ ન થાય માટે આવી સારી સારી નિર્દોષ ઘરગતુ વસ્તુઓના લાભ લેતાં શીખવું જોઇએ.

૩–હાથલાના ફળના રસનો પાક

ગામડાંઓમાં ખેતરોની વાડોમાં હાથલાના થોર નામે કાંટાવાળા થોર થાય છે. તેનો આકાર હાથના પંજા જેવો હોય છે, તેની ઉપર બહુ કાંટા હોય છે અને તેમાં લાલ ડોડવાં થાય છે. તેની ઉપર પણ બહુ બારીક કાંટા હોય છે. એ પાકેલા ફળને લાવી તેની ઉપરની છાલ કાઢી નાખવી અને અંદરથી જે ગર્ભ રહે તે ગર્ભને છુંદી નાખવો. એટલે તેમાંથી રસ નીકળશે. એ રસને જાડા કપડાવડે બે વખત ગાળી લેવો. તે રસમાં સાકર નાખી તેની ચાસણી બનાવવી. મતલબ કે ચાસણી બનાવવા માટે સાકરમાં જેમ પાણી નાખીએ છીએ, તેમ પાણી નહિ નાખતાં તેને બદલે હાથલાનાં ડોડવાંનો રસ નાખવો અને તેની ચાસણી બનાવવી. એ પછી ચણાનો લોટ શે. ૧ લઇ તેને ઉપર મુજબ મોણ દઇ તથા દુધનો ધ્રાબો દઇ ઘીમાં મોહનથાળની પેઠે શેકી લેવો. તેમાં પણ ઉપર પ્રમાણે ભાંગ તથા મરી મેળવવાં અને બરોબર લોટ શેકાઇ રહે, ત્યારે પેલી ચાસણીમાં મેળવી દેવું. એ પાક ખાંસી તથા દમના દરદવાળાઓને બહુ ફાયદો કરે છે અને જેના શરીરમાં બહુ શરદી રહેતી હોય અને બહુ ટાઢ વાયા કરતી હોય તેને પણ એ પાકથી બહુ ફાયદો થાય છે. એ પાક લાલ રંગનો થાય છે. એ હાથલાનાં ડોડવાંનો રસ કાઢતી વખત બહુ સંભાળવું જોઇએ; કારણ કે તેની ઉપર બહુ કાંટા હોય છે. એ કાંટા પાકની અંદર ન આવી જાય તેની ખાસ સંભાળ રાખવી જોઇએ. એ પાક ખાવાથી પણ અજબ જેવો ફાયદો થાય છે. એ ડોડવાં હજારો ખાંડી મફત મળી શકે તેમ છે; કારણકે કોઇ પણ લોકો તેમાંથી કોઇ ખાસ ચીજો બનાવતા નથી, પણ જો કોઇ રસાયણશાસ્ત્રી શોધ કરે તો હાથલાનાં ડોડવાંમાંથી ગોળ તથા સાકર બહુ સહેલાઇથી બનાવી શકાય તેમ છે. એ સિવાય બીજી પણ ઘણી જાતની દવા તેમાંથી મેળવી શકાય તેમ છે. તેમાં ખાસ ખુબીની વાત એ છે કે, એના

× "પાચક પાકોમાટે ઠંડક પદાર્થ વિરોધી ગુણવાળા હોવાથી તે એવા પાકોમાં નખાવા જોઇએ નહિ. એવા બાબતું એક અનુભવના વૈદ્યો વૈદ્યકના મતમાં વાંધેલું વાદ છે, માટે આવી બાબતમાં અનુભવી વૈદ્યનો મત લઇ તે મુજબજ વર્તવા ભલામણ છે.

ભિક્ષુ: અખંડાનંદ

ઝાડને પાણી પાવું પડતું નથી કે તેની ઉપર કંઈ મહેનત લેવી પડતી નથી; પણ ખરાબમાં ખરાબ જમીનમાં પણ પોતાની મેળે તે ઉગી નીકળે છે. જથાબંધ ફળ આપ્યા કરે છે, માટે એવી અમૂલ્ય વસ્તુઓ ફોકટ ન જાય તેની ખાસ કાળજી રાખવી જોઇએ અને એવી ફોકટ જતી વસ્તુઓમાંથી પણ દેશની સમૃદ્ધિ વધે એવા ઉપાયો કરવા જોઇએ.

૪–હાથલાના અને બીજાં બીજોના પાકો વગેરેની રીત

હાથલાના ફળનો રસ કાઢી લીધા પછી તેમાંથી જે બીજ રહે તે બી પણ બહુ ગુણકારી વસ્તુ છે. એ બી કઢાવી તેને પાણીથી ધોઇને સુકવી રાખવા પછી તેને ખંડાવવાં, તે બી બહુ સખ્ત હોય છે. તેને કૂટી તેનો ભૂકો કરતાં બહુ મહેનત પડે છે. એ બીમાંથી પણ બહુ મજેનો લોટ નીકળે છે. એ લોટનો પણ ઉપરની વિધિ મુજબ પાક થઇ શકે છે અને એ પાકના ગુણ પણ ઘણા સરસ છે. ખાસ કરીને ધાતુપુષ્ટિની બાબતમાં પણ આ પાક બહુ સારૂં કામ આપે છે અને શરીરમાં ગરમી રાખવાની બાબતમાં પણ એ પાક અજબ જેવો ફાયદો કરે છે.

આ બધી વસ્તુઓના જેમ પાક બની શકે છે, તેમજ તેમાંથી તેના પેંડા પણ બનાવી શકાય છે. એ પેંડા બનાવવાની રીત એવી છે કે, એક શેર માવો લેવો. તેને ગરમ કરી પેંડા બનાવવા જેવો થાય, ત્યારે તેમાં પાશેર તુલસીનાં બીનો ભૂકો નાખવો તથા એક તોલો એલચીનો ભૂકો નાખવો અને તેમાં પાવલીભાર ભાંગ તથા એક તોલો મરી મીલાવવાં અને સવાશેર સાકર નાખવી ને પેંડા વાળી લેવા. તે પેંડા દરરોજ એક તોલાથી પાંચ તોલાસુધી ખાઈ શકાય છે. એજ પ્રમાણે પીંપળાની પેંપડીના પેંડા પણ બની શકે છે તથા હાથલાના બીજના લોટના પેંડા પણ બની શકે છે. એ સિવાય શિવલિંગી તથા બીલીના ફળની અંદરથી જે બીજ નીકળે છે, તેના પેંડા પણ એ રીતે બની શકે છે. એ બંને જાતના પેંડા પણ અતિશય ગુણ કરે છે. એ સિવાય શિવલિંગીના બીનો તથા બીલીના બીનો પણ ઉપરની રીત મુજબ પાક બની શકે છે અને તે પાક પણ બહુ સારો ફાયદો આપે છે. આવીજ રીતે સફેદ ફ્રોનો પાક બનાવાય છે અને તે પણ લોહી સુધારવાના કામમાં અતિશય ઉપયોગી છે; તથા સ્ત્રીઓનાં કેટલાંક ખાસ દરદોને સારૂ એ પાક બહુજ ગુણકારી છે, માટે આવી સાદી સાદી ને મફત મળતી વસ્તુઓમાંથી પોતાની તંદુરસ્તી સુધારવાનો મહાન લાભ લોકો લે;અને આવી જાતના સહેલા સહેલા પ્રયોગો સૌના તરફથી વધારે વધારે જાહેરમાં આવે એમ હું ઇચ્છું છું.

મહાત્મા અગસ્ત્ય કી મહત્તા

(લેખક–' જ્ઞ ' સરસ્વતી ડીસેંબર ૧૯૨૬ માંથી)

કૂપમંડૂકતા બડી હી અનિષ્ટકારિણી તથા એક પ્રકાર સે વિનાશકારિણી હોતી હૈ. મનુષ્ય યદિ અપને હી ઘર, ગ્રામ યા નગર મેં આમરણ પડા રહે તો ઉસકી બુદ્ધિ કા વિકાસ નહીં હોતા, ઉસ કે જ્ઞાન કી વૃદ્ધિ નહીં હોતી, ઉસકી દૃષ્ટિ કો દૂરગામિની ગતિ નહીં પ્રાપ્ત હોતી. દેશ-વિદેશ જાને, ભિન્ન ભિન્ન જાતિયોં ઔર ધર્મો કે અનુયાયિયોં સે સમ્પર્ક રખને, દૂર દેશોં મેં વ્યાપાર કરને આદિ સે વિદ્યા, બુદ્ધિ, ધન ઔર ઐશ્વર્ય કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ, મનુષ્ય મેં ઉદારતા આતી હૈ; જો આચાર–વિચાર ઔર રીતિ–રસ્મ અપને સમુદાય મેં હાનિકારક હોતે હૈં ઉન્હેં છોડને કી પ્રવૃત્તિ હૃદય મેં જાગૃત હો ઉઠતી હૈ. જો બાત એક, દો યા દસ–બીસ મનુષ્યોં કે હિતાવહ હોતી હૈ વહી એક દેશ કે લિએ ભી હિતાવહ હોતી હૈ. ઇંગ્લેંડ એક છોટા સા ટાપૂ ઉસકા વિસ્તાર યા રકબા હમારે દેશ કે સૂબે અવધ સે ભી શાયદ કમ હી હોગા; પર ઉસ સે ટાપૂ કે પ્રગતિશીલ નિવાસિયોં ને હજારો કોસ દૂર આસ્ટ્રેલિયા ઔર કેનાડા તક મેં પ્રભુત્વ જમા લિયા હૈ. દૂર કી બાત જાને દીજિયે, અપને દેશ ભારત કો ભી પાદાક્રાન્ત વે આજ ડેઢ સૌ વર્ષ સે યહાં રાજ્ય કર રહે હૈં. યદિ વે કૂપમંડૂકતા કે કાયલ હોતે તો ન પ્રતાપ ઔર ઐશ્વર્ય કી ઇતની વૃદ્ધિ હોતી ઔર ન ઉનકે રાજ્ય કી સીમા હી કા વિસ્તાર બઢતા. ઉનકી વર્તમાન ઉન્નતિ ઔર ઊર્જિતાવસ્થા કા પ્રધાન કારણ ઉનકી પ્રગતિશીલતા

દુર્વ્યવસાય કી હૈ. જિસ મનુષ્ય યા જિસ દેશ મેં મહત્ત્વાકાંક્ષા નહીં વહ કભી ઉન્નતિ નહીં કર સકતા. ઇસે અગાધ સત્ય સમઝિયે.

યદ્યપિ કુછ સમય સે ઇક્કે દુક્કે ભારતવાસી વિદ્યોપાર્જન ઔર વ્યાપાર કે લિયે પ્રાય દેશ પ્રાયઃ પ્રત્યેક પ્રાંત સે અબ વિદેશોં કો જાને લગે હૈં તથાપિ અધિકાંશ મેં સમુદ્ર-પાર કરના પુરાને ઢંગ વાલે બહુત બડા પાપ ઔર ધર્મચ્યુતિ કા કારણ સમઝતે હૈં. જો રાજપૂત, ક્ષત્રી અથવા, જરૂરત પડને પર, ઘોડે કી પીઠ સે આગે કી નોક સે છેદ કર નીચે આગ મેં. રોટિયાં પકાતે ઔર ખાતે થે વે તક ઇસ સમય યોરપ ઔર અમેરિકા આદિ કી યાત્રા કરને મેં ધર્મહાનિ સમઝતે હૈં. ફૌજ મેં ભરતી હોકર અરબ, મિસ્ર, ફારિસ, ફ્રાંસ, ઇંગ્લૈંડ ઔર હાંગકાંગ જાને મેં હમ લોગોં કી જાતિ ઔર ધર્મ કી હાનિ નહીં હોતી, પર અન્ય ઉદ્દેશ સે જાને મેં હમ ડરતે હૈં. યહ પ્રવૃત્તિ ધીરે ધીરે કમ હો રહી હૈ, પર ઉસકે સમૂલ જાતે રહને મેં અભી બહુત સમય દરકાર હૈ.

હમારી ઇસ કૂપમંડૂકતા ને હમારી જો હાનિ કી હૈ ઉસકી ઇયત્તા નહીં, ઉસકે ફલ હમ પદ પદ પર ભોગ રહે હૈં. ઉસને હમેં કિસી કામ કા નહીં રક્ખા. પરન્તુ દુર્દૈવ હમેં ફિર ભી સચેત નહીં હોને દેતા. ઉસને હમેં યહાં તક અંધા બના દિયા હૈ કિ હમ અપને પૂર્વ પુરુષોં કે ચરિત ઔર ઉનકે દૃષ્ટાન્ત ભી ભૂલ ગયે હૈ. હમારે જિન ધર્મધુરીણ પ્રાચીન ઋષિયોં ઔર મુનિયોં ને દ્વીપાન્તરોં તક મેં જાકર આર્યોં કે ધર્મ, જ્ઞાન ઔર ઐશ્વર્ય કી પતાકા ફહરાઈ ઔર બડે બડે ઉપનિવેશોં તક કી સ્થાપના કર દી, ઉનકી ચરિતાવલી આજ ભી હમેં અપની પુરાની પોથિયોં મેં લિખી મિલતી હૈ; પરન્તુ ઉનકી ઓર કિસી કા ધ્યાન હી નહીં જાતા. ઉનકે કાર્યોં કા અનુસરણ કરના તો દૂર કી બાત હૈ.

"રૂપમ્" નામ કા એક સામયિક પત્ર અંગ્રેજી મેં નિકલતા હૈ. ઉસમેં બડે હી મહત્ત્વ કે લેખ ઔર ચિત્ર પ્રકાશિત હોતે હૈં. ઉસમેં ઓ૦ સી૦ ગાંગુલી નામ કે એક મહાશય ને એક લેખ અગસ્ત્ય-ઋષિ કે સંબંધ મેં પ્રકાશિત કરાયા હૈ. યહી લેખ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર કી વિશ્વભારતી નામક પત્રિકા કે ગત જુલાઇ માહને કે અંક મેં ઉદ્ધૃત હુઆ હૈ. ઉસ લેખ મેં યહ લિખા ગયા હૈ કિ હમારે પ્રસિદ્ધ ઔર પ્રાચીન અગસ્ત્ય-મુનિને કમ્બોડિયા હી મેં નહીં, સુમાત્રા, જાવા ઔર બોર્નિયો તક મેં જાકર વહાં પર ભારતીય સભ્યતા કા પ્રચાર કિયા થા. યહ વહી અગસ્ત્ય-ઋષિ જાન પડતે હૈં જિનકે વિષય મેં કહા જાતા હૈ કિ ઉન્હોંને સમુદ્ર કો અપને ચુલ્લૂ મેં ભર કર પી લિયા થા. ઇસ અતિશયોક્તિ યા રૂપક કા મતલબ શાયદ ઇતના હી હૈ, કિ જિસ સમુદ્ર કે પાર જાના લોગ પાપ સમઝતે યા જિસકે સન્તરણ સે લોગ ભયભીત હોતે થે, ઉસી કે પાર વે ઇસ તરહ ચલે ગયે, જિસ તરહ લોગ ચુલ્લૂ ભર પાની કો પાન કર જાતે હૈં. અગસ્ત્ય કો આપ કલ્પનાપ્રસૂત પુરુષ ન સમઝ લીજીએગા. ઉનકા ઉલ્લેખ આશ્વલાયન-ગૃહ્યસૂત્રોં તક મેં હૈ; પુરાણોં મેં તો ઉનકી ન માલૂમ કિતની કથાયેં પાઇ જાતી હૈં. ઉનકે ચલાયે હુએ અગસ્ત્ય-ગોત્ર મેં ઇસ સમય ભી સહસ્રશઃ મનુષ્ય વિદ્યમાન હૈં. પૂર્વીય દ્વીપોં મેં પાયે ગયે એક શિલાલેખ તક મેં ઇસ બાત કા નિર્દેશ હૈ.

અગસ્ત્ય-ઋષિ કા નિવાસસ્થાન કાશી થા. વે મહાશૈવ થે ઔર કાશી કે એક શિવ-મંદિર, બહુત કરકે વિશ્વનાથ કે મંદિર સે સંબંધ રખતે થે. વે બડે વિદ્વાન્ ઔર બડે તપસ્વી થે. ઉનમેં ધર્મ-પ્રચાર-વિષયક ઉત્સાહ અખંડ થા. શૈવ-મત કી અભિવૃદ્ધિ કે લિએ ઉન્હોંને દક્ષિણાપથ કે પ્રાન્તોં મેં જાને કા નિશ્ચય કિયા. ઉસ સમય વિંધ્ય-પર્વત કે પાર દક્ષિણી પ્રાન્તોં મેં જાના દુષ્કર કાર્ય થા; ક્યોંકિ ઘોર અરણ્યોં કો પાર કરકે જાના પડતા થા, પરંતુ સારી કઠિનાઇયોં કો હલ કરકે મહામુનિ અગસ્ત્ય વિંધ્યાચલ કે ઉસ પાર પહુંચ ગયે. વહાં જાકર ઉન્હોંને દૂર દૂર તક કે જંગલ કટવાકર વહ પ્રાન્ત મનુષ્યોં કે બસને ઔર આવાગમન કરને યોગ્ય બના દિયા. વાલ્મીકિ-રામાયણ કે અરણ્યકાણ્ડ મેં લિખા હૈ, કિ ઉસ પ્રાન્ત કો મનુષ્યોં કે બસને યોગ્ય બનાને મેં દંડકારણ્ય કે અસભ્ય જંગલી લોગોં (રાક્ષસોં) ને અગસ્ત્ય કે કામ મેં બડી બડી બાધાયેં ડાલીં; પરંતુ અગસ્ત્ય ને ઉન સબકા પરાભવ કરકે કિતને હી આશ્રમોં ઔર નગરોં કી સ્થાપના કર દી. ઇલ્વલ ઔર વાતાપિ નામ કે દો રાક્ષસ (શાયદ અસભ્ય જંગલી લોગોં કે સરદાર) ઉસ સમય વહાં બડે હી પ્રબલ થે. ઉનકે ઉત્પાત સદા હી જારી રહતે થે. ઉન્હેં

ભી અગસ્ત્ય સે હાર ખાની પડી. ઇસ બાત કા ભી ઉલ્લેખ પૂર્વોક્ત રામાયણ કે સંગ્રહો મેં હૈ. વર્તમાન ઍપોલ ઔર બાદામી નગર ઉન દોનોં રાક્ષસોં કી યાદ અબ તક દિલા રહે હૈં.

અગસ્ત્ય-ઋષિ ને દક્ષિણ મેં અપને મત હી કા પ્રચાર નહીં કિયા, ઉન્હોંને વહાંવાલોં કો કલા-કૌશલ ભી સિખાયા. કિતને હી નરેશોં તક કો ઉન્હોંને અપને ધર્મ મેં દીક્ષિત કિયા. પાંડ્ય દેશ કે અધીશ્વરોં કે યહાં તો ઉનકા સબસે અધિક સમ્માન હુઆ. વેલોગ ઉન્હે દેવતા કે સદૃશ પૂજને લગે. અગસ્ત્ય જી ને વહાં પહલે પહલ આયુર્વેદ કા પ્રચાર કર રોગ-નિવારણ કી વિદ્યા લોગોં કો સિખાઇ. કહતે હૈં કિ ઉન્હોંને તામિલ-ભાષા કા પ્રચાર ઔર સુધાર કિયા. દ્રવિડદેશીય વર્ણમાલા કા સંશોધન ભી ઉન્હીં કે દ્વારા હુઆ માના જાતા હૈ. ઔર વ્યાકરણ કા નિર્માણ ભી ઉન્હીં ને કિયા. ઉન્હીં કે નામાનુસાર વહ અગોથિયમ આજ ભી પ્રચલિત હૈ. મૂર્તિ-નિર્માણ-વિદ્યા પર ભી અગસ્ત્ય-ઋષિ કે દ્વારા નિર્મિત એક સંહિતા કહી જાતી હૈ. મતલબ યહ, કિ ઇસ મહર્ષિ ને દક્ષિણાપથ કો મનુષ્યોં કે નિવાસયોગ્ય હી નહીં કિયા, કિન્તુ ઉન્હોંને વહાં કે નિવાસિયોં કો ધર્મ, વિદ્યા ઔર કલાઓં આદિ કા ભી દાન દે ઉન્હેં સભ્ય ઔર શિક્ષિત ભી કર દિયા.

[illegible] અગસ્ત્ય કો ઇતને હી સે સંતોષ ન હુઆ. ઉપનિવેશ-સંસ્થાપન ઔર સભ્યતા-પ્રચાર [illegible] સમુદ્ર-બંધન [illegible] સમુદ્ર કો પી ડાલા. અથવા આજ-કલ કી [illegible] યા જહાજ બનવા કર ઉનકી સહાયતા સે [illegible] દેશોં મેં જા પહુંચે. વહાં ઉન્હોંને હિન્દૂ યા આર્યધર્મ [illegible] નિવાસિયોં સે જ્ઞાત હોતા હૈ, કિ ધીરે ધીરે વે દરવાતી કમ્બોડિયા [illegible] એક ખાસ ઍંકોર-વટ નામક હૈ. વહાં એક દ્વાર-દેશ [illegible]

[illegible] કે નિવાસી થે. વે શિવમત કે અનુયાયી થે. ઉનકે [illegible] કે દેશ તક પહુંચ ગયે થે. યહાં આકર ઉન્હોંને [illegible] બહુત કાલ તક કી. યહીં વે પરમધામ કો પધારે."

[illegible] અગસ્ત્ય ઋષિ ને અનેક બડે બડે શિવમંદિરોં કા નિર્માણ [illegible] ઉન્હોંને એક રાજવંશ કી ભી નીવ ડાલી. ઇસ પ્રકાર [illegible] નિવાસિયોં કો અપને ધર્મ મેં દીક્ષિત કરકે ઉન્હેં સભ્ય ઔર [illegible]

[illegible] સન્તોષ ન મિલી. વાયુ-પુરાણ મેં લિખા હૈ, કિ [illegible] દ્વીપ તક મેં ગયે, ઔર વહાં [illegible] નહીં બતાયા જા સકતા; [illegible]

[illegible]

પાંજરામાંનું પક્ષી

(લેખક-ઇશ્વરીપ્રસાદ શર્મા. સરસ્વતી ડીસેંબર ૧૯૨૧ મ.શ્રી)

બહુ પ્યાર સે પ્રાણોં કે પિંજરે મેં બંદ કર એક પંછી પોસ રક્ખા થા. [illegible] તુમ મુઝે ઇસ સોને કે પિંજરે મેં બન્દ કિયે હુએ હો ! મુઝે છોડ દો, મુક્ત કર દો, સ્વતંત્ર [illegible] ઉડ સકું-ફિરકર ઉન્મુક્ત આકાશ મેં નિર્મુક્ત વાયુ કા સેવન કરતા હુઆ, નીલ નભોં [illegible] કો અપને કંઠ-કંઠ સે નિકલી હુઈ સંગીત-ધારા સે ગુંજાયમાન કર દૂં. તબ સ્વતંત્ર [illegible] કા સ્વાતંત્ર્યગાન સુનકર તુમ સુખી હોગે, જગત સુખી હોગા, ચરાચર સુખી હોંગે. ઇસ [illegible] ધીનતા મેં તો મેરા કંઠ હી નહીં ખુલતા, મૈં ગાના ક્યા ગાઉં ?"

પરંતુ ઉસકે લાખ કહને પર ભી મૈંને ઉસે પિંજરે સે બાહર નહીં નિકાલા. પ્રાણોં કે ભીતર જો પ્રાણ હૈં, ઉનકે અંદર ભી જો સબસે અંતરતમ પ્રદેશ હૈ, ઉસીમેં [illegible] બચા કર છિપા રક્ખા. સોચા કિ અબ ઇસ અંધેરી કોઠરી મેં-પ્રેમ નિરાલે કેદખાને સે યહ [illegible] કભી કહીં ઉડ કર નહીં જા સકેગા. મૈં ઇસે કુછ અચ્છે ખાને કો દૂંગા વહી ખાયગા. પીને [illegible] દૂંગા વહી પીયેગા, મૈં જબ ઇસે સિખાઉંગા વહી ગાના ગાયેગા; પરંતુ ન જાને ક્યોં મેરે [illegible] સેવા-યત્ન કરને પર ભી, હૃદય કે પ્રેમ કા સમસ્ત ભાગર ઉસી પર ઉંડેલ દેને પર ભી, પંછી [illegible] દિન સુખી નહીં દિખાઇ દિયા. પ્રતિદિન ઉસકે મુખડે પર એક પ્રકાર કી ઉદાસી કી છાપ [illegible] દેતી-ઉસકે ગાન મેં વેદના કા સ્વર બજતા હુઆ માલૂમ પડતા. મૈં જો ગીત ગાને કો [illegible] વહી ગાતા, તો ભી ન જાને ક્યોં વહ સંગીત ન તો હૃદય કો સંતોષ પ્રદાન કરતા, ન [illegible] મેં અમૃત ટપકાતા. આંખોં સે ઉસકા જો વેદના-વિજડિત [illegible] વદન-મંડલ દેખ પાતા [illegible] સે સારા આનંદ હવા હો જાતા. હર્ષ કી એક હલકી સી તરંગ ભી હૃદય-સાગર મેં નહીં ઉઠ પાતી.

એક-દો દિન, માસ, વર્ષ કરતે-કરતે એક યુગ બીત ગયા. નિત્ય વહી વેદના, વહી અંતર્નાદ, વહી હાહાકાર ઉસ પંછી કે પ્રાણોં સે પ્રકટ હોતે માલૂમ પડતે. માયા કે મારે-મનુષ્ય-હૃદય કી દુર્બલતા કે કારણ મૈં ઉસે મુક્ત ન કર સકા, બંધન-હીન ન બના સકા. હરદમ ઉસે પ્રાણોં કી પેટી મેં બંદ કિયે હી રહા.

પર અં ! યહ ક્યા ! એક દિન સવેરે હી ઉઠ કર દેખા, કિ વહ પંછી તો મેરા પિંજરા ખાલી કર કે ઉડ ગયા ! મેરા ભૂત, ભવિષ્યત, વર્તમાન-તીનોં કાલ અંધકારમય બનાકર વહ પ્રાણ-પ્યારા પંછી ન જાને કબ, કિસ રાસ્તે સે ઉડ કર નીકલ ભાગા ! ઉસકે લિયે ત્રિભુવન છાન ડાલે પર કહીં ઉસકા પતા નહીં પાયા. પ્રાણોં કે પરદે-પરદે મેં, હૃદય કે કોને-કોને મેં ઢૂંઢા, પર વહ કહીં ન મિલા. જગત કા સાહિત્ય-સાગર મંથન કર ડાલા, પર કિસી ને ઉસકા સંકેત નહીં બતલાયા. મૈં રો પડા. રોતે-રોતે આંસુઓં કી ગંગા બહા દી-હૃદય ને ઉસી અશ્રુતીર્થ મેં સ્નાન કર દિવ્ય દૃષ્ટિ લાભ કી. ઉસને દેખા કિ મેરા વહ પ્રાણ-પ્યારા પંછી દૂર—બહુત દૂર—જહાં તક ઉસ દિવ્ય દૃષ્ટિ કી સીમા હૈ, ઉસી કે છોર પર વિમલ આકાશ મેં, સ્વતંત્ર વાયુ મેં, અપને ઉભય પક્ષ વિસ્તારિત કર ખુલે કંઠ સે ગાના ગા રહા હૈ ! વહ સંગીત કિતના મધુર, કિતના પ્રાણ-સ્પર્શી, કિતના હૃદયહારી ઔર કિતના લોકોત્તર આનંદ-દાયક હૈ ! પ્રાણ સુખી હો ગયા—ઉસે ઢૂંઢને કી યાદ મિટ ગઇ-ઉસે પાને કી લાલસા જાતી રહી-ઉસે પુનઃ પ્રાણોં કે પિંજરે કે અંદર બંદ કર રખને કી અભિલાષા નષ્ટ હો ગઈ. અબ સમઝા, મેરા વહ પ્યાર નહીં, અત્યાચાર થા—ઉસ સ્વતંત્ર પક્ષી કી સ્વતંત્રતા પર નિર્મમ કુઠારાઘાત થા. આજ મેરા પંછી સ્વતંત્ર હૈ, મુક્ત હૈ, સ્વાધીન હૈ, સુખી હૈ ! ઇસસે બઢ કર સુખ કી બાત ઔર ક્યા હોગી ? ઉસને પ્રાણોં કે અંદર પિંજરે મેં બંદ હોકર પડે-પડે તો કિસી દિન મંદાકિની કી નિર્મલ ધારા કી તરહ ઐસી સ્વર-લહરિ નહીં બહાઈ થી ! મેરે સ્વાર્થમય, મોહમય, માયામય, આત્મસુખમય, અનુરાગ કી વેદી પર નિત્ય નિત્ય કરકે ઉસકે સમસ્ત સુખોં કા બલિદાન હો રહા થા ઔર મૈં સમઝતા થા કિ મૈં ઉસકા વહ અત્યંત આદર કર રહા હૂં—હૃદય કા નિઃસીમ પ્રેમ ઉસ પર વર્ષણ કર રહા હૂં; પર આજ જાના કિ વહ સબ કોરા અત્યાચાર થા. આજ મેરા પંછી સ્વાધીન હો ગયા. ઇસ સે બઢકર આનંદ ઔર ક્યા હોગા ? ઇસ આનંદ કો, ઇસ હર્ષ કો તો રખને યોગ્ય ઇસ નન્હેં સે હૃદય મેં પર્યાપ્ત સ્થાન ભી નહીં.

ઉસ્તાદ મૌલાબક્ષ

(અનુવાદક–મુકુન્દપ્રસાદ શુક્લ. 'સરસ્વતી' ૧૯૨૬ના ડીસેમ્બરના અંકમાં)

કિસી સમય હમારે દેશ મેં સંગીત કા અદ્ભુત આદર થા. કિંતુ આજ [illegible] સંગીત કી પ્રતિધ્વનિ ભી કહીં કહીં સુનાઈ ભી પડ જાતી હૈ. કિંતુ [illegible] અનાહત વીણા કો પુનઃ એક બાર મુખરિત કર [illegible] ઉનમેં મુસલમાન ઉસ્તાદ મૌલાબક્ષ ભી એક થે.

[illegible] મેં કિસી સમ્પત્તિશાલી જમીંદારવંશ મેં આપકા જન્મ હુઆ [illegible] કે કારણ આપકે લિયે સુખ્યાસરોં કા અભાવ નહીં [illegible] અર્જિત કર લિયા કરતે થે. યદિ કોઈ [illegible] ઔર આલોચના કરના મૌલાબક્ષ [illegible] એક બાર એક [illegible] ફકીર [illegible] કા શૌક થા. [illegible] મૌલાબક્ષને [illegible] સંગીત કી [illegible] ફકીર [illegible] કા અનુરોધ કિયા. [illegible]

[illegible]

"આજ તક તુમેં દેખને કા મેરા યહ પહલા હી અવસર હૈ, ઐમે અવસર મેં કામ ન આયેગા."
મૌલાબખ્શ ને કહા:—"મૈં સત્ય હી કહ રહા હૂં કિ આપ હી મેરે ગુરુદેવ હૈં." ઇસ કે બાદ
ઉન્હોંને સારી કહાની સુના દી. અભી તક ઉસ્તાદજી કિસી કો અપના શિષ્ય બનાને કે લિયે
રાઝી ન હુએ થે, કિંતુ મૌલાબખ્શ ને ઉન્હેં ઇતના મુગ્ધ કર લિયા કિ ઉન્હોંને ઉસી દિન સે
મૌલાબખ્શ કો અપના શિષ્ય બના લિયા.

કુછ વર્ષ બાદ મૌલાબખ્શ એક અસાધારણ ગવૈયે હો ગયે. ઉનકે ઉસ્તાદ કી મૃત્યુ હોને
પર ઉત્તર-ભારત છોડ કર વે દક્ષિણ કી ઓર ચલે ગયે. અસાધારણ ગાયક હોને પર ભી ઉન્હેં
અભિમાન લેશમાત્ર કો ભી ન છૂ ગયા થા. ઇસી કારણ દેશ-વિદેશ ઘૂમને પર, ખૂબ પ્રશંસા
હોને પર, કુછ ધ્યાન ન દિયા.

વ્યવસાય કરનેવાલે ઉસ્તાદોં કે પાસ ભી મૌલાબખ્શ કુછ ન કુછ સીખ હી લિયા. યહી
નહીં, યદિ ક્ષુદ્ર શિશુ કે પાસ ભી કુછ સીખને યોગ્ય વસ્તુ હોતી તો ઉસકે સીખને કે લિયે વે
[illegible]ચ ન કરતે થે. જ્ઞાની, મૂર્ખ, ધનિ, દરિદ્ર-સભી સે વે પ્રેમ સે બાતચીત કરતે થે. માનવ-
[illegible]ન કે સબ ઓર દેખના હી ઉનકા ઉદ્દેશ થા.

દક્ષિણ-ભારત જાને પર મૌલાબખ્શ કો યહ પૂર્ણતયા માલુમ હો ગયા કિ ઉત્તર-ભારતીય
[illegible]ગીત પર અરબ ઔર ફારસ કે સંગીત કા યથેષ્ટ અસર પડ ચુકા હૈ, દ્રવિડોં કા કર્નાટકી સંગીત અભી
[illegible]કુલ વિશુદ્ધ હૈ. ઉસ પર વિદેશી પ્રભાવ નહીં હૈ. ઇનકા સ ર ગ મ કે ઉપર અધિકાર ભી
[illegible]ર હી ઢંગ કા હૈ. યહ દેખ કર મૌલાબખ્શ ત્યાગરાજ ઔર દીક્ષિત પ્રભૃતિ દક્ષિણદેશીય
[illegible]ગીત-રચનાકારોં કી કૃતિયોં કે અત્યંત પક્ષપાતી હો ગયે. મૌલાબખ્શ ને મૈસૂર કે રાજ-દર-
[illegible]ર મેં ભી ખૂબ નામ કમાયા. હિંદુસ્તાની સંગીત કો ઉત્તર-ભારત સે દક્ષિણ ભારત કી ઓર
[illegible]પ્રસર કરનેવાલે પ્રથમ વહી થે. ઉસ સમય રેલ-પથ ન હોને કે કારણ ઇનકે મધ્ય કિસી પ્રકાર
[illegible] સંબંધ નહીં થા. રાજ-દરબાર કી ઓર સે મૌલાબખ્શ કો એક પુરસ્કાર દેના નિશ્ચિત હુઆ
[illegible]. કિંતુ ઇસી બીચ મેં વહીં કે સભાસદ કી પુત્રી કા વીણાવાદન સુનકર એવં ગીત ગાને કે
[illegible]મય કી અપૂર્વ સંગીત-રચના દેખકર વે મુગ્ધ હો ગયે; ઔર ઉસસે સીખને કે લિયે અપની
[illegible]ચ્છા પ્રકટ કી. ઉસ કુમારી ને કહા:—"સંગીત હમારી બ્રાહ્મણ-જાતિ કી વંશગત સંપત્તિ હૈ!
અન્ય કોઇ બાહરી જાતિ ઇસકે વિજ્ઞાન ઔર અંતર્નિહિત તત્ત્વ કે સીખને કા અધિકારી નહીં.
યદિ આપને સીખને કી ઇચ્છા હી કી હૈ તો આગામી જન્મ મેં બ્રાહ્મણ કે ઘર જન્મ લેં." યહ
બાત મૌલાબખ્શ કે ચુભ ગઇ; ઇસ અપમાન સે અપમાનિત હો વે રાજદત્ત પુરસ્કાર કો વહીં
છોડ મૈસૂર સે ચલે ગયે. "પૃથ્વીપર બ્રાહ્મણ છોડ કર ઔર કીસી કી આત્મા સંગીત કા અધિકારી
હૈ યા નહીં" ઇસી સમસ્યા કે હલ કરને મેં વે અપના સમય બિતાને લગે.

મૌલાબખ્શ ચલતે સમય કહ ગયે થે કિ ઇસ શાસ્ત્ર પર પૂર્ણ અધિકાર કર કે હી મૈસૂર
લૌટૂંગા. યહ સંવાદ સુનકર મહારાજ સે લેકર ઉનકા એક સાધારણ ભક્ત તક અત્યંત દુઃખિત
હુએ. ઉન્હોંને બેંગલોર, મલબાર પ્રભૃતિ નાના સ્થાનોં મેં ઘૂમ કર તંજોર કે એક બ્રાહ્મણ કે
નિકટ સંગીત કે ભાંડાર કા આવિષ્કાર કીયા. વહ બ્રાહ્મણ ઇતને કડે વિચાર કા થા, કિ વહ
સ્વજાતિયોં કો ભી સંગીત કી શિક્ષા નહીં દેના ચાહતા થા. ઔર અપની ઇસ વિષય કી પુસ્તકેં
કિસી વિશ્વસનીય પુરુષ કો ભી નહીં દેતા થા.

ઇસ બ્રાહ્મણ કે સાથ પરિચય કર મૌલાબખ્શ ને સંગીત-શાસ્ત્ર કે અમૂલ્ય રત્નોં કા સંગ્રહ
કર લિયા. ઉન્હોં ને બ્રાહ્મણોં-દ્વારા રચિત સભી શ્રેષ્ઠ રચનાઓં કો પઢા એવં રાગપ્રસ્તાવ, તાલ-
પ્રસ્તાર, સ્વર-પ્રસ્તાવ, ગાયન-કલા, ગતિ, લય, સંધિપ્રભૃતિ સંગીત-વિજ્ઞાન કે નાના અંશોં
કા અધ્યયન કિયા. ઉન્હોંને અત્યંત નિરાશ હોકર જિસ મૈસૂર કો છોડ દિયા થા, સકલ શાસ્ત્રોંમેં
સુપંડિત હો પુનઃ ઉસ મૈસૂર કો ગયે. મહારાજ કૃષ્ણરાજ ને ઉનકી પરીક્ષા લેને કે લિયે દક્ષિણ કે
સમસ્ત સંગીતજ્ઞ બ્રાહ્મણોં કો આમંત્રિત કર એક સભા કી. ઉસ સભા મેં મૌલાબખ્શ ગાન કી રચના
એવં સ્વર ઔર તાલ મેં સર્વશ્રેષ્ઠ ઉતરે. ઉસ સમય કી પ્રાચીન હિંદુ-પ્રથા કે અનુસાર છત્ર,
ચામર, કલગી, સિરપેંચ આદિ વસ્તુઓં સે સમ્માનિત કિયે ગયે. ઇસકે બાદ કિસી પ્રાચીન ઉચ્ચ
વંશ કી કન્યા કે સાથ ઉન્હોંને વિવાહ કર લિયા. ઇસ ગૌરવ કે સમય દેશ-વિદેશ મેં ઉન કી

કી દૃષ્ટિ ઇસ ઓર આકર્ષિત હોગી, જીસસે જલદી અર્થાત્ આનેવાલે કુંભ (ચૈત્ર) સે પહલે હી ઇસકા સુધાર ઔર અચ્છા પ્રબંધ હો જાય.

અસિધારા-વ્રત

(લેખક—લોચનપ્રસાદ. 'સરસ્વતી' ના ડીસેંબર ૧૯૨૬ ના અંકમાંથી)

અસિધારા-વ્રત કા ઉલ્લેખ 'રઘુવંશ' કે ૧૩ વેં સર્ગ મેં આયા હૈ. 'કથાસરિત્સાગર' ઔર 'પંચતંત્ર' મેં ભી ઉસકા વર્ણન હૈ. મલ્લિનાથ ને ઇસ પદ કી જો વ્યાખ્યા કી હૈ વહ ઠીક નહીં જંચતી, કિન્તુ 'દિનકર' કી ટીકા સે ઉસકા પ્રકૃત અર્થ જ્ઞાત હોતા હૈ. 'દિનકર' કહતે હૈં:—

एकस्यामेव शय्यायां मध्ये खड्गं निधाय स्त्रीपुंसौ यत्र ब्रह्मचर्येण शयति तदसिधाराव्रतम्॥

અર્થાત્ સ્ત્રી ઔર પુરુષ જબ એક હી બિછૌને પર અપને બીચ મેં તલવાર રખકર બ્રહ્મચર્યપૂર્વક શયન કરતે હૈં તબ ઉનકા વહ વ્રત અસિધાર હોતા હૈ.

જર્મની મેં ભી યહ પ્રથા પ્રચલિત થી, જેકબ ગ્રિમ અપને 'ડચ્યસ રેસાલ્ટરથમર' કે ૧૬૮ વેં પૃષ્ઠ પર લિખતે હૈં:—

યદિ કોઇ આદમી કિસી સ્ત્રી કે સાથ સોવે ઔર ઉસે વહ સ્પર્શ કરના ન ચાહે તો વહ બીચ મેં એક તલવાર રખ કર સોવેગા. યહ એક પ્રાચીન પ્રથા થી.

ઇસ બાત સે બહુત વિદ્વાનોં કે ઇસ અનુમાન કી પુષ્ટિ હોતી હૈ કિ આર્ય્ય-જાતિ કી ભારતીય જર્મનશાખા કે પૂર્વપુરુષ એક હી સ્થાન કે નિવાસી થે.

ઇસકા વિશેષ વિવરણ નવમ્બર, સન ૧૮૮૮, કે ઇંડિયન એંટીક્વેરી કે ૩૨૨ પૃષ્ઠ પર મિલેગા.

ખેતીવાડી અને બાગબગીચા

('હિંદુસ્થાન' દૈનિક તા. ૨૮-૫-૧૯૨૬)

નાળીએરની ખેતી અથવા

અઢાર માસમાં ફળનાર નાળીએરની ખેતી.

[લેખકઃ—**ડાહ્યાભાઇ છોટાભાઇ અમીન** એમ. એ. એચ. એસ (ઇંડીયા,) એફ. આર. એચ. એસ. (લંડન)]

આ લેખમાં દુનિયાનાં સઘળી જાતનાં નાળીએર અને તે દરેક જાતનું વર્ણન તથા તેની ખેતી એ વિષય ટુંકાણમાં સમજાવવામાં આવ્યો છે. સૌથી નવાઈ પમાડનારૂં તો એ છે કે, જમીનને લગભગ અડકીનેજ નાળીએરનાં ફળ આવે છે. એવી જાતનું વર્ણન સાંભળીને જરૂર અજાયબ થવા જેવું છે, તમે ખોટું નહિજ માનતા. આ માટે અમોએ બહુ ચોકસાઈથી તેના પૂરતા નિષ્ણાતોના અભિપ્રાય મેળવ્યા છે અને ત્યારપછી લોકોને તે માટે ભલામણ કરીએ છીએ. અઢાર માસમાં નાળીએરીને ફળ આવે છે એ તમે જાણશો, ત્યારે નવાઈ પામશોજ; અને તેની મોટા પાયા ઉપર ખેતી કરનારે અમોને લખવાથી તેમને તેના છોડમાટેની વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવશે તથા નમુનામાટે જેને રોપવા હોય તેમને અમીન નરસરી ગીરગામ બૅકરોડ ઉપર લખવાથી મળી શકશે.

નાળીએર

૧-ઝાડની ઓળખ, વર્ગ અને જાતો

(ગુ). નાળીએર, (સં). નારીકેલ, (મ). નારળ, (હિં). નારીકેળ, (ઇં). કોકોનટ, (બં). કોકસ-ન્યુસીફેરા.

આ તાડના વર્ગનું ઝાડ છે અને તે વર્ગમાં તાડ, ખજુરી, સોપારી વગેરે જાતો આવી જાય છે.

નાળીએરના ઝાડના તમામ ભાગો મનુષ્યના ઉપયોગમાં આવે છે અને તેથી હિંદુઓમાં અને મુખ્યત્વે કરીને કોકણ અને મલબારકિનારાઓ ઉપર એવી માન્યતા છે કે, શ્રીપરશુરામે બ્રાહ્મણોને આપેલું આ એક કલ્પવૃક્ષ છે. આ માન્યતા યથાર્થ છે, કારણ કરોડો લોકોને તેની ખાસ જરૂર જણાય છે અને તેના વગર ચાલે તેમ નથી. જે પ્રાંતમાં આની મોટા પ્રમાણમાં

ની છે એટલે કે મલબારકિનારા ઉપરના ત્રાવણકોર જીલ્લાના વતનીઓ આ ઝાડમાંથી તેમનું ...ર, ઘરમાંની ઉપયોગી ચીજો, ખેતીનાં ઓજારો વગેરે બનાવી જાણે છે અને તે બાજુમાં પાંચ માણસોના કુટુંબને ૧ એકર નાળીએરીની વાડી હોય તો પોતાનું ગુજરાન સારી રીતે ચલાવી શકે છે. આનું મૂળ વતન હિંદી અને પાસીફિક મહાસાગરમાંના બેટો છે. ગરમ પ્રદેશોમાં આની જબરજસ્ત પ્રમાણમાં ખેતી થઈ રહી છે. આ પછી હિંદુસ્થાનમાં મલબારકિનારો આને માટે ખાસ વખણાય છે.

એકલા ત્રાવણકોર જીલ્લામાં આની ખેતી આશરે ૪૦૦,૦૦૦ એકર જમીનમાં થાય છે અને તેની વાર્ષિક ઉપજ લગભગ રૂા. ૫૦,૦૦૦,૦૦૦ ની છે.

૨-જમીન અને આબહવા

હિંદુસ્થાનમાં એમ માલૂમ પડે છે કે, દરિયાની સપાટીથી એકદમ ઉંચા પ્રદેશોસિવાય બધે આની ખેતી થઈ શકે છે. કાળી અને ચીકણી જમીન આને માફક નથી આવતી; કારણ કે તેનાં મૂળીઆં ફેલાવાળાં ન હોવાથી સડી જાય છે. મરડ તથા કાંકરીવાળી જમીનમાં પણ એને સારૂં પોષણ મળતું નથી, પણ જે જમીનમાંથી બીલકુલ પાણી ન મળે એવી રેતાળ જમીન આને માટે ઉત્તમ છે. આવી જમીનમાં ખારા પાણીનો અંશ અને મીઠા પાણીની ચીકાશ ન હોવાથી તે માફક આવે છે. આને સમુદ્રના પવનથી પણ વધારે ફાયદો થાય છે. સાધારણ રીતે સમુદ્રનો પવન જ્યાં લાગે છે અને જ્યાં ઉપલા પ્રકારની જમીન છે, ત્યાં નાળીએર થઈ શકે છે અને તેથીજ મલબારકિનારો આને સારી રીતે માફક આવે છે.

૩-રોપ તૈયાર કરવા અને રોપણી

બીજને માટે, નાળીએરના ઝાડ ઉપરથી સૂકાયલાં નાળીએર ભેગાં કરી ઉપરથી ફેંકી ન દેતાં ધીમે રહીને નીચે ઉતારવાં, નહિ તો અંદરના ભાગને ઈજા પહોંચે છે. તેથી ઉપર ઝોળી રાખી તેમા મૂકી ઉતારવામાં આવે છે. આમ ઉતાર્યાં પછી જેમાં પાણી સાધારણ અને હલાવવાથી ધાતુ જેવો અવાજ થતો હોય તેવું નાળીએર બીજને માટે પસંદ કરવું જોઇએ. જેમાં પાણી વધારે હોય અથવા તદ્દન ઓછું હોય તેવાં નાળીએર બીજને માટે નકામાં છે; કારણ પહેલામાં કાચું હોવાને લીધે ઉગી શકતું નથી તેમજ બીજાનો ફણગો મરી ગયેલો હોય છે તેથી તેની ઉગવાની શક્તિ નાબુદ થઈ છે. ઉપર પ્રમાણે પસંદગી કર્યા પછી મૃગ નક્ષત્રમાં, છાયાવાળી અને પાણીની નજીકની જમીન પસંદ કરીને તેમાં રોપવા. તે એવી રીતે કે પ્રથમ જમીનમાંથી સર્વ કચરો વગેરે કાઢી સાફ કરવી અને તેને એકદમ પોચી બનાવવી. પછી દોઢ ફુટ ઉંડી અને દોઢ ફુટ પહોળી નીક બનાવી તેને એક બે દિવસ સુધી પાણી પાઈ તર કરવી અને ત્રીજે દિવસે તેમા નાળીએર રોપવાની શરૂઆત કરવી. નાળીએર જેવી રીતે ઝાડ ઉપર લાગે છે, તેવી રીતે નીકમાં રોપવાં. માથા ઉપર વધારે માટી નાખવી નહિ, પછી તેને પાણી પાવું અને આજુબાજુએ પાણી છાંટી જમીન ઢંકી રાખવી તથા હમેશાં ઠંડક રહે તેવી ગોઠવણ કરવી. ત્રણ-સાડાત્રણ મહીના પછી ફણગો નીકળે છે. આ પછી પાણીનું પ્રમાણ વધારવું. આને ૭ મહીનામાં ત્રણ પાનાં ફુટે છે અને આમ ૩ પાન ફુટયા પછી તેને કાયમની જમીનમા રોપવાને હરકત નથી. આમ બીજે ઠેકાણે રોપવા-માટે મઘા નક્ષત્રથી તે વૈશાખ મહીનાસુધી રોપવાને હરકત નથી; પણ કેટલાક પાણીની મહેનત બચાવવા ચોમાસાની શરૂઆતમાં રોપે છે; પણ એટલું યાદ રાખવું કે, ૩ પાન ફુટયાસિવાય છોડને કાયમને ઠેકાણે રોપવા નહિ.

એક એકરમાં ૨૦ ફુટને અંતરે છોડ વાવવાથી ૯૦ છોડ વાવી શકાય છે; માટે જ્યાં આગળ નાળીએરીનું વાવેતર કરવું હોય ત્યાં વાવવા પહેલાં એક માસ અગાઉ (ઉનાળામાં) ખાડા ખોદાવી તપવા દેવા, ખાડાનું માપ ૬ ફુટ ઉંડા, ૬ ફુટ પહોળા અને ૬ ફુટ લાંબા એ પ્રમાણે ખોદાવવા. એક મહીનો તપ્યા પછી તેમાં નીચેનું ખાતર નાખી ખાડા ભરી દેવા. ખાતર ખાડામાંથી નીકળેલી માટીમાં મેળવી પછી ખાડા ભરવા.

ખાતરઃ-૨ પાઉંડ રાખોડો, ો। પાઉંડ મીઠું અને ૨॥ પાઉંડ ચૂનો(કળી) ખાડામાં છોડ મૂકતા પહેલાં તેમને એક બે દિવસ મીઠાના પાણીમાં પલાળવા મૂકવા; એટલે એક મોટા વાસણમાં મીઠાનું પાણી કરી તેમા પેલા છોડો મૂકી રાખવા. આમ કર્યાથી આગળ ઉપર તેમને ઉધાઇનો ઉપ-

દ્રવ થતો નથી. હમેશાં યાદ રાખવું કે, છોડ ખાડામાં મૂકવામાટે સંધ્યાકાળ (સાંજ) ઉત્તમ છે. બીજું ખાડામાં છોડો એવી રીતે મૂકવા કે તેમના કણગાઓ દક્ષિણદિશા તરફ રહે. આમ કર્યાથી પવનનો ભય રહેતો નથી. બીજું જે જગ્યાએ નાળીએર રોપ્યાં હોય તે જગ્યાએ જો વરસાદમાં પાણી ભરાઇ રહેતું હોય તો દરેક છોડના થડ આગળ માટીનો ઢગલો વાળવો, જેથી તેને પાણી લાગે નહિ અને તે કોહી જાય નહિ. છોડ રોપ્યા પછી બે વરસસુધી તેની કાળજી રાખવી જોઇએ. તેને ખૂબ તડકો ન લાગે તે માટે તેના ઉપર છાંયો કરવાની ખાસ જરૂર છે. કોકણમાં તાડના કે નાળીએરીના પાનનો છાંયો કરે છે. વરસાદની મોસમમાં છાંયો કાઢી નાખવો. આ રીતે રોપ રોપવાથી આગળ સારૂં ઉત્પન્ન લેવાની આશા રાખી શકાય છે.

પાણી

છોડને પાણી આપવાને માટે ખાસ કરીને જૂદી રીત છે. તે એ કે, છોડની ચોતરફ ખામણું કરવું અને તેમાં પાણી રેડી ભરવું. રોપ્યા પછી પહેલાં બે અઠવાડીઆં તેમને દિવસમાં બે વાર પાણીની જરૂર છે. પછી બીજાં બે અઠવાડીઆં દિવસમાં એકજ વાર આપવું. આ પછી તેનાં મૂળીઆં જોર પકડશે. પછી બે અઠવાડીઆં એક દિવસ છોડાને પાણી આપવું. આ પછી જ્યાં જેવી હવા હોય તેમ તે પ્રમાણમાં પાણી આપવું. સાધારણ રીતે પહેલા વર્ષે રોજ એક ઘડો, બીજા વર્ષે બે ઘડા, ત્રીજે વર્ષે બે દિવસના અંતરે ૩ ઘડા, ચોથે વર્ષે ૩ દિવસના અંતરે ૪ ઘડા, આ પ્રમાણે પાણી આપવું; અને આ રીતે પાણી વધારવું. કોસ કે પંપથી પાણી આપવું હોય તો ખામણું ભરાય ત્યાંસુધી પાણી એકાંતરે આપે તોપણ ચાલે. બીજા વર્ષે ત્રણ દિવસને આંતરે અને ત્રીજા વર્ષે ચાર દિવસને આંતરે અને આ પ્રમાણે આગળ કરવાનું છે. સામાન્ય રીતે તેનાં મૂળીઆં વધારે પાણી મળવાથી કોહી ન જાય તે સંભાળવાનું છે અને આનાં મૂળીઆં હમેશાં બીજાં ઝાડની માફક ઊંડાં ઉંડાં જતાં નથી, તેથી સપાટી આગળ પુષ્કળ પાણીની જરૂર હોય છે. તેની સાથેજ મૂળીઆંમાં ઘણો વખત પાણી ભરાઈ રહે તેમ હોવાથી તેની સંભાળ લેવી. એટલે પાણીની બરાબર ગોઠવણ કરવી અને પાણી, ખાતર અને માવજત હોય તોજ સારૂં ઉત્પન્ન આપે છે.

ખાતર

નાળીએરની ખેતીમાં ખાતરથી ઘણોજ ફાયદો થાય છે. ખાડામાં નાખતી વખતે જે નાખવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ ખાતર કરતાં ઉધાઇથી છોડનો બચાવ કરવામાં વધારે થાય છે; માટે નીચે ખાતર આપવાની જૂદી જૂદી રીતો આપી છે. ત્રાવણકોર અને મલબારકિનારા ઉપર નીચેનું ખાતર આપે છે.

પહેલી રીતઃ—રાખોડો, ખોળ, મીઠું અને હાડકાંનો ભૂકો દરવર્ષે નાખે છે અને ૧૦ વર્ષની ઉપર છાણ, બકરાંની લીંડી, લીલાં પાન અને થોડુંક મીઠું આપવાનો રિવાજ છે. આ ખાતર બનાવવાની રીત આ પ્રમાણે છેઃ—છાણ,લીંડી વગેરેને સારી રીતે ભેગાં કરી જરા ભીંજાવી થોડું મીઠું અને ચૂનો નાખી પછી આપવું. બીજુંઃ—નાળિયેરીના છોડ નાના હોય ત્યારે તેનાં જે ઠેકાણે પાંદડાં ફુટે છે ત્યાં મીઠું અને રાખોડો મિશ્ર કરીને લગાવે છે તેથી ભમરાનો ઉપદ્રવ થતો નથી અને વળી તે અવાઇને નીચે આવી ખાતરતરીકે ઉપયોગમાં આવી જાય છે. આમ એક ઘાથી બે પક્ષી મરે છે.

આ જીલ્લામાં નીચેનું કૃત્રિમ ખાતર વપરાય છેઃ—એક સારી રીતે ખીલેલા ઝાડને ૧૦ શેર (પાઉંડ) ખોળ, ૨ શેર રાખોડો, ૨ શેર માછલીનો સૂકો ભૂકો અને ૧ શેર મીઠું મેળવીને થડ આગળ નાંખી ઉપર માટી વાળી દે છે. આ દર વરસે કરે છે અને જો માછલાંનો ભૂકો ન મળે તો હાડકાંનો ભૂકો વાપરે છે. બીજું જો જમીનમાં ચૂનાનું પ્રમાણ ઓછું માલમ પડે તો બે ત્રણ વરસે એક વાર ૧૦ થી ૧૫ શેર કળીચૂનો પણ આપે છે. ઉપલા મિશ્રણમાં નીચેના અંશો રહેલા છેઃ—નાઇટ્રોજન ૦.૫૩ ટકા, ફોસ્ફરીક ૧.૦૧ ટકા અને પોટેશ ૭૪ ટકા. જે જે જમીનમાં આ તત્ત્વોની કમતરતા હોય તેમાં આ ખાતરથી સારો ફાયદો થાય તેમ છે. ધારો કે, એક એકરે ૨૫૦૦ નાળિયેર ઉતરે તે જમીનમાંથી ૧૮ શેર નાઇટ્રોજન, ૫ શેર ફોસ્ફરીક એસીડ, ૩૮ શેર પોટેશ. આ ઉપરથી જો ઝાડને પોતાને જે ખોરાકની જરૂર છે તે પણ ગણીએ તો દર વરસે એક એકરે ૨૪ શેર નાઇટ્રોજન, ૧૨ શેર ફોસ્ફરીક એસીડ, ૬૦ શેર પોટેશ અને ૧૦૦ થી ૨૦૦ શેર કળીચૂનો.

ના પ્રમાણથી ઓછું ખાતર નહિ આવે. અહીંઆ બીજું પણ એક બે રીતે ખાતર આપે છે. [illegible] ખાતર ૧ વીઘાનું સમજવું.)

૧-સલ્ફેટ ઑફ એમોનીઆ ૧૦૦ રતલ ૨-હાડકાંનો બારીક ભૂકો (બોન મીલ) ૨૫૦ રતલ, ૩-સુપર ફોસ્ફેટ ઑફ લાઇમ ૫૦ રતલ, ૪-કેઇનીટ ૧૦૦ રતલ, ૫-મ્યુરીએટ ઑફ પોટાશ ૫૦ રતલ=કુલ ૪૫૦ રતલ.

આ રસાયણીક ખાતર રોપ્યા પછી પહેલાં ૭ વરસ અગર ફળ આવતાં સુધી આપવાનો રિવાજ છે.

ખાતર-બીજું

૧-સલ્ફેટ ઑફ એમોનીઆ ૧૨૦ રતલ, ૨-બોન મીલ ૨૮૦ રતલ, ૩-કેઇનીટ ૧૦૦ રતલ, ૪-સુપર ફોસ્ફેટ ૬૦ રતલ, ૫-મ્યુરીએટ ઑફ પોટાશ ૭૦ રતલ=કુલ ૬૩૦ રતલ.

આ ખાતર જ્યારે ફળની શરૂઆત થાય, ત્યારે વાપરવું એમ જણાવવામાં આવે છે.

ખાતર-ત્રીજું

૧-એરંડાનો ખોળ ૨૫૦ રતલ, ૨-જાળની માટીની ઉપરની પોપડી ૫૦૦ રતલ, ૩-રાખ ૨૦૦ રતલ, ૪-ચામડીઆને ત્યાંનો ગેલ તથા સકાએલું સોદી ૧૦૦ રતલ, ૫-હાડકાંનો ભૂકો ૧૦૦ રતલ=કુલ ૧૧૫૦ રતલ.

ઉપરનું વિલાયતી ખાતર મળવાને મુશ્કેલી નડે છે અને મોંઘું પડે છે. તે માટે આનો ઉપયોગ કરવાની કેટલાકો ભલામણ કરે છે.

ઉપરનાં કોઇપણ ખાતરોમાંથી જે વાપરવું હોય તેજ દર વરસે વાપરવું અને તે ઝાડને કેમ આપવું તે નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે:—

મઘા નક્ષત્રમાં પડેલા પંદર દિવસ ઝાડનાં મૂળીઆં ઉઘાડાં કરી જે આગળ ફુટતાં હોય તેમને કાપી નાખવાં અને ખામણું બરાબર કરવું અને તેમાં ઉપરનું કોઇપણ ખાતર નાખવું અથવા તો નીચેનાં ખાતરો પણ વપરાય છે:-ખામણામાં છાણ નાખી તેના ઉપર દીવેલીના ઝાડનાં પાન અને ડાળાં વગેરે તોડી નાખે છે અને બે ત્રણ દિવસ પછી ખામણું માટીથી ઢાંકી દે છે. છાણને બદલે ખારી માટી પણ વપરાય છે અગર તળાવના કે ખાબોચીઆની માટીની પોપડી પણ નાખે છે. વિષ્ટાના ખાતરથી પણ લાભ થાય છે. ગોવા તરફ થામનો ર ખોરો અને મીઠું નાખે છે અને ૩-૪ દિવસ પછી માટીથી ઢાંકી દે છે. અહીંઆં બીજું એક વિલાયતી ખાતર પણ જણાવવામાં આવે છે.

૧-છાણ ૨૫ રતલ, ૨-પોટાસીયમ સલ્ફેટ ૩ રતલ, ૩-પોટાસીયમ ક્લોરાઇટ ૧ રતલ, ૪-હાડકાંનો ભૂકો ૪ રતલ, ૫-દીવેલીનો ખોળ ૪ રતલ=કુલ ૩૭ રતલ.

આ ખાતર પણ માફકસર આવે છે એમ કહેવાય છે.

પણ ઉપર કહી ગયા તેમ એટલું યાદ રાખવું કે, કોઇ પણ એકજ જાતનું ખાતર વાપરવું, નહિ તો ઝાડ કમજોર થશે.

દુય્યમ પાકોવિષે

નાળીએરીની વાડીમાં કોઇપણ જાતના દુય્યમ પાકો લેવા સલાહકારક નથી; કારણ આમ કરવાથી જમીનનો કસ કમતી થાય છે અને તેથી કરીને મૂળ પાકને (નાળીએરીને) બરાબર પોષણ નહિ મળે; માટે જો કંઇ દુય્યમ પાકતરીકે વાડીમાં વાવવું હોય તો તે ફક્ત અઢાર માસમાં ફળે તેવી નાળીએરો હાલ બહાર પડી છે; અને તેનો સારો જથ્થો અમારી પાસે સ્ટોકમાં હોય છે (નહિ તો ઑરડર લઇ મંગાવી આપવામાં આવે છે.) તેજ છે. આ નાળીએરો રોપવાથી ફાયદો એ થશે કે, આને માટે ખાતર નાખવું પડશે. તેનો ઉપયોગ જમીનનો કસ વધારવામાં થશે; બીજું મોડાં ફળનારાં નાળીએર તૈયાર થાય ત્યાંસુધી તો આના ૮ થી ૧૦ પાકો આપણને લેવાં ફાવે છે. આ નાળીએરો પથરાળવાળી જમીનમાં પણ થઇ શકે છે. આ તેનો મોટો લાભ છે. આવી જમીનમાં પ્રથમ થોડી મહેનત કરી, ૭૪૮ લાંબા, પહોળા અને ઉંડા ખાડા ખોદાવી ૮ મહીના તપવા દેવા. પછી તેમાં નીચેનું ખાતર નાખી છોડ રોપવા. આને રોપવા તારીખથી ૧૮ માસ પછી ફળ આવે છે.

તેને આપવાનું ખાતરઃ-ખાડા તપી ગયા પછી તેમાં સડેલું છાણનું ખાતર અને રેતી અગર તળાવ અગર ખાબોચીઆની માટીની સુકાએલી પોપડી અને તેમાં ૬ શેર (પાઉંડ) કળીચુનો, ૨

શેર મીઠું મેળવીને ખાડામાં નાખવી. તેના ઉપર લીલા પાંદડાંનો એક થર આપવો અને તેની ઉપર ખાડામાથી નીકળેલી માટી નાખી ખાડો ભરી દેવો. પછી ત્રણ મહીનાસુધી અઠવાડીઆમાં બે વાર પાણી આપતા રહેવું અને ત્યારબાદ ૬ મહીનાનો ફણગો ફુટેલો રોપો ખાડામાં ઉપર મુજબ રોપવો. (મોટા નાળીએરો માટે જે રીત કહી છે તે રીતે) આની આસપાસ પણ ઉપર મુજબ ખામણું કરવું અને વચ્ચે થડની પાસે માટીનો ઢગલો કરવો. આ નાળીએરો ૧૫ ફુટને અંતરે વાવી શકાય છે. દર વરસે ઉપરની માફક ખાતર-પાણી બધું આપવું. આ પ્રમાણે જે માવજત કરવામાં આવશે તો ૧૮ મહીનામાં જરૂર ફળ મળશે. બીજું માવજતમાં આને વધારે પાણી જોઇએ તેમજ છાંયો પણ જોઇએ. પાણી પાઈ રહ્યા પછી ખામણાં ઉપર ઘાસ અગર પરાળ નાખી ખામણું ઢાંકી મૂકવું, જેથી પાણી જલદી સુકાઇ જાય નહિ.

આજ સુધીમાં આપણે કોઇએ આમ અઢાર મહીનામાં ફળ આવે તેવી નાળીએરીનું નામ સાંભળ્યું નથી. તેથી નવાઈ લાગે તેમ છે; પણ આ છેક ગપાટા નથી અને આનો અનુભવ તો કોઇ નાળીએરીની વાડીવાળાઓએ કરી પોતાના ઉત્પન્નમાં વધારો કરવાનો રહ્યો; માટે અમારી ખાસ ભલામણ છે કે, દરેક વાડીવાળાએ બીજા પાકો લઇને જમીનને કસરહિત કરવા કરતાં એનો ખ્યાલ લઈ તેને માટે જે ખાતર વાપરવામાં આવે તેનાથી જમીનને જે સહેજે લાભ થવાનો છે તે ઝાડને આપવો. છેવટે અમો કહેવા માગીએ છીએ કે, જો કોઇને બીજા કોઈ પાકો લેવાના હોય તો ફક્ત વટાણાની જાતોનાજ પાકો લેવા. આનાથી જમીનમાં નાઇટ્રોજનનો વધારો થશે અને સહેજે ના- ળીએરીને તેનો ઉપયોગ થશે; માટે બીજો કોઇ પાક લેવાની લાલચ રાખવી નહિ.

નાળીએરીના રોગો

(૧) પાનનો રોગ (૨) બડ-રોગ (૩) શડીઓ રોગ (૪) મૂળીઓ રોગ. આ સિવાય બે જાતના ભમરાઓનો પણ નાળીએરીને ઉપદ્રવ થાય છે તે. (૧) કાળો શીંગડાવાળો ભમરો અને (૨) લાલ ભમરો (ધનેડુ.)

રોગોને અટકાવવાના ઇલાજ

(૧) **પાનનો રોગઃ**–આ રોગ પ્રથમ ટોચ ઉપરનાં કુળાં પાંદડાંને થાય છે અને ત્યાંથી બીજા પાન ઉપર આની અસર થઇ ફેલાવો થાય છે આને લીધે ઝાડની જીવનશક્તિ નબળી પડે છે અને ફળ મોટાં થતાં નથી તથા ખરી પડે છે. આ રોગવાળાં પાંદડાં કાળાશ પડતાં જણાય છે અને આખરે ચીમળાઇને જમીન ઉપર પડી જાય છે. આનો નાશ કરવામાટે, ચિહ્નો દેખાય કે તરતજ પાન કાપી બાળી મૂકવાં જેથી ફેલાવો અટકશે. આ અનુભવસિદ્ધ ઇલાજ છે.

(૨) **બડ–રોગઃ**–આ રોગ પ્રથમ કુમળાં પાનને (અગર કુંકને) લાગુ પડે છે. પ્રથમ ચિહ્નો તરીકે કુમળાં નાળીએરો કંઈ પણ ખાસ કારણસિવાય એની મેળે ખરી પડે છે. પછીથી આ પાકાં ફળો પણ આવી રીતેજ પડી જાય છે; પણ ઘણું કરીને પાકેલાં નાળીએર ઉપર ને ઉપરજ મરી જાય છે. ફૂલ પણ કાળાં પડેલાં જણાય છે. આમ રોગ વધતો જઈ આખું ઝાડ મરી જાય છે. આ રોગોનો દેખાવ માલૂમ પડે કે તરત બોરડોમિશ્રણ નામની દવા તેનાં છેક ઉપલાં કુમળાં પાન ઉપર છંટાવાં આ ક્રિયા રોગ નાબુદ થતાં સુધી ૬ થી ૯ મહીનાના આંતરે છાંટવી.

આમ અઠવાડીઆમાં એક વાર બીજી પણ ચાર્જ મેળવીને મિશ્રણ બનાવવું અને તે રેડવું એવી રીતે કે કુમળાં પાન ધોવાઇને નીચે પણ તે મિશ્રણ ઉતરે. મિશ્રણઃ–૬ રતલ મોરથુથુ, ૬ રતલ કળીચુનો અને ૫૦ ગેલન પાણી એકત્ર કરી ઉપર કહ્યા મુજબ અઠવાડીઆમાં એકવાર રેડવું.

(૩) **શડીઓ રોગઃ**–આ રોગના ચિહ્નતરીકે થડમાંથી લાલાશ પડતો રસ ગળે છે. આનો દેખાવ થાય કે તુરત તે જે જગ્યાએથી નીકળતું હોય તે કાપી કાઢવી અને બાળી મૂકવું; અને તે કાપી કાઢેલા ભાગને ડામર ચોપડવો; જેથી ભમરાઓનો ઉપદ્રવ તે ઠેકાણે નહિ થાય. જો રોગ વધારે હોય તો જ્યાંથી ફાટ પડી હોય ત્યાં આપણો હાથ જાય એટલું મોટું કાણું પાડું અને તેમાંથી તમામ સડેલો ભાગ કાઢી નાખવો. પછી તેમાં મીઠું ભરવું. ત્યારપછી રેતી-ચીકણી માટી અધો ભાગ ભરી કાઢવો અને ગરમ ડામરથી કાણું પૂરી દેવું. રોગ ભયંકર હોય તો ઝાડને બાળી મૂકવું.

(૪) **મૂળીઆંનો રોગઃ**– આ રોગ મુખ્યત્વે કરીને બેજાતનો છે અને ફક્ત ફળ આપનારે

ક્રોટોન્ગ લાગુ પડે છે. પ્રથમ નિશાનીતરીકે ઝાડનાં કુમળાં પાન ... જાય છે અને જેના પછી છેવટે કાળાં પડે છે અને પછી જળ્યા જેવાં બરડાં થઈ પડે છે. ... પાન ઉપર ... ... કુમળાં એક પછી એક પડવા માંડે છે અને છેવટે ઝાડનું આખું મથાળું પડી જાય છે. બીજા પ્રકારના રોગોમાં જૂનાં પાનને પ્રથમ અસર થાય છે અને છેવટે પરિણામ તો પ્રથમના જેવું જ આવે છે, એટલે આખું મથાળું તૂટી પડે છે. આમાં પ્રથમ રોગ લગભગ અસાધ્ય અને બીજો જરા કષ્ટસાધ્ય છે. આ પ્રમાણે મરી ગયેલા ઝાડનાં મૂળીઆંનો બહારનો ભાગ સડેલો હોય છે, તેમજ થડની અંદરનો બે-ત્રણ ફુટ સુધીનો ભાગ પણ રતાશ પડતો જણાય છે. કેટલીક વખતે થડની બહાર પણ કુંડાળાંના આકારની ખાસ નિશાનીઓ જણાય છે. આને માટે કોઈ ખાસ ઉપાયો લાગુ પડતા નથી; પણ વાડીની આરોગ્યતા ખાતર વગેરે ઉપાયોથી બરોબર જાળવવી. રોગી ઝાડને બોર્ડો મિશ્રણથી ધોતાં રહેવું અને ઉપર બતાવેલા ચુનો અને મોરથુથુના મિશ્રણનો પણ ઉપયોગ કરવો અને છેલ્લે રોગી ઝાડને તદ્દન નાબુદ કરવું—એટલે બાળી મૂકવું. આવા ઝાડને બાળનું ખાતર આપવું નહિ; તેમજ જે જમીનમાં ઝાડ ઉભું હોય તેના ખાડામાં ચૂનો ભરવો અને ખાડાની આજુબાજુ બેથી ત્રણ ફુટ જગ્યા છોડી તેનો કોઈપણ કામમાં ઉપયોગ કરવો નહિ; કારણ તેમાં જંતુઓ હોવાનો સંભવ રહે છે.

જંતુઓના ઉપદ્રવવિષે

(૧) કાળો શિંગડાંવાળો ભમરો—આ ભમરો રાત્રે નીકળે છે અને નાળિયેરીની ટોચમાં નીકળતાં કુમળાં પાન તોડી કોચી કાઢે છે, એટલે ઝાડ વધતું અટકે છે અને મરી જાય છે; કારણ તેણે કોચેલા કાણામાં પાણી જામી જાય છે અને આખું ઝાડ સડી જાય છે. આથી ખરાબ વાસ મારે છે. આ ભમરાની માદા સડેલા ખાતરના ઢગલામાં અગર સડેલા ઝાડમાં અગર સડેલા ભાજીપાલાના ઢગલામાં પોતાનાં ઇંડાં મૂકે છે. કેટલીક વાર નાળિયેરના-થડમાં કાણાં કરીને પણ માદા પોતાનાં ઇંડાં ત્યાં મૂકે છે. તેની ઇયળ થઇ થોડા દિવસમાં તેનો ભમરો થાય છે. થડમાંનો ભમરો કાઢવામાટે અમારો ખાસ અનુભવસિદ્ધ ઇલાજ આ પ્રમાણે છે:—એક લાંબો લોઢાનો સળીઓ લઇ તેની અણી કાઢી તે અણીવાળો ભાગ સહેજ વાંકો વાળવો. (અર્ધ ગોળાકાર માફક) આ સળીઓ ધીમે રહીને કાણામાં નાખવો અને ધીમા હાથે એક ગોળ ચક્કર પેલા સળીઆને આપવું. પછી સળીઓ બહાર કાઢવો, તેની સાથે આ ભમરો બહાર નીકળશે. તેનો નાશ કરવો અને કાણાની અંદર એળીઆના પાણીની પીચકારી મારવી, જેથી અંદરની ઇયળ તથા ઇંડાં મરી જાય છે. પછી ડામર અને રેતીથી કાણું બંધ કરવું. આ ઇલાજથી અમોએ વાંસદા સ્ટેટમાં ઘણી નાળિયેરી બચાવી છે. આ ભમરો ઘણી ઝડપથી થડ કોચીને અંદર ઉતરી શકે છે; માટે હમેશાં ઝાડ તપાસતા રહેવું.

બીજો ઇલાજ:—રાત્રે એક છાછરૂં વાસણ લઇ તેમાં ગ્યાસલેટ અને પાણી ભેગું કરીને રેડવું પછી તેમા એક સળગેલી બત્તી (ફાનસ વગેરે) મૂકવી અને આ વાસણ બત્તી સાથે વાડીમાં મૂકવું. ઉપર કહેલું છે કે, આ ભમરો રાત્રે બહાર નીકળે છે. તે બહાર નીકળ્યા પછી બત્તી ઉપર મોહ પામીને ઝંપ મારશે તેવોજ વાસણમાં પડી ગ્યાસલેટ હોવાને લીધે મરણ પામશે. ત્રીજો ઇલાજ:—દીવેલાનાં બીઆં તળી તેનો ભૂકો બનાવવો અને ઉપર મુજબ છાછરૂં વાસણ લઇ પાણીમાં મેળવી તે વાસણ મૂકી દેવું. તેની વાસથી પણ ભમરો અંદર આવીને પડી મરી જાય છે. ૧૦–૧૫ ઝાડ દીઠ ઉપરના ઇલાજવાળું એક વાસણ મૂકવું. ચોથો પણ એક ઇલાજ છે તે એ કે, વાડીમાં જૂદી જૂદી જગ્યાએ જૂના પડીઆનો ઢગલો કરવો. આમાં માદા પોતાનાં ઇંડાં મૂકશે. તે ભેગાં કરી બાળી મૂકવાથી તેમનો નાશ થશે.

(૨) લાલ ભમરો (ધનેડું):—આ ભમરો લાલ રંગનો હોય છે અને ઉપરના ભમરા જેટલોજ નુકસાનકારક છે, એટલુંજ નહિ પણ જરા વધારે નુકસાનકારક કહીએ તોપણ ચાલે. આ ભમરાઓ ઝાડના દરેક જાતના ભાગમાં તેમજ સડી ગયેલા ભાગમાં પોતાનાં ઇંડા મૂકે છે. આ જાતના ભમરાઓ ઝાડના નરમ અને કુમળા ભાગોને ખાઇને અને કાણાં પાડીને પુષ્ટ થાય છે અને તેમાજ ફરી પોતાનાં ઇંડાં મૂકે છે અને વખતસર ઇંડાંમાંથી બીજા ભમરાઓ બની પાછો ઉપદ્રવ કરે છે. એમ ચાલ્યાજ કરે છે અને આમ ઝાડોને મોટા પ્રમાણમાં સડો લાગે છે. આને ઓળખવાની રીત એ છે કે, જ્યાં આગળ કાણું હોય તેની પાસે કાન ધર-

ાપના વખતમાં કાળાં કપડાં પહેરવાં નહિ. તે ખરાબ દેખાય છે તથા તાપને ખેંચે છે.
શરીરપર અંદરના ભાગમાં ગરમ-ઊનનું કપડું ભારા અન્તરવગર પહેરવું નહિ.
તબિયતની સંભાળની પણ દરકાર ન રહી શકે એટલા ઉદ્યોગમાં અહોરાત્ર મચ્યા રહેવું નહિ.
ઊંડા શ્વાસ લેવાની કસરત હરરોજ ભૂલવી નહિ.
કદી ઉન્માદકારક કેફી પીણાં પીવાં નહિ.
તદ્દન બંધ અંધારી જગ્યામાં રહેવું નહિ. તદ્દન બંધ ઓરડામાં સૂવું નહિ. પૂરતો પ્રકાશ સ્વચ્છ હવા બને એટલી છૂટથી લેવાં.
આઠ કલાકથી વધારે નિદ્રા લેવી નહિ.
કોઇ પણ પ્રકારનો મ્લેચ્છ-માંસાહાર-ખોરાક ભૂલેચૂકે સહેજ પણ લેવો નહિ.
એડીવાળા બૂટ પહેરવા નહિ; તેમજ એકદમ સંકુચિત ટાઇટ કપડાં પહેરવાં નહિ.
દરરોજ થોડો પણ શારીરિક વ્યાયામ લેવાને ચૂકવું નહિ.
ઉતાવળે જમવું નહિ. ચાવીને ખાતાં પ્રસન્ન મનવડે પૂરતો સમય લો અને દીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવો.
પુષ્કળ પાણી પીવાને જરા પણ અચકાવું નહિ.
જમતાં એક કલાક પહેલાં અથવા જમીને તરત કસરત કે મહેનતનાં કામ કરવાં નહિ.
કોઇ પણ રીતે તંબાકુનો ઉપયોગ કરવો નહિ.
માંદાને ખાવા કાંઈ પણ આપવું નહિ; માત્ર પ્રવાહી દૂધ, કાંજી, હલકો જુજ ખોરાક આપી દરના અવયવોની શુદ્ધિ સ્વરૂપ સમય થવા દો.
દરરોજ નહાવાને અચકાવું નહિ.તેમ ન બને તો અઠવાડીઆમાં ત્રણ વખત પણ ચૂકવું નહિ.
ચાહ, કૉફી, ભાંગ, ચરસ, ગાંજો, ધૂમ્રપાનનું નિત્ય અતિસેવન જીવલેણ છે.
કબજીઅતમાટે જુલાબ લેવો નહિ. એનીમા-પાણીથી કોઠો ધોઇ નાખવો.
તમારા અથવા તમારા કુટુંબમાટે દવા વગરના ઉપચારો અજમાવવાને ડરતા નહિ. જ્યારે રોગિષ્ઠાઓને મારવા માગતા હો તો તેને લગતી દવા કરજો.
પેટના વિકાર-રોગનો નાશ કરવા અવયવોની નિયમિત ગતિ-ચલનવલનમાટે જુલાબ આદિનો ઉપયોગ નહિ કરતાં થોડે દિને તદ્દન નિરાહાર ઉપવાસનો અચુક અખતરો અજમાવો.
તંદુરસ્તી, સુખ અને દવાવગરના ઉપચારોને લગતું સર્વ સાહિત્ય વાંચવાને આળસ રાખવું નહિ.
બાળકને નવ માસસુધી માત્ર દૂધ તથા પાણીસિવાય કાંઇ આપવું નહિ.
જ્યાંસુધી સ્ત્રીપુરુષોના શરીરના બાંધા સબળ ન હોય, ત્યાંસુધી તેમનો લગ્નસંબંધ યોજવો નહિ.
કોઇના પણ હોઠ ઉપર ચુંબન લેવા કદી લલચાતાં નહિ.
ગમે ત્યાં ખુરસીમાં ઢીલા થઈ બેસવું નહિ, હમેશાં ટટાર સીધા બેસવાની ટેવ રાખવી.
જ્યારે સામાને હૃદયવેદના જેવી કાંઇ શિથિલ બેચેન પ્રકૃતિ જેવું ભાસે, ત્યારે તેની સાથે કુસ્તી કરવા યા બાથ બીડવા યા ભેટવા જરા પણ હુંશિયારી દાખવવી નહિ.
સર્વદા સૂર્યોદયપૂર્વે નિદ્રાત્યાગ કર્યા બાદ બીછાનામાં આળસથી ન આળોટતાં શૌચ, દંતધાવન ઇ૦ શુદ્ધિક્રિયાથી મુક્ત થઇ સ્નાનસેવાસ્મરણમાં સજ્જ રહો. એ નિયમિત અનુષ્ઠાન શરીર, મન, આત્મોન્નતિના અપૂર્વ આદેશ સહજ સાધ્ય કરશે.
સર્વે ઇંદ્રિયોને સ્વાધીન રાખો. કોઈ પણ પ્રકારે તેને સ્વાધીન થવું નહિ. મનને સદા આનંદ સાથે અંકુશમાં રાખો, ઉજ્જ્વળ જીવન-ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત કરો.
ગૃહશુદ્ધિ અર્થે ધૂપ વગેરે સાહિત્યોવડે માર્જન કરો. અઠવાડીએ એકવાર હવન કરવો.
પ્રાતઃકાળે તેમજ સાયંકાળે ખુલ્લી હવામાં ફરવાની ટેવ શરીરસુખમાટે અત્યંત હિતાવહ છે.
ભૂખતરસ વેઠી, મારવી નહિ. શરીરની પાચનશક્તિના પ્રમાણમાં નિયમિત ખોરાક લેવો. મળમૂત્રાદિ નૈસર્ગિક હાજતોમાં અવરોધ પાડવો નહિ.
માનસિક આધિ ઉપાધિમાં કિંચિત ઉદ્વેગ રાખવો નહિ. 'જે થાય તે સારાને માટે' ધૈર્ય અને શૌર્યથી સદા સંતોષનું સબળ સેવન ચાલુ રાખવું. જેથી પહાડ સરખાં સંકટો ક્ષણમાં તૂટી પડશે.

દૂધ* કેવી રીતે વાપરવું ?

(લેખક-મજમુદાર 'ગુજરાતી કેસરી' તા. ૧૨-૧૧-૨૫ના અંકમાંથી)

"આપણા શરીરનો વિકાસ કરવા અને ટકાવી રાખવા જે જે પદાર્થોની અગત્ય છે તે પદાર્થો એકલા દૂધમાંથી મળી શકે. આથી આપણે દૂધને એક સંપૂર્ણતા પામેલા ખોરાકતરીકે ઓળખી શકીએ; અર્થાત્ દૂધના જેવો ઉત્તમ ખોરાક બીજો એક પણ નથી. દૂધમાં મુખ્ય બે વસ્તુ ઓ હોય છેઃ-ઘી (ફૅટ) અને દૂધમાંથી બનતી ખાંડ. ઘી-માખણને આપણું શરીર એકદમ ઉપયોગ માં લઇ લે છે અને મીલ્કશુગર ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

મીલ્કશુગર (દૂધમાંથી બનતી ખાંડ) શરીરના વિકાસને અર્થે ઉત્તમ જણાઇ છે. આથી શેરડીની ખાંડમાં જે હાનિકારક તત્ત્વો છે તે બધાંથી આ ખાંડ તદ્દન મુક્ત છે; પણ આ ખાંડ (મીલ્કશુગર) પ્રાણીઓના દૂધસિવાય કુદરતના બીજા કોઇપણ ખૂણામાંથી જડી શકી નથી.

આપણે જાણીએ છીએ કે, દૂધ વાસી થાય છે ત્યારે ખાટું થઇ જાય છે, પણ માંસની જેમ બગડી જતું નથી. આનું કારણ આ ખાંડજ છે. મીલ્કશુગર ધીમે ધીમે પાચન થાય છે અને માલ્ટશુગર કરતાં ચોથા ભાગના વખતમાં શરીરમાં શોષાઇ જાય છે. એ વળી ધીમેથી પચતી હોવાથી જઠરની આગળ વધીને આંતરડા લગી જાય છે. ત્યાં લગણમાં ધીમે ધીમે પચે છે અને ત્યાં લેક્ટીક એસીડના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. આ લેક્ટીક એસીડ શરીરમાં થતા બિગાડને **ટકાવી કરોડો મનુષ્યોના પ્રાણ બચાવે છે.** આ મીલ્કશુગરને લીધેજ દૂધ બગડતું નથી; ફક્ત ખાટું થઇ જાય છે, જ્યારે માંસ બગડી જાય છે. ડૉ૦ કેલોગ લખે છેઃ-"દશ વર્ષો પૂર્વે મેં એક માંસનો ટુકડો છાશની બરણીમાં નાખી મૂક્યો. આ ટુકડાને કોઇપણ જાતની જંતુવિનાશક દવા લગાડ્યાવગરજ નાખ્યો હતો; છતાં આજે દશ વર્ષ પછી જોતાં એ એમનો એમ બગડ્યાવગર નીકળ્યો! આ બધા પ્રતાપ પેલી મીલ્કશુગરના અને એસીડ (ખટાશ) ઉત્પન્ન કરનાર જંતુઓનાજ છે; એટલે નાનાં બચ્ચાંની પાચનક્રિયા વગેરેને સંભાળવાનું કામ કુદરતજ દૂધની મારફત કરે છે.

દૂધમાં કેસીન નામનો જે પદાર્થ છે, તે શરીરનો વિકાસ અને મરામત ઘણી જલદી કરી ખોરાકને બરાબર પચાવે છે અને પોષણાર્થે શરીરમાં ભળી જાય છે. આ સિવાય દૂધમાં બીજાં પ્રોટીન્સ પણ છે. એ પણ ઉપર પ્રમાણેજ કામ કરે છે.

વળી ગાયના દૂધમાં માતાના દૂધ કરતાં ચારગણો ક્ષાર છે. દૂધમાં મુખ્યત્વે કરીને ચૂનો વધારે છે. એક પીંટ ચૂનાના પાણી(લાઇમ વૉટર)માં જેટલો ચૂનો હોય છે તેના કરતાં ૧૧ થી ૧૬ ગ્રેન જેટલો વધારે ચૂનો એક પાંટ દૂધમાંથી મળી આવે છે. આ જગાએ માંસાહાર અને વનસ્પતિ આહારનો ફેર પ્રત્યક્ષ થાય છે. માંસમાં દૂધથી ડબલ ચૂનો હોય છે, છતાં શરીરમાં તો તે ફક્ત અડધો ગ્રેનજ ભળવા દે છે. હાડકાંના વિકાસનો મુખ્ય આધાર ચૂના ઉપરજ છે; એટલે આખા શરીરના વિકાસમાટે કુદરતે દૂધ જેવો ઉત્તમ ખોરાક બીજો એકકે બનાવ્યો નથી. ચૂનો હાડકાંના વિકાસમાટે અને પ્રોટીન માંસપિંડના વિકાસમાટે વપરાઈ જાય છે.

એક બીજું અગત્યનું સત્ત્વ દૂધમાં છે. તેને વીટામીન કહે છે અને આ સત્વને લીધેજ દૂધ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ખોરાક કહેવાય છે. દરેક વનસ્પતિ પોતપોતાનું વીટામીન જમીનમાંથી સત્વો કાઢી બનાવી લે છે, પણ ગાય કંઇ તેને બનાવી શકતી નથી. ગાય તો આવી જૂદી જૂદી જાતની વનસ્પતિ જે પોતાને ઉપયોગી જણાય તે ખાય છે અને બધાં વીટામીનનો સામટો જથ્થો દૂધવાટે બહાર કાઢે છે. અલબત, આ જગાએ દૂધ તદ્દન ચોખ્ખું અને તાજુંજ દોહેલું સમજવાનું છે, નહિ કે ઉકાળેલું અથવા જંતુવિનાશક દવાઓના ભેગવાળું (મુંબઇના દૂધ જેવું).

દૂધમાં કેટલાક પાચક રસો પણ છે-ડાઇજેસ્ટીવ, ફરમેંટસ, ગેલેક્ટોઝ, ઓક્સીડેઝ અને રીડકટેઝ. આ બધા પાચનક્રિયામાં ખાસ મદદ કરે છે. **દૂધ ઉકાળવાથી આ બધા રસોનો નાશ થાય છે.** આ રસનો નાશ થાય છે કે નહિ તે જોવા સ્ટોર્ચ નામના વિદ્વાને નીચે પ્રમાણે અખતરો અજમાવ્યો છે. એક કાચની કસનળી (ટેસ્ટ ટયુબ)માં પાંચ કયુબીક સેંટીમીટર દૂધ લઇ તેમાં એક

---

* અમેરિકાના ગોવાળીઆઓ અને ખેડુતો આગળ ડૉ. જે. એચ. કેલોગે આપેલા ભાષણનો તરજુમો વ્યાખ્યાનકર્તાના 'ઑટો ઈન્ટોક્સીકેશન' નામના પુસ્તકમાં આ આખું વ્યાખ્યાન છપાયું છે.

ું બે ટકા હાઇડ્રોજન પેરોક્સાઇડ અને બે ટીપાં બે ટકા ઓર્થો ટોલુઇડીન [illegible] નાખી તપાવવું. જો દૂધ ઉકાળેલું નહિ હોય તો ઘેરો જાંબલી રંગ દેખાશે અને ઉકાળેલું હશે તો [illegible] જ થશે નહિ.

દૂધને આપણે પ્રવાહી 'ટીશ્યુ' પણ કહી શકીએ; કારણ એ લોહીમાંથીજ બનેલું છે અને તાજું દોહેલું, શરીરની ગરમીથી ગરમ લાગતું ધારોષ્ણ દૂધ લોહીની માફક જંતુઓને મારી નાખવાની શક્તિવાળું હોય છે. લોહીમાં દેખાતા એન્ટીબોડી, એગ્લુટીનીન, એન્ટીટોક્ઝીન અને ઓપ્સોનીન દૂધમાં પણ હોય છે. બધા એન્ટીબોડીઝનો જૂદો જૂદો ઉપયોગ માલમ પડ્યો નથી, પણ રોગને અટકાવવામાટે એ બધી પણી તૈયારીઓ કરી મૂકે છે. એમ માનવાને સબળ કારણો મળી આવ્યાં છે.

દૂધ તાજું દોહેલું અને વગર ઉકાળેલુંજ વાપરવું જોઇએ. દૂધને ૧૫૮ ડીગ્રી ફેરનહીટ સુધી ગરમ કરવાથી એમાંના એન્ટીબોડીઝ મરી જાય છે અને ૧૯૬ ડીગ્રી ફેરનહીટે એમાંના પાચક રસોનો નાશ થાય છે. તેથી દૂધ ઉકાળ્યાવગરનુંજ વાપરવું. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ ઉંદર ઉપર દૂધના અખતરા અજમાવ્યા છે. થોડાક ઉંદરો પકડી અમુક વખત સુધી કેટલાકને ફક્ત ઉકાળેલું દૂધ ખોરાકતરીકે આપ્યું ને થોડાને વગરઉકાળેલું દૂધ આપવામાં આવ્યું. ઉકાળેલું દૂધ પીનારા ઉંદરો અમુક મુદત પછી તપાસતાં, જેવા હતા એવા ને એવા માલમ પડ્યા અને વગર ઉકાળેલું દૂધ પીનારા જાડા, જબરા અને હૃષ્ટપુષ્ટ માલમ પડ્યા. આ અખતરો કુદરતી-ધારોષ્ણ-દૂધ વાપરવાની બાબતને પુષ્ટિ આપે છે.

વગરઉકાળેલા દૂધમાં ખટાશ ઉત્પન્ન કરનાર બેક્ટીરીઆ હોય છે. તે હાનિકારક જંતુઓની સામે થાય છે, તેથી દૂધ માંસની પેઠે ગંધાઇને બગડી જતું નથી; પણ દૂધ ઉકાળવાથી એ જંતુઓ મરી જાય છે, તેથી દૂધને બગડતાં વાર લાગતી નથી અને હાનિકારક જંતુઓ પણ વગરઅડચણે તેની અંદર ઉછરી શકે છે.

ખરેખર, કુદરતે ઉત્પન્ન કરેલું દૂધ વીટામીન અને એન્ઝાઇમથી ભરપૂર છે. એમાંના પ્રોટીન મગજને તથા સ્નાયુઓને પોષણ આપી વધારે છે; સોલ્ટસ-શરીરમાં રહેલા હાડપિંજરને પુષ્ટિ આપે છે અને ફેટસ-ઘી-(સ્નેહ) વિકાસક્રમની ગતિને આગળ ધપાવે છે; પણ અફસોસની વાત છે કે આપણા લોકો એ દૂધને ઉકાળીને એટલે એમાંનાં ખાસ અગત્યનાં તત્ત્વોનો નાશ કરીનેજ વાપરે છે!

ઉકાળ્યા વગરનું દૂધ પણ ચોખ્ખું તો હોવુંજ જોઇએ. ઠેઠ ગાય બાંધવાના તબેલા આગળથી સ્વચ્છતાની કાળજી રાખવી જોઇએ. ગાય, ભેંસ વગેરે પ્રાણીઓ પણ નિરોગી હોવાં જોઇએ. રોગી પ્રાણીઓનું દૂધ અસંખ્ય રોગોને જન્મ આપે છે અને કરોડો મનુષ્યો આ રોગોના ભોગ થઇ પડે છે. ઘણીવાર એમ જણાયું છે કે, ગંદા તબેલાની ગાયભેંસના દૂધથીજ ક્ષયરોગ લાગુ પડ્યો હતો.

હવે દૂધ કેવી રીતે ખાવું જોઇએ? દૂધને જો આપણે નાના ઘુંટડા ભરીને તથા 'ચાવી ચાવી'ને ગળે ઉતારીએ તો એ 'સલાઇવા' લાળ સાથે ભળી જઇ મોઢામાં પાતળું થઇ પેટમાં જાય છે, તેથી એને પચતાં વાર લાગતી નથી; પણ એમ ને એમ ગળે ઉતારવાથી જઠરમાં પહોંચતાં પહોંચતાંજ ફાટીને દહીં બની જાય અને તેથી પચતાં ઘણો વખત લાગે.

જ્યારે નાનાં બચ્ચાંઓને માતાના દૂધને બદલે ગાયના દૂધથી ઉછેરવાનાં હોય, ત્યારે ગાયના દૂધને માફકસર પાણી અને માતાના દૂધ જેવું બનાવી આપવું જોઇએ. અમેરિકામાં દર વર્ષે નવાં જન્મતાં પચીસ લાખ બાળકોમાંથી અઢી લાખ બાળકો દૂધની આ પ્રકારની સંભાળ નહિ લેવાથી મરણને શરણ થાય છે. ગાયના દૂધમાં માતાનાં દૂધ કરતાં ચારગણો ચૂનો, ત્રણગણાં પ્રોટીન્સ અને બેતૃતીયાંશ જેટલી ખાંડ હોય છે.

આંચળવાળાં પ્રાણી પોતાનાં બચ્ચાંનાજ વિકાસમાટેજ ઉપયોગી થાય એવું દૂધ ઉત્પન્ન કરે છે. ગાયનો વાછરડો બે વર્ષે જુવાન બળદતરીકે ઓળખાય છે એટલે કે ગાયનું દૂધ એનાં બચ્ચાંને બે વર્ષે જુવાન બનાવે છે. માણસોમાં સોળ વર્ષે જુવાની આવે છે, એટલે ગાયના કરતાં

અર્થઃ—તાજા માખણમાં ખર્પરનું મર્દન કરી તેને એકવીસ વાર લીંબુના રસની ભાવના આપવી. આ જ્વરમુરારિ નામનો રસ બે વાલ પ્રમાણમાં સાકરના અનુપાન સાથે આપવાથી નવીન જ્વરને મટાડે છે.

આમાં નવજ્વર મટાડવાનો ગુણ ખર્પરમાં હોવાનું લખ્યું છે.

હવે લઘુમાલિની વસંત જે બે ભાગ ખર્પર અને એક ભાગ સફેદ મરીને માખણ તથા લીંબુના રસમાં ઘુંટવાથી બને છે તેના શાસ્ત્રોક્ત ગુણોને પણ લક્ષમાં લેવા જોઇએ.

૨૦–जीर्णे ज्वरे धातुगतेतिसारेरक्तान्वितेतक्रभवेविकारे ।
घोरव्यथे पित्तभवे च दोषे वल्लद्वयंदुग्धयुतं च पथ्यम्
प्रदरंनाशयत्याशुतथादुर्नामशोणितम् । विषमं नेत्ररोगं च गजेंद्रमिवकेसरी
वसंतोमालिनीपूर्वः सर्वरोगहरः शिशोः गर्भिण्यसचदेयोवैजयंत्याः पुष्पकैः सह
सर्वज्वरहरः श्रेष्ठो गर्भपोषणउत्तमः । योगरत्नाकर.

અર્થઃ—આ માલિની વસંત જીર્ણજ્વર, ધાતુગતજ્વર, રક્તાતિસાર, રક્તવિકાર, અતિશય પીડાવાળો પિત્ત દોષ-એમાં બે વાલ આપવો અને દૂધસહિત પથ્ય આપવું. તે પ્રદરને તથા અર્શના લોહીને મટાડે છે અને જેમ સિંહ હાથીનો નાશ કરે છે તેમ વિષયનેત્ર રોગોનો નાશ કરે છે. આ માલિની વસંત બાળકોના સર્વ રોગોનું હરણ કરે છે. ગર્ભિણીને જાઇના ફૂલ સાથે આ દવા આપવી. આ શ્રેષ્ઠ રસ સર્વજ્વરનો નાશ કરનાર તથા ઉત્તમ રીતે ગર્ભનું પોષણ કરનાર છે. હવે આ રસમાં આપણે જો ખર્પરના સ્થાનમાં તુત્થ ભસ્મ નાખીએ તો શું ઉપર કહેલા સર્વ ગુણો થવાનો સંભવ છે? વળી મોરથુથુ જેવી વામક, ભેદક અને જીવ ગભરાવનાર વસ્તુ બે વાલ પ્રમાણમાં બાળકોને અને ગર્ભિણીને આપી શકાય? તે શું ગર્ભનું પોષણ કરે?

૨૧–तुत्थं टंकणसूतखर्परविषं स्याद्गंधकं तालकं। सर्वंखल्वतमेविमर्द्यघटिकांतत्कार वल्लीरसैः।
गुंजैकागुटिकासुशर्करयुतासज्जीरकेणाथवा । एकीद्वीत्रचतुर्थशीत हरणःशीतांकुशानामतः।
योगरत्नाकर.

અર્થઃ—મોરથુથુ, ટંકણ, પારો, ખર્પર, વછનાગ, ગંધક, હડતાળ, આ સર્વ વસ્તુઓ શુદ્ધ લઈ પ્રથમ કજ્જલી કરી બીજી વસ્તુઓ મેળવી એક ઘડીસુધી કારેલીના રસમાં ઘુંટવું. પછી ગુંજા પ્રમાણ ગોળી બનાવી સાકર કે જીરાના અનુપાનમાં તે આપવી. આ શીતાંકુશ નામનો રસ એકાહિક, ધ્યાહિક, ત્ર્યાહિક, ચાતુર્થિક અને શીતજ્વરોનો નાશ કરે છે.

આ શીતાંકુશ નામના રસમાં ખર્પર અને તુત્થ આ બંને વસ્તુઓ વાપરી છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે આ બંને વસ્તુઓ એક નથી તેમજ એકને બદલે બીજી પણ વાપરી શકાય નહિ.

૨૨—વળી રસશાસ્ત્રવેત્તા પંડિત યશોધરે પોતાના રસપ્રકાશ સુધાકર નામના ગ્રંથમાં ખર્પરશુદ્ધિ લખી છે તે નીચે પ્રમાણે.

कांजिकेवाथतक्रेवानृमूत्रेमेषमूत्रके
द्रावितोढालितः सम्यक्खर्परः परिशुध्यति । रसप्रकाशसुधाकर

અર્થઃ—ખર્પરને સારી રીતે ગાળીને કાંજીમાં, છાશમાં, માણસના મૂત્રમાં તથા ઘેટાના મૂત્રમાં ટાળવું. એ પ્રમાણે કરવાથી ખર્પરની સારી રીતે શુદ્ધિ થાય છે. આમાં ગાળવાનું અને ટાળવાનું જે લખ્યું છે તે ધાતુઓનું બની શકે પણ તુત્થ અથવા તુત્થભેદનું બની શકે નહિ.

ઉપર આપેલાં બધાં પ્રમાણોથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે ખર્પર શબ્દનો અર્થ જસદ અથવા જેમાંથી જસદ ઉત્પન્ન થાય છે તેવી માટી અથવા પથ્થર એવો માનવો જોઇએ.

અર્થમાં ભ્રમ થવાનું કારણ.

ખરી વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે ખર્પર શબ્દના બે અર્થ છે. ૧–જસદ, ૨–ખર્પર તુત્થ. એ પ્રમાણે હોવાથી આ સર્વ મતભેદ ઉત્પન્ન થયો છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible] સદનો ઉપયોગ કરવો ઉચિત છે. આવા પ્રયોગમાં ઘણા વૈદો જમાલની [illegible] કરીને વાપરે છે. બીજા કેટલાએક વૈદો જમાલની માટી જેને અંગ્રેજીમાં [illegible] કહે છે તે વાપરે છે. આ માટી તે એક પ્રકારની જમાલના બરમજ છે. તેને અંગ્રેજીમાં '[illegible]' એવું બીજું નામ આપવામાં આવ્યું છે; માટે આવા પ્રયોગોમાં તે વાપરવામાં કોઈ પણ શંકા કરવા જેવું નથી.

હે હિંદુસ્થાનના વીરપુત્ર! તું બહાદુર થા, હિંમતવાન થા, તું હિંદુ છે તે માટે મગરૂર થા! અને જગતને જાહેર કર કે "હું હિંદુ છું, હિંદુસ્તાનમાં જન્મ્યો છું અને દરેક હિંદવાસી-હિંદનો બ્રાહ્મણ અને ભંગી પણ-મારા બાંધવો છે."

ઓ હિંદવાસી! તારી કેડ ઉપર એકમાત્ર લંગોટી રહેલી હોય તોપણ તું સૌથી મોટે સાદે કહેજે કે "હિંદનું જીવન એજ મારું જીવન છે; હિંદના દેવોજ મારા ઉપાસ્ય છે; હિંદની સમાજ એ મારા બાળપણનું પારણું, જુવાનીની વિલાસભૂમિ અને ઘડપણની સ્વર્ગસમી કાશી છે."

ઓ મારા ભાઈ! તું જગતને કહેજે કે "હિંદુસ્તાનની પવિત્રભૂમિ એજ મારી સ્વર્ગભૂમિ છે અને હિંદુસ્તાનનું કલ્યાણ એજ મારું કલ્યાણ છે."

હે ભારતીય! આ મહામંત્રનો તું રાતદિવસ જપ કરજે કે "હે લક્ષ્મીપતિ! હે ગૌરીપતિ! હે જગદંબા! મને ખરું પુરુષત્વ આપજો. હે સર્વ પ્રકારના બળ-ઐશ્વર્યના ભંડાર! મારી નિર્બળતાનો, મારી ભીરુતાનો નાશ કરજો અને મને ખરો મર્દ બનાવજો."

(સ્વામી વિવેકાનંદ)

દર્દીઓને સલાહ

(સલાહકાર:-બ્રહ્મચારી આત્માનંદ ત્રિવેદી. 'દૈનિક હિંદુસ્થાન'ના એક અંકમાંથી)

મૂત્રાઘાત (પેશાબ બંધ થઈ જવો.)

આ દરદ જે વખતે ઉપડે છે તે વખતે દરદીનો પ્રાણ છૂટી જશે એવો બનાવ બને છે; અને થાય છે પણ તેમ, કે ઘણો વખત થઈ જવાથી દરદી દેહ છોડી પણ દે છે. આમાં [illegible] માં વિલાયતના મોટા પાસ થએલા (એમ. બી. બી. એસ.) ડૉક્ટરો ફક્ત ઑપરેશન [illegible] જકડાન મૂકાવવા માટે ભલામણ કરે છે કે, ત્યારસિવાય મટશેજ નહિ; પણ અમારા [illegible] વનસ્પતિમાં શું ગુણ છે તે જ્યારે અઘોર જંગલોમાં ભટકે તોજ સમજી શકાય એમ છે. [illegible] સાહેબો, નીચેનો સહેલો સટ જેવો ઉપાય છે.

કાપડ બનતા અગર કપાસ પીલતા એન્જીનમાં જ્યાં સ્ટીમ તૈયાર થાય છે, ત્યાં [illegible] ખાર બાઝે છે. તે ખારામાંથી એક ચોખાપુરથી ચણોઠીપુર સુધી રોગીનું બળાબળ જોઈ [illegible] સાથે આપવાથી વગરદંગાએ તુરત પેશાબ છૂટે છે અને સળી મૂકવાની જરૂર રહેતી નથી. [illegible] ખાર ઘણો ઉત્તમ છે.

બરોલ (પ્લીહા) બરોઇ

આ બરોલ નામનું દરદ તાવ આવવાથી ઉપડી આવે છે અને દરદીના પેટમાં જાણે [illegible] ધાર્યો હોય તેમ થઈ જાય છે અને રીબાઈને મરણતુલ્ય થઈ જાય છે, તો તેનો અનુભવી ઉપાય બનાવી વાપરીને દુઃખથી પીડાતાઓમાટે જાહેર જીવનમાં મૂકો છે.

ખજુરાની છાલનો ક્ષાર (ક્ષાર કાઢવાની રીત વૈદ્યને પૂછી લેવી) કાઢીને તે ક્ષાર [illegible] રતીની માત્રાથી દરરોજ ઉટડીના મૂત્ર અથવા ગરમ પાણીમાં જમ્યા પછી-ખોરાક પછી [illegible] અથવા સવારમાં લેવાથી ગમે તેટલી જૂની બરોલ હોય તોપણ સાત દિવસમાં મટી [illegible] માત્રા ઉમરના પ્રમાણમાં અર્ધી રતીથી બે રતીસુધી લેવી જેથી મટી જશે. ઇતિ શિવમ્

સંગ્રહણી

અસાધ્ય સંગ્રહણીનો અનુભવસિદ્ધ ઉપાય:-સંચળખાર તોલો ૧, અફીણ તો. ૨, [illegible] તો. ૧, એક કળીનું છોલેલું લસણ તો. ૨, સુંઠનો વસ્ત્રગાળ ભૂકો તો. ૧. એ બધાં [illegible] [illegible] વાટી કાગદી લીંબુના રસમાં ખૂબ ઘુંટી એક એક વાલની ગોળી કરવી. સવારસાંજ [illegible] [illegible] અગર છાશ સાથે અગર પાણી સાથે એકેક ગોળી ખાઈ જવી, જેથી જૂના [illegible] [illegible], [illegible] અતિસાર, આમાતિસાર, રક્તાતિસાર, મરડો, વાયુ, કૃમીના ઝાડા અને [illegible] [illegible] લાગ કરેલી એવી અસાધ્ય કરેલી સંગ્રહણી ઉપર કદી નિષ્ફળ ન નિવડે એવો [illegible] [illegible] તથા [illegible], જે રોગી ઉપર નિષ્ફળ નિવડેલા તેવા [illegible] [illegible] છે. પરેજી, ઘઉંનો ખોરાક, વાસી અન્ન, ખીચડી, કઢી, [illegible] [illegible] લાગ કરે. [illegible], નાગી જૂના ચોખા, સિંધવ, જીરું, મરી એટલું [illegible]

ખાંસી. શ્વાસ. દમ.

[illegible] પીડાતાઓને આશીર્વાદરૂપ થઈ પડે છે. [illegible] [illegible] કામ કરે છે!

[illegible]ની બનાવટ

[illegible]

ખોરાકમાં ઉતરતું વાસણનું ઝેર

(લેખકઃ-રા. મોહનલાલ માણેકલાલ ઝવેરી-પેટલાદ. 'ગુજરાતી' તા. ૧૩-૨-૨૭ માંથી)

જૂદી જૂદી ધાતુઓનાં વાસણો ઉપર ખોરાકની વસ્તુઓની શી અસર થાય છે અને એ વાસણોની ધાતુ એ ખોરાકમાં કેટલે અંશે ઓગળે છે, તે સંબંધમાં કેટલીક જાણવાજોગ હકીકત અમેરિકાના સરકારસંબંધી અને ફળોના મુરબ્બા વગેરે બનાવવાના વિભાગોને લગતા એક માસિકના જાન્યુઆરીના અંકમાં એક લેખ આવેલો, તેના ઉપરથી નીચેનો લેખ ઘડી કાઢવામાં આવ્યો છે. એ લેખ ન્યુ જરસી અને પેન્સીલવેનિયાના સ્ટેટ કેમિસ્ટ અને ન્યુયૉર્કના ખોરાક તપાસનારા કેમિસ્ટ ડી. આર. ઓ. બ્રુકસ. બી. એસ. સી. એ લખેલો છે.

કર્ટીસ એ કેમીકલ કંપનીમાં ફળોના રસ, સરકો વગેરે એક પીપમાંથી બીજા પીપમાં લઇ જવા માટે નળી, વાલ્વ અને કોક અનેક ધાતુઓના વાપરી જોવામાં આવ્યા; અને કેટલીક ધાતુઓને વાસ્તે તો તેના બનાવનારાઓએ ખાત્રી આપેલી કે, એ ધાતુઓ ઉપર ખટાશની કશીજ અસર થતી નથી. ધાતુઓનાં કેટલાંક મિશ્રણો બાબત મોટી મોટી જાહેર ખબરો આપીને એમ કહેવામાં આવે છે કે, એ ધાતુઓ ઉપર ખટાશની કશીજ અસર થતી નથી; પણ પૉલ હેસાક નામનો એક સરકારસંબંધી રસાયનશાસ્ત્રી કે જેણે ઘણાં કારખાનાં બાંધ્યાં છે તે કહે છે કે, એવી એકેએક ધાતુ મીઠાં ફળો માંહેલી સહેજ ખટાશને લીધે પણ ખવાઇ જાય છે અને તેથી દરેક જગાએ હવે ધાતુને બદલે કડક રબર વાપરવું પડે છે. સરકો બનાવનારાં અને ફળોના રસ, મુરબ્બા વગેરેનો વેપાર કરનારાં સઘળાં મોટાં મોટાં કારખાનાંઓ હવે કોઇ પણ જાતની ધાતુને બદલે રબર અને લાકડુંજ વાપરે છે. વાસણો, નળ, પંપ, ટાંકીઓ, બધુંજ રબરનું બનાવવામાં આવે છે; અને હાલ તરતને વાસ્તે એમ મનાય છે કે, રબરથી શરીરને નુકસાનકારક કોઇ પરિણામ ખોરાકીની કોઇ વસ્તુમાં આવતું નથી.

દરેક ધાતુ ખોરાકમાં રહેલી સહેજ પણ ખટાશમાં ઓગળે છે અને તે ખોરાકની સુગંધ, તેનો રંગ અને તેનો સ્વાદ, એ ત્રણેને બગાડે છે; એટલુંજ નહિ પણ સ્વાસ્થ્યને એથી ઘણું નુકસાન થાય છે. કારખાનાંઓમાં મોટે જથ્થે તૈયાર કરાતી ખોરાકીની વસ્તુઓમાં અમુક પ્રમાણથી વધારે ઓગળેલી ધાતુનો ભાગ જણાય તો તે ખોરાક નષ્ટ કરવાની અને તેવો ખોરાક વેચનારાને ફોજદારી કાયદા પ્રમાણે સજા કરાવવાની વ્યવસ્થા સુધરેલા દેશોમાં કડકપણે જાળવવામાં આવે છે.

દાખલાતરીકે પારસીઓ, મુસલમાનો અને અંગ્રેજો જે જીલેટિનની જેલી બનાવીને ખાય છે તેમાં જો એક લાખ ભાગે ત્રણુજ ભાગ ત્રાંબુ ઓગળેલું જણાય, તો તે જીલેટિન નષ્ટ કરવામાં આવે છે. જો જસતનાં વાસણોમાં અથવા જસત ચઢાવેલાં લોખંડનાં પતરાંની ગેલ્વેનાઇઝડ ટાંકીઓમાં જીલેટિન બનાવવામાં આવ્યું હોય; અને તેમાં એક લાખ ભાગે માત્ર દશ ભાગ જસત ઓગળ્યું હોય તો તે જીલેટિન નષ્ટ કરવામાં આવે છે અને તેના બનાવનારને સજા કરાવવામાં આવે છે. આપણે અહીં કેરીનો રસ, જીવન અથવા બીજાં ચાટણો, મુરબ્બા વગેરે ટીનના ડબાઓમાં પૅક કરીને વેચાય છે તેમ સુધરેલા દેશોમાં સહેલાઇથી વેચી શકાતું નથી. અમેરિકાના ફૂડ ઇન્સ્પેકશન ડીસીઝન નં. ૧૨૬ પ્રમાણે ટીનના ડબાઓમાં પૅક કરેલા ખોરાકમાં જો એક ભાગે ત્રીસ ભાગ ટીન (કલઇ) ઓગળ્યું હોય તો ને નષ્ટ કરવામાં આવે છે. અહીં તો જીવનના ડબાની અંદરની કલાઇજ નહિ, પણ લોખંડ સુદ્ધાં ઓગળીને ડબાની અંદર પા પા ઇંચ જેટલું જીવન કાળાશ પડતા રંગનું થઇ ગયેલું હોય એવા ડબા વેચાતા આ લેખકે નજરે જોયેલા છે.

વિલાયતી ખોરાકીના ડબાઓ પણ આવાજ બગાડવાળા હિંદુસ્તાનમાં ઢગલાબંધ વેચાય છે. બેકિંગ પાઉડર એટલે પાંઉ બીસ્કુટ વગેરે બનાવનારાઓ લોટ બાંધીને તેમાં આથો લાવવા વા જે સફેદ ખાર-બેકિંગ પાઉડર-વાપરે છે તે ઘણી વખત સીસાના ખારના ભેળવાળો હોય છે: એક લાખ ભાગે બે ભાગ સીસાનો ખાર મળેલો હોય તોપણ તેવો બેકિંગ પાઉડર સુધરેલા દેશોમાં દાખલ સુદ્ધાં થવા દેવામાં આવતો નથી તો વેચાય તો ક્યાંથીજ! અહીં તો કલાઇ કરનારાઓ કલાઇની સાથે સારી પેઠે સીસું મેળવી તેનાથી વાસણોને કલાઇ કરી જાય છે: આપણા ગામડાના તેમજ શહેરના નિર્દોષ વસનારાઓ અજાણતાં રસોઇમાં ઝેર ખાય છે.

[illegible] હૅલ્થ ઑફીસરોએ આવા ઝેર ખવડાવનારાઓની કદી પણ [illegible] એવું [illegible] વર્તમાનપત્રોમાં વાંચવામાં આવ્યું નથી. એક રીતે નહિ પણ [illegible] શહેરોની અંદર મોટા પગાર લેતા તંદુરસ્તીના સાહેબશાહી અમલદારોની આંખમાં [illegible] કે [illegible] કામ વેપારીઓ, કારીગરો, ખોરાકી વેચનારાઓ, ડૉકટરો, સુગંધીદાર [illegible] [illegible], [illegible] વેચનારાઓ, દવા વેચનારાઓ અને એવાજ બીજા અનેક જણ [illegible] [illegible] પણ તંદુરસ્તીના અમલદારમાં એટલી હિંમત આવેલી જોવામાં આવી નથી કે [illegible] [illegible] ગુનેને પકડીને સજા કરાવે!' સોદું મજુર અથવા સોદા પડે [illegible] [illegible] તંદુરસ્તીના અમલદારે કનડીને મજુર અને ઘડે [illegible] કે [illegible] [illegible] ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ઝેર [illegible] કોઈ [illegible] [illegible] નથી.

[illegible] કામ કરનારા [illegible] તો મુંબઈ જેવા શહેરમાં પણ [illegible] [illegible] પણ અંગ્રેજી ન જાણનાર પરદેશી [illegible] [illegible] અને [illegible] અને બીજી [illegible] [illegible] વેપાર છે; પણ એ આગળ [illegible] [illegible] વેપારીઓનાં નામ દેવાની [illegible] [illegible] ઘણાં [illegible] [illegible] અને આ લેખક આપણા [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] અંગ્રેજી ઝેરનું [illegible] [illegible] સમિતિમાં એક [illegible] [illegible] છે; આ [illegible] વાત છે કે, [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible]

[illegible] कि [illegible] ?

[illegible]

[illegible] હોય એવું [illegible] કરી [illegible] છે !

[illegible] ના જુલાઈ માસના [illegible] [illegible] [illegible] સિદ્ધ કર્યું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવે છે અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જાય છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જાય.

[illegible] અને [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] ટીનના [illegible] [illegible] છે. એ વસ્તુઓમાં રહેલું ટેનીન ટીનના ડબ્બાની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેને ગોગાળીને [illegible] [illegible] બનાવે છે. [[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (ટીરાકટા)થી બને છે.] તેથીજ એ વસ્તુઓ ડબ્બામાંથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જણાય છે. હવે ડબ્બાનું [illegible] [illegible] ન હોય તો એ વસ્તુઓ [illegible] [illegible] નહિ. [illegible] પદાર્થો અથવા જે વસ્તુઓમાં કુદરતી રીતે [illegible] રહેલા છે. તેવા પદાર્થો પણ [illegible] [illegible] [illegible] હોય તો તે સીસા સાથે એ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] બની જાય છે; જેને [illegible] કહે છે. આપણે મદામાં (પરમાં બનાવેલી મદામા) આવતાં [illegible] [illegible] [illegible] ટેનીનના હિસાબ કરી તેની ઉપર મોટા મોટા લેખ [illegible] [illegible]; પણ હરડાં, [illegible], [illegible], ખદિરાદી વટી, ખેરસાર, વગેરે પુષ્કળ જથ્થામાં ટેનીન ધરાવતા પદાર્થો [illegible] [illegible] પાનની-વગર ખાઈએ છીએ અને કદી પણ તેની વિરુદ્ધ કોઈ બોલતું નથી. ટેનીન [illegible] [illegible] [illegible] છે પણ ઉપર જણાવેલા ધાતુઓ અને ખોરાકની વસ્તુઓના સંમેલનથી ઉપજતા ઝેરો કે જેનાથી [illegible] બીવાનું છે તેનો કદી ખ્યાલ સરખો કરતા નથી; એનું કારણ વિજ્ઞાન અને રસાયનશાસ્ત્ર સાથે આપણે દુશ્મનાવટ રાખી છે તેજ છે.

ઉપર જણાવેલાં કારણોસરજ બહારની બનાવેલી વસ્તુઓ ખાવાની મનાઈ આપણાં શાસ્ત્રોમાં કરવામાં આવી છે. જલેબીના આથો જે વાસણમાં નાખવામાં આવે તેમાંનું ઝેર જલેબીમાં નહિ આવતું હોય, એમ આપણે કેમ માની શકીએ ! ઢોકળાંના લોટમાં આથો લાવવા માટે જે વાસણમાં ભિંજવવામાં આવે છે તેનું ઝેર પણ ઢોકળાંમાં ન ઉતરતું હોય એ કોણ માની શકે એમ છે! અને બજારુ દુકાનદારો શુદ્ધ કલાઈવાળા અને રોજ રોજ માંજેલાં વાસણોમાંજ જલેબી અને ઢોકળાંના આથા નાખે છે, એમ કોણ કહે છે ? પાંઉ અને બીસ્કુટનું ખમીર પણ કેવી સ્થિતિમાં લાવવામાં આવે છે, તે જો નજરે જોવામાં આવે તો કોઈ ગંદામાં ગંદો માણસ પણ એ વસ્તુઓને હાથ લગાડતાં કંપી ઉઠે.

વિલાયતી નોવેલોને બદલે જો અંગ્રેજી ભણેલાઓ વૈજ્ઞાનિક સાહિત્ય વાંચતાં શીખે, તો દુનિયામાં તંદુરસ્તી સાથે કેમ જીવતા રહેવું તે જાણી શકે.

હજામો ખાવાના તો હેલ્થ ઑફિસરો જાણે છતાં બોલેજ નહિ. નોટો, સિક્કા, રેલ્વેના ડબ્બા, વિલાયતથી આવતાં જૂનાં કપડાં, મોટરો, આ બધી ચીજો, રોગના જંતુઓ અને ઝેરી ગેસ ફેલાવવામાં હદ ઓળંગી જાય છે. હજામો તો રોગીનો ચેપ અસ્ત્રાપર લઈ બીજા તંદુરસ્ત માણસના શરીરમાં દાખલ કરતાજ આવે છે. કોઈ દિવસ અસ્ત્રાને સ્ટરીલાઇઝ કરતાજ નથી અને મૂંડણાં મૂંડનારા તો મુંબઈની મ્યુનિસિપાલીટીની છાતીપરજ વિજળીના સંચાથી પોતાનો ધંધો ચારે તરફ એકે પડદો રાખ્યા વગર ચલાવે છે. એકના લોહીમાં બોળેલા સોય તરતજ બીજાના લોહીમાં બોળાય છે. તેને નથી ટીટેનસના જંતુની બીક કે નથી બીજા કોઈ રોગની બીક અને છતાં તંદુરસ્તીના અમલદારો બધું જોઈ હવા ખાય છે ! માત્ર જુઓ એજ કે ભૈયાના દૂધમાં પાણી ન હોવું જોઈએ ! આ દંભ તે કેવી જાતનો કહેવાય ? કાયદો ન હોય તો કાયદો કરાય તેવી પરિસ્થિતિ કોણ ઉભી કરે ?

પોતાના યોગસામર્થ્યવડે વિધાતાના લેખ પણ ભુંસી નાખનાર

ભગવતી સાવિત્રીનું સંક્ષિપ્ત વૃત્તાન્ત×

(લેખક [illegible] 'મદ્રદેશ', [illegible] 'કલ્યાણ' [illegible] અંકમાંથી)

સતી પાર્વતી, સીતા ઔર સાવિત્રી ઇન તીનોં કો હમ હિન્દુ, ભગવતી કા અવતાર માનતે હમારા વિશ્વાસ હૈ કિ, ભગવતી આદિશક્તિ ને ઇન તીનોં અવતારોં કે દ્વારા સ્ત્રી-ધર્મ કે સ્વરૂપ કો પ્રકટ કિયા થા. ઇસી લિયે ભારત માતા કી સમસ્ત દુહિતાએં ઇન તીનોં કો અપના ઔર આરાધ્યમૂર્તિ માનતી હૈં ઔર ઇનકે પુણ્ય ચરિત્રોં કી નિરંતર આવૃત્તિ કરકે અપને [illegible] કો શીતલ ઔર શાન્ત કરતી હૈં. ઇન તીનોં મહિમામયી દેવિયોં કે પવિત્ર ચરિત્રોં સે [illegible] સમસ્ત ધાર્મિક-સાહિત્ય ઓતપ્રોત હો રહા હૈ ઔર હમ યહ નિઃસંકોચ ભાવ સે કહ સકતે કિ, ઇન તીનોં કે મહિમામય ચરિત્રોં કી સમતા કરનેવાલા દૂસરા ચરિત્ર હમારે હી ક્યા, [illegible] વિશ્વ કે સાહિત્ય-મંદિર મેં નહિ હૈ. મહામાયા કી યહ પવિત્ર સુંદર વિભૂતિ, પુણ્ય-સલિલા ત્રિવેણી કી ભાંતિ હમારે ધાર્મિક સંસાર કો સદા પરિપ્લાવિત કરતી હૈ. ઇસી લિયે [illegible] દેશ કે જગદ્ગુરુ ઋષિયોં ને ઇનકે પુણ્ય ચરિત્રોં કો અપની દિવ્ય વાણી કા વિષય બનાકર [illegible] પુણ્ય કી ઉપલબ્ધિ કી હૈ. અસ્તુ. યે અમર ચરિત હૈં, ઇનકી દિવ્ય આત્મા સે ધર્મ કા [illegible] સદા સમુજ્જ્વલ રહતા હૈ. ઇસી લિયે આજ હમારા પરમ સૌભાગ્ય હૈ કિ, હમેં ભગવતી સા[illegible] વિત્રી કે પુણ્ય ચરિત્ર કો ચિત્રણ કરને કા મંગલમય અવસર પ્રાપ્ત હુઆ હૈ. આજ હમારી લેખ[illegible] કા સુદિન હૈ, હમારી પ્રતિભા કા મંગલ મુહૂર્ત હૈ ઔર હમારી કલ્પના કા આજ મહોત્સવ હૈ. જિસકે મંગલ-ચરિત્ર કો અપની આર્ષ-વાણી કા વિષય બનાકર ભગવાન વ્યાસદેવ કૃતાર્થ હુએ [illegible] થે, ઉન મંગલમૂર્તિ ભગવતી સાવિત્રી કે અપૂર્વ ચરિત્ર કે અંકિત કરને કા અવસર પાકર યદિ હમારા સમસ્ત કલ્પના-લોક અભિનવ વસન્ત-શ્રી કો ધારણ કરકે આનન્દમય હો ઉઠે, તો ઇ[illegible] સમેં આશ્ચર્ય હી ક્યા હૈ! જિનકી અલૌકિક શક્તિ કે સંમુખ સ્વયં ધર્મરાજ તક કો નતશિર હોના પડા, જિન્હોંને અપને અખંડ તપોબલ સે વિધિ કે વિધાન કો ભી પલટ દિયા, જિન્હોંને અપને અપૂર્વ પાતિવ્રત સે અપને આરાધ્ય પતિ કો મૃત્યુ કે પાશ સે છુડા લિયા, જિન્હોંને અ[illegible] પની દિવ્ય તેજોમયી સાધના કે બલ સે અપને દૃષ્ટિ-વિહીન સાસ-સસુર કી આંખો મેં જ્યોતિ ઉત્પન્ન કર દી, ઉન વેદ-માતા સાવિત્રી કી સાકાર-મૂર્તિ ભગવતી સાવિત્રી કે શ્રીચરણોં મેં પ્રણિ[illegible] પાત કરકે હમ ઉનકે પુણ્ય-મધુર ચરિત્ર કો વિવૃત કરતે હૈં. ભારત-માતા કી પ્યારી પુત્રિયોં [illegible] તુમ ભી ભગવતી સાવિત્રી કે શ્રીચરણોં મેં પ્રણામ કરો. ઇન્હી કી કૃપા સે તુમ ધર્મ કે શ્રી[illegible] પથ પર અગ્રસર હોને મેં સમર્થ હો સકોગી. જય ! સાવિત્રી દેવી કી જય!

× × × ×

હજારોં વર્ષ પહિલે કી કથા હૈ. ઉસ સમય મદ્રદેશ મેં અશ્વપતિ નામક રાજા રાજ્ય ક[illegible] થે. રાજા અશ્વપતિ સત્યવાદી, ધર્માત્મા ઔર જિતેન્દ્રિય થે. વે રાજા હોકર ભી અત્યંત સં[illegible] જીવન વ્યતીત કરતે થે ઔર પ્રજા કી રક્ષા ઔર ઉન્નતિ મેં સદા પ્રયત્નશીલ રહતે થે. ઉનકે રાજ[illegible] કાલ મેં પ્રજા કો કિસી પ્રકાર કા દુઃખ નહીં થા; રાજ્ય મેં કિસી પ્રકાર કી વિશૃંખલતા [illegible] નહીં થી. રાજા પુણ્યાત્મા થે, ઇસી લિએ ઉનકે રાજ્ય મેં યથા સમય પર વર્ષા હોતી થી ઔ[illegible] વસુન્ધરા સદા ધન-ધાન્યપૂર્ણ રહતી થી. ઉનકી રાજમહિષી ભી સદા છાયા કે સમાન ઉનકા અનુ[illegible] રણ કરતી થીં આર પતિ કે મંગલ કે લિએ સદાવ્રત, નિયમ એવં તપ કા અનુષ્ઠાન કિયા [illegible] રતી થીં. વે મૂર્તિમતી અન્નપૂર્ણા કી ભાંતિ, અતિથિ-ધર્મ કા પરિપાલન કરતી થીં ઔર પ્ર[illegible] કો અપને પુત્ર કે સમાન માન કર સદા ઉસકો સુખી રખને કા પ્રયત્ન કરતી થીં.

× **મહાભારત** નામક મહાન ગ્રંથમાં આવાં અતિ ઉત્તમ વૃત્તાંતો અને અસરકારક દૃષ્ટાંતો તથા ઉપ[illegible] એવાં વિગતવાર તથા એટલાં બધાં સમાયલાં છે કે જેની ઉપકારકતા જોતાં ખાનપાનમાં કસર કરીને [illegible] આવો ગ્રંથ ઘરમાં વસાવવો એ હિરારત્ન કરતાં પણ ચઢીઆતો ખજાનો વસાવવા તુલ્ય છે. વધુ માટે [illegible] અન્યત્ર અપાયલી જાહેર ખબર.

પર ઇતને પર ભી યહ રાજદંપતિ પૂર્ણરૂપ સે સુખી નહીં થે. રાજ્ય થા, વૈભવ થા, ધર્મ થા, પુણ્ય થા; પર, એક બાત કા અભાવ થા, ઔર યહ અભાવ ઉનકે હૃદય કે સમસ્ત આનંદ કો અપની વિષાદ-છાયા સે સર્વદા આચ્છાદિત કિએ રખતા થા. ઔર યહ અભાવ થા સંતાન કા. રાજા-રાની સન્તાન કે ન હોને સે સદા દુઃખી રહતે થે. હમારે પીછે ઇસ રાજ્ય કો કૌન સંભાલેગા? હમારે પરલોકપ્રસ્થાન કે અનન્તર કૌન હમેં ઔર હમારે પૂર્વ-પુરુષોં કો જલાંજલિ દેગા? હમારે કુલ કો કૌન વિલુપ્ત હોને સે બચાવેગા-ઇસી પ્રકાર કે સોચ-વિચાર મેં રાત-દિન રાજા ઔર ઉનકી પરમ સુશીલા મહિષી પડી રહતી થીં; ઔર સબ પ્રકાર કે સુખ ઔર આનંદ કે સાધન પ્રાપ્ત હોતે હુએ ભી, ઉનકે હૃદય, ખિન્ન ઔર મુખ મલિન રહતે થે. યૌવન કા સમુજ્જ્વલ યુગ સમાપ્ત હો ગયા ઔર ધીરે-ધીરે રાજા ઔર રાની દોનોં કે ઉપર વૃદ્ધત્વ કા પ્રભાવ પરિલક્ષિત હોને લગા. પર, ઉનકી આશા પૂર્ણ નહીં હુઇ; ઉનકે રાજપ્રાસાદ મેં બાલક કા મધુર સ્વર સુનાઇ નહીં દિયા; ઉનકે હૃદય કા દારુણ અંધકાર ઔર ભી ઘનીભૂત હો ઉઠા. રાજા ઔર રાજમહિષી દોનોં હી અત્યંત ઉદ્વિગ્ન હો ઉઠે.

એક દિનકી બાત હૈ. દો ઘડી દિન ચઢ ચૂકા થા, સારા સંસાર સૂર્યકાન્તિ કી ધારા મેં સ્નાન કર રહા થા. રાજા ભી અપની નિત્યનૈમિત્તિક ક્રિયાઓં મેં નિવૃત્ત હોકર રાજપ્રાસાદ કે એક શૂન્ય કક્ષ મેં બૈઠે હુએ અપને દુર્ભાગ્ય કે દારુણ વિધાન કી બાત સોચ રહે થે. ઉસી સમય પ્રતિહારી ને આ કર નિવેદન કિયાઃ-" મહારાજ ! રાજપુરોહિતજી પધારે હૈં. "

મહારાજ ને કહાઃ—" આદરપૂર્વક લે આઓ ! "

ધીરે-ધીરે રાજપુરોહિત ને ઉસ શૂન્ય કક્ષ મેં પ્રવેશ કિયા. રાજા ને આસન સે ઉઠકર પ્રણામ કિયા; ઔર ઉન્હેં આસન પ્રદાન કરકે આપ ઉનકે સામને બૈઠ ગએ. રાજપુરોહિત ને એક બાર રાજા કે મુખમંડલ કી ઓર દેખા. ઉન્હોંને દેખા કિ, મહારાજ કે મુખમંડલ પર વિષાદ કી ઘની છાયા છાઇ હુઇ હૈ. રાજ-પુરોહિત ઉસ વિષાદ-છાયા કા મૂલ રહસ્ય જાનતે થે; ઉન્હેં વિદિત થા કિ, સન્તાન કે શોક મેં હી મહારાજ ઔર મહિષી દોનોં રાત-દિન ચિન્તિત રહતે હૈં. રાજ-પુરોહિત ને ધીર ગંભીર વાણી મેં કહાઃ-" મહારાજ ! રાજમહિષી કો ભી બુલવા લીજીએ. આજ મૈં આપ દોનોં કે સામને કુછ કહૂઁગા. "

રાજમહિષી કો બુલવા ભેજા ગયા. કુછ હી મિનિટોં કે ભીતર રાજમહિષી ને વહાં પ્રવેશ કિયા. રાજમહિષી કે સુંદર મુખમંડલ પર ભી ગંભીર વિષાદ કી છાયા છાઇ હુઇ થી; ઇસલિએ મેઘાવૃત ચંદ્ર-મંડલ કે સમાન ઉનકે વદન-મંડલ કી શોભા ઉસ સમય મલિન હો રહી થી. રાજમહિષી ને રાજ-પુરોહિત કો ભક્તિ-ભાવ સે પ્રણામ કરકે અપને પતિ-દેવ કે બાંએ ભાગ મેં આસન ગ્રહણ કિયા. રાજા ઔર રાની દોનો ઉત્સુક હોકર રાજપુરોહિત કે મુખ કી ઓર દેખને લગે.

રાજ-પુરોહિત ને શાન્ત-સ્વર મેં કહાઃ-" મહારાજ ! આપ દોનોં હી કે સમાન મુઝે ભી આપકે નિઃસન્તાન હોને કા દુઃખ સદા ઉદ્વિગ્ન કિએ રહતા થા. અનેક તેજસ્વી ઋષિયોં ઔર મહાત્માઓં સે મૈં ને ઇસ દુઃખ કો નિવારણ કરને કી પ્રાર્થના કી; પર મુઝે સફલતા નહીં પ્રાપ્ત હુઇ. અન્ત મે મૈ ને આદિ-શક્તિ કા આશ્રય લિયા. મૈં ને ઉનકે ચરણોં મેં અપને હૃદય કી અભિલાષા નિવેદન કી. અન્ત મેં ભગવતી કા કરુણા-પૂર્ણ હૃદય મેરે વિનમ્ર નિવેદન પર દ્રવીભૂત હુઆ ઔર જગજ્જનની ને મુઝે કલ રાત્રિ કો સ્વપ્ન મેં દર્શન દેકર જો આદેશ દિયા હૈ, ઉસી કો નિવેદન કરને કે લિએ મૈં આજ પ્રાતઃકાલ હી આપકે પાસ ઉપસ્થિત હુઆ હૂં. "

રાજપુરોહિત કે ઇન મધુર વચનોં કો સુન કર રાજા ઔર રાજમહિષી દોનોં હી કે હૃદય આનન્દ સે ઉત્ફુલ્લ હો ઉઠે. જીસ પ્રકાર ગંભીર મહાસાગર મેં ડૂબતા હુઆ મનુષ્ય સહસા તટ-ભૂમિ પર આ જાને સે ઉત્ફુલ્લ હો ઉઠતા હૈ; જીસ પ્રકાર મહાદરિદ્ર, વનપ્રાન્ત મેં પડે હુએ અતુલ વૈભવ કો સહસા પા કર આનન્દ સે ઉન્મત્ત હો ઉઠતા હૈ; વૈસી હી દશા રાજા ઔર રાની કી ભી હુઇ. વે સબ આશાઓ કો તિલાંજલિ દે બૈઠે થે; ઉન્હોંને નિશ્ચય રૂપ સે સમઝ લિયા થા કિ, ઉનકે ભાગ્ય મેં સન્તાન-સુખ નહીં હૈ; પર ઉસ પુણ્ય પ્રભાત મેં પરમ પૂજ્ય રાજપુરોહિત કે ઉન આશાપૂર્ણ વચનો કો સુનકર રાજા ઔર રાની કે આનન્દ કા પારાવાર નહીં રહા. દોનો કે મુખ-મંડલ પર સે વિષાદ કી છાયા દૂર હો ગઇ, ઔર દોનોં કે વદન-

મંડલ, મેઘ-નિર્મુક્ત ચન્દ્ર-મંડલ કી ભાઁતિ પ્રફુલ્લ હો ઉઠે. રાજા ને કહાઃ–"પૂજ્યવર! આપને મુઝે જો આશા પ્રદાન કી હૈ, ઉસકે લિએ મૈં આપકા પરમ કૃતજ્ઞ હૂં. વાસ્તવ મેં આપને હમારે કુલ કો વિનાશ સે બચા લિયા હૈ; આપને હમેં વહ નિધિ દી હૈ, જિસકી હમ સબ આશાએં દમ છોડ બૈઠે થે."

ઇતના કહકર રાજા ઔર ઉનકે સાથ હી રાની ને ભી રાજપુરોહિત કે પવિત્ર ચરણોં મેં પ્રણામ કિયા.

રાજપુરોહિત ને કહાઃ–"ભગવતી ને આજ્ઞા દી હૈ કિ, આપ એક વર્ષ તક નિયમિત રૂપ સે સાવિત્રી-મન્ત્ર કા જપ કીજીએ, નિત્ય પ્રતિ સાવિત્રી-મન્ત્ર કી સહસ્ર આહુતિ અગ્નિ મેં દીજીએ ઔર કેવલ એક બાર, દિને કે છઠે ભાગ મેં, સાત્વિક આહાર કીજીએ. રાજમહિષી કો ભી સબ કરના હોગા. એક વર્ષ કે ઉપરાન્ત ભગવતી કી કૃપા સે આપકા મનોરથ સફલ હોગા."

રાજા ને કહાઃ–"ભગવતી કી આજ્ઞા કા મૈં રાજમહિષી સહિત પાલન કરને કો ઉદ્યત હૂં. મંગલમુહૂર્ત કા નિર્ણય કીજીએ ગુરુદેવ!"

રાજપુરોહિતઃ–"પરસોં ત્રયોદશી હૈ. ઉસી દિન સે આપ દોનોં ઇસ મંગલમય અનુષ્ઠાન મેં પ્રવૃત્ત હો જાઇએ."

ઇતના કહકર રાજપુરોહિત ઉઠ ખડે હુએ. રાજા ઔર રાની દોનોં ને ફિર ભક્તિ-ભાવ સે ઉનકો પ્રણામ કિયા. રાજ-પુરોહિત આશીર્વાદ દેકર ચલે ગએ.

ભગવતી કી કરુણા કી શીતલ ધારા મેં દુર્ભાગ્ય કા દારુણ દુર્વિધાન નિમગ્ન હો ગયા.

રાજ્ય-સંચાલન કા ભાર પ્રધાન અમાત્ય કે હાથોં મેં દેકર રાજા રાજમહિષી સહિત તપોવન મેં ચલે ગએ ઔર વહાં જાકર દોનોં હી સંયમ ઔર નિયમ કે સાથ સાવિત્રી-મન્ત્ર કા અનુષ્ઠાન કરને લગે. [illegible] ભગવતી સાવિત્રી કી માનસિક આરાધના મેં વે દોનોં રાત-દિન તલ્લીન રહતે [illegible] દિન મેં કેવલ એક બાર આહાર કરતે; સંયમપૂર્વક તપોમયી સાધના મેં પ્રવૃત્ત રહતે, [illegible] એક વર્ષ વ્યતીત હો ગયા. અનુષ્ઠાન કી સમાપ્તિ પર રાજાને યજ્ઞ કિયા ઔર ઉસ સમય [illegible] ને [illegible] પ્રજ્વલિત યજ્ઞ-અગ્નિ મેં શ્રદ્ધા ઔર ભક્તિ સહિત, ભગવતી [illegible] કા ધ્યાન કરકે પૂર્ણાહુતિ દી. ઉસી સમય યજ્ઞ-અગ્નિ કી શિખાઓં કે બીચ મેં પરમ [illegible] ભગવતી સાવિત્રી દેવી આવિર્ભૂત હુઈં. ઉનકે પ્રદીપ્ત પ્રકાશ કે સામને અગ્નિ કા પ્રકાશ [illegible] હો ગયા. રાજા ઔર રાની દોનોં ને ભગવતી કે પાદારવિન્દ મેં પ્રણામ કિયા. ભગવતી સાવિત્રી [illegible] દોનોં કો આશીર્વાદ દેકર કહા —"વત્સ! મૈં તુમ્હારી અખંડ આરાધના સે અત્યંત આનંદિત હુઈ હૂં. તુમને શ્રદ્ધા [illegible] ઔર વિધિ કે સાથ મેરા યજન કિયા હૈ. વર માંગો!"

રાજા ને કહા —"આપ અન્તર્યામિની હૈં. આપસે મેરી મનોકામના છિપી નહીં હૈ. [illegible] ઔર [illegible] કા કથન હૈ કિ, સન્તાન પરમ ધર્મ હૈ. મુઝે કોઈ સન્તાન નહીં હૈ, મેરા [illegible] સન્તાન કે બિના [illegible] વિનષ્ટ હો જાએગા. ઇસ લિએ માતા! યદિ આપ મુઝ પર પ્રસન્ન હૈં તો મુઝે વર દીજીએ કિ, મેરે અનેક પુત્ર હોં."

ભગવતી સાવિત્રી ને કહા —"વત્સ! મૈં ને પહિલે હી તુમ્હારે અભિપ્રાય કો [illegible] [illegible] તુમ્હારે કુલ કે નિમિત્ત [illegible] કહા હૈ કિ, [illegible] [illegible] કરના નહીં હૈ, [illegible] [illegible] [illegible] કો પવિત્ર કિયા ઔર તુમ્હારે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કે લિએ દે દી."

[illegible]

[illegible], [illegible] વિશાલ [illegible] [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] દિવ્ય [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] દોનોં કી શુભ [illegible]-[illegible] કન્યા કો પાકર, પરમ [illegible] હુએ [illegible] [illegible]
[illegible] ભગવતી સાવિત્રી કો પ્રણામ કિયા. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહીં થા, [illegible] [illegible]
કી તેજોમયી શિશુ-મૂર્તિ થી!

રાજપુરોહિત ને ભી કન્યા કો દેખકર કહી [illegible] કિ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સે
સમુદ્ભૂત હુઈ હૈ. રાજપુરોહિત ને કહા—"રાજન્! [illegible] [illegible] મેં [illegible] [illegible] [illegible] હૈ ઔર
આપ સે ભી અધિક સૌભાગ્યશાલિની હૈ રાજમહિષી, [illegible] ગર્ભ સે [illegible] [illegible] [illegible] ભગવતી
સાવિત્રી ને જન્મ લિયા હૈ. ઐસા તેજ, ઐસા લાવણ્ય ઔર ઐસા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
કન્યાઓં મેં પાયા જાતા હૈ? સાવિત્રી દેવી કી કૃપા સે આપકો યહ દિવ્ય કન્યા પ્રાપ્ત હુઈ હૈ.
સાવિત્રી દેવી કે હી વિશિષ્ટ તેજોમય અંશ સે યહ કન્યા ઉત્પન્ન હુઈ હૈ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
ભી 'સાવિત્રી' હી ઠીક હોગા."

ઇતના કહકર રાજપુરોહિત ને ઉસ નવજાત કન્યા કે ચરણ-પદ્મ પર અપના [illegible] [illegible]
મસ્તક રખ દિયા. કન્યા કે મુખમંડલ પર એક અભિનવ આભા પ્રકટ હુઈ. [illegible] [illegible]
ઋષિ-સમાજ એક સ્વર સે નિનાદ કર ઉઠા—"ભગવતી સાવિત્રી કી જય."

રાજદંપતિ ભી કહ ઉઠે:—"ભગવતી સાવિત્રી કી જય." હમ ભી કહતે હૈ—"ભગવતી
સાવિત્રી કી જય."

શુક્લ પક્ષ કે શારદીય ચન્દ્રમા કી ભાંતિ સાવિત્રી બઢને લગીં; પર જૈસે હી દિનોં ને અવસ્થા
મેં બઢતી જાતી થીં, વૈસે હી વૈસે ઉનકે શરીર કી દિવ્ય-તેજોમયી કાન્તિ ભી પ્રદીપ્ત ઔર પ્રખર
હોતી જાતી થી. રાજા ઔર રાની દોનોં હી ઐસી તેજોમયી કિશોરી કો પાકર પરમ પ્રસન્ન રહતે
થે. જબ ભગવતી સાવિત્રી પાંચ વર્ષ કી હુઈ, તબ ઉન્હેં પઢાને કે લિયે બડે-બડે પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન
નિયુક્ત કિએ ગએ. થોડે હી સમય મેં સાવિત્રી ને સબ વિદ્યાઓં મેં પારદર્શિતા પ્રાપ્ત કર લી;
વેદવેદાંગ, ઉપનિષદ, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, સંગીત, ચિત્રકલા ઇત્યાદિ સમસ્ત વિદ્યાઓં મેં કુમારી
સાવિત્રી કી અબાધ ગતિ હો ગઈ. વહ તો સચ પૂછિએ લીલામાત્ર થી, નહીં તો વેદ-માતા
સાવિત્રી કે લિએ વિદ્યાઓં મેં પારદર્શિતા પ્રાપ્ત કરને કી ક્યા આવશ્યકતા! જિસકે શ્રીચરણોં સે
વિદ્યા કી મન્દાકિની સહસ્ર-સહસ્ર ધારાઓં મેં વિભક્ત હોકર પ્રવાહિત હોતી હૈ, જિસકે મુખ સે
નિકલનેવાલી વાણી હી વેદ કા સ્વરૂપ ધારણ કરતી હૈ ઔર જિસકે વીણા કે સ્વરોં મેં સદા
દિવ્ય સંગીત ઝંકરિત હોતા રહતા હૈ, ઉસે ગુરુ-મુખ સે વિદ્યા સીખને કી આવશ્યકતા ક્યા હૈ?
પર, જબ મર્ત્યલોક મેં અવતાર લિયા હૈ, તબ પૂર્ણ રૂપ સે સમસ્ત પ્રકાર કી લીલાએં કરની
હી હોંગી. અસ્તુ.

રાજા-રાની દોનોં હી કુમારી સાવિત્રી કી ઉસ દિવ્ય પ્રતિભા કી બાત જાનકર ઔર ભી
પ્રફુલ્લ હો ઉઠે. કુમારી સાવિત્રી ભી ઉનકો સબ પ્રકાર સે પરિતુષ્ટ કરને લગીં. શારદીય કૌમુદી
કી ધારા મેં સ્નાન કરતે હુએ, ઉપવન કી વિકસિત લતા કે પાસ બૈઠકર જબ કુમારી સાવિત્રી
વીણા કે સ્વર મેં સ્વર મિલાકર સામવેદ કે પવિત્ર મન્ત્રોં કા ગાન કરતીં, તબ ઐસા પ્રતીત
હોતા થા માનોં સ્વયં વેદ-વાણી હી શરીર-ધારિણી બનકર ગા રહી હો; જબ વસન્ત કે સુરભિત
પ્રભાત મેં ગુલાબ કે ફૂલોં સે ભગવતી કી સૌન્દર્યમયી પ્રતિમા કા ચારુ શૃંગાર કર કે, કુમારી
સાવિત્રી સ્વરચિત સ્તોત્ર કા ગાયન કરતી, તબ ભગવતી કી પ્રતિમા ભી વિમુગ્ધ ભાવ સે સુનને
લગતી. હેમન્ત કે મધ્યાહ્ન મેં જબ તપોવન કી કુટીર કે સમ્મુખ આસીન હોકર કુમારી સાવિત્રી
વિનય-મધુર વાણી મેં ઋષિયોં કે સાથ ઉપનિષદ કે મૂલતત્ત્વોં કી વિવેચના કરને મેં પ્રવૃત્ત
હોતીં, તબ ઉનકી ઉસ અગાધ વિદ્વત્તા કો દેખકર ઋષિગણ ઉન્હેં સાક્ષાત્ સરસ્વતી કે સમાન
માનકર મન હી મન ઉન્હેં પ્રણામ કરતે થે. ઔર જબ ગ્રીષ્મ કી શીતલ અરુણરાગમયી
સન્ધ્યા કે સમય કુમારી સાવિત્રી અપની સખિયોં કે સાથ ઉપવન મેં વિહાર કરતીં, ઉસ સમય
વે મૂર્તિમતી સૌન્દર્ય-લક્ષ્મી કે સમાન પ્રતીત હોતીં. ઇસ પ્રકાર સબ વિદ્યાઓં મેં પારદર્શિતા પ્રાપ્ત
કરકે, સમસ્ત કલાઓં મેં પ્રવીણ હોકર, તેજ ઔર તપ કી મૂર્તિમતી પ્રતિમા કે સમાન, કુમારી
સાવિત્રીને યૌવન કે સમુજ્જવલ યુગ મેં પદાર્પણ કિયા.

—

સાક્ષાત્ મહાલક્ષ્મી કે સમાન કુમારી સાવિત્રી કા સૌન્દર્ય–તેજ ઉસ સમય સમુદ્‌ભાસિત હો રહા

× × × × ×

યૌવન–યુગ મેં પદાર્પણ કરતે હી કુમારી સાવિત્રી કા સૌંદર્ય મધ્યાહ્ન–સૂર્ય કી કાન્તિ કે સમાન સમુદ્‌ભાસિત હો ઉઠા. ઉનકે સમસ્ત પરિપુષ્ટ અંગો સે પ્રકાશ કી વેગવતી ધારા નિકલને લગી થી, જિસકે સામને દૃષ્ટિ કરને સે આઁખ તિલમિલા ઉઠતી. ઉનકા વિશાલ લલાટ યજ્ઞ–અગ્નિ કી સમુજ્જ્વલ કાન્તિ કે સમાન ઝલઝલ કરતા થા; ઉનકા મુખમંડલ પ્રભાકર કે સમાન પ્રભા વિકીર્ણ કરતા થા. કુમારી સાવિત્રી મૂર્તિમતી સૂર્યકાન્તિ કે સમાન પ્રતીત હોતી થીં.

પર, યહ પ્રદીપ્ત લાવણ્ય ઉનકે માતા–પિતા કી ચિન્તા કા પ્રધાન કારણ હો ગયા. જબ યુવતી હો ગઈ, અબ ઉસકા વિવાહ કર દેના ચાહિએ–યહ વિચાર કર મહારાજ અશ્વપતિ ને કિતને હી રાજકુમારોં કે સાથ ઉનકા વિવાહ કર દેને કા પ્રયત્ન કિયા. પર, કોઇ રાજકુમાર ઉન્હેં અપની પર્યંકશાયિની બનાને કો પ્રસ્તુત નહીં હુઆ. ઉનકે ઉસ દિવ્ય તેજોમયી લાવણ્ય લક્ષ્મી કો દેખકર કિસી રાજકુમાર કા યહ સાહસ નહીં હુઆ કિ, વહ કુમારી સાવિત્રી કો અપની અર્દ્ધાંગિની બનાતા. જો કોઈ સાવિત્રી કો દેખતા, ઉનકે પ્રદીપ્ત સૌંદર્ય પર દૃષ્ટિ ડાલતે વહી ઉનસે વિવાહ કરને સે ઈન્કાર કર દેતા. વહ કયા સાધારણ સૌન્દર્ય થા ? કયા સાધારણ રાજકુમાર કે ભોગને યોગ્ય વહ લાવણ્ય થા ? વહ તો સૂર્ય કે સમાન–પ્રખર અગ્નિ કે સમાન પ્રજ્વલિત લાવણ્ય થા. તબ સાધારણ રાજકુમાર ઉસકો કૈસે અપના ઉપભોગ્ય બનાતા? જિસકી ઓર દૃષ્ટિ ભર કે દેખના તક કઠિન થા, જિસકે પ્રદીપ્ત લાવણ્ય પર દૃષ્ટિ ડાલને હી સે આંખે તિલમિલા ઉઠતી થીં, ઉસસે વિવાહ કરને કે લિએ ભી કિસી પરમ તેજસ્વી તપસ્વી કી આવશ્યકતા થી. ભગવતી કી આધ્યાત્મિક શક્તિ કે ચમત્કાર કો દિખાને કે હી લિએ વહ અવતાર દિવ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરકે પ્રકટ હુઆ થા, તબ ઉસ પરમ તેજસ્વિની કન્યા કે પાણિગ્રહણ કે લિએ સાધારણ રાજકુમાર કૈસે સાહસ કરતા ?

પર, ઇસસે મહારાજ અશ્વપતિ ઔર ઉનકી રાજમહિષી બડી ચિન્તિત હો ઉઠીં. એક દિન થા જબ વે દોનોં સન્તાન કે લિએ ઉદ્વિગ્ન રહતે થે; આજ સન્તાન હૈ, તો ઉસકે વિવાહ કી ચિન્તા મેં દોનોં વ્યગ્ર રહતે હૈં. બાત તો યહ હૈ કિ, માતા–પિતા કા સારા જીવન સન્તાન કે હિતચિન્તન હી મેં વ્યતીત હોતા હૈ. અશ્વપતિ ઔર ઉનકી રાજમહિષી ને ઇસ વિપત્તિ સે ઉદ્ધાર પાને કે લિએ ફિર જગજ્જનની જગદમ્બા કી શરણ લી. વહી સબકા નિસ્તાર કરતી હૈ, વહી સબકી માતા હૈ.

એક દિન કી બાત હૈ. કુમારી સાવિત્રી ને એક અનુષ્ઠાન કિયા થા; ઉસ દિન અનુષ્ઠાન કી સમાપ્તિ પર શેષ સ્નાન કરકે કુમારી સાવિત્રી ને અપને ઇષ્ટદેવ કા ધ્યાન કિયા. ઉસકે ઉપરાન્ત બ્રાહ્મણોં સે સ્વસ્તિવાચન કરાયા ઔર ઉનકે આશીર્વાદ કો શીશ પર ધારણ કરકે વહ સદ્યઃપ્રસ્ફુટિત ગુલાબ–માલા કો લેકર અપને પિતા કે ચરણોં મેં ઉપસ્થિત હુઇ. પિતા કે ચરણોં મેં પ્રણામ કરકે કુમારી ને વહ પવિત્ર માલા પિતા કે હાથોં મેં દે દી, ઔર આપ સ્વયં એક ઓર કો અવનત મસ્તક કરકે બૈઠ ગઇ. ઉસ સમય પ્રભાત–સૂર્ય કિ કિરણેં સાવિત્રી કી દી... કા ચુમ્બન કર રહી થીં, ફૂલ ભી હઁસ–હઁસ કર ઉનકા અભિનન્દન કર રહે થે. પિતા ને ... બાર અપની ઉસ દિવ્ય તેજોમયી કન્યા કી ઓર દેખા. ઉન્હોંને દેખા, કુમારી સાવિત્રી કા ... અંગ યૌવન કી અભિનવ તરંગો સે ઉસી પ્રકાર હિલ્લોલિત હો રહા હૈ, જિસ પ્રકાર સૂર્ય કી ... કાન્તિ મેં માનસરોવર કા શુભ્ર સ્વચ્છ સલિલ હિલ્લોલિત હોતા હૈ; પર જબ ઉનકે ... યહ ભાન હુઆ કિ, ઉનકી ઉસ લક્ષ્મી–સ્વરૂપા યુવતી કન્યા સે વિવાહ કરને કે લિએ કોઈ રાજકુમાર ઉદ્યત નહીં હોતા હૈ, તબ ઉનકા મુખમંડલ સહસા મલીન હો ગયા. કુછ દેર તક ... ઇસી વિચાર મેં પડે રહે કિ, અબ કયા કરના ચાહિએ ઔર કિસી પ્રકાર કન્યા કે લિએ ... કી યોજના કરના ચાહિએ ? સહસા ઉનકે મન મેં એક વિચાર ઉત્પન્ન હુઆ ઔર ઉસ ... ને ઉનકે વિષાદ કો બહુત કુછ અંશ મેં કમ કર દિયા. રાજા ને શાન્તિ ભંગ કરતે હુએ કહા

"બેટી સાવિત્રી !"

સાવિત્રી ને વીણા કે સમાન મધુર સ્વર મેં કહા:-" આજ્ઞા પિતાજી !"

રાજા ને ગમ્ભીર વાણી મેં કહા:-" બેટી ! તૂ અબ યુવાવસ્થા કો પ્રાપ્ત હો ગઇ હૈ. તત્ત્વ-
ર્શી ઋષિયોં કા કહના હૈ કિ, જો પિતા અપની યુવતી કન્યા કા વિવાહ નહીં કરતા હૈ ઔર
ે પુત્ર અપની માતા કી રક્ષા નહીં કરતા હૈ, વહ નિન્દા કે યોગ્ય હૈ ઔર ઉસે નરક ભોગના
ડતા હૈ. દેવતા ઔર મનુષ્ય સભી ઉસે બુરી દૃષ્ટિ સે દેખતે હૈં. ઇસલિયે બેટી ! તૂ સ્વયં જા,
ૌર અપને અનુરૂપ અપના પતિ ઢૂંઢ લા. મૈં તો સબ કુછ પ્રયત્ન કરકે હાર ગયા; અબ તૂ હી
ચેષ્ટા કર ઔર મુઝે પાપ સે બચા. બેટી ! તૂ હી અબ ઇસ જટિલ સમસ્યા કો સુલઝા !"

કુમારી સાવિત્રી પિતા કે બચનોં કો સુનકર લજ્જિત હો ગઇ; ઉસકે અરુણ નયન ઔર ભી
અરુણ હો ગયે. ઉસને કુછ ઉત્તર નહીં દિયા; પર ઉસકા મૌન હી ઉસકી સ્વીકૃતી કા નિદર્શન થા.

કુમારી સાવિત્રી રથ પર આરૂઢ હોકર વૃદ્ધ મન્ત્રિયોં કે સાથ બિના જાને માર્ગ પર ચલ
દી. ચલતે સમય ઉસને બડે ભક્તિ-ભાવ સે માતા-પિતા કે શ્રીચરણોં મેં પ્રણિપાત કિયા. પિતા
ને નયનોં મેં આંસૂ ભર કર, માતા ને લોચનોં સે નીર બહાકર, કુમારી સાવિત્રી કો બિદા કિયા.
કુમારી સાવિત્રી અપની મંગલ-યાત્રા પર ચલ દી.

પિતા-માતા કા શુભ આશીર્વાદ ઉનકે પથ કો પરિષ્કૃત કરતા હુઆ આગે-આગે ચલ રહા થા.

× × × ×

સાવિત્રી કો ગયે હુએ કિતને હી દિન વ્યતીત હો ગયે. રાજા ઔર રાની દોનોં ઉત્કંઠા-
પૂર્વક પુત્રી કે લૌટને કી પ્રતિક્ષા કરને લગે.

મધ્યાહ્નકાલ કા સમય થા. સારા વિશ્વ સૂર્યદેવ કી કાન્તિ-મંદાકિની મેં સ્નાન કર રહા
થા. મહારાજા અશ્વપતિ અપને પ્રાસાદ કે એક સુસજ્જિત કક્ષ મેં બૈઠે હુએ થે ઔર ઉનકે સામને
હી ઉનસે કુછ દૂર આસન પર આસીન થે યોગિવર નારદ. યોગીશ્વર નારદ અપની અમૃતમયી
વાણી સે મહારાજ અશ્વપતિ કા હૃદય શીતલ કર રહે થે. મહારાજ અશ્વપતિ કે વામપાર્શ્વ મેં
સુશોભિત થી પતિગત-પ્રાણા મહારાણી. વે ભી ભક્ત-ચૂડામણિ નારદ કી રસમયી વાણી કે
શીતલ પ્રવાહ મેં આનંદપૂર્વક અવગાહન કર રહી થીં. ભક્તવર ભગવાન કા ગુણ-ગાન કર રહે થે.

ઉસી સમય કુમારી સાવિત્રી ને ઉસ કક્ષ મેં પ્રવેશ કિયા. રાજા ઔર રાની સહસા પુત્રી
કો દેખકર આનંદ સે ઉત્ફુલ્લ હો ગયે. કુમારી સાવિત્રી ને પહિલે ભક્તવર નારદ કો, ઔર ત-
ત્પશ્ચાત્ માતા-પિતા કો ભક્તિપૂર્વક અભિવાદન કિયા. તીનોં ને ઉસે આશીર્વાદ દિયા. કુમા
સાવિત્રી માતા કે પાસ જાકર બૈઠ ગઇ.

મહર્ષિ નારદ ને પૂછા-" રાજન્ ! તુમ્હારી ઇસ કન્યા કી સમતા કરને વાલી કન્યા ઇસ
સમય ત્રિભુવન મેં નહીં હૈ. મુઝે તો ઐસા પ્રતીત હોતા હૈ કિ, કુમારી સાવિત્રી કે રૂપ મેં સા-
ક્ષાત્ ભગવતી સાવિત્રી ને અવતાર ધારણ કિયા હૈ. પર, મૈં દેખતા હૂં કિ, તુમને અભી તક
ઇસકા વિવાહ નહીં કિયા. કન્યા યુવતી હો ગઇ, અતઃ અબ તો ઇસકે વિવાહ કી આયોજના
તુમ્હેં શીઘ્ર હી કરની ચાહિયે."

મહારાજ ને ઉત્તર દિયા:-" મહર્ષિવર ! મૈં બહુત ચેષ્ટા કરને પર ભી ઇસકે અનુરૂપ વર કો
પ્રાપ્ત ન કર સકા. તબ મૈં ને સાવિત્રી કો હી અપને આપ અપને અનુરૂપ વર ખોજને કે લિયે
વૃદ્ધ અમાત્યોં કે સાથ ભેજા થા. આજ વહ કઇ મહીનોં કે ઉપરાન્ત લૌટ કર આઇ હૈ. ઇસને
કિસ યુવક કો અપના પતિ વરણ કિયા હૈ, સો સબ કથા વહ સ્વયં હી કહેગી."

ઇસકે ઉપરાન્ત કુમારી સાવિત્રી અપને પિતા કી પ્રેરણા સે લજાતી હુઈ કહને લગી:-"આ-
પકી આજ્ઞા પા કર મૈં બિના જાને હુએ માર્ગ સે ચલ દી. મૈં કિતને હી રાજાઓં કી રાજધાની
મેં ગઇ, કિતને હી તપોવનોં કી મૈં ને યાત્રા કી; પર કહીં મુઝે મેરે અનુરૂપ વર કી પ્રાપ્તિ
નહીં હુઇ. અંત મેં મૈં એક તપોવન મેં પહુંચી. વહાં પર શાલ્વ દેશ કે રાજા દ્યુમત્સેન અપની
મહારાણી ઔર અપને પુત્ર કે સાથ તપોમય જીવન વ્યતીત કરતે હૈં. વે બડે ધર્માત્મા, બ્રહ્મણ્ય,
ઉદાર, પ્રજાપાલક, સત્યવાદી, ન્યાયી, જિતેન્દ્રિય, સંયમશીલ, નિયમવાન નૃપ થે; પર કુછ દિન
પીછે વે અન્ધે હો ગયે ઔર ઉનકી ઉસ અન્ધાવસ્થા સે અનુચિત લાભ ઉઠાકર ઉનકે અરિયોં
ને ઉનકા રાજ્ય હર લિયા. મહારાજ દ્યુમત્સેન અપને પુત્ર ઔર પત્ની કે સાથ તપોવન મેં ચલે

ગએ ઔર વહાઁ તપસ્વી–જીવન વ્યતીત કરને લગે. વહીં પર મહર્ષિવર ગૌતમ જી ભી રહતે હૈં તથા ઔર ભી બહુત સે ઋષિજન નિવાસ કરતે હૈં. ઉનકે હી બીચ મેં મહારાજ દ્યુમત્સેન ભી રહતે હૈં ઔર ઉનકીં અમૃતમયી વાણી સે અપને હૃદય કો પરિતોષ પ્રદાન કરતે હૈં. ઉન્હીં કે પુત્ર સત્યવાન કો મૈં ને અપના પતિ વરણ કિયા હૈ. વે હી મેરે અનુરૂપ હૈં ઔર ઉન્હીં કે શ્રીચરણોં મેં મૈં ને અપને આપકો સમર્પિત કર દિયા હૈ.''

કુમારી સાવિત્રી કે બચન સુન કર પિતા–માતા કો તો પરમ હર્ષ હુઆ; પરંતુ મહર્ષિવર નારદ કા પ્રફુલ્લ મુખમંડલ સહસા ગંભીર વિષાદ કી છાયા સે આવૃત હો ગયા. થોડી દેર કે ઉપરાન્ત ભક્તવર નારદ ને કહાઃ–'' રાજન્! તુમ્હારી કન્યા ને સત્યવાન કો પતિરૂપ મેં નિર્વાચન કરકે પરમ અનર્થ કિયા હૈ.''

રાજા ઔર રાની દોનોં હી ચકિત ઔર ઉદ્વિગ્ન હોકર મહર્ષિ કે મુખમંડલ કી ઓર દેખને લગે. ઉન્હોંને દેખા કિ, મહર્ષિ કે ચિર–પ્રસન્ન વદન–મંડલ પર, વિષાદમયી ચિન્તા કી રેખા પરિસ્ફુટ હો રહી હૈ. મહારાજ ને વ્યાકુલ ભાવ સે પૂછાઃ–'' સો કયોં? કયા સત્યવાન કે કુલ અથવા માતા–પિતા મેં કુછ દોષ હૈ?''

મહર્ષિ ને કહાઃ–'' સો બાત નહીં હૈ. દ્યુમત્સેન બડે સત્યવાદી એવં ધર્માત્મા હૈં. ઉનકે એકાંત સત્યવાદી હોને કે કારણ હી ઋષિયોં ને ઉનકે પુત્ર કા નામ સત્યવાન રખા હૈ. ઉસકા નામ ચિત્રાશ્વ ભી હૈ કયોંકિ બાલ્યકાલ મેં ઘોડોં સે ઉસે વિશેષ પ્રેમ થા ઔર વહ ઘોડોં કે ચિત્ર બનાને મેં બડા કુશલ થા. ઉનકા વંશ ભી એકાન્ત પવિત્ર ઔર પ્રતિષ્ઠિત હૈ.''

તબ મહારાજ ને ફિર પૂછાઃ–'' તબ કયા સત્યવાન મેં કુછ દૂષણ હૈ?'' મહર્ષિ ને કહાઃ–'' સો બાત ભી નહીં હૈ. મૈં જાનતા હૂં કિ, સત્યવાન સૂર્ય કે સમાન તેજસ્વી, બૃહસ્પતિ કે સમાન વિદ્વાન, ઇંદ્ર કે તુલ્ય વીર ઔર પૃથ્વી કે સમાન ક્ષમાશીલ હૈ. વહ એકાન્ત પિતૃવત્સલ હૈ ઔર સદા પિતા–માતા કી સેવા મેં સંતત સંલગ્ન રહતા હૈ. દેખને મેં ભી વહ પરમ સુન્દર હૈ. વહ એકાન્ત બ્રંહ્મણ્ય હૈ, ઉદાર હૈ, ધર્મનિષ્ઠ હૈ. સત્યવાન મેં ઇસ પ્રકાર કા કોઇ દોષ નહીં હૈ.''

તબ તો મહારાજ ઔર મહારાની કી ઉત્કંઠા તથા ઉદ્વિગ્નતા ઔર ભી બઢ ગઇ. મહારાજ ને કહાઃ–'' ભક્તવર ! તબ કયા બાત હૈ? કૃપયા સ્પષ્ટ રૂપ સે કહ હમારે હૃદયોં કી ઉદ્વિગ્નતા દૂર કીજીએ..''

મહર્ષિ ને કહાઃ–'' સત્યવાન મેં વૈસે કોઇ દૂષણ નહીં હૈ, વહ કુમારી સાવિત્રી કે એકાન્ત અનુરૂપ હૈ; પર ઉસમેં એક દોષ હૈ ઔર ઉસ દોષ કા દૂર કરના અસંભવ હૈ. વહ દોષ યહ હૈ કિ, વહ ઠીક આજ સે એક વર્ષ કે ઉપરાન્ત, આજ હી કે દિન, ઇસી સમય મૃત્યુ કો પ્રાપ્ત હો જાયગા. યહી ઉસકા સબ સે બડા દૂષણ હૈ.''

યહ સુનકર રાજા ઔર રાની દોનોં હી બડે ચિન્તિત ઔર દુઃખી હો ગએ. રાજા ને કહાઃ–'' બેટી ! જબ ઐસી બાત હૈ, તબ તૂ કિસી દૂસરે વર કી ખોજ કર. ઉસકા એક હી દૂષણ ઉસકે સમસ્ત ગુણો કા તિરસ્કાર કિએ દેતા હૈ.''

તબ સાવિત્રી ને મુખ ઉપર ઉઠાકર, શાન્ત કિન્તુ સ્થિર સ્વર મેં, વે દિવ્ય વચન ઉચ્ચારણ કિએ, જીન્હેં પ્રત્યેક રમણી કો અપને હૃદય–પટલ પર દિવ્ય વર્ણોં મેં અંકિત કર રખના ચાહિએ સાવિત્રી દેવી ને કહાઃ–''પિતૃદેવ ! વૃક્ષ એક હી બાર પતિત હોતા હૈ, પર્વત એક હી બાર ખંડિત હોતા હૈ; ઇસી પ્રકાર રમણી કા હૃદય–દાન ભી એક હી બાર હોતા હૈ. મૈં ને ઉન્હેં અપના પતિ નિર્વાચિત કર લિયા હૈ; મૈં ને અપને મન સે ઉન્હેં અપના પરમારાધ્ય બના લિયા હૈ. સબ ચાહે કુછ હો, ચાહે ઉનમેં એક ભી ગુણ ન હો; પર મૈં તો ઉન્હેં અપના પતિ બના ચૂકી. આર્ય–કન્યા કા એક હી બાર પાણિ–ગ્રહણ હોતા હૈ; આર્ય–દુહિતા સંકલ્પ ઔર કાર્ય મેં વિભેદ નહીં કરતી. ઇસ લિએ પૂજ્યવર આપ ઇસમેં બાધા મત દીજીએ. મૈં સત્યવાન હી કો અપના ઇષ્ટદેવ બનાઉઁગી, કોઇ દૂસરા કિસી ભાંતિ ઇસ શરીર ઔર મન કા સ્વામી નહીં હો સકતા.''

જીસ સમય કુમારી સાવિત્રી કે મુખમંડલ સે યહ તેજોમયી વાણી વિનિર્ગત હો રહી થી,

ઉસ સમય ઐસા પ્રતીત હોતા થા માનોં સાક્ષાત્ જગદીશ્વરી બોલ રહીં હોં. સાવિત્રી કે મુખમંડલ પર એક અભિનવ દિવ્ય પ્રકાશ પ્રતિફલિત હો રહા થા ઔર ઉસ દિવ્ય તેજ કે સન્મુખ મહાતપસ્વી નારદ કી ભી દૃષ્ટિ તિલમિલા ઉઠી થી. મહર્ષિ ને ઉસ દિવ્ય કન્યા સે કહાઃ—"બેટી ! ક્યા યહ તુમ્હારી અટલ પ્રતિજ્ઞા હૈ ?"

કુમારી સાવિત્રી ને કહાઃ—"હાઁ, ઋષિવર ! હિમાચલ કે કાંચન શિખર સે ભી એકાન્ત અચલ હૈ. જિસ અચલ ભાવ સે એક દિન ભગવતી સતી ને શંકર કો વરણ કિયા થા, ઉસી અટલ પ્રતિજ્ઞા કે સાથ મૈં ને ભી સત્યવાન કો વરણ કિયા હૈ. વિશ્વ કી કોઈ શક્તિ, સ્વર્ગ કા કોઈ વ્યાઘાત, વિધિ કા કોઈ વિધાન, મેરી ઇસ અટલ-પ્રતિજ્ઞા કો વિચલ નહીં કર સકતા. દેવ ! આપ આશીર્વાદ દીજીએ કિ, આપકી પુત્રી કા પાતિવ્રત અખંડ રહે."

ઇતના કહ કર કુમારી સાવિત્રી ને ફિર એક બાર મહર્ષિવર નારદ કે શ્રીચરણોં મેં પ્રણામ કિયા. મહર્ષિ ને બડે પ્યાર સે ઉઠાકર કુમારી સાવિત્રી કો અપને પાસ બૈઠા લિયા. ઉસકે ઉપરાન્ત ઉન્હોંને કહાઃ—"રાજન્ ! બડે સૌભાગ્ય સે આપકો ઐસી કન્યા પ્રાપ્ત હુઇ હૈ. વાસ્તવ મેં કોઇ ભી કુમારી સાવિત્રી કો ઉસકી પ્રતિજ્ઞા સે વિચલ નહીં કર સકતા. તબ હોને દીજીએ, સત્યવાન ઔર સાવિત્રી કા મંગલ-મિલન હોને દીજીએ. પાતિવ્રત મેં અખંડ અજેય શક્તિ હૈ ઔર ઇસમેં સન્દેહ નહી કિ, કુમારી સાવિત્રી મેં ઉસ શક્તિ કા પૂર્ણ વિકાસ હુઆ હૈ."

રાજા ઔર રાની ને કહાઃ—"મહર્ષિ કા આદેશ પરિપાલનીય હૈ."

આર્ય-કન્યા કા હૃદય-દાન એક હી બાર હોતા હૈ; યહ વિધાતા કે વિધાન સે ભી અધિક અચલ હૈ.

× × × ×

રાજા અશ્વપતિ ને વિવાહ કી સામગ્રી એકત્રિત કી ઔર એક દિન વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ, અમાત્ય, ઋત્વિજ ઔર રાજ-પુરોહિત કો સંગ લેકર વે કન્યા સહિત રાજા દ્યુમત્સેન કે આશ્રમ મેં ગએ. ઉસ સમય ઉન્હોંને રાજસી આડમ્બરોં કો તિલાંજલિ દે દી થી; ઔર વે રાજપુરોહિત ઔર અમાત્ય કો લેકર રાજા દ્યુમત્સેન કે પાસ ઉપસ્થિત હુએ. એક પ્રહર દિન વ્યતીત હો ચૂકા થા ઔર સૂર્યદેવ કી વિમલ કાન્તિ-ધારા મેં તપોવન કા પ્રત્યેક પલ્લવ સ્નાન કર રહા થા. રાજા દ્યુમત્સેન અપને નિત્યનૈમિત્તિક કર્મોં સે નિવૃત્ત હોકર એક શાલ-વૃક્ષ કે નીચે બૈઠે હુએ થે. રાજા અશ્વપતિ ને ઉનકે પાસ જાકર અપના નામ ઉચ્ચારણ કરકે ઉન્હેં પ્રણામ કિયા ઔર યથાયોગ્ય પૂજા કરકે ઉન્હોંને બડી સાવધાની સે અપના પરિચય દિયા. રાજા દ્યુમત્સેન ને ભી અર્ઘ્ય ઔર આસન દેકર ઉન્હેં પરિતુષ્ટ કિયા ઔર ઉનકે આને કા અભિપ્રાય પૂછા. તબ મહારાજ અશ્વપતિ ને શાન્ત, વિનીત, મધુર વાણી મેં ઇસ પ્રકાર અપના અભિપ્રાય પ્રકટ કિયાઃ—

"પૂજ્યવર ! મેરી સાવિત્રી નામ કી કન્યા હૈ. મૈં ને ભગવતી સાવિત્રી કી આરાધના કરકે ઉસે પ્રાપ્ત કિયા હૈ. આપ મેરે ઉપર અનુગ્રહ કરકે ઉસે અપની પુત્ર-બધૂ બનાના અંગીકાર કીજીએ."

રાજા દ્યુમત્સેન ને કહાઃ—"રાજન્ ! હમ આજકલ રાજ્યહીન હૈં ઔર વનવાસી જીવન વ્યતીત કર રહે હૈં. સાવિત્રી આપકી ઇકલૌતી કન્યા હૈ; બડે સ્નેહ ઔર આદર સે સુખ મેં પલી હૈ. તબ ઉસે હમારે આશ્રમ મેં બડે કષ્ટ ઉઠાને પડેંગે."

અશ્વપતિ ને વિનયપૂર્વક કહાઃ—"પૂજ્યવર ! મૈં ઔર મેરી પુત્રી ઇહલૌકિક સુખ ઔર દુઃખ કો અસ્થિર ઔર વિનાશશીલ માનતે હૈં. ઇસલિએ આપ ઇસકી ચિન્તા મત કીજીએ. સાવિત્રી આપકે ચરણોં કી સેવા કા મંગલમય અવસર પાકર પરમ પ્રસન્ન હોગી ઔર મુઝે વિશ્વાસ હૈ કિ, આપ ભી ઉસકી તન્મયી સેવા સે સદા પરિતુષ્ટ હોંગે. મૈં બડી આશા લેકર આયા હૂઁ; મુઝે નિરાશ ન કીજીએ દેવ !"

રાજા દ્યુમત્સેન ને કહાઃ—"વૈસે તો મૈં સ્વયં હી આપકે કુલ મેં સમ્બન્ધ કરના ચાહતા થા; પર જબ મૈં રાજ્ય-ભ્રષ્ટ હો ગયા, તબ વૈસા કરને કા મુઝે સાહસ નહીં હુઆ; પર જબ આપ સ્વયં આગ્રહ કર રહે હૈં, તબ મુઝે ભી ઇન્કાર નહીં હૈ. મૈં આનંદપૂર્વક કુમારી સાવિત્રી કો અપની પુત્ર-વધૂ બનાઉંગા."

ઇતના કહ કર રાજા દ્યુમત્સેન ને સ્નેહપૂર્વક રાજા અશ્વપતિ કો આલિંગન કિયા. ઉસકે પશ્ચાત્ આશ્રમવાસી ઋષિયોં કો આમંત્રિત કરકે વિધિપૂર્વક કુમારી સાવિત્રી કા સત્યવાન સાથ વિવાહ કર દિયા ગયા.

ગુરુજન ઔર ઋષિયોં કે આશીર્વાદ કો સાદર સ્વીકાર કરકે કુમારી સાવિત્રી ને કે વામ-પાર્શ્વ મેં આસન ગ્રહણ કિયા.

× × × ×

અપને પતિ કી સાધના-કુટીર મેં પ્રવેશ કરતે હી કુમારી સાવિત્રી ને અપને સમસ્ત ભૂષણ ઔર વસ્ત્ર ઉતાર ડાલે ઔર મુનિજનોચિત વસ્ત્ર ધારણ કર લિએ. વહ રાત-દિન મતી અન્નપૂર્ણા કી ભાંતિ અપને પૂજ્ય સાસ-સસુર કી સેવા કિયા કરતી ઔર અપને સ્વભાવ, સ્નેહમય વ્યવહાર સે સમસ્ત આશ્રમ-વાસિયોં કો સદા પ્રસન્ન રખતી. સત્યવાન કુમારી સાવિત્રી જૈસી દિવ્ય લાવણ્યમયી ગુણવતી ભાર્યા કો પાકર એકાંત પ્રસન્ન હુઆ. દ્યુમત્સેન ઔર ઉનકી મહારાણી ભી રૂપવતી, સુશીલા, સેવામયી પુત્રવધૂ કો પાકર પરમ હુએ. કહને કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ, સાવિત્રી દેવી ને તપોવન કી અન્નપૂર્ણા કા આસન કિયા; તપોવન ઉનકી સેવા, સાધના ઔર સૌંદર્ય કી પવિત્રી ત્રિવેણી સે પરિપ્લાવિત હોને લગા.

ઇસી પ્રકાર સમય વ્યતીત હોને લગા; પર સાવિત્રી કે હૃદય મેં નારદજી કા કથન રાત-દિન ખટકતા રહતા થા. વહ એક-એક દિન ગિનતી થી ઔર જૈસે-જૈસે વહ દિન નિકટ આતા જાતા થા, વૈસે-વૈસે વહ ઔર ભી ઉદ્વિગ્ન ઔર ચિન્તિત હોતી જાતી થી. ઉસને અપના જીવન સાધનામય બના લિયા થા ઔર વહ નિત્ય તપોવન કે વટ-વૃક્ષ કે નીચે બૈઠકર એકાન્ત મન સે ભગવતી કી આરાધના કિયા કરતી થી. વહ આદિ જનની સે અપને પતિ કે દીર્ઘ જીવન કી પ્રાર્થના કિયા કરતી થી ઔર અપને સૌભાગ્ય કો સુરક્ષિત રખને કે લિએ વહ ચિર-સૌભાગ્યદાયિની ભગવતી કી આરાધના કિયા કરતી થી;પર વહ અપની ચિન્તા ઔર વ્યગ્રતા કો અપને મન હી મેં છિપાએ રખતી; એક સૂક્ષ્મ વિષાદ-રેખા તક ઉસકે મુખમંડલ પર પ્રતિફલિત નહીં હો પાતી. ઉસકે મુખ પર સદા પ્રસન્નતા કા પ્રકાશ વિલસિત હોતા રહતા થા ઔર વહ અપને કર્ત્તવ્ય-કર્મોં કા એકાન્તતન્મયતા ઔર પ્રસન્નતા કે સાથ પ્રતિપાદન કિયા કરતી થી પર ઉસકા હૃદય સદા ચિન્તિત રહતા; ઉસકા મનોમન્દિર પતિ કી આગત મૃત્યુ કી ભયંકર વિભીષિકા સે સદા વ્યાકુલ રહતા.

અન્ત મેં વહ ભયંકર દિન અત્યન્ત સન્નિકટ આ પહુંચા. કેવલ ચાર દિન શેષ રહ ગએ. ચૌથા દિન સત્યવાન કી ઇહલીલા કા અન્તિમ દિન હોગા. તબ તો સાવિત્રી કા હૃદય અત્યન્ત વ્યાકુલ હો ઉઠા; પર ઉસને અપની વિષમ વ્યાકુલતા કો પ્રકટ નહીં હોને દિયા. પતિ કી મૃત્યુ સે રક્ષા કરને કે લિએ વહ એકાન્ત ઉદ્વિગ્ન હો ઉઠી.

તબ ઉસને ત્રિરાત્રિ (તીન રાત્રિ કા) વ્રત કા સંકલ્પ કિયા. યહ એક અત્યંત કઠોર વ્રત થા. જબ ઉસકે સાસ-સસુર ને ઇસ વ્રત કી બાત સુની, તબ તો વે અત્યંત ખિન્ન હુએ ઔર મહારાજ દ્યુમત્સેન ને બડે સ્નેહપૂર્વક સાવિત્રી કો પાસ બુલાકર કહા:—“બેટી! યહ બાત. તીન દિન તક નિરાહાર રહના એકાન્ત કઠિન હૈ. તૂ ઇસ વ્રત કો મત અંગીકાર કર.”

મહારાજ દ્યુમત્સેન ઔર મહારાણી ને ઇસી ભાઁતિ બહુત કુછ કહા, પર સાવિત્રી અપની બાત પર અટલ રહી. ઉસને કહા:—“તાત! આપ ઇસકા સંતાપ મત કીજિએ. આપ કે આશીર્વાદ સે મૈં અવશ્ય ઇસ વ્રત કો સફલતાપૂર્વક સમ્પાદન કરૂંગી. વ્રત કા ભંગ કરના પાપ હૈ.”

દેવી સાવિત્રી કી ધર્મ પર ઐસા આદર દેખકર સાસ-સસુર કો અંત મેં આજ્ઞા દેની પડી ઔર ઋષિયોં ને વ્રત કી સફલ સમાપ્તિ કા આશીર્વાદ દિયા. દેવી સાવિત્રી [illegible] ભગવતી કી આન્તરિક આરાધના કરને લગી. અંત મેં વહ કાલ-રાત્રિ આ પહુંચી [illegible] દિન સત્યવાન કી ઇહલીલા કી સમાપ્તિ કા વિધાન થા. ઉસ રાત્રિભર સાવિત્રી દેવી ને [illegible] દિન ઔર રાતભર વહ ભગવતી કે શ્રીચરણોં કા ધ્યાન કરતી રહી. રાતભર મન [illegible] [illegible] રાતભર વહ જગજ્જનની કી કરુણા કી યાચના કરતી રહી.

પ્રભાત-કાલ હુઆ, આજ હી ભયંકર દિન હૈ; આજ હી [illegible] અન્તિમ દિવસ હૈ. ઉસને પ્રહર દિન ચઢે તક પૂર્વવત્ [illegible] કરકે ઉસમેં હોમ કિયા. ઉસી ઉપરાન્ત ઉસને ઉઠકર [illegible] ઔર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોં કો પ્રણામ કિયા. સબ ને [illegible] મંગલમય આશીર્વાદ દિયા. તબ સાવિત્રી ને ધ્યાન-યોગ કે દ્વારા ઉન શુભ આશીર્વાદોં કો [illegible] ધારણ કિયા ઔર ભગવતી સે ઉન આશીર્વાદોં કી સફલતા કે લિયે વિનય કી; [illegible] વહ સમય જિસકા નિર્દેશ નારદ જી ને કિયા થા, સન્નિકટ આતા જાતા થા. જ્યોં-જ્યોં વહ [illegible] ઉદ્વિગ્ન હોતી જાતી થી.

ઇસીકે ઉપરાન્ત ઉસકે સાસ-સસુર ને ઉસને કહા—'બેટી! તેરા વ્રત સમાપ્ત હુઆ. તેરા ઉદ્યોગ પૂરા હુઆ. અબ તૂ ભોજન કર ઔર વ્રત કા પારણ કર. અબ વિલમ્બ કરને કી આવશ્યકતા નહીં હૈ."

સાવિત્રી ને કહાઃ—" મૈં સૂર્યાસ્ત હોને પર ભોજન કરૂંગી. મૈં ને મન મેં યહી સંકલ્પ કિયા હૈ."

સાસ-સસુર ચૂપ હો ગએ. સાવિત્રી ઉસ દારુણ મુહૂર્ત કી પ્રતીક્ષા કરને લગી.

સતી કી ચિન્તા ભી સાધના કી એક વિશુદ્ધ મંગલ-મૂર્તિ હૈ.

× × × × ×

થોડી દેર કે ઉપરાંત સત્યવાન કન્ધે પર કુલ્હાડી રખ કર વન કી ઓર જાને કો પ્રસ્તુત હો ગયા. તબ સાવિત્રી ને કહાઃ—" નાથ! આજ આપ અકેલે-અકેલે વન કો નહીં જાને પાવેંગે. આજ મૈં ભી આપ કે સાથ ચલૂંગી. ન જાને ક્યોં આજ આપકો અકેલા છોડને કે લિયે મેરા મન નહીં ચાહતા. મુઝે ભી સાથ લેતે ચલિયે."

સત્યવાન ને કહાઃ—" લે ચલને મેં તો મુઝે કુછ ઇન્કાર નહીં હૈ; પર આજ તુમ્હારા શરીર દુર્બલ હૈ, તુમને તીન દિનોં સે કુછ ભી આહાર નહીં કિયા હૈ. વન કે ભીતર ચલને મેં બડા શ્રમ હોગા. તુમ ઉસે કદાચિત્ સહન નહીં કર સકોગી."

સાવિત્રી ને હઁસકર કહાઃ—" ઐસી બાતોં મેં મૈં નહીં આઊઁગી. મુઝે તો કુછ ભી દુર્બલતા પ્રતીત નહીં હોતી હૈ. વન બહુત દૂર થોડે હી હૈ. યહાઁ પર બૈઠે-બૈઠે મેરા મન નહીં લગતા હૈ. આપ મુઝે નિષેધ મત કીજીએ."

સત્યવાન ને કહાઃ—" તુમ્હારી ઇચ્છા; પર માતા-પિતા સે આજ્ઞા લે લેના આવશ્યક હૈ."

સાવિત્રી અપને સાસ-સસુર કે પાસ ગઈ. ઉન્હેં ભક્તિપૂર્વક અભિવાદન કરકે ઉસને કહાઃ—"તાત! માતાજી! વે ફલ ઔર સમિધાએં લેને કે લિયે વન કો જા રહે હૈં. મૈં ભી ઉનકે સાથ વન કી શોભા દેખને કે લિયે જાના ચાહતી હૂઁ. આપ યહ ન સમઝેં કિ, મૈં વ્રત કે કારણ દુર્બલ ઔર શક્તિહીન હો રહી હૂઁ. મુઝે કુછ ભી કષ્ટ નહીં હૈ. આજ ન જાને ક્યોં મેરા મન વન કી સુન્દર શોભા કો દેખને કે લિયે આકુલ હો ઉઠા હૈ. આજ આપ મુઝે આજ્ઞા દે દીજીએ કિ, મૈં ઉનકે સાથ જાકર પુષ્પિત વન કો દેખ આઊં."

સાસ-સસુર ને એકાદ બાર મના ભી કિયા, પર સાવિત્રી કે અનુનય ઔર અનુરોધ સે અન્ત મેં ઉન્હેં આજ્ઞા દેની હી પડી. સાવિત્રી કો લેકર સત્યવાન વન કી ઓર ચલે.

સતી મૃત્યુ કે કરાલ હાથોં સે અપને સૌભાગ્ય કી રક્ષા કરને કે લિયે ચલી!

× × × × ×

કુસુમસજ્જિતા વનવેલિયોં કો, શીતલ સુરભિત લતા-કુંજોં કો, ઊંચે-ઊંચે ફલિત વૃક્ષોં કો, હરે-હરે મૈદાનોં કો દેખતી હુઈ દેવી સાવિત્રી અપને પતિ કે સાથ ઇધર-ઉધર વન મેં ઘૂમને લગી. યદ્યપિ સાવિત્રી કા હૃદય આગત-વિપત્તિ કી આશંકા સે એકાન્ત ઉદ્વિગ્ન હો રહા થા, પર પતિ કે મનોરંજન કે લિયે ઉસકે મુખ પર બરાબર હાસ્ય-રેખા લીલા કર રહી થી. સત્યવાન ને અપની ડલિયા મેં બહુત સે મધુર ઔર મીઠે ફલ તોડકર ભર લિયે ઔર સૂખી હુઈ સમિધાઓં કા એક ગટ્ઠા ભી બાઁધ લિયા. ઉસી સમય સહસા ઉસકા શરીર ટૂટને લગા ઔર સિર મેં શૂલ ઉઠ ખડા હુઆ. દારુણ મુહૂર્ત સન્નિકટ આ પહુઁચી.

સાવિત્રી ને કહાઃ–" યહ કૈસે હો સકતા હૈ ? જહાઁ મેરે પતિ જાયઁગે વહીં મૈં ભી જાઊંગી; પર, મૈં આપસે એક બાત કહતી હૂઁ, સુનિએ. સત્પુરુષ એક બાર કે મિલને હી સે દયા કરને લગતે હૈં. સત્પુરુષ કા સત્સંગ સ્વર્ગ સે ભી બઢકર હૈ–ઇસી લિએ સત્સંગ કી અપાર મહિમા હૈ.

યમરાજ સાવિત્રી કે મધુર વચનોં સે અત્યંત આનંદિત હોકર કહને લગેઃ–" બેટી ! મૈં તુઝસે બહુત પ્રસન્ન હૂઁ. તેરા કથન અત્યંત હિતકર હૈ. સત્યવાન કે જીવન કો છોડકર તૂ ઔર એક વર માઁગ."

સાવિત્રી ને કહાઃ–" આપ પરમ દયાલુ હૈં. મુઝે વર દીજીએ કિ, મેરે શ્વસુર અપના લુપ્ત સામ્રાજ્ય પાવેં ઔર ધર્મ મેં ઉનકી મતિ દૃઢ રહે."

યમરાજ ને કહાઃ–" એવમસ્તુ ! તેરા શ્વસુર અપના લુપ્ત રાજ્ય પાવેગા ઔર ધર્મ મેં ઉસકી સદા દૃઢ રતિ રહેગી; પર અબ તૂ લૌટ જા, ક્યોં વ્યર્થ મેં શ્રમ ઉઠાતી હૈ ?"

સાવિત્રી ને કહાઃ–" મહારાજ ! યહ તો કિસી ભાઁત નહીં હો સકતા; પર, આપ મેરી ઔર એક બાત સુનિએ. સત્પુરુષોં કા સ્વભાવ બડા દયાલુ ઔર મધુર હોતા હૈ. વે શત્રુ પર ભી દયા કરતે હૈં; કિસી સે કભી દ્રોહ નહીં કરતે હૈં. ઇસ લિએ સત્પુરુષ ધન્ય હૈં. ઉનકા પરિચય ઔર મિલન બડે પુણ્ય સે પ્રાપ્ત હોતા હૈ."

યમરાજ ને કહાઃ–" સાવિત્રિ ! તેરે વચન અમૃત સે ભી અધિક મધુર હૈં.તેરે વચનોં મેં ધર્મ કા શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકટ હોતા હૈ. ઇસલિએ તૂ સત્યવાન કે જીવન કો છોડકર ઔર એક વર માઁગ."

સાવિત્રી ને કહાઃ–" આપ વાસ્તવ મેં બડે કરુણામય હૈં. મેરે પિતા કે કોઇ પુત્ર નહીં હૈ– સો કુલ કી કીર્તિ બઢાને વાલે ઉનકે સૌ પુત્ર ઉત્પન્ન હોં–યહી વર દીજીએ દેવ !"

યમરાજ ને કહાઃ–" ઐસા હી હોગા. તેરે પિતા કે સૌ પુત્ર હોંગે; પર અબ તૂ લૌટ જા, તૂ બહુત દૂર ચલી આઈ હૈ."

સાવિત્રી ને કહાઃ–" પતિ કે સાથ રહકર મુઝે રત્તીભર થકાવટ નહીં પ્રતીત હોતી હૈ. મેરા મન તો મેરે પતિ હી કે સાથ હૈ. મહારાજ ! આપ બડે ધર્માત્મા હૈં. આપ વિવસ્વાન જગદાત્મા સૂર્ય–દેવ કે પુત્ર હૈં; ઇસી સે આપકો ધર્મરાજ કહકર પ્રજા આપકી પૂજા કરતી હૈ. સત્પુરુષ હી વિશ્રામ કે યોગ્ય હૈં, ક્યોંકિ વે સદા પ્રીતિ કરને વાલે હોતે હૈં. ઉન પર મનુષ્યોં કો ઇસી લિએ અપની આત્મા સે ભી અધિક વિશ્વાસ હોતા હૈ."

યમરાજ ને કહાઃ–" સાવિત્રિ ! તૂ ને ઠીક કહા. વાસ્તવ મેં તૂને ધર્મ કી બાત કહી હૈ, સો મૈં તુઝ પર પરમ પ્રસન્ન હૂઁ. તૂ અપને પતિ કે જીવન કો છોડકર ઔર જો વરદાન ચાહે સો માઁગ લે."

સાવિત્રી ને કહાઃ–" મહારાજ ! મેરે પતિ સત્યવાન સે મેરે સૌ ઔરસ ઉત્પન્ન હોવેં, યહી મુઝે ચૌથા વરદાન દીજીએ."

યમરાજ ને કહાઃ—"ઐસા હી હોગા. તેરે સૌ પરાક્રમી ઔર પુણ્યાત્મા પુત્ર હોંગે; પર અબ તૂ શ્રમ મત કર. જા લૌટ જા."

સાવિત્રીઃ—"મહારાજ ! સંત સદા નિર્લિપ્ત રહતે હૈં. ઉન્હેં દુઃખ–સુખ નહીં વ્યાપતા હૈ. સન્તોં કે સત્ય સે હી સૂર્ય સ્થિત હૈ, સંતો કે તપ સે પૃથ્વી સ્થિત હૈ, ભૂત–ભવિષ્ય કી ગતિ ભી સન્ત હી હૈં. ઇસી લિએ સત્પુરુષોં કી પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરની ચાહિએ; ક્યોંકિ વહ કભી નિષ્ફલ નહીં જાતી હૈ."

યમરાજ સાવિત્રી કી ઐસી ધર્મમયી મધુર વાણી સુનકર વિમુગ્ધ હો ગએ. ઉન્હોંને કહાઃ— "બેટી ! તૂ તો બડે સુંદર વચન કહતી હૈ; મેરે મન કો તેરે વચન બડે મધુર ઔર પ્રિય પ્રતીત હોતે હૈં. ઇસલિએ અબ તૂ અન્તિમ વર માઁગ લે !"

સાવિત્રી બોલી—"મહારાજ ! મૈં ચાહતી હૂઁ કિ, મેરા પતિ સજીવ હો જાય, જિસસે મેરે સૌ પુત્ર ઉત્પન્ન હોવેં. મહારાજ ! પતિ કે બિના મૈં મૃતક કે સમાન હૂઁ; પતિ કે બિના મુઝે સ્વર્ગ ઔર અપવર્ગ તક કી ઇચ્છા નહીં હૈ."

ઐસી તપોમયી પતિવ્રતા કે સામને અન્ત મેં યમરાજ કો હાર માનની હી પડી; ઔર ઉન્હોંને પાશ મેં સે સત્યવાન કા અંગુષ્ઠમાત્ર શરીર છોડ દિયા. સબકે સમક્ષ ઉન્હોંને કહા—"ધન્ય હો

ર. જ

બેટી સાવિત્રિ! તુમ પતિવ્રતાઓં કી ચૂડામણિ હો. તુમને વિધિ કે અખંડનીય બિધાન પલટ દિયા. જાઓ! અબ લૌટ જાઓ! મેરે આશીર્વાદ સે તુમ ચાર સૌ વર્ષ તક અપને કે સાથ રહકર આનંદ ભોગોગી."

ઇતના કહકર યમરાજ અંતર્હિત હો ગએ. અખંડ પાતિવ્રત ને મૃત્યુ કો જીત લિયા.

× × × ×

દેવી સાવિત્રી જલ્દી–જલ્દી પૈર બઢાતી હુઇ વહાઁ પહુઁચી, જહાઁ ઉનકે આરાધ્ય પતિ-દેવ કા મૃતક શરીર પૃથ્વી પર પડા થા; પર જબ તક વે વહાઁ પહુઁચી, તબ તક પ્રાણવાયુ ને [illegible] શરીર મેં પ્રવેશ કર લિયા થા ઔર સત્યવાન કી દેહ ફિર વેસી હી સુંદર ઔર શ્રીમતી [illegible] હોને લગી થી. શવ કી ભયંકરતા દૂર હો ગઇ થી, ઔર જીવન કી આભા ઉસપર [illegible] હોને લગી થી. દેવી સાવિત્રી ને ધીરે–ધીરે પતિ કે શિર કો ઉઠાકર અપની ગોદ મેં રખ [illegible] ઔર વે ઉનકે જાગને કી પ્રતીક્ષા કરને લગીં. ઇધર ધીરે–ધીરે રાત્રિ કા અંધકાર ઘનીભૂત હોને લગા.

લગભગ એક ઘડી કે ઉપરાંત સત્યવાન જાગે. વે સહસા ઘબડાકર ઉઠ બૈઠે ઔર સાવિત્રી કી ઓર દેખકર કહને લગેઃ–"પ્રિયે! આજ મૈં ને બડા ભયંકર સ્વપ્ન દેખા હૈ. ઉસકી સ્મૃતિમાત્ર સે મેરા હૃદય કાઁપ ઉઠતા હૈ."

સાવિત્રી ને ઇસકા કુછ ઉત્તર નહીં દિયા. સત્યવાન ને ફિર કહાઃ–"બડી દેર તક મૈં સોતા રહા. અબ તો રાત્રિ હો ગઇ. સારા વન અંધકારમય હો ઉઠા હૈ ઔર ઇધર–ઉધર હિંસક પશુ ભી ઘૂમને લગે હૈં. અબ કૈસે માર્ગ મીલેગા?"

સાવિત્રી ને કહાઃ—"મૈં ઇધર–ઉધર સે સૂખી પત્તિયાઁ બટોર લાતી હૂઁ. ન હો, આજ રાત્રિ કો યહીં વિશ્રામ કીજીએ. મૈં આગ જલાકર રાતભર આપકી સેવા કરૂંગી. અગ્નિ કે ભય સે કોઇ હિંસક પશુ હમ લોગોં કે પાસ નહીં આયગા. આપકા શરીર ભી આજ અચ્છા નહીં હૈ."

સત્યવાન ને કહાઃ—"પ્રિયે! ઐસા કરના ઉચિત નહીં હૈ. મેરે પિતા–માતા બડે હી ચિન્તિત હોંગે. મુઝે જબ કભી દેર હો જાતી થી, તબ વે દોનોં વ્યાકુલ હોકર મુઝે ઢૂઁઢતે ફિરતે થે. મેરી માતા તો મુઝે સાયંકાલ કે ઉપરાંત ઘર સે બાહર નિકલને હી નહીં દેતી હૈં. યદિ હમ લોગ રાત મેં યહાઁ રહેં, તો મેરે પિતામાતા અવશ્ય દુઃખી હોકર પ્રાણત્યાગ કર દેંગે. વે બેચારે ઇસ સમય ભી દુઃખી હો રહે હોંગે ઔર મુઝે ઇધર-ઉધર ઢૂઁઢતે ફિરતે હોંગે. ઇસમેં સંદેહ નહીં કિ, મેરા શરીર ઇસ સમય બહુત શિથિલ હો રહા હૈ ઔર મુઝે આજ દો પગ ચલના ભી દુષ્કર-સા પ્રતીત હોતા હ; પર કીસી પ્રકાર તો ચલના હી હોગા. સાવિત્રિ! ચલો અબ દેર ન કરો."

સાવિત્રી ને કહાઃ—"અચ્છી બાત હૈ. યહ ફલોં કી ડલિયા યહીં વૃક્ષ પર ટઁગી રહને દીજીએ, ઇન્હેં કલ લે જાયઁગે. આઇએ, આપ મેરે કન્ધે પર હાથ રખ લીજીએ; મૈં આપકો ધીરે-ધીરે લે ચલૂઁગી. વહ દેખીએ! સૌભાગ્ય સે આજ પૂર્ણિમા હૈ ઔર આકાશ મેં ચંદ્ર-દવ ભી ઉદય હો રહે હૈં. અબ તક યહ બડે-બડે પેડોં કે પીછે થે, અબ તો ઉનકી ચાઁદની સે સારે વન-પથ સ્પષ્ટ રૂપ સેં દિખાઈ પડ રહે હૈં."

સત્યવાન ને સાવિત્રી કે કન્ધે પર હાથ રખ લિયા. સાવિત્રી ને એક હાથ ઉનકી કમર મેં ડાલ લિયા ઔર દોનોં કુટિ કી ઓર ચલ દિએ.

ધન્ય સતી! આજ ચાર દિન સે અન્ન કા એક કૌર ભી તુમ્હારે મુખ મેં નહીં ગયા હૈ; પર તૌ ભી તુમ કિતનેં સાહસ સે અપને પતિ કો લિએ જા રહી હો. યહ તો ફ़િર ભી સાંસારિક પથ હૈ, તુમને તો પરલોક કે પથ પર ભી ઉનકા સાથ નહીં છોડા ઔર ઉન્હેં યમરાજ કે પાશ સે છુડા હી લિયા! ધન્ય હો તુમ ઔર ધન્ય હમારી યહ સુવર્ણમયી વસુન્ધરા જીસકી ગોદ મેં તુમને જન્મ લિયા થા!

પાતિવ્રત કી કૈસી અજેય શક્તિ હૈં?

ઇધર જબ સૂર્યાસ્ત હો ગયા ઔર પુત્ર ઔર પુત્ર–બધૂ નહીં આએ, તબ તો મહારાજ દ્યુમત્સેન ઔર ઉનકી મહારાણી બડે હી દુઃખિત ઔર ઉદ્વિગ્ન હો ઉઠે. ભગવાન યમરાજ કે મંગલમય આશીર્વાદ કે પુણ્યપ્રભાવ સે ઉનકી આઁખોં મેં ફિર જ્યોતિ ઉત્પન્ન હો ગઈ થી ઔર ઇસ

[illegible] ચમત્કાર કો દેખકર સારે ઋષિ ઔર વે દેવ [illegible] આશ્ચર્યચકિત ઔર [illegible]
હુએ થે; પર વહ સારા આનંદ ઇસ સમય પુત્ર ઔર પુત્ર-વધૂ કી ચિન્તા મેં નિમગ્ન હો ગયા
થા. વે વ્યાકુલ ભાવસે ઇધર-ઉધર ઋષિયોં કી કુટી મેં, વન કે નિકુંજોં મેં, [illegible]
ઓં મેં સાવિત્રી ઔર સત્યવાન કો ખોજતે ફિરતે થે. બાર-બાર વ્યાકુલ હોકર વે ઊંચે સ્વર
સે ઉન દોનોં કા નામ લે-લે કર પુકારતે થે. જૈસે-જૈસે હી રાત્રિ અધિક હોતી જાતી થી, વૈસે-
વૈસે હી ઉનકા શોક ભી ઘનીભૂત અંધકાર કી ભાંતિ બઢતા જાતા થા. અંત મેં જબ બહુત દેર
હો ગઇ, તબ ઉન દોનોં ને, ઉન વૃદ્ધ માતા-પિતાને, મન મેં નિશ્ચય કર લિયા કિ, કિસી હિંસક
જંતુ ને પુત્ર ઔર પુત્ર-વધૂ કો માર ડાલા. વે બડે હી વ્યાકુલ-ભાવ સે "હા પુત્ર! હા પુત્ર-
વધુ!" કહકર રોને લગે.

ઉનકા કરુણ વિલાપ સુનકર સારે ઋષિ એકત્રિત હુએ ઔર ઉન્હેં સાંત્વના દેને લગે.
વર્ચા ઋષિ ને કહાઃ—"રાજન્! તુમ શાંતિ ધારણ કરો. મૈં નિશ્ચયપૂર્વક કહ સકતા હૂં કિ,
સત્યવાન જીવિત હૈ; ક્યોંકિ ઉસકી ધર્મપત્ની જિતેન્દ્રિય, તપસ્વિની ઔર પતિવ્રતા હૈ." ગૌતમ
ઋષિ ને સાંત્વના દેતે હુએ કહાઃ—"ઠીક હૈ. મહર્ષિ સુવર્ચા કા કથન અસત્ય નહીં હો સકતા.
મૈં અપની સમસ્ત તપસ્યા ઔર સાધના કે બલ પર યહ કહ સકતા હૈ કિ, તુમ્હારા પુત્ર ઔર
તુમ્હારી પુત્રવધૂ દોનો જીવિત હૈં." સબ ઋષિયોં ને મહર્ષિ ગૌતમ કે વાક્યોં કા સમર્થન કિયા.
ઇસકે ઉપરાંત વૃદ્ધ મહર્ષિ દાલ્ભ્ય ને કહાઃ—"રાજન્! તુમ્હારે દોનોં નેત્ર ખુલ ગયે હૈં; સાવિત્રી
બિના આહાર કિયે હુએ ગઇ હૈ, તબ યહ નિશ્ચય હૈ કિ, સત્યવાન અવશ્ય જીવિત હૈ." ઇસી
પ્રકાર મહર્ષિવર ધૌમ્ય ને, ઋષિચૂડામણિ ભરદ્વાજ ને તથા અન્ય ઉપસ્થિત ઋષિયોં ને રાજા
દ્યુમત્સેન ઔર ઉનકી રાજમહિષી કો સાન્ત્વના દી ઔર ઉન્હેં વિશ્વાસ દિલાયા કિ સાવિત્રી ઔર
સત્યવાન દોનોં જીવિત હૈં. ત્રિકાલદર્શી સત્યવાદી ઋષિયોં ઔર તપસ્વિયોં કે ઉન વાક્યોં કો સુનકર,
રાજા દ્યુમત્સેન કો બડી સાંત્વના પ્રાપ્ત હુઈ, મૃત-આશા ફિર સજીવ હો ઉઠી. ઋષિયોં કા ભી
સત્યવાન ઔર સાવિત્રી પર અપાર પ્રેમ થા, ઇસી લિયે વે સભી ઉત્સુક ભાવ સે સત્યવાન ઔર
સાવિત્રી કે લૌટને કી પ્રતીક્ષા કરને લગે. ઇસ બીચ મેં વે પુરાણોં કી ધર્મમયી કથાએં કહકર
વહ રાજા ઔર મહિષી કે હૃદય કો શાંત કરને લગે.

એક પ્રહર રાત્રિ વ્યતીત હો ગઇ. એક બાર ફિર દ્યુમત્સેન કા મન અધીર ઔર અસ્થિર
હો ઉઠા; પર, ઋષિયોં ને બાર-બાર ઉન્હેં સમઝાયા ઔર સાંત્વના દી. ઔર થોડી હી દેર મેં
સાવિત્રી દેવી કે કન્ધે પર હાથ રખે હુએ સત્યવાન ને વહાં પ્રવેશ કિયા. ઉન દોનોં કો સકુશલ
લૌટા હુઆ દેખકર સબકે સબ પ્રસન્ન હુએ; રાજા ઔર રાની કે આનંદ કા તો પારાવાર હી
નહીં રહા. ઉનકી આંખોં સે આનંદ કી અશ્રુધારા પ્રવાહિત હોને લગી.

માતા-પિતા તથા ઋષિયોં કે શ્રીચરણોં મેં સાવિત્રી ઔર સત્યવાન ને ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ
કિયા. ઉન્હોંને સાવિત્રી કો ચિરસૌભાગ્યવતી હોને કા ઔર સત્યવાન કો ચિરાયુ હોને કા આશી-
ર્વાદ દિયા. ઇસકે ઉપરાંત સાવિત્રી સાસ કે પાસ ઔર સત્યવાન પિતા કે પાસ બૈઠ ગયે.

ઉસ સમય સાવિત્રી કે મુખ-મંડલ પર દિવ્ય વિજય કી અલૌકિક આભા લીલા કર રહી થી.

સબ ઋષિગણ શાંત હોકર બૈઠે. તબ વૃદ્ધવર્ય ભરદ્વાજ ઋષિ ને કહાઃ—"સત્યવાન! આજ
તુમ ઇતની દેર તક કહાં રહે? તુમને યહ નહીં સોચા કિ, તુમ્હારે માતા-પિતા ઔર હમ સબ
તુમ્હારે લિયે કિતને ચિન્તિત ઔર વ્યાકુલ રહેંગે."

સત્યવાન ને વિનમ્ર સ્વર મેં કહા—"પૂજ્યવર! મૈં ફલ ઔર સમિધા લેકર ચલને હી કો
થા કિ, સહસા મેરા શરીર ટૂટને લગા. ઔર શિર મેં ભયંકર શૂલ હોને લગા. મૈં લેટ ગયા; લેટતે
હી મુઝે નિંદ આ ગઇ ઔર મૈં ઐસા સોયા કિ, જબ સૂર્યાસ્ત હો ગયા, તબ મૈં ઉઠા. ઐસા શ્રમ
મુઝે કભી નહીં હુવા થા. ઇસીલિયે દેર હો ગઈ."

ધૌમ્ય ઋષિ ને પૂછાઃ—"સત્યવાન! તુમ્હારે પિતા કે દોનોં નેત્ર ફિર સે જ્યોતિપૂર્ણ હો ગયે
હૈં. ક્યા તુમ ઇસકા કારણ જાનતે હો?"

સત્યવાન યહ સુનકર પરમ પ્રસન્ન હુઆ ઉસને કહાઃ—"મૈં નહીં જાનતા કિ, કિસ દેવતા કે
પ્રસાદ સે ઐસા હુવા હૈ."

તબ ગૌતમ ઋષિ ને કહા—"બેટી સાવિત્રિ! ક્યા તૂ ઇસકા કારણ જાનતી હૈ?"

સાવિત્રી ને કહાઃ—"હાઁ તાત! મૈં ઇસકા સબ કારણ જાનતી હૂઁ."

સબ ઋષિયોં ને ઉસકો સુનને કી ઉત્કંઠા પ્રકટ કી; તબ સાવિત્રી ને વિનમ્ર ભાવ સે હાલ કહા. કિસ પ્રકાર નારદ જી કે મુખ સે અપને પતિ કી મૃત્યુ કી બાત સુનકર ઉસને સાથ વન મેં જાને કા આગ્રહ કિયા, કીસ પ્રકાર યમરાજ સે ઉસને વરદાન પ્રાપ્ત કિયે ઔર અપને પતિ કે પ્રાણોં કી રક્ષા કી, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથા સાવિત્રી ને વિનમ્ર, શાંત, મધુર સ્વર મેં કર સુનાઇ. ઇસ વિલક્ષણ કથા કો સુનકર સારા ઋષિમંડલ ચમત્કૃત હો ઉઠા. સબને સ્વર સે સાવિત્રી કે અખંડ તપ ઔર પતિવ્રત કી મુક્ત-કંઠ સે પ્રશંસા કી. સબને ઉસે આશીર્વાદ દિયા. સબને સાવિત્રી કી જયજયકાર કી.

રાજા દ્યુમત્સેન ઔર ઉનકી રાની ને ઐસી તેજસ્વિની પુત્ર-વધૂ કો રૂપ મેં પાકર અપને કો કૃતકૃત્ય માના. ઉન્હોંને બાર-બાર ઉસકે મસ્તક પર હાથ ફેરા; બાર-બાર ઉસકે શિર કો ચૂમા ઔર બાર-બાર ઉસકી સ્નેહપૂર્વક પ્રશંસા કી. સાવિત્રી ને પતિ-કુલ ઔર પિતા-કુલ દોનોં કો પવિત્ર કિયા ઔર દોનોં કી રક્ષા કી.

× × × ×

એકાંત મેં મિલને પર સત્યવાન ને સ્નેહપૂર્વક સાવિત્રી કા હાથ અપને હાથ મેં લેકર કહા—"પ્યારી! વહ સ્વપ્ન નહીં, સત્ય થા?"

સાવિત્રી ને લજ્જાપૂર્વક કહાઃ—"ભગવતી ને બડી રક્ષા કી."

સત્યવાન ને ઉસે હૃદય સે લગાકર કહાઃ—"તુમ વાસ્તવ મેં મેરી પ્રાણેશ્વરી હો. તુમને મેરે પ્રાણોં કી રક્ષા કી હૈ."

સાવિત્રી ને પતિ કે ગલે મેં હાથ ડાલ દિયે. ઉસને ઉન્હે આગે કુછ નહીં કહને દિયા.

× × × ×

વહ રાત્રિ વ્યતીત હુઇ. પ્રાચી દિશા મેં મંગલમય સૂર્યદેવ પધારે ઔર સારા [illegible] પ્રસન્ન હોકર હઁસને લગા. તપોવન આજ આનંદ કી રંગભૂમિ-સા હો રહા થા. સભી [illegible] આનંદ કી ધારા મેં અવગાહન કર રહે થે. જિધર દેખો ઉધર સાવિત્રી કી પુણ્ય-કથા [illegible] થી; ઔર સભી સાવિત્રી કે અખંડ પાતિવ્રત કી પ્રશંસા કર રહે થે.

ઉસી સમય શાલ્વ દેશ કે પ્રજાજન આયે ઔર ઉન્હોંને મહારાજ દ્યુમત્સેન કો [illegible] સમાચાર દિયા કિ, ઉનકે મન્ત્રી ને ઉનકે વૈરી કો પરાસ્ત કરકે ઉસકા યુદ્ધ મેં નિધન કિયા. પ્રજા કે પ્રતિનિધિ ને કહાઃ—"તબ મહારાજ! આપ પધારિયે. સેના ઔર સામંતગણ [illegible] આદર આપકે પધારને કી પ્રતીક્ષા કર રહે હૈં. શાલ્વ દેશ કે રાજ-સિંહાસન કો ચલ કર [illegible] કીજિયે. હમ સબ આપકી સેવા મેં ઇસીલિયે ઉપસ્થિત હુએ હૈં."

રાજા કો નેત્રવાન દેખકર પ્રજાજન બડે ચકિત ઔર પ્રસન્ન હુએ. સારા તપોવન 'મહારાજ દ્યુમત્સેન કી જય' સે મુખરિત હો ઉઠા; ઔર ઉસી સમય ઋષિ-મંડલ કી ઓર સે 'સતી દેવી કી જય' કી ધ્વનિ ઉત્થિત હુઇ.

તદનન્તર રાજા દ્યુમત્સેન આશ્રમવાસી ઋષિયોં કો પ્રણામ કરકે અપની મહિષી, [illegible] પુત્ર-વધૂ સહિત અપની રાજધાની કો પધારે. સાવિત્રી કી તપોમયી પતિવ્રત-સાધના [illegible] કે. [illegible] દેખકર પ્રજાજન ને ભી સાવિત્રી કી જય-જયકાર કી. વહ [illegible] [illegible] મેં [illegible] હૈ. [illegible]

× × × ×

[illegible] મેં મહારાજ અશ્વપતિ કે ભી સૌ પુત્ર ઉત્પન્ન હુએ. દેવી સાવિત્રી કે [illegible] પુત્ર ઉત્પન્ન હુએ ઔર ચાર સૌ વર્ષ તક ઉન્હોંને અપને પતિ કે સાથ [illegible] [illegible] સાવિત્રી કો જનની-રૂપ મેં પૂજન કરતે રહે.

[illegible] હિન્દૂ-લલના દેવી સાવિત્રી કા પૂજન કરતી હૈ ઔર [illegible] [illegible] કરતી હૈ. દેવી સાવિત્રી [illegible] સતી-મંડલ [illegible] [illegible] હમ [illegible] હૈ ઔર હમારા [illegible] [illegible] હૈ.

ધન્ય હૈ દેવી સાવિત્રી! ઔર ધન્ય હૈ હમારી માતૃભૂમિ! જીસકી ગોદ મેં દેવી સાવિત્રી ને જન્મ લેકર વિશ્વ કે માતૃ-મંડલ કે સન્મુખ ધર્મ કે વિશુદ્ધ સ્વરૂપ કો પ્રકટ કિયા થા. આજ ઇસ દુર્દિન મેં ભી ભારત કો ઇસ બાત કા ગૌરવ હૈ કિ, સાવિત્રી દેવી જૈસી પતિવ્રતાઓં કી સમતા કરને વાલી મહિલા વિશ્વ કે કિસી ભાગ મેં ઉત્પન્ન નહીં હુઈ. વિશ્વ કે કિસી કવિ કી કલ્પના તક ઇતની ઉંચી નહીં ઉઠ સકી. સાવિત્રી સમસ્ત સંસાર કી હૈ પર, ઉસકી જનની હૈ ભારત-માતા! યહ ક્યા કમ ગૌરવ કી બાત હૈ?

સ્વર્ગ ઔર સૌભાગ્ય જીસકી ચરણ-રજ કો શિર પર ધારણ કરકે પવિત્ર હોતે હૈં; સ્વયં યમરાજ જીસકી અતુલ-શક્તિ કે સામને નતશિર હોતે હૈં; ઉન પતિવ્રતાઓં કી ચૂડામણિ દેવી સાવિત્રી ભારતીય લલનાઓં કી ઇસ દુર્દિન મેં પથ-પ્રદર્શિકા હો, યહી હમારી ભગવતી રાજરાજેશ્વરી કલ્યાણ-સુન્દરી કે શ્રીચરણોં મેં પ્રાર્થના હૈ.

હૃદયોદ્ગાર

(લેખક:-આશાવાદી-'સરસ્વતી' જાન્યુઆરી-૧૯૨૭ના અંક ઉપરથી.)

ભગવન્! મેરી વિનય-અનુનય આપકે કર્ણ-ગોચર હોને પર ભી નિષ્ફલ હુઈ! સારા રોના-ના વૃથા ગયા! યાચના કા મૈં સદા સે વિરોધી થા, કિન્તુ યહ સમઝ કર કિ આપ ઐસે ઉદાર દાની કે નિકટ કોઇ વસ્તુ અદેય ન હોગી, મૈંને અપના હઠ ભી છોડા; પર ઉસકા ભી કુછ અસર ન હુઆ. આપ ઐસે ધીર-વીર અજ્ઞાન બાલકોં કે કરુણ-ક્રન્દન સે કબ વિચલિત હોતે હૈં?

ફલ-પ્રાપ્તિ કી મુઝે વિશેષ ચાહ ન થી, કિન્તુ ઉસકી અપ્રાપ્તિ ને મેરા ચિત્ત ચંચલ કર દિયા. જબ તક યાચક નહીં બના થા તબ તક સંતોષ થા. હાથ પસાર કર અસફલ મનોરથ હોને કો મૈંને આપકી અપ્રસન્નતા કા દ્યોતક સમઝા-અપની અયોગ્યતા કા નહીં! ક્યોંકિ જીતની આપને કૃપાયેં કી હૈં ઉનમેં મૈં કિસકે યોગ્ય થા!

પ્રભો! આપકી દયાલુતા મેં સન્દેહ કરના મેરી નીચતા થી. તુચ્છ સાંસારિક લાભ કે અર્થ આપકો દેવી દરાના અપની ભક્તિ મેં કલંક લગાના હૈ. યદિ મૈં આપકે નિકટ અપને અર્થ કોઇ વસ્તુ અદેય નહીં માનતા, તો આપકી કૃપા કે સન્મુખ મેરે લાભ કી કોઇ ઐસી વસ્તુ નહીં, જીસકા આપકી પ્રસન્નતા કે લિયે મૈં સહર્ષ ત્યાગ ન કર સકૂં. ફિર રોના કિસ બાત કા? દુઃખ ઔર રોના-ધોના કેવલ ઇસી લિયે થા કિ મૈં અપની ભૂલ સે સાંસારિક ઐશ્વર્ય કો આપકે પ્રેમ ઔર અનુગ્રહ કા સૂચક સમઝતા થા. કદાચિત્ ઇસી ભ્રમ કા સંશોધન કરને કે અર્થ આપને મુઝે ઇચ્છિત વસ્તુ કી સિદ્ધિ સે વંચિત રક્ખા. અથવા ઇસ અસફલતા કા યહ કારણ હો કિ મૈં અપને કો આપકા કૃપાપાત્ર સમઝતા થા ઔર આપ મુઝે ઇસ અનુચિત અભિમાન સે મુક્ત કરના ચાહતે હોં. પ્રભો! આપ ઇસ અબોધ બાલક કો સાંસારિક મિઠાઇ ખિલાકર બિગાડના નહીં ચાહતે. નહીં નહીં, આપ અપને પ્રિય શિષ્ય કો શાયદ યહ ઉપદેશ દેના ચાહતે હૈં કિ યહ કાયરોં કી ભિક્ષા-વૃત્તિ છોડ શીઘ્ર હી ભક્તિ પુરુષત્વ મેં આવે. પ્રભો! ભિક્ષા-વૃત્તિ કા તો મૈં વિરોધી થા હી. આપને અપને ભક્ત કે વિચારોં કી ઔર ભી પુષ્ટિ કર દી. ઇસ અસફલતા ને મુઝે નિષ્કામ-સેવા કે દૃઢ માર્ગ પર અગ્રસર કર દિયા. આપકી કૃપાઓં કી ભાંતિ મૈં અપની ભક્તિ કો સહજ ઔર કામના-રહિત બનાને કી ચેષ્ટા કરુંગા. આપકી ખુશી મેં અપની ખુશી સમઝૂંગા. અપને હિત કો આપકે હાથ મેં સૌંપ દૂંગા. કામ ભાવ કે લિયે આપ મુઝે અનધિકારી સમઝેંગે, આપકી પ્રસન્નતા કે હેતુ ઉસકી અપ્રાપ્તિ કો અપના પરમહિત માન સદા પ્રસન્ન રહૂંગા. કિન્તુ ભગવન્! મૈં આપસે યુદ્ધ ન કરુંગા. મૈં ભીષ્મ નહીં હૂં, જો કેવલ આપકા પ્રણ તુડાને કે લિયે આપસે લડૂં. મૈં સ્વયં અપના સર્વસ્વ છોડને કો તૈયાર હૂં. મૈં અર્જુન નહીં હૂં, જો દાર્શનિક પહેલિકાઓં કે ચક્કર મેં આ કર કર્તવ્ય-પરાયણ યોદ્ધા બનને કી ભ્રાન્તિ કે અર્થ પ્રશંસિત માતા-ગોદ કો છોડ દૂં. મૈં રાવણ ભી નહીં હૂં, જો વિરોધ-દ્વારા ભક્તિ કરે. આપકો. કિતના દેર તો બિના યુદ્ધ કે હી હાર લીજીયે. 'अव्यक्तानि निधनान्यपि तारतम्य.' આપકે સન્મુખ નતમસ્તક હો દીન-ભાવ સે અપને અન્તઃકરણ સમર્પણ કરને મેં હી મૈં અપના પરમ હિત સમઝતા હૂં. પ્રેમ કી હાર કો મૈં જીત સે બઢકર માનતા હૂં.

ખાતા અને જુવાનીઆ જેવા થયા હોય, ત્યારે રોટલા-રોટલી અને દૂધ કે શાક એ જન-તેનું ખાણું રતા. કેટલાક વળી ખીચડી પણ ખાતા.

જ્યારે છોકરાઓ આ પ્રમાણે રમતા અને કૂદતા ત્યારે છોકરીઓ પણ રમતી-કૂદતી. આંબો-ળીની, દેરફુદડીની બળદાયક રમતો રમતી. આનંદદાયક અને બળવર્ધક આ તેમની રમતોની અસર બાલિકાઓના શરીરપર અને મનપર થતી. વળી તેમનાં ઘર એક નાનકડી કસરતશાળા જેવાં હતાં. તેમને ત્યાં વાસણ માંજવાનાં, કપડાં ધોવાનાં, દાણા દળવાના કે ખરડવાના, ભાત ખાંડવાનું વગેરે કામ કરવાનું હતું. દરેક બાલિકાને પોતાની શક્તિ મુજબ કામ કરવાનું હતું. તેઓ પણ પોતાના ભાઇઓના જેવોજ પુષ્ટિકારક ખોરાક ખાતી. બાળપણથી થતી આવી અસરો-થી થયેલાં કમનાકાન શરીરો આને લીધે પાછાં કૌવતવાન થતાં.

ત્યારે આજે કેમ આમ છે ? નવી રૂઢિઓ દાખલ થઇ અને ખોરાક બગડ્યો ને કસરત ગઇ તેથી, એમ કહ્યા વગર ચાલે તેમ નથી. નવી દાખલ થઇ પડેલી રૂઢિઓએ તો બાળકોનાં લોહી ચૂસવા માંડ્યા છે. પ્રથમ જવાબદાર રૂઢિ તો ચાહ પીવાની ટેવ છે. જે ચાહ પહેલાં ફક્ત વારતહેવારે થતી તે ચાહ આજ સામાન્ય ચીજ થઇ પડી છે. ગામડાંમાં કંઇ ઉંચી જાતની ચાહને થોડો વખત પાણીમાં પલાળીને ચાહ થતી નથી, પણ હલકી યા મધ્યમવર્ગની ચાહને પુષ્કળ લઇ પુષ્કળ ઉકાળી તેમાં પુષ્કળ ખાંડ નાખી પુષ્કળ પીવામાં આવે છે. સવારના પહોરમાં ચાહના કડવા ઉકાળાએ નાસ્તાનો પગ ટાળ્યો છે. આવી સખત ચાહ જેને ગામડાંના લોકો 'સટોંગ' કે 'સ્ટોંગ' ચાહ કહે છે, તે સવારમાં અનેક વખત લેવાય છે. કોઇ મળવા આવે કે ગમચીના માપે નહિ પણ બાચકાને માપે નંખાતી ચાહના ઉકાળા મોટાનાના સર્વે પીએ છે. આથી તેમની ભૂખ મરી જાય છે. આ ચાહપર અગીઆર-બાર વાગ્યા લગી બાળકો મગજમારી કરે છે. પછીથી તેમને દાળભાત રોટલી કે રોટલા ખાવા મળે છે. બપોરે પાછી ચાહ મળે અને સાંજે રોટલારોટલી કે ખીચડીદૂધ મળે છે. સવારનાં રોટલોરોટલી તેમનાં ગયાં તે ગયાં અને તેને બદલે ઝેરપાન થયાં, એ એક નુકસાન. મરી ગયેલી ભૂખને લીધે બપોરે ને સાંજે ઓછું ખવાય એ બીજું નુકસાન. આ ઉપરાંત ભાતદાળ, રોટલા, રોટલીની બનાવટમાં એ ફેરફાર થયો. પ્રથમ હાથછડના અને તે વળી એકવડી ઘડનો બેડો ઓરેલો ભાત ખવાતો ત્યારે હાલ મીલછડના પૉલીશ કરેલા ચોખાને ઘણા પાણીમાં બારી ઓસાવી નાખી સફેત બનાવી ખાવામાં આવે છે; જેથી પાણીમાં ઓગળી શકે એવાં સઘળાં પૌષ્ટિક તત્ત્વોરહિત તેમનો એ ખોરાક છે. આ ઓસામણ પહેલાં કાઢતા તો તેને દાળ કે કઢીમાં નાખતા અથવા તેનાથી રોટલા બાંધતા, પણ હવે તો તે ઓસામણને ખાળમાં ફેંકી દેવામાં આવે છે. ઘઉં કે બાજરીના રોટલારોટલી બનાવવા સારૂ તેને દળી મોટા વેહની ચાળણીમાંથી ચાળી તેને વાપરવામાં આવતો, જેથી ફક્ત વગર દળાયેલા દાણા કે છેકજ જાડું ચળામણ નીકળી જતું. આ પણ પાછું તે પછીથી દળવાના દાણા ભેગું નખાતું. હાલમાં લોટને ઝીણા હવાલાવતી ચાળી બધું ચુસું બહાર ફેંકી દેવામાં આવે છે. ઘઉં વગેરેમાંથી આમ હાડકાં બાંધનાર પૌષ્ટિક તત્ત્વોને રસ્તામાં ફેંકી દેવામાં આવે છે. જાડી દાળની ધીમે ધીમે પાતળી દાળ થવા માંડી છે. શાકને પહેલાં તેલમાં વઘારી તેમાં પાણી નાખી બાફવામાં આવતાં તેને બદલે હવે તેને તેલમાં તળી ઉપરથી સહેજ કાળા કરી ખાવામાં સ્વાદથી ખાધું ગણાય છે. આથી શાકમાં રહેલી કુદરતી સુવાસ ઉડી જાય છે. આ પ્રમાણે પાણીમાં ઓગળી શકે એવાં પૌષ્ટિક તત્ત્વો ખાળમાં જાય છે, હાડકાં બાંધનાર પૌષ્ટિક તત્ત્વો રસ્તામાં પડે છે અને સુવાસિક તત્ત્વો આકાશમાં ઉડી જાય છે. આ ઉપરાંત આવી રીતે તૈયાર કરેલા ખોરાક-માંથી વાઇટામીન નામનું તત્ત્વ પણ ઉડી જાય છે. હાલના હિંદુઓ પેટ ભરે છે ખરા, પણ તેમનો ખોરાક કમપૌષ્ટિક છે. મોટા તેમજ નાના આવા ખરાબ ખોરાક અને ચાહના ઉકાળાની અસરથી હેરાન થાય છે. ગામડાંના હિંદુઓને પુકારીને કહેવાની જરૂર છે કે, ચાહમાં રહેલા થીઇન, કેફીન, અને ટેનીનથી ભૂખ મરી જાય છે અને તેથી બદહજમી થાય છે. આવી બદહજમીથી પીડિત નરનારીઓની પ્રજા નબળી હોય તેમાં નવાઇ શી ? અને વળી આવાં નબળાં જન્મેલાં બાળકને નાનપણથી જ ચાહના ગરાડી બનાવવાને તેમને લાડ લડાવનાર તેમનાં માબાપો પ્રયત્ન કરે તો પ્રજા મજબૂત ક્યાંથી થાય !

આ ઉપરાંત વળી લોકો ખાંડસાકરને પૌષ્ટિક ખોરાકમાં ગણવા લાગ્યા છે. નાનાં શરીરમાં અતિ મીઠું દૂધ કે અતિ મીઠી ચાહ પડે છે, અને તે ઉપરાંત છૂટાં પતાસાં [illegible] પણ બાળકને ખવડાવવામાં આવે છે. છેક નાનાં બાળકને સાકર કે પતાસાનું પાણી [illegible] રડતા છાના રાખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. મોટા માણસને ખાંડ પચાવી મુશ્કેલ [illegible] પછી નાનાં બાળકોની શી દશા? તે તેમના પેટમાં ખદખદી ઉઠે છે, જેથી ત્યાં [illegible] થાય છે અને અંદરની પાતળી ત્વચાને નુકસાન કરે છે. બાળકોના ઘણા રોગોનું [illegible] એક કારણ છે.

બાળકોનો ખોરાક બગાડવાના બીજા અનેક રસ્તા પણ લેવાય છે ને તેમાં મુખ્ય [illegible] નખાતા મરીમસાલા છે. શું હિંદુઓ એમ સમજે છે કે, ચાહનો કડવો ઉકાળો, પુષ્કળ [illegible] કમપૌષ્ટિક ખોરાક અને મસાલા નાખીને તમતમાટ બનાવેલી વાનીઓ કોઇ અકળ રીતે [illegible] જઠરમાં બદલાઇ તેનું ચોખ્ખું લોહી, મજબૂત હાડકાં અને માંસ બનશે? જે હિંદુઓ [illegible] માસ આવી ચીજોનું સેવન કરી અર્ધ માંદા થયા હોય છે, તે હિંદુઓ શ્રાવણ અને [illegible] માસમાં જ્યારે તેમના અનેક તહેવાર આવે છે ત્યારે મિઠાઇ વગેરે પુષ્કળ ચાંપી માંદા [illegible] ચોમાસામાં જ્યારે ભેજ વગેરે કુદરતી કારણોને લીધે પાચનક્રિયા મંદ પડે છે, ત્યારે તેઓ [illegible] કરે તે શું ઓછી બેવકુફી છે? તેઓ પેટને લોઢાની નળી માનતા હોય એમ જણાય છે.

જે હિંદુઓ મદિરાપાન કરતા હોય છે તેમની દશા તો તેથીએ બુરી હોય છે. તે [illegible] ઘણા તો ગરીબાઇને લીધે મદિરા અને ખોરાક બે લઇ શકતાજ નથી, તેથી નશાની [illegible] છે અને ખોરાક વગર કે થોડા ખોરાકે ગલાવી લે છે.

તેમની નબળાઇનું બીજું કારણ રમતગમત અને કામકાજનો અભાવ છે. પહેલાંના [illegible] દાયક અને બળતાવર્ધક દેશી રમતો રમવામાં છોકરાઓ આનંદ માનતા, પણ [illegible] રમતોની સાથે જે અવાજ થાય છે, તે અવાજથી કંટાળો ખાનાર માબાપો અને [illegible] રાખવા પ્રયત્ન કરનાર કેટલાક શિક્ષકો આવી રમતો તરફ તિરસ્કાર દેખાડી તેમને [illegible] રમતા અટકાવે છે. જ્યાં એવા રમતો રમાતી બંધ થઇ કે આનંદ, ઉત્સાહ વગેરે નષ્ટ [illegible] આ પ્રમાણે માબાપો અને તેમના મળતીઆઓ બાળકના જીવનને ખારૂં બનાવી દે છે. [illegible] ખોરાક અને કમતાકાત કરનારા પીણાંઓના ભોગ થઇ પડેલા બાળકોની રમતગમત છીનવી [illegible] તેઓનાં શરીર સુધરી શકતાં નથી. વળી માબાપો પણ જાણે છોકરો ભણે છે એટલે [illegible] સમજી રવિવાર કે રજાને દિવસે તેને પોતાનું કામ-ખેતરનું કામ-પણ સોંપતાં અાંચકે [illegible] [illegible] છોકરીઓની દશા તો એથીએ બુરી છે. છોકરાઓ તો બહાર પણ જઇ શકે છે અને [illegible] [illegible] કદાચ કદાચ રમી શકે છે; પણ બિચારી છોકરીઓ [illegible] [illegible] એવી રમતો ન ભાવતી જણાય છે. વળી પહેલાં [illegible] [illegible] બંધ થયાં છે. [illegible] છે ને [illegible] છે. [illegible] [illegible] અને તે [illegible] કૂવા, [illegible] વગેરે [illegible] [illegible] કામ કરી આનંદમાં ઉછરેલી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ા ગામડાંઓમાં ફેરવવામાં આવે અને ત્યાં રહેલાં મચ્છી, મચ્છર, માંકડ વગેરેનાં ઉત્પત્તિસ્થાને બાળવામાં આવે અને તેમાંથી નીકળતી ગેસથી તેમને બહેતર જેવા રેગમાં ભાગે ને તે બધી આળ્યુ ગાવાનાં ઉપાડીજ દેશે. આ ઉપરાંત તેમના ઘરની પાસેના ગંદવાડને જ્યાં કે તે ... ઓ ઘણી વખતે તળાવની પાળે કે તેની અંદર, અને નદીના ભાગની અંદર દિશાએ જાય છે અને ત્યાં પણ બગાડ કરી મૂકે છે. જે લોકોને ત્યાંનાં ગંદવાડથી જામ ... જવું પડે અને જ્યાં પ્લેગ, કોલેરા વગેરે રોગોને આણનાર અને ફેલાવનાર માખી, માંકડ, મચ્છરની કોને ખોટ ત્યાં રોગચાળા વખતે ઘણા માણસનો કમનસીબે નીકળી જાય તેમાં નવાઈ શી! આ જંગલી રૂઢિઓ પ્રમાણે ચાલનારા ગામડાંમાં વસતા આપણા ભાઈઓને પ્રાથમિક આરોગ્યવિદ્યા શીખવવાની જરૂર છે.

ગામડાંમાં વળી પ્રસુતિના સમયે જે બેદરકારી બતાવવામાં આવે છે તેવી શહેરોમાં ઘણા ભાગે હવે દેખાડવામાં નથી આવતી. શહેરો ઉપરજ સુંદરી ગયાં છે એમ તો કહેવાનું છેજ નહિ; ત્યાં પણ તેટલાજ બેદરકાર લોકો વસે છે, પણ જરૂર પડે ત્યારે મદદની મળે છે જેથી તેનો ઉપયોગ કરે છે. જેમ શહેરોના ઘણા ભાગમાં જેવામાં આવે છે તેમ ગામડાંઓમાં જાણે પોતાના ઘરને થોડાક સમયમાં ઉજ્જવલ કરનાર છે તેવી સદ્‌ભાગી સ્ત્રીના તરફ તેનાં સગાંવહાલાં ઓછી નિર્દયતા નથી વાપરતાં. જ્યારે પ્રસુતિને સમયે ચોખ્ખામાં ચોખ્ખો હવાઉજાસવાળો ઓરડો જોઈએ, પહેરવાને સારૂં તદ્દન ચોખ્ખાં કપડાં જોઈએ, ત્યારે હિંદુ માતાઓને નર્માલે અંધારો ઓરડો જેમાં બહારની હવા પ્રવેશ કરીજ ન શકે તેવો ગોદડો હોય છે, તેમને ગંદાં ધૂતાં કપડાં પહેરેલા મળે છે અને ગંદી બેદરકાર દવાઈઓ પાસે તેમને લગતું સઘળું કામ કરાવવામાં આવે છે. નવાઈની વાત એ છે કે, સ્ત્રીની હત્યા કરવા માટે આટલા બધા ઉપાયો લીધા છતાંએ તેઓ પૈકી ઘણી જીવતી રહે છે; પણ જે માતાઓ જીવતી રહે છે તે પૈકી ઘણીનાં શરીર પ્રસુતિના આંચકા બાદ ખખડી ગયેલાં લાગે છે. જે હિંદુ પ્રજા તેમના તરફ બેદરકારી અને નિષ્ઠુરતા બતાવે છે, તે હિંદુ-પ્રજાની નજરે તેમનાં કરેલાં પાપોની એંધાણીરૂપ માંદલી માતાઓના ફિક્કા અને નિસ્તેજ ચહેરા, ઉદાસી આંખો અને માંદી રહેલા હાડકાંના માળા ને જાણે મોટી પડતી હોય એવી તેમની ઝુલી ગયેલી ચામડી નજરે પડે છે. આ નબળી થયેલી અને નબળી થતી માતાઓ નબળાં બાળકોને ઉછેરે છે. શું હિંદુઓને આથી શરમાવા જેવું નથી?

બચપણથી પ્રજાહીણે નબળાં થયેલાં આ બાળકોને તેમના પિતાઓનાં ચોખ્ખી હવા વગેરેથી વિમુખ એવાં ઘરોમાં ઉછરવાનું છે, ત્યાં અર્ધ ભૂખાળવ જીંદગી ગાળવાની છે, વાઇટામીન વગરનો અને ઘણાં પૌષ્ટિક તત્વો જેમાંથી કાઢી નાખેલાં છે એવો કમકીંમતદાર ખોરાક ખાવાનો છે, મરીમસાલા ગળી જવાનાં છે, રોજના અનેક પ્યાલા ભરી ચાહના કડવા ઉકાળા ગટગટાવવાના છે અને જે ઠેકાણે માંકડ, મચ્છર, ચાંચડ વગેરે મનુષ્યના દુશ્મનોનો વાસ હોય ત્યાં સુવાનું છે. હવે કોણ કહેશે કે ગામડાંની ભવિષ્યની પ્રજા મજબૂત થશે?

હવે એક કારણ રહ્યું. જ્યારે શહેરના લોકો સાંસારિક, ધાર્મિક, રાજદ્વારી વગેરે અનેક બાબતોપર ચર્ચા કરે છે, તેમને તેવી બાબતોપર વારેઘડીએ સાંભળવાનું પણ મળે છે અને તેથી તે ઉપર વિચાર કરવાનું તેમને મન થાય છે; ત્યારે ગામડામાં તેવું નથી, જેથી તેઓ અંદર અંદરની ખટપટની કે વિવાદ, લગ્ન, સીમંત વગેરેના ઉપર વાતો કરે છે. આવી વાતો કરતી વખતે ઘણીક વખત તો જે ભાષા વપરાય છે તેમાં બીભત્સ ભાવ ઘણો જેવામાં આવે છે. આ પ્રસંગે ઉછરતાં બાળકો હાજર હોય છે અને એવી ભાષાની અસરથી તેમના વિચારો બગડે છે. જે બિચારા આત્માઓ કમનસીબે હિંદુમાં અવતરે છે તેમના જન્મથી નાકૌવત થયેલા અને પાછળથી કમતાકાત ખોરાક વગેરેથી બગડેલા શરીરપર આવા વિષયાસક્ત વિચારોની અતિ માઠી અસર થાય છે.

સંસારસુધારકો શહેરોમા પરિષદો ભરી સમજેલાને સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તેને બદલે ગામડાંમાં જઈ સાદાં અને જાદુઇ ફાનસોની મદદવની ભાષણો કરી ત્યાંની રહેણીકરણી, ખાણીપીણી વગેરેની શી માઠી અસરો થાય છે તે સમજાવવા પ્રયત્ન કરે અને ત્યાંના લોકોના ખાસ સહવાસમાં આવી તે બદલાવે તો તેઓ બળહીન થયેલી અને થતી પ્રજાને પાછી બળવાન કરવાને ભાગ્યશાળી નીવડશે અને હિંદુપ્રજાને નષ્ટ થતી અટકાવશે.

ચીચોડના મિયાંઓનું દીપડા સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધ

(સૌરાષ્ટ્ર તા. ૨૭–૩–૨૬ ના અંકમાંથી)

શિયાળાની સુસવતી ઠંડી અને પરોઢીઆનો પહોર! વજ્રાંગ મારુતિસરખા જુવાનોનાંયે કાળજાં ગગડી જાય એવું એ કાળઝળ હીમ! સવારના પાંચ વાગ્યાને સુમારે જ્યારે મેઘલીનાં અંધારાં ભળભાખળાંથી ભેદાવા લાગ્યાં ત્યારે ગોંડળ રાજ્યના પાટણવાવથી બે કોસ દૂર ચીચોડમાં એક ભરવાડના આંગણામાંથી ગોકીરો ઉઠયો કે,

'ધ્રોડજ્યો રે, આંઇ દીપડો બેઠો સે.''

કોશ, કોદાળી ને કડીયાળી ડાંગો લઇને જુવાનીઆઓ ભેગા થયા, ત્યાં તો દીપડો કામ પતાવીને–ઘોડીને ચીરીને ફાળ ભરતો નાઠો. અંધારામાં પત્તો લાગ્યો નહિ.

ઉગમણી દિશામાં સૂરજ નારાયણની લાલ લાલ કિરણું ફૂટીયું, એટલામાં તો ગામમાં વાત ફરી વળી કે પેલા ફાટેલ–પેધી ગએલ દીપડાએ આજે ભરવાડની ઘોડી ઉપર મારણ કર્યું. આ ઉન્મત્ત દીપડાનો ત્રાસ ત્રણ ત્રણ ચોમાસાથી ચાલુ હતો. એને મારવાના પ્રયત્નો બધાજ નિષ્ફળ ગયેલા. ગઈ સાલ એણે ઢોરઢાંખરનો દાળોવાટો કાઢયો હતો. એકાંતરે સવાર પડે ને કોઈના બળદ–ઘોડા–ગાય–ભેંસની ગળકી ચૂસાયાની રાડ પડીજ હોય!

પણ આજે તો એને ગોતીને ઠાર કરવાનો નિરધાર કરી ગામલોક ચાલી નીકળ્યા અને એ ગામલોકને અગ્રે કોણ કોણ? ચીચોડના મીયાંજાતિના છીવાઇદાર ગિરાસીયા–જુવાન અને વૃદ્ધ સાથે સાથે. આ લોકો ચીચોડના ગામેતી કહેવાય છે. દીપડાને સગડે સગડે આદમીઓનું ટોળું આગળ ને આગળ ચાલ્યું. સૂરજદેવ આભામંડળમાં બે ત્રણ નાડાવા ઉંચા ગયા, અને દશ વાગ્યાને સુમારે એક ખેતરમાં દીપડો દૂર દૂર તબકયો. ગામેતીઓએ ચીસ નાખી "એલા, એ રિયો" અને બધાએ પૂરપાટ દોટ દીધી. આડા ફરીને 'હુડીયો, હુડીયો' કરતાં દીપડાને ચીચોડની આથમણી દશમાં તગડયો. ત્યાં ખેતરમાં જાનવર ઢીલાનાંગળ કરીને એરંડાના છાંયડામાં 'ભસાક કરતો' બેસી ગયો અને લાંબો લસ થઇને સૂતો. જાણે આદમીનાં ટોળાંની બીકજ નહિ!

પંદર આદમીના ટોળામાંથી જુવાનીના ખમીરવડે ત્રસત્રસતી લાંબી ભુજાવાળા, ગામેતી ખીમા ડોસાએ આગળ ડગ ભરી જામગરી સળગાવી અને ગોળી 'સણુણુણ' કરતી જઇને ચોંટી દીપડાના પડખામાં. પેટાળ નીચે છરકો કરતીક ને પેલી મેર ચાલી ગઈ.

પણ દીપડો તો જાણે ફૂલ પણ ન ફરકયું હોય તેમ નિરાંત કરીને પડયોજ રહ્યો. પાંચ મીનીટ, દશ મીનીટ, પંદર મીનીટ વીતી પણ એ તો ન હાલે કે ન ચાલે. માત્ર ઘડી બે ઘડી પટપટ પૂછડી હલાવે! એટલે બીજા જુવાન ગામેતી રામા સાંગાએ ફરીને જામગરી ચેતાવી, બંદુક ફુટી ન ફુટી, કાન આગળ દારૂનો ધુમાડો ઉઠયો, એટલામાં તો દીપડો 'હૂ હૂ હૂ હૂ' ફાળ દઇને રામા સાંગા ઉપર ત્રાટકયો ને તરાપ મારીને રામાને ધરતી ઉપર ફેંકી દીધો. પટકતાંવેંત એક થાપો મારી એના થંભામાં નોર ખુતાડી દીધા.

રામાના બાપ ઘરડા ડોસા સાંગાએ જોયું કે, 'હાય હાય! રાવણ જેવા મહાજોધ દીકરાને મણાં મારી નજરૂં આગળ આ દીપડો વિંખી નાખશે, મારા છીવતરમાં ધુડય પડી!' સાંગાની નસોમાં ઝનુન ધખકી ઉઠયું અને તેણે એકજ કૂદકે દીપડાની ડોકી પકડી, મરડી તેને રામા ઉપરથી ઉંચકી નીચે નાખી દીધો. તરતજ દીપડે એના ઉપર તરાપ મારી. દીપડો એના ઉપર સવાર પહેલાં તો સાંગાએ રામાની નીચે પડેલી બંદુક ઉંચકી લીધી અને દીપડાનો થાપો પડતા પહેલાં તો તે આડી ધરી દીપડાના મોઢામાં ખોસી દીધી. સાથે થોડોક હાથ પણ દીપડાના મોઢામાં ચાલ્યો ગયો.

દીપડો હવે તો વિફર્યો. તેણે કારમી ત્રાડ નાખી, જોરથી દાંત ભીંસી 'કચ કચ કડ' ની બંધુકને ને સાંગાના હાથને બન્નેને ચાવી નાખ્યાં અને સાંગાના પડખામાં એક પ્રચંડ ... મારી તેને નીચે પટકયો. નીચે ડોસો સાંગો અને ઉપર જમદૂત સરખો રાવણમસ્થો દીપડો.

બેય જામગરી ખાલી! હવે શું થાય? કોઈની પાસે બીજું હથિયારે ન મળે. સાંગાના દીકરા માના હાથમાં માત્ર એક કાટેલી જુનવાણી બુઠ્ઠી તરવાર હતી અને કરણા ગામેતીના હાથમાં તી એક ખોખડધજ કડીઆળી ડાંગ. તરવારનો ઘા કેમ થાય? નીચે પડેલા દોસ્તને વાગે તો!

કરણા ગામેતીને શૂર ચડ્યું. એણે હાકલ દીધીઃ "થાજે માટી" અને પોતાના માથા ઉપર ચણુવાર ફેરવીને કડીઆળી ડાંગ ભડ લઈને દીધી દીપડાના કપાળમાં.

ડાંગનો ઘા પડતાં દીપડો રઘવાયો બન્યો ને સાંગા ગામેતી ઉપરથી ઉઠી એણે કરણા ઉપર હાથ સાંધી. કરણાએ ટાંપ ચૂકાવી પોતે ગુલાંટ ખાઈ દીપડાની પુંઠે જઈ ઉભો. દીપડાની વડછમાં આવ્યો ગામેતી ખીમા રૂડા ને એક થાપા ભેગો જઇ પડ્યો હો.

દીપડો એના ઉપર ચડી બેસવા જાતો'તો એટલામાં તો બાહોશ અનેલા રામા ગામેતીએ પોતાની જુનવાણી તરવાર ફેરવી સોઇ ઝાટકીને ઝીંકી દીપડાની ખોપરીમાં, ને ભડસ કરતી ખો- પરીમાં સોઇવટ કાટય પડી ગઈ. સાથે તરવારના બે કટકા ખણુખણાટ કરતા બે બાજુએ ઉડી પડ્યા. દીપડો પણ પડ્યો. ત્યાં તો પેલા બારેય જણ કોદાળી, બરછી ને કુહાડી લઈને આડી પડ્યા.

પેલા થાપા ખાઇને નોર ખુંચી જવાથી ઘાયલ થયેલા રામા સાંગા અને ખીમાને લોકો ઉપા- ડીને ગામમાં લાવ્યા અને પડદે નાખ્યા.

દીપડા સામેની આ ત્રણે જણની સમરલીલા કાંઇ કલાક બે કલાક ન્હોતી ચાલી; ત્યાં તો કોટેલા, રઘવાયા થયેલા હિંસક પ્રાણીની ક્રૂર વિજળીક ગતિ સામે એટલીજ ત્વરાથી દાવપેચ ખેલવાના હતા; એટલે તો આ ભયંકર, જીવસટોસટની રમતમાં અઢાની ઘડી જેવી દસ મીનીટો વીતી; પણ એ એક એક મીનીટ એટલે તો પેલા બહાદુરોને મન હશે એક એક યુગ!

ચીચોડના મીયાંઓ કહે છે કે, "જે જગ્યાએ દીપડો માર્યો એ ધરતીજ નગદ શૂરવીરા- ઇનું પુરાતન ક્ષેત્ર છે. અમારા પંદરે બહવીરોમાંથી એકેય પાછો હટ્યો નહિ, એટલેજ એક- બીજાની દરમનવટે અમે આંગોપાંગ ઉતર્યા. અમે આ કંઇ પહેલવહેલો દીપડો નથી માર્યો. આમ ને આમ પૂરા સત્તરને અમે રામશરણ કરી દીધા છે." પણ આ દ્વંદ્વયુદ્ધ તો અનોખુંજ છે. આ તો–

> "કાઠી ખરીયા વરયા શૂર રજપૂત જ્યાં, મીર આહીર ગોહીલ વંકા;
> ખડગના ખેલની રંગભૂમિ મહીં, જંગના વાજતા નિત્ય ડંકા.
> સિંધુડા શૂર જ્યાં બીરને ભડ કરે, ધડૂકતા ઢોલ ત્રાંબાળુ ધણુણી;
> ધન્ય હો ધન્ય સૌરાષ્ટ્ર—ધરણી."

વીર-શૌર્યનાં અગણિત સંસ્મરણોવડે મ્હેંકતી સોરઠની અમર ભોમકાનો એટલોજ ચામર શૌર્યપ્રસંગ છે.

દીપડા સાથે જીવણ બાથંબાથા કરી, લોથ થઈને ઘેર આવેલા આ શૂરવીરોને દેખનારજ ઘોમ મખને બપોરે ચીચોડનો પસાયતો સનરાભાઇજ દોડનો પાટણવાવ પૂગ્યો અને ફોજદારને ખબર કર્યા. ફોજદારે ટેલીફોનથી ગોંડળનરેશને સમાચાર મોકલ્યા અને ઘાયલ થયેલાઓને અને મરેલ દીપડાને લઈ પાટણવાવ આવવા હુકમ મોકલ્યો.

ફોજદારે તેમનો ધારાપુનર પંચકયાસ કરી તેમને ઇસ્પિતાલમાં જવાની પરવાનગી આપી; પણ હવે તો તેમના ઘા હરતા હતા અને ત્યાં અસહ્ય વેદના થતી હતી. દરદ વધવા માંડ્યું, અને સાંજ પડી. ત્રણેને ગોંડળ મોકલવામાં આવ્યા.

અને આ શૂરવીરોની કદર ગોંડળના રાજવીએ કેવી રીતે કરી! તેમને ઇનામ અકરામ કે સારો હોદ્દો આપીને નહિ. એમણે તો દીપડા સાથે મલ્લયુદ્ધ કરનારાઓને બહાદુરી બદલ દી- પડાનું ચામડું એનાયત કરવાનું નમુનેદાર ફરમાન કર્યું. ફોજદારે દેરા પ.ને ચામડું ઉતરાવી તે નરવીરોને આપ્યું, પણ ચામડું'યે અનેક કાણાં અને ચીરાવાળું હોવાથી તદ્દન નકામું નિવડ્યું. અ- ત્યારે તે ખ્યાપરમાં પાટણવાવના પોલિસ થાણામાં સંઘરેલા શૂરવીર ગામેતીઓની સ્મૃતિને પણ વિસરાવતું એક ખપારે ખુણે સડી રહ્યું છે.

ચીચોડના શૂરવીર મીયાંઓને કંઇ મહત્વ કે ઇનામ અકરામની અપેક્ષાએ દીપડા સાથે જણ- જણે ન્હોતો બાથ ભર્યો. એમને આવી જાહેરાતની પરવાહ પણ નહિ હોય; પણ સમસ્ત માનવોના

સામાન્ય બુદ્ધ આવી બહાદુરીની કદરદાની જોવા હમેશાં આતુર હોયજ. ઇંગ્લંડ કે અમેરિકામાં આવી વીરતા કોઇએ દાખવી હોય તો તેની ફિલ્મો લેવાય, જાહેર પ્રજા તેની પાછળ ઘેલી થૈ, રાજ્ય તેના ઉપર માન–ચાંદ–કિતાબ ને ઇનામની નવાજેશો વરસાવે, વર્તમાનપત્રોનાં એ અદ્ભુત પ્રસંગના લાંબા ઝગમગતા અહેવાલો છપાય, સાપ્તાહિકો ને માસિકોને પાને પાને તેમની તસ્વીરો ઉભરાય, ને કંઇ કંઇ થાય; પણ આ નિઃસ્પૃહી ને નિરભિમાની ગામડીઆ તો રહ્યા કોઇ અજાણ્યે ખૂણે સડતા હેમ્પડનો, ક્રોમ્વેલો, બ્રેટઆર્ડો અને યુજેન સેન્ડાઓ. તેમને માત્ર ચામડાંથી નવાજવા સિવાય, શુદ્ધ સ્વરૂપમાં દુનિયા સમક્ષ કોણ મૂકે? ગરવા સોરઠમાં એક કાળે ધરણી ધ્રુજાવતી વીરતા અને અંગાર સરીખાં ખમીર આજે ઓસરી પડયાં છે. તેનું મૂળ રાજવીઓની અને પ્રજાની આ વીરનરોપ્રત્યેની જડતાભરી બેદરકારી–બીન–કદરદાનીમાંજ છે.

બે માસ અગાઉ આ બનાવ ગોંડળની હદમાં બનેલો. ત્યારપછી ગોંડળના કુમારશ્રી નટવરસિંહજી એ બાજુ રંઝાડ કરતા એક બીજા દીપડાને મારવા સારૂ તા. ૧૭–૧–૨૬ ના રોજ સિધાવેલા. પાટણવાવના ફોજદારે તેમને પેલી ભાંગેલી તરવારના ટુકડા અને જામગરીવાળી બંદુક બતાવ્યાં, ત્યારે કુમારશ્રીએ દિઙ્મૂઢ બની પૂછ્યું, "શું? શું? આ હથિયારથી દીપડો માર્યો!" ફોજદારે માફી માગીને કહ્યું "બાપુ! ક્ષમા કરજો એ તો મજબૂત ને અનાડી જાત રહી એટલે દીપડાને માત્ર બથ્થંબથ્થા કરીને પૂરો કરી નાખ્યો." કુમારશ્રી સાશ્ચર્ય નયને જોઇ રહ્યા.

પછી કુમારશ્રી નટવરસિંહજી પચાસ માણસોના રસાલા અને બંદુક ગોળાના ગાડીભર સરંજામ સાથે ચોંચોડ આગળ ઓસામના ડુંગરોમાં રખડી રખડીને થાકયા, પણ શિકાર ન થવાથી પાછા સ્વગૃહે સિધાવ્યા.

એક મદ્રાસી સ્ત્રીની વીરતા

(લેખકઃ–**ગોપીનાથ વર્મા**–'**ગૃહલક્ષ્મી**' હિન્દી માસિક ઉપરથી)

એક મદ્રાસી યુવક ઘણા દિવસથી જમશેદપુરમાં રહે છે. સ્થાનિક કંપનીમાં નોકર છે. આ યુવક તા. ૨૩ મી જુલાઇને દિવસે રાતના ૧૦ વાગ્યાથી સવારના ૬ વાગ્યા સુધી નોકરી ઉપર હતો. તે રાત્રિએ તે પોતાને 'કામે થોડો વહેલો જઇ પહોંચ્યો. ઘેર સ્ત્રી એકલી હતી. પહેલેથીજ દાવ શોધતો એક નરપિશાચ પંજાબી લાગ મળતાં તે મદ્રાસી યુવતીના ઘરમાં ઘૂસ્યો. મદ્રાસી યુવતી ભણેલી ગણેલી તથા બુદ્ધિમાન હતી. ઘરમાં ઘુસતાંજ તે પંજાબી તેને ડરાવવા ધમકાવવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, ઘરમાં જેટલા પૈસાટકા હોય તે બધું હાજર કરી દે નહિ તો તારૂં ખૂન કરીશ અને આબરૂ લઈશ. યુવતીએ પોતાની બુદ્ધ પ્રમાણે તરતજ જવાબ આપ્યો, "અરે! આપ આટલા નાખુશ શામાટે છો, ઉભા રહો, હું આપના આગળ ઘરની સઘળી અમૂલ્ય વસ્તુઓ હાજર કરી દઉં છું. મારા પતિ મને બહુ દુઃખ દીધા કરે છે. હું જાતેજ તમારી સાથે ચાલી નીકળીશ. લો આ ઘરેણાં છે તે બાંધી લો. થોડાઘણા રૂપીઆ પેલા ખૂણામાં દાટેલા છે તે હમણાંજ ખોદીને કાઢી લાવું છું." આટલું સાંભળતાં તો તે પાપી પંજાબી અતિશય ખુશ થઇ ગયો. ઘરેણાં તથા બીજી અમૂલ્ય વસ્તુઓ એક પોટલીમાં બાંધવા લાગ્યો. યુવતી ખૂણામાં ગઇ. તેણે પેટીમાંથી એક ધારવાળો છરો કાઢીને પોતાના પાલવમાં સંતાડ્યો. કેટલાક રૂપીઆ પણ સાથે લીધા. પંજાબીના આગળ રૂપીઆ મૂકીને તેને ગણી જોવાને કહ્યું. તે દુષ્ટ રૂપીઆ ગણવા લાગ્યો. બરાબર લાગ જોઇને સ્ત્રીએ તેની છાતીમાં છરો ઘોંચી ઘાલ્યો અને તે બેહોશ થઈ નીચે પડ્યો. યુવતીએ તાળું વાસીને સ્થાનિક થાણામાં જઇને પોલિસને ફરિયાદ કરી. પોલીસના માણસો તેજ રાત્રે ૧૧ વાગે તે જગાએ આવ્યા. યુવતીએ કહેલી સઘળી બાબત જેમની તેમ મળી આવી. તે રાત્રિએ યુવતી કોઇ નજીકના સગાને ત્યાં સૂઇ રહી. સવારે ૭ વાગે તેનો પતિ પણ આવી પહોંચ્યો અને સઘળી હકીકત સાંભળી. આ બનાવ નજરો નજર જોયેલો છે. સંભળાય છે કે તે સ્ત્રીને ઇનામ આપવામાં આવશે. શહેરમાં આ બનાવે સણસણાટ ફેલાવી દીધો છે. તે દુષ્ટ પંજાબી મરી ગયો છે.

હિંદુ જાતિની મહત્તા

(લે:-ઓચ્છવલાલ છોટાલાલ કગોરીયા 'હિંદુસ્થાન' ના. ૨૪-૧૨-૨૬ ના અંકમાંથી)

જગતભરની તમામ સંસ્કૃતિઓમાં હિંદુ સંસ્કૃતિનું સ્થાન ઉંચામાં ઉંચી કોટિએ પહોંચ્યું છે. ક્ષમા અને ત્યાગની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિમયી એ સંસ્કૃતિની છાપ એટલી મજબૂત પડે છે કે જે વરસો સુધી ભુંસાતી નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની ભાવનાઓ એટલી પ્રબળ હોય છે કે હિંદુમાંથી પતિત થયા પછી પણ તે વિશુદ્ધ ભાવનાઓના રણકાર તેના હૃદયને ઝણઝણાવે છે. [ઉપ]રે એવા હજારો અને લાખો, પતિત થયેલા હિંદુઓ પોતાને હિંદુધર્મમાં પાછા લેવાન[ો] પોકારી રહ્યા છે. કારણ ! કારણ એજ કે, તેમના હૃદયમાં હિંદુ સંસ્કૃતિની ઉંડી છા[પ પડ]ી હોય છે. કેટલાંક કારણોને વશ થઇ જેઓ અત્યારે હિંદુધર્મ સ્વીકારી શકતા નથી, તેવા [ઇસ્લ]ામમાં ભળી ગયેલા પણ અત્યારે જાહેર કરે છે કે, અમે પણ એક વખત હિંદુ હતા [અને] હિંદુના પુનિત નામથી પોતાનું ગૌરવ સમજે છે. હિંદુ સંસ્કૃતિની પ્રબળ ભાવના ઉપર [વિધ]ર્મીઓના અનેક પ્રહારો પછી પણ તે અજોડ અને અજેય ઉભેલી છે અને તેના ગૌરવમાં [પ્ર]તિદિન વધારો થતો જાય છે.

આત્મશુદ્ધિનું ભાન થયેલ હજારો અને લાખો પતિત હિંદુઓનો સ્વધર્મમાં પાછા આવ[વા]ની પ્રબળ ઇચ્છાનો વેગ એટલો વધ્યો કે હિંદુધર્મમાં ધુરંધર નેતાઓનું લક્ષ તે બાજુ ખેંચાયું ને હિંદુત્વના છૂટાછવાયા થઇ ગયેલા અંગ-ઉપાંગોને એકત્ર કરવા શુદ્ધિ અને સંગઠનની હીલચાલના [પ્ર]ચંડ પાયા મંડાયા અને તે ધર્મકાર્ય કરતાં કરતાં અનેક સંકટો અને મુશ્કેલીઓ સહેતાં સ[હે]તાં, ચૂસ્ત હિંદુત્વના આક્ષેપો અને પ્રહારોની દરકાર નહિ કરતાં, વિધર્મીઓ તરફથી આપવામાં [આ]વતી પ્રાણાંત દંડની ધમકીઓ નહિ લેખવતાં, રાજ્યની પણ ખફગી વહોરીને, એ ધર્મકાર્ય [દી]પાવવા સતત પ્રયત્ન કરતાં એક મહાન રાષ્ટ્રવિધાયક નરવીર હતો-તેનો, હિંદુત્વના ગૌરવ[વંત]ો આત્મા, એક ક્રૂર અત્યાચારી મુસ્લીમના હાથે હણાયો. ધર્મચર્ચાના બહાને ભિખારીવેશ[ે આ મહ]ાન નરનું સ્વાગત, સ્વીકાર્યા પછી તે નરપિશાચે પાંચ પાંચ ગોળીબારથી જાન લીધો. આ [મહ]ાન નરનું સંસારી નામ મુન્શીરામ હતું, જે દુનિયાભરમાં સ્વામી શ્રદ્ધાનંદને નામે વિખ્યાત [હ]તું. એવા બહાદુર એ હતા કે જેણે ગૂર્ખાઓની સંગીનો અને મશીનગનો સામે પોતાની છાતી ખુલી કરી પોતાના અડગ ધૈર્યનો પરિચય આખા જગતને કરાવી દીધો અને ઇશ્વરમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા દાખવી પોતાનું શ્રદ્ધાનંદ[ખ]રેખરીનું નામ દીપાવ્યું. આ મહાન નરની ખોટ એકલી હિંદુ કોમને નહિ પરંતુ સમસ્ત ભારતવર્ષને ન પૂરાય તેવી પડી છે; પરંતુ હિંદુધર્મ આવા અત્યાચારીઓને પણ શિક્ષા કરવા ના પોકારે છે અને ક્ષમા આપવાના પોતાના પવિત્ર સિદ્ધાંતને વળગી રહે છે.

ઈ૦ સ૦ ૬૦૦ ની સાલથી એક એવી માન્યતા પ્રચલિત છે કે, કાફરનું ખૂન કરવાથી બેહસ્ત અને હુર પ્રાપ્ત થાય છે; અને એ માન્યતા ખોટી હોવાનો એકરાર અમુક ગણ્યાગાંઠ્યા મુસ્લીમ બંધુઓને બાદ કરતાં કેટલાઓએ કર્યો છે ? અને તે ધર્મઘેલી ભાવનાઓને પોશી આ પરિણામ આવ્યું છે. ઈ૦ સ૦ ૬૦૦ થી તે આજ દિનસુધી લગભગ ૧૩૦૦ વર્ષના ગાળામાં એવો એક પણ બનાવ નથી બન્યો કે કોઈ ધર્મઘેલા હિંદુએ પ્રમાણિક ધાર્મિક મતભેદના કારણે કોઈ વિધર્મીનું ખૂન કર્યું હોય.

દરેક હિંદુભાઇઓ પોતે પોતાનો "ફર્ગીવ એન્ડ ફર્ગેટ" અર્થાત્ "ક્ષમા કરો અને ભૂલી જાઓ"નો સિદ્ધાંત ન ભૂલે અને ગમે તેવા અપકૃત્ય તરફ પણ ક્ષમા બતાવી હિંદુધર્મને અને તેનીજ સંસ્કૃતિને શોભાવે.

લોકમાન્ય તિલકનાં થોડાંક સંસ્મરણો

(દૈનિક " હિંદુસ્થાન " ના એક અંકમાંથી)

લોકમાન્યનાં સૌથી મોટાં દીકરી પાર્વતીબાઇ કેતકર લખે છે કેઃ–' હું ફીમેલ હાઇસ્કૂલમાં જતી ત્યાં મરાઠી ચોથા ધોરણ જોડે અંગ્રેજી પહેલી ચોપડી પણ શરૂ કરાવતા. ૧૨ મા વર્ષ પછી છોકરીઓ પરણે છે ને ત્યાંસુધીમાં મરાઠી પણ તેમનું પૂરૂં થતું નથી. ત્યાં અંગ્રેજી પણ કે. જ. થાય; તેથી પ્રથમ મરાઠી પૂરૂં પાકું થયા વગર અંગ્રેજી નજ શીખવવું, એમ દાદા કહેતા ને એજ કારણથી દાદાએ અમારી નિશાળમાં આવીને અંગ્રેજીના કલાક વખતે મને બીજા એક ગણીત કે સંસ્કૃતના વર્ગમાં બેસવા દેવી એવી ગોઠવણ કરી હતી. આથી તે વખતના શાળાના કેટલાક શિક્ષકો દાદાને ' ચસ્કેલ ' કહેતા ને ટીકા કરતા.'

× × × ×

હું નિશાળેથી ઘેર આવું એટલે મારે સાડી બદલવી પડતી; તેથી એકવાર મેં દાદાને કહ્યું કે ' મને છીંટનો સાળુ લઇ આપો. ' દાદાએ જવાબ આપ્યો ' છીંટનો સાળુ ન લેવાય. [illegible] વિલાયતની હોય છે. ' આમ કહીને લંબાણપૂર્વક સ્વદેશીનો મહિમા મને કહી સંભળાવ્યો. [illegible] સમજની થઇ કે, નિશાળમાં બીજી છોકરીઓ જે ભભકાબંધ કપડાં પહેરીને આવે તે [illegible] વિલાયતની કપડાંનાં બનેલાં હોય છે. અમારા ઘરમાં સુતરાઉ બધું થાણા કલૉથ અને ગરમ [illegible] ચુલન મીલોને બદલે ખાદીઓનું વપરાતું.

× × × ×

ઘરમાં બે વખત ચહા થતી પણ આઇ અમને કદી ચહા આપતી નહિ. અમને [illegible] આપાતું. અમે દાદાને પૂછીએ ' તમે કેમ ચહા પીઓ છો ? ' દાદા કહેશે ' ટેવ પડી; તમારે [illegible] માંથી બચવું જોઇએ. બાપ દારૂડીઓ હોય તોપણ છોકરાઓએ દારૂ પીતાં કદી ન શીખવું [illegible] વિશ્વનાથ (લોકમાન્યનો સ્વર્ગસ્થ જયેષ્ઠ પુત્ર)ને જનોઇ દીધા પછી દાદા રોજ તેની [illegible] કરાવતા. કોઇવાર ન કરી હોય તો ગુસ્સે થતા. એક દિવસ વિશ્વનાથ કહે ' ત્યારે તમે કેમ [illegible] નથી કરતા ? ' દાદા કહે ' હું તારા જેવડો હતો ત્યારે રોજ કરતો, હવે તો હું રોજ [illegible] હું કેટલે સંધ્યા નથી કરતો. ' અમને એમના ઉપર વિશ્વાસ બેઠો નહિ એમ જોઇ [illegible] સાહેબે કરેલાં વેદોના ભાષાંતરનાં જાડાં જાડાં પુસ્તક દાદાએ અમને દેખાડ્યાં ને કહે ' [illegible] વેદોને ચોરીને લઇ ગયા હતા. હવે જર્મનો ભાષાંતર કરીને ધોળે દહાડે લઇ ગયા છે.'

× × × ×

સવારે ચહા પીતી વખતે દાદા રોજ ટપાલ જોતા અને વિનોદ કરતા. ૧૯૦૮ ના [illegible] બ્લેટા પછી મોડરેટ તેમજ એક્સ્ટ્રીમીસ્ટ છાપાંઓ વચ્ચે સારી પેઠે ગાળો ચાલતી. એક દિવસ ચહા પીતી વખતે અમને પૂછવા લાગ્યા ' તમે બધાં રોજ ચહાની સાથે કંઇને કંઇ ખાઓ છો [illegible] હું શું ખાઉં છું તે કહો જોઇએ ? ' દાદા ચહા સાથે કોઇ દિવસ કશું ખાતા નહિ, તેથી [illegible] કહ્યું કે, ' તમે તો કોઇ દિવસ કશું ખાતા નથી. ' દાદા હસીને કહે ' કેવું અજ્ઞાન ! [illegible] રોજ ચહા સાથે ગરમાગરમ ગાળો ખાઉં છું ! '

× × × ×

[illegible] ૧૯૦૬–૦૭ ની સાલમાં સ્વદેશી ચળવળ ઉપડી અને સરકારની દમનનીતિ [illegible] [illegible] જાહેર કર્યું છે, જેમને જેલની તૈયારી કરવી છે [illegible] [illegible] જેલમાં [illegible] વગેરે ખાવાની તાલીમ લેવાનું શરૂ કરી દેવું [illegible] [illegible] કહેવું છે, જેમને [illegible] આવી તૈયારી કરવાની [illegible] [illegible] એમજ [illegible] [illegible] તાલીમ લેવી [illegible] [illegible]

આત્મજ્ઞાન અથવા 'આપણે કોણ ?'

([illegible] 'વિશ્વબંધુ' [illegible])

સુખ મેળવવા માટે મથવા જેવું કે મનુષ્યનું [illegible] મેળવવું તેજ મનુષ્યનું ખરું ધ્યેય છે, એમ જે [illegible] મારા અંતઃકરણમાં પણ વસેલ છે; તેજ પ્રમાણે [illegible] માત્ર છે (સર્વભૂતહિતાય [illegible]). [illegible] એજ દરેક માનવીનું કર્તવ્ય છે. આ તત્ત્વો [illegible] હિત જોનારો સંતોષ મેળવવા કામો થાય છે. આવો [illegible] આ સહજ સ્વભાવ બને છે. પછી ભૂતમાત્ર ઉપર પ્રેમ કર, [illegible] કરનાર કાર્ય કર, એવું તેને કહેવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થયા પછી તેને પોતાને માટે કરવાનું એવું કંઇ રહેતું નથી. [illegible] જ્ઞાની પુરુષ [illegible] જોઈને કોઇ દિવસ એમ કહે કે મારું કામ નથી, [illegible] કેવા દેવા નથી, હું તો સંન્યાસી થયો છું, એવું કહેનાર પુરુષે [illegible] માત્રનું પરમ હિત સધાય એવાં કાર્યો આજન્મ કર્યાં છે.

હજારો માણસોમાં 'આપણે કોણ ?' એવું જાણવાની [illegible] સિદ્ધિ મેળવવાનેજ પ્રયત્ન કરતો થાય છે. એવા પ્રયત્નો કરનારાઓમાંથી [illegible] મળે છે એવું ભગવાને કહ્યું છે. આવા આ અલ્પ માણસોમાંથી આત્મજ્ઞાન થયા પછી કર્મનો [illegible] રીતે ત્યાગ કરીને જંગલમાં જઇ વસનારો કોઈ [illegible] તેના તરફ ધ્યાન આપવામાં કાંઇ હાનિ નથી. આત્મજ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાની મહાત્માએ શું કરવું ! એ વિચારનું આ સ્થળ નથી અથવા એવા જ્ઞાનીઓએ આમજ કરવું જોઇએ, એવું પ્રતિપાદન કરવું એ પણ કઠિન છે; પરંતુ જગતનો સર્વસામાન્ય અનુભવ જોઇએ તો આવા આત્મજ્ઞાની પુરુષ, સંસાર-સાગરમાં ડૂબકાં ખાતા પોતાના બંધુઓને સન્માર્ગે ચલાવવામાં પોતાનું બાકીનું આયુષ્ય અર્પે છે. આ વાત ઇતિહાસ-પુરાણો ઉપરથી અને અર્વાચીન સમયના મહાન પુરુષોના વર્તન ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણમાટે મથતા રહેવું એ જ્ઞાનીપુરુષોનો જેવી રીતે સહજ ધર્મ થઇ પડે છે, તેજ પ્રમાણે આ બ્રહ્માનુભવની સ્થિતિમાં સ્વાભાવિક રહેલું આત્યંતિક સુખ પણ તેને ભોગવવા મળે છે. આ આત્યંતિક સુખ તે જ્ઞાનનું સ્વાભાવિક પરિણામ છે. આત્મજ્ઞાની બ્રહ્માનંદમાં તરંગવા લાગ્યો; માટેજ એવી જાતના આનંદની પ્રાપ્તિ થાય એ ઇચ્છાથી જ્ઞાની પુરુષે પ્રથમથીજ પ્રયાસો કર્યા, એવું કહી શકાશે નહિ. યોગાભ્યાસમાં સિદ્ધાન્ત ભૂમિતિકાર યુક્તિથી છોડવાયો, તે સમયે તેને પોતાના દેહનું ભાન રહ્યું નહિ અને પ્રમેયસિદ્ધિના આનંદથી તે ગાંડો થયો, ત્યારે આ અનુપમેય આનંદ મેળવવામાટેજ યુક્લિડે દિવસોના દિવસો વિચાર કરવામાં કાઢ્યા અને મગજને થકવી દેવામાં કાઢ્યા એમ કહી શકાશે નહિ. સુખ અને સુખની ઇચ્છા કરનાર, એવું દ્વૈત ઉત્પન્ન થયા પછી એકત્વથી મળનારું બ્રહ્મસંસ્પર્શજન્ય સુખ મળવુંજ મુશ્કેલ છે.

સુખ શોધવાની પાછળ લાગેલી મનુષ્યજાતિનું કલ્યાણ થયું નથી; પણ મનુષ્યોની તૃષ્ણાઓ અને હાજતો દહાડે વધારે વધી છે; અને સુખપ્રાપ્તિ એ મનુષ્યનું ધ્યેય નથી. આ સિદ્ધાંત વધારે ને વધારે માણસોને અનુભવમાં આવવા લાગ્યો છે. આ દૃશ્ય જગતની પેલીગમની અતકર્ય શક્તિનું જ્ઞાન પોતાને થાય, એ શક્તિનોજ હું પણ એક અંશ હોઇને પોતાનું ખરું સ્વરૂપ પોતે જાણવું અને તેની પ્રતીતિ મેળવવી એજ માણસનું અંતિમ ધ્યેય છે. આધિભૌતિક શાસ્ત્રો એક વિશિષ્ટ મર્યાદા ઓળંગીને માણસ જઈ શકે એ શક્ય નથી, એમ કહેવા માંડ્યાં છે. ઇંદ્રિયથી પર-અતીત એવો આ જ્ઞાનનો પ્રદેશ કેવળ બુદ્ધિજ કળી શકે ! આ જૂનું તત્ત્વ ફરી એક વધારે ઠોકર ખાધા પછી માણસને સમજવા લાગ્યું છે. સુખપ્રાપ્તિ એ માણસનું ધ્યેય નથી, પણ આત્મસ્વરૂપને ઓળખવું એજ સઘળાઓનું અંતિમ ધ્યેય છે. આ વાત સર્વને માન્ય હોય, તો

પણ એ ધ્યેય કેવી રીતે સાધવું આ સવાલ બાકી રહે છે અને આ પ્રશ્ન યોગ્ય રીતે જે માણસ ઉકેલી શકશે, તે વખતે આપણું આ જગતપરનું જીવનકાર્ય કર્યું તેનો નિશ્ચય કરી

આત્મસ્વરૂપને ઓળખવું, સર્વ ભૂત એક આત્મા છે આ તત્ત્વનો અનુભવ કરવો એજ નું અંતિમ ધ્યેય છે. આ વાત પાશ્ચાત્ય કે પૂર્વના સઘળા વિદ્વાનો આજે કબૂલ કરે છે. ઈશ્વર છેજ નહિ આવા નાસ્તિક વિચારો પ્રગટ કરનારા ડાહ્યા આજે પણ નથી એમ નથી; આ વિચારો નવીન પણ નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો જે વખતથી ઉદય થયો, તે સાથેજ નાસ્તિક તત્ત્વજ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન થએલ છે. ગુલાબના ફૂલને તેની સુંદર પાંખડીઓના નીચેજ કાંટા છે. આ કાંટા જેમ ગુલાબને છોડીને જતા નથી, તે મુજબ માનવીના ધ્યેયનો નિર્ણય કરે તત્ત્વજ્ઞાન સાથે ચોંટી રહેલા આ નાસ્તિક વિચારો કોઇએ પ્રકાશિત કર્યા હોય તો તે માટે લગાડવાનું કાંઇ કારણ નથી.

માણસની વૃત્તિ બહિર્મુખ હોય ત્યારે તેના વર્તનને પોષક હોય એવું આ તત્ત્વજ્ઞાન થોડો વખત તેને સમાધાન થાય, પણ તે સમાધાન કાયમ ટકનારૂં નહિ. માણસ તુરત અંતર્મુખ થાય છે. વિષયોની ક્ષણભંગુરતા તેના જાણવામાં આવેલી હોય છે. સુખના ઉપભોગ કરતાં તૃષ્ણાઓ અને હાજતોનો છેદ ઝપાટાથી વધતો જાય છે, એનો અનુભવ તેને આવેલો હોય. આવે વખતે નાસ્તિકવાદીઓનું તત્ત્વજ્ઞાન સમાજમાં મૂળ ઘાલી બેસશે અને કોઇક વખતે વૃક્ષ થશે, એવી જરાપણ ભીતિ રાખવાનું કારણ નથી. એ તત્ત્વજ્ઞાન લૂલું હોય છે. માનવીના ઇતિહાસ આ વાત કહેતો આવ્યો છે, તેથી આવા મિથ્યાવાદીના તત્ત્વજ્ઞાનમાટે વિચાર કરવો એટલે ફોગટ કાળક્ષેપ કરવા જેવું છે.

આત્મસ્વરૂપ ઓળખવું એજ માનવીનો સાચો ધર્મ એવું મનમાં નિશ્ચિત થયા પછી કેમ આચારમાં મૂકવો એનો વિચાર કરવો એજ શ્રેયસ્કર છે.

ધર્મનાં બે અંગ માની શકાય. એક તો એ ધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન અને બીજું તે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ આચારમાં મૂકવા માટે કરી આપેલ નિયમ. જગતમાંના જૂદા જૂદા ધર્મોમાં જે આચાર નિર્માણ થયા, તેનો મૂળ ઉદ્દેશ આજ હતો. આ બાહ્યવિધિ શુદ્ધ બુદ્ધિથી આચરણમાં મૂકે તે નીતિ. ધર્મ એટલે અંતિમ તત્ત્વજ્ઞાનનું ધ્યેય અને નીતિ એટલે એ ધ્યેય સાધવાને મનુષ્યોએ પોતાના પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં રાખેલું વર્તન. ધ્રુવજીની જેમ અચલ અને નિષ્કંપ હોકાયંત્ર વિના માણસની સંસારસાગરમાંની આ નૌકા સુરક્ષિત ચાલવી એ શક્ય નથી. નાવિક ગમે તેટલો કુશળ હોય, તોપણ હોકાયંત્રની સહાયવિના હું મારી નૌકા ચલાવીશ આ તેનો કહેવું...

માનવીજીવનનું સાર્થક કરવાને આવી રીતે ધર્મ અને નીતિ એ બન્ને અત્યાવશ્યક ધર્મનો નાશ થવા લાગ્યો, સમાજનું સંગઠન તૂટવા લાગ્યું, સાધુ પુરુષોની હેરાનગતિ થવા દુરાચારનું જોર વધવા માંડ્યું, આવું જે જે વખતે કહેવાય; ત્યારે ધર્મ અને નીતિને કરે અપાર્થ છે, એવોજ તેમાંથી અર્થ નીકળે છે.

હોકાયંત્ર તેની જગા ઉપર છે, પણ આગબોટનો કેપ્ટન દારૂના નિશાને લીધે બેભાન ન હોય, તો હોકાયંત્ર શું કરી શકશે? જગતમાં પ્રચલિત છે એવા સઘળા ધર્મોની આવીજ દશા થઇ છે. ધ્યેયની બાબતમાં કોઇને મતભેદ નથી, પણ આ ધ્યેય સાધવા માટેનો જે બાહ્યવિધિ એટલે નીતિ, જે આચરણ માણસે રાખવું જોઇએ, તેનું યોગ્ય... હોવાથીજ આજે માનવીઓમાં જૂદી જૂદી તકરારો, દ્વેષ, નિરસ્કાર, અસહિષ્ણુતા વગેરે નું જોર વધ્યું છે.

જગતમાં એક આત્મા છે, સઘળી માનવજાતિ એકજ પરમાત્માના બાળકો છે, આ વાત ખરી છે ત્યારે આ વિચારને અનુસરીને માનવજાતિએ પરસ્પર વર્તન ન રાખવું [illegible] આ અનુભવને અમલમાં લાવવાને સઘળા ધર્મમાંના તાત્વિક બાહ્ય વિધિને [illegible]. આ તાત્વિક બાહ્ય વિધિને આચારમાં મૂકવા એટલેજ ધર્મનું પાલન થાય છે. [illegible] અત્યંત હિતનું નમોદ [illegible] છે! આ બાહ્યવિધિ [illegible] [illegible] પોતાના ધ્યેયની નજીક [illegible] [illegible] સાક્ષાત્કાર થાય એટલેજ [illegible]

એમ નિશ્ચય થયા પછી બાહ્યવિધિનું ખરું શુદ્ધ સ્વરૂપ કયું, એ શું સમજવું ન જોઈએ ?

પુરાણુ મનાભિમાન, પરંપરા, સંપ્રદાય, પૂર્વગ્રહ વગેરે અનેક બાબતો આ વર્તનમાં આડે આવશે; પણ આત્મહિત સાધવાનો ખરો તનમનાટ ઉત્પન્ન થયો હોય તો આ આડે આવનારી બાબતોનું મહત્ત્વ ઓછું કરવું જોઈએ. સવારે ઉઠયા ત્યારથી રાત્રે સૂતાસુધી આપણા ધર્મમાં જે બાહ્યવિધિ કહ્યા હોય તેમાંથી કોઈ આપણાથી કદાચ ન બની શક્યા, તો તેનામાટે દિલગીર થવાનું કારણ નથી; પણ સર્વ ભૂતમાત્રમાં એક આત્મા છે, સઘળા જગતનો પિતા એક પરમાત્મા છે, એ દૃષ્ટિએ આપણા દેશબંધુઓ સાથેના વર્તનમાં આપણા હાથે અપરાધ તો થતો નથી ને! આ વિચાર પ્રત્યેક પ્રથમ કરવો જોઈએ. કોઈને હાનિ પહોંચે એવું કોઈ કૃત્ય મારા હાથથી થયું નથી ને ! કોઈના મનને દુઃખ થાય અથવા તો કોઈને ઉદ્વેગ થાય એવું તો હું બોલ્યો નથી ને ! સ્વાર્થ સાધવાને અસત્યનું તો અવલંબન કર્યું નથી ને ? મારા હાથે કોઈને અન્યાય તો થયો નથી ને ? કાયાથી, વાણીવડે અગર મનથી કોઈના અહિતના વિચાર તો કર્યા નથી ને ? કોઈનાપર મેં જુલમ કર્યો નથી ને ? અથવા જુલમગારોને મદદ થાય એવું કોઈ કૃત્ય મારાથી થયું નથી ને ? પોતાના અને પોતાનાં બાળકોના ભરણપોષણમાટે પૈસા કમાવાની નજરે પ્રમાણિકપણાને તિલાંજલિ તો નથી આપી ? બિચારા ગરીબોને સુકી ભાખરીનો કટકો મળતો નથી એવું નજરે જોવા છતાં મારા પોતાના દૂધચોખામાં જરાપણ કમતરના ન આવે તે માટે પૈસાના ઢગલે ઢગલા તો ભેગા કરી રાખતો નથી ને ? પોતાનાજ દરવાજા આગળ ગરીબોનાં બાળકો બિચારાં નાગાં ઉઘાડાં રખડતાં અને ટાઢથી ધ્રૂજતાં-થરથરતાં જોવા છતાં પોતે સુટ ઉપર સુટ શીવડાવીને ચેનબાજી તો ઉડાવતો નથી ને ?

ગરીબોને ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર ટંકના ખોરાકના ફાંફા થાય છે; શરીરના અંગને ઢાંકવા કેટલાએ કપડાંનો કટકો મળતો નથી; ટાઢ-તડકાથી થાકેલું શરીર રાતની વખતે લાંબું કરવાને ક્યાંયથી જમીનનો કટકો પણ નથી મળતો; એવી દેશની સ્થિતિ જોવા છતાં, પરસ્પર સ્પર્ધાને ભોગ પડીને 'અમુક ભાઈથી હું શ્રીમાન' એમ બતાવવાને-લાખો રૂપિયા ખર્ચીને માળ ઉપર માળ ચઢાવીને બંગલા તો નથી બનાવતો ?

ધર્મ પ્રમાણેનું આચરણ પોતાથી થાય એવી સુબુદ્ધિ છે; પણ ધર્મનું ખરું-મુખ્ય અંગ તેનેજ ભૂલીને તાંત્રિક બાહ્યવિધિ આચરવામાંજ પૂર્ણતા અને સમાધાન માનવાની ભાવના જે વખતે માણસના મનમાંથી તદ્દન નિર્મૂળ થશે, ત્યારે ઉપરોક્ત વિચારો તેના મનમાં ઉત્પન્ન થયાવિના કદી રહેશે નહિ.

ત્યારે 'સર્વ ભૂતમાત્રમાં એક આત્મા છે' આ રહસ્યને વર્તનમાં ઉતારવું એજ માનવીનું જીવનકાર્ય છે, એમ સિદ્ધ થઈને-'હું પ્રભુનો છું અને બીજાં પ્રાણીઓ પણ પ્રભુનાંજ છે' આ ભાવના નિશ્ચિત થયા પછી તેના હાથથી સર્વનું હિત જેનાથી સધાય એવાંજ કર્મો હમેશાં થયાવિના રહેશે નહિ. સર્વમાં તે પોતાપણું સમજશે.

હિંદુઓની સચ્ચાઈ

[illegible] નાગોરી મનસુખલાલ મગનલાલ–'ગુજરાતી' [illegible]

[illegible] સર્વ [illegible] જેવી સચ્ચાઈ હિંદુઓમાં છે તેવી [illegible] નથી. આ વાતના સમર્થનમાટે [illegible] હિંદુજાતિ [illegible] અત્યંત પ્રાચીન છે. હિંદુજાતિના [illegible] નવી જાતિઓનો પ્રાદુર્ભાવ પણ થઈ ગયો છે. [illegible] માત્ર તેની વર્તમાનદશાપર ધ્યાન નહિ આપતાં [illegible] આપવું જોઈએ.

[illegible] હિંદુજાતિ માનમર્યાદાથી પતિત થઈ પોતાના [illegible] આક્રમણ કર્યું; અને ક્રમશઃ તેઓ [illegible] હિંદીઓજ શાસન ચલાવે છે. [illegible] અનેક આઘાત–પ્રત્યાઘાત થયા છે. [illegible] હિંદુજાતિ પોતાના પ્રાચીન આદર્શોને [illegible] હિંદુઓ [illegible]

[illegible] હિંદુઓની સચ્ચાઈ [illegible] ન્યાયાલયોના [illegible] ન્યાયાનુષ્ઠાનમાં, [illegible] [illegible] [illegible]

તાના કોષરક્ષણને માટે તાળાંઓની આવશ્યકતા નથી પડતી."

(૩) ઇસ્વીસન પૂર્વે દ્વિતીય શતાબ્દીમાં થયેલો એરિયન લખે છે કેઃ—"હિંદુસ્તાનમાં ગામો અને શહેરોની સ્થિતિ જાણવામાટે નિરીક્ષકો નીમવામાં આવે છે. તેઓ સ્થાનોની મુલાકાત લઇ તેનો હેવાલ રાજા પાસે રજુ કરે છે. અસત્ય બોલવાનો આરોપ કદાપિ કોઇ પણ ભારતવાસીપર મૂકવામાં આવ્યો નથી."

(૪) હ્યુ એન સાંગ એક ચીની યાત્રી હતો. તે સાતમી શતાબ્દીમાં બૌદ્ધધર્મનું અધ્યયન કરવા ભારતવર્ષમાં આવ્યો હતો. તે લખે છે કેઃ—"ભારતવાસીઓમાં સચ્ચાઇ અને ઇમાનદારી એ મોટા ગુણો છે. તેઓ કોઇનું પણ ધન અન્યાયથી નથી લેતા. તેના રાજ્યશાસનમાં સત્ય નપદ ભોગવે છે."

(૫) ભારતવર્ષપર સર્વથી પ્રથમ પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપનાર મુસલમાનોની પણ આ વિષયમાં જે સંમતિ છે તે અગીઆરમી શતાબ્દીમાં થયેલા ઇદ્રીસી નામે મુસલમાન લેખકના પુસ્તકમાં રહી છે. તેનો સારાંશ આ છેઃ—"હિંદુઓ ન્યાયપરાયણ છે. તેઓ ન્યાયપથથી કદાપિ વિચલિત થતા નથી. પોતાના આ ગુણોને લીધે તેઓ એટલા બધા પ્રસિદ્ધ છે કે તેમના દેશમાં દેશદેશના અનેક મનુષ્યો આવે છે."

(૬) તેરમી શતાબ્દીમાં માર્કોપોલો નામે યાત્રી ભારતવર્ષમાં આવેલો હતો. તે કહે છે કે, "ભારતવાસીઓ આખા જગતમાં શ્રેષ્ઠ વ્યાપારીઓ છે. તેઓ મહાસત્યનિષ્ઠ છે. કોઇ પણ જાતની લાલચથી તેઓ કદાપિ અસત્ય ભાષણ નથી કરતા."

(૭) ચૌદમી શતાબ્દીમાં થયેલો ફાયર જોર્ડેનસ નામક ઈસાઇ ભિક્ષુક લખે છે કે, "દક્ષિણ અને પશ્ચિમ હિંદમાં રહેવાવાળા મનુષ્યો મહાસત્યવક્તા અને ન્યાયપ્રિય છે."

(૮) પંદરમી શતાબ્દીમાં કમાલુદ્દીન અબ્દુલ રજાક સમરકન્દી ખુતનનરેશના પ્રતિનિધિતરીકે કાલીકટ અને વિજાનગરના દરબારમાં આવ્યો હતો. તે લખે છે કે, "આ દેશમાં (હિંદુસ્થાનમાં) વ્યાપારીઓ અને દુકાનદારો ખૂબ મોજમજાહ ભોગવે છે. અહીં ચોરીનો ભય નથી."

(૯) સોળમી શતાબ્દીમાં અકબર બાદશાહનો વજીર અબુલફઝલ આઇન-ઇ-અકબરીમાં લખે છે કે, "હિંદુઓ મોટા ધાર્મિક, શિષ્ટાચારી, પ્રસન્નમના અને ન્યાયપરાયણ છે. તેઓ વધુ પ્રમાણમાં હળવુંમળવું પસંદ નથી કરતા. પોતપોતાના કાર્યમાં સર્વ કુશળ હોય છે. સર્વ સત્યપથ ગ્રહણ કરે છે. તેઓ અન્યના ઉપકારોનું વિસ્મરણ નથી કરતા. પોતાના ઉપકારીઓપ્રત્યે તેઓ બહુ કૃતજ્ઞ હોય છે. તેઓ અત્યંત સ્વામીભક્ત હોય છે. હિંદુસૈનિક તો સમરાંગણમાંથી ભાગી જવાનું જાણતોજ નથી."

(૧૦) પાછલા સમયમાં હિંદુઓનો પ્રેમ મુસલમાનો તરફ પણ એવોજ હતો. કર્નલ સ્લીમેન લખે છે કે, "મેં મલામત અલી નામે એક મહાપ્રતિષ્ઠિત મુસલમાન અફસર સાથે વાતચીત કરી. તેણે કહ્યું કે, મુસલમાનોમાં ૭૨ ફિરકાઓ છે. દરેક ફિરકાનો આદમી પોતાનાજ ફિરકાવાળાઓ સાથે રહેવાનું પસંદ કરે છે. હિંદુઓ એવા નથી. તેઓ મુસલમાન સાથે પણ રહેવાનું પસંદ કરે છે."

(૧૧) સર જોન માલકમ સાહેબ લખે છે કે—"હું નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકું છું કે, હિંદુઓમાં અસત્ય ભાષણ કરવાની ટેવજ નથી. જો તેઓ જૂઠું બોલે છે તો ભીતિથી વા કેવળ નહિ સમજવાથી. જો તેઓને વાત સમજાવી દેવામાં આવે તો તેઓ કદાપિ અસત્ય બોલશે નહિ."

(૧૨) પ્રોફેસર વિલ્સને હિંદુઓની સત્યપ્રિયતા અને તેમના સદ્વ્યવહારની મહાપ્રશંસા કરી છે. તે લખે છે કે, "હું કલકત્તાની ટંકશાળમાં હિંદુ કારીગરો સાથે ઘણો વખત રહ્યો છું. હું તેઓની સ્થિતિ સંપૂર્ણરીતે જાણું છું. તેઓ ઘણા મહેનતુ, હસમુખા અને સ્વામીભક્ત હોય છે. તેઓ દારૂ નથી પીતા, નથી દંગા ફીસાદ કરતા કે નથી સ્વામીની આજ્ઞાનો અવરોધ કરતા. તેઓ વ્યવહારમાં ઘણા કુશળ હોય છે. જ્યારે તેઓ કોઇનો વિશ્વાસ કરે છે, ત્યારે પોતાનું હૃદય તેની પાસે ખાલી કરે છે." વિલ્સન સાહેબ હિંદુ પંડિતોના સહવાસમાં પણ આવ્યા હતા; કારણ કે તેઓ તેમની પાસેથી સંસ્કૃત ભાષા શીખતા હતા. પંડિતોના વિષયમાં પણ તે લખે છે કે—"તેઓ [illegible], બુદ્ધિમાન, પ્રસન્નચિત્ત અને [illegible] હોય છે. તેઓ ...

કામકાજ અને બીજા લૌકિક વિષયોથી તેઓ અપરિચિત હોય છે." આ તો તેમણે પાં પણ ભારતવાસીઓમાટે તેમણે લખ્યું છે કે, "તેઓ શિષ્ટાચારી, સભ્ય, બુદ્ધિમાન, અને નિયમોનું અનુસરણ કરવાવાળા હોય છે."

(૧૩) કર્નલ સ્લીમેન ધર્તવૃત્તિ અટકાવવામાટે હિંદુસ્થાનમાં ઘણાં વર્ષોસુધી તરીકે રહ્યા. તેમણે 'મારૂં ભ્રમણ' (માય રેમ્બલ્સ) નામનું એક પુસ્તક લખ્યું અને સને ૧ પ્રકટ કર્યું. તેમાં ભારતવાસીઓની ખરી સ્થિતિ વર્ણવવામાં આવી છે. સ્લીમન સાહેબ સત્યપ્રિય હતા. આ પુસ્તકમાંથી થોડુંક નીચે આપવામાં આવે છે.

"ગ્રામવાસીઓમાં અસત્યનો અંશમાત્ર પણ નથી. તેઓ અસત્ય વદવાનું તથા જાણતા નથી. અસભ્ય ભીલોમાંના કેટલાક તો એવા છે, કે જેઓ અસત્ય કદી નહિ અને ચાહે તેવા મનુષ્યની હત્યા કરતાં સંકોચ નહિ પામે. ગામમાં પિંપળાનું ઝાડ હિંદુઓ આ ઝાડને પવિત્ર માને છે. તેઓ કહે છે કે, આ ઝાડમાં અમારા દેવ રહે છે. ગામવાસી આ ઝાડ નીચે ઉભો રહી અસત્ય ભાષણ નહિ કરે. ગામ પંચાયતોમાં સર્વ સત્ય વદે છે. મારી પાસે સેંકડો એવા મનુષ્યો આવ્યા હતા, કે જે અસત્ય વદવાથી અ... બનતા હતા અને તેમના ધનની અને પ્રાણની રક્ષા થતી હતી; પણ તેમણે અસત્ય અસ્વીકાર કર્યો. જે મનુષ્યો શહેરની અદાલતોમાં આવી અસત્ય બોલે છે, તેઓ પણ ચતોમાં કદાપિ અસત્ય બોલતા નથી. જો તેમના હાથમાં ગંગાજળ રાખવામાં આવે અથવા તેમને તેમના દેવના સોગંદ આપવામાં આવે તો તે લોકો કદાપિ અસત્ય નહિજ બોલે."

(૧૪) માઉંટ સ્ટુઅર્ટ એલ્ફિન્સ્ટન સાહેબ પોતાના 'ભારતના ઇતિહાસ' માં લખે છે કે "અમારાં મોટાં મોટાં શહેરોમાં જેવા લુચ્ચાલફંગા મનુષ્યો મળે છે તેવા હિંદુઓમાં નથી. ગામો પ્રાયઃ સર્વ મનુષ્યો ભલાજ હોય છે. પાડોશીઓની સાથે તેઓ સ્નેહપૂર્ણ વ્યવહાર રાખે છે બીજાઓની સાથે પણ તેઓ અસદ્વ્યવહાર રાખતા નથી. ભારતવર્ષમાં ઠગો અને ડાકુઓનાં ક કાર્યોની ગણત્રી કરીએ તોપણ ઇંગ્લંડમાં જેટલા અપરાધો થાય છે તેટલી સંખ્યામાં નહિ થાય. હિંદુઓ સરળ અને સાચા છે. તેઓ કેદીઓપ્રત્યે જેટલી દયા બતાવે છે તેટલી દયા અન્ય કોઇપણ બીજી જાત બતાવતી નથી. તેઓ વ્યભિચારી નથી. આ વાતને લીધે તેનું સ્થાન અન્ય દેશો કરતાં અવશ્ય ઉચ્ચ છે. તેના શુદ્ધ ચારિત્ર્યથી અમને પણ ધડો મળે છે."

(૧૫) હિંદના આદિગવર્નર જનરલ વૉરન-હેસ્ટિંગ્સ સાહેબ લખે છે કેઃ-"હિંદુઓ ન જજન છે. તેઓ બીજાઓ ઉપર દયા કરે છે. જો કોઈ તેમનાપર ઉપકાર કરે છે તો તેઓ કૃ થાય છે. જો કોઇ તેઓની સાથે બુરાઇ કરે તોપણ તેનો બદલો લેવા અન્ય દેશવાસીઓ જેટલે દરજ્જે ઉત્સુક થાય છે તેટલે દરજ્જે તો તેઓ ઉત્સુક નથીજ થતા. તેઓ સ્વામીભક્ત હોય છે સર્વ સાથે સ્નેહ રાખે છે. રાજાજ્ઞાનું કદાપિ ઉલ્લંઘન નથી કરતા."

(૧૬) બિશપ હેબર લખે છે કે, "હિંદુ લોકો વીર, સભ્ય અને બુદ્ધિમાન છે. વિદ્યા અને સુધારાપર બહુ પ્રેમ રાખે છે. તેઓ ગંભીર અને મિલનસાર છે. માતાપિતાની સેવા કરે છે. સદા ધૈર્ય અને શિષ્ટાચારથી કામ લે છે. જો તેઓ સાથે થોડી પણ દયાથી વ્યવહારમાં ચલાવવામાં આવે તો તેઓ મોટી કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરે છે. આ હિંદુઓ જેવા મનુષ્યો મેં કદી પણ જોયા નથી."

(૧૭) પ્રૉફેસર મેક્સમૂલર લખે છે કે, "હું વીસ વર્ષો થયાં હિંદુઓના એટલા બધા પરિચયમાં આવ્યો છું કે જો તેમનામાં કોઈ કુટેવ હોય તો તે પણ મારાથી છાની ન રહે. જ્યારે તેઓ પરસ્પર એવા અંગ્રેજ સાથે વાદવિવાદ કરે છે, ત્યારે તેઓ સર્વ સત્ય બોલવાની ચેષ્ટા કરે છે અને ઉદારતાપૂર્વક અન્ય સાથે વર્તે છે. મેં યૂરોપ અને અમેરિકાના લોકોમાં આવો સદ્વ્યવહાર નથી દીઠો. તેઓના તર્કમાં ઉદ્ધતાઇ ન હતી, પ્રત્યુત સહનશીલતા રહેતી હતી. હું એમ પણ કહું છું કે, જ્યારે સંસ્કૃતજ્ઞ આંગ્લ વિદ્વાન તેમને 'અસભ્ય' કહી મેણાં માર હોય, વા દુર્વાચ્ય શબ્દ બોલતો હોય (જે દુર્વાચ્ય શબ્દોને લીધે તેની પોતાની અનભિજ્ઞતા ક શિક્ષાત્રુટિ પ્રકટ થાય છે) ત્યારે તે મનુષ્યોને આશ્ચર્ય થતું. જ્યારે તેઓ ભૂલ કરતા ત્યારે તાનો અપરાધ કબૂલ કરવા તત્પરજ રહેતા. જ્યારે તેમની વાત સપ્રમાણ સિદ્ધ થાય, ત્યારે તે પોતાના આંગ્લ મિત્રોની સાથે કદીપણ તાણતોડ કરતા નહિ. તેઓ પોતાની વાત સાચી કર

કદિ પણ દર કરતા નથી. અસત્ય ત્યાજ્ય છે, એમ તેઓ મક્કમ માને છે. જેવી લુચ્ચાઇ મનુષ્યોમાં નજરે પડે છે તેવી લુચ્ચાઇ તેઓમાં નથી દેખાતી. કોઇની ચીજ છાને છુપાવી પછી સામા માણસનેજ જૂઠો પાડવો અને આવી રીતે બીજાને ધક્કા દઇ પોતાની પ્રશંસા આવી સઘળી વાતો તેઓમાં નથી હોતી. આવા હિંદુ વિદ્યાર્થીઓદ્વારા અમને પણ થાય છે."

વળી પ્રો. મેક્સમૂલર પોતેજ કહે છે કે, "મને અંગ્રેજ વ્યાપારીઓએ વારંવાર કહ્યું કે, જેવી વ્યાપારિક શાખ ભારતવર્ષમાં છે તેવી બીજા કોઇપણ દેશમાં નથી. ભારતવર્ષમાં સ્વીકારાયજ છે. મારા કહેવાનો ભાવાર્થ એમ નથી થતો કે, ભારતવર્ષના સર્વે ૩૩ કરોડ લોકો દેવતાજ છે; પરંતુ હું આપને એમ ઠસાવવા માગું છું કે, હિંદીઓપર અસત્ય વદવાનો આરોપ મૂક્યો એ તો તદ્દન મિથ્યાજ છે.

ઇસવીસન ૧૦૦૦ પછી ભારતવર્ષપર વિદેશીઓ આક્રમણ કરવા લાગ્યા. મુસલમાનોના રાજ્યમાં હિંદુઓપર જે અત્યાચાર થયો તે જાણી મને તો એટલું આશ્ચર્ય થયું કે, ભારતવાસીઓમાં આટલી બધી સચ્ચાઇ અને સજ્જનતા કયી રીતે રહી ગઇ? બિલાડી સામે ઉંદર કદી પણ ચું નથી બોલી શકતો. આ રીતે હિંદુ પણ મુસલમાન અમલદાર સામે સાચું બોલવાની હિંમત કરીજ શકે નહિ. જો આપણે કોઇ બાળકને ધમકી આપીએ તો બાળક ધમકીથી ડરી જઇ જૂઠું બોલશે. એજ રીતે જો આપણે લાખો મનુષ્યોને ભયભીત કરીશું તો આપણા પંજામાંથી છૂટવા અસત્ય પણ બોલશે, એમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. ઇગ્લંડ જેવા સ્વતંત્ર દેશમાં સાચું બોલવું કંઈ કઠિન નથી છતાં હું જેમ જેમ વૃદ્ધ થતો જાઉં છું, તેમ તેમ મને સત્ય બોલવું કઠિન થતું જાય છે. અત્યાચારથી પીડિત હિંદુઓને પણ હવે ખબર પડી હશે કે, દુર્દિવસોમાં સર્વથા સત્યજ ઉચ્ચારવું એ કેટલું કઠિન છે. ભારતવર્ષમાં વિદેશીઓનાં આક્રમણો થયાબાદ નિરંતર અત્યાચાર થવાથી હિંદુઓ અને સત્ય વચ્ચે અંતર પડવા લાગ્યું."

હિંદુઓની સચ્ચાઇના વિષયમાં હિંદુ સાહિત્યમાં પણ અનેક પ્રમાણો મળે છે. એવો કયો હિંદુગ્રંથ છે, કે જેમાં સત્યનો મહિમા વર્ણવ્યો ન હોય? આ વિષયનાં અગણિત પ્રમાણોમાંથી થોડાં પ્રમાણો નીચે ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે.

સંસ્કૃતમાં सत् શબ્દનો અર્થ 'હોવું' થાય છે. જે વાસ્તવિક છે તે સત્ય છે. આવી રીતે ऋत् નો અર્થ સીધો થાય છે. જે વાત મીઠુંમરચું ભભરાવ્યાવિનાની, દગાફટકાથી નિરાળી હોય છે, તે ઋત અથવા સત્ય કહેવાય છે. આ શબ્દોથી માલૂમ થાય છે કે હિંદુઓ સત્યને સરળ, સ્વાભાવિક અને સીધી વાત સમજે છે. હિંદુઓમાટે સત્ય બોલવું અને સત્ય વ્યવહાર ચલાવવો એ વાત બહુજ સરળ હોય છે.

પોતાના દેવતાઓને હિંદુઓએ सत्, ऋत् આદિ વિશેષણો વારંવાર આપ્યા છે. તેમણે પરમાત્માને सत् चित् आनंदનું અભિધાન આપ્યું છે.

ઋગ્વેદના સાતમા મંડળમાં ૧૦૪ અને ૨૬૪ મંત્રોમાં વસિષ્ઠજીએ કહ્યું છે કે, 'જૂઠા મનુષ્યો નાશ પામે.'

અથર્વવેદના (૪) ૧૫ માં કહ્યું છે કે, 'જે મનુષ્યો અસત્ય બોલતા હોય તેમને તું તારા પાશમાં બાંધી લેજે અને અસત્યવક્તાઓથી સદા દૂર રહેજે.'

શતપથ બ્રાહ્મણમાં ઘણાં સ્થળોમાં સત્યની ઘણી પ્રશંસા કરવામાં આવી છે. (અધ્યાય ૨, ૩) ભાવાર્થ એ છે કે, જે સત્યવાદી હોય છે તેનો પ્રભાવ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે અને તેની ઉન્નતિ નિરંતર થાય છે. અસત્યવક્તાઓનું આથી વિપરીત હોય છે. આને લીધે મનુષ્યોએ સર્વત્ર સત્યજ બોલવું જોઇએ.

અસત્ય બોલવાથી મનુષ્ય અપવિત્ર અને પતિત થઈ જાય છે. તૈત્તિરીય આરણ્યકના દશમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે, 'જેવી રીતે ખાડાપર રાખેલી તરવારપર ચાલતો મનુષ્ય ડરે છે કે 'આ પડ્યો, હમણાં પડ્યો' અને સાવધાન રહે છે, તેવી રીતે મનુષ્યોએ અસત્ય વક્તાઓથી સાવધાન રહેવું જોઇએ.'

કઠોપનિષદમાં પિતાપુત્રનું એક આખ્યાન છે. જેમાં પિતાએ પોતાના સત્યવ્રતાનુસાર યજ્ઞમાં

પુત્રનું બલિદાન આપી દીધું. જ્યારે પુત્ર યમરાજ પાસે ગયો, ત્યારે યમરાજે તેને [illegible] આપવાનું વચન આપ્યું. આ ત્રણે વરમાં એક એવો વર હતો, કે જે આપવા યમરાજ ઇચ્છતા ન હતા; પરંતુ વચનબદ્ધ થઈ જવાથી યમરાજને દેવોજ પડ્યો. આ વર 'મૃત્યુ [illegible] વાતો જાણવાનો' હતો.

રાજા દશરથ કૈકયીને વચન આપે છે તે આખા રામાયણનો મુખ્ય આધાર છે. જો કે [illegible] થઈને વચન દેવાઇ ગયું છતાંય તે પાળવું એ પરમાવશ્યક હતું. જ્યારે રાજા દશરથના [illegible] કૈકેયીએ રામચંદ્રને વનવાસ દેવાનું કહ્યું, ત્યારે રામને વનવાસ જવાની આજ્ઞા રાજાએ [illegible] પડી. આવી આજ્ઞા આપવાથી રાજાને એટલું તો દુઃખ થયું કે પોતાના પ્રાણ પણ સમર્પી પડ્યા. સત્યજ કહ્યું છે કે,

रघुकुल रीति सदा चली आई । प्राण जाहि अरु वचन न जाई ॥

રાજા દશરથના દેહાવસાન બાદ જ્યારે ભરત રામચંદ્રજી પાસે ગયો અને તેમને [illegible] આવવાનું કહ્યું, ત્યારે રામચંદ્રજીએ કહ્યું કેઃ—"ચૌદ વર્ષસુધી વનમાં રહેવાની પિતાજીની [illegible] છે, એટલે પિતુરાજ્ઞાનો ભંગ કરી શકતો નથી." ત્યારબાદ જાબાલિઋષિએ પણ રામચંદ્રજીને સમજાવ્યા, પણ રામચંદ્રજી તો દૃઢ રહ્યા. આ વખતે રામચંદ્રજીએ સત્યની જે પ્રશંસા કરી [illegible] વાંચવા યોગ્ય છે.

મહાભારતમાં પણ આવીજ રીતે સત્યનો મહિમા વર્ણવવામાં આવ્યો છે. ભીષ્મની [illegible] હતી કે, સ્ત્રીપર હું શસ્ત્રપ્રહાર કરીશ નહિ. આ પ્રતિજ્ઞાનુસાર ભીષ્મે શિખંડીનાં [illegible] પોતાના પ્રાણ ત્યજી દીધા; પરંતુ શસ્ત્ર ચલાવ્યું નહિ. આજ મહાભારતમાં વળી પણ [illegible] કે, સહસ્ર અશ્વમેધ અને એક સત્ય ત્રાજવામાં તોળવામાં આવે તો સત્યનું પલ્લું ભારે [illegible] સહસ્ર અશ્વમેધથી ચઢી જશે. જ્યારે દુષ્યંત શકુંતલાને ઓળખી શક્યો નહિ અને પોતાની [illegible] તરીકે તેનો અંગીકાર કર્યો નહિ, ત્યારે શકુંતલાએ દુષ્યંતને કહ્યું કેઃ—"હે રાજન્! આપ [illegible] રહુને પૂછી જુઓ. સમજતા નહિ કે હું એકલી છું. આપ આપના હૃદયસ્થ પુરુષને [illegible] નથી. તે આપનાં દુષ્કર્મોને જાણે છે. તેની સામે આપ પાપ કરી રહ્યા છો. પાપી મનુષ્ય [illegible] સમજે છે કે, પોતાને કોઇ દેખતુંજ નથી. આ ખોટું છે તેને પોતાના હૃદયસ્થ સનાતન [illegible] દેવતાઓ દેખે છે."

શતપથ બ્રાહ્મણમાં અરુણ-ઔપવેશીએ પોતાના મિત્રના પ્રશ્નનો જવાબ દેતાં કહ્યું કે, [illegible] અગ્નિ રાખવાવાળાઓને તો મૌનવ્રતજ ધારણ કરવું પડે છે; કારણ કે તેમને માટે [illegible] છે અને જ્યારે મૌનવ્રતનુંજ અવલંબન કરી શકાય, ત્યારેજ અસત્ય ત્યાજ્ય થઇ [illegible]

સ્મૃતિઓમાં પણ આવાજ પ્રકારનો સત્યનો મહિમા વર્ણવવામાં આવ્યો છે. [illegible] છે કે, "વનમાં આશ્રમો બાંધી રહેવાથી, સાંપ્રદાયિક વિધિઓનું પાલન કરવાથી કે [illegible] [illegible] ધર્મ થતો નથી. ધર્મ તો કર્મથીજ થાય છે. જે કાર્ય તમે તમારામાટે [illegible] તે અન્યમાટે પણ કરતા નહિ."

મનુસ્મૃતિમાં પણ લખ્યું છે કે, "[illegible] એમ સમજે છે કે અમારા પાપકર્મોને કોઇ [illegible] નહિ; પરંતુ તેમને તો તેમનું અંતઃકરણ અને દેવતાઓ દેખે છે."

[illegible] સત્કાર્યો કર્યાં હોય; છતાંય તે [illegible] [illegible] છે. વસિષ્ઠસ્મૃતિમાં લખ્યું છે કે, "સત્ય વ્યવહાર [illegible] [illegible] નહિ. સત્ય બોલો, અસત્ય નહિ. પરમાત્મા તરફ [illegible] [illegible] નહિ."

[illegible]

ગુરુ ગોવિંદસિંહ

(શ્રીમાન ટી. એલ. વાસ્વાની, એમ. એ. ના "પ્રભાકર"માં છપાયેલા ભાષણ ઉપરથી)

તમે કહો છો કે, તમને ગુરુ ગોવિંદસિંહજીનું અભિમાન છે. શું તમને ખરું અભિમાન છે ? અમને એક ભિખારી લાગુ પડી છે અને તે ભૂલી જવું તે છે. અમે પોતાને ભૂલી ગયા. આપણા ઐતિહાસિક વીરોને ભૂલી ગયા અને આપણી જાતિના આદર્શોને ભૂલી ગયા.

હું બધા ધર્મો અને બધી જાતિઓનું જ સન્માન કરું છું. પણ નમ્રતાની સાથે મારે કહેવું જોઈએ કે, સભ્યતા અને આદર્શવાદિતામાં ભારતના ઇતિહાસની બરોબર બીજા કોઈ દેશનો ઇતિહાસ નથી. ભારતનો ઇતિહાસ મને શાસ્ત્રોની સમાન પુનિત છે. તે મારે માટે પંચમ વેદ છે. તમારામાંથી કેટલા લોક એ જાણતા હશે ! કેટલા પોતાના જીવનમાં તેની કદર કરતા હશે !

સાગ્રમના એક વીરે એક સભામાં બોલતાં ખેદની સાથે કહ્યું હતું:–'હું સંતાનહીન છું. મારું હૃદય એટલા માટે દુઃખી છે કે જાતિસેવામાટે અર્પણ કરવા મને પુત્ર નથી.' બધા યુવકોએ ઉઠીને એકદમ ઉત્તર આપ્યો:–'મહાશય ! અમે આપના પુત્ર છીએ.' તમારામાંથી કેટલા જણા ગુરુ ગોવિંદસિંહના પુત્ર થવા ઇચ્છુક છો ?

કેટલાએક આવીને મને કહે છેઃ–' હવે તો આ દશ ગુરુઓની વાતો ભૂતકાળની થઈ ગઈ છે.' હું નમ્રતાપૂર્વક કહીશ કે, 'આ વાતો નાશ પામેલાં પુસ્તકોની નથી, પરંતુ જીવની જાગતી ભેરી છે.' ગુરુ ગોવિંદસિંહના જીવનમાં વર્તમાન ભારતમાટે એક જ્વલંત અપીલ છે.

કેવું મહાન ચરિત્ર છે ! ગુરુના જીવનને વાંચો ! તેઓ પહાડપર ધ્યાન કરે છે. આકાશવાણી થાય છેઃ–'પુત્ર ! સંતોની રક્ષા અને પાપીનો નાશ કરો.'

ગુરુ ગોવિંદસિંહના કાળમાં ભારતપર ઔરંગઝેબ રાજ્ય કરતો હતો. તે ઘણી વિચિત્ર વ્યક્તિ હતી. તે શાકાહારી હતો. દારૂનો તિરસ્કાર કરતો હતો. વ્યક્તિગત જીવનમાં તે બહુ સારો હતો. તે ભક્તિભાવથી કુરાન ભણતો; પરંતુ તેણે એ અનુભવ નહોતો કર્યો કે, ધર્મ બળથી નથી ફેલાતો, કારણ કે ધર્મ તો પ્રેમ છે.

અઢીસો વર્ષ પહેલાંની વાતોને સાંભળીને મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, ઔરંગઝેબદ્વારા કરાયેલા અનાચારો અને અત્યાચારોને હિંદુઓએ કેવા સહ્યા હતા ! ! ! હિંદુસમાજમાં એ અદ્ભુત શક્તિ શામાટે છે ! એણે ઘણું સહન કર્યું છે અને ઘણું જીત્યું છે. હિંદુસમાજની આ શક્તિ આજે દબાઇ ગઇ છે. વાસ્તવિક રીતે તમે કમજોર નથી, પણ તમારી શક્તિ કેદમાં છે. તે સાંકળોથી બંધાયેલી છે. આ સાંકળો ક્રૂર રિવાજોની છે. મિથ્યા અભિમાનની છે. આ સાંકળોને તોડી નાખો તો તમે હિંદુજાતિનો પુનરુદ્ધાર કરી શકશો.

જંજીરોને કોણ તોડશે ? ગુરુ ગોવિંદસિંહ. જેમના સંબંધમાં તમારી સામે હું ભાષણ દઈ રહ્યો છું, તેમણે રાષ્ટ્રને બચાવવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ બલિદાન કરી દીધું. તેમણે પોતે પોતાના પિતાને પ્રજાને માટે બલિદાન કરવાનું કહ્યું. ગુરુએ પોતાના પિતાને કહ્યું કેઃ—' તમારા કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ બીજું કોઇ નથી.' અને જ્યારે ગુરુ તેગબહાદુરના શહીદ થવાના સમાચાર આવ્યા ત્યારે ગુરુ ગોવિંદસિંહને જરા પણ દુઃખ થયું નહિ. વીરોના શબ્દકોષમાં 'ઉદાસી' શબ્દ છેજ નહિ. તેઓ કેવળ એકજ મંત્ર જાણે છે અને તે મંત્ર છે શક્તિનો. ગુરુ ગોવિંદસિંહ બહાદુર હતા. તેઓ પોતાના પિતાના મૃત્યુને ઈશ્વરીય ઉદ્દેશ્ય સમજતા હતા. તેમણે ગુરુ પાસેથી ૯ વર્ષની ઉંમરમાં પોતાના ધર્મ અને રાષ્ટ્રની રક્ષામાટે તરવાર ધારણ કરી હતી. ગુરુ ગોવિંદસિંહે પિતાને જે વચન આપ્યાં હતાં, તે તેમણે પુરાં કર્યાં. ગોવિંદસિંહ એક વીર યોદ્ધા હતા. તેમણે પોતાના આદર્શની રક્ષામાટે પોતાનું સર્વસ્વ અને છેવટે ચાર પુત્ર સુદ્ધાંને બલિદાન કરી દીધા.

પોતાના પાંચ પ્રિય ચેલાઓને ગુરુએ કહ્યું છેઃ–' પહેલાં મૃત્યુને સ્વીકારો. દરેકની રજ બની જાઓ અને પછી મારી પાસે આવો.' શું આ શબ્દોમાં આજના ભારતમાટે સંદેશ નથી ?

ગુરુ કહે છેઃ–' મૃત્યુનો સ્વીકાર કરો.' જો કોઇ રાષ્ટ્ર જીવિત રહેવા ઇચ્છતું હોય તો તેણે મૃત્યુથી ન ડરવું જોઇએ; પણ તેણે મુક્તિની દૈવી યુક્તિ સમજવી જોઇએ. કષ્ટો સહન કરવામાંજ રાષ્ટ્રોનો પુનર્જન્મ છે, કોમળતાજ અમારું પાપ છે. જેઓ ખરું જોતાં વિનમ્ર હોય છે, તેઓ

કમજોર નથી હોતા. 'પહેલાં મૃત્યુનો સ્વીકાર કરો, રજ બની જાઓ' એ સિદ્ધાંત આજ કેટલા માને છે? સેવાના સન્માર્ગપર ચાલનાર કેટલા પુરુષો છે! અમારા ભાગલા ને તડોના મૂળમાં અહંકાર છે. આથી એક જાતિ બીજી જાતિ સાથે, એક વર્ગ બીજા વર્ગ સાથે, એક સમાજ બીજા સમાજ સાથે અને એક ભાઈ બીજા ભાઈ સાથે મળીને નથી રહેતા અલગ પડી જાય છે. અહંકાર રાખીને અમે દીન અને નિર્બળોને વિસારી દીધા છે. ગુરુ દીન અને દુઃખીઓને પોતાના પુત્રની પેઠે છાતીએ લગાવતા હતા. ગુરુ તેમને કેટલો પ્યાર કરતા હતા! જો ગુરુના બતાવેલા માર્ગપર અમે ચાલવા ઇચ્છતા હોઇએ તો અમારે દુઃખીઓની સેવા કરવી જોઇએ. ગુરુના પરિવારમાં અસ્પૃશ્યો નહોતા, બધા ભાઇ ભાઈ હતા. તેમણે કહેલો મૃત્યુનો સ્વીકાર અને પ્રેમ તથા વિનમ્રતાની સાથે ગરીબોની સેવા કરવાના મહાન સંદેશમાં ભારતના કલ્યાણની આશા છે.

તેમનો સંદેશ છેઃ–' પહેલાં મૃત્યુનો સ્વીકાર કરો, પ્રત્યેક રજ બની જાઓ અને પછી મારી પાસે આવો.'

'માનવજીવનનું ધ્યેય અને સાફલ્ય'

(લેખકઃ–રામદાસ જે. રૂપારેલ. 'સાહિત્ય' માસિકમાંથી)

વિશ્વમાં દરેક માનવપ્રાણીને જન્મીને અનેક કાર્યો કરવાનાં હોય છે અને તેમાં તે સાફલ્ય પામવાની આકાંક્ષા રાખે છે; પરંતુ કેટલાએકોનું જીવનધ્યેય અચોક્કસ હોવાને કારણે, તેઓ પોતાનાં કાર્યોમાં પાર પડી શકતા નથી. કોઇ પણ કાર્યોમાં ધ્યેયનું દઢપણું આવશ્યક છે.

મનુષ્યજીવન શામાટે? જન્મીને શું કરવાનું છે? વગેરે વિષયોપરત્વે, ઘણાં થોડાંજ મનુષ્યો વિચાર કરતાં હશે; જ્યારે કેટલાકો ફક્ત લૌકિક વ્યવહારમાં રચ્યાંપચ્યાં રહી, પોતાનું જીવન ગમેતેમ રીતે પસાર કરે છે. નથી હોતાં તેમનાં જીવનમાં આનંદ કે ઉલ્લાસ, કે નથી હોતા કોઇ પણ પ્રકારના અભિલાષ. કારણ? તેમનો જીવનક્રમ નિયમિતપણે રચેલો હોતો નથી. ક્રમબદ્ધ જીવન મનુષ્યોને ઉન્નતિને શિખરે પહોંચાડે છે.

મનુષ્યજીવનપર ચર્ચા કરતાં પહેલાં, મનુષ્યોત્પત્તિવિષે વિચાર કરવાની અને જાણવાની આ સ્થળે જરૂર પડશે અને તે અત્રે યોગ્ય ગણાશે, એમ હું માનું છું.

સૃષ્ટિના આરંભમાં પ્રજાપતિના શરીરમાંથી ચાર વર્ણો તથા આદિદેવોની ઉત્પત્તિ થઇ છે, એમ હિંદુધર્મના શાસ્ત્રકારો કહે છે; અને સૌ કોઇ માને છે તથા તેને મહાભારતાદિક ઇતિહાસોમાંથી પણ પુષ્ટિ મળે છે, કે જેમાં "નારદ વગેરે દશ ઋષિઓ, બ્રહ્માના જૂદા જૂદા અવયવોમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે" એમ જણાવેલું છે. તે પરથી માની શકાય છે કે, સૃષ્ટિના આરંભમાં સૃષ્ટિ મૈથુનધર્મ વિનાની હતી. મનુ ભગવાન તથા શતરૂપાથી મૈથુનસૃષ્ટિનો આરંભ થયો છે–અર્થાત્ મનુ ભગવાન સૃષ્ટિના સરજનહાર થયા. જગતનું જનકત્વ મનુભગવાનને મળેલું છે અને એમ પણ કહેવાય છે કેઃ–"મનુભગવાન થકી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા, "મનુજ" મનુ થકી જન્મેલી કહેવાય છે અને તે પરથી "મનુષ્ય" કહેવાય છે." આ પરથી મનુભગવાન સૃષ્ટિને મૈથુનધર્મવડે ઉત્પન્ન કરનારા પિતા છે, એમ માનવાને સબળ કારણ મળે છે. અસ્તુ: આ પ્રમાણે સૃષ્ટિનો તેમજ ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ છે.

આર્યાવર્તમાં પુનર્જન્મની ભાવના ઘણી મહત્ત્વની અને મનુષ્યજીવન સાથે સંબંધ ધરાવનારી છે. "જેવી મતિ, તેવી ગતિ"–અર્થાત્ મન, વાણી તથા કાયાથકી જેવાં કર્મો કરવામાં આવે તેના પ્રમાણમાં શુભાશુભ ફળ મળે; અને તેને અંગે ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ યોનિમાં જન્મ ધારણ કરવો પડે તથા તે "જન્મ" ને "પુનર્જન્મ" કહેવાય. પુનર્જન્મ મનુષ્યની વાસનાપર આધાર રાખે છે અને તેટલામાટે વાસનાપર વિજય મેળવવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

ગત જન્મનાં કર્મો પ્રમાણે આત્માને આગામી જન્મમાં કાર્યો કરવાનાં હોય છે અને તે કર્મોનો વ્યવસ્થિત કાળ, તેજ "જીવન." જીવન એટલે આયુષ્યનો ક્રમ, મૃત્યુલોકપર અમર આત્માની સફર. મૃત્યુલોક કર્મભૂમિ છે અને સ્વર્ગલોક ભોગભૂમિ છે. કર્મભૂમિમાં કરેલાં કામો પ્રમાણે ભોગ ભોગવવા, સ્વર્ગ અને નર્કની યોજના યોજાઈ છે. "જો નર કરણી કરે, તો નર

...યુ હોય." અર્થાત્ સર્વોત્તમ કર્મો કરીને મનુષ્યમાંથી "દેવ" બની શકાય છે. કર્મ વિના
...ન નથી અને તેટલાજ માટે કર્મો કરવા માનવજન્મની જરૂર છે.

જીવન એ યાત્રા છે અને તેમાં અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ અનુભવ થાય છે. ધર્મનિ-
...જીવનને ઘણીવાર આત્મ સ્થિતિ કરતાં, ...સ્થિતિની અપેક્ષા થાય છે; અને તે જીવનની
...મ ધ્યેયોમાંહેનું એક ધ્યેય છે. જીવનમાં અનેક અનંત શક્તિઓ સમાય છે. તે જાણવામાટે,
...સવવામાટે, અસાધારણ બુદ્ધિની જરૂર છે. પક્ષીઓને ઉડવામાટે જેમ બે પાંખો છે, તેમ મનુ-
...ને જીવનસાફલ્યમાટે "જ્ઞાન" અને "કર્મ" રૂપી બે પાંખોની આવશ્યકતા છે.

માનવપ્રાણીનાં સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એ બન્ને શરીરો તેના અંતઃકરણને આધીન રહે છે. સારા-
...નો વિચાર કરવો, વસ્તુને જાણવી, ઓળખવી, મનન કરવું અને પોતાપણાનું અભિમાન ધરવું
...બધાં અંતઃકરણનાં મુખ્ય લક્ષણો છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એવા ચાર વિભાગો તત્ત્વ-
...એ યોજ્યા છે. જીવનસાફલ્યમાટે અંતઃકરણ સંસ્કારી બનાવવું જોઇએ. માનવીઓપર જન્મતાં-
...જ સાથે અન્નપ્રાશન, જાતકર્મ, નિષ્ક્રમણાદિક સોળ પ્રકારના સંસ્કારો થાય છે; પરંતુ તે અંતઃ-
...રણશુદ્ધિમાટે, મારા મત મુજબ જરાએ ઉપયોગી નથી.

મનુષ્યજીવન પરોપકારી, નૈતિક, ધાર્મિક અને આદર્શ હોવું જોઇએ. પરોપકાર એજ જીવન-
...ા સુંદર રાહ છે.

"સંસારસુ સરસો રહે, ને મન મારી પાસ; સંસારમાં લેપાય નહિ, તે જાણ મારો દાસ."

જેવી રીતે કમળપત્ર પાણીમાં હોવા છતાં પાણીથી દૂર છે, તેજ પ્રમાણે જે સંસારી સંસાર-
માં રહીને તેના મોહપાશથી દૂર રહી સંસાર પાર ઉતરે, તો તે આદર્શ સંસારી છે.

મનુષ્યધ્યેયના પ્રકાર ખાસ કરીને સંસ્કાર પ્રમાણે પડાય છે અને તેની સાથે દેશકાળ પણ
ગૌણ ભાગ ભજવે છે. કેટલાંક ભોગી અને વિલાસી હોય છે, તેમજ કેટલાંક સ્વાર્થી અને પર-
...ર્થી હોય છે, ત્યારે કેટલાંક ત્યાગી અને મુમુક્ષુ હોય છે.

આદર્શ લૌકિક વ્યવહાર, એ મોક્ષપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે. "મોક્ષ" એ જીવનનું સર્વોત્તમ અને
...માન્ય ધ્યેય છે અને તેની પ્રાપ્તિ સંયમી તથા સંસ્કારી જીવન ગાળવામાં સમાઇ છે અને ઘ-
...જ થોડા પ્રમાણમાં મનુષ્યો તેને પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી નિવડે છે; કારણ કે મનુષ્યોનો સામાન્ય
...ભાવ ભોગી અને વિલાસી તથા સ્વાર્થી હોય છે, પરંતુ જો મનુષ્ય ધારે તો તે સહેલાઇથી પ્રાપ્ત
...ી શકે ખરો, એ નિર્વિવાદ છે. સાંસારિક વિષયોમાં જે નિષ્ણાત હોય છે, તેજ પરમાર્થ સાધી
...કે. સ્વાર્થ અને પરમાર્થ, એ સંસારના માર્ગો છે. અંતઃકરણ એ દેહરથનો સારથિ છે. સારથિ
...સ્કારી હશે તોજ જીવનનું સાર્થક થશે.

અંતઃકરણ સંસ્કારી બનાવવા માટે, પ્રથમ સંયમની જરૂર પડશે. વાસનાનો નાશ કરવો
...ડશે. સંયમ, શાંતિ, વિવેક, ભક્તિ, શ્રદ્ધા, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય, એ જીવનસાફલ્યના અનુપમ
...ાર્ગો છે અને તેનાજ વડે સંસ્કારી થઇ શકાશે. તથા આદર્શ ધ્યેય તો પ્રભુના પાદમાં વિરમ-
...ામાં સમાયું છે અને તે સંયમી મનુષ્ય સહજમાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સાંસારિક કર્મો નિષ્કામપણે કરવાથી આત્માની શુદ્ધ થાય છે. વાસનાનો નાશ, એજ
જીવનસાફલ્યનો સુંદર રાહ છે. પુરુષાર્થ પણ જીવનનું ધ્યેય ગણાય છે; અને તે ધર્મ, અર્થ,
તથા કામ તેમજ મોક્ષની ક્રમવાર પ્રાપ્તિમાં સમાયેલું છે.

મનુષ્યપ્રાણીની મહત્તા મહાન છે. સૃષ્ટિની શરૂઆતથી તે અત્યારસુધીની મહાન શોધખોળો
તથા સુધારા મનુષ્યોને આભારી છે અને તેટલામાટે માનવયોનિની મહત્તા વિશાળ છે.

મનુષ્યજન્મ, મોક્ષની ઇચ્છા અને મહાપુરુષોનો આશ્રય, દેવનો અનુગ્રહ હોય તોજ પ્રાપ્ત
કરી શકાય; છતાં પણ પુરુષાર્થી પુરુષ પોતાના પ્રભાવથી તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આદર્શ સંયમી થવાને સંસારત્યાગની જરૂર પડે છે, પરંતુ સંસાર ભોગવ્યાવિનાનો ત્યાગ
નિરર્થક ગણાય છે. સંસાર સેવ્યા પછીનો ત્યાગ આદર્શ હોઇ શકે; કારણ તે સમયે વાસના
તૃપ્ત થયેલી હોય છે, ભોગની ઇચ્છા હોતી નથી અને તેથી કરીને ત્યાગીના નિયમો સહેલાઇથી
પાળી શકાય છે.

સામાન્ય રીતે મનુષ્ય સંસારમાં રહીને સંપૂર્ણ રીતે ત્યાગી થઇ શકતો નથી, કોઇ વિરલજ તેમ કરી શકે છે. સામાન્ય પ્રકારના માનવોને માટે સંસાર સેવ્યા બાદ ... અવેશ કરી નીતિમય જીવન ગાળીને, જીવનનું પરમ ધ્યેય પ્રભુપ્રાપ્તિ મેળવવાનું છે. તે પ્રાપ્ત ઉત્તમ રાહ સમજપૂર્વકનો ત્યાગ છે અને તેમાંજ જીવનની મુક્તિ સમાઇ છે. તેજ સાફલ્ય છે.

સંસારી જો સંસારનું વિધિપૂર્વક સેવન કરે, તો તે ત્યાગીના કરતાં વહેલો ... તરી જાય; પરંતુ કમભાગ્યે વર્તમાનકાળમાં એવો વિધિયુક્ત આદર્શ સંસારસેવનમાં ... નથી. એજ ભારતવર્ષ છે, કે જેના ભૂતકાળમાં અસંખ્ય પુરુષો પોતાને તથા દેશને ... ગયા છે અને વિશ્વને કર્મ તથા ત્યાગના પાઠો શીખવી ગયા છે. તેજ આજનો કેવી દશામાં છે ! પરદેશીઓના પાદપ્રહાર સહન કરી રહેલો છે અને જીવનનું ધ્યેય ફક્ત ... રીતે જીવવામાં મનાય છે. એ કોનો વાંક ? દેશનો કે દેવનો ?

દેવોને પણ દુર્લભ એવા મનુષ્યાવતારને પ્રભુપ્રાપ્તિ અર્થે ઉપયોગમાં લેવો, એજ ... નવીની પવિત્ર ફરજ છે. એજ સર્વોત્તમ જીવનનું સાફલ્ય છે. માનવજીવનની સાર્થકતા તેમાંજ સમાઇ છે.

નીતિ અને ધર્મમાટે જે નિયમો ઘડાયા હોય છે, તે ધર્મ કહેવાય છે અને તેને અનુસ... રનાર મનુષ્ય ધાર્મિક કહેવાય છે. તેમ ન કરનાર સમાજનો તેમજ પ્રભુનો ગુન્હેગાર ... છે. યાદ રાખવું કે, ધર્મ રક્ષણમાટે છે, નહિ કે ભક્ષણમાટે. ધર્મ ધર્મનું રક્ષણ કરે છે. કોઇ પણ મનુષ્ય જો ધર્મનું યથાર્થ રીતે પાલન કરે, તો ધર્મ તેનું અવશ્ય રક્ષણ કરે. એ સનાતનસિદ્ધ સિદ્ધાંત છે. ધર્મપાલન એ અંતઃકરણ પવિત્ર કરવાનું સાધન છે અને તેજ પ્રમાણે સંયમ તથા નીતિ મનુષ્યજીવનને ઉત્તમ, સંસ્કારી અને સફળ બનાવવાનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

ધ્યેય અને તેના સાફલ્ય સાથે, મનુષ્ય પોતાનું જીવન સંસારમાં કેવી રીતે પસાર કરે છે ! તે જાણવાની પણ અત્યારે ખાસ જરૂર છે. આ વિષે આ સ્થાને યથાશક્તિ વિવરણ ... અસ્થાને નહિ ગણાય.

મનુષ્યજીવનપર દેશકાળનું વાતાવરણ ઘણી સારી રીતે અસર કરે છે. પાંચ હજાર ... પૂર્વેના મનુષ્યનાં ધ્યેયો અને આધુનિક માનવીઓનાં ધ્યેયો ! ! ! એ બંનેમાં ઘણો તફાવત નજરે પડે છે. તેનું કારણ ? દેશની આધુનિક દશા. આપણે હવે પાંચહજાર વર્ષો પૂર્વેના ... નવજીવનપર અને તેમની દશાપર ઉડતી નજર નાખીએ.

તે સમયના મનુષ્યો સંપીલા અને કળાકૌશલ્યમાં પ્રવીણ હતા. સંસ્કૃત વાણીનો ... ફેલાવો હતો. લોકો આધ્યાત્મિક વિષયના અભ્યાસી હતા. પરદેશસાથેના વાણિજ્ય થકી, આર્થિક સ્થિતિમાં સુંદર વધારો કરતા હતા. રાજવ્યવસ્થા ઘણી ઉત્તમ હતી. લોકો ચતુર અને ... હતા. સમૃદ્ધ અનહદ હતી અને ભરતખંડની કીર્તિ સમસ્ત ભૂમંડળમાં સર્વોત્તમ હતી.

હવે અર્વાચીન સ્થિતિ ભાળીએ......

રાજ્યક્રાંતિને અંગે મનુષ્યજીવનમાં અજબ ફેરફાર થયો છે. પરદેશી, વિલાસી અને સ્વાર્થી રાજ્યકારોના કારણે મનુષ્ય તથા દેશની સર્વ રીતે સંપૂર્ણ પાયમાલી થઈ રહી છે. "યથા રાજા તથા પ્રજા" ના ન્યાય પ્રમાણે, પ્રજામાં પરદેશીઓના તમામ દુર્ગુણો પ્રવેશ્યા છે. પ્રજા વિલાસી, સ્વાર્થી અને નિર્વીર્ય બની છે; અને લોકોમાં આત્મવિધિત્સા, અભિમાન વગેરે દુર્ગુણો વધ્યા છે; તેથી કરીને પ્રજાના આયુષ્યના ક્રમનો ભંગ થયો છે–અર્થાત્ પ્રજા અલ્પાયુષી થઈ છે.

આવા સંજોગોમાં મનુષ્યો ધ્યેયવિનાના જીવે છે; અને ધ્યેયવિનાનું "જીવન" ... વિનાના ઢોર જેવું છે. મનુષ્યજીવનની ઉન્નતિમાટે, ખરૂં જીવન જીવી જાણવામાટે, તેમજ જીવન સાર્થક કરવામાટે કોઇ મહાપુરુષની જરૂર છે.

વેદવેદાંતનાં રહસ્યો સમજાવવા, સમાજનો સડો દૂર કરવા, કર્મસૂત્રના મંત્રો સુણાવવા, કોઈ જ્ઞાનીઓની આવશ્યકતા છે.

દેહનૌકાને સંસારસાગરમાંથી તારીને મોક્ષકિનારે પહોંચાડનાર જ્ઞાનરૂપી સુકાનીની જીવન સાફલ્યમાટે જરૂર છે. પ્રભુ તે પાર પાડે, એજ અભ્યર્થના.

પુરોહિતનું બલિદાન !

('પ્રતાપ' તા. ૫-૩-૧૯૨૭ ના અંકના મુખપૃષ્ઠપરથી સાભાર ઉદ્દ્ધૃત)

પુરોહિતઃ-રાણાજી ! તમને બન્નેને આ શું સૂઝયું ? ક્ષત્રિયની તરવાર ભાઇ ભાઈના ગળાપર ! ! આ નરવીરોની ભૂમિનો આ શો અધઃપાત ! રાણાજી ! ચિતોડનું સત્યાનાશ વળી જશે. તલવારના આ ભાઇને ગળે નથી, એ ચિતોડને ગળે જાણજો. દુશ્મનો ઝઝૂમી રહ્યા છે; ચિતોડ ર ઘોર આફત લટકી રહી છે; આ વખત ભાઇભાઇનાં ગળાં કાપવાનો ? પૃથુરાજે અને જયચંદે ોને આર્યાવર્ત ગુમાવ્યું, એ યાદ છે ? યાદ કરો ! તમારા પ્રતાપી પૂર્વજોનું વીરત્વ સંભારો ! ોડ તમારો મોંઘો વારસો છે. બલિદાન અને શિરસમર્પણની આ ભૂમિ ભારતની કીર્તિનો ખ-ો છે. ભાઇ ભાઇ કપાઇ મરશે, તો એની રક્ષા કોણ કરશે ? એના રક્ષકો એકમેકના ટોટા સશે તો ચિતોડનું શું થશે ! તમારી સમશેરો-તમારૂં વીરત્વ-તમારી શક્તિ શત્રુઓ સામે વાપ-ો ! ભાઈ ભાઈની આ તકરાર ચિતોડના નાશની ઘોર ખોદે છે. જો ચિતોડની દાઝ દિલે હોય, આ હાથ આ રીતે લોહીથી ખરડાતા બચાવો અને વેર ભૂલીને ભાઇએ ભાઇ ભેટો ! આ ાહ્મણના આશીર્વાદ છે કે...

શક્તસિંહ—ચિતોડ ! અરે ચિતોડ તો હવે મોગલોનું છે. ગોરદેવ ! એ વિદ્વત્તાનાં શાસ્ત્રો ોરીના માંડવામાં સંભળાવજો. શક્તસિંહ હવે આ વેર નહિ ભૂલે. કાં તો હું નહિ કે કાં તો આ મિથ્યાભિમાની પ્રતાપ નહિ. ચિતોડ જશે તો એવાને પાપે જશે. આ અપમાન કરતાં ચિતોડ દુશ્મનનું થાય, એ શું બહેતર નથી ? જાઓ, દૂર જાઓ; નહિતર તમે નાહક હણાઈ જશો. (પુરોહિતને હડસેલે છે.)

પુરોહિતઃ—અધધધ ! આ શું સાંભળું છું ! આ બ્રાહ્મણનું અપમાન ? ઓ નરાધમ ! લે ! હું આ ઉભો ! ચલાવ તારી એ પાપિણી તરવાર, આ ગળે ચલાવ ! ક્ષત્રિયો ધર્મ ભૂલ્યા, જાત ભૂલ્યા, ટેક ભૂલ્યા, દેશ ભૂલ્યા, ત્યાં બ્રાહ્મણની જીંદગી શા કામની ! હાય ! રજપૂતાનાનો વિનાશ હવે અચૂક છે ! ઓ ઉગ્ર આકાશ ! તારા વજ્રનિપાતનો વરસાદ ! ઓ પ્રતાપી માર્તંડ ! તારી આગની જ્વાલાઓ પ્રકટાવ ! ઓ મેઘ ! તારા પ્રલયથી આ ધર્મભ્રષ્ટ ભૂમિનો નાશ કર ! ઓ ઉડુગણો ! આ પતિત ભૂમિ ઉપર તૂટી પડો ! ઓ દિગ્ગજો ! આ હૃદયશૂન્ય માનવજાતિનો ભાર હલકો કરો ! ઓ શેષ ! તારી ફેણ સમેટાવ ! ઓ દેવાધિ દેવો ! તમારાં આયુધોથી આ આર્યત્વવિહોણી ભૂમિને આસુરી તત્ત્વોથી ઉગારો ! ઓ નવખંડ પૃથ્વીને વિંટાયેલા અપાર રત્નાકર ! તારાં અમાપ જળમાં આ અધર્મી જાતિને સમાવી દે ! તપસ્વીઓની યોગસમાધિશા, માનવલોક અને સ્વર્ગલોકની શીદીશા, ઓ ધુર્જટિ હિમાદ્રિ ! તારી અચલતા છોડ અને આ આચાર, કર્મ અને ધર્મભ્રષ્ટ મનુષ્યો ઉપર તૂટી પડ ! ઓ કૈલાસવાસી ત્રિપુરારિ ! તમારૂં ત્રીજું લોચન ખોલો અને ભારતમાંથી અધર્મને બાળીને ભસ્મ કરી નાખો ! નથી-નથી-ભારતમાં હવે આર્યત્વ નથી, ક્ષત્રિયોમાં ક્ષત્રિયત્વ નથી, બ્રાહ્મણોમાં બ્રહ્મત્વ નથી, આર્યત્વનાં ઓજસ નથી ! જે ભૂમિમાં નરરત્નો પાકયાં, તે ભૂમિમાં પથરા નીકળ્યા ! જે આર્યબાળાને-સતીને ખોળે વીર કેસરી ધર્મમૂર્તિ અમર પુરુષો જન્મ્યા, તે ખોળે ભાઇ ભાઇના વેરી જન્મ્યા ! એ સતીઓ-એ શૂરી ક્ષત્રાણીઓ ચોધાર આંસુએ રડે છે ! ભડભડાટ બળતી આગમાં હસતે મોઢે દેહ ભસ્માવી દેનાર એ ભારતની દેવીઓ આજે લાજે છે ! હા ! ભારત એના શત્રુઓનું વિહારભુવન થશે. આજે એક શત્રુ હશે, પણ યાદ રાખજો એ એકના અનેક તમારે પાપે આ ભૂમિમાં ઉભરાશે ! આજે પ્રતાપ અને શક્તસિંહ કપાઈ મરશે; પણ યાદ રાખજો કે એ આગ સમસ્ત ભારતમાં, કોમેકોમમાં અને ઘેરેઘેર સળગશે ! અને ભાઈ ભાઈના વિનાશના એ દાવાનળમાં આ પ્રાચીન ભૂમિનાં પુરુષાર્થ, ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો નાશ થશે. ઓહ ! આ મારાથી નથી જોવાતું ! ચિતોડની ભસ્મ જોવાને, ચિતોડનાં પુત્ર માંહે માંહે કપાતાં જોવાને, ચિતોડની ચિરનિદ્રાના અભિષેક [illegible] હું મારો દેહ, એ અભાગીઓના આજે ભૂદેવના રક્ત [illegible] ! હવે [illegible] ! નમસ્કાર [illegible] તે પહેલાં હું આ ભૂમિનો ત્યાગ કરીશ. (પુરોહિત પેટના કટારીમાં [illegible] છે.)

...થી ઝેરી પદાર્થો "એપેનડીક્ષ" માંથી બહાર નીકળી આવે છે અને આખા શરીરમાં ...
... જાય છે. આથી મરણ થવાનો ભય પણ ઉભો થાય છે. બીજા કોઈ પણ દરદમાં આટલા-
...ના દરદ જેટલી તાબડતોબ વૈદ્ય સલાહ લેવાની જરૂર ઉભી થતી નથી અને આ સલાહ
...વામાં આવે તો ઘણી વખત દરદીઓને મરણના મુખમાંથી બચાવી લેવાય છે. પથરી સિવાયના
...રણગાંઠનો અટકાવ કરી શકાય છે; પણ આમ કરવાથી કબજીયાત અને "ટોનસીલાઇટીસ"
...થાય છે. આવી વખતે જેમ ઘણી વખતે કરવામાં આવે છે, તેમ દરેક ભોજન પછી દરરોજ
...તે આંતરડાં ખાલી કરવાં જોઇએ. આમાં કંઇ નવું નથી; પણ તે એજ છે કે, આપણે આપણા
...વાઓની સાદી રીતભાત અને સાદો ખોરાક ભૂલી ગયા છીએ. કેટલાકોએ આ વાત ૨૦૦૦
... પૂર્વે ગ્રીકો પર ઠસાવી હતી અને તે પણ બહુજ સરળ શબ્દોમાં. તેઓએ કહ્યું હતું કે,
'પ્રમાણસર ખોરાક એક વખત સારૂં ઝાડો લાવે છે અને અમારી તો તે એક આદત થઇ છે.'
...આ વાત આપણામાટે અને આપણા બંધુઓમાટે પણ સમજવાભરી છે.

આપણે એટલા બધા ઉદ્યોગી છીએ અને એ પણ નિરાશાજનક છે કે,આપણે આપણા બા-
ળકોમાટે પાણીના કુંડ પણ શાળાઓમાં રાખી શકતા નથી. આ એક દુર્ગુણ છે કે જેનો નિષેધ
ફક્ત છોકરાઓના માબાપોએજ નહિ પણ સમસ્ત સમાજે કરવો જોઇએ. આપણે આપણો
ખોરાક અને રીતરિવાજો એવી રીતે બદલવા જોઇએ, કે જેથી આપણને રોગો અને અકાળ
મૃત્યુ જેવો દંડ ન આપવો પડે. નવી આરોગ્ય સંસ્થા કે જેને વર્તમાનપત્રો ટેકો આપે છે તે
પ્રજાને આરોગ્યના ફાયદાઓ સમજાવવાનું ચાલુ રાખશે કે જે પ્રમાણે વર્તીનેજ પ્રજા રોગોને
ટાળી સંપૂર્ણ આરોગ્ય, સુખ અને આનંદ મેળવી શકશે. સારણગાંઠના દરદમાટે લોકોને કહો
કે અનો અટકાવ તમારા હાથમાંજ છે.

નવયુવકોં કો બસ્વાનીકા સંદેશ

('વર્તમાન' તા. ૨૭-૩-૨૭ ના અંકમાંથી સાભાર ઉધ્ધૃત)

ગુરુકુલ જયંતિ કે અખિલ-ભારતીય યુવક સંમેલન મેં આચાર્ય બસ્વાની ને સ્ફુર્તિપ્રદ વાણી
મેં કહા કિ, હમ લોગ શ્યામસુન્દર કૃષ્ણ કે સેવક હૈં. વહી હમારા ઇષ્ટદેવ હૈ, ઔર હમ ચાહતે હૈં
કી શ્રીકૃષ્ણ કે સંદેશ સે હમારે નવયુવકોં કા હૃદય ભર જાય.કોઇ કહતા હૈ કિ યહ શાંતિ યુગ હૈ;
કિન્તુ મેરા વિશ્વાસ હૈ કિ, યહ શાંતિ કા યુગ નહીં. યુવકોં કે કર્મ કા યુગ હૈ. મૈં હમેશ સે યુવકોં
કો પ્યાર કરતા રહા હું, ઔર મેરે હૃદય મેં અબ ભી યુવકોં કે પ્રતિ ઘોર-પ્રેમ કા સાગર
લહરા રહા હૈ. મેરા વિશ્વાસ હૈ કિ, પરમાત્મા કી અતુલ અનુકમ્પા સે યુવક હી નવિન
રાષ્ટ્ર કે નિર્માતા હો સકતે હૈં. લોગ કહતે હૈં કિ, ભારતીય યુવક ભટક રહે હૈં, નષ્ટ હો
રહે હૈં ઔર ઉનમેં કોઇ આશા નહીં; પર મૈં આશાવાદી હૂં. ઔર મૈં ભારત કા ઉદ્ધાર નવયુવકોં
દ્વારા દેખતા હૂં. મૈં રાત્રિ મેં એકાન્ત મેં આકાશ કે તારોં કો દેખતા હૂં, ઔર ઉસ સમય હ-
મારે હૃદયસે દર્દભરી આવાજ નિકલતી હૈ, ઔર સોચતા હૂં કિ ઇન્હીં તારોં ને રામ, કૃષ્ણ કે
ભારત કો, ગૌરવમય ઔર સમ્પન્ન ભારત કો, બલશાળી ઔર જગતગુરુ ભારત કો દેખા હૈ,ઔર
આજ યે દરિદ્ર, પરતંત્ર, ઘૃણિત ઔર અછૂત ભારત કો દેખ રહે હૈં. ઉસ સમય હમ અપની માતા
સે પૂછતે હૈં કિ, એ માઁ, તુને હમારે નવયુવકોં કી ઔર સે ક્યોં મુખ ફેર લિયા હૈ ? માતા કહતી
હૈ કિ, ભારત કે યુવક ઔર યુવતિયોં કી ઔર દેખો. વહી ભારત કા ઉદ્ધાર કરને વાલે હૈં. ઉન્હી
કે હાથોં મેં ભારત કા ભવિષ્ય હૈ, ઔર વે હી ભારત કી આશાલતા હૈં. ઇસિ પ્રેમ કે બદલે મેં
મૈં ઉનસે યહી ચાહતા હૂં કિ, વે સત્ય ધર્મ પર આરૂઢ રહેં.

એક જમાના થા કિ, જબ ભારતવર્ષ સારે સંસાર કા ગુરુ થા, કિન્તુ આજ વહ અછૂત
માના જાતા હૈ. હજારોં વર્ષ પૂર્વ ભારત સેંકડોં દેશોંપર શાસન કરતા થા. ભારત કો, સ્વતંત્રતા
કૌંસિલોં ઔર પાર્લામેન્ટ સે નહીં પ્રાપ્ત હોગી, વરન્ વહ યુવકોં કી શક્તિ કે હી બને મિલેગી.
ઇસ હેતુ યુવકોં કો નિયન્ત્રિત હોને કી અત્યંત આવશ્યકતા હૈ. આપને આદેશ કિયા કિ દેશ કે
હર ભાગ મેં, આશ્રમ ખોલે જાને ચાહિયે, જહાં પર યુવકગણ સત્ય ધર્મપર ડટ કર ભારત કા
ભાગ્ય-નિર્માણ કરને કે લિયે શિક્ષા પાકર તૈયાર હો સકે, જો ભારતીય ધર્મ કે ફૈલાને મેં સહા-
યક હોં. ભારતવર્ષ કેવળ અપને હી લિયે નહીં જીતા, વરન્ વહ સંસાર કી માનવતા કી-ભલાઈ

કે લિયે જીતા હૈ. યદ્યપિ ભારત માતા આજ મલિન, ઔર દલિત હૈ, તથાપિ મેરા વિશ્વાસ હૈ કિ, વહ અમિટ ઔર અમર હૈ.

આશ્રમોં કા ચલાને કે લિએ પ્રોગ્રામ કા જિક્ર કરતે હુએ આચાર્યને કહા કિ, **આશ્રમ કે પ્રત્યેક મનુષ્ય કો પ્રાચીન ભારતકા સંદેશ અવશ્ય પઢના ચાહિયે.** પ્રત્યેક આશ્રમવાસી કો દઢ ઔર સરલ હોના ચાહિયે; ક્યોંકિ સરલતા મેં હી બલ ઔર જીવન વાસ કરતે હૈ. સાદગી મેં શક્તિ હૈ, બલ હૈ, ઓજ હૈ. દેશ કે નવયુવક ફેશન કે ગુલામ હૈં, પર ફેશન મૂર્ખતા હૈ ઔર ઐસે પ્રકાર મૂર્ખતા કે પીછે હમારે નવયુવકોં કો નહીં પડના ચાહિયે. હમારે ઋષિમુનિ, ઔર પૂર્વજ સાદે થે. ×××××× યુવકોં કો ફેશન કા દાસ ન હોના ચાહિયે, ક્યોંકિ ફેશન કા અર્થ મૂર્ખતા હૈ. પ્રત્યેક નવયુવક કો મહાપુરુષોં કી જીવનિયોં કા અધ્યયન કરના ચાહીયે ઔર ઉનકે પદચિન્હોં કા અનુસરણ કરના ચાહીએ. મહાત્મા સુકરાત ને યુવકોં કો યહી ઉપદેશ દિયા થા કિ, અપને કો પહિચાનો. હમ આજ દેખતે હૈં કિ, હમારે નવયુવક અપને દેશ કે પ્રાચીન ગૌરવ કો ભૂલતે જા રહે હૈં. **પર ભારત કી સ્વતંત્રતા કે લીએ નવયુવકોં કો ઉસ પ્રાચીન** ગૌરવ કો અપ**નાના હોગા. ઉન્હેં રામાયણ, મહાભારત, ગીતા આદિકા અધ્યયન કરના હોગા.** ઔર પાંચવાં મંત્ર–અન્તિમ પદ સબસે મુખ્ય સેવા હૈ, ઔર આશ્રમ કે પ્રોગ્રામ મેં ઇસકા મહત્વ બહુત હી અધિક બઢા હુઆ હૈ, રાષ્ટ્ર–નિર્માણ બ્રહ્મચર્ય–નિર્માણ કે અતિરિક્ત અન્ય વસ્તુ નહીં હૈ. અતએવ યુવકોં કો બ્રહ્મચર્ય કો દઢ કરના ચાહિયે.

ભારત મેં યહ એક ભારી દુર્ગુણ હૈ કિ, વહ પશ્ચિમ કા ઉપાસક બનતા જા રહા હૈ. મૈં પશ્ચિમકી સ્વાધીનતા, કારીગરી, બુદ્ધિચમત્કાર–સબકો પ્યાર કરતા હું, પરન્તુ જો પશ્ચિમ હમારે પૈરોં મેં બેડિયાઁ ડાલતા હૈ, ઉસકી કઠોર ઔર કરુણાહીન સભ્યતા કો મૈં સહન નહીં કર સકતા. મૈં ચાહતા હું કિ, પ્રત્યેક યુવક પાશ્ચાત્ય–સભ્યતા કે સમસ્ત ચિન્હોં ઔર વિચારોં કો અપને ઉપર સે ઉતાર ફેંકે, ઔર ભારતીયતા કો ગ્રહણ કરે. (હર્ષ) અંત મેં આચાર્યને હૃદય–બીણા કે તારોં કો ઝંકાર દેને વાલે મર્મસ્પર્શી શબ્દોં મેં યુવકોં સે અપીલ કી કિ, "જાઓ, પ્રિય નવયુવકો! સંસાર કો જાઓ! સત્યતા, ધર્મ ઔર પ્રેમ કે રાજ્ય મેં જાઓ! અપને દેશ કી ઇજ્જત કે લિયે જાઓ! જાઓ, ઔર બતા દો પીડિત ભાઇયોં કો કિ, ભારત અબ તક ક્યોં જીવિત હૈ, જબ કિ, રોમ, ગ્રીસ ઔર મિસર મ્રિયમાણ હોકર ગંભીર સમાધિ મેં સુપ્ત હો રહે હૈં! હે વીર યુવકો! જાઓ! જાઓ! ઔર સમસ્ત ભારત કો મંત્ર–મુગ્ધ કર દો, ઉસે જગા દો! (હર્ષ) ઇસકે બાદ પ્રિન્સિપાલ બસ્વાનીને નિમ્નાશય કી કવિતા કો પઢ કર અપના ભાષણ સમાપ્ત કિયા.

"જાગો! જાગો! હે પૂર્વ દેશ કે ઋષિયોં કી સન્તાનો, જાગો! કબ તક નીંદ કી ખુમારી મેં પડે રહોગે? ક્યા જાગોગે અથવા યશ આનંદ કે સપને હી દેખા કરોગે?"

ઈસાઈયોં કા પ્રચાર.

("ઉદ્યોગ" તા. ૨૧–૩–૨૭ ના અંકમાંથી)

પાદરીલોક હિંદુસ્તાન કો ઇસાઇ બનાને કે લિયે કિતના પ્રયત્ન કર રહે હૈં. યહ ઇસ સે જાના જા સકતા હૈ કિ ઉન્હોંને જૈસા કિ ઇસાઇયોં કે 'પ્રચાર' નામક અખબાર સે માલૂમ હોતા હૈ. ૧૯૨૭ ઇ૦ મેં ધર્મપ્રચાર કે લિયે ૫૬૮૨ પાદરી નિયુક્ત કિયે હૈં, ખર્ચ કે લિયે ... કરોડ રૂપિયોં કી મંજૂરી દી ગઇ હૈ ઔર અબતક સબ મિલકર ૨૨૨૨૭૬૮ આદમી ઇસાઇ બનાયે જા ચૂકે હૈં. પ્રચારકી શિક્ષા દેને કે લિયે ૧૦૭ વિદ્યાલય ખોલે ગયે હૈં. ઇસાઇ હોનેવાલે અધિકતર લોગ હિન્દૂ હી હૈં. યહ તો ઇસાઇયોં કા કામ હુઆ, ઉધર મુસલમાનોં કી તબલીગ દેખિયે. કિસ પ્રકાર હિન્દુઓં કો હડપ કર રહી હૈ. એક હમારી હિન્દૂ મહાસભા હૈ, જો સાલ ભર મેં એક બાર કિસી જગહ અપના મહાધિવેશન કરને કો હી સફલતા કા સારાંશ સમઝતી હૈ. હમ નહીં જાનતે કિ વહ મહાસભા કિસ લિયે કાયમ હુઈ હૈ ઔર અબ તક ઉસને ક્યા કિયા! ક્યા સભા અપને ઉદ્દેશ્ય કી પૂર્તિ મેં કુછ ક્રિયાત્મક કાર્યવાહી કરને કો તૈયાર નહીં હૈ? અગર ... કો જીવિત રહને કી ઇચ્છા હૈ તો ઉસે જાતિઉન્નતિ કે લિયે કુછ કામ કરના ચાહિયે, ... ઇસ પ્રકાર કી દિખાવટી સભાઓં સે કોઇ લાભ નહીં.

દર્દીઓને સલાહ

[લેખક-બ્રહ્મચારી આત્માનંદ ત્રિવેદી-દૈનિક 'હિંદુસ્થાન' ના. ૨૬-૩-૩૫ ના અંકમાંથી]

હરસ-તેની ચિકિત્સા અને ઉપાય

વાયુનો, પિત્તનો, કફનો, ત્રિદોષનો, લોહીનો અને વારસામાં મળેલો એટલે જન્મનો, એ પ્રમાણે હરસ રોગના છ પ્રકાર ગણેલા છે. સાધારણ લોકો જેને અરશ-મસા તથા બવાસીરના નામથી ઓળખે છે, તેને હરસ રોગ કહે છે. એ રોગમાં છ જાત કહેલી છે; પરંતુ તે ખુની અને બાદી એવા બે ભાગમાં વહેંચાયેલી છે અને તે એકેક જાતના ગુદાના પહેલા, બીજા અને ત્રીજા આંટામાં (વળીઓમાં) થાય છે, તેથી ખુની અને બાદી એવી બે જાતોના ત્રણ ત્રણ સ્થાન ગણતાં છ પ્રકાર છે. ખુની હરસમાંથી લોહી પડે છે અને બાદીમાંથી લોહી પડતું નથી, પણ તેમાં ચળ ચાલે છે. ખુની અને બાદી બે પૈકી કોઈ પણ જાતના હરસ, ગુદાની પહેલી વળીમાં થયા હોય તો તે બહાર દેખાયા કરે છે અને બીજી વળીમાં થયા હોય તો ઝાડો થતી વખતે તે બહાર નીકળે છે (અને) પાછા ઉપર ચઢી જાય છે, પણ ત્રીજી વળીવાળા મસાઓ કોઈ પણ વખતે બહાર નીકળતા (નથી); પરંતુ અંદર રહીનેજ પીડા કરે છે. તે ઉપરથી એટલું કહી શકાય છે કે, પહેલી વળીવાળા (સુખ)સાધ્ય છે અને ત્રીજી વળીમાં થયેલા અસાધ્ય છે. એ પ્રમાણેનું વિવેચન અમારા અનુભવ (પ્રમા)ણેનું કર્યા પછી, શાસ્ત્રીય રીતે હરસના રોગનું પૃથક્કરણ કરવાની જરૂર જણાતી નથી; કારણ કે (માધ)વનિદાને જૂદી જૂદી જાતના ખોરાકથી અને જૂદી જૂદી જાતનાં કારણોથી છ પ્રકારના હર(સનું) વર્ણન કરેલું છે. જેને જાણવાની ઇચ્છા હોય તેણે આયુર્વેદના ગ્રંથો જેવા કે માધવનિદાન, (ભા)વપ્રકાશ, વાગ્ભટ, ચરકસંહિતા, સુશ્રુતસંહિતાનું નિદાનસ્થાન ઇ૦ જોઇ લેવું. આ રોગના ઔષધ(માટે) શાસ્ત્રોમાં અભયારિષ્ટ, સુરણવટક, અમૃતભલ્લાતકાવલેહ, લોહભલ્લાતકાવલેહ, ભુવન કરઅવાદરસ (વગે)રે ઘણા ઉપાયો બતાવેલા છે; પરંતુ તે બાબતમાં અમારો અનુભવ નહિ હોવાથી તેનો ઉતારો (અહીં) વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો નથી, પણ એ રોગને માટે જે અનુભવ અમને થયો છે, તે લોકોની (જાણ) માટે નીચે આપીએ છીએ. જો ગુદાની ત્રીજી વળીમાં બાદીના મસા થયા હોય ને ઝાડો ઉત(રતો) ન હોય એટલે તેમાં વિશેષ ચળ ચાલતી હોય તો-કાળી દ્રાક્ષ, સોનામુખી, રેવંચીની ખટાઇ, (હર)ડાં, બેડાં, આમળાં, ઇંદ્રજવ, વાવડીંગ, એ દરેક તોલો તોલો લઇ તેને અધકચરાં ખાંડી રાત્રે પાશેર (પા)ણીમાં પલાળી મૂકવાં, સવારે તે ભૂકાને ચોળીને તેમાં બે રૂપિયાભાર ગોળ મેળવીને કપડે ગાળી (તે) પાણી પીવાથી ત્રણ દિવસમાં ચળ મટી જશે. વળી જ્યારે બે-ચાર મહીને ચળ ઉપડી આવે (ત્યા)રે એ પ્રમાણેનું હીમ બનાવી દિવસમાં એક વાર સવારે ત્રણ દિવસસુધી પીવું. જો મસામાંથી (લો)હી પડતું હોય અને મસા બહાર દેખાતા ન હોય તો ઇંદ્રજવ, વાવડીંગ, શીંગોળી, કાચકાની (મીં)જ અને હીરાબોળ, સરખે ભાગે લઇ, તેની ફાકી રૂપિયા અર્ધાભારની ઠંડા પાણી સાથે દિવ(સ)માં બે વાર લેવાથી, લોહી પડતું અટકી જાય છે. જો ઝાડે જતા મસા બહાર નીકળતા હોય અને હાથ પાણી લીધા પછી ઉપર ચઢી જતા હોય, અગર મસા બહારજ રહેતા હોય અને તે ખુની (કે) બાદી ગમે તે જાતના હોય તો વરખી હડતાલ તોલા બેને પ્રથમ ખુબ બારીક વાટી તેમાં ચોખ્ખો (ક)ાથો તોલા ચાર ઉમેરીને વાટવું. પછી ૪૦ તોલા ઘીને સો વાર પાણીથી ધોઇ તેમાં તેને ખલમાં ઘુંટવો, એટલે વધારાનું પાણી નીકળી જશે અને મલમ તૈયાર થશે. એ મલમ ડબીમાં રાખી મૂકવો. જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે બહારના મસા ઉપર તે મલમ ચોપડવો અને અંદરના મસા હોય તો મસા બહાર આવે ત્યારે એ મલમ ચોપડી મસા ઉપર ચઢાવી દેવા. એ મલમથી મસા કરમાઈ જાય છે અને પાછા ભરાતા નથી. (હડતાલ અશુદ્ધ પણ ઉપયોગમાં લેવાય છે. આમા કોઇ પણ જાતનો ભય નથી હોતો.) જો ખુની કે બાદી મસા થયા હોય, લોહી પડતું હોય અથવા ન પડતું હોય તો વન(ના)નું સુરણ લાવી તેને છોલીને છીણી તડકે સૂકવવું. પછી તેનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી મૂકવું. એટલું યાદ રાખવું કે, આ ચૂર્ણ જીભને કે ગળાને લાગે તો જીભ અને ગળામાં અસહ્ય વેદના થાય છે. ને જ્યાંસુધી લીંબુની, દહીંની કે હીમજી હરડેની ખટાશ જીભને ન લગાડીએ ત્યાંસુધી મટતી નથી. એવું જોખમભરેલું આ ચૂર્ણ છે, એટલામાટે અંગ્રેજી દવા વેચનારાઓને ત્યાં 'એમ. ટી. કેપ્સુલ' નામની જીલેટાઇનની બનેલી ખાલી લંબગોળ ગોળીઓ મળે છે. તેમાં આ સુરણનો ભૂકો ભરીને તેનું

ટાંકણું બંધ કરી પાણી સાથે ગળવાથી ગળામાં કે જીભમાં ચૂર્ણ લાગતું નથી, પણ પેટમાં તે ગોળી ફાટી જાય છે અને દરદ ઉપર તાત્કાળિક અસર કરે છે. એ કેપ્સુલ નંબર એક, એક ઝીરો, બે ઝીરો અને ત્રણ ઝીરોસુધી આવે છે; તેમાં નંબર બે ઝીરોની કેપ્સુલ-ગોળી [illegible] છે, તેમાંની બબ્બે ગોળી દિવસમાં ત્રણવાર ગળવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે. બીજું દરદના [illegible] માટે આસોમાસમાં આવતા નવરાત્રિનું વ્રત કરવાનો અમે ખાસ આગ્રહ કરીએ છીએ; [illegible] માતાની પ્રસન્નતામાટે નહિ, પરંતુ દરદના રોગને નાબુદ કરવાને માટે છે. જો બની [illegible] હોય તો નવરાત્રિના નવ દિવસસુધી નવ ઉપવાસ કરીને, નવે દિવસ વખતે સુરણ [illegible] મીઠા સુરણના કકડા કરીને પાણી નાખ્યા વગર મીઠું, હળદર, ધાણા-જીરું નાખી તેમાં [illegible] ઘણું કડક ન થઈ જાય અથવા કાચું ન રહી જાય એવું બનાવીને પેટ ભરીને ખાવું. [illegible] નવ દિવસમાં પાણીસિવાય બીજા કોઈપણ જાતનું ખાનપાન લેવું નહિ. આ [illegible] નાબુદ થાય છે.

આ દરદનો રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારથીજ તે કષ્ટસાધ્ય થાય છે અને [illegible] રોગીનો અગ્નિ મંદ પડી જાય છે અને શરીર ઉપર સોજા આવે છે; આંખ, નખ, [illegible] [illegible], ફીકાં પડી જાય છે, ત્યારે એ રોગીની આશા છોડી દેવી પડે છે; પરંતુ આ [illegible] [illegible] છે, જેનાં માટી પાસે ખાસ સંગ્રહ કરેલા દુઃખીજનોને માટે જાહેર છાપામાં [illegible] [illegible] કરી પોતાના દરદમાંથી મુક્ત થવાને અનુભવશે.

ઉપાય ૧ લો

[illegible] (વાડ દુધેલી) અને ગમાર દુધેલી એવાં જેનાં નામ છે, તેના [illegible] [illegible] છે. [illegible] તેનાં અને સામસામાં હોય તે બેથી પાંચ છંચ [illegible] [illegible] છે. [illegible] તેનાં પીળા રંગના ફૂલનાં ઝુમખાં આવે છે અને [illegible] [illegible] છે. એ [illegible] કોઈ પણ ભાગ તોડતાં તેમાંથી દૂધ નીકળે છે. [illegible] [illegible] દિવ્ય ગુણ છે. એનાં પાંદડાં બે તોલાના આશરે [illegible] [illegible] અરશમાં પડતું લોહી એકદમ બંધ થઈ જાય છે. [illegible] [illegible] કે [illegible] બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી અટકતું નહોતું, તેમને આ [illegible] [illegible] માટે [illegible] પડતું બંધ થયું છે; માટે રક્તારશના [illegible] [illegible] કરતાં પહેલાં આનો અનુભવ લેવા સલાહ આપવામાં આવે [illegible]

ઉપાય ૨ જો

[illegible] ઉપયોગ લાગવાથી તેનાં [illegible] [illegible] છે. તે [illegible] તોલા લઈને તેમાં [illegible] [illegible] બારીક ચૂર્ણ કરવું. એ ચૂર્ણમાં [illegible] [illegible] કોલસાના અંગારા ભરી તેના ઉપર [illegible] [illegible] અરશનાં દરદ નિર્મૂળ થઈ [illegible] [illegible] આ પ્રમાણે તમામ [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સ્ત્રીઓની શોભા

લેખિકા—શ્રી. પાર્વતીબહેન પુરુષોત્તમદાસ [illegible]

[illegible] અલંકારે પહેર્યું [illegible] પોતાના અંગ ઉપરાંત પોતાના પતિ [illegible]માં આવી જાય છે; પરંતુ [illegible] અને શિયળરૂપી અલંકારોમાં [illegible] નથી. [illegible] પોતાનાં નામ અમર કરી ગઇ છે. [illegible] શિયળરૂપી આભૂષણમાટે [illegible] સુધી પોતાનું નામ અમર કરી ગઇ છે.

પતિને બોજારૂપ ન થઇ પડતાં આપણાથી બને તેટલી તેમના કાર્યમાં મદદ કરવી. તે-ઓના મનને આનંદમાં રાખવું. વ્યાવહારિક જંજાળની વાતો કરી તેમના મગજને અશાંત કરવું નહિ. પતિ કામથી પરવારી ઘેર આવે ત્યારે તેમને કેવી રીતે આનંદ આપવો તેનો વિચાર કરવો. પતિ પાસેથી જ્ઞાન લેતાં શીખવું. ઘણી બહેનોને એવી ટેવ પડી હોય છે કે પારકાની નિંદા અને કુથલીમાંજ પોતાનો અમૂલ્ય વખત ગાળે છે; પરંતુ વખત અમૂલ્ય છે. કરોડ રુપિયા આપતાં પણ ગયેલો વખત ફરી મળતો નથી, તેનું તેમને બિલકુલ ભાન હોતું નથી. ડાહ્યા માણસો કરોડ રુપિયા ગુમાવવા કરતાં એક પણ સેકંડ જવા દેવામાં વધારે નુકસાની સમજે છે. પહેલાંના વખતમાં સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને મિત્રની ગરજ સારતી; પરંતુ હાલ તો બોજારૂપ થઇ પડી છે.

બહેનો ! આ એક વાત ઘણી ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. બાળકને બાળપણમાં સારી કેળ-વણી નહિ મળવાથી જોઇએ તેવાં સદ્ગુણી બની શકતાં નથી. પોતાની આવક કરતાં ખર્ચ ઓછો રાખવો. કરકસર કરવી, પણ કંજુસાઇ કરવી નહિ. જેટલો વખત લેખે કાઢ્યો હોય તેટલો આપણને લાભ છે; પણ વખત નકામો કાઢ્યો હોય તો તેટલું નુકસાન થયું સમજવું.

જેટલી શોભા આપણે શરીરની વધારવા મથીએ છીએ એથી કરોડગણી શોભા આત્માની વધારવા મહેનત કરવી. હાડ, માંસ અને રુધિરથી ભરેલા આ દેહને શણગારી શું લાભ કાઢવો છે! આપણા મનની અંદર ભૂતપ્રેત જેવા ભ્રમ, દોરા, ચિઠ્ઠી, બાધા જેવા અનેક જાતના વહેમ ઘર કરી બેઠા છે, તેને જ્ઞાનરૂપી પાણી સિંચી મગજમાંથી ભ્રમરૂપી કચરો કાઢી નાખવો. ઘણી સ્ત્રીઓ તો વળી પોતાના પતિથી ખાનગી રીતે બાધાઓ રાખે છે, દોરાચિઠ્ઠી કરાવે છે. આવી અજ્ઞાન-તાને લીધે ઢોંગી ધુતારા ફાવી જાય છે. જેટલે અંશે અજ્ઞાનતા વધારે તેટલે અંશે બાહ્ય વસ્તુઓથી શરીર શોભાવવાનો શોખ વધારે હોય છે. ખરી શોભા તો સદ્વર્તનમાં રહેલી છે.

મંત્રશાસ્ત્રની આલોચના+

(લેખકઃ-ગિરિજાપ્રસાદ ભોળાનાથ ભટ્ટ-'સાહિત્ય' માસિકના એક અંકમાંથી સાભાર

આજકાલ અંગ્રેજી ભણેલા કેટલાએ ભારતવાસીઓને માંત્રિક વિષયો ઉપર શ્રદ્ધા નથી. તેઓ ઉપેક્ષાની દૃષ્ટિએ જુએ છે. કેટલોક આસ્તિક અને ભાવિક વર્ગ તે ઉપર વિશ્વાસ અવશ્ય છે, કિંતુ તદ્વિષયક સાધારણ સિદ્ધાંતોને પણ તે સમજી લેવાની પરવા કરતા નથી. આ વર્ગના લોકોને કોઈવાર કોઇ માયાવી અગર ધૂર્તની જાળમાં ફસી પડવાનો પ્રસંગ આવી પડે આવે સમયે મંત્રતંત્રના વિરોધીઓને કુત્સિક ટીકાટિપ્પણી કરવાનો અનાયાસે અવસર મળે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે, શ્રદ્ધાળુ વર્ગને પણ તંત્રમંત્ર ઉપર અશ્રદ્ધા સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થાય છે.

મંત્રશાસ્ત્રનો વિષય ગહન અને જટિલ છે. તેને સમજવો એ સાધારણ વાત નથી. તેના ધમાં એટલેસુધી લખ્યું છે કે, **एतद्गोप्यं महागोप्यं न देयं यस्य कस्यचित्।** તથાપિ વિષયનું શાસ્ત્રમાં જે વિવેચન કરેલું છે તે અત્યંત સુંદર, બુદ્ધિપુરઃસર અને મનનીય છે: માટે આ લેખદ્વારા શાસ્ત્રસંમત વિચારોને પ્રકટ કરવા એ ઇષ્ટ ગણ્યું છે.

ભારતીય વાઙ્મયમાં મંત્રવિદ્યાનું આસન સર્વ વિદ્યાઓ કરતાં ઉંચું છે. વૈદિક જૈન સાહિત્ય અને બૌદ્ધ સાહિત્યમાં આ વિષય ઉપર સ્વતંત્ર ચર્ચા કરવામાં આવેલી છે. જેમ કાવ્ય, કોષ, અલંકાર, વ્યાકરણ, ન્યાય અને છંદ આદિ વિષયોમાટે સ્વતંત્ર અલગ ગ્રંથ રચાયેલા છે, તેવી રીતે મંત્રવિદ્યાના સેંકડો સ્વતંત્ર ગ્રંથો છે. જૈન સાહિત્યમાં નમસ્કારમંત્ર પ્રતિષ્ઠા કલ્પ, ચક્રેશ્વરી કલ્પ, જ્વાલામાલિની કલ્પ, પદ્માવતી કલ્પ, સૂરિમંત્ર કલ્પ, વાગ્વાદિની શ્રીવિદ્યા કલ્પ, વર્દ્ધમાન વિદ્યા કલ્પ, રોગાપહારિણી કલ્પ આદિ અનેક કલ્પગ્રંથ વિદ્યમાન છે. તેવી રીતે બૌદ્ધસાહિત્યમાં તારા કલ્પ, વસુધારા કલ્પ, ઘંટાકર્ણ કલ્પ આદિ અનેક છે. વૈદિક સાહિત્યમાં આ શાસ્ત્રનો અલગ ભંડારજ છે; તેમાં કાત્યાયની, નિર્વાણ, કુલાર્ણવ અનેક અપરિમિત તંત્રગ્રંથ છે. ઉપર નિર્દિષ્ટ કરેલા ગ્રંથોમાં કેટલાક છપાઇ ગયા છે;પરંતુ યના અધિકાંશ મહત્ત્વપૂર્ણ ગ્રંથ હજુ અપ્રકાશિત રહી ગયા છે અને દિનપ્રતિદિન દુર્લભ થતા છે. આ ત્રણે સાહિત્યોના મંત્રશાસ્ત્રસંબંધી ગ્રંથોની નામાવલિમાત્રથી એટલું જણાઇ આવે છે કોઇએક સમયે આ વિષયની ભારતમાં મહાન ઉન્નતિ થયેલી હોવી જોઇએ.

કલ્પગ્રંથ—જેમાં મંત્રવિધાન, યંત્રવિધાન, મંત્રયંત્રોદ્ધાર, બલિદાન, દીપદાન, હવન, પૂજન, વિસર્જન અને સાધન આદિ વિષયોનું વર્ણન કરેલું હોય તે ગ્રંથને કલ્પગ્રંથ કહે

તંત્રગ્રંથ—જેમાં ગુરુશિષ્યસંવાદરૂપે તથા શિવપાર્વતીસંવાદરૂપે મંત્ર, તંત્ર અને ઔ વલ્લી આદિ દ્રવ્યોનું વર્ણન હોય તેને તંત્રગ્રંથ કહે છે.

પટલગ્રંથ—કોઇ એક દેવતાને આરાધ્યમાન કરી તે દેવતા સાથે સંબંધ રાખનારી યંત્ર આદિ સાધનવિધિઓ જેમાં લખી હોય, માંત્રિક ભૂમિકાઓનું વર્ણન પણ હોય તથા કામ્ય કર્મોમાં નિષ્ણાત થવાના સર્વ વિષયોનું વર્ણન હોય, તેને પટલગ્રંથ કહે છે.

પદ્ધતિગ્રંથ—જે ગ્રંથોમાં અનેક દેવદેવીઓની સાધનાના પ્રકાર બતાવ્યા હોય તેને પદ્ધતિગ્રંથ

બીજકોશ—મંત્રોના પારિભાષિક શબ્દો સમજવાની તથા એક એક અક્ષર અને અનેક વ્યાખ્યાઓ જે ગ્રંથોમાં લખેલી હોય, તેને મંત્રકોશ યા બીજકોશ કહે છે.

આ પ્રકારે કલ્પ, તંત્ર, પટલ, પદ્ધતિ અને બીજકોશ વગેરે ગ્રંથોમાં મંત્રશાસ્ત્રનું વિભક્ત છે અને તેનો આ ક્રમ વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધ એ ત્રણે પ્રકારના સાહિત્યમાં વિદ્યમાન

મંત્રસાધન કયા માર્ગદ્વારા કરવું જોઇએ-અર્થાત્ કયા માર્ગદ્વારા મંત્ર સિદ્ધ થાય એ પહેલું જાણવું જોઇએ. આ સંબંધમાં મંત્રશાસ્ત્રમાં ત્રણ માર્ગોનો ઉલ્લેખ કરાયેલો છે, દક્ષિણ, વામ અને મિશ્ર કહે છે. સાત્વિક દેવતાની સાત્વિક ઉપાસના સાત્વિક મંત્ર અને સામગ્રીદ્વારા કરવાનો જે માર્ગ છે, તેને દક્ષિણ યા સાત્વિક માર્ગ કહે છે. મદિરા, માંસ, મૈથુન અને મદિરા આદિ પાંચ વસ્તુઓથી યુક્ત ભૈરવભૈરવી આદિ તામસ પ્રકૃતિના

+ શ્રી. આનંદઘનાચાર્યના એક લેખને આધારે

ના સાધના અને ઉપાસના જે આચારદ્વારા કરાય છે, તેને [illegible]
માર્ગમાં મીન, માંસ, મદિરા આદિ પદાર્થોને પ્રકટરૂપે ન [illegible]
ની સાધના કરવામાં આવે છે, તેને મિશ્ર માર્ગ કહે છે; પરંતુ [illegible]
એજ માર્ગો છે. વામમાર્ગ પ્રાય: તંત્રશાસ્ત્રનો વિષય છે. [illegible]
વામમાર્ગી કેવળ ભૈરવ અને કાલિ આદિ દેવી-દેવતાઓના ઉપાસક હોય છે. [illegible]
ક, મુગ્ધશમ્પાદુકા, શ્રીચક્ર તથા ભૈરવીચક્રની તેઓ પૂજા કરે છે; પરંતુ મંત્રશાસ્ત્ર [illegible]
એટલું કહેવું આવશ્યક છે કે, વામમાર્ગનો પ્રભાવ મિશ્રમાર્ગ ઉપર તો પડ્યો છે; [illegible]
ણ દક્ષિણમાર્ગ ઉપર પણ તેનો થોડો ઘણો પ્રભાવ અવશ્ય પડેલો છે. આથી દક્ષિણમાર્ગ-
વાળા પણ તામસ પ્રકૃતિવાળા દેવતાઓની આરાધના કરતા આવ્યા છે. [illegible] આત્મશક્તિ
એજ મોટી શક્તિ છે. આથી આત્મતત્ત્વ ઉપર વિશ્વાસ રાખી, તેનો પ્રભાવ [illegible]
કરનાર દક્ષિણમાર્ગનો પણ સાધક સાધક કહેવાય છે. આથી તે પોતાને [illegible]
સંકોચ નથી કરતો; પરંતુ વામમાર્ગી તથા કૌલ પોતાને વામમાર્ગી તથા કૌલ કહેવડાવવામાં અચ-
કાય છે. દક્ષિણમાર્ગ સાત્વિક હોવાને લીધે પ્રકટ માર્ગ છે, ત્યારે વામમાર્ગ અસાત્વિક હોવાને
લીધે ગુપ્ત માર્ગ છે. ' गोपनीयं ! गोपनीयं ! गोपनीयं प्रयत्नतः' ની શિક્ષા તે પ્રમાણીજ આપે
છે. તંત્રગ્રંથમાં એમ પણ લખેલું છે કે, 'सर्वे शाक्ता द्विजाः प्रोक्ता न च शैवा न च वैष्णवाः'
અતએવ એ વાત પ્રમાણસિદ્ધ છે કે, તંત્રશાસ્ત્ર પ્રાય: વામમાર્ગને પુષ્ટ કરવાવાળો ગ્રંથ છે.
ગમે તેમ હોય, પરંતુ વામમાર્ગનું બળ અધિક વધી પડવાથી સાત્વિક મંત્રો અને સાત્વિક દેવ-
તાઓનું સિદ્ધ થવું દુ:સાધ્ય થયું અને તેથી કેટલાકનો સ્વયં મંત્રશાસ્ત્રમાંથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયો.

મંત્રશાસ્ત્રમાં કેરલ, કાશ્મીર અને ગૌડ નામક ત્રણ સંપ્રદાયો પ્રચલિત છે. વૈદિક ધર્માવલંબી
માંત્રિકોમાં પ્રાય: કેરલ સંપ્રદાય છે, બૌદ્ધોમાં ગૌડ અને જૈનોમાં કાશ્મીર સંપ્રદાય છે. કાશ્મીર-
સંપ્રદાયી સરસ્વતી વગેરે સાત્વિક દેવતાઓના ઉપાસક અને દક્ષિણમાર્ગી હોય છે. ગૌડસંપ્રદાયી
તારા તથા કાલિ આદિ તામસ પ્રકૃતિ દેવતાઓના ઉપાસક અને વામમાર્ગી હોય છે. કેરલ સંપ્ર-
દાયી મિશ્રમાર્ગી હોય છે; તેમાં પ્રકટરૂપે દક્ષિણ અને ગુપ્તરૂપે વામમાર્ગનું અવલંબન કરાયેલું
હોય છે. આ સંપ્રદાયના સાધક મહાલક્ષ્મી આદિ રજસ્ પ્રકૃતિના દેવતાઓના ઉપાસક હોય છે.
સંપ્રદાયના સંબંધમાં લખ્યું છે કે,

संसार सारभूतत्वात् प्रकाशानन्ददानतः ।
यशः सौभाग्यकरणात् संप्रदाय इतीरितः ॥ (કુલાર્ણવ)
गुरुहीनात् क्रमस्त्यागात् संप्रदायवियोगतः ।
दारिद्र्यं प्रथमं भूयात्तत्र कार्या विचारणा ॥ (શક્તિસંગમ)

આ બંને શ્લોકો અત્યંત વિચારણીય છે. કોઈ પણ સંપ્રદાયની દીક્ષા લીધાવગર મંત્ર સિદ્ધ
થતો નથી; એટલા માટે સંપ્રદાયનું અવલંબન કરવું, એ સાધનને માટે પરમાવશ્યક છે.

વેદાગમ, બૌદ્ધાગમ અને જૈનાગમ આ પ્રકારે મંત્ર શાસ્ત્રમાં ત્રણ આગમ છે. જૈનાગમ
દક્ષિણ માર્ગાવલંબી અને કાશ્મીર સંપ્રદાયમાં પ્રધાન છે. બૌદ્ધાગમ વામમાર્ગાવલંબી અને ગૌડ સંપ્ર-
દાયમાં પ્રધાન છે તથા વેદાગમ મિશ્રમાર્ગાવલંબી અને કેરલ સંપ્રદાયમાં પ્રધાનછે.વૈદિક મતાવલંબીમાંત્રિક
વર્ગ વેદાગમને શૈવાગમ પણ કહે છે. આનું કારણ એ બતાવાય છે કે,મંત્રશાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ શિવજીથી
થયેલી છે. આ માટે તંત્રશાસ્ત્રમાં શિવપાર્વતીના સંવાદરૂપે મંત્ર-યંત્ર-તંત્રોનું વર્ણન કરાયેલું છે.

મંત્રશાસ્ત્રના સંપ્રદાયોને 'ચક્રપૂજા પણ માન્ય છે. જૈનોના કાશ્મીર સંપ્રદાયમાં ' સિદ્ધચક્ર'ની
(નવપદ મંડલ ચક્રની) સાત્વિક પૂજાનું વર્ણન છે. કેરલ સંપ્રદાયમાં ' શ્રીચક્ર' ની પૂજાની
વિધિ છે. ગૌડ સંપ્રદાયમાં 'ભૈરવીચક્ર' નો ઉલ્લેખ કરેલો છે. 'ભૈરવીચક્ર' નું પૂજન કરનારાઓનો
એ સિદ્ધાંત છે, કે ' प्राप्ते भैरवी चक्रे सर्वे वर्णा द्विजोत्तमा।' ચક્રપૂજાની કલ્પના બ્રહ્માંડપૂજા યા
વિશ્વપૂજા, વિશ્વપ્રેમ અને વિશ્વસેવા ધર્મસૂચક છે.

મંત્રદીક્ષા—ગુરુસમીપ યથાવિધિ મંત્રોપદેશ લેવો તેને દીક્ષા કહે છે. જે સંપ્રદાયની વિધિ
અનુસાર મંત્રદીક્ષા લીધી હોય, તે સંપ્રદાયના પ્રકારથી સાધના કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે;
અર્થાત્ મંત્રદીક્ષા શિષ્યની યોગ્યતા સૂચિત કરે છે.

મંત્રપીઠક—મંત્રશાસ્ત્રમાં ચાર પીઠિકાઓનું વર્ણન છે. પીઠિકાઓનાં [illegible] [illegible] શ્મશાનપીઠ, શવપીઠ, અરણ્યપીઠ અને શ્યામા પીઠ. એ ક્રમશઃ [illegible] [illegible] રાત્રે શ્મશાનભૂમિમાં જઈ યથાશક્તિ વિધિથી મંત્રનો જપ કરે, એ પીઠ [illegible] દિવસે [illegible] પ્રયોગ હોય. તેરસ [illegible] મંત્રની સાધના [illegible] કહ્યું છે કે, શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવના અનુજ્ઞાત ગજસુકુમાર મુનિએ [illegible] [illegible] કરતાં આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધિ અને મુક્તિ મેળવી [illegible]

[illegible] ઉપર બેસી અથવા તેમાં પ્રવેશ કરી મંત્રાનુષ્ઠાન કરવું [illegible] પ્રધાન પીઠિકા છે. કર્ણ-પિશાચિની, [illegible] સાધના તથા અઘોર પંથીની સાધનાઓ [illegible]

[illegible] સંચાર ન હોય, સિંહ, [illegible] નિર્જન વનસ્થાનમાં [illegible] અને નિર્વાણ [illegible] [illegible]

[illegible]

સિદ્ધ વિદ્વાન હેમચંદ્રાચાર્યે લખ્યું છેઃ—

सम्मंत्रागमरहस्याभीणं स्मृतीयावचगोचरं ।
रहस्यालोचनं मन्त्रो रहस्यसमुपस्हरम् ॥ (श. क. ६१६)

મંત્ર સાધકની યોગ્યતાનુસાર સિદ્ધ થાય છે, તેથી માંત્રિક કથા કરે છે કે 'जपात्सिद्धिः
ત્સિદ્ધિઃ—જપનાજ જાઓ, અવશ્ય સિદ્ધિ મળશે.' મંત્રનું રહસ્ય બતાવવાને માટે એક મનો-
: દષ્ટાંત અહીં આપ્યું છે.

પ્રસિદ્ધ મીમાંસક માધવાચાર્ય ગૃહસ્થાશ્રમમા દરિદ્ર હતા, પણ પોતે મહાન વિદ્વાન હતા.
ણે વિચાર કર્યો કે, ગાયત્રીનું પુરશ્ચરણ કરી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ. આ વિચાર થતાં
ણે ગાયત્રીના પુરશ્ચરણનો પ્રારંભ કરી દીધો. એક પુરશ્ચરણ પૂર્ણ થયું; પરંતુ લક્ષ્મી ન મળી.
ણે બીજા પુરશ્ચરણનો આરંભ કર્યો. આ વખતે પણ લક્ષ્મી ન મળી. હતાશ ન થતાં તેમણે
ાસ પુરશ્ચરણ કર્યાં, છતાં એ દરિદ્રતા ન ગઇ. અંતમાં સ્ત્રી, પુત્ર અને ઘરબાર છોડી
તરમાં જઇ તેમણે સંન્યાસ લીધો. તેજ રાત્રિએ લક્ષ્મી માધવ પાસે આવી કહેવા લાગી કે,
ર માગ!' માધવે કહ્યુંઃ—"તું કોણ છે?" લક્ષ્મીએ કહ્યુંઃ—"તું વર્ષોથી મને યાદ કરતો
. હવે હું આવી છું. હું લક્ષ્મી છું." માધવે કહ્યુંઃ—"હવે મને કાંઇ ન જોઇએ. જ્યાંથી આવી
ત્યાં ચાલી જા." લક્ષ્મીએ કહ્યુંઃ—"મારૂં દર્શન કદાપિ નિષ્ફળ ન જાય,માટે કંઈ માગી લે."
ધવે કહ્યુંઃ—"આટલા દિવસ ક્યા હતી?" લક્ષ્મીએ કહ્યુંઃ—"તમારાં પૂર્વકર્મ બહુ મલિન હતાં
ી તમારૂં મન પુરશ્ચરણ ઉપર પુરશ્ચરણ કરવા છતાં શુદ્ધ ન થયું; પરંતુ સંન્યાસ લેવાથી તે
વિત્ર થઇ ગયું અને તેથી હું આવી. તમારો મંત્ર હવે સિદ્ધ થયો."

આ દષ્ટાંતનો સાર એ છે કે, મનની શુદ્ધિ ઉપર મંત્રશાસ્ત્રનો આધાર છે. જ્યાંસુધી માધ-
ને દ્રવ્યની લાલસા હતી, ત્યાંસુધી બુદ્ધિ ઉપર પડદો પડેલો હતો; પરંતુ લાલસારૂપી પડદો
ટતાંજ મંત્ર સિદ્ધ થઇ ગયો. એટલા માટેજ કહ્યું છે કે, યદિ કોઇ કાર્ય કરવું હોય તો વાસના,
હિત થઈ કાર્યમાં તલ્લીન થવું જોઇએ, ત્યારેજ કાર્ય શીઘ્રતર સિદ્ધ થાય છે. મંત્રનો જપ તલ્લીન
ાથી કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે; પરંતુ મંત્ર સાધતાં સાધનીય કાર્ય તરફ લક્ષ આપતાં મંત્રમાં
લ્લીનતા રાખી શકાતી નથી અને એકાગ્રતાવગર મંત્ર સિદ્ધ થઇ શકતો નથી. આ મંત્રશાસ્ત્રનું
હસ્ય છે. વાસનારહિત બની તલ્લીનતા—એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવી એ સહજ વાત નથી. તે મહાન
જટિલ પ્રશ્ન છે.

હવે યંત્રસાધનની વાત લઇએ. અષ્ટગંધ, સુરભીદ્રવ્ય આદિની શાહી બનાવી ભોજપત્ર, કાગળ
યા સુવર્ણ, રજત, તામ્ર આદિ ધાતુપત્ર ઉપર ષટ્દલ, અષ્ટદલ, શતદલ, સહસ્રદલ તથા ત્રિકોણ,
ચતુષ્કોણ યા વર્તુળ રેખાઓની અંદર અક્ષર યા અંકો લખવા અને તેનું યથાવિધિ પૂજન કરી
સાધના કરવી, તેને 'યંત્રસાધના' કહે છે. સિદ્ધચક્ર યંત્ર, શ્રીચક્ર યંત્ર, ભૈરવીચક્ર યંત્ર, ઋષિમંડલ
યંત્ર, વિજય યંત્ર આદિ હજારો યંત્ર છે. કોઇ કોઇ જગ્યાએ મંત્ર અને યંત્ર બે સાથે કરવાં પડે
છે. યંત્રવિદ્યા એ મંત્રશાસ્ત્રનું એક અંગ છે. વર્ણો યા અંકોને એકાગ્રતાપૂર્વક લખવા, તે આ
સાધનાની મુખ્ય ક્રિયા છે.

ઔષધિદ્રવ્યોદ્વારા કાર્ય સિદ્ધ કરવું તેને તંત્રસાધના કહે છે. કેટલાંક તંત્રોમા ઔષધિ
દ્રવ્યોના મિશ્રણની સાથે મંત્રયંત્રનો પણ ઉપયોગ થાય છે. જડ અને ચેતનશક્તિના સંયોગદ્વારા
કાર્યસાધના કરવી તે તંત્રસાધનાનો વિષય છે. મંત્ર, યંત્ર તથા તંત્રનો એકબીજાની સાથે
સર્વત્ર ઉપયોગ થાય છે, તેથી તંત્રસાધન પણ મંત્રશાસ્ત્રનું એક અંગ છે.

મંત્ર, યંત્ર અને તંત્રથી શું શું કામ થાય છે, તેને માટે માંત્રિકોએ કામ્યકર્મોના પ્રયોગોનું
એક વર્ગીકરણ કર્યું છે. તે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

स्तम्भनं मोहमुच्चाटं वश्याकर्षणजृम्भणम् ।
विद्वेषणं मारणं च शान्तिकं पौष्टिकं तथा ॥
विद्या प्रवाद पूर्वस्य तृतीय प्राभृतादयम् ।
षट्कृत कर्मप्रपाताय धीवैर क्षमामि मारिणि ॥ (मंत्र द्वात्रिंशिका)

અર્થાત્–સ્તંભન, મોહન, ઉચ્ચાટન, વશ્યાકર્ષણ, જૃમ્ભણ, વિદ્વેષણ, મારણ, શાંતિક [illegible] પૌષ્ટિક, આ પ્રકારે નવ પ્રકારના મંત્રપ્રયોગો કહેલા છે. કોઈ કોઇના મત પ્રમાણે શાંતાનિક એ [illegible] પ્રયોગ મનાય છે.

જે મંત્ર, યંત્ર અગર તંત્ર કરવાથી ચોર, સર્પ, શ્વાપદ અને પરચક્ર (શત્રુસેના) [illegible] આક્રમણભય મટી જાય અને તે જ્યાં ને ત્યાં અટકી જાય, તેને ' સ્તંભનપ્રયોગ ' કહે છે. [illegible] પ્રયોગ કરવાથી સાધક કોઇને પણ પોતાને વશીભૂત કરી લે તેને 'મોહનપ્રયોગ' કહે છે. [illegible] મોહન, સભામોહન અને સ્ત્રીપુરુષમોહન, એમ મોહનપ્રયોગના ત્રણ પ્રકાર છે. આ [illegible] સાધનાઓ પણ પૃથક્ પૃથક્ છે. જે પ્રયોગ કરવાથી વિદ્વેષી રોગાક્રાંત બની જાય અને [illegible] પદભ્રષ્ટ બની જાય, તેને ઉચ્ચાટનપ્રયોગ કહે છે. જે પ્રયોગ કરવાથી ઇચ્છિત પદાર્થ [illegible] પાસે સ્વયં ચાલ્યો આવે, કદાચ ચેતન પ્રાણી હોય તો તેનું વિપરીત મન પણ અનુકૂળ બની [illegible] કને શરણે જાય, તેને વશ્યાકર્ષણ પ્રયોગ કહે છે.

જે પ્રયોગ કરવાથી શત્રુ આદિ સાધકથી ડરવા માંડે, ભયભીત બની જાય, દબાઇ [illegible] કાંપવા લાગે તેને જૃમ્ભણ પ્રયોગ કહે છે. જે પ્રયોગબળથી દેશ, કુટુંબ જાતિ યા સમા[illegible] પરસ્પર વિદ્વેષ, ફુટ, કલહ થવા લાગે, તેને વિદ્વેષણ કહે છે. આતતાયી અને અન્યાયી આદિને [illegible] શક્તિપૂર્વક મંત્રપ્રયોગદ્વારા સાધક પ્રાણદંડ આપી શકે, તે પ્રયોગને મારણ પ્રયોગ કહેવાય છે.

જે પ્રયોગ કરવાથી મહામારી, રાજભય પરચક્રભય આદિ રોગ અને વિપ્લવોની શાંતિ [illegible] તેને શાંતિક પ્રયોગ કહે છે. વૈદક શાસ્ત્રમાં પણ લખ્યું છે કે ' **सिद्ध वैद्यस्तु मान्त्रिकः**' અર્થાત્ ઔષધવગર મંત્રપ્રયોગથી જે રોગની શાંતિ કરે તે ચારે પ્રકારના વૈદ્યોમાં શ્રેષ્ઠ અને સિદ્ધ વૈદ્ય કહેવાય છે.

જે પ્રયોગ કરવાથી ઐશ્વર્ય વધે, સુખપ્રાપ્તિ થાય, દેવ–દર્શન થાય, શુભાશુભ [illegible] પ્રતીત થાય, સર્વ કામનાઓ સિદ્ધ થાય, તેને પૌષ્ટિક પ્રયોગ કહે છે.

કેટલાકના મત પ્રમાણે દશમો શાંતાનિક પ્રયોગ ગણવામાં આવે છે. જે પ્રયોગથી [illegible] પુત્રલાભ થાય, વંશની વૃદ્ધિ થાય તેને શાંતાનિક પ્રયોગ કહે છે. મૃતવત્સા રોગ આદિનો [illegible] આ પ્રયોગમાં છે.

આ વર્ગીકરણમાં દશ પ્રયોગો બતાવ્યા છે; પણ કેટલાક તાંત્રિક–સંપ્રદાયી કેવળ ૭ [illegible] જ માને છે અને ઉપર્યુક્ત દશે પ્રયોગોનો ૭ પ્રયોગોમાં અંતર્ભાવ કરી લે છે.

પહેલાં ભારતમાં આ વિદ્યાનો અધિક પ્રચાર હતો; પરંતુ જ્યારથી દેશમાં માનસિક દુર્[illegible] વધતી ચાલી, ત્યારથી આ વિદ્યા પણ કમી થતી ગઇ.

મંત્રવિદ્યા જેવી ઉપયોગી વિદ્યાના પૂર્ણજ્ઞાતા આજ દૃષ્ટિગત કેમ નથી થતા ? [illegible] સંપ્રદાયોમાં જેટલા સંપ્રદાય છે, તે સર્વમાં ધર્મગુરુદ્વારા મંત્રદીક્ષા લેવાનો પ્રચાર [illegible] પ્રચલિત છે; તથાપિ તે ધર્મગુરુઓમાં અગર તેમના આપેલા મંત્રોમાં ' **कर्तुमकर्तुमन्यथा** નું સામર્થ્ય કેમ નથી ? મંત્રદાતા ગુરુ અને મંત્રદીક્ષા લેનાર શિષ્ય કેવા જોઇએ ? સાધના [illegible] પ્રકારની જોઇએ ? આદિ સર્વ સમજવાથી ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નોનું સમાધાન સ્વયં થઇ જાય છે.

મંત્રદાતા ગુરુ અને દીક્ષા લેનાર શિષ્ય કેવા હોવા જોઇએ, તે સંબંધમાં મંત્રશાસ્ત્ર કહે છે

पूर्वमात्महितं ज्ञात्वा सूरिणः गुणशूरिणः ।
शिष्यस्याऽपि हितं चिन्त्यं दातु कामे न काञ्चनम् ॥ (भद्रगुप्ताचार्य)

અર્થાત્ ગુરુએ પોતાનું તેમજ શિષ્યનું હિત વિચારી નિઃસ્પૃહભાવે મંત્રદાન કરવું, કાંચન આદિના લોભે કરી ન કરવું.

મંત્રાધિકારી માટે લખ્યું છે:—

दक्षो जितेन्द्रियो धीमान् कोपानल जलोपमः ।
सत्यवादी विलोभश्च मायामद विवर्जितः ॥
मानत्यागी दयायुक्तः परनारी सहोदरः ।
जितेन्द्र गुरुभक्तश्च मन्त्रग्राही भवेन्नरः ॥ (भद्रगुप्ताचार्य)

અર્થાત્ મંત્ર, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] વગેરે [illegible] ના [illegible] જેમાંનાથી [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] અને [illegible] છે [illegible] ની [illegible] છે. આ પ્રકારે [illegible] કેટલીએ [illegible] [illegible] છે [illegible] ઉત્પત્તિ કહી રહી છે.

મંત્રગ્રંથના કર્તા માંત્રિકોએ આ શાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ [illegible] કરી છે, [illegible] [illegible] છે. ધર્મગ્રંથોના કર્તા માંત્રિકોએ એની ઉત્પત્તિ 'પૂર્વપક્ષે' થી કરી છે, કેમ [illegible] છે; [illegible] [illegible] ના અધિકારીઓ [illegible] ત્યાગી જનોને [illegible] છે. [illegible] મંત્રવિજ્ઞાન [illegible] [illegible] છે તેના સંબંધમાં અનેક મત છે. કેટલાક તેને [illegible] [illegible] [illegible] માને છે, તો કેટલાક તેને અનાદિ કહે છે, કેટલાક અવિચ્છિન્ન કહે છે, તો કેટલાક તેને [illegible] [illegible] છે. આ રીતે મંત્રશાસ્ત્રની ઉત્પત્તિવિષે અનેક મત છે; [illegible] એકનો નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે કે, [illegible] ઉન્નતિના પૂર્ણ વિકાસસમયે આ વિદ્યા પ્રચલિત હતી. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પહોંચ્યા. અંતમાં તેનાં અનેક રૂપાંતર થયાં અને આજે તે ભિન્ન ભિન્ન દશામાં [illegible] અવશેષ રહી ગઇ છે.

આજકાલ માંત્રિક કહેવડાવનારાઓ મંત્રાધિષ્ઠાયક દેવતાના નામ જાણી પૂજન-સ્તુતિ-ભક્તિ કરે છે અને દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવા માટે છે; પરંતુ ત્યાગીવર્ગ આ પ્રમાણે નહોતો કરતો. ત્યાગી મંત્રાક્ષરોનો જપ અવશ્ય કરતા હતા, પરંતુ મંત્રાક્ષરોના સર્વ વર્ણોનો સંયોગ-વિયોગ સન્નિધાન કરી તે મંત્રસ્વરૂપ બની જતા અને તેથી તેમની તપશ્ચર્યા અને એકાગ્રતાથી આત્મિક સ્વરૂપ પ્રગટ થવાને લીધે-મંત્રાધિષ્ઠાયક દેવતા સ્વયં આવી તેમની સેવાભક્તિ કરવા સામી જતા અને તેમનેજ આધીન રહેતા. જે કાર્યમાં તેમની ઇચ્છા જણાતી તે કાર્ય તેમના કહ્યા વગર દેવતાઓ સ્વયં કરી નાખતા. આ બાબત બહુ ઉચ્ચ કોટિની છે. આવા મહાત્માઓને માટે લખ્યું છે કે, 'देवाऽपि तं नमस्यन्ति यस्य धर्मसहायकः' આ પ્રકારે તંત્રોમાં પણ લખ્યું છે કે:-

देवाधीनं जगत्सर्वं मन्त्राधीनाश्च देवताः ।
ते मन्त्राः ब्राह्मणाधीनाः तस्मात् ब्राह्मणदेवताः ॥

તેની મતલબ એ છે કે, મંત્રને આધીન મંત્રાધિષ્ઠાયક દેવતા છે અને તે મંત્ર બ્રહ્મતાની (આત્મતાની) મહાપુરુષોને આધીન છે, તેથી આત્મતાની મહાપુરુષ સ્વયમેવ સાક્ષાત્ દેવસ્વરૂપ છે. તેને અન્ય દેવતાઓની ઉપાસના કરવાની કંઈ જરૂર રહેતી નથી. કેટલાએક બ્રાહ્મણકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓ શ્લોકનો આશય સમજ્યાવગર એમ કહેવા મંડી પડે છે કે, અમે બ્રાહ્મણકુળમાં ઉત્પન્ન થયા છીએ, માટે અમે સર્વ બ્રાહ્મણ દેવતા છીએ; પણ આ પ્રમાણે કહેવાથી કંઇ તેઓ દેવતાઓ થઇ શકતા નથી. વળી ઉપલા શ્લોકમાં જે બ્રાહ્મણ શબ્દ છે તે જાતિવિશેષ નહિ, પણ ગુણવિશેષ છે. જે અધ્યાત્મવિદ્યાનો જ્ઞાતા હોય તેજ મંત્ર સિદ્ધ કરી શકે છે. કાશ્મીર સંપ્રદાયી માંત્રિક સરસ્વતીના ઉપાસક હોય છે. 'मुखे प्रसरणं यस्याः सा सरस्वती' એ સરસ્વતી શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. અર્હન્મુખપદ્મમાં વાસ કરનારી, જગવદ્વાણીનું નામજ સરસ્વતી છે. તે સાત્વિક ઉપાસના છે. તે સિદ્ધિ અને મુક્તિદાતા છે. રાજસ અને તામસ ઉપાસના કરવાથી લૌકિક કાર્ય થઇ જાય, પણ પરલોકસિદ્ધિ નથી થતી; પરંતુ કલિકાલનો મહિમા અગમ અને અપાર છે. ભારતીય સંપ્રદાયોના આચાર્યોએ પણ મોહમાં ફસી આવી ઉપાસના કરવાનો પ્રારંભ કર્યો છે. સર્વસંગપરિત્યાગી સંન્યાસીઓ પણ માયાદેવીની ઉપાસના કરવા મંડયા છે. એક દિવસ એક ભારતપ્રસિદ્ધ મઠાધીશ આચાર્યને હું મળવા ગયો. તે સમયે તે અનેક બ્રાહ્મણો સાથે દેવપૂજન કરી રહ્યા હતા. હું ત્યાંજ બેસી ગયો. પૂજન સમાપ્ત થયા પછી તેમની સાથે બહુ જ્ઞાનગોષ્ઠિ થઈ. તેઓ અંગ્રેજી અને સંસ્કૃતના મહાન વિદ્વાન હતા. મેં પૂછ્યું:-" સ્વામીજી ! આપ સંન્યાસીઓના આચાર્ય છો. આપના શાસ્ત્રમાં સંન્યાસીઓમાટે કર્મ કરવાનો નિષેધ ગણાવેલો છે અને આપ ખુદ પૂજન આદિ કામ્યકર્મ કરી રહ્યા છો એમ કેમ ? " ઉત્તરમાં તેમણે કહ્યું કે, "આપનું કહેવું યથાર્થ છે. શાસ્ત્રની આજ્ઞા એવીજ છે, પણ મઠાધીશ આચાર્યમાટે એ પ્રમાણે કરવાની પરંપરાથી રીતિ છે અને તે રીતિ એક પ્રકારની રૂઢિ બની ગઇ છે. તેને જો અમે છોડી દઇએ, તો અમારા ભક્તો અમને નાસ્તિક કહે, એ ભયને લઇને અમારે આ કરવું પડે છે." પછી મેં તેમને

કંઇ કહ્યુંજ નહિ. આ ઘટનાને અહીં લખવાનું તાત્પર્ય એટલું છે કે, જ્યારે સંપ્રદાયના આચાર્યો પણ માનસિક દુર્બળતાને કારણે ગભરાઇ રૂઢિનું સન્માન કરી રહ્યા છે, ત્યારે મંત્ર સિદ્ધ ક્યાંથી થાય? જે અખંડ ધૈર્યવાન હોય, તેજ મંત્ર સિદ્ધ કરી શકે અને તેને સાચો આચાર્ય ગણી શકાય. આવા હાલ સર્વ સંપ્રદાયોના આચાર્યોના છે! જૈનાચાર્યો ઉપર પણ વામમાર્ગીઓનો થોડો ઘણો પ્રભાવ પડી ગયો છે. કેટલાએ ગચ્છોમાં જ્યારે નવીન આચાર્યનો પટ્ટાભિષેક થાય છે, ત્યારે શ્રીપૂજ્ય કોઇને કોઇ દેવસ્થાન ઉપર જઇ તેલ ચઢાવે છે. તપગચ્છના શ્રીપૂજ્ય મગરવાડા (ગુજરાત) જઇ મણિભદ્રની મૂર્તિને તેલ ચઢાવે છે. મંડોબરા ખતરગચ્છના શ્રીપૂજ્ય મંડોર (જોધપુર સ્ટેટ) જઇ ભૈરવને તેલ ચઢાવે છે. લાપસી વગેરે કરી પૂજારી વગેરેને પ્રસાદી જમાડે છે. તેવીજ રીતે ગુર્જરીય લુંકેગચ્છના શ્રીપૂજ્ય સોનારાય ભૈરવને તેલ અને પ્રસાદ ચઢાવે છે; પરંતુ આ પ્રમાણે કરવાની કોઇ જૈન શાસ્ત્રની આજ્ઞા નથી. આ પ્રથા આધુનિક છે, અજ્ઞાનસૂચક છે. મારા કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, ભારતીય જનતામાંથી મંત્રશાસ્ત્ર જાણનારા ઘટી ગયા છે અને ઐહિક કામનાઓનો અભિલાષી વર્ગ વૃદ્ધિ પામ્યો છે. માંત્રિક સ્વયં મંત્રસ્વરૂપ બની દેવતાઓને પોતાના આજ્ઞાકારી બનાવવાનું ભૂલી ગયા છે અને ખુદ પોતે આજ્ઞાકારી બની બેઠા છે.

ગુરુકુળ કાંગડીમાં રાજેન્દ્રબાબુએ અધ્યક્ષપદેથી આપેલા ભાષણમાંથી થોડાક ફકરા

('નવજીવન' તા-૨૭-૩-૨૭ ના અંકમાંથી)

"પાશ્ચાત્ય જ્ઞાનવિજ્ઞાનને તજો એમ મારૂં કહેવું નથી, પણ એ જ્ઞાનવિજ્ઞાનને લોકહિતકારી બનાવવાં અને તેને અનુકૂળ મનોવૃત્તિ રાખવી; પરંતુ જ્યાંસુધી આપણી ભોગ અને વિલાસની પ્રવૃત્તિ ઉચિત સીમામાં મર્યાદિત ન થાય, જ્યાંસુધી યમનિયમની કઠણ સાધનાથી આપણે ઇન્દ્રિયનિગ્રહ ન કરીએ, જ્યાંસુધી ત્યાગ અને સેવાથી આત્માને પુષ્ટ ન કરીએ ત્યાંસુધી જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનને લોકહિતકર કરવાં અશક્ય છે. આપણાં ગુરુકુલો અને રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયોનો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઇએ કે આવશ્યક જ્ઞાનવિજ્ઞાનની ચર્ચા અને સંપ્રદાયની સાથેસાથે આપણને આત્મનિગ્રહ, ત્યાગ અને સેવાની દીક્ષા આપે."

"ભારતની કોઇપણ સંસ્થા રાષ્ટ્રીય અથવા ભારતીય કહેવડાવવાને માટે અધિકાર ત્યારેજ રાખી શકે કે જો તે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ભારતવર્ષની વર્તમાન સ્થિતિનો, આવશ્યકતાઓનો, હીનતા અને દીનતાનો-દુઃખદારિદ્ર્યનો અનુભવ કરાવે;જે એ દુઃખદારિદ્ર્ય દૂર કરવાનો, દેશની દુર્બળતા દૂર કરવાનો, વિખરાયેલી શક્તિનો સંચય કરવાનો અને નવજીવન સંચાર કરવાનો માર્ગ બતાવે; અને તે માર્ગપર સંકલ્પ, સાહસ, દઢતા અને એકાગ્રતાની સાથે ચાલવાની યોગ્યતા વિદ્યાર્થીઓમાં ઉત્પન્ન કરે.........૧૯૨૧માં વસ્તીના ૯૦ ટકા માણસો ગામડામાં રહેનારા હતા, અને ૧૮૯૧થી ૧૯૨૧ સુધીમાં ગ્રામવાસી વસ્તીનું પ્રમાણ સેંકડે એક ટકો વધ્યું છે. જો આ ક્રમ જારી રહ્યો તો ભારતીય લોકોને નગરવાસી બની જવાને માટે ત્રણ હજાર વર્ષ જોઇએ. આ કારણે આપણે એ વસ્તુ સ્વીકારવી જોઇએ, ગ્રામ અને ગ્રામીણ જીવનજ ભારતવર્ષની સભ્યતાનો આધાર માનીને આપણે આપણી શિક્ષણશૈલી નિર્માણ કરવી જોઇએ."

"આજે મેટ્રિક્યુલેટો અને ગ્રેજ્યુએટોની વીસ-પચીસની મામુલી નોકરીમાટે સેંકડો અને હજારો અરજીઓ થતી આપણે જાણીએ છીએ. સરકારી શિક્ષાલયોમાં ભણવાથી નોકરી મળી શકે છે, એ દાવો તો મિથ્યા છે. સરકારી વિદ્યાલયોના, સરકારી શિક્ષણપદ્ધતિના મોટામાં મોટા અને કટ્ટામાં કટ્ટા પક્ષપાતીઓને હું પૂછું છું કે, શું તેઓ બતાવી શકે છે કે ત્યાં કેળવાયેલા બધા વિદ્યાર્થીઓને નોકરી મળીજ જાય છે અથવા તેમની રોટલીનો સવાલ ટળી જાય છે? જો તેમ ન હોય તો શા સારૂ આપણને પૂછવામાં આવે છે કે,રાષ્ટ્રીય શિક્ષાલયો-ગુરુકુલો સુદ્ધાં-ના વિદ્યાર્થીઓનું ભવિષ્યમાં શું થશે? બંને ઠેકાણે રોટીનો સવાલ સરખોજ મુશ્કેલ હોય તો લોકો રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયોને શા સારૂ નથી અપનાવતા? કારણ આમાંથી નીકળીને તો વિદ્યાર્થીઓને રાષ્ટ્રસેવા અને સમાજસેવાનો અવસર મળશે,જ્યારે સરકારી વિદ્યાલયોમાં રહીને તો સરકારી ચક્કી ચલાવવાની છે, સરકારને ગુલામીનું રાજ્ય કાયમ રાખવામાં મદદ કરવાની છે."

સાપ ઉતારવાનો ઘરગથ્થુ ઉપાય

('મોડર્ન રિવ્યુ' માંથી અનુવાદકઃ—ચુ. ધ. પટેલ)

સ્વામી વિવેકાનંદના શિષ્યોદ્વારા ચાલતા ' પ્રબુદ્ધ ભારત ' નામના માસિકમાં સાપ ઉતારવાનો સાદો ઉપાય નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો છે. આશા છે કે, સુજ્ઞ માણસો તેનો ઉપયોગ કરી જનસમાજને આવા ઘરગથ્થુ ઉપાયોથી પરિચિત કરશે.

"હિંદુસ્તાનમાં સાપ કરડવાથી જેટલાં મરણ થતાં હશે તેટલાં મરણ બીજે ભાગ્યેજ થતાં હશે. આજકાલ સાપ, વિંછી ઇ૦ ઉતારવાની રામબાણ દવાઓ જાહેરખબરોદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે; પણ આમાંની ઘણી દવાઓ નિરર્થક હોઈ ફક્ત પૈસા કમાવા માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. બીજી મુશ્કેલી એ પણ છે કે, સારી દવાઓની જાહેર ખબર નિરક્ષર ગરીબ ગામડાની પ્રજાને પહોંચતી નથી; જ્યારે સાપ,વિંછી ઇ૦ નો ઉપદ્રવ ગામડાંઓમાં વધુ પ્રમાણમાં હોય છે. અમો પણ જે અહીંઆં લખીએ છીએ તે ગામડાંઓમાં નહિ પહોંચે, તોપણ અમારા ઉપાયો એટલા બધા સાદા અને ઘરગથ્થુ છે કે, સુજ્ઞ માણસો જીવદયાની ખાતર પણ આ ઉપાયોની અજમાયશ કરશે;અને જો આ ઉપાયો ફળીભૂત થાય તો તેનાથી જનસમાજને બને તેટલો પરિચિત કરશે."

" થોડા વખત પહેલાં અમારા આશ્રમમાં ખબર આવી કે, પાસેના એક ગામમાં કોઇને સાપ કરડ્યો છે. તુરતજ બે સ્વામીઓ તે ગામમાં ગયા અને નીચે પ્રમાણેનો ઉપાય અજમાવ્યો. સારા ભાગ્યે ત્યાંના માણસો જાણતા હતા કે, ડંખ ઉપરના ભાગને મજબૂત બાંધી લેવામાં આવે તો લોહીદ્વારા સાપનું ઝેર શરીરમાં પ્રસરી જશે નહિ; તેથી તેઓએ દરદીને જ્યાં સાપ કરડ્યો હતો, ત્યાંથી થોડે છેટે ઉપરના ભાગને મજબૂત બાંધી લીધો હતો, પણ આ ઉપાય લેવામાં બહુ ઢીલ થયેલી હોવાથી ઝેર આખા શરીરમાં વ્યાપી ગયેલું હતું અને સ્વામીઓ જ્યારે ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે દરદી પૂરેપૂરી બેભાન સ્થિતિમાં હતો. તેઓએ તુરતજ તુલસીનાં પાંદડાનો અને કેળનો રસ કાઢ્યો. તુલસીનો રસ માથે, કપાળે, ગળે, છાતીએ, નાભિએ વગેરે જગ્યાએ ઘસવા માંડ્યો અને કેળનો રસ પાંચ દશ મિનિટે ચમચો, અડધો ચમચો પાવા માંડ્યો. છ–સાત કલાકના આ પ્રમાણેના સતત પ્રયાસ પછી દરદીને કંઇક ભાન આવવા માંડ્યું. આટલી બધી મોડી અસર થવાનું ઘણું કારણ તો એક છે કે, આ ઉપાયની અજમાયશ સાપ કરડ્યા પછી લગભગ આઠ કલાક પછી લેવામાં આવી હતી. લગભગ સવારમાં ૯ વાગે આ ઉપાયની શરૂઆત થઈ હતી. જ્યારે ધીમે ધીમે ભાન આવતું ગયું, ત્યારે વળી એક બીજા ઉપાયની અજમાયશ કરવામાં આવી. ડંખ ઉપર એક ચીરો કરવામાં આવ્યો અને પછી એક નાના મરઘાના બચ્ચાની ગુદા ઉપર પણ એના જેવો બીજો ચીરો કરવામાં આવ્યો. પછી મરઘાની ગુદાવાળો ચીરો પેલા ડંખના ચીરા સાથે જોડવામાં આવ્યો. આવી રીતે પાંચ મરઘાં સાપના ઝેરથી મરી ગયાં. છઠ્ઠું મરઘું જીવ્યું અને દરદીને પણ ભાન આવી ગયું. પછી ગુદાવાટે જળપ્રયોગથી (એનીમાથી)ઝાડો કરાવવામાં આવ્યો. દરદીને ધીમે ધીમે સારૂં થતું ગયું અને ૨૪ કલાકમાં તે પહેલાંના જેવો સાજો થઇ ગયો."

" ઉપર પ્રમાણેનો ઉપાય કેટલાકને મુંઝવણભરેલો લાગે અને વળી મરઘાનાં બચ્ચાંના ઉપયોગથી કેટલાક ડરી જઇ આ સાદા અને ઘરગથ્થુ ઉપાયનો ઉપયોગ ન કરે; પણ તેમને માટે અમો ભાર દઇને કહીએ છીએ કે, એકલા તુલસી અને કેળના રસના પ્રયોગથી સાપનું ઝેર પુરેપુરૂં નાબુદ થતું જોવામાં આવ્યું છે. મરઘાના પ્રયોગથી તો કદાચ જલદી ઝેર ઉતરી જાય એટલુંજ. સાથે સાથે બીજા સ્વામીઓએ સાપ ઉતારવાના બીજા ઘરગથ્થુ ઉપાયોની અજમાયશ કરી છે, તેની નોંધ લેવી ઠીક થઇ પડશે."

" તુલસીને બદલે કમળના મૂળનો (પદ્મ ગ્રંથિ) અથવા રાસ્નાનો અથવા કુંવારના પાઠાનો રસ અને કેળના રસને બદલે કપાસનાં પાંદડાનો રસ હોય તોપણ ચાલશે; પણ એક વસ્તુ ખાસ યાદ રાખવાની છે કે, કમળના મૂળનો રસ ફક્ત માથા ઉપરજ લગાડવો. જો આમાંની કોઇ પણ વસ્તુ ન મળી આવે તો પછી ફક્ત તુલસીનો રસ ચોપડવો અને પાવો. આથી આરામ થશે. જ્યારે દરદીની સ્થિતિ હાથથી ગઇ હોય તે વખતે પણ દરદીના શરીરને તુલસીનો રસ ચોપડવાથી કંઇક ભાન થયેલું જણાશે."

" જો કે કમળ અને કુંવારનું પાકું ઝેરનો નાશ કરે છે, તોપણ અમો આ બીજા ઉપાયોમાટે અભિપ્રાય આપી શકતા નથી. અલબત્ત, તુલસીથી ઝેર નાબુદ થાય છે અને જૂના વૈદિક ગ્રંથોમાં પણ ઝેર નાબુદ કરનારતરીકે ઓળખાવવામાં આવી છે. અમારામાંના એક સ્વામી- એ વિંછીના ઝેરી ડંખ ઉતારવામાં તુલસીના રસનો પૂરેપૂરો ફાયદો જોયો છે. સામાન્ય રીતે હિંદુઓનો તુલસી એ પવિત્ર છોડ છે અને તે મેળવવો સહેલો થઈ પડે છે."

" જે ભાઇઓ આ ઉપાયની અજમાયશ કરી સફળતા-નિષ્ફળતાની ખબર અમારા આશ્ર- માં પહોંચાડશે, તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવશે. "

પત્ર લખવાનું શિરનામું:—તંત્રી 'પ્રબુદ્ધ ભારત' અલમોડા-માયાવતી. (હિમાલય)

વીણા કી ઝનકાર

લેખક 'નારદ' અર્જુન તા. ૧૭-૩-૨૭ માંથી)

દુનિયા મેં સબ સે અધિક ધર્મપરાયણ જાતિ યદિ કોઈ હૈ તો હિંદુજાતિ હૈ. ઇસ કે ધર્મ કી મહિમા દેખની હો તો ચલો વૃન્દાવન કો, જહાં બડા ભારી મેલા હો રહા હૈ,અગર વહાં ન જા સકો તો ચલો હરિદ્વાર કો, જહાં કુમ્ભ કા મહામેલા હોનેવાલા હૈ.

* * *

વહાં ધર્મ કે બડે અદ્દભુત નમૂને દિખાઇ દેંગે. ઐસી ઐસી બાતેં દિખાઈ દેંગી, જિન્હેં સીધી ખોપડી કે આદમી સમઝ ન સકે.

* * *

જો જો કુછ દિખાઈ દેગા, ઉસકે કુછ નમૂને સુનિયે. આપકો વહાં ઐસે મહાત્મા મિલેંગે જિન સે નમ્બર દસિયે ભી શર્મા જાયં.

* * *

વહાં આપકો ઐસે ત્યાગી દિખાઈ દેંગે જિન કે તબેલોં મેં દસ દસ હાથી ખડે હૈ. દસ દસ નૌકર સોને ઔર ચાંદી કે બર્તનોં મેં ખાના ઔર પાની લેકર તૈયાર ખડે રહતે હૈ.

* * *

વહાં આપ ઐસે ઐસે જતી દેખેંગે જિનકે ઘરોં મેં દો દો તીન તીન ભગતનિયાં રહતી હૈં, ઔર ઉનકી વાસનાઓં કો તૃપ્ત કરતી હૈં.

* * *

વહાં આપકો ઐસે ઐસે મહન્ત ભી દિખાઇ દેંગે જિનકા જીવન મેં જો કોઈ કામ હૈ તો ગરીબોં કી મહેનત કી કમાઇ કો ઉડાના ઔર મઝે ઉડાના, ઔર સ્વયં દંડ પેલના ઔર ખાએ હુએ માલ પચાના.

* * *

ઉસ કુમ્ભ મેં આપ ઐસી ઐસી કુલાંગનાઓં કો દેખોંગે જો મુંહ પર હાથભર કા લમ્બા ઘુંઘટ કાઢે બિના ઘરસે બાહિર નહીં નીકલતી, પરન્તુ લુચ્ચોં ઔર બદમાસોં કી આંખોં કે સામને નંગે બદન નહા કર મોક્ષ પાના ચહતી હૈં.

* * *

વહાં આપકો ઐસે ઐસે ધર્માત્મા શેઠ ભી દિખાઇ દેંગે જો ઘર મેં અનાથાલય કા ચન્દા આને પર વહી સે સાબિત કર દેતે હૈં કિ ઉનકે પાસ દાન દેને કે લિએ એક કૌડી ભી નહીં હૈ, પરન્તુ નિઠલ્લે અન્નમય કોષોં કે ચરણોં મેં હજારો કી થેલિયાં રખને કો તૈયાર હો જાયંગે.

* * *

જિસ જાતિ કે પાસ ઐસે ઐસે ધર્મ કે નમૂને હો, ઉસકે બરાબર ધર્માત્મા જાતિ સંસાર મેં કહાં મિલેગી? બસ યહાં તો જો કુછ હોના હૈ. ધર્માનુકૂલ હોતા હૈ. ચોરી,બદમાસી, ગરીબોંકી લૂંટ, દુરાચાર ઔર મુફતખોરી- સબ ધર્મ કે નામપર બોલો ધર્મ કી જય!

કોને પડી છે !

(લેખક:-બાબુલાલ. વી. ગાંધી. ' મનન ' પેટ-૧૯૮૩)

દુનિયામાં આપણે જોઈએ છીએ કે, કોઈને કોઈની પડી હોતી નથી. સૌને પોતપોતાની પડી હોય છે. બહારથી પરાર્થ દેખાતા પ્રયત્નોનું કેન્દ્ર જો તપાસીએ તો તે સ્વાર્થમાંજ હોય છે. પરાર્થ પીડા વહોરનારા અને તેમાં માનનારા વીરલાજ હોય છે અને આવા વિરલાઓજ સમાજ અને દેશનું કંઈ ભલું કરી શક્યા છે.

અત્યારે આપણા સમાજમાં જે દાવાનળ સળગી રહ્યા છે, જે દાવાનળની પીડાથી હજારો કુટુંબો પાયમાલ થતાં જાય છે, જેના ત્રાસથી પુરુષ, સ્ત્રી અને છોકરાંનાં જીવન છિન્નભિન્ન અને અ-ભાગી બની રહ્યાં છે, તે દાવાનળને ઠારવામાં તેની ભભુકતી જ્વાળાઓને શાંત પાડવામાં કેટલા ધા પ્રયત્નની જરૂર છે અને કેટલા ત્યાગની આવશ્યકતા છે, તે યથાર્થ જાણી કાર્ય તે પ્રમાણે યો ઉપાડી લેવાની દરેક સમાજસેવકમાં જો લાગણી થઈ આવે તો તે કાર્ય સુલભ થઈ પડે. નેક કુરિવાજો, વહેમો અને અજ્ઞાનાંધકારને ભોગ થઈ પડેલો આપણો સમાજ દિનપ્રતિદિન તેજ-હીન; શક્તિવિહીન અને નમાલો બનતો જાય છે. તેમાંથી તેને ઉગારવાનો ઇલાજ નથી વાતો-માં રહ્યો, નથી ભાષણોમાં રહ્યો, નથી લેખોમાં રહ્યો કે નથી ઠરાવોમાં રહ્યો. તેને માટે તો ધન, માન અને કીર્તિનો ભોગ આપી જગતથી અજાણ એકાદ ખૂણામાં પડ્યા રહી શાંતિથી કામજાનૂર કામ કરવાની જરૂર છે. હુન્નર, ઉદ્યોગ અને કેળવણીના નવાં નવાં કેન્દ્રો ઉપાડી, તેને વિકસાવી દિનપ્રતિદિન તેને આગળ ને આગળ ધપાવી મંડ્યા રહેવામાંજ આપણો ઉદય સમાયો છે. તમસ-માં પોરતા આપણા સમાજ આગળ કામનાદગોરંગ રજુ કરવાની જરૂર છે. આવડતને અભાવે તેની શક્તિનો વેગ વિરુદ્ધ દિશામાં વહી જાય છે. કુસંપ,ઇર્ષા અને અજ્ઞાનમાં રીબાતા સમાજને તારવાનો ઉપાય તેની આજુબાજુ સંસ્કાર અને ઉદ્યોગનું વાતાવરણ ખડું કરવામાં રહેલો છે.

પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે, આ બધું કરે કોણ ?

અજ્ઞાનાંધકારમાં ભટકતો સમાજનો વિશાળ સમૂહ એ કામ સ્વયં ઉપાડવા, યથાર્થ જ્ઞાનને અભાવે અશક્તિમાન છે; ત્યારે સમાજના કેળવાયેલા આ કાર્ય ઉપાડી શકે? કેળવાયેલાને સમાજની કંઈ પડી છે ? તેમનાં હૃદય સમાજનાં દુઃખો અને વહેમો જોઈ ખળભળી ઉઠ્યાં છે ? પોતાના સમાજને જગતમાં ઉચ્ચ સ્થાન અપાવવા તેમના હૃદયમાં તનમનાટ વ્યાપી રહ્યો છે? સમાજનું ઋણ વાળવા તેમનું હૃદય તૈયાર છે ? ધન, માન, કીર્તિનો ભોગ આપવા તેમણે નિશ્ચય કર્યો છે? યથાર્થ કર્મ કરવામાં તેમને આનંદ મળે છે ? એક નાનું શું ભીંતડું ચણવું કઠણ છે; જ્યારે મોટાં મકાનો તોડવાં એ સહેલું છે; એ તો જેને અનુભવ થયો હોય એ જાણી શકે છે.

સામાન્ય અનુભવ એવો છે કે, જે કાર્યમાં ઢાકડાં નમાવ્યા સિવાય કીર્તિ, માન અને મોટાઈ મળતી હોય છે, તે કાર્યનાં યશોગાન ગાવા, તેનું અગ્રપદ લેવા સૌ કોઈ તૈયાર થઈ જાય છે. જ્યાં ફક્ત બોલીને, ઠરાવો કરીને કે વાહ વાહ કહીને કામ કરવાનું હોય છે, ત્યાં જરૂર આપણા કેળવાયેલા આગળ પડતા હોય છે. જ્યાં સત્તાની લગામ મળવાનો સંભવ જણાતો હોય છે, ત્યાં બેલાશક આપણા કેળવાયેલા તૈયારજ હોય છે. કાર્યનું ગમે તે થાય પણ પોતાનો માનમરતબો જ-ળવાતો હોય તો કોઈ પણ કામ કરતાં ન અટકવામાં હમેશાં આપણા કેળવાયેલા તૈયારજ હોય છે.

યાદ રાખવાની વાત એ છે કે,કોઈપણ કાર્ય બોલવાથી થતું નથી.કાર્ય ઉપર એકનિષ્ઠા કે ભક્તિ-સિવાય તે કાર્ય ફળતું નથી. તેને માટે સતત વિચાર કર્યા સિવાય કાર્યની પ્રગતિ થતી નથી, તે પોષાતું નથી અને ખીલતું પણ નથી. આખાયે વર્ષમાં બે-ચાર દિવસ તે ઉપર વિચાર કરવાથી શું કરી શકવાના હતા ? ચોવીસે કલાક પોતાની જંજાળમાં મચી રહેનારા યથાર્થ કર્મ કરવાના રહસ્ય-ને શું સમજી શકે ? જંજાળમાં ગુંચવાયેલી અને તેમાંજ રમખાણ થતી બુદ્ધિ સ્પષ્ટ શું જોઈ શકે ? એને તો જ્યાં ત્યાં પોતાના જેવાજ વ્યવહાર દષ્ટિએ પડે તેમાં શું આશ્ચર્ય ! સ્વચ્છ બુદ્ધિ સ્વચ્છ કાર્યોને જોઈ શકે. સ્વાર્થના આવરણથી ઢંકાયેલી બુદ્ધિને સર્વત્ર સ્વાર્થ દેખાય, સારામાં પણ ખોટાનો ભાસ થાય, ગુણોને ન પારખી શકે, છિદ્રો ઝટ શોધી કાઢે અને છિદ્રોને દૂર કરવાનો ઉપાય ન લેતાં આખીયે વસ્તુનો નાશ કરવા તૈયાર થઈ જાય,

આવી સ્થિતિમાં કોને કોની પડી હોય ? બીજાનું ગમે તે થાય. પણ તેમાં [illegible] રીતે મને શો ફાયદો મળવાનો છે તેનોજ વિચાર કરવામાં આવે છે.

" આપઘાત કરવામાં મારૂં શું જાય છે ? સાતને પચીસ પચાસ વાકયો પેપરની [illegible] નાખુ કર્યા એ મારા હૃદયને અડે છે ? ક્યાં મને એ લાગુ પડે છે ? ભલે, સૌએ તે [illegible] કે ન વર્તે તેમાં મારૂં શું જવાનું છે ? આપણને માન મળે છે, મોટાઇ મળે છે, [illegible] [illegible] ? આપણી વાહવાહ ગવાય છે. ભલેને પડે બીજા ઊંડા ખાડામાં ! તું તારૂં [illegible] આવી વિચારસરણીથી જ્યાં કાર્યો થતાં હોય તે કેટલા દિવસ ટકે ? તેની અસર કેટલી [illegible]

" [illegible] સમાજ નિર્વીર્ય અને નમાલો બની જતો હોય તેમાં મારે શું [illegible] [illegible]. [illegible] ઉપર જતાં હોય અને ઘરનાં ઘર ઉપડી જતાં હોય તેથી શું [illegible] [illegible] ને રોટલો [illegible] અને કંસારના જેવું જ્ઞાન ગાળીને સંસારમાં [illegible] [illegible] મળે શું ? સમાજના સિપાઇને જોઇએ કાળજું ધડકતું હોય. [illegible] [illegible] હોય તેથી શું થઇ ગયું ? શું મારા છોકરાઓને [illegible] [illegible] નમાલા સિવાય મને તો રોટલો મળે [illegible] [illegible] મોટી મોટી સભાઓના પ્રમુખ થવાનું [illegible] [illegible] આપ કિસ્સો તો હોયજ છે. સર્વ [illegible] [illegible] તેમની [illegible] મોટા [illegible] [illegible] મારે શું લેવાદેવા ? "

[illegible] ત્યાં કોણ કોને સંભાળે ? પોતાનું કાર્ય [illegible] [illegible] છે, બે-ચાર વાક્યો બોલી [illegible] [illegible] હોય ત્યાં ઉન્નતિની [illegible] [illegible] ન હોય, ત્યાં કેમ કાર્ય થઇ શકે ? [illegible] [illegible] જમાનાના પુરુષો ન નીકળી આવે, [illegible] [illegible] આવા દીવા કર્યા સમાન [illegible] [illegible] કામ કરવાની પ્રેરણા આપે !

હોલી આજ મનાતે હૈં

[illegible] 'અર્જુન' [illegible]

[illegible]

ખરો કર્મયોગી કેવો હોય ?

(પ્રાન્તિપ્રેમી કોઈ કર્મયોગી નથી; પણ એ તો એક પ્રકારના લૌકિક નિયમનો ભોગી છે અને કેવો પૂર્ણ નિસ્પૃહી તથા ત્યાગી હોય તો કર્મયોગી ગણાય, તે સમજવામાટે આ લેખ ઉપયોગી હોવાથી તે 'સુવર્ણમાળા' માંથી લીધો છે. લેખકનું નામ મળ્યું નથી.)

તેને સૌ પાગલ કહેતાં. તે કોણ હતો ને ક્યાંથી આવ્યો હતો, તે કોઈ જાણતું નહિ; પણ દીઠે સૌ તેને ઓળખતા. તેને માટે જાતજાતની વાતો પ્રચલિત હતી. કોઈ કહેતું કે, એ સ્વદ્દ્-ગર છે. કોઈનો મત પડતો કે, વ્હાલાના વિયોગમાં એનું મગજ ચસ્કી ગયું છે. કેટલાક એમ કહેતા કે, તે શ્રીમંત છે પણ ગરીબીનો ઢોંગ કરે છે. વળી કેટલાક તેને તદન મુફલીસ માનતા. ઘણાની નજરે એ ઉસ્તાદ ઉઠાવગીર લાગતો ને ગામના એક બે પોલીસ સિપાઇઓ તેની-પર નજર પણ રાખતા. કોઈનો મત હતો કે એ તરંગી છે. તેની ઉદારતાની પણ વાતો પ્રસિદ્ધ થઇ હતી. ગામમાં બાળકો તો તેની પછવાડેજ ભમતાં હતાં, કારણ તેઓને પીપરમીંટ, ખજૂરાદ, કાજુ કે એવુંજ કંઈક મળ્યા કરતું. પાગલનાં ખીસ્સા આ વસ્તુઓથી સદાગે ભરેલાંજ રહેતાં.

પણ એક વાત તો હું કહેતાંજ ભૂલી ગયો. કોઇ કોઇ વખત સ્મશાનમાંથી કે નદીકિનારે-થી કે એવાજ કોઇ એકાંત જગાએથી મધ્યરાત્રિની શમશમાકાર નિરવ શાંતિમાં દિલના તાર હલાવે ને મૃત આત્માઓ પણ અનંત નિદ્રા ત્યાગે એવું અદ્ભુત સંગીત સંભળાતું. બીકણ લોકો એ ગાન પશાચણીઓ ને ડાકિનીઓ ગાય છે, એમ કહી ડરતી ઉઠતાં. માત્ર કોઇક કોઇક હિંમતવાન ગામડીઆઓજ જાણતા કે એ ગાન ગાનાર પાગલ હતો.

\+ \+ \+ \+ \+ \+

એક સાંજે હું ફરવા નીકળ્યો. રાસ રમવા નીકળનાર બાળાઓની માફક સમીરલહરિઓ સ્વચ્છંદે વિહરવા લાગી હતી. ગામબહાર થોડે છેટે ઉભેલા કોઇ ભૂતપૂર્વ વીરના સ્મારકચિહ્ન-સમા એકાદ પાળીયા પાસે કેટલાક મોટા પથ્થરો પડયા હતા, એમાંના એકપર હું બેઠો; ને વિ-ચારવા લાગ્યો કે, બહારના પાગલ દેખાવ નીચે મનુષ્યજાતનું કોઇ બેમૂલું છુપું રત્ન તો નહિ હોય! કદાચ એમ પણ સંભવ છે કે એ ખરેખરો બદમાશ પણ હોય. જે હોય તે તપાસ તો કરવીજ જોઇએ. આમ નિશ્ચય કરી મેં આસપાસ નજર ફેરવી,ખેતરથી પાછા વળતાં એક ખેડુતપર મારી દૃષ્ટિ પડી.

"એલા, હે...એ...એ અહીં આવ તો." મેં હાક મારી. ખેડુ પાસે આવ્યો.

"આ ગામમાં એક પાગલ રહે છે, તેને તું ઓળખે છે ?" મેં પૂછ્યું.

"પાગલ! હા, હા, ઓલ્યો ગાંડીઓ. એને કોણ ન ઓળખે! એનું કામ પડયું?" કહેતાંની સાથેજ તેના મોઢાપર હાસ્ય છવાયું;પણ મારા સભ્ય દેખાવપર નજર પડતાંજ તે પાછો ગંભીર થઈ ગયો.

"ખાસ કામ તો નહિજ, પણ એ ક્યાં રહે છે તે મારે જાણવું છે. તને ખબર છે?" મેં કહ્યું.

"હા, જુઓ આ પાછળ નદીની પેલી તરફ વડલો છે તેની પાછળ જે ઝુંપડી જેવું દેખાય છે ત્યાં રહે છે, પણ......... આ એજ આવે." એમ કહી ખેડુતે ગામ તરફ દૃષ્ટિ કરી અને પછી ચાલતો થયો.

જે તરફ એણે દૃષ્ટિ કરી તે તરફથી એક માણસ ચાલ્યો આવતો હતો. એક-બે છોકરાં તેની પછવાડે આવતાં હતાં. મુઠ્ઠી ભરી કાંઇક આપી તેમને વિદાય કરી એ પાળીયાની દિશામાં ચાલ્યો આવ્યો. પાસે આવ્યા પછી મેં તેને ધારીને જોયો.તેણે માથાપર એક પટકો જેમ તેમ બાંધ્યો હતો. શરીરે ધોળી કફની પહેરી હતી. તેનું મોઢું લંબગોળ ને આકર્ષક હતું. બે બાબત એકદમ ધ્યાન ખેંચે તેવી હતી. એક તો તેના હોઠ આસપાસ રમી રહેલું સ્મિત ને બીજી તેની દૂર-સુદૂર કાંઈક જોયાં કરતી હોય તેવી ઘેનઘેરી આંખો. તે સ્મિત બેજ માણસોમાં હોય છે. કાં કોઈ ગાંડામાં અથવા તો કોઇ અવધૂતમાં.

તે ઝપાટાબંધ મારી પાસેથી પસાર થઇ ગયો. હું પણ તેની પાછળ ચાલ્યો. થોડી વારે ઝુંપડી આવી. તેમાં એ પેઠો.

"હું અંદર આવું?" મેં વિવેકથી પ્રશ્ન કર્યો.

"આવો ને ભાઇ" જવાબ મળ્યો.

હું અંદર ગયો. અંદર ઝાઝો સામાન નહોતો. ખૂણામાં એક પાણીનો ગોળો; થોડાંક ઠામ; વચમાં એક સાદડી ને એક તરફ એક જૂની પુરાણી દિલરૂબા; બસ આટલુંજ રાચરચીલું હતું.

"કંઇ કામકાજ" તેણે મારા તરફ જોઇ પૂછ્યું.

"કામકાજ તો ઘણુંએ હતું; પણ તમે કાંઇક ઉતાવળમાં છો એટલે હવે પછીજ વાત" મેં કહ્યું.

"હા, મારે ઉતાવળથી એક ઠેકાણે જવું છે." તેણે કહ્યું.

"હું સાથે આવું ?" મારાથી પૂછાઇ ગયું.

તે એક ક્ષણ મારી તરફ જોઈ રહ્યો, પછી કહ્યું "મારી સાથે ? મને બધાય શું કહે છે તે જાણો છો ને ? મારી સાથે આવવામાં શો લાભ મળશે ? મારા માર્ગ ન્યારા છે."

"ન્યારા ભલે બીજાને માટે રહ્યા. મને એ એવા નહિ લાગે; પણ તમને ખાસ વાંધો ન હોય તો મારી એટલી વિનતિ સ્વીકારશો."

"ઠીક ચાલો" કહી તેણે એક કપડામાં દિલરૂબા વિંટાળીને બગલમાં મારી. અમે એ [illegible] માર્ગે ચાલ્યા. પાએક કલાક ચાલ્યા પછી એક જીર્ણ થયેલું મકાન આવ્યું. ખડકી [illegible] ઉઘાડી અમે અંદર ગયા. એકજ ઓરડો હતો, અંદરના ભાગમાં એક અર્ધ તૂટેલી ખાટલીમાં એક ડોશીમા સૂતાં હતાં.

"કાં મા ! આજ કેમ છે ?" કહી પાગલે તેને કપાળે હાથ અરાડયો.

"બેટા ! કાલ કરતાં કાંઇક ઠીક છે." ડોશીમાએ ક્ષીણ સ્વરે જવાબ આપ્યો.

"મા ! આજ એની દવા આપું છું, કે જેથી તાવ નહિ રહે" એમ કહી પાગલ ખાટલી પાસે બેઠો અને દિલરૂબા કાઢી, તાર મેળવ્યા ને એક ભજન ઉપાડયું. હું સંગીતશાસ્ત્રથી સાવ અજાણ્યો નહોતો. નાનપણમાં કેટલાએ તાનપલટા મારી લીધા હતા. અનેક ઉસ્તાદોના પણ સમાગમમાં હું આવ્યો હતો, પણ આ ભાવ મેં કદી પણ જોયો નહોતો. પાગલે એકતાન થઇ ભજન છેડવા માંડયું. વાતાવરણમાં ભક્તિરસની છોળો ઉડવા માંડી. મકાનની બહાર હાલતાં વૃક્ષો સ્થિર થઈ ગયાં. અનીલ પણ થંભી ગયો હોય તેમ લાગ્યું. ભજન અર્ધે પહોંચ્યું ત્યાં ડોશીમાને કપાળે આછો આછો પરસેવો થવા માંડયો. ભરસભામાં દ્રૌપદીજીએ ચીર ખેંચાતી વખતે કરેલી પ્રાર્થના કે નરસિંહ મહેતાએ કટોકટીને પ્રસંગે કરેલું સ્તવન કયી જાતનાં હશે તેનો કાંઇક ખ્યાલ મને પહેલવહેલો આવ્યો. એ તો દિલના તાર પરબારા પરમશક્તિ સાથેજ જોડાતા હોય તેમ લાગ્યું. થોડી વારે ભજન પૂરૂં થયું, પણ આ શું ? ડોશીમા ખાટલીમાં એકદમ બેઠાં થઇ ગયાં.

"વાહ પ્રભુજી વાહ, બેટા! મારો તાવ ગયો. દીનોનાથ તારૂં ભલું કરે" કહેતાંની સાથેજ મા ઉભાં થઈ ગયાં. દીવાસળી માટે થોડી શોધ કરી દીવો પ્રકટાવ્યો. પછી પાગલ પાસે આવી તેનું મોઢું ધારી ધારીને જોયું. આંખમાં આંસુ ઉભરાણાં. ગદ્દગદ્દ કંઠે તેણે કહ્યું:–"પેટનો દીકરો એ ન કરે એવું તેં કર્યું. શું આપું ? મારી પાસે કાંઇ ન મળે. થોડીક મીઠી રાબ કરી આપું ?"

"ના, મા ! મારે કાંઈ ન જોઇએ. મોડું થયું છે એટલે જશું" કહી પાગલ ઉપડયો. હું પણ બહાર પડયો. થોડેક ચાલ્યા પછી પાગલે મને કહ્યું:–

"બિચારીની સંભાળ રાખનાર કોઇજ નથી." હું તો ત્રણ બાબતોથી અજાયબીમાં ગરકાવ જ થઇ ગયો હતો. પાગલની સહૃદયતા, તેણે સાધેલી અદ્દભુત કલા ને સંગીતનો દર્દપર પ્રભાવ. થોડી વાર રહીને મેં કહ્યું:–

"તમારી પાસે આવી કળા છે તો કોઇ અમીરઉમરાવ................" હજી હું વાકય પૂરૂં કરૂં તે પહેલાંજ એ બોલી ઉઠયો:–

"શું ? એ તમારા ઉમરાવોની વાતજ કરશો નહિ. પચીસ વર્ષ એ સાધનમાં ગાળ્યાં તે કુંદીભર નિષ્ઠુર અમીરોને ખુશ કરવા નહિ, પણ ગરીબ નિરાધારોની સેવાર્થે."

"પણ કયાં બીમારી ને કયાં સંગીત !" મેં પૂછ્યું.

"સંગીતની દર્દોપર શું અસર થાય છે, એ વાત તો પશ્ચિમના વિદ્વાનો તમને જણાવશે ત્યારેજ તમે જાણશો. મેં જે જાણ્યું ને અનુભવ્યું, તે તમે નહિંજ માનો. બાકી જગતભરના કળાભકતોને કહેજો કે, તમારૂં લક્ષ્યબિંદુ કળાજ નહિ પણ તે દ્વારા સેવા છે." તેણે કહ્યું.

ત્યાં તો ઝુંપડી આવી. હું તેનાથી છુટો પડયો. મારા મનમાં એકજ વિચાર ઘૂમતો રહ્યો.

કળાનો ઉપયોગ સેવા, માત્ર રંજન નહિ." અરેરે, શાસ્ત્રોમાં ને ઇતિહાસમાં આપણી સમક્ષજ
કેટલા દાખલાઓ આપણે કાં ન સમજીએ ?

લોકો ભલે તે કહે પણ પાગલની સાચી પ્રવૃત્તિઓ થોડી ને ટુંકમાં કહેવાય એવી હતી. કોઇ
અત્યંત કંગાળ કે નિરાધાર આદમી બિમાર હોય ત્યાં પાગલ પોતાની દિલરૂબા લઇ પહોંચેલોજ
હોય. આજ પૈસા ખીસ્સામાં હોય તો તે ચાર આપી દેતાં ખંચાતો નહિ. કોઈ દુબળી ગાય કે
જ કોઇ પ્રાણી જુએ તો તે તેને ગળે હેતથી હાથ ફેરવી કાંઇક વાત કરવા લાગી જતો. તે
ાં શ્રીમંત, જાગીરદાર કે અધિકારી જેવા માણસોથી ભડકીને દૂરનો દૂરજ નાસતો. કોઈ કોઇ
ા તો ખેતરે પણ જઇ બુલંદ સ્વરે દુહાપર દુહા લલકારી ખેડુઓ કે કણબણોનાં મોઢાં
ાં કરી આવતો. બાકી તેને વધારેમાં વધારે આનંદ ત્યારેજ મળતો કે જ્યારે એ કોઇ ગરીબ
ની મેલી પથારી પાસે બેસી કોઇ ધૂળીઆં મકાનમાંથી આભ સાથે વાતો કરતી હોય ને ભૈરવી કે
ાણુની તાન ઉપર તાન લેતો હોય.

તરંગ ચડે તો કોઈ કોઇ વખત સામેથી હાંફતાં હાંફતાં ચાલ્યાં આવતાં કોઇ મજુર કે મ-
જુના માથાપરથી બોજો પોતાને માથે થોડો વખત લઈ પાગલ તેઓને રાહત આપતો. આમ
રે થાય ત્યારે બોજો ઉપાડનાર વ્યક્તિ આ અણધાર્યા મદદગાર તરફ ડોળા ફાડી જોઈ રહે ને પાછ-
ા "સાવ પાગલ" કહે તો એમાં એનો શું વાંક ? પણ આવી બાબતો ક્યાં ગણાવવા બેસું ?

તેનું મૂળનામ અમૃતપ્રસાદ હતું. ઉત્તરહિંદુસ્થાનમાં કોઇ શહેરમાં તેનો જન્મ શ્રીમંત મા-
બને ત્યાં થયો હતો. નાનપણથીજ તેને સંગીતનો શોખ હતો. તેના પિતા એને વેપારી બનાવવા
મતા હતા; પણ વેપારમાં પ્રસાદનું ચિત્ત બિલકુલ લાગતું નહિ. જન્મથીજ તેની મનોવૃત્તિ
ખી હતી. જે મોજશોખના વાતાવરણમા એ ઉછર્યો તેનેજ એ અંતઃકરણથી ધિક્કારવા લાગ્યો.
૨૪ વર્ષની વયે કોઇ ઉસ્તાદની સાથે એ ભાગી ગયો. તેના પિતાએ બહુએ શોધખોળ કરી,પણ
ો નજ લાગ્યો. એ ઉસ્તાદજી પાસે પચીસ વર્ષસુધી રહી તેણે સંગીતશાસ્ત્રનાં મૂળતત્વો ઘુંટી
ઘૂંટીને પીધાં. ઉસ્તાદજી પણ શિષ્યની તેજસ્વી બુદ્ધિથી તાજ્જુબ થયો. ત્યારપછી ઉસ્તાદજીએ પો-
તાના માનીતા શિષ્યના લાહોરમાં જલસાઓ કરાવ્યા.શ્રોતાજનો એનો અદ્દભુત કાબુ જોઇ દિંગ-
મૂઢ થયા, ચારે તરફ વાહવાહ થઇ રહી.

પછી કોઇ અમીરે તેની દીકરીને સંગીત શીખવવા પ્રસાદને રાખી લીધો. પાછળથી ઘણીએ
વાતોમાં બને છે તેમ બન્યું. એ બાળા પ્રસાદની સાથે પ્રેમમાં પડી—ના, ના, મોહમાં પડી એમ
મારે કહેવું જોઇએ; કારણ પ્રેમ શબ્દ તો બહુજ પવિત્ર છે. પ્રસાદ તેને બેટી કહીનેજ બો-
લાવતો. જ્યારે જ્યારે પ્રેમ આપવા–લેવાની હમેશની જનૂની વાત નીકળતી, ત્યારે પ્રસાદ આટલું-
જ કહેતો–"બહેન ! કળાને અભડાવાય નહિ, સાચી કળાનો ભક્ત હમેશ સ્ત્રીઓને ભાન ભૂલાવે છે,
પણ ધિક્કાર હજો જે કળાભક્ત ભાન ભૂલે તેને ! તું તો મારી દીકરી જેવીજ છે ને રહેવાની.
બહેન ! તારે પૂજાજ કરવી હોય તો કળાના શુદ્ધ સ્વરૂપની કર, તેના ભક્તની નહિ." જેને મોહજ
થયો હોય તે પ્રસાદના સિદ્ધાંતો શો સમજે ! પરિણામ એ આવ્યું કે એ બાળાએ ઝેર ખાઇ આત્મ-
હત્યા કરી. પ્રસાદ તેને એક પિતાના જેવા નિર્મળ પ્રેમથી હૃદયપૂર્વક ચાહતો હતો. તેના આ
દીકરીના અવસાન પછી પ્રસાદ પલટાઈ ગયો. તેણે જાગીરદાર વગેરે ત્યાગ્યાં. એક સાદી કફની ને
માથે જેમ તેમ વિંટાળેલો ફટકો, આ એનો પહેરવેશ બન્યો. અમીરઉમરાવો કે રાજામહારાજા-
ઓને ત્યાં થતા જલસાઓમાં જવાનું તેણે માંડી વાળ્યું.આવા જલસાઓને લીધે તેની પાસે જે કાંઇ
નાણું થયેલું તે તેણે છૂટે હાથે ગરીબ ને દુઃખી લોકોને વહેંચવા માંડ્યું. બસ, તેણે પોતાની રાજી-
ખુશીથીજ મુફલીસ હાલત પસંદ કરી લીધી.

એ પછી તે કોઇ પણ એક સ્થળે લાંબો વખત તે રહેતો નહિ. કોઇ કોઇ વખત તો એ માત્ર
કના ઘડ જતો;છતાં ભુખી એ હતી કે,એવી મુફલીસીમાં પણ દેવી અન્નપૂર્ણા તેના પર કૃપા રાખતી.

એક પ્રભાતે ખબર મળ્યા કે એ ઓચીંતોજ આ ગામમાંથી ક્યાંય ઉપડી ગયો હતો. એ ક્યાં
ગયો તેની કોઇને ખબર પડીએ નથી ને પડવાનીએ નથી.

હજુએ કોઈ કોઇ વાર એકાંતમાં એ વિચિત્ર વ્યક્તિની મૂર્તિ નજરસમક્ષ તરે છે અને મારી
દૃષ્ટિમા પડઘા પાડતો સ્વર સંભળાય છે કે "કળા એટલે સેવા !"

" લહેરાતી હૈ ખેતી દયાનંદ કી "

(લેખકઃ-શ્રીસત્યવ્રત. 'પ્રચારક'ના એક અંકમાંથી)

મનુષ્યસ્વભાવ અત્યંત વિલક્ષણ અને વિચિત્ર છે. જનસમાજમાં અનેક મહાન પુરુષો ઉત્ થાય છે, પણ તેમની હૈયાતીમાં તેમની ખરી કિંમત આંકવાની કૃતજ્ઞતા અને વિવેકબુદ્ધિ સમાજ નથી. તેમના મરણ પછી જનસમાજને આંચકો લાગે છે અને પછી તેમની ખરી કિંમત આંકવા અવસર પ્રાપ્ત થાય છે. આવુંજ સ્વામી શ્રીદયાનંદજી મહારાજના વિષયમાં પણ બન્યું છે. તેમ જીવતાંસુધી તેમનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો. પૌરાણિકોએ તેમને નાસ્તિક ઠરાવ્યા, બીજાએ તેમને છુપા ખ્રિસ્તી પ્રચારક ગણ્યા, ત્રીજાઓએ તેમને વર્ણાશ્રમભંજકતરીકે પિછાન્યા, કોઇ તેમને ધર્મના દુશ્મનતરીકે જાણ્યા અને કોઇએ કંઇ. કોઇએ તેમના પ્રાણ હરવામાટે પાન બીડામાં હળાહળ દીધાં, કોઇએ ધર્મ રક્ષવા એ એકાકી સંન્યાસી ઉપર તરવારના પ્રહાર કર કોઇએ મશ્કરી કરવા ગધેડાપર સ્વારી કઢાવી, કોઇએ ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો તો કોઇએ પથ્થરોનો ઉપહાર આપી પોતાની કૃતજ્ઞતા (!) પ્રગટ કરી. આમ તેમની જાહેર જીંદગીના પ્રારં ઝેરથી પ્રાણ લીધાની અંતિમ સંધ્યા ક્ષણસુધી એ **એકલ મલ્લ** સંન્યાસીને અન્યાય અને અન્યાય દેશભરમાંથી મળ્યા કર્યો; પણ આખી જીંદગીસુધી ઘોર તપ તપેલો એ સંન્યાસી, પોતા મૃત્યુને એવું વિદ્યુતશક્તિવાળું-જોરદાર બનાવી જાય છે કે તેમના મૃત્યુ પછી તેમનાં અનેકવિધ કા એવા ઝપાટાથી ચાલ્યાં કે આજનો ભારતનો જાયો એ ઋષિના પુણ્યશ્લોક નામ ઉ કૃતજ્ઞતાથી અશ્રુઅંજલિઓ આપતો અને પોતાના પૂર્વજોએ કરેલા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આદરતો ભવાય છે. આજ એજ ઋષિના તપઃપ્રભાવથી પ્રભાવિત થયેલો ભારત-તરુણ નવજીવનના સંદેશાઃ તેમના મૃત્યુ-પ્રસંગમાંથી વીણી વીણી પોતાનો ભાવીમાર્ગ ઘડે છે અને સમાજ શું કે ધ શું, રાજકારણ શું કે વિશ્વભ્રાતૃત્વ શું-દરેક દિશામાં ઋષિએ મૂકેલ પગલાંને અનુસ રવા આતુર અને ઉમંગભર્યો દેખાય છે. ઋષિએ જીવનભરમાં જનતાને મૂર્તિપૂજાથી મુક્ત કરવા અનેક ઉપદેશો આપેલા, પણ તેમાં વિઘ્ન નાખનાર સનાતનીઓના ચિરંજીવીઓ એજ પથ્થરોને આજ પણ ગંગા-યમુનામાં પધરાવી રહ્યા છે. પિંડદાન અને તર્પણનાં શાસન હવે ભારતના ધર્મ પટલપરથી ઝાંખાં થવા લાગ્યાં છે. ધર્મગુરુઓનાં ધતિંગો જે દયાનંદે કડવી રીતે બતાવેલાં, તે કરતાં શતગણાં વધુ તીવ્ર અને અસહ્ય કટુ ધતિંગો આજ ચોમેર ઉઘાડાં પડી રહ્યાં છે. સ્ત્રીઓ તેમણે કરેલી વકીલાત આજે પુષ્પિત થઇ રહી છે. વર્ણાશ્રમધર્મના તે વેળાએ ગણાતા એ ઉચ્છે નેજ આજનો હિંદુ ચાતુર્વર્ણ્યનો સુયોગ્ય રખેવાળ માની તેમનાં અદસ્ય ચરણમાં પોતાનું મ ભક્તિભાવથી નમાવે છે. સર્વ રોગોની રામબાણ મહૌષધિ બ્રહ્મચર્યસેવનનાં ડિંડિમઘોષો કે આ દેશમાંજ નહિ, સમસ્ત સંસારભરમાં ઉદ્‌ઘોષિત થઇ રહ્યા છે. સનાતનીઓના અજેય દુર્ગ કાર ધામમાં આજ શુદ્ધિના ગણેશ મંડાયા છે; અને સમસ્ત દેશે આજ દયાનંદને અનેક રીતે પે નિંદેલ, છતાં અસ્પૃશ્યતાનું ધર્મ-મહાપાતક ટાળવા તે પ્રતિજ્ઞા લઇ રહેલ છે. પચાસ વર્ષ-અ સદીના નાનકડા ગાળામાં દયાનંદના તેજસ્વી અને વીર્યવંતા સિદ્ધાંતોનો આ ચોમેર સમગ્ર વર્તનકાળ અદ્દભુત વિજય નથી સૂચવતો ? દયાનંદે સહેલાં ઘોર કષ્ટો અને તપેલાં અદ્દભુત તપે શું આથી વધુ યોગ્ય વિજય બીજો કોઇ હશે ખરો ? જેમને અર્ધી સદી પહેલાં, જે સિદ્ધાંતો મારી નાખવામાં આવ્યા, આજ તેનાજ તેજ સિદ્ધાંતો સમગ્ર દેશ સ્વીકારે એ, તે ધર્મવીર મ ત્માનું સર્વોત્તમ માહાત્મ્ય નથી સૂચવતું શું ? " લહેરાતી હૈ ખેતી દયાનંદકી " ની સત્યતા પ્ર નથી થતી શું ?

આજ અમે તેમના સિદ્ધાંતોની બધી બાજુ ઉપર આ સ્થળે વિચાર કરી શકતા નથી.કેવળ કજ પ્રશ્નની ગડી ઉકેલવા પ્રયત્ન કરીશું અને તે એજ કે, જેમને સમગ્ર દેશે બંગાળથી સિંધુ નદી અને હિમાચળથી કન્યાકુમારીસુધી તાત્કાળિક અત્યંત મહત્ત્વ આપ્યું છે, તે પ્રશ્ન એટલે અસ્પૃશ્ય નિવારણનો મહાપ્રશ્ન. મહાસભાના ચોપડેથી માંડી છેલ્લામાં છેલ્લી હિંદુસભાની નાની શાખ ચોપડાસુધી અને તે દ્વારા પ્રત્યેક હિંદુ આબાલવૃદ્ધ નરનારીના કોમળ હૃદયમાં જે પ્રશ્ને અ ભડકાવી છે, તે પ્રશ્ન એટલેજ અસ્પૃશ્યતાનિવારણનો માર માર કરતો આજનો કાળધર્મ

કો મહાપ્રશ્ન ! આ પ્રશ્નને હાથમા લઈ કેવળ પંપાળી કાળ કેરવી પાછો મૂકી દેવાય એવો નિ-
ાંલ્ય હવે નથી રહ્યો. એ પ્રશ્ન આજ ઉઘાડો હિંદુધર્મનો ફેંસલો કરી નાખવા તૈયાર થયો છે. તે
હ છે કે, મારૂં-અસ્પૃશ્યતાનું-નિવારણ કરી હિંદુજાતિ અમર થાઓ અથવા આ સંસારમાંથી તેનું
ામનિશાન નાબુદ થાઓ. કાં તો તેના નિવારણથી ફરી આર્યસંસ્કૃતિ અને હિન્દવી સ્વરાજ્યને
ાસલ કરો અગર ઋષિમુનિઓના નાનાવિધ તપસંચિત અમર વારસાને દફનાવી વિધર્મી-
ઓના પગતળે ખુંદાઇ અદૃશ્ય થઈ જાઓ. આ મહાપ્રશ્ન હવે સમાધાનનીતિ-આંધળોડની
ીતિ નથી ચાહતો. તે એક ઘાએ ચોખ્ખા બે કટકા કરવા માગે છે. તે તો આજ રા
્વરે ગગન ગજાવતો કહે છે કે, કાં તો જીવો અને જીવાડો અથવા મરો અને નાબુદ થાઓ.
ા કે ના એકજ સ્પષ્ટ ઉત્તર. ચોખ્ખો અને ચટ ફેંસલો તે પ્રશ્ન માગે છે અને તે પણ તુર્તજ. તે
અમુક મુદતને હવે ઓળખવા ના પાડે છે. તે પ્રશ્ને આજ રુદ્રસ્વરૂપ ધારણ કરી ભયંકર વિ-
કાળતા ધારણ કરી છે. તેના ઉકેલમાંજ આર્યજાતિ-હિંદુજાતિનું જીવન છે, તેના નકારમાંજ તેનું
મૃત્યુ ઉભું છે. તેના નિવારણથી આવના નવજીવનને ખાળવા ઇસાઇયત કે મુસલમાનીયત જરાય
શક્તિમાન નથી અને તેના નકારથી હિંદુજાતિના આવતા મહામૃત્યુને પણ ખાળવા કોઈ ધન્વંતરી
સમર્થ નથી. એવો અનનુભૂત અને અશ્રુત મહાપ્રશ્ન આજ ભારતના સામાજિક, ધાર્મિક, રાજ-
નૈતિક પ્રત્યેક ગગનમાં ગાજે છે અને દરેક ક્ષેત્રને પોતાના સૂરથી તે તરફજ ટકટકી લગાવતું આ-
કર્ષિત કરી રહ્યો છે. સંસારના ઇતિહાસમાં આ મહાપ્રશ્નની મહત્તાની જોડીનો બીજો પ્રશ્ન નહિજ
હોય. જે પ્રશ્ને જીવન અને મૃત્યુની દાંડી કેવળ હા કે ના ઉપર ધરી હોય તેવો પ્રશ્ન સમગ્ર સં-
સાર આજ પહેલ વહેલો ભારતમાં અનુભવે છે. આ સ્થિતિ છે મારેજ અસ્પૃશ્યતાનિવારણનો
પ્રશ્ન એટલે ભારતના જીવન-મરણનો મહાપ્રશ્ન. અમે નિર્ભય થઈ એ પણ કહી શકીશું કે, આ પ્ર-
શ્નની મહત્તા પાસે સ્વરાજ્ય અને ચરખાના પ્રશ્નો સૂર્ય આગળ પતંગિયાસમાન તુચ્છ છે. જેનો
નિકાલ સૌથી પહેલો કરવાનો છે તે આજ, અને આ એકજ મહાપ્રશ્ન છે. અસ્તુ. આ પ્રશ્નની
ગંભીરતા આજથી પચાસ વર્ષો પૂર્વે તે અદ્ભુત દ્રષ્ટા મહર્ષિ દયાનંદે પારખેલી, જેને આજ અમે
હજી પણ તેટલી ગંભીરતાથી અનુભવી શકતા નથી. તેમણે તર્કથી અને દલિલોથી, શાસ્ત્રોથી અને
વેદોથી, મનુષ્યતાના નામથી અને દયાના નામથી,પાપના પ્રાયશ્ચિત્તના પ્રકારથી અને ઉજ્જવળ ભાવિ
થવાના સદભિપ્રાયથી એનો નિકાલ કર્યો કે, અસ્પૃશ્યતા-એક ભાઇ જેવા ભાઇને-એકજ પરમ પિતાના
અમૃતસંતાનને અડકવા ના પાડવી, અડકતાં અભડાઇ જવાની વૃત્તિ રાખવી, તે પ્રભુ પિતાનું ભયં-
કર અપમાન કરવા બરાબર છે. કોઇ વેદ, કોઇ ધર્મગ્રંથ મનુબાંધવનો બહિષ્કાર કરવા ના પાડે
છે અને જે તેમ કરવા કહે છે તે શાસ્ત્રજ નથી. તે ધૂર્ત-પ્રપંચ છે.માયાવી રાક્ષસની દાનવી-લીલા
છે.અઘોર નરકાસુરનું ઘોર નર્ક-તાંડવ છે ! કોઇ જન્મમાત્રથીજ અસ્પૃશ્ય નથી, તેમ કોઇ જન્મ-
માત્રથીજ સ્પૃશ્ય નથી. સત્ય, ન્યાય, સમભાવ, પ્રેમ, પવિત્રતા, સદાચાર, એ જેમાં જેમાં હોય,
ગમે તે દેશની ગમે તે જાતિમાં-તે તે સ્પૃશ્ય છે; અને તદ્દવિપરીત-અનાચારયુક્ત જાતિ કોઇ પણ
દેશની ધમંડખોર કાં ન હોય-તે તે અસ્પૃશ્ય છે. જન્મ અમુક જાતિમાં થવો એનો કંઇ હિસાબ
નથી. ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ એજ પ્રધાન વિચારણીય છે. ટુંકમાં ધર્મ એ સ્પૃશ્ય અને અધર્મ
એ અસ્પૃશ્ય છે. ધર્મ કોઈ એકજ દેશની એકજ જાતિની બાપુકી મિલકત નથી. જે ધારણ કરે
તે ધાર્મિક અને જે ધાર્મિક તેજ સ્પૃશ્ય.

આ તે આદર્શ દ્રષ્ટાની આજના મહાપ્રશ્નપરત્વે ૫૦ વર્ષ પૂર્વેની મીમાંસા હતી, જે આજ
પણ જેવી ને તેવીજ ઉભી છે. બલ્કે આજ તે મીમાંસા વધુ સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં નજરે તરવરવા લાગી
છે. અર્ધી સદી પૂર્વે દયાનંદની આ મીમાંસા તે સમયના જનસમાજને કડવી લાગી, પણ આજે
તે મહૌષધિસમાન તેને નવજીવન દઇ રહી છે. એને મારેજ અમે આજના અમારા લેખનું મથાળું

'लहेराती है खेती दयानंद की'

એ રાખ્યું છે. અસ્તુ. આ મહાપ્રશ્ને આજે કેવું ગંભીર રૂપ લીધું છે અને તેના નિરાકરણમાંજ
અમારૂં જીવન તથા મુક્તિ છે, તે બતાવવા અને તે સાથે દયાનંદના ઉપદેશનો વિજય સૂચ-
વતા હું નીચલું બયાન (સ્થલાભાવ ધ્યાનમાં હોવા છતાંયે) રજુ કરીશ.

રા. ૨૫

[illegible]

[illegible]

રેજ નહિ. રહેવા દેને. આજથગી હિંદુના મુસલમાન થતા તો અમે જોયા, પણ મુસલમાનના
તો થતા ક્યાંય જોયા નહિ. તેનું બધું ખાધેલુંપીધેલું ભુંસાય નહિ. કાગડાનો બગ
તે ક્યાંથી ?'

છઠ્ઠા ધોરણમાં ગયે જ વરસે પાસ થયેલી લક્ષ્મી બોલી ઉઠી: ' સુભદ્રા કાકી ! ગધેડાની ગાય
ન જ થાય, પણ એ તો કહેવાની, ગાયનો ગધેડો પણ થાય કે !'

' હંહં......ગાયનો ગધેડો કોઇ કાળે થાય ના' સુભદ્રા ડોશી બોલ્યાં.

' વારૂ! ત્યારે હંસનો કાગડો થાય કે ?' લક્ષ્મી બોલી. ' ના, ના. તું જાણે છે તો ખરી.
ટલું પણ સમજતી નથી !' સીતાબા બોલ્યાં.

લક્ષ્મી:-ઠીક ' એક રજપૂત હોય કે એક બ્રાહ્મણી હોય, તમે તેને હંસ માનો છો, ગાય
નો છો. જો તેઓ મુસલમાનના ઘરનું પાણી પીએ અથવા બ્રાહ્મણી મુસલમાનના ઘરમાં બેસે,
એ વટલે કે ?

સીતાબા:-હારતો. મુસલમાનનું ખાધું એટલે વટલેસ્તો.

લક્ષ્મી:-પછી આ તો હંસ, કાગડો થયો બા !

સુભદ્રા:-લક્ષ્મી ! તારી વાત તો ખરી છે; પણ આ કેમનું થતું હશે ? કોણ જાણે ! આપણે
એટલુંજ જાણીએ-હિંદુ વટલી શકે છે.

લક્ષ્મી બોલી ઉઠી:-કાકી ! જે વટલે છે તે સુધરી પણ શકે છે. પગે કાદવ ચોંટે, ધોઇએ
નીકળી જાય; તો પછી બીજા ધર્મમાં જવાથી જે વટાળ લાગે છે તે પણ કાઢી શકાય છે,
ને શુદ્ધ આચારવિચારવાળા હિંદુ બનાવી શકાય છે.

સુભદ્રા ડોશી:-હા ! હા ! બહેન, તારી વાત ગળે તો ઉતરે છે;પણ કોઇ વાર આપણે મુસલ-
માનને હિંદુ થતા જોયા નથી એટલે આપણને નવાઇ લાગે છે.

લક્ષ્મી:-કાંઇ નહિ કાકી, હવે હિંદુઓ, મુસલમાનને હિંદુ કરે છે. આ ક્રિયાને શુદ્ધિક્રિયા
કહે છે. એક ખ્રિસ્તી કે મુસલમાનની શુદ્ધિ થાય છે તો તે પછી આપણા સમાજમાં આવે છે અને
તેને હિંદુતરીકેના બધા હક્કો આપવામાં આવે છે.

સુભદ્રા:-ચલો બહેનો ! આપણા ગામની મોલેસલામ ગરાસણીઓ હિંદુ થઇ છે. તેને
મળવા જઇએ.

લક્ષ્મી:-ઠાકોરાએ હમણાંજ કહ્યું કે, સવારે તે બધાં હિંદુ થયાં છે. તેમાંની કેટલાંક તો
ઈજાર પહેરતી છોડી દીધી. કેટલાંકે શુદ્ધિ પછી માટીનાં જૂનાં બેડાં ફોડી નાખ્યાં ને કેટલીકે તો
ઘરની થાપ સુદ્ધાં ઉખેડી નાખી. પેલી સમજુમાએ તો ચૂલે ચઢાવેલી હાંલ્લી પણ ચકલે મૂકી દીધી.

સુભદ્રા:-વિધર્મીને પાવન કરવાથી મોટું પુણ્ય છે એ ચંદ્રાનંદશંકર કથામાં કહેતા હતા, તે
આજ બરોબર મને સાંભરે છે. બીજું બધુંય જવા દઇએ, પણ એકેક ગાય તો મરાતી બચીને ?

લક્ષ્મી:-હવે તો ધડાધડ બીજા બધાં ગામે શુદ્ધિમાં પડવાનાં. શુદ્ધિનો જબરો પવન વાયો
છે. કોઇ મોટું હિંદુ થશે તો કોઇ વહેલું.

સીતાબા:-સમજણનો ફેર પોસ્તો.

દીવાતળે અંધારૂં !

(લેખક:-આનંદપ્રિય આત્મારામ પંડિત-' પ્રચારક 'ના એક અંકમાંથી)

દેડવાડાની સભામાં પીરાજપુર ગામના ચોખટીઅરા જઇ પહોંચ્યા. ભાવભીની ધમાલ મચી
રહી હતી. રા. મારતિશંકરે તો મગમગા થઇ હિંદુ દેવાની સુગ લેવાની પેટ ભરીને વાતો કરી.
બધમાં ઉત્સવ રેડાયો. લોકોનાં મન ઉછાળા મારવા લાગ્યાં. સભા શાંતપણે પાર પડી. લોકો
પછી વિખરાયા. મારતીશંકરે પોતાની પાઘડી ને ખેસ જમાલમિયાને ત્યાં મૂક્યાં. જમાલમિયાં તેને
અડક્યા ને તે પાછું આપ્યું. મારતીશંકર ઘેર પહોંચ્યા તો તેમનાં દેવી તાંબાકુંડી ભરી પાટલો
નાખી બહાર ઉભા હતાં. મારતીશંકરે સ્નાન કર્યું ને ઘરમાં પેઠા ત્યાં તો દૂર ઉભેલા ટીખળીખોર
જગાભાઇ બોલી ઉઠ્યા-આ શું દીવાતળે અંધારૂં કે !

× × × × ×

મે૦ ઓઘડભાઇ સુધારક છે. વિધવાવિવાહના ચુસ્ત હિમાયતી છે. [illegible] પ્રતાપથી અનેક વિધવાઓ સધવા થઇ છે. તેમની પુત્રી બ્હેન ચંચળનાં લગ્ન વસંત[illegible] ધૂમથી થયાં, પણ એક અઠવાડીઆમાંજ યમરાજે ચંચળનું સૌભાગ્ય લુંટી લીધું. ચંચળે ફરી પરણવાની ઇચ્છા બતાવી, પણ તેના વિરોધમાં ઓઘડ ડોસાએ સાબીત કરી [illegible] કે દીવાતળે અંધારૂંજ !!! એક જણાને વાત કરતાં તે બોલ્યા, ' બીજાનાં પુનર્લગ્નો ભલે [illegible] આપે, પણ ભા ! ઘરમાંજ એવું થાય તોપછી બાપદાદાની કીર્તિપર પાણી ફરી વળે એનું [illegible] પછી રહ્યું રગદોળ્યું એકજ. '

× × × × ×

કરૂણાશંકર મહારાજ કળિકાળમાં વર્ણાશ્રમધર્મનું પૂછડું પકડીને બેઠા છે. તે દિવસે [illegible] તેમણે આર્યસમાજીઓની સખ્ત શબ્દોમાં ખૂબ ઝાટકણી કાઢતાં કહ્યું કે એ લોકો વર્ણ[illegible] જરાય માનતા નથી. શ્રોતાજનોએ દરરોજની ધૂનમાં પોકારી દીધું કે સત્યવચન, મહારાજ [illegible] દાસ નમોનમઃ મહારાજની સફેદ દાઢી ભકતજનોની ' હાજી, બાબા, હા, ' ની લહેરમાં ફરફર[illegible] હરિદાસ મહારાજ કરૂણાશંકર મહારાજની સફેદ દાઢી જોઇ વિચારમાં પડી ગયા કે, [illegible] ધર્મના બાંગો પોકારનારા મહારાજ હજીસુધી કેમ ગૃહસ્થી રહ્યા છે? સંન્યાસી કેમ [illegible] મેંકલા શંકરભાઇ કહેવા લાગ્યા, ' ભાઇ ચૂપ રહો ! એ તો દીવાતળે અંધારૂં !'

× × × × ×

[illegible] ગામ [illegible] કુલીન ગામોમાં ગણાય છે. મોરાર પટેલ પોતાના પટાવાળા હમીદ[illegible] ' [illegible] ! [illegible] !' ના પોકારો વચ્ચે વાંકી પાઘડી મૂકી જઇ રહ્યા છે. [illegible] [illegible] છે. પગ જરા વાંકો પડવાથી મોરાર પટેલને આડી પડી. [illegible] [illegible] રામલીના માથામાં જોરથી ફોકયો, ને રામલીને લોહીલુહાણ કરી [illegible] પટેલ [illegible] કે, હિંદુ [illegible] તે વળી કેમ આડી જાય ? હમીદખાન મિયાં [illegible] [illegible] ને ઘણી ફિકરમાં ફરતા હતા. છેવટે થાકીને આંખ આડા કાન કરીને [illegible] [illegible] બેઠા. શિવલી પછી તો મરીયમ બની. મિયાંની બીબી બન્યા [illegible] [illegible] ખૂબ મદદ કરી. લોકો કુલીનતારૂપી દીવાની નીચે અંધારૂં [illegible]

× × × × ×

તે દિવસે કોલેજ હોલમાં ભાષણ કરતાં મી. ચંદુભાઇએ વરવિક્રય ને કન્યાવિક્રય [illegible] [illegible] સરસ વિવેચન કરેલું હતું. બી. એ. પાસ કરી ચંદુભાઇ ઘેર આવ્યા [illegible] [illegible] પોતાની પુત્રીનું લગ્ન તેમની સાથે જોડવાની આતુરતાથી તેમને [illegible] [illegible], [illegible] પુત્રી સાથે લગ્નની ગાંઠથી જોડાવા રાજી તો થયા; પણ [illegible] [illegible] વાત કરી કે તેમના સસરા [illegible] વિલાયત મોકલી તેમનો [illegible] [illegible] કે કેમ એ પ્રશ્ન ઘણાના મનમાં ઘોળાયો; [illegible] [illegible] દીવાતળે અંધારૂં છે.

× × × × ×

[illegible] શ્રી ગોકુલપતિ કળિયુગમાં સાક્ષાત્ કૃષ્ણ અવતાર બની [illegible] [illegible] ગોપીઓ સાથે [illegible] વગેરે અનેક લીલાઓની [illegible] [illegible] કળિયુગના [illegible] [illegible] [illegible]

શ્રદ્ધાનંદને શ્રદ્ધાંજલિ

('સુવર્ણમાળા' માગશર ૧૯૮૩ ના અંકમાંથી)

વેદધર્મની વિજયપતાકા ફરકાવનાર, મહર્ષિ દયાનંદનો સાચો વારસદાર, દલિતોનો ઉદ્ધારક ને રાષ્ટ્રીયતાનો તપસ્વી આજે પરધર્મના ઝનૂની હુતાશનમાં હોમાઈને અમર નામના મૂકી ગયો એ તપસ્વીનું નામ સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ. આર્યોચિત અતિથિધર્મના પાલનમાં એના પ્રાણ હરાયા. કાફિરની કતલ કરીને બેહિસ્તમાં હુરાઓની બાથમાં ભીડાવાની મુરાદ સેવનાર એક ધર્માન્ધ મુસ્લીમ અબ્દુલ રશીદ હિંદુવટની એ ગૌરવમૂર્તિને આંગણે અતિથિ બને છે અને પછી લાગ જોઈ નિઃશસ્ત્ર, નિર્દોષ અને સહિષ્ણુ સ્વામીજીને પાંચ પાંચ ગોળીએ વિંધી નાખે છે. એ માર્ગભૂલ્યો મુસ્લીમ એટલુંયે નથી જોતો કે જેને તે પોતાના દીનનો અને ઇસ્લામી આલમનો શત્રુ ગણીને સંહારવા આવ્યો છે, એ તો મુસ્લીમોનોય બાંધવ છે. દિલ્હીમાં લોહીતરસ્યા ગુરખાઓની બંદુકો સામે તેના જાતભાઈઓને કાજે–ઈસ્લામીઓને માટે–પણ પોતાની પહોળી છાતી ધરી દેનાર મિત્ર છે. અરે! એટલી ઉદાર ને દૂરંદેશ દૃષ્ટિ તો વેગળી રહી; પણ એને માનવતાસુલભ બુદ્ધિ પણ નથી સૂઝતી કે, શ્રદ્ધાનંદ બિમાર છે, અશક્ત છે, અસાવધ છે, માટેજ આ સંહાર હત્યારે દીપકારો બની રહે છે. સ્વામીજી પાસે પાણી માગનાર એ માનવપશુ પાણીનો તરસ્યો નહોતો. એને તો દીનના શત્રુ એક કાફિરના રુધિરની પ્યાસ હતી અને એ તેણે જોતજોતામાં છીપાવી લીધી.

સુધારકનું જીવનજ જોખમોની એક જીવતી પરંપરાસમું હોય છે. ધર્મસુધારક કે સમાજસુધારક, ગમે તે સુધારકની રચના એકવાર તો પુરાણી રૂઢિના સંહારપર મંડાયેલીજ રહે છે; એટલેજ બંડ જગાવનારની સામે પ્રારંભે ધોધમાર બંડ જાગે છે. મહર્ષિ દયાનંદનું જીવન આવા આઘાત અને પ્રત્યાઘાતનો ગૌરવભર્યો ઇતિહાસજ છે. એ રુદ્રાવતારની સામે ખુદ હિંદુસમાજના સનાતનવાદીઓએ બીભત્સ પડ્યંત્રો રચી, વિષપ્રયોગવડે એનો જીવ ચૂસી લીધો હતો, તે માર્ગભૂલ્યા ઝનૂની પરધર્મીને હાથે તપસ્વી શ્રદ્ધાનંદનું ખૂન કેટલું આશ્ચર્ય ઉપજાવી શકશે? મહર્ષિના જાજરમાન શિષ્યને ઉચિત મરણ, કાંગડીના તપોધનને સાંપડ્યું છે. આ વીરોચિત અવસાન થકી તો આર્યસમાજ અધિક ઉજમાળો બની રહે છે. એની જે કંઈ ખામીઓ હશે, હિંદુવટની જે કંઈ જડતા રહી ગઇ હશે તે સર્વ આ શહીદની શોણિતધારાવડે ધોવાઇ જાય છે. વિજયી વેદધર્મનો અને સમાજસેવાનો ઝંડો ફરકાવનાર આર્ય શહીદોની પરંપરામાં સ્થાન પામીને ઋષિ શ્રદ્ધાનંદજી આજે હિંદુવટને અને હિંદની રાષ્ટ્રીયતાને અસ્ખલિત જાગૃતિનો અબોલ પડકાર આપ્યે જાય છે.

શહીદ શ્રદ્ધાનંદજીના ઉજ્જ્વલ મૃત્યુપર અભિમાન લેતાં તો સાત સાત દાયકાઓપર પથરાયેલું એમનું સેવાજીવન નજર સમીપ તરવરી ઉઠે છે. સમાજની બદીઓ સામે, આર્યજનનીનાં સાંસારિક બંધનો સામે, અસ્પૃશ્યતા સામે, રાજદ્વારી પરાધીનતા સામે, ધર્મના નામે માનવજીવન ઉપર જડવામાં આવતી શૃંખલાઓ સામે અને હિંદુવટ ઉપર દારુણ આક્રમણ કરતી વિધર્મી પ્રવૃત્તિઓ સામે શ્રદ્ધાનંદજીનું સિત્તેર વર્ષનું આયુષ્ય પોણી સદીના રણસંગ્રામસમું જ્વલંત ઉભું છે. સ્વદેશ, સ્વધર્મ અને સ્વજાતિમાટે આખી જીંદગી ખર્ચી, આખરે એ સેવાવ્રતધારી જીવનની કુરબાની કરી દેનાર તપસ્વીની મહત્તા પ્રીછવામાટે પુસ્તકો આલેખવાં પડશે. અહીં એ તપોધનના જીવનની આછી આછી તેજછાયાઓનું અપૂર્ણ ચિત્ર દોરવાનો માત્ર પ્રયત્ન થાય છે.

શૈશવ અને કૌમાર

સંવત ૧૯૩૧ માં મહર્ષિ દયાનંદે વાંસબરેલીમાં આ વચનો ઉચ્ચાર્યાં હતાં, "મારા આત્માને હણવાનો દાવો કરનાર શૂરવીર નર મને કોઇ તો બતાવો." સમાજના ઉદ્ધારકની કાયા હણનાર ખુની એના આત્માની અખંડ જ્યોત જગતપર પ્રકટાવી દે છે. શ્રદ્ધાનંદજીના ખૂનનું પણ એજ ઉજળું રહસ્ય છે. શ્રદ્ધાનંદજીનો સંહાર કરીને ખુની અબ્દુલ રશીદે માન્યું હશે કે, તેણે હિંદવટના પોષક ને પ્રેરક બળનો વિધ્વંસ કર્યો છે, પણ એજ ખૂન આજે જાણે કે હજારો જીવ

જેમાં ખાંત કરતા રહેતા. એમના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
તે એમના [illegible] રાખતા પ્રચંડ દેવની પ્રતિમા [illegible] [illegible] ને [illegible] [illegible]
[illegible] અનુગામના પૈપા. વેદધર્મના [illegible] દેવમાં એને [illegible] [illegible]
ના તેજ–અંધારમાં મનશીરામના અંતઃકરણમાં ચમકાર [illegible] અને એને [illegible] [illegible]
[illegible]. પરમ જીવનના જોબીકારની ગાથા એને આપતી જ. [illegible] એને પોતાની [illegible] [illegible]
વિંદ આવ્યો. સેવાજીવન એજ એનું નૈતિક ધ્યેય બની રહ્યું.

શિક્ષણસુધારણ

પ્રબુદ્ધ મુનશીરામે રાષ્ટ્રવિધાયકની આર્ષ દૃષ્ટિથી જોયું કે, સરકારની શિક્ષણપદ્ધતિ દેશમાં ગુલા-
મગીરી ને સ્વત્વહીન નવયુવકો ઉત્પન્ન કરવાને બદલે કેરળ મદ્રાસ ગુજરાતમાં રાખનાર [illegible] [illegible]
[illegible] છે. રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો વિકાસ એને શિક્ષણક્રમમાં અનિવાર્ય લાગ્યો. તરુણ જનતાની
મદીનગી તથા ગોખણપટ્ટીમાં હીણાતી જોઈ એનો આત્મા કકળી ઉઠ્યો. એ અરસામાં લાહોરમાં એંગ્લો-
વેદીક કૉલેજની સ્થાપના થઈ ચૂકી હતી. (ઈ. સ. ૧૮૮૫) ધર્મશીલ અને રાષ્ટ્રગૌરવને
પ્રેરનાર પુસ્તકોપર મુનશીરામનું લક્ષ ચોંટ્યું. એમણે બુલંદ અવાજે જાહેર કર્યું કે, કૉલેજ અને
શાળાના અભ્યાસક્રમમાં વેદોને પ્રધાનપદ મળવું જોઈએ. આ ક્રાન્તિકાર મંતવ્યપર તેને પં. ગુરુદત્ત
વિદ્યાર્થીનું સમર્થન મળ્યું; પણ મુનશીરામનો અવાજ કાને ધરાયો નહિ, એટલે તેને રાષ્ટ્રીય શિક્ષ-
ણનું નિર્માણ કરવાની નવી ભાવના જાગી. શિક્ષણશાસ્ત્ર ઉપર એણે વર્ષોસુધી મનન કર્યું. પરિ-
ણામે એક અપૂર્વ અને સળંગ યોજના તૈયાર થઈ. પંજાબના આર્યસમાજના પ્રભાવશાળી નેતા
ગુરુદત્ત શાસ્ત્રીનું અવસાન થયું અને મુનશીરામને સરદારી સોંપવી. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના વિધાનની
ઘડી આવી લાગી.

ગુરુકુળની સ્થાપના

પરદેશી શિક્ષણપદ્ધતિમાં પીસાઈને ચેતના ગુમાવનારી તરુણ જનતાનો ઉદ્ધાર સાકાર કરવા મુન-
શીરામે કમર કસી. એણે વકીલાતનો ધંધો ફગાવી દીધો અને સર્વ શક્તિ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની યોજના-
પર કેન્દ્રિત કરી. ભવ્ય ભૂતકાળની બ્રહ્મચર્યાશ્રમની શિક્ષણપ્રથાને પુનર્જીવન આપવાની યોજના એણે
જનતાસમક્ષ ધરી દીધી. પછી એણે ગુરુકુળ સ્થાપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી; પણ તેની સિદ્ધિઅર્થે તો
હજારો રૂપિયાની આવશ્યકતા ખડી થઈ. સરકારી મદદની એને ઉપેક્ષા નહોતી. ઉલટું સરકારી શિક્ષણ-
પ્રણાલીની અનિષ્ટ પ્રથા સામે એને બેડો બળવો સળગાવવો હતો. બ્રહ્મચર્ય, પવિત્રતા અને ધર્મભા-
વનાને પોષણ આપે એવું સ્થળ શોધાયું. હીમાચળની અટીખમ ખડકીઓ વટાવી, ભાગીરથી જ્યાં
સપાટ પ્રદેશને ભીંજાવ્યા કરે છે, ત્યાં પુણ્યક્ષેત્ર હરદ્વાર નજીક કાંગડીપર એ સમાજસેવકની નજર ઠરી.
જ્યાં બ્રહ્મચારીઓને દુન્યવી માનવીઓના વિકારો અભડાવી ન શકે, જ્યાં કુદરત, કિરતાર અને
નિર્દોષ માનવજીવનનો એકાંત સંયોગ વિદ્યાર્થીજીવનની પવિત્રતાને આડે પહોર પોષ્યા કરે, જ્યાં
નિર્જનતાને રમ્ય બનાવતો કવિત્વમયી પશુપંખીઓનો સંગાથ જીવનની મધુર ને મદોન્મભરી ટહુકો
ફૂટાવે, ત્યાં ગુરુકુળનું ખાતમુહૂર્ત નિર્માયું. ત્રીસ હજારનો અંદાજ બંધાયો. માનવતાનો સેવ
બનીને, હિંદની તરુણ જનતાનો સાથી બનીને, મુનશીરામ ઝોળી લઈને ગામેગામ ભટક્યો. થાકને
એણે ગણકાર્યો નહિ. વિટંબણાઓ એની વિસાતમાં નહોતી. એ તો દિનરાત એક નિયત કર્તવ્ય-
પથ ઉપર મજલ દર મજલ ધપ્યે જતો હતો. દેશભરમાં ઘૂમીને એણે છજ મહીનામાં આવડી રકમ
ઉઘરાવી લીધી. જે જમાનામાં પ્રજાને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનું લગારે ભાન નહોતું જાગ્યું અને આર્યસ-
માજની સામે ધનાઢ્ય સનાતનવાદીઓની લાલ આંખ ફરકતી હતી, એ જમાનામાં આ ફતેહ
અદ્ભુત લેખાઈ ગઈ.

પ્રાણવાન શિક્ષણ

સેવાવ્રતધારી શ્રદ્ધાનંદની ભાવના ફળી અને ૧૯૦૨ માં કાંગડીમાં ગુરુકુળ ખુલ્લું મૂકવાનો વિધિ
ઉજવાયો. ચોમેર વિસ્તરતી ભયાનક વનઘટા, હિંસક પ્રાણીઓનો સતત ઉપદ્રવ, જંગલી માતંગોનાં વાર-
વાર આક્રમણ—આવા વીરત્વપોષક વાતાવરણવચ્ચે એણે બ્રહ્મચારીઓનું જૂથ વસાવ્યું. ત્યાં હિંદની
પ્રાચીન સંસ્કૃતિનું નવસર્જન થવા લાગ્યું. માતૃભાષા તમામ શિક્ષણનું વાહન બની રહી. પરબ્રહ્ર-

વાદી વેદોના અધ્યયનને પ્રધાનપદ અપાયું; છતાં એ શિક્ષણક્રમ સંકુચિત નહોતો. વિદ્યાનેય તેમાં સમીચીન સ્થાન હતું. બ્રહ્મચર્યસેવન અને વ્યાયામવડે વિદ્યાર્થીઓની ઓજસ્ અને વીર્યનો સંગ્રહ થયો. પ્રાણવાન શિક્ષણ એ સંસ્થાનું ધ્યેય બની રહ્યું. આ શિક્ષણસંસ્થાને નિરખવા આવનાર તેનાં ભવ્ય સંસ્મરણો લેતા ગયા. યૂરપી અને અમેરિકન શિક્ષકો તે જોઇને હેરત પામ્યા. ટાઢતડકા અને વરસાદમાં ખુલ્લા શરીરે ઘૂમતા, જાહ્નવીમાં પ્રભાતસ્નાન લેતા, પહાડોને પગતળે કાઢતા અને કુદરતના સૌંદર્ય સાથે મસ્ત ખેલન કરતા બ્રહ્મચારીઓનાં દર્શન કરી પરદેશીઓ પણ પ્રેરણા પામ્યા. અમેરિકન કેળવણીકાર મહાશય રૂલ્મે તો અહીં ત્રણ માસપર્યંત નિવાસ કરી, કાંગડી ગુરુકુળની શિક્ષણપ્રણાલિની તારીફ જગતને એક પુસ્તકમાં સુણાવી છે. આવી સ્વાધીન અને જીવનદ્યોત કેળવણી આગળ એણે વંદના ઝુકાવી છે. ડૉ. ઇસ્લીંગ્ટન, માઇકલ સેડલર, લૉર્ડ મેસ્ટન, રામસે મેકડૉનલ્ડ–કેટકેટલા વિલાયતી અમીરોએ આ સંસ્થાનાં દર્શન કરી પ્રશંસાના સૂર કાઢ્યા છે! અરે, બ્રિટીશ તાજના પ્રતિનિધિ વાઇસરૉય પણ એનો પરિચય સાધવાનું ચૂકયા નહોતા. રામસે મેકડૉનલ્ડે તો એનાપર એક પુસ્તકમાં આખું સંસ્કારચિત્ર આલેખ્યું છે. મુનશીરામજીના વેદસ્તવનના બુલંદ નાદોએ એની હૃદયતંત્રીઓ ઝણઝણાવી મૂકી છે. કાંગડીના કુલપતિની દેહલતામાં એણે ભગવાન જિસસ અને સેન્ટ પિટરનાં દિવ્ય તેજ વિલોક્યાં. આ સર્વ વાતોનો એકરાર તેણે એક ગ્રંથમાં વેગવતી વાણીમારફત કર્યો છે.

નવું સર્જન

ગુરુકુળના બ્રહ્મચારીઓ વચ્ચે મુનશીરામ વાત્સલ્યમૂર્તિ માતાસમા વિરાજતા. લાલા મુનશીરામની કીર્તિ મહાત્મા મુનશીરામનું પદ વરી લાવી. એનો માંસલ દેહ, રાષ્ટ્રોન્નતિની ભાવનામાં સળગી ઉઠતાં એનાં જ્વલંત નેત્રો અને એનો ખુન્નસભર્યો ચહેરો નીરખનાર એની સત્સલતા નિહાળીને તાજુબ થતો. એના જીવનમાં વીરત્વ સાથે ક્ષમાનો સંગમ થયો, ઉગ્ર તેજ અને રુદ્રતા સાથે સૌજન્ય અને સુકુમાર સ્નેહની ફોરમ પ્રકટી. **वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि** એવું હૈયું એને પ્રાપ્ત થયું; અને એ હુંફની છાયામાં તરુણોના જીવનનું એક નવું અને પ્રાણવાન સર્જન રચાઇ રહ્યું; પણ મહાત્મા મુનશીરામનો માર્ગ કંઇ ગુલાબોવડે નહોતો પથરાયો. પ્રજાવિધાનના દુર્ગમ રાહપર તો કંઇક શૂળો વેરાયા હતા. એમની શિક્ષણપ્રવૃત્તિમાંય 'ચારચક્ષુ' સરકારે રાજદ્રોહની ઘોર વાદળીઓ ઘેરાયેલી દીઠી. ગોરા દેવાધિદેવોની ખફા એનાપર ઘુરકવા લાગી. એના પંથ આડે અનેકવિધ આવરણો ખડાં થયાં; છતાં એ ભડવીર નજ ડગ્યો. એ તો વિજયને વરવા નીસરેલો આજીવન લડવૈયો હતો. એની છાતી લોખંડની ઘડાઇ હતી. સત્તર સત્તર વર્ષોસુધી તે પારાવાર આપત્તિઓ સામે નિસ્પંદ ઝુઝ્યો. બોંબ, રિવોલ્વર અને કારાગારની એણે ગણત્રી ન કરી અને એણે વિજય મેળવ્યો. ગુરુકુળની સંસ્થા એના વિરાટસ્વરૂપે આજે મુનશીરામની ભાવનામૂર્તિસમી નિશ્ચળ ઉભી છે. ત્રીસ વર્ષને અંતે આજે એ સંસ્થાની પંજાબભરમાં પથરાયેલી શાખા–પ્રશાખાઓમાં દોઢ હજાર કન્યા–કુમારો સ્વાધીનતાનું શિક્ષણ મેળવી રહ્યાં છે. પોણોસો સ્નાતકો એમાં શરીર અને માનસ કેળવીને સંસારમાં આજે સ્વમાન અને ધર્મભાવનાથી મહેકતું જીવન ગુજારી રહ્યા છે.

મહિલાશિક્ષણનો નિર્માતા

કેળવણીકાર મુનશીરામની શિક્ષણભાવના વિરાટ હતી. એણે કાબેલ શિક્ષણશાસ્ત્રીની નજરે વડે વિલોકી લીધું હતું કે, રાષ્ટ્રની ઉન્નતિની ખરી ચાવી મહિલાશિક્ષણમાં છે. બાળક એ તો ભાવી પ્રજા છે, તો એ પ્રજાની ઘડનાર તેની જનનીજ છે. માતાના કુસંસ્કારો ભાવી પ્રજાને વિઘાતક નીવડવાના, માટેજ પ્રજાવિધાન સારૂ પ્રથમ દરજ્જે મહિલાશિક્ષણની જરૂરત છે, એમ જાણી લઇ તેણે જલંધરમાં કન્યાઓનું મહાવિદ્યાલય ઉભું કર્યું. સ્ત્રીજીવનની ઉન્નતિમાટેની એની ધગશ પંજાબમાં ઠામઠામ પથરાયેલાં કન્યાશિક્ષણાલયો અને દિલ્હીના કન્યાગુરુકુળરૂપે સાકાર ઉભી છે.

સમાજસુધારણા

પણ એણે રાષ્ટ્રીય કેળવણીનું નિર્માણ કરીનેજ ઇતિકર્તવ્યતા નથી માની. હિંદુ સમાજનાં બહુવિધ દૂષણો સામે એની ઝુંબેશ એટલીજ ધોધમાર હતી. જ્ઞાતિ–પેટાજ્ઞાતિના સાંકડા વાડા એના દિલને ડંખ દેતા હતા. એ બંધનો તોડી વછોડી, એ કાળે તો લગભગ વિપ્લવકારક ગણાતું

નેનું આચરણ એણે અખત્યાર કર્યું. પોતાનાં સંતાનોને એણે જ્ઞાતિમાં પરણાવી અનેરું ઉદા-
ત દાખલો બેસાર્યો. જ્યારે ગાંધીજીની અસ્પૃશ્યતાનિવારણની પ્રવૃત્તિ હિંદને જાણે નહોતી
ત્યારે હિંદુસમાજના વિરોધવચ્ચે સામી છાતીએ ચાલીને અંત્યજોનું અપૂર્વ ઉદ્ધાર આરંભ
સમાજસુધારક હતો.

મુનશીરામમાંથી શ્રદ્ધાનંદ

ધીમે પણ અચૂક પગલે જરા એના ઉપર પસા આવતી હતી. એનું જીવનનો નમનો પહેરાર
નીદાઓ અને પોતાની તમામ પ્રવૃત્તિઓપરથી સર્વ અનુરાગ સમેટી લીધો. એણે સંન્યાસ
ગ્રહણ કર્યો. મહાત્મા મુનશીરામ મટીને તે સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ બન્યા. હાથે મર્યાદા નહીં રહી;
અનુરાગ વિશ્વપ્રેમમાં પરિણમ્યો. ભગવાં પહેરીને એ તો જગતનું કલ્યાણ કરવા બહાર પડયા.

રાષ્ટ્રવિધાન

વાનપ્રસ્થ જીવનમાં મુનશીરામે બ્રહ્મચર્ય અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનું સ્વપ્ન સફળ કરીને આત્મ-
નિમજ્જનની સંન્યસ્ત જીંદગી સ્વીકારી; પણ એટલામાં તો સંન્યાસી શ્રદ્ધાનંદને કાને પરાધીન-
તાનું રુદન કરતી ભારતમાતાનો આર્તસ્વર અથડાયો. એણે નિશ્ચય કર્યો કે, જ્યાંલગી માતૃભૂમિ
દના અનુભવે છે, ત્યાંલગી મારે આત્મકલ્યાણની નિવૃત્તિ કશા ખપની નથી. રાષ્ટ્રનો સાદ જેને
જગાડે નહિ તે એ પુત્ર નથી, પણ પથ્થર છે. નિવૃત્તિ અને સંસારત્યાગના એકાન્તે એને
એકાન્તવાસમાં બેઠો ખાવાની મતિ નજ સૂઝી. એ તો વૃદ્ધાવસ્થામાંયે જુવાનોને શરમાવવાના સાજ
સજીને બહાર આવ્યા અને પોતાની જાતને રાષ્ટ્રોત્થાનની અવિરત ઝુંબેશમાં ઝૂકાવી દીધી. ત્યારથી
એના જીવનની પ્રત્યેક પળ પરાધીનતાની શૃંખલા તોડવામાં ખર્ચાવા લાગી. રાષ્ટ્રવિધાન એજ
એનો જીવનમંત્ર બની રહ્યો.

વીરત્વની પરાકાષ્ઠા

કાંગડીની વનરાજીમાં મત્ત માતંગો ને હિંસક પ્રાણીઓનો સામનો કરનાર જુવાન મુનશી-
રામને હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં એથીયે અધિક શૌર્ય દાખવવાના પ્રસંગો ખડા થયા. ૧૯૧૯ ના કાળા
સંવત્સરમાં પંજાબના રોલેટ કાયદાએ દેશભરમાં અંધેરી પ્રસારી દીધી અને પડનાપર પાટુ
લગાવવા જલીઆનવાલા બાગનો પૈશાચિક હત્યાકાંડ ખેલાયો. પ્રજા સમગ્રનાં હૈયાં થરથરી ઉઠયાં.
દિલ્હી નગરમાં ભયંકર ઉશ્કેરાટની લાગણી પ્રસરી રહી. હિંદુ-મુસ્લીમ સર્વ કોઇ એ જુલમજહાં-
ગીરી સામે પોતાનો વિરોધ દાખવવા ટોળે મળ્યા. વચ્ચે શ્રદ્ધાનંદજીનો સિંહનાદ ગર્જી ઉઠયોઃ
"બસ, નિર્દોષ માનવતાનો સંહાર નહિજ થવા દઇએ." હજારો હિંદુમુસ્લીમ જનોને પોતાની
વિરાટ કુક્ષમાં સંઘરી એ ભીષ્મસમો અણનમ અને અડગ સંન્યાસી ચાંદનીચોકમાં આવી ઉભો.
લશ્કરી કાયદાના સાજ સજીને સરકારની ગુરખા ટુકડી વિરોધ પોકારનાર જનતાની મેદની વીખે-
રવા મારમાર કરતી ખડી થઈ. વીખરાઇ જવાના લશ્કરી આદેશની અવગણના કરી સંન્યાસી
સ્વસ્થ ઉભો રહ્યો. હિંદુ-મુસ્લીમો કંપી ઉઠયાઃ "હમણાં આ મશીનગનો અમારા ઉપર હલવાઇ
જશે!" પણ શ્રદ્ધાનંદજીને આત્મબળમાં અવિચળ શ્રદ્ધા હતી. ગુરખા સોલ્જરો સંગીન લઇને
હલ્લો કરવા ધસ્યા. મેદનીને મોખરે જઇ શ્રદ્ધાનંદ છાતી કાઢીને ઉભા રહ્યા. "વિંધી નાખો,
તાકાત હોય તો સંગીન ચલાવી દો." ગુરખાઓ સ્તબ્ધ બનીને ઉભા રહ્યા. તપોધન સંન્યા-
સીનું એ તાપસતેજ, એની કાયામાંથી નીસરતાં પ્રતિભાકિરણો, એની આંખની સૌમ્ય ને જ્વ-
લંત દ્યુતિ-આત્માંના ઓજસ્ આગળ પશુબળ ઝંખવાણું પડયું. યુગ યુગ સુધી આ ઘટના ભારત-
વાસીઓનાં સંતાનો પોતાની જનનીનાં ધાવણમાં ધાવશે.

પંજાબીઓનો વિશ્વાસ

પંચનદના દેશને એ સંન્યાસીના નામની લગની લાગી હતી. એના શબ્દે પંજાબીઓ ઘેલા
થતા. શ્રદ્ધાનંદની સેવા ઉપર તેઓ મુગ્ધ બન્યા હતા; એટલેજ જ્યારે અમૃતસરમાં રાષ્ટ્રીય મહા-
સભા મળી અને અતિથિઓનાં જૂથ આવી ઉતર્યાં, ત્યારે મુસળધાર વરસાદની વચ્ચે સરકારની
કડક નીતિની બીકે પ્રજાજનો મકાન આપવાને તૈયાર નહોતાં. એવી વિકટ વેળાએ એક શ્રદ્ધા-

નંદના અવાજને પંજાબીઓએ પોતાને મસ્તકે ચઢાવ્યો અને એકેક ઘરે પચાસ પચાસ અતિથિ એને સાચવી લીધા.

હિંદુવટનો ઉદ્ધારક

એને વેદધર્મ અને હિંદુવટ ઉપર પ્રેમ હતો, પણ એ તેણે રાષ્ટ્રભાવનામાં મિલાવી દીધો હતો. હિંદુ-મુસ્લીમ ઐક્ય સાધવામાં એની ઝુંબેશ અજોડ હતી. એ યોગીવરજ એક એવા હિંદુનેતા હતા કે જેને મુસ્લીમ જનતાએ પોતાનીજ સભામાં વ્યાસપીઠપરથી સાંભળવાની સહિષ્ણુતા દાખવી હતી. આ એકજ ઘટના એની ઉદાર રાષ્ટ્રભાવનાની જીવંત સાબિતી છે. એને કટ્ટર કોમવાદી કહેનારાઓ આત્મવંચનામાં ગોથાંજ ખાય છે. અમૃતસરના ઘોર હત્યાકાંડ પછી હંટર કમીટી સમક્ષ બળતી ભાષામાં જુબાની આપનાર શ્રદ્ધાનંદનું હૃદય હિંદુમુસ્લીમ બન્ને કોમ ઉપર ઉતરેલી આફતની કરુણ ચીસો સંભળાવતું હતું. અસહકાર અને ખિલાફત પ્રવૃત્તિમાં એનો કોમવાદનો એક પણ સૂર કોઇએ કદી સાંભળ્યો છે? પણ અસહકારના જુવાળ ઓસરી ગયા અને ખિલાફતની ઝુંબેશ ઉપરથી પ્રજાને ઇતબાર ઉઠી ગયો, ત્યારે હાડવેરીઓની જેમ હિંદુમુસ્લીમોએ રમખાણો મચાવ્યાં. મલબાર, કોહાટ, મુલતાન, પીંડી, સહરાનપુર, મથુરાં-કેટલે કેટલે ઠેકાણે કોમી પાશવતાએ કચ્ચરઘાણ વાળ્યો!. મલબારમાં સ્વામી શ્રદ્ધાનંદે બળીઆ મુસ્લીમોને હાથે નિર્બળ ને અસહાય હિંદુજનતાને મેંઢાની માફક રહેંસાઈ જતી નીરખી. એમના હૃદયમાં હિંદુઓની એકસંપીના અભાવપર, હિંદુઓની અરક્ષિત અને પરાવલંબી દશાપર, હિંદુઓની આત્મરક્ષણની અશક્તિ ઉપર લજ્જા ઉપજી. એ બન્ને કોમનું ઐક્ય ચાહતા હતા, પણ તે સમાનતાના ધોરણે, એક કોમ પોતાના પશુબળથી બીજીની ગરદનપર ચઢી બેસે ને તેનો અવાજ ગુંગળાવી નાખે એવા અન્યાયી અને એકપક્ષી ધોરણપર નહિ. સાચો ભાઈચારો બે બળવાનો વચ્ચે સંભવે. નામર્દ અને શૂરવીરતાનો કૃત્રિમ સંગાથ કેટલીક ઘડીઓ લગી ટકી રહે? એક બાજુથી હિંદુઓ ઉપર લોહીતરસ્યા મુસ્લીમોનું આક્રમણ, બીજી બાજુથી તેમની સામે ધસ્યે આવતી મુસ્લીમોની ધર્માન્તરણ ને વટાળકાર્યની પ્રવૃત્તિ, ત્રીજી બાજુ હિંદુજનતામાંથી ખ્રિસ્તધર્મમાં ખેંચાઇ જતો એક જબ્બર વર્ગ અને ચોથી બાજુ ખ્રિસ્તધર્મને ભેટેલા હજારો અનિર્બાંધવોની હિંદુવટમાં પુનઃ આવવા ઇંતેજારી છતાં તેમને સદા અસ્પૃશ્ય અને મ્લેચ્છ માનનાર હિંદુસમાજની મંડૂકવૃત્તિ-આમ ચોગરદમથી એણે હિંદુવટને કાળના ઝપાટામાં ઝંપલાતી નિહાળી. એટલે એણે વટલેલાની શુદ્ધિ કરવાની અને સ્વધર્મીઓનો દુર્ગ દુર્ભેદ્ય બનાવવાની શુદ્ધિ-સંગઠનની આત્મરક્ષક પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી. હીણાતી હિંદુવટને ઉદ્ધારવાની અને સબળ સંઘ કરી લીધા પછી મુસ્લીમોની સંગાથે સમાનતાને નાતે સંપ રચવાની ભાવના આચરણમાં મૂકી. સાથે સાથે અંત્યજોદ્ધાર અને દલિત કોમના ઉદ્ધારની હીલચાલ પણ એણે જોસભેર આદરી દીધી. એક વેળા 'સદ્ધર્મપ્રચારક' અને 'શ્રદ્ધા' નામે પત્રો શરૂ કરીને રાષ્ટ્રીય લડતમાં વેગળાં મૂકેલાં એ સાપ્તાહિકોને 'લીબરેટર' રૂપે પુનઃ પ્રકટાવ્યાં. એ 'લીબરેટર' ને પાને પાને દલિત વર્ગનાં આંસુ લૂછતા પરમાર્થી સાધુની વેદના સદેહે આલેખાઇ રહી છે. ક્વચિત્ એમાં શુદ્ધિ સંગઠનની પ્રચારણાયે ચિતરાઇ છે; છતાં એનો પ્રધાન સૂર રાષ્ટ્રભાવનાનુંજ સંગીત ગુંજે છે. એમાં શરૂ કરેલી 'ઇન ઍન્ડ આઉટ ઑફ ધી કૉંગ્રેસ' લેખમાળા સ્વામી શ્રદ્ધાનંદના વેધક ને વિવેચક રાજદ્વારી વિચારોથી પ્રચુર એક બહુમૂલ્ય મીમાંસા છે. હિંદુવટના એ ઉદ્ધારકની ઉદાર રાષ્ટ્રભાવના તો જુઓ. છેક ૧૯૨૪ માં તેણે હિંદુ મહાસભામાંથી રવાનગી લીધી. શાને કાજે! ત્યાં લાલાજી અને પંડિત માલવીજી રાષ્ટ્રીય મહાસભામાંયે કોમીવાદ દાખલ કરવાની અને કોમી ધોરણે હિંદુમહાસભા તરફથી ધારાસભાના સભ્યો દોડાવવાની યોજનાઓ ઘડતા હતા. હિંદુમુસ્લીમ એકદિલી સર્જવા ઇચ્છનાર સંન્યાસીને એ કોમવાદ ન રુચ્યો. એણે હિંદુમહાસભાને સલામ ફરમાવી. આવા ઉદાર ને પરધર્મના સહિષ્ણુ રાષ્ટ્રવિધાયક સ્વામીને કટ્ટર કોમવાદી અને ઇસ્લામનો શત્રુ ગણનાર મુસ્લીમો ખરેખર ભયંકર અન્યાય આચરી રહ્યા છે.

આફત

શુદ્ધિનું સંચલન ઉઠાવ્યા પછી સ્વામીજી ઉપર નિરંતર આફત તોળાઇ રહી હતી. એમના પર કંઇક જાસા-ચિઠ્ઠીઓના વરસાદ વરસ્યા હતા; પણ બોમ્બ,રિવોલ્વર ને છુરીસામે સદૈવ ખુલ્લી

તો રાખીને અડગ ડગ ભરનાર તપોધન એમ શાનો ચળે ? તેમાંયે છેલ્લા ૭ માસથી ખુનીની રી એની આંખ સામેજ ચળકાટ કરી રહી હતી: જે અસગરી બેગમે ખાનગી રીતે વૈદિક માદિનું અધ્યયન કરી વેદધર્મનું ગૌરવ પરખ્યું હતું, તેને તેની સ્વેચ્છાથીજ આર્યા બનાવી હિન્દુરમાં લાવનાર સ્વામીજીનું મરણ બહુ દૂર નહોતું. મુસ્લીમ બંધુઓએ સ્વામીપર પરણેલી સ્ત્રીના અપહરણનો આરોપ ઢોળી અદાલતનાં પગથીઆં અનેકવાર ઘસડી નાખ્યાં હતાં; પણ અદાલતને આંગણે તો શ્રદ્ધાનંદજી નિર્દોષ ઠરીને બહાર આવ્યા. એ ઘડીએથી એનું રુધિર ચાખવા કેટલાંક ખુની હૈયાં તલસી રહ્યાં. સ્વામીજી સર્વ ધમકીઓને મધુર રમતે હસી કાઢતા; પણ આખરે એ નનામા-ચિઠ્ઠીઓ સાચી ઠરી. ધર્માંધ મુસ્લીમવર્ગ શુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ કે હિંદુઓની જાગૃતિ સહી ન-શક્યો.

અને ત્રેવીસમી ડિસેમ્બરના નમતા બપોરે બિમાર, બિછાનાવશ, અશક્ત, નિર્દોષ ને એકલ સ્વામીજી ઉપર એક નામર્દ મૂર્ખ મુસ્લીમે, સ્વામીજીનું આતિથ્ય સત્કાર્યા પછી, બેવફા બનીને પોતાની રિવોલ્વર છોડી મૂકી. વીરનરને વીરોચિત અને સુમહોજ્જ્વલ અવસાન સાંપડ્યું; પણ સાધુસુના હિંદનો એક વિરલ સાધુ જતાં તો આર્યાવર્ત માર્મિક જખ્મની વેદના અનુભવી રહ્યો.

ખૂનની વિચારણા

શ્રદ્ધાનંદજી કંઇ ધર્માંધ કે અનુદાર આચાર્ય નહોતા. સનાતનવાદની જડમાં સડી સડીને સમાજમાં પોતાના દુરાચારોની બદબો ફેલાવનાર મહંત, શર્મા કે ગુસાંઇ નહોતા. એ તો સૌમ્યતાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ હતા. રાષ્ટ્રવિધાયક અને ધુરંધર સમાજસુધારક હતા. હિંદુ-મુસ્લીમ એકદિલીની ભૂમિકા તૈયાર કરનાર દેશનેતા હતા. મુસ્લીમો વચ્ચે તેઓ કેટલાયે મિત્રો સર્જી શક્યા હતા. હિંદુત્વના ઉદ્ધારની ભાવનાને અને કોમવાદને તેઓ રાષ્ટ્રવાદમાં સહેજે ડૂબાવી શકતા; એટલેજ એમની ખોટ સારા ભારતને, હિંદુ-મુસ્લીમ સકળ જનતાને સાલે તેવી છે, તેથીજ આજે ગઝનવી, અલીભાઇઓ, સર મહમદ શફી, ઝીણા અને અબ્દુલ કાદિર જેવા ધરખમ મુસ્લીમ નેતાઓ આ હિચકારા ખુનીના ધર્મઝનુન ઉપર ધિક્કાર પોકારી રહ્યા છે અને એમ છતાંએ કોમી ઐક્યની સર્વ સંભાવના છુંદાઇ ભુંસાઇ ગઇ છે. જે ઘડીએ કોમી કલહને ત્યજી પરસ્પર તડજોડની તૈયારીઓ થતી હતી, તે અણીની પળે આ અશનિપાત કોમી હુતાશનનું બીજારોપણ કરે છે. મુસ્લીમ નેતાઓનાં આશાવાન વચનો તો હજુયે કોમી એખલાસની સંભાવના ઉપસ્થિત કરે; પણ જે કોમમાં સર અબ્દુલ રહીમ જેવો નેતા શ્રદ્ધાનંદના ખૂનને, દિલ્હીના ચોકમાં કોપાયમાન જનસમુદ્રને હાથે વૈરતૃપ્તિ અર્થે હણાયેલા એક મામુલી મુસ્લીમના મરણ સાથે સરખાવી, આ હીચકારા ખુનીને તિરસ્કારવાને બદલે શ્રદ્ધાનંદજીનું અવસાન ગળી જવાની મૂર્ખાઇભરી શિખામણ આપે છે, જે કોમમાં એક જબ્બર ને ઝનુની વર્ગ ખુની અબ્દુલને ગાઝી બનાવી તેનાં પ્રશસ્તિ ચિત્રો દિલ્હીની બજારમાં વેચી ખુનનેજ આદરણીય ગણે છે, તે કોમ સમાનતાના ધોરણે કયી પેરે હિંદુઓ સાથે એકદિલી સ્થાપી શકશે ? કુરાન શું જબરજસ્તીથી વટાળકાર્ય કરવાનું ફરમાવે છે ? હદિસ અને કુરાનમાં શું બિનગુનાહ કાફિરની કત્લ કરવાનું શાસન છે ? કુરાન જો બુદ્ધિવાદને બાજુએ મૂકી એકલી સમશેરનું શાસન આપતું હોય તો હઝરત્ મહમદ પેયગમ્બરને કોઇ બીજીજ આલમ શોધવી પડશે. તબ્લીગ પરિષદને પ્રમુખપદેથી એક મુસ્લીમ બેરિસ્ટર ધગધગતી વાણીમાં સંદેશ આપે છે કે, દશ વર્ષમાં ફુલઝપટ હિંદુઓને અભડાવી મુસલમાન બનાવી મૂકવા અને જ્યારે સ્વરાજ્ય સાંપડે ત્યારે એકલા મુસ્લીમોએજ સ્વાધીન શાસનની લગામ હાથ ધરવી. તંગ વાતાવરણમાં આ ભભભામણી ને અક્કલશૂન્ય મનોદશાની બુલંદ જાહિરાત કેટલી બધી હાનિકારક નીવડશે ! આ પરિસ્થિતિમાં તો દરેક મુસ્લીમ નેતાની ફર્જ છે કે, તેણે કુરાને શરીફની આજ્ઞા સ્વચ્છંદી રીતે કોઇપણ માનવનો વધ કરવા નથી ફરમાવતી, એમ સાફ સાફ પોતાના ધર્મબાંધવોને સંભળાવી દેવું. કુરાનના ફર્માનવિરુદ્ધ અન્ય કોઇ દલીલને કે બુદ્ધિવાદને લાત મારવાનો મહાવરો પામેલી મુસ્લીમ જનતાને ખ્વાજા હસન નિઝામી કે સર અબ્દુલ રહીમ કુરાનનું સાચું રહસ્ય ક્યારે સમજાવશે ? ગાંધીજીને ખુની અબ્દુર રશીદની દયા આવે છે. સર્વ કોઇને આવશે; પણ કેવળ કુરાન-અધીન મુસ્લીમ મનોદશાનું નિદાન કરી એ બીમારી વ્યાધિમાટે ઓસડ શોધનાર ઉદાર મુસ્લીમ નેતાઓ પ્રાંતે પ્રાંતે નહિ પાકે, ત્યાંસુધી આ પ્રજાના કોમી વૈમનસ્યનું શમન સ્વપ્ન જેટલું પણ સિદ્ધ થવાની આશા બાંધવી વ્યર્થ છે.

भक्षयेयं विषं तीक्ष्णं मज्जेयमपि चार्णवे। नियुक्तो गुरुणा पित्रा नृपेण च हितेन च॥
तद्ब्रूहि वचनं देवि! राज्ञो यदभिकांक्षितम्। करिष्ये प्रतिजाने च रामो द्विर्नाभिभाषते॥"

"માતા! યહ તુમ ક્યા કહ રહી હો? મેરે લિયે તુમ્હેં ઐસા કહના ઉચિત નહીં હૈ. ક્યા તુમ્હેં માલૂમ નહીં હૈ, કિ મૈં મહારાજ કી આજ્ઞા પાકે, તો ધધકતી આગ મેં કૂદ પડૂં, અગ્ર-કમેં ડૂબ જાઉં ઔર હંસતે હંસતે ભયંકર વિષ કા પ્યાલા પી લૂં! વે મેરે પિતા, ગુરુ, રાજા ઔર હિતૈષી હૈં-ઉનકી આજ્ઞા મેરે લિયે વેદ-વાક્ય સે ભી બઢકર હૈ. શીઘ્ર કહો, વે ક્યા ચાહતે હૈં? વે જો કહેં, વહ કરને કે લિયે મૈં તૈયાર હૂં. ઠીક જાન લો, રામ દો બાતેં નહીં કરતા, જો કહતા હૈ, ઉસે પૂરા કર દિખાતા હૈ."

ઇસ પ્રતિજ્ઞાવચન કો સુનકર કૈકેયી ને અપને તરકસ કે વે દોનોં તીર નિકાલે; જો કદાચિત્ બડે સે બડે ધીર પુરુષ કા હૃદય ચીર ડાલતે; પર રામને ઉન્હેં ફૂલ કી તરહ સ્વીકાર કર મુસકરાતે હુએ કહા-"માં! ઇતની સી બાત કે લિયે મહારાજ કો ઇતના દુઃખ દે! લો, મૈં અભી વન જાતા હૂં. ભાઇ ભરત કો ગદ્દી મિલે, ઇસસે બઢકર આનંદ કી બાત મેરે લિયે ઔર ક્યા હોગી! હાં, યહ દુઃખ મુઝે અવશ્ય રહા, કિ ભરત કી રાજગદ્દી મૈં અપની આંખોં ન દેખ સકૂંગા."

યહ કહ રામ, બિના ક્ષણ-ભરકા વિલંબ કિયે, વન જાનેકો તૈયાર હો ગયે. કૈકેયી કે કોપ-ભવન સે ઐસા વજ્ર સા કઠોર આદેશ લેકર બાહર આનેપર ભી કિસીને ઉનકે તેજોમય મુખમંડલ કી કાંતિ મેં તનિક ભી કમી નહીં દેખી. કિસીકો યહ અનુમાન કરને કા ભી અવસર નહીં મિલા, કિ અભી-અભી ઇસ કોમલતા કી ખાનપર ઉસ કા ભયાનક વજ્ર બરસ પડા હૈ.

પિતા કા વહી આદેશ રામને એક દિન, દો દિન નહીં, ચૌદહ વર્ષોં તક સિર-આંખોંપર રક્ખા. હજારોં તરહ કે કષ્ટ ઉઠાયે, પર એક દિન કે લિયે ભી પીછે ફિરકર નહીં દેખા; પિછલે દિનોં કે લિયે પશ્ચાત્તાપ તક નહીં કિયા-સામને આયે હુએ નીરસ ઔર કઠોર કર્તવ્ય કે પાલન મેં હી પ્રાણ-પણ સે લગે રહે.

કિતને પરિવર્તન હુએ; પરંતુ રામ! તુમ્હારે રૂપ મેં તો કભી કોઇ પરિવર્તન નહીં દિખાઇ દિયા. વહી સાગરસા અગાધ અનંત ગગનસા ઉદાર-હૃદય જીવન કે સુખમય પ્રભાતસે લેકર જીવ-નાન્ત કી અંધેરી સંધ્યાતક સદા કામ કરતા રહા. માનોં જગત્‌કો યહી શિક્ષા દેને કે લિયે તુમ ઇસ પૃથ્વીપર અવતરિત હુએ થે, કિ જીવન કા સમર-સ્થલી મેં નિરંતર યુદ્ધ કરના હી વીર કે જીવન કી સાર્થકતા હૈ. ઉસે એક દિન કે લિયે ભી વિશ્રામ, સુખ યા સુવિધા કા મુંહ જોહને કી આવસ્યકતા નહીં. યુદ્ધ હી ઉસકી પ્રકૃતિ હૈ, કષ્ટ સહના હી ઉસકા પુરસ્કાર હૈ.

ઔર, તુમ્હીંને પહલે-પહલ હમેં યહ સિખલાયાં, કિ જગત્ મેં કોઇ જીવ છોટા યા નીચ નહીં હૈ. સભીમેં ઉસ પરમાત્મા કા અંશ વર્તમાન હૈ, જો સૂર્ય કી કિરણોં કી ભાંતિ આબ્રાહ્મણ-ચાંડાલ સબકે ભીતર બૈઠા હુઆ હૈ. ઐસા ન હોતા, તો નિષાદોં કે રાજા ગુહ કો તુમ ક્યોં પ્યાર સે અપના સખા બનાતે ઔર ઉસે ગલે લગાતે? જિન બન્દરોં કા સવેરે-સવેરે કોઇ નામ ભી નહીં લેતા, ઉન્હીં કો અપના મિત્ર ક્યોં કર બનાતે? વિભીષણ કો અપના પરમ સખા કહકર ક્યોં કર આલિંગન કરતે? ભીલની કે જૂઠે બેરોં કો ક્યોં સરાહ-સરાહ કર ખાતે? નાથ! ઇસી લિયે તો હમ તુમ્હેં પરમાત્મા કહકર જાનતે, માનતે ઔર પૂજતે હૈં. ઇસીસે તો હમારા યહ વિશ્વાસ હો ગયા હૈ કિ-

"રામ-ભક્તિ-મણિ ઉર બસ જાકે, દુઃખ-લવલેસ ન સપનેહુ તાકે."

હે પ્રભો! હે રામ! આજ ઇસ રામનવમી કે દિન હમેં તુમ્હારે કૌન-કૌનસે ચરિત નહીં યાદ આતે? પરંતુ દેવ! સચ જાનના, હમ આજ ઐસે પતિત હો ગયે હૈં, કિ તુમ્હારે ઉપાસક કહલાકર ભી હમ થોથે અભિમાન ઔર ઝૂઠે ધર્માડંબર મેં પડકર જગતભર સે નિંદિત ઔર ઉપ-હાસાસ્પદ હોતે હુએ ભી ન જાને કૌનસા બુરા ભલા દિન દેખને કે લિયે અબ ભી અપનેકો આર્ય ઔર હિંદુ કહતે હુએ પૃથ્વી કા ભાર બઢાયે હુએ હૈં. શતાબ્દી કે બાદ શતાબ્દિયાં બીતતી ચલી ગયીં-હમને દાસતા કે દિન બડે સુખ સે કાટ ડાલે ઔર આજતક ઉસકે સાથ નાતા જોડે બૈઠે એક બાર શતસહસ્ર કંઠ મિલાકર તુમ્હારે ચરણોં મે અપની વિપત્તિ કી કથા ભી નિવેદન કરના નહીં ચાહતે. ભાઇ ભાઇ કા જો પ્રેમ તુમ દિખા ગયે હો, આજ યદિ હમમેં ઉસકા શતાંશ ક્યા સહ-સ્રાંશ ભી હોતા, તો ન જાને હમારે યે દુઃખ કે દિન કબકે બિદા હો ગયે હોતે. તુમને તો વાન-

રોં કો સખા બનાયા થા ઔર આજ હમ સ્વયં વાનરોં સે ભી ગયે-બીતે હોકર અપને [illegible] યોં સે ઇતની ઘૃણા કરતે હૈં, ઉનકી વિપત્તિ દેખકર મન હી-મન ઇતને પ્રસન્ન હોતે હૈં કિ [illegible] પશુ ભી કદાચિત્ અપને કિસી સજાતીય પશુ કી પીડા દેખકર ઉતના પ્રસન્ન નહીં હોતા [illegible] સ્વાર્થ, આત્માર્થીપન ઔર નિર્લજ્જ હૃદયહીનતાકે હમ પુતલે બને હુએ હૈં ! નાથ ! ઇસ [illegible] ઇસ અધમ દશા સે કૌન હમારા ઉદ્ધાર કરેગા ? દયામય! ક્યા ફિર એક બાર આકર [illegible] ભારત કી વર્તમાન દયનીય દુર્દશા કો દૂર ન કરોગે ?

ક્યા ચાહતે હો ? હમારે અસ્તિત્વ કા લોપ ? નાથ! વહી હોતા, તો ફિર રોના [illegible] ફિર તુમ્હેં ઉલાહના દેનેકા હી ક્યા કામ થા ? તબ તો હમ પોથીપુરાણોં કે પન્નેં ઉલટકર [illegible] દેખને જાતે, કિ તુમને એક સમય ઉસી હિંદુજાતિ કો અપને જીવન સે પવિત્ર કિયા [illegible] નામપર કલંક કી કાલિમા લગાનેવાલે આજ એક કી જગહ હજારોં રાવણ હમારે હી [illegible] મુંહ ફટકારતે હૈં ! કિસ દિન કે લિયે પ્રભો ! તુમને હમેં નિર્વીર્ય હોનેસે બચા રખા હૈ [illegible] દિન દેખના બડા હૈ, જિસકે લિયે શત-શત વર્ષોસે પતિત દશાકો પ્રાપ્ત હુએ યહ [illegible] પૃથ્વી કે ઉપર જીતી-જાગતી દિખાઇ દે રહી હૈ? જાપાન મેં ઇતને ભૂકંપ આતે હૈં ! પરંતુ [illegible] હમારે લિયે કોઇ ઐસા ભૂકંપ ક્યોં નહીં આતા, કિ હમ સબ એકસાથ હી અરબ-[illegible] બંગાલ કી ખાડી મેં ડૂબ મરતે ? ઇસ જીવન સે મૃત્યુ ક્યા સહસ્રવાર વરણીય નહીં ! [illegible] નિસ કરકે જલના, તપેદિક કે બિમાર કી તરહ રોજ ઘુલ-ઘુલ કર મરના, યહ પ્રતિદિન [illegible] દૂસરી વિપત્તિ ઉઠાતે રહના ક્યા કોઇ સુખ કા જીવન હૈ ?

આઓ, પ્રભો ! એક બાર ફિર આઓ ! હે રામ ! માતા આદ્યશક્તિ કે સાથ [illegible] ભારત મેં આઓ ! હિંદુ-જાતિ કો, હિંદુધર્મ કો ઇસ પ્રકાર ડૂબનેસે બચાઓ ! હિંદુ [illegible] ઔર હિંદુ-જાતિ કો ડૂબો રહે હો! ધર્મ-કર્મ કા લોપ હોતા જાતા હૈ ! અધર્મ [illegible] રહી હૈ કેવલ ઝૂઠી શાન ઔર મુંહમેં રામ, બગલમેં છૂરી ! પરંતુ નાથ ! [illegible] કભી આઓગે ? તુમ બડે હી નિષ્ઠુર ન્યાયકર્તા, વિકટ વિચારક હો ! તુમને "[illegible] સીતાજી સતી જાની, હમ સારે હૂં કલંકિતકો કૈસે અપનાઓગે ?"

પરંતુ રમાનાથ ! સચમુચ તુમ્હારે ચરિત્ર બડે હી વિચિત્ર હૈં ! હમ ક્ષુદ્ર માનવ [illegible] સકતે હૈં ? કૌન જાનતા હૈ હમારે સામને જો વિકટ વર્તમાન મુંહ ફેલાયે નજર આ [illegible] ભીતર તુમ્હારી કૌનસી મહતી લીલા છિપી હુઇ હૈ ? ઇસ જગતમેં જો કુછ હો રહા [illegible] હો ચુકા હૈ ઔર આગે જો કુછ હોનેવાલા હૈ, વહ સબ તો તુમ્હારી હી લીલાઓં કે [illegible] રૂપ હૈં! હમ ઇસી સત્ય કો ભૂલ ગયે હૈં, ઇસીસે તો હમ જો નીચે ગિરે હૈં, સો ઉપર [illegible] તક નહીં સકતે ! યદિ હમ યહ જાન લેં, કિ હમેં ઇસ અવસ્થા મેં પટકકર તુમ્હીં [illegible] સિખા દે રહે હો, કિ ગિરકર ઉઠ ખડે હોના હી સચ્ચા મનુષ્યત્વ હૈ. તો ફિર હમારે [illegible] જાયેં પરંતુ હમારે પાપોં ને હમારી મનોવૃત્તિપર, હમારે જ્ઞાનપર, હમારે વિવેકપર, [illegible] પર, તમ કા વહ પરદા ડાલ દિયા હૈ, કિ હે અનંત ! હમ ઇસ અનંત બ્રહ્માંડ મેં [illegible] અનંત દેવ કો વિદ્યમાન નહીં દેખતે ! યદિ દેખતે, તો પ્રહ્લાદ કી તરહ હમ ભી [illegible] [illegible] મેં, પૃથ્વી મેં, આકાશ મેં, મિત્ર મેં, શત્રુ મેં, સ્વજાતિ મેં, વિજાતિ મેં [illegible] મેં, ધર્મ મેં, અધર્મ મેં-સર્વત્ર, સબ સમય, તુમ્હારી [illegible]

[illegible] પ્રાર્થના કરતે હૈં કિ રામ ! હમ ભી તુલસીદાસ કી તરહ [illegible] [illegible] પ્રભો ! તુમ્હારે બિના હમારે ઉદ્ધારકા ઔર કૌન [illegible] [illegible] દેકર હમારી દૃષ્ટિકી સારી મલિનતા દૂર કર [illegible] [illegible] મેં, જિસકે અનુપમ વાત્સલ્ય મેં [illegible] [illegible] મેં, સ્વજાતિ મેં, અભિમાન મેં, સ્વદેશ [illegible] [illegible] પ્રેમ [illegible] [illegible]

[illegible] ઔર [illegible]
[illegible]

રામ ! [illegible] પરન્તુ તુમ્હેં [illegible]
[illegible] હમ તુમ્હેં નહીં અપને [illegible]
[illegible] અપને હૃદયોં મેં, [illegible]
[illegible]
[illegible] આધિક પ્રાર્થના કે સાથ હમેં [illegible]
[illegible] ઔર [illegible] દિયા હૈ ! [illegible]
[illegible] કી બુદ્ધિ, સ્થિતિ ઔર સંહાર કે કારણ [illegible]
હો, તુમ્હીં બંધુ હો, તુમ્હીં સ્વામી હો, તુમ્હીં [illegible]
કે ઉપર અનેકો સુધા-કલશ ઢાલતે હો ઔર [illegible]
કરતે હો, પ્રભુ હોકર તુમ્હીં દાસપર શાસન કરતે હો ઔર [illegible]
અપના અભિન્નત્વ [illegible] તુમ્હીં ધની હોકર [illegible]
હો, તુમ્હીં નાયક-નાયિકા કે પ્રાણોં કે અંદર [illegible]
હો, તુમ્હીં સકલ કર્મોં કે કર્તા, સકલ ધર્મોં કે ધાતા, [illegible]
વિશ્વ કે નિર્માતા હો.

હે રામ ! હમારે બડે ભાગ્ય થે, જો તુમને હમારે દેશ મેં, હમારે [illegible] ઔર [illegible] જન્મ ગ્રહણ કિયા, ઔર હમેં હી [illegible] સંસાર કો અપને આદર્શ [illegible] હમ ભૂલ ગયે, ઇસી લિયે હમ આજ [illegible] હૈં, [illegible] હૈં [illegible] દેશ મેં [illegible] દુ:ખ [illegible] જિસ દિન હમ અપને આપકો પહચાનકર [illegible] હોંગે, ઉસી દિન હમારે [illegible] દશરથ હોંગે, કૌસલ્યા હોંગી, અયોધ્યા હોગી, ભરત હોંગે, લક્ષ્મણ હોંગે, [illegible] સીતા હોંગી ઔર હોંગે રણ-દુર્મદ રાવણ કે અત્યાચાર સે [illegible] અભય-શરણ, તરણ-તારણ, વિઘ્ન-વિદારણ, જનકી-રમણ ભગવાન રામચંદ્ર !

શ્રી રામચંદ્ર કી જય !

રામનવમી

(લેખક:-શ્રીયુત કુમાર ગંગાનંદસિંહજી-૧૧-૭-૮-૧૯૨૭ ના "હિંદુપંચ"ના અંકમાંથી)

આજ કા દિન હમેં શ્રીરામચંદ્રજી કી શક્તિ કી ઉપાસના કરને કા સ્મરણ કરાતા હૈ. અનાચાર શમન કરને કે લિયે યદિ હિંદુઓં કે આદર્શ રામચંદ્રજી કો શક્તિ કી ઉપાસના કરને કી આવશ્યકતા પ્રતીત હુઈ, તો ન માલૂમ આજ નિર્બલ-નિરીહ હિંદુઓં કો શક્તિ કી ઉપાસના કરને કી કિતની અધિક આવશ્યકતા હૈ. હમારે જીવન કે પ્રત્યેક શ્વાસપ્રશ્વાસ સે અધિકાધિક સ્પષ્ટ હોતા જાતા હૈ, કિ પ્રત્યેક પલ હમારી શક્તિ કા કેવલ હ્રાસ હી નહીં હો રહા હૈ, વરન હમારી શક્તિ-સંચય કરને કી ક્ષમતા ભી નષ્ટ હોતી જા રહી હૈ. યહી કારણ હૈ, કિ હમ હિંદુ-સંગઠન કે વિષયમેં ઘનની મન-વિભિન્નતા પાતે હૈં ઔર ઉદાસીનતા હમ પર અધિકાર જમાયે હુઇ હૈ.

બહુધા દેખા જાતા હૈ, કિ જહાં કહીં હિંદુ સભા સ્થાપિત હુઇ ઔર કાર્યકર્તા ચુને ગયે, કિ અવશિષ્ટ વ્યક્તિ સમઝતે હૈં, કિ યહી ઉનકે ઉત્સાહ કી પરાકાષ્ઠા હૈ. કાર્યકર્તા યા તો અપની પદ-પ્રાપ્તિ સે હી સંતુષ્ટ હો જાતે હૈં યા અવશિષ્ટ જનતા કે નિરુત્સાહ ઔર નિરુદ્યમ કો દેખકર કિંકર્તવ્ય-વિમૂઢ હો, ચુપચાપ બૈઠ રહતે હૈં. કહનેકા તાત્પર્ય યહ હૈ, કિ કભી કાર્યકર્તાઓં કી અકર્મણ્યતા કે કારણ ઔર કભી જનતા કી અકર્મણ્યતા કે કારણ હમ અપને લક્ષ્ય કા સાધન નહીં કર પાતે. મૈં માનતા હૂં, કિ કાર્યકર્તા કે સિરપર બડી ભારી જિમ્મેદારી હૈ. યહ આન્દોલનરૂપી રથ

સારથિ હૈ; પર જિસ પ્રકાર રથ કે અંગ યદિ સુદૃઢ ન હોં, તો ચતુર-સે ચતુર સારથિ ભી દક્ષતાપૂર્વક નહીં લે જા સકતા, વૈસે હી કુશળ કાર્યકર્ત્તા ભી જનતા કે વાસ્તવિક સહયોગ કે બિના આંદોલન કો ખડા નહીં રખ સકતા.

આજ હિંદુજનસમુદાય કે અતિરિક્ત હિંદુજાતિ કે હાથ મેં કોઇ શકિત નહીં હૈ. યહ ભલી ભાંતિ જાનતે હુએ ભી યદિ વિભિન્નતાઓં કો એકતા મેં વિલીન કરને કા કોઇ હાર્દિક પ્રબલ ઉદ્યમ ન દેખેં, તો ઇસ કે સિવા કયા કહના પડેગા, કિ હમમેં યથેષ્ટ ક્ષમતા નહીં હૈ, કિ હમ અપને બિખરે હુએ અંગોં કો ઇકટ્ઠા કરેં !

દો બાતેં તો હમારે સામને પ્રાયઃ પ્રત્યક્ષ હૈઃ—

(૧) હિંદુસંગઠન કિસી અન્ય આન્દોલનપર અવલમ્બિત નહીં હૈ. ચાહે કોઇ આન્દોલન ચલે યા ન ચલે, ચાહે અવસ્થા કિતની હી કયોં ન બદલ જાયે! જબતક હિંદુ-સભ્યતા, હિંદુ-આદર્શ તથા હિંદુ-ઉત્કર્ષ કી રક્ષા કરને કી આવસ્યકતા હૈ,તબતક હિંદુ-સંગઠન કે આન્દોલન કી આવશ્યકતા ભી નિર્વિવાદ હૈ.

(૨) હિંદુ-જાતિ કો અપને આપ બલ ઉપાર્જન કરના હૈ. ઉસકા ઐસા સોચના વ્યર્થ હૈ કિ વહ કીસી દૂસરી જાતિ કે અસહયોગ યા સહાનુભૂતિ સે કુછ પાયેગી યદિ ઉસકે અપને પૌરુષ સે, અપને ઉદ્યમ સે, અપને અધ્યવસાય સે કુછ લાભ નહીં હુઆ,તો વહ નિશ્ચય જાને કિ ઉસે કિસી દૂસરે કા મુંહ તાકને સે કુછ લાભ હોને કા નહીં.

સારા સંસાર અપની જાતિ, અપને દેશ ઔર અપને ધર્મ કી ઉત્કૃષ્ટતા જગત મેં સ્થાપિત કરને કે લિયે છટપટા રહા હૈ.હમ ઉન જાતિયોં કી પ્રતિદ્વન્દ્વિતા દેખ રહે હૈં.ઐસે સમય મેં જબ હિંદુ જાતિકો અપની વિભિન્નતા બનાયે રખનેકી હી લગન લગી હુઇ હૈ,તબ હમ ઇસસે કયા નિષ્કર્ષ નિકાલેં!

ભારતવર્ષ મેં આજ દો વાતોંપર વિશેષ જોર દિયા જા રહા હૈ. એક તો 'હિંદુ ઔર મુસલમાનોં કે બીચ એકતા' ઔર દુસરી-'સ્વરાજ્ય;' પર જબતક હિંદુઓંકી આવાજ એક નહીં હોગી, ઉનકી કિયા એક મનસે નહીં કી જાયેગી, તબતક મુસલમાનોંસે સમઝુતા કરેંગા તો કૌન ઔર સ્વરાજ્ય મિલેગા તો કિસે ?

હિંદુ-જાતિ આજ કે દિન કા મહત્ત્વ સમઝે, શકિત કી ઉપાસના કરે.ઉસે અપની રક્ષા આપ કરની હૈં. શક્તિસંચય કરને કે વિષય મેં ઉદાસીનતા દીખાના માનોં અપને આપકી આત્મઘાત કરના હૈ. શક્તિ-સંચય કર લેને પર હી હમ 'રામરાજ્ય' સ્થાપિત કર સકતે હૈં. હિંદુ-જાતિ નિરીહતા છોડે, અવિશ્વાસ છોડે, હિંદુસભાકે કાયકર્તા નિરુત્સાહ ઔર નિરુદ્યમ કે વશીભૂત ન હો તભી ભગવાન હમારા સહાયક હોગા ઔર હમ અપને લક્ષ્યકી પૂર્તિ કરેંગે.

શ્રીરામચંદ્ર

(લેખકઃ—બાબુ કેશવચંદ્ર ગુપ્ત—તા.૭-૪-૧૯૨૭ ના "હિંદુપંચ" ના અંકમાંથી)

ચૈત્ર કી શુભ રામનવમી! આજકે દિન દીન ભારત,રઘુકુલકે ચંદ્ર શ્રીરામચંદ્રકી પુણ્ય-સ્મૃતિ [illegible] અપને સ્મૃતિ-ભાંડારકી એક શ્રેષ્ઠ સમ્પત્તિ લેકર, ઐશ્વર્ય કે મદ મેં અપની હીનતા, દીનતા ઔર [illegible] કતા કી અનુભૂતિ સે ભી પરે હો ગયા હૈ.હો ભલા કયોં નહીં ? પ્રાચીન ઔર નવીન કે મધ્યમેં [illegible] વહ એક સ્રોત તો નિરંતર બહતા હી રહતા હૈ.જિસ પ્રકાર કિસી વ્યક્તિ કે સમસ્ત જીવનકે [illegible] ભિન્ન.સ્તર,ભિન્ન ભિન્ન યુગોં કી ભાવના ઔર કલ્પના,ધ્યાન ઔર ધારણા તથા કૃતકર્મો કે કર્તૃત્વ કે અભિમાન કે ઉપર હી ઉસકા વ્યક્તિત્વ પ્રતિષ્ઠિત હૈ.વૈસેહી જાતીયતા કે અંતઃસ્રોત કી [illegible] અનુભૂતિકા મૂલ ભી ભિન્ન ભિન્ન યુગોંમેં અપને સંઘ કે કર્તૃત્વ કા અભિમાન હી હૈ.અતેક [illegible] [illegible] અનુષ્ઠાન આંશિક ભાવ સે દેખનેપર તબતક વિચારાનુમોદિત નહીં માલૂમ પડતે,જબતક [illegible] [illegible] સમાજ કે અંગસ્વરૂપ માનકર ઉનપર વિચાર નહીં કિયા જાતા. શ્રીરામચંદ્ર કા [illegible] [illegible] ઐસી ઘટનાઓં કા [illegible] ક્ષત્રિય-અવતાર કે જીવન કે સાથ [illegible] [illegible] કિ ઉન્હેં સમઝનેકે લિયે અહિંદુઓં કો બડી કઠિનાઇકા સામના કરના પડતા હૈ; [illegible] [illegible] સમસ્ત [illegible] કે અંતસ્તલ-નિહિત આદર્શ કી દૃષ્ટિ સે દેખને પર [illegible]

હીં રહ જાતા, કિ શ્રીરામચંદ્ર કે સમાન આદર્શ મહાપુરુષ કા શરીર ધારણ કર ભગવાનને જો ાત્મશિક્ષા પ્રદાન કી હૈ, વહ બડી હી અમૂલ્ય હૈ.

ભગવાન કે દસોં અવતારોં મેં શ્રીરામચંદ્ર કર્મ કે અવતાર હૈ.વે ક્ષત્રિય થે ઔર કર્મ કી ક્ષાત્ર-ધર્મ કા બીજ હૈ. શોકપર શોક આકર ઇસ રાજપુત્ર કે પૈરોંપર પછાડ ખા-ખાકર ગિર પડે ઔર ચૂર-ચૂર હો ગયે—કમલ કે પત્તે પર પડે હુએ જલ-બિંદુ કી તરહ અનાહત, અસંલગ્ન ઔર નિર્જિત હો ગયે ! કિસી પ્રકાર કા શોક ઉનકો અભિભૂત કર અકર્મણ્ય નહીં બના સકા. યહ થા સહિષ્ણુતા, ક્ષત્રિય-તેજ, નિષ્કામ-કર્મ અથવા શમ-દમ-તિતિક્ષા સે પુષ્ટ હુઆ વિક્રમ. ધર્મ કે ઉપર પ્રતિષ્ઠિત કર્તવ્ય કી સાધના કા અભાવ હી શાયદ ધર્મ કી ગ્લાનિ હૈ.યહી બાત ઉસ સમય હુઈ થી,ઇસી લિયે નારાયણ ને અપને કો શ્રીરામચંદ્ર કે રૂપ મેં પ્રકટ કિયા થા.સીતા લક્ષ્મી હૈ, સ્વર્ગ કી સમ્પદ હૈ,—જાનકી કો પાને કે લિયે ઇસ ક્ષત્રિયવીર કો શિવ-ધનુર્ભંગ-રૂપી શિવશક્તિ કી પરીક્ષા દેની પડી થી; પરંતુ ઐસી દુર્લભ નારી-રત્ન કો જિસને વનવાસ દે દિયા, વહ ઔર ભી ઉગ્ર શક્તિ થી-નિર્લોભિતા, દેવ-દુર્લભ સંયમ ઔર સત્ય કે ચરણોંપર આત્મ-બલિદાન ! આસુરી વિક્રમ કે આદર્શ રાવણ ને ઉસી સીતા કો હરણ કર લિયા.પ્રભુ ને પુનઃ અપને ક્ષત્રિયવિક્રમ કી પરીક્ષા દી-ધર્મ કે સામને અધર્મ પરાજિત, વિધ્વસ્ત ઔર લજ્જિત હુઆ.ફિર ઇસ સીતા કા ઉદ્ધાર લાભ કે લિયે નહીં,કર્તવ્ય-પાલન કે લિયે કિયા ગયા.ફિર ઉસી રત્ન કો ક્ષત્રિય-રાજ કે ઉચ્ચ કર્તવ્ય કે આદર્શ કી રક્ષા કરને કે લિયે વનવાસ કરને કો ભેજ દિયા ગયા.પ્રજાનુરંજન કે ઉચ્ચ આદર્શ કે લિયે-મૂર્ખ ઔર મિથ્યા સંદેહ મેં પડકર અપની બુદ્ધિ ઔર જ્ઞાન કો ખો દેનેવાલી પ્રજા કી પ્રીતિ કે લિયે-ઇસ નિષ્કામ કર્મવીર નરપતિ કી આજ્ઞા સે ઉસ રમણી-રત્ન કો વનવાસિની બનના પડા.'રામ' યહ શબ્દ મુંહ સે નિકલતે હી હમ એક આદર્શ કર્તવ્યબુદ્ધિ ઔર પ્રગાઢ સંયમમૂલક નીતિજ્ઞાન કે માની સમઝતે હૈં. નવીન જગત મેં ભી અઠારહવી શતાબ્દી મેં ઐસી હી એક સમસ્યા ઉઠ ખડી હુઇ થી.રાજ-પત્ની મેરી એન્ટની કો મૂર્ખ ઔર પ્રતિહિંસાપરાયણ પ્રજા કે હાથોં સિર કટવાના પડા થા. આધુનિક રૂસ કે ઇતિહાસ મેં ભી ઐસા હી હુઆ.ઇસી લિયે "ડિપ્લોમેસી" (કૂટ-નીતિ) કે હિસાબ સે ભી રામબુદ્ધિ બડે ઉંચે દર્જે કી રાજનીતિ હૈ.પ્રજા કે વિદ્રોહી હો જાનેપર તો મહારાની કો ખો હી દેના પડતા. મૈં યહ નહીં કહતા, કિ સીતા કે વનવાસ કે મૂલ મેં ભય થા; પરંતુ મેરે કહને કા મતલબ યહ હૈ, કિ યદિ રાજનીતિ કે હિસાબ સે ભી દેખા જાયે,તો ઇસ કાર્ય સે ઉચ્ચ શ્રેણી કી નીતિ કા પરિચય પ્રાપ્ત હોતા હૈ.

હિંદુઓં કે સમસ્ત અનુષ્ઠાનોં કા આદર્શ પૃથ્વી કે અમૂલ્ય પુરાણ 'રામાયણ મે" હૈ. જિન સબ નીતિયોં કે અનુશાસન કો વિધિબદ્ધ કરને કે લિયે વર્તમાન સારા જગત ભાવરાજ્ય મેં ચક્કર કાટ રહા હૈ, ઉન્હીં સબ નીતિયોં સે ભરે હુએ કાર્યોં કે દૃષ્ટાંત શ્રીરામચંદ્ર ઔર રઘુવંશ કે ઇતિહાસ મેં ભરે પડે હૈં. લૌકિક ધર્મ યા ચર્ચ કે સાથ રાષ્ટ્ર કા કિસ પ્રકાર સમાધાન હો સકતા હૈ? ઉસકી મીમાંસા રામાયણ મેં હૈ.વસિષ્ઠજી ઔર વિશ્વામિત્રજી નૈતિક ઔર ધાર્મિક ભાવો કે નમૂને હૈ.વહ શક્તિ રાજશક્તિ કી તલવાર ઔર કર્મ કે ઉપર નિર્ભર કરતી હૈ-ક્રિયાકાંડ કે પ્રવર્તન કે લિયે, અન્યાય કો શક્તિ કે દ્વારા દમન કરતે સમય. પરંતુ રાજશક્તિ કા નીતિજ્ઞાને ન્યાયવિચાર કે લિયે ધાર્મિક આદર્શ કે સામને હી ઘૂંટને ટેકતા હૈ. તાડકા-રૂપિણી અધર્મ-મૂર્તિ કે વિનાશ કરને કી માનસિક વૃત્તિ તો બ્રાહ્મણ કી થી; પરંતુ ભુજાએં ક્ષાત્રય કી થી. અહલ્યા કે સ્થવિરતા-રૂપ ઇકટ્ઠે હુએ પાપોં કા અંત કરને કી ચેષ્ટા ઔર સંધાન તો બ્રાહ્મણ કા થા,પરંતુ ઉસ પ્રસ્તરીભૂત અન્યાય કા અંત કિયા ક્ષત્રિય અવતાર કે ચરણોં કે સ્પર્શને !

અસ્પૃશ્યતા કે જિસ અજ્ઞાનાંધકાર મેં આજ હિંદુ-સંસાર ડૂબા હુઆ હૈ, રઘુકુળમણિ શ્રીરામચંદ્ર કી તેજોમયી દીપ્તિ ઉસકે લિયે રોશની કા કામ કર સકતી હૈ.ગુહ ચાંડાલ થા; પરંતુ પૂર્ણ-ા રામ ઉસકે મિત્ર થે,શૂદ્ર કા દાસત્વધર્મ ઉસકો ઘૃણા કા પાત્ર નહીં બનાતા—બડા બનાતા હૈ. જનીય બનાતા હૈ-ઇસ નીતિ કે નિદર્શન શ્રી હનૂમાનજી હૈ. યે દાસ થે, સેવક થે; પરંતુ ઉસી ત્ત્વ ભક્તિને હનૂમાનજી કો ઐસા બના દિયા, કિ બ્રાહ્મણ ભી ઉન્હેં પ્રણામ કરતે હૈ.ફિર દ્વાપરં ગોકુલચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણ ને વિદુર કે ઘર જા,રૂખે સાગ-પાત ખાકર, ઇસી નીતિ કા પ્રચાર કિયા થા, સી ભક્તિ ને વિભીષણ કો વરેણ્ય બના ડાલા હૈ, વિભીષણ કે દાંન લંકા કે સિંહાસનપર ગડે હુએ , વહ સ્વજાતિ-દ્રોહી, બંધુ-વિરોધી થા. ભ્રાતૃવત્સલ શ્રીરામચંદ્ર ને ક્યોં ઇસ રાક્ષસ કો અપના

અનુચર બનાયા થા, યહ સોચકર બહુતસે લોગ અચંભે મેં પડ જાતે હૈં; પરંતુ ઇસકા કારણ અસલ મેં યહ થા, કિ વિભીષણ પ્રભુ કે એકાંત ભક્ત થે. ઐસી અચલા ભક્તિ કો તુચ્છ સમઝને સે ભક્ત કી જો હૃદય કો બાંધનેવાલી શક્તિ હૈ, ઉસકા અપમાન કરના હોતા, ઇસીસે રઘુકુલમણિ ને વિભીષણ કો અપને શિબિર મેં સ્થાન દિયા થા. વિભીષણ અનાર્ય રાક્ષસ થે.આર્યોં કે વિધિનિયમ કી તરાજૂપર વિભીષણ કો તૌલને સે તો ન્યાય કી મર્યાદા અક્ષુણ્ણ નહીં રહતી. વ્યાઘ્ર યા સર્પ કા વિચાર મનુષ્ય કે નીતિશાસ્ત્ર કે અનુસાર કરના, વ્યાઘ્ર યા સર્પ કે ઉપર ઘોર અવિચાર કરના હૈ. રાક્ષસ સ્વભાવતઃ ક્રૂર, અત્યાચારી, માયાવી થા-ઉસકી અભિવ્યક્તિ મેં ક્રમશઃ ભક્તિ ઔર મહત્ કી સેવા આ પડી;અત્યાચાર કે વિરોધ મેં ઉઠનેવાલી તરવાર ને રાક્ષસ કો અભિવ્યક્તિ કે ઉંચે સ્તરપર પહુંચા દિયા થા. ઉસી માપ-દંડ સે માપને સે સમઝ મેં આ સકતા હૈ, કિ ક્યોં વિભીષણ કે ચરિત્ર કે મહત્ત્વ, ઉદારતા ઔર ઐકાંતિક ભક્તિ ને ઉસકો હનૂમાન આદિ ઊંચે દર્જે કે ભક્તોં કી શ્રેણી મેં પહુંચા દિયા થા ?

આસુરી સંપત્ ઔર સાત્વિક સંપત્ કા પાર્થક્ય રામાયણ મેં હી ચિત્રિત કર કે દિખલાયા ગયા હૈ. અયોધ્યા ઔર સોને કી લંકા ઈસ તુલના કે દૃષ્ટાંત હૈં.અન્ય દૃષ્ટાંત રાજકુમાર રામ-લક્ષ્મણ ઔર ઇંદ્રજિત આદિ રાજકુમાર હૈ. વીરત્વમેં ઇંદ્રજિત આર્ય-રાજકુમારોં કે સમકક્ષ થા, પરંતુ ક્ષમતા કા અંત યહીં હો જાતા હૈ. શેષ જો કુછ હૈ, વહ પ્રકૃતિ કી વિભિન્નતા કા નિદર્શન હૈ.

પ્રાચીન ભારત કા સમાજ-રૂપી મહલ પારિવારિક જીવન કી ઘનિષ્ઠતા કે હી ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થા. વહ પ્રાચીન જગત કા હી વિશેષત્વ થા. સંઘબદ્ધતા કી ભિત્તિ ગોત્ર મેં થી.પહલે-પહલ યૂરોપ ને હી ઈસમેં ગડબડ ઘોટાલા કિયા હૈ. વહાં કે સ્ત્રી-પુરુષ આજકલ અપની મનોવૃત્તિ કે ઉપર સંઘ કી સ્થાપના કરતે હૈં-વહાં સભી સ્વતંત્ર હૈ, કોઇ કિસી કે સાથ બંધા હુઆ નહીં હૈ. સબ અપની અપની રુચિ ઔર વાસના કે હી બંધન મેં બંધે હુએ હૈં.વંશ કી ધારા વંશ કે નામ કે સાથ હી પર્યવસિત હો જાતી હૈ. મનુષ્ય ચાહેં તો ઉસકો ભી બદલ દેં.ઈંગ્લેંડ મેં પિતા કી સ્થાવર સંપત્તિ કા ઉત્તરાધિકારી કેવલ ઉસકા બડા બેટા હી હોતા હૈ. વિવાહ કે નિયમોં મેં સપિંડ, સગોત્ર, સમાનોદક આદિ કે ઝગડે-ઝંઝટ નહીં હૈ. ભાઇ-બહન મેં બ્યાહ નહીં હોતા ઔર લોગ યદિ બુઆ યા માસી કે સાથ બ્યાહ કર લેં,તો ઉનકી સંતાન જારજ માની જાયેંગી;પરંતુ આર્યાવર્ત કે ઇસ ટૂટે-ફૂટે સમાજ મેં ભી સપિંડ ઔર સગોત્ર કા ખ્યાલ હટા દેના બડી મુશ્કિલ બાત હૈ.સબ ભાઇ ઇકટ્ઠે એક પરિવાર મેં રહના પડતા હૈ,ઇસ યૌથ-પરિવાર કા રહસ્ય સમઝ લેને સે હી રામ, લક્ષ્મણ, ભરત ઔર શત્રુઘ્ન કે સ્નેહ કી શિક્ષા સમઝ મેં આ જાતી હૈ. તભી સમઝ મેં આતા હૈ,કિ યુવક ભરત ને એક ઇતને બડે રાજ્ય કો અકસ્માત્ હાથ મેં પાકર ભી વન મેં ખદેડે હુએ સૌતેલે ભાઇ કી ખડાઉં સિંહાસનપર રખ દી ઔર આજકલ કી નીતિ કે અનુસાર અપને કો પૂરા પ્રમાણિત કર દિયા. ઈસ ભ્રાતૃપ્રેમ કે મહત્ત્વ ઔર ઉદારતા કો વહી ભલી ભાંતિ સમઝ સકતા જિસને પારિવારિક પ્રેમ કો હી સમાજ કી ભિત્તિ કે રૂપ મેં દેખના સીખા હૈ. યહ અનુષ્ઠાન હિંદૂ-સમાજ કે મૂલ મેં હૈ-ઇસી લિયે જિસ ગ્રંથ ને ઇસ અનુષ્ઠાન કો ઉચ્ચ સ્થાનપર બિઠા રખા હૈ વહ હિંદુ કે લિયે આદર્શ ગ્રંથ હૈ.

ઔર રામાયણ કી મહાલક્ષ્મી જાનકી-ચિરદુઃખિની સતી, ગૃહલક્ષ્મી, રાજ્યલક્ષ્મી, વિષ્ણુપ્રિયા, સતીત્વ કી મુકુટમણિ ઔર કોમલતા કે આવરણ કે ભીતર હિમાલય કી તરહ દૃઢ હૈ, વે ચિરદુઃખિણી હૈ,તો ભી સદા હી શ્રીરામચંદ્ર કે હૃદય કે પવિત્ર સે ભી પવિત્ર ગુપ્તસ્થલ મેં વે કમલ કે આસનપર બૈઠી હુઈ હૈ.જાનકી કો ઉસ અમલ-શુભ્ર મન કી જ્યોત્સ્ના કી છટા ને અંધકાર સે બને હુએ આર્યાવર્ત કો યુગ-યુગાંત સે ઉદ્ભાસિત કર રખા હૈ. જનની કા નામ લેતે હી પહલે માઁ જાનકી કી બાત યાદ આતી હૈ. પૂર્ણબ્રહ્મ કે નામ કે સાથ નામ લેતે હુએ આજ ભી સીતારામ કહતે હૈં-શ્રીરામચંદ્ર કે પવિત્ર નામ કા ઉચ્ચારણ કરને કે પહલે હમ કલ્યાણમયી જાનકી કા પવિત્ર નામ લેતે હૈં.સીતા કે દુઃખ કી કથા સ્મરણ કર જગત કે જીવ કિતના સુખ હૈ! ક્યોંકિ જગન્માતા કે સામને દુઃખ કો સદા પરાજિત હોના પડા થા.

ઇસ શુભ રામનવમી કે દિન મૈંને સ્વજાતિ ઔર સ્વદેશ કી મંગલ કામના સે પ્રેરિત હોકર ઉસ રઘુવંશ કી કથા કી આલોચના કરને કા દુસ્સાહસ કિયા હૈ, જિસ રઘુવંશ કી કથા કહતે

અમર કવિ કાલિદાસ ને હતાશ ભાવ સે કહા થાઃ-

ક્વ સૂર્યપ્રભવઃ વંશઃ ક્વ ચાલ્પવિષયા મતિઃ । તિતીર્ષુ દુસ્તરં મોહાદુડુપેનાસ્મિ સાગરમ્ ॥

ઉન્હીં રઘુકુલમણિ કે શ્રીચરણોં મેં પ્રણામ કર મૈં પ્રાર્થના કરતા હૂં, કિ ઉનકા આદર્શ ર ભારત મેં દિખાઇ દેને લગે, ઇન ધર્મગ્લાનિ કે દિનોં મે વે ફિર સબોંકે હૃદય મેં ઉતર આયેં ઔર પને અમોઘ બાણોં સે જડતા, અજ્ઞતા, હિંસા લોભ ઔર ભીરુતારૂપી રાક્ષસોં કા વધ કર ડાલેં.

શ્રીરામચંદ્રજી કા અહિંસાવાદ

(લેખક—**શ્રીયુત્ પં૦ બદરીનાથ ભટ્ટ** બી. એ. 'હિંદુપંચ' તા. ૭-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

આજકલ હમારે દેશ મેં અહિંસાવાદ કી ધૂમ મચી હૈ. કિસી જાતિ કી અધોગતિ કા યહ સબસે પ્રબલ પ્રમાણ હૈ કિ વહ 'અહિંસા' 'અહિંસા' ચિલ્લાયેં ઔર કરે વિપરીત આચરણ. મહાત્મા ગાંધી કે કહને સે લોગ ઔર ભી અધિક અહિંસાવાદ-વાદી બન ગયે, યદ્યપિ મહાત્માજી કે સિદ્ધાન્ત કા મર્મ વિરલે હી સમઝ સકે. ભલા સોચને કી બાત હૈ જિસે સંસાર મેં કુછ કામ કરના હો, વહ ઐસા કૈસે કર સકતા હૈ કિ કિસી કે તન યા મન કો ન દુખાવે ? જો કિસી કે તન યા મન કો ન દુખાવેગા વહ તો કુછ ભી ન કર સકેગા. યહાંતક કિ ઉસકે લિયે ભોજન કરના ભી અસંભવ હો જાયેગા; ક્યોં કી અન્ન મેં ભી જીવ હૈ, ઔર દૂધ દુહના ગૌ કી સન્તાન કા ભોજન છીનના હૈ ! દેખિયે, કૈસા ધર્મસંકટ હૈ ! યદિ હમ દેશ કી ઉન્નતિ કી ઓર ધ્યાન દેતે હૈં તો '**વસુધૈવ કુટુંબકમ્**' નીતિ સે ભ્રષ્ટ હોતે ઔર બહુત સે વિદેશિયોં કે સ્વાર્થોં કો હાનિ પહુંચાકર ઉન કે તન ઔર મનકો કષ્ટ પહુંચાતે હૈં. યદિ હમ સમાજસુધાર કે કામ મેં હાથ ડાલતે હૈં તો પુરાને વિચાર કે લોગોં કે જી દુખાતે હૈ ! જો જન્મ કે કાયર હૈં, વે ઇસી પ્રકાર કે વિચાર કિયા કરતે હૈં. જિસ જાતિ કે લોગ ધર્માદે કા રૂપયા પચા જાયં, દિનભર બહી-ખાતે મેં ઝૂઠે હિસાબ ભરેં, અપને ભાઇ કા ગલા કાટને ઔર ઉસે તબાહ કરને કે લિયે જાલ ઔર ફરેબ રચેં, બેઇમાની કા આસરા-લેકર દીનજનોંપર ડિગ્રી કરા લેં ઔર ઉસ કે વર્તન-ભાંડે બિકવાકર ઉનકે બચ્ચોં ઔર સ્ત્રિયોં કો ઘર કે બાહર નિકલવા દેં, વે સાંઝ કો ચીંટિયોં કો દાના ડાલેં ઔર મંદિર મેં ઘંટા હિલાવેં ઔર અહિંસાવાદી કહલાવેં ! મર્યાદા-પુરુષોત્તમ શ્રીરામચંદ્રજી ઇસ પ્રકાર કે ઢોંગ કે પૂરે વિરોધી થે. મર્યાદા કી રક્ષા કે લિયે હિંસા કા સહારા લેકર છલ-બલ-કૌશલ સે લોકહિત કરના હી ઉનકા ઉદ્દેશ્ય થા ઔર વહ ઉન્હોંને ડંકે કી ચોટ પૂરા કિયા. આજકલ કી વિચારપરંપરા તબસે બહુત કુછ બદલ ગયી હૈ. ઇસલિયે ઉનકે કુછ કામોં સે હમ ભલે હી સહમત ન હોં, પર અધિકાશ મેં ઉનકા ચરિત્ર આદર્શ હી થા, ઇસમેં સંદેહ નહીં. ઉન્હોંને હમેં દિખા દિયા હૈ, કિ મર્યાદા કી રક્ષા ઔર ઢોંગ કા વિનાશ કૈસે કરના ચાહિયે.

સ્ત્રીપર શસ્ત્ર ઉઠાના વીર કો શોભા નહીં દેતા, પર યદિ સ્ત્રી દુરાચારિની હો ઔર ભલે આદમિયોંપર વ્યર્થ ટૂટી પડતી હો, તો ઉસે ઉલ્લૂ બનાના યા ઉચિત શિક્ષા દેના પાપ નહીં. શૂર્પણખા કે સાથ યહી કિયા ગયા.

યદિ ઉપાસના મેં લોગ વિઘ્ન ડાલતે હૈં, તો ઉકના પૂરા વિનાશ કર ડાલના ધર્મ હૈ, ઐસા ન કરનેસે અધર્મ બઢેગા ઔર મનુષ્ય કા—અપને વિશ્વાસ કે અનુસાર ઉપાસના કરને કા—જન્મસિદ્ધ અધિકાર છિન જાયેગા ઔર દુષ્ટોં કો અપની દુષ્ટતા કી બાનગી દિખાને કા હૌસલા બઢ જાયેગા; યહી સોચકર રામચંદ્રજી ને યજ્ઞોં કે વિધ્વંસ કરને ઔર ઋષિયોં કી પૂજા મેં બાધા ડાલનેવાલે રાક્ષસોં કા નિર્દયતાપૂર્વક વધ કરકે ભારત કી ભાવી સંતાન કો રાસ્તા દિખાયા. 'યદિ ઉન્હોંને ઐસા ન કિયા હોતા, તો આર્યજાતિ કા રાક્ષસોં ને ભૂમંડલ સે કભીકા લોપ કર દિયા હોતા.

ચરિત્રહીન વ્યક્તિ કો સુધારને કા પૂરા પ્રયત્ન કિયા જાયઁ; યદિ વહ ન માને તો ઉસે પૂરા દંડ દિયા જાયઁ, ઔર ઇસ વાત કા કભી વિચાર ભી ન કિયા જાયઁ, કિ વહ ધની હૈ યા નિર્ધન, રાજા હૈ યા રંક, ઉંચી જાતિ કા હૈ યા નીચી કા. પ્રભુતા, ધન યા ઉચ્ચ જાતિ કી આડ મેં કિયે ગયે પાપોં કો સહન કરનેવાલી જાતિ કે લોગ 'મનુષ્ય' કહલાને કે દાવા નહીં કર સકતે; ક્યોંકિ વે પશુઓં સે ભી

ગયે હૈં. બહુત ઉચ્ચકુલ કા બ્રાહ્મણ, બડા હી વિદ્વાન, તપસ્વી, મહાબલી રાવણ જબ દૂસરે કી સ્ત્રી કો લેકર ભાગતા હૈ, તો કુત્તે કી મૌત મારા જાતા હૈ, ઔર બ્રાહ્મણ હોનેકે કારણ જન્મ સે હી અબધ્ય હોનેકી વાત ધૂલ મેં મિલા દી જાતી હૈ ! જબ દૂસરે કી સ્ત્રી કો ભગાનેવાલા વેદજ્ઞ પંડિત રાવણ ઇસ વ્યવહાર કા પાત્ર સમઝા ગયા, તો ઔર લોગ જો ઐસા કરેં, ક્યોં ન સીધે ઉસી ઘાટ ઉતારે જાયેં ? યહ જો બ્રાહ્મણ, જો ક્ષત્રિય, જો વૈશ્ય ઔર જો શૂદ્ર અપની સ્ત્રિયોં કા અપમાન હોતા દેખ સકતે હૈં, વે કિસ બિરતેપર રામચંદ્રજી કો ઈશ્વર ઔર મર્યાદા-પુરુષોત્તમ માનતે હૈં, યહ સમઝ મેં નહીં આતા! સમર્થ આદમિયોં કી ક્ષમા 'ક્ષમા' કહલાતી હૈ,કાયરોં કી ક્ષમા 'ક્ષમા નહીં કહલા સકતી.'

શ્રીરામચરિત્ર ઔર વર્તમાન હિંદુજાતિ

(લેખક—શ્રીયુત્-ગોવર્દ્ધનલાલ એમ. એ. બી. એલ. 'હિંદુપંચ' ના તા. ૭-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

પર્વોં યા ત્યોહારોં કી જાતીયતા કે સાથ ઘનિષ્ઠ સંબંધ હૈ, હમ કિસી જાતિ કે પર્વોં કો એક ઐસા આઇના કહ સકતે હૈં, જિસમેં ઉસ જાતિ કે ધ્યેય ઔર આદર્શ, ઉસકી વાસનાએં, ઉસકે ભાવ ઔર વિચાર ઠીક-ઠીક પ્રતિબિમ્બિત હોતે હૈં. પર્વોં મેં કિસી જાતિ કા મન ઔર હૃદય ખોલકર રખા હુઆ હોતા હૈ. ધ્યાન-પૂર્વક દેખને સે હમ ઇન પર્વોં કે દ્વારા કિસી જાતિ કે મનમેં ઉઠનેવાલી વિચાર-લહરિયોં કા સ્પષ્ટ અવલોકન કર સકતે હૈં તથા ઉસ કે હૃદય-સ્પંદન કો સાફ સુન સકતે હૈં. પર્વ જાતીયતા કી વહ ડોરી હૈ, જો સભી વ્યક્તિયોં કો એકસાથ બાંધકર સુસંગઠિત રખતી હૈ; પરંતુ યહ પ્રેમ કી ડોરી હૈ-લોહે કી શૃંખલા નહીં. ઇસકા આધાર દબાવ યા બલ-પ્રયોગ નહીં, વરન સ્નેહ ઔર શ્રદ્ધા હોતી હૈ. યહ સ્વેચ્છા કી બેડી હૈ. યહ જાતીય એકતા કા ચિહ્ન ઔર જાતિય ઇચ્છાશક્તિ કા દ્યોતક હૈ. પર્વ સામૂહિક જીવન કો સફલ ઔર યથાર્થ બનાને કે સાધન હોતે હૈં. યહ અનેકતા ઔર વિશૃંખલતા કો દૂર હટાયે રખતે હૈ.કિસી જાતિ કે હજારોં ઔર લાખોં મનુષ્યોં કો એક બનાયે રખનેમેં યહ પ્રધાન ભાગ લેતે હૈ.ઇન પર્વોં મેં જાતિયોં કા વ્યક્તિત્વ કેન્દ્રિભૂત હોતા હૈ. કિસી જાતિ કા પર્વ વહ સ્રોત હૈ, જિસકે મધ્ય સે જાતીય જીવન, બરસાતી નદી કી તરહ, ગરજતા ઔર ઉભય કુલોં સે ટકરાતા હુઆ પ્રવાહિત હોતા હૈ.

જાતિ ઔર રાષ્ટ્ર કે નિર્માતા-વ્યક્તિયોં કે હૃદય મેં જાતીય ભાવોં કો દઢ કરને, જાતીય આદર્શોં ઔર મહત્ત્વાકાંક્ષાઓં કો ગહરે તૌરપર અંકિત કરને-સમસ્ત મનુષ્યોં કો એક ઔર સુસંગઠિત કરને તથા જાતિ કે સભી લોગોં કો એક દૂસરે કે પ્રેમ મેં શરાબોર રખને કે લિયે હી,પર્વોં ઔર ત્યોહારોં કી સૃષ્ટિ હુઇ હૈ.અકસર પર્વોં મેં સંક્ષિપ્ત રૂપ સે કિસી જાતિ કા ઇતિહાસ ભી નિહિત હોતા હૈ, અકસર પર્વોં કે મધ્ય સે હમેં ધનુષોં કી ટંકાર, વીરોં કે હુઁકાર, સેનાઓં કે ચીત્કાર, વિજય કે ગંભીર અટ્ટહાસ યા પરાજય કે કરુણ આર્ત્તનાદ કી ધ્વનિ સુનાઇ દેતી હૈ. ઐસે પર્વોંપર ધ્યાનપૂર્વક વિચાર કરનેસે હમ દેખ સકતે હૈં, કિ વિપત્તિ કે ઘને ઔર કાલે બાદલોં ને કિસ પ્રકાર દેદીપ્યમાન જાતીય ગૌરવ ઔર વૈભવ કો અંધકારાચ્છન્ન કરના ચાહા થા-જાતીય નૌકા કિસ પ્રકાર ભંવર મેં પડ ગયી થી-કિસ પ્રકાર જાતીય સ્વતંત્રતા કા સૂર્ય અસ્તાચલ કો જાનેવાલા થા તથા કિસ બલ ઔર પૌરુષ, કિસ ઉત્સાહ ઔર ઉમંગ, કિસ ઉત્સર્ગ ઔર બલિદાન, કિસ સચેષ્ટતા ઔર સજગતા, કિસ ધીરતા ઔર અધ્યવસાય, કિસ ઉપાય ઔર પ્રયોગ કે દ્વારા જાતિ ને ઉસકા સામના કિયા ઔર વિજય પ્રાપ્ત કી? શાયદ દેવતાઓં ઔર અસુરોં તથા રામ ઔર રાવણ કે યુદ્ધ કા ભી યહી તાત્પર્ય હૈ, અકસર પર્વ ઐસી હી વિજયોં કી જયંતિયોં યા જાતિ કે લાડલે-આંખોં કે તારેં હૃદય કે સ્વામી-વીર નેતાઓં કે સ્મારક હુઆ કરતે હૈં. ઐસે પર્વ હમારી આંખોં કે સામને ઇન નેતાઓં કે ધવલ-નિર્મલ ચરિત્ર ઉનકે દેવદુર્લભ ગુણ, ઉનકી નિસ્પૃહતા ઔર સદાચાર, ઉનકી સચ્ચી લગન ઔર અદમ્ય ઉત્સાહ, ઉનકી વિચાર-ગંભીરતા ઔર દૂરદર્શિતા, ઉનકી તન્મયતા ઔર કાર્ય-દક્ષતા, એવં સબસે બઢકર જાતિ કે પ્રતિ ઉનકા પ્રગાઢ પ્રેમ,—જાતીય આદર્શ કે પ્રતિ ઉનકી સમુદ્રવત્ ગહરી ઔર અથાહ ભક્તિ કો ઉપસ્થિત કરતે હૈં; પુરાની સ્મૃતિ કો તાજા કર કે હમેં જાતીયતા કે પવિત્ર સુધા-પાન સે વિભોર, ઉલ્લાસ સે શરાબોર ઔર ઉત્સાહ સે ઓત-પ્રોત

કરતે હૈં, વહ હમારી તુચ્છતા ઔર સંકીર્ણતા, હમારે ભ્રમ ઔર કાપુરુષતા કા હરણ કરકે હમેં ઉચ્ચ ઔર વિશાલ બનાતે હૈં. ઉનકે દ્વારા હમારે સભી પાપ ઔર સંતાપ નષ્ટ હોતે હૈં, હમારી ક્રાંતિ ઔર નિશ્ચેષ્ટતા દૂર હોતી હૈ ઔર હમમેં બલ ઔર ઉત્સાહ કા સંચાર હોતા હૈ. હમ નિર્મલ, શુદ્ધ ઔર સ્વચ્છ બનતે હૈં,ઉનકે દ્વારા હમેં જાતિ સે પૃથક્ અપને અસ્તિત્વ તક કા ભી ભાન નહીં રહ જાતા. ઉનકે દ્વારા હમારી નસોં મેં ઉસ વિદ્યુચ્છક્તિ કા,હમારે હૃદય મેં ઉસ ઉમંગ કા, સંચાર હોતા હૈ, કિ હમ જાતિ કે કલ્યાણ,જાતીય આદર્શોં કી રક્ષા કે લિયે મર મિટનેતક કો તૈયાર હો જાતે હૈં.ઉનકે દ્વારા હમારે હૃદય મેં જાતીય વ્યક્તિત્વ કી જડેં મજબૂત હોતી હૈં-જાતીય આત્મા કે સાથ હમારી ક્ષુદ્ર વૈયક્તિક આત્મા કા સાક્ષાત્કાર હોતા હૈ ઔર હમારી ક્ષુદ્ર આત્માએં અપને અલગ-અલગ અસ્તિત્વ કો ખોકર વિરાટ જાતીય આત્મા મેં-સમુદ્ર મેં ગ્ન મિલનેવાલી નદિયોં કી તરહ-વિલીન હો જાતી હૈં.

મેરા વિશ્વાસ હૈ, કિ જિસ તરહ પ્રત્યેક મનુષ્ય કો એક ખાસ વ્યક્તિત્વ યા વિશેષતા પ્રાપ્ત હૈ -ક્યોં કિ કોઈ દો મનુષ્ય સિર્ફ રૂપરંગ, આકાર ઔર આકૃતિ મેં હી નહીં, વરન સ્વભાવ ઔર ગુણ ઇત્યાદિ મેં ભી ઠીક એક દૂસરે કી તરહ નહીં હોતે-પ્રત્યેક મનુષ્ય કિસી ન-કિસી પ્રકાર દૂસરોં સે ભિન્ન હોતા હી હૈ ઔર યહી ઉસકા વ્યક્તિત્વ હૈ-ઉસી પ્રકાર જાતિયોં કા ભી એક વ્યક્તિત્વ યા વિશેષતા હોતી હૈ, જિસ પ્રકાર ઇમારત સિર્ફ ઇંટ યા ચૂને ઇત્યાદિ કા ઢેર નહીં હૈ, જિસ પ્રકાર કોઇ ચિત્ર સિર્ફ નાના પ્રકાર કે રંગ યા કાગજ-માત્ર નહીં હૈ,જિસ પ્રકાર કોઈ સંગીત સિર્ફ સા-રિ-ગ-મ ઇત્યાદિ નહીં હૈ, જિસ પ્રકાર કોઇ વૃક્ષ સિર્ફ ડાલોં યા પત્તિયોં ઇત્યાદિ કા સમૂહ માત્ર નહીં હૈ, જિસ પ્રકાર ઇન સભી વસ્તુઓં કો એક સંગઠન,એક રચનાત્મક એકતા,એક વિશેષત્વ પ્રાપ્ત હૈ-ઉસી પ્રકાર જાતિ કી ભી એક વિશેષતા, એક આત્મા હોતી હૈ. જાતિયોં કેવલ-માત્ર વ્યક્તિયોં કા સમૂહ નહીં હૈં,અનેક હોતે હુએ ભી જાતિ કે સભી મનુષ્ય,જાતિ કે નાતે,એકદૂસરે કે સાથ એક ભાષા,એક પ્રકાર કે વસનભૂષણ, રહન-સહન, એક ધર્મસિદ્ધાંત યા ઇતિહાસ, એક ભૂત, વર્તમાન યા ભવિષ્ય પરંતુ સબસે બઢકર એક આદર્શ, સભ્યતા યા સંસ્કૃતિ કે સૂત્ર મેં બંધે હુએ હોતે હૈં.અપને આદર્શ ઔર સંસ્કૃતિ કી રક્ષા કરના પ્રત્યેક જાતિકા પવિત્ર કર્તવ્ય હૈ. ઐસા કરકે હી વહ અપને કો ઔર સમસ્ત સંસાર કો સંપૂર્ણ, સમુન્નત ઔર સુખી બના સકતી હૈ, જિસ પ્રકાર પ્રત્યેક બાત મેં દૂસરોં કા અનુકરણ કરનેવાલા તથા અપના કોઇ ખાસ સિદ્ધાંત ન રખનેવાલા મનુષ્ય અવજ્ઞા કી દૃષ્ટિ સે દેખા ઔર તુચ્છ અનુમાન કિયા જાતા હૈ, ઉસી પ્રકાર અપને જાતીય આદર્શ ઔર સિદ્ધાન્તોપર ન ચલનેવાલી જાતિ ભી ઘૃણા ઔર અવજ્ઞા કી પાત્રી બનતી હૈ.

'હમ અભી કહ ચૂકે હૈં, કિ જિસ પ્રકાર પ્રત્યેક મનુષ્ય કો એક ખાસ વ્યક્તિત્વ, વિશેષતા યા આત્મા પ્રાપ્ત હોતી હૈ-જિસ પ્રકાર પ્રત્યેક મનુષ્ય ભિન્ન ભિન્ન ભાવોં, જજબાતોં, ઉમંગોં, કામનાઓં ઔર અભિલાષાઓં સે બના હોતા હૈ-જિસ પ્રકાર પ્રત્યેક મનુષ્ય જીવન કા ભિન્ન-ભિન્ન ઉદ્દેશ રખતા હૈ ઔર સંસાર કો એક હી દૃષ્ટિ સે નહીં દેખતા,-જિસ પ્રકાર વિવિધ ઘટનાઓં કા વિવિધ મનુષ્યપર એક હી પ્રભાવ નહીં પડતા,-જિસ પ્રકાર એક હી તરહ કે ભોજન, વસ્ત્રાભરણ ઔર અધ્યયન સભી મનુષ્યોં કો રુચિકર નહીં પ્રતીત હોતે,-જિસ પ્રકાર પ્રત્યેક મનુષ્ય કી વિચાર-ધારા સમાન વેગ ઔર એક હી પથ સે પ્રવાહિત નહીં હોતી,-ઉસી પ્રકાર ભિન્ન-ભિન્ન જાતિયોં કી ભી ભિન્ન-ભિન્ન અંતરાત્માએં, ભિન્ન-ભિન્ન આદર્શ, સંસ્કૃતિ ઔર વિચાર દૃષ્ટિ હોતી હૈ, વિશ્વ ઔર સંસાર કો ભિન્ન-ભિન્ન જાતિયાં અપને ખાસ દૃષ્ટિકોણ સે દેખતી હૈં.સંસારમેં અપને સ્થાન ઔર કર્તવ્ય, જીવન કે ઉદ્દેશ ઔર લક્ષ્ય કે સંબંધ મેં પ્રત્યેક જાતિ કે અપને ખાસ વિચાર યા સિદ્ધાન્ત હોતે હૈં, ઇસી વિશેષતા કો મનુષ્ય યા જાતિ કા સ્વભાવ,વ્યક્તિત્વ, ધર્મ યા સંસ્કૃતિ કહતે હૈં, અતએવ અપને વ્યક્તિત્વ કો વિકસિત કરના,અપને લક્ષ્ય કો પ્રાપ્ત કરના,અપને સ્વભાવ કો ઉન્નત બનાના પ્રત્યેક જાતિ કા અધિકાર હી નહીં, વરન કર્તવ્ય ભી હૈ—ક્યોંકિ નાનાત્વ અસાદૃશ્ય યા વિવિધતા હી સંસાર કા આધાર હૈ,ઇસી મેં જીવન કા સ્વાદ ઔર સૌંદર્ય હૈ,સ્વરોં કી ભિન્નતા, પરિવર્તન ઔર ઉતાર-ચઢાવ મેં હી સંગીત કા આનંદ હૈ,કઇ રંગોં કી મિલાવટ એવં ઉનકે કહીંપર ગહરે ઔર કહીંપર ફીકે હોને સે હી ચિત્રોં કી શોભા હૈ. વિવિધતા હી સંસાર ઔર સૃષ્ટિ કા આશ્રય હૈ, જીવનકા રહસ્ય ઇસીમેં કેન્દ્રીભૂત હૈ, પૂર્ણ એક-રૂપતા,અટૂટ સમાનતા, અવિ-

ચ્છિન્ન સાદૃશ્ય, મૃત્યુ યા પ્રલય કે લક્ષણ હૈં, ઇસલિયે માનવ-સમાજ કી ઉન્નતિ ઔર પૂર્ણ[illegible] મેં સભી જાતીય ભિન્નતાઓં ઔર વિલક્ષણતાઓં કી આવશ્યકતા હૈ, ઈનમેં સે કિસી એક કે [illegible] હો જાને સે મનુષ્ય કી પૂર્ણ ઉન્નતિ મેં બાધા પડતી હૈ; મનુષ્ય કા પૂરા વિકાસ નહીં હો [illegible] વિશેષતાઓંમેં સે કિસી એક કે નષ્ટ હો જાનેપર સમસ્ત માનવ-સમાજ દરિદ્ર હો જાતા હૈ.

અતએવ જાતીયતા કી રક્ષા કરના, જાતીય સંસ્કૃતિ કો બચાયે રખના, જાતીય આદર્શપર [illegible] લતે રહના, પ્રત્યેક જાતિ કા ધર્મ હૈ. યહ કેવલ જાતીય ગૌરવ કા હી અનુરોધ નહીં હૈ, સાર્વ[illegible] દૃષ્ટિ–સમસ્ત મનુષ્યતા કી દૃષ્ટિ સે ભી ઐસા કરના હમારા પવિત્ર કર્તવ્ય હૈ.

હમ અભી દેખ ચૂકે હૈં કિ પર્વોં કે દ્વારા અદ્ભુત રૂપ સે જાતીયતા કી રક્ષા હોતી હૈ. [illegible] ઉત્સાહ ઔર શ્રદ્ધા કે સાથ ઇન પર્વોં કો મનાયે વિના જાતીય આદર્શ ઔર સંસ્કૃતિ કી રક્ષા [illegible] અસંભવ હૈ; પરંતુ ઈન પર્વોં કા યંત્રવત્ પાલન કરને સે કામ ન ચલેગા, હમેં ઉનપર વિચાર કરના હોગા. અપને મસ્તિષ્ક ઔર હૃદય દોનોં સે હમેં ઈનકો મનાના પડેગા. બિના જ્ઞાન કે [illegible] જાતીય આદર્શ ઔર સંસ્કૃતિપર અચ્છી તરહ ગવેષણા કિયે ઔર ઉનકે યથાર્થ તત્ત્વ કો [illegible] કિયે–બિના ઉનકે મહત્ત્વ કો અચ્છી તરહ સમઝે–ઉનકે પ્રતિ યથાર્થ ભક્તિ યા શ્રદ્ધા નહીં [illegible] હો સકતી, ઇસી પ્રકાર બિના શ્રદ્ધા ઔર ભક્તિ કે સિર્ફ જ્ઞાન કા ભી કોઇ મૂલ્ય યા મહત્ત્વ નહીં હૈ, અતએવ મહાપર્વોં કે દિન કેવલ ભૂખે રહને સે યા વિશેષ પ્રકાર કા ભોજન કરને સે, યા [illegible] પુરાણ યા ધર્મ–ગ્રંથ સે કુછ કથાઓં કે સુનને સે, ઇન પર્વોં કા વાસ્તવિક પાલન નહીં હો [illegible] હમેં ભૂલના નહીં ચાહિયે, કિ પર્વોં કા યથાર્થ મહત્ત્વ જાતીય હૈ, પારલૌકિક નહીં; પરંતુ [illegible] ધોગતિ કે જમાને મેં હમ જાતીયતાવિહીન શ્રદ્ધાભક્તિહીન, જ્ઞાનબુદ્ધિહીન, [illegible] ર્લજ, આત્મ-સંમાન-શૂન્ય હિંદુઓં ને ઇન પર્વોં કો કેવલ પરલોક કી ચીજ, મુક્તિ યા સ્વર્ગ [illegible] રને કા સાધનમાત્ર બના રખા હૈ. ઇન પર્વોં કે જારી કરને મેં હમારે દૂરદર્શી પૂજ્ય પૂર્વજોં કા [illegible] અભીષ્ટ યા ઉદ્દેશ થા, ઉસ કો હમ એકદમ ભૂલ ગયે હૈં. સભી સાંસારિક સુખોં સે વંચિત, [illegible] નસે મરનેવાલી, "કટિમાત્ર વસ્ત્રાવૃત" દાસના કી જંઝીરોં સે જકડી હુઇ વર્તમાન હિંદુજાતિ [illegible] રત સાંસારિક ઉન્નતિ–સભી જાતીય મહત્ત્વાકાંક્ષા કો વ્યર્થ સમઝતી હૈ ! ઉસ કે લિયે [illegible] મનુષ્ય કોઇ ચીજ નહીં હૈ. સંસાર ક્ષણભંગુર હૈ, જીવન અસ્થાયી–નહીં-નહીં, [illegible] હૈ. સાંસારિક સુખ નશ્વર ઔર નરક મેં લે જાનેવાલે હૈં. પત્ની–પુત્ર, કુટુંબપરિવાર, [illegible] અસલ મેં હમારે શત્રુ હી હૈં ક્યોં કિ યે સબ હમેં માયા-મમતા મેં ફસાયે ઔર પરલોક [illegible] રખતે હૈં ! કામ, અર્થ, ધર્મ, મોક્ષ સભીમેં સમાનરૂપ સે વિશ્વાસ કરનેવાલી તથા [illegible] આવિષ્કાર કરનેવાલી પ્રાચીન હિંદુ-જાતિ કી સબ-કી-સબ સંતાનેં–સભી અવસ્થા ઔર [illegible] હુકે લોગ–આજ ત્યાગ, વૈરાગ્ય, યોગ ઔર સંન્યાસ કા સ્વપ્ન દેખ રહી હૈં. હમ [illegible] દાર્શનિકતા કા ચાહે કિતના હી ઢોંગ ક્યોં ન રચેં, ઇસસે હમારી નપુંસકતા, [illegible] તુચ્છતા હી પ્રકટ હોતી હૈ. હમ અપની અજ્ઞાનતા યા કૂપમંડૂકતા કે કારણ અપની [illegible] કિતની હી વિશદ વ્યાખ્યા ક્યોં ન કરેં, પરંતુ હમ સંસાર કે લિયે ઘૃણ્ય, અયતા ઔર [illegible] હૈ ઔર સદૈવ ઐસે હી બને ભી રહેંગે.

[illegible] ધર્મ કી વ્યાખ્યા કરતે હુએ હમારે શાસ્ત્રકાર કહતે હૈં, કિ [illegible] કા ધારણ હો વહી ધર્મ હૈ–અર્થાત્ જો ધર્મ કેવલ પારલૌકિક હી નહીં, બલ્કિ [illegible] કિક મહત્ત્વ ભી અધિક થા.

"[illegible] संयुक्त स धर्म इति निश्चयः"

"[illegible] भूतानां धर्मप्रवचनं कृतम् ।" "धर्मेण विधृताः [illegible]"

[illegible] ([illegible])–ધર્મ યા આચાર હી [illegible] ઔર [illegible]

[illegible]

"आचार लक्षणो धर्मः [illegible] लक्षणः । आगमानां हि सर्वेषामाचार [illegible]"

[illegible]

ક્ષેત્રો, દેશ કા [illegible] ઔર અસંતુષ્ટિ [illegible]
ધર્મ વ્યવહાર,—આત્મવિશ્વાસ કા અભાવ સે બનતા હી હુઆ હૈ [illegible] કિ [illegible]
ઔર જ્ઞાન કા [illegible] ઔર ઉન્નતિ કા માર્ગ તથા [illegible] ઔર વિકાસ [illegible]
કે દેર મેં આજ [illegible] સ્વાર્થપરતા, [illegible] કર્તવ્ય-વિમુખતા, [illegible] ઔર
નપુંસકતા કે અર્થ મેં પ્રયુક્ત હો રહા હૈ. (ધર્મ ઔર [illegible]
[illegible] નિયમોં કા સ્થાન નહીં હૈ. [illegible]
નામ કી પુસ્તક મેં કી હૈ, ઉસે પાઠક [illegible] દેખ સકતે હૈં.) [illegible]
અધઃપતન હૈ! "દરિયા મેં રહકર મગર સે બૈર" [illegible]
રહતે હૈં; પર ઉસકે પ્રતિ અપના કોઈ ઉચિત [illegible] કર્તવ્ય નહીં સમઝતે [illegible]
સ્વયં આપ હી નિર્માણ કર રહે હૈં. હમ [illegible] ઉસીકો [illegible] રહે હૈં. જિસ
સમાજ કી ગોદ મેં પલકર હમ બડે ઔર પુષ્ટ હુએ હૈં, ઉસીકા હમ હનન કર રહે હૈં. ઇસ
પ્રસંગ બઢકર મૂર્ખતા યા કૃતઘ્નતા કા અનુમાન ભી કિયા જા સકતા હૈ!

હમારે ધર્મ કે અનુસાર મનુષ્ય સે બઢકર કોઈ દેવતા નહીં હૈ. હમારા ઈશ્વર ભી માનવ-સમાજ સે પ્રેમ કરતા હૈ. વહ ભી મનુષ્યસમાજ મેં મનુષ્ય કી હી તરહ અવતરિત હો ના હૈ. કર્તવ્ય કી શિક્ષા દેનેકે લિયે હી અનંત ભી અપનેકો ખોનોં મેં કુબ્જ કરતા હૈ. કેવલ તત્ત્વનીન હોકર ભી વહ અપને કો જાતીય ઔર સામાજિક નિયમોં કી જંજીરોં મેં જકડ લેતા હૈ.જાત પ્રેમ-પ્રેમ, સ્વધર્મ-પ્રેમ, સ્વજાતિ-પ્રેમ કી શિક્ષા દેતા હૈ. સભી વાસનાઓં ઔર કામનાઓં સે રહિત હોકર ભી વહ કર્મ મેં રત હોતા હૈ; વહ સત્પુરુષોં કા પરિત્રાણ ઔર દુષ્ટોં કા વિનાશ કરતા હૈ; આનતાયિયોં કા દંડ દેકર વહ જાતીય સંસ્કૃતિ, "શ્રુતિમાર્ગ" કી રક્ષા કરતા હૈ.

હમારી સભી દેવદેવિયાં કિસી-ન-કિસી પ્રભાવ, કિસી ન-કિસી આદર્શ કી જીતીજાગતી મૂર્તિયાં હૈં. ઉનકી સ્તુતિ ઔર વંદના કે દ્વારા જ્ઞાન કર્તવ્ય, સમાજ-સેવા ઔર સહાનુભૂતિ કી શક્તિ ગ્રહણ કરના હી ઉનકી યથાર્થ પૂજા હૈ. હમારે પૂજ્ય પૂર્વજોં ને સિર્ફ સ્વર્ગ યા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરને કે અભિપ્રાય સે કભી ઉનકી પૂજા નહીં કી;ઉન્હોંને અપને સામાજિક કર્તવ્ય કા તિરસ્કાર કભી નહીં કિયા; ઉન્હોંને કભી સંસાર યા સમાજ કો લાત નહીં મારી.

. અતએવ નિર્બુદ્ધતા કે સાથ કેવલ મજહબી હુકમ સમઝકર, સ્વાર્થ સે વશીભૂત હોકર જાતિ ઔર સમાજ સે પૃથક હોકે, સિર્ફ મોક્ષ, મુક્તિ યા સ્વર્ગ-પ્રાપ્તિ કે અભિપ્રાય સે, પર્વોં કા મનાના કદાપિ ક્ષમ્ય ઔર ન્યાય નહીં હૈ.કેવલ કુછ દિવસોં મેં ભૂખે રહકર યા વિશેષ વસ્તુઓં કો ખાકર; કાનપર જઇ રખકર યા હાથોં મેં રાખી બાંધકર યા રામલીલા યા રાસલીલા દેખકર હી હમ ઇન પર્વોં કે મહત્ત્વ ઔર લક્ષ્ય સે અવગત નહીં હો સકતે.

હમેં ઇન પર્વોંપર વિચાર ઔર ગવેષણા કરની હોગી. હમેં ઉન સિદ્ધાંતોં ઔર આદર્શોં કો, જિનકી રક્ષા કે લિયે ઇન પર્વોં કી સૃષ્ટિ કી ગયી થી,સમઝને કા પ્રયત્ન કરના પડેગા. હમેં ઉન જાતીય વીરોં કે, જિનકે ઉપલક્ષ્ય મેં, જિનકી સ્મૃતિ કો તાજા કરને કે લિયે પર્વ મનાયે જાતે હૈં ચરિત્ર ઔર ગુણ કા શ્રદ્ધા ઔર સ્નેહપૂર્વક અધ્યયન કરના પડેગા ઔર ઇન વીરોં હી કે સમાન હમેં ભી જાતીય હિતકે લિયે બદ્ધપરિકર હોના પડેગા. હમેં જાતીય ઇતિહાસ કા મનન કરના પડેગા—હમેં દેવ ઔર દાનવ, સુર ઔર અસુર, આર્ય ઔર અનાર્ય કે યુદ્ધોંપર વિચાર કરના હોગા.

પૃથ્વી કા ભાર હરણ કરને, દુષ્ટોં કા દલન ઔર યજ્ઞોં કી રક્ષા કરને, આસુરી સભ્યતા કો મિટાને તથા આર્ય-સભ્યતા કા સ્થાપન કરને કે લિયે હી પ્રત્યેક અવતાર મેં ભગવાન કા આવિર્ભાવ હુઆ થા. અતએવ કર્તવ્ય-ક્ષેત્ર સે મુંહ મોડને સે ઔર કાયરસુલભ ત્યાગ ઔર વૈરાગ્ય કા ઢોંગ રચને સે કામ ન ચલેગા. ઐસા કરના હમારી સભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કે એકદમ વિરુદ્ધ હૈ. જાતીય ઇતિહાસ કે અધ્યયન સે સાફ વિદિત હોતા હૈ, કિ દાસતા કે જમાને મેં, જાતીય ગૌરવ ઔર કીર્તિ કે ક્ષીણ ઔર નિસ્તેજ હો જાનેપર, ઇસ પામર નીતિ કા જન્મ હુઆ થા. સંસાર કા ઇતિહાસ હમેં સ્પષ્ટ તૌરપર બતલાતા હૈ કિ કેવલ દુર્બલ ઔર પૌરુષહીન જાતિયાં હી મજહબ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય ઇત્યાદિ કી શરણ લેતી હૈં. વીર ઔર બલવાન જાતિયોં કેવલ કર્તવ્ય કો જાનતી હૈં. ઉનકા સમસ્ત જીવન અન્યાય ઔર અત્યાચાર, શોક ઔર સંતાપ, દુઃખ ઔર દારિદ્ર્ય

શુદ્ધ કરને, જાતિ કા મુખ ઉજ્જ્વલ કરને, ઉસકો સમ્ભ્રાન્ત ઔર શ્રીસંપન્ન બનાને તથા ઉત્તરોત્તર ઉન્નત કરનેમેં વ્યતીત હોતા હૈ.

વિશેષકર વર્ત્તમાન સમય મેં હમારે લિયે અપને આદર્શોં કો સમઝને ઔર ઉનપર ઠીક ચલને કી બડી ભારી આવશ્યકતા હૈ. ઇસ સમય હમારા જાતીય જીવન સંકટ મેં હૈ. આજ હમારે ઉપર એક-ન-એક અત્યાચાર હુઆ હી કરતા હૈ. હમારી જાન ઔર માલ, ઇજ્જત ઔર સમ્માન, હમારે નેતાઓં કી જિંદગી ઔર હમારી કુલવધૂઓં કા સતીત્વ સબકે સબ ખતરે મેં હૈં. હમારી દેવ-દેવિયોં કી અવજ્ઞા હો રહી હૈ, હમારે મંદિર ઔર મૂર્તિયાં ટૂટ રહી હૈં ઔર નાના પ્રકાર સે હમારી સ્વતંત્રતા કા અપહરણ હો રહા હૈ. ઇસ સમય પૃથ્વીપર હમારા અસ્તિત્વ તક સંદિગ્ધ હો રહા હૈ. વિધર્મી હમેં અહિંદુ બના છોડને કી હી માનોં પ્રતિજ્ઞા કિયે બૈઠે હૈં. ઇસ સમય હમારે સામને કેવલ દો હી ઉપાય હૈં. યા તો અપની અકર્મણ્યતા ઔર ભીરતા, અપને મિથ્યા ઔર ઝુઠે ધર્મ, ત્યાગ ઔર વૈરાગ્ય કો ત્યાગ કરકે હમ કર્મક્ષેત્ર મેં ઉતર પડેં ઔર આર્ય-સભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કે લિયે વિરોધી શક્તિયોં કે સાથ મોર્ચા લેં, યા ફિર હમ સબકે સબ અપને ધર્મ, સભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કો જલાંજલિ દેકર કિસી પ્રકાર અપમાન ઔર અવજ્ઞા, ઘૃણા ઔર લાંછન સહતે હુએ અપની કાયર સુલભ આરામ કી જિંદગી બિતાતે હુએ પરલોક કી ચિંતા મેં વિભોર રહેં ઔર સમસ્ત જાતિ કો અપની સભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ સે વિમુખ તથા વિધર્મી હોને દેં. ઇન દોકે સિવાય કોઇ તીસરા રાસ્તા નજર નહીં આતા.

ઇસી ભયાનક પરિસ્થિતિ કો દેખતે હુએ, બિખરી હુઇ જાતીય શક્તિ કો એકત્રિત કરને કે નિમિત્ત, કુછ મહામના જાતીય નેતાઓં ને સંગઠન કા બિગુલ બજાયા હૈ. ઇસકી આવાજ કો સુનકર નિઃસંદેહ કુછ જાતીય સભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કે અભિમાની સૈનિક ઉનકે ઝંડે કે નીચે આ ભી ડટે હૈં. કાર્યતઃ ઇસ સમય હમારે મન મેં તરહ-તરહ કે સંકલ્પ-વિકલ્પ, નાના પ્રકાર કે ઉફાન ઔર આવેગ ઉઠ રહે હૈં. કુછ લોગ તો ઇસિ પવિત્ર ઉત્સાહ સે અક્ષરશઃ ઉન્મત્ત ભી હો રહે હૈં. ઇસી લિયે હમમેં સે બહુત સે લોગ આજ અપને બિછડે હૂએ ભાઇયોં કો પુનઃ શુદ્ધ કર રહે હૈં. ઇસી લિયે આજ હમ અપને ઉન ભાઈયોં કો પ્રેમ સે આલિંગન કરના ચાહતે હૈં, જિનકે સ્પર્શમાત્ર સે હમ પહલે કલુષિત હો જાતે થે, રોટી-બેટી કે સંબંધ કા તો નામ લેના હી બુરા હૈ. ઇસી લિયે હમ મેંસે બહુત સે લોગોં ને જાતિ-પાંતિ-તોડક-મંડલતક સ્થાપિત કર લિયા હૈ. ગરજ યહ કિ અન્યાય ઔર અત્યાચાર સે પીડિત હોને કે કારણ હમમેં પુનઃ જાગૃતિ આયી હૈ ઔર હમ અપની ઇસ પતિતાવસ્થા કા અંત કરના ચાહતે હૈં.

પરંતુ હમમેં સે બહુત સે લોગોં કો હમારા યહ કાર્ય ધર્મ-વિરુદ્ધ પ્રતીત હોતા હૈ. ઉનકો ઇસમેં પાશ્ચાત્ય દેશોં કે અનુકરણ કી બૂ માલૂમ હોતી હૈ. ઇસ લિયે વહ ભીત હો રહે હૈં. ઉનકો સમસ્ત આર્ય-સભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કે મિટ જાનેતક કા ભય હો રહા હૈ.

યહ કદાપિ અસ્વીકાર નહીં કિયા જા સકતા, કિ પરિસ્થિતિ કે અનુસાર અપનેમેં, અપને વિચાર મેં, અપને ભોજન-છાજન, વસ્ત્રાભૂષણ-નહીં નહીં-અપને સમાજ ઔર આદર્શતક મેં કિંચિત્ પરિવર્તન કરના હી વિશ્વ કા ધર્મ હૈ. પરિવર્તન તો પ્રકૃતિ કા અટલ નિયમ હી હૈ. નિસ્સંદેહ ઇસી પ્રાકૃતિક નિયમ કે વશીભૂત હોકર સંસાર કે પ્રાણિયોં ને અપને આકાર-પ્રકાર, અપની દેહ ઔર ઇંદ્રિયોં, અપને અંગોં ઔર અવયવોં તક મેં પરિવર્તન કિયા હૈ; પરંતુ યથાર્થ પરિવર્તન ઔર નકલ મેં બહુત અંતર હૈ. અંધ-અનુકરણ મૃત્યુ કા લક્ષણ હૈ; પરંતુ યથાર્થ પરિવર્તન જીવન કા નિયમ હૈ. પરિવર્તન કે અંદર સે સ્વતંત્ર બલ ઔર ઇચ્છાશક્તિ સે યુક્ત આત્મા કી ઝાંખી હોતી હૈ; પરંતુ અનુકરણ કે મધ્ય સે મૃત આત્મા કે મૃતક શરીર કી દુર્ગંધ ઉડતી હૈ. જૈસા કિ સ્વામી વિવેકાનંદજી કહા કરતે થે, બીજ પૃથ્વી મેં ડાલ દિયા જાતા હૈ; મિટ્ટી, હવા ઔર જલ કે સાથ ઉસકા સંસર્ગ હોતા હૈ; પરંતુ વહ સ્વયં ઇનમેં સે કિસી એકમેં અપને સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ કો વિલીન નહીં કરતા, વહ ઇન સબકો અપને કામ મેં લાતા હૈ ઔર ઉસી સે વૃક્ષ કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ, જો મિટ્ટી, જલ યા વાયુ સબ સે ભિન્ન હૈ.

અતએવ અપને અસ્તિત્વ કો કાયમ રખકર હી અપને ધર્મ ઔર સંસ્કૃતિદ્વારા દિખલાયે હુએ માર્ગોં કા અનુસરણ કરકે હી-બુદ્ધિ પ્રદર્શિત રાસ્તેપર ચલકર હી-હમ યથાર્થ ઉન્નતિ ક

તે હૈં. કેવલ અંધવિશ્વાસ યા અંધ-અનુકરણ સે કદાપિ કામ નહીં ચલ સકતા.

તબ ક્યા સંગઠન ઔર શુદ્ધિ કે વિરોધિયોં કા જાતીય ઉન્નતિ, હિંદુ-ધર્મ ઔર હિંદુ સંસ્કૃતિ કે પ્રચાર ઔર પ્રસાર કે વિપક્ષિયોં કા કહના ઠીક હૈ, યા ઉનકા ભય બિલકુલ હી નિર્મૂલ હૈ ? ક્યા હમ અપની નયી જાગૃતિ, નૂતન સ્ફુર્તિ મેં પ્રાચીન પથપર ચલ રહે હૈં ? યા ઉતાવલે હોકર હમ અપને જાતીય આદર્શ ઔર સંસ્કૃતિ તથા ધર્મ કે વિરુદ્ધ, સિર્ફ પાશ્ચાત્ય જાતિયોં યા અન્ય જાતિયોં કા અનુકરણ કર રહે હૈં ! જાતીય આદર્શોં કે પાલન કરનેમેં અસમર્થ એવં આત્મિક બલસે રહિત હોકર, દુઃખ ઔર દારિદ્ર્ય સે તંગ આકર હમ અન્ય જાતિયોં કી તરહ, જાતીય ઉન્નતિ, જાતીય ગૌરવ ઔર જાતીય પ્રસાર કે વિપદ્પૂર્ણ રાસ્તેપર સરપટ દૌડે ચલે જા રહે હૈં !

પ્રશ્ન બહુત બડા ઔર વ્યાપક હૈ ઔર ઇસ લેખ મેં ઉસકી સંપૂર્ણ ઔર સર્વાંગીણ મીમાંસા ભી અસંભવ હૈ; તો ભી આજ હમ જિસ મહાન આત્મા કા જન્મદિવસ મના રહે હૈં, ઉસ કે કૃત્ય ઔર ચરિત્રપર ધ્યાનપૂર્વક વિચાર કરને સે હમારી વર્તમાન સમસ્યાઓંપર બહુત કુછ પ્રકાશ પડ સકતા હૈ ઔર ઉનકે હલ હો જાનેકી ભી બહુત બડી સંભાવના હૈ.

ઇસલિયે આઇયે, અબ હમ ઉસ વીરાત્મા કે—આજ સહસ્રોં વર્ષોં કે બાદ ભી હમ જિસ કા જયઘોષ કરતે હૈં—ચરિત્રપર વિચાર ઔર ઉસકે મહત્ત્વ કા મનન કરેં ઐસા કરનેસે હી હમેં કર્તવ્ય-પથ વિદિત હો સકતા હૈ. હમારી સમસ્યાએં સુલઝ સકતી હૈ. હમેં દેખના ચાહિયે કિ ઉસને ક્યોં કિસ હેતુ સર્વશક્તિમાન હોકર ભી હમારે ઘર મેં જન્મ લિયા થા ? ઇશ્વર મનુષ્ય ક્યોં બના ઔર મનુષ્ય બનકર ઉસને કૌનસે કામ કિયે થે ? વહ કૌનસી બાતોં કે પસંદ કરતા થા ઔર કૌન કામ ઉસે અચ્છે નહીં માલૂમ હોતે થે ? ઇન સબ બાતોં કે જાનકર હી હમ ઉસકી યથાર્થ પૂજા કરને મે સમર્થ હો સકેંગે.

વહ ભી બૂરે દિન થે. ઉસ સમય ભી જાતીય જીવન સંકટ મેં થા. રાવણ નામક કે પ્રબળ પ્રતાપી અસુરને સમસ્ત પૃથ્વીપર અપના અધિકાર જમા લિયા થા. વેદ ઔર પુરાણ કી ઉસ સમય ચર્ચા ભી ન હો સકતી થી. યજ્ઞ ઔર યોગ ઉસ સમય નિષિદ્ધ કર દિયે ગયે થે. આર્ય-સભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કા સૂર્યાસ્ત હો રહા થા. પૃથ્વી ઉસકે ભય સે થર-થર કાંપતી થી. ડર કે મારે દેવતાઓં કા કોઇ વશ ન ચલતા થા. યહ સબ ઉસસે પરાજિત હો ચૂકે થે. ઋષિ ઔર મુનિગણ સભી બેચૈન હો રહે થે. ઉસને અપની નીતિ ઔર ધર્મ કી ધાક પૂરે તૌરપર બૈઠા લી થી. સભી પરવશ હો રહે થે.

બ્રહ્મસૃષ્ટિ જહં લગિ તનુ-ધારી, દશમુખ વશવર્તી નર-નારી.

સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર, વાયુ ઔર વરુણ સભી ઉસ કી આજ્ઞા કા પાલન કર રહે થે. કોઈ રક્ષક ઔર ઉદ્ધાર-કર્તા નહીં થા. આર્યજાતિ, આર્ય ધર્મ ઔર આર્ય-સંસ્કૃતિ નિરાશ્રિત ઔર નિર્બલ હો રહી થી.

ઐસે હી સમય મેં દેવતાઓં કી પ્રાર્થના ઔર વંદના સે પ્રભુને નર-તનુ ધારણ કરને તથા અસુરોં ઔર દુષ્ટોં કે દમન કરને કા ધર્મ કે સંસ્થાપન કરને કા નિશ્ચય કિયા. પાઠક ! ક્યા યહ ક્યા હમારે મૃતક શરીરોં મેં પ્રાણવાયુ ફૂકને કે લિયે કાફી નહીં હૈ? ક્યા ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન નહીં હૈ? ક્યા ઉસકી ઇચ્છામાત્ર સે હી, ઉસકે જરા સી ભ્રકુટિ હિલાનેસે હી રાવણ કા નાશ નહીં હો સકતા થા ? તબ ઉસકે ઇતના કષ્ટ કરને, મનુષ્ય કે ઘર જન્મ લેને, અકારણ, સ્વતંત્ર હોકર ભી સાંસારિક મનુષ્યોં કી તરહ કાર્ય ઔર કારણ કે સૂત્ર મેં બંધને કી ક્યા જરૂરત થી! તાત્પર્ય સ્પષ્ટ હૈ. ઇશ્વર ભક્તિ ઔર નામસ્મરણ કો નહીં, વરન કર્મ કો પસંદ કરતા હૈ. ઇશ્વર દિખલાના ચાહતા હૈ, કિ વિના ચેષ્ટા, પ્રયત્ન ઔર કર્મ કે કોઇ ફલ પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા. પંગુ ઔર પુંસ્ત્વ વિહીન હોકર હાથ પર હાથ ધરકર બૈઠને તથા સિર્ફ ઇશ્વર કા નામ રટનેસે કભી મનસ્કામના પૂર્ણ નહીં હો સકતી. કાર્ય ઔર કારણ કા સિલસિલા કભી તોડા નહીં જા સકતા. હમારી વર્તમાન અચ્છી યા બુરી અવસ્થા હમારે પૂર્વ કે અચ્છે યા બુરે કર્મોં કા ફલ હૈ. અતએવ બિના કર્મ કે હમારી બુરી અવસ્થા કા નિરાકરણ નહીં હો સકતા. પંગુ ઔર હિજડે બનકર સિર્ફ ઇશ્વર કા નામ રટકર અભીષ્ટ પ્રાપ્ત કર લેને કા સ્વપ્ન દેખના અહિફેનિયોં કી પિનક કે સિવા ઔર કુછ નહીં કહા જા સકતા હૈ. કર્મ કા પ્રભાવ સિર્ફ કર્મ સે હી મિટાયા જા સકતા હૈ. કાર્યકારણ કી જંજીર કભી તોડી નહીં જા સકતી. ઇસ લિયે ઇશ્વર કો ભી સંસાર મેં મનુષ્ય બનકર મનુષ્યોં કી તરહ આચરણ કરને, મનુષ્યોં કી હી

ચેષ્ટા,ઉદ્યોગ ઔર કર્મ કરને કી જરૂરત હોતી હૈ.કર્મ કી મહત્તા કો દિખલાને એવં મનુષ્યો
તીયતા ઔર કર્મણ્યતા કી શિક્ષા દેને કે લિયે હી અવતારોં કા પ્રાદુર્ભાવ હોતા હૈ.ઈશ્વર હમેં
તલાના ચાહતા હૈ, કિ સ્વયં વહ ભી કાર્ય-કારણ કે સિલસિલે કો ભંગ નહીં કર સકતા.

પાઠક ! હમારી ઇસ મીમાંસા સે અસંતુષ્ટ હોકર તુમ યહ કહ સકતે હો,અવતારોં કા યહ
અભિપ્રાય ઔર તાત્પર્ય નહીં હૈ.ઈશ્વર સંસાર મેં લીલા કરને ઔર ભક્તોં કો સુખ દેને કે લિયે
કરતા હૈ. ચૂઁકિ કર્મ, યોગ ઔર જ્ઞાન કા પથ ભયંકર ઔર દુર્ગમ હૈ ઔર ઉનકે દ્વારા મુક્તિ
કરના અત્યંત દુસ્તર હૈ; ઈસીલીયે મુક્તિ-પથ કો સુલભ બનાને કે નિમિત્ત,ઈશ્વર સંસાર મેં
ઔર લીલાએં કિયા કરતા હૈ, તાકિ લોગ ઇન લીલાઓં કી કથાઓં કો પઢ ઔર સુનકર "
પ્રયાસ" ભવસાગર સે પાર ઉતર જાયેં;પરંતુ પાઠક ! મૈં તુમ્હારી હી ન્યાય-બુદ્ધિ સે પ્રાર્થના
હૂં,કિ કયા યહ ઈશ્વર કી ઈશ્વરતા કો ન્યૂન નહીં કરતા ? કયા ઇશ્વર સ્તુતિપ્રેમી, ખુશામદ-પસં
હૈ ? કયા વંદિત ઔર સ્તવિત હોને કે લિયે હી વહ સૃષ્ટિ-રચના કિયા કરતા હૈ ? જબ તુચ્છ મ
નુષ્ય ભી ખુશામદ ઔર સ્તુતિ કો પસંદ કરને કે કારણ નીચ ઔર ઘૃણિત અનુમાન કિયા
હૈ, તબ કયા ઈશ્વર કો ખુશામદપસંદ ઔર સ્તુતિ-પ્રેમી બનાના ઉસકી ઘોર અવજ્ઞા કરના નહીં હૈ

ઔર લીલા ? ઇસકે સંબંધ મેં કુછ નહીં કહના હી અચ્છા હૈ કયા ગ્રહ ઔર આકાશ, સૂર્ય
ઔર ચંદ્ર, જલ ઔર સ્થલ, પ્રાણી ઔર ઉદ્ભિદ, પુષ્પ ઔર લતા, પહાડ ઔર સમુદ્ર, નદી ઔર
પ્રણત, કમલ ઔર ભ્રમર, પ્રેમ ઔર સૌંદર્ય—નહીં નહીં વિચિત્ર, વિરાટ ઔર રહસ્યમયી પ્ર-
કૃતિ હી ઉસકી યથેષ્ટ લીલા નહીં હૈ ? દશરથ કે ઘર જન્મ લેકર ઉસને ઐસી કૌન સી લીલા કી
હૈ, જો ઈસ મહાન લીલા સે મહત્તર હૈ ? કયા ઈશ્વર કી ઇસ વિશાલ લીલા કા સ્મરણ ઔર ચિંતન
કર ભવસાગર સે પાર હોના અસંભવ થા ? વહ આયા; મનુષ્ય કી તરહ આયા મનુષ્યોં કે સાથ સમ-
વેદના ઔર સહાનુભૂતિ પ્રકટ કી,મનુષ્ય કી હી તરહ સુખ-દુઃખ કે વશીભૂત હુઆ.મનુષ્ય કી હી તરહ
વહ ગૃહ-પરિવાર, પિતા-પુત્ર, નારી ઔર કુટુંબ, બંધુ ઔર બાંધવ, ધર્મ ઔર કર્મ, યુદ્ધ ઔર
લડાઇ, દેશ ઔર જાતિ કે પાશ મેં આબદ્ધ હુઆ ઉસને કીર્તિ ઔર ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કી,જાતિ કા મ-
સ્તક ઉંચા કિયા, આર્ય સભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કા વિસ્તાર કિયા ઔર ઇસ સે જાતિ કે પ્રત્યેક
વ્યક્તિ કે હૃદય સિંહાસનપર આરૂઢ હુઆ. ઉસને ન તો કોઇ ચમત્કાર દિખલાયા ઔર ન
કોઇ લીલા હી કી. વહ સાધારણ મનુષ્ય કી તરહ જન્મા ઔર સાધારણ મનુષ્ય કી હી તરહ
સંસાર મેં વિદા ભી હુઆ.

અતએવ ઉસને સ્વયં અપને જીવન કે દ્વારા જિસ કર્મ-પથ કા નિર્દેશ કિયા હૈ ઉસપર ચ-
લના હી-ઉસને જિન કર્મોં કો કિયા હૈ ઉનકો કરના હી-જાતિપ્રેમ ઔર સ્વદેશપ્રેમ કા જો
જ્વલંત ઉદાહરણ ઉસને હમારે સામને રખા હૈ,ઉસી કે અનુસાર જાતિ ઔર દેશ કી સેવા કરના હી
ઉસકી યથાર્થ પૂજા હૈ. વહ સ્વયં મનુષ્ય થા, ઈસલિયે વહ મનુષ્યોચિત કર્મોં સે હી પ્રસન્ન હો સ-
કતા હૈ. વહ સ્વયં કર્મી થી, ઇસલિયે કર્મવીર હી ઉસ કી પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કર સકતે હૈં.વહ વીર
યોદ્ધા ઔર સદાચારી થા, ઇસલિયે વીર યોદ્ધા ઔર સદાચારી હી ઉસકી કૃપા પ્રાપ્ત કર સકતે
હૈં. વહ સ્વયં બલિષ્ઠ, દબંગ ઔર નીરોગ થા, ઇસલિયે હીજડે નપુંસકોં, રોગિયોં, નિર્બલોં ઔર
કાયરોં કો ઉસમે કોઇ આશા નહીં રખની ચાહિયે.

પરંતુ હાય રી ! હમારી મૂર્ખતા ઔર જડતા આજ હમ લહેંગે ઔર સાડિયોંતક પહનકર
અક્ષરશઃ સ્ત્રી બનકર ઔર સ્ત્રિયોચિત કામોં કો કરકે ચોલી ઔર સિંદૂરતક ધારણ કર કે-આંખોં મેં
સુર્મા ઔર કજ્જલ,હાથોં મેં ચૂડિયોં, નખોં મેં મેંહદી,પૈરોં મેં મહાવર લગા કર કે-બાલ કો સંવાર
કર ઔર-જુડાચોટી બનાકર—કેશોં મેં પુષ્પ ધારણ કરકે—સ્ત્રી બનને કે જોશ મેં અપને પુરુષ
ચક નામોંતક કો ત્યાગ કર કે એવં શ્રીકા સા નામ બદલ કરકે-નહીં નહીં,બહુત દફે સ્ત્રિયોં કી નાઈ
કટાક્ષ ચલાકર ઔર સ્ત્રિયો કી હી તરહ ચટક-મટક કર ઔર નયનબાણ ચલાકર તથા નખરે
કરકે-ઉસકી દયા ઔર કરુણા કો અપની ઔર આકર્ષિત કરના ચાહતે હૈં હાય ! કૈસા ભયા-
નક પતન હૈ ! વીર ઔર દેશવિજયી તથા લંકાપર્યન્ત સમસ્ત દક્ષિણી ભારત મેં આર્ય
સંસ્કૃતિ કે ફૈલાનેવાલે ઉદ્ભટ રણ-રાજનીતિ-નિપુણ રામ કે વંશજોં કી કે સ્વરક્ષા હૈ
આહ ! કયા ઉસ પૂજ્ય યોદ્ધાપર હમેં રહમ ભી નહીં આતા ? હમ અપને વર્તમાન આચરણ

[illegible] કર્તવ્ય [illegible] હુઆ [illegible] હૈ [illegible]
[illegible] કર્મ કે [illegible] ઉપર [illegible]

અવતારોં, [illegible], અવતારકાર્ય ઔર [illegible] [illegible]
[illegible] કારણ હમને ભી [illegible] [illegible]
કરને કે અભિપ્રાય મેં હી શાયદ હમને પૂજા [illegible] [illegible]
અન્યાયી રાક્ષસોં કા [illegible] કરને-કરાને [illegible] [illegible] ઔર [illegible]
ઉનકી અસ્થિરતા ઔર અનિયન્ત્રિત કાર્યો કા [illegible] કરતે હી, [illegible]
દૂસરા અનિયન્ત્રિત ઔર ઉચ્છૃંખલ [illegible] હૈ ઔર [illegible] ઔર [illegible]
કિયા કરતે હૈં; પરન્તુ રામ કર્તવ્ય-પદ કો દિખલાને કે લિયે, નીતિ ઔર ધર્મ કી સ્થાપના કરને કે લિયે
અવતરિત હુઆ થા; સ્તુતિ ઔર ખુશામદ કરાને કે લિયે—પૂજા કરાને કા [illegible] મેં [illegible]
કે લિયે નહીં, દેવતાઓં દ્વારા સ્તવિત હોને તથા અપને પ્રભુત્વ કે સંસાર મેં [illegible] લિયે? [illegible]
વહ સ્વયં હી કહતા હૈ—"आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम्" (મૈં અપનેકો દશરથ કા
પુત્ર રામ નામ કા એક મનુષ્ય સમઝતા હૂં.)

કર્તવ્યશૂન્ય પરાધીન જાતિયાં હી હમારી તરહ ઈશ્વર કી પૂજા કરતી હૈં. વીર ઔર ભાગ્યવાન જાતિયેં કભી પંગુ ઔર અપાહિજ બનકર ઈશ્વર કી આરાધના નહીં કરતી. બલવાન ઔર કર્મવીર બનના-યથાર્થ મનુષ્ય બનના હી રામ કી અસલ પૂજા હૈ.

રામ મનુષ્ય ઔર પૂર્ણમનુષ્ય થા. વહ મનુષ્યત્વ કે આદર્શ ઔર આર્ય-સભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કા વ્યક્તિકરણ-ઉસકા જીતાજાગતા ચિત્ર થા. વહ આર્યો કી મૂર્તિમાન જાતીય આત્મા થા. રામ કે સ્વરૂપ મેં, આર્યો કી સમગ્ર કામનાઓં ઔર અભિલાષાઓં ને ઉનકે જીવન કે ધ્યેય ઔર આદર્શ તથા ઉનકી સારી શુભ કલ્પનાઓં ને પાર્થિવ રૂપ ધારણ કિયા થા. વહ એક જીવન—આર્યજાતિ કા ભૂત, વર્તમાન ઔર ભવિષ્ય જીવન-ભરી કૂંજી થા. જિસ એક મનુષ્ય કે જીવન મેં સમગ્ર આર્યો કો અપની જાતીય આત્મા કી ઝાંકી હુઈ થી.

વર્તમાન સમય મેં ભી હમ બેશક રામ કી પૂજા કરતે હૈં, હમ રામ-ચરિત્ર કા પાઠ ઔર ઉસ કા અભિનય ભી કરતે હૈં; પરંતુ હમ રામચરિત્ર કે વાસ્તવિક રહસ્ય સે અનભિજ્ઞ હૈં; હમારી પૂજા-સ્તુતિ ઔર અભિનય સે રામચરિત્ર કી વાસ્તવિક મહત્તા, રામ કા યથાર્થ સંદેશ કદાપિ પ્રકટ નહીં હોતા. ઈસ કા એકમાત્ર કારણ હમારા જ્ઞાન-હીનતા હી હૈ. શ્રીરામચરિત્ર કે આરંભ મેં હી આદિકવિને રામચરિત્ર કે વાસ્તવિક રહસ્ય, રામ કે યથાર્થ સંદેશ કી સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કર દી હૈ. મહર્ષિ નારદ કે સાથ આદિકવિ કા પ્રથમ પ્રશ્ન યહી હૈ:-

कोन्वस्मिन्सांप्रतं लोके गुणवान्कश्चवीर्यवान् । धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ॥
चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः । विद्वान्कः कः समर्थश्च कश्चैकप्रियदर्शनः ॥
आत्मवान्को जितक्रोधो द्युतिमान् कोऽनसूयकः । कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ॥

અર્થાત્ ઇસ સંસાર મેં ગુણવાન ઔર વીર્યવાન કૌન હૈ? ધર્મજ્ઞ, કૃતજ્ઞ, સત્યવાદી ઔર દૃઢવ્રત કૌન હૈ? ચરિત્રવાન ઔર સભી પ્રાણિયોં કા હિત કરનેવાલા કૌન હૈ? કૌન પુરુષ વિદ્વાન, સામર્થ્યવાન ઔર પ્રિયદર્શન હૈ? આત્મવાન, દ્યુતિમાન ઔર મત્સર-રહિત કૌન હૈ? કિસને ક્રોધકો જીત લિયા હૈ ઔર રણભૂમિ મેં કિસકે કુપિત હોનેપર દેવતા ભી ભીત હોતે હૈં? (પાઠક! ઇન પંક્તિયોં કો જરા ધ્યાનપૂર્વક પઢના ઔર "વીર્યવાન," "દૃઢવ્રત," "ચરિત્રવાન," "વિદ્વાન," "સામર્થ્યવાન" ઔર "આત્મવાન" ઇત્યાદિ શબ્દોંપર વિચાર કરના.) કહને કા તાત્પર્ય યહ, કિ વાલ્મીકિ દિવ્ય ઔર પુરુષાર્થપૂર્ણ ગુણોં કી એક સૂચિ બનાકર નારદ સે પૂછતે હૈં, કિ યહ સબ કે સબ ગુણ એકસાથ કિસ મનુષ્ય કો અલંકૃત કર રહે હૈં? નારદ કા ઉત્તર ભી ધ્યાનપૂર્વક મનન કરને યોગ્ય હૈ. ઇસ સે વિદિત હોતા હૈ, કિ હમારે પૂર્વજોં કા મનુષ્યત્વ કા આદર્શ કૈસા થા. વહ કૌન સે ગુણોં કો પસંદ કરતે થે ઔર કિસ પ્રકાર કા જીવન બિતાના ચાહતે થે. નારદજી કહતે હૈં:—

बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता गुणाः। मुने वक्ष्याम्यहं बुद्ध्वा तैर्युक्तः श्रूयतां नरः॥
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः। नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान्धृतिमान्वशी

ચેષ્ટા,ઉદ્યોગ ઔર કર્મ કરને કી જરૂરત હોતી હૈ.કર્મ કી મહત્તા કો દિખલાને એવં મનુષ્ય[illegible] તીયતા ઔર કર્મણ્યતા કી શિક્ષા દેને કે લિયે હી અવતારોં કા પ્રાદુર્ભાવ હોતા હૈ.ઈશ્વર હમેં [illegible] તલાના ચાહતા હૈ, કિ સ્વયં વહ ભી કાર્ય-કારણ કે સિલસિલે કો ભંગ નહીં કર સકતા.

પાઠક ! હમારી ઇસ મીમાંસા સે અસંતુષ્ટ હોકર તુમ યહ કહ સકતે હો,અવતારોં કા યહ [illegible] અભિપ્રાય ઔર તાત્પર્ય નહીં હૈ.ઈશ્વર સંસાર મેં લીલા કરને ઔર ભક્તોં કો સુખ દેને કે લિયે [illegible] કરતા હૈ. ચૂંકિ કર્મ, યોગ ઔર જ્ઞાન કા પથ ભયંકર ઔર દુર્ગમ હૈ ઔર ઉનકે દ્વારા મુક્તિ [illegible] કરના અત્યંત દુસ્તર હૈ; ઈસીલીયે મુક્તિ-પથ કો સુલભ બનાને કે નિમિત્ત,ઈશ્વર સંસાર મેં [illegible] ઔર લીલાએં કિયા કરતા હૈ, તાકિ લોગ ઇન લીલાઓં કી કથાઓં કો પઢ ઔર સુનકર "બિના પ્રયાસ" ભવસાગર સે પાર ઉતર જાયેં;પરંતુ પાઠક ! મૈં તુમ્હારી હી ન્યાય-બુદ્ધિ સે પ્રાર્થના [illegible] હૂં,કિ ક્યા યહ ઈશ્વર કી ઈશ્વરતા કો ન્યૂન નહીં કરતા ? ક્યા ઈશ્વર સ્તુતિપ્રેમી, ખુશામદ-પસંદ હૈ ? ક્યા વંદિત ઔર સ્તવિત હોને કે લિયે હી વહ સૃષ્ટિ-રચના કિયા કરતા હૈ ? જબ [illegible] નુષ્ય ભી ખુશામદ ઔર સ્તુતિ કો પસંદ કરને કે કારણ નીચ ઔર ઘૃણિત અનુમાન કિયા [illegible] હૈ, તબ ક્યા ઈશ્વર કો ખુશામદપસંદ ઔર સ્તુતિ-પ્રેમી બનાના ઉસકી ઘોર અવજ્ઞા કરના નહીં હૈ ?

ઔર લીલા ? ઇસકે સંબંધ મેં કુછ નહીં કહના હી અચ્છા હૈ ક્યા ગ્રહ ઔર આકાશ, સૂર્ય ઔર ચંદ્ર, જલ ઔર સ્થલ, પ્રાણી ઔર ઉદ્ભિદ, પુષ્પ ઔર લતા, પહાડ ઔર સમુદ્ર, નદી ઔર પ્રણત, કમલ ઔર ભ્રમર, પ્રેમ ઔર સૌંદર્ય—નહીં નહીં વિચિત્ર, વિરાટ ઔર રહસ્યમયી પ્રકૃતિ હી ઉસકી યથેષ્ટ લીલા નહીં હૈ ? દશરથ કે ઘર જન્મ લેકર ઉસને ઐસી કૌન સી લીલા કી હૈ, જો ઈસ મહાન લીલા સે મહત્તર હૈ ? ક્યા ઈશ્વર કી ઇસ વિશાલ લીલા કા સ્મરણ ઔર ચિંતન કર ભવસાગર સે પાર હોના અસંભવ થા ? વહ આયા; મનુષ્ય કી તરહ આયા મનુષ્યોં કે સાથ સમ-વેદના ઔર સહાનુભૂતિ પ્રકટ કી,મનુષ્ય કી હી તરહ સુખ-દુઃખ કે વશીભૂત હુઆ.મનુષ્ય કી હી તરહ વહ ગૃહ-પરિવાર, પિતા-પુત્ર, નારી ઔર કુટુંબ, બંધુ ઔર બાંધવ, ધર્મ ઔર કર્મ, યુદ્ધ ઔર લડાઈ, દેશ ઔર જાતિ કે પાશ મેં આબદ્ધ હુઆ ઉસને કીર્તિ ઔર ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કી,જાતિ કા મસ્તક ઊંચા કિયા, આર્ય સભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કા વિસ્તાર કિયા ઔર ઇસ સે જાતિ કે પ્રત્યેક વ્યક્તિ કે હૃદય સિંહાસનપર આરૂઢ હુઆ. ઉસને ન તો કોઇ ચમત્કાર દિખલાયા ઔર ન કોઇ લીલા હી કી. વહ સાધારણ મનુષ્ય કી તરહ જન્મા ઔર સાધારણ મનુષ્ય કી હી તરહ સંસાર મેં વિદા ભી હુઆ.

અતએવ ઉસને સ્વયં અપને જીવન કે દ્વારા જિસ કર્મ-પથ કા નિર્દેશ કિયા હૈ ઉસપર ચલના હી-ઉસને જિન કર્મોં કો કિયા હૈ ઉનકા કરના હી-જાતિપ્રેમ ઔર સ્વદેશપ્રેમ કા જો જ્વલંત ઉદાહરણ ઉસને હમારે સામને રખા હૈ,ઉસી કે અનુસાર જાતિ ઔર દેશ કી સેવા કરના હી ઉસકી યથાર્થ પૂજા હૈ. વહ સ્વયં મનુષ્ય થા, ઈસલિયે વહ મનુષ્યોચિત કર્મોં સે હી પ્રસન્ન હો-કતા હૈ. વહ સ્વયં કર્મી થી, ઇસલિયે કર્મવીર હી ઉસ કી પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કર સકતે હૈં.વહ વીર યોદ્ધા ઔર સદાચારી થા, ઇસલિયે વીર યોદ્ધા ઔર સદાચારી હી ઉસકી કૃપા પ્રાપ્ત કર સકતે હૈં. વહ સ્વયં બલિષ્ઠ, દર્શક ઔર નીરોગ થા, ઇસલિયે હીજડે નપુંસકોં, રોગિયોં, નિર્બલોં ઔર કાયરોં કો ઉસમે કોઇ આશા નહીં રખની ચાહિયે.

પરંતુ હાય રી ! હમારી મૂર્ખતા ઔર જડતા આજ હમ લડેંગે ઔર સાહિયોંતક [illegible] અક્ષરશઃ સ્ત્રી બનકર ઔર સ્ત્રિયોચિત કામોં કો કરકે ચોલી ઔર સિંદૂરતક ધારણ કર કે-આંખોં મેં સુર્મા ઔર કજ્જલ,હાથોં મેં ચૂડિયોં, નખોં મેં મેંહદી,પૈરોં મેં મહાવર લગા કર કે-બાલ કો [illegible] કર ઔર-જુડાચોટી બનાકર—કેશોં મેં પુષ્પ ધારણ કરકે—સ્ત્રી બનને કે જોશ મેં અપને પુરુષ-ચક નામોંતક કો ત્યાગ કર કે એવં સ્ત્રીકા સા નામ બદલ કરકે-નહીં નહીં,બહુત દેર સ્ત્રિયોં કી [illegible] કટાક્ષ ચલાકર ઔર સ્ત્રિયો કી હી તરહ ચટક-મટક કર ઔર નયનબાણ ચલાકર [illegible] કરકે-ઉસકી દયા ઔર કરુણા કો અપની ઔર આકર્ષિત કરના ચાહતે હૈં હાય ! કૈસા [illegible] નક પતન હૈ ! વીર ઔર દેશવિજયી તથા લંકાપર્યન્ત સમસ્ત દક્ષિણી ભારત મેં આર્ય સંસ્કૃતિ કે ફૈલાનેવાલે ઉદ્ભટ રણ-રાજનીતિ-નિપુણ રામ કે વંશજોં કી કૈ [illegible] આહ ! ક્યા ઉસ પૂજ્ય યોદ્ધાપર હમેં રહમ ભી નહીં આતા ? હમ અપને વર્તમાન આચાર

વહ એક બાલક કે હાથમેં ખિલૌને કે સદૃશ પ્રતીત હોતા હૈ. હમારે બાલક અક્સર જૈસે-તૈસે ખિલૌનોં-છોટી-છોટી બંદૂકોં, તલવારોં ઔર તોપોં સે ખેલા કરતે હૈં; હમારી રામલીલાઓં ઔર મંદિરો કે રામચંદ્ર કે હાથ કે ધનુષ-બાણ કા મૂલ્ય ઇન બાલકોં કે ખિલૌનોં સે કિસી અંશ મેં અધિક નહીં પ્રતીત હોતા!

ઉક્ત ઉદ્ધરણ સે સ્પષ્ટ પ્રકટ હોતા હૈ, કિ હમારે પૂર્વજ સંસાર સે ઉદાસીન, પરલોક કી ધુન મેં મસ્ત, સોલહોં આને ત્યાગી ઔર વૈરાગ્ય-નિરત ન થે. ઉનકા આદર્શ કેવલ મોક્ષ ઔર મુક્તિ ન થા. વહ પ્રતિભા, કીર્તિ, ખ્યાતિ, યશ ઔર સમ્માન કી ભી કામના કરતે થે. વહ કર્મવીર, રણ-દુર્દાન્ત ઔર બહાદુર હોતે થે. ઇસી લિયે ઇન સબ ગુણોં સે અલંકૃત પુરુષ કો હી વે આદર્શ માનતે થે.

પરંતુ આજ અવસ્થા એકદમ વિપરીત હૈ. હમ તો ગિર ગયે હી હૈં, સાથ હી-સાથ હમને અપને આદર્શ કા ભી બહુત નીચ બના ડાલા હૈ. હમ સ્વયં ઉન્નતિ કરકે દેવતા ઔર ઈશ્વર ઔર રામ કે સમાન ધૈર્યબલગુણસંપન્ન તો હો હી નહીં સકે હૈં, ઉલટે હમને અપને દેવતાઓં ઔર અવતારોં મેં ભી અપને સભી દૌર્બલ્યોં કા આરોપ કર ડાલા હૈ! સ્વયં પૂર્ણ ઔર ઉન્નત હોને કે બદલે હમ અપને આદર્શોં ઔર દેવતાઓં કો ભી અપની હી તરહ નીચે ઘસીટ લાયે હૈં.

ભગવાન રામ પૂર્ણ મનુષ્યત્વ કે અવતાર—આર્ય-ગૌરવ કે પ્રખર દેદીપ્યમાન માર્તંડ તો થે હી; પરંતુ ઉનકી અતુલ કીર્તિ ઔર સુયશ કા મુખ્ય સ્તંભ ઉનકા સ્વજાતિ, સ્વધર્મ ઔર સ્વસંસ્કૃતિ સે પ્રેમ હી હૈ. મુઝે દુઃખ હૈ, કિ ઇસ લેખ મેં રામ કે સમસ્ત કાર્યો—ઉનકે પૂરે જીવન-ઉનકી અથાહ રાજનીતિ-ઉનકે અપૂર્વ દેશ-ભક્તિ ઔર સમાજ-નીતિ કી આલોચના નહીં કી જા સકતી. તો ભી મુઝે પૂરા વિશ્વાસ હૈ, કિ પાઠક યદિ ઉપર કિયે ગયે સંકેતોં કે આધારપર રામ કે કાર્યોં ઔર ચરિત્ર કે સંબંધ મેં વિચાર કરેંગે, તો ઉનકો મેરા કથન અક્ષરશઃ સત્ય પ્રતીત હોગા. અપને વૈયક્તિક ગુણોં કે કારણ તો રામ શ્રદ્ધા કે પાત્ર હૈ હી; પરંતુ ઉનકા વાસ્તવિક મહત્વ જાતીય હી હૈ. આહ! કૈસા વિશાલ ઔર ભરા-પૂરા જીવન થા! કૈસી અનોખી સૂઝ, કૈસી તીવ્ર દૃષ્ટિ, કૈસા અદમ્ય ઉત્સાહ, કૈસા વિલક્ષણ ધૈર્ય, કિતની બડી કર્મનિષ્ઠા, કિતના વિરાટ આત્મવિશ્વાસ થા! વહ રાજનીતિ કા કિતના બડા પંડિત! સૈદ્ધાન્તિક રાજનીતિ કે અલાવે વ્યાવહારિક રાજનીતિ મેં ભી વહ કીતના કુશલ થા. વહ અકેલે નિકલા ઔર અકેલે હી ઉસને લંકાપર્યંત સમસ્ત દેશોંકો પરાજિત કિયા! ઇતના હી નહીં, ઉસને કિતની જાતિયોં કો આર્ય સંસ્કૃતિ કા અનુવર્તી બના ડાલા! વર્તમાન પાશ્ચાત્ય જગત કે રાજનીતિજ્ઞોં ઔર યોદ્ધાઓં કો અપને જ્ઞાન ઔર કૃતિપર બડા ગર્વ હૈ ઔર વહ સમસ્ત પ્રાચ્ય જાતિયોં કો રાજનીતિક જ્ઞાન-સે હી વિહીન અનુમાન કરતે હૈ; પરંતુ એક રામ-અકેલે રામને સુગ્રીવ ઔર વિભીષણ પ્રભૃતિ કિતને સહાયક પ્રાપ્ત કિયે, કિતની બડી સેના એકત્રિત કી, કિસ પ્રકાર દુર્ગમ પહાડોં, વિકટ વનોં ઔર અથાહ સમુદ્ર કે મધ્ય સે ઉનકા સંચાલન કિયા એવં કિતને બડે રાજનીતિજ્ઞ, સેનાનાયક ઔર રણનિપુણ વિરોધી રાજા કે ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કી! ક્યા સિકંદર ઔર સીઝર, નેપોલિયન ઔર હનિબાલ પ્રભૃતિ સભી વીરોં કે કાર્યોં કા યોગ ભી અકેલે રામ કે કૃત્યોં કે સામને તક આને કા સાહસ કર સકતા હૈ? બિસ્માર્ક યા રિશ્લો, ડિજરેલી યા લૉઇડ જ્યૉર્જ કોઇ કૂટ-રાજનીતિ કા પંડિત ક્યા રામ કે સાથ બરાબરી કરને કા દાવા કર સકતા હૈ? વ્યાવહારિક ઔર સૈદ્ધાન્તિક રાજ-નીતિ કા કૈસા અપૂર્વ સમ્મિલન થા!

પાઠક! આઓ, હમ જરા વિશ્લેષણાત્મક દૃષ્ટિ સે ઉસકે જીવન ઔર કૃત્યોંપર એક સરસરી નજર દૌડા જાયેં. રામ કી ઇસ લોકપ્રિયતા ઔર ઉસકી ઇસ અપૂર્વ ખ્યાતિ કા ક્યા કારણ હૈ? એક શબ્દ મેં ઇસ કા ઉત્તર હૈ—ઉસકા "મર્યાદા-પુરુષોત્તમ" હોના, ઇસ શબ્દ કો હમ ભી સાધારણતઃ વ્યવહાર કરતે હૈં; પરંતુ હમ ઇસકા વાસ્તવિક ઔર યથાર્થ અભિપ્રાય નહીં સમઝતે, હમ ઇસકા અધૂરા હી અર્થ કરતે હૈં. હજારોં વર્ષોં સે દાસતા મેં જકડે રહને ઔર કાર્યતઃ સભી ગૌરવ, કીર્તિ, ખ્યાતિ, સુયશ ઔર સંમાન સે વંચિત રહને કે કારણ રાત-દિન અપમાનિત ઔર પદદલિત હોને કે કારણ—હમ સમઝતે હૈં, કિ નિરીહ તૌરસે, નિર્જીવ ઔર નપુંસક કી તરહ, વિના કિસી "ક્યોં ઔર કાહે" કે, પ્રચલિત રીતિનીતિ, વિધાન ઔર પરિપાટી કા નિઃશબ્દ પાલન કરના હી ઇસ

बुद्धिमान्नीतिमान्वाग्मी श्रीमाञ्छत्रुनिबर्हणः। विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः
महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रुररिन्दमः। आजानुबाहुः सुशिरः सुललाटः सुविक्रमः॥
समः समविभक्तांगः स्निग्धवर्णः प्रतापवान्। पीनवक्षो, विशालाक्षो ...
धर्मज्ञः सत्यसंधश्च प्रजानां च हिते रतः। यशस्वी ज्ञानसम्पन्नः शुचिर्वश्यः समाधिमान्
प्रजापतिसमः श्रीमान् धाता रिपुनिषूदनः। रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता।
रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्वजनस्य च रक्षिता। वेदवेदांगतत्त्वज्ञो धनुर्वेदे च निष्ठितः॥
सर्व-शास्त्रार्थ-तत्त्वज्ञः स्मृतिवान्प्रतिभानवान्। सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः।
सर्वदाभिगतः सद्भिः समुद्र इव सिन्धुभिः। आर्यः सर्वसमश्चैव, सदैव प्रियदर्शनः॥
स च सर्वगुणोपेतः कौसल्यानन्दवर्द्धनः। समुद्र इव गांभीर्ये धैर्येण हिमवानिव॥
विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत् प्रियदर्शनः। कालाग्निसदृशो क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः॥

અર્થાત્ હે મુનિ! તુમને જીન ગુણોં કા વર્ણન કિયા હૈ ઉનકા પાયા જાના દુર્લભ હૈ તો ભી ઇન ગુણોં સે યુક્ત જો પુરુષ હૈ, ઉસકે બારે મેં સોચકર કહતા હું. સુનો! ઇક્ષ્વાકુવંશ ઉત્પન્ન રામ નામ સે વિખ્યાત એક પુરુષ હૈં, જો નિયતાત્મા, (સ્થિર-ચિત્ત, વિચલિત ન હોનેવાલે) મહાવીર્ય, દ્યુતિમાન, નીતિમાન, ધૈર્યસંપન્ન ઔર આકર્ષણશીલ હૈં. વહ બુદ્ધિમાન નીતિમાન (રાજનીતિ પ્રભૃતિ સભી નીતિયોં કે જાનને ઔર પાલન કરનેવાલે), સુવક્તા, શ્રીમાન ઔર શત્રુઓંપર વિજય પ્રાપ્ત કરનેવાલે હૈં. ઉનકે સ્કંધ ઉંચે, ભુજાએં લંબી, કંઠ શંખ કે સમાન ઔર હોડી બડી હૈ. ઉનકી છાતી અતિ વિશાલ હૈ. વહ બડે ધનુષ કો ધારણ કરનેવાલે હૈં ઔર ઉનકે જત્રુ ગૂઢ હૈ. ઉનકી ભુજાએં ઘુટનોં તક લંબી, ઉનકે શિર ઔર લલાટ ઉન્નત તથા સુંદર હૈં. વહ પરાક્રમી હૈ. ઉનકે સભી અંગ સુડૌલ ઔર પ્રમાણાનુકૂલ હૈં. વહ સ્નિગ્ધ-વર્ણ ઔર પ્રતાપવાન હૈ. ઉનકા વક્ષસ્થલ મોટા ઔર આંખેં બડી હૈં. વહ લક્ષ્મીવાન ઔર સભી શુભ લક્ષણોં સે યુક્ત હૈ. વહ ધર્મજ્ઞ, સત્ય કે મૂર્તિમાન સ્વરૂપ ઔર સદૈવ પ્રજાહિતમેં લગે રહતે હૈં. વહ યશસ્વી, જ્ઞાનસંપન્ન નિર્મલ ઔર સમાધિમાન હૈં. વહ પ્રજાપતિ (બ્રહ્મા) કે સમાન શ્રીમાન ઔર પાલનકર્તા હૈ ઔર વહ શત્રુઓં કા ગંજન કરતે હૈ, વહ જીવોં કી રક્ષા કરનેવાલે ઔર ધર્મ કે ભી રક્ષક હૈ, વહ સ્વધર્મ ઔર સ્વજનોં કે રક્ષક હૈં, વહ વેદ-વેદાંગોં કે તત્વોં કો જાનનેવાલે ઔર વિશેષકર ધનુર્વેદ કે પ્રેમી હૈં, વહ સભી શાસ્ત્રોં કે યથાર્થ અર્થ કો જાનનેવાલે હૈ, ઉનકી સ્મૃતિશક્તિ બડી તીવ્ર હૈ ઔર વહ પ્રતિભાશાલી હૈ. વહ સભી લોગોં કે પ્રિય ઔર સાધુસ્વભાવ હૈ ઉનકા હૃદય અત્યંત ઉદાર હૈ ઔર વહ અદ્વિતીય ચતુર હૈં. જિસ પ્રકાર નદિયોં સમુદ્ર કે પાસ જાયા કરતા હૈં, ઉસી પ્રકાર સભી સાધુ લોગ નિરંતર ઉનકે પાસ જમા રહતે હૈં. વહ આર્ય સમદર્શી (સબપર એકદૃષ્ટિ રખનેવાલે) ઔર દેખને મેં સદૈવ સુંદર હૈં. વહ કૌસલ્યા કે આનંદ કો બઢાનેવાલે હૈં. ઉનમેં સભી ગુણોં કા એકત્રીકરણ હુઆ હૈ, ઉનમેં સમુદ્ર કી તરહ ગાંભીર્ય ઔર હિમાલય કી તરહ ધૈર્ય હૈ, વહ વીર્ય મેં વિષ્ણુ ઔર સુંદરતા મેં ચંદ્રમા કે સદૃશ હૈં. ક્રોધ મેં વહ ઠીક કાલાગ્નિ કે તુલ્ય ઔર ક્ષમા મેં પૃથ્વી કે સમાન હૈં.

ઇસપર કિસી ટીકા કી આવશ્યકતા નહીં હૈ. પાઠક! ઇસ અવતરણ કો ધ્યાનપૂર્વક પઢો ઔર પ્રત્યેક શબ્દપર વિચાર કરના. દેખો, નારદ સર્વપ્રથમ શારીરિક બલ ઔર સુંદરતા કી વ્યાખ્યા કરતે હૈં. ઇસસે વિદિત હોતા હૈ, કિ હમારે પૂર્વજ સર્વપ્રથમ શારીરિક બલ ઔર સુંદરતા કે હી ઉપાસક થે. વે બલ-રહિત, ક્ષીણ-શરીર ઔર કુરૂપ સે ઘૃણા કરતે થે; પરંતુ ઇસ અધોગતિ કે જમાને મેં હમ ભગવાન કે સિર્ફ બાલ-સ્વરૂપ કા ધ્યાન કરતે હૈં. હમને ઉનકે હાથ સે ધનુષ-બાણ તો નહીં છીન લિયે હૈં; પરંતુ ઉન્હેં સ્ત્રિયોં કે સમાન વસ્ત્રાભૂષણોં સે સજા દિયા હૈ. હમને ઉનકી નાક મેં બુલાક ઔર પૈરોં મેં કડે તક પહના દિયે હૈં! ક્યા હમારી અનંત ઠાકુરબાડિયોં કી અસંખ્ય મૂર્તિયોં મેં સે કિસી એક કે દ્વારા ભી રામ કે ઉસ સ્વરૂપ કી ઝીની સે ઝીની ઝાંકી હોતી હૈ. જિસકા મહર્ષિ નારદ ને વર્ણન કિયા હૈ? ક્યા હમારે અભિનયોં દ્વારા વહ બલ ઔર મનુષ્યોચિત સુંદરતા કી હલકી સી ભી ગંધ આતી પ્રતીત હોતી હૈ? હમારી મૂર્તિયોં યા રામલીલાઓં કે રામચંદ કે હાથ કા ધનુષ વીરતા કા દ્યોતક—ઉસકા પરિચાયક—નહીં હૈ

વહ એક બાલક કે હાથમેં ખિલૌને કે સદૃશ પ્રતીત હોતા હૈ. હમારે બાલક અક્સર જૈસે-જૈસે ખિ-લૌનોં-છોટી-છોટી બંદૂકોં, તલવારોં ઔર તોપોં સે ખેલા કરતે હૈં; હમારી રામલીલાઓં ઔર મંદિરોં કે રામચંદ્ર કે હાથ કે ધનુષ-બાણ કા મૂલ્ય ઇન બાલકોં કે ખિલૌનોં સે કિસી અંશ મેં અધિક નહીં પ્રતીત હોતા!

ઉક્ત ઉદ્ધરણ સે સ્પષ્ટ પ્રકટ હોતા હૈ, કિ હમારે પૂર્વજ સંસાર સે ઉદાસીન, પરલોક કી ધુન મેં મસ્ત, સોલહોં આને ત્યાગી ઔર વૈરાગ્ય-નિરત ન થે. ઉનકા આદર્શ કેવલ મોક્ષ ઔર મુક્તિ ન થા. વહ પ્રતિમા, કીર્તિ, ખ્યાતિ, યશ ઔર સમ્માન કી ભી કામના કરતે થે. વહ કર્મવીર, રણ-દુર્દાન્ત ઔર બહાદુર હોતે થે. ઇસી લિયે ઇન સબ ગુણોં સે અલંકૃત પુરુષ કો હી વે આદર્શ માનતે થે.

પરંતુ આજ અવસ્થા એકદમ વિપરીત હૈ. હમ તો ગિર ગયે હી હૈં, સાથ-હી-સાથ હમને અપને આદર્શ કો ભી બહુત નીચ બના ડાલા હૈ. હમ સ્વયં ઉન્નતિ કરકે દેવતા ઔર ઈશ્વર ઔર રામ કે સમાન ઐશ્વર્યબલગુણસંપન્ન તો હો હી નહીં સકે હૈં, ઉલટે હમને અપને દેવતાઓં ઔર અવતારોં મેં ભી અપને સભી દૌર્બલ્યોં કા આરોપ કર ડાલા હૈ! સ્વયં પૂર્ણ ઔર ઉન્નત હોને કે બદલે હમ અપને આદર્શોં ઔર દેવતાઓં કો ભી અપની હી તરફ નીચે ઘસીટ લાયે હૈં.

ભગવાન રામ પૂર્ણ મનુષ્યત્વ કે અવતાર—આર્ય-ગૌરવ કે પ્રખર દેદીપ્યમાન માર્તંડ તો થે હી; પરંતુ ઉનકી અતુલ કીર્તિ ઔર સુયશ કા મુખ્ય સ્તંભ ઉનકા સ્વજાતિ, સ્વધર્મ ઔર સ્વસં-સ્કૃતિ સે પ્રેમ હી હૈ. મુઝે દુઃખ હૈ, કિ ઇસ લેખ મેં રામ કે સમસ્ત કાર્યોં—ઉનકે પૂરે જીવન—ઉનકી અથાહ રાજનીતિ-ઉનકે અપૂર્વ દેશ-ભક્તિ ઔર સમાજ-નીતિ કી આલોચના નહીં કી જા સકતી. તો ભી મુઝે પૂરા વિશ્વાસ હૈ, કિ પાઠક યદિ ઉપર કિયે ગયે સંકેતોં કે આધારપર રામ કે કાર્યોં ઔર ચરિત્ર કે સંબંધ મેં વિચાર કરેંગે, તો ઉનકો મેરા કથન અક્ષરશઃ સત્ય પ્રતીત હોગા. અપને વૈયક્તિક ગુણોં કે કારણ તો રામ શ્રદ્ધા કે પાત્ર હૈ હી; પરંતુ ઉનકા વાસ્તવિક મહત્ત્વ જાતીય હી હૈ. આહ! કૈસા વિશાલ ઔર ભરા-પૂરા જીવન થા! કૈસી અનોખી સૂઝ, કૈસી તીવ્ર દૃષ્ટિ, કૈસા અદમ્ય ઉત્સાહ, કૈસા વિલક્ષણ ધૈર્ય, કિતની બડી કર્મનિષ્ઠા, કિતના વિરાટ આત્મવિશ્વાસ થા! વહ રાજનીતિ કા કિતના બડા પંડિત! સૈદ્ધાન્તિક રાજનીતિ કે અલાવે વ્યાવહારિક રાજનીતિ મેં ભી વહ કૌનના કુશલ થા. વહ અકેલે નિકલા ઔર અકેલે હી ઉસને લંકાપર્યંત સમસ્ત દેશોં કો પરાજિત કિયા! ઇતના હી નહીં, ઉસને કિતની જાતિયોં કો આર્ય સંસ્કૃતિ કા અનુવર્તી બના ડાલા! વર્તમાન પાશ્ચાત્ય જગત કે રાજનીતિજ્ઞોં ઔર યોદ્ધાઓં કો અપને જ્ઞાન ઔર કૃતિપર બડા ગર્વ હૈ ઔર વહ સમસ્ત પ્રાચ્ય જાતિયોં કો રાજનીતિક જ્ઞાન-સે હી વિહીન અનુમાન કરતે હૈં; પરંતુ એક રામ-અકેલે રામને સુગ્રીવ ઔર વિભીષણ પ્રભૃતિ કિતને સહાયક પ્રાપ્ત કિયે, કિતની બડી સેના એકત્રિત કી, કિસ પ્રકાર દુર્ગમ પહાડોં, વિકટ વનોં ઔર અથાહ સમુદ્ર કે મધ્ય સે ઉનકા સંચાલન કિયા એવં કિતને બડે રાજનીતિજ્ઞ, સેનાનાયક ઔર રણનિપુણ વિરોધી રાજા કે ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કી! ક્યા સિકંદર ઔર સીઝર, નેપોલિ-યન ઔર હનિબાલ પ્રભૃતિ સભી વીરોં કે કાર્યોં કા યોગ ભી અકેલે રામ કે કૃત્યોં કે સામને તક આને કા સાહસ કર સકતા હૈ! બિસ્માર્ક યા રિશ્લ્યૂ, મિકેવેલી યા લૉર્ડ કર્ઝન કોઈ કૂટ-રાજનીતિ કા પંડિત ક્યા રામ કે સાથ બરાબરી કરને કા દાવા કર સકતા હૈ! વ્યાવહારિક ઔર સૈદ્ધાન્તિક રાજ-નીતિ કા કૈસા અપૂર્વ સમ્મિલન થા!

પાઠક! આઓ, હમ જરા વિશ્લેષણાત્મક દૃષ્ટિ સે ઉનકે જીવન ઔર કૃત્યોંપર એક સરસરી નજર ડાલ જાયેં. રામ કી ઇસ લોકપ્રિયતા ઔર ઉનકી ઇસ અપૂર્વ ખ્યાતિ કા ક્યા કારણ હૈ! એક શબ્દ મેં ઇસ કા ઉત્તર હૈ—ઉનકા "મર્યાદા-પુરુષોત્તમ" હોના, ઇસ શબ્દ કો હમ ભી સાધા-રણતઃ વ્યવહાર કરતે હૈં; પરંતુ હમ ઇસકા વાસ્તવિક ઔર યથાર્થ અભિપ્રાય નહીં સમઝતે, હમ ઇસકા અધૂરા હી અર્થ કરતે હૈં. હજારોં વર્ષોં સે દાસતા મેં જકડે રહને ઔર ફલતઃ સભી ગૌરવ, કીર્તિ, ખ્યાતિ, સુયશ ઔર સમ્માન સે વંચિત રહને કે કારણ રાત-દિન અપમાનિત ઔર પદદલિત હોને કે કારણ—હમ સમઝતે હૈં, કિ નિરીહ તૌરસે, નિર્દ્વંદ્વ ઔર નપુંસક કી તરહ, બિના કિસી "ક્યોં ઔર કૈસે" કે, પ્રચલિત રીતિનીતિ, વિધાન ઔર અધિકારી કા નિર્દ્વંદ્વ પાલન કરના હી ઇસ

શબ્દ કા અર્થ હૈ; પરંતુ ઇતના હી કિસી મનુષ્ય કો "પુરુષોત્તમ" ક્યોંકર બના સકતા હૈ! નૈસે હી કોઈ મનુષ્ય-જાતિ કી આંખોં કા તારા ક્યોંકર બન સકતા હૈ? યદિ બાત ઇતની હી શાયદ હમારે વર્તમાન સમાજ કે અધિકાંશ મનુષ્યોં કો ઇસ વિશેષણ સે વિભૂષિત કરના હમસે અધિક મર્યાદા કા-છુઆ છુત, ખાન-પાન કે નિયમોં ઇત્યાદિ કા પાલન કરનેવાલી ઔર કો[illegible] સંસાર મેં નહીં પાયી જાયેગી. મર્યાદા કા અર્થ ઇતના સંકુચિત નહીં હૈ. મર્યાદાપાલન કે સંસ્કૃતિ કે લિયે પ્રગાઢ પ્રેમ—ઉસકે વિસ્તાર ઔર પ્રસાર કી લગન—જાતિ કો ઉન્નત, સં ક્ષમસંપન્ન બનાને કી ઉત્કટ અભિલાષા ભી હોની ચાહિયે. ભગવાન રામ મેં યહ ગુણ અનં[illegible] ધિક માત્રા મેં થે ઔર ઇસીલિયે જાતિ ને ઉનકો ઇતના સમ્માનિત કિયા હૈ; ઇસલિયે વહ [illegible] હમારે હૃદયમંદિર કે અધિકારી ઔર આર્ય-જાતિ કે પ્રાણ હો રહે હૈં. રામ હિંદુસંગઠન કે પ્રવ[illegible] ર્તક, શુદ્ધિ મત કે પ્રથમ પ્રચારક, અસભ્ય ઔર વિધર્મી જાતિયોં કે પ્રતિ આર્ય-ધર્મ ઔર [illegible] તિ કે પ્રથમ સંદેશવાહક થે. ઉન્હોંને આર્ય-ધર્મ ઔર સંસ્કૃતિ કો સુદૂર પ્રદેશોંતક ફૈલાયા [illegible] કટ કે સમય જાતિ ઔર ધર્મ કી રક્ષા કી થી, ઉન્હોંને સુદૂર લંકાતક આર્યપતાકા ફહરા દી [illegible] ઉન્હોંને અસભ્ય જાતિયોં કી કૌન કહે, બંદરોં ઔર રીંછોં કો ભી આર્ય-ધર્મ ઔર સંસ્કૃ[illegible] મેં દીક્ષિત કિયા થા.

ઉનમેં અતુલ જાતીય પ્રેમ, અદ્ભુત લગન થી. ઇસલિયે વહ અકેલે જંગલોં મેં ચલે ગ[illegible] લિયે કે. યદ્યપિ પિતા ને સ્પષ્ટ શબ્દોં મેં કોઇ આજ્ઞા નહીં દી થી; યદ્યપિ કૌસલ્યા માતા ભી કે[illegible] શિવત સે, ઉન્હેં વન મેં ન જાનેકી હી આજ્ઞા દેતી રહીં; યદ્યપિ ઉનકે વનગમન કે ઇસ[illegible] લક્ષ્મણ કાયરતા ઔર કાપુરુષતા હી કહતે રહે; તથાપિ વહ અપને નિશ્ચય સે ન ડિગે. યદ્યપિ [illegible] રત ને ઉન્હેં વાપિસ લાને કી સબ તરહ સે ચેષ્ટા કી, તથાપિ વહ ન લૌટે. આહ ભગવન્! રામ[illegible] કિતની દૂરદર્શિતા થી, કિતના બડા આત્મ-વિશ્વાસ થા, કૈસી સચ્ચી લગન થી,—તુમ્હારી રાજ[illegible] નીતિક દૃષ્ટિ કિતની તીવ્ર થી! ઇસ ચૌદહ વર્ષ કે અકેલે વનવાસ મેં તુમને જિસ [illegible] નિત્ય અસંભવ કો સંભવ બનાયા, ચમત્કાર ઔર જાદૂ દિખલાયા, વહ તુમ અયોધ્યા કે સિંહા[illegible] સનપર બૈઠે-બૈઠે, અયોધ્યા કી સમસ્ત સેના ઔર ધન-વૈભવ કી સહાયતા સે [illegible] કર સકતે. અહા! તુમ મેં અપને ધર્મ ઔર સંસ્કૃતિ કે પ્રચાર કી કૈસી દુર્દમનીય [illegible] તુમને આર્યસભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કા દ્વાર સબ કે લિયે ખોલ દિયા, કિસી કો ઉસસે વંચિત ન [illegible] રહા. તુમને પરાયોં કો યહાંતક અપનાયા, કિ એક ભીલની કે જૂઠે બેરોંતક કો ખાને મેં ન [illegible] પરંતુ હાય! આજ તુમ્હારી સંતાને તુમ્હારે જીવનપર દૃષ્ટિપાત ન કર અપને [illegible] ભાઇયોં તક કો ગલે લગાને કે લિયે શાસ્ત્રોં ઔર સ્મૃતિયોં સે પ્રમાણ ઢૂંઢ રહી હૈ! [illegible] કામ મર્યાદા-વિરુદ્ધ પ્રતીત હો રહા હૈ. હાય! કિતની બડી નર્બુદ્ધિતા હૈ, તુમને તો [illegible] સમસ્ત આર્ય-જાતિ કો સંગઠિત કર ડાલા થા. અનાર્યોં કો પરાજિત કર [illegible] આર્ય સંસ્કૃતિ કી પતાકા ગગન મેં ઉડ્ડીયમાન કી થી; પરંતુ આજ તુમ્હારી [illegible] દંતી સ્ત્રૈણ હો રહી હૈં કિ વહ એક ઉંગલીતક નહીં ઉઠા સકતી! પ્રભો! હમેં [illegible] હમેં જ્ઞાન પ્રદાન કરો, કિ હમ તુમ્હારે વાસ્તવિક સન્દેશ કો સમઝ સકેં.

[illegible] વર્ષ કી પરાધીનતા કે કારણ હમ રાજનીતિ, સમાજનીતિ ઔર [illegible] નહીં દેતે ઔર પદદલિત ઔર અપમાનિત હોકર ભી હમ કેવલ સ્વર્ગ ઔર [illegible] રામ કા આદર્શ સંન્યાસ ઔર તપસ્યા નહીં થા. [illegible] ઔર [illegible] મેં અપને [illegible] હૈં, નહીં તો આર્ય-જાતિ કે અંદર સે [illegible] નિકાલે જા સકતે હૈં. [illegible] યદિ [illegible] કૌસલ્યા કે [illegible] ઔર [illegible] ઔર [illegible]

[illegible] दुर्[illegible] । [illegible]

अत्यर्थं निगृहीतानि मयेन्द्रियमनांसि वै । यदि यास्यसि कैकेय्या मम वाक्यात् त्वं सुत ।
न चापयशसा भूत्वा स्वपत्न्या मम मानिनम् । विनाय शोक-संतप्तो न तु मर्त्यामि नामक ॥
यदीह यदि धर्मिष्ठा धर्म त्यक्तुमिच्छसि । गुरुत्वम निहत्यैवं धर्म धर्मानुपश्य ॥
यद्यत्र राजा पुत्राते शोकवेग सदा हर्षे । त्वां नाहं नानुजानामि न गन्तास्मि वनम् ॥
त्वादृशो गामने काव जीवितेन सुखेन च । स्वपामहे मम धैर्य ज्ञानामपि महत्तम् ॥
यदि त्वं यास्यसि वनं त्यक्त्वा मां शोक-लालसाम् । अहं प्राणैः महाविपन्नैर्न च शक्ष्यामि जीवितुम् ॥

પુનઃ ક્યા આર્ય-જાતિ કે મધ્ય અકેલે રામ ને હી પિતા કા આજ્ઞા-પાલન કિયા હૈ ! ભીષ્મ ને
પિતા કે લિયે કિતના કઠોર વ્રત ધારણ કિયા થા ! પુરુને યયાતિ કે લિયે કિતના ભારી ઉત્સર્ગ
કિયા થા ! પરશુરામ ને પિતા કી આજ્ઞા સે અપની માતા તક કા વધ કર ડાલા થા, ક્યા રામ કા
આજ્ઞાપાલન ઇન લોગોં કે આજ્ઞા-પાલન સે અધિક મહત્ત્વ કા હૈ ! ઔર યદિ ભીષ્મ કી તરહ પિતા
કા આજ્ઞા-પાલન હી આર્ય-જાતિ કી નજરોં મેં સબ સે બડા ગુણ હોતા, તો ફિર પ્રહ્લાદ ઇતના
સમ્માન ક્યોંકર પ્રાપ્ત કર સકતા થા ! ક્યા રામ કી ખ્યાતિ ઔર સમ્માન કા મૂલ કારણ ઉન કે
બ્રહ્મચર્ય યા એકનારી-વ્રત કો કહોગે ! ક્યા ઇસ ગુણ મેં રામ સે બઢકર કોઈ ઉજ્જ્વલ ઉદા-
હરણ હમારે પાસ નહીં હૈ ! એક ક્યા, હજારોં; સિર્ફ એક બાર અપને પુરાનોં કે પન્ને ઔર
ઋષિયોં ઔર રાજાઓં કે ચરિત્રોંપર દૃષ્ટિપાત કરો, ઔર ક્યા સીતા-સ્નેહમયી સીતા—પત્ની કે
સમાન વિપત્તિયોં કો સહનેવાલી ઔર ઉફ઼ તક ન કરનેવાલી સીતા—પ્રેમ, સહન, ક્ષમા, દયા
ઔર પાતિવ્રત કી સાક્ષાત્ પ્રતિરૂપિણી સીતા કે પ્રતિ રામ કા વ્યવહાર પૂર્ણતઃ ન્યાયાનુકૂલ થા !
ક્યા આદર્શ ભાઈ હોને કે કારણ રામને ઇતની પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કી હૈ ! ભ્રાતૃ-સ્નેહ કે કઈ ઉજ્જ્વલ
ઉદાહરણ તો રાક્ષસોં મેં ભી પાયે જાતે હૈં; પરંતુ અન્ય કિસી પુરુષ કો રામ કા સા સમ્માન
ક્યોં નહીં પ્રાપ્ત હુઆ ! ક્યા સત્યપ્રતિજ્ઞતા યા ધર્મનિષ્ઠા ઇત્યાદિક મેં હરિશ્ચંદ્ર પ્રભૃતિ સે ભી
રામ કિસી ભી અંશ મેં બઢકર થે ! રામ કી ખ્યાતિ ઔર સુયશ કા એક હી કારણ હૈ, ઔર વહ
હૈ ઉનકી દુર્દાન્ત વીરતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ભી, જહાં વહ સભી ઉત્તમ ઔર શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓં કા
વર્ણન કરતે હૈં, કહતે હૈં કિ—"રામઃ શસ્ત્રભૃતામહમ્" (અર્થાત્ શસ્ત્રધારીઓં મેં રામ મૈં હૂં).
રામ આદર્શ રાજનીતિ-પરાયણ રાજા ઔર પ્રજાપાલક થે. ઇસી કારણ વહ આર્ય-જાતિ કે પૂજ્ય
હૈં, ઇસી કારણ આજ વિજાતીય રાજ્ય મેં ભી હમ "રાજા રામચંદ્ર કી જય" બોલતે હૈં. હિંદુ
અસંખ્ય દેવદેવિયોં કી પૂજા કરતે હૈં ઔર જય-જયકાર મનાતે હૈં; પરંતુ ઉનકા જાતીય
ચીત્કાર "રાજા રામચંદ્ર કી જય !" હી હૈ. રામ કા મહત્ત્વ ઔર વિશેષત્વ ઉનકી જાતીયતા મેં
કેન્દ્રીભૂત હૈ. ઉનકે પૂજનીય હોને કા કારણ ઉનકી અદ્ભુત દૂરદર્શિતા, ઉનકી ગૌરવ-પૂર્ણ
રાજનીતિ, ઉનકા જાતીય અભિમાન ઔર જાતીય સંસ્કૃતિ કા પ્રસાર ઔર વિસ્તાર ઔર ઉનકા
હિંદુસંગઠન હી હૈ. કૈસી તીવ્ર દૃષ્ટિ થી ! કૈસા દૃઢ નિશ્ચય થા ! કિતના ધૈર્ય ઔર ગાંભીર્ય
થા, કૈસી અવિચલિતતા થી ! કૈસા અનુપમ સાહસ, કિતની બડી પ્રજ્ઞા ઔર વિવેક-શક્તિ થી,
કિતના બડા આત્મ-વિશ્વાસ થા, જિસે છુઆ, ઉસે હી સોના બના ડાલા !! અસફલતા ઉનકે
સામને સે જાન લેકર ભાગી ફિરતી થી !! પ્રભો ! ઇતને પન્નોં કો અપને આવેગમય પ્રલાપ સે
રંગને કે પશ્ચાત્ ભી તુમ્હારે ગુણાનુવાદ સે જી નહીં ઉબતા, પરંતુ અબ મૈં પાઠકોં કો બહુત સતા ચૂકા
ઔર મેરી બકવાદ સે અબ વહ તો નિઃસંદેહ ઊબ ગયે હોંગે ! ઇસલિયે હે ભગવન્ ! અંત મેં
તુમસે યહી પ્રાર્થના કરતા હૂં, કિ તુમને જિસ પવિત્ર ભૂમિ મેં જન્મ લિયા થા, તુમને જિસ કા
ઉદ્ધાર કિયા થા, વહ આજ ઘોર સંકટ મેં હૈ. ઉસકા ભાર બહુત બઢ ગયા હૈ વહ નિરાશ્રિત
ઔર નિરવલમ્બ સી હો રહી હૈ. બડા ભયંકર સમય ઉપસ્થિત હો ગયા હૈ. તુમ્હારી પ્રિય
સંતાનેં આજ નપુંસક બન રહી હૈં, ઉનકી હૃદય-વિદારક દુર્દશા હો રહી હૈ. વહ સભી આત્મ-
સમ્માન સે વંચિત હોકર અંચલોં મેં મુંહ ઢાંકકર તુમ્હારી પૂજા કરતી હૈં. તુમ જિસ ધર્મ ઔર
સંસ્કૃતિ કા સંસ્થાપન કરને આયે થે, વહ મિટતી હુઇ પ્રતીત હોતી હૈ. તુમને જિસ જાતિકા મુખ
ઉજ્જ્વલ કિયા થા, વહ આજ મૃત-પ્રાય હો રહી હૈ. ભગવન્ ! ક્યા તુમ કો હમપર દયા નહીં
આતી ! અબ બહુત હુઆ, રોતે-રોતે અબ આંખોં મેં આંસૂ ભી નહીં હૈ; યા ...

શબ્દ કા અર્થ હૈ; પરંતુ ઇતના હી કિસી મનુષ્ય કો "પુરુષોત્તમ" ક્યોંકર બના સકતા હૈ? કેવલ
ઐસે હી કોઈ મનુષ્ય–જાતિ કી આંખોં કા તારા ક્યોંકર બન સકતા હૈ? યદિ બાત ઇતની હી
શાયદ હમારે વર્તમાન સમાજ કે અધિકાંશ મનુષ્યોં કો ઇસ વિશેષણ સે વિભૂષિત કરના હોગા; ક્યોં કિ
હમસે અધિક મર્યાદા કા–છુઆ છુત, ખાન–પાન કે નિયમોં ઇત્યાદિ કા પાલન કરનેવાલી ઔર કોઇ જાતિ
સંસાર મેં નહીં પાયી જાયેગી. મર્યાદા કા અર્થ ઇતના સંકુચિત નહીં હૈ. મર્યાદાપાલન કે સાથ-સાથ
સંસ્કૃતિ કે લિયે પ્રગાઢ પ્રેમ—ઉસકે વિસ્તાર ઔર પ્રસાર કી લગન—જાતિ કો ઉન્નત, સંમાન-સં-
ભ્રમસંપન્ન બનાને કી ઉત્કટ અભિલાષા ભી હોની ચાહિયે. ભગવાન રામ મેં યહ ગુણ અસંત અ-
ધિક માત્રા મેં થે ઔર ઇસીલિયે જાતિ ને ઉનકો ઇતના સમ્માનિત કિયા હૈ; ઇસલિયે વહ આજ
હમારે હૃદયમંદિર કે અધિકારી ઔર આર્ય–જાતિ કે પ્રાણ હો રહે હૈં. રામ હિંદૂસંગઠન કે પ્રથમ પ્રવ-
ર્તક, શુદ્ધિ મત કે પ્રથમ પ્રચારક, અસભ્ય ઔર વિધર્મી જાતિયોં કે પ્રતિ આર્ય-ધર્મ ઔર સંસ્કૃ-
તિ કે પ્રથમ સંદેશવાહક થે. ઉન્હોંને આર્ય-ધર્મ ઔર સંસ્કૃતિ કો સુદૂર પ્રદેશોંતક ફૈલાયા થા; સં-
કટ કે સમય જાતિ ઔર ધર્મ કી રક્ષા કી થી, ઉન્હોંને સુદૂર લંકાતક આર્યપતાકા ફહરા દી થી,
ઉન્હોંને અસભ્ય જાતિયોં કી કૌન કહે, બંદરોં ઔર રીંછો કો ભી આર્ય–ધર્મ ઔર સંસ્કૃતિ
મેં દીક્ષિત કિયા થા.

ઉનમેં અતુલ જાતીય પ્રેમ, અદ્ભુત લગન થી. ઇસલિયે વહ અકેલે જંગલોં મે જાતે સે ન
હિચકે: યદ્યપિ પિતા ને સ્પષ્ટ શબ્દોં મેં કોઇ આજ્ઞા નહીં દી થી; યદ્યપિ કૌસલ્યા માતા કી હૈ-
સિયત સે, ઉન્હેં વન મેં ન જાનેકી હી આજ્ઞા દેતી રહીં; યદ્યપિ ઉનકે વનગમન કે ઇરાદે કો લ-
ક્ષ્મણ કાયરતા ઔર કાપુરુષતા હી કહતે રહે; તથાપિ વહ અપને નિશ્ચય સે ન ડિગે. યદ્યપિ ભ-
રત ને ઉન્હેં વાપિસ લાને કી સબ તરહ સે ચેષ્ટા કી, તથાપિ વહ ન લૌટે. આહ ભગવન્! તુમ મેં
કિતની દૂરદર્શિતા થી, કિતના બડા આત્મ–વિશ્વાસ થા, કૈસી સચ્ચી લગન થી,—તુમ્હારી રાજ-
નીતિક દૃષ્ટિ કિતની તીવ્ર થી! ઇસ ચૌદહ વર્ષ કે અકેલે વનવાસ મેં તુમને જિસ ઘટ કો ઘટિક કિયા,
જિસ અસંભવ કો સંભવ બનાયા, ચમત્કાર ઔર જાદૂ દિખલાયા, વહ તુમ અયોધ્યા કે સિંહા-
સનપર બૈઠે-બૈઠે, અયોધ્યા કી સમસ્ત સેના ઔર ધન–વૈભવ કી સહાયતા સે જિંદગીભર મેં ભી ન
કર સકતે. અહા! તુમ મેં અપને ધર્મ ઔર સંસ્કૃતિ કે પ્રચાર કી કૈસી દુર્દમનીય ઇચ્છા થી. તુ-
મને આર્યસભ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કા દ્વાર સબ કે લિયે ખોલ દિયા, કિસી કો ઉસસે વંચિત ન રખના
ચાહા. તુમને પરાયોં કો યહાંતક અપનાયા, કિ એક ભીલની કે જૂઠે બૈરોંતક કો ખાને સે ન હિચકે!
પરંતુ હાય! આજ તુમ્હારી સંતાને તુમ્હારે જીવનપર દૃષ્ટિપાત ન કર અપને બિછુડે હુએ
ભાઇયોં તક કો ગલે લગાને કે લિયે શાસ્ત્રોં ઔર સ્મૃતિયોં સે પ્રમાણ ઢુંઢ રહી હૈ! ઉન્હેં યહ
કામ મર્યાદા–વિરુદ્ધ પ્રતીત હો રહા હૈ. હાય! કિતની બડી નર્બુદ્ધિતા હૈ, તુમને તો અકેલે હી
સમસ્ત આર્ય–જાતિ કો સંગઠિત કર ડાલા થા. અનાર્યોં કો પરાજિત કર ભીમગર્જન કે સાથ
આર્ય સંસ્કૃતિ કી પતાકા ગગન મેં ઉડ્ડીયમાન કી થી; પરંતુ આજ તુમ્હારી કરોડો સંતાનેં
ઇતની સ્ત્રૈણ હો રહી હૈં કિ વહ એક ઉંગલીતક નહીં ઉઠા સકતી! પ્રભો! હમમેં સુબુદ્ધિ દો,
હમેં જ્ઞાન પ્રદાન કરો, કિ હમ તુમ્હારે વાસ્તવિક સન્દેશ કો સમઝ સકેં.

હજારોં વર્ષ કી પરાધીનતા કે કારણ હમ રાજનીતિ, સમાજનીતિ ઔર જાતીયતા કો કોઇ
મહત્વ નહીં દેતે ઔર પદદલિત ઔર અપમાનિત હોકર ભી હમ કેવલ સ્વર્ગ ઔર મોક્ષ-પર હી
લક્ષ્ય રખતે હૈં; પરંતુ રામ કા આદર્શ સંન્યાસ ઔર તપસ્યા નહીં થા. વહ જાતીયતા ઔર
રાજનીતિ કા મંત્ર જપા કરતે થે ઔર ઇસ ક્ષેત્ર મેં અપને અનમોલ કાર્યોં કે કારણ હી વહ
હમારે હૃદયાધીશ્વર બને હુએ હૈં, નહીં તો આર્ય–જાતિ કે અંદર સે ઉન કે સમાન જીવન
બિતાનેવાલે અનેક પુરુષ ખોજ કર બાહર નિકાલે જા સકતે હૈં. ક્યા ઉનકી ખ્યાતિ ઔર
સમ્માન કા કારણ પિતા કા આજ્ઞાપાલન થા? યદિ યહા કહા જાયે, તો વહ માતા કી આજ્ઞા કે
ઉલ્લંઘન કરને કે દોષી ભી અવશ્ય ઠહરેંગે. ક્યા સ્નેહમયી કૌસલ્યા કે પ્રેમમય અનુરોધ કા ઉલ્લં-
ઘન કરના ઉનકે લિયે ઉચિત થા? ક્યા માતા–પ્રસવ ઔર પાલન કરનેવાલી માતા–કા હમપર
કોઇ હક્ક નહીં હૈ? ક્યા ઇન ધર્મપૂર્ણ ઔર મર્મભેદી વચનોં કી અવજ્ઞા કી જા સકતી હૈ!
"न दृष्टं पूर्वकल्याणं सुखं वा पतिपौरुषे। अपि तु पुत्रे तु पश्येयमिति रामस्तथा मया॥

त्वं निगृहीतास्मि भर्तुर्नृत्यमतन्त्रिता। परिवारेण कैकेय्या समावाप्स्य या वरां ॥
ाधर्मवचः श्रुत्वा सपत्न्या मम भाषितम्। विहाय शोक-संतप्तां गन्तुमर्हसि मामितः ॥
 यदि धर्मिष्ठा धर्मं चरितुमिच्छसि। शुश्रूषमामिहस्थस्त्वं चर धर्ममनुत्तमम् ॥
व राजा पूज्यस्ते गौरवेण तथा ह्यहमे। त्वां साहं नानुजानामि न गन्तव्यमिता वनम् ॥
द्वियोगान्मे कार्यं जीवितेन सुखेन च। त्वयासह मम श्रेयस्तृणानामपि भक्षणम् ॥
दि त्वं यास्यसि वनं त्यक्त्वा मां शोक-लालसाम्। अहं प्रायः महासिष्ये न च शक्ष्यामि
जीवितुम् ॥

પુનઃ ક્યા આર્ય-જાતિ કે મધ્ય અકેલે રામ ને હી પિતા કા આજ્ઞા-પાલન કિયા હૈ? ભીષ્મ ને ...ના કે લિયે કિતના કઠોર વ્રત ધારણ કિયા થા? પુરુને યયાતિ કે લિયે કિતના બડા ઉત્સર્ગ ...યા થા? પરશુરામ ને પિતા કી આજ્ઞા સે અપની માતા તક કા વધ કર ડાલા થા. ક્યા રામ કા ...જ્ઞાપાલન ઇન લોગોં કે આજ્ઞા-પાલન સે અધિક મહત્ત્વ કા હૈ? ઔર યદિ અંધે કી તરહ પિતા ... આજ્ઞા-પાલન હી આર્ય-જાતિ કી નજરોં મે સબ સે બડા ગુણ હોતા, તો ફિર પ્રહ્‌લાદ ઇતના ...મ્માન ક્યોંકર પ્રાપ્ત કર સકતા થા? ક્યા રામ કી ખ્યાતિ ઔર સમ્માન કા મૂલસ્તંભ ઉન કે ...બ્રહ્મચર્ય યા એકનારી-વ્રત કો કહોગે? ક્યા ઇસ ગુણ મેં રામ સે બઢકર કોઇ ઉજ્જ્વલ ઉદા-...રણ હમારે પાસ નહીં હૈ? એક ક્યા, હજારોં; સિર્ફ એક વાર અપને પુરાનોં કે પન્ને ઔર ...ઋષિયોં ઔર રાજાઓં કે ચરિત્રોંપર દૃષ્ટિપાત કરો. ઔર ક્યા સીતા-સ્નેહમયી સીતા—ધરિત્રી કે ...સમાન વિપત્તિયોં કો સહનેવાલી ઔર ઉફ્ તક ન કરનેવાલી સીતા—પ્રેમ, લજ્જા, ક્ષમા, દયા ઔર પાતિવ્રત કી સાક્ષાત્ પ્રતિરૂપિણી સીતા કે પ્રતિ રામ કા વ્યવહાર પૂર્ણતઃ ન્યાયાનુકૂલ થા? ક્યા આદર્શ ભાઇ હોને કે કારણ રામને ઇતની પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કી હૈ? ભ્રાતૃ-સ્નેહ કે કઇ ઉજ્જ્વલ ઉદાહરણ તો રાક્ષસોં મેં ભી પાયે જાતે હૈં; પરંતુ અન્ય કિસી પુરુષ કો રામ કા સા સન્માન ક્યોં નહીં પ્રાપ્ત હુઆ? ક્યા સત્યપ્રતિજ્ઞતા યા ધર્મનિષ્ઠા ઇત્યાદિક મેં હરિશ્ચંદ્ર પ્રભૃતિ સે ભી રામ કિસી ભી અંશ મેં બઢકર થે? રામ કી ખ્યાતિ ઔર સુયશ કા એક હી કારણ હૈ, ઔર વહ હૈ ઉનકી દુર્દાન્ત વીરતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ભી, જહાં વહ સભી ઉત્તમ ઔર શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓં કા વર્ણન કરતે હૈં, કહતે હૈં કિ—"रामः शस्त्रभृतामहम्" (અર્થાત્ શસ્ત્રધારીઓં મેં રામ મૈં હૂં). રામ આદર્શ રાજનીતિ-પરાયણ રાજા ઔર પ્રજાપાલક થે. ઇસી કારણ વહ આર્ય-જાતિ કે પૂજ્ય હૈં, ઇસી કારણ આજ વિજાતીય રાજ્ય મેં ભી હમ "રાજા રામચંદ્ર કી જય" બોલતે હૈં. હિંદૂ અસંખ્ય દેવદેવિયોં કી પૂજા કરતે હૈં ઔર જય-જયકાર મનાતે હૈં; પરંતુ ઉનકા જાતીય ચીત્કાર "રાજા રામચંદ્ર કી જય!" હી હૈ. રામ કા મહત્ત્વ ઔર વિશેષત્વ ઉનકી જાતીયતા મેં હી કેન્દ્રીભૂત હૈ. ઉનકે પૂજનીય હોને કા કારણ ઉનકી અદ્‌ભુત દૂરદર્શિતા, ઉનકી ગૌરવ-પૂર્ણ રાજનીતિ, ઉનકા જાતીય અભિમાન ઔર જાતીય સંસ્કૃતિ કા પ્રસાર ઔર વિસ્તાર ઔર ઉનકા હિંદુસંગઠન હી હૈ. કૈસી તીવ્ર દૃષ્ટિ થી! કૈસા દૃઢ નિશ્ચય થા! કિતના ધૈર્ય ઔર ગાંભીર્ય થા, કૈસી અનિશ્ચિલિતતા થી! કૈસા અનુપમ સાહસ, કિતની બડી પ્રજ્ઞા ઔર વિવેક-શક્તિ થી, કિતના બડા આત્મ-વિશ્વાસ થા, જિસે છુઆ, ઉસે હી સોના બના ડાલા!! અસફલતા ઉનકે સામને સે જાન લેકર ભાગી ફિરતી થી!! પ્રભો! ઇતને પન્નોં કો અપને આવેગમય પ્રલાપ સે રંગનેકે પશ્ચાત્ ભી તુમ્હારે ગુણાનુવાદ સે જી નહીં ઉબના, પરંતુ અબ મૈં પાઠકોં કો બહુત સતા ચૂકા ઔર મેરી બકવાદ સે અબ વહ તો નિઃસંદેહ ઉબ ગયે હોંગે! ઇસલિયે હે ભગવન્! અંત મેં તુમસે યહી પ્રાર્થના કરતા હૂં, કિ તુમને જિસ પવિત્ર ભૂમિ મેં જન્મ લિયા થા, તુમને જિસ કા ઉદ્ધાર કિયા થા, વહ આજ ઘોર સંકટ મેં હૈ. ઉસકા ભાર બહુત બઢા ગયા હૈ. વહ નિરાશ્રિત ઔર નિરવલમ્બ સી હો રહી હૈ. બડા ભયંકર સમય ઉપસ્થિત હો ગયા હૈ. તુમ્હારી પ્રિય સંતાનેં આજ નપુંસક બન રહી હૈં, ઉનકી હૃદય-વિદારક દુર્દશા હો રહી હૈ. વહ સભી આત્મ-સમ્માન સે વંચિત હોકર અંગ્રેજોં ને મુંહ તાકકર તુમ્હારી પૂજા કરતી હૈં. તુમ જિસ ધર્મ ઔર સંસ્કૃતિ કા સંસ્થાપન કરને આયે થે, વહ મિટતી હુઇ પ્રતીત હોતી હૈ. તુમને જિસ જાતિ કા મુખ ઉજ્જ્વલ કિયા થા, વહ આજ મૃત-પ્રાય હો રહી હૈ. ભગવન્! ક્યા તુમ કો હમપર દયા નહીં આતી? અબ બહુત હુઆ; રોતે-રોતે અબ આંખોં મેં આંસૂ ભી નહીં હૈં; યા યોં કહો, કિ

[illegible] કે કારણ હમ રોના ભી ભૂલ ગયે હૈં. ભગવન્! ઇતની નિષ્ઠુરતા ક્યોં? [illegible] મનુષ્યત્વ કી એક ચિનગારી ભી તો હમારે હૃદયોં મેં ડાલ દો, તાકિ યોગ્ય સંતાન [illegible] તુમ્હારા ભી મુખ ઉજ્જ્વલ કરેં ઔર તુમને તો આર્ય-જાતિ કે ફરેરે કો [illegible] ઉડાયા થા, હમ ઉસે સમસ્ત સંસાર મેં ઉડ્ડીયમાન કરેં-તુમને તો સિર્ફ નિષાદોં, [illegible] બંદરોં ઇત્યાદિ કો અપને ઝંડે કે નીચે એકત્રિત કિયા થા. હમ સમસ્ત સંસાર ઔર [illegible] જાતિયોં કો તુમ્હારે ઝંડે કે નીચે લે આયેં-સમસ્ત સંસાર કો આર્ય-ધર્મ ઔર [illegible] અલંકૃત કરેં. ભગવન્! હમ સ્વર્ગ, મોક્ષ ઔર મુક્તિ, કિસી વસ્તુ કી કામના નહીં [illegible] હમારે હૃદયોં કો કેવલ જાતિ-પ્રેમ, સ્વધર્મપ્રેમ સે ભર દો. હમેં અપને હી સમાન વીરતા [illegible] પ્રદાન કરો. એક શબ્દોં મેં ભગવન્! હમેં મનુષ્ય બનાઓ. બસ, મેરી યહી એક માત્ર [illegible] કામના હૈ. ક્યા તુમ મેરી પુકાર સુનોગે? ક્યા તુમ હમેં ઇચ્છિત વરપ્રદાન કરોગે? [illegible] ઇસ આર્ત કી પુકાર નહીં સુની, યદિ તુમ કાનોં મેં તેલ ડાલે સોયે રહે, તો હમ ભી [illegible] કિ હમ તો મરેંગે હી; કિંતુ સાથ-સાથ તુમ્હારા ભી નામ લેનેવાલા ઇસ સંસાર મેં [illegible] [illegible]-તુમ્હારા ભી ઇસ વસુન્ધરા પર કોઇ નિશાન બાકી ન રહ જાયેગા!

વીર લક્ષ્મણજી કે પ્રતિ સૂર્પનખા કી ચિઠ્ઠી

([illegible] —શ્રીયુત મનગાખા-'હિંદુરંગ'ના તા. ૭-૪-૨૭ ના અંકમાંથી [illegible])

[illegible]

[illegible] જિસ દિન શિકાર કે વક્ત દેખને કો મિલા થા, [illegible] કે માફિક [illegible] બન રહે થે. [illegible] ! મુઝકો બડી [illegible] ઇસલિયે, મૈં અભીતક અન-મૈરીડ હૂં, ઔર આપકે [illegible] કે [illegible] મેં ઐસા હી રવાજ હૈ, કિ જો નૌજવાન ઔરત [illegible] [illegible] કો [illegible] કી [illegible] હોતી હૈ, વહ ઉસકો મંજૂર કરના [illegible]

[illegible], [illegible] આદમી માલૂમ પડતા હૈ, [illegible] કે [illegible] હૈ ઐસા મુનાસિબ સમઝતી હૂં. [illegible] કિ [illegible] ઇસલિયે મેરા બર્થ રાયલ-ફૅમિલી મેં હુઆ [illegible] [illegible] ઔર પ્રિન્સ [illegible] કે સાથ [illegible]

[illegible]

તીસરી વાત યહ, કિ હમ આપ કી સિસ્ટર-ઇન-લા સીતા (નામ કૈસા ભદ્દા હૈ) કે
નહીં દેખતે સકતા. આપ કા એરદર બદર રામ ભી કુછ હૈંડસમ નહીં હૈ. ઇસ વાસ્તે ઉન દોનો
કા બાયકાટ કરના પડેગા. મૈરિજ-સેરિમની કે વક્ત આપ કો હમારે સાથ નાચના પડેગા; ઇસ
વાસ્તે આજ શામ સે, આપકો હમસે ઇસકા લેસન લેના પડેગા. અગર ડાન્સિંગ મેં, આપ કા-
મયાબ નહીં હુઆ તો હમારા ડિસ-ગ્રેસ હોને સકતા હૈ.

માઇ ડિયર, હમ કો પૂરી ઉમ્મેદ હૈ, રાદર આઈ એમ ક્વાઇટ શ્યોર આફ ઇટ, દેટ, આપ
મેરા ઇનવિટેશન, મંજૂર કરેંગે. બાકી વાત શામ કો. જવાબ-વિલા કી ઘની ઝાડિયોં કે પાસ મૈં
ખડી રહૂંગી, જરૂર તશરીફ લાઇયેગા.

સિર્ફ આપ કી—હર રાયલ હાઇનેસ, સૂર્પનખા એચ૦ બી૦ ઓ૦, સી૦ વાઇ૦ ઝેડ૦
રાયલ કૈંપ (દંડકારણ્ય)

રામ–નામ

(લે૦—શ્રીયુત પંડિત કિશોરીલાલજી ગોસ્વામી "હિંદુપંચ" તા. ૭-૪-૧૯૨૭ના અંકમાંથી)

" आपद्रामपहन्तारं दातारं सर्वसंपदाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

ઇસ રસમય રામ—નામ કી મહિમા કો યોગીરાજ શંકર ને શ્રીમુખ સે કહા હૈ, શેષ ને સહ-
સ્ત્ર-મુખ સે ગાયા હૈ, બ્રહ્મા ને ચતુર્મુખ સે સુનાયા હૈ, ઔર સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન ને લક્ષ્મી
કો નિજ મુખ સે બતાયા હૈ, કિ:—

" रामरामेति रामेति रमे ! रामे ! मनोरमे ! सहस्रनामतत्तुल्यं 'रामनाम' वरानने ॥"

અહા ! ઇસ વૈજ્ઞાનિક શબ્દ 'રામ' કો વૈયાકરણ-કેસરી મહામુનિ પાણિનિ ને 'रमु-क्रीडायाम्'
ઇસ ધાતુ સે સિદ્ધ કર યહ અર્થ દરસાયા હૈ, કિ रमन्ते योगिनो यस्मिन्' અર્થાત્ જો યોગિયોં કે
મનોવિનોદ કા સાર પદાર્થ હૈ ! સચ હૈ, જિન્હેં સંસ્કૃત-વ્યાકરણ કા કુછ ભી જ્ઞાન હૈ ઔર
વર્ણોં (અક્ષરોં) કે ઉચ્ચારણ કે 'સ્થાન-પ્રયત્ન' કે જ્ઞાતા હૈ, વે ઇસ બાત કો ભલી ભાંતિ
ાન સકતે હૈં, કિ ઇસ ' રામ ' શબ્દ કા ઉચ્ચારણ કરને મેં 'જીભ' કો જરા ભી કષ્ટ નહીં
ા. જરાસી 'જીભ' હિલી કી "રા" નિકલા ઔર તનિક ' ઓઠ ' મિલકર બિલગે, કિ 'મ' બન
ા; ઔર વિના કિસી કષ્ટ કે 'રામ' નામ કા ઉચ્ચારણ સુખપૂર્વક હો ગયા. ઐસા મંગલમય
મ દૂસરા હૈ કૌન ! ઔર ઇતના વ્યાપક હી કૌન હૈ ? બાબા તુલસીદાસને ખૂબ હી જાંચ-
તાલ કે બાદ યહ સિદ્ધ કિયા હૈ, કિ—

" ભાવ કુભાવ અનખ આલસહૂં, નામ લેત મંગલ દિસિ દસહૂં."

સચ હૈ, લોગ આપસ મેં મિલતે હી "રામરામ" કરતે હૈં. સ્ત્રિયાઁ ભી પરસ્પર ભેટતે હી
રામરામ " કહતી હૈં. કિસી કા કોઇ કષ્ટ સુના કિ, ચટ મુંહ સે નિકલ ગયા-'રામરામ !' કંઠા-
ગતપ્રાણ જીવ ભી ઇસ રામ-નામ કો બિના કષ્ટ કે હી કહ સકતા હૈ.'

"રામનામ-માન-દીપ ધરુ, જીહ દેહરી દ્વાર; તુલસી ભીતર બાહિરે, જો ચાહસિ ઉંજિયાર."

ઔર કંઠાવરોધન હોનેપર ભી, 'मनसा स्मरन् मुच्यते' અર્થાત્ પ્રાણી ઇસ રામ-નામ કો
ન મેં સ્મરણ કરતે હી મુક્ત હોતા હૈ. યહી 'તારક મંત્ર હૈ' જિસે સ્વયં શંકર અંતસમય મેં
ાશીવાસિયોં કો દેકર ઉનકી મુક્તિ કરતે હૈ. ભલા, ઇસ સીધે "રામ" નામ કી બાત તો દૂર
હૈ, શ્રીગુસાંઇજી લિખતે હૈ, કિ-

" ઉલટા નામ જપત જગ જાના, વાલ્મીકિ ભે બ્રહ્મસમાના."

અહા, વાલ્મીકિજી ભૂલકર 'મરા-મરા' જપતે થે, સો વહ ઉલટા નામ હી કુછ દિનોં મેં
સીધા-અર્થાત્ "રામ-રામ" હો ગયા ! આજ ભી જિસકા જી ચાહે દસ પાંચ બાર શીઘ્રતા સે
'મરા-મરા' કહે ઔર દેખ લે, કિ વહ કિતની જલ્દી સીધા હોકર "રામ-રામ" બન જાતા હૈ!

યોં તો કિસી-ન-કિસી રૂપ મેં સારા સંસાર 'રામ' કો જાનતા-માનતા હૈ, પર ભા...
હિંદૂ, વિશેષકર સનાતનધર્માવલમ્બી ઇસ રામરસ મેં પગે હુએ હૈં. ઉનમેં ભી એક

[illegible]ના કે કારણ હમ રોના ભી ભૂલ ગયે હૈં. ભગવન્! ઇતની નિષ્ઠુરતા ક્યોં [illegible] સન્તાન કી એક ચિનગારી ભી તો હમારે હૃદયોં મેં ડાલ દો, તાકિ લોગ સંસાર [illegible] તુમ્હારા ભી મુખ ઉજ્જવલ કરેં ઔર તુમને તો આર્ય-જાતિ કે ચેહરે કો સિર [illegible] ઉઠાયા થા. હમ ઉસે સમસ્ત સંસાર મેં ઉદ્ભાસમાન કરેં-તુમને તો સિર્ફ નિષાદ, [illegible] ઇત્યાદિ કો અપને ઝંડે કે નીચે એકત્રિત કિયા થા. હમ સમસ્ત સંસાર [illegible] કો તુમ્હારે ઝંડે કે નીચે લે આયેં-સમસ્ત સંસાર કો આર્ય-ધર્મ ઔર [illegible] કરેં. ભગવન્! હમ સ્વર્ગ, મોક્ષ ઔર મુક્તિ, કિસી વસ્તુ કી કામના નહીં [illegible] હમારે હૃદયોં કો કેવલ જાતિ-પ્રેમ, સ્વધર્મપ્રેમ સે ભર દો. હમેં અપને હી સમાન વીર [illegible] એક શબ્દોં મેં ભગવન્! હમેં મનુષ્ય બનાઓ. બસ, મેરી યહી એક સાધ [illegible] ક્યા તુમ મેરી પુકાર સુનોગે? ક્યા તુમ હમેં ઇચ્છિત વરદાન દોગે? [illegible] કી પુકાર નહીં સુની, યદિ તુમ કાનોં મેં તેલ ડાલે સોયે રહે, તો હમ ભી [illegible] કિ હમ તો મરેંગે હી કિન્તુ સાથ-સાથ તુમ્હારા ભી નામ લેનેવાલા ઇસ સંસાર મેં [illegible] કોઈ નિશાન બાકી ન રહ જાયેગા!

વીર લક્ષ્મણજી કે પ્રતિ સૂર્પનખા કી ચિઠ્ઠી

[illegible] 'હિંદુસ્થાન'ના તા. ૯-૪-૨૭ ના અંકમાંથી [illegible]

[illegible] દિન શિકાર કે વક્ત દેખને કો મિલા થા, [illegible] કે માફિક કોઈ ના રહે થે. હાઁ! સુનો ભી [illegible] મૈં અલૌકિક અપ-ટુ-ડેટ હૂં, ઔર [illegible] કિ જો નૌજવાન [illegible] દેતી હૈ, વહ ઉસકો મંજૂર કરના હી [illegible] આદમી માલૂમ પડતા હૈ, [illegible] સમઝતી હૂં. [illegible] [illegible] ઔર પ્રિન્સ ટ્રિ-પ્રિન્સ કે સાથ [illegible]

તીસરી બાત યહ, કિ હમ આપ કી [illegible] (હમ [illegible] કહા હૈ) મેં નહીં દેખને સકતા. આપ કા [illegible] રામ [illegible] નહીં હૈ. [illegible] કા [illegible] કરના પડેગા. [illegible] હમારે [illegible] વાસ્તે આજ શામ મેં, આપકો હમમેં [illegible] લેના પડેગા. અગર [illegible] નહીં હુઆ તો હમારા [illegible] હોને સકતા હૈ.

માઇ ડિયર, હમ કો પૂરી ઉમ્મેદ હૈ, [illegible] મેરા ઇનવિટેશન, મંજૂર કરેંગે. બાકી બાત શામ કો. [illegible] ખડી રહેંગી, જરૂર તશરીફ લાઇયેગા.

સિર્ફ આપ કી—[illegible] રાવ [illegible]
રામલ [illegible] ([illegible])

રામ–નામ

(લે૦—શ્રીયુત પંડિત કિશોરીલાલજી ગોસ્વામી "હિંદુપંચ" તા. [illegible]–૧૯૨૦ના અંકમાંથી)

" आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसंपदाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

ઇસ રસમય રામ—નામ કી મહિમા કો યોગીરાજ શંકર ને શ્રીમુખ સે કહા હૈ, [illegible] ને સહ-સ્ત્ર–મુખ સે ગાયા હૈ, બ્રહ્મા ને ચતુર્મુખ સે સુનાયા હૈ, ઔર સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન ને લક્ષ્મી કો નિજ મુખ સે બતાયા હૈ, કિ:—

" रामरामेति रामेति रमे ! रामे ! मनोरमे ! सहस्रनामतत्तुल्यं 'रामनाम' वरानने ॥"

અહા ! ઇસ વૈજ્ઞાનિક શબ્દ 'રામ' કો વૈયાકરણ-કેસરી મહામુનિ પાણિનિ ને 'रमु-क्रीडायाम्' ઇસ ધાતુ સે સિદ્ધ કર યહ અર્થ દરસાયા હૈ, કિ रमन्ते योगिनो यस्मिन्" અર્થાત્ જો યોગિયોં કે મનોવિનોદ કા સાર પદાર્થ હૈ ! સચ હૈ, જિન્હેં સંસ્કૃત-વ્યાકરણ કા કુછ ભી જ્ઞાન હૈ ઔર જો વર્ણોં (અક્ષરોં) કે ઉચ્ચારણ કે 'સ્થાન-પ્રયત્ન' કે જ્ઞાતા હૈ, વે ઇસ બાત કો ભલી ભાંતિ સમઝ સકતે હૈં, કિ ઇસ 'રામ' શબ્દ કા ઉચ્ચારણ કરને મેં 'જીભ' કો જરા ભી કષ્ટ નહીં હોતા. જરાસી 'જીભ' હિલી કી "રા" નિકલા ઔર તનિક 'ઓઠ' મિલકર બિલગે, કિ 'મ' બન ગયા; ઔર વિના કિસી કષ્ટ કે 'રામ' નામ કા ઉચ્ચારણ સુખપૂર્વક હો ગયા. ઐસા મંગલમય નામ દૂસરા હૈ કૌન ! ઔર ઇતના વ્યાપક હી કૌન હૈ ? બાબા તુલસીદાસને ખૂબ હી જાંચ-પડતાલ કે બાદ યહ સિદ્ધ કિયા હૈ, કિ—

" ભાવ કુભાવ અનખ આલસહૂં, નામ લેત મંગલ દિસિ દસહૂં."

સચ હૈ, લોગ આપસ મેં મિલતે હી "રામરામ" કરતે હૈં. સ્ત્રિયાં ભી પરસ્પર ભેટતે હી "રામરામ" કહતી હૈં. કિસી કા કોઇ કષ્ટ સુના કિ, ચટ મુંહ સે નિકલ ગયા–'રામરામ !' કંઠ-ગતપ્રાણ જીવ ભી ઇસ રામ–નામ કો બિના કષ્ટ કે હી કહ સકતા હૈ.'

"રામનામ-માન-દીપ ધરુ, જીહ દેહરી દ્વાર; તુલસી ભીતર બાહિરેં, જો ચાહસિ ઉંજિયાર."

ઔર કંઠાવરોધન હોનેપર ભી, 'मनसा स्मरन् मुच्यते' અર્થાત્ પ્રાણી ઇસ રામ–નામ કો મન સે સ્મરણ કરતે હી મુક્ત હોતા હૈ. યહી 'તારક મંત્ર હૈ' જિસે સ્વયં શંકર અંતસમય મેં કાશીવાસિયોં કો દેકર ઉનકી મુક્તિ કરતે હૈ. ભલા, ઇસ સીધે "રામ" નામ કી બાત તો દૂર રહે, શ્રીગુસાંઇજી લિખતે હૈ, કિ–

" ઉલટા નામ જપત જગ જાના, વાલ્મીકિ ભે બ્રહ્મસમાના."

અહા, વાલ્મીકિજી ભૂલકર 'મરા-મરા' જપતે થે, સો વહ ઉલટા નામ હી કુછ દિનોં મેં સીધા-અર્થાત્ "રામ-રામ" હો ગયા ! આજ ભી જિસકા જી ચાહે દસ પાંચ બાર શીઘ્રતા સે 'મરા–મરા' કહે ઔર દેખ લે, કિ વહ કિતની જલ્દી સીધા હોકર "રામ-રામ" બન જાતા હૈ!

યોં તો કિસી–ન–કિસી રૂપ મેં સારા સંસાર 'રામ' કો જાનતા-માનતા હૈ, પર ભારતવર્ષ કે હિંદૂ, વિશેષકર સનાતનધર્માવલમ્બી ઇસ રામરસ મેં પગે હુએ હૈં. ઉનમેં ભી એક બહુત બડા

ર્લજ્જતા કે કારણ હમ રોના ભી ભૂલ ગયે હૈં. ભગવન્! ઇતની નિષ્ઠુરતા ક્યોં ? અપને
મનુષ્યત્વ કી એક ચિનગારી ભી તો હમારે હૃદયોં મેં ડાલ દો, તાકિ યોગ્ય સંતાન કી તરહ
તુમ્હારા ભી મુખ ઉજ્જવલ કરેં ઔર તુમને તો આર્ય-જાતિ કે ફરેરે કો સિર્ફ લંકા મેં
ઉડાયા થા, હમ ઉસે સમસ્ત સંસાર મેં ઉડ્ડીયમાન કરેં-તુમને તો સિર્ફ નિષાદોં, ભીલોં,
બંદરોં ઇત્યાદિ કો અપને ઝંડે કે નીચે એકત્રિત કિયા થા. હમ સમસ્ત સંસાર ઔર સભી
જાતિયોં કો તુમ્હારે ઝંડે કે નીચે લે આયેં-સમસ્ત સંસાર કો આર્ય-ધર્મ ઔર સંસ્કૃતિ સે
અલંકૃત કરેં. ભગવન્! હમ સ્વર્ગ, મોક્ષ ઔર મુક્તિ, કિસી વસ્તુ કી કામના નહીં કરતે. [illegible]
હમારે હૃદયોં કો કેવલ જાતિ-પ્રેમ, સ્વધર્મપ્રેમ સે ભર દો. હમેં અપને હી સમાન વીરતા, ધીરતા
પ્રદાન કરો. એક શબ્દોં મેં ભગવન્! હમેં મનુષ્ય બનાઓ. બસ, મેરી યહી એક ચાહ, યહી એક
કામના હૈ. ક્યા તુમ મેરી પુકાર સુનોગે? ક્યા તુમ હમેં ઇચ્છિત વરપ્રદાન કરોગે? યદિ તુમને
ઇસ આહ કી પુકાર નહીં સુની, યદિ તુમ કાનોં મેં તેલ ડાલે સોયે રહે, તો હમ ભી કહે દેતે હૈં,
કિ હમ તો મરેંગે હી; કિંતુ સાથ-સાથ તુમ્હારા ભી નામ લેનેવાલા ઇસ સંસાર મેં કૌન
બચેગા-તુમ્હારા ભી ઇસ વસુન્ધરાપર કોઇ નિશાન બાકી ન રહ જાયેગા !

વીર લક્ષ્મણજી કે પ્રતિ સૂર્પનખા કી ચિઠ્ઠી

(લેખકઃ—**શ્રીયુત મનસુખા**—'**હિંદુપંચ**'ના તા. ૭-૪-૨૭ ના અંકમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત

માઇ ડિયર લૈક્સમૈન,

આપ કા બ્યૂટીફુલ ચેહરા ઉસ દિન શિકાર કે વક્ત દેખને કો મિલા થા, જબ આપ [illegible]
માઇસૂર-ટાઇગર કે પીછે હવા કે માફિક દૌડે જા રહે થે. હલ્લો ! મુઝકો બડી ખુશી હુઇ, કિ આ[illegible]
ઇસ જંગલ મેં આયે હૈં. સચ જાનિયે, મૈં અભીતક અન-મૈરીડ હૂં, ઔર આપપર મેરી તબિય[illegible]
મચલ પડી હૈ. હમારે મુલ્ક મેં ઐસા હી રવાજ હૈ, કિ જો નૌજવાન ઔરત જિસ કિસી મર્દ કે
હાથ પકડ કર કોર્ટશિપ કા ઇનવીટશન દેતી હૈ, વહ ઉસ કો મંજૂર કરના હી પડતા હૈ.

લેકિન નહીં, આપ કિસી અનજાન મુલ્ક કા આડમી માલૂમ પડતા હૈ, ઇસલિયે મૈં આપ[illegible]
ફૈમિલી કે મુતલ્લિક કુછ ઇનફારમેશન દે દેના મુનાસિબ સમઝતી હૂં. હિજ મૈજિસ્ટી ગ્ર[illegible]
દિ આપ્રેશર કી મૈં યંગર સિસ્ટર હૂં, ઇસલિયે મેરા બર્થ રાયલ-ફૅમિલી મેં હુઆ હૈ. આજકલ
અપને ભાઇ હિજ રાયલ હાઇનેસ ખેર-ડ્યૂ-સેન ઔર પ્રિન્સ ટ્રિ-શિરા કે સાથ આબહવા ત[illegible]
કરને કે વાસ્તે વહાં આયી હૂં. મેરી શાદી કે વાસ્તે બહુતેરે પ્રિન્સ ઘૂમતે-ફિરતે હૈં. [illegible]
ઉનકી નામાકૂલ સૂરતેં મુઝકો પસંદ નહીં. લંકા મેં મુઝસે જ્યાદા બ્યૂટીફુલ ઔર
લેડી નહીં હૈ. ઇસ લિયે, આપ કો કિસી બાત કી શિકાયત રખને કા મૌકા નહીં દિયા
સકતા. ઈસ લેટર કો આપ કોર્ટશિપ કા પૈગામ સમઝિયે. યહ અપની તકદીર સમઝિયે;
મૈં લેડી હોકર, આપ કો યહ લવ-લેટર લિખ રહી હૂં. મૈં ક્યા કરૂં ? મેરા દિલ માઉ[illegible]
એવરેસ્ટ કી ઉંચાઇ સે ઉછલ રહા હૈ. લેકિન, આપ કો શાદી કરને કે બાદ, અપને
ઔર સિસ્ટર-ઇન-લા સે અલગ હોકર મેરે સાથ બંગલે મેં રહના પડેગા. ઔર દૂસરી
યહ હોગી, કિ આયન્દાસે આપ કો અપના ડ્રેસ ભી ચેન્જ કરના પડેગા. યહ ધોતી
કાછની છોડકર ફુલ ડ્રેસ સાહબ કે માફિક પહિનના પડેગા ! હમારે મુલ્ક મેં મર્દોં કો [illegible]
નેકેડ રહને કી સખ્ત મના હી હૈ. ઈસિ શાદી કે બાસ્તે હમને તુમ્હારે લિયે વ્હાઇટ-વે-
લૉ કે યહાં એક બઢિયા પંપ-શૂ કા આર્ડર ભેજ દિયા હૈ. લૉર્ડ-એંડ આસ્કિવથ કા ટ્રાવલિંગ [illegible]
આપ કે પાસ આજ દો પહર કો આયેગા. ઉસ કો અપને ડ્રેસ કા માપ દે દેના પડેગા. [illegible]
બહુત કમ હૈ, ઇસલિયે હમને અર્જેંટ આર્ડર દેકર સ્પેશલ ચાર્જેસ દેના બોલા હૈ.

હમારી આખિરી શર્ત્ત યહ હૈ, કિ અકસર હમ લોગ પહાડ પર જાતા હૈ. ઉસ વક્ત [illegible]
કો યહાં બંગલે કી હિફાજત કે વાસ્તે રહના પડેગા. દુસરી બાત યહ, કિ હમને રાયલ-ફૅ[illegible]
મેં બર્થ લિયા હૈ, ઇસલિયે અકસર બડે-બડે સરદારોં કે યહાં દાવત ઔર ડાન્સ મેં ભી [illegible]
પડતા હૈ. ઇસ વાસ્તે આપ કો હમારે પર્સનલ મામલે મેં કોઇ ઇન્ટર-ફ્યિર નહીં કરના [illegible]

તીસરી વાત યહ, કિ હમ આપ કી સિસ્ટર-ઇન-લૉ સીટા (નામ કૈસા ભદ્દા હૈ) કો નહીં દેખતે સકતા. આપ કા એલ્ડર બ્રદર રામ ભી કુછ હૅંડસમ નહીં હૈ. ઇસ વાસ્તે ઉન દોનોં બાયકાટ કરના પડેગા. મૈરિજ-સેરિમની કે વક્ત આપ કો હમારે સાથ નાચના પડેગા; ઇસ સ્તે આજ શામ સે, આપકો હમસે ઇસકા લેસન લેના પડેગા. અગર ડાન્સિંગ મેં, આપ કા-બાબ નહીં હુઆ તો હમારા ડિસ-ગ્રેસ હોને સકતા હૈ.

માઇ ડિયર, હમ કી પૂરી ઉમ્મેદ હૈ, રાદર આઈ એમ ક્વાઇટ શ્યોર આફ ઇટ, દૅટ, આપ મેરા ઇનવિટેશન, મંજૂર કરેંગે. બાકી વાત શામ કો. જ્વાય-વિલા કી ઘની ઝાડિયોં કે પાસ મૈં ખડી રહૂંગી, જરૂર તશરીફ લાઇયેગા.

સિર્ફ આપ કી—હર રાયલ હાઇનેસ, સૂર્પનખા એચ૦ બી૦ એ૦, શી૦ વાઇ૦ જેડ૦
રાયલ કૅંપ (દંડકારણ્ય)

રામ—નામ

(લે૦—શ્રીયુત પંડિત કિશોરીલાલજી ગોસ્વામી "હિંદુપંચ" તા. ૭-૪-૧૯૨૭ના અંકમાંથી)

" आपदामपहन्तारं दातारं सर्वसंपदाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं भूया भूयो नमाम्यहम् ॥

ઇસ રસમય રામ—નામ કી મહિમા કો યોગીરાજ શંકર ને શ્રીમુખ સે કહા હૈ, શેષ ને સહસ્ર-મુખ સે ગાયા હૈ, બ્રહ્મા ને ચતુર્મુખ સે સુનાયા હૈ, ઔર સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન ને લક્ષ્મી કો નિજ મુખ સે બતાયા હૈ, કિ:—

" रामरामेति रामेति रमे ! रामे ! मनोरमे ! सहस्रनामतत्तुल्यं 'रामनाम' वरानने ॥"

અહા ! ઇસ વૈજ્ઞાનિક શબ્દ 'રામ' કો વૈયાકરણ-કેસરી મહામુનિ પાણિનિ ને 'रमु-क्रीडायाम्' ઇસ ધાતુ સે સિદ્ધ કર યહ અર્થ દરસાયા હૈ, કિ रमन्ते योगिनो यस्मिन्" અર્થાત્ જો યોગિયોં કે મનોવિનોદ કા સાર પદાર્થ હૈ! સચ હૈ, જિન્હેં સંસ્કૃત-વ્યાકરણ કા કુછ ભી જ્ઞાન હૈ ઔર જો વર્ણોં (અક્ષરોં) કે ઉચ્ચારણ કે 'સ્થાન-પ્રયત્ન' કે જ્ઞાતા હૈં, વે ઇસ બાત કો ભલી ભાંતિ સમઝ સકતે હૈં, કિ ઇસ ' રામ ' શબ્દ કા ઉચ્ચારણ કરને મેં 'જીભ' કો જરા ભી કષ્ટ નહીં હોતા. જરાસી 'જીભ' હિલી કી "રા" નિકલા ઔર તનિક ' ઓઠ ' મિલકર બિલગે, કિ 'મ' બન ગયા; ઔર વિના કિસી કષ્ટ કે 'રામ' નામ કા ઉચ્ચારણ સુખપૂર્વક હો ગયા. ઐસા મંગલમય નામ દૂસરા હૈ કૌન ? ઔર ઇતના વ્યાપક હી કૌન હૈ ? બાબા તુલસીદાસને ખૂબ હી જાંચ-પડતાલ કે બાદ યહ સિદ્ધ કિયા હૈ, કિ—

" ભાવ કુભાવ અનખ આલસહૂં, નામ લેત મંગલ દિસિ દસહૂં."

સચ હૈ, લોગ આપસ મેં મિલતે હી "રામરામ" કરતે હૈં. સ્ત્રિયાઁ ભી પરસ્પર ભેંટતે હી " રામરામ " કહતી હૈં. કિસી કા કોઇ કષ્ટ સુના કિ, ચટ મુંહ સે નિકલ ગયા—'રામરામ !' કંઠાગતપ્રાણ જીવ ભી ઇસ રામ—નામ કો બિના કષ્ટ કે હી કહ સકતા હૈ.'

"રામનામ-માન-દીપ ધરુ, જીહ દેહરી દ્વાર; તુલસી ભીતર બાહિરેં, જો ચાહસિ ઉંજિયાર."

ઔર કંઠાવરોધન હોનેપર ભી, 'मनसा स्मरन् मुच्यते' અર્થાત્ પ્રાણી ઇસ રામ-નામ કો મન મેં સ્મરણ કરતે હી મુક્ત હોતા હૈ. યહી 'તારક મંત્ર હૈ' જિસે સ્વયં શંકર અંતસમય મેં કાશીવાસિયોં કો દેકર ઉનકી મુક્તિ કરતે હૈ. ભલા, ઇસ સીધે "રામ" નામ કી બાત તો દૂર રહે, શ્રીગુસાંઇજી લિખતે હૈ, કિ—

" ઉલટા નામ જપત જગ જાના, વાલ્મીકિ ભે બ્રહ્મસમાના."

અહા, વાલ્મીકિજી ભૂલકર 'મરા-મરા' જપતે થે, સો વહ ઉલટા નામ હી કુછ દિનોં મેં સીધા-અર્થાત્ "રામ-રામ" હો ગયા ! આજ ભી જિસકા જી ચાહે દસ પાંચ બાર શીઘ્રતા સે 'મરા-મરા' કહે ઔર દેખ લે, કિ વહ કિતની જલ્દી સીધા હોકર "રામ-રામ" બન જાતા હૈ!

યોં તો કિસી-ન-કિસી રૂપ મેં સારા સંસાર 'રામ' કો જાનતા-માનતા હૈ, પર ભારતવર્ષ કે હિંદૂ, વિશેષકર સનાતનધર્માવલમ્બી ઇસ રામરસ મેં પગે હુએ હૈં. ઉનમેં ભી એક બહુત બડા

દલ વહ હૈ, જો અનન્ય-રામોપાસક હૈ.

ઇસ રામ-નામ કી મહિમા સર્વપ્રથમ મહર્ષિ શ્રીવાલ્મીકિ મહામુનિને ઘોષિત કી, જિન આદિકાવ્ય "વાલ્મીકિ રામાયણ હૈ" જિસે રચકર વે અમરકવિ સંસાર કે 'આદિકવિ' કે સમુન્ન[illegible] સિંહાસનપર સમાસીન હુએ. ફિર શ્રીશંકર ભગવાનને 'અધ્યાત્મ-રામાયણ' કહી ઔર કવિ[illegible] કુલગુરુ ગોસ્વામી તુલસીદાસ ને તો સારે સંસાર કો અપને અનૂઠે કાવ્યામૃત કા રસાસ્વાદન કી[illegible] છોડા. ઇસ સમય સસાગરા પૃથ્વી મેં કૌન ઐસા સુહૃદય હૈ, જો તુલસી કી સુંદર ઔર સ[illegible] કવિતા કા કોયલ નહીં?

મહાત્મા કબીરદાસ કહતે હૈં:-

'રામ કહત કોઢી તરત, જાકે તન નહીં ચામ; ખાલી જિભિયા પાંઇકે, કયોં ન ભજસિ સિ[illegible].

ભક્ત દાદૂદયાલ કહતે હૈં:—

"રામ રામ કહતે રહૌ, જબ લગિ ઘટ મેં પ્રાન; કબહુ તો દીનદયાલ કે, ભનક પરેગી [illegible]"

મુસલમાન-કુલ-દીપક, મહાકવિ રહીમ ખાનખાના કહતે હૈં:—

"ધૂરિ ઉડાવત સીસ પૈ, કહુ રહીમ કેહિ કાજ; જિહિ રજ ઋષિપત્ની તરી, તિહિ ઢૂંઢત ગજરાજ."

મુસલમાન મહાકવિ મૌલાના 'નજીર' ગાતે હૈં,—

'રામ' કહને કી મઝા, જિસ કી જબાંપર આ ગયા, મુક્તજીવન હો ગયા, ચારોં પદારથ પા ગયા.'

'ઠુમરી' કે આદ્યાચાર્ય ઔર લખનૌ કે મશહૂર બાદશાહ વાજિદઅલીશાહ કી યહ ઠુમરી હૈ:

(રાગ ખમ્માચ)

'રામ લખન ફુલન બીનત લખિ, જાન, જાનકી રીઝિ ગઇ,
પહિરાવત જૈમાલ રામ કો, રાજમંડલી ખીઝિ ગઇ;
પરસુરામ કી આજ સભી, મનમાની મનસા સિઝિ ગઇ,
વાજિદઅલી સુનુ મેરી અલી, રાવન કી મહિમા છીઝિ ગઇ.'

કહાંતક ગિનાવેં, હિંદુ તો કયા; અનેકાનેક મુસલમાન કવિયોં ને ભી રામનામ કી મહિમા ગાયી હૈ. સુના હૈ, એક મુસલમાન કવિને તુલસીકૃત રામાયણ કો શેરો મેં કહા હૈ, જો લખનઉ મેં છપ ભી ગયી હૈ.

ભારત કે સુપ્રસિદ્ધ યવન-સમ્રાટ્ શાહજહાં કે જ્યેષ્ઠ પુત્ર શાહજાદા દારાશિકોહ ને [illegible] કે સાથ-સાથ વાલ્મીકિ રામાયણ કા ભી અનુવાદ (ફારસી કે છંદોં—શેરોં મેં) ફારસી ભાષા મેં કરાયા થા. કાશી કે ક્વીન્સ કૉલેજ કે પ્રિન્સિપાલ સ્વનામધન્ય મહાત્મા ગ્રાઉસ સાહબ ને વાલ્મીકિ રામાયણ કા છંદોબદ્ધ અનુવાદ અંગરેજી મેં રચકર છપાયા થા. વહ અંગરેજી અનુવાદ યત્રતત્ર ઉપલબ્ધ હોતા હૈ.

યહ સબ કુછ હૈ, પર ઇસ મહતી રામનામ કી મહિમા કે વિશ્વવ્યાપી પ્રચાર કા [illegible] શ્રેય મહાકવિ તુલસીદાસ કો હી હૈ. મહાત્મા મૈકસમૂલર સાહબને વાલ્મીકિ રામાયણ કા તુ[illegible] નાત્મક આલોચન કરકે યહ સિદ્ધ કિયા હૈ કિ, રામ કી રામતા દરસાને મેં તુલસીદાસ વાલ્મીકિ[illegible] બહુત ઉંચે પહુંચ ગયે હૈં.

એક દૂસરે પાદરી સાહબ ને અકુલાકર યહ 'સત્ય' કહ ડાલા હૈ કિ,—'તુલસીકૃત રામા[illegible] કા પ્રચાર બાઇબલ સે કમ નહીં હૈ.'

અસ્તુ. યદિ રામ-નામ કી મહિમા ગાયી જાયેગી, તો કલ્પાન્ત-પર્યંત ભી વહ સમાપ્ત [illegible] હોગી; કયોં કિ—'રામ ન સકહિં રામ ગુન ગાઇ.' અતએવ અબ હમ યહાં સંક્ષેપ મેં [illegible] પંક્તિયાં લિખકર ઇસ છોટે સે પ્રબંધ કો સમાપ્ત કરેંગે.

સંસર્ગ-દોષ સે 'રામ' નામ મેં ભી કુછ દોષ આ ગયા હૈ. વહ યહ હૈ, કિ યદ્યપિ ધર્મ[illegible] હિંદુ 'રામ'-નામ કો 'સત્ય' માનતે હૈં, કિન્તુ યદિ કોઇ આદમી કીસિ મંગલ-કાર્ય મેં [illegible] નામ-સત્ય-હૈ' ઐસા કહ દે, તો લોગોં કો બહુત હી બુરા ઔર અશુભ માલૂમ હોગા ઔર [illegible] આદમી ઉસ મંગલ-સ્થાન સે અપમાનપૂર્વક નિકાલ બાહર કિયા જાયેગા. ઉસ બેચારે કે [illegible] ઐસા બુરા વર્તાવ કયોં કિયા જાયેગા? ઇસ કા સીધા-સાદા ઉત્તર યહી હૈ, કિ વહ [illegible] અર્થાત્ "રામનામ સત્ય હૈ" કેવલ શવયાત્રા કે સમય હી લોગો કે મુખ સે ઉચ્ચારિત [illegible] અન્ય સમય નહીં; મગર મુર્દે કો 'રામ'-નામ સુનાને સે કયા લાભ હૈ? ઇસ પર [illegible]

ં'ત્ર' મેં એક શ્લોક યહાં લિખ દિયા જાતા હૈ:-

'શિવે ! શવે ન સઞ્ચારો, [illegible] કસ્યચિત્। [illegible] રામનામ જપો વરમ્॥'

શ્રી શંકર ભગવાન પાર્વતી સે કહતે હૈં—'હે શિવે ! શવ (મુર્દે) કે શરીર મેં કોઈ પ્રેત ન ઘુસ જાવે, ઇસલિયે જબતક વહ મુર્દા જલાકર ભસ્મ ન કર દિયા જાવે, તબતક 'રામ' નામ કા જપ કરના ઉત્તમ હૈ.

ઇસી કારણ લોગ કિસી વ્યક્તિ કે પ્રાણાન્ત હોને કે પહલે મેં હી ઉસે "રામ"-નામ સુનાને લગતે હૈં ઔર 'રામ'-નામ કા ઉચ્ચારણ કરતે હુએ શવ કો શ્મશાન મેં લે જાકર ફૂંક દેતે હૈં. યદિ ઐસા ન હો, તો શવ-શરીર મેં કોઇ પ્રેત અજ્ઞાતરૂપ સે ઘુસ જાતા ઔર ઉસકી ' અંત્યેષ્ટિ'-ક્રિયા મેં બખેડે વિઘ્ન ઉપસ્થિત કર ઉસ મૃત વ્યક્તિ કો અપને આધીન કર કે પ્રેત-યોનિ મેં લે જાતા હૈ. ઇસી કારણ લોગ ઉસ સમય 'રામનામ સત્ય હૈ'—યહ વાક્ય કહતે હૈં, જો દૂસરે અવસરપર ઇસી રૂપ મેં નહીં કહા જાતા. ઇતના કહને કા તાત્પર્ય યહી હૈ, કિ રામ-નામ પરમ મંગલમય હૈ ઔર ઇસસે ઘોરાતિઘોર પ્રેત-બાધા દૂર હોતી હૈ. યહ પ્રાયઃ દેખા જાતા હૈ, કિ કિસી બાલક કો યદિ 'પ્રેતબાધા' હોતી હૈ, તો "રામરક્ષા"—મંત્ર પઢકર ઝાડ દેને સે વહ તત્કાલ દૂર હો જાતી હૈ; ક્યોંકિ "રામ"-નામ કે સુનતે હી ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, ડાકિની, શાકિની, બ્રહ્મરાક્ષસ આદિ અપયોનિજ જીવ ભયભીત હોકર પલાયન કર જાતે હૈં. ઉપર્યુક્ત તંત્ર મેં, પ્રેતસાધન-પ્રકરણ મેં એક સ્થલપર કહા હૈ,—

"शवसाधनवेलायां रामनाम विवर्जयेत् "

અર્થાત્ યદિ કોઇ કાપાલિક (કૌલ) સાધક શ્મશાન મેં જાકર અથવા નિજ નિવાસ-સ્થાન મેં હી પ્રેતસાધન કરતા હો ઔર વહાં કોઇ 'રામ' નામ કહને લગે, તો ઉસ સાધક કી સારી ક્રિયા અસિદ્ધ રદ્દ જાયેગી, ક્યોં કિ 'રામ' નામ સુનતે હી ભૂત, પ્રેત, પિશાચ આદિ અપ-દેવતા ભયભીત હોકર પલાયન કર જાતે હૈં.

અતએવ, ઇન સબ બાતોં સે યહી સિદ્ધાંત હોતા હૈ, કિ 'રામ' નામ ત્રિકાલ મેં સત્ય, પવિત્ર, પાવન ઔર મુક્તિપ્રદ હૈ. હમારા તો ઐસા હી દૃઢ નિશ્ચય હૈ.

ઐસે ભી હિંદુ હૈં, બલ્કિ સનાતન ધર્મ કી દુમ લગાયે હુએ અધમ હિંદુ હૈ, જો 'રામ' નામ સે ઘોર વિદ્વેષ રખતે હૈં.ઐસે આસુર જનોં કે લિયે ગીતા મેં શ્રીભગવાનને સ્પષ્ટ કહ દિયા હૈ કિ:-

"तानहं द्विपतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान्। क्षिपाम्यजस्रमशुभा—नासुरीष्वेव योनिषु॥

અર્થ—" હમ ઉન નરાધમ, ક્રૂર દ્વેષી આસુર જીવોં કો સંસાર મેં બરાબર અશુભ ઔર આસુરી યોનિ મેં હી ફેંકા કરતે હૈ.'યહ તો શ્રીભગવાન કા કથન હૈ ઔર હમારા યહ કહના હૈ કિ:-

કવિત્ત

"નિપટ નિકામ, કામ કાને નિસિજ્ઞામ ઐસો, બામ કો ગુલામ હૈ અગોરે ધન-ધામ કો.
નામ કો નસાવૈ, બદનામ યોં કહાવૈ ગુન— ગ્રામ કો મિટાવૈ માલ મારત કુદામ કો.
દેવ-પિત્ર-વિપ્ર કે ન નામ કહૂઁ દાન દેત, મરે પૈ મિલૈં ના ચામ એક હૂ છદામ કો.
સુકવિ કિશોરીલાલ ભાખત હમારે જાન, રામ કો ન જાને તાકોં જાનિયે હરામ કો."

અતએવ 'રામ' કો પ્રણામકર ઔર 'પંચદેવતા' સે 'રામરામ' કર હમ ભી ઇસ છોટે સે નિબંધ કો અબ સમાપ્ત કરતે હૈં.

रामाय रामचंद्राय रामभद्राय वेधसे, रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ॥

શંબુકવધ

(એકાંકી નાટક લે:–પં૦ રાધામોહન 'કાવ્યતીર્થ' "હિંદુપંચ" તા. ૭-૪-૧૯૨૭ના અંકમાંથી)

પહલા દૃશ્ય (સ્થાન–સરયૂ કે કિનારે રાજોદ્યાન)

(શ્રીરામચંદ્ર કા પ્રવેશ)

રામઃ—જીવન ભાર હો ગયા. રાજપુરી રાક્ષસી કી તરહ મુંહ ફાડે મુઝે ખાને કો દૌડતી હૈ. અહોરાત્ર હૃદય મેં હાહાકાર મચા રહતા હૈ. જાનકી કે સાથ હી માનોં મેરે જીવન કે સભી સુખોંને મુઝસે સદા કે લિયે બિદાઇ લે લી.

(મંત્રી કા પ્રવેશ)

કયોં મંત્રી! કયા સમાચાર હૈ?

મંત્રીઃ—મહારાજા! કયા બતાઊં? ચારોં ઓર અનાવૃષ્ટિ કે મારે પ્રજા ત્રાહિત્રાહિ પુકાર રહી હૈ. લોગ અન્ન બિના મર રહે હૈં.

રામઃ—મંત્રી! ન માલૂમ મૈંને કૌન ઐસા અધર્મ કિયા હૈ, જિસસે મેરી પ્યારી પ્રજા કો ઇન દિનોં ઐસે-ઐસે કષ્ટ ભોગને પડ રહે હૈં. અચ્છા, તુમ સર્વત્ર ચતુર મનુષ્યોં કો ભેજકર અકાલ-પીડતોં કો સહાયતા પહુંચાને કા કામ જારી કર દો. જિતના ભી ખર્ચ હો સકે, દિલ ખોલ કર કરો–પ્રજા કો કષ્ટ મત પાને દો.

મંત્રીઃ–જૈસી આજ્ઞા મહારાજ કી. મૈં અભી ઇસકા પ્રબંધ કરતા હું. (પ્રસ્થાન)

રામઃ—રાજ્ય! પ્રજાપાલન! કુછ હંસી-ખેલ નહીં હૈ. ન માલૂમ કયોં, લોગ લાલચ-ભરે લોચનોં સે સિંહાસન કી ઓર દેખા કરતે હૈ. યહ નહીં સોચતે, કિ યહ ફૂલોં સે નહીં, કાંટોં સે ભરા હૈ. ઇસ રાજ્ય ઔર શાસન કો લેકર મૈંને તો અપના સર્વસ્વ હી નષ્ટ કર ડાલા, પ્રજા કો પ્રસન્ન રખને કે હી લિયે મૈંને અપની દેવી સી જાનકી કો જંગલ મેં ભેજ દિયા–અપને પ્રાણોંપર આપ હી વજ્ર-પ્રહાર કર લિયા; પરંતુ હાય! ઇતનેપર ભી નિષ્ઠુર વિધાતા કો દયા નહીં આતી. વહ મેરી સહસ્ર-સહસ્ર પ્રજા કે નાશપર તુલા હુઆ હૈ. રાજ્ય મેં ચારોં ઓર અનાવૃષ્ટિ કે ભારે ભીષણ હાહાકાર મચા હુઆ હૈ. અબ મૈં કયા કરૂં? મેરે પાસ ઔર કૌન સી અતુલનીય નિધિ રખી હૈ, જિસે દેકર મૈં પ્રજા કો ઇસ કષ્ટ સે બચાઊં?

(દ્વારપાલ કા પ્રવેશ)

દ્વારપાલઃ—મહારાજ! એક બ્રાહ્મણ આપ સે મિલને આયે હૈં. પૂરે પાગલ માલૂમ હોતે હૈં. આજ્ઞા હો તો ઉન્હે લિવા લાઊં, નહીં તો વે ધક્કામુક્કી કરને કો તૈયાર હૈ—કિસી કે રોકે રુકને વાલે નહીં માલૂમ પડતે.

રામઃ—જાઓ, ઉન્હેં બડે આદર સે તુરત લે આઓ.

(દ્વારપાલ કા જાના)

ન માલૂમ યે બ્રાહ્મણ કૌન હૈ. ઇસ સમય ન જાને કયા સંદેસા લે આયે હૈં!

(બ્રાહ્મણ કા પ્રવેશ)

બ્રાહ્મણઃ–મહારાજ! મેરા જવાન બેટા મર ગયા! મુઝ બૂઢે કી જિંદગી કા સહારા છિન ગયા. મહારાજ! ઐસા કયોં હુઆ? આપ કે રાજ્ય મેં અકાલ મૃત્યુ કયોંકર હુઇ? સૂર્યવંશીય કિસી રાજા કે રાજ્ય મેં ઐસા નહીં હુઆ. આપકે હી શાસન મેં ઐસા અનર્થ કયોંકર હુઆ? મેરે પુત્ર કી અકાલ મૃત્યુ કે લિયે આપ હી ઉત્તરદાયી હૈં.

રામઃ—બ્રાહ્મણ–દેવતા! આપકો નહીં માલૂમ, મૈંને પ્રજા કે લિયે અપને હાથોં અપના કલેજા કાટકર ફેંક દિયા હૈ. કયા ઉસકી યહી ઇનામ હૈ?

બ્રાહ્મણઃ—મહારાજ! યદિ આપ અકાલ–મૃત્યુ કો નહીં રોક સકતે, તો ફિર કયો સિંહાસન પર બૈઠે? કેવલ અપની સ્ત્રી કો નિકાલકર જંગલ મેં ભેજ દિયા, બસ યહી બહુત બડા પ્રજા-રંજન હો ગયા? આપ નહીં જાનતે, પ્રજાનુરંજન બડી ભારી સાધના હૈ. મહારાજ! પતા લગાઇયે, યા તો આપને હી કોઇ બહુત બડા પાપ કિયા હૈ યા આપકે રાજ્ય મેં હી કહીં ઘોર પાપાચાર હો

રહા હૈ. ઇસીલિયે આજ મેરા પ્યારા લાલ લૂટ ગયા.

રામઃ—અચ્છા, દયા કર કે મેરા આતિથ્ય ગ્રહણ કીજિયે. મૈં ઇસકા પતા લગાકર શીઘ્ર વિચાર કરૂંગા.

બ્રાહ્મણઃ—મૈં તુમ જૈસે અનાચારી રાજા કે ઘર અતિથિ હોકર નહીં રહ સકતા.(પ્રસ્થાન)

રામઃ—બ્રાહ્મણ ને બિલકુલ હી સચ્ચી બાત કહી હૈ. મૈં સચમુચ હી બહુત બડા પાપી હૂં. મૈંને બિના અપરાધ કે હી અપની સતી-સાધ્વી સહધર્મિણી સીતા કો ત્યાગ દિયા હૈ.અપને સૌભાગ્ય કો આપ હી અપને પૈરોં સે રૌંદ ડાલા હૈ. (વસિષ્ઠ કા પ્રવેશ)

વસિષ્ઠઃ—રામ !

રામઃ—ગુરુદેવ ! મૈં બડા પાપી હૂં. મેરે હી પાપોં કે કારણ આજ મેરે રાજ્ય મેં ઘોર અનર્થ હો રહે હૈં.બેચારે બ્રાહ્મણ કા જવાન બેટા મર ગયા.અબ આપ હી કહેં, મૈં ઇસકા ક્યા પ્રાયશ્ચિત્ત કરૂં ! યદિ મેરે છૂતે-છૂ આગ મેં જલ જાને મેં ભી પ્રજા કી ભલાઇ હો,તો મૈં સહર્ષ વૈસા કરને કો તૈયાર હૂં.

વસિષ્ઠઃ—પ્યારે રામ! તુમ ક્યોં વ્યર્થ હી મન-હી-મન પછતાતે હો ! ન તો તુમ પાપી હો, ન દુરાચારી. તુમ કર્તવ્યના પાલન કરનેવાલે, સત્ય કે સેવક હો-તુમ્હેં તો પાપ છૂ ભી નહીં સકતા. મૈં ઇન સબ અનાર્થોં કા કારણ તુમ્હેં બતલાતા હૂં. મુઝસે ગોદાવરીતીરનિવાસી કુછ મહર્ષિયોંને કહા હૈ, કિ વહાં શંબુક નામક કિસી શૂદ્ર ને અપના કામ છોડકર બ્રાહ્મણોં કા કામ અપના લિયા હૈ ઔર યાગ-યજ્ઞ કર રહા હૈ. ઇસીલિયે આજ રાજ્ય મેં યે સબ ઉપદ્રવ હો રહે હૈં. વહ વર્ણાશ્રમ-ધર્મ કા વિરોધી દંડકારણ્ય મેં છિપા હુઆ યજ્ઞ કર રહા હૈ. ઉસને સમાજ કી શૃંખલા તોડ દી હૈ. વહ પૂરા-પૂરા દંડ પાને યોગ્ય હૈ. તુમ રાજા હો; જાકર ઉસે દંડ દો, બસ સારા અમંગલ દૂર હો જાયેગા.

રામઃ—ગુરુદેવ! શંબુક કા અપરાધ મેરી સમઝ મેં નહીં આયા ! બેચારા એક કોને મેં બૈઠા હુઆ જપ-યજ્ઞ કર રહા હૈ, ઉસસે બ્રાહ્મણ કા બેટા ક્યોંકર મર ગયા ! મૈં તો ઉસ નિર્દોષ કો કુછ ભી દંડ દેના નહીં ચાહતા. ઉસ બેચારે કા કોઈ અપરાધ નહીં હૈ. વહ બ્રાહ્મણ-બાલક મેરે હી પાપોં કે કારણ મરા હૈ. મૈં હી ઇસ પાપ કા પ્રાયશ્ચિત્ત કરૂંગા.

વસિષ્ઠઃ—રામ ! મૈં તુમ કો યહ બતલા દેના ચાહતા હૂં,કિ તુમ્હારા કોઇ અપરાધ નહીં હૈ. સારા અપરાધ ઇસ વર્ણાશ્રમધર્મ કે વિરોધી,સમાજ કે નિયમ કો ભંગ કરનેવાલે, ધર્મદ્રોહી શંબુક કા હી હૈ. શાસ્ત્ર યહી બતલાતે હૈં, ઋષિ-મુનિ ઐસા હી કહતે હૈં. શંબુક કો દંડ દેકર તુમ ધર્મ કી સ્થાપના કરો.

રામઃ—અચ્છા, મૈં ભલીભાંતિ વિચાર કર કે યદિ ઉસે અપરાધી સમઝુંગા, તો અવશ્ય હી દંડ દૂંગા.

(દ્વારપાલ કા આના)

દ્વારપાલઃ—મહારાજ! યમુના કે તીરપર રહનેવાલે, ઋષિ-મુનિ લવણ નામક રાક્ષસ સે સતાયે જાકર આપ કે પાસ શરણ લેને આયે હૈં.

રામઃ—જાઓ, શીઘ્ર હી શત્રુઘ્ન કો રાજદરબાર મેં આને કે લિયે કહો.

(દ્વારપાલ કા જાના)

જિધર દેખો ઉધર હી અત્યાચાર, અનાચાર, વ્યભિચાર, અશાન્તિ, ઉપદ્રવ, વિઘ્ન-બાધા, વિપત્તિ ઔર ઉચ્છૃંખલતા ફૈલી હુઇ હૈ ! મૈંને ક્યા ખાક પ્રજાપાલન કિયા ! ગુરુદેવ ! ચલિયે, મૈં શત્રુઘ્ન કો લવણ કે સંહાર કે નિમિત્ત શીઘ્ર હી પ્રસ્થાન કરને કો કહ દૂં.

(રામ ઔર વસિષ્ઠ કા જાના)

દૂસરા દૃશ્ય (સ્થાન-દંડકારણ્ય)

(રામ ઔર લક્ષ્મણ કા પ્રવેશ)

રામઃ—લક્ષ્મણ ! યહી વહ પંચવટી હૈ, જહાં પિતા કે વચન કો પૂરા કરને કે લિયે હમ લોગોં ને અપને પ્રથમ યૌવન કે કિતને હી દિન જંગલ મેં મંગલ મનાતે હુએ બિતાયે થે. ઇસકે

સાથ હજારોં-લાખોં સ્મૃતિયાં જુડી હુઇ હૈં. ઉસ સમય હમ વનવાસી હોતે હુએ ભી સુખી
આજ અયોધ્યા કે સિંહાસનપર બૈઠકર ભી મુઝે વહ સુખ નહીં હૈ. મેરે જીવન મેં માનોં
ધધક રહા હૈ. સ્મૃતિ કા વૃશ્ચિક-દંશ ને મુઝે નિત્ય, પ્રતિક્ષણ કાટ-કાટકર રાજયક્ષ્મા કે રોગી કી
ભાંતિ પ્રતિપલ મૃત્યુ કે નિકટ પહુંચા રહા હૈ. સુખ ગયા, શાન્તિ ગયી; રહ ગયા કેવલ સ્મરણ-
કેવલ ઉન પિછલે દિનોં કી યાદ!

લક્ષ્મણઃ—આર્યપુત્ર! જો સુખ ફિર કભી લૌટકર નહીં આતા, ઉસ કે લિયે હૃદય ઇસી પ્રકાર
અધીર હોતા રહતા હૈ—

રામઃ—લક્ષ્મણ! પુણ્ય-સલિલા ગોદાવરી સે પવિત્ર કી હુઇ યહી વહ પંચવટી હૈ, જો જનક-
નંદિની કે ચરણોં કે સ્પર્શ સે પરમ તીર્થ બન ગયી હૈ. ઇસ ભૂમિ કી મિટ્ટી કા એક-એક કણ
મુઝે પ્યારા હૈ; ક્યોં કિ ઇસ કે સાથ જાનકી કે ચરણોં કી રજ કા સંબંધ હૈ. આઓ, ભાઇ!
આજ ઇસ મૃત્તિકા કો શરીર મેં લગાકર મૈં અપની અંગજ્વાલા શાંત કરૂં. (અંગમેં મિટ્ટી લગાતે હૈં)

લક્ષ્મણઃ—આર્યપુત્ર! વહ દેખિયે, વહી પ્રસ્રવણ-ગિરિ હૈ. કિસ તરહ ગર્વ સે આકાશ મેં
સિર ઉઠાયે ખડા હૈ. ઉસકે નીચે ગોદાવરી કલકલ-ધ્વનિ કરતી હુઇ પ્રવાહિત હો રહી હૈ. ચલિયે
વહીં મેરા પરમ પ્રિય સીતા-તીર્થ હૈ. વહાં ચલિયે.

રામઃ—ચલો, ભાઇ! વહીં ગોદાવરી સે મૈં સીતા-હરણ કી વહ દુઃખદાયની કહાની સુનૂંગા.
ઓહ! ઉસ દુષ્ટ પાપી રાવણ ને જબ જાનકી કો હરણ કર લિયા થા, તબ ગોદાવરી કી ધારા મેં
હમ દોનોં ભાઇયોં ને અપની આંખોં કી અશ્રુધારા મિલાકર ઉસે પૂરી ત્રિવેણી બના દિયા થા. ભાઇ!
આજ વહ રાવણ નહીં હૈ; પરંતુ મૈંને અપને-આપ હી અપની ઉસ અમૂલ્ય નિધિ કા વિસર્જન
કર દિયા હૈ.

લક્ષ્મણઃ—આર્યપુત્ર! આપ અધીર ન હોં. આપને જો કુછ કિયા હૈ, વહ કર્તવ્ય કે અનુરોધ
સે, રાજધર્મ કી રક્ષા કે લિયે કિયા હૈ. અભી તો આપ એક ઔર નીરસ ઔર કઠોર કર્તવ્ય-પા-
લન કરને કે લિયે યહાં આયે હૈં!

રામઃ—ઠીક હૈ. મુઝે તપસ્વી શંબુક મુનિ કો-શૂદ્ર-તાપસ કો પ્રાણદંડ દેના હૈ. બડા હી
અપ્રિય કાર્ય કરના હૈ; પરંતુ લાખ-લાખ પ્રજા-જનોં કે મંગલ કે નિમિત્ત ઇસ કામ કો તો પૂરા
કરના હી હોગા. ચલો, શૂદ્ર મુનિ કે આશ્રમ મેં ચલેં. (પ્રસ્થાન)

તીસરા દૃશ્ય (સ્થાન-દંડકારણ્ય કા દૂસરા હિસ્સા)

(શૂદ્ર-મુનિ શંબુક કી યજ્ઞશાલા. શંબુક યજ્ઞ કે લિયે વેદી બના રહા હૈ. ઇસી સમય ઉસકી
સ્ત્રી તુંગભદ્રા આતી હૈ.)

તુંગભદ્રાઃ—આર્યપુત્ર!

શંબુકઃ—પ્યારી! મૈં આર્યપુત્ર નહીં, ઘોર અનાર્યપુત્ર હૂં. ક્યા તુમ નહીં જાનતીં? મેરે
પિતા એક બ્રાહ્મણ કે ઘર રહકર ગૌએં ચરાયા કરતે થે? વે બારહ બરસતક ઉન કે યહાં રહે, તો ભી
ઉન્હેં ઉનકે ઘર પાની કા ઘડા છૂને કા ભી અધિકાર નહીં થા.

તુંગભદ્રાઃ—આપ યહ ક્યા કહતે હૈં? ક્યા પાની કા ઘડા ભી છૂને સે અપવિત્ર હો જાતા હૈ?

શંબુકઃ—જિન્હોંને શાસ્ત્રોં કી રચના કી હૈ, ઉનકા યહી કહના હૈ. હાં, આધારભેદ સે દ્રવ્ય મેં
કમી-બેશી હોતી હૈ. ઘડે કા પાની છૂને સે અપવિત્ર હો જાતા હૈ; પર તાલાબ કા નહીં!

તુંગભદ્રાઃ—અચ્છા, તો ક્યા તુમને ઇતની વિદ્યા પઢી, ઇતને યાગ-યજ્ઞ કિયે, તો ભી તુમ
આર્ય નહીં હો સકતે?

શંબુકઃ—નહીં, બ્રાહ્મણ લોગ ઇસ બાત કો કભી નહીં માન સકતે. હાં, મૈં અપને જોર સે
ચાહે જિસ સે જો કુછ કહલા લૂં.

તુંગભદ્રાઃ—ખૈર, બ્રાહ્મણ લોગ તુમ્હેં આર્ય કહેં યા અનાર્ય; પર મૈં તો આર્યપુત્ર હી
કહૂંગી! મૈં તો યહ બાત કભી નહીં માન સકતી, કિ મેરે સ્વામી કિસી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય યા વૈશ્ય સે
કિસી દર્જે કમ હૈં.

(શંબુક કે સેવક કા આના)

શંબુકઃ—ક્યોં ! ક્યા સમાચાર હૈ ?

સેવકઃ—મહારાજ! દંડકારણ્ય કે ઋષિયોં ને આપકે નામ કી રાજદરબાર મેં નાલિશ કી હૈ, કિ આપને શાસ્ત્ર કી મર્યાદા ભંગ કર ડાલી હૈ.

શંબુકઃ—અચ્છા અયોધ્યાતક યહ નાલિશ પહુંચ ગયી! ખૈર,ઇસકે આગે કા હાલ કહ સુનાઓ.

સેવકઃ—સુના હૈ, આપકો દંડ દેને કે લિયે સ્વયં મહારાજ રામચંદ્ર યહાં આ પહુંચે હૈં.

શંબુકઃ—બસ! ઇતનીહી સી બાત હૈ ! જાઓ—બડે ભાગ્ય,જો ઘર બૈઠે મહારાજ કે દર્શન હોંગે!

(સેવક કા જાના)

તુંગભદ્રાઃ—સ્વામી ! તુમને યહ યજ્ઞ ક્યોં ઠાના ? શાસ્ત્ર કે નિયમ કી ક્યોં અવહેલના કી ?

શંબુકઃ—પ્યારી ! ભય ન કરો. મૈં ઐસે શાસ્ત્ર કે સામને સિર ઝુકાના નહીં ચાહતા, જો મનુષ્ય કો ઉસકે જન્મસિદ્ધ ઔર ન્યાયસંગત અધિકાર સે ભી વંચિત કરતા હૈ. મહારાજ આતે હૈં, તો આને દો. ડર ક્યા હૈ ?

તુંગભદ્રાઃ—યદિ મહારાજ કા કોપ હો !

શંબુકઃ-ઉસકી મુઝે પરવા નહીં હૈ. તુમ્હારા સ્વામી કાપુરુષ-કાયર નહીં હૈ. આજ મેરે યજ્ઞ કી પૂર્ણાહુતિ હૈ. તુમ જાકર ગોદાવરી-તીરપર સીતા-તીર્થ મેં નહા આઓ, યજ્ઞ કી ખીર યહીં લેતી આઓ. તબતક મૈં વેદી બનાતા હૂં.

તુંગભદ્રાઃ-અચ્છા, જાતી હૂં. ભગવાન તુમ્હારે મનોરથ પૂરે કરેં. (જાના)

શંબુકઃ-આજ મેરા એકબારગી નયે ઢંગ કા યજ્ઞ હોગા, જિસમેં એક ભી બ્રાહ્મણ નહીં સંમિલિત હોગા,શૂદ્ર હી હોતા, ઔર શૂદ્ર હી ઉદ્દ્ગાતા, શૂદ્ર હી ઋત્વિક્ હોંગે. ક્યા આર્યાવર્ત મેં, ક્યા દાક્ષિણાત્ય મેં, કભી કિસીને ઐસા યજ્ઞ નહીં કિયા હોગા.

(ઇસી સમય બહુત સે નિમંત્રિત સ્ત્રી-પુરુષ આતે ઔર વેદી-રચના મેં લગ જાતે હૈં.શૂદ્ર-ઋત્વિક્ વેદી કે ચારોં ઔર બૈઠ જાતે હૈં. શંબુક આદિ મિલકર વેદ-ગાન કરતે હૈં. શૂદ્ર નર-નારિયોં કા સમૂહ જલપૂર્ણ મંગલ-કલશ વેદી કે કિનારે-કિનારે રખકર એક ઓર ખડા હો જાતા હૈ. વેદમંત્ર પઢતે હુએ શૂદ્ર-મુનિ ને યજ્ઞાગ્નિ મેં પૂર્ણાહુતિ દેની ચાહી, ઇસી સમય રામ ઔર લક્ષ્મણ આતે હૈં.)

શંબુકઃ-ઓહ! યહ ક્યા ! અકસ્માત્ દશોં દિશાએં પ્રકાશમય ક્યોં હો ગયીં ? ઓહ ! યહ શ્યામ-સલોને કૌન હૈ ! ક્યા મેરે યજ્ઞ કા ફલ શરીર ધારણ કર મેરે આંખોં કે સામને આ ગયા ? અહા ! ઇસી મૂર્તિ કે દર્શનોં કે લિયે તો મૈં સારા જીવન તપસ્યા કરતા રહા હૂં.

(કુછ લોગોં ને આગે બઢકર રામ ઔર લક્ષ્મણ કી અગવાની કી. લક્ષ્મણ એક જગહ ખડે રહે. રામ શંબુક કે સામને આ પહુંચે.)

રામઃ-શંબુક ! તુમ તો સમઝ હી ગયે હોગે, કિ મૈં કિસ લિયે આયા હૂં. મૈં તુમ્હારા કાલ હૂં-તુમ્હેં પ્રાણ-દંડ દેને આયા હૂં.

શંબુકઃ-પ્રાણ-દંડ! હે સસાગરા પૃથ્વી કે અધિપતિ! મૈંને ઐસા કૌનસા અપરાધ કિયા હૈ, જિસકે લિયે આપ મુઝે પ્રાણ-દંડ દેને આયે હૈં ?

રામઃ-તુમને વર્ણાશ્રમ-ધર્મ કી મર્યાદા તોડી હૈ, સમાજ કી શૃંખલા તોડી હૈ. તુમ્હારે હી યજ્ઞ કરને સે બ્રાહ્મણ કા જવાન બેટા મર ગયા હૈ—દક્ષિણાપથ મેં અકાલ ફૈલા હુઆ હૈ.

શંબુકઃ-પ્રભો ! ક્યા આપ કો ઠીક માલૂમ હૈ, કિ મેરે હી કારણ અકાલ ફૈલા હુઆ હૈ ? મેરે હી કરને બ્રાહ્મણ કા બાલક મર ગયા હૈ ! નરપતિ ! આપને યહ બુદ્ધિહીન બાત કૈસે મુંહ સે નિકાલી ! અથવા ભગવતી સીતા કા નિર્વાસન કરને કે સાથ હી સાથ આપને સારી મતિ-બુદ્ધિ ઔર ન્યાય-નિષ્ઠા કો ભી હૃદય સે નિકાલ બાહર કર દિયા હૈ !

રામઃ—શૂદ્રરાજ ! બાત કા બતંગડ કરને સે કોઇ મતલબ નહીં હૈ. વિચાર કિયા જા ચુકા હૈ. મૈં તુમ્હેં પ્રાણ-દંડ દેને આયા હૂં.

શંબુકઃ-પ્રભો ! મુઝે માલૂમ હૈ, કિ જબ રાજા હુકમ દેતે હૈં, તબ મુઝે મરના હી પડેગા; પરંતુ યહ કૈસી બાત હૈ, કિ અપરાધી કો તો અપને દોષ કી બાત માલૂમ ભી નહીં હુઇ ઔર

ઉસ કા વિચાર ચુપચાપ ઉસ કી પીઠ પીછે હો ગયા? યહ તો બડા હી અનોખા ન્યાય હૈ. આપ
યહ અધઃપતન દેખકર તો બડા હી દુઃખ હોતા હૈ. રાઘવ! ક્યા આપકી યૌવન કી સારી પ્રતિ
એકબારગી નષ્ટ હો ગયી? કુછ ભી બાકી નહીં રહ ગયી? માલૂમ હોતા હૈ, જિસ સતી કે તેજ
આપ તેજસ્વી બને હુએ થે, ઉસે ખોકર આપને સબ કુછ ખો દિયા!

રામઃ–શંબુક! તુમ મેરે ન્યાયાન્યાય કા વિચાર કરનેવાલે કૌન હો? મૈં તુમસે બહસ કે
નહીં આયા. યુક્તિ–તર્ક મેરે મન મેં હૈ. મૈં જો કુછ કરને આયા હૂં, વહ શાસ્ત્ર કે અનુકૂલ
તુમ પ્રાણદંડ કે લિયે પ્રસ્તુત હો જાઓ! બોલો, લડોગે યા ચુપચાપ શિર ઝુકા દોગે!

શંબુકઃ—યુદ્ધ કા ક્યા કામ હૈ? આપ બડે ભારી વિશ્વવિજયી વીર હૈં, આપ સે લડાઈ
મૈં થોડે પાર પાઉંગા? દંડ દેને આયે હૈં, તો ફિર યુદ્ધ કે લિયે ક્યોં લલકારતે હૈં?

(તુંગભદ્રા કા પ્રવેશ)

તુંગભદ્રાઃ–તુમ્હીં રાજા રામચંદ્ર હો? પ્રભો! તુમ્હારા નામ તો મૈં બચપન સે હી સુનતી આ
હૂં–મન–હી–મન તુમ્હારી પૂજા કરતી હૂં; પરંતુ આજ તુમ્હારા યહ કૈસા અપૂર્વ ન્યાય હૈ, તો
તુમ બિના અપરાધ કે હી મેરે સ્વામી કો મારને આયે હો?

રામઃ—દેવિ! તુમ્હારે સ્વામીને શાસ્ત્ર કે સાથ, સમાજ કે પ્રતિ બિદ્રોહ કિયા હૈ. ઉસકા
અપરાધ બહુત બડા હૈ. તુમ સ્ત્રી હો, તુમ ઇસે ક્યા સમઝોગી?

તુંગભદ્રાઃ–પ્રભો! યદિ સચમુચ વે દોષી હૈં, તો ઉન્હેં ક્ષમા કર દો. મૈં નારી હોકર આંસૂ
ભરે નેત્રોં સે આપ સે ક્ષમા માંગતી હૂં. રાજા કા ભૂષણ ક્ષમા હૈ. ક્ષમા કે હી પ્રતાપ સે રાજા કે
લિયે યહ પૃથ્વી સ્વર્ગ બન જાતી હૈ. રાજેંદ્ર! ક્ષમા કરો.

રામઃ–બહુત બડા અપરાધ તુમ્હારે સ્વામીને કિયા હૈ. વહ ક્ષમા કે યોગ્ય નહીં. તુમ્હારે પતિ
કે હી કરતે દાક્ષિણાત્ય કે લોગોં ને ખેતી–બારી છોડ બ્રાહ્મણ કે કર્મ કરને શુરુ કર દિયે હૈં. ઇસ
સમાજ–વિપ્લવ સે બડે–બડે અનાર્ય હો રહે હૈં.

શંબુકઃ–પ્યારી તુમ ક્યોં વ્યર્થ હી ક્ષમા–ક્ષમા ચિલ્લા રહી હો? મૈંને ન તો કોઇ અપરાધ
કિયા હૈ, ન ઉસકે લિયે ક્ષમા માંગતા હૂં. મૈંને કેવલ અપની જાતિ કી ઉન્નતિ કી હૈ, ઉસે
ઉત્તમ કર્મ સિખાયે હૈં. બ્રાહ્મણોં ને ઉસે જિન અધિકારોં સે વંચિત કર રખા થા, વે હી અધિકાર
મૈંને ઉસે દે દિયા હૈં. માનવ કી ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ–નીતિ કો કુચલકર ઇશ્વર કે વિધાન કો પ્રધાનતા દી હૈ.
રઘુનાથ! આપ કો પ્રાણ–દંડ હી દેના હૈ, તો ખુશી સે દીજિયે, વ્યર્થ ક્યોં દેર કર રહે હૈં?

(શંબુકને ગર્વ સે છાતી તાન દી. રામચંદ્ર ને કમર સે તલવાર નિકાલ લી. તુંગભદ્રા બીચ
હી આકર ખડી હો જાતી હૈ.)

તુંગભદ્રાઃ–નિર્દય રાજા! મેરે સ્વામી કો મારને કે પહલે, મેરી ગરદન ધડ સે અલગ કર દો!
ચુપ ક્યોં હો રહે? હાથ ક્યોં રોક લિયા? તુમને ન જાને જંગલ કે કિતને હિરન માર દિયે!
લલાટપર સિકુડન ક્યોં પડ ગયી? લો, તલવાર ચલા દો. નારી–વધ કરને સે હિચકતે ક્યોં હો! બચ
પન મેં હી તુમને તાડકા કા વધ કિયા થા. રાજસિંહાસનપર બેઠકર તુમને સતી સાધ્વી સીતા
નિરપરાધ ઘર સે બાહર કર ઉસકે હૃદય કે પરદે–પરદે મેં આગ લગા દી હૈ. લાખોં રાક્ષસિયોં
માંગ કા સિન્દૂર પોંછ ચુકે હો. આજ મેરે હૃદય મેં ભી તલવાર ઘુસેડ કર જગત મેં અમર કી
લાભ કર લો. દેર ક્યોં કરતે હો?

રામઃ—લક્ષ્મણ! તુમ ઇસ નારી કો મેરે સામને સે હટા દો.

(લક્ષ્મણ આગે બઢે)

તુંગભદ્રાઃ–કિસકી સામર્થ્ય હૈ, જો મુઝે યહાં સે હટા લે જાયેં? રામ! યદિ તુમ મુઝે ન
મારતે, તો લો, મેરે સામને હી મેરે સ્વામી કો માર ડાલો. સતી કે સામને હી ઉસકે પતિ કા સં
કર ડાલો. મૈં ભી દેખું, કિ તુમ્હારા હૃદય કિસ પથ્થર કા બના હૈ!

રામઃ—સચ કહતી હો, દેવિ! મેરા હૃદય પથ્થર કા હી બના હૈ. ઇસ પથ્થર કો પસીજને
આદત નહીં હૈ. સત્ય કે કારણ હી મૈંને વૃદ્ધ પિતા કો રોતા–બિલખતા છોડ જંગલ કી રાહ
સત્ય કે હી લિયે મૈંને જાનકી કા વિસર્જન કર દિયા ઔર આજ સત્ય કી હી રક્ષા કે લિયે
શમ્બુક કા વધ કરને આયા હૂં.

[illegible]:—નહીં માત, રઘુનાથ! તુમ મત રો નહીં, [illegible] હો [illegible] તો તુમને કભી કા ક્રિયા હો [illegible] અપને [illegible] કે [illegible] તુમને [illegible] કિયા થા. [illegible] ગુરુ [illegible] કો [illegible] મેં [illegible] જાનકી [illegible] વિભીષણ કો મિત્ર બનાયા થા, [illegible] કે [illegible] મેં આકર રાજસિંહાસનપર [illegible] તુમને મત [illegible] તો [illegible] જાને કા. રાઘવ! તુમ બડે અભાગે હો,પર તો ભી મૈં તુમ્હેં [illegible] મેં હી [illegible] કા નામ લેના [illegible] તુમ્હારે [illegible] કા [illegible] ધ્યાન હી [illegible] મેરે સામને રો-રો, મેરા સિર ઉતાર લો. મૈં એક બાર તુમ્હારા [illegible] આંખોં દેખકર આંખેં બંદ કિયે લેતા હૂઁ, તુમ અપના કામ કરો. (આંખે બંદ કર લેના. [illegible] [illegible] ઉસકા સિર ઉતાર લેતે હૈં. શંબૂકકા મુણ્ડિત દેહ ગિર પડતી હૈ.)

[illegible]:—(મૂર્ચ્છા ટૂટનેપર) પ્રભો! પ્રાણેશ્વર! [illegible] [illegible] આજ તુમને [illegible] ભારી સત્ય કી રક્ષા કે લિયે મૃત્યુ કો ગલે લગાયા હૈ. મૈં [illegible] હૂઁ—તુમ્હારે લિયે મૈં તનિક ભી શોક નહીં કરતી.નાથ! સ્વર્ગ મેં શીઘ્ર હી મેરા તુમ્હારા મિલન હોગા! પરંતુ નિર્દય રાઘવ! ઇસ અભિરામ જીવન મેં તુમ પલભર કે લિયે ભી ચૈન નહીં પાઓગે. [illegible] બિના કરતે હી તુમ્હારા જીવન જાયેગા. [illegible] હી [illegible] તુમ્હેં [illegible] હી [illegible] માલુમ પડેગી. [illegible] હી નિંદ કિસી દિન ન લે સોઓગે. જાગતે-જાગતે ભી સપના હી દેખતે રહોગે—હજારોં લોગોં મેં ઘિરે હુએ હોનેપર ભી એકાન્તતા કા અનુભવ કરોગે. કોઇ તુમ્હારે પ્રાણોં કી પીર નહીં સમઝેગા. સામને મરીચિકા કી તરહ સુખ દેખતે હુએ ભી તુમ સુખ કા સ્પર્શ ભી ન કર પાઓગે—જ્યોં હી ઉસકી ઓર બઢોગે, ત્યોં હી વહ હવા મેં મિલ જાયેગા.ભારી નિરાશા,ઘોર યાતના ઔર ભયાનક હૃદયવેદના કે સાથ તુમ્હારી ભી મૃત્યુ હોગી. તુમ ભલે હી પરમાત્મા કે અવતાર, સાક્ષાત્ નારાયણ હી ક્યોં ન હો, સતી કા યહ શાપ તુમ્હેં ભોગના હી પડેગા.

રામ:-દેવિ! બડે આદર કે સાથ રામ તુમ્હારા યહ શાપ શિરોધાર્ય કરતા હૈ.(સિર ઝુકા લેના!)

રામ ! તુમ કહાઁ હો ?

(લેખક—પં. પ્રદ્યુમ્નકૃષ્ણજી કૌલ. "હિંદુપંચ" તા. ૭-૪-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

ગોપાલદાસ બડે હી નેમી-ધર્મી થે. અપને ઉદરપોષણ કે ધંધે કે પશ્ચાત્ ઉન્હેં જો અવકાશ મિલતા થા, ઉસે વે ઇશ્વરોપાસન મેં હી વ્યતીત કરતે થે. ઉનકા રહન-સહન એકદમ સાદા થા. દુનિયા કે છલપ્રપંચોં કી ઉન્હેં હવા તક નહીં લગી થી. ઉનકે કુટુંબ મેં કેવલ ચાર પ્રાણી થે-વે, ઉનકી સ્રી, ઉનકા દસ વર્ષ કા પુત્ર મુરલી તથા ઉનકી વિધવા ભાભી.

ગોપાલદાસ પ્રતિદિન રાત્રિ કે સમય ભોજન કરને કે ઉપરાંત ઘંટે આધ-ઘંટે રામાયણ પઢા કરતે થે. જિસ સમય ગોપાલદાસ રામાયણ પઢતે, ઉસ સમય મુરલી ઉનકે પાસ આ બૈઠતા ઔર બડે પ્રેમ સે રામચરિત્ર સુના કરતા થા. જહાં કહીં ઉસકી છોટી બુદ્ધિ સે પરે કોઇ બાત આ જાતી, વહાં વહ બિના કિસી સંકોચ કે અપને પિતા સે અપની શંકા કા સમાધાન કરા લેતા થા. ગોપાલદાસ ભી અપને પુત્ર કા ઇશ્વિરાનુરાગ દેખ,બડી પ્રસન્નતા સે ઉસકી શંકાઓં કો દૂર કર દિયા કરતે થે.

એક દિન અપને નિયમ કે અનુસાર રાત્રિ કો ગોપાલદાસ રામાયણ પઢ રહે થે ઔર મુરલી ઉનકે પાસ બૈઠા હુઆ ધ્યાન સે રામગુણ-ગાન સુન રહા થા. ગોપાલદાસ ને પઢા:—

જડ ચેતન જગ જીવ-જન,સકલ રામમય જાનિ; બન્દઉં સબકે પદ-કમલ, સદા જોરિ જુગપાનિ.

ઇસ દોહે કો સુનતે હી મુરલી બોલ ઉઠા:-"બાબુજી ! ક્યા સચમુચ હી ઇસ સંસાર કે જડ-ચેતન સભી પદાર્થોં મેં શ્રીરામચંદ્ર રહતે હૈં ?"

ગોપાલદાસ—" હાં. "

મુરલી:—" પર મુઝે વે તો કહીં નહીં દિખાઇ દેતે ! "

ગોપાલ:—" બેટા ! નિશ્ચય હી ભગવાન્ રામચંદ્રજી સારે સંસાર કે જડ ઔર ચેતન પદાર્થોં

મેં, જલચર, નભચર ઔર થલચર સભી પ્રાણિયોં મેં વ્યાપ્ત રહે હૈ: હમ મેં ભી રામ હૈ, તુમ મેં ભી રામ હૈ, ચીંટી મેં ભી રામ હૈ ઔર છાતે મેં ભી રામ હૈ; પર રામ કા દર્શન હોના સહજ નહીં હૈ. ઇસકે લિયે બડે ધૈર્ય, વિશ્વાસ તથા તપસ્યા કી આવશ્યકતા હૈ."

મુરલીઃ—" તો ફિર તપસ્યા કરને કે લિયે ઋષિ-મુનિયોં કી નાંઇ જંગલ મેં જાના હોગા ? "

ગોપાલઃ—" યહ આવશ્યક નહીં. જિસ મનુષ્ય કા હૃદય શુદ્ધ હૈ, ઉસે જંગલ ઔર મકાન દોનોં હી બરાબર હૈ. ઘરપર ઈશ્વિરોપાસના કર વહ ઉસી પ્રકાર ઉનકા દર્શન કર સકતા હૈ, જિસ પ્રકાર જંગલ મેં. "

મુરલીઃ—" તો ફિર મૈં ઉનકા દર્શન યહીં બૈઠે કર સકતા હૂં ? "

ગોપાલઃ—" નિશ્ચય. "

મુરલીઃ—" પર ઉસ દિન તો આપને કહા થા, કિ બાલક ધ્રુવ કો ભગવાન્ કે દર્શન જંગલ મેં જાકર ઘોર તપ કરનેપર હુએ થે. "

ગોપાલઃ—" હાં. ધ્રુવને તો જંગલ મેં જાકર હી તપ કિયા થા; પર પ્રહ્લાદને તો ઘર હી દર્શન પાયે. ભગવાન ને ઉસકી ભક્તિ સે પ્રસન્ન હો પગ-પગપર ઉસકી રક્ષા કી. ઉસે સારા સંસાર હી ઈશમય દિખાઇ દેતા થા. વહ જીધર દેખતા, ઉધર હી રામ કે હી દ હોતે થે. "

મુરલી ને ઇસ બાત કો સુનકર એક ઠંડી સાંસ છોડી ઔર કહાઃ—" હા ! મૈં ધ્રુવ યા પ્ર ક્યોં ન હુઆ ? "

* * * * *

આજ બંબઈ કી ન્યૂ આલ્ફ્રેડ કંપની મેં ' ભક્ત-પ્રહ્લાદ 'કા તમાશા હૈ. ગોપાલદાસ બાલક મુરલી કે હૃદયપર રામભક્તિ કા ઔર ભી ગહરા પ્રભાવ ડાલને કી ગરજ સે ઉસે તમ મેં લે જાને કા નિશ્ચય કિયા. યથાસમય વે મુરલી કો સાથ લેકર નાટકશાલા મેં ગયે.

બડી ભીડ થી. હૉલ દર્શકોં સે ખચાખચ ભરા થા.

યથાસમય નાટક આરંભ હુઆ. મુરલી બડી ઉત્સુકતા સે નાટક કા પ્રત્યેક દૃશ્ય દેખ થા. રામ કે પ્રભાવ સે કુમ્હારી કે જલતે આઁવે મેં સે બિલ્લી કે બચ્ચોં કા જીવિત નિક પ્રહ્લાદ કે ઉંચે પર્વત કે શિખર સે નીચે ગિરવાયે જાનેપર ભગવાન્ કા પ્રકટ હોકર ઉસકી કરના, વિષ કા અમૃત હો જાના તથા જલતી હુઇ અગ્નિ મેં સે ઉસકા સુરક્ષિત બચકર નિક આદિ દૃશ્ય બાલક મુરલી કે હૃદયપર ગહરા પ્રભાવ ડાલ રહે થે. મુરલી કા પ્રેમ ઈશ્વર કી બઢતા જાતા થા. ઈશ્વર-દર્શન કી અભિલાષા ઉસે કઠિન તપસ્યા કરને કે લિયે પ્રોત્સાહન જાતી થી. સંપૂર્ણ પદાર્થોં મેં ઇશ્વર કી સર્વવ્યાપકતા કા વિશ્વાસ ઉસ કે હૃદય મેં હોતા જાતા થા.

લગભગ દો બજે નાટક સમાપ્ત હુઆ.

પિતા-પુત્ર દોનોં ઘર આયે. મુરલી પ્રસન્ન થા. ઉસે સફલતા કા રહસ્ય માલૂમ હો ગ

* * * * *

મુરલી સંસાર સે વિરક્ત હો ઉઠા. ઉસને ખેલના-કૂદના બંદ કર દિયા. અચ્છે કપડે પહિનના ઉસે અરુચિકર માલૂમ હોને લગા. ઇચ્છા-ભોજન કરને કી ઉસકી રુચિ જાતી

વહ દિન-રાત એકાન્ત મેં બૈઠા હુઆ ન જાને કયા સોચને લગા. વહ પાગલોં કી ઈધર-ઉધર ઘૂમતા, બાગોં કી સૈર કરતા ઔર કભી ઘંટોં ગંગાતટપર બૈઠ ગંગ-તરંગ કે સાથ ભક્તિ કી લહરોં કો નિશ્ચિત સ્થાનપર પહુઁચાને કા પ્રયત્ન કરતા. આઠોં પહર ઉસ કે મુ રામ કા હી નામ નિકલને લગા. કભી-કભી વહ જોર સે સાઁસ છોડતે હુએ કહ ઉઠતાઃ—" તુમ કહાં હો ? " રાત્રિ મેં સોતે-સોતે ભી વહ ઇસી પ્રકાર પ્રલાપ કર ઉઠતા થા.

ઇસી પ્રકાર બહુત સમય બીત ગયા. મુરલી કે હૃદય મેં અટલ વિશ્વાસ થા; અતએવ ના ધૈર્ય ન છોડા. વહ ઔર ભી દૃઢતા સે ઈશ્વિરોપાસના કરને લગા.

* * * * *

સંધ્યા કા સમય થા. આસમાન અંધેરે કા રૂપ [illegible]
ઠંડી વાયુ સેવન કરને કે લિયે [illegible]
ઝાડી કે નીચે પડી હુઈ [illegible] હો ગયા.

એકાએક ઉસી ઝાડી મેં એક ટહનીપર બૈઠી હુઈ [illegible]
ઉસકી મીઠી આવાજ ને મુરલી કા ધ્યાન ભંગ કર દિયા. વહ [illegible]
વિદિત હુઆ, માનો કોઇ ઉસે રામ કે દર્શન હોને કા પતા બતા રહા હૈ.

વહ ગડબડાકર ઇધર-ઉધર દેખને લગા. કહીં કુછ દિખાઈ ન દિયા. કેવલ [illegible]
એક ટહનીપર બૈઠી હુઈ શ્યામા [illegible] રહી થી.

“તબ ક્યા કિસી પક્ષીને ભગવાન કે સ્થાન કા પતા જાનતા હૈ ?”—મુરલીને [illegible]
“સંભવ હૈ, વહ પક્ષી ઉડતે-ઉડતે કિસી ઐસે સ્થાનપર પહુંચા હો, જહાં ઉસે ભગવાન કે
દર્શન હો ગયે હોં. તભી તો વહ અભી મુઝે ઉસ સ્થાન કા પતા બતલા રહા થા.”

યહી સોચ મુરલી ધીરે-ધીરે અપને સ્થાન મેં ઉઠા ઔર ઉસ પક્ષી કો પકડને કે લિયે
આગે બઢા. મુરલી કે ઉસ ટહની કે પાસ જાતે હી વહ પક્ષી ઉડ ગયા. મુરલી મન મારકર
અપને સ્થાનપર આ બૈઠા.

“ભગવન્! ધ્રુવપ્રહ્લાદ કી માંઇ મૈં ભી તો બાલક હી હૂં. મૈં ભી તો તુમ્હારા નામ
પ્રેમ સે લિયા કરતા હૂં, મૈં ભી તો તુમ્હારે દર્શનોં કા ઉત્સુક ઔર પ્યાસા હૂં; ફિર મુઝમેં
કિતની ભૂલ્યા ક્યોં ? પ્રહ્લાદ ઔર ધ્રુવ કી તો તુમને રક્ષા કી, સ્વયં આકર ઉનકે કષ્ટ હરે, ઉન્હેં
હૃદય સે લગાયા; પર મુઝે હૃદય લગાના તો દૂર રહા, દર્શન તક નહીં દેતે. રામ ! તુમ કહાં હો ?
એકબાર-કેવલ એકબાર-મુઝે અપની મધુર મૂર્તિ કા દર્શન કરા દો.”

ઇસી પ્રકાર મુરલી દેરતક બકતા રહા. ઉસકે નેત્રોં મેં આંસૂ થે ઔર હૃદય મેં ધડકન ધીરે-
ધીરે અંધેરા બઢતા જા રહા થા.

એકાએક વહી પક્ષી આ કર મુરલી કે હાથપર આ બૈઠા. મુરલી હડબડાકર ખડા હો ગયા;
પર દસ બાર વહ પક્ષી નિડરભાવ સે બૈઠા હી રહા. મુરલી ને બડે પ્રેમ સે પક્ષીપર હાથ ફેરતે
હુએ કહા:–“પ્યારે પક્ષિ ! તુમ મુઝે દેખતે હી ક્યોં ઉડ ગયે થે ?”

પક્ષીઃ—“તુમ મુઝે પકડના ચાહતે થે. ક્યોં-કિસ લિયે ?”

મુરલી—“તુમહીને તો મુઝે ભગવાન કે મિલને કા ઠિકાના બતલાયા થા. મૈં તુમ સે વહી
બાત ફિર પૂછના ચાહતા થા. મૈં તુમ્હેં કોઇ કષ્ટ ન દેતા. બસ, રામ કા પતા પૂછના હી મેરા
અભીષ્ટ થા.”

પક્ષીઃ—“રામ કા પતા ! વાહ ! ખૂબ પૂછા. અરે, રામ કા પતા કોઈ ખાસ થોડે હી હૈ ?
વહ તો ઘટ-ઘટ-વ્યાપી હૈ.”

મુરલીઃ—“પર મુઝે તો કહીં નહીં દિખલાઇ દેતા, મૈં ઉસકે દર્શનોં કે લિયે વ્યાકુલ હૂં.
બતલા દો, પ્યારે પક્ષી ! રામ કે દર્શન પ્રાપ્ત હોને કા ઉપાય બતલા દો.”

પક્ષીઃ—“સારે સંસાર કે જીવોંપર પ્રેમ કરને લગો. શુદ્ધ અંતઃકરણ સે મિલો ઔર ઉન્હેં
અપનાઓ. બસ, રામ કે દર્શન પ્રાપ્ત હોને કા સબ સે સરલ ઉપાય યહી હૈ.”

મુરલીઃ—“મૈં તો સારે સંસાર કો પ્રેમ કી દૃષ્ટિ સે દેખતા હી હૂં.”

પક્ષીઃ—“ઔર મુઝે ?”

મુરલીઃ—“તુમ્હેં ભી.”

પક્ષીઃ—“તબ ફિર સમઝ લો, કિ મૈં હી રામ હૂં.”

મુરલી કી નિદ્રા ભંગ હુઇ ઉસને દેખા, કિ સચમુચ હી ધનુષ-બાણ-ધારી સૌન્દર્યશિરોમણિ
શ્રી રામચન્દ્રજી ઉસ કે નેત્રો કે સમ્મુખ ખડે હૈં.

મુરલી પુલકિત હો, સબ સુધ-બુધ ખો, ઉસ દિવ્ય મૂર્તિ કે ચરણોંપર ગિર પડા.

ભગવાન રામ

(લેખક—પં૦ બ્રહ્મદત્ત શર્મા. 'હિંદુ પંચ' તા. ૭-૪-૧૯૨૭ના અંકમાંથી)

યોં તો બહુત દિનોં સે રામનૌમી કી ચર્ચા સુનાઇ દેતી થી; કિંતુ જબ હોલી સમાપ્ત હો ગયી ઔર રામનૌમી કે દિન પાસ આને લગે, તબ રામનૌમી કા મેલા દેખને કે લિયે મેરી આંખેં ચકોર હો ગયીં. મૈં બીસ વર્ષ સે દિલ્હી મેં રહતા હૂં; પર ઐસી ઉમંગેં આજતક નહીં ઉઠીં. ફિર આજ હી અસાધારણ ઉમંગોં કી પ્રબલ તરંગે ક્યોં હૈં? રામનૌમી કે દિન મૈંને કોઈ કામ નહીં કરને કા ફૈસલા તો કર લિયા; મગર કઇ આદમિયોં કો ઉસ દિન જૂતે તૈયાર કર કે દેને કા વાદા કર ચૂકા થા. ઇસલિયે રામનૌમી સે દો દિન પહલે મૈં રાત કો બિલ્કુલ હી નહીં સોયા. તમામ રાત બરાબર જૂતે બનાતા રહા. મેરી ઘરવાલી ભી બરાબર મેરે સાથ કામ કરતી રહી. યહ કોઈ વિશેષ બાત ન થી. ઇસ સે પહલે ભી કઇ બાર વહ મેરે સાથ કામ કર ચૂકી થી; પરંતુ ઇન દોનોં રાતોં કી વિશેષ બાત યહ થી, કિ મેરા સાત સાલ કા બચ્ચા ભી એક મિનટ નહીં સોયા. કલ રામનૌમી કા મેલા દેખને કા ધ્યાન ઉસકે સરમેં ઐસા ઘૂમ રહા થા, કિ વહ બાર-બાર ઉસી કા જિકર કરતા થા. મૈંને ઔર ઉસકી મૈને બહુત કહા, કિ બેટા! સો જા; મગર વહ ન સોયા.

રામનૌમી કા શુભ દિન થા. મૈંને સ્નાન કિયા. ઉસ દિન મૈંને અપની રાંપી-સુતારી કો બિલ્કુલ હાથ ન લગાયા. મેરે બચ્ચે કા યહ હાલ થા, કિ ઉસે દિન કાટના મુશ્કિલ હો ગયા. 'મેલા દેખને કબ ચલોગે? ક્યા અભી રામ કી સવારી નહીં નિકલી?' ઇસી પ્રકાર કે કઇ પ્રશ્ન વહ કરતા થા. મેરા ઘર કહો યા દૂકાન ઉસી સડકપર થી, જિસ સે હોકર ભગવાન રામ કી સવારી નિકલા કરતી થી. ઇસલિયે મુઝે દર્શન કી કોઇ ફિક્ર ન થી. દિન કે ૩ બજે કરીબ અંગ્રેજી બાજોં કી આવાજ મેરે કાન મેં પડી ઔર થોડી હી દેર બાદ ભગવાન રામ કા જુલૂસ મેરી દૂકાન કે સામને સે ગુજરા. જબ ભગવાન કી ગાડી આયી, તબ મૈંને બડી શ્રદ્ધા ઔર પ્રતિષ્ઠા કે સાથ પ્રણામ કિયા. મેરી આંખોં કે તારે બચ્ચે ને ભી હાથ જોડ કર કહા—"બોલ રામચન્દ્ર કી જય." જુલૂસ આગે બઢ ગયા. મેરે બચ્ચે કે લિયે દૂકાન પર બૈઠના મુશ્કિલ હો ગયા. "ચલો, ચલો" કી વહ રટ લગાયી, કિ મૈં ભી ઉસે લેકર જુલૂસ કે સાથ હો લિયા. રાસ્તે મેં ઉસને મુઝસે ભગવાન રામ કે વિષય મેં ઐસે ઐસે પ્રશ્ન કિયે, કિ અગર કોઇ સાધારણ આદમી ઉસ કા પૂરા પંડિત ભી હોતા, તો ઘબરા જાતા. મૈંને અપની બુદ્ધિ કે અનુસાર ઉસકે પ્રશ્નોં કા જવાબ દેકર ઉસકા મુંહ બંદ કર દિયા. ભગવાન રામ કી મનોહર મૂર્તિ મેરે ઔર મેરે બચ્ચે કે હૃદયપર જમ ગયી.

મેરી ઔર મુઝસે ભી બઢકર મેરે બચ્ચે કી યહ ઇચ્છા થી, કિ જિસ સ્થાનપર ભગવાન રામ કી સવારી ખડી હો, ઔર રામ-રાવણ યુદ્ધ હો, ઉસ દશ્ય કો દેખેં; પરંતુ અભી બહુત કુછ દેરી થી. હમ અચ્છી જગહ ઢુંઢતે હુએ ચારોં તરફ ભાગે ફિરતે થે. હમેં આગેકી ભીડ કોઇ જાને હી નહીં દેતા થા. હમ ચારોં તરફ ઘૂમતે ફિરે; પર કોઇ અચ્છી જગહ નહીં મિલી. એક તરફ થોડી સી જગહ નજર પડી, બસ મેરા બચ્ચા ભાગકર વહાં જાને લગા. [illegible] રાય બહાદુર ઝીંઝકમલ કી ગાડી કા ઘોડા ઉસપર ચઢ ગયા. ઇસ મેં ન તો રાયબહાદુર સાહબ કા કોઇ કુસૂર થા, ન ઉન કે સાઇસ કા. કમ સે કમ મુઝે ઉનકે ખિલાફ કોઇ શિકાયત નહીં. લડકે કી ટાંગ મેં સખ્ત ચોટ આયી. શરીર કે ઔર હિસ્સોં મેં ભી ચોટ લગી. [illegible] બેચારા લડકા બેહોશ હો ગયા. રાયબહાદુર સાહબ ગાડી સે ઉતરે ઔર લડકે કે [illegible] દેખને લગે. સાઇસ સે કહા—"ઇસે ગાડી મેં બિઠલાકર ફૌરન હી અસ્પતાલ લે [illegible]" [illegible] પોલીસ સિપાહીને કહા—'હુજૂર! યહ ચમાર કા લડકા હૈ.' ઇન શબ્દોં કા સુનના [illegible] રાયબહાદુર સાહબ કે ચેહરે કા રંગ બદલ ગયા. લડકે કી શોચનીય દશા કી ઉનકો [illegible] નહીં રહ ગયી, ઉનોં કોઇ બાત હી નહીં હુઇ.

મૈંને રોકર લડકે કો ગોદ મેં ઉઠાના ચાહા, તો રાયસાહબ કડક [illegible] બોલે—'[illegible] [illegible] કા ક્યા કામ હૈ?' મેરે દિલ મેં આયા, કિ કહ દૂં, કિ ક્યા [illegible]

ીલા દેખને કા હમેં અધિકાર નહીં હૈ? પરંતુ દુઃખ ઔર ડર કે કારણ મેરી જુબાન ન ખુલી. રા-
યસાહબ અપની ગાડી લેકર ચલે ગયે. હજારોં હિંદુઓં ને યહ દૃશ્ય દેખા; પરંતુ રાયસાહબ કે
ખિલાફ કિસી કી જુબાન ન ખુલી. મૈં ભગવાન કી લીલા દેખને આયા થા. મેરા બચ્ચા ભી
ઇસીલિયે આયા થા; પરંતુ અપની હી યહ લીલા દેખકર સંસાર મેરી આંખોં મેં શૂલ કી તરહ
ખટકને લગા. હે રામ! તુમને યહ ક્યા કિયા! મૈં યહ સોચ હી રહા થા, કિ એક તરફ સે આવાજ
આ:—'પરે હટો, પરે હટો, સ્વરૂપ આ રહે હૈં.' એક નવયુવક હિંદુ ને, જો સેવા–સમિતિ કા
સ્વયં-સેવક માલૂમ હોતા થા, મેરી પીઠ મેં એક હંટર મારકર કહા:–'હટાઓ ઇસ લાશ કો!
રાસ્તા સાફ કરો.' મૈંને અપને કલેજે કે ટુકડે કો ઉઠાકર છાતી સે લગાયા ઔર સડક સે દૂર
જા કર ઉસે હોશ મેં લાને કી ચેષ્ટા કરને લગા. લડકે કી ટાંગ સે ખૂન બહ રહા થા, મેરે ચારોં
ઓર બહુત સે લોગ જમા હો ગયે; પરંતુ ઉનમેં કોઇ ઐસા ન થા, જો મેરી કુછ ભી સહાયતા કરતા.
થોડી હી દેર કે બાદ ઉસ જગહ એક પાદરી સાહબ આયે. ઉન્હોંને મેરી ઓર દેખા,
ઔર બોલે:– 'ઇસ તરહ ક્યા તુમ લડકે કી જાન લે લેના ચાહતે હો? ઇસે ઉઠાઓ ઔર તુરંત
અસ્પતાલ લે જાઓ.' મૈંને આંખોં મેં આંસૂ ભરકર કહા:—'હુજૂર! આપ કહતે તો સચ હૈં,
મગર અસ્પતાલ દૂર હૈ. મૈં કિસ તરહ સે જાઉં?' પાદરી સાહબ કો મુઝપર દયા આ ગયી.
બોલે:—'ઘબરાઓ મત, મેરી ગાડી ખડી હૈ. ઉસી મેં બૈઠ જાઓ.' મૈં ઉઠા ઔર અપને બેહોશ
લડકે કો ગાડીપર સવાર કરાયા. કોચવાન ને ઘોડે કો તડાકે કે સાથ હંટર મારા ઔર ગાડી
તુરન્ત હી અસ્પતાલ કી તરફ રવાના હો ગયી. પાદરી સાહબ ને રાસ્તે મેં મુઝ સે કુછ ભી ન કહા;
પરંતુ મેરે હૃદય કા સિંહાસન, જહાં 'ભગવાન રામ કી' મૂર્તિ સ્થાપિત થી, કુછ–કુછ હિલને
લગા. મુઝે ઐસા માલૂમ હોને લગા, કિ રામ કી જગહ વહાં એક ઔર હી મૂર્તિ વિરાજમાન
હૈ. અસ્પતાલ મેં જો દિન ગુજારે, ઉનકી કથા બહુત લમ્બી હૈ. એક માસ કે બાદ મેરા બચ્ચા
અચ્છા હોકર અસ્પતાલ સે ઘર આયા. ઇસ એક મહીને મેં મૈંને ઔર મેરી પત્ની ને જો–જો ત-
કલીફ ઉઠાયી; ઉન કા યદિ વર્ણન કરૂં તો હિંદુમાત્ર કી આંખેં શર્મ સે નીચી હો જાયેંગી.

યહાંપર મૈં કેવલ એક હી બાત સુનાના ઠીક સમઝતા હૂં. જો પાદરી સાહબ મેરે બચ્ચે
કો અસ્પતાલ પહુંચા આયે થે, મેરે બચ્ચે કી બિમારી કે દિનોં મેં ભી પાંચ છઃ વાર ઉસકી
ખબર લેને ગયે; પર જિન રાયબહાદુર સાહબ કી ગાડી સે ઉસકી ટાંગ ટૂટી થી, ઉન્હોંને શાયદ
હી કભી ઇસ ઘટના કો યાદ કિયા ન હોગા.

ઇસ ઘટના કો હુએ ૧૦ વર્ષ હો ગયે. મેરા લડકા અબ મેરે પાસ નહીં રહતા, પાદરી સાહ-
બ ને ઉસે મિશનસ્કૂલ મેં દાખિલ કરા દિયા થા. અબ વહ એન્ટ્રન્સ પાસ કર કે એફ૦ વાય૦ એ૦
મેં પઢ રહા થા. ઉસકી ઇતની ઉન્નતિ દેખકર મેરે ચિત્ત મેં પ્રસન્નતા કી અપરિમિત લહરેં
ઉઠા કરતી થીં. મેરે હૃદય કે સિંહાસન સે રામ કી મૂર્તિ બિલ્કુલ ઉઠ ગયી થી ઔર ઉસકી
જગહ પ્રભુ ઇસા મસીહ વિરાજમાન હો ચૂકે થે. ધીરે-ધીરે મેરે બેટેને બી૦ એ૦ કી પરીક્ષા
પાસ કર લી ઔર પાદરી સાહબ કી સિફારિશ સે વહ પુલિસ વિભાગ મેં નૌકર ભી હો ગયા. યહ
૧૫ વર્ષ બીતતે હુએ મુઝે કુછ ભી માલૂમ ન હુઆ. મૈં તમામ પિછલી બાતેં ભૂલ ગયા.
ઇસ બીચ મેં હર સાલ રામનૌમીપર ભગવાન રામ કા જુલૂસ મેરી દૂકાન કે આગે સે નિકલતા
રહા; પર મૈંને કભી ઉસકી તરફ ધ્યાન ભી નહીં દિયા. બાજોં કી આવાજ સે મેરે દિલપર
કુછ ભી અસર નહીં પડતા થા ઔર જુલૂસ કી જય-ધ્વનિ મેરે હાથ સે મેરી રાંપી કો અલગ
નહીં કર સકતી થી.

જબતક મેરા લડકા પઢતા રહા, તબતક જૂતે બનાકર અપના ગુજરા કરતા રહા; પર
જબ નૌકર હો ગયા ઔર ઉસને અપને રહને કે લિયે અલગ કોઠી લે લી, તબ મૈં ભી ઉસકે
પાસ હી રહને લગા. મૈં અબ બૂઢા હો ગયા થા ઔર મેરી સ્ત્રી ભી બુઢિયા હો ચૂકી થી.
હમ દોનોં અપને બેટે કે પાસ હી રહતે થે. ઉસકી હર તરહ સે સેવા કરતે થે; પરંતુ ભી બેટે
કો નિગાહોં હમેં કુછ ભી બદલની હુઇ માલૂમ પડને લગી. કભી-કભી વહ હમેં બુડ્ઢે-બુઢિયા,
સૂઅર, કાફિર આદિ શબ્દ ભી કહને લગા.

યહી રામનૌમી કે દિન થે. મિસ્ટર ડેવિડ (વહ મેરી આંખો કે તારે કા નામ હૈ)

ખુશી ઘર મેં આગે ઔર ઝટ-પટ કપડે બદલે. મૈંને પૂછા:—" કયા બાહર જા રહે હો? કબ આઓગે? ખાના કબ ખાઓગે?" વહ બોલા:—આજ મૈં ઘર મેં ખાના ન ખાઉંગા. અભી સેઠ ઝીંઝકમલજી કી મોટર આનેવાલી હૈ. આજ મૈં ઉન્હીં કે ઘર દાવત મેં જાઉંગા. સેઠકા નામ સુનકર મેરી આંખોં કે સામને વહી આજ સે ૧૫ વર્ષ પહલે રામનૌમી કા દૃશ્ય બાઇ-સ્કોપ કી ભાંતિ ઘૂમને લગા, જબ કિ મેરા બચ્ચા ઇસી સેઠ કી ગાડી કે નીચે જખ્મી હુઆ થા. મૈંને આકાશ કી ઓર દેખતે હુએ સર ઉઠાકર કહા:—' ઇસામસીહ! તૂ બડા હી કૌતુકી હૈ. જિસ ઝીંઝકમલ ને ઉસ સમય મેરે લડકે કી ચોટ કી જરા ભી પરવા ન કી થી ઔર યહ ભી ન સોચા થા, કિ વહ મરતા હૈ યા જીતા હૈ, આજ વહી સેઠ ઉસે અપને ઘર દાવતમેં બુલા રહા હૈ. ઔર ઉસકે લિયે અપની મોટર ભેજતા હૈ. મૈંને અપને પુત્ર સે કુછ ન કહા. વહ ચલા ગયા ઔર રાત કે ૧૦ બજે વાપિસ આયા.

ઘર આ કર વહ ચુપચાપ અપને પલંગપર લેટ ગયા, મૈં ઉસકે પાસ ગયા, તો ઉસકે મુંહ સે શરાબ કી બદબૂ આ રહી થી. મૈંને પૂછા:-'બેટા! યહ કયા બાત હૈ? કયા તુમને આજ શરાબ પી હૈ?' વહ કડકકર બોલા:-'હાં, સેઠજી કે લડકે ને એક પેગ પિલા દિયા હૈ.' યહ સુન-કર મેરે હૃદય કો બડા ભારી ધક્કા લગા; પરંતુ મૈં ચુપ હો રહા!

રામનૌમી કા દિન થા. શામ કે પાંચ બજે ડેવિડ કે લિયે સેઠ ઝીંઝકમલજી કી મોટર આયી. વહ ઉસમેં બૈઠકર મેલા દેખને કે લિયે જાને લગા, તો અપની અમ્માં સે બોલા:—"અમ્માં! અગર તુમ્હેં ભી આના હો, તો તાંગા કિરાયે કર કે આ જાના.' મૈં ઉસ ઘટના કે બાદ કભી મેલા દેખને ન ગયા થા; પર આજ મેરી ઘરવાલી ને બહુત કુછ કહા, તો મૈં ભી ચલને કે લિયે તૈયાર હો ગયા. મેરી ઘરવાલી કો વાસ્તવ મેં મેલા દેખને કો ચાહ ન થી, ઉસે તો અપને બેટે કી શાનદાર હાલત દેખને કી સાધ થી. મૈંને તાંગે કે લિયે બહુત કોશિશ કી; પર કોઈ તાંગા ન મિલા. મેરી ઘરવાલીને બહુત કુછ કહા, તો હમ દોનોં પૈદલ હી ચલને કે લિયે તૈયાર હો ગયે ઔર મેલે કી તરફ ચલ દિયે. જબ મેલે કે પાસ પહુંચે તો સડકપર લોગોં કી ઇતની ભીડ થી, કિ ચલને કો રાસ્તા ભી નહીં મિલતા થા. ગાડિયોં, મોટરોં ઔર તાંગોં કા બડા જોર થા. ઇતને મેં એક મોટર બડી તેજી સે હમારે પાસ સે હોકર નિકલ ગયી.

મૈં તો ન દેખ સકા; પર મેરી સ્ત્રી ને કહા:-' દેખો, દેખો, વહી મેરા બેટા જા રહા હૈ. અપને બચ્ચે કો સેઠ ઝીંઝકમલ ઔર ઉનકે સાહબ લોગોં કે સાથ દેખકર મેરી ઘરવાલી કો ઇતની ખુશી હુઇ, માનોં ઉસે સારે સંસાર કા રાજ્ય મિલ ગયા હો. હમારે દેખતે-દેખતે થોડી દૂર કે ફાસલેપર હી વહ મોટર ખડી હો ગયી.

એક ગરીબ બ્રાહ્મણ, જિસે આંખોં સે બહુત હી કમ નજર આતા થા, લકડી કે સહારે સડક કે કિનારે-કિનારે મેલા દેખને જા રહા થા. તેજી સે જાતી હુઈ મોટર ઉસકી લકડી સે ટકરાયી ઔર વહ ધમ્મ સે જમીનપર મુંહ કે બલ ગિર પડા. ઉસ કે મુંહ મેં બહુત ચોટ લગી. ખૂન બહને લગા. ડેવિડ મોટર સે નીચે ઉતરા ઔર હંટર સે ઉસ બુઢ્ઢે બ્રાહ્મણ કી કમરપર મારતા હુઆ બોલા:-"નાલાયક! તૂ સડક કે બીચ સે કયાં જા રહા થા, બુલાઓ સિપાહી કો. અભી ઇસકા ચાલાન કરો. ' બુઢ્ઢે બ્રાહ્મણ ને કહા:—"હુજૂર! મેરા કુછ ભી કસૂર નહીં હૈ. મૈં તો એક તરફ સે જા રહા થા." લેકિન ડેવિડ કે ક્રોધ કી કોઇ સીમા ન રહી. વહ હંટર ફટકારતા ઔર મુંહ સે ગાલિયોં બકતા જાતા થા. સેઠ ઝીંઝકમલ કે બેટે મોટર મેં સવાર થે. અપને બેટે કી યહ દશા દેખકર મુઝે બહુત દુઃખ હુઆ. મૈંને ઉસકે પાસ જાકર કહા:—'બેટા! યહ કયા કરતે હો? કયા ઇસ ગરીબ બુઢ્ઢે કો માર હી ડાલોગે?' ડેવિડ ને મેરી ઓર દેખકર હાથ નીચા કર લિયા ઔર મોટર મેં બૈઠકર વહાં સે ચલ દિયા.

મૈંને ઉસ બુઢ્ઢે બ્રાહ્મણ કો સડક કે એક તરફ બિઠાકર ઉસકા મુંહ અપને રૂમાલ સે સાફ કર દિયા. ખૂન બંદ હુઆ, તો માલૂમ પડા કિ ચોટ અધિક નહીં હૈ. બ્રાહ્મણ ને કહા, "આપકા તુમ્હારા ભલા હો, તુમ જાઓ, અબ મૈં ચલા જાઉંગા." યહ દૃશ્ય દેખકર મેરા ચિત્ત બહુત દુઃખી હુઆ. મૈંને અપની સ્ત્રી સે કહા, કિ અબ મૈં આગે નહીં જા સકતા. ઉસને જવાબ દિયા:-" થોડી દૂર ઔર ચલો ફિર લૌટ આયેંગે." મૈંને ઉસકી પ્રાર્થના સ્વીકાર કર લી, મેરી આંખેં ' હુઇ થી; મગર કુછ દિખાઇ ન પડતા થા. પાંવ ચલ રહે થે; પર દિલ બૈઠા જાતા થા.

[illegible]ને મેં મુઝે ઐસા માલૂમ હોને લગા, કિ એક સુંદર યુવક [illegible] હૈ. ફિર
[illegible] દોનોં મેં આવાજ આયીઃ-

"ભક્ત રામદાસ! દેખ યહ માયા કા લક્ષ્ય કૈસા ભયાનક હૈ! [illegible] કા સારા જીવન
હૈ, તબ મનુષ્ય કહીં સે કહીં જા ગિરતા હૈ. ફિર વહ ઉસે [illegible], [illegible], [illegible],
ખુદી કા જ્ઞાન નહીં રહતા. જો ભગવાન કે ચરણોં સે દૂર હો જાતા હૈ, વહ અભિમાન ઔર
સ્વાર્થ મેં ડૂબકર નાશ કી તરફ દૌડતા હૈ."

મૈંને યહ સુરત દેખી, યહ શબ્દ સુને; પર મૈં યહ ન પહચાન સકા કિ વહ કૌન હૈ ઔર
ન યહી સમઝ સકા, કિ ઇસકા ક્યા મતલબ હૈ! મૈં થોડી દૂર ઔર ચલા, ફિર મૈંને અપની
સ્ત્રી સે કહા કિ અબ મૈં આગે નહીં જા સકતા. હમ દોનોં ઘર લૌટ આયે.

ઘર આયા તો મુઝે ઐસા માલૂમ હોને લગા, કિ કોઈ મુઝે નરક કી તરફ ખીંચે લિયે જા
રહા હૈ. મૈંને ઘરવાલી સે કહાઃ-"દેવી! મૈં અબ ઉસ ઘર મેં, જહાં રંડિયાં રહતી હૈં, કભી
નહીં જાઉંગા. અગર તુમ બેટે કે સાથ રહના ચાહો, મુઝે કોઈ આપત્તિ નહીં; મગર મૈં તો
અપને પહલે હી મકાન મેં જાકર મૂર્તિયાં બનાને કા કામ કરૂંગા ઔર અપના બાકી જીવન ઇસી
તરહ બિતાઉંગા." મેરી ઘરવાલી કો મેરી ઇન બાતોં સે બડા દુઃખ હુઆ.

પર વહ મેરે સાથ હી ચલી આઈ, મૈંને અપના પહલા મકાન ફિર કિરાયેપર લે લિયા
ઔર જબ સુબહ કે વક્ત અપની ઝોંપડી મેં ચબૂતરા સાફ કરને લગા, તબ ફિર એક સુંદર યુવા કો
અપને સમીપ દેખા, જો મીઠે શબ્દોં મેં મુઝસે કહ રહા થાઃ-

"ભક્ત રામદાસ! તૂ ધન્ય હૈ, કિ માયા કે લક્ષ્ય મેં નહીં ફંસા. દેખ, અગર તુઝે મેરી
સહાયતા કી જરૂરત હો, તો મૈં હાજિર હૂં!" યહ વહી સુરત થી, જિસે મૈંને એક દિન પહલે
સડક કે કિનારે ચલતે હુએ અપને સાથ દેખા થા; યહ વહી આવાજ થી, જો ઉસ દિન પહલે-
પહલ મૈંને સુની થી. અબ મૈંને પહચાના, કિ યહ તો ભક્તવત્સલ ભગવાન રામ હૈં, જો મુઝે
સાક્ષાત્ દર્શન દે રહે હૈં. મૈંને હાથ જોડ કર કહાઃ-"ભગવન્! મુઝે કુછ ભી નહીં ચાહિયે.
યદિ આપ દયા હી કરના ચાહતે હૈં, તો મેરે બેટે કો નરક કે રાસ્તે સે બચાઇયે. ઉસ તરફ
વહ જા રહા હૈ, વહ બડા હી ભયંકર રાસ્તા હૈ. ઔર મૈં તો તુમ્હેં અપને હૃદય કે પ્રેમસિંહા-
સન સે કભી દૂર ન કરૂંગા.

(ઓ હિંદુ કહેવાતા અને મોટા મહાત્મા, ઉપદેશક, ભક્ત અને જ્ઞાનીમાં ખપતા બંધુઓ!
આ વાર્તા ઉપરથી તમારી અક્કલ કાંઇ ઠેકાણે આવશે ખરી? કે પછી અક્કલના બારદાન રહી
તમારી હિંદુજાતિને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાનેજ રસ્તે રહેશો!)

રામાયણકાલ મેં પરદાપ્રણાલી

(લેખકઃ—એક "પુરાની લકીર કા ફકીર." 'હિંદુપંચ' તા. ૭-૪-૧૯૨૭ના અંકમાંથી)

આર્ય-જાતિ કે પ્રાચીનતમ ઇતિહાસ શ્રીમદ્વાલ્મીકિ-રામાયણ મેં, આર્ય ઔર અનાર્ય
દોનોં હી જાતિયોં મેં, પરદાપ્રથા કે પ્રચલિત હોને કા ઉલ્લેખ કિતને હી સ્થલોંપર પાયા જાતા
હૈ. સંસ્કૃત-સાહિત્ય-ગ્રંથોં મેં રાજદારીઓં કો "અસૂર્યંપશ્યા" કા વિશેષણ દિયા ગયા હૈ-
અર્થાત્ આર્ય-રાજાઓં કી રાનિયોં મેં પરદાપ્રથા કા પાલન ઐસી કડાઇ સે હોતા થા કિ, પર-
પુરુષ કી તો બાત હી ક્યા, સર્વગત સૂર્ય ભગવાન ભી ઉનકો નહીં દેખ પાતે થે. ઇસી સે
જિસ સમય શ્રીરામચંદ્રજી ઔર લક્ષ્મણજી કે સાથ જનકનંદિની જાનકીજી વનવાસ કે લિયે નગર
સેં હોકર નિકલી, ઉસ સમય અયોધ્યાવાસિયોં ને અત્યંત દુઃખી હો, કહા થાઃ-

"या न शक्या पुरा द्रष्टुं भूतैराकाशगैरपि। तामद्य सीतां पश्यंति राजमार्गगता जनाः॥"

(અયો૦ સર્ગ ૩૩, શ્લો૦ ૮.)

અર્થાત્ જીન સીતા મહારાની કો આકાશચારી જીવ ભી નહીં દેખ સકતે થે, ઉન્હીં સીતાજી
કો આજ રાહ ચલતે લોગ દેખ રહે હૈં. ઇસ પરદાપ્રણાલી કી સુરક્ષા કે લિયે તત્કાલીન રાજા-
ઓં કે રનવાસોં મેં પૂરી-પૂરી સાવધાની રખી જાતી થી. યહાંતક કિ રનવાસોં મેં કઇ [illegible]

હોતી થીં ઔર ઉનકી ખાસ ડ્યોઢીપર પહરેદારી કા કામ સ્ત્રિયોં, વૃદ્ધ-પુરુષોં ઔર બાલકોં સે લિયા જાતા થા. યહ બાત હમેં નિમ્નોદ્ધૃત શ્લોક સે અવગત હોતી હૈઃ-

"प्रणम्य रामस्तान्वृद्धांस्तृतीयायां ददर्श सः। स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च द्वाररक्षणतत्पराः॥"

(અયો૦ સર્ગ ૨૦, શ્લો૦ ૧૨.)

અર્થાત્ શ્રીરામચંદ્રજી (દુસરી ડ્યોઢીપર ખડે) વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોં કો પ્રણામ કર (અપની માતા કૌશલ્યા કે ભવન કી) તીસરી ડ્યોઢીપર પહુંચે, જહાં સ્ત્રિયાં, વૃદ્ધ પુરુષોં ઔર બાલકોં કા પહરા થા. ઇસકે અતિરિક્ત રામાયણ સે યહ ભી પતા ચલતા હૈ, કિ આર્ય-રાજાઓં કે રનવાસ મેં હરએક પુરુષ જાને નહીં પાતા થા. જો પુરુષ વૃદ્ધ ઔર રાજા કે વિશ્વસ્ત હોતે થે, વે હી જા સકતે થે. રનવાસ મેં જાને કા અધિકાર મહારાજ દશરથ ને વૃદ્ધ એવં વિશ્વસ્ત સુમંત્ર કો દે રખા થા. યથાઃ—

"स्तुवन्नृपतिशार्दूलं प्रविवेश निवेशनम्। तं तु पूर्वोदितं वृद्धं द्वारस्था राजसंमतम्॥"

(અયો૦ સર્ગ ૧૪, શ્લો૦ ૪૪.)

અર્થાત્ મહારાજ કી જૈ-જૈકાર કરતે સુમંત રાજભવન મેં ગયે. મહારાજ દશરથ ને વૃદ્ધ ઔર વિશ્વસ્ત હોને કે કારણ ઉનકી ડ્યોઢી માફ કર દી થી. ઉનકો હર સમય બિના રોક ટોક રનવાસ મેં જાને કા અધિકાર પ્રાપ્ત થા.

રનવાસ મેં રહનેવાલી રાનિયોં હી મેં પરદાપ્રણાલી પ્રચલિત થી ઔર જનસાધારણ મેં ઇસકા ચલન ન થા-જો લોગ યહ કહતે હૈં, ઉનકો સમઝ લેના હોગા કિ, પ્રથમ તો "યથા રાજા તથા પ્રજા" કી લોકોક્તિ ઉનકે કથન કે વિરોધ મેં કહી જા સકતી હૈ. ફિર અયોધ્યાકાંડ મેં જહાં કિસી સાર્વજનિક ઉત્સવ કા વર્ણન આયા હૈ, વહાં સ્ત્રિયોં કે છજ્જોં, ઝરોખોં હી મેં બૈઠે હોને કા વર્ણન આદિકવિને કિયા હૈ. રામાયણ મેં હમ દેખતે હૈં, કિ જિસ સમય રામ, લક્ષ્મણ, જનકીસહિત વનવાસ કે લિયે અયોધ્યા સે રથ મેં બૈઠકર રવાના હોતે હૈં, ઉસ સમય ઉનકે વિયોગ સે વિકલ અયોધ્યાવાસી ઉનકે રથ કો ઘેરકર રથ કે સાથ દૌડતે હૈં. ઇસ દૌડને કા વર્ણન કરતે હુએ આદિકવિ ને રથ કે સાથ પુરુષોં હી કા જાના લિખા હૈ. યથાઃ—

"ततः स बालवृद्धा सा पुरी परमपीडिता। राममेवाभिदुद्राव घर्मार्ता सलिलं यथा॥"

(અયો૦ સર્ગ ૪૦, શ્લો૦ ૨૦.)

અર્થાત્ અયોધ્યાવાસી ક્યા બાલક, ક્યા બૂઢે ઔર ક્યા યુવક-સભી અત્યંત વિકલ હો શ્રીરામચંદ્રજી કે રથ કે પીછે વૈસે હી દૌડને લગે, જૈસે ઘામ સે સતાયા હુઆ પ્રાણી પાની કી ઓર દૌડતા હૈ. રામાયણ કે અયોધ્યાકાંડ સે યહ ભી અવગત હોતા હૈ, કિ ઉસ સમય પરદે કે ડર સે કુમારી કન્યાઓં કો છોડ અન્ય કોઈ કુલ-સ્ત્રી નહીં નિકલતી થી. યહ બાત નિમ્ન શ્લોક સે અવગત હો જાતી હૈઃ-

"नाराजके जनपदे उद्यानानि समागताः। सायाह्ने क्रीडितुं यान्ति कुमार्यो हेमभूषिताः॥"

(અયો૦ સ૦ ૬, શ્લો૦ ૧૭)

અર્થાત્ ઉસ રાજ્ય મેં રાજા નહીં રહતા, વહાં સુવર્ણ કે આભૂષણોં સે ભૂષિત કુમારિયાં ઉદ્યાનોં મેં ખેલને નહીં જાતીં. રામાયણકાલ કે આર્યોં મેં સ્ત્રિયોં કે લિયે પરદે કી [illegible] પ્રથા તો થી હી; સાથ હી અવસર ઉપસ્થિત હોનેપર, વે આર્યેતરોં કે સાથ વ્યવહાર કરતે [illegible] પરદાપ્રથા કા પૂર્ણ સમ્માન કરતે થે. યહ બાત હમેં રામાયણ કે ઉસ સ્થલ કો [illegible] હોતી હૈ, જિસ સ્થલપર કુદ્ધ લક્ષ્મણજી કે વાનરરાજ સુગ્રીવ કે અંતઃપુર મેં જાને કા [illegible] કિયા હુઆ હૈ. આદિકવિ કહતે હૈંઃ—

"[illegible] महाबाहुरप्रहृष्टः स लक्ष्मणः। तस्थावेकान्तमाश्रित्य रामकोपसमन्वितः॥"

(કિષ્કિં૦ સર્ગ ૩૩, શ્લો૦ [illegible])

[illegible]

સુન સાથ [illegible] આતે રહે. ફિર શ્રીરામચન્દ્રને [illegible] કો [illegible]
આદિમેં યહ સ્વયં બતલાયા હૈ. ઉસ સમય વિભીષણ આજ્ઞાકારી રહનેવાલે [illegible]
રક્ષા પાલકી મેં લિયા ભાતરશિબિર મેં પહુંચે. ઉસ સમય [illegible]
આગે ચુને રાક્ષસ આગે, (લેત સિપાહીયર પગડિયાં બાંધે હૈ ઔર હાથો મેં [illegible] લિયે હુએ હૈ।)
આગે ઔર ધૂમ-ઘૂમકર જન કો હટાને લગે. ઉનકે હટાને સે [illegible]
ઝુંડકે ઝુંડ વહાં સે હટકર દૂર ખડે હો ગયે. ઉસ સમય અપને [illegible]
લોગોં કા ઐસા તિરસ્કાર દેખ, શ્રીરામચંદ્રજી ને વિભીષણ સે કહા [illegible] અનુમતિ
લિયે તુમ ઇન બેચારોં કો કષ્ટ દે રહે હો ! ઇસ કામ કો [illegible] બંદ કરો,
ક્યોં કિ યે જન તો મેરે હી સ્વજન હૈં." ફિર—

"न गृहाणि न वस्त्राणि न प्राकारास्तिरस्क्रिया। नेदृशा राजसत्कारा वृत्तमावरणं स्त्रियः॥
व्यसनेषु न कृच्छ्रेषु न युद्धेषु स्वयंवरे। न क्रतौ नो विवाहे वा दर्शनं दूष्यते स्त्रियः॥
सैषा विपद्गता चैव कृच्छ्रेण च समन्विता। दर्शने नास्ति दोषोऽस्या मत्समीपे विशेषतः॥"

(યુદ્ધ૦ સર્ગ ૧૧૪, શ્લો૦ ૨૭-૨૮)

અર્થાત્ સ્ત્રિયોં કે લિયે ન ઘર, ન પરદા (કનાત), ન અટારી, ન ચિક ઔર ન ઇસ પ્રકાર કા (આડંબરપૂર્ણ) રાજસત્કાર આડ કરનેવાલા હૈ, જૈસા કિ ઇસ સમય તુમ કર રહે હો. ઉનકા પરદા તો ઉનકા આચરણ હૈ. કદાચ ઇસ શ્લોક સે યહ સમજા જાતા હૈ કિ શ્રીરામચંદ્રજી ઇસ ઉક્તિ સે તો સ્ત્રિયોં કે લિયે પરદે કી આવશ્યકતા કા ખંડન હોતા હૈ; કિન્તુ ઇસી લિયે તો શ્રીરામચંદ્રજી અપને આંતરિક ઉદ્દેશ કો સ્પષ્ટ કરને કે લિયે આગે કહતે હૈં, કિ વિપત્તિકાલ, પીડા, યુદ્ધ, યજ્ઞ ઔર સ્વયંવર-સભા મેં સ્ત્રિયોં કા પુરુષોં કે સામને ખુલ્લમખુલ્લા નિકલના-ફિરના દોષાવહ નહીં હૈ. (અર્થાત્ ઇનકો છોડકર અન્ય સબ દશાઓં મેં સ્ત્રિયોં કા પરદે કે બાહર નિકલના (દોષાવહ હૈ). ફિર કહતે હૈં, સીતા ભી વિપત્તિ મેં ફૈસી હુઈ થી ઔર દુઃખ મેં હૈ, અતએવ યદિ ઇસ કો યે સબ લોગ દેખ લેં તો ઇસ મેં કોઈ બુરાઇ નહીં. ફિર મેરી ઉપસ્થિતિ મેં તો ઇસ સમય સીતા કા સબ કે સામને નિકલના નિતાન્ત દોષાવહ નહીં હૈ.

શ્રીરામચંદ્રજી કે ઉક્ત કથન મેં પરદા, કનાત, ચિક આદિ સભી બાતોં કા ઉલ્લેખ હોને સે સ્પષ્ટ હૈ, કિ સ્ત્રિયોં કો આડ મેં રખને કે લિયે રામાયણકાલ મેં આર્ય એવં સભ્ય કહલાનેવાલી જાતિયોં મેં સાધારણતયા કનાત તાની જાતી થી, પરદા ડાલે જાતે થે ઔર ચિકેં કામ મેં લાયી જાતી થી. ઉસ કાલ મેં કેવલ ૨૮ વેં શ્લોક મેં વર્ણિત અવસ્થાઓં મેં કુલ સ્ત્રિયોં કા પરદે કે બાહર નિકલના જનતા મેં નિંદ્ય સમઝા જાતા થા. ઉસ જમાને મેં ભી જો પ્રતિષ્ઠિત લોગ થે, ઉનકો અપની સ્ત્રિયોં કા પરદા "ફાડ" ડાલના બહુત બુરા માલુમ પડતા થા. વે લોગ અપની ઉન સ્ત્રિયોંપર જો પરદાપ્રથા કો ભંગ કરતી થીં, ક્રુદ્ધ હોતે થે. યહ બાત રાવણ કી પટરાની, મંદોદરી કી ઉસ સમય કી ઉક્તિ સે સ્પષ્ટ હો જાતી હૈ, જિસ સમય વહ રણક્ષેત્ર મેં અપને મૃત પતિ રાવણ કે શવ કો દેખ શોકસંતપ્તા હો વિલાપ કર રહી થી. મંદોદરી રાવણ કે શવ કો સંબોધન કર કહતી હૈઃ—

"दृष्ट्वा न खल्वभिक्रुद्धो मामिहानवगुण्ठिताम्। निर्गतां नगरद्वारात्पद्भ्यामेवागतां प्रभो॥
पश्येष्टदारदारांस्ते अष्टलज्जावगुण्ठनाम्। वहिर्निष्पातितान् सर्वान् कथं दृष्ट्वा न कुप्यसि॥

(યુદ્ધ૦ સર્ગ ૧૧૧, શ્લો૦ ૬૧-૬૩)

અર્થાત્ હે સ્વામિન્! મૈં બિના ઘુંઘટ કે નગર કે ફાટક સે હોકર યહાં પૈદલ ચલી આયી હું. ક્યા ઇસ પ્રકાર મેરે આને સે તુમ મુઝ સે રૂઠ ગયે હો ઔર ઇસી સે મુઝ સે નહીં બોલતે? દેખો, યે તુમ્હારી સભી પ્યારી સ્ત્રિયાં લજ્જાત્યાગ ઔર પરદા "ફાડ" રનવાસ કે બાહર નિકલ આયી હૈં. ઇનકો ઇસ પ્રકાર આયી હુઇ દેખ, તુમ ઇનપર ક્યોં નહીં ક્રોધ પ્રકટ કરતે?

ઇસી પ્રકાર રામાયણ કે અન્ય સ્થલોં મેં ભી, સ્ત્રિયોં કા ઉસ કાલ મેં ઘુંઘટ કાઢના ઔર પરદે કે ભીતર રહના મિલતા હૈ. ઊપર જો અવતરણ દિયે ગયે હૈં, ઉનસે તો રામાયણકાલ

મેં સ્ત્રિયોં કા ઘુંઘટ કાઢના ઔર પરદે મેં રહના નિસ્સંદેહ સિદ્ધ હોતા હૈ.

અતએવ ભારતવર્ષ મેં, જો સભ્યતા કી જન્મભૂમિ હૈ, સ્ત્રિયોં કે લિયે પરદા તાનના ઔર ઘુંઘટ કાઢના આદિ-કાલ સે પ્રચલિત હૈ. રામાયણકાલ કે બાદ ઐતિહાસિક મધ્યકાલ મેં ભી ભારત કી કુલ-સ્ત્રિયોં મેં પરદા-પ્રણાલી કા પ્રચલિત હોના, હમેં ચિત્તૌર કી મહારાની કે ઇતિ-વૃત્ત સે અવગત હોતા હૈ. અતઃ આજ સ્ત્રિયોં કે લિયે પરદા ઔર ઘુંઘટ કી જો પ્રથા [illegible] આર્યભૂમિ મેં દેખી જાતી હૈ, વહ મહાત્મા ગાંધી કે અવિચારિત એવં આવેશપૂર્ણ શબ્દોં [illegible] ન તો-"પાશવિક" હૈ, ઔર ન સ્મૃતિકારોં કે મતાનુસાર, બિલકુલ "બેકાર" હી હૈ. [illegible] તો, મહાત્માજી કે-"હિંદી નવજીવન" મેં "પરદે કો ફાડ ફેંકો" શીર્ષક મેં પરદા-પ્રથા [illegible] લિયે "પાશવિક" ઔર "બિલકુલ બેકાર" લિખા હુઆ દેખ, બડા આશ્ચર્ય હુઆ. જો પરદા પ્રથા આર્ય જાતિ મેં ચિરકાલ સે પ્રચલિત હૈ ઔર જિસકી આવશ્યકતા કા અનુભવ કર, આ[illegible] તક સભી શ્રેષ્ઠ એવં સભ્ય જન, જિસકા આદર કરતે ચલે આતે હૈં, ઉસી પરદાપ્રથા [illegible] મહાત્માજી જૈસે એક ઉત્તરદાયી વ્યક્તિ કે મુખ સે ઐસે અસંગત ઔર તથ્યશૂન્ય વિશેષ[illegible] નિકલના-કિસ વિચારવાન્ કો આશ્ચર્ય મેં ન ડાલેગા ?

મહાત્માજી તથા ઉનકે ઇસ વિચાર સે સહમત લોગોં સે હમારા સાનુરોધ યહ આગ્રહ હૈ, કિ વે ઠંડે દિમાગ સે જરા સોચેં કિ જો પ્રથા યુગ-યુગાન્તર સે હમારી જાતિ મેં પ્રચલિત હૈ, વ[illegible] "પાશવિક" કૈસે હૈ ? યદિ યહ પ્રથા "પાશવિક" હૈ, તો ક્યા ઇસ પ્રથા કે પ્રચલિત કરનેવા[illegible] "પશુ" થે ? યદિ નહીં, તો ફિર યહ પ્રથા "પાશવિક" કિસ અર્થ મેં હૈ ? ક્યા પશુઓં મેં યહ પરદા-પ્રથા પ્રચલિત હૈ ? યદિ નહીં, તો ફિર યહ પ્રથા "પાશવિક" ક્યોં બતલાયી ગયી? હમ તો દેખતે હૈં, કિ પશુઓં ઔર પશુવત્ આચરણશીલ જંગલી જાતિયોં મેં હી સ્ત્રિયોં કે લિયે પરદા-પ્રથા કા વિધાન નહીં હૈ. અતએવ "પરદે કો ફાડ ફેંકો" વાલી પ્રથા કો હી હમ નિઃસંકોચ ભાવ સે યદિ કહના ચાહેં, તો "પાશવિક" કહ સકતે હૈં. ફિર પરદાપ્રથા કે સંબંધ મેં એક બાત ઔર ભી કહી ગયી હૈ. વહ યહ, કિ યહ પ્રથા "બિલકુલ બેકાર" હૈ ઔર "ઇસિ સે દેશ કી અસંખ્ય હાનિયાં હો રહી હૈં." યહ લેખ દેખકર ઔર સાબરમતી-આશ્રમ કી ઘટનાઓં કે લિયે પ્રાયશ્ચિત્ત-સ્વરૂપ મહાત્માજી કે કઇ દિનોંતક અનશન-વ્રત ધારણ કરને કી બાત કા હઠાત્ સ્મરણ હોતે હી હમેં તો કહના પડતા હૈ કિ, મહાત્માજીને જિસ સમય પરદા-પ્રથા કી નિંદા કી, ઉસ સમય નિઃસંદેહ વે રોપ કે વશવર્તી હો ગયે થે. નહીં તો જિન મહા-ત્માજી કો પરદાહીન ઘરોં કી કિતની શોચ્ય ઘટનાઓં કા રત્તી-રત્તી હાલ માલૂમ હૈ, ઉ[illegible] મહાત્માજી કે મુખ સે ઐસી બાતેં કભી નહીં નિકલતી. જિન દેશોં મેં પરદા-પ્રથા પ્રચલિત નહીં હૈ, ઉન દેશોં કી સ્ત્રિયોં કી નૈતિક ઔર ચારિત્રિક નિર્બલતાઓં કી અશ્રાવ્ય પાપ-કથાએં લોગોં સે છિપી હુઇ નહીં હૈ. ઉનકા મહાવિસ્તારિત વર્ણન કર કે હમ પાઠકોં કા સમય ન[illegible] કરના ઉચિત નહીં સમઝતે. હમ યહ નહીં કહતે કિ વર્ત્તમાન યુગ મેં, જિસકે લિયે મહાત્મા તુલસીદાસજીને લિખા હૈ:-

"કલિકાલ બિહાલ કિએ મનુજા, નહિં માનત કોઉ અનુજા તનુજા." ઔર જિસ યુગ[illegible] લોગોં કો-"પરતિય-લંપટ કપટ-સયાને" બતલાયા હૈ, પરદા કી પ્રથા સે, સ્ત્રિયાં દોષોં [illegible] બચી રહતી હૈં,-નહીં, નહીં-"પરદે કી ઓટ" મેં ભી શિકારિયોં કી 'ચોટ' હોતી હી [illegible] કિન્તુ જિતના અવસર ઔર અવકાશ પરદા-પ્રથા દ્વારા બુરાઇયોં કો દૂર રખને કા હૈ, ઉ[illegible] પરદા "ફાડ ફેંકને" સે નહીં. હમારી ધારણા તો ઐસી હૈ,કિ જો લોગ સ્ત્રિયોં કે લિયે "પરદા ફાડ ફેંકને" કી વ્યવસ્થા દેતે હૈં, વે જાતિ કે હિતચિંતક નહીં, બલ્કિ "પરતિય લંપટ ક[illegible] સયાને"-સ્વભાવસંપન્ન લોગોં કે વકીલ હૈં.

એક બાત ઔર હૈ. વહ યહ કિ, રામાયણ-કાલ મેં સ્ત્રિયોં કે દિવ્ય, નિર્મલ ચરિત્ર [illegible] તભી દેખને કો મિલતે હૈં, જબ હમ ઉસ કાલ મેં લક્ષ્મણજી જૈસે આત્મસંયમી મહાત્મા[illegible] દર્શન પાતે હૈં. ઇસ એક મહાન્ આત્મા કે ચરિત્ર કી ઉત્કૃષ્ટતા ઉસ સમય હમારે નેત્રોં કે [illegible] આ ખડી હોતી હૈ, જિસ સમય હમ ઉસકે ઉસ કથોપકથન કો પઢતે હૈં, જો [illegible] સીતાજી કે બીચ તબ હુઆ થા, જબ લક્ષ્મણજી અપને બડે ભાઇ કી આજ્ઞા [illegible]

સીતાજી કો વાલ્મીકિ કે આશ્રમ મેં છોડને જાતે સમય લક્ષ્મણજી કહતે હૈં —

निरीक्ष्यमाणा गच्छन्तमनुकम्पास्थितिर्निर्मताम ।

(કિષ્કિંધા, સર્ગ ૧૮, શ્લો॰ ૧૬)

અર્થાત્—હે લક્ષ્મણ ! તુમ જાઓ જાઓ, કિંતુ હમ દેખને આવેંગે, કિ તુમ કહાં તક આગે બઢી હો. યદિ આજકલ કા કોઇ યુવક લક્ષ્મણજી કી જગહ હોતા, તો અપની માતૃસમા ભાભીકે પેટપર હાથ ફેર ગર્ભ કે બચ્ચે કો ટટોલે બિના થોડે હી માનતા! કિંતુ યહાં કે લક્ષ્મણજી અનુકૂલ ઔષધ કી દશા ઉચિત કો સુન વે અવાક હો ગયે. આદિકવિ કહતે હૈં—લક્ષ્મણજી-

" વ્યાહર્તું ન શશાક હ "

અર્થાત્ વે કુછ ભી ન કહ સકે. વિચાર મેં પડ ગયે. કુછ દેર બાદ મૌન ભંગ કર બોલે -

× × × किं मां वक्ष्यसि शोभने । दृष्टपूर्वं न ते रूपं पादौ दृष्टौ तवानघे
कथमत्र हि पश्यामि रामेण रहितां वने ॥

(કિષ્કિંધા સ॰ ૬૪, શ્લો॰ ૨૧-૨૨)

હે ભાગ્યવતિ! યહ તુમ ક્યા કહ રહી હો કિ મુઝે દેખને આઓ! હે શુભાનિને! મૈંને તો આજતક યહ ભી નહીં દેખા કિ તુમ્હારા રૂપ કૈસા હૈ—તુમ કાલી હો કિ ગોરી' તુમ કો અપની પૂજ્યા સમઝ, મેરી દૃષ્ટિ તો સદા તુમ્હારે ચરણોં હી પર પડી હૈ.ફિર શ્રીરામચંદ્રજી કે પીઠ પીછે ઔર સો ભી ઇસ નિર્જન વન મેં મૈં તુમ્હેં કૈસે કર દેખ સકતા હૂં ! આદિકવિ ને લિખા હૈ,કિ યહ કહકર લક્ષ્મણજી સીતાજી કે ઉત્તર-પ્રત્યુત્તર કી પ્રતીક્ષા ન કર તુરત નાવપર સવાર હો ગંગા કે ઇસ પાર ચલે આયે.

અબ વિચારને કી બાત હૈ, કિ રામાયણકાલ મેં, જિસ સમય લક્ષ્મણજી જૈસે મર્યાદારક્ષક આદર્શ પુરુષ થે, ઉસ સમય ભી પરદા-પ્રથા ઇસ દેશ મેં પ્રચલિત થી. ઇસ જમાને મેં પુરાણો કે ભવિષ્ય કથાનુસાર, કલિયુગી પ્રજા કે મન સે ધર્મ કા ડર બરાબરી કર રિક્ષા જા રહા હૈ ઔર વહ પાપપરાયણતા મેં દિન-દિન ઢલતી ચલી જા રહી હૈ, તબ ભી પરદા-પ્રથા કો " નિરાકુલ બેકાર " સમઝના, યા સમઝના. કિસ પરિણામદર્શી કે નિકટ વિચારશીલ વિજ્ઞ ન સમઝા જાયેગા ! હમારા સાગ્રહ અનુરોધ હૈ, કિ ભારતવાસી અપને સમાજ કા દિનાદિન બઢતી ગ્લાનિ વિચારકર મહાત્માજી કે ઉક્ત કથન કો કાર્ય-રૂપ મેં પરિણત કરેં; ક્યોં કિ જિસ પ્રકાર મહાત્માજી ને આવેશ મેં ભર યહ બાત કહ ડાલી હૈ, ઉસી પ્રકાર અધભક્તિ કે આવેગ મેં ભર, મહાત્માજી કે ભક્ત, યદિ પરદે કો ફાડ ફેંકને કો ઉદ્યત હો જાયેંગે, તો આગે કી પીઢી અપને ઇન પૂર્વપુરુષો કી સમઝપર પશ્ચાત્તાપ કિયે બિના ન રહેગી. કહા ભી હૈઃ-

" सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ॥ "

શ્રીરામ કા આદર્શ જીવન

(લેખકઃ—શ્રીયુત પ્રોફેસર લૌટૂસિંહજી ગૌતમ, બી॰ એ॰, કાવ્યતીર્થ, એમ॰ આર॰ એ॰ એસ)

પ્રત્યેક સમય મેં, પ્રત્યેક દેશ મેં, માનવસમાજ કા યહી ઉદ્દેશ્ય હોતા આયા હૈ, કિ ઉસે સુખ મિલે ઔર દુઃખ કી નિવૃત્તિ હો; ઇસ દુઃખ-બહુલ સંસાર મેં ઉસે કોઇ ઐસી અચૂક ઔષધિ મિલ જાયે, જિસસે વહ દુઃખરૂપી રોગ કો પાસ ન ફટકને દે. " દુખ કા નાશ " " સુખ કી પ્રાપ્તિ "—ઇસી ઉદ્દેશ કી સિદ્ધિ કે લિયે ઇસ સંસાર મેં ભયંકર કાંડ હુએ; અનેક મત-મતાન્તરોં કા જન્મ હુઆ; અનેક દર્શનોં કી સ્થાપના હુઇ; ભિન્ન-ભિન્ન માર્ગોં સે ઉદ્દેશ કી સિદ્ધિ બતાયી ગયી; ઇન માર્ગોં કે મત પથિકોં મેં વાદ-વિવાદ હુએ; મત-ભેદ અથવા માર્ગ-ભેદ કે કારણ અનેક યુદ્ધ ભી હુએ; રુધિર કી નદિયાં બહીં; શાન્તિ કે સ્થાન મેં અશાન્તિ, સુખ કે સ્થાન મેં દુઃખ, બંધુત્વ કે સ્થાન મેં શત્રુત્વ, સંગઠન કે સ્થાન મેં વિઘટન હુએ; પ્રકૃતિ કો કાલીરૂપ ધારણ કરના પડા; અજ્ઞાની મનુષ્યોં મેં પાશવિક વૃત્તિ આ ગયી; ઉનકા વિકાસ રુક ગયા; માનવી બંધન જકડ ગયે ઔર સુખ સ્વપ્ન હો ગયા.

સુખ પ્રાપ્ત ન હોને કે કારણ દો હી હો સકતે હૈં—યા તો પથ હી ઠીક ન થા યા ઉસ પથ

[illegible] प्राप्ति के लिये आनन्दामृत पान करने के लिये, निःश्रेयस [illegible] पहुँचाने के लिये, और [illegible] है. जिसका अनुसरण करने से मनुष्य का अपने [illegible]

[illegible] नियमों के अनुसार चलने से हम [illegible] पहुँचेंगे. [illegible] अग्नि आदि देवों की नित्य-[illegible] में "दैवी शक्ति" की संज्ञा दी गयी है. [illegible] सकता है. भिन्न-भिन्न नामों [illegible] संसार में जिसी शक्ति के अनुसार [illegible] धर्म है. उस [illegible]-शक्ति के [illegible] "**आचारः प्रथमो धर्मः**" अर्थात् धर्म का [illegible] आचरण करने में [illegible] "सदाचार" लिखा है; क्योंकि [illegible] सदाचार का [illegible] धारण [illegible] आत्मानुभूति का [illegible] आत्म-साक्षात्कार में [illegible] "सदाचार" के अन्तर्गत [illegible] सदाचार ठीक ठीक क्या है, [illegible]

[illegible] **आचारात् प्राप्नोति** [illegible]

[illegible]

ગયે હૈં. હિંદુ-ધર્મ ઇન અવતારોં, ઋષિયોં ઔર મહાત્માઓં કી કૃતિયોં સે આદર્શ કા કોશ હૈ.
"अधिकारीभेदेन अधिकारभेदो भवति"-યહ હિંદુ-ધર્મ કા એક અખંડનીય અટલ સિદ્ધાન્ત હૈ.

અન્ય મતોં મેં ઇસ સામયિકતા કા લેશ ભી નહીં હૈ. તત્કાલીન અરબ કે રહનેવાલોં કે લિયે જિસ માર્ગ કા અનુસરણ હજરત મુહમ્મદ સાહબને બતાયા, વહી માર્ગ ઇસ વૈજ્ઞાનિક સમય મેં ભી ઇસ્લામી સંસાર કા ધ્યેય માર્ગ બન રહા હૈ. બૌદ્ધ-મત સે પ્રભાવિત ઇસાઈ-મત કી ભી વહી દશા હૈ. મુહમ્મદ સાહબ અથવા જીસસ ને દેશ ઔર સમય કી પરિસ્થિતિ દેખકર અપની સમઝ, વિદ્યા ઔર તપોબલ કે અનુસાર ભિન્ન ભિન્ન પથોં કી સ્થાપના કી થી. વિદ્વાન ઇનમેં સુધાર કરને કે તકાજે કર રહે હૈં. હમ સાધારણ હિંદુ ઇન માર્ગોં કો કોઇ ઐસા હીના નહીં સમઝતે. અન્તતો ગત્વા મુહમ્મદ સાહબ ને દ્વૈત-ભક્તિ કી ઉપાસના બતાયી ઔર જીસસ ને વિશિષ્ટ દ્વૈત-ભક્તિ કી. 'ઇશ્વર-જીવ નિત્ય દો પદાર્થ હૈ, ઇશ્વર ઉપાસ્ય હૈ, જીવ ઉપાસક હૈ'—યહી મોહમ્મદી મત હૈ. 'ઇશ્વર ઔર પુત્ર મેં ભેદ હોતા હુઆ ભી ભેદ નહીં હૈ,પર દર્શન કે ઉચ્ચતમ પ્રકાશ મેં ઇન મતોં કી નિર્બલતા સ્પષ્ટ દિખલાઈ પડેગી.' ઇસ કા અર્થ યહ હૈ, કિ ઇન મતોં મેં અન્તિમ માનવી વિકાસ કે લિયે સ્થાન નહીં હૈ.ઔર ભી બહુત સી બાતેં ઇન મતોં મેં હૈં, જો ઉસ સમય કે લિયે તો ઉપયુક્ત થી; પર આજ નિતાન્ત હાનિકારક હૈં. 'કાફિર' ઔર "દીન" શબ્દોં કે અર્થ ઉસ પુરાને કાલ કે અનુસાર લગાના આજ રાષ્ટ્રીય વિચાર સે 'કુફ્ર' હો રહા હૈ, તભી તો હમેં લિખના પડતા હૈ, કિ આજ 'શ્રીરામ કા જીવન' હી હમ સબ સંસારી પ્રાણિયોં કે લિયે, સમસ્ત જગતીતલ કે સભ્યતાભિમાની માનવ-સમાજ કે લિયે, "આદર્શ" જીવન હોના ચાહિયે; ક્યોં કિ પ્રથમતઃ શ્રીરામ કા જીવન કરુણ-રસ કા મૂર્તિમાન જીવન હૈ. જન્મ મેં કરુણ-રસ, આજીવન કરુણ-રસ, સ્વર્ગારોહણ મેં કરુણ રસ, વીરતા ઔર શૃંગાર મેં કરુણ-રસ! જહાં દેખિયે, વહાં કરુણ-રસ સ્થાયી ભાવ સે વર્તમાન હૈ. અન્ય રસોં કા પર્યાપ્ત પ્રવર્તન હૈ; પર કરુણ-રસ કા પ્રાબલ્ય હૈ. રામ કા જીવન વર્ણન કરતે હુએ મહાકવિ ભવભૂતિ ને કરુણ-રસ કી સુધા-સરિતા મેં બહતે હુએ યહાંતક કહ ડાલા હૈ-

"एको रसः करुण एव निमित्तभेदाद् भिन्नः पृथक्पृथगिवाश्रयते विवर्तान् ।
आवर्त बुद्बुदतरंगमयान् विकारान् अम्भो यथा सलिलमेव तु तत्समग्रम् ॥"

અર્થાત્-રસ વાસ્તવ મેં એક હી હૈ. અવસ્થાભેદ કે કારણ અન્ય રસ અન્ય રૂપ ધારણ કર લેતે હૈં. અતઃ કરુણ-રસ હી જલ કી નાઇ નામ-રૂપ કે ભેદ સે વીર-શૃંગારાદિ શેષ આઠોં રસોં કા રૂપ ધારણ કરતા હૈ.

જિસ જાતિ ઔર મનુષ્ય મેં કરુણ-રસ હી વિકાસ કી ગતિ નિશ્ચિત કરતા હૈ-અર્થાત્ કરુણ-રસ સે પ્રેરિત હોકર ઉન્નતિ કી જાતી હૈ, વહ જાતિ ઔર વહ મનુષ્ય સચ્ચે વિકાસ કે માર્ગ પર સ્થિત હૈ. ઇસ કારુણિક દૃષ્ટિ સે સંસાર કે ઇતિહાસ મેં શ્રીરામ કા જીવન સચમુચ નિરાલા હૈ. સંસાર કે પ્રાચીન, મધ્યકાલીન ઔર આધુનિક ઇતિહાસ કે કોને-કોને ખોજ ડાલિયે, શ્રીરામ કે જીવન કી આધ્યાત્મિક ચમક, નૈસર્ગિક સુગંધ, વીરોચિત ઉત્કર્ષ, દૈવી આદર્શ, પ્રશંસનીય વિશ્વ-બંધુતા, નિષ્કપટ સહૃદયતા, સચ્ચી પવિત્રતા, પૂત ભાવિતા તથા સાંસારિકતા મેં ભી સ્વર્ગીયતા એકસાથ કહીં ન મિલેગી ઔર સ્મરણ રખિયે, ન મિલેગી. યૂનાન કે ઇતિહાસ મેં સિકંદર; રોમ કે ઇતિહાસ મેં સીઝર; આધુનિક યૂરપ કે ઇતિહાસ મેં નેપોલિયન; ઇન તીન પ્રધાન વીરોં પર સારા યૂરપ ઇતરાતા હૈ. યે સંસાર ભર કે પરમ વીરપુરુષ સમઝે જાતે હૈં; પર ક્યા ઇન વીરોં ને સંસાર કો અધિક સમૃદ્ધ ઔર સુખી બનાયા? પર ક્યા ઇન્હોંને વિકાસ કી ગતિ મેં સહાયતા દી? પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક એચ૦ જી૦ વેલ્સ અપને 'ધી આઉટલાઇન્સ ઑફ હીસ્ટરી' મેં ઠીક પૂછતા હૈ-અર્થાત્ માનવ-સમાજ કે લિયે ઇન્હોંને ક્યા કાર્ય કિયે? ઉનકે હાથ મેં ઇન્હોંને ક્યા દાન દિયે? મહાશય વેલ્સ કા ઉત્તર યો હૈ-"સિકંદર ખૂબ શરાબ પીતા થા; નિર્દય હત્યા કરતા થા. હાં, ઉસને ઠાટ્ટી બનવાને કી પ્રથા ભલે હી ચલાયી. ઇસી પ્રકાર સીઝર ભી ૫૪ વર્ષ કી અવસ્થા મેં ક્લિઓપેટ્રા કે સાથ એક વર્ષતક રાગરંગ મેં મગ્ન રહા. વહ ચાહતા તો સંસાર કા ભલા કરતા; પર વિષય કા દાસ બના રહા."

આયા અધ્યાત્મ-રામાયણ મેં શિવ ને પાર્વતી સે કહા-યહી શ્રીરામજીવન કી એક ઝલક આજ શિરોમણિ તુલસીદાસ કે 'રામચરિતમાનસ' મેં પાયી જાતી હૈ ઔર અન્યાન્ય કવિયોં દ્વારા અનેક ભાષાઓં મેં અનેક વિચાર હુએ હૈં. યહાંપર ભી કુછ વિચાર-પૂર્ણ રામ કે આદર્શ અર્પણ કિયે જાતે હૈં. સબ કા સારાંશ યહી હૈ, કિ રામ કા જીવન માનવ-સમાજ કે લિયે, ન કિ કેવલ હિંદુ-ધર્માનુયાયિયોં કે લિયે, આદર્શ જીવન હૈ. "હરિ અનંત હરિકથા અનંતા" વાલા સિદ્ધાન્ત રામ કે જીવનપર પૂરા લાગૂ હૈ. ઐસી દશા મેં શ્રીરામ કે જીવનપર ચાહે કિતની ભી ઐતિહાસિક, આધિભૌતિક, રાજનીતિક, સામાજિક ઔર ધાર્મિક મીમાંસા કી જાવે, તો ભી શ્રીરામજીવન-રૂપી મહાકાવ્ય કી અંતિમ ટીકા નહીં પાયેગી. અતઃ ઇસ લેખ કા ઉદ્દેશ્ય યહી હૈ, કિ હમલોગ શ્રીરામ કે જીવન કો આદર્શ જીવન સમઝ કર ઉસીકે અનુસાર અપને જીવન કા નિયમન કરેં. હમ ઉપર કહ આયે હૈં, કિ જગત્ મેં પરિચાલિત માર્ગ હી સચ્ચા કલ્યાણ-પથ હૈ ઔર ઉસી પથપર ચલના સચ્ચા સદાચાર હૈ. "સદાચાર" કે પ્રદર્શક અવતારી પુરુષ ઔર મહાત્મા લોગ હોતે હૈં. ઉનમેં રામ હી સંસારી પુરુષોં કે લિયે પથ-પ્રદર્શક હૈં. ઇસ કથન કી પુષ્ટિ ઇતિહાસ, ધર્મશાસ્ત્ર ઔર શ્રીરામ કે કથનાનુસાર કી ગયી હૈ.

શ્રીરામ કા હી જીવન હમારે લિયે ક્યોં આદર્શ-જીવન હૈ! ક્યા હી અચ્છા હોતા, યદિ યહાંપર હમ શ્રીરામ-જીવનપર અપની તુચ્છ બુદ્ધિ કે અનુસાર પૂર્ણ મીમાંસા કરતે ઔર યહ દિખલાતે, કિ કૈસે શ્રીરામ કે જીવન કી છોટી-છોટી ઘટનાએં ભી આદર્શ-સ્થાપન કરનેવાલી હૈં, કૈસે શ્રીરામ કે જીવન મેં કહીં સમાજવાદી કે લિયે આદર્શ હૈં, તો કહીં ધર્મવાદી કે લિયે; કહીં રાજનીતિ કી પ્રતિમા ચરમ સીમાતક પહુંચ ગયી હૈ, તો કહીં માનવી ઉત્કર્ષ કા અંત હો ગયા હૈ; સારાંશ યહ કિ માનવ-સમાજ કે લિયે ઉસમેં કૈસે કૈસે આદર્શ (મૌજૂદ હૈં, વહ મૈં પૂરા પૂરા યહાંપર) લિખ સકતા તો અચ્છા હોતા; પર લેખ બહુત બઢતા જાતા હૈ ઇસલિયે ઔર સ્થાનાભાવ અથવા અપની પરિમિત બુદ્ધિ કા વિચાર કર શ્રીરામ-જીવન કી કુછ હી ઘટનાઓં કી મીમાંસા કી જાયેગી.

શ્રીરામજીવન કી મોટી કથા હિંદુ સમાજ કે આબાલ-વૃદ્ધ સભી જાનતે હૈં ઔર સંસાર કે અન્ય ધર્માવલમ્બિયોં મેં સે કિતને હી, જો માનવ-સમાજ-શાસ્ત્ર કે છાત્ર હૈં, વે ભી ઇસે જાનતે હૈં. રામ-જીવન કી અત્યંત સંક્ષિપ્ત કથા સતી સીતાજી ને સ્વયં હનુમાન સે યોં કહી હૈઃ—"નિર્મલ રઘુવંશ મેં રામ કા જન્મ હુઆ. રામ ને યજ્ઞરક્ષા મેં વિશ્વામિત્ર કી સહાયતા કી. અહલ્યા કા શાપ છુડાકર શિવ-ધનુ તોડકર સીતા દેવી કા પાણિ-ગ્રહણ કિયા, પરશુરામ કા મદ ઉતારા, અયોધ્યા-નગર મેં બારહ વર્ષ તક વાસ કિયા, પિતા કી આજ્ઞા સે દંડકારણ્ય કી રાહ લી, વિરાધ કા વધ કિયા; ખરદૂષણાદિ કા સંહાર કિયા ઔર સ્વાંગ બનાયે હુએ મારીચ કા વધ કિયા. ઇસ કે પશ્ચાત્ નકલી સીતા કા હરણ હુઆ, કબંધ ઔર જટાયુ કા મોક્ષ હુઆ, રામ ને શબરી કી પૂજા સ્વીકાર કી, સુગ્રીવ સે મિત્રતા કી, બાલિ કા વધ કિયા, સીતા કી ખોજ કરાઈ, સમુદ્ર મેં પુલ બાંધકર લંકાપર આક્રમણ કિયા ગયા, દુષ્ટાત્મા રાવણ કા સંહાર કર વિભીષણ કો રાજ્ય દેકર પુષ્પક-વિમાન સે રામ, સતી સીતા કે સાથ અયોધ્યા લૌટ આયે ઔર ફિર રાજ્ય કરને લગે. સમયાનુસાર ઐહિક લીલા-સંવરણ કી. યહ તો કુછ સંક્ષેપ કથા; પર યદિ ગૂઢ દૃષ્ટિ સે દેખા જાયે તો 'બાટૈ કથા પાર નહીં લહઈ.'"

રામ કે જન્મ સે લેકર ઉનકે સ્વર્ગારોહણતક ઉનકે જન્મ કી છોટી-સે છોટી ઘટના આદર્શ કો બતલાનેવાલી હૈ. એક-એક ઘટના ભિન્ન-ભિન્ન દૃષ્ટિકોણ સે દેખી જાનેપર ભિન્ન-ભિન્ન અર્થ દેતી હૈ. અચ્છા, કુછ ઘટનાઓં કા વિશેષ વિચાર સુનિયે. જબ શ્રીરામ કા જન્મ હોતા હૈ, તબ સંસાર મેં આનંદ કી અમૃતધારા બહને લગતી હૈ. ભક્તશિરોમણિ તુલસીદાસજી રામ કા જન્મ-વર્ણન કરને મેં અપને કો ભૂલ જાતે હૈં. ઇન ભક્તોં કી સમઝ મેં પ્રકૃતિ ભી અતિ વિલક્ષણ હો જાતી હૈ. સૂર્ય તક અપના માર્ગ ભૂલ જાતે હૈં. સંસાર મેં એક નયે યુગ કે શ્રીગણેશ કા ડંકા ચુપકે-ચુપકે પિટ જાતા હૈ, આનેવાલે ભવિષ્ય કી આભા દિખાઈ પડને લગતી હૈ.

જબ શ્રીરામ લડકે હી થે, તભી એક દિન વિશ્વામિત્ર દશરથ કે યહાં [illegible] ઔર રાક્ષસોં કે વધ કે લિયે રામ કો લે જાને કા આગ્રહ કરતે હૈં. મહર્ષિ વસિષ્ઠ [illegible] દશરથ કો ઉપદેશ દેતે હૈં કિ આપકે યહાં રામ કા અવતાર "भूमेर्भारावतारय" હુઆ હૈ અતઃ ઉન્હેં જાને દીજિયે. પૃથ્વી કા ભાર ઉતારના હી રામ કે જીવન કા આદર્શ થા [illegible] ન થા, રાજનીતિક શક્તિ બઢાકર રુધિર ચૂસના ન થા. ઉનકા ઉદ્દેશ પૃથ્વી [illegible] કરના થા. નિશાચરોં દ્વારા સ્થાપિત અરાજકતા કા અંત કરના થા. અતઃ દશરથને [illegible] કો વિશ્વામિત્ર કે સાથ ભેજ દિયા. રાક્ષસ મારે ગયે.

રાક્ષસોં કે મારને ઔર શિવ-ધનુષ કે તોડને મેં રામ ને કિસ નૈસર્ગિક [illegible] દિયા, યહ સબપર જ્ઞાત હૈ. સીતા કે સંગ વિવાહ હોનેપર રામ અયોધ્યા લૌટ ઔર [illegible] રહને લગે. કુછ દૈવી ચક્ર અથવા ભારતીય વસુંધરા કે ભાગ્ય સે રામ [illegible] બુદ્ધિ મોહાચ્છન્ન હુઈ. ઉસને રામ કો વનવાસ ઔર ભરત કો રાજ્ય દેને [illegible] થી, દશરથજી [illegible] થે. વે રોને લગે. જબ રામ ને આકર કૈકેયી સે અપને પિતા [illegible] તબ કૈકેયી ને દો વરદાનોંવાલા કચ્ચા ચિઠ્ઠા સુનાકર કહા—

"[illegible] पितरं चानुमर्हसि" રામને [illegible] સે કહા—

[illegible] सीतां त्यक्ष्येऽथ कौसल्यां राज्यं [illegible]
अतः करोमि [illegible] पिता मम । सत्यं सत्यं करोम्येव रामो द्विर्नाभिभाषते ।
([illegible])

અસ્તુ, રામ ને અયોધ્યા છોડી. સો ભી કિસ શાન સે ઔર કિસ [illegible] રામ કહતે હૈં:—

"राज्ञा मे दण्डकारण्ये राज्यं दत्तं शुभेऽखिलम् ।"

[illegible] રામ કે પ્રેમ કે કારણ ઉનકે સાથ લગ જાતે હૈં. રામ [illegible]

[illegible] અપની માતા કા [illegible] સુનકર [illegible]

[illegible]

"મુનિ કેવટ કે બૈન, પ્રેમ લપેટે અટપટે!
બિહંસે કરુણા-ઐન, ચિતય જાનકી લખન તન!
"બેગિ આનિ જલપાત્ર પખારુ, હોત બિલંબ ઉતારહુ પારૂ."

કહને દો' ઔર ઉસ પાર જાતે હૈં. સંકોચવર્તી રામ કો સંકોચ હોતા હૈ, કિ મલ્લાહ કો કુછ ન દિયા ગયા. સતી સીતા પતિ કે મન કી બાત તાડ જાતી હૈ ઔર અપની મુન્દરી મલ્લાહ કો દેને લગતી હૈ; પર મલ્લાહ નહીં લેતા.

"ફિરતી બાર મોહિ જો દેબા, સો પ્રસાદ મૈં સિર ધરિ લેબા."

યહ કહકર મલ્લાહ મુંદરી લેના સ્વીકાર નહીં કરતા. બેગાર ન થી, ગુલામી કી પતિતાવસ્થા કા લેશ-માત્ર ભી ન થા. સ્વત્વ ઔર કર્તવ્ય સાથ-સાથ જાતે થે. ઇસી આધાર-પર વર્ણાશ્રમ-ધર્મ રહ સકતા થા ઔર અબ ભી રહ સકેગા.

કઈ ઘટનાઓં કો મુનિ-મિલન, વિરાધ-ખરદૂષણ-વધ, સીતા-હરણ, સુગ્રીવમિલનાદિ છોડ કર હમ ઉસ સ્થાનપર પહુંચ જાતે હૈં, જહાં શ્રીરામ કી રાજનીતિક પટુતા કા ઉદાહરણ મિલતા હૈ. સુગ્રીવ સીતા કી ખોજ કરા રહે હૈં. હનુમાન લંકા જા ચુકે હૈં. વિભીષણ રામ સે મિલતા હૈ. સુગ્રીવ જૈસે સ્વાર્થી જન કો ચિંતા હોતી હૈ, કિ કહીં વિભીષણ રાવણ કા ભેદિયા તો નહીં હૈ? રામ કહતે હૈં:—

"કોટિ વિપ્ર વધ લાગહિ જાહૂ, આયે સરન તજઉં નહિ તાહૂ;
ભેદ લેન પઠવા દસસીસા, તબહું ન કછુ ભય હાનિ કપીસા.
જગ મહં સખા નિસાચર જેતે, લછમન હનૈં નિમિષ મહં તેતે;
જો સભીત આવા સરનાઈ, રખિહૌં તાહિ પ્રાનકી નાઈ."

રામ ને વિભીષણ કો "ભુજ વિસાલ ગહિ હૃદય લગાવા" ઔર બડી સહૃદયતા સે પૂછા:-

"ખલમંડલી બસહુ દિનરાતી, સખા ધર્મ નિબહૈ કેહિ ભાંતી!"

ઔર—

"અસ કહિ રામ તિલક તેહિ સારા, સુમન-વૃષ્ટિ નભ ભઇ અપારા."

કૈસા અપ્રતિમ આત્મવિશ્વાસ હૈ! કૈસી સહૃદય રાજનીતિક ચાલ હૈ! કૈસી પ્રશંસનીય સજ્જનતા હૈ! કૈસે સાર્વભૌમિક ભાવ હૈ! રામને વિભીષણ કો ગલે લગાયા. શત્રુ કો મિત્ર મેં પરિણત કિયા. અપને અનુયાયી વાનરોં કો ઉત્સાહિત કિયા. લક્ષ્મણ કા માન બઢાયા. લંકા ગયે. રાવણ કો કુલપરિવારસહિત મટિયા-મેટ કિયા. આર્ય-સભ્યતા કા ઝંડા ગાડ દિયા. અપના લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કિયા. પૃથ્વી કા બોઝા હલકા હુઆ. અરાજકતા મિટ ગઈ. રાક્ષસી લીલા કા અંત હુઆ ઔર ભારત મેં ફિર શાન્તિ કી બંસી બજને લગી.

રામને પુત્ર, પિતા, ભાઈ, સમ્રાટ, મિત્ર આદિ કે કર્તવ્યોં કા આદર્શ સ્થાપિત કિયા. બાલિ-બધ, શૂદ્ર-તપસ્વી-વધ ઔર સીતા પરિત્યાગ કે વિષય મેં ભિન્ન ભિન્ન મત હૈં. યદિ સમય મિલા તો કિસી ઔર લેખ મેં ઇનપર વિવેચન કિયા જાયેગા. આજ ઇતના હી કહના પર્યાપ્ત હૈ કિ રામ કે જીવન કા અનુસરણ હી ભારત કે ભવિષ્ય કે લિયે કલ્યાણકર હૈ. હમેં અપને ધર્મ કા પાલન કરના ઔર ઇસ પ્રકાર અપના જીવન સફલ કરના હૈ.

આજ સંસાર મેં અશાંતિ હૈ, આજ અનાથ નારી-બચ્ચોં કે ક્રંદન સે સંસાર શ્મશાન હો રહા હૈ-ધર્મસંકટ મેં હૈ, માનવ-સમાજ કે અધિકારોંપર ધાર્મિક ઉન્માદ કા અત્યાચાર હો રહા હૈ, પશુ-બલ કી વૃદ્ધિ હૈ, હૃદય-હીન રાજનીતિ ને અપને તાંડવ-નૃત્ય સે સંસાર કો નરક મેં પરિણત કર દિયા હૈ, અતઃ હમેં રામ-જીવન કો આદર્શ માનના કર્તવ્ય હૈ. પર સ્મરણ રહે, કિ હમ કિસી કો અપના શત્રુ ન સમઝેં. ઉન્માદ કે વશીભૂત મનુષ્ય હમારી કૃપા કે પાત્ર હૈં. "રામ-જીવન" કો આદર્શ માનનેવાલોં કે કોષ મેં ઘૃણા શબ્દ કે લિયે સ્થાન નહીં હૈ:—

"ઉમા જે રામ-ચરણ-રત, વિગત-કામ-મદ-ક્રોધ;
નિજ પ્રભુ સમ દેખહિં જગત, કા સન કરહિં વિરોધ."

રામ કે જીવનપર અપના જીવન નિયમન કરનેવાલા મનુષ્ય અજ્ઞાનતા, મોહ, સ્વાર્થ, ઇંદ્રિય-લોલુપતા, ધર્માન્ધતા કા શિકાર નહીં બનતા. ક્યા હમ વિશ્વાસ કરેં, કિ હમારે ભારતીય ભાઇ

શ્રીરામ કે ચરન કો આદર્શ માનકર સંસાર મેં ફિર રામ-રાજ્ય સ્થાપિત કરેંગે ઔર શ્રી મહાત્મા કે દુઃખી સંસાર કો ફિર આધ્યાત્મિક વિકાસ કે ઉચિત માર્ગ પર રખ સકેંગે! ઐસા કરને સે હી હમ ભારત સંસાર કે પ્રતિ અપના કર્તવ્ય નિભા સકેંગા ઔર હમ ભારતીય અપની સ્વાધીનતા, ધર્મ-નિષ્ઠાવૃત્તિ ઔર ચરિત્રબલ કી રક્ષા કર સકેંગે? ભગવાન્ વિશ્વનાથ હમેં શક્તિ દે, કિ હમ અપને કર્તવ્ય શ્રીરામ-ચરિત્ર કે પ્રચાર મેં પૂર્ણતયા પાલન કર સ્વયં સચ્ચે કલ્યાણ કો પહુંચેં તથા અપને ભાઇયોં કો-સચરાચર જગત્ કો-ભી કલ્યાણપથ પહુંચાવેં, ઇસ સે 'હમ' 'તુમ' કા ભેદ મિટકર બ્રહ્માનંદ કા અનુભવ હો.

અછૂત-પંચક

(લેઃ—શ્રીયુત "કંટક" તા. ૭-૪-૧૯૨૭ ના "હિંદુપંચ" ના અંકમાંથી)

જો પ્રાણ સે પાલા કિયે, સત્ય સનાતન ધર્મ; બતલાતે સબકો રહે, સદા કર્મ કા મર્મ. ૧
જાતિ જિલાતે જો રહે, દેકર જીવન-દાન; જિન્હેં પ્રાણ સે પ્રિય રહા, ઋષિ-મુનિયોં કા માન. ૨
જો સબકી સેવા સદા, કિયા કરે સાનંદ; તન-મન સે માના કિયે, વેદ-વિપ્ર-વ્રજચંદ્ર. ૩
હુએ અહિંદુ કિસ તરહ, ઐસે પૂત અછૂત; સદા સચ્ચિદાનંદ કે, વે હૈં પ્યારે પૂત. ૪
અપનાને હો આજ ભી, ઉન્હેં ન હો તૈયાર; વે પાપી હૈં આપ હી, ઉનકો સનક સવાર. ૫

પ્યારા ભારત

(લેઃ-શ્રીયુત બાબુ ગંગાપ્રસાદ બી. એ. એલ. ટી. "હિંદુપંચ" તા. ૭-૪-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી.)

હમેં હૈ પ્યારા ભારત દેશ!

(૧)

સૌરભ-સિક્ત સમીર પ્રવાહિત, 'કલ-કલ' સરિતા-નાદ,
વન-પર્વત કી રુચિર રમ્યતા, વિવિધ ફલોંકા સ્વાદ;
કલિસ કુસુમોંકા શુચિ આહ્વાન, ભ્રમરકી મીઠી 'ભન-ભન' તાન,—
સભી પ્રકૃતિકા ક્રીડાથલ હૈ, કૈસા ભારત-દેશ!
હમેં હૈ પ્યારા ભારતદેશ!

(૨)

સબસે પહલે જ્ઞાન-ભાનુકા મિલા હમેં આલોક,
કિયે ઉન્હીં કિરણોંસે હમને આલોકિત સબ લોક;—
વહી અબ હા! હમ હૈં પરતંત્ર, જગતકે સારે દેશ સ્વતંત્ર,—
કિન્તુ ન ક્યા ફિર જગકર જગકો, દેંગે 'સુખ-સન્દેશ'?
હમેં હૈ પ્યારા ભારત દેશ!

શ્રીરામચંદ્ર કી ખિન્નતા

(શ્રીયુત પં૦ ગંગાપ્રસાદજી અગ્નિહોત્રી "હિંદુપંચ" ના તા. ૭-૪-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

नूनमर्थयतां मध्ये मम वाक्यमनुत्तमम् । भाति कालेऽभिहितं तेनास्मि हरिणः कृशः॥

ત્રૈલોક્ય કા પરિભ્રમણ કરતે-કરતે ભગવાન કે દ્રુત દેવર્ષિ નારદજી કો એક સ્મરણ હો આયા, કિ આજકલ ભારત કે સનાતન ધર્મ-પ્રેમી સજ્જન આર્યસંતાન પુરુષોત્તમ શ્રીરામચંદ્રજી કી જયન્તી મનાને કા સમારોહ કર રહે હોંગે, ત્યોં હી ઉનકે હૃદય મેં શ્રી રામચંદ્રજી કી ભક્તિ કા રત્નાકર ઉમડ ઉઠા, ઉસકી તરંગોં મેં ઉનકી પરિભ્રમણશીલતા ન જાને કહાં બહ ગઈ. વે બડે ઉત્સાહ સે શ્રી રામજન્મોત્સવ દેખને કે લિયે ભારત કી ઓર ચલ પડે. ભારત કે બમ્બઈ, કાનપુર, કરાંચી, દિલ્લી ઔર કલકત્તા આદિ નગરોં મેં બસનેવાલે પરમ ધાર્મિક ધનવાનોં કે ભવનોંપર નારદજી ને પધારકર વહાં શ્રીરામચંદ્ર કે જન્મોત્સવ કો દેખ. ઇતના સુખ પાયા, કિ ઉસ કા વર્ણન કરને કે લિયે ક્ષીરસાગર ગયે બિના ઉનસે નહીં રહા ગયા. વે કલકત્તે સે સીધે ક્ષીરસાગર કે લિયે રવાના હો ગયે. વે મન મેં સોચતે જાતે થે, કિ જબ શ્રીરામચંદ્રજી ભારતવાસિયોં કી ભક્તિ કા વર્ણન મુઝસે સુનેંગે, તબ વે નિઃસંદેહ અદ્ભુત પ્રસન્ન હોંગે.

ક્ષીરસાગર મેં પહુંચકર જ્યોં હી નારદજી ને અપને પહુંચને કે સમાચાર ભગવાન રામચંદ્રજી કે પાસ ભિજવાયે, ત્યોં હી ભક્તવત્સલ શ્રીરામજી ને આપ કો બુલવાયા. આપ કે ભગવાન કે સમીપ પહુંચતે હી ભગવાન ને આપ કા સ્વાગત કર આપસે કુશલ પૂછી ઔર આપ કો બૈઠને કે લિયે આસન દિયા. આસનપર બૈઠકર નારદજી ને ભારતીય ભક્તોં કી ભક્તિ કા વર્ણન ભગવાન કો કહ સુનાયા. ઉસે સુનકર ભગવાન કા વર્ણ કુછ પીલા સા હો ગયા ઔર વે દુઃખી સે દીખ પડે. શ્રીરામચંદ્રજી કી ઉક્ત અવસ્થા દેખ, નારદજી ને બડી આતુરતા કે સાથ પૂછા, કિ ભગવન્! વર્ત્તમાન ભારતીય ભક્તોં કી ભક્તિકથા સુનકર આપ કી યહ દશા ક્યોં હો ગઈ? ઉત્તર મેં શ્રીરામચંદ્રજી ને બડે દુઃખ કે સાથ કહાં કિઃ—

"नूनमर्थयतां मध्ये मम वाक्यमनुत्तमम् । न भाति कालेऽभिहितं तेनास्मि हरिणः कृशः॥

હે નારદજી! મૈંને નરદેહ ધારણ કર ભારતવાસિયોં કો ઉનકે કલ્યાણાર્થ જો અમોઘ ઉપદેશ દિયે થે, ઉનકો વર્ત્તમાન ભારતવાસી બિંદુમાત્ર ભી નહીં માનતે. અપને ઉપદેશોં કી અવજ્ઞા હોતી હુઇ દેખકર મૈં બહુત હી દુઃખી હો જાતા હૂં!"

ઉક્ત બાત કો સુનકર નારદજી આશ્ચર્યચકિત સે હો રહે. ઉન્હોંને બડી નમ્રતા કે સાથ શ્રીરામચંદ્રજી સે પૂછા કિ, ભગવન્! આપને અપને પરમ પ્યારે ભારતીયોં કો કૌનસા ઉપદેશ દિયા થા, જિસ કી અવજ્ઞા કર વે શ્રીમાન કો ઇસ પ્રકાર દુઃખી કર રહે હૈં? ઉત્તર મેં શ્રીરામચંદ્રજી ને કહા કિ મૈંને રામાવતાર મેં ભારતીય જનોં કો યહ ભલીભાંતિ સમઝા દિયા થા, કિ ભારત કો ધનધાન્ય તથા સુખ-સંપત્તિશાલી બનાયે રખને કે લિયે ઉન્હેં ગોરક્ષા, કૃષિ ઔર વાણિજ્ય કી રક્ષા ઔર વૃદ્ધિ કરતે રહના હોગા. ઇતના હી નહી; કિન્તુ કૃષ્ણાવતાર મેં મૈંને સ્વયં ગોપરિપાલન કર ઉન્હેં પ્રત્યક્ષ શિક્ષાદ્વારા સમઝા દિયા થા, કિ તુમ લોગ કલ્યાણપરંપરા કી દાત્રી કલ્યાણી ગૌ કી સેવા સદા કરતે રહના, મેરે ઇસ હિતકર ઉપદેશ કા યથેષ્ટ આદર કરતે રહના. મૈંને ઉનસે કહા થાઃ—

क्षीरन्तु बालवत्सानां ये पिबन्तीह मानवाः । न तेषां क्षीरपा केचित् जायन्ते कुलवर्द्धनाः॥

(અ. પ. ૧૨૫-૬૬)

અર્થાત્ જો લોગ છોટે બચ્ચોંવાલી ગૌઓં કા દૂધ પી જાતે હૈં, ઉનકે વંશ મેં દૂધ પીનેવાલી ઔર કુલ કી વૃદ્ધિ કરનેવાલી સન્તાન નહીં હોતી.

નારદજી! મેરા યહ ઉપદેશ ભારતવાસિયોં કી મંગલકામના સે ઓત-પ્રોત ભરા હુઆ હૈ; પર પરમ ખેદ ઔર સન્તાપ કા વિષય હૈ, કિ વર્તમાન ધનવાન ભારતવાસી મેરે ઇસ ઉપદેશ કા સોલહો આને અનાદર કર રહે હૈં. છોટે બછડોં કે હિસ્સે કા દૂધ પી જાને કી બાત કૌન કહે, વે ઉન ગૌઓં કા દૂધ પીતે હૈં, જિન કે દૂધમુહે બચ્ચોં કો લાલચી ગ્વાલે માર ડાલતે હૈં. ઉન્હી ગૌઓં કે દૂધ ઔર ઘી સે બનાયે હુએ પકવાન્નોં કા મુઝે નૈવેદ્ય દિખાકર મુઝે 'વદતો વ્યાઘાત'

[illegible] કા ઐસી અનાદર મુઝે પ્રસન્ન કરના ચાહતે હૈં. વે અપની ઇસ નિંદ્ય [illegible] કલ્પિત નહીં હોંગે. નારદજી ! બસ મેરી ઉદ્વિગ્નતા કા યહી કારણ હૈ.

શ્રી ભગવાન રામચંદ્રજી કે શ્રીમુખ સે ઉક્ત વાક્ય કો સુન, નારદજી ને [illegible] ઔર ભારતવાસિયોં કી મંગલકામના સે પ્રેરિત હો કર આપને પૂછા, કિ ભગવન્! જો કુછ હો ચૂકા સો તો હો ચૂકા, પર અબ આગે ભારતવાસિયોં સે ઇસ [illegible] પુનરાવૃત્તિ ન હો, ઐસા કોઈ સરલ ઉપાય હો, તો ઉસ કા વર્ણન કીજિયે. મૈં [illegible] ઉસ ઉપાય કો ઉનપર પ્રકટ કર દૂંગા. ભક્તવત્સલ ભગવાન ને નારદજી કી [illegible] સે પ્રસન્ન હોકર કહા કિ, ભારત કે ધનવાનોં કો સમઝા દો, કિ વે [illegible] અપની અપની કોઠિયોંપર ગોશાલાઓં કા સંચાલન [illegible]. [illegible] દાન કિયા કરેં, [illegible] લંગડે-લૂલે [illegible] ગોશાલાઓંકા પ્રબંધ [illegible] કરેં, [illegible] ગોશાલાઓં કા નિર્માણ કરેં. [illegible] ઉન્હેં સ્થાન-સ્થાનપર આદર્શ ગોશાલાએં ખોલકર, ઉનમેં [illegible] ગોપરિપાલન કરના ચાહિયે. અબ તો ભારતવાસી [illegible] મેરે આજ્ઞાનુસાર ગોપરિપાલન કર ભારતીય [illegible]

[illegible] નારદજીને શ્રીરામચંદ્રજી કે મુખ સે ઉક્ત કથનાનુસાર ઉપદેશ [illegible] ઔર કહા કિ ભગવાન્! આપ કી યહ મંગલમયી આજ્ઞા [illegible] 'ભારત ધર્મ' ઔર [illegible] ભી કરેંગે.

[illegible] નારદજી ને બહુત ધીમે સ્વર મેં કહા, કિ મૈં [illegible] ઔર વિદ્યા કે [illegible] કે અંગ્રેજોં કી [illegible] ઉત્તર મેં ભગવાન ને કહા, કિ [illegible] ઉન્હેં ઐસા પ્રયત્ન કરના ચાહિયે, કિ ભારત કા [illegible] ગોપરિપાલન કી શિક્ષા [illegible]

[illegible]

રામ કા બાયકૉટ

(લેખકઃ—બાબા બાદ્દીદાસજી "હિંદુપંચ" તા. ૭-૪-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

"મૈં કટ્ટર સનાતનધર્મી, મેરા લડકા મહાકટ્ટર સનાતન ધર્મી ઔર મેરી સ્ત્રી મહામહાકટ્ટરા-ઇન સનાતનધર્મિણી. મેરે જીતે જી તો ઐસા કદાપિ નહીં હો સકતા, અગર મૈં અપને સચ્ચે બાપ કા બેટા હૂં, અગર મેરી જબાન મેં અયોધ્યા બાબા ઔર સરયૂ મૈયા કા ઘર હૈ, અગર હમારી પંચાયત કે ઇસ હુક્કે મેં (હુક્કા ઊંચા કર કે) અશુદ્ધોં કો શુદ્ધ કરને કી તાકત હૈ, તો રામ કો જાતિ સે અલગ કરાયે બિના અન્ન ખાને કી કૌન કહે બુધુઆ ગદહાપર લાદી લાદના ભી હરામ હૈ!"

ઇતના સુનતે હી ધોબીયો કી અખિલ ભારતવર્ષીય ધોબી-મહાસભા મેં પ્રસન્નતા કી વર્ષા હોને લગી—સભી કે હુક્કે ઊંચે હો ગયે. સભા ક્યા થી, માનોં દસ બીઘે મેં હુક્કોં કી ખેતી લહલહા રહી થી. ચારોં ઓર સે "ઠીક-ઠીક" કા નારા ગૂંજ ઉઠા. ઇતને મેં દુસરે ધોબી ને તમકકર કહા—"મૈં બૂઢા હૂં, પરંતુ મેરી ઉમ્ર નૌજવાન, દાંત હંસતે-ખેલતે પડે, આંખેં મસ્તાની ભૌંરિયાં. અધર્મ કી બાત કહના મેરે લિયે હંસી-મજાક નહીં. બડે મહારાજ સ્વર્ગીય રાજા દશરથ ને ઐસા અધર્મ દિલ-બહલાવ કે લિયે ભી નહીં કિયા થા. ફિર ઇસ શાહી ખાનદાન કે શાહજાદે ને ત્રેતા-યુગ મેં ઐસા અધર્મ ક્યોં કિયા? ગદ્દીપર બૈઠને સે ક્યા હોતા હૈ? યહ કોઇ કોહેકાફ નહીં, શંકર કા ધનુષ નહીં, કિ જીસે હમલોગ ન તોડ સકેં! રાવણ કી બાતોં મેં આકર, ફિર ઉસકે કંધેપર બૈઠ કર, આકાશ કી હવા ખાતે-ખાતે ઉસકે ઘર જાના, ફિર બગીચે કે બંગલે મેં ઠહરના-બૈઠી સ્ત્રી કો ફિર સ્વીકાર કર લેના ઔર ખુદ શબરી જૈસી નીચ સ્ત્રી કે જૂઠે બૈર ખાના, ધર્મ કી નાક કાટના હૈ, નાક! ફિર કોઇ ઐસાવૈસા ધર્મ હોતા તબ તો બાત દૂસરી થી. યહ તો હૈ "સત્ય સનાતનધર્મ!" જિન કે પુરખા બ્રહ્મચારી, ઉન કે બેટા બંટાઢારી!

ઇતને મેં તીસરે ને અપને દોનોં હાથ ઊંચે કર સર હિલાતે હુએ "પંચો! મેરી ભી પ્રાર્થના સુનના" કહના શુરુ કિયા. યહ ધર્મ-સફાચટ મામલા યહીં તક હોકર ન રહેગા; બલ્કિ હમલોગ ભંગી, ચમાર, નાઈ, કહાર-સબકી અલગ અલગ સભા કરાયેંગે ઔર ઉન સભાઓં મેં ભી બાયકાટ કા પ્રસ્તાવ પાસ કરાવેંગે. યદિ કિસી સભા કે માનનીય સદસ્ય હમારે ધર્મરક્ષક પ્રસ્તાવ કા વિરોધ કરેંગે, તો હમલોગ એકદમ ઉસ જાતિભર કે કપડે ધોના બંદ કર દેંગે, ઉનકે દરવાજે અપને ગદહે કો પેશાબ ભી ન કરને દેંગે. (કરતલધ્વનિ)

અંત મેં ઇનકી સભા મેં "ભગવાન રામ કા બાયકાટ" વાલા પ્રસ્તાવ સર્વ-સંમતિ સે પાસ હુઆ ઔર નિશ્ચિત હુઆ, કિ પ્રાતઃકાલ રાજપ્રાસાદ કે સામને સબ લોગ એકત્રિત હોકર ઇસકી સૂચના દેં ઔર ઉનકી ઇચ્છા જાન લેં. ધીરે-ધીરે યહ ખબર ભગવાન રામ કે પાસ ભી પહુંચી—વે બેચારે બહુત ઘબરાયે. કુછ સિપાહિયોં સે કહા, કિ આજ રાત્રિ મેં યહ ભી દેખતે રહના કિ ધોબિયોં કે મુહલ્લે મેં કૈસા રંગ હૈ? લોગ અપને-અપને ઘરોં મેં ક્યા બાતચીત કરતે હૈં? ઉસી રોજ રાત મેં આફત કી મારી, ધર્મ કી સતાવી એક ઘટના ભી ઘટ ગઇ. એક ધોબી કી સ્ત્રી, પતિ કી આજ્ઞા કે બિના કહીં બાહર ચલી ગઇ થી. ઉસ કે આનેપર પતિને ડાંટકર કહા, "સુનતી હૈ? તૂ આજ મેરી આજ્ઞા કે બિના કહાં ગઇ થી? અબ મનમાના ઇધર-ઉધર આને-જાને મેં કામ નહીં ચલેગા. મૈં રામ નહીં હૂં, કિ રાવણ કે વહાં ગયી ઔરત કો ફિરસે કબૂલ કર લું, મારે કોડોં કે કચૂમર નિકાલ લુંગા ઔર ઘર સે નિકાલ દૂંગા. ક્યા મેરા ભી જાતિભાઇયોં સે બાયકાટ કરાયેગી? યહ સારી બાતેં પહરેદાર સુન રહા થા. ઉસને જાકર રામજી સે કહા. તબ તો વે બડે દુઃખી હુએ. પ્રાતઃ રાય લેને કે લિયે ગુરુજનોં કો બુલવાયા. સભી ગડબડાકર ઇકટ્ઠે હુએ. ઇધર ધોબિયોં કા સનાતનધર્મી દલ અપને-અપને ગદહોંપર સવાર ઔર હાથ મેં ડેઢ ડેઢ હાથ કા એક-એક હુક્કા લિયે આ પહુંચા. હજારોં કી તાદાદ મેં રાજપ્રાસાદ કે સામને એકત્રિત હોકર 'શેમ-શેમ,' 'ધિક્કાર-ધિક્કાર' કી આવાજ સે કોપ પ્રકટ કરને લગે, અંત મેં વસિષ્ઠજી ને સબ કો શાન્ત કિયા. સબ બૈઠ ગયે ઔર હુક્કોં કી ધનઘોર ગુડગુડાહટ હોને લગી. સર્વ-સંમતિ સે વસિષ્ઠજી સરપંચ બનાયે ગયે. મુકદ્દમા પેશ હુઆ. બેચારે રામચંદ્રજી ને અમ્બરીષાદિ કી તમામ પુરાની મિસાલેં ઔર મિસલેં પેશ કીં;

મગર ધોબિયોં કે ધૂસ કે આગે કિસીકી ન ચલી.બેચારે બૂઢે વસિષ્ઠજી કી ભી બોલી બંદ હો ગયી. એક ધોબી ને ખડે હોકર ઔર રામજી કી ઓર અંગુલી હિલા-હિલાકર સાફ઼ સમ્હાલતે હુએ કહા:- 'ઇન્હોંને શવરી કે જૂઠે બેર ક્યોં ખાયે ? ક્યા યહ ક્ષત્રિયોં કે લક્ષણ હૈ ? ક્યા યહી સનાતન ધર્મીયોં કે લક્ષણ હૈ ? જબ રાવણ કંધેપર સીતાજી કો લેકર ભાગા, તબ સફાઈ ક્યોં નહીં પેશ કી ગયી ? અબ અગર હમારે મન કે મુતાબિક ફૈસલા નહીં હુઆ, તો હમ લોગ અવધ કે રાજ મેં એક ભી નિંદ નહીં લેંગે-સરયૂજલ સે અપને હુક્કે ભી ન ધોવેંગે. હમ લોગોં કે લિયે ડબલ રિયા-યત કરના દુર્વાર હૈ."

અંત મેં ધોબિયોં કે ઇચ્છાનુસાર ઔર બહુમત હોને કે કારણ "સીતા-પરિત્યાગ"કા પ્રસ્તાવ પાસ હુઆ. રામજી કે લિયે રાજા હોને કે કારણ રિયાયત કી ગયી કિ તીર્થયાત્રા ઔર યજ્ઞ તથા ભોજન-ભંડારા કર કે અપના દોષ મિટા લેં.

ચલતે-ચલાતે એક ધોબી ને વસિષ્ઠજી સે કહા:-"મહારાજ ! હમ લોગ ગદહે હૈં-કોઇ આશ ન કરના." વસિષ્ઠજી ને ક્રોધ મેં કહા:-"અગર ગદહે નહીં હો, તો સદૈવ ગદહોં કી સંગત મેં રહોગે-ઉન્હીં કી કમાઇ કે ભરોસે તુમ્હારા ગુજર હોગા."

યહ વિશેષ પ્રતિનિધિ કી પુરાની રિપોર્ટ સે છાન-બીનકર નિકાલી હુઇ "ભગવાન રામ કે બાયકાટ" કી કથા હૈ, 'હિંદુ-પંચ' કે પાઠકોં કી પંચાયત મેં પેશ કી જાતી હૈ.

હરદ્વાર મેં કુંભ કા મેળા

(પ્રસ્તાવક:-ડૉ૦ હરિદ્વારી સિંહજી-'અર્જુન' ઉપરથી)

હિન્દુ ધર્મ કા કાયાપલટ-સનાતન ધર્મસંમેલન-જાગૃતિ કે ચમકદાર ચિહ્ન-લોકમત કી જીત-વિરાટ શુદ્ધિસંમેલન કે ઠરાવ

કાયાપલટ

કુંભ કે મહાપર્વ કા આજ અંતિમ દિન હૈ. જિસ મનુષ્ય ને ભીમગોડે સે લેકર કનખલ તક ફૈલે હુએ મેલે કો સપ્તાહભર દેખા હૈ, વહ કહ સકતા હૈ કિ હિંદુધર્મ કા કાયાપલટ હો રહા હૈ. યહ ઠીક હૈ કિ હરિદ્વાર વહી હૈ, મહન્તોં ઔર સાધુઓં કી ભીડ વૈસી હી હૈ, મોક્ષાર્થિયોં કા ભાવ વૈસા હી હૈ, પરંતુ ઇસ શરીર કે અંદર જો આત્મા કામ કરતી હૈ, યહ બદલ રહી હૈ. જિસ ને ૧૨ વર્ષ પૂર્વ કા કુંભ દેખા હો, વહ ૧૯૨૭ કે કુમ્ભ કો દેખ કર અનાયાસ કહ ઉઠેગા કિ ૧૧ વર્ષ મેં હિંદુજાતિ કી દશા મેં બહુત પરિવર્તન આ ગયા હૈ.

પરિવર્તન કે ચિહ્ન

પરિવર્તન કે ચિહ્ન અનેક ઔર સ્પષ્ટ હૈ. કઇ મીલોં મેં ફૈલે હુએ મેલે મેં કમસે કમ ૧૦૦ ઐસે સ્થાન બને હુએ હૈં, જહાં ઉપદેશ પ્રચારક કથા કા પ્રબંધ હૈ, વ્યાખ્યાન ઔર ભજન હોતે હૈ, સનાતન ધર્મ કે તીન પંડાલ હૈ, આર્ય સમાજ કે તીન પંડાલ હૈં, સિકખોં કે કઇ પંડાલ હૈં. હર એક અખાડે કે સાથ પ્રચાર કા સ્થાન બના હુઆ હૈ, જહાં દિનભર ભજન ઔર વ્યાખ્યાન હોતે હૈં. સબ જગહ પ્રચાર કી એક હી સ્વર હૈ, એક હી તાન હૈ. હિંદૂજાતિ કી રક્ષા કરો, વિધર્મ કે આક્રમણ સે ઉસે બચાઓ, અછૂતોં કે પ્રતિ અપને કર્તવ્ય કા પાલન કરો, વિધવાઓં કી રક્ષા કરો-યહ આવાજ થી, જો સબ પંડાલોં મેં સુનાઈ દેતી થી. સર્વસાધારણ જનતા કેવલ ખંડન યા નોંક ઝોંક સે સંતુષ્ટ નહીં હોના ચાહતી થી. દેશહિત તથા જાતિહિત કી બાતોં કો પસંદ કરતી થી. કુંભસ્નાન કે બૂઢે શરીર મેં ભી સમય સે ઉત્પન્ન પરિવર્તન કે ચિહ્ન દિખાઇ દિયે.

સનાતન ધર્મ કૉન્ફ્રેન્સ

પરિવર્તન કા સબ સે બડા ચિહ્ન વહ સનાતન ધર્મ કાન્ફ્રેન્સ થી, જિસકા અધિવેશન ભીમ-ગોડે કે પાસ હો રહા થા. વહાં ખૂબ ભીડ રહતી થી. બડે બડે મહાપુરુષોં ને ઉસમેં હિસ્સા લિયા. યહ તો માનના પડેગા કિ કઇ વક્તાઓં ને બેલગાંવ(નિરંકુશ) ભાષા કા પ્રયોગ કિયા, ઔર કહીં

મહાસિયોં પર, કભી આર્યસમાજિયોં પર ઔર કભી અન્ય સુધારકોં પર વાક્યબાણોં કી વર્ષા થી. પરન્તુ ઉન કુછેક અદૂરદર્શિયોં કા કાર્ય દેખકર યહ નહીં ભુલા દેના ચાહિયે કિ ભારતવર્ષીય સનાતન ધર્મ કાન્ફ્રેન્સ કી પ્રવૃત્તિ સુધાર સભા કી ઓર થી. સનાતનધર્મ સભા કા જો મહાનુભાવ ઇસ સમય સંચાલન કર રહે હૈં, વહ કિસી ન કિસી સમય આર્યસમાજી રહ ચુકે હૈં. કોઈ કુછ દેર ઔર કોઈ કીસી ગૌણ મતભેદ સે પ્રેરિત હોકર સનાતન ધર્મ સભા કે કાર્યભાર બન ગયે હૈં. ઉનકા ઝુકાવ સુધાર કી ઓર હૈ ફિર સમય બડા બલી હૈ. વહ મનુષ્ય કો કાન સે પકડ કર પરિવર્તન કે લિયે તૈયાર કરતા હૈ. હિંદુમાત્ર પર સમય કા પ્રભાવ પડા હૈ; પરિણામ યહ હૈ કિ આજ કા સનાતન ધર્મ ભી સુધાર કે લિયે ઉતાવલા હોના હૈ. સનાતનધર્મ સંમેલન કે સબ પ્રસ્તાવોં પર દૃષ્ટિ ડાલિયે. વહ ખૂબ ઉન્નતિશીલ હૈં. ઉનમેં સનાતન મુદ્રા કો તોડ દિયા ગયા હૈ. મંદિરોં કા, તીર્થોં કા, સાધુઓં કા ઔર ગોશાલાઓં કા સુધાર કિયા જાય, અછૂતોં કી દશા કો સંભાલા જાય, વિધવાઓં કી ઓર ધ્યાન દિયા જાય—યહી ધ્વનિ થી, જો ચારોં ઓર સે ઉઠ રહી થી. કુંભપર સનાતનધર્મ કે નામ પર જો પ્રચાર હુઆ હૈ, ઉસકા સારાંશ યહ હૈ કિ હિંદુધર્મ મેં પરિવર્તન કી જબરદસ્ત માંગ પૈદા હો ગઇ હૈ. પ્રત્યેક સુધારક કા હૃદય ઇસ દશ્ય કો દેખ કર પ્રસન્ન હોના ચાહિયે.

લોકમત કી જીત

બ્રહ્મકુંડ પર યોરપીયન અફસરોં કે બૈઠને કા જો મામલા થા ઉસમેં લોકમત કી જીત હુઇ. હિંદુ મહાસભા કી ઓર સે દો મહીને સે યહ લિખા જા રહા થા કિ બ્રહ્મકુંડ પર પુલ બનાકર વિધર્મી અફસરોં કે બૈઠને સે હિંદુઓં કા બિલકુલ દિલ દુખતા હૈ, ઇસ કારણ ઉસે ન બનાયા જાય; પરંતુ અફસરોં ને ન માના. ગત સપ્તાહ પ્રજા કા અસંતોષ બહુત બઢ ગયા. જિસ પર સ્વામી વિશ્વાનંદજી ને આંદોલન શરૂ કિયા સત્યાગ્રહ કા નિશ્ચય હો ગયા. ઔર સ્વામી વિશ્વાનંદ, પ્રૉ૦ ઇંદ્ર, સ્વા૦ રામાનંદ, સ્વા૦ ૐકારાનંદ, પં૦ ગોવિંદલાલ માલવીય, લાલા ચમનલાલ આદિ ને સત્યાગ્રહ કે લિયે નામ લિખવા દિયે. ધીરે ધીરે ચાર પાંચ સૌ સ્વયંસેવકોં કે નામ ભર્તી હુએ જિનમેં સે બહુત સી સ્ત્રીયાં ભી થી. માલવીયજી ને વાયસરાય કો તાર દિયા ઔર સ્થાનીય અફસરોં કો ચિઠ્ઠી ભી લિખી. ઇસ સારે શોર કા પરિણામ અચ્છા નિકલા, સ્થાનિય અધિકારિયોં ને ઉસ પુલ પર બૈઠને કા વિચાર છોડ દિયા, ઔર ઇસકી સૂચના પત્રદ્વારા માલવીયજી કો દે દી. લોકમત કે ઇસ વિષય પર હિંદૂ બધાઇ કે પાત્ર હૈં.

વિરાટ શુદ્ધિસંમેલન

તા. ૯-૪-૨૭ કો ઉપદેશક મહાવિદ્યાલય કે આચાર્ય શ્રીસ્વામી સ્વતંત્રાનંદજી મહારાજ કે સભાપતિત્વ મેં ભા૦ હિં૦ શુદ્ધિ સભા કી ઓર સે શુદ્ધિ સંમેલન ૧૨ બજે દિન સે બડે હી સમારોહ કે સાથ આરંભ હુઆ. મનોહર ભજનોં દ્વારા મંગલાચરણ હોને કે પશ્ચાત્ સભાપતિજી કા પ્રભાવશાલી ભાષણ હુઆ, જિસમેં ઉન્હોંને બતલાયા કિ શુદ્ધિ નઇ બાત નહીં હૈ, બલ્કિ પ્રાચીન કાલ સે ચલી આતી હૈ. ઐતિહાસિક ઘટનાઓં દ્વારા ઇસે પુષ્ટ કરતે હુએ, અંત મેં શુદ્ધિ કી ગતિ કો તીવ્ર કરને કા આદેશ કિયા.

ઇસકે પશ્ચાત્ ક્રમશઃ ચાર પ્રસ્તાવ સર્વાનુમતિ સે પાસ હુએ.

પ્રસ્તાવો કા રૂપ નીચે લીખે અનુસાર હૈ. પ્રસ્તાવ ઇસ પ્રકાર હૈઃ—

(૧) ક્યોંકિ બહુત સે મુસલ્માન ઔર ઇસાઇ સાધુઓં કા વેશ ધારણ કર કે હિંદુ મહિલાઓં તથા બચ્ચોં કો ફુસલા કર મુસલ્માન બના રહે હૈં. ઇસલિએ સાધુ મહાત્માઓ સે યહ સંમેલન સંઅદ નિવેદન કરતા હૈ કિ વે અપને કર્તવ્ય કો સમઝતે હુએ, હિંદુ જાતિ કી રક્ષા કે લિએ શુદ્ધિકાર્ય મે યોગ દેવેં ઔર જહાં કોઇ (ભૂલા ભટકા) અહિંદુ અપને ધર્મ કો ગ્રહણ કરને કી ઇચ્છા રખનેવાલા મિલે, વહીં ઇસકા જાતીય પ્રવેશસંસ્કાર કર કે આર્ય જાતિ મેં સમ્મિલિત કર લેવેં.

(૨) યહ સમ્મેલન પ્રત્યેક હિંદૂઓં કો અપની સ્પષ્ટ સમ્મતિ બતલાતા હુઆ, ઇસ બાત કો માનને કે લિએ અનુરોધ કરતા હૈ કિ યદિ કોઈ ગલતી સે યા મજબૂરી સે દૂસરે ધર્મવાલોં કે હાથ કા ખાન પાન કર લે ઔર ઉસ પર પશ્ચાત્તાપ કરે તો ઉસે પૂર્વવત્ સ્વધર્મી સમઝના ચાહિયે.

સંકલ્પ

(લેખકઃ—શ્રીયુત રમૈયા બાબા—"હિંદુપંચ" તા. ૭-૪-૧૯૨૭ના અંકમાંથી)

પહલા દૃશ્ય—સ્થાન અન્નપૂર્ણા પાઠશાલા

સમય—સંધ્યા કે છ બજે

(શ્રીરજીસ્ટર્ડ ચતુર્વેદી, પં૦ સત્સંગી પાન્ડેય તથા ચુહડરામ બૈઠે બાતેં કર રહે હૈં। ઉસી સમય એક ભિક્ષુક કા વહાં આના ઔર એક ડફલી બજાકર ગાના.)

ગાના

ભિક્ષુકઃ- જય-જય જય! અખંડ મંડલાકાર, જગ-આધાર, સુખદાતાર, બિનવેં તોહિં બારંબાર। નિર્મિત રજત અખંડ હો, સુન્દર, સઘર,સુગોલ, તવ માયાવશ જગ ફિરત,મહિમા-અમિત અતોલ. જ્ઞાની, ધ્યાની, સંયમી, પંડિત ઔર પ્રધાન, ધર્મ સમાજ અરુ જાતિ કે, અગુઆન કે તુ પ્રાણ। તુમ્હારી જગ યશ-કીર્તિ અપાર, હમપર કૃપા કરો કરતાર-જય૦

બાબુ સાહબ! એક પૈસા.

રજીસ્ટર્ડ ચતુર્વેદીઃ-યહ લો, ઔર ઝટ યહાંસે સિધાર જાઓ.

(ભિક્ષુક કા પૈસા લેકર પ્રસ્થાન)

ચુહડરામઃ—ચતુર્વેદીજી ! આપને નાહક ઉસ ભિક્ષુક કો ઇતની જલ્દી યહાં સે ભગાયા ! દેખા ઉસને કૈસા અચ્છા ગાના ગાયા ? મેરા તો દિલ ચાહતા થા, કિ ઉસકે દો-એક ગાને ઔર સુનતા.

ચતુર્વેદીઃ—ઉસને ક્યા ગાયા, મૈંને તો કુછ ખ્યાલ હી નહીં કિયા.

સત્સંગી પાન્ડેયઃ—ઔર મૈંને ભી ધ્યાન નહીં દિયા. અગર તુમ્હેં જરા-તરા સ્મરણ હો, તો સુનાઓ. જરા મૈં ભી સુનૂં, કિ ઉસને ઐસા ક્યા ગાયા, જીસપર તુમ ઇતને લટ્ટૂ હો રહે હો ?

ચૂહડરામઃ—ભાઇ ! મૈં તો ગાને કા શૌકીન હૂં. જહાં કહીં મન-ભાયા ગાના સુના, કિ ઝટ યાદ કર લિયા.

(ગાના ગાકર સુનાના)

સત્સંગીઃ—વાહ ! ખૂબ ! બડી ગલતી હો ગયી. જરૂર ઉસસે દો-એક ગાને ઔર સુનને થે. ઉસકે ગાને તો બડે મઝેદાર ઔર માનીદાર હૈં.

ચૂહડઃ—બેશક, તભી તો મૈં અફસોસ કર રહા હૂં. ઉસને ગાના ક્યા ગાયા, ટકેકા સચ્ચા યશ સુનાયા. સચમુચ આજકલ જો કુછ હૈ, ટકા હી હૈ. ઇસ કે બિના મનુષ્ય કી દિન-રાત ટકટકી લગી રહતી હૈ; પર ભાઇ ! ઇધર તો ઈસિ કે દર્શન હી દુર્લભ હૈં. બસ, જ્યોં-ત્યોં કર પેટ પાલતા હૂં. વહ ભી નમક ચાટ-ચાટકર. દેખો ન, હમ સે કિતને ગયે-ગુજરે દૈસી ફટ્ટ શહર મેં ચાંદી કાટ રહે હૈં. અંટી ગરમા રહે હૈં, મનમાના મતલબ ગાંઠ રહે હૈં ઔર ફટ્ટ હી વલુએ મેં નામ ભી કમા રહે હૈં; મગર અપને રામ કો ઇસ સે ક્યા ગરજ ? યહાં તો ઈમાન ઔર સાધુતા કા પાઠ પઢે બૈઠે હૈં. ભૈયા ! અબ વહ જમાના નહીં રહા. અબ તો ઢોગ-ઢોંગ, ખુશામદ, ઠકુરસુહાતી ઔર "ઉપર સે કુછ-ભીતર સે કુછ" કા પાઠ શીખો, તબ ગુજર હૈ ઔર નહીં, તો મારે-મારે ફિરો કૌડી કે તીન-તીન બનો.

ચતુર્વેદીઃ—આપ કા કહના અક્ષરશઃ સત્ય હૈ, કિન્તુ હમ લોગોં કા કિયા કુછ હો નહીં સકતા. કારણ, હમ મેં વૈર-વિરોધ ઔર ફૂટ-વૈમનસ્ય કી ઇતની અધિક માત્રા હૈ, કિ કોઇ કામ હી નહીં કર સકતે. ચૌવીસ ઘંટે મેં એક મિનટ ભી તો આપસ કી ઝિકઝિક સે ફુરસત નહીં મિલતી. કોઈ કામ કરે તો ક્યા ખાક કરે ?

સત્સંગીઃ—ઠીક કહા. મુઝે ભી અપને બનને કી કોઇ સુરત નજર નહીં આતી. જહાં ઇતના મનોમાલિન્ય હૈ, કિ એક દૂસરે કો દેખ-દેખકર જલા કરતે હૈં, વહાં યહ કૈસે આશા કી જા સકતી હૈ, કિ હમ સબ મિલકર કોઇ કામ કર સકેંગે ?

ચૂહડઃ—ઇસ કી ચિંતા છોડો. વૈરવિરોધ કહાં નહીં હૈ ? યહ રોગ તો અબ સમસ્ત દેશવ્યાપી હી ક્યા, વિશ્વવ્યાપી હો રહા હૈ. ઇસ સે કોઇ ઘર ખાલી નહીં. મગર કામ ભી તો હો હી રહા હૈ. અરે ભાઇ ! યહ સબ વ્યર્થ કા તર્ક-વિતર્ક છોડકર આઓ, એક બાર હમ ભી અપના કદમ ઉઠાકર મૈદાન મેં કૂદ પડેં. જરૂર કુછ-ન-કુછ હાથ લગ હી જાયેગા...

वाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन'

ચતુર્વેદીઃ—હહહહ ! ખૂબ કહી, 'બાવન તોલે પાવ રત્તી' ઠીક. જૈસી બહે બયાર, પીઠ તબ તૈસી દીજે. યહી ચતુરોં કી રીતિ હૈ ઔર સબસે ઉત્તમ નીતિ હૈ. તો ફિર એસા કોઈ કામ સોચો. જિસ મેં હરેં લગે ન ફિટકરી ઔર રંગ ભી ચોખા હોય. ખુબ ટકા બનાયા જાયે ઔર સાથ હી નામ ભી કમાયા જાયે.

ચૂહડઃ—સબ સોચા-વિચારા. તૈયાર હૈ, કેવલ કામ શુરુ કરને કી દરકાર હૈ. આઇયે, હમ લોગ ભી એક સંસ્થા ખોલ દેં ઔર ઉસી કે ઝરિયે જો ચાહેં સો કર લેં.

સત્સંગીઃ—(તોંદપર હાથ ફેરને ઔર નાચને કા ભાવ દિખાતે હુએ) બસ-બસ, વહી કહાં જો મૈં ચાહતા થા. અગર હમારી ભી એક સભા ખુલ જાયે, તો મૈં વહ-વહ કરામાત કર દિખાઊં, કિ દેખકર દુનિયા દંગ હો જાયે. લેકચર દેના મૈં જાનૂં, બાત બનાના મૈં જાનૂં, માયા ફૈલાના મૈં જાનૂં, માનકો પીછે ઔર અપમાનકો આગે કર કે અપના કામ સંવારના મૈં જાનૂં; ઔર ના હી ક્યોં, મુઝસે બઢકર કોઈ અચ્છા લેખ લિખ લે, તો જાનૂં ! ઇતના હોનેપર ભી મુઝે કોઈ ન જાને ! બાપ રે બાપ ! નૌકરી કરતે-કરતે સારી ઉમ્ર બીત ચલી; મગર ટકેકા દર્શન દુર્લભ ! મેરી કહીં પૂંછ હી નહીં. ખૈર, ભાઈ ! અબ તુમ્હારી હી રાય પક્કી રહી, લેકિન ભાઈ ! દેખના, પીછે કદમ ન રખના. ખુબ તૈયાર હોકર મૈદાન મેં ઉતરના, ક્યોં કિ કામ તો સબ મૈં કર ડાલૂંગા, તુમલોગ સિર્ફ મેરી પીઠ ઠોકતે ઔર કામ પડનેપર હામી ભરતે રહના.

ચૂહડઃ—હાં-હાં, હમલોગ આપ કે પીછે બરાબર કદમ બઢાયે ચલેંગે. કભી પીઠ ન દિખાયેંગે.

સત્સંગીઃ—તો કહો, કિસ રોજ સભા ઇકટ્ઠી કી જાયે ?

દોનોંઃ—જિસ રોજ આપ કહેં.

સત્સંગીઃ—અચ્છા, તો ઇસ કા ભાર મેરે હી ઉપર છોડ દો. મૈં તુમ લોગોં કો ખબર દે દૂંગા. લેકિન એક બાર ભાઈ ! આઓ, હમ સબ મિલકર ટકે કા ગાન કર કે અપના-અપના રાસ્તા લેં.

દોનોં—હાં; ઠીક ઠીક હૈ.

(સબ કા એક સાથ ગાના)

જગત મેં ટકા ધર્મ ઔ કર્મ, ટકા હી નર-જીવન કા મર્મ.
બડે-બડે ઋષિ-જનોં દેખા, પંડિત ઔ વિદ્વાન સુવેશા,
યોગ, વીર, ધર્મ-ધ્વજ સારે, નહીં કોઇ હૈં ઇસ સે ન્યારે;
ગંવાવે સભી ટકાહિત, ભરમ ટકાહી નર-જીવન કા મર્મ.
નર નહિં જિસ કા બિગડા પાની, પાની બિના વ્યર્થ જિંદગાની,
જૈસી ચારોં ઔર કહાની, ચૂલ્હે-ભાંડ જાય વહ પાની;
હમેં તો કરના મુઠી ગર્મ, ટકા હી નર-જીવન કા મર્મ.
એમ એ. બી. એ. ભટ્ટ, વિશારદ, પગડ-ધારી પોથી-નારદ,
ધનિકોં કે નિત તેલ લગાવેં, ચરણ ચૂમને ઝપટેં-ધાયેં;
છોડકર સભી દયા ઔ શર્મ, ટકા હી નર-જીવનકા મર્મ.

કાંગડી કા ગુરુકુલ

(લેખક-પંડિત વીરેશ્વર શર્મા બી. એ.—'હિંદુપંચ'ના ૭-૪-૨૭ના અંકમાંથી)

આભાસ

અભી ઉસ દિન કાંગડી કે ગુરુકુલ કી રજત-જુબિલી બડી ધૂમ-ધામને મનાયી ગઇ હૈ. તા ૧૬ વીં માર્ચસે ૨૧ વીં માર્ચતક ગુરુકુલ ભારત કે ગણ્ય-માન્ય મહાપુરુષોં ઔર શિક્ષા-પ્રેમિયોં કે આગમન સે માનો સદવાક દેકર ઉસ સ્વર્ગીય મહાત્મા કા ગૌરવગાન કરતા હુઆ મગન વિકસિત કર રહા થા જિસને ઉદાર હૃદય ઔર નિશ્ચલ મેધાને ઇસ પ્રાચીન શિક્ષા-પદ્ધતિ કે નવીન ભારત કી કલ્પના. કીથી. ઇસ ગુરુકુલ કી સ્થાપના હુએ ૨૫ વર્ષ હો ગયે, ઇસી લિયે ઇન વર્ષોં કી ગલ-અવસ્થા મનાને કી બહુત બડી તૈયારિયાં હો રહી થીં. યોં તો હર સાલ હી

ઇન્હીં દિનોં ગુરુકુલ મેં ખાસા મેલા લગ જાતા હૈ;પરન્તુ ઇસ સાલ રજત-જયન્તી કે કારણ બડી ચહલ પહલ ખૂબ ખારી રહી.ખાસ કર કે ઇસ આદર્શ વિશ્વવિદ્યાલય કે સંસ્થાપક સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ કે એક આતતાયી કે હાથોં મારે જાને સે આસમુદ્ર-હીમાલય સમસ્ત ભારત કે હિન્દુઓં કી દૃષ્ટિ ઇસકી ઓર વિશેષ રૂપસે આકર્ષિત હો ગયી. મહાત્મા ગાંધી, કૉંગ્રેસ કે અધ્યક્ષ શ્રીયુત શ્રીનિવાસ એયંગર, બાબુ રાજેન્દ્રપ્રસાદ, સાધુ વાસવાની આદિ બડે-બડે આદમિયોં કે પહુંચ જાને સે ઇસ વારકે જલસે મેં એક અપૂર્વતા આ ગયી. કહીં હિંદી-સાહિત્યસમ્મેલન હો રહા હૈ, કહીં કવિસમ્મેલન હો રહા હૈ, કહીં વિદ્વત્-પરિષદ્ હો રહી હૈ, કહીં વ્યાખ્યાન હો રહા હૈ, કહીં હવન હો રહા હૈ-ચારોં ઓર ખૂબ ચહલ-પહલ દિખાઇ દેતી થી. હરએક હૃદયમેં સ્વામી શ્રદ્ધાનન્દ કી યહ અપૂર્વ છૂતિ-જાગતી સ્મૃતિ વહ અસર ડાલ રહી થી, જો શાયદ ઉન કે જીવન-કાલ મેં ઇતની પ્રખરતા કે સાથ હૃદયપર સ્મૃતિ પત્ય ન જમા સકતા.

સ્થાપના

ભારત કે વિશ્વવિદ્યાલયોં મેં જો શિક્ષાપ્રણાલી પ્રચલિત હૈ,ઉસ કી બહુત બાર બહુત લોગોંને બહુત હી કડી અલોચના કી હૈ. ગત અસહયોગ-આન્દોલન કે સમય તો ઐસા માલૂમ પડતા થા કિ યે સારે વિશ્વવિદ્યાલય ખાલી હી હો જાયેંગે; પરંતુ ઐસા નહીં હુઆ ઔર હોના અસંભવ ભી થા,ક્યોં કિ ઇન વિશ્વવિદ્યાલયોં સે હટાકર છાત્રોં કો કિસી ઉત્તમ શિક્ષા-પ્રણાલી કે અનુસાર શિક્ષિત કરને કા કોઇ ઉદ્યોગ નહીં કિયા ગયા. જો હો, યહ તો સભી સ્વીકાર કરતે હૈં, કિ આજ કલકી યૂનિવર્સિટિયોં ક્લાર્ક યા વકીલ-મુખ્તાર-ડાક્તર પૈદા કરનેવાલી મશીનેં હૈ.ઇન મેં પઢે હુએ છાત્ર અપના સ્વાસ્થ્ય ખો દેતે હૈ-દિમાગ ખરાબ કર લેતે હૈં, અગર કહીં નૌકરી મિલ ગયી યા ઉપર લિખે વ્યવસાયોં મેં સફલતા મિલી, તો ઠીક હૈ; નહીં તો પઢ-લિખકર ચૌપટાનાથ હી હો જાતે હૈં. ફિર વે કિસી કામ લાયક નહીં રહ જાતે. સાથહી ઇસ શિક્ષા-પ્રણાલી સે થોડા-બહુત બુદ્ધિ-વિકાસ ભલે હી હો જાયે; પરંતુ ધાર્મિક યા નૈતિક શિક્ષા તો કુછ ભી નહીં મિલતી.

સ્વામી શ્રદ્ધાનંદને ઇસી ત્રુટિ કો લક્ષ્યકર પ્રાચીન ગુરુકુલોં કે ઢંગપર ઇસ વિશ્વવિદ્યાલય કી સ્થાપના કરને કા સંકલ્પ કિયા ઔર અપને જીવન મેં હી અપના સંકલ્પ સિદ્ધ કર કે દિખલા દિયા. સન. ૧૬૦૨ ઇ૦ કી ૨૨ વીં ફરવરી કો ગુરુકુલ કી સ્થાપના હુઇ થી, યદ્યપિ પંજાબ-પ્રાંતીય આર્ય-પ્રતિનિધિ-સભા કા ઇસ મેં હાથ થા,તથાપિ સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ (ઉસ સમય મહાત્મા મુંશી-રામ) હી ઇસ કે પ્રધાન નેતા થે.

અવસ્થિતિ

હરદ્વાર સે ૫ મીલ ઔર કનખલ સે ૩ મીલ દૂર,ગંગા કે દક્ષિણ-તટપર કાંગડી નામ કા ગાંવ મેં યહ વિશ્વવિદ્યાલય અવસ્થિત હૈ. પાસ હી ગિરિરાજ હિમાલય કા મનોહર પર્વતી દૃશ્ય દિખાઇ દેતા હૈ. કલ-કલ-નાદિનિ જાહ્નવી કી ધારા નેત્રોં કો આનંદ દેતી હૈ. જંગલ, પહાડ ઔર ટીલે શાન્તિમય સુંદર પ્રાકૃતિક દૃશ્યોં કે બીચ બ્રહ્મચારિયોં ઔર ઉન કે ગુરુઓં કો લેકર યહ વિશ્વવિદ્યા-લય માનોં જગત કે સમસ્ત ઝગડે-ઝંઝટ, પાપતાપ, માયા-મોહસે અલગ હોકર કેવલ સરસ્વતી કી સમારાધન ઔર પરમાત્મા-ચિંતન કો હી જીવન કા લક્ષ્ય બનાયે હુએ એકાન્તવાસી યોગી કી તરહ સબસે ન્યારા હોકર બૈઠા હૈ. વિદ્યાર્થી વહાં જીવન કે લિયે ઉપયોગી નાના પ્રકાર કી ઉંચીસે ઉંચી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરતે હૈં. ઉસકે સ્નાતક કિસી વિશ્વવિદ્યાલય કે ગ્રૅજ્યુએટોં સે યોગ્યતામેં કમ નહીં હૈં. યહાં સભી વિષયોં કી શિક્ષા કા માધ્યમ માતૃભાષા હિન્દી હૈ.જો લોગ કહતે હૈં,કિ સભી વિષયોં કી શિક્ષા હિંદી કે માધ્યમ દ્વારા નહીં દી જા સકતી, ગુરુકુલ ઉન કી બાત કા સપ્રમાણ એવં સોદાહ-રણ ખંડન કરતા હૈ.

જીન દિનોં સ્વામીજીને ઇસ ગુરુકુલ કી સ્થાપના કા ઉપક્રમ કિયા થા,ઉન દિનોં જનતા મેં ઇતની જાગૃતિ નહીં થી, જીતની આજ હૈ. આજ તો ઇસ જાગૃતિ કી બદૌલત લાખોં-કરોડોં ચંદે બાતકી બાત મેં ઇકડે હો જાતે હૈં. લોગ ચંદા ખા ભી જાતે હૈં, તોભી ઉન્હેં નયે-નયે ફંડ ખોલકર ચંદા જમા કરનેસેં સફલતા મિલ જાતી હૈ, પર ઉસ સમય ઇસ કે લીયે કર લાખ રુપયે ઇકઠ્ઠે કરને મેં હી સ્વામીજી કો એડી-ચોટી કા પસીના એક કર દેના પડા થા.સૌભાગ્ય સે ઠા-કુર અમનસિંહ નામક એક ઉદાર સજ્જન ને વહ જમીન જીસ પર ગુરુકુલ ખડા હૈ ઔર જો

બહુત સી સમ્પત્તિ પંજાબ-પ્રતિનિધિ સભા કો દાન કર દી.ઉસી સમ્પત્તિમે ગુરુકુલ કી નીંવ પડી. ફિર તો ક્રમસે દેશને ગુરુકુલ કી બરાબર સહાયતા કી હૈ,ઉસકા પરિણામ યહ હુઆ હૈ, કિ ગુરુકુલ ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ કરતા ગયા ગયા હૈ.ઇસ સમય ગુરુકુલ-કોલેજ મેં ૨૩ ભવન ઔર દો બડે-બડે સાલ હૈં, જિનમેં એકમેં પુસ્તકાલય ઔર દૂસરેમેં રસાયનશાલા હૈ.ઇસ કે સિવા ૭ સૌ છાત્રો કે રહને યોગ્ય છાત્રાવાસ ભી તૈયાર હો ગયા હૈ.એક ભવન મેં,ધનુર્વિદ્યા સિખલાઈ જાતી હૈ. ક્રીડા શાલા ભી તૈયાર હો ગયી હૈ. ઇસ કે સિવા યજ્ઞ-શાલા, અતિથિશાલા, સ્નાનશાલા, અધ્યાપકોં કે નિવાસ-સ્થાન, ઔષધાલય ઔર ભોજનશાલા આદિ કે લિયે ભી અલગ-અલગ મકાન બને હુએ હૈ. કેવલ કાલેજ કે હી મકાનોં મેં ૫૦ હજાર રુપયે ખર્ચ હુએ હોંગે. ગુરુકુલ કા અપના પ્રેસ ભી હૈ, જિસ મેં ૨૦ હજાર રુપયે કા સામાન હોગા. ઇસ મેં ગુરુકુલ કે પાઠ્ય-ગ્રંથ ઔર અન્યાન્ય ઉપયોગી ગ્રંથ છપા કરતે હૈ.

પ્રવેશ-નિયમ

૭ સે આઠ વર્ષતક કી અવસ્થાવાલે બાલક ગુરુકુલ મેં ભર્તી કિયે જાતે હૈ. ખાસ-ખાસ હાલતોં મેં ૧૦ વર્ષતક કે બાલક ભી લે લિયે જાતે હૈં. ઇસ સે અધિક અવસ્થા કે તો કભી લિયે હી નહીં જાતે. પ્રત્યેક બાલક કે માતા-પિતા યા અભિભાવક કો યહ શર્તનામા લિખ દેના પડતા હૈ, કિ વે ઉસ બાલક કા બ્યાહ ૨૫ વર્ષ કી અવસ્થાસે પહલે નહીં કરેંગે.ગુરુકુલ-વિદ્યાલય મેં ૧૦ કક્ષાએં હૈ. ઇન સભી મેં પાસ હોજાનેપર છાત્ર કો કાલેજ મેં ભર્તી કીયા જાતા હૈ.વહાં ૪ વર્ષ પઢનેપર વહ સ્નાતક-શ્રેણીમેં પઢને જાતા હૈ. યહાં રહતે સમય બિના પૂરી પઢાઈ સમાપ્ત કિયે કોઇ છાત્ર ગુરુકુલ કે અધ્યક્ષ કી આજ્ઞા કે બિના ઘર નહીં જા સકતા-હાં ઉસે જાને કી આજ્ઞા ભી માતા-પિતા યા અન્ય કિસી ગુરુજન કી બીમારી યા ઇસી પ્રકાર કે અન્ય આવશ્યક કાર્યોં કે હી નિમિત્ત મિલતી હૈ. નહીં તો યહાં રહતે સમય ગંવંઇ-ગાંવ યા શહરસે કોઇ સરોકાર નહીં રખના પડતા! હાં, પ્રત્યક્ષ અનુભવ કે લિયે અધ્યાપક ઇન્હે અપને સાથ કહીં લે જાય, તો ભલે હી લે જાયેં.છાત્રોં કો મહીને મેં એક બાર અપને અભિભાવક યા માતા-પિતા કે પાસ ચિઠ્ઠી લિખને કી આજ્ઞા મિલતી હૈ. ઉન્હે યહાં પઢતે સમય નિરામિષાહારી બ્રહ્મચારી હોકર રહના પડતા હૈ.

શિક્ષા-પ્રણાલી

પ્રત્યેક બ્રહ્મચારી કો ગુરુકુલ મેં ૧૬ વર્ષ કી ઉમ્રતક શિક્ષા દી જાતી હૈ.ઇસકી દસ શ્રેણિયાં મેં સાંગોપાંગ વેદ, સંસ્કૃત-સાહિત્ય, અંગરેજી ભાષા ઔર સાહિત્ય, પદાર્થવિજ્ઞાન, દર્શન, અંક-ગણિત, બીજગણિત, વ્યાવહારિક ઔર સિદ્ધાન્તાત્મક જ્યામિતિ, વ્યવસાય-વાણિજ્ય, કૃષિ ઔર ચિકિત્સા-શાસ્ત્ર કી શિક્ષા દી જાતી હૈ.છઠી શ્રેણી સે બાલકોં કો અંગ્રેજી પઢાયી જાને લગતી હૈ ઔર તીસરી શ્રેણી મે હી વેદોં કા અધ્યયન આરંભ હો જાતા હૈ.

નવમ્બર મહિને સે પ્રત્યેક બ્રહ્મચારી કો કૃષિ કી શિક્ષા દી જાતી હૈ.ગુરુકુલ કે પાસવાલે ખેતોંમે સે એક-એક ખંડ સબ વિદ્યાર્થિયોં કો દિયા જાતા હૈ, ઉસમેં વે અધ્યાપક કે ઉપદેશાનુસાર અપને હાથોં ખેતી કરતે હૈ. ઇસ સે દો લાભ હોતે હૈં-એક તો ઉન કા સ્વાસ્થ્ય ઉન્નત હોતા હૈ; દૂસરે ઉન્હેં કૃષિ કા વ્યાવહારિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત હોતા હૈ.

દિનચર્યા

સવેરે ૪ બજે હી ગુરુકુલ કા ઘંટા બજતા હૈ.ઉસી સમય બડી ઉમરવાલે છાત્રો કો શય્યા છોડ દેની પડતી હૈ. છોટે-છોટે છાત્રોં કે લિયે ૪॥ બજે દૂસરા ઘંટા બજતા હૈ, ઉસી સમય વે સ્તોત્રપાઠ કરતે હુએ ગંગા-સ્નાન કરને જાતે હૈં. બહુત ઠંડ પડનેપર વે સ્નાનાગાર મેં હી નહાતે હૈં.સ્નાન કે પહલે પ્રત્યેક બ્રહ્મચારી કો અધ્યાપક કે ઉપદેશાનુસાર વ્યાયામ કરના હોતા હૈ,ઇસકે બાદ ૫॥ સે ૬ બજે તક ઉન્હેં શાસ્ત્ર-વિધિકે અનુસાર સંધ્યા, પ્રાર્થના, ઉપાસના ઔર હવન કરના પડતા હૈ. ફિર પાઠ શુરુ હો જાતા હૈ, ઇસકે બાદ ઉન્હેં ખાને કે લિયે છુટ્ટી મિલતી હૈ.યહાં કભી કોઇ છાત્ર માસ નહીં ખા સકતા. ભોજન કે બાદ ઉન્હેં થોડી દેર વિશ્રામ કરને દિયા જાતા હૈ. ઇસી સમય કોઇ-કોઈ પુસ્તકાલયમે પુસ્તક લેકર પઢતે હૈં. દિન કો કભી કોઇ સોને નહીં પાતા. ૨॥ બજે સબ કો દૂધ પીને કો મિલતા હૈ.

પૌને તીન બજેમે ફિર પાઠ શુરુ હોતા હૈ ઔર ૪ બજે સમાપ્ત હો જાતા હૈ, તબ સબ

છાત્ર મૈદાન મેં ખેલને જાતે હૈ ઔર વહાંસે લૌટકર સાયંકાલ કી સંધ્યા, હોમ યા પ્રાર્થના આદિ કરતે હૈં. ઇસ કે બાદ ઉન્હેં રાત કા ભોજન દિયા જાતા હૈ.ખા-પીકર વે આધ ઘંટેતક બગીચે મેં ટહલતે હૈ. વહાંસે લૌટકર દિન કા પાઠ સ્મરણ કરને કે બાદ વે રાત કે ૬ બજેતક સો જાતે હૈ. ભોજન ઔર પાઠારંભ કે સમય ઉન્હેં યહ શ્લોક પઢના પડતા હૈ:—

'सहनाववतु सह नौ भुनक्तु सहवीर्यं करवावहै। तेजस्विनावधीमस्तु मा विद्विषावहै।'

"સર્વશક્તિમાન ભગવાન હમ ગુરુ ઔર શિષ્યોં કી રક્ષા કરે. ઉનકી કૃપાસે હમેં પરમ આનંદ પ્રાપ્ત હો. વે હમારી શારીરિક પઠન-પાઠન સફલ કર હમેં એક દુસરે કો પ્યાર કરના સિખાયેં."

ગુરુકુલકી-વિશેષતાએં

ગુરુકુલ કી બહુત બડી વિશેષતા યહ હૈ, કિ આધુનિક, સ્કૂલ કાલેજોં કી તરહ ઉસમેં શરીર સમ્પતિ કી ઉપેક્ષા નહીં કી જાતી. પ્રત્યેક છાત્ર કે સ્વાસ્થ્ય કી ઓર ધ્યાન દિયા જાતા હૈ.ઇસી સે વહાં રોગ વ્યાધિ કા શીઘ્ર પતા નહીં લગતા, ઇન ૨૫ વર્ષોં કે અંદર અબતક વહાં કેવલ એક હી આદમી મરા હૈ. સ્વાસ્થ્ય કી ઓર ગુરુકુલ કે અધિકારિયોં કા કિતના ધ્યાન હૈ, વહ ઇસી સે સમઝ લિજીયે કી વહાં દો સૌસે ભી અધિક દુધારી ગૌઆં પાલી જાતી હૈ, જીનકે દૂધ, ઘી, મક્ખન ઔર ગુરુકુલ કી ભૂમિ મેં ઉત્પન્ન સાગ-સબ્જીસે છાત્રોં કે શરીર પુષ્ટ હોતે હૈં.

દૂસરી વિશેષતા હિંદી કે માધ્યમદ્વારા સભી વિષયોં કી શિક્ષા દેના હૈ. ઇસકે લિયે ગુરુકુલ બહુતસી પરિભાષાયુક્ત પુસ્તકેં તૈયાર કર ડાલી હૈ.ઇસ વિષય મેં ગુરુકુલ કી બરાબરીકી કોઈ સંસ્થા ભારત મેં નહીં હૈ.

તીસરી બાત ગુરુકુલકે આદર્શ કી મહત્તા ઔર પ્રાચીન સંસ્કૃતિ કા સજીવ રૂપ હૈ.એક બાર મહામના એંડ્રુઝ સાહબને ગુરુકુલ કો દેખકર લિખા થા,—"ગુરુકુલ કે છોટે-છોટે બચ્ચે જબ વેદમંત્ર પઢતે હૈ ઔર દસ વર્ષ કે છાત્ર ભી સંસ્કૃત મેં વાતચીત કરતે હૈ, તબ યહી માલૂમ પડતા હૈ કી ભારત કે પ્રતિ સચ્ચે પ્રેમ કી નીંવ યહી ડાલી જાતી હૈ"

ચૌથી વિશેષતા યહ હૈ, કિ યહાં પ્રાચ્ય ઔર પ્રાશ્ચાત્ય—પ્રાચીન ઔર નવીન કા અપૂર્વ સંમેલન હુઆ હૈ.છાત્રોં કો હિંદી કે સહારે આધુનિક સભી વિષયોં કી શિક્ષા દી જાતી હૈ. ઇસ લિયે જહાઁ વે વૈદિક સાહિત્ય મેં વ્યુત્પન્ન હોતે હૈ, વહાં અંગરેજી કે ભી પૂરે પંડિત ઔર સભી આધુનિક વિષયોં કે જાનકાર બન જાતે હૈ. પાંચવી વિશેષતા યહ હૈ, કિ બાલકોં કે ચરિત્ર-ગઠન કી ઓર બડા ધ્યાન દિયા જાતા હૈ.

કુછ સંમતિયાં

ભારત કે-ભૂતપૂર્વ વાઇસરાય લૉર્ડ ચેમ્સફોર્ડને ગુરુકુલ કા નિરીક્ષણ કર બડી પ્રસન્નતા પ્રકટ કી થી ઔર ઇસ કે સિદ્ધાન્તો કી ઉચ્ચતા કી મુક્તકંઠ સે પ્રશંસા કી થી.મહાત્મા ગાંધીને ગુરુકુલ નિરીક્ષણ કર લિખા હૈ,—"ગુરુકુલ આર્યસમાજ કે કાર્યોં મેં સર્વ શ્રેષ્ઠ હૈ ઔર યહ વાસ્તવ મેં એક બડી ભારી જાતીય સંસ્થા હૈ."

સાધુ એંડ્રુઝ સાહબ કહતે હૈં,—"ઇસી પ્રકાર કી સંસ્થાઓ કે ભીતર સે નવીન ભારત કી પ્રાણ શક્તિ સ્થાયી ઔર દ્રઢ ભિક્તિ કે ઉપર દિખાઇ દે રહી હૈ."

ઇંગલૅંડ કે ભૂતપૂર્વ પ્રધાન મંત્રી મિ૦ રામસે મૈકડોનલ્ડને લિખા હૈ,—"જાતીય શિક્ષા ઇતિહાસ મેં ગુરુકુલ અપૂર્વ કીર્તિસ્તમ્ભ કે સમાન હૈ."

ઉપસંહાર

ગુરુકુલ કે અનુકરણપર દેશ મેં ઔર ભી કિતની હી સંસ્થાએ ખુલી ઔર અચ્છા કામ રહી હૈં, પર કાંગડીકા ગુરુકુલ સર્વોપરિ હૈ. આશા હૈ, ઇસ બાર રજત-જયંતી કે અવસર દેશને જૈસી સહાનુભૂતિ ઇસ આદર્શ સંસ્થા કી ઓર પ્રકટ કી હૈ, વહ અનુદિન વૃદ્ધિંગત હો ઔર ઇસે ઔર ભી ઉંચે શિખરપર પહુંચાને કા પ્રયત્ન દેશ કી ઓરસે કિયા જાયેગા.સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ કી અમર કીર્તિ કો સારે દેશ કો અપની સબસે બડી ધરોહર સમઝના ચાહિયે.

પુનામાં આવી વસેલા એક પરોપકારી પરદેશી

(લેખક:—અમૃતલાલ વિ. ઠક્કર-નવજીવનના તા. [illegible] અંકમાંથી)

પૂના શહેરમાં કેટલાક મહિના થયાં એક અમેરિકન આવીને [illegible] ગરીબોને ઔષધપાણી આપવાનો તથા ભૂખ્યાને ભોજન આપવાનો છે. તે [illegible] એક વહેમ પડ્યો હતો કે તે ખ્રિસ્તીધર્મનો પ્રચારક કોઈ પાદરી હશે અને [illegible] પણ મુંબાઈના [illegible] પત્ર 'ઇન્ડિયન ડેલી મેલ'ના એક ખબરપત્રીએ [illegible] મુલાકાત લીધી. તે ઉપરથી માલમ પડ્યું કે તે ખ્રિસ્તીધર્મના કોઈ પણ [illegible] મિશનરી નથી. વળી જે પરમાર્થનું કામ તે નિઃશુલ્ક કરી રહ્યા છે. તે હિંદુઓને ખ્રિસ્તી બનાવવાના ઉદ્દેશથી નહિ; પણ કેવળ સેવાભાવે, નિર્મળ સેવાભાવે કરી રહ્યા છે.

તેણે ખબરપત્રીને જણાવ્યું કે, "મને કોઈ પણ મિશને ધર્મપ્રચાર અર્થે અહીં મોકલ્યો નથી અને હું દીક્ષા મેળવેલો મિશનરી નથી. હું હિંદુઓને ખ્રિસ્તી બનાવવાના વિચારને ધિક્કારું છું અને તે ઉદ્દેશથી જે જે પ્રયત્નો કે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેને વખોડું છું. જે ધર્માંધ ખ્રિસ્તીલોકો ધર્માંતર કરાવવાનું (ખ્રિસ્તીઓ કરવાનું) કામ કરે છે, તેઓ પોતાના ખરા ખ્રિસ્તી ધર્મને પણ અન્યાય કરે છે." વળી તેણે કહ્યું કે, "હું તો શ્રીમંત અને ગરીબ બન્નેને દાક્તરી મદદ આપું છું. તેના બદલામાં જેઓ આપી શકે તેમની પાસેથી દાનની ભિક્ષા માગું છું; અને જે કાંઈ મળે છે, તે ગરીબોમાં વહેંચું છું. મારો પોતાનો કોઈ અમુક ધર્મ નથી, પણ બધા ધર્મને માટે મને બહુ માન છે."

ગમે તે જાતિના કંગાલો ને ભૂખે મરતાને આ પરદેશી પેટ ભરીને ખવરાવે છે, ન્યાત કે ધર્મના ભેદ વિના સર્વની ક્ષુધાશાન્તિ કરે છે; ઉપરાંત દરદીઓની ચાકરવાર કરે છે. આથી તે પૂનાના દલિતભાઈઓનું ખુબ ધ્યાન ખેંચી રહ્યો છે. સાધારણ રીતે દક્ષિણીઓ ગુજરાતી કરતાં વધારે વહેમી જણાય છે. તેમના પ્રદેશમાં વસી એક અમેરિકન—એટલે અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોનો નાગરિક—વિશ્વબંધુત્વના પદાર્થપાઠ પૂનાવાસીઓને શીખવી રહ્યો છે. પ્રભુના બાળ, ગમે તે દેશમાં, ગમે તે ધર્મમાં, ગમે તે સ્થિતિમાં જન્મેલાં હોય તો પણ તે એક પિતાનાં બાળકો હોઇ બંધુજ છે. એક ભાઈ બીજા ભાઇને જમાડે કે તેની સેવા કરે તેમાં કાંઇ તાજુબી ન લાગે; તેમ એક અમેરિકન એક હિંદીની સેવા કરે, એક હિંદી એક આફ્રિકાના સીદીભાઇની સેવા કરે કે એક ઉનના જેવા વાળવાળો પરમાર્થી સીદીભાઇ ચીનાની સેવા કરે તેથી આપણને તાજુબી ન લાગવી જોઇએ કે શંકા ન આવવી જોઇએ; પણ આવા ભાઇચારાના દાખલાઓ એટલા જૂજ આપણી નજરે પડે છે કે આપણને સહેજે શંકા આવે છે કે આવા કાર્યમાં તેનો કાંઈક તો સ્વાર્થ હશે.

આવી સ્થિતિ સાધારણ—વચલા વાંધાની—જનસમાજની છે, તો પછી આપણા દલિતભાઇઓની તો શી અવસ્થા? કોઇ પણ ઢેડ, ખાલપાકુટુંબની કે ભંગીભાઇની, અરે, કોળી કુળવાળાની પણ સેવા કરવા કોઈ બ્રાહ્મણ, વાણિયો કે પાટીદાર જાય તો તે ગરીબ ભાઇના મનમા કાંઇ કાંઇ વિચાર આવે! કાંઇક ઉપકારમા દબાઇ જાય, કાંઇક તેના માન્યામાં પણ ન આવે કે મારા માંદા બાળકને વગરપૈસે, મારે ઘેર ચાલી આવીને, આ મોટું માણસ આમ દવા આપે. કાંઇક ઊંડો ઊંડો વહેમ પણ આવે કે આજે નહિ તો થોડા દિવસ પછી મારી પાસે દવાનો પૈસો માગશે કે તેનું ખાતું પડાવી લેશે. પ્રભુજ જાણી શકે કે કાંઈ કાંઈ ગડમથલ તેના દિલમાં થતી હશે.

પણ આપણામા ગરીબોની, પતિતોની, કંગાલોની સેવા કરનારા છે ક્યાં! આપણામાં ઘરથી હજારો માઇલ દૂર જઇને પરદેશી પરધર્મીઓની નિ:સ્વાર્થ સેવા કરનારા છે ક્યાં! અરે, ઘરને આંગણે, શીળે છાંયડે, વગર પૈસાની પણ સેવા કરનારા, મીઠી વાતો કહેનારા, દરદીને દિલાસો દેનારા, મરતાને પ્રભુનું સ્મરણ કરાવી દેનારા, દારૂડિયાનું ઘેન ઉતરી જાય ત્યારે ઉપદેશ કરનારા, ગામડામાં ભાદરવા—આસોના તાવમા લોકલબોર્ડની ક્વિનાઇનની ગોળીઓ વહેંચનારા, ગરીબ ચોધરા, ગામીત કે ભીલને જંગલખાતાના કે પોલીસખાતાના ત્રાસથી ઝુંપડે ઝુંપડે ફરીને બચાવનારા, અમેરિકન ભાઇ તો બાજુએ રહ્યા પણ રવિશંકર વ્યાસો કે સુખદેવો ને જુગતરામો ક્યાં

છે ? લાખે એક પણ નથી મળતો. આ તો આપણા દેશના, પ્રાંતના સ્વજનોની સેવા કરવાની વાત થઇ. આપણે જેને સૈકાઓ થયાં દબાવ્યા છે, જેમની જમીનો આપણે આંચકી લઇને ભિખારી કરી મૂકયા છે, અથવા જેમને જન્મભરના આપણા ગુલામ જેવા 'દુબળા' બનાવી મૂકયા છે, અથવા જેને અડકીને દવા આપવાથી પણ અભડાઈ જઇએ છીએ, અને તેવી મદદ વિના જેમનાં સેંકડો માણસોને કૂતરાને મોતે મારી નાખીએ છીએ તેની સેવા કરવાની વાત થઈ. જેના બળથી સ્વરાજ લેવું છે, જેને હિંદુ 'ઇલેકટોરેટ'માં ગણાવી આપણી સંખ્યા મોટી દેખાડવી છે તેની સેવાની વાત થઈ; તો પછી આફ્રિકાના પછાત દેશોમાં કે દક્ષિણ સમુદ્રના ટાપુઓના કે બોર્નીઓના ગાઢ જંગલી લોકોમાં વસીને તેમની સેવા કરવાનું તો સ્વપ્નુંયે કયાંથી આવે કે તેમના માટે ફૈસલી અપીલ કોણ કરે ? આવાં ઘેલાં માણસો, આવા ફાધર ડમિયનો હિંદમાં પ્રભુ કયારે પેદા કરશે ?

હિંદુ સંસારનું ઘોરતમ અધઃપતન

બ્રાહ્મણ સ્ત્રીઓની અજાયબભરી કહાણી

(લેખકઃ-શિવદાસ ચાંપસિંહ ઠક્કર-'હિંદુસ્તાન'ના તા. ૧૪-૪-૨૭ના અંકમાંથી)

રેસ્કયુ હોમની જરૂર

મુંબઇમાં થોડા પખવાડીઆ પર હિંદુસભાદ્વારા જે કાશ્મીરી હિંદુ વિધવા બાઇને મુક્ત કરી લેવામાં આવી હતી તેમાં માટુંગા સમાજનો મુખ્ય હિસ્સો હતો. આ બાઇની ખબર મેળવનાર અને તેને ભારે ખટપટ અને મરદામરદીથી મોટી જોહેમતે માટુંગે લઇ આવનાર માટુંગા સમાજના બૈયાઓજ હતા.

સંયુક્ત પ્રાંતની બ્રાહ્મણબાઇનો ઉદ્ધાર

હમણાં આ સમાજે હિંદુ પ્રજાની એક બહુ મોટી કીર્તિભરી સેવા બજાવતાં સંયુક્ત પ્રાંતની એક યુવાન બ્રાહ્મણ બાઇનો ઘણીજ ગૌરવભરી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો છે. જેની ખેદ અને આશ્ચર્યભરી બીનાઓ નીચે મુજબ છેઃ-

સંયુક્ત પ્રાંતમાં એક ગામે વસતા એક બ્રાહ્મણ યુવાને પોતાની ૧૩-૧૪ વર્ષની વયની સ્ત્રીને તેના માવિત્રે મૂકી અને મુંબઇ આવી નોકરીએ લાગી લગભગ ૩। વર્ષસુધી તેની ભાળ લીધી નહિ.

આ બાઇને ત્યાંના કોઇ ધૂર્તે ફોસલાવી તેની સાથે આડો વ્યવહાર કર્યો, જેથી તેને ગર્ભ રહી ગયો.

આ બાઇ માવિત્રોથી કેમ ત્યજાઇ ?

તેનાં માવિત્રોને તેની ખબર પડતાં તેઓ નાતજાતથી બહિષ્કારને પામે તેટલા માટે તેઓ તેને અહીં લાવી તેના પતિને હવાલે કરી. તેના પતિએ તેનો આ કારણે અસ્વીકાર કર્યો [illegible] તેઓ તેને તેની પાસેજ છોડી ગયા.

ભલો પતિએ શું કર્યું ? હાથે મુસલમાનને આપી દીધી.

તેના પતિએ એ બાઇ કોઇને આપી દેવાનો નિર્ણય કર્યો અને મુસલમાનને [illegible] કોઇ વાતે કયારે પણ ખટપટ થાય નહિ, વારસા હિસ્સાનો પ્રશ્ન ઉભો થાય નહિ, [illegible] તેણે કોઇ મુસલમાનને આપી દેવાનો ઠરાવ કર્યો.

આ વાતની આ. સમાજના બૈયાઓને ખબર પડતાં તેઓ તેની પાસે [illegible] હિંદુસ્તાને [illegible] આર્યસમાજને આપવાને તેને સમજાવ્યો. તેણે [illegible] [illegible] આપવાનું કબુલ [illegible] એમને ખબર મળી કે [illegible] [illegible] હિંદુ [illegible] આવી છે અને તેની [illegible]

બૈયાઓની કમાલ

[illegible] કોઇ મુસલમાનને આપી દેવા [illegible]

તેઓ તુરતજ ત્યાં બે લિંગાઓને મૂકી મારી પાસે આવ્યા અને મને આ સઘળી હકીકતથી વાકેફગાર કર્યો.

અમે એક અરજી તૈયાર કરીને તેમાં બાઇની સહી લાવવાની તથા એ બાઇની સાથે નેકાહ કરી લેવામાં ન આવે અગર ક્યાંય લઇ જવામાં ન આવે; અને જો લઇ જવામાં આવે તો તેને લઈ આવવાની ખટપટો શરૂ કરી દીધી.

તુરતજ પાંચ લૈંયા બાઈના ઘરની આજુબાજુ ફરતા થઇ ગયા. લાગ સાધી તેઓ ગઈ પરમે એ બાઇના મકાન પર ચઢી ગયા. ત્યાં એ જેના કબજામાં હતી તે મુસલમાન હાજરજ હતો, તેથી તેણે તેને ઘાયલ કરી નાખી. લોકો ભેગા થઇ ગયા; તકરાર પર વાત પહોંચી તેથી એ લૈયાઓ નીચે ઉતરી આવ્યા.

એક ભલા મુસલમાનની સહાયતા

આ ધાંધલમાં તે તરફ રહેનાર એક મુસલમાન કે જે આર્યસમાજપ્રત્યે સદ્‌ભાવ ધરાવે છે, તેને બાઇનો કબજો ધરાવનાર મુસલમાનની રીત ઠીક નહિ લાગતાં તેણે ઈન્સાનિયત ભરી રીતે લૈયાઓના કાર્યની પ્રત્યે પોતાની સહાનુભૂતિ બતાવી અને કહ્યું કે, બાઈની સંમતિવગર નેકાહ નહિ થાય. આ બાઇ જો તેમની સાથ આવવા ખુશી હોય તો તેને મુક્ત કરવાને પોતાથી બનતું કરવાને તેણે તેમને કબુલાત આપી.

તેણે તે માટે કોશેશ કરી પણ તે મુસલમાને માન્યું નહિ અને તેણે નેકાહ કરી લેવા માટે તુરતજ એક મોલવીને બોલાવી મંગાવ્યો. તે મુસલમાને લૈયાઓને ખબર કરી દીધી.

તુરતજ એક મોલવી આવી પહોંચ્યો કે જે સાથે આ લૈયા પણ ઉપર ચઢી ગયા. એમણે તેને બાઈની વાત કરી, તે રાજી હોય તો નેકાહ કરવાની દરખાસ્ત કરી અને બાઇ ઓધાનવાળી હોવાથી મુસલમાની સરાહ મુજબ તેની સાથે નેકાહ થાય નહિ તે પણ તેમણે મોલવીને જણાવી દીધું.

આ પરથી કેટલીક રકઝકને અંતે બાઇને આ લૈયાઓની રૂબરૂ પૂછવાનું નક્કી થયું ને તેમ થતાં બાઇએ શૈ કકળાટમાં અહીંથી મુક્ત થવાની આરજી કરી, તેથી મોલવી ચાલી ગયો; પણ બાઇને લાવનાર મુસલમાને બાઇને મુક્ત કરી નહિ. હવે શું કરવું ? તેનો લૈયાઓને વિચાર થઇ પડ્યો; પણ વચ્ચે પડી પેલા મુસલમાને બન્ને બાજુને સમજાવ્યા અને લૈયાઓને આવતી કાલે બનશે તો હું બાઇને જરૂર મુક્ત કરાવીશ એવો ભરોસો આપ્યો તેથી લૈયાઓ નીચે ઉતરી આવી આજુબાજુ ફરતા રહ્યા.

બીજે દિવસે એટલે ગઇકાલે ત્યાં દશ લૈયાઓ એકત્રિત થઇ ગયા અને એ બાઇના બીજા સાગવાળગનાને અને તેના ગામવાળાને શોધી તૈયાર કરી તેમાંથી પાંચ સાતને પોતાની સાથે તેડતા ગયા. ત્યાં તેમને સામીબાજુથી પણ પઠાણ પણ રોકેલા જોવામાં આવ્યા. જેમને એમણે પોતાનો નિશ્ચય જાહેર કરી દીધો કે, મોલવીએ આમાં હાથ ઘાલ્યો નથી. આમ પઠાણોને સમજાવ્યા તેથી પઠાણો નરમ પડી ગયા.

થોડીવારે પેલો ભલો મુસલમાન નીચે આવ્યો અને કહ્યું કે તે પુરેપુરૂં માનતો નથી, પણ કંઇ નરમ પડ્યો છે. હવે તમને ગમે તેમ કરો. આ પરથી આ લૈયાઓએ એક વિક્ટોરીઆ બોલાવીને બાઇના તે ગામના વળગનામાંથી બે જણ સાથ આઠ લૈયા ઉપર ચઢી ગયા બાઈની સાથે વાતો કરવાની જુસ્સો કીધી બાઇની સાથે વાતો થઈ. બાઇએ પોતાની પાપમય મકાન પર પુરુષો ગોને તેમની સાથે આવવા કાલાવાલા કર્યા. બાઇને એક ધોતી આપવામાં આવી. બાઇએ પોતાની પહેરી લીધી ને ચોરણી પહેરાવવામાં આવી હતી તે ફેંકી દીધી. પગમાં ચાંદીનો કોઇ મુસલમાની દાગીનો હતો તે પણ ઉતારી નાખ્યો અને લૈયાઓ સાથે આવવા ઓરડીની બહાર નીકળી. ખટપટ-રકઝક પછી ઘર પણ બાઈ નીચે આવી ગાડીમાં તેમની સાથે બેઠી, બે લૈયા ગાડીમાં બેઠા, એક ઉપર બેઠો બાકીના પગે સાથના આગળ વધ્યા; પણ મામલો ઠીક ન લાગ્યો રસ્તામાં આવતાં એક ઓળખાના ઘરમાં ઉતરી પડ્યા. ચાર કલાક બાદ મામલો સહિસલામત દેખાતાં તેઓ બાઇને લઇ ફેરફારા સાંજે સાત વાગે મારું ઠેકાણે પહોંચ્યા અને આ બાઇનો ઉદ્ધાર કર્યો.

બાઇની કરવામાં આવેલ શુદ્ધિ

આ બાઇ અહીં એક ભૈયાની વૃદ્ધ માતા સાથે રહે છે અને એની વૈદિકવીધિ અનુસાર શુદ્ધિ કરવામાં આવી છે.

આવી રીતે નાનકડો માટુંગા આર્યસમાજ ધર્મ અને પૂરતી જાતિભક્તિસહિત પ્રકાશ ભરી રીતે પોતાનો પાઠ ભજવી રહેલ છે.

આ બાઇ મુસલમાનના ઘરમાં ત્રણ રોજ રહી તે દરમિયાન પોતાને હાથે ગોંધી મેલી હતી. જે ઘરમાં બાઇને રાખવામાં આવી હતી તેમાં હિંદુ લોક પણ રહે છે; પણ જાત્યાભિમાનની જ્યોતિ વગર તેઓ કાંઈ ઉપયોગી થયા હતા નહિ.

આ બાઇને મુસલમાનને સોંપી દેનાર ધણી ઇંગ્રેજી ભણેલો ને કલાર્કતરીકે માસિક રૂા. ૪૦ પગાર મેળવનાર છે.

હિંદુ પ્રજાને અપીલ

મુંબઇમાં આટલી વસ્તી છતાં આવે વખતે ઉપયોગી થઇ પડે તે માટે તેમનો હજી એક પણ રેસ્કયુ હોમ સ્થપાયો નથી. સેંકડો મંદિરો અને તેમના પૂજારી મહારાજો કે માલિકોનાં એ આવી દયાપાત્ર સ્ત્રીઓ માટે નકામાં છે. પશુઓ માટે પાંજરાપોળો અને પક્ષીઓ માટે કબુતરખાનાં છે; પણ આવા નિરાધાર ગભરૂ માનવો માટે બદમાસોનાં શિકારસ્થાન સિવાય કંઈ પણ પરિણામ નથી. આ દશા ઘણી ખામીભરી છે. આને માટે મહાન સ્વર્ગસ્થ સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી છેલ્લી ફેરે મલબાર જતાં અહીં પધારેલા ત્યારે તેમણે તુરતમાંજ અહીં રેસ્કયુ હોમ સ્થાપવાની આગ્રહભરી અપીલ કરેલી. વળી છેલ્લી પ્રાંતિક હિંદુપરિષદ થઇ હતી ત્યારે તે માટે એક ઠરાવ પણ થયેલો. તે બાદ સ્વામીજીના ખુન પછી તેમના નામથી તે સ્થાપવા અહીં નિર્ણય પણ થયેલો. ફંડની શરૂઆત પણ થયેલી, પણ પૂરતું ઉત્તેજન ન મળવાનાં કારણે તે હજી સ્થપાયું નથી. આ મુંબઇની હિંદુપ્રજાપર અત્યંત કાળા ડાઘસમાન કલંક છે, તે તેણે કોઇ પ્રકારે સત્વર ધોઇ કાઢવું. આ માટે પૈસાનો વર્ષાદ વરસાવી દેવો જોઇએ અને આ બાઇના પતિએ બતાવી આપેલી હિંદુઓની ધર્મગ્લાનિ, શૂન્યતા, અચેતનતા અને જાતિયઅભિમાન વીહિનતાની દશા સુધારવા માટે તેણે પૂરતો ઉંડો વિચાર કરવો જોઇએ તથા જાતિધર્મની આવી કમજોરીઓ અને એવકુફાઇઓ દૂર કરવા યત્ન કરી રહેનાર ભારતની આર્યસમાજો અને હિંદુસભાઓને તેણે સર્વ પ્રકારે અનુકૂળ અને તન-મન-ધનથી સહાયક થઇ પોતાની દશાને સુધારવી જોઇએ. ઈતિઓમ્

ભીલલોકોનો રામનવમીનો મેળો

("સૌરાષ્ટ્ર" તા. ૨૩-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

સંવત ૧૯૭૯ ના દુષ્કાળમાં સંકટનિવારણનું કામ કરતાં ગુજરાતની બાદશાહતના પૂર્વ દરવાજે, ગુજરાત માળવાના ધોરી માર્ગમાં પથરાયેલા પંચમહાલના પ્રદેશમાં, શ્રી. ઠક્કર બાપાને એક ઘરડી નગ્નાવસ્થામાં રઝળતી ભીલબાઇનાં દર્શન થયાં. એ દર્શનની પ્રેરણામાંથી દાહોદ ભીલ સેવા મંડળ જન્મ પામ્યું. પંચમહાલના પછાત પ્રદેશના દાહોદ અને ઝાલોદ તાલુકાઓના ૬૦ ચોરસ માઇલના વિસ્તારમાં અત્યંત દયામણું જીવન ગાળતા એક લાખ ભીલોનું-ઋષિ વાલ્મિકી અને શબરીના એ વંશજોનું-મનુષ્યત્વ વિકસાવવા શ્રી. અમૃતલાલ ઠક્કરે થાણું નાખ્યું. એના ફળ રૂપે, ભીલોના પ્રભુ રામચંદ્રજીનો જન્મોત્સવ આજે છેલ્લાં બે વર્ષથી ભીલોના ધામમાં ઉજવાતો શરૂ થયો છે.

યશવાટિકા આશ્રમમાં

દાહોદથી આઠ માઇલ નૈઋત્યમાં આવેલું, દેવગઢ બારીઆના દેશી રાજ્યને સ્પર્શીને ઉભેલું જેસવાડા નામનું એક ગામડું છે. એ ગામથી અર્ધો માઇલ દૂર, મુંબાઇવાળા શેઠશ્રી જીવણદાસ વલ્લભદાસની સખાવતથી 'યશવાટિકા' આશ્રમ બંધાયો છે. આશ્રમના આંગણામાંજ ગઇ રામનવમીના દિવસે રામમંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવેલી; અને ભીલોમાં ધર્મસંસ્કાર ઉગે એ હેતુથી-તેઓ તેમના 'રામબાબા' ની વિશેષ નિકટમાં આવતા થાય એ નેમથી-રામનવમીનો ભીલમેળો પણ ભરવામાં આવેલો. એ મેળો અત્યંત સફળ અને અર્થસાધક નીવડેલો. તેમાં દાહોદ-ઝાલોદ તરફના ૨૦

શાહુકારો, સરકારી અમલદારો,ગુજરાતના આગેવાનો અને બીજી વિવિધ ભીલ આગેવાનોએ બહુ સારી સં-
ખ્યામાં ભાગ લીધેલો. ત્યારેજ લાગેલું કે ભીલોના ઉત્થાનમાં આવા મેળા ભારે ભાગ ભજવી શકશે;
એટલે રામનવમીનો મેળો ધારેલો-આશા પામે તેમના પ્રભુજી રામચંદ્રજીનો જન્મોત્સવ ઉજવાવવો
—એ ભીલ સેવા મંડળનાં કાર્યોમાંહેનું એક મહત્વનું કાર્ય બની ગયું. આમ, આ વર્ષનું રામનવમી
પર્વ પણ ભીલ-મેળો યોજીનેજ ઉજવાયું. આ બીજો મેળો પણ પહેલા જેટલોજ સફળ અને
અર્થસાધક નીવડ્યો.

મેળાનો મંડપ

મેળાને માટે યથવાટિકાઆશ્રમના આંગણામાંજ આંબાના પાનથી છાયેલો નાનો મંડપ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. મંડપને સ્થંભે સ્થંભે નાની નાની ધ્વજાઓ ફરફરતી હતી. મંડપના મુખ પાસે તેમજ રામ-મંદિરના દરવાજા સમીપ કેળના સ્થંભોની સુશોભિત ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. ચારેતરફ રાષ્ટ્રીયધ્વજનાં તોરણો, તુળસી રામાયણની ચોપાઇઓ અને દુહાઓની કપડાની ઝાલરો પવનમાં હીંચકા ખાતી હતી. મંડપના મુખ પાસેજ બાળવીરોની (રકાઉટોની) છાવણી નાની રાવટીઓ કરીને પડી હતી. એ રાવટીઓની વચ્ચે યથવાટિકા સેનાધ્વજની ભગવી ઝુંડી ઉડતી હતી. સામેજ રામમંદિરની "રામ લક્ષ્મણ જાનકી, જય બોલો હનુમાનકી" નો જયઘોષ ગાતી ઝંડી ગગનવિહાર કરી રહી હતી. મંડપની વચમાં મત્સ્યવેધ કરવા એક લાંબો દંડ રોપવામાં આવ્યો હતો. આ બધું દશ્ય જોઇને મેળામાં ભાગ લેવા આવનારાં ભીલ ભાઇબહેન કે ઉજળીયાત નરનાર જાણે કોઇ વિશુદ્ધ, પાવનકારી વાતાવરણમાં પ્રવેશ કરતાં હોય એવું તેમને સહેજે લાગતું હતું.

રામનવમીની પ્રભાતે

મહેમાનોની એક ટુકડી લઇને ઠક્કરબાપા તો આદમના દિવસેજ યથવાટિકામાં પહોંચી ગયા હતા. રામનવમીનું સોનેરી પ્રભાત પ્રગટ્યું. રામજન્મની જયનોબતો વાગવી શરૂ થઇ. દાહોદની બીજી શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ, આ ઉત્સવના પ્રમુખ શ્રી. નારાયણ મલકાની સાથે, ઠેઠ દાહોદથી કૂચ કરતા ગાજતે વાજતે આવી પહોંચ્યા. ભીલઢોલ, રકાઉટોનું ડુંગળ્યુગલ વગેરે રણવાદ્યોના સંગીતથી તેમનું સ્વાગત થયું. ત્યારબાદ કલાકેક બાળવીરોની રમતો ચાલી. પછી સત્યાગ્રહાશ્રમ-વાળા પરમ રામભક્ત પંડિત ખરેજીએ, અગીઆર વાગ્યે, રામચંદ્રજીની જન્મકથા માંડી. 'શ્રીરામ, જય રામ, જયજય રામ' ની ધૂનથી મંગળાચરણ થયું. કથાનો પ્રવાહ ચાલતાં તો, ગામનાં ઝુંપડે ઝુંપડેથી ભીલ સ્ત્રી-પુરુષો ઉભરાવા લાગ્યાં. કથા પૂરી થઇ. આરતી પ્રગટી. પ્રસાદ વહેંચાયો.

ઉત્સવની કાર્યવાહી

પછી ચાર વાગતાં, દાહોદથી આમંત્રિત મહેમાનો અને શહેરીઓ આવી પહોંચ્યા. ભીલોની બહુ સારી મેદની જામી. ૨૦૦૦ ઉપર માનવ-સંખ્યાથી મંડપ ચિકાર ભરાઇ ગયો. ઉત્સવનો પ્રારંભ થયો. યથવાટિકાઆશ્રમના આચાર્ય ભાઇ વાણીકરે આશ્રમનો અહેવાલ વાંચ્યો, ગીતાજીના બારમા અધ્યાયનું ભીલ ભાઇઓએ શ્લોકોચ્ચારણ કર્યું. સંગીતશાસ્ત્રી ખરેજીએ 'તુમ ગાઓ પ્રભુ કે ધન્યવાદ' ગાઇ સભાના કામની શરૂઆત કરી. બાદ જે જોવા શ્રોતૃવર્ગ અધીરો બન્યો હતો તે ભાઇ જોડીસીંગના બંદુકની નિશાનબાજીના ખેલો શરૂ થયા. ગયે વર્ષે પ્રો. દેશબંધુએ તીરકામઠાની નિશાનબાજી બતાવી પ્રાચીન હિંદી કળાનું દર્શન કરાવેલું. આ વેળા ભાઇ જોડીસીંગે શબ્દવેધ, ચલનવેધ, પાદવેધ વગેરે વેધો કર્યા બાદ, નીચે પાણીમાં ઉંધું જોઇ ઉપરના મત્સ્યને વેધી નાખી મત્સ્યવેધ પણ કરી બતાવ્યો. તેમના એક આઠ વર્ષના પુત્રે તરવારની પટ્ટાબાજી ખેલી બતાવી.

મલકાનીજીનું પ્રવચન

આ પ્રસંગે પ્રમુખ મલકાનીજીએ અતીવ સુંદર પ્રવચન કર્યું. તેમાંથી સારભાગ લઇએ.

"આજના રામનવમીના મેળાના પ્રમુખસ્થાને મને બેસાડ્યો તે માટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું....તમે હિંદુસ્તાનની અસલ વતની કોમ છો. આપણા પુરાણોમાં તમારા જેવી અનેક કોમો વિષે ઉલ્લેખ છે. તે પ્રાચીન ઇતિહાસમાં તમે શરીરે મજબુત, ચપળ અને હિંમતવાન આલેખાયા છો. તમારા વડવાઓએ મધ્ય હિંદમાં સેંકડો સુધી રાજ્ય કર્યું છે. ત્યાંથી તમે ગુજરાત, ખાન-

હેય અને રજપુતાનામાં પ્રવેશ કર્યો. હજી યે રજપૂત રાજાઓને રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તમારા [illegible] હાના શોર્યથી રાજ્યાભિષેક કરવાનું માન તમે ભોગવો છો...ભૂતકાળનો વિચાર છોડી [illegible] વિચાર કરતાં તમારી સ્થિતિ દયાજનક લાગે છે. તમારા શરીરના દાગીનાથી [illegible] કદાચ તમારા ભૂખમરા ને ગરીબાઈનો ખ્યાલ ન આવે, પણ મને લાગે છે કે તેથી તમારી [illegible] અને હીન સ્થિતિ વધારે સ્પષ્ટ રીતે નજરે ચડે છે. તમે તીરકામઠાં હાથમાં રાખો છો, [illegible] કારના અમલદારો અને સિપાઈસિપરાંથી ડરો છો; શાહુકાર આગળ ગરીબ ગાય [illegible] જાઓ છો; અને છતાં યે લોકો તમને લુંટારુઓ તથા ચોરો તરીકેજ ઓળખે છે...તમારે [illegible] સુધારો કરવો જોઈએ અને બીજા કામધંધે અથવા મજુરીએ લાગવું જોઈએ. [illegible] લાનો જાય છે તીરકામઠાંનો જમાનો હવે નથી રહ્યો. તમે વેળાસર નહિ જાગો તો [illegible] સાંસા પડશે. તમારી દશા બદલાય છે, એવો સમયનો ઘંટનાદ વાગે છે. એ સાંભળો [illegible] દારૂ (મદ્ય) છોડો. છોકરાઓને નિશાળે ભણવા મોકલો. કરજ કરવાની બુરી ટેવમાંથી [illegible] આળસ મરડી કામ ધંધે મંડ્યા રહો."

મહેમાનોમાંથી ડૉ. મંછુલાલ, છોટુભાઇ પુરાણી, પંડિત ખરેજી, [illegible] આદિના [illegible] વગેરેએ પણ પ્રાસંગિક ભાષણો કર્યા.

'[illegible] રામ' ની ખરેજીએ ધુન મચાવ્યા પછી સભા પુરી થઈ.

રાત્રિનો ક્રમ

[illegible] જમાડયા બાદ, તેમને દારૂત્યાગ ઇત્યાદિ સદ્બોધ આપતા [illegible] ભજનોમાં ગાયાં. બીજી તરફ સંગીતશાસ્ત્રી ખરેજીએ '[illegible]' [illegible] આખી મંડળી ઉપર જાણે વશીકરણ કરી દીધું. [illegible] ખરેજીએ સંગીતનો પ્રસાદ વહાવ્યો.

[illegible] 'કૈનુ કાગર' નો હતો તેમાં તો ચારેતરફ આનંદની [illegible] '[illegible]' [illegible]. સારે પ્રહનો ભજવાયાં. મોડી રાતે [illegible] વિખરાઈ.

[illegible]

ઓ હિંદુ બહેનો ! વાંચો, વિચારો અને રડો

અને જો એટલું પણ હવે તમારા નસીબમાં રહેલું ન હોય તો નક્કી જાણજો કે, તમે છેક રસાતાળમાંજ જવાને સરજાયેલા છો.

લેખ પહેલો

([illegible]—શ્રી અમૃતલાલ વિઠ્ઠલદાસ ઠક્કર 'નવજીવન' ના [illegible])

[illegible]

[illegible] કરી. [illegible] આવે છે. [illegible]
[illegible] નિશાળમાં [illegible]
[illegible]
તેમને અમારે એક [illegible] કરી દેવી, [illegible]
સમાર, ખાલપા, [illegible] (પણ [illegible]) [illegible]
ગોને માત્ર શિક્ષણ [illegible] અને અંત્યજોને [illegible]
માટે. આસરે ૧૦–૧૨ ગામ પરથી [illegible]
જે માણિકાર શિક્ષકને ત્યાં મોકલવા પાણી [illegible]. તે શિક્ષકો [illegible]
શાળા ખોલવી પડી હતી; કારણ અંત્યજોને શિક્ષણ [illegible]
ચેતન [illegible]) બહુ દુર્મિળ હોય છે.

પામોલનો દેવાલ

આ ગામ મોટું છે. વસ્તી ૧૫૦૦ની આસરે છે. તેમાં [illegible] ઘર [illegible]. એટલે [illegible] ૩૦૦થી પણ વધારે છે. દેરાસાના [illegible] ઘણી ભર્યાંમે, બહુ જ [illegible]. [illegible] ટનની હતી. તેમાં દરેકના ઘર આગે આવી [illegible] ઘરની [illegible]. [illegible] હાડીઓ દારૂખાના પુષ્કળ [illegible] હતી. [illegible] હેતી હતી. આજે શિયાળાના ઉનાળાની [illegible] પણ [illegible]. [illegible] માના વાળાઓ અને તંદુરસ્તીના [illegible] છે. [illegible] આવતું નથી; પણ જ્યાં નજરકેદના [illegible], એટલે કે [illegible] નહિ અને [illegible] કૂવાથી પહોંચી નહિ, ત્યાં બિચારા અંત્યજોને [illegible] પણ [illegible] નહિ પોતાને રહેવાને પૂરતાપાયરું ઘર ન હોય, ત્યાં વળી પોતાનાં ઢોર, ભેંસ, [illegible] તે [illegible] તો જુદાં ઘર અથવા છાપરાં ક્યાંથી જ હોય ? મશીનોનો અને દરિદ્રતાનો અભાવ મંડળોના પમાર આનાર આમલદારો અને યુરોપના ધનિક દેશોમાંથી આવતા મુસાફરોને ક્યાંથી આવે ?

પામોલ અંત્યજશાળા

અમારા મંડળને અંગે શાળા કાઢવાં વચન આપ્યો, તેથી આર્ય. પી. મિશને અને છોકરા પંદર દિવસ થયાં એક શાળા ઉઘાડી છે, તે અમે જોવા. મકાનના નોકર વગેરે હતા, તેથી શાળા તો ચાલતી ન હતી; પણ ત્રણ ચાર છોકરાઓ એકઠા થયા હતા. તેમને એક છોકરો અભિનંદન મુળાક્ષરો શખ્યા હતા તેના ઉપરથી 'ધમબુનો ધ' અને 'નગારાનો ન' એમ બોલાવતો હતો. આ દશ દેડ ભાઈઓને એકઠા કરી શાળા સંબંધી ચર્ચા કરી.અમારી શાળા—આપીજની હિંદુ શાળા—તમારે જોઈએ છે ? એમ પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે, 'અમને તો જે અમારા છોકરાને ભણાવે, સુધારે, તેવી નિશાળ જોઈએ. અમારે તો પાદરીની નિશાળ હોય તોયે ઠીક, પણ પાદરીની નિશાળમાં સારું ભણાવતા નથી. માસ્તર બે ત્રણ કલાક થોડુંઘણું ભણાવી, બે ચાર ગીતો ગવડાવી, પોતાને ગામ ચાલતો થાય છે. તે જો અહીં કામ કરીને રહેતો હોય તો છોકરા કાંઈક રહે. અમે તો ચાર છ આનાની મજૂરી ખોવડાવીને છોકરાને નિશાળે મોકલીએ, અને તેય માસ્તર ન શીખવાડે, તો અમારું બેય બગડે. તમે સારું ભણાવતા હો તો અમારે તમારી નિશાળ જોઈએ. પહેલાં અમારે ત્યા પાદરીની શાળા હતી. તે ઉઠી ગઈ. પછી મુક્તિફોજની આવી તેય ઉઠી ગઈ. પછી વળી રોમન કેથોલીકની આવી. અમે જાણતા હતા કે રોમન કેથોલીક તો પૈસાવાળા,તેની શાળા આવશે તો નહિ ઉઠી જાય; પણ તેયે ગઇ.ગરીબના નસીબ ગરીબ.આ વળી પાદરીની ૧૦–૧૨ દિવસ થયા આવી છે.તે કેટલા દહાડા ટકશે તેની કોને ખબર ? તમારી શાળામાં પાછું આમ જ નહીં થાય ને ?' અંત્યજોને ભણવાની ગરજ નથી, તેઓ બહુ અજ્ઞાન છે, તેમને પોતાના સ્વાર્થની પણ ખબર નથી, એવું કહેનાર ઉંચ વર્ણના હિંદુઓને હું પૂછવાની હિંમત કરું છું કે, તેમણે કોઇ દિવસ અંત્યજના વાસમાં જઇ, તેમના ખાટલા પર બેસી, તેમનો વિશ્વાસ મેળવી, ઘડી નિરાતે વાતચીત કરી, તેમના છોકરાઓને ભણાવવા માટે શાળા કરી આપવા કે એવા કાંઇ સેવાકાર્ય માટે વાતચીત કરી છે ? હજારો ગાઉથી, પરદેશથી, પરધર્મી લોકો, તમોએ મૂકેલા લોકોને ભણાવવા, તેમને બે અક્ષર કે બે આંકડા શીખવાડવા પ્રયત્ન કરે છે, તેના દસમા હિસ્સાનો પ્રયત્ન તમારા પોતાના ધર્મના લોકો—આ કમનસીબ અંત્યજોને માટે

તમે કર્યો છે ? વળી પાદરીઓ તેમને વેઠ–બેગારમાંથી બચાવે છે, રક્ષણ આપે છે, તેવો માનવધર્મ તમે કદી બજાવ્યો છે ? આ સંબંધમાં આ અંત્યજભાઇઓમાંથી એકે કહ્યું કે, 'જ્યારે અમારા પડખેના ગામમાં વધારાની પોલીસનું થાણું હતું ત્યારે અમારામાંથી [illegible] માણસને, સિપાઇઓ અમારા ગામમાં આવે ત્યારે કાયમ ચોરામાં તેમની તહેનાતમાં બેસાડી રાખતા હતા. પાદરીને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી ત્યારે અમારી વારે ચઢીને તેમણે તે સિપાઇઓના જમાદારની ધૂળ કાઢી નાખી હતી. હવે તો અમને પહેલાના જેવો વેઠનો ધમાધમો નથી; પણ પાદરીની ઓથ હોય છે ત્યારે કોઇ અમારું નામ લઇ શકતું નથી.' આવી રીતે કયા હિંદુ ભાઇઓ, કયા શેહેરી સેહેલાણીઓ, કયા મોટી ફી મેળવનારા વકીલો કે કયા હિંદુપંથના બાવા, બ્રહ્મચારીઓ કે સંન્યાસીઓ તેમને મદદ આપે છે, અને હલકા સિપાઇઓના જુલમમાંથી બચાવે છે !

ઉપર પ્રમાણેની નહિ ધારેલી દલીલો આ બુદ્ધિમાન અને ડાહ્યા અંત્યજ ભાઇઓને મ્હોંએથી સાંભળ્યા પછી મારાથી તેમને શાળા આપવાની ના પાડવાની હિંમત કેમ ચાલી શકે ? શાળાને માટે એક ઓશરી તેમણે બતાવી તે જોઈ. તે નાની હતી. તેથી બે ઓશરીઓમાં મળીને શાળા બેસે એમ ઠરાવી, ૧૦–૧૫ દિવસમાં શિક્ષક મોકલી આપીશ એવું વચન આપી હું બીજા કામે ચડ્યો.

અંત્યજોનું પાણીનું દુઃખ

અંત્યજોને પાણીનું જે દુઃખ, હાડમારી ને ત્રાસ પડે છે, તેની તો નજરે જોયા વિના [illegible] નારને કલ્પના ન આવી શકે. પાણીના કુવાની આસપાસ એક, બે કે ત્રણ કલાક સુધી, કોઇ દયાળુ અંતઃકરણવાળી ઉંચ કહેવાતી હિંદુવર્ણની પાણી ભરનારી બાઈ પાણી નાખશે એવી આશાએ બેસી રહેવું પડે, સંધ્યાસમયે કે રાત્રે ઢોરને પાણી પીવાના હવેડામાંથી પણ ચોરીછુપીથી ઘડા ભરી લાવવા પડે, આમ કરતાં પણ કોઇને કાંઇ ઉણું પડે તો ગાળોનો વરસાદ વરસે, તે સામો એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યા વિના સાંખી લેવી પડે. આ શિક્ષા પ્રભુ દુશ્મનને [illegible] પણ ન આપે.

પામોલના લોકો બોરસદની તાલુકા બોર્ડની સહાયથી એક કુવો હાલ બાંધી રહ્યા છે. બોર્ડે તેમને એક હજાર રૂપિયા મદદ દાખલ આપવા કહ્યું છે, તેમાંથી અરધી રકમ કુવાનું અરધું કામ ખોદાણ અને ચણતર સહિતનું થઇ રહે ત્યારે મળે અને બીજી અરધી કુવાનું કામ પુરું થઇ રહે અને ઉપરનું મથાળું બંધાઇ રહે ત્યારે મળે એ શરત છે. તે પ્રમાણે પ્રથમથી અરધી મદદ મળી ગઇ છે. અત્યારસુધી કુવાનું કુલ ખર્ચ રૂ. ૧૮૦૦ થઇ ચૂક્યું છે. પાંચસો મદદના તે બાદ કરતાં બાકીના ૧૩૦૦ રૂ. તેમણે અનેક કષ્ટથી એકઠા કર્યા હતા. કોઇ સાહુકારની પાસેથી વ્યાજે લઇ આવે અને તે ભરવા માટે પોતપોતામાં ઉઘરાણું કરે. આવી રીતે ત્રણ વખત ઉઘરાણું કરવું પડ્યું હતું. તે ઉઘરાણું એકઠું કરનાર આગેવાન મોરાર તેજા આ ઉઘરાણાના પૈસા એકઠા કરવામાં તેને પડેલી તકલીફ માટે અતિશય બૂમ મારતો હતો, અને સોગન ખાઇને કહેતો હતો કે ફરીને હું આવું કામ ન્યાતનું હોય તોપણ કરવાનો નથી; પણ બીજી જ ઘડીએ તેણે પોતાનો વિચાર બદલ્યો, કારણ કે તેણે જાણ્યું કે વગર વ્યાજે સાત માસસુધી હું તેમને રૂ. ૫૦૦ અંગઉધાર ઉછીના આપવા તૈયાર હતો.

સાહુકારી કે પઠાણી વ્યાજ ?

આ ઢેડપંચે ત્રણ વખત મળીને રૂ. ૧૩૦૦ એકઠા કર્યા હતા તેમાં પેટલાદવાળા પ્રસિદ્ધ દાનવીર નારણભાઇ શેઠે રૂ. ૨૫૦ બક્ષીસ આપેલા તેનો સમાવેશ થયેલો હતો. બાકીના રૂ. [illegible] કટકે કટકે વ્યાજે કાઢી લાવી વાપરેલા, તે પાકની મોસમ વખતે કે મજુરી કરી [illegible] ભરી દેતા; પણ જ્યારે વ્યાજે સાહુકાર પાસેથી લઇ આવતા ત્યારે વટાવના એટલે કે [illegible] છોડામણના, સેંકડે રૂપિયા ત્રણ તેમને ભરવા પડતા. તે ઉપરાંત મહિને [illegible] વ્યાજ, એટલે કે દરવર્ષે દરસેંકડે ૧૮ ટકાનું વ્યાજ જુદું. આવા પ્રમાણિક [illegible] તેનો વખતસર [illegible]. પાછા પહોંચાડે છે એવી શાખવાળા હોવા છતાં પણ, [illegible] છે, તેનું કારણ કે તેઓ ગરીબ અસ્પૃશ્યો છે. [illegible] છે, [illegible] પાસેથી અને વળી ઢેડની પાસેથી [illegible] વ્યાજ ન [illegible]

સ્પૃશ્યોની વૈશ્યવૃત્તિ સમાયેલી છે ?

મારી પાસેના જાહેર ફંડમાંથી રૂા. ૫૦૦ વગરવ્યાજે આવતા ભાદરવા માસસુધી ઉછીના આપવાનું મેં વચન આપ્યું. આ સાંભળી તેઓ ખુશ ખુશ થઇ ગયા. અને 'નવો કુવો બંધાવી આપવા જેટલું તમને પુણ્ય થશે' એવા ઉદ્‌ગારો સ્હેજે તેમના મોંએથી નીકળ્યા. 'આ વખતે અમારી પાસેથી કોથળીછોડામણના સંકટે પાંચ રૂપિયા સેન અને વ્યાજના રૂપિયા પગામેક થાત. આ આશરે રૂા.૭૫ ની રકમ તમે બચાવી, તેથી પ્રભુ તમારૂં ભલું કરશે.' આવા ઉદ્‌ગારો તેઓમાંથી વૃદ્ધ હતા તે કાઢતા હતા. પાસેના બોદાલ ગામે પાછા ફરી, ત્યાંના કાર્યકર્તાઓ સમક્ષ આ બાબતનું લખાણ કરાવી, સહરૂ પંચની સહીઓ લઈ મારી મુસાફરીને અંતે ચારપાંચ દિવસમાં હુંડી મોકલી આપવાનું વચન આપી ખુશાના આ કમનસીબ બંદાઓથી અમે જૂદા પડ્યા.

જગતમાં આવું ક્યાંએ હશે ? અસ્પૃશ્યોના અસ્પૃશ્ય !

બોદાલમાં ભંગીઓના કુવાનું પ્રકરણ જાણવા જેવું છે, સાંભળીને રડવા જેવું છે, આપણી સમાજની સ્થિતિ જાણી આંસુ ઢાળવા જેવું છે. હિંદુસમાજનો મોટો ભાગ એમ સમજે છે કે અંત્યજ એટલે એકજ કોમ, એકજ જ્ઞાતિ અને બધાજ સરખા; પણ આ માન્યતા સત્યથી કેટલી વેગળી છે ? અંત્યજોમાં ઢેડ અથવા વણકર, ચામડીયા અથવા ચમાર અથવા ખાલપા, ગરોડા, તુરી, સેનવા, થોરી, ભંગી અથવા ઓળગાણા, નાડીયા ભંગીઓ, તથા મહારાષ્ટ્રમા મહાર, મોચી, ઢોર અને માંગ જ્ઞાતિઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. પણ અસ્પૃશ્યોમા પણ અસ્પૃશ્ય તે ભંગી ! ગરીબ બિચારા ભંગી. તેમણે તો આપણું મેલું ઉઠાવવાનો ધંધો સ્વીકાર્યો, આપણા શહેરોની શેરીઓ અને રસ્તાઓ સાફ કરવાનું સ્વીકાર્યું તે દિવસથી, જ્યારથી આ મહાન સેવા કરવાનું તેમણે કબુલ કર્યું કે તેમની પાસેથી જબરજસ્તીથી કે તરવારને જોરે કબૂલ કરાવ્યું ત્યારથી તેઓને હમેશને માટે આપણે ખાડામાં હડસેલ્યા, પતિતના પતિત માન્યા. ગામડાંઓમાં તેમને મેલું સાફ કરવાનું કે એવું કામ કરવાનું ક્વચિતજ હોય છે, તેમનું ગુજરાન વાંસના ટોપલા, સુપડા બનાવી વેચવાનું કે ખેતરમાં મજુરી કરવાનું હોય છે; છતાં તેમના બાપદાદાઓને આપણે જે અમાપ ઉંડા ખાડામાં હડસેલી પાડ્યા હતા તે અધમ માનેલી સ્થિતિમાંથી તેમના વંશજો અનેક જમાના પછી પણ નીકળી શકતા નથી, બલ્કે આપણે તેમને નીકળવા દેતા નથી.

સાતેક વર્ષ પહેલાં કાઠિયાવાડમાં કોડીનાર તાલુકામાં હું ખાદીના કામે ફરતો હતો, ત્યારે કેટલાંક ગામોમાં ઢેડ અંત્યજોના માટે જુદો કુવો હોય, તે ઉપરાંત ગાયકવાડ સરકારે ભંગીનો કુવો પણ જુદો બંધાવી આપેલો મેં જોયો હતો. તે વખતે મારા અજ્ઞાનને લીધે મને એમ લાગેલું કે ગાયકવાડ સરકાર આવા પૈસા શીદ બગાડતા હશે ? અને ઢેડોને તેમના માટે બંધાવેલા જુદા કુવામાંથી ભંગીઓને પાણી ભરવા દેવાની ફરજ કેમ નહિ પાડતા હોય ? પણ આજે બોદાલમા જોયેલી હકીકતથી અને સ્થાનિક કાર્યકર્તાઓએ કહેલી હકીકતથી જણાયું કે ગાયકવાડ સરકારે ગરીબોનાં દુઃખોનો ઉંડો અભ્યાસ કરી, પછીજ આવો હુકમ છોડ્યો હોવો જોઇએ.

બોદાલ ગામમાં ભંગીનાં ઘરો આશરે ૨૦–૨૫ છે. એકજ ગામમાં ભંગીવાડો આટલો મોટો હોય એવાં ગામો બહુ થોડા હોય છે, પણ તેમને પીવાના પાણીનો જુદો કુવો આજસુધી નથી સાંપડ્યો, તેથી તેમની મુશ્કેલીનો પાર નથી. તેમાંનાં ઘણાં કુટુંબો અમદાવાદ, મુંબઇ, વડોદરા એવાં મોટાં શહેરોમાં આ દુઃખને લીધે ચાલ્યાં ગયાં છે. ઢેડને માટેના ત્રણ કુવા આ ગામમાંજ હોવા છતાં તેમાંથી એકે કુવામાંથી તેમને પાણીનું ટીપું પણ ભરી જવાની પરવાનગી નથી. આમાં ઢેડભાઇઓનો હું ખાસ દોષ નથી કાઢતો, કારણ કે તેમણે તો કેવળ વાણિયાબ્રાહ્મણનું અનુકરણજ કર્યું છે. જેવું આપણે તેમનાપ્રત્યે કર્યું, તેવું તેમણે ભંગીઓપ્રત્યે કર્યું. "શ્રેષ્ઠ જે જે આચરણ (કે દુરાચરણ) કરે તેવું ઇતર જનો કરે" એ ગીતાવાક્ય પ્રમાણે થયું છે. ઇતર જનોનો બિચારાનો શો દોષ ! કહેવાતા શ્રેષ્ઠો સુધરશે, પછી ઇતર જનો લાંબા વખતે સુધરશે. આજે તો એવી સ્થિતિ છે કે કોઇ અંત્યજ વિદ્યાર્થીઓના આશ્રમમાં ભંગીનો છોકરો દાખલ થાય છે કે તરત ઢેડ અથવા ખાલપા વિદ્યાર્થીઓ કે તેમના માબાપો કોલાહલ કરી મૂકે છે ! અંત્યજ કોમમા રંગમેલ અને ઓતપ્રોત થયેલ માણા હડકે પણ ભંગીના

છોકરાઓને પોતાના આશ્રમમાં આકર્ષવા નિષ્ફળ નીવડયા છે અને ખ્રિસ્તી મિશનોને [illegible] ભંગી ખ્રિસ્તીને ઢેડ ખ્રિસ્તીઓથી જુદા રાખવા પડે છે ! પામોલના અંત્યજના કુવા માટે રૂા. ૫૦૦) વગર વ્યાજે ઉછીના આપવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે મેં ટકોરમાં પૂછ્યું કે "આ કુવે ભંગીના પાંચ સાત ઘરો છે, તેમને પાણી પીવા દેશોને ?" લોકો ચમકી ઉઠયા, "હેં એ શું કહ્યું ?" એમ મોટે સાદે અનેક મુખેથી ઉચ્ચારણ થયું, અને એકે તો એમ પણ કહ્યું કે 'એમ હોય તો તો અમારે તમારા પૈસા ન જોઇએ.' મારે પાઘડી ફેરવી બાંધવી પડી કે 'એ તો હું જરા મશ્કરી કરૂં છું. અમે લોકો અમારે કુવે તમને પાણી નથી ભરવા દેતા, [illegible] તમે ભંગીને શેના ભરવા દો ?' આમ કહી વાત બદલી નાખી.

"બહેન, આ ભંગીબાઇને પાણી નહિ નામે ?"

ભંગીઓને પાણીને માટે કેટલો ત્રાસ પડે છે, તે મારે નજરે જોવું છે, એમ કહેતાં સ્થાનિક કાયકર્તા ભાઇ અંબાલાલ મને ગામને કુવે લઈ ગયા. ત્યાં એક ભંગીબાઈ બે ત્રણ કલાકથી પાણીના બે ઘડા ભરવા આવેલી, કુવાથી થોડે દૂર પોતાના બચ્ચાંને ધવરાવતી બેઠી હતી. તેને મેં પૂછયું કેઃ–' બાઇ તું કયારની અંહી બેઠી છે ?' તેણે કહ્યુંઃ–' ભાઇ, સવારની બેઠી છું.' તે વખતે સવારના અગ્યાર વાગ્યા હતા. તેના કહેવામાં અતિશયોક્તિ હશે એમ શંકા થતાં, તે કુવા ઉપરજં એક પાટીદારની ૧૨–૧૩ વર્ષની છોડી પાણી ભરતી હતી તેને આ વાત ખરી છે કે કેમ પૂછ્યું. તેણે કહ્યું કેઃ–'હા' એ બહુ વખતથી બેઠી છે.' હવે સ્થિતિ એમ છે કે ભંગીઓના [illegible] માટલામાં સીધું કોઇ પાણી રેડતું નથી, રેડી શકતું નથી. અમારા શિક્ષક ચુનિભાઇ પટેલે એક વખત પોતાની ડોલમાંથી ભંગીના માટલામાં પાણી રેડવાની ધૃષ્ટતા આ કુવા ઉપરથીજ કરી હતી, અને તેના ઉત્તરમાં તેમને સખત ચેતવણી મળી હતી કે, 'માસ્તર, આવું અમારા ગામમાં નહિ ચાલે.' કુવાના પડથારની નીચે એક નાની કુંડી બાંધેલી હોય છે, તેમાં જેને દયા આવે, જેના હૃદયમાં પ્રભુ વાસો કરતો હોય, તે બાઇ પાણી રેડે. કુંડીમાંથી બહાર એક વાંસના કટકાની નળી નીકળતી હોય છે, તેની નીચે ભંગી પોતાનો ઘડો મૂકે, અને તે પાણીથી તે બિચારીનો ઘડો [illegible] એક કલાકે ભરાય; પણ તેમાંએ વળી આ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે આખો ઘડો પાણી [illegible] કુંડીમાં રેડવા જેટલી દયા બતાવનાર બાઇ તો કોઇ ભાગ્યેજ નીકળે. પોતાના માટલામાં રેડતાં થોડું ઘણું વધે તેટલુંજ, કળશો–બે કળશા જેટલું, પાણી આ કુંડીમાં નાખે. [illegible] આ કુંડીમાં રેડે એટલી તેમની મહેરબાની! બેઠેલી ભંગી બાઇ પાણી (ભરીને નહિ [illegible]) મેળવીને, પોતાને ઘેર છોકરાને લઇને જલદી પહોંચી જાય તે મતલબથી ઉપર જણાવેલ પેલી પાટીદારની ૧૨–૧૩ વર્ષની કન્યાને મેં વિનંતિ કરીઃ–'બ્હેન, આ ભંગીબાઇને પાણીના બે ઘડા [illegible] તું કાઢી ન આપે ?' તેના કુમળા હૃદયમાં દયા આવી. કુવો ૬૦–૭૦ ફુટ ઉંડો હતો; [illegible] બાળાએ આ ધર્મકાર્ય કર્યું, અને અમે રસ્તે પડયા. અહીં ભંગીના કુવાના ખોદાણ માટે [illegible] દોઢસો સુધી આપવાનું વચન આપી, તેનું ખોદાણકામ ઉચકું કોઇ પાસે કરાવી લેવા [illegible] ભાઇઓને વિનંતિ કરી બીજું કામ હાથમાં લીધું.

અંત્યજઆશ્રમ યોજ્યું

બોરસદ તાલુકાનાં ગામોમાં ઢેરવાડાઓ બહુ મોટા છે. ૪૦–૫૦ ઘરની વસ્તી એ તો [illegible] સો સવાસો ઘરના ઢેડવાડાવાળાં ગામો પણ ખરાં. ભંગીનાં ઘરો પણ તેટલા પ્રમાણમાં [illegible] બીજા જીલ્લાનાં ગામડાઓ કરતાં અત્રે વધારે છે. આટલી મોટી અંત્યજોની વસ્તી [illegible] થઇ હશે તેનો ઇતિહાસ કોઇ શોધી શકે તો તેમાંથી કોઇ અતિ કરુણી અને [illegible] કે પાટીદાર 'બાપા' ની કહાણી બહાર આવે; પણ મારે તેનું શું કામ ? આ તાલુકામાં [illegible] ખેડા જીલ્લામાં ખ્રિસ્તી મિશનોનો મોટો પથારો છે અને તેને પરિણામે ખ્રિસ્તી [illegible] અને ભંગીઓની મોટી સંખ્યા છે, એ તો નિર્વિવાદ વાત છે. આવી મોટી [illegible] 'ગાંધી બાપુ' નું એક પણ અત્યંજ વિદ્યાર્થીનું આશ્રમ નહિ, એ મને [illegible] સાલ્યા કરતું હતું. આણંદ મુકામે મળેલી સને ૧૯૨૨ ની અંત્યજ પરિષદના [illegible] મેં પોકારીને કહ્યું હતું કે, "આવતા બાર માસની અંદર આણંદમાં, [illegible] એકાદું અંત્યજ આશ્રમ સ્થાપીશ." પણ તે વચન તો મારા [illegible]

થાય હતું. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
મારે દેરડીના પૈસા ભેગા આપવાની જવાબદારી [illegible]
છે. તેની તો મારે કાંઇ ચિંતા નથી. [illegible]
અને બાબુ પરીક્ષિત અને હરિવદન જેવા ઉત્સાહી યુવકો મળે તેમ છે. [illegible]
અંત્યજ કામનો બોજો ઉપાડી શકાય. [illegible]
[illegible] રૂપિયા જોઇએ. તેમાં [illegible]
[illegible] ચાર હજાર રૂપિયા દર માસ લાગશે. હિંદુ જનતા [illegible]
તા અને ટૂંકી દૃષ્ટિ હોવા છતાં, [illegible]
હોય તો આટલી રકમ તો દર માસ આપી શકે.

અંધ વિદ્યાર્થી વડાલાભાઇ

મિત્રોએ આપેલા બે [illegible] અહીંની અંત્યજશાળા તપાસી. વિદ્યાર્થીઓની હાજરી ઓછી હતી. [illegible] માત્ર પાંચ છોકરાઓ જીનમાં મજુરીએ ગયા હતા. કપાસની મોસમ શરૂ થતાં [illegible] ઉપરના છોકરાઓ જીનના સંચામાં કપાસ ઓરવા પુરુષો કરતાં વધારે ઉપયોગી થઇ પડે છે. મોટી ઉંમરના પુરુષો કરતાં તેઓ વધારે ઝડપથી કામ આપી શકે છે અને મજુરી ઓછી માગે છે. આથી જીનો શરૂ થઇ જતાં અંત્યજોના બાળકોની માગ ભારે જાગે છે ને નિશાળનું ભણતર છોડાવીને તેમનાં માબાપો તેમને આ મજુરીએ લેતી જાય છે, કે મોકલે છે. તેમને છથી આઠ આનાનું રોજ મળે છે: અહીંનો શિક્ષક [illegible], પણ હિંદુધર્મ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરાવનાર છે, તેથી તેની જોડે મુશ્કેલી આવતી નથી. આ શાળામાં એક અંધ છોકરો વડાલાભાઇ આવે છે. તે પ્રથમ અનિયમિત આવતો પણ તેને અહીં ભજનો શીખવાડવાની વ્યવસ્થા બોરસદ સત્યાગ્રહ છાવણીવાળા નારણભાઇ પટેલની સાથે કરી દીધાથી તે નિયમિત થયો છે અને ૭ માસના અરસામાં બાવીસ મોટાં ભજનો સરતા સાહિત્યના 'ભજન સંગ્રહ'માંથી તેણે મોઢે કરી નાખ્યાં છે. અમને 'મારી હુંડી સ્વીકારો મહારાજ રે, શામળા ગિરધારી' એ પણ' સાંભળ્યું ૧૫–૧૬ કડીનું ભજન તેણે એક પણ ભૂલ વિના ગાઇ બતાવ્યું. તેના કેટલાક અશુદ્ધ ઉચ્ચારો સુધારવા મેં પ્રયત્ન કર્યો. તેની સ્મરણશક્તિ બહુ સારી છે. બાપનો દશે કે સાવ. તેનો બાપ તેની પાસે કોદરી ભરડાવે છે ને મેં ભજન શીખવાડવાની ગોઠવણ કરી આપી છે. એક છોકરાને પાટ વંચાવના હાથના નખ જીભ વતી કેટલાક છોકરાઓ ઉતારે છે એમ તેમા આવતા પરીક્ષિતભાઇની દૃષ્ટિ તેજ છોકરાના નખ ઉપર પડી, અને તે મેલથી ભરેલા અને લાંબા વધેલા જોયા. આથી બધા છોકરાઓના નખ મેં અને પરીક્ષિતે તપાસ્યા ને અમારાં ખીસાંના ચપ્પુઓથી જેના લાંબા હતા તેના ઉતાર્યા.અંધ વડાલાભાઇએ પોતાને હાથે પોતાના નખ ઉતાર્યા હતા પણ બરાબર ઉતર્યા ન હતા, તે પણ મેં ઠીક કર્યાં. વડાલાભાઇના બાપ શાળામાં બેઠા હતા, તેના મોંમાંથી સ્હેજે નીકળી ગયું કે–'ખરા બાપ તો આ છો, હું નહિ.' મને કંઇક સંતોષ થયો, પોરસ ચડ્યો.

સીતાની પર્ણકુટી

વાસણાથી પગે ચાલતા બોરસદ આવતા હતા, ત્યારે રસ્તામાં નારણભાઇ પટેલ પોતાની ઝુંપડીએ અમને લઇ ગયા. ત્યાં જવાની મારી ઇચ્છા બહુ નહતી, પણ તેમના આગ્રહને માન આપી ગયા. ગયા પછી એમ લાગ્યું કે ન ગયો હોત તો મોટી ભૂલ થાત. તે સાધારણ ઝુંપડી નહિ, પણ ખરેખરી પર્ણકુટી, ઝાડના પાંદડાં અને ડાંખળાઓનીજ બનાવેલી ઝુંપડી હતી. આંબાના મોટા વૃક્ષની નીચે પણ સહેજ ઉગમણમાં આ કુટી બાંધી હતી; પણ તે સાથે તેમાં એક સીતા–નારણભાઇનાં પત્ની–પણ હતાં. આવા ખેતરમાં, એક કુટીમાં, હાથમાં પુસ્તક લઇને વાંચતી,

એક આધેડવયની, બહુ બીકણ નહિ તેમ બહુ વાચાળ નહિ એવી પાટીદાર [illegible] ત્યારે પચાસેક વર્ષ પર મારી મોટી બહેને મને વાંચી સંભળાવેલ સીતાની પર્ણકુટીનું [illegible] જ બધું થયું; પણ મને લાગ્યું કે આ બાઈને આવા એકાંતમાં કોઈ પણ જાતના [illegible] સગાંસાંઈથી દૂર, બાળબચ્ચાંની પણ સોબત વિના, કોઈ પણ સ્ત્રીમિત્ર (કે [illegible]) [illegible] ગોઠતું હશે? તેના દીવસ કેમ નિર્ગમન થતા હશે? નારણભાઈએ તરત ખુલાસો કર્યો કે [illegible] તેમને અહીં આવવું પોસાતું નહતું. તેઓ વસો છોડીને મારી ઝુંપડીમાં વાસ કરવા [illegible] નહોતાં; પણ નાગપુર સત્યાગ્રહમાં હું જઈ આવ્યા પછી, તેમને મારાપ્રતે [illegible] તેઓ મને સાથ આપવાને છેલ્લા અઢાર માસથી આવ્યાં છે, અને હવે તો તેમને [illegible] હું કોઈ દિવસ રાત્રે બોરસદ કે વાસણાથી આઠ નવ કે દશ વાગે આવું છું, ત્યારે પણ [illegible] તેમને મુંઝવણ આવતી નથી.

આવી કુટીમાં રાત્રરહીનું, જીંદગી ભોગવવાની રીતે કઈ કઈ હશે તે જોવાનું [illegible] મન આવ્યું અને તે દાબી શક્યો નહિ. તે બહેનની પરવાનગી લઈ પર્ણકુટીમાં દાખલ [illegible] [illegible] ચટાઈઓ, એક લોઢાના પતરાની ટ્રંક, પાંચ સાત ટીનના [illegible] [illegible] મંદિરનાં કેટલાંક પુસ્તકો, રસોઈનાં [illegible] [illegible] અને લોટા પ્યાલાં, લીંબુના અથાણાની બે ત્રણ માટલીઓ, [illegible] [illegible] કુટીની ભોંય બહુજ સ્વચ્છ રીતે લીંપેલી હતી, [illegible] [illegible] ફુટ લાંબી અને ૧૧ ફુટ પહોળી હતી. આંબાની છાયાનું તો [illegible] [illegible] શાંતિ મેળવવા ખાતર, નિઃસંગ દશા ભોગવવા અને [illegible] [illegible] "[illegible] આનંદમાં રહેવું રે" એ સત્ય કરવા, એકાકી [illegible] [illegible] પણ [illegible]. આવતી કાલે વાંકળના બીલ આશ્રમની [illegible] [illegible] અને મુંઝાએલા હૃદયે સીતા તથા રામની-બન્નેની રજા [illegible] [illegible] બોરસદ સુધી મુકવા આવ્યા, અને વાસદ સ્ટેશન (૧૧ [illegible] [illegible] રવાના. ફરી પછી પોતાની પર્ણકુટીએ આશરે ૯।। વાગે પાછા [illegible]

નારણભાઈની ને મારી નળગાડીઓ

[illegible] મેં નારણભાઈને પૂછ્યું હતું કે, "તમારે કાર્ય કરવું [illegible] [illegible] કે બોરસદ કે વાસણામાં રહીને કામ કરવું, તો [illegible] [illegible] એકાંતવાસમાં કોઈના સંગ વિના, [illegible] [illegible] પ્રથમ હું આશ્રમમાં રહેતો હતો. ત્યાંના વાસથી [illegible] [illegible] બોરસદ [illegible] [illegible] મારી નળગાડ [illegible] [illegible]

[illegible]

તેનું કામ પૂરું થઇ ગયું હતું. ઓવરટનું બીલ પણ બની ગયું હતું અને પછી તેણે લાંચ આપી હતી, અને મેં લીધી હતી. બીજી વખત પોરબંદર રાજ્યને માટે ઍરિફાની જનાનાની નેતરની ખુરશીઓની મોટી ખરીદી કરવા મુંબઇ ગયો હતો. તે ખરીદીમાંથી આશરે ૩૦૦ રૂપિયા વધારે કિંમત બતાવી મારી ખાધા હતા. આ બે વખત પછી કોઇ વખત લાંચ લીધેલી મને યાદ નથી. આમ આ મારી નબળાઇનો જાહેર એકરાર કરી જાહેર માફી માગી શકું.

ટુંકમાં આ દિવસે નીચે પ્રમાણેનાં સેવાકાર્ય કરવા હું ભાગ્યશાળી થયો:—

૧ પામોલ ગામમાં અંત્યજોના કૂવા માટે રૂ. ૫૦૦ વગરવ્યાજે અપાવવા વ્યવસ્થા કરી, તેમનાં બાળકો માટે શાળા કઢાવી આપવાનું વચન આપ્યું.

૨ બોરસદ ગામમાં ભંગીના કૂવાના ખોદાણ માટે રૂ. ૧૫૦ સુધી આપવાનું વચન આપ્યું. ભંગીઓને પડતો પાણી માટેનો ત્રાસ નજરે જોયો.

૩ બોદાલમાં ૩૦ વિદ્યાર્થીઓના અંત્યજ આશ્રમમાટે યોજના કરી મંજુરી માગી.

૪ વાસણાની અંત્યજશાળા તપાસી. છોકરાઓના વધેલા નખ ઉતાર્યા, અંધ છોકરાને ભજનો શીખવા ઉત્તેજ્યો.

૫ નારણભાઇની નબળાઇનો નિખાલસ એકરાર સાંભળી,મારી નબળાઇનો એકરાર કરવા પ્રેરાયો.

આ દિવસને અંતે રાત્રે ૯ થી ૧૧ સુધી વડોદરામાં શારદા—સુમંત એ સુખી યુગલ સાથે બે કલાક શાંતિથી જાહેર વિષયોની ચર્ચા કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો, એ તો દૂધચોખામાં સાકર ભળવા જેવું થયું. અંગત વાતો લખવા માટે, વાચક માફી આપશો ?

લેખ વીજો

(લેખક:—અમૃતલાલ વિ. ઠક્કર—'નવજીવન' તા. ૨૪—૪—૨૭ ના અંકમાંથી)

કાઠિયાવાડના એક ગામમાં અંત્યજ શાળા છે. ત્યાંના શિક્ષક ભાઇ.........સંસ્કારી, સેવા-ભાવવાળા અને જન્મે વણકર (અથવા ઢેડ) છે. ગાયકવાડ સરકારની ફરજિયાત કેળવણીની નીતિથી તેઓ ભણ્યાગણ્યા છે; અને પોતાની જ્ઞાતિની ઉન્નતિમાટે પોતાથી બનતું કાર્ય કરી રહ્યા છે. તેઓ સુઘડ, સુવિચારના અને તેમની રહેણીકરણી ઉપરથી કોઇ ઢેડતરીકે ન ઓળખાય તેવા છે; છતાં પુરાણપ્રિય કાઠિયાવાડના એક નાના ગામમાં રહી તેમને પોતાની જ્ઞાતિનાં બાળકોને ભણાવવાનું ભાગ્ય કે કમભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે, તેથી ત્યાંનો દરેક માણસ તેમને ઢેડતરીકે ઓળખે છે અને અસ્પૃશ્ય ગણે છે, પણ તેઓ તેવીજ રીતે પોતાનું કાર્ય મુગે મોઢે કર્યેજ જાય છે; પરંતુ આવી અસહ્ય સ્થિતિ સહેતાં સહેતાં કોઇ વખત માણસનો ગુસ્સો, બળાપો ને દુઃખના ઉદ્ગાર બહાર આવી જાય છે, તે આ ભાઇના નીચેના પત્રોથી જણવામાં આવશે. તેના દરેક ટુંકા વાક્યમાં કરુણકથા ભરી છે. ગામનું નામ, ડૉક્ટરનું નામ, લેખકનું નામ, સજ્જન નગરશેઠ અને ગરાસિયાભાઇના નામો, જાણીજોઇને આપ્યાં નથી. આપવાથી કદાચ લેખક—શિક્ષકને કોઇ નુક-સાન કરે એમ જાણી આપ્યા નથી.

૧

તા. ૯—૪—૨૭

નમસ્કાર સાથે વિ. કે તા. ૫-૪-૨૭ને રોજ મારી વહુને સુવાવડ થઇ. તા. ૭-૪—૨૭ના રોજ બપોરે પછી મારી સ્ત્રી બહુ બિમાર થઇ ગઇ. ઝાડા થયા ને બોલવાનું બંધ થયું, શ્વાસ વધારે ચડ્યો, છાતી સુજી ગઇ, પાસોડાં બીંસાનાં હતાં. હું અત્રેના મે. ડૉ.........ને બોલાવવા ગયો, પણ તેઓશ્રીએ કહ્યું કે:—'હું ઢેડવાડામાં આવવાનો નથી. ઢેડને અડીને તપાસવાનો પણ નથી.' છેવટે નગરશેઠ.........તથા ગરાસિયા દરબાર.........ને હું ડૉ. સા. પાસે તેડી ગયો. ત્યારે રૂ. ૨) ફીના નગરશેઠ પાસે કબૂલ કરાવ્યા; તે પછી આવવાને શરત કરી કે ઢેડવાડા બહાર દર્દીને લાવો, તો આવું. ડૉ. સા. આવ્યા. ઢેડવાડા બહાર એ દહાડાની સુવાવડી બાઇને કાઢી. પછી ડૉ. સાહેબે મુસલમાનને થર્મોમિટર આપી ને તેમણે મને આપી. મેં મારી સ્ત્રીની કાખમાં મૂકી. ત્યારપછી થર્મોમિટર મેં મુસલમાનને આપી, તેમણે ડૉ. સા. ને આપી. તેઓશ્રીએ

[illegible] હવે એટલે કે ન્યુમોનિયા ને સુસ્તી થયો છે. [illegible] ગયા, દવા [illegible]. આગલીના રોગનો [illegible] શું કુમારની [illegible]. [illegible] શારીરિક અભ્યાસ કરી નહિ. જેથી [illegible] ગયા. [illegible] ૨) [illegible] છે. ....થી મારા કુટુંબની ખબર કાઢવા આવ્યા છે. [illegible] આ બાબત શું કરવું તે આપ જણાવશો.

[illegible]

૨

[illegible] મારી આ [illegible]

[illegible]

[illegible] મારી [illegible] કાઢતા નકામા છે. [illegible] અને મારી [illegible] [illegible] આ [illegible]

મરી એ અનેક પ્રકારના રોગ ઉપર અમૂલ્ય દવા છે

[illegible]

શ્રી શિવાજી છત્રપતિ

("રાષ્ટ્રશક્તિ" ના તા. ૨૧-૪-૨૭ ના અંકમાંથી ઉધૃત)

આ મહાન પુરુષનો જન્મ ત્રણસો વર્ષ પહેલાં થયો હતો.

એક કવિ કહે છે કેઃ—

"કાશીકી કળા જાતી મથુરા મસીદ હોતી, શિવાજી ન હોત તો સુન્નત હોત સબકી."

ઓ મહાન્ આત્મા! તને અમારાં કોટી કોટી વંદન હોજો!

ત્રણસો વર્ષ અગાઉ હિંદમાં મોગલસમ્રાટ્ ઔરંગઝેબના ધર્માંધપણાના ત્રાસે હિંદુસમાજ ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી ઉઠેલો, હિંદુસમાજના વિનાશનાં ભયંકર વાદળો ચઢી ચૂકેલાં અને સનાતન વેદધર્મના વિનાશના ડંકાઓ આ પવિત્ર ભારતવર્ષમાં વાગી રહ્યા હતા. મોલવીઓ, મુલ્લાંઓ, રાજ્યકર્મચારીઓ અને ખુદ એ ધર્માંધ શહેનશાહ ઔરંગઝેબે પક્કો નિશ્ચય કરેલો કે, હિંદુસ્થાનમાં હિંદુત્વને નષ્ટ કરીને હિંદુસ્થાનને મુસ્લીમસ્થાન બનાવવું.

પરંતુ એ પામર મનુષ્યો બિચારા શું કરી શકે!

હિંદુસમાજે પરમકૃપાળુ પ્રભુને રડતા હૃદયે કરુણાજનક સ્વરે પ્રાર્થનાઓ કરી કે, "ઓ પ્રભુ! અમારા દેશના, અમારા ધર્મના, અમારા સમાજના રક્ષણમાટે તું આ પવિત્ર ભારતમાં જન્મ ધારણ કર."

પ્રભુએ આ પ્રાર્થના સ્વીકારી અને એ ભયંકર આપ્તિસમયે હિંદુસમાજ, હિંદુ-ધર્મ અને હિંદદેશના રક્ષણમાટે એ દિવ્ય પુરુષને—એ આજાનબાહુને ભારતના ઉદ્ધાર અર્થે મોકલી આપ્યો.

એજ આપણો પ્યારો રાષ્ટ્રદેવ ગૌબ્રાહ્મણપ્રતિપાલ છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ!

રાષ્ટ્રવીર શિવરાજ

(" સૌરાષ્ટ્ર " તા. ૩૦-૪-૨૭ ના અંકનો મુખ્ય લેખ)

ભારત-ઇતિહાસના અઘોર અને અત્યંત અટપટા અરણ્યપંથો ઉપર પોતાનો પરમ તેજસ્વી પ્રકાશ પાથરતા જે અનેક ઐતિહાસિક પુરુષવરો ખડા છે, તે પુરુષવરોની પુનિત નામાવલિમાંથી એવો નરસિંહ કયો છે કે જેના માત્ર નામસ્મરણેજ, આજની પરાધીન દશામાં, આપણે ઘડીભર આપણા લોહીમાં વસી ગયેલી દીનતા અને દાસત્વને જાણે ભૂલી જઇએ ? અને સ્વાધીન, સમાન-પ્રેમી, સ્વદેશપ્રેમી મનુષ્યોતરીકે શ્વાસોચ્છ્વાસ ખેંચવા મંડીએ ? ભારતની ઐતિહાસિક વિભૂતિઓમાંથી એવી વિભૂતિ કયી છે, કે જેની કલ્પનામૂર્તિ આપણાં ચક્ષુઓ સમીપ ખડી થતાં, આપણે ઘડીભર તો આ દુનિયાનાં દુઃખોને ભૂલી જઈએ, આપણી બધી નિર્બળતાઓને ખંખેરી નાખીએ અને દૃઢતા તથા નિશ્ચય, કોઈ વિશુદ્ધ ધ્યેય અને એ ધ્યેયની સાધનાનો પુરુષાર્થ, આપણા આખા જીવનનો જાણે કબજો લઇ લેતાં હોય એવી પ્રેરણા અનુભવીએ ? એવા નરસિંહો, એવી વિભૂતિઓ, ભારત-ઇતિહાસમાં કેટલીક છે ? અને તેમાંયે ભારતની ઉત્તરની કિલ્લેબંદી તોડી, મુસ્લીમોએ આપણા ઉપર ધસારો કર્યો અને અહીં સમ્રાટોતરીકે વાસ કર્યો તે કાળથી, છેલ્લી આઠેક શતાબ્દિઓમાં, એવા નરશાર્દૂલો આપણી વચ્ચે કેટલાક નીપજ્યા છે ? આંખો ઇતિહાસની આખી અટવીમાં એ શોધને માટે વ્યર્થ ભટકી ભટકીને પાછી ફરે છે; અને અંતર કરુણ સ્વરે પોકારી રહે છે કે, માંડ ત્રણ-ચાર વિભૂતિઓજ એવી હાથ લાગે છે, કે જે પોતાનું પુનર્વિધાન સંરજી રહેલા આજના ભારત-વર્ષને અને ભાવી ભારતવર્ષને માટે પ્રેરણામૂર્તિ બની શકે ! એવી એક પ્રેરણામૂર્તિ છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ !

સત્તરમી સદીનો સૂર્યોદય થતો હતો. લોહીથી ખરડાયેલા, મુડદાંઓથી ઢંકાયેલા, લૂંટારાઓથી છવાયેલા આ દુર્ભાગી ભારતના માર્ગો ઉપર તે કાળે પણ સવિતાદેવ તેમનાં તેજ વરસાવતા ભાર-તીય પ્રજાની દુર્દશાના સાક્ષીસમા આકાશભ્રમણ કરતા હતા. મુસ્લીમ શહેનશાહત બરાબર જામી ગઇ હતી. તલવારની અણી ભોંકીને બીન-મુસ્લીમને મુસ્લીમ બનાવવાની વટાળ-પ્રવૃત્તિ પૂર-જોસમાં ચાલતી હતી. હિંદુ દેવાલયો અને હિંદુ તીર્થધામો જમીનદોસ્ત બની રહ્યાં હતાં અને તે જમીન ઉપર, તેજ પથ્થરોથી નવી મસ્જીદો રચાઇ રહી હતી. હિંદુપ્રજાનું અસ્તિત્વ કોઈ ઠાર માર્ગોએ ભૂંસાઈ રહ્યું હતું. પરદેશી પ્રવાસીઓ પણ એ ત્રાસ અને એ અત્યાચાર જોઇ કંપી ઉઠતા હતા. કોઇ રામદાસસ્વામી સમા વિચારસૃષ્ટિમાં બળવો માંડી રહ્યા હતા; પણ વસ્તુતઃ તમામ મોટાં હિંદુરાજ્યોનો કયારનોયે લય થઇ ચૂકયો હોવાથી અને 'હિંદુપતનો તારણહાર' બનવાના દુઃસાધ્ય જીવન-કર્તવ્યને જીંદગીનું નિશાન બનાવી-જીવનની પળેપળની સાધનાનું ધ્યેય બનાવીને રણે ચઢે એવો અસ્મિતાવાન કોઈ નરવીર જાગતો ન હોવાથી, 'હિંદુ' નામનો પણ નાશ થવાની વેળા આવી પહોંચી હતી. એવે સમયે શિવરાજનો અવતાર થયો. તેણે જીવનાન્તસુધી, ભવાની તલ-વારની અને તેના માવળ સરદારોની સહાયને બળે, જીજાબાઇ માતાની તથા રામદાસ-સ્વામીની પ્રેરણાના બળે, મહાભારત અને રામાયણના પ્રતાપી વડવાઓનાં પરાક્રમોની સ્મૃતિઓના બળે, અને સૌથી વિશેષ, આત્માભિમાન અને અદમ્ય મહેચ્છાના બળે, અત્યાચારી સત્તાઓની સામે સંગ્રામ ખેલ્યો અને તેમના આક્રમણને થંભાવી દીધું-અને એટલુંજ નહિ પણ એ આક્ર-મણનાં પૂર પાછાં વાળી હિંદુઓમાં સ્વત્વની રક્ષાની નવી ભાવના ફુંકી, તેમને શૂરા સમરવીર બનાવી, હિંદુ મહારાજ્યની સ્થાપના કરી. એ શિવાજી મહારાજનું જીવનકર્તવ્ય ! શિવાજી મહા-રાજે યુગપલટો સાધ્યો, ઇતિહાસનો ક્રમ બદલી નાખ્યો. કશાજ પ્રતિરોધવિના કચરાતી, પીડાતી, છુંદાતી આ ભારતવર્ષની પુરાણી આર્યપ્રજામાં પ્રબળ વિરોધનો જુસ્સો જન્માવ્યો. એ શિવાજી મહારાજની સ્વદેશસેવા ! શિવરાજની ત્રણસોએકમી જન્મજયંતિનો ઉત્સવ આવતા મંગળવારથી સમસ્ત ભારતવર્ષમાં મંડાય છે. એ શિવરાજની આ મહાસેવાઓનો સ્વીકાર કરતાં અર્થે, આજે ફરીવાર નવપ્રેરણાની ભારે જરૂર ખડી થઈ છે ત્યારે એ પ્રેરણામૂર્તિમાંથી નવું પ્રેરણાદોહન કરવા કાજે.

શિવરાજની કર્મલીલા મહારાષ્ટ્રમાં ભજવાઈ, શિવરાજના ભગવો ઝુંડા નીચે ઉભો એ

[illegible]-યુદ્ધમાં આમ ફુલાનું માન [illegible] એક [illegible] [illegible] રાજ એક મહારાષ્ટ્રનીજ મિલકત બની શકે છે! શિવરાજના [illegible] [illegible] [illegible] હતા અને એ [illegible] ગુજરાતમાંથી [illegible] [illegible], એ [illegible] શિવરાજને એકલા ગુજરાતની મૂડી કહી શકાય છે? એ [illegible] [illegible], એ મૂલ્ય [illegible] છે. શિવરાજ [illegible] સમગ્રની વાત ન કરીએ તોયે, અખિલ ભારતવર્ષની મૂડી છે. [illegible], [illegible] [illegible]રાષ્ટ્ર, મદ્રાસ, ગુજરાત, રજપૂતાના એ તમામ પ્રાંતોની, પ્રાંતીય નહિ [illegible] [illegible] છે. [illegible]રાજ આખી હિંદી પ્રજાની–હિંદુ, મુસ્લીમ, શિખ વગેરે તમામ કોમોની [illegible] હિંદી [illegible]ની સંપત્તિ છે. શિવરાજને રાષ્ટ્રવીરનુંજ સ્થાન [illegible]. એ [illegible] એ [illegible] [illegible] [illegible]. શિવરાજના જીવનની નિર્મળ ભાવે તુલના કરનારાઓ, જે 'ભગવા ઝુંડાના મેરુ' [illegible] જીવન-[illegible] મોડી, એ સ્વરાજ્યવીરની જીવન-સાધના નીરખી, એ પરમ વિરાગી સાધુપુરુષની સર્વ [illegible]પ્રત્યેની વિરલ સન્માનવૃત્તિ જાણી, એ રાજપુરુષ-યોદ્ધાનો [illegible] અત્યાચારો અને [illegible]થી મુક્ત કરવાનો સર્વોપરિ અભિલાષ તુલામાં મૂકી, ફેસલો આપે છે કે, 'શિવ જન્મ્યો હિંદુ [illegible], હરણીએ હિંદુત્વની રક્ષા અર્થે ઝુઝ્યો છે; પણ એના જીવનની સિદ્ધિ, જે આજે ત્રણસો વર્ષના [illegible]ળવહન પછી આપણી સમક્ષ ઉભી છે, તે તેને રાષ્ટ્રવીરના ગૌરવ સિંહાસન ઉપરજ સ્થાપે છે.' શિવરાજનું જીવન એવું ભવ્ય છે અને તેના કાર્યોમાં એવી પ્રબળ રાષ્ટ્રભાવના, એવી વિશુદ્ધ ધર્મ-ભાવના, એવી પુનિત કર્તવ્યભાવના ઝળહળે છે કે ભારતવર્ષ એને ભારતવીરતરીકે ન આરાધે તો ભારતવર્ષ ગુમાવે-શિવરાજ કે મહારાષ્ટ્ર નહિ, હિંદુ જાતિ કે હિંદુ ધર્મ નહિ.

અને હિંદુજાતિ તો જગતના મહાજનોના કીર્તિમંદિરમાં નેપોલિયનો અને ગેરીબાલ્ડીઓની સાથે આસન પામી શકે એવા પ્રતાપી પોતાના આ પુત્રને-શિવરાજને-બનાવી ગર્વ લઇ શકે, કે હિંદુજાતિ વંધ્યા નથી, હિંદુજાતિ હજીયે ભારતીય ઇતિહાસમાં અને જગતની તવારીખમાં આવાં સમૃદ્ધ અર્પણોનો પોતાનો ફાળો પૂરવાને બરાબર સમર્થ છે. હિંદુજાતિના ગગન-સ્પર્શી જંગી વટવૃક્ષની ડાળીઓનું છેદન ગમે તેટલા જોરથી ચાલી રહ્યું હોય, જગતભરમાં શાખા-બાહુઓ પ્રસારતા હિંદુ-જાતિના તરુનાં મૂળ બાળી નાખવા ગમે તેવા જલદ પ્રયાસો ચાલતા હોય, સદીઓ થયાં પરાધીનતાની તોપ હિંદુજાતિના આત્માને ગમે તેવા જોરથી કચડી રહી હોય; પણ એ બધું છતાં શિવરાજને તો હજી હિંદુજાતિમાંથીજ પાકે છે. એવો ગર્વ બીજી કયી જાતિ લઇ શકે તેમ છે? એવો ઇતિહાસ બીજી કયી જાતિ બતાવી શકે તેમ છે? હિંદુઓ આજે કહી શકે કે, શિવરાજના જીવનના પ્રસંગે પ્રસંગમાંથી એકજ ઘોષણા ગાજી રહી છે; અને તે એ કે, હિંદુત્વ અમર છે; શતાબ્દિઓના રાજકીય પરાધીનતાની બેડીઓના ગમે તેવી પ્રાણવાન જાતિને પણ ઠેઠ પાતાળમાં હડસેલી દે એવા જીવલેણ દબાણ નીચેથી પણ તે મસ્તક ઉઠાવી શકે છે; તેના અંગે અંગને છેદી નાખી તેમને છુટાંછવાયાં રઝળતાં કરી નંખાયા છતાં, તે અંગો ફરીવાર સંયોજન પામી, તેમાંથી ફરીવાર પ્રાણવાન અને પ્રતાપી આત્માની બુલંદ આગ ઉઠી શકે છે; હિંદુત્વ તેની ભુજાઓના બળે ગમે તેવાં વિઘ્નો અને અંતરાયોને ભેદી શકે છે, ગમે તેવા આક્રમણોની સામે તરવાર વિંઝી શકે છે, અને એમ વીરતાપૂર્વક પ્રતિ-બળને શમાવી દીધા પછી ફરીવાર ફુલેફાલે છે; હિંદુત્વ અમર છે, અજર છે. હિંદુઓ આજે ટટ્ટાર મસ્તક રાખી એટલું કહી દે.

હિંદુત્વની આવી અખુટ શક્તિની સૌ કોઇને પ્રતીતિ કરાવનારા આ શિવાજી મહારાજનો ઉત્સવ એ સમસ્ત ભારતવર્ષનો અને અખિલ ભારતીય પ્રજાનો ઉત્સવ છે. જુવાનોનો જીવન-આદર્શ બની શકે એવા એ વીરનો ઉત્સવ એ સર્વ ધર્મોના અને સર્વ વર્ગોના ભારતીય યુવકોનો ઉત્સવ છે. ગુજરાત, ગુજરાતના યુવકો, એ ઉત્સવદિને-આવતા મંગળવારના પર્વદિને-શિવરાજની જીવન-[illegible]ી ઝાંખી કરજો. જે આદર્શોને માટે અને જે ભાવનાઓને માટે શિવરાજ ઝુઝ્યો છે, એ [illegible] અને એ ભાવનાઓમાંથી એકાદને, આછી અધુરી, જીવનમાં પધરાવજો. પુરુષવરોની જયંતિ[illegible]ે અર્થ છે. રાષ્ટ્રવીરોના જન્મોત્સવનો એ અર્થ છે. એવી જયંતિઓ અને એવા જન્મો[illegible] [illegible]વો, એવાં પ્રતાપી જીવનોમાંથી, એ જીવનોને પ્રતાપી બનાવનારી ભાવના અપનાવી [illegible]ી હોય છે; એથીજ એ ઉત્સવો સહેતુક અને સાર્થક બને છે. ગુજરાત! શિવરાજની જીવન-[illegible]ના [illegible] અપનાવી લેજે; શિવરાજનો ઉત્સવ ઉજવી એટલી કમાઇ કરી લેજે; અને ગુજરાતી

નરનારી ! શિવરાજના જયજયકારથી ગુજરાતને ગજાવી મૂકજો; એ વીર યોદ્ધાની, એ ઉજ્જવલ દેશભક્તની તમારા હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠા કરજો.

હિંદુપતનો તારણહાર

(લેખકઃ–નાનાલાલ કવિ–'સૌરાષ્ટ્ર' તા ૩૦–૪–૨૭ ના અંકમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત)

(૧)

એક ગુજરાતીતરીકે એ મહારાષ્ટ્રીય વીર શિવરાજ મહારાજની ત્રિશતાબ્દિની જયંતિમાં ભાગ લેતાં આજ હું ગૌરવ માનું છું.

હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપનાના વીરને મારી વંદના છે, સારા ગુજરાતની વંદના છે. ગુજરાતના–મહાગુજરાતના પ્રતિનિધિતરીકે આજ આ સમારંભ વચ્ચે ઉભી વંદન વંદું છું એ ભારતવીરને.

ગુજરાતીઓને કાજે તો આજ સાત્ત્વિક અભિમાનનું પર્વ છે.

આપ પૂછશો કે, આજ મહારાષ્ટ્રનો ઉત્સવ છે, એમાં ગુજરાતીઓને શું ? ગુજરાતને શું ઇતિહાસ અનોખીજ વાત ઉચ્ચારે છે.

ચિતોડના રાજપુત્ર સજનસિંહની અગિયારમી પેઢીએ શિવરાજ મહારાજ થયા એ જો ઐતિહાસિક સત્ય હોયઃ

શિવરાજ મહારાજ સિસોદિયા કુલના–બાપ્પા રાવળના વંશના હતા એ જો ઇતિહાસ હોય તો–તો

ચિતોડનેયે એ બાપ્પા રાવળ ઇડરે–ગુજરાતે દીધા. ચિતોડને પણ ઘેલોહી-સિસોદિયા વંશ ગુજરાતે દીધોઃ એ ઇતિહાસ છે.

શિવરાજ મહારાજના વડિલોનું વતન ચિતોડ હોય, તો ચિતોડના મહારાણાઓના વડિલોનું વતન ગુજરાત હતું, એમ ઇતિહાસ ઉચ્ચારે છે.

એટલે ઇતિહાસ કહે છે કે, શિવરાજ મહારાજના પૂર્વજોનું મૂળ વતન ઇડર તે વલ્લભીપુર ગુજરાત હતું.

કાશીપ્રયાગના ગંગાતીર્થમાં ન્હાઓ છો એ ઋષિકેશઃ મહારાષ્ટ્રહરદ્વાર આગળનાં ગંગાતીર્થ એ ચિતોડઃ ત્યાં ગંગાજીએ ગિરિમાળ છોડી, ત્યાં ગંગાજી ધરતીના સપાટ પ્રદેશમાં ઉતર્યાં.

શિવરાજ મહારાજની કુલગંગાના મૂળવતનનાં તીર્થક્ષેત્ર એમ અમારા ગુજરાત દેશમાં.

મહારાષ્ટ્રીઓ! ગુજરાતના પ્રતિનિધિતરીકે ગુજરાતીતરીકે હું આજના ઉત્સવમાં સુગૌરવ ગૌરવ લઉં છું.

(૨)

બીજુંઃ શિવરાજ મહારાજને કોણે કોણે ઘડયા ?

આપ તો જાણોજ છો એ કાળિદાસ કહે છે,

जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ

જગતમાત્રના **पितरौ**, પાર્વતી ને શંકર ભગવાનસમાં, સૌ-સૌનાં માતપિતા.

તે તેમને હોય સૌના જીવનની પ્રથમ વંદના.

શ્રુતિ ભગવતી ઉચ્ચારે છે કે, **मातृदेवो भव, पितृदेवो भव**

શિવરાજ મહારાજનાંયે પ્રથમ ગુરુઓ એમનાં માતપિતા,

શાહજી ને જીજાબાઈ.

સિંહાદ્રિની શિલાસમા શાહજી હતા. વજ્રના વીર, મહારાષ્ટ્રના બ્રાહ્મણીવંશના ઠરડેલ નરેશોના સરદાર; પણ ગૌરવવંતા, સ્વમાનવંતા, ટેકીલા રજપૂતસમા કરડા, એ સમશેરિયા હતા.

દેવગિરિના જાદવવંશની, ને એમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના યદુકુળની જીજાબાઈ હતાં વેલડી.

એ માતાપિતાએ શિવરાજને સરજ્યા.

પિતાએ પુત્રને પુનર્જન્મ દીધો, માતાએ દેશના હીર પાઈ ઉછેર્યો. ને [illegible] પાર્થવત્ શિખામણો દીધી.

પુત્રનો રાજ્યાભિષેક નિરખી, જીવનની પરમ કૃતકૃત્યતા પામી, [illegible] ભવમોહ નથી રહ્યા માની, જીવનવતની જ્યોતે પૂર્ણાહુતિની આરતી ઉતારી. [illegible] ભળતી, જીજાબાઈ મોક્ષમાર્ગે સંચર્યાં...

એ માતાએ તો જીવનમાં જીંદગીનો મોક્ષ આપ્યો. એ માતાએ મનના પરમ મનોરથ મનો-ઓજે પૂરા કીધા.

(૩)

શિવરાજ મહારાજના ત્રીજા ગુરુ એમના ધર્મપિતા શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામી.

જીંદગીનો પાયો ધર્મ છે, રાજ્યનો પાયો ધર્મ છે, સારા સંસારનો પાયો ધર્મ છે: એ સનાતન આર્યભાવના.

શિવરાજ મહારાજમાં એ આર્યંત સિંચનાર ને મ્હોરાવનાર શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામી.

ગ્રાન્ટ ડફ કહે છે તેમ શિવરાજ મહારાજ જન્મે હતા સિંહાદ્રિના વાઘ! સ્થૂલદૃષ્ટ ગ્રાન્ટ ડફે જોયું નથી. તે એજ કે, એ વાઘના આર્યવીર સરજ્યા હતા શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ.

શિવરાજ મહારાજ હતા ગાંડીવધન્વા અર્જુનઃ એમને નિષ્કામ ધર્મ સદ્બોધ્યો શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ. શિવરાજ મહારાજના જીવનમાં ગીતાજીના યુગયુગજૂના જગતસંદેશ ઉનાર્યાં શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ.

શિવરાજના રણધ્વજ ઉપર ભગવો ઝુંડો આરોપ્યો શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ.

ગ્રાન્ટ ડફે નથી પૂરા ઓળખ્યા રામદાસ સ્વામીને કે રામદાસ સ્વામીના નિષ્કામ સદ્બોધને. રામદાસ સ્વામીને, એમની ચીંદડીને ગ્રાન્ટ ડફે પૂરાં પારખ્યાં-પિછાન્યાં હોત તો, લખ્યું છે તે કદાચ ન લખત કે, 'શિવરાજ એટલે સિંહાદ્રિનો વાઘ;' 'શિવરાજ એટલે સિંહાદ્રિનો લૂંટારો.'

સિંહાદ્રિમાં તો સિંહ પાકતા અને શિવરાજ એટલે સિંહાદ્રિના ગાંડીવધન્વા. ને શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામી એટલે એ અર્જુનના શ્રીકૃષ્ણદેવ.

શિવરાજના સંગ્રામોને યજ્ઞસ્વરૂપ કીધા, શિવરાજના રણધ્વજને ધર્મધ્વજ કીધો શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ.

શ્રી રામદાસ સ્વામી શિવરાજના ધર્મપિતા ને ત્રીજા ઘડનાર.

(૪)

ને શિવરાજને ચોથા ઘડનાર તુળજાપુરનાં ત્રિભુવનેશ્વરી મહાશક્તિ જગદંબા તુળજાભવાની. એમણે શિવરાજને સમશેર દીધી.

દંડકારણ્યમાં પ્રવેશતાં રામચંદ્રજીને અગસ્ત્યઋષિએ બ્રહ્માસ્ત્ર દીધું હતું.

શિવરાજ મહારાજને એમ તુળજાભવાનીએ દીધી સમશેર. શિવરાજ મહારાજની સ્વરાજ્ય-સિદ્ધિની એ મહાશક્તિ, હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપનાની એ મહાદેવી, શ્રી શિવરાજ મહારાજની સમશેર ભવાની.

એ ચાર શિવરાજ મહારાજનાં સર્જનહારાંઓ.

(૫)

શિવરાજ મહારાજના જીવનમાંથી મારી આંખ આગળ તો આજ પ્રસંગ તરવરી રહે છે.

કોઇની આંખે તોરણા લીધો એ પ્રસંગ તરવરતો હશે; કોઇની આંખે સિંહગઢ જીત્યો એ તરવરતો હશે; ગઢ આવ્યા, પણ સિંહ ગયા; કોઇની આંખે આગ્રાનો દરબાર, તો કોઇની આંખે રાયગઢનો રાજ્યાભિષેક તરવરતો હશે.

મારી બે આંખો સમક્ષ બે પ્રસંગો આજ તરવરે છે.

એક તો રામદાસ સ્વામીને રાજ્યસમર્પણ.

ઇતિહાસને ચોપડે કંઇ કંઇ દાન નોંધાયાં છેઃ પણ આ સમર્પણની જોડ જડવી દુર્લભ છે. એ તો હતાં જીવનસિદ્ધિનાં પરમ સમર્પણ. જીંદગીભરનાં સાધનસિદ્ધિનાં એ હતાં મહાદાન. એ અવસરે તો શિવરાજ મહારાજ જીવનનાં પરાક્રમ, જીવનના મહાશ્રમ, જીવનના સકલ

[illegible] મહાગીતિઓ, [illegible] સ્મરણીય હતા.

એ [illegible] શિવરાજ મહારાજ [illegible] સ્વામીને શું [illegible]

[illegible] પરમ [illegible] માટે તો [illegible] હતા.

એ [illegible] મહાગાન [illegible] આજ [illegible] છે.

(૬)

ને જોને પ્રસંગ એ [illegible] પુનરુક્તિ, એ તુકારામની સુદામાજીના જેવી ઝુંપડી સુદામાજીને ત્યાં જાણે કૃષ્ણદેવ પધાર્યા હોય ને!

પનાને [illegible] શિવરાજને [illegible]. 'પનાને સંસ્કૃતિનું તીર્થ કરું; [illegible] મહાગીતિઓનું [illegible] મહારાજની રાજધાની [illegible] મહારાજના પરમ [illegible]' શિવરાજ મહારાજને એ [illegible] જન્મી.

[illegible] મંડળીને પાછી આણંદી. એ કવિવરને, એ ભક્તરાજને [illegible] વિનવી [illegible] સુખાસનમાં આણીને [illegible].

[illegible] મંડળી [illegible] સાંભરી. [illegible] કરી રાજસંદેશ ભાખ્યો કે, 'મહા[illegible] ને [illegible], પુણ્યપત્તન પધારો.'

એ સુદામાએ કહ્યું કે 'દારિદ્રયના [illegible]-દારિદ્રયની રાજમંત્રણાઓમાં અમારાં [illegible] નહિ. મહારાજને આ એક [illegible] આપજો ને કહેજો કે [illegible]નાં જતન કરે છે એવાં ધર્મ જતન કરે.'

એમાં શું મહારાજને માઠું લાગ્યું કે એ સુદામાએ કૃષ્ણદેવનાં રાજઆમંત્રણનાં અપમાન કીધ[illegible]

નહિ જ. શિવરાજ મહારાજ હૈયાસૂઝના ઘડેલા મહાપુરુષ હતા. કવિજનના સુદામામંદિ[illegible] પોતે સંચર્યા: 'ભક્તરાજ! પધારો મારે પુણ્યપત્તને. કવિવર! આવો ને શોભાવો મારી રાજસભ[illegible]'

ભક્તરાજે મહારાજનેયે નકાર્યા, કવિવરે રાજવૈભવનીયે ના પાડી. 'રાજા! માણુ તા[illegible] રાજવૈભવને ને એમ તારાં સંસાર કુરુક્ષેત્ર. [illegible] અદકેરો એક તારા સ્વધર્મ[illegible]'

આજેયે શિવાજી મહારાજને પગલે પગલે પુણ્યપત્તનથી આળંદી પાલખી પરવરે છે [illegible] ભક્તજનની વંદનાએ, એ કવિવરના અભિનંદનાર્થે.

ને શ્રોતાજનો હો! ત્રણ ત્રણ સદીઓથી–આજ ત્રીજી સદી પૂરી થાય છે, ચોથી સદી[illegible] પ્રભાત ઉગે છે–ભારતવર્ષ કોને પૂજે છે? એ દેહધારી શિવરાજની વ્યક્તિને? કે સંગ્રામજયિ[illegible] એ શિવરાજની સમશેરને?

ના, નાઃ એ દેહધારીને એ ભારતજનતા પૂજતી નથી આજ; એ સંગ્રામ સોહાવતી વિજ[illegible] વરશાલિની સમશેરનેયે આરાધતી નથી આજ.

ભારતજનતા એ વીર હૈયામાંની ભાવનાને વંદન વંદે છે.

(૭)

સજ્જનો! શિવરાજને ઓળખો છો? શિવરાજ એટલે કોણ?

શિવરાજ મહારાજ એટલે ધી ગ્રેટેસ્ટ હિંદુ સીન્સ પૃથ્વીરાજ ચૌહાન! છેલ્લી સાત સાત સ[illegible] ઓમાંનો હિંદુપતનો રાજમુગટ, હિંદુત્વનું રાજતિલક.

૧૧૯૩ માં પૃથ્વીરાય ચૌહાણ પડયો; દિલ્હી પડી; સાથે હિંદુપત પડી. હિંદુ પાદશાહત આથ[illegible]

શિવરાજ મહારાજને હિંદુ પાદશાહતની પુનઃ સ્થાપનાનું સ્વપ્નું સાંપડયું: 'દિલ્હી [illegible] ભારતના એ સનાતન સિંહાસને હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપના કરૂં.'

હૈયાની ઝાળ સમી એ મહાભાવના શિવરાજ મહારાજ ન સાધી શકયા. એમના પૌત્ર[illegible] મંત્રીકુલદીપકે, એક ક્ષણભરના લીંબુઉછાળ રાજપદની પેઠે, ઘડીક દિલ્હી જીતી; ઘડીક એ પાં[illegible] જૂના કિલ્લાઓને કાંગરે ભગવો ઝુંડો ફરકાવ્યો; ઘડીક ભારતવર્ષને સનાતન સિંહાસને હિંદુપત પુનઃ સ્થાપના કીધી; ઘડીક શિવરાજ મહારાજનું સ્વપ્નું સાચ્ચું પાડયું.

વિધિના આંક અવળા હશે. એ બધું સ્વપ્નવત્ ક્ષણજીવી નિવડયું.

ભારતનું હિંદુત્વ એના હૈયામાંના અણુતપ્યો હુતાશને આજ પૂજે છે: શિવરાજ મહારાજની મનોભાવનાને પૂજે છે.

એના રોમેરોમ ઉચ્ચરતા હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપના: એના છિદ્રછિદ્રમાંથી નિર્ઝરતો હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપનાનો મહામંત્ર.

ભારતનું હિંદુત્વ આજ પૂજે છે છેલ્લી સાતસાત સદીઓના એ હિંદુકુલતિલકને.

મેવાડનો રાણો પ્રતાપ, પંજાબકેસરી રાજ રણજિતસિંહ, વેદટંકારકારી બ્રહ્મચર્યબિરદધારી મહર્ષિ સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી: એ ત્રણે એવીજ મહાભાવનાના વારસો, એવીજ મહાભાવનાના પ્રેરિતો.

પણ શિવરાજ મહારાજ તો હિંદુપતની એ મહાત્રિપુટિનાયે મુગટમણિ.

રાણા પ્રતાપની 'નૅગેટીવ' ભાવના હતી, 'ન નમું.' રાણા પ્રતાપની પ્રતિજ્ઞા હતી 'મેવાડ મુગલોને નહિ જાય.' મહારાણા પ્રતાપને પૉઝીટીવ કંસ્ટ્રક્ટીવ મહાભાવના ન હતી કે, 'દિલ્હીને જીતું, દિલ્હીને તખ્તે હિંદુપતને સ્થાપું, ભારતવર્ષમાં હિંદુપતની પુનઃસ્થાપના કરૂં.'

પંજાબકેસરી રણજીત, શીખોનો સિંહ, ગુરૂઓનો વીર, એ તો પંજાબકેસરીજ રહ્યો, ભારતકેસરી ન થયો. એને એ ભાવ નહોતા જાગ્યા કે પંજાબકેસરી મીટી ભારતકેસરી થાઉં.

ને સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી! સ્વામીજીને સ્વપ્નાં પડ્યાં હતાં આર્ય-સંસ્કૃતિને પુનર્જન્મે અવતારવાનાં. ભારતનું સનાતનત્વ, ભારતની સર્વશ્રેષ્ઠ સંસ્કારિતા, ભારતની વેદપ્રાચીન સંસ્કૃતિ, ભારતનું કાળજૂનું આર્યત્વ આંગણે આંગણે રેળવવાનાં એ સંન્યાસીને પડ્યાં'તાં સ્વપ્નાં.

જગતમાં આર્યત્વ અમર છે; ને સાચ્ચાં પડશે અખંડબ્રહ્મચારી સ્વામીનાં એ સ્વપ્નાં, ક્યારેક ને પૃથ્વીભરમાં.

પણ આજ તો સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી એટલે શિવરાજવિહોણા શ્રીરામદાસ સ્વામી. ૧૯ મી સદીમાં મહર્ષિ દયાનંદજીને શિવરાજ મહારાજ ન સાંપડ્યા. પોતે શ્રીસમર્થના સમોવડિયા ખરાઃ એમને ન લાધ્યા શિવરાજ મહારાજ.

ઇતિહાસની સારવણી સારવતાંયે એમ શિવરાજ મહારાજ એટલે છેલ્લી સાત સાત સદીઓના હિંદુત્વના મંદિરના ધર્મધ્વજ.

જનતા આજ એમના હિંદુત્વને પૂજે છે, એમની એ મહાભાવનાને પૂજે છે.

શિવરાજ મહારાજનો સારોયે જીવનસમારંભ હતો હિંદુત્વનો મહાયજ્ઞ, ને એ મહાયજ્ઞની વેદીના હુતાશની કાળીકરાળી જીહ્વાઓ ઉચ્ચારતી ને રટતી ને ફડફડતી હતી એકજ મહામંત્રઃ હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપના, હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપના.

આજ એ મહાજરમને ભારતનું હિંદુત્વ લલાટે આંકે છે, ભાગ્યરેખે ચડાવે છે, આત્મવંદના વરે છે.

એ હૈયાના હુતાશને અભિવંદવા આ સમારંભે આજ એકઠા મળ્યા છે.

આપ સૌની સંગાથે મારી યે શિરસા વંદના છે, આતમ હાજીને અભિવંદના છે એ ભારતવીરના હૈયાના હુતાશને, એ ધર્મધ્વજની મહાભાવનાને, સત્તરમા સૈકાના એ હિંદુપતના ગાંડીવધન્વાને.

હિંદુવટનો રક્ષણહાર

(લેખકઃ-સાધુ વાસવાણી-'સૌરાષ્ટ્ર' તા. ૩૦-૪-૨૭ માંથી સાભાર ઉદ્ધૃત)

દક્ષિણના ડુંગરાઓમાં જાણે આજેયે એકલા અટૂલા ભટકતા દેખાતા એ પુરુષવરનું-શિવાજી મહારાજનું-પ્રાતઃસ્મરણીય નામ સ્મરણે ચડતાં, ઇંગ્લાંડના એ ક્રૉમ્વેલ અને ઇટાલીના એ ગેરીબાલ્ડી, અમેરિકાના એ અબ્રહામ લીંકન અને હંગેરીના એ કોસ્યુથની મૂર્તિઓ આંખ સામે ખડી થાય છે. ત્રણસો વર્ષ પહેલાં, મહારાષ્ટ્રમાં સ્વાધીનતાનો જબરો ઝંડો ફરકતો કરનાર એ રાષ્ટ્ર-વીર નરસિંહની રોમાંચકારી જીવનલીલા અંતર-ચક્ષુથી નીરખતાં, ઘડીભર એમજ મનમાં વસી જાય છે કે આજે યે, તેના જીવન-સાથી ઘોડા ઉપર પલાણેલો એ પુરુષ, પૂનાના રાજમાર્ગ ઉપર એકાકી ઉભો છે, શીરંગીઓનું પ્રબળ સામ્રાજ્ય અને હિંદીઓની એટલીજ નિરાધાર

રણસંગ્રામ, જીવનની સર્વેયે મહાશક્તિઓ, જીવનસર્વસ્વ ગુરુદેવને સમર્પતા હતા.

ઓ આર્યજનતા! શિવરાજ મહારાજ શ્રીસમર્થ સ્વામીને શું સમર્પતા હતા! એ જીવનધન, પરમ આત્મભંડાર ગુરુચરણારવિન્દે ત્યારે તે ઠલવતા હતા.

એ જીવનસર્વસ્વનાં મહાદાન આંખે આજ તરવરે છે.

(૬)

ને બીજો પ્રસંગઃ એ આળંદીની પર્ણકુટિ, એ તુકારામની સુદામાજીના જેવી ઝુંપડી. સુદામાજીને ત્યાં જાણે કૃષ્ણદેવ પધાર્યા હોય ને!

પૂનાને શણગારવાની ભાવના શિવરાજને જન્મી. 'પૂનાને સંસ્કૃતિનું તીર્થ કરું; પૂના થાય મહાશક્તિઓનું ધામ;મહારાષ્ટ્રની રાજધાની બને; મહારાષ્ટ્રના પરમ આત્મભંડારની શિવરાજ મહારાજને એ સંસ્કારભાવના જન્મી.

અષ્ટપ્રધાનમંડળીને પાઠવી આળંદી. એ કવિવરને, એ ભક્તરાજને જઈ વિનવો પુણ્યપત્રનમાં આવીને વસવા.

અષ્ટપ્રધાનમંડળી આળંદી સંચરી. પ્રણિપાતો કરી રાજસંદેશ ભાખ્યો કે, 'મહારાજ વિનવે છે; પુણ્યપત્રન પધારો.'

એ સુદામાએ કહ્યું કે 'દ્વારિકાના વૈભવધામમાં–દ્વારિકાની રાજમંત્રણાઓમાં નહિ. મહારાજને આ એક અભંગ આપજો ને કહેજો કે જીવનાં જતન કરે છે એ જતન કરે.'

એથી શું મહારાજને માઠું લાગ્યું કે એ સુદામાએ કૃષ્ણદેવનાં રાજઆમંત્રણનાં અપમ

નહિજ. શિવરાજ મહારાજ દેવમાટીના ઘડેલા મહાપુરુષ હતા.કવિજનના સુદામામહારા પોતે સંચર્યાઃ 'ભક્તરાજ! પધારો મારે પુણ્યપત્રને. કવિવર! આવો ને શોભાવો મારી રાજસમૃદ્ધિ.

ભક્તરાજે મહારાજનેયે નકાર્યા, કવિવરે રાજવૈભવનીયે ના પાડી. 'રાજા! માણ તારા રાજવૈભવને ને ખેલ તારાં સંસાર કુરુક્ષેત્રઃ જાળવજે જીવથીયે અદકેરો એક તારા સ્વધર્મને.'

આજેયે શિવાજી મહારાજને પગલે પગલે પુણ્યપત્રનથી આળંદી પાલખી પરવરે છે એ ભક્તજનની વંદનાએ, એ કવિવરના અભિનંદનાર્થે.

ને શ્રોતાજનો હો! ત્રણ ત્રણ સદીઓથી–આજ ત્રીજી સદી પૂરી થાય છે, ચોથી સદીનું પ્રભાત ઉગે છે–ભારતવર્ષ કોને પૂજે છે? એ દેહધારી શિવરાજની વ્યક્તિને? કે સંગ્રામવિજેતા એ શિવરાજની સમશેરને?

ના, નાઃ એ દેહધારીને એ ભારતજનતા પૂજતી નથી આજ; એ સંગ્રામ સોહાવતી વિજય વરશાલિની સમશેરનેયે આરાધતી નથી આજ.

ભારતજનતા એ વીર હૈયામાંની ભાવનાને વંદન વંદે છે.

(૭)

સજ્જનો! શિવરાજને ઓળખો છો? શિવરાજ એટલે કોણ?

શિવરાજ મહારાજ એટલે ધી ગ્રેટેસ્ટ હિંદુ સીન્સ પૃથ્વીરાજ ચૌહાન! છેલ્લી સાત સાત સદી ઓમાંનો હિંદુપતનો રાજમુગટ, હિંદુત્વનું રાજતિલક.

૧૧૯૩ માં પૃથ્વીરાય ચૌહાણ પડ્યો; દિલ્હી પડી; સાથે હિંદુપત પડી. હિંદુ પાદશાહત આથમી

શિવરાજ મહારાજને હિંદુ પાદશાહતની પુનઃ સ્થાપનાનું સ્વપ્નું સાંપડ્યુંઃ 'દિલ્હી ભારતના એ સનાતન સિંહાસને હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપના કરું.'

હૈયાની ઝાળ સમી એ મહાભાવના શિવરાજ મહારાજ ન સાધી શક્યા. એમના પૌત્ર મંત્રીકુલદીપકે, એક ક્ષણભરના લીંબુઉછાળ રાજપદની પેઠે, ઘડીક દિલ્હી જીતી; ઘડીક એ પાંડવોના જૂના કિલ્લાઓને કાંગરે ભગવો ઝુંડો ફરકાવ્યો; ઘડીક ભારતવર્ષને સનાતન સિંહાસને હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપના કીધી; ઘડીક શિવરાજ મહારાજનું સ્વપ્નું સાચ્ચું પાડ્યું.

વિધિના આંક અવળા હશે. એ બધું સ્વપ્નવત્ ક્ષણજીવી નિવડ્યું.

ભારતનું હિંદુત્વ એના હૈયામાંના અણુતપ્યાં હુતાશને આજ પૂજે છે: શિવરાજ મહારાજની મનોભાવનાને પૂજે છે.

તેના પિતા પાસે સહિસલામત પહોંચાડી. શિવાજીને ખુશ કરવા આ અપકૃત્ય આચરનાર પેલો સૈન્ય-નાયક આખી સભાના ધિક્કારનો માર્યો જ્યાં હતો ત્યાં ને ત્યાં જમીનમાંજ સમાઇ ગયો!

* * * *

જેવું શિવાજીનું ચારિત્ર્ય વિશુદ્ધ હતું, તેવીજ ઉચ્ચતમ ધર્મમયતા અને નિસ્પૃહતા તેના જીવનમાં છલોછલ ભરી હતી.

મહારાષ્ટ્રના નવજન્મમાં અપ્રકટ છતાંયે અત્યંત જબ્બર હિસ્સો આપનાર, ભગવા ઝુંડાના સંસ્થાપક સ્વામી રામદાસ શિવાજીના ગુરુ હતા. શિવાજીએ તેની જીવનદીક્ષા આ ગુરુને ચરણે લીધેલી. એ જીવનદીક્ષાને પ્રતાપે શિવાજીના ભાગમાં મહાન મરાઠા સામ્રાજ્યનું વિધાન કરવાનું સાંપડ્યું. મોગલસમ્રાટ્ જેને નામે કાંપી ઊઠે, એવા એક બલિષ્ઠ હિંદુસમ્રાટતરીકે સારા દેશમાં તેની ગણના થવા માંડી હતી. શિવાજીના જીવન ઉપર કીર્તિનો કળશ ચઢી ચૂકયો હતો. ગો-બ્રાહ્મણપ્રતિપાલ શિવાજી મહારાજના નામની છડી મહારાષ્ટ્રમાં ઠેકાણે ઠેકાણે પોકારાતી હતી.

એ સમયમાં એક દિવસ શિવાજી, સમ્રાટ્‌ને શોભે એવા રસાલા સાથે સતારા ગયા. ત્યાં તેના ગુરુજી વસે છે એવા તેને સમાચાર મળ્યા અને અચાનક તેના ગુરુદેવને પાસેના આંગણામાં ભિક્ષાપાત્ર લઇને 'મૈયા ભિક્ષા દે' નો અવાજ દેતા જોયા. શિવાજી ગદ્ગદિત થઇ ગયા. તેની આંખો સજળ બની. શિવાજી દોડ્યા. રામદાસજીના ચરણમાં લોટી પડયા.

'પ્રભુ મારૂં આંગણું પાવન કરો' અતિશય નમ્રભાવથી શિવાજીએ પ્રાર્થના કરી. ગુરુ રામદાસ શિવાજીની સાથે ચાલ્યા. શિવાજીએ ગુરુદેવનું પોતાના આંગણામાં સ્વાગત કરતાં એક કાગળ તેમના ભિક્ષાપાત્રમાં મૂકયો.

'આ શું છે? હું ભૂખ્યો છું. મારે તો ભિક્ષા જોઇએ છે, અને તું તો કાગળનો ટુકડો આપે છે!' ગુરુદેવ બોલ્યા.

ગુરુજીએ કાગળ ઉપાડયો, ઉઘો-અવળો ફેરવ્યો. તેમાં શિવાજીએ લખ્યું હતું કેઃ-'હું આપનો નમ્ર સેવક છું. આ સામ્રાજ્ય આપને અર્પણ છે.'

રામદાસજી ખડખડાટ હસ્યાઃ 'ત્યારે હવે તું શું કરીશ?'

'આપની સેવા.'

'તારાથી આ ભગવાં અને ભિક્ષાપાત્ર ધારણ થઇ શકશે?'

'આપની કૃપાથી થશે.' શિવાજીએ નમ્રભાવે નમસ્કાર કર્યા.

શિવાજીએ ભગવી કંથા પહેરી અને હાથમાં સંન્યાસીનું કમંડળ ઉપાડયું. મરાઠાસામ્રાજ્યનો સ્થાપક ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગવા તૈયાર થયો. રામદાસ અત્યંત પ્રસન્ન થઇને શિવાજીને જોઇ રહ્યા.

'બેટા! તને આ ન શોભે. તું તો ક્ષત્રિય છે. તારો ધર્મ રાજ્ય કરવાનો છે. લે, આ રાજ-મુકુટ પહેરી લે.'

'જી, મેં રાજ્ય આપને અર્પણ કર્યું છે. હવે હું આપનો સેવક છું.'

'ઠીક, એ તો હું તને આજ્ઞા કરૂં છું કે રાજાતરીકે નહિ, પણ ધર્મના સેવકતરીકે આ રાજ્યનો વહિવટ કરજે.' શિવાજીએ ફરીવાર મસ્તક નમાવ્યું.

અને ધર્મના સેવકતરીકે-ભગવા ઝુંડાના રક્ષકતરીકે-શિવાજીએ કેવો ઉજ્જવળ કારભાર ચલાવ્યો તેનો સાક્ષી ઇતિહાસ છે.

હિંદુત્વને હાકલ !

("સૌરાષ્ટ્ર" ના તા. ૨૩–૪–૨૭ ના અંકમાંથી ઉદ્ધૃત)

'હિંદુ સંગઠન એટલે હિંદુ નામ ધરાવતા આ આર્યભૂમિના એકે એક પુત્રને હિંદુત્વના ભગવા ઝુંડા નીચે ખડો કરવો તે. હિંદુ સંગઠન એટલે ગમે તે પંથ કે શીરકાનું તિલક કરનાર પણ દિલમાં હિંદુત્વનું ઉજ્જવળ અભિમાન સંઘરતા બાવીસ કરોડ આર્યોને હિંદુત્વની ધ્વજા સ્વીકારતા કરવા તે. આવી આત્મસંરક્ષક પ્રવૃત્તિને જો કોઇ આક્રમણ કહેતું હોય તો હું કહું છું કે, અમે આક્રમણકારી છીએ.

'કેટલાક શુભેચ્છકો કહે છે કે, સંગઠનની હલચલ દિવસે દિવસે અસહિષ્ણુ બનતી જાય છે. એ બિરાદરોને મારો પ્રશ્ન છે કે, તમે સહિષ્ણુતા કોને કહો છો? જો સહિષ્ણુતા એટલે નીચી મુંડીએ હલ્લો સહી લેવો એમ હોય, જો સહિષ્ણુતા એટલે તમારૂં જીવન હણી નાખવાને પ્રવૃત્ત થયેલાં બળો સામે પણ તમારે ચૂપ રહેવું એમ અર્થ થતો હોય, તો હું કહું છું કે, હિંદુ તો એ સહિષ્ણુતામાં નથી માનતો. એ સહિષ્ણુતા નથી. એ આત્મ–સંહાર છે. કોઇ કોમ આત્મસંહારમાં નજ માની શકે.

'હિંદુઓને હું એટલુંજ કહેવા માગું છું કે, તમને આ પૃથ્વી ઉપરથી સાફ કરી નાખનાર જબ્બર પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. એ આક્રમણકારી પ્રવૃત્તિની હાજરીમાં તમે નિષ્ક્રિય રહો તે નહિ ચાલે. હિંદુની આજની લાચાર દશા એ તેની નિષ્ક્રિયતાનુંજ પરિણામ છે. કોઇ ન માનજો કે, હિંદુધર્મ અપમાનો બરદાસ્ત કરી લેવા સૂચવે છે. હિંદુઓ! વસ્તુસ્થિતિને ઓળખો અને તેનો મર્દાનગીપૂર્વક સામનો કરો.

'દુનિયાની કોઇ પણ પ્રજા જેને માટે મગરૂર બની શકે એવા તમારા વિશિષ્ટ ધર્મ અને સંસ્કૃતિ ઉપર આજે આફત ઝઝુમી રહી છે. કાં તો તમે તમારા મનુષ્યત્વની શોભા રૂપે એ આફતને ટાળી નાખો; અને કાં તો તમારી ગરવી સંસ્કૃતિને અને તમારા પ્યારા ધર્મને શાંતિપૂર્વક નાશ પામવા દ્યો. હિંદુઓની જો આજની મનોદશા નહિ બદલાય તો હિંદુકોમ અને હિંદુધર્મ તથા હિંદુસંસ્કૃતિનો આ પૃથ્વી ઉપરથી લોપ થશે......હું દુનિયાના દેશ દેશમાં ભટક્યો છું અને મેં તમામ પ્રજાઓના ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિનું અવલોકન કર્યું છે. એ બધા પછી, હું પ્રામાણિકપણે માનું છું કે, હિંદુસંસ્કૃતિ અને હિંદુ જીવનની ક્યાંય જોડી મળે તેમ નથી. મને શ્રદ્ધા છે કે, એક દિવસ આખું જગત આ હિંદુસંસ્કૃતિની ઉપાસના માંડશે; પણ એ શુભ દિન ઉગે ત્યાંસુધી, હિંદુઓ! તમે તમારી સંસ્કૃતિને જીવતી રાખી શકશો?'

(લાલા લજપતરાયના ભાષણમાંથી)

છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ

('સૌરાષ્ટ્ર' ના તા. ૨૦–૪–૨૭ ના અંકમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત)

'હિંદવી સ્વરાજ્ય' નો સ્વપ્નદ્રષ્ટા

પુનાની પશ્ચિમે, અરબ્બી સમુદ્રને બરાબર સમાંતરે પશ્ચિમ ઘાટને નામે [illegible] આશરે ૯૦ માઇલ લાંબી અને ૧૨ થી ૨૪ માઇલ પહોળી ડુંગરાઓની એક લાંબી [illegible] જાય છે. એ ડુંગરાઓની કુદરતી રીતેજ એવી ગોઠવણ થયેલી છે કે આસપાસનો [illegible] એક અભેદ્ય કિલ્લેબંદી બની જાય છે. આજથી બરાબર ૨૮૨ વર્ષ પહેલાં, [illegible] આશરે વર્ષનો એક જુવાન ઘોડેસ્વાર, પશ્ચિમ ઘાટની એ ડુંગરમાળ ઉપર [illegible] [illegible] જતો, આથમતા સૂર્યના ઘેરા લાલ રંગનાં કિરણોથી રંગાઇ [illegible] [illegible] તળેટીનો મુલક અતિ ઝીણી નજરે જોઇ રહ્યો હતો. એ [illegible] [illegible], તેના મનમાં એ બધું ધીમે ધીમે સર કરવાની સ્પષ્ટ યોજના [illegible] [illegible], [illegible] પશ્ચિમઘાટની વેરાન પહાડી જમીનના રંગ જેવો [illegible] [illegible] અને કેડે લાંબી સીધી તલવાર ધારતો, કોઇ અસામાન્ય તેજથી [illegible]

આખોવાળો એ જુવાન, એ ઘડીએ, તેની કલ્પનાની પાંખોને છૂટી મૂકી દઈ, [illegible]
હતો; અને સાથે સાથે તલવાર ઉપર હાથ નાખી, તે મનોરથોને સિદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય
હતો. યુરોપના ઇતિહાસમાં અમર બની ગયેલા સ્કાટોની સ્વતંત્રતા [illegible]
આ પ્રદેશમાં ઉભો ઉભો તે, મોગલોના પાદનખ આખા ઉપર [illegible]
ઓનો ઝુંડો ફરકાવવાનાં અને આખા ભારતવર્ષ ઉપર પોતાની આણ વર્તાવવાના [illegible]
હતો. ભારતવર્ષની માટીમાંથી પવિત્ર અને ભારતવર્ષના જન્મજાતી [illegible] ભારતવર્ષના
ફરીવાર સામ્રાજ્ય સ્થાપવાના જીવનાદર્શનો ત્યારે તેને સાદ સંભળાતો હતો ...એવાં
[illegible] જોનાર અને એવા મનોરથો ઘડનાર અઢાર વર્ષના એ જુવાને—એ શિવાજી મહારાજે,
સ્વપ્નાં અને મનોરથોની સિદ્ધિ પાછળ આખી જીંદગી કુરબાન કરી દીધી. મેદોનિયનના
[illegible] યુદ્ધકૌશલથી અને ગેરીબાલ્ડીના અદ્વિતીય સ્વદેશપ્રેમથી, સદીના [illegible]
[illegible] અભિમાન અનુભવતા એ યોદ્ધા—રાજપુરુષે દેશનું સ્વરાજ્યનું સ્વપ્નું સાચું કર્યું અને
[illegible] ઇતિહાસનો આખો ક્રમ બદલી નાખ્યો. સમસ્ત ભારતવર્ષ આ ૨૭ મે ને દિવસે એ
[illegible] પુરુષવરની ૩૦૧ મી જન્મજયંતિ ઉજવે છે.

શિવનેરના કિલ્લામાં જન્મ

શિવાજીનો જન્મ ૧૬૨૭ ના મે માસની ૨૭ તારીખે શિવનેરના કિલ્લામાં થયો. એની માતાનું નામ માતા જીજાબાઇ. શિવાજીના જન્મ પહેલાં, જીજાબાઇના પિતા સુબેદાર જાધવરાવ ને જીજાબાઇના સ્વામી શાહજી વચ્ચે વિખવાદ થતાં, શાહજીએ નાસભાગ માંડેલી અને જાધવ[illegible] પાછળ પડેલો. એ વેળા શાહજીની સાથે ગર્ભવંતાં જીજાબાઇ અને નાનો પુત્ર સંભાજી [illegible] ઘોડેસ્વારી કરી કૂચ કરી રહ્યાં હતાં. શિવનેરના કિલ્લા પાસે આવતાં, પ્રસવનો સમય આવી [illegible] જાણતાં, શાહજીએ જીજાબાઇને એક મિત્રના રક્ષણ નીચે ત્યાં રાખ્યાં અને પોતે આગળ [illegible] માંડી. શાહજી ઉપડ્યા પછી થોડીજ વારે જાધવરાવનું કટક આવી પહોંચ્યું. જાધવરાવના [illegible] તેને સમજાવ્યો કે, 'તારી પુત્રી આ કિલ્લામાં એકલી પડી છે. તારે શાહજી સાથે [illegible] છે, જીજાબાઈ સાથે નહિ. જીજાબાઇને કોઇ મુસલમાન સતાવશે તો તારી આબરૂ જશે. [illegible] જીજાબાઇને તારે સલામત સ્થળે લઇ જવાંજ જોઇએ.' જાધવરાવ જીજાબાઈ પાસે ગયો. પોતાની [illegible] આવવા આગ્રહ કર્યો; પણ શિવાજીની એ અડગ ટેકીલી માતાએ તેના પતિના શત્રુનો આશ્રય [illegible] સ્વીકાર્યો. જીજાબાઇએ જાધવરાવના ગમે તેવા સુરક્ષિત, સુખદાયી મકાન કરતાં શિવનેરનો [illegible] અંતરિયાળ અને અરક્ષિત કિલ્લો વધારે પસંદ કર્યો. જીજાબાઈ તે ઘડીએ તો જાધવરાવ સાથે [illegible] ગયાં, પણ તેમણે પછી આખી જીંદગીમાં પણ કદી પિતૃગૃહ સામુંજ જોયું નહિ. એવી [illegible] નારીની કુખનું સંતાન તે શિવાજી.

રામાયણ અને મહાભારતનું શિક્ષણ

શિવાજીના જન્મ પછીનો આખો દશકો શાહજીને રખડપાટમાંજ ગાળવો પડ્યો; એટલે જીજાબાઇ અને શિવાજીને શિવનેરના કિલ્લામાં એકલાંજ રહેવું પડ્યું. એમ પણ કહેવાય છે કે, જાધવરાવ સાથેના કલહને કારણે શાહજીએ જીજાબાઇનો પણ ત્યાગ કરેલો, અને તેને શિવનેરમાં રહેવા દઇ, પોતે તુકાબાઇ મોહિતે નામની નવી સ્ત્રી કરેલી. ગમે તેમ, જીજાબાઇને પતિની અવગણના પામેલી સ્ત્રીની દશામાં રહેવાની વેળા આવી, એટલે એ પતિવ્રતા નારીએ એક પાસ પોતાનો બધો પ્રેમ નાના શિવાજી ઉપર ઢોળવા માડયો અને બીજી પાસ વૃત્તિઓને અંતરાભિમુખ બનાવી મનને ધર્મમાં પરોવવા માડયું. શિવનેરના એકાંત કિલ્લામાં માતા અને પુત્ર વર્ષોસુધી એકલાં સાથે રહેવાથી બન્ને વચ્ચે અજબ પ્રેમગાંઠ બંધાઇ. શિવાજી જીજાબાઇને જગદંબાસ્વરૂપે પૂજવા લાગ્યો. તેની આજ્ઞાઓને અને તેના ઉપદેશને જીવનનું સર્વસ્વ સમજવા લાગ્યો, અને જીજાબાઇની આંખો સમક્ષ પણ એક નાનો શિવાજીજ દેખાવા માંડયો. તેણે તેને મહાભારત અને રામાયણની કથાઓનું વારંવાર પાન કરાવી, તેનામાં ઉંડા ધર્મસંસ્કાર પાડવા માંડયા અને ધર્મના ઉદ્ધારની દીક્ષા આપવા માંડી. જીજાબાઇએ શિવાજીની મનઃસૃષ્ટિમાં મહાભારતના વીર યોદ્ધાઓ ખડા કર્યા અને રામાયણના ઉત્તમોત્તમ આચારધર્મની સજ્જડ છાપ પાડી દીધી. ભાઇ, બહેન, પિતા કે કોઇ એકલોદીઆ આખજનની સોબતવિનાના, કોઇ સાથીવિનાના, એક માતૃ-પ્રેમનુંજ પાન કરીને

દિવસો સુભગ બનાવતા બાળક શિવાજીમાં, તેને માટે નિર્માણ થયેલા જીવનકાર્યને માટે અનિવાર્ય એવાં અનેક તત્વો ખીલવા માંડયાં. શિવનેરના કિલ્લામાં અને આસપાસના ડુંગરો ઉપર એકલો ભટકતો આ કિશોર વયનો એ બાળક સ્વાવલંબન અને સ્વાશ્રય શીખતો ગયો, કોઇની મદદવિના ગમે તેવી મુંઝવણમાંથી માર્ગ કાઢવા લાગ્યો, મરાઠાની સ્વભાવગત સ્વાતંત્ર્યપ્રિયતા અને સાદગી–નિખાલસતા તથા નિડરતા–જમાવતો ગયો, મહિનાના મહિનાસુધી અને દિવસોના દિવસોસુધી અવિરત ઘોડેસ્વારી કરી શકે એવું સુદ્રઢ શરીર ઘડતો ગયો; અને સૌથી વિશેષ, તો પોતાના મનોરથોને એકદમ આચરણમાં ઉતારવાની અને ગમે તે ભોગે તે સિદ્ધ કરવાની અસામાન્ય સાહસિકતા તેનો સ્વભાવ બનતી ગઇ. પુત્રમાં આ ગુણોની ખીલાવટ થતી જોઇ જીજાબાઇના હર્ષનો પાર ન રહેતો. શિવનેરના કિલ્લા ઉપર, શિવાજીના જન્મ પછી શિવાજી અને જીજાબાઇએ જે નવ વર્ષો ગાળ્યાં, તે સમયમાં ભાવી છત્રપતિ શિવાજી મહારાજનું પ્રારંભિક ઘડતરકાર્ય થયું.

ગુરુદેવ દાદાજી કોંડદેવની છાયામાં

સને ૧૬૩૬ માં જીજાબાઇ અને શિવાજી શિવનેરથી પૂના આવ્યાં. શાહજીની માતાની શિવાજીની સંભાળ દાદાજી કોંડદેવ નામના શાહજીની પુનાની જાગીરના કારભારીને સોંપાઇ. દાદાજી કોંડદેવ કારભારીતરીકે અત્યંત સમર્થ અને મનુષ્યતરીકે ઉજ્જવળ ચારિત્ર્યવાન હતા. તેમની વ્યવહાર વિચાર–સરણીમાં ઉંચી ભાવનાઓને કે સ્વપ્નાંઓને સ્થાન નહોતું; પણ સત્યવાદી અને ધર્મનિષ્ઠ જીવન ગાળવામાં તથા ન્યાયપરાયણતામાં અને સર્વપ્રત્યે સમાન દષ્ટિ રાખવામાં તે એકકા ગણાતા. તેમના શ્રમ તથા શાણપણથી, શાહજીની ઘોડ, ભીમા અને નીરા નદીઓ વચ્ચેની પુનાની જાગીર ખૂબજ આબાદ બની અને તેમની ન્યાયપરાયણતાના સંબંધમાં તો કહેવાય છે કે 'એક વખત દાદાજી તેમની વાડીમાં ફરતા હતા. તેમણે પોતે નિયમ કરેલો કે, એ વાડીમાંથી પાંદડું સરખું તોડનારને સખ્ત નસ્યત થશે. ફરતાં ફરતાં, દાદાજીથી એક ફળ તોડાઇ ગયું. ફળ તોડયા પછી તો તરતજ દાદાજીને પોતે કરેલા ગુન્હાનું ભાન થયું; પણ શું થાય? ગુન્હો થઇ ચૂકયો હતો. દાદાજીએ તરતજ જે હાથે ફળ તોડયું હતું તે હાથ છેદી નાખવા તલવાર કાઢી. માણસોએ ખૂબ સમજાવ્યા, પણ દાદાજીએ પોતાના કાયદા પોતે પાળવાજ જોઇએ એવો દ્રઢ આગ્રહ ધર્યો; પરંતુ માણસોએ માત્ર શરતચૂકથી થયેલી આ ભૂલ માટે આવી સખ્ત શિક્ષા નજ સહવા દીધી. આખરે દાદાજીએ પોતાના અંગરખાની જમણી બાંય તોડી નાખી અને તે દિવસથી જીંદગી સુધી એક બાંયવાળુંજ અંગરખું પહેર્યું'. એવા ગુરુદેવના હાથનીચે શિવમાં જીવનના નિયમો નિર્દય સખ્તાઇપૂર્વક પાળવાની વૃત્તિ જન્મી. માતાએ દીધેલા ધર્મસંસ્કારો, ધર્મપ્રેમ અને ન્યાયવૃત્તિ વિશેષ દ્રઢ બન્યાં. શિવમાં અસમાનતા સામે અને અત્યાચાર સામે પુણ્યપ્રકોપની ભાવના પ્રકટી. શિવમાં નિરાધારતા અને નિર્બળતાપ્રત્યે દયાની લાગણી પ્રકટી. તેનામાં તેના દેશબાંધવોની દરિદ્ર દશા, મુસલમાનોના ધર્મઝનુનમાંથી નીપજતા જૂલ્મો, હિંદુત્વને ભૂંસી નાખવા ઠેર ઠેર મંડાયેલા જબ્બર પ્રયત્નો, એ બધી આસપાસની દુઃખસૃષ્ટિ જોઇ, એ દોઝખનો નાશ ન કરે ત્યાંસુધી ન બૂઝાય એવો પ્રલયકારી આતશ સળગ્યો. સત્તર અઢાર વર્ષનો એ જુવાન, બાપની નાની જાગીરની આવક ઉપર સુખચેનની જીંદગી ગાળવાની નિર્વીર્ય વાસના ઉપર ધિક્કાર વરસાવવા માંડયો અને પોતાના જેવી આગથી સળગતા સાથીઓ શોધી દુષ્ટોનું દમન કરવા અધીરો બન્યો. જીજાબાઇએ શરૂ કરેલું શિક્ષણ કોંડદેવે પૂરું કર્યું. હિંદુત્વના રક્ષણહાર બનવાની તાલાવેલીએ ગાંડા બનેલા એ જુવાને પોતાનો ઘોડો, તલવાર અને માવળસૈનિકોનું દળ લઇને કેસરીયાં કરવા નીકળી પડવાની તૈયારીઓ માંડી.

માવળ સાથીઓનો સંગાથ

શિવનો શિક્ષણ–કાળ પૂરો થયો. જીંદગીના ખડબચડા માર્ગ ઉપર ઘોડા કુદાવવાની તેણે તાલીમ લઇ લીધી અને શિવની તાલીમ એટલે? શિવના ઇતિહાસકારો કહે છે કે, શિવને લિપિનું કુલ અક્ષરજ્ઞાન નહોતું. ઇતિહાસમાં પોતા જેવી કારકીર્દિ નોંધાવી જનારા પુરુષોની જેમ શિવને લખતાંવાંચતાં બિલકુલ ન આવડતું. ત્યારે શિવે કયી તાલીમ લીધી? શિવાજીએ બહાદુર લડવૈયાની તાલીમ લીધી. ઘોડેસ્વારીમાં અને તીરંદાજીમાં, તલવારની પટાબાજી ખેલવામાં અને યુદ્ધના વ્યૂહો ઘડવવામાં, વીર સૈનિક અને કુશળ સેનાપતિની કળામાં શિવ અજોડ બન્યો. મહાભારત અને

માદાજીના એ પીરકાવ્યોનાં અનંત સ્વરૂપથી, ધર્મગુરુનાં અને ધર્મને માટે ...ના ઉપદેશોથી, કરુણાના અને રાજધર્મના શૌર્યપ્રેરક દૃષ્ટાંતોથી તેણે તેના યુવાન હૃદયને ભરપૂર કરી નાખ્યું. શિવ કર્મવીર બન્યો અને બીજી તરફથી તેણે તેની કર્મની આરાધનાને માટે યોગ્ય ક્ષેત્ર અને સાથી સાથીઓ શોધવા માંડ્યા. તેની નજર પશ્ચિમઘાટના ડુંગરાઓ ઉપર ઠરી. એ મુલક અને એ મુલકના વાસીઓ તેણે તેના કાર્યની આરંભભૂમિ તરીકે સ્વીકાર્યાં. એ માવળોના માવળ લોકોમાંથી શિવે પોતાના પહેલા સિપાઈઓ પોતાના જીવનભરના સાથીઓ અને આખું કાર્ય આપીને સ્વાર્પણ સિદ્ધ કરનારા સેવકો મેળવ્યા. માવળો મુખ્યત્વે પશ્ચિમઘાટ અને સહ્યાદ્રિના ... નામે ઓળખાતા મુલકમાં વસતા—આજેયે એ કોમ ત્યાં વસે છે. કોંકણ આખી પટ્ટી, પહાડો અને પાડાં જંગલોથી છવાયેલી હોવાથી, માવળો બહુ ગરીબ, અજ્ઞ અને જંગલી હાલતમાં જીવતા; પણ, એ છતાં, પહાડોમાં રહેઠાણ હોવાને કારણે અને પશ્ચિમઘાટની અભેદ્ય કિલ્લેબંદી હોવાને કોઈ મોગલ શહેનશાહ કે મુસ્લીમ સરદાર તેમના સ્વાધીન આત્મા ઉપર જંજીરો ન પહેરાવી શક્યો હોવાને કારણે, માવળો તેમની ચીંથરેહાલ દશામાં પણ, વીર કોમને શોભા આપે એવું જૂનું ખમીર જાળવી રહ્યા હતા. તેમનામાં સ્વાશ્રય અને સાહસ, હિંમત અને ખંત, મારફાડ અને તોછડાઈ લાગે તેવી સ્પષ્ટવક્તૃતા, માણસ વચ્ચેની સમાનતા અને ગરીબાઈમાં પણ ગૌરવભરી અમીરી—એ બધા મનુષ્યત્વ અર્પનારા ગુણો બરાબર જળવી રહ્યા હતા. એવી એ પાણીદાર મરાઠા કોમોને કબજે લેવા શિવે પ્રથમ એ માવળોના સરદાર યેસાજી કંક, તાનાજી માલસુરે, બાજી ફસલકર વગેરેને મિત્રો બનાવ્યા; અને પછી, તેમની મારફત માવળોનું દળ જમા કરી તેમને લશ્કરી તાલીમ આપવા માંડી.

કિલ્લાઓ અને જંગલોનું અવલોકન

મહારાષ્ટ્રના એ આખા મુલકની કેડીએ કેડી અને માર્ગે માર્ગના ભોમીઆ માવળ સૈનિકો સાથે શિવે સહ્યાદ્રિની ગિરિમાળાના ડુંગરાઓ ઉપર અને જંગલોમાં અવિશ્રાંત ભટકવા માંડ્યું. તેણે એ આખા દેશના કિલ્લાઓ અને ગામો તથા લોકોની જાત-માહિતી મેળવવા માંડી. શિવ જેમ જેમ તેની જન્મભૂમિમાં અસંખ્ય ગામગામડાંઓમાં ભટકતો ગયો અને માતૃભૂમિની તથા દેશબંધુઓની દુર્દશા સગી આંખે નિરખતો ગયો, તેમ તેમ મુસ્લીમ સત્તાધીશોને હાથે ગરીબ હિંદુજનતા ઉપર ગુજરતા સીતમોના જાત-અનુભવે તેની આંખોમાંથી લોહી ઝરવા માંડ્યું. શિવનો સમકાલીન તેનો એક પોર્ટુગીઝ જીવનકથાકાર કહે છે તેમ, આસપાસની ભૂમિની દુર્દશા જોઈ શિવનું સ્મિત એકાએક અદૃશ્ય થઈ જતું; અને તેના ચહેરા ઉપર ઘેરો શોક છવાઈ જતો. તેના સાથીઓમાંથી કોઈ તેને આ એકાએક પલટાનું કારણ પૂછવાની હિંમત કરતું, ત્યારે શિવ ચૂપ બેસી રહેતો. તે મુંગો મુંગો પાસે બેહાનમેદાન ઉભેલાં હિંદુ દેવાલયો તરફ આંગળી ચીંધતો અને પાછો ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ બની જતો...પછી એકાએક વિચારનિદ્રામાંથી જાગી તે એકદમ હાકોરો પાડતોઃ 'ઓ મારા સાથીઓ ! જીંદગીભર મારો સાથ ન છોડવાનું તમે મને વચન આપો. હું મારું જીવન ધર્મને ચરણે ધરી દેવાનો તમને આજથી કોલ આપું છું.' ફરી-વાર શિવ ઘોડા ઉપર ચડતો અને ભવાનીની જય બોલાવતા માવળ સિપાઈઓની સાથે પાછો ડુંગરાઓમા ભટકવા નીકળી પડતો. સત્તરમી સદીના પ્રારંભમાં કોઈની કલ્પનામાં પણ ન સંભવી શકે એવી ઉન્નત ભાવનામસ્તી અનુભવતા શિવે પોતાને માટે મુગલાઈ સામે બહારવટાની જીંદગી નક્કી કરી. તેણે સ્વાધીનતાની તપશ્ચર્યામાં વધારે સુખ જોયું; અને એ રણશીંગડું ફુંકવા લાગ શોધવા માડ્યો. પણ શિવની આ વૃત્તિઓ કોંડદેવને ન ગમી, તેણે શિવને એ માર્ગેથી વાળવા અને વ્યવહારુ જીવન ગાળી બને તેટલું લોકકલ્યાણ કરવાને પંથે ચડાવવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ ભાવિનો ગહન સંદેશો ઉકેલતા શિવે એ સલાહ ન સ્વીકારી. તેણે તો સાહસ અને સ્વાતંત્ર્ય-સાધનાનુંજ જીવન પસંદ કર્યું. શિવે આખરે ૧૬૪૬માં માતા જીજાબાઈની આશિષ મેળવીને સ્વાધીનતાના ભેરીનાદથી આખા મહારાષ્ટ્રને ગજાવી મૂક્યું.

આઝાદી જંગનો આરંભ

સને ૧૬૪૬નું વર્ષ દક્ષિણના ઇતિહાસમાં અનેક રીતે યાદગાર રહી જાય તેવું છે. એ વર્ષમાં ત્રણ મહત્ત્વની ઘટનાઓ બની. એક વિજાપુરના મહમદ આદિલશાહ બિમાર પડ્યા—એટલા બિમાર

થયા કે પથારીવશ બની ગયા અને વિજાપુરમાં સત્તા માટે મોટી ખટપટો શરૂ થઈ. ત્રીજું, વર્ષમાં–પોતાના મૃત્યુ પહેલાંના વર્ષે દાદાજી કોંડદેવે પુનાની જાગીરની લગામો ૧૯ વર્ષના શિવના હાથમાં મૂકી અને શિવ કેવો કારભાર કરે છે, તે પોતે દૂર ઉભા રહીને જોવા માંડ્યું. ત્રીજું, એક તરફથી વિજાપુરમાં સોયના મોંમાંથી હાથીઓ ચાલ્યા જતા હોવાથી અને બીજી તરફથી પોતાના હાથમાં સત્તા આવવાથી શિવે પોતાનો સત્તા–પ્રદેશ વધારવાનું શરૂ કર્યું. શિવે સ્વરાજ્ય-સ્થાપનાનો આરંભ કર્યો. સૌથી પ્રથમ શિવે પોતાના સરદાર બાજી ફસલકર, યેસાજી કંક અને તાનાજી માલસુરેને ગાવળ લડવૈયાઓના કટક સાથે તોરણા ઉપર મોકલી, કિલ્લાના રખેવાળને વશ કરાવી એક પણ સિપાઇના મૃત્યુ કે કશીયે મારામારી વિના, એ કિલ્લો હાથ કર્યો. તોરણામાંથી શિવને બે લાખ હોન (એટલે દશ લાખ રૂપિયા) નો ખજાનો મળ્યો. શિવે એ કિલ્લાને નવું નામ આપી તેને પ્રચંડગઢ કહેવા માંડ્યું. પછી તોરણાથી પાંચજ માઇલ ઉપર, ઉગમણી દિશામાં રાજગઢ નામનો નવો કિલ્લો બાંધ્યો. શિવના આ આક્રમણની ફરિયાદ વિજાપુર પહોંચી; પણ શિવે વિજાપુરના ઉમરાવોને હાથ કરી લઇ, આગળથીજ પોતાનો પક્ષ મજબૂત કરી રાખેલો, તેમ શાહજીએ પણ કંઇ સાચાખોટા ખુલાસાઓ કરી વાતને પતાવી દીધી; એટલે શિવના આ 'ગુન્હા'ની આદિલશાહની કચેરીમાં બહુ નોંધ ન લેવાઈ. શિવ આ બધા 'રાજરંગો' જોઇને મનમાં હસ્યો. તેણે જ્યાંસુધી ચાલે ત્યાંસુધી, વિજાપુરને પોતાની યોજનાનો ખ્યાલ આવવા દીધા વિના શિવે જીતવે જવાનો વિચાર કર્યો; પણ ત્યાં તો શાહજીનો દાદાજી કોંડદેવ ઉપર કાગળ આવ્યો કે, 'શિવને કબજામાં રાખો, આવી રંજાડ કરે એ ન ચાલે.' દાદાજીએ ફરીવાર શિવને શીખ આપી. શિવે ફરીવાર એ દુનિયાડાહ્યા પુરુષનાં વચનોનો અસ્વીકાર કર્યો. દાદાજીએ શાહજીને એ સ્થિતિથી વાકેફ કર્યા; પણ શાહજીએ ફરીવાર કંઇ લખ્યું–કર્યું નહિ, એટલે કોંડદેવે મૌન સેવવા માંડ્યું અને શિવે પોતાની વિજયપરંપરા ચાલુ રાખી. ત્યાં તો ૧૬૪૭માં કોંડદેવ અવસાન પામ્યા.

શિવ સંગઠિત રાજ્ય સ્થાપે છે.

કોંડદેવના અવસાન વેળા તો વીસ વર્ષનો શિવ તેની જાગીરના કારભારની બધી જવાબદારીઓ સંભાળવા બરાબર તૈયાર થઈ ગયો હતો. શિવને યુદ્ધ ખેલતાં પણ આવડતું હતું અને રાજ્યનો કારભાર ચલાવતાં પણ આવડતું હતું. શિવને ન્યાય તોળતાં પણ આવડતું હતું. માતા જીજાબાઇએ અને ગુરુ કાંડદેવે, છેલ્લાં પાંચ વર્ષોસુધી, શિવને દરેક કામમાં સાથે રાખી, તેને બરાબર પલોટ્યો હતો. એટલે શિવે પોતાની જાગીરનો કારભાર સંભાળતાં, પ્રથમ તો, સાચા રાજપુરુષને શોભે એવી રીતે, આખા રાજતંત્રની પુનઃરચના આરંભી દીધી. તેણે પોતા તરફ અડગ ભક્તિભાવ ધરાવતા અને સાથે સાથે રાજકાજમાં કુશળ એવા માણસોને જવાબદારીને પદે મૂકવા માંડ્યા. આ કામ પૂરું થયા પછી, તેણે શાહજીની આખી જાગીર–તેના છૂટાછવાયા કિલ્લાઓ અને ગામો–એક સત્તાનીચે લાવવાની અને એક સંગઠિત રાજ્ય સ્થાપવાની શરૂઆત કરી. એ અર્થે, તેણે પ્રથમ સુપા સર કર્યું. સુપાનો વહિવટ શાહજીની નવી સ્ત્રી તુકાબાઈ મોહિતેના ભાઈ સંભાજી મોહિતેના હાથમાં હતો. સંભાજી મોહિતેએ શિવની આજ્ઞા માનવાની ના પાડતાં શિવે એક દિવસે અચાનક તેના ઉપર છાપો માર્યો અને તેને કેદ કર્યો. સુપા સર કર્યા પછી, ચાકણના કિલ્લા ઉપર પોતાની આણુ વર્તાવી. પછી બારામતી અને ઇદાપુરનાં થાણાં હાથ કર્યાં; અને વિજાપુરના રખેવાળ પાસેથી કોંડાણાનો કિલ્લો કળથી પડાવી લીધો. પુનાથી ૧૯ માઇલ દૂર આવેલા વિજાપુરના પુરંદર નામના કિલ્લા ઉપર પણ શિવરાજે સ્વરાજનો વાવટો ચડાવી દીધો. પછી રોહિરા, તિકોણા, લોહગઢ વગેરે વિશેષ કિલ્લાઓ પોતાની જાગીરમાં ઉમેરી દઇ, ત્રણ વર્ષમાં તો પુનાને ફરતી કિલ્લાઓની એક સુદૃઢ કતાર ખડી કરી દીધી.

શાહજી વિજાપુરની કેદમાં

પછી શિવે પશ્ચિમઘાટના ડુંગરાઓ ઓળંગ્યા અને કોંકણ સર કરવા તલવાર ખેંચી. માહુલી, કલ્યાણ, સુરગઢ, વીરવાડી, તાલા, ઘોસલગઢ, રાયગઢ વગેરે કિલ્લાઓ અને શહેરો એક પછી એક, એકદમ ઝડપથી કબજે લઈ લીધાં; અને થોડા માસમાં તો ઉત્તરકોંકણ ઉપર પોતાની આણ વર્તાવી, પોતાનો સુબો મૂકી શિવ પાછો પાછો ફર્યો; પણ શિવે પુના પહોંચી [illegible] ન ઉતારી, ત્યાં તો તેને ચોંકાવનાર ખબર મળી કે તેનાં આ બધાં આક્રમણોથી [illegible]

પછી વિજાપુરના મુખ્ય સેનાપતિ [illegible], આદિલશાહની [illegible], [illegible]
અને તેની ભારે શિકસ્ત [illegible] કરી છે. શિવને [illegible] [illegible]
[illegible]ર મળ્યા કે, શાહજીને બેડીઓ પહેરાવી વિજાપુર લાવ્યા છે, અને તે [illegible]
[illegible]વું ભાન ન કરે અને વિજાપુરની કચેરીમાં હાજર ન થાય તો [illegible]
તેને ઇંટના ચણતરથી [illegible]માં આવશે. એ વિષમ [illegible]
કરવી શિવાજીને ભારે મુશ્કેલ કામ થઈ પડ્યું છે. શિવ [illegible] વિજાપુરની [illegible]
સ્વીકારવા નહિ અને એ રીતે તેની આખી સ્વરાજ્યની યોજના ઊંધી [illegible]
સાહસથી પિતાને એવી દશામાં મરવા પણ દેવા નહિ. શિવે આખરે, ખૂબ વિચાર કરી અને [illegible]
શોધી કાઢ્યો. તેણે મોગલ શહેનશાહનું શરણ માગવાનું નક્કી કર્યું. તેણે લખ્યું કે, [illegible]
[illegible] પાડ્યું હશે [illegible] તો તે મોગલ શહેનશાહના. વિજાપુર તથા દિલ્હી [illegible]
બનાવ ન હોવાથી પોતાની વિનતિનો તરત સ્વીકાર થવાની પણ શિવને આશા નહીં. શિવે
શાહજાદા મુરાદબક્ષને પત્ર લખ્યો. મુરાદબક્ષદ્વારા શિવે શહેનશાહ શાહજહાંને વિનતિ મોકલી
કે, 'મારા પિતાને વિજાપુરની સરકાર મારી નાખવાનો મનસુબો કરી રહી છે. તેમને જલદી
મુક્તિ અપાવો. એ બદલ હું આપની નોકરી સ્વીકારવા તૈયાર છું.' શિવના ઇતિહાસકારોની એક
ટુકડી કહે છે કે, 'શિવના એ પત્રથી શાહજહાંએ આદિલશાહ ઉપર દબાણ કર્યું અને શાહજી
છૂટા થયા;' ત્યારે ઇતિહાસકારોનું બીજું જૂથ કહે છે કે, 'શાહજહાં તો વચ્ચે ન પડ્યો, પણ વિજા-
પુરના બે ઉમરાવોના પ્રયત્નથી શાહજીનો અમુક શરતોએ છુટકારો થયો.' એ શરતો મુજબ શિવને
૧૬૪૯ થી ૧૬૫૫ નાં ૭ વર્ષ સુધી શાંત રહેવું પડ્યું. એ ૭ વર્ષો શિવે, પોતે જીતેલા મુલક-
માં સુવ્યવસ્થિત તંત્ર સ્થાપવામાં અને બીજા નવનિર્માણ [illegible] કરવામાં ગાળ્યાં.

શિવના નવા વિજયો

૧૬૫૫ માં શિવે ફરીવાર તેની તલવાર મ્યાનબહાર કાઢી; અને તેના માર્ગમાં આડખીલી-
રૂપ થઈ પડેલા જાવલી ગામને જીતવા કૂચ કરી. જાવલીના સુભાનું યુક્તિપ્રયુક્તિથી મરણ નીપ-
જાવી, શિવે આખું જાવલી સંસ્થાન કબજે કર્યું અને જાવલી હાથ આવતાં દક્ષિણકોંકણ અને
કોલ્હાપુર ઉપર પોતાની વિજયનોબત વગાડવા શિવને માટે દ્વાર ખુલ્લાં થયાં; એટલુંજ નહિ પણ
જાવલીમાં તેને અઢળક ખજાનો હાથ લાગ્યો અને કસાયેલા હજારો માવળ સિપાઈઓ મળ્યા.
પછી શિવે જાવલીથી બે માઈલ ઉપર પ્રતાપગઢ નામનો નવો કિલ્લો બાંધ્યો અને ત્યાં માતા ભવાની-
ની મૂર્તિની સ્થાપના કરી.પછી આગળ વધતાં શિવે અર્ધો રત્નાગિરિ જીલ્લો જીતી લીધો...આમ
તોરણાના કિલ્લાની પ્રાપ્તિથી શરૂ થતી શિવની વિજયપરંપરાએ એક દશકામાં તો-૧૬૫૮ના
આરંભ સુધીમાં તો-તેનું રાજ્ય કેટલુંય વધારી દીધું. શિવના સત્તા-પ્રદેશના સીમાડાઓ દક્ષિ-
ણમાં છેક રત્નાગિરિ અને કોલાબા સુધી પહોંચવા લાગ્યા. આખા કોંકણ ઉપર શિવની આણ
ફરવા લાગી. નાનામોટા અને નવાજૂના મળી ૪૦ કિલ્લાઓ ઉપર શિવની પતાકા ફરફરવા
લાગી. શિવનું સૈન્યબળ પણ ખૂબ વધી ગયું. દશહજાર ઘોડેસ્વારોનું દળકટક અને વીસ હજાર
માવળ સૈનિકોનું પાયદળ શિવની આજ્ઞા ઝીલવા તૈયાર રહેવા લાગ્યાં.

અફઝલખાન રોળાયો

આજસુધી શિવે મોગલ શહેનશાહના મુલકને પોતાના હલ્લાઓમાંથી બહુજ કાળજીપૂર્વક બાદ
રાખ્યો હતો. શિવ સમજતો હતો કે, તેની સત્તા હજી જામતી હતી એ સમયે મોગલ શહેનશાહને
અને વિજાપુરના આદિલશાહને-એ બંનેને એકસાથે ઉશ્કેરવામાં ડહાપણ નથી; પણ ૧૬૫૬માં
મહમદ આદિલશાહના મૃત્યુ પછી,શિવે મોગલ શહેનશાહતના મુલક ઉપર પણ ચડાઈ કરવા માંડી.
ત્યાં તો વિજાપુરના સત્તાધીશોએ ગમે તે ભોગે શિવને પરાજય આપવાની-તેને કેદ પકડવાની કે
તેનો જાન લેવાની-તૈયારીઓ માંડેલી જોઇ,શિવે ફરીવાર મોગલો સાથે દોસ્તી બાંધી.દરમિયાન વિજા-
પુરની કચેરીમાં શિવને નમાવવાનું બીડું ફર્યું.અબ્દુલ્લ ભિતારી અફઝલખાન નામના એક ઉમરાવે તે
બીડું સ્વીકાર્યું. અફઝલખાને શિવની સાથે દોસ્તીનો ઢોંગ કરી, તેને જાળમાં ખેંચી કોઈ કરા-
મતથી તેને કેદ પકડવાનો અથવા મારી નાખવાનો મનોરથ ઘડ્યો.એ સંકલ્પથી તેણે પુના તરફ કૂચ
માંડી. માર્ગમાં તુળજાપુરમાં શિવની કુળદેવી ભવાની માતાની મૂર્તિ તેણે ભંગાવી અને તેને ઘંટીમાં

[illegible] તેના રજકણે રજકણ જૂદાં કરી નાખ્યાં. આવી રીતે મૂર્તિઓ [illegible] [illegible] આફ્ઝલખાન આગળ વધતો હતો તે જોઇ, શિવે તેનો સામનો કરવા [illegible] તેણે પ્રતાપગઢ આવી ત્યાં મુકામ નાખ્યો. અફ્ઝલ પણ માણિકેશ્વર, પંઢરપુર અને [illegible] હિંદુઓ ઉપર અત્યાચાર ગુજારતો પ્રતાપગઢ પહોંચ્યો. ત્યાં કિલ્લાની તળેટીમાં [illegible] નાખ્યા. શિવ અને અફ્ઝલ વચ્ચે સંદેશાઓ ચાલ્યા. રાજકારણના શેતરંજના [illegible] બન્નેએ એકબીજાને ફસાવવા ખૂબ જાળો પાથરી અને દૂતોદ્વારા [illegible] [illegible]-સીધા. શિવે જોયું કે, તેના જીવનમાં આ કટોકટીની ઘડી છે—એ [illegible] આવી સફળતા-નિષ્ફળતાના નક્કી થવાનાં છે. શિવે પોતાના મંત્રીઓની સાથે [illegible] [illegible] આશિષ લીધી, ભવાની માતાની સહાય માગી; અને આખરે [illegible] [illegible] નિશ્ચય કર્યો. ...આખરે, સંદેશાઓને અંતે અફ્ઝલ અને [illegible] [illegible]. શિવે અફ્ઝલના સંદેશવાહક પાસેથીજ જાણી લીધું કે, એ મુસલમાન [illegible] [illegible] માગે છે. એટલે શિવે પણ તેનાથી સવાયા ઉતરવાની તૈયારી કરી. [illegible] [illegible], પાછળથી રાજ્ય કેમ ચલાવવું અને સ્વરાજવિસ્તારનું [illegible] [illegible] તેના અમલદારોને ઝીણામાં ઝીણી સૂચનાઓ કરી; અને પછી અફ્ઝલને [illegible] [illegible]. શિવે, પોતે અફ્ઝલથી બહુ ડરે છે એવો દેખાવ કરી, [illegible] [illegible] આવવા વિનતિ કરી. શિવની એ વિનતિથી [illegible] [illegible]. શિવે પ્રતાપગઢના ઊંચામાં ઊંચા શિખર ઉપર અફ્ઝલનો [illegible] [illegible], ઉપરના સાદા પોશાકની નીચે શુદ્ધ બખ્તર પહેર્યું. [illegible] [illegible] માવળી સિપાઇઓને સંતાડ્યા અને પછી અફ્ઝલની [illegible] [illegible]......અફ્ઝલ, ગજરાજની માફક ઝુલતો ઝુલતો [illegible] [illegible] કમરે તલવાર લટકતી હતી. તેની પાસે તેના [illegible] [illegible] તાબેદારી સ્વીકારવા કોઇ બહારવટીઓ આવતો [illegible] [illegible] પ્રવેશ કર્યો. અફ્ઝલના સિંહાસનનાં પગથીઆં ચઢી, તેને [illegible] [illegible] અને શિવને ભેટવા બન્ને બાહુઓ પ્રસાર્યા. [illegible] [illegible] અફ્ઝલે શિવને ભીંસ દીધી, પડખેથી તલવાર [illegible] [illegible] શિવના માથા સાથે [illegible] તલવાર પાછી ફરી, ત્યાં તો [illegible] [illegible] આંતરડાં બહાર કાઢી નાખ્યાં. શિવ [illegible] [illegible]

[illegible]

ડે એવી ગોઠવણ કરી. લાગલાગટ ત્રણ વર્ષ સુધી લડાઈ ચાલી. શિવ કિલ્લાઓ ગુમાવતો અને
ાછા મેળવતો. સાહિસ્તખાન પોતાની ફતેહ જોઈ હરખાતો. તેણે ૧૬૬૦ ના મે માસથી, પુના
તી લઈ, પુનામાં નિવાસ કરેલો અને ત્યાંથી, ફરમાનો છોડી માણસોદ્વારા શિવની સાથે ઝપા-
પીઓ ખેલતો. ત્રણ વર્ષના ગાળામાં, શિવને થાકેલો જોઈ સાહિસ્તખાન પણ આરામ તરફ
ળ્યો. તેણે પુનામાં પોતાની બેગમો સાથે ખૂબ સુખચેનમાં રહેવા માંડયું. તેની એ ગાફેલિયતનો
શિવે બરાબર લાભ લીધો. શિવે એક ઘાટ ઘડ્યો—એ ઘાટના ઘડતરમાં રહેલી હોશિયારી માટે અને
તેના અમલમાં જોઈતી સાહસિકતા માટે ઇતિહાસમાં યાદગાર રહી જાય એવો હતો. શિવે એક રાતે
એકાએક એ મોગલ સરદારના મહેલમાં પહોંચી, તેના શયનગૃહમાં પ્રવેશી, તેના દેહરક્ષકો અને
દાસીઓનું કુંડાળું ભેદી, બેગમ સાથે પલંગમાં પોઢેલા સાહિસ્તખાનની છાતી ઉપર તલવાર ધરી
અને એક ઝટકાથી તેની જાંઘ વાઢી નાખી. શિવનો આ હલ્લો સફળ થતો જોઈ તેની સાથે
આવેલા તેના સુનંદા ચારસો સાથીઓએ મહેલમાં મુંગા મુંગા કતલ ચલાવી. પછી તો ખૂબ
કોલાહલ મચ્યો. મુસલમાન સિપાઈઓ જાગી ઉઠ્યા. સાહિસ્તની સહાયે દોડ્યા. રમખાણ મચ્યું.
સાહિસ્તનો પુત્ર મરાયો. બીજા મુસલમાન સરદારો કપાયા. દરમિયાન, મુસલમાન લશ્કરને તૈયાર
થયેલું જોઈ, અને પોતાની શોધ ચાલતી દેખી, શિવ અજબ કળાપૂર્વક લશ્કર વચ્ચે થઈને અદૃશ્ય
થઈ ગયો. આ હલ્લામાં શિવે ૭ સૈનિકો ગુમાવ્યા, ત્યારે મુસલમાનોનાં પક્ષે સાહિસ્તખાન ઘવાયો
અને તેનો પુત્ર, તેની બેગમો, તેનો મુખ્ય સરદાર અને તેના ૪૦ દેહરક્ષકો—એટલા મરાયા; ઉપ-
રાંત સાહિસ્તના બે બીજા પુત્રો અને આઠ સ્ત્રીઓ ઘાયલ બની. શિવની આ જીતનો દિવસ એ
૧૬૬૩ ના એપ્રીલની પાંચમી તારીખની રાત્રિ....પછી તો સાહિસ્તખાન, શોક અને શરમમાં માથું
નીચું નાખી, વધારે સલામતી અર્થે તરતજ ઔરંગાબાદ સિધાવ્યો; અને પાછળથી, તેની આ
નામોશીના વર્તમાન બાદશાહ ઔરંગઝેબને પહોંચતાં સાહિસ્તખાનને દક્ષિણમાંથી પાછો બોલાવી
લેવામાં આવ્યો....સાહિસ્તખાન ૧૬૬૪ ના જાન્યુઆરીમાં પાછો ફરતો હતો, ત્યાં તો શિવે ગુજ-
રાતમાં પહોંચી, સુરત ઉપર છાપો મારી, ફરીવાર મોગલોની આબરૂ પાડી. સુરતમાં, સુરતના સુબા
ઇનાયતખાને શિવનો જાન લેવા પ્રયાસ કરી જોયો; પણ શિવ તેને પણ પૂરો પડ્યો. પછી ૧૬૬૫
માં દક્ષિણની સુબાગીરી કરવા અને શિવ પાસે મોગલ શહેનશાહની આણ મનાવવા જયસિંહ
આવ્યો; ત્યાંસુધી શિવે મોગલોના ઉપર હલ્લાઓ કરી, મોગલોને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકરાવી મૂક્યા.
દક્ષિણમાં ઠેર ઠેર શિવરાજનો જય ગવાવા લાગ્યો. શિવને પોતાનું જીવનકાર્ય સિદ્ધ થતું જતું દેખાયું.

શિવ ઔરંગઝેબના કારાગારમાં

સાહિસ્તખાનના પરાજયથી અને પછી તો, સુરતનું સત્યાનાશ નીકળ્યાથી, ઔરંગઝેબના
રોષનો કોઈ પાર રહ્યો નહિ. તેણે એ 'લુંટારા' ને જબ્બે કરવા જયસિંહ અને મીરજા રાજાને
મોટા લશ્કર સાથે દક્ષિણમાં રવાના કર્યા. જયસિંહે અદ્ભુત કુશળતાથી યુદ્ધના વ્યૂહ રચ્યા અને
શિવને ખૂબ હંફાવ્યો; પણ જયસિંહની કુશળતા અને તેની સમૃદ્ધ સૈન્યસામગ્રી પાસે શિવની કારી-
ગરી ન ફાવી. આખરે શિવને, સમય વર્તી, જયસિંહ સાથે પુરંદર મુકામે સુલેહ કરવી પડી. એ
સુલેહ-ખતને આધારે શિવને તેના ૨૩ કિલ્લાઓ મોગલ શહેનશાહને આપવા પડ્યા અને શહેન-
શાહની નોકરી સ્વીકારવાની કબુલાત આપવી પડી. પછી તો શિવે મોગલોને વિજાપુર
સાથેની લડાઈઓમાં પણ સહાય આપવા માંડી; પણ જયસિંહને એમ લાગ્યું કે, શિવ
રખને મોગલસૈન્યોને ઉંધે માર્ગે દોરશે, એટલે તેણે શિવને બાદશાહ ઔરંગઝેબને મળવા
આગ્રા મોકલવાની યોજના ઘડી કાઢી. શિવ ઔરંગઝેબ પાસે જવાને બિલકુલ ખુશી નહોતો;
પણ જયસિંહના ખૂબ આગ્રહને તે ન નકારી શક્યો. શિવને મુસલમાન શહેનશાહ પાસે માથું
નમાવવું બિલકુલ પસંદ નહોતું; પણ આખરે જયસિંહે ખુદ ઔરંગઝેબના આગ્રહના ખરીતાઓ
બતાવવાથી, શિવ ૧૬૬૬ ના માર્ચ માસમાં, પોતાના વડા પુત્ર સંભાજી, સાત મુખ્ય સરદારો
અને ૪૦૦૦ સૈનિકો લઈ, આગ્રા જવા ઉપડ્યો. મેની ૯ મી તારીખે તે આગ્રા પહોંચ્યો. શિવને
આગ્રામાં પ્રવેશ કરતો જોવા—દક્ષિણના એ નરવ્યાઘ્રને નીરખવા ઔરંગઝેબના જનાનખાનાની
બેગમો અને શાહજાદીઓ, આકાશ-સ્પર્શતી મહેલાતોની અટારીઓમાં ગોઠવાઈ ગઈ હતી. રસ્તા
ઉપર માણસો ટોળે મળ્યાં હતાં. એ સત્કાર સ્વીકારતો શિવ પોતાને ઉતારે પહોંચ્યો. ૧૨ મીનો

દિવસ ઔરંગઝેબની મુલાકાતનો નક્કી થયો. નિયત સમયે ઔરંગઝેબના દરબારમાં શિવે
કર્યો. સિંહાસન પાસે જઇ મસ્તક નમાવ્યું અને નજરાણું ધર્યું. ઔરંગઝેબે શિવની
બાદશાહી ગૌરવપૂર્વક સ્વીકારી અને ઇશારતથી શિવને સાધારણ દરજ્જાના સરદારો સાથે
રહેવાની આજ્ઞા કરી. શિવે એ જોયું. દક્ષિણના નરશાર્દૂલની આંખો ફાટી ગઇ. ઔરં
તેને પોતાના મિજબાનતરીકે નિમંત્રી, આવી રીતે અપમાને, એ તેનાથી સહાયું નહિ.
છલંગ મારી, કમરેથી તલવાર ખેંચી. દરબારમાં ગભરામણ થઇ પડી. ઔરંગઝેબના
હોંશિયારીપૂર્વક શિવને બાંધી તેને ઉતારે લઇ ગયા. પાછળથી શિવે જાણ્યું કે, તે ઔરંગ
કારાગારમાં છે.

શિવાજી કારાગાર તોડે છે.*

ઔરંગઝેબે પોતાને આપેલા આવા જાહેર અપમાનથી જીંદગીમાં કદી ન અનુભવેલી
નાનપ અને શરમ અનુભવતો, રોમરોમ ક્રોધથી સળગતો અને ઔરંગઝેબનું કારાગાર
ફરીવાર પોતાના પહાડી નિવાસમાં પહોંચી,ફરીથી પણ મુગલાઇ સામે બમણા જોરથી
ખણાવવા દાંત કચકચાવતો શિવ, આ દરબારના પ્રસંગ પછી, કેટલાય દિવસસુધી ઉંડા
માં ડૂબી ગયો. દિવસ અને રાત તેના મગજમાં એક ઘાટ ઘડાયા કરતો–પાંચ હજાર
સિપાઇઓના સખ્ત પહેરા વચ્ચે થઇને નાસી છુટવાનો અને રાજકારણની શેતરંજમાં ઔરં
કરતાં અનેકગણા કુશળ ખેલાડીતરીકે તેના મદનું મર્દન કરવાનો શિવે આખરે ઘાટ
શિવે પ્રથમ ઔરંગઝેબ સાથે સંદેશાઓ ચલાવ્યા. ગોવળકોંડા અને બિજાપુર મોગલાઇમાં
દેવાની લાલચ આપી. ઔરંગઝેબે એ 'મહેર' માટે શિવનો 'અહેશાન' માન્યો. શિવ
કે, ઔરંગઝેબ કોઇ પણ હિસાબે તેને કારાગારમાંથી મુક્ત કરવા માગતો નથી, પણ
નિરાશ બને એવો કાપુરુષ નહોતો. તેણે શેતરંજ ફરીવાર રમવા માંડી, નવો પાસો નાખ્યો
ચાલ ચાલી. તેણે પ્રથમ પોતાની સાથેનું મરાઠાદળ પાછું મહારાષ્ટ્ર મોકલી દીધું
ત્રણેક સાથીઓ સાથે એકલો રહ્યો. એથી એક તરફથી ઔરંગઝેબને શાન્તિ થઇ કે,
ચાર મરાઠાઓનીજ સંભાળ રાખવી રહી; અને બીજી તરફથી શિવને પણ ચાર
છુટકારો મેળવવા પૂરતીજ ચિંતા રહી. પછી શિવે પોતાને આગ્રાનાં હવાપાણી માફક
આવતાં અને પોતે બિમાર છે એવો દેખાવ કરવા માંડયો. શિવની બિમારી વધતી
શિવે દેવદેવીઓની પૂજા કરાવવા માંડી અને બ્રાહ્મણોને પુષ્કળ દાન દેવા માંડયાં.
જાણે પોતાનો અંતકાળ આવી પહોંચ્યો હોય, તેમ મોગલ સરદારોને અને બ્રાહ્મ
હિતોને હમેશ મીઠાઇના ટોપલાના ટોપલા મોકલવા માંડયા. શિવને ઉતારેથી સવાર
સાંજ, વળીની વચ્ચે લટકાવેલા મિઠાઇના ટોપલાઓને કાંધે ઉંચકી જનારી મજુર
ઓની હારની હાર ચાલવા માંડી. પ્રથમ તો દરવાજે બધા ટોપલાઓ ચોકીદારો
ધીમે ધીમે તપાસ મોળી પડી અને શિવની માંદગી વધતી જતી હોવાની વાત
માંડી. ૧૯ મી ઓગસ્ટના મધ્યાહ્ને શિવના એક અનુચરે દરવાજે જઇ પહેરગીરોને
ચાડયો કે, શિવ ખૂબજ બિમાર છે, પથારીવશ છે; માટે તેને મળવા કરવા કોઇ
એવો બંદોબસ્ત રાખજો. શિવની સાથે ચહેરાનું ખૂબજ મળતાપણું ધરાવતો શિવનો
ભાઇ હીરાજી ફર્જંદ શિવને બદલે શિવની પથારીમાં સૂતો; અને શિવે એ અવસરનો
પહેરગીરોને બરાબર થાપ દીધી. તે અને સંભાજી એજ સાંજે, મિઠાઇના સંખ્યાબંધ
ઓમાંથી બેમાં બેસી, આગ્રાના કિલ્લાની બહાર સલામત નીકળી ગયા. ઔરંગઝેબના
રથોને ધૂળ મેળવી, ઔરંગઝેબનું અભેદ્ય કારાગાર તોડી, શિવ નાસી છુટયો. પછી
ગયેલા શિવ-શાર્દૂલના દેહ ઉપર ફરીવાર ફાંસલા નાખવા પ્રપંચકુશળ ઔરંગઝેબે
દોડાવ્યા, ખુબ ફાંફાં માર્યાં; પણ શિવ તો હિંદુસંન્યાસીના વેશે, મથુરા અને બીજાં
ની યાત્રા કરતો કરતો, કશીજ આંચવિના, રાયગઢ પહોંચી ગયો; અને એવાજ
વેશમાં માતા જીજાબાઇનાં ચરણમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યાં. અદ્ભુત
અંકિત એ શિવ-પલાયનના પ્રસંગની સ્મૃતિઓ આજે પણ મરાઠાઓને હર્ષ-રોમાંચ

*અહીંથી આ લેખ પૂરો થતાં સુધીનું લખાણ 'સૌરાષ્ટ્ર' નાં તા. ૭-૫-૧૯૨૭નાં

[illegible]

[illegible] શિવને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]પુર ઉપરનો હલ્લો [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ઔરંગઝેબના [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] તેમાં [illegible] [illegible] [illegible]
ને પોતાની [illegible] [illegible] [illegible]
દેખાયા. જયસિંહે શિવને [illegible] [illegible] [illegible]
; પણ શિવનું [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] હતું; એટલે શિવ સેના આ હિંદુ [illegible] [illegible]
તો ઔરંગઝેબે જયસિંહથી [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] અને [illegible] [illegible] જયસિંહ ૧૬૬૭
એની આખરમાં ઘર [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]પુર પાસે, ૨ જી જુલાઈએ દિવસે મરણ પામ્યો. જયસિંહની [illegible] [illegible]
: શિવ જેવા [illegible] [illegible] એટલે શિવ [illegible] [illegible] શિવે પ્રથમ
[illegible] આખું રાજતંત્ર સુવ્યવસ્થિત કર્યું, જૂના [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] મુલકમાંથી જેટલો પડાવી શકાય તેટલો [illegible] પોતાનામાં [illegible] અને [illegible]
[illegible] જેટલું વધારી શકાય તેટલું વધારી, મુલકમાંથી જેટલી [illegible] [illegible]
[illegible] કરી, શિવે ૧૬૬૯ના ડિસેમ્બર માસની ૧૧ મી તારીખે [illegible] [illegible]
[illegible] વગાડ્યું. શિવનાં લશ્કરોએ મોગલ મુલકમાં [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] આપેલા કિલ્લાઓ એક પછી એક પાછા [illegible] [illegible] પ્રતિદિન [illegible]
[illegible] અને ગામો શિવના હાથમાં જવાના [illegible] વર્તમાન ઔરંગઝેબને પરેશાન કરવા માંડ્યા.
[illegible] નવી વિજયપરંપરાએ ઔરંગઝેબને અજાયબી પમાડી. આમ ૧૬૭૨ની આખર સુધી
[illegible] ચોમેર હુમલાઓ અને છાપાઓ કરી, દક્ષિણમાં તો મોગલસત્તાને સાવ નામનીજ બનાવી
[illegible] અને બીજાં બધાં મુસલમાન રાજ્યોને એકદમ નબળાં કરી નાખ્યાં.

શિવ 'છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ' બને છે.

શિવના 'સ્વરાજ્ય' ના સીમાડા હવે તો ઠેઠ કર્ણાટક અને કાનરા સુધી પ્રસરવા લાગ્યા. [illegible]ના નામનો પ્રભાવ ઉત્તરહિંદમાં પણ પડવા લાગ્યો. શિવની 'હિંદુ મહારાજ્ય' સ્થાપવાની [illegible] ફળતી લાગી. શિવે કલ્પેલા 'મહારાજ્ય' ના પાયા સુદૃઢ નખાઇ ગયા. શિવે પછી [illegible] જીત્યો અને અઢળક દ્રવ્ય એકઠું કર્યું. મોગલ શહેનશાહના સૈન્યની સાથે પણ સરસાઈથી [illegible]તરો ભટકાવી શકે એવું તેણે સરકર જમાવ્યું અને ભગવો ઝંડો ફરકાવતી યુદ્ધનૌકાઓનું [illegible] નૌકાસૈન્ય પણ તેણે તૈયાર કર્યું; છતાં ઔરંગઝેબ તેને પોતાની રૈયત ગણવાની-પોતાનો [illegible] જાગીરદાર માનવાની ધૃષ્ટતા કરતો અને વિજાપુરના આદિલશાહ તેને બહુ તો પોતાના [illegible]ડિયા જાગીરદારનો બળવાખોર પુત્ર ગણવાનું માન આપતા. શિવને એ બહુ સાલતું. મુલક, [illegible]મર્થ્ય અને સત્તાની દૃષ્ટિએ તે મોગલનો સમોવડીઓ હતો. દક્ષિણમાં તો તેનું સ્થાન મહા-[illegible]નું-છત્રપતિનું હતું. શિવને હવે પોતાના છત્રપતિપદની ઘોષણા કરવાની તાલાવેલી લાગી. [illegible]વે, 'હિંદવી સ્વરાજ્ય'ના સ્થાપકને શોભે એવો અભિષેક-ઉત્સવ ઉજવવાની તૈયારીઓ થાઈ. ૧૬૭૪ ના પ્રારંભમાં ઉત્સવ મંડાયો. સમસ્ત ભારતવર્ષમાંથી ૧૧૦૦૦ જેટલા બ્રાહ્મણોએ સહ-[illegible]દુંબ આવી વેદોના ઋચાઓની અને શાસ્ત્રોનાં સૂક્તોની ગગન ગજવતી ઘોષણાઓથી રાયગઢના [illegible]ડાને ચાર માસ સુધી ડોલાવી મૂક્યો. શિવે, કર્ણદેવની ઉદારતાપૂર્વક બ્રાહ્મણોને દાન દેવા [illegible]ડયાં. તેણે સોનાથી અને બીજી સાત ધાતુઓથી પોતાનો તોલ કરાવ્યો; અને એ ધાતુઓ [illegible]અને બીજા દશ લાખ રૂપિયા બ્રાહ્મણોને વહેંચી દીધા. આખરે અભિષેક-ઉત્સવની પૂર્ણાહુતિનો [illegible]દિવસ આવી પહોંચ્યો. ૧૬૬૪ ની ૫ મી જુનના દિવસે શિવાજી મહારાજના અભિષેકની છેલ્લી [illegible]ક્રિયાઓ થઈ અને તેમણે છત્રપતિતરીકે રાયગઢના રાજભુવનમાં પ્રથમ કચેરી ભરી.

અભિષેક-ઉત્સવની પૂર્ણાહુતિ-જીજાબાઇનો સ્વર્ગવાસ

શિવાજી મહારાજના રાજ્યાભિષેકનો પાંચમી જુનનો છેલ્લો દિવસ ખૂબ ધામધુમથી ઉજવાયો. શિવાજી મહારાજના ઇતિહાસકારોએ એ દિવસના સમારંભનું જે વર્ણન કર્યું છે, તે જોતાં એમજ લાગે છે કે, એવો લહાવો બીજા થોડાજ હિંદુ છત્રપતિઓએ લીધો હશે. તે દિવસે બહુજ વહેલા ઉઠી, સૂર્યોદય થતાં પહેલાં, શિવાજી મહારાજે પવિત્ર ગંગાજળથી સ્નાન કર્યું અને સ્નાન કરાવનાર બ્રાહ્મણોને અર્ધો લાખ નિષ્કોનું દાન દીધું. શિવાજી મહારાજ બત્રીસ મણ સોનાના સુવર્ણસિંહાસન ઉપર ગાજતેવાજતે વિરાજ્યા, ભવાની તલવાર અને ધનુષ્યબાણ વગેરે વિજયનાં આયુધોની પૂજા કરી. પછી, ઉપર ગુલાબી મખમલથી છવાયેલા અને નીચે વ્યાઘ્રચર્મથી આચ્છાદિત થયેલા એ છત્રપતિના સિંહાસન ઉપર, શિવાજીની ડાબી બાજુએ મહારાણી સોયરાબાઇએ પતિની સહધર્મચારિણીતરીકે આસન લીધું અને જમણા હાથે ઉપર જરા આગળ પાટવીકુમાર સંભાજી બેઠા. બન્ને બાજુએ અષ્ટપ્રધાનો ચાર ચારની હારમાં બે હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા. તેમની પાછળ શિવાજીના સરદારો, સામંતો, સૈનિકો વગેરે ગોઠવાયા. શિવાજી ઉપર સંમિલિત જનોએ રત્નજડિત સુવર્ણનાં કમલપુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. આખો ખંડ શિવરાજ મહારાજની જયથી ગાજી રહ્યો. એજ સમયે, શિવાજી મહારાજના દરેકે દરેક કિલ્લામાંથી તોપોના ભડાકા થયા. પછી પ્રધાનમંડળી શિવાજીના ચરણ પાસે આવી ઉભી રહી. તેમને શિવાજીએ દ્રવ્ય, અશ્વો, હસ્તિઓ, રત્નો અને શસ્ત્રોની બક્ષીસ આપી. તેમને તેમના અધિકાર અને હોદ્દાને શોભતી સંસ્કૃત પદવીઓ અપાઇ. તે દિવસથી શિવાજી મહારાજનાં પ્રધાનો અને અધિકારીઓનાં નામ સંસ્કૃતમાં યોજાયાં. ફારસી ભાષાને તિલાંજલિ અપાઇ. અભિષેક-સમારંભ પૂરો થયો.

શિવાજી મહારાજના ઇતિહાસકારો કહે છે કે, આ મહોત્સવમાં શિવાજીને એક કરોડ અને બેતાળીસ લાખ હોન(એટલે લગભગ સાત કરોડ રૂપિયા)નું ખર્ચ થયું. આમ મહોત્સવ પૂરો થયો અને શિવાજી મહારાજે જગત પાસે પોતાનો છત્રપતિતરીકે સ્વીકાર કરાવ્યો. ત્યારપછી આઠમેજ દિવસે માતા જીજાબાઇએ, પુત્રને 'હિંદવી સ્વરાજ્ય'ની સ્થાપના કરતો અને 'હિંદુ છત્રપતિ'નું બિરૂદ ધારતો, એંશી વર્ષનાં વૃદ્ધ નયનોએ નિરખતાં નિરખતાં અને સંપૂર્ણ આત્મ-સંતોષ અનુભવતાં અનુભવતાં સ્વર્ગનો કેડો લીધો. પોતાના પતિ શાહજીની અવગણના પામેલાં અને પુત્રના પ્રેમ ઉપરજ આવરદા ટકાવી રહેલાં જીજાબાઇએ, પુત્રને ગૌબ્રાહ્મણપ્રતિપાલ મહારાજા બનતો જોઇ અને માનવમહત્તાના ઉંચામાં ઉંચા શિખર ઉપર શોભતો જોઇ, છેલ્લી વાર આંખ મીંચાતી વખતે પરમ સુખ અનુભવ્યું.

શિવાજી મહારાજનો સ્વરાજ્ય-વિસ્તાર

રાજ્યાભિષેક પછીની વિજયાદશમીએ વિજયદાયી શસ્ત્રોની પૂજા કરીને શિવાજી મહારાજ ફરીવાર સ્વરાજ્ય-વિસ્તાર-અર્થે નીકળી પડયા. કર્ણાટક ઉપર ચડાઇ કરી. એ સફળ ચડાઈથી શિવાજીમહારાજના ભંડારમાં વાર્ષિક એક કરોડ રૂપિયા આવતા થયા અને તેમના 'સ્વરાજ્ય'માં સો નવા કિલ્લાઓ ઉમેરાયા. ત્યારપછી પણ તેમની ચડાઇઓ ચાલુજ રહી અને ૧૬૮૦નું વર્ષ ઉગતાં સુધીમાં તો-મહારાજને માટે એ કાળ વર્ષનો ઉદય થતાં સુધીમાં તો-તેમણે તેમના સ્વ-રાજ્યના સીમાડાઓ ક્યાંય સુધી વિસ્તારી દીધા. મૃત્યુકાળે શિવાજી મહારાજની સમગ્ર ભારત-હિંદુસમ્રાટ બનવાની ઇચ્છા તો અણપૂરાયેલીજ રહી; પણ તેમને એક મહારા[illegible] બનાવવા પૂરતો તો તેમનો રાજ્યવિસ્તાર થઇજ ચૂકયો હતો. શિવાજીના [illegible] સીમાડો ઠેઠ ગુજરાતમાં સુરતજીલ્લાના ધરમપુર સંસ્થાન સુધી [illegible] તો હતો. [illegible] ઠેઠ કારવાર અને ગોદાવરીના તીરસુધી વિસ્તરતો હતો. પૂર્વની [illegible] અને [illegible] સતારા અને કોલ્હાપુરના જીલ્લાઓને પાસમાં લેતી ઠેઠ [illegible] તી હતી. [illegible] કાનડી ભાષા બોલતો પશ્ચિમકર્ણાટકનો પ્રદેશ-ઠેઠ બેલગામથી [illegible] સ [illegible] જીલ્લા સામેના તુંગભદ્રાના તીરસુધી પ્રસરતો એ પ્રદેશ-પણ [illegible] રાજ્યના ભાગ બની ગયો હતો. શિવાજી મહારાજનું એ મહારાજ્ય પાદશાહી [illegible]

દીપક બુઝાયો

ભારતવર્ષમાં ૧૬૮૦ નું ઇસ્વી વર્ષ મંડાયું. શિવાજી [illegible] નવું [illegible]

વર્ષ. એ વર્ષનો પ્રારંભ થતાંજ શિવાજી મહારાજના જીવન-દીપકની જ્યોત ઝાંખી પડવા માંડી. શિવાજી મહારાજના વજ્રદેહને તેમના મહારાજ્યના ભાવી સંબંધની ચિંતાઓના સતત હલ્લાએ ખળભળાવવા માંડ્યો. શિવાજી મહારાજની સોના જેવી કાયાને જ્વરાવસ્થાએ અને રોગે વિદારવા માંડી. એ માસમાં મહારાજનો દેહ, સૌમ્ય, ગૌરવભર્યો ચહેરો સાવ બદલાઇ ગયો. મોં ઉપર કરુણાપ્રેરક દુઃખની છાયા પ્રસરી રહી અને માર્ચ મહિનો બેસતાં તો મહારાજ અત્યંત દુર્બળ બની ગયા, માર્ચની ચોવીસમી તારીખથી પથારીવશ થયા. પ્રધાનોએ જોયું કે, મહારાજનો અંતકાળ આવી પહોંચ્યો છે. મહારાજ પોતે પામી ગયા કે, દીપકમાં દિવેલ ખૂટ્યું છે, ઓલવાઇ જવાની ઘડી આવી પહોંચી છે. મહારાજે માંદા માંદા પણ, છેલ્લા બાર દિવસ સુધી, સૌને એક પછી એક પાસે બોલાવી જૂદી જૂદી ભલામણો કરવા માંડી. મહારાજે તેમના પ્રધાનોને અને પરિવારને, તેમના સરદારોને અને સૈનિકોને, તેમના ઉમરાવોને અને આશ્રિતોને-સૌને પાસે બોલાવી બોધ દીધો કે, 'આ દેહ નાશવંત છે; એ શિવાજી સમજતો હતો. એટલે એણે કદિયે નહોતું માન્યું કે આ રાજ્ય અને આ રાજભંડાર શિવાજીના છે. શિવાજી માનતો કે એ બધું ધર્મનું-પ્રજાનું છે. શિવાજી તો માત્ર તેનો સેવક છે, એટલે શિવાજીનો દેહ પડે તેની સાથે આ રાજ્ય ન પડવું ઘટે, તેની સાથે આપણા ભગવા ઝુંડાનું નૂર ન હણાવું ઘટે. એ રાજ્ય અને ઝુંડો તો અવિચળ તપતાં જોઇએ. હવે એ કર્તવ્ય તમને સૌને ભળે છે.' એવી મતલબનો કર્તવ્યબોધ કરી, હિંદવી મહારાજ્યના સ્થાપકે પોતાનું છેલ્લું કર્તવ્ય બજાવી લીધાનો સંતોષ લીધો. એ બોધ સાંભળનાર સમુદાયમાં જાણે નવી જીવનદીક્ષા લીધાનો ઉત્સાહ વ્યાપી રહ્યો. આખરે એ ઘડી આવી પહોંચી. વર્ષ ૧૬૮૦ના એપ્રીલ માસની પાંચમી તારીખના મધ્યાહ્નની એ ઘડી. એ ઘડીએ મહારાજનો આત્મા જાણે સમાધિસ્થ થયો—અને સમાધિ થોડીવારમાં મૃત્યુમાં પલટાઈ ગઇ. મહારાજનું આત્મતત્ત્વ પરમાત્મતત્ત્વમાં લય પામી ગયું. હિંદુપતનો તારણહાર હિંદુઓ વચ્ચેથી ઉપડી અગોચર ધામને પંથે પડ્યો. શિવાજી મહારાજ, હાથે સ્પર્શી શકાય, આંખોએ નિહાળી શકાય એવી પાર્થિવ મૂર્તિ મટીને ઇતિહાસની વિભૂતિ બની ગયા.

છત્રપતિ શિવાજી

('હિંદુપંચ' ના તા. ૭-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

આજ સે તીન સૌ વર્ષ પહલે છત્રપતિ મહારાજ શિવાજી હિંદુસ્તાન કી ધરતી પવિત્ર કરને કે લિયે ભૂમંડલપર અવતીર્ણ હુએ થે. ઉસ સમય ઔરંગઝેબ અપને પિતા કે આંસુઓં ઔર ભાઈ-ભતીજોં કે ખૂન સે સિંચે હુએ સિંહાસનપર બૈઠકર મહામહિમ સમ્રાટ અકબર કી ઉદાર નીતિ કી હત્યા કર ભારત કે એક છોર સે દૂસરે છોરતક અપની સંકીર્ણ નીતિ કા પ્રસાર કર રહા થા, સર્વત્ર હિંદુઓંપર અત્યાચાર ઔર મંદિર-મૂર્તિયોં કે ધ્વંસ કી લીલા જારી થી; ઉસી સમય શિવાજી જૈસે એક મહાન પુરુષને હિંદુ-જાતિ મેં જન્મ-ગ્રહણ કર ઇસ અબાધ ગતિ સે ચલનેવાલે અત્યાચાર કે સોતે કી રાહ મેં વહ કઠિન શિલા રખ દી, જો ફિર હટાયે ન હટી ઔર અંત મેં મુસલમાની સલ્તનત કી જડ ઐસી હિલી,કી ઉસકા નાશ અવશ્યમ્ભાવી હો ગયા.શિવાજીને હિંદુઓં કે લિયે મુક્તિ કા દ્વાર ખોલ દિયા ઔર યદિ વે સ્વયં મહાન પતિત ન હોતે,તો ભારત મેં કભી કી હિંદુ-સામ્રાજ્ય કી પુનઃ સ્થાપના હો ગયી હોતી. હમ હિંદુ હૈં, હમેં અપની કમજોરી ઔરોં કી અપેક્ષા અધિક માલૂમ હૈ. યહ તો કહો, કિ કભી-કભી હમ મેં પ્રતાપ,શિવા, ગુરુગોવિંદ, તિલક, ગાંધી ઔર શ્રદ્ધાનંદ પૈદા હો જાતે હૈં, નહીં તો હમારી આત્માએં ઇતની પતિત હો ગયી હૈં, કિ હમ અપને ઘર કા સત્યાનાશ આપ અપને હાથોં સે કરને મેં જીતને બહાદુર હૈં, વૈસી બહાદુરી શાયદ હી સંસાર કી કોઇ જાતિ દિખલા સકતી હો. ઇસલિયે શિવાજી કા સ્થાપિત હિંદુ-રાજ્ય ટિકાઉ નહીં હો સકા ઔર હિંદૂ ભી કભી સિર નહીં ઉઠા સકે ઇસકી આશા ગોદાવરી કે ગર્ભ મેં લીન હો ગયી.

આજ સે કુછ દિન પહલે શિવાજી કા નામ લેના રાજવિદ્રોહિયોં મેં નામ લિખાના સમઝા જાતા થા.બડે-બડે ઇતિહાસિકોં ને કાગજોં કે બંડલ ઔર સ્યાહિયોં કા સમુદ્ર ખર્ચ કર કે લિખ

મારા, કિ શિવાજી ડાકૂ થા, લુટેરા થા, ફિર હિંદુસ્તાન કે ભલે આદમી ઇસ ડાકૂ કા ક્યોં નામ લે? પરંતુ સમય બદલા ઔર શિવાજી કે નામ પર લગાયી હુઇ કલંક-કાલિમા પ્રમાણિક ઇતિહાસ આધારપર ધો ડાલી ગયી. સરકાર ને ભી શિવાજી કે સ્તાવકોંપર કડી નિગાહ રખની બંદ કી ઔર જો શિવાજી-ઉત્સવ કિસી દિન અધિકારિયોં કી દૃષ્ટિ મેં ભય કી ચીજ થા વહ અબ અત્યંત ઉચિત ઉત્સાહ કે સાથ મનાયા જાતા હૈ. સચ પૂછિયે તો ઉસ દિન હમારે આનંદ કી સીમા રહી, જીસ દિન હમારે સમ્રાટ કે જ્યેષ્ઠ કુમાર પ્રિન્સ-આફ વેલ્સ ને પૂને મેં બડે આદર કે સાથ શિવાજી કી મૂર્તિ કી પ્રતિષ્ઠા કી.

હાલ મેં શિવાજી કી ૩૦૦ વીં વર્ષગાંઠ મહારાષ્ટ્ર મેં સર્વત્ર ઔર ભારત કે અન્ય પ્રાંતો ભી થોડી-બહુત હર જગહ મનાયી ગયી હૈ. ઇસ સે માલૂમ હોતા હૈ, કિ ભારતવર્ષ કે લોગોં અબ અપની યહ ભૂલ ભલી ભાંતિ સમઝ લી હૈ, કિ શિવાજી ડાકૂ નહીં થે. વે જાન ગયે હૈં કિ વે ધર્માત્મા, હિંદુ-ધર્મ-રક્ષક ઔર ગો-બ્રાહ્મણ-પ્રતિપાલક થે. ઐસે મહાવીર કી જન્મતિથિ કો ખૂબ ધૂમધામ સે મનાને કા સમારંભ સ્વર્ગીય લોકમાન્ય તિલક ને કિયા થા ઔર મહારાષ્ટ્ર મેં નવી જાગૃતિ ઉત્પન્ન કર દી થી. ઉનકે હી ઉદ્યોગ સે શિવાજી કે સંબંધ મેં લોગોં મેં ફૈલા હુઆ ભ્રમ બહુત કુછ દૂર હુઆ ઔર આજ હમ ઉન્હેં સચમુચ ધર્માવતાર કે રૂપ મેં પૂજતે હૈં.

પરંતુ અભીતક શિવાજી-ઉત્સવ બહુત કુછ મહારાષ્ટ્ર કી સીમાતક હી આબદ્ધ હૈ. વાસ્તવ મેં શિવાજી કે પ્રતાપ સે સારે ભારત કે હિંદુઓં કી ભલાઇ હુઇ થી. ઇસલિયે હમ કો ઉચિત હૈ, કિ પ્રતિવર્ષ ઉનકી વર્ષ-ગાંઠ સર્વત્ર ખૂબ ધૂમધામ સે મનાયેં, જીસ સે હમારે સોગે હુએ પ્રાણોં મેં સ્વદેશ, સ્વધર્મ, ઇશ્વર, દેવી ઔર દેવતાઓં કે પ્રતિ ભક્તિ ઉત્પન્ન હો ઔર કિસી દિન હમ અપની પતિત અવસ્થા સે નિકલકર સુખ-સૌભાગ્ય કે પ્રખર સૂર્યલોક મેં આકર પ્રકાશ ઔર ગરમી કા આનંદ લે સકેં.

શિવાજી હિંદુ-ધર્મ કે રક્ષક થે. ઉસકી રક્ષા ઉન્હોંને સબ પ્રકાર સે કી; પરંતુ વહ કાર્ય કરતે સમય ઉન્હોં ને કભી કહીં મુસલમાનોં કે ધર્મ-સ્થાનોંપર આક્રમણ નહીં કિયા. કભી અનાથ સ્ત્રીયોં ઔર બચ્ચોંપર હાથ નહીં ઉઠાયા. મુસલમાન ઇતિહાસ-લેખકોં ને ભી ઉનકે ઇસ ભાવ પ્રશંસા કી હૈ. હમેં ચાહિયે, કિ અપને ધર્મ કી રક્ષા કરતે હુએ હમ કભી કિસી કે ધાર્મિક ભાવપર આઘાત ન કરેં. ધાર્મિક સહિષ્ણુતા હિંદુ-જાતિ કા સદૈવ ગુણ રહી હૈ. આજ દેશ કે દુર્ભાગ્ય સે હિંદુ ઔર મુસલમાનોં મેં ભયાનક સંઘર્ષ મચા હુઆ હૈ, ઇસ સમય દોનોં દાસતા મેં દિન બીતા રહે હૈં, તો ભી એક સમઝતા હૈ, કિ દૂસરા ઉસકે ધર્મ કા સફાયા કરને કો તૈયાર હૈ; પરંતુ ધર્મ ઐસી વસ્તુ નહીં, જીસકા કોઇ મનુષ્ય સફાયા કર સકે. યહી ભ્રમ સંસાર કે યુદ્ધ-વિગ્રહોં કા કારણ અતીત કાલ મેં ભી રહા હૈ ઔર આજ ભી બન રહા હૈ; પરંતુ ન તો ઇન ધાર્મિક ઝગડોં ને-વ્યર્થ વિતંડાવાદ ને-પહલે હી કભી કિસી કો લાભ પહુંચાયા હૈ, ન અભી પહુંચા સકતા હૈ. ખાસકર ધર્મ કી આડ મેં સ્વાર્થસાધન કા પ્રયાસ કરના અતિશય અનુચિત હૈ. હમારે બંગાલ કે ભૂતપૂર્વ ગવર્નર લાર્ડ લિટન ને જાતે-જાતે હી કહા હૈ, કિ આજકલ કે યે ઝગડે ધાર્મિક નહીં, રાજનીતિક હૈ. બાત એક બાર સબ કે વિચાર કરને કી હૈ.

અસ્તુ; યહ વિષય અપ્રાસંગિક હોને કે કારણ યહીં છોડકર હમ પુનઃ હિંદુજાતિ સે પ્રાર્થના કરના ચાહતે હૈં, કી વહ શિવાજી કે જન્મદિવસ કી જયંતિ પ્રતિવર્ષ પૂર્ણ ઉત્સાહ કે સાથ મનાયા કરે, તો ઉસકા બહુત કુછ કલ્યાણ હોગા. હમારી યહ રામનવમી ક્યા હૈ? હમારી જાતિ કે એક સર્વશ્રેષ્ઠ વીર, રામચંદ્ર કે, જીનકો હમ ઇશ્વર કા અવતાર માનતે હૈં, ઉસકી જન્મ-દિવસ કી સ્મૃતિ હી તો હૈ? ઇસ દિન ઉનકે નામપર વ્રતોપવાસ, પૂજન-ભજન આદિ કર કે હમ ઉનકે ગુણોં કો અપને આચરણ મેં લે આને કા પ્રયાસ નહીં કરતે, યહ હમારી મરી હુઈ આત્મા કા અપરાધ હૈ, નહીં તો ઇસ પર્વ કા પ્રધાન ઉદ્દેશ્ય તો યહી થા. ઉસી પ્રકાર હમેં છત્રપતિ શિવાજી કે જન્મ-દિવસ કી સ્મૃતિ મનાને કા ભી પૂરી લગન કે સાથ ઉદ્યોગ કરના ચાહિયે.

દુનિયા કે રંગ-ઢંગ

(લેખકઃ-સંસારજ્વાલા-દગ્ધ દાસ—'હિંદૂપંચ' તા. ૭-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

અંગ્રેજ ઔર હિંદુસ્તાની

વહ મૂર્ખ હૈ, જો સોચતા હૈ,—

(૧) કિ અંગ્રેજ અપના ઇતની મિહનત મશક્કત મેં ખડા હૂઆ રાજ્ય ચૌપટ કરને કે લીયે હિંદુસ્તાનિયોં કે હાથ મેં દે દેંગે.

(૨) કિ અંગ્રેજોં કે ચલે જાનેપર યહ દેશ એક દિન કે લીયે ભી કિસી કે રહને લાયક રહ જાયેગા.

(૩) કિ જબતક દિન નૌકરી કા ભિક્ષાપાત્ર લિયે હિંદુસ્તાની અંગ્રેજોં કે દરવાજે કી ખાક છાનતે ઔર લંબી સલામી દાગતે રહેંગે, તબતક અંગ્રેજોં કે મન મેં ઉનકે પ્રતિ કોઇ સમ્માન કા ભાવ ઉત્પન્ન હોગા.

(૪) કિ અંગ્રેજોં કા પ્રિય-પાત્ર હોને કે લિયે સ્વજાતિ કી ચુગલી ખાના જરૂરી હૈ.

(૫) કિ અંગ્રેજ દેહ, મન યા ચરિત્ર કે બલકી શ્રદ્ધા નહીં કરતે.

(૬) કિ હિંદુ-મુસલમાન યા બ્રાહ્મણ-અબ્રાહ્મણ કી રૂખી છોકરોં કી સી લડાઈ દેખ હંસતે-હંસતે અંગ્રેજોં કે પેટ મેં બલ નહીં પડ જાતે ઔર ઉનકે હાથ કા ચુરુટ જમીને મેં નહીં ગિર પડતા.

(૭) કિ અંગ્રેજ આદમી હી નહીં હૈ ઔર કલબ મેં, સમાજ મેં યા અપને દેશ મેં હિંદુસ્તાનિયોં કા કભી કોઇ જીક હી નહીં કરતે.

(૮) કિ અંગ્રેજ અંગ્રેજી-પઢે ઔર દેશી પોશાક પહને હુએ દેશી આચાર-વિચાર માનનેવાલે હિંદુસ્તાની કી કદર નહીં કરતે.

(૯) કિ વે અપની નકલ કરનેવાલે હિંદુસ્તાની કો અપની બરાબરી કે આસનપર બેઠાયેંગે યા અપને સમાન અધિકાર ખુશી ખુશી દે ડાલેંગે.

(૧૦) કિ અંગ્રેજ હિંદુસ્તાનિયોં કી અપેક્ષા સ્થિતિશીલ નહીં હૈં અથવા વે અપના આચાર, વ્યવહાર, ચાલ-ચલન, આહાર યા વેશ-ભૂષા કીસી દેશ મેં, કીસી હાલત મેં છોડના ચાહતે હૈં?

(૧૧) કિ હિંદુસ્તાની શરાબ ભી પીતા હૈ ઔર કામ ભી કરતા હૈ અથવા વહ કામ કર કે મરના હી નહી જાનતા-કુછ લુત્ફ ભી ઉઠાને કી ચેષ્ટા કરતા હૈ.

(૧૨) કિ અંગ્રેજ હડ્ડી-તોડ મિહનત નહીં કરતે, શરાબ નહીં પીતે, ગીત નહીં ગાતે, લડકોં કી તરહ ખેલ—કૂદ નહીં કરતે, રાત કો ખા-પી ચૂકનેપર અપની યા પરાયી મેમ કે સાથ નહીં નાચતે.

બડોં કી યારી

વહ મૂર્ખ હૈ—

(૧) જો યહ નહીં જાનતા, કિ બડોં કી યારી બાલૂ કી ભીત હૈ અથવા 'બડોં સે આસ રખે; પર પાસ ન જાયે.'

(૨) જો યહ નહીં જાનતા, કિ મનુષ્ય સૂર્ય કી ગરમી તો સહ લેતા હૈ; પરંતુ બાલૂ કી ગરમી સે ઉસકી જાન હી ચલી જાતી હૈ.

(૩) જિસને આજતક નહીં સુના, કિ લંકા કે રાક્ષસોં કો રામ કે બાણોં સે ઉતની ચોટ નહીં પહુંચી, જિતની વ્યથા ઉન કે પ્રાણોં કો બંદરોં કી દાંતા-કિલ-કિલ સે હુઈ થી.

(૪) જો યહ સમઝતા હૈ, કિ બડે આદમી પ્યાર દિખલા રહે હૈં, વહ ઉનકી ઉદારતા યા ગુણગ્રાહકતા હૈ.

(૫) જો યહ નહીં જાનતા, કિ બડે લોગ છોટોં કો મહજ ખયાલ કે ઝોંક મેં આકર યા અપને મતલબ કે લિયે હી અપનાતે હૈં.

(૬) જો યહ સોચતા હૈ, કિ બડે આદમિયોં કી ખુશામદ મેં ફાયદા હૈ.

(૭) જો બડે આદમિયો કી છત્રછાયા મેં ખડા હોકર સંસાર કી જ્વાલા સે જલે હુએ દુખી પુરુષો કા અપમાન કરતા હૈ.

(૮) જો બડે આદમિયોં કા કૃપાપાત્ર બનકર અપની બરાબરી યા અપને સે [illegible] અવસ્થાવાલે અભાગે મનુષ્યોં કી હંસી ઉડાતા હૈ.

(૯) જો યહ નહીં જાનતા, કિ બડે ઔર છોટે કા મિલન તભી મંગલકારી હૈ હૈ, જબ દોનોં અપની-અપની અવસ્થા સમઝ-બૂઝકર મિત્રતા કરતે હૈં.

સમય

મૂઢ મનુષ્ય—

(૧) યહી સોચતા હૈ, કિ ઉસ કે યે સુખ યા દુઃખ કે દિન સદા ઐસે હી બને રહેંગે

(૨) યહ નહીં સોચતા, કિ બૂરે દિન આનેપર સોના ભી છુઓ તો મિટ્ટી હો જાતા હૈ ઔર અચ્છે દિન આનેપર મિટ્ટી ભી છૂને સે સોના બન જાતી હૈ.

(૩) યહ નહીં સોચતા, કિ સમય કેવલ એક હી બાર આતા હૈ. ઉસ મૌકે સે લાભ નહીં ઉઠાતા, ઉસે જન્મ-ભર પછતાના પડતા હૈ.

(૪) યહ નહીં જાનતા, કિ એક દિન કી ભૂલ જન્મ-ભર જલાયા કરતી હૈ.

(૫) ઇસ બાત કો ભૂલ જાતા હૈ, કિ એક રાત કા પાપ તીનપુસ્ત(પિઢી)તક પીછા નહીં છોડતા

(૬) યહ નહીં જાનતા, કિ બુરે દિન આનેપર બડી સાવધાની ઔર હોશિયારી રહના પડતા હૈ.

(૭) યહ ભૂલ જાતા હૈ, કિ બૂરે દિન આનેપર કિસી કો બાબા કહકર પુકારનેપર વહ ઇસે અપના અપમાન સમઝતા હૈ.

(૮) યહ નહીં જાનતા, કિ બૂરે દિનોં મેં કોઇ કિસી કા અપના નહીં હોતા.

(૯) યહ નહીં જાનતા, કિ સમય કા ફલ મીઠા હોતા હૈ—સમયપર કા કિયા હુઆ કામ હી અચ્છા હોતા હૈ.

પરોપકાર

મૂઢ મનુષ્ય-

(૧) પ્રત્યુપકાર કી આશા સે અથવા કિસી કો કૃતજ્ઞતા-પાશ મેં બાંધ લેને કી ગરજ સે પરોપકાર કરતા હૈ.

(૨) સોચતા હૈ, કિ ઉસને, જિસકી ભલાઇ કી હૈ, ઉસકો ઔર ઉસકે ઔલાદ પુરુષોં કો ખરીદ લિયા હૈ.

(૩) યહ સોચકર ઉપકાર નહીં કરતા, કિ ઇસ પ્રકાર કી તો ફિર ચર્ચા હી નહીં હોગી બલ્કિ ઉસને ઔર કુછ ભલાઇ કયોં નહીં કી, ઇસકે લિયે ઉસકી નિંદા હોગી.

(૪) યહી સોચતા હૈ, કિ ઉપકાર કર કે વહ કિસી કો સંતુષ્ટ કર સકેગા.

(૫) યહ નહીં જાનતા, કિ કિસ કી ભલાઇ કરના, સો અપના કર્તવ્યપાલન કરના હૈ, અપની સ્વાભાવિક શુદ્ધ વૃત્તિ કા અનુશીલન ઔર અપની ઉન્નતિ કા સોપાન હૈ.

(૬) યહ નહીં સોચતા, કિ ઉસને કિસકી ભલાઇ કી હૈ, ઉસકે દિન અચ્છે હોનેપર વહ ઉસકે સામને આને કો ભી રવાદાર નહીં હોગા; કયોં કિ ઐસા કરને સે ઉસે અપની પિછલી દુરવસ્થા યાદ આ જાયેગી યા દૂસરે લોગ જાન જાયેંગે.

(૭) યહ ભૂલ જાતા હૈ, કિ જિસપર ઉપકાર કિયા જાતા હૈ, વહ ભી મનુષ્ય હૈ. ઉસકે ભી સાધ હૈ, અભિલાષા હૈ, આશા હૈ, દુરાશા હૈ, હિંસા હૈ, દ્વેષ હૈ, તૃપ્તિ હૈ, વિરક્તિ હૈ.

(૮) યહ સોચતા હૈ, કિ જિસપર ઉપકાર કિયા જાતા હૈ, વહ સભી વિષયોં મેં હીન હૈ.

(૯) યહ નહીં સોચતા, કિ દેશ, કાલ ઔર પાત્ર કા વિચાર કર કે દાન કિયા જાતા હૈ.

(૧૦) યહ ભૂલ જાતા હૈ, કિ અકસર ઉપકાર પાનેવાલે (કુપાત્ર આદમી) કે પુત્ર યા આત્મીય ઉપકાર કરનેવાલે કે પુત્ર યા આત્મીય કે શત્રુ હોતે હૈં.

(૧૧) યહ નહીં સમઝતા, કિ ઉસકે બાપ, ભાઇ યા આત્મીય જો ઉપકાર કરતે હૈં ઉસકે લિયે વહ કૃતજ્ઞતા પાને કા અધિકારી નહીં હૈ.

સ્વામી ઔર સેવક

(૧) સ્વામી ઔર સેવક કા સંબંધ મધુર નહીં હો સકતા, યદિ દોનોં કો હી [illegible]

વ્યક્તિત્વ કા અભિમાન હો.

(૨) સ્વામી ઔર સેવક દોનોં હી એક-દૂસરે કો મૂર્ખ યા વહમી સમઝતે હૈં.

(૩) યહ સમઝના નિરી મૂર્ખતા હૈ, કિ સ્વામી સદા, સબ સમય, સેવક સે શ્રેષ્ઠ હી હૈ.

(૪) યદિ અપની કુછ તરક્કી હોને કી આશા રહતી હૈ, તભી નૌકર માલિક કી ઉન્નતિ કે લિયે ભગવાન્ સે પ્રાર્થના કરતા હૈ.

(૫) નૌકર સોચતા હૈ, કિ માલિક કે ઘર ચોરી ન કરૂં, તો ક્યા દૂસરે કે ઘર ચોરી કર કે ચોર કહલાઉં ?

(૬) માલિક સોચતા હૈ, કિ અપને નૌકરપર ગુસ્સા ન દિખાઉં, તો કિસી ઔરપર દિખાકર ક્યા માર ખાઉં ?

(૭) બહુત સે બડે આદમી અપને માલિક કા ધન ચુપચાપ ચુરાકર હી રૈસેવાલે બને હૈં.

હિંદુજાતિ ! રો આંસુ ચોધાર, કેવો તારો સળગતો સંસાર ! !

[એક સત્ય ઘટના-'હિંદુસ્તાન' તા. ૭-૫-૨૭ ના અંકમાંથી]

(સળગતા સંસારની આ કારમી કથા ગુજરાતના એક શહેરમાંથી એક બહેન લખી મોકલે છે. વૃત્તિનો એક નામનો એક નરરાક્ષસ પોતાના પાપકૃત્યમાં કેટલે સુધી પરવરે છે અને માદી-ના પ્રાણ ઝુંટવી લેવા ક્યાંસુધી કામ ભીડે છે, તે કથા રોમાંચક છે. અહિંસક અને ધર્મપ્રાણ જાતિ ! ચેત ! અને તારા જીવનને વિશુદ્ધ અને ઉન્નત બનાવવા ઘરના કચરાને સળગાવી -તંત્રી)

(૧)

આરંભમાંજ કહી દઉં કે, આ મારી પાપકથા છે, કલંકકથા છે, જીવનની કાળી બાજુની છે; પરંતુ મારા જેવી અનેક ભોળી ભામિનીઓને ભરમાવનાર પાપી સ્વજનોથી આ કથા વાંચનારાં ચેતતાં રહે, એ હેતુથી પ્રેરાઇને હું આજે મારી કલંકકથા કહેવા તૈયાર છું.

સંસારસાગરમાં સ્ત્રીજાતિને ભરખી જવામાટે તેના નિકટના સ્વજનોજ ક્રૂર મગર-ના સ્વરૂપે કેવા તત્પર રહેલા હોય છે, તેથી બિચારી ભોળી સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન હોય છે, એમની અજ્ઞાન તથા નિરાધાર દશાનો લાભ લઈ તેમને યોગ્ય માર્ગેથી કેવી રીતે ચલિત કરવામાં આવે છે, તે મારી દુઃખી કથા બતાવશે. એ જાણીને મારી બહેનો ચેતતી રહે અને તેમની અજ્ઞાનતાનો દુષ્ટો લાભ ન લે એટલી સાવધાન થાય તો મારી કલંકકથા પણ ઉપયોગી થયેલી ગણી મને સંતોષ થશે.

(૨)

ગુજરાતની એક સામાન્ય જ્ઞાતિમાં મારો જન્મ થયો છે. મારું જન્મસ્થાન ગુજરાતના એક મોટા શહેરમાં છે. અમારી જ્ઞાતિમાં બાળલગ્નની મનાઇ નથી. મારું લગ્ન પણ એજ રીતે મારી ત્રણ વરસની ઉંમરે કરવામાં આવ્યું હતું. મારા પતિની ઉંમર મારા કરતાં માત્ર છ જ માસ વધારે હતી! ત્રણ વરસની વહુ અને સાડાત્રણ વરસનો વર ' આનું નામ લગ્ન ? હા, પણ ગુજરાતમાં આવી રમતોને પણ લોકો બેધડક લગ્નનું નામ આપી, 'લગ્ન' એ ભવ્ય સંસ્કારની નાહક મશ્કરી ઉડાવી રહે છે !

પરણ્યા પછી ત્રણ વરસે હું એકડો ઘુંટતી થઈ. તે પછી ધીરે ધીરે નિશાળમાં આવતી થઈ અને થોડુંઘણું અક્ષરજ્ઞાન મેળવ્યું; પણ જે જ્ઞાતિમાં ત્રણ વરસની બાળકીને પરણાવી દેવામાં આવતી હોય તે, જ્ઞાતિ તેને સરસ્વતીમંદિરમાં ક્યાંસુધી રહેવા દે ? અને સાસરે વળાવવાની પણ ઉતાવળ શું કામ ન કરે ? મારે ભાગે પણ નિશાળીએ એથી જાજા આંકડા પાડ્યા નહોતા !

(૩)

સાસરામાં અમારું કુટુંબ ઠીક ઠીક ગણાતું. કુટુંબમાં માણસો પણ પ્રમાણમાં ઠીક સંખ્યામાં હતાં. સસરાજી તો પહેલેથી પરલોક સીધાવ્યા હતા, પરંતુ સાસુ, જેઠ, જેઠાણી અને બે દીયર એમ પાંચ અને અમે બે મળી એકંદર સાત માણસો ઘરમાં હતાં.

સાસરે ગઇ ત્યારે મારી ઉંમર ચૌદ વર્ષની હતી. મારા પતિની વય [illegible] જેટલી હતી. તેમના મોટાભાઇ બે ત્રણ વરસે મોટા હતા, નાના ગુજરાતી નિશાળે જતા [illegible]

હિંદુસંસારમાં બીનઅનુભવી બાળકો સંસાર માંડી બેસે છે. અમે પણ તેમ કર્યું. [illegible] જેવાં વરવહુનો સંસાર જેવા સુખથી ચાલી શકે તે રીતે અમારો સંસાર પણ સુખથી ચાલતા [illegible]

હું સાસરે આવી એટલે બૈરીના વર બનેલા મારા પતિને સંસારની ચિંતા [illegible] વખતમાં તેમણે નોકરી શોધી કાઢી.

અમારા સંસારના પહેલા ૭ મહીના આમ સારી રીતે વહી ગયા.

(૪)

પણ સંસાર સરળતાથી કદી ચાલ્યો જાણ્યો છે ? જેમાં સરળતા ને સુખ સદા [illegible] નામ સંસાર. મારે ભાગે પણ ૭ મહીના પછી એનો અનુભવ થયો.

હું સાસરે આવી તેને થોડા દિવસ થયા ત્યારથીજ મારા જેઠ મારી તરફ સમભાવ [illegible] વતા હતા; પરંતુ એ સમભાવ કેવા સ્વરૂપનો હતો, તે હું જાણતી નહોતી.

એક દિવસ મને એમની ઓળખાણ થઈ. કામપ્રસંગે સાસુજી બહારગામ ગયાં હતાં [illegible] તે પહેલાંજ પિયર સીધાવ્યાં હતાં. મારા પતિ નોકરી ઉપર ગયા હતા અને [illegible] નિશાળે ગયા હતા.

મારા જેઠનો જમવાનો વખત સૌથી નિરાળોજ હતો, સવારે નોકરી ઉપર જાય [illegible] જમવા આવે; એટલે જ્યારે તે જમવા આવ્યા ત્યારે ઘરમાં માત્ર અમે બેજ હતાં.

અમારી જ્ઞાતિમાં ઘુંઘટો રાખવાનો રિવાજ છે. તે પ્રમાણે હું એમને [illegible] બહાર જઇને બેસતી; પણ આજે એમનાં ચેન જુદાંજ જણાતાં હતાં.સ્ત્રીઓ પુરૂષોની [illegible] જલદી પારખી શકે છે. મેં પણ પીરસતાં પીરસતાં પારખ્યું કે, જેઠજીનાં ચેન [illegible] લાગે છે; પણ પીરસ્યાવિના ચાલે ?

[illegible] પીરસીને હું બહાર જવા માંડી, ત્યાં તો મારા જેઠે મારો [illegible] રોકી. હું ઉભી રહી, પણ ગભરાઇ ગઇ. મારૂં હૈયું ધ્રુજવા લાગ્યું. એકાએક [illegible] પણ જેઠની આજ્ઞા માન્યા સિવાય કેમ ચાલે ?

તેમણે મને કહ્યું:–" અહીં બેસ, મો [illegible] તારી સાથે વાત કર [illegible]

હું બેઠી.

[illegible]

(૬)

નીતિ અને અનીતિ, પાપ અને પુણ્યની વચ્ચે [illegible] છે, તે [illegible]
તો માણસ એ લોકોની નજરોના [illegible] ઉપર રચાય છે.

મારી પણ એવી દશા થઈ. જેને દુષ્ટ જણાતી હતી, તેની [illegible] પણ [illegible]
ગયું. મારે એક જનમમાં બે ભવ થયા.

પણ પારકી સ્ત્રીના સુખદુઃખની [illegible] જે [illegible], તે [illegible]
[illegible] બન્યો તે પહેલાં એની જ [illegible] હતી.

એ વાત મારા વ્યભિચારી જોડાની નજરે જણાઈ.

માણસ એ કેવું વિચિત્ર પ્રાણી છે! અને કેવું [illegible] પણ [illegible]
[illegible] રથી પરસ્ત્રી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરી [illegible] છતાં, [illegible]
[illegible] રાખે! રાવણ કરતાં [illegible] હોવા છતાં [illegible] અભિમાન રાખે
એ કેટલું વિચિત્ર છે!

મારા જોડાને બહાનું જડ્યું. એણે એની સ્ત્રીને વ્યભિચારિણી ઠરાવીને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી.
પણ એજ માણસ પોતાનાજ સગા ભાઈની સ્ત્રીને વ્યભિચારને માર્ગે [illegible] રહ્યો હતો! એ
વ્યભિચારિણી ઉપર જે દિવાનો બન્યો હતો તે ભૂલી જતો હતો! સાચેજ દુનિયા [illegible] છે!

(૭)

જેઠાણીની આડખીલી વચ્ચેથી દૂર થઈ, એટલે મેં એક જીવનમાં બે ધર્મ કર્યા. બિચારા
મારા ભોળા હૃદયના પતિની ભક્તમનસાઈનો અમે પૂરેપૂરો લાભ લીધો! એ ભલા જીવે મારા
ઉપર કદી વહેમ ખાધો નહિ, પણ મેં તો એમની સાથે પત્નીધર્મ બજાવી, એમની નિર્દોષતાનો
લાભ ખોટી રીતે લેવા માંડ્યો!

મારા કામી વૃત્તિના જેઠની સલાહ અને હિંમત ઉપર ઝઝૂમી હું પ્રત્યેક રાત્રે એની પાસે
બાજુના ખંડમાં–અમારી પાસેનાજ ખંડમાં તે સૂતો હતો ત્યાં–પગરવ જતી અને ત્યાં અમારી
પૈશાચિક લીલાનો આરંભ થતો!

સાચેજ સ્ત્રીજાતિની હિંમત અજબ છે, એ ખોટું નથી. પાપમાર્ગે પગલાં પાડતાં પછી
તે ભારે નિર્લજ્જ બને છે, એ મારાજ દાખલા ઉપરથી હું જાણી શકી.

બીજા ખંડમાંથી પ્રાતઃકાળે પાંચ વાગે હું મારા ખંડમાં આવતી છતાં, પછી તો મને એ
સ્વાભાવિક થઈ ગયું. ડરમાત્ર મેં પાછળ નાખી દીધો હતો.

અને જાણે અમારા આ પાપકર્મમાં સરળતા કરવામાટેજ ન હોય તેમ અમારા કર્મકાંડ–
કથાના આરંભ પછી ચોથે મહીને સાસુજી પણ આ દુનિયા છોડી ગયાં.

અમારી આ શયતાન-લીલાની ઉપર આમ દોઢ દોઢ વરસનાં વહાણાં વાઈ ગયાં.

પછી તો હું સીમંતિની થવાથી પિયર ગઈ અને પુત્રીની માતા થઈને પાછી પણ આવી.

પાપનીયે અવધિ હોય છે. એક દિવસ આકસ્મિક સંજોગોમાં એ અવધ પણ આવી
પહોંચી.

'સૌભાગ્ય સુંદરી'નો ખેલ જોવા અમે ગયાં હતાં. ત્યાંથી મારા જેઠને નવીજ પ્રેરણા મળી.
તેણે એ રાત્રે મને એક પડીકી આપી અને બીજે દિવસે મારા પતિને ભાન સાથે ખવડાવી
દેવાની સલાહ આપી!

જગતની શરમ અને નીતિનાં બંધન છોડનાર ગબડે છે, ત્યારે અધોગતિની ખીણમાં ગયા
સિવાય તેનાથી અટકી શકાતુંજ નથી. મારું પણ એમજ થયું.

આટલા પાપથી ઉધડેલી તૃષ્ણાને તૃપ્ત કરવા રાક્ષસી વૃત્તિના મોટાભાઈએ નાનાભાઈનો
કાયમનો ધાટ ઘડવાનો નિશ્ચય કર્યો અને બિચારા મારા પતિનો કશો પણ વાંક ન હોવા છતાં
એમનો જીવ લેવા હું કોણ જાણે કેમ તૈયાર થઈ! હું સ્ત્રી મટી રાક્ષસિણી બની!

બીજે દિવસે મેં ભાનમાં પડીકી નાખી પણ ખરી. ભૂકી સફેદ હતી એટલે ખાનારને ખબર
પડે તેમ નહોતું. માત્ર તે પેટમાં જવાનીજ વાર હતી. એટલામાંજ હું પતિહત્યારી બનત અને
મારા દુષ્ટ જેઠને સ્વચ્છંદાચાર કરવાની ધારી તક મળત.

બિચારા મારા ભલા પતિ મને નિર્દોષ માનીને મારી સાથે સારી રીતે [illegible] જાણે કેમ પણ એમને શાક, દાળ ને રોટલી પીરસ્યા પછી મારૂં હૃદય ધ્રૂજવા લાગ્યું. [illegible] દગાબાજના દિલમાં પણ પાપનો ડંખ પીડા કરવા લાગ્યો. મારાથી રડી જવાયું. મારી [illegible] આંખોથી શ્રાવણ ને ભાદરવો વરસવા લાગ્યો.

મારી આંખમાં આંસુ જોતાંજ તેમણે ખાવાનું પડતું મૂક્યું.

"કેમ રડે છે !" એમણે મમતાથી પૂછ્યું.

"કશું નહિ."

બીજો જવાબ મને સૂઝયો નહિ; પણ નીચ કામને માટે હું મારા પતિને [illegible] જતી, એ ભાન મને 'સૌભાગ્ય સુંદરી'ના નાટકથી થયું હતું.

"તું સાચું ન કહે તો બબલીના સમ."

માતાને બચ્ચાના સોગનથી કેટલું લાગી આવે તે માતાજ સમજી શકે છે.

મારાથી એ વખતે ધ્રૂસકું મૂકી દેવાયું.

(૮)

"મારૂં પાપ મને રડાવે છે" જેમ તેમ કરીને મેં કહ્યું.

"મને કહે, હું તારૂં દુઃખ નિવારીશ."

"કહું પણ એક શરતે, મને તમે વચન આપો તો."

"મારૂં વચન છે."

"તમારે ત્રણ શરતો પાળવી પડશે."

"બેલાશક."

"મારા કલંકની કથા છે; પણ એ સાંભળીને તમારે મને મારવી નહિ, એ [illegible] અને કાઢી મૂકવી નહિ, એ બીજી શરત; અને જેનું નામ આવે તેની સાથે [illegible] ત્રીજી શરત."

ખરેખર મારા પતિ ઉદારાત્મા છે. અમારી જ્ઞાતિમાં એવા સહિષ્ણુ પુરૂષો [illegible]

એમણે મને વચન આપ્યું.

મેં મારી આ પાપકથા લગાર પણ પડદો રાખ્યાવિના એમને કહી સંભળાવી [illegible]

એ કથાનો અંતભાગ સાંભળતાંજ એમના સંયમની મર્યાદા તૂટી, [illegible] અને એકદમ પ્રતિજ્ઞા લેવા લાગ્યા કેઃ—' કાં તો હવે હું નહિ કે કાં તો એ દુષ્ટ નહિ [illegible]

' પણ એથી આપણી આબરૂ જશે, તમારૂં વચન જશે અને વાત [illegible] [illegible] હાંસી જેવું થતાં આ લીલી વાડી ઉજ્જડ વેરાન બની જશે.' મેં [illegible]

મારા જેવી દુષ્ટાનું વચન પણ એમણે માન્યું. ખરેખર, મારા પતિ [illegible] છે. એમની મહા અપરાધિણી અને અભાગવની હું ઋણી છું.

તેજ સમને અમે એ ઘર છોડયું. મારા જેઠ સાથે અમારે કોઈને [illegible] વ્યવહાર નથી. નાનાભાઈની પત્ની તરફ કુદૃષ્ટિ કરી, માટીમપણું [illegible] [illegible] અત્યારે તો ઘણીજ ખરાબ દશા છે. એની એ દશા ઉપર [illegible] [illegible], પણ એના પાપકર્મ યાદ આવતાં તેની તરફ તિરસ્કાર થાય છે.

[illegible] પછી એકંદર ઠીકપણે તો અમારો સંસાર જેમ તેમ [illegible] [illegible] તેમનો મારી તરફ [illegible] તેવો કેમ જતો નથી [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

મારા પાપકર્મનો પશ્ચાત્તાપ થાય તે માટે પતિદેવની પરવાનગીથી, હું મારી કર્મકથા મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે લખવા બેઠી છું.

આજસુધી જે વાત જગતમાં અમે ત્રણજ માણસો જાણતાં હતાં, તે ભલે જગત જાણે; અને જાણીને ઓળખી લે કે, તેના પેટમાં આવા નરરાક્ષસો વસે છે અને પડદા પાછળ આવી પાશવિક લીલાઓ ચાલે છે !

માનશો, આ પાપકથા લખતાં કલમ પણ કંપે છે. વાચકને એટલીજ પ્રાર્થના છે કે, તે ઉદાર નજરે વાંચે. જે સંજોગને આધીન થઇ હું પાપપંથે પરવરી તે જોઇ અને યોગ્ય ન્યાય આપે અને મારા દુષ્ટ જેઠની જે કામી વૃત્તિએ મારું જીવન કલંકિત બનાવ્યું તેની ઉપર તિરસ્કાર વરસાવે.

હિંદુસમાજ ! જાગ્રત થા અને તારી પુત્રીઓનું રક્ષણ કર.

(વાંચનાર ! હિંદુજાતિ માટે બીજા પણ કોઇ ને કોઇ ઉપકારક અને બોધપ્રદ લેખો 'હિંદુસ્તાન'માં આવ્યાજ કરે છે; માટે તેના દૈનિકના નહિ તો અઠવાડિકના ગ્રાહક તો જરૂર થવા જેવું છે. આ પ્રકારની બીજી પણ વાર્તાઓ ખરા બનેલા બનાવોની તેમાં આવ્યા કરે છે.

ભિક્ષુ–અખંડાનંદ)

ગ્રામ્યવાસીઓનાં સદ્ભાગ્ય અને નગરવાસીઓનાં દુર્ભાગ્ય !

('લોહાણાહિતેચ્છુ' તા. ૨૮–૪–૨૭ ના અંકમાંથી)

લોકગીતોના એક લોકકવિએ સમાજને એક પ્રશ્ન પૂછયો છે કે, શહેરના લોકો પ્રભુને દિવસમાં કેટલી વખત યાદ કરે છે ? જુઓ, ગામડાના લોકો તો લોકગીતોદ્વારાજ પોતાની સ્થિતિનું રસિક વર્ણન કરે છે કેઃ–

હું તો ઢોલે રમું ને હરિ સાંભરે રે, મારાં હૈડાં પટી પડી જાય રે; ઢોલે રમું ને હરિ સાંભરે રે.
હું તો દાતણ કરું ને હરિ સાંભરે રે, મારાં દાતણીયાં પડી પડી જાય રે, ઢોલે રમું ને હરિ સાંભરે રે.
હું તો નાવણ કરું ને હરિ સાંભરે રે, મારાં નાવણીયાં ઠરી ઠરી જાય રે; ઢોલે રમું ને હરિ સાંભરે રે.
હું તો ભોજન કરું ને હરિ સાંભરે રે, મારાં ભોજનીયાં ઠરી ઠરી જાય રે; ઢોલે રમું ને હરિ સાંભરે રે.
હું તો પોઢણ કરું ને હરિ સાંભરે રે, મારી નિંદરડી ઉડી ઉડી જાય રે; ઢોલે રમું ને હરિ સાંભરે રે.

શેરીએ શેરીએ ચંદ્રિકા ચમકે એટલે લોકહૃદય એ ચંદ્રિકાના તેજમાં નાચી ઉઠે; ઢોલ વાગતાં લોકહૃદયમાં પ્રભુનાં મીઠાં સ્મરણાં જાગે અને ખાતાં, પીતાં, બેસતા, ઉઠતા અને સૂતા એ સ્મરણાં જાગ્યાજ કરે; એ લોકજીવન ક્યાં અને આજનું શહેરી જીવન ક્યાં ? પેટને ખાતર, કીર્તિને ખાતર, સમાજમાં જીવવાને ખાતર કે ગમે તે ખાતર સવારથી સાંજ સરવાળા અને બાદબાકી કરતો એકાદ મુંબઇ જેવી મોહમયી નગરીનો રહીશ ક્યા ? એને જીવનની દરેક મિનિટ પૈસા કયી રીતે કમાવા એજ વિચાર હોય છે. કદાચ પૈસાનો વિચાર ફળીભૂત થાય તો સમાજમાં સારો કેમ કહેવાઉં ! એ ચિંતા ઉભી થાય છે. કદાચ એમાંથી મુક્ત થાય તો સરકારદરબારમાં માનાપમાન શી રીતે પામું એની ઉપાધિઓ વળગે છે. આવી સ્થિતિમાં એ શહેરમાં રહેનારો પ્રભુને કેટલી વખત યાદ કરે છે ? એ પ્રશ્ન કોઇ દિવસ જરૂર પૂછજો. બહુ ઓછા ટકા, તમે ન માનો એટલા ટકા, માંડમાંડ પ્રભુને દિવસમાં એકાદ વખત યાદ કરતા હોય તો પ્રભુ જાણે ! બાકી ગીતા વાંચનારા, સવારમાં પૂજાના પાટલા પાસે બેસી માળા ફેરવનારા પણ હરિને સાચી રીતે એકધ્યાનથી યાદ કરે છે કે નહિ ? એનો જવાબ તો તેઓજ આપે તો ઠીક. પ્રભુને યાદ કરવામાં જે તલ્લીનતા–જે એકધ્યાનની મસ્તી જોઇએ એ તો બહુજ ઓછાના ભાગ્યમાં લખ્યું હોય છે. આવું જ્યાં સમાજની દૈનિકચર્યાનું ચિત્ર છે, એ સમાજ કોઇ વ્યક્તિ, જાતિ કે દેશને માટે તલ્લીન બને એ ન માની શકાય એવી વાત છે.

જગતનો મહાન સંગીતાચાર્ય

[સારાયે યૂરોપ અને હિંદના સંગીતશાસ્ત્રીઓનો પ્રિય માર્ગદર્શક જર્મન સંગીતાચાર્ય બીથોવનની જાણવાજોગ જીવનકથા]

(લેખકઃ-નર્મદાશંકર વ. દ્વિવેદી–'બે ઘડી મોજ'ના તા. ૧-૫-૨૭ ના અંકમાંથી)

ઉત્તમ માનવોમાં બચપણમાંથીજ એકાગ્રતા હોય છે.

સંગીતશાસ્ત્રમાં હિંદીઓ સારી રીતે રસ લે છે; અને જેમને સંગીતનો ખરેખર શોખ છે, તે જર્મન સંગીતાચાર્ય બીથોવનનાં ગાયનોથી એટલા બધા મોહ પામ્યા છે કે, ગયાજ એક-બે માસ એ સંગીતાચાર્યની પહેલી શતાબ્દી ઉજવી અને પોતાની સ્મરણાંજલિ એ મહાન [illegible] અર્પી. હિંદમાં અને વિશેષતઃ કલકત્તા અને મુંબઇના પ્રતિષ્ઠિત સંસ્કારી સંગીત શોખીનો બીથોવનને પોતાના સંગીતગુરુતરીકે સ્વીકાર્યો છે. અને હિંદના અનેક મશહુર ગવૈયાઓ પણ બીથોવનની કળાપર ફીદા થઇ ગયા છે. એ મહાન સંગીતાચાર્યવિષે યૂરોપથી પ્રગટ થતા "મ[illegible] મેગેઝીન"માં નીચેની હકીકત આપવામાં આવી છે.

"પ્રખ્યાત જર્મન સંગીતકાર બીથોવનના મૃત્યુને હમણાંજ સો વર્ષ થયાં છે. તેના નિરાશામય, ગમગીન અને કરુણ મૃત્યુ ઉપર સો વર્ષનો પડદો પડી ગયો છે.

સંગીતકારતરીકે બીથોવનની કીર્તિ અમર થઇ ગઇ છે. જગતના સંગીતના ઇતિહાસમાં તેનું સ્થાન અનેરું છે. એણે લખેલાં 'સીમ્ફોની' અને 'એપીસીયોનારા' ઉપરથી કોઇ એવું અનુમાન બાંધે કે તે દેવ જેવો હશે અગર તો પ્રાચીનકાળના વીરપુરુષ જેવો હશે; તે મહાન, [illegible] અને સુંદર હશે; પરંતુ તેનામાં ઉપર જણાવેલું એક પણ શારીરિક લક્ષણ કે ગુણ નહોતા. ચાલો, ત્યારે આપણે એનું જીવન તપાસીએ.

૧૭૭૦ માં બોન નામના ગામમાં ગરીબ માબાપને ત્યાં ઝુંપડામાં તેનો જન્મ થયો હતો. તેનું નામ લડવીગવાન બીથોવન હતું. તેનો પિતા અને પ્રપિતા બન્ને સાધારણ ગવૈયા હતા અને રાજદરબારમાં સંગીત કરતા હતા. લડવીગની માતા રસોઇયાની પુત્રી હતી અને તે આગાઉ રાજાના નોકર સાથે પરણી હતી. લડવીગનો પિતા તેનો બીજો ધણી હતો. લડવીગની મા નમ્ર અને હેતાળ હતી; પણ તેનો બાપ કડક અને મગરૂબ હતો. લડવીગની શક્તિ બચપણમાંથીજ તેના બાપના જાણવામાં આવી ગઈ અને છેક નાની ઉંમરથીજ તેને સંગીતનું શિક્ષણ આપવા માંડ્યું.

ચાર વર્ષની ઉંમરે તે સારંગી બજાવવાનું શીખતો હતો. આઠ વર્ષની ઉંમરનો થયો ત્યારે તો તેને તેની ઉંમરના પ્રમાણમાં આકરું કામ કરવું પડતું હતું. અક્ષરજ્ઞાન તો તેને માત્ર નામનુંજ આપવામાં આવ્યું હતું. તે સ્વભાવે બચપણથી મુસ્કેલીઓમાં આવી પડવાથી [illegible] અને શાંત પ્રકૃતિનો હતો તથા શાળામાં પણ તેને રમતગમતમાંથી બહુ આનંદ મળી શકતો નહિ.

નવ વર્ષની ઉંમરે લડવીગના બાપના મત પ્રમાણે તેને સંગીતનું સંપૂર્ણ શિક્ષણ મળી ગયું હતું; પણ બીથોવનને પાછળથી પોતાના અધુરા જ્ઞાનમાટે અફસોસ થયો હતો અને [illegible] થયા પછી તેણે લેટીન, ફ્રેંચ તથા ઇટાલિયન ભાષા શીખવાની મહેનત કરી હતી.

આ ગરીબ અને કાનથી બહેરા માનવીએ પણ જગતને પોતાના સંગીતબળવડે કેવું ડોલાવી નાખ્યું !

આ અરસામાં એટલે ૧૦ વર્ષની વયે લડવીગે રચેલાં અમુક સંગીત કાવ્યો પ્રગટ થયાં. ૧૧ વર્ષની વયે તે રાજદરબારમાં ઓર્ગન (વાજું) વગાડનારનો મદદનીશ નીમાયો અને તે પછી એક વર્ષે તે નાટકશાળામાં રીહર્સલ કરવાના કામ ઉપર રોકાયો. આ બન્ને કાર્યો બદલ કાંઇ રકમ મળતી નહોતી.

બીજી બાજુથી બીથોવનના કુટુંબમાં આપત્તિ આવી પડી: લડવીગનો એક [illegible] પામ્યો, તેના બાપનો કંઠ કમાવામાટે ઉપયોગનો ન રહ્યો અને તેની કમાણી [illegible] ઘરમાં પૂરતા પૈસા રહેતા નહિ અને આ ચિંતામાંથી છૂટવા તેનો બાપ દારૂ પીવા [illegible] પ્રમાણે કુટુંબભાર એકલા લડવીગ ઉપર આવી પડ્યો.

બીથોવનને જુવાનીમાં પડેલી મુસ્કેલીઓ તેમજ તેના પ્રસંગોને [illegible]

ના સંગીતમાં મોજ લેતા આ યુવકને જવાનીનો ... નહિ તેને આજે મન ... ?
યુવક તો આ ઉપાધિઓમાં પોતાની સ્વપ્નસૃષ્ટિ જુદી જ ... પરંતુ ... ની મહત્તા
ઓ વધતી જતી હતી, તેનામાં રહેલી શક્તિ દિન પ્રતિદિન ખીલતી હતી અને તેનું તેને ભાન થઈ ગયું!
પોતાના ગામની આસપાસના રમણીય દેખાવો જોઈને તે રાચતો અને કુદરત ઉપર તેને
એવો તો પ્રેમ થયો કે, તે આખરે માતાના ખોળામાં બાળક જેમ કુદરતને ખોળે ...
જંગલો, ટેકરીઓ અને ખળખળ વહેતી નદીઓ તેને અવર્ણનીય આનંદ આપતાં.

ટેકરીઓમાં અને ફૂલવાળાં ખેતરોમાં થઈને વહેતી હાઈન નદીને કાંઠે ઘડીકમાં આકાશ તરફ ઘડીકમાં નદી તરફ તાકીને ઊભો રહેતો હશે ત્યારે તેના મગજમાં શા વિચારો આવતા હશે. ... કર્ણમાં શું અજબ સંગીત રેડાતું હશે, તે કોણ કહી શકે એમ છે? બીથોવન પોતાની ... અવસ્થામાં હાઈન પ્રદેશની ટેકરીઓને યાદ કરતો અને તે વખતે તેની આંખમાં આંસુ આવી જતાં!

સત્તર વર્ષની ઉંમરે તેની માતા મૃત્યુ પામી અને તે કુટુંબમાં વડો બન્યો. તેનો દારૂડીઓ ... અને કેટલાંક ભાઈબહેનોનું પોષણ કરવાનો સર્વ ભાર તેને માથે આવી પડ્યો. ધણીવાર ... તેના પિતાને પોલીસના પંજામાંથી છોડાવ્યો હતો; પરંતુ આ દરમિયાન એક એવો પ્રસંગ ... ની ગયો, કે જેથી આ સર્વ આપત્તિઓને તે સહન કરી શક્યો.

આ અરસામાં તેણે વીએનાની મુલાકાત લીધી હતી અને મોઝાર્ટની હજૂર સંગીત કર્યું હતું. ... ઝાર્ટને પ્રસન્ન કરવા તે બહુ આતુર હતો. શરૂઆતમાં તો મોઝાર્ટે બરાબર ધ્યાન આપ્યું નહિ; ... રંતુ ઉપરથી તે બોલી ઉઠ્યો:—"આનું ધ્યાન રાખજો, કોઈ દહાડો આ છોકરો જગતમાં નામ કાઢશે."

ચાર વર્ષ સુધી બીથોવન રાજદરબારમાં એકજ જગ્યા ઉપર રહ્યો. ત્યાં તેને મજૂર કામ કરવું પડતું. જાત જાતનું સંગીત તે લખતો હતો.

બાવીસ વર્ષની ઉંમરે સંગીતવેત્તાતરીકે બોનના ઇલેક્ટરે તેની ખ્યાતિ સાંભળી અને તેને વીએનાના રાજદરબારમાં મોકલ્યો. આ વખતે વીએનામાં જર્મનીના મોટા સંગીતકારો રહેતા હતા અને ત્યાં હેડન જેવા મોટા મોટા સંગીતાચાર્યો તેને મળ્યા. બીથોવનને કાંઈક પૈસા મળે એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી; પણ તે પૂરતા નહોતા, કારણ કે તેનું કુટુંબ તેની સાથેજ હતું. આ યુવાને પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરવાની જવાબદારી અંતપર્યંત ઉપાડી હતી.

ફ્રેંચ બળવાની ચિણગારી ઉડતાંજ બીથોવને બોન ગામનો ત્યાગ કર્યો. શરૂઆતમાં તો તેણે આ ધાંધલ તરફ બીલકુલ લક્ષ આપ્યું નહિ, પણ પાછળથી તેણે પ્રજાશાસનનું મજબૂત સમર્થન કર્યું તથા તે નેપોલિયનનો જબરો પ્રશંસક બન્યો; અને તે એટલેસુધી કે તેને માટે 'સીંફોની' સુદ્ધાં રચી કાઢી. આના પહેલા ભાગમાં બીથોવને નેપોલિયનને એક મહાન પુરુષતરીકે—બળવાના આધાર સ્તંભતરીકે ચીતર્યો હતો.

આ 'સીંફોની' લખાતી હતી ત્યારે નેપોલિયન શહેનશાહ બન્યો છે, એવી ખબર બીથોવનને મળી; આથી પ્રજાશાસનનાં તેણે સેવેલાં સ્વપ્નાં નષ્ટ થયાં, તેથી તે ગુસ્સામાં આવીને બોલ્યો:—'નેપોલિયન તો સાધારણ માણસ છે.' આ પછી જે 'સીંફોની' તે લખતો હતો તેમાંથી નેપોલિયનનું નામ કાઢી નાખ્યું. હાલ તે 'ઇરોઇકા'ના નામથી ઓળખાય છે.

બીથોવન સાધારણ હિંમતવાન હતો. પોતાની નોંધપોથીમાં તેણે લખ્યું છે:—"હિંમતે મર્દા તો મદદે ખુદા! મારું શરીર નિર્બળ છે, છતાં મારી બુદ્ધિશક્તિ હજી પ્રકાશી ઉઠશે."

તેનો દેખાવ આકર્ષક નહોતો અને તે રાજદરબારી સંગીતકાર હોવા છતાં તેને અંગેની સભ્યતા પણ તેનામાં નહોતી. તેની રીતભાત સામાને પસંદ પડે તેવી નહોતી અને તેની ભાષા પણ અસંસ્કારી હતી. જ્યારે તે કામ કરતો હોય ત્યારે જો કોઈ દખલગીરી કરે તો તે ઘણોજ ગુસ્સે થઈ જતો.

બે વર્ષ પછી ભવિષ્યમાં પડનારી આફતનાં સ્વપ્નાં તેને આવવા લાગ્યાં, રાતદહાડો તેના કાનમાં ગમગીનીના સૂરો આવ્યા કરતા, ઉંઘમાં પણ તેને એનુંજ સ્મરણ થયા કરતું અને તે સાધુ જેવો વિરસી બન્યો. ૧૮૦૧ માં આખરે તેણે પોતાનું જીગર ઉઘાડ્યું અને મિત્રને કાગળ-દ્વારા પોતાના મનની ખરી હાલત જણાવી દીધી.

"મારી જીંદગી કેવી ખરાબ છે! છેલ્લાં બે વર્ષ થયાં મેં કોઈપણ પ્રકારની સોબત છોડી

તેનું છેલ્લું સંગીત ૧૯૨૬ માં રચાયું. [illegible] ઝડપી [illegible] થઇ આવી, [illegible] અને [illegible] [illegible] સપ્ટેંબર તારીખે [illegible] છોડી ચાલ્યો ગયો. ૧૯૩૭ના માર્ચની ૨૬મી તારીખે સાંજના [illegible] તેનો આત્મા પરલોકમાં સીધાવી ગયો. મરણસમયે તેની ઉમર ૫૨ વર્ષની હતી. [illegible] રચ્યું છે; અને તેના જાણકારો કહે છે કે, તે સમજતાં વર્ષોનાં વર્ષો લાગશે.

એક અતિ અગત્યની કળા-જુજુત્સુ

(લેખક:—રા. લક્ષ્મણરાવ નારાયણ શપ્રે, વરોદરા—"વ્યાયામ"ના ઓક્ટોબર ૧૯૨૬ ના અંકમાંથી)

આપણે ગમે તે કળા અગર હુન્નરની ઉન્નતિ કેવી રીતે થાય છે તે બાબત બારીકાઈથી વિચાર કરી જોઇશું તો જણાઇ આવશે કે, દેશની ઉન્નતિ હોય તોજ તે દેશમાં કળાની ઉન્નતિ થઇ શકે છે. તેજ પ્રમાણે જે દેશમાં તે કળા નિર્માણ થઇ હોય તે દેશના આચારવિચારની પણ તે કળા ઉપર અસર થાય છે, તેજ સ્થિતિ જુજુત્સુની બાબતમાં પણ થઇ છે.

કેટલાક લોકોનું એવું માનવું છે કે, જુજુત્સુનો જન્મ પ્રથમ ભારતવર્ષમાં થયો અને અહીંથી તે વિદ્યા નેપાળના રસ્તે જાપાનમાં ગઇ છે. એ સમજ ખરી છે કે ખોટી છે તેનો નિર્ણય કરવા હાલમાં સાધન નથી; પણ એટલી હકીકત સત્ય છે કે, આ કળા જાપાનમાં ૨૦૦૦ વર્ષોથી છે. આ કળા પ્રથમ કોણે કાઢી તે જાણવાનાં સાધન ઉપલબ્ધ નથી; પણ રામાયણમાં વાલી સુગ્રીવ, લવ અને ભરત, એમના બાહુયુદ્ધનાં વર્ણનો વિસ્તારથી કરેલાં છે.તેજ પ્રમાણે ભારતના ભીમે કીચક, જરાસંધ, કીચક વગેરે જોડે મલ્લયુદ્ધ કરેલું છે, તેનાં સરસ વર્ણનો વાંચવા મળે છે. તે પ્રમાણે જાપાની ભાષાના જૂના ગ્રંથોમાં આવાં યુદ્ધોનાં વર્ણનો છે. તે ઉપરથી એટલું જણાઇ આવે છે કે, ૧૦૦ વરસ પહેલાં આ કળાનો પ્રસાર ફક્ત 'સેમ્યુરાઇ' નામનાજ ક્ષત્રિય જાપાનીલોકોમાં હતો.

આ વિદ્યા આ લોકોએ ગુપ્ત સ્થિતિમાં રાખી હતી. આશરે ૫૦ વર્ષ પહેલાં જાપાનમાં મોટી ક્રાન્તિ થઇ. શોગન ઘરાણાના રાજાની સત્તાનો અંત થયો અને તે સાથેજ સેમ્યુરાઇ વર્ગનું પણ જુદું અસ્તિત્વ નષ્ટ થયું. તે લોકો બીજા જાપાનીલોકોમાં સામેલ થઇ ગયા અને જાપાનમાં લોકસત્તાત્મક રાજ્યપદ્ધતિનો ઉદય થયો. જૂના વિચારો બદલાઇ ગયા અને તે કારણે ગુપ્ત રાખેલી આ વિદ્યા પણ આખા જનસમાજને શીખવવાની શરૂઆત કરવામાં આવી. પોતાનું સામર્થ્ય વધારી શત્રુ પાસેથી પોતાનો બચાવ શી રીતે કરવો, તે આ વિદ્યા શીખવાથી સમજાય છે. આ વિદ્યાનો આખા દેશમાં પ્રસાર થવાથી તેનું મહત્ત્વ લોકોના અને સરકારના પણ ધ્યાનમાં આવ્યું, તેથી આ કળાનું શિક્ષણ દરેક સ્કૂલમાં, કૉલેજમાં આપવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી; તેજ પ્રમાણે પોલીસ અને લશ્કરી ખાતામાં આનું શિક્ષણ ફરજીયાતતરીકે આપવાની શરૂઆત થઇ.

જે પ્રમાણે આપણા દેશમાં મલ્લવિદ્યાની અનેક પરંપરાઓ છે, તેજ પ્રમાણે જાપાનમાં જુજુત્સુની પણ અનેક જૂદી જૂદી પરંપરાઓ અસ્તિત્વમાં હતી. તે બધી પરંપરાઓમાંથી સારો ભાગ લઇ હાલ જાપાનમાં પ્રચલિત છે તે જુજુત્સુની પદ્ધતિ મુકરર કરવામાં આવી છે.- જુડો અગર જુજુત્સુ એટલે શક્તિ અને યુક્તિના યોગ્યમિશ્રણથી સામાવાળા ઉપર જય મેળવવાની કળા. બીજી કેટલીક પદ્ધતિઓ છે, પણ તેમાં યુક્તિ કરતાં શક્તિનો વધારે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. 'કેમ્પો' નામની એક પદ્ધતિ છે, તેમાં દરેક દાવથી સામાવાળાના શરીરને નુકસાન થાય છે. એ પ્રકારના દાવો જુજુત્સુમાં છે, પણ તેનો ઉપયોગ પોતાનો જીવ જોખમમાં હોય ત્યારેજ કરવાનો છે. 'પેનક્રેશન' નામની એક ગ્રીકપદ્ધતિ છે તે કેમ્પોને મળતી છે. એ બે પદ્ધતિઓનું એટલું તો સામ્ય છે કે તે પદ્ધતિ મૂળમાં આ તરફથી ગ્રીસ દેશમાં ગઇ હશે એવું અનુમાન નીકળી શકે.

ઇટાલીની એક વર્તમાન મહાન વ્યક્તિ—એન્રીકો ફેરી

(લેખકઃ–રા. ચુનીલાલ મગનલાલ ફેરાઈ, 'વ્યાયામ'ના ઑક્ટોબર ૧૯૨૬ના અંકમાં

આપણા દેશમાં હાલ ૬૦ વર્ષ ગયા પછી મનુષ્યને વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ ગણાય છે ઘણેભાગે તે ઉંમરે પહોંચેલા મનુષ્યો કાંઇ પણ મહત્ત્વનું કાર્ય કરી શકે નહિ, એમ માનવામાં આવે છે. પ્રાચીન કાળમાં આપણા દેશમાં ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય તો સાધારણ રીતે ગણવામાં આવતું અને તે વખતે ૬૦ વર્ષ અને તે ઉપરાંતની ઉંમરનાં મનુષ્યો પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ પોતાનાં કુટુંબીઓને તથા શિષ્યોને સારી રીતે આપી શકતા. હવે તે સ્થિતિ પલટાઇ છે, અને ૫૦ વર્ષની ઉંમરે તો મનુષ્ય જેમ તેમ કરી પોતાનું ધુંસરૂં ખેંચતો માલમ પડે છે; પછી પોતાના જ્ઞાન અને બુદ્ધિનો લાભ બીજાને આપવાની તો વાતજ શી? પાશ્ચાત્ય દેશો આપણા ભારતવર્ષને મુકાબલે પ્રથમ ઘણોજ પછાત ગણાતો; તે હાલ સુધારાની ટોચે પહોંચેલ જાય છે અને ત્યાંના મનુષ્યની સરેરાશ આયુષ્યમર્યાદા પણ હિંદુસ્થાનના મનુષ્યની સરેરાશ આયુષ્યમર્યાદા કરતાં ઘણીજ વધારે છે. ત્યાંના લોકોમાં જે સાહસ અને ઉત્સાહ ભર્યાં છે, તેને પરિણામે તેઓએ દરેક દિશામાં અનેક શોધો કરી છે; અને અનેક અશક્ય ગણાતાં કાર્યોને શક્ય કરી બતાવવા માંડ્યાં છે. મનુષ્ય અમુક ઉંમરે વૃદ્ધ થઇ જાય છે અને પછી તે દુનિયાના કામને માટે નકામો થાય છે. તેણે તો એકજ સ્થળે બેસીને પોતાની જીંદગીનાં વર્ષ જેમતેમ પૂરાં કરવાં જોઇએ, એવી જે સામાન્ય માન્યતા છે તેને તેઓએ ખોટી પાડવા માંડી છે; અને ત્યાં ૭૦ તથા તે ઉપરાંતની વયના મનુષ્યો જે કાર્ય કરી રહ્યા છે, તેનો જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયાવગર રહેતું નથી. જર્મન યુદ્ધમાં અગ્રભાગ લેનાર વોન હીંડનબર્ગની ઉંમરનો વિચાર કરો અને તમને સમજાશે કે, વૃદ્ધ ગણાતો મનુષ્ય પણ કેટલું કામ કરી શકે છે. તેવાજ એક ઇટાલીના મહાન પુરુષ એન્રીકો ફેરી ૭૦ વર્ષની ઉંમરે શું કાર્ય કરી રહ્યા છે, અને તે કયા નિયમો પાળવાથી આ પ્રમાણે પોતાની શક્તિઓ જાળવી રહ્યા છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ હજી તો ઘણી આશાઓ તે પોતાને માટે રાખે છે, તે આ લેખમાં બતાવવાનો હેતુ છે.

મી. એન્રીકો ફેરી એ ૭ ફુટ ઉંચો અને કદાવર બાંધાનો મનુષ્ય છે. તેની આંખમાં અજબ તેજ રહેલું છે, તેમજ તેની રીતભાત અને બોલવાની ઢબ અત્યંત આકર્ષક હોઇ, તે સર્વના પ્રીતિપાત્ર છે. તેમની ઉંમર હાલ ૭૦ વર્ષ ઉપરાંતની છે અને હજી એ યુવાન જેવાજ લાગે છે. હેલન ઝીમરમેન નામના ગ્રંથકાર 'પોતાના ઇટાલી ને ઇટાલીયનોમાટે' એ પુસ્તકમાં મી. ફેરીવિષે લખતાં લખે છે કે, 'તે એક અદ્‌ભુત સૌંદર્યવાન પુરુષ છે અને તેમની રીતભાત તથા બોલવાની છટા એવી મોહક છે કે તેની આગળ સર્વ પોતાનું માથું નમાવ્યા સિવાય ભાગ્યેજ રહે.'

તેમની બરફ જેવી ધોળી દાઢીથીજ તેમની ઉંમરવિષે કલ્પના કરી શકાય છે અને ઇટાલીનાં વિશ્વવિદ્યાલયોમાં તે પચાસ વર્ષથી અધ્યાપકતરીકે કામ કરે છે, તે ઉપરથીજ માની શકાય એમ છે. તેમણે ગુન્હાસંબંધના શાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કરેલો હોઇ, તેમાં તેમણે ઘણી નામના મેળવી છે; અને તેમની ૫૦ વર્ષ ઉપરાંતની તે શાખાની માહિતીને લીધે તે ફોજદારી વકીલતરીકે અત્યંત પ્રખ્યાત થયેલા છે. તેમણે 'ચેમ્બર ઑફ ડેપ્યુટીઝ' માં ૩૮ વર્ષ કામ કર્યું છે, અને કાયદાના વર્તમાનપત્રના અધિપતિતરીકે ૩૩ વર્ષસુધી પોતે ચાલુ રહેલા છે.

૭૦ વર્ષે આ મહાન પુરુષ જણાવે છે કે, જીવનની ખરી ખુબીઓની હજી તો મને હમણાંજ ઝાંખી થાય છે. તેમણે લગભગ ૮૦ પુસ્તકો લખ્યાં છે અને તેમાંનાં ૮ તો ઘણાં મોટાં છે. લગભગ ૨૦૦૦ ઉપરાંત તેમણે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં છે તથા કાયદાના સુધારાવિષે, વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ તેમજ સમાજશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તેમણે ઘણું વિવેચન કરેલું છે. ૧૯૧૯ માં ઇટાલીયન સરકારે તેમને પીનલ લૉ અને પીનલ પ્રોસીજરમાં યોગ્ય સુધારો કરવાનું સોંપ્યું હતું અને ઉક્ત ઑગસ્ટમાં આખર 'રાષ્ટ્રીય સભા' જે લંડનમાં ભરવામાં આવી હતી તેમાં તે ઇટાલીયન સરકાર તરફથી પ્રતિનિધિતરીકે ગયા હતા. તેમને 'વૃદ્ધ યુવાન' અને 'યુવાન વૃદ્ધ' પુરુષતરીકે સંબોધ

વામાં આવ્યા હતા. આ ઉંમરે તેઓ આટલું કાર્ય કેમ કરી શકે છે તથા તેમના જીવન-
ના શા નિયમો છે તેનો હવે વિચાર કરીશું.

રોકા ડી પાપા નામનું ગામડું રોમથી આશરે ૧૫ માઈલ દૂર આવેલું છે. તે ઘણું ઉંચાણ
માં હોઇ તેની હવા અત્યંત આરોગ્યમય અને શુદ્ધ છે. આવી સુંદર જગાએ સેનેટોર ફેરી
પોતાના ઘણા દિવસો ગાળે છે. અઠવાડીઆમાં ઉઠાઃ બે-ત્રણ દિવસ તેમજ તહેવારોનો ઘણો ભાગ
તેઓ ત્યાં ગાળે છે. ત્યાં તેઓ વિશ્રાન્તિ લે છે, એટલે એમ માનવાનું નથી કે ત્યાં તે મોજમજાહ
અને એશઆરામમાં વખત ગાળતા હશે. ત્યાં તો તેઓ જુદા પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં પોતાનું જીવન ગાળે
છે. શહેરની ધમાલથી દૂર હોવાથી, તેઓ અહીં અત્યંત સારું જીવન ગાળી શકે છે. તેઓ ટેકરી-
ઓ ઉપર ચઢે છે અને ઉતરે છે તથા લાંબી મુસાફરી પગે ચાલીને કરે છે. નજીકમાં એક
સુંદર સરોવર આવેલું છે. ત્યાં શાંત ચિત્તે તેઓ ધ્યાનમાં પ્રવેશે છે અને અનેક ઉપયોગી શોધોની
વિચારમાળા અહીં આવી રીતે રચાય છે. પોતાના આ શાંત ગૃહને ફેરી "મી સીન સાન્સસ્ઝી"
એ નામથી ઓળખે છે. ત્યાં આજુબાજુનું વાતાવરણ એટલું તો શુદ્ધ અને લીલી વનસ્પતિથી
ભરપૂર છે કે જે નામ તેને આપવામાં આવ્યું છે, તે સાર્થક છે. આ જગા વૃદ્ધાવસ્થાના આરામ-
ગૃહતરીકે રાખવામાં આવી હશે, એમ કોઇએ શંકા કરતાં તેને જે ઉત્તર મિ. ફેરીએ આપ્યો
છે, તે વિચારવા જેવો છે. સિત્તેર વર્ષ થયાં તેમાં શું ! માણસ કદી ઘરડો થનોજ નથી. માત્ર
સગવડની ખાતર પંચાંગ ઉપરથી ગણત્રી કરતાં એમ લાગે છે કે, મને ૭૦ વર્ષ થયાં છે તેથી
મારા ભવિષ્યના જીવનની સાથે તેને કોઇ સંબંધ નથી. એક ઘડાનું દૃષ્ટાંત લ્યો. સારી રીતે સાચવી-
ને વાપરનાર મનુષ્ય એક ઘડાને અનેક વર્ષોસુધી પાણી કાઢવાના કામમાં લઇ શકે છે; જ્યારે
બેદરકારીવાળો મનુષ્ય થોડા વખતમાં એવા કેટલાય ઘડા ભાંગે છે. તે એમ જણાવે છે કે, જો
મનુષ્ય નિયમિત જીવન ગાળે અને કુદરતને અનુસરે તો તે કેટલું આયુષ્ય ભોગવે તેની મર્યાદા નથી.

કુદરતી રીતે જીવવું એટલે શું ? હાલના સંજોગોમાં તે પ્રમાણે જીવવું શક્ય છે ! એ પ્રશ્નોના
ઉત્તરમાં તે જણાવે છે કે, કુદરતના યથાર્થ અર્થમાં હાલમાં સંપૂર્ણ રીતે મનુષ્ય જીવી ન શકે તો-
પણ લગભગ તે પ્રમાણે જીવવાનો તે યત્ન કરી શકે, એમાં સંશય નથી. આપણે શહેરમાં રહીએ
છીએ એ ખરું, રેલ્વેમાર્ગે મુસાફરી કરીએ છીએ એ પણ ખરું; પરંતુ આપણને ખરાબજ હવા
શ્વાસમાં લેવાની હમેશાં કોઇ ફરજ પાડતું નથી. મારા આ રોકા-ડી પાપામાં હું ૨૫ વર્ષથી રહું
છું અને જ્યારે તક મળે ત્યારે હું અહીં આવું છું તથા સારામાં સારું કામ હું અહીં કરી શકું
છું. વકીલ, અધ્યાપક, વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી વગેરે તરીકે જે અનેક દિશામાં મારે કામ કરવાનું છે, તેને
માટે મારા શરીરમાં જીવનપ્રવાહને હું અહીંથીજ ભરું છું.

આ ઉંમરે તદ્દન સશક્ત અને આરોગ્યવાળું શરીર રહેવાનાં બીજાં કારણોમાં મિ. ફેરી જ-
ણાવે છે કે, કામ અને ઉંઘ એ બેમાં હું બહુજ નિયમિત રહું છું અને તેથી હું સારું આરોગ્ય
ભોગવું છું. તે જણાવે છે કે, હું આઠ કલાકની ઉંઘ લઉં છું અને જ્યારે જમતો હોઉં અગર
કસરત કરતો હોઉં તે સમય બાદ કરતાં બાકીનો બધો વખત હું કામમાં રોકાએલો રહું છું.
માત્ર બે વખત હું જમું છું. નાસ્તો સવારમાં લેતો નથી અને બે વખત જમું છું; તે પણ પેટ
તડાતુમ થાય ત્યાંસુધી જમતો નથી, માત્ર ભૂખપૂરતુંજ ખાઉં છું. બીડી કે દારૂ હું પીતો
નથી. સવારમાં છેલ્લાં પચાસ વર્ષથી હું ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરું છું અને મને સળેખમ કદી
થયું નથી. તરવાનો મને ઘણો શોખ છે અને વારંવાર હું સમુદ્રમાં તરવાનો અખ્તરો કરું છું.
હું કદી પણ માંદો પડ્યો નથી. હું ચાલવાની કસરતનો ઘણો હિમાયતી છું. તે ઘણી સહેલી
અને વિનામૂલ્યે કરી શકાય એવી છતાં અત્યંત આનંદ આપનારી કસરત છે. હું રોમથી મારે ગામ
ઘણી વખત ચાલતોજ આવું છું અને સાથે મારો દંડ લઇને ચાલવાનું મને ઘણુંજ ગમે છે.
પર્વતની ટેકરીઓ ચઢવાનું મને ઘણું ગમે છે અને ફેફસાંને માટે આના જેવી બીજી એકે સારી
કસરત નથી.

મિ. ફેરી જણાવે છે કે, હું કુસ્તીબાજ નથી તેમજ અત્યંત શ્રમવાળી કસરતો પણ મને
ગમતી નથી. ખૂબ જોરથી દોડવું, કૂદવું, તેના કરતાં જે કસરતોથી આનંદ મળે અને કંટાળો
આવેજ નહિ તે મને વધારે ગમે છે. તરવાની કસરત છે એ સર્વોત્તમ કસરત છે; કારણ કે

તેથી શરીરના બધા સ્નાયુઓને કસરત મળે છે.

'મંકી ગ્લેન્ડ' એટલે કે વાંદરાની અમુક ગ્રંથિનો ઉપયોગ કરવાથી મનુષ્યના શરીરમાં [illegible] જીવન આવે છે એવી જે હાલ નવીન શોધ વિજ્ઞાનિકોએ કરી છે, તે સંબંધમાં મિ. ફેરીનો અભિ- પ્રાય પૂછતાં તેઓ જણાવે છે કે, "મારા શરીરની જે શક્તિઓ હું આ વયે જાળવી રહ્યો છું [illegible] ભવિષ્યમાં જાળવવાની મારી શક્તિ અને ખાત્રી છે તે જોતાં હું વાંદરાને મારા ભાગીદાર [illegible] સાથી બનાવવા માગતો નથી. ઈશ્વરે મને જે શરીરની બક્ષિસ આપી છે, તેનો સદુપયોગ કરી [illegible] ૧૦૦ વર્ષસુધી જીવીશજ, એમ મારી ખાત્રી છે. હું વર્ણસંકરતા કરવાની વિરુદ્ધ છું."

પ્રૉફેસર ફેરી એમ માને છે કે, 'શારીરિક કેળવણી' વિષે દરેક અભ્યાસક્રમમાં સારી [illegible] હોવી જોઇએ; તેમજ વિદ્યાર્થીઓને (સ્ત્રી-પુરુષ બંનેને) જનનેંદ્રિયની રચના તથા તેના [illegible] યોગ-દુરુપયોગસંબંધી તમામ નિયમોથી તેમને સારી પેઠે વાકેફ રાખવા જોઇએ તથા શારીરિક અને પૂર્ણ આરોગ્ય કેમ જાળવવું એ સંબંધી ખાસ ધ્યાન આપવું જોઇએ. કેટલાકો એવી [illegible] ઉઠાવે છે કે, આ સંબંધી માહિતી આપવી એ કેટલાક દેશોમાં અને ખાસ કરીને યુરોપ [illegible] તેના દક્ષિણના દેશોમાં, એ સમાજના નિયમથી વિરુદ્ધ છે; પરંતુ તેના જવાબમાં તે જણાવે [illegible] કે, "એ બાબતને ગુપ્ત રાખવાથીજ ઘણાં નુકસાન થાય છે, કારણ કે વિદ્યાર્થીઓ જીવનના [illegible] કાયદાઓસંબંધી આ દિશામાં તદ્દન અજ્ઞાન રહે છે; અને પછીથી ગમે તેવા સંજોગો [illegible] ચતાં તેમાં ફસાઇ જાય છે તથા શારીરિક અને નૈતિક હાનિ વહોરી લે છે.' તેમણે પોતે તે [illegible] માં પોતાનાં બાળકોને લેખી પત્રોદ્વારા આ જ્ઞાન આપ્યું છે. તેમને બે પુત્રો અને [illegible] છે. ઇટાલિયન સમાજમાં આ સંબંધી મોઢેથી જ્ઞાન માબાપો પોતાનાં પુત્ર-પુત્રીઓને આપે, [illegible] સમય હજી આવ્યો નથી; માટે મિ. ફેરીએ પત્રો લખીને પોતાનાં બાળકોને આ જ્ઞાન આપવાની પહેલ કરી છે.

મિ. ફેરી કહે છે કે, મારા પત્રોદ્વારા મેં સરળ અને સહેલી ભાષામાં કુદરતના જનનેંદ્રિયસંબંધી નિયમો મારાં બાળકોને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તેમાં ખાસ કરીને મારા પુત્રોને શારીરિક [illegible] નૈતિક આરોગ્યવિષે ખાસ સૂચનાઓ આપી. મને આ સંબંધી કાંઈ જ્ઞાન મારા વડીલો તરફથી [illegible] નહોતું; પરંતુ મોન્ટીગોઝા નામના વિદ્વાન લેખકનાં પુસ્તકો આ વિષય ઉપર મેં વાંચેલાં તે ઉપરથી જાણવા યોગ્ય હકીકત મેં એકઠી કરી હતી. મારી તો ખાસ માન્યતા છે કે, આ સંબંધમાં [illegible] એમાં કંઇ શીખવવામાં આવતું નથી, એ મોટી ભૂલ છે. તંદુરસ્તી જાળવવાના [illegible] તેમને જીવનભર ઉપયોગી થઇ પડનાર છે, તે સંબંધી તેમને પૂર્ણ માહિતી આપવી [illegible] કે આ કામ સહેલું નથી, તોપણ તે અઘરૂં છે; માટે કરવા જેવું નથી એમ માનવું [illegible] છે. આ દિશામાં પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો સહેલાઇથી પ્રગતિ કરી શકાય એમ છે, અને [illegible] નો પોતાનો સમય આ દિશામાં ગાળશે, તેમને આગળ ઉપર સમજાશે કે તેમનો સમય [illegible] યોગી કાર્યમાં ગાળવામાં આવ્યો છે તથા તેનું પરિણામ અત્યંત સંતોષકારક [illegible]

પ્રૉફેસર ફેરીનો અવાજ ઘણોજ મધુર અને સંગીત જેવો કર્ણપ્રિય છે. [illegible] હુવાન બોલતો હોય એવું તેમાં ઓજસ્ છે.તે સંબંધમાં તે જણાવે છે કે, "આ અવાજ [illegible] છે. દરેક વસ્તુ મહેનત કરવાથી થઇ શકે છે. મારે વકીલાત અને વ્યાખ્યાનકાર [illegible] કરવામાં અવાજની મધુરતાની જરૂર પડી અને તે માટે મારાં ફેફસાં પણ સારાં [illegible] મને લાગ્યું. તે વખતે હું ગામડામાં રહેતો,હું ગામ બહાર જતો અને ત્યાં [illegible] કસરતો કરતો. જેટલે મોટેથી બોલી શકાય તેટલે મોટેથી હું [illegible] અને કોઇ વિષય ઉપર જાણે વ્યાખ્યાન કરતો હોઉં તેમ મારા [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] કરી શકતો."

પ્રૉફેસર ફેરી [illegible]
[illegible] મળ્યા હોય, કે [illegible]
[illegible] આવ્યો. [illegible]
ઉપયોગી કામ [illegible]
તેમની [illegible]
[illegible] મળ્યા પણ [illegible]
સાથે વાર્તાલાપ કરવા તેમજ નવું નવું [illegible]
[illegible] આ પ્રમાણે શહેરમાં આવે ત્યારે [illegible]

પ્રૉફેસર ફેરી પૂરાં ૧૦૦ વર્ષ તો [illegible]
છે. રોમના વિશ્વવિદ્યાલયમાં કે જ્યાં તેમને માટે [illegible]
અને શીખવવાનું તો ચાલુ રાખ્યું; તેમજ [illegible]
તેમની શોધો પણ ચાલુ રહેશેજ.

ગુન્હા અને ગુન્હેગારસંબંધી તેમના વિચારો [illegible] ગુન્હેગારોને [illegible] કંઈ
અર્થ સરતો નથી, એમ તેઓ માને છે; પરંતુ તેમનું [illegible] ગુન્હો કરવા [illegible]
નિકટદ્રષ્ટિએ શોધી કાઢીને તે કારણને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો એજ જરૂરનું છે, કે [illegible]
તે તેવો ગુન્હો કરવા પ્રેરાયજ નહિ. સમાજને ઉદ્ધત અને ન સુધરી શકાય એવા ગુન્હેગારોથી
બચાવવો એ જરૂરનું છે, એ વાત ખરી છે; તોપણ જે સુધરી શકે એવા છે, તેમને સુધારવાની
તક આપી તેમનો ઉદ્ધાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ પણ એટલુંજ જરૂરનું છે, એમ તેઓ માને છે.
હાલનાં કેદખાનાંને ખેતીવાડીનાં નાનાં સંસ્થાનો બનાવી દેવાની તેઓ સલાહ આપે છે; કારણ કે
તેઓ એમ માને છે કે, આથીજ ગુન્હેગારની શારીરિક અને માનસિક સુધારણા થવાનો સંભવ છે.

પ્રિય વાચક ! આ ઉપરના પ્રૉફેસર ફેરીના ટુંક સંબંધથી આપને જરૂર સમજાશે કે,
મનુષ્ય જો પોતાની ઉન્નતિ કરવા માગે તો તે કરી શકવા સમર્થ છે. હાલમાં આપણા શિક્ષિત
યુવાનવર્ગની દશા જુઓ. તેમની શારીરિક સ્થિતિ જોઈ, તમને દયા આવ્યાવિના રહેશે
નહિ. આપણા યુવકવર્ગનાં શરીર બગડવાનાં અનેક કારણો છે, અને તે સુધારવા શું કરવું જોઇએ
તે ચર્ચવાનું આ સ્થાન નથી, તોપણ ઉપરના દષ્ટાંતમાંથી એટલું તો સમજાશે કે, જો પ્રયત્ન
કરવામાં આવે તો શારીરિક સુધારણા ગમે તે મનુષ્ય કરી શકે; અને પ્રથમનો પાયો સુધરતાં,
આખું જીવન સુધારવાનું સુગમ થાય. પ્રૉફેસર ફેરીએ કસરત અને યોગ્ય આહાર ઉપરજ ખાસ
ધ્યાન આપ્યું છે અને તેમ નિયમિત રહેવાની તથા હમેશાં નિયમિત કામ કરવાની ટેવ પાડવાની
કેટલી જરૂર છે, તે ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાથી તે ૭૦ વરસની ઉંમરે પણ કેટલું બધું કામ કરી
શકે છે તે આપણે જોઇ શકીએ છીએ. ખુલ્લી હવામાં જેટલું રહી શકાય એટલું રહેવું અને
ચાલવાની તથા તરવાની બની શકે તેટલી કસરત કરવી એથી કેટલો બધો લાભ છે, તે પણ બતા-
વ્યું છે. આપણે તેમાંથી બને તેટલો પ્રયત્ન કરીને લેવા યોગ્ય લાભ લઇએ અને આપણી તંદુ-
રસ્તી સુધારી બીજાને સુધારવાના કામમાં મદદગાર થઇએ એજ વિનતિ છે.

અખંડ સુખશાન્તિ મેળવવાના ઉપાય

અપકાર ઉપર ઉપકાર કરવા; અવગુણ ઉપર ગુણ કરવા; ક્રોધને શાન્તિથી વશ કરવો; કડવું
બોલનારને મીઠાશથી વશ કરવો; વેરી તરફ ક્ષમા બતાવવી; હિંસા તથા નિંદા કરનાર તરફ દયા
બતાવવી અને દુઃખ દેનારને પણ ધન્યવાદ આપતાં શીખવો. અખંડ સુખ તથા શાન્તિ મેળવવા
માટે આ બતાવેલા સદ્ગુણો શીખવા જોઇએ.

છોકરાઓને છાના ઉપદેશ—નઠારી સોબતનું ફળ

('વ્યાયામ'ના ઑક્ટોબર ૧૯૨૬ ના અંકમાંથી)

જે વિદ્યાવગરના છે, કામી છે, લોભી છે, દાંભિક છે, મોજી છે અને ગર્વિષ્ઠ છે, [illegible] દુષ્ટ માણસોનાં સ્વપ્નાંમાં સુદ્ધાં નીતિ અને ધર્મ એ બે વસ્તુ શું છે,તે સમજવામાં આવતું નથી; તેથી તેઓ જૂઠું બોલે છે, નહિ ખાવા જેવા પદાર્થો ખાય છે, નહિ પીવા જેવી વસ્તુઓ પીએ છે અને નાના પ્રકારનાં વ્યસનોને વશ થાય છે; એટલુંજ નહિ પણ તેને તાબે થવાને [illegible] પડતો નથી કે વખત વ્યતિત થતો નથી,પરંતુ ઉપર દર્શાવેલી ખરાબ ટેવો છોડવી ઘણી મુશ્કેલ પડે છે અને તેમાંએ વળી કેટલીક પડેલી કુટેવો છોડી છુટી શકતી નથી. એટલા સારૂ [illegible] આવે છે કે, આવા દુર્ગુણવાળા મિત્રોનો સંગ કદાપિ કરવો નહિ, તેમણે વિસ્તારેલી જાળમાં ઝંપલાવવું નહિ અને શ્રેયસ્સંપાદનનાં સાધનો સાધ્ય કરી લઈ જીવનને સફળ કરવું.

આ લેખ શરૂ કરતાં પહેલાં કેટલીએક વ્યાવહારિક સૂચનાઓ છે, તે આ સ્થળે હું આપું છું. પહેલી સૂચના છે તે જેમને રાત્રે ઉપરાઉપરી સ્વપ્નાં આવે છે તેમને માટે છે. બીજી સૂચના છે તે અજ્ઞાનના કારણથી **મુષ્ટિમૈથુન**ની ટેવ પડી જવાથી નિરંતર જેઓ તેને આધીન થયેલા છે,તેઓ એને નુકસાનકર્તા કુટેવ કાઢી નાખવાની અંતઃકરણમાં ઇચ્છા છે, તેમને સારૂ છે.

સ્વપ્નાં ઓછાં આવે તેને માટે ઉપાયો પુષ્કળ છે; પણ ખરી રીતે જોઇએ તો શરીર નિરામય રાખવું એજ મુખ્ય ઉપાય છે. શરીર નિરોગી રાખવા માટે નીચે જણાવેલી [illegible] ખાસ ધ્યાનમાં રાખવીઃ—

(૧) ખુલ્લી હવામાં નિરંતર નિદાન નિયમિતપણે બે કલાક સુધી બરાબર રીતે વ્યાયામ કરવો. મને એક છોકરાએ કહ્યું છે કે, રાત્રે સૂતા અગાઉ સૅન્ડોના કહેવા પ્રમાણે કસરત (એક્સરસાઇઝ) કરવાથી મને સારો ફાયદો થયો છે.

(૨) હમેશાં ટાઢા પાણીથી ન્હાવું સારૂં છે. નિરંતર ટાઢા પાણીથી ન્હાવાને પ્રકૃતિ ઠીક ન રહે, તો અઠવાડિયામાં એકાદ દિવસ પણ ટાઢા પાણીથી ન્હાવું જોઇએ.

(૩) રાત્રિએ ઘણું મોડું જમવું નહિ અને ભૂખ હોય તેના કરતાં નિત્ય [illegible] ઓછા ખાવા; તેમાં પણ રાત્રે તો જેમ ઓછું ખવાય તેમ સારૂં છે. કોઇ પણ પ્રકારનો [illegible] પદાર્થ પીવો નહિ.(થવાનું હશે તે થશે એમ કહી ચા-કૉફી બિલકુલ પીવાં નહિ.)

(૪) હમેશાં ઝાડો સાફ આવે તેને માટે કાળજી રાખવી.

(૫) જનનેન્દ્રિયની જગ્યામાં જો વારંવાર ખંજવાળવું પડે તો વૈદ્યની સલાહ લેવી કે [illegible] જવાળવું કેમ પડે છે? વૈદ્યને એમ પૂછવામાં જરાપણ ડરવાનું કંઇ કારણ નથી.ખંજવાળ [illegible] નું કારણ સામાન્ય હોય છે, પણ વૈદ્યની સલાહ લેવી એ શ્રેયસ્કર છે; કારણ કે એવી [illegible] માં યોગ્ય ઉપાય યોજવા વૈદ્યવગર બીજા કોઇ ખરેખરી સલાહ આપી શકતા નથી.

(૬) હમેશાં જનનેન્દ્રિયના અગ્રભાગ ઉપરની ત્વચા પાછી હઠાવી અંદરનો [illegible] પાણીથી બરાબર ધોઇ નાખવો. આ ભાગ ઉપર સફેદ રંગનો ચીકણો પદાર્થ [illegible] જો તે બરાબર ધોઈ નાખવામાં ન આવે તો ત્યાં આગળ ઘણી ખંજવાળ આવે છે. તે [illegible] આવે છે તે ન સમજવામાં આવ્યાથી, ત્યાં આગળ હાથ લગાડવાનો અનિવાર્ય [illegible] થાય છે. આ જે ધોળી વસ્તુ છે તે વીર્યજ છે, એમ સમજી તરૂણ માણસો [illegible] પરંતુ આ પદાર્થ સાથે વીર્યનો યત્કિંચિત્ માત્ર સંબંધ નથી. ખરેખરો પવિત્ર [illegible] તેનું શુદ્ધ પવિત્ર વર્તન છતાં પણ આ ઠેકાણે ધોળા રંગનો થર બાઝે છે;માટે જો તે [illegible] વામાં ન આવે તો તેને લીધે ત્વચાના અનેકાનેક રોગો ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહે છે.

(૭) ન્હાતી વેળાએ ગુહ્યસ્થાન નિરંતર સાબુ લગાડી ધોઇને સ્વચ્છ કરતા [illegible] રાખવો. કેટલાક ગામડાના છોકરાઓ આ ગુહ્ય ભાગ ધોઇને ચોખ્ખો કરતા નથી, તેથી [illegible] ગરમી વગેરે ત્વચાના રોગો થાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ જે જગાએ [illegible] [illegible] નથી, ત્યાં આગળ ખજુવાળ આવવાથી હાથ લગાડવો પડે છે.

(૮) રાત્રિએ સૂતી વખતે હમેશાં સ્વચ્છ લંગોટ પહેરીને સૂઈ રહેવું. [illegible]

છે, લંગોટ પહેરીને સુઇ રહેવાથી નામર્દાઈ પેદા થવાની ધાસ્તી રહે છે; પરંતુ તેમનું આ ઉચિત નથી. કહેવને કમી કરવાના કામમાં લંગોટ ઉપકારક થઇ પડે છે. રાત્રિદિવસ પહેરી રાખવો, તે અત્યંત ભેદરકર છે.

સુવાનું સ્થળ અને પથારી માટે નીચે જણાવેલી હકીકત ધ્યાનમાં રાખવી:—

(૧) સુવાના સ્થળમાં સારી શુદ્ધ હવા આવવા દેવી. બારીબારણાં ઉઘાડાં મૂકીને સુવું.

(૨) સુતા પહેલાં પેશાબ કરી આવવો.

(૩) વીર્યપાત વારંવાર થતો હોય તો, સવારમાં ઉઠ્યા બરોબર પાંચ મિનિટ ઠંડા પાણીની ધાર ઇંદ્રિય ઉપર કરવી.

(૪) સગવડ હોય તો પોતાને માટે સ્વતંત્ર એકાંત સ્થળમાં પથારી પાથરવી. પાથરવાની તળાઇ સાધારણ કઠણ કરવી પણ બહુ નરમાશવાળી રાખવી નહિ.

(૫) ફાવે તે પ્રમાણે પાસાભેર સુઇ રહેવું. ચતા અથવા ઉંધા સુઇ રહેવું, એ બરોબર નથી; કારણ કે તેથી ઇંદ્રિય ઉત્તેજિત થઈ, વીર્યપાત તરફ વૃત્તિ વાળે છે. પાસાભેર સુઇ રહેવાની ટેવ પાડવી એ ઘણું સરળ છે. પાટીનો પટો અથવા ઝીણી બારીક પટ્ટી કમરના ભાગમાં એવી રીતે બાંધવી કે, ગાંઠ પાછળના ભાગ પાસે વળી શકે.તાત્પર્ય એ છે કે, ઉંઘમાં કદાપિ ચતા થઇ જવાય તોપણ ગાંઠ ખુંચવાથી જાગી જવાય, જેથી વિક્ષેપ આવી શકે નહિ.

(૬) બીજો ઉત્તમ માર્ગ એ છે કે, સ્વપ્નાં આવવાનો વખત જે ૨ થી ૫ સુધીનો છે, તે વખત વાંચવામાટે અથવા ખરેખરી ગાઢ નિદ્રામાટે મુકરર કરવો, એટલે સ્વપ્નાવસ્થા પ્રાપ્ત થવાનો સમય આવી શકવાનો નથી. જાગ્રત થવાય તે વખતે પેશાબ કરવા જવાની આદત રાખવી.

ઉપર દર્શાવ્યા ઉપરાંત બીજી ત્રણ સાધારણ સૂચનાઓ ઉપર પણ લક્ષ આપવાની ખાસ અગત્ય છે.

(૧) ગમે તેમ થાય, પરંતુ ગુહ્ય ઇંદ્રિયને હાથ લગાડવાનો સ્વભાવ સારો નથી; માટે તેવી ટેવ પાડવી નહિ.

(૨) સારા વિચારવગરના બીજા વિચારોમાં લક્ષ લગાડવું નહિ.ઘણાં છોકરાંઓના મનમાં ખરાબ વિચારો આવે છે; પરંતુ સારા છોકરાઓ તે તરફ ધ્યાન આપતા નથી. વિલક્ષણ ચિત્રો અથવા નકામી વાતોવિષે મનમાં વિચારો આવે તો તેને સર્પની પેઠે વેગળા કરી નાખવા. આ પ્રમાણે કરવાથી સ્વપ્નાવસ્થા બંધ થશે.

શરીરમાં ગમે તેટલી ધાતુ વધે, પણ તેનાથી કોઈ પ્રકારે ઉપાધિ થઈ શકતી નથી. જો મન સ્વાધીનમાં ન રહે અને વૃત્તિ વિહ્વલ થાય તો નિરામય શરીરવાળાને પણ વધેલી ધાતુ નુકસાન કરે છે તથા શરીરમાં રોગ કરે છે. કહેવાનો સારાંશ એ છે કે, ધાતુ વધવાથી રોગ થતો નથી; પરંતુ મનોવિકારની વૃત્તિ વિહ્વલ થવાને લીધે રોગ પેદા થાય છે.

(૩) બાર વરસની વયથી પચીસ વરસની ઉંમર સુધી ૧–વિષયી મિત્રો સાથે ગાઢો સંબંધ, ૨–સ્ત્રીના સ્વરૂપનું અને તેના ગુણનું વર્ણન, ૩–શૃંગારિક કાદંબરીઓ, ૪–નાટક અને નૉવેલો વગેરે વાંચવાં અને તેના પ્રત્યક્ષ થતા પ્રયોગો જોવા, ૫–વિષયની વાતો હાસ્યવિનોદમાં કહેવી, વગેરે બાબતો વર્જ્ય કરવી. શરીરમાં વધેલી ધાતુ ન વપરાવાને લીધે શરીરમાં રોગ થાય છે એવી સમજણ વિષયવાસનાને વધારનારી અને અતિશય નુકસાન કરનારી છે. સુખમય જીંદગી ગાળવાના મુખ્ય સાધનરૂપ જે ધાતુ છે, તેને જે વયમાં એકત્ર કરી ભંડાર ભરી રાખવો જોઇએ, તેને બદલે વિષયવાસનામાં તલ્લીન થઇ જઇ, જેઓ તાત્કાલિક સુખ ભોગવે છે, તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે; અને તેઓ મનોવિકારની વિફરેલી વૃત્તિને વશ કરી, દીર્ઘાયુષ્ય સુખમય નિર્ગમન કરવા સારુ લવલેશ પ્રયત્ન આદરતા નથી, એ અત્યંત દિલગીરી ઉપજાવનારું છે, એમ અમારે ડીંડીમ વગાડીને કહેવું પડે છે.

મુષ્ટિમૈથુનની કુટેવમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય

અજ્ઞાનતાને લીધે નુકસાનકારક મુષ્ટિમૈથુનની કુટેવમાં ફસી ગયેલાઓએ તેમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા હોય તો નીચે જણાવેલી સૂચનાઓનું અવશ્ય મનન કરવું.

(૧) પ્રથમ દર્શાવેલી પ્રત્યેક સૂચનાઓ તેમણે કાળજીપૂર્વક પરિપાલન કરતાં [illegible] વિકપણે સ્વપ્નાં આવે તો વિશેષ ગભરાવાનું કારણ નથી; પરંતુ કુક્રિયાની કુટેવના [illegible] લીધે રાત્રિએ જો વીર્યપાત સ્વપ્નાવસ્થામાં થતો હોય તો પ્રથમ કુટેવ કાઢી નાખીને [illegible] ન આવે તેવા યોગ્ય ઉપાયો યોજવા તજવીજ કરવી.

(૨) કુક્રિયાની કુટેવમાંથી મુક્ત થવાની જો કોઈ છોકરાના મનમાં [illegible] તે ટેવનો ત્યાગ કરવા સારૂ અડગ નિશ્ચય આદરવો. અંતઃકરણથી બરાબર નિશ્ચય [illegible] તો તે કુટેવ પુનઃ તેને વળગ્યા વગર રહેવાની નથી; માટે કુટેવની કુક્રિયાના પરિણામનો અંતઃકરણમાં ઉંડો વિચાર કરી એક વખત દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તે [illegible] સ્વીકાર કરી લેવી. એ વગર અન્ય ઉપાય તેમને તેમાંથી મુક્ત કરાવનારો નથી. [illegible] વધારે અને જેટલા વધારે દિવસની હશે, તેટલો વધારે વખત તેને છોડવાને લાગશે [illegible] કવા સારૂ પ્રયાસ પણ વધારેજ કરવો પડશે. સાધારણ સામાન્ય કુટેવ ટળી જાય. [illegible] ટેવ જેમ અને તેમ સમુળગી અંતઃકરણમાંથી અળગી થાય તેને સારૂ જે કંઈ કરવું [illegible] તૈયાર રહેવું જોઈએ; કારણ કે અઠવાડિયું, મહીનો અથવા વરસદિવસ થઈ જાય, [illegible] વાની જાય તોયે કુટેવનો મોહ છોડી દેતાં છૂટી શકતો નથી. મોહ ન જાય; પરંતુ [illegible] દૃઢ નિશ્ચયનો ત્યાગ કરવો એ વ્યાજબી નથી. કુક્રિયાની કુટેવ કાઢવા જે પ્રમાણમાં પરિ[illegible] આદર્શે, તે પ્રમાણે તેમાંથી મુક્ત થવાનો વધારે સંભવ છે.

હિંદુઓ, સાવધાન !

તમારા બંધુઓને સાચવો

હિંદુજાતિને લાગુ પડેલો જાતિક્ષય કેટલો ભયંકર, તેમજ હિંદુજાતિ[illegible] નાશ[illegible] છે, તે ૧૯૧૧ થી ૧૯૨૧ સુધીના દશકામાં, જુદી જુદી જાતિઓના કેટ[illegible] ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો, તેના આંકડા એક પત્રે પ્રગટ કર્યા છે, તે જોતા કોઈ પણ [illegible] આઘાત થયા વિના રહેશે નહિ. એ આંકડા નીચે પ્રમાણે છેઃ—

[illegible]	૩૮૦૭૨૭	ગવલી	૮૩૬૨૫
[illegible]	૪૧૬૨૫	ગોસાઈ	૧૨૧૨૬૩
[illegible]	૨૯૮૬૦૯	[illegible]	૧૬૩૫૮
[illegible]	૧૯૫૪૨૫	વાણીઆ(ગુર્જર)	૧૯૧૦૧
[illegible]	૮૩૩૦૬૮	નાઈ (હજામ)	૧૦૭૬૦૫
[illegible]	૨૧૧૨૨૭	ચમાર	૨૩૦૮૫
સુતાર	૪૧૫૬૬૬	[illegible]	૯૮૫૫૨
[illegible]	૨૮૮૫૭૯	[illegible]	૨૨૮૭૦
[illegible]	૬૦૨૬૬	[illegible]	૫૩૮૦૮

[illegible]

(દૈનિક 'હિંદુસ્થાન' [illegible])

ભગવાન બુદ્ધની સાધના, સિદ્ધિ અને ઉપદેશ

("[illegible]" [illegible])

પ્રસ્તાવના:-દુનિયામાં આજપર્યંત [illegible] ભગવાન બુદ્ધની પણ ગણના થાય છે; તથાપિ [illegible] આધુનિક ઇતિહાસકારોની લેખણ જનથનાટ કરતા [illegible] નામ નજરે પડતું નથી. આ માન સીઝર, [illegible] એજ છે! ભગવાન બુદ્ધ પોતાની કીર્તિધ્વજ ઉપર [illegible] આડંબર ઉપર રોપ્યો નથી અથવા એવી ઐશ્વર્યરૂપી ઇમારત રચની [illegible] સારૂ દીધેલા નરબલિના રક્તરૂ નીતરની તરવારથી [illegible] પતાની પણ તેણે અપેક્ષા રાખી નથી. મહાભાગોના સામ્રાજ્યની [illegible] ની સાક્ષી પૂરનારા શિલાલેખ તેમણે જનતાજનાર્દનના અંતઃકરણરૂપી [illegible] કેવળ જ્ઞાનચક્ષુવડે વાંચી શકાય એવી અદૃશ્ય લિપિમાં કોરી રાખ્યા છે. [illegible] આંખની કીકીને પોતાના મૃદુસ્પર્શથી આલ્હાદ આપનાર છે, પરંતુ [illegible] પોતાના અવિરત વર્ષાવથી શત્યવત્ કરણક્ષમ જે નીર, તદ્રૂપ નિર્મળ પ્રેમના [illegible] હોય છે. આ સામ્રાજ્યની શાશ્વતિ પણ ચાર આઠ પેઢીઓ ટકવા [illegible] પૈકી નથી તે કલ્પકલ્પાંત સુધી ટકનારી હોય છે. આવાં અદૃશ્ય સામ્રાજ્યોના પ્રસ્થાપકોને ચિદ્ઘન ચૈતન્યના અવતાર માનવાની આપણ હિંદુઓની રીત છે.

અવતાર ધારણ કરવાના પરમેશ્વરના ઉદ્દેશ અનેક હોય શકે છે. ધર્મોદ્ધાર, દુષ્ટસંહાર, શિષ્ટ-પરિપાલન, આદર્શભૂત આયુષ્યક્રમ ઇત્યાદિ મુખ્ય છે. એ પૈકી બુદ્ધનું અવતારકાર્ય ધર્મો-દ્ધારનું હતું.

એ મહાભાગસંબંધી એકંદર હકીકત અહીં આપવી અશક્ય છે; તેથી તેમની આધ્યાત્મિક સાધના, સિદ્ધિ અને ઉપદેશ, આ ત્રણ બાબતોનુંજ વિવેચન કરવાનું અહીં યોગ્ય છે. બુદ્ધની બાબતમાં અનેક ભ્રામક, અતિશયોક્તિપ્રચુર ને અસંભાવ્ય કલ્પનાઓ જનસમાજમાં રૂઢ છે. પાલીભાષાના જાણકાર ને બૌદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનમાં કુશળ ગણાતા સુપ્રસિદ્ધ ધર્માનંદ કોસંબીના લેખ-નાધારે ઉપરની ભ્રામક કલ્પનાઓનું નિરસન કરવાનો પ્રયત્ન પણ આ લેખમાં કર્યો છે.

અવતારી હતા છતાં પણ ભગવાને માનવદેહ ધારણ કર્યો હતો; ને પ્રથમ ક્રમે ક્રમે પોતાની ઉન્નતિ કરી લઇને છેવટે સિદ્ધાવસ્થામાંના પુરુષો પ્રમાણે પોતાનું વર્તન તેમણે રાખ્યું હતું-આથીજ તેમનાં વૈરાગ્ય, દયા, પ્રેમ ને સહિષ્ણુ અખિલ માનવજાતિને આદર્શભૂત થઇ રહ્યાં છે. તેઓ અવતારી પુરુષ હતા, તેથી તેમની વાત જુદી ને આપણી જુદી. તેમની પેઠે વર્તવાનો આપણે પ્રયત્ન કરવો એ અનિષ્ટ છે, એમ માનવું એ મૂર્ખાઇભરેલું લેખાશે. પરમેશ્વર જ્યારે મનુષ્યદેહમાં અવતરે છે, ત્યારે માનવદેહધારી આત્માને કયી કયી કરણી કરવી શક્ય છે, એ બનાવી આપવું એજ તેમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોય છે. મનુષ્યની અંતર્ગત શક્તિનો વિકાસ કેટલા પ્રમાણમાં થઇ શકે છે ને તેનું રહસ્ય શું છે, એ સમજાવવા સારૂજ ઇશ્વર પોતે પંચભૌતિક દેહ ધારણ કરીને પૃથ્વી ઉપર અવતરે છે. બુદ્ધની સાધનાનો અભ્યાસ આપણે આજ દૃષ્ટિથી કરવો જોઇએ. તેમણે મેળવેલી સિદ્ધિ, સામાન્ય મનુષ્યને એક તો શું પણ સો જન્મે પણ મેળવવી શક્ય નથી; તથાપિ જે મુમુક્ષુ છે તેમણે, બુદ્ધે પોતાના નેત્ર સામે રાખેલું ધ્યેયજ પોતાની સામે પણ રાખવું જોઇએ. અનંત જન્માંતરે કાં નહિ, પરંતુ પ્રયત્ન કરનારાને મુક્તિ છેજ એવો વિશ્વાસ ભગવાને પોતેજ શ્રીમુખે ગીતામાં આપ્યો છે; તો જન્મોનો હિસાબ રાખવાનું કારણ નથી. ઉજ્જવલ ધ્યેયને આંખ સામે રાખીને તદનુસાર વર્તવું એટલુંજ આપણું કર્તવ્ય ને એજ આપણા જયનો બીજમંત્ર.

બચપણ ને અધ્યાત્મનું બીજ:—ગૌતમ શાક્ય કુળમાં જન્મ્યા. શાક્ય એ એક વિશિષ્ટ જાતિનું નામ. આશરે ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં આ જાતિના લોક આર્યાવર્તના ઉત્તરભાગમાં રહેતા હતા. આ શાક્યરાજ્યના પૂર્વ, પશ્ચિમ ને ઉત્તરભાગ નિર્જન અરણ્યોથી વ્યાપેલા હતા ને

આવતું. ઉપર પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલા વિષયોપભોગમાં તે ડૂબી ગયા નહિ. દયાળુ મન દીનદુ: પ્રત્યેની સહાનુભૂતિથી હમેશાં આર્દ્ર રહેતું હતું.

તેમની આ કોમળ વૃત્તિનો અધિક વિકાસ થતાં થતાં તેનું પર્યવસાન છેવટે ગૃહત્યાગમાં લલિતવિસ્તર વગેરે ગ્રંથોમાં સારથિની સાથે થયેલા સંભાષણને યોગે અથવા એકાદો વૃદ્ધ મ: અથવા કોઇનું પ્રેત કિંવા પથિસ્થ ભિક્ષુ ઇત્યાદિ દૃષ્ટિપથમાં આવવાથી તેમને સકૃદ્વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થ રસભરી, પરંતુ કાલ્પનિક કથાઓ અનેક આવી છે. કેટલાક ગ્રંથોમાં તો તેઓ રાતના એકલાજ ગયાનાં, સારથિની સાથે રથમાં બેસીને ગયાનાં અથવા પ્રભુ રામચંદ્રની પેઠે અશ્વારૂઢ થઇને એ: જ ગયાનાં નાનાવિધ વર્ણનો છે. બીજાં અનેક સ્થળે ગૃહત્યાગ કરવાના દિવસેજ ગૌતમને રત્ન પ્રાપ્ત થયાની હકીકત પણ આપેલી જણાય છે; પરંતુ આ બધાં યથાર્થ વર્ણનો નથી. સત્યનો થોડો અંશ હશે; પરંતુ અક્ષરશઃ સત્યતા તેમાં નથી. વ્યાધિગ્રસ્ત મનુષ્ય અથવા અગર પ્રેત કિંવા ભિક્ષુ એ પૈકી બધી અથવા એકાદ વ્યક્તિ વયના ૨૯ મા વર્ષપર્યંત ગૌ ના જોવામાં ન આવી હોય, એ બિલકુલજ સંભવતું નથી. સારથિએ તેમને ગુરૂપદેશ આ એ પણ ખરૂં લાગવા જેવું નથી. ઘર છોડીને જવાના અરસામાં તેમને રાહુલ નામનો પુત્ર એ બીના ખરી હોય; તોપણ તે ગૃહત્યાગના દિવસેજ જન્મ્યો હતો, એવું અનુમાન બાંધવ કોઇ પણ જાતનો ખાત્રીલાયક પૂરાવો નથી. મધ્યમનિકાયના અરિયપરિયેસનસુત્તમાં બુદ્ધે ર મુખે પોતાના ગૃહત્યાગની હકીકત કહી છે. તે આ પ્રમાણેઃ–

"ભિક્ષુઓ, હું જ્યારે જુવાન હતો અને મારા માથાપરનો એક કેશ પણ ધોળો નહોતો થયો, ત્યારેજ આ વિચારોએ મારા હૃદયસાગરમાં ખળભળાટ મચાવી મૂકયો ને મને ઘરમાંથી બહાર ધકેલ્યો. પિતાએ ને માતાએ મને પરવાનગી આપી નહિ. તે બંનેને ઝારઝાર રડતાં મૂકી નેજ મેં મુંડન કરી લીધું ને કાષાયવસ્ત્રો ધારણ કરીને ઘર બહાર નીકળી પડયો."

વૈરાગ્યનાં કારણોઃ—ગૌતમે ઘરનો ત્યાગ કેવી રીતે કર્યો એ હકીકતના કરતાં, ખરી જુવાની ના બહારમાં આ સુકુમાર રાજકુમારે વિષયોપભોગોને તુચ્છ માની તમામ ઐશ્વર્યને લાત મારીને અને વૈરાગ્યદીપિકાને હાથમાં લઇ દુઃસાધ્ય નિર્વાણસુખની શોધ શા સારૂ આરંભી એ જાણી લેવું વધુ મહત્ત્વનું ને બોધપ્રદ છે. ગૌતમના જમાનામાં પોતાને ચક્રવર્તી કહેવરાવી લેવાનું ધ્યેય ક્ષત્રિયમાત્રનું અત્યુચ્ચ ધ્યેય હતું. અમુક રાજાને ત્યાં કુમાર જન્મ્યો કે આગળ જતાં સાર્વભૌમ થશે કે નહિ એની ચિકિત્સા તેના જાતક ઉપરથી કરવાની શરૂઆત થતી; પરં વસ્તુઓનું ઇંગિત જાણનારા બુદ્ધનું આવું ચક્રવર્તિત્વ સંપાદન કરવાની મહત્ત્વાકાંક્ષાથી સમાધા થાય તેવું નહોતું; કારણ ચક્રવર્તી થાય તોપણ ભય, મોહ, અશાંતિ ઇત્યાદિ શત્રુપરંપરાથે મુક્ત થવું પોતાને શકય નથી, એ બુદ્ધ સારી રીતે સમજતા હતા. આ શત્રુઓના ત્રાસમાંથે છૂટીને, તેનાથી દૂર રહેલા અખંડ શાન્તિસામ્રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરી લેવી–એવી તેમની મહત્ત્વાકાંક્ષા; તે શાંતિસામ્રાજ્યનો માર્ગ સામાન્ય જનોને બતાવીને તેમને સંસારતાપથી છોડાવવા–એ તેમનં અંતઃકરણની ધગશ. સંસારત્યાગ કરીને પરિવ્રાજક બનેલા ને જંગલ જંગલમાં સંચાર કરનાર શ્રમણ આ સામ્રાજ્યપ્રાપ્તિના માર્ગે પોતાને લઇ જશે, એવો બુદ્ધને દઢ વિશ્વાસ હતો.

દંડસુત્તમાં આવેલા સુત્તનિપાતમાં ગૌતમનાં ગૃહત્યાગનાં કારણો આ પ્રમાણે આપ્યાં છે: "પોતાને સંતોષ–સુખ ન હોવાથી, બીજાનો દોષ કાઢીને એકબીજામાં કલહ વધારનારા લોકે તરફ જોઇને મને અત્યંત ભય લાગવા માંડયો. મને સંવેગ (વૈરાગ્ય) કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયો હવે જણાવું છું. દિવસે દિવસે શુષ્ક થતા જતા સરોવરને જોઇને સરોવરમાં રહેનારાં માછ જે પ્રમાણે ગર્ભગલિત થઇ જાય છે, તે પ્રમાણે પોતપોતામાં ઝગડા મચાવીને પોતાનો ક્ષય કરી લેનારા જનસમૂહતરફ જોઇને હું ગભરાઇ ગયો. મને સંસાર અસાર લાગવા માંડયો. દશેદિશાઓ થરથર કંપે છે એવો મને ભાસ થવા લાગ્યો. મારૂં પોતાનું રક્ષણ કરી શકાય એવી નિર્ભય જગ્ મને કયાંઇજ નજરે પડતી નહિ; કારણ દિગંતપર્યંત દૃષ્ટિ ફેંકું તોય કલહમગ્ન જનસમૂહનું ભયં કર ચિત્ર મારી નજર સામે ખડું થતું. આ સ્થિતિ જોઇને મારૂં મન તદ્દન ગળી ગયું." ઉપરના ઉદ્‌ગાર તરફ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ જોતાં જરામરણાદિ વ્યાધિઓવડે મૂળથીજ હતબલ થયેલા અને સમાજને, ક્ષણભંગુર ઐહિક સુખોપભોગના છંદે લાગી એકબીજાનો નાશ કરવાને ઉઘુક્ત થયે

[illegible] બુદ્ધના [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] વસ્તુઓપર [illegible] સુખ [illegible]
[illegible] સુખ છે, એવી મનમાં [illegible]
[illegible] છે. મનુષ્યની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનો પ્રારંભ [illegible]

[illegible]

ભગવાને હવે સંપૂર્ણ વૈરાગ્યનો અંગીકાર કર્યો. [illegible]
[illegible] જંબુદ્વીપની છાયામાં હમેશાં રહેતા નિર્ગ્રંથો [illegible]
[illegible]માં તે લાગ્યા. નિર્વાણસાધન ને આત્માનુભવનેજ તેમણે [illegible]
વખતમાં આ ધ્યેય કાંઈ નવીન આવ્યાં ન હતાં. જન્મમરણની [illegible]
સુખનું ધ્યેય ભરતખંડમાં અતિપ્રાચીન એવા ઉપનિષદ્કાળથી [illegible] છે. [illegible]
પ્રાપ્તિને સારૂ હિંદુ આર્યોમાંના અતિ તેજસ્વી તેમજ ઓજસ્વી ઋષિઓએ [illegible]
આપ્યું. આ રીતે આ ધ્યેય અનન્ય અને સનાતન છે, તેથીજ તેને સાધ્ય કરવાના માર્ગ [illegible] ને
હમેશાં બદલી શકાય એવા છે. આ સાધનરૂપ ભિન્નતા આધુનિક નથી, પણ તે બુદ્ધ પ્રાચીનકાળથીજ
ચાલુ થએલી છે. આ પ્રકારને અનુસરી ગૌતમના સમયમાં આ ધ્યેયસાધનને માટે કેટલાક વિવિધ પંથ
અને સાધનાઓ અસ્તિત્વમાં આવી હતી. તે કયા કયા એનું આપને સંક્ષેપમાં દિગ્દર્શન કરીએ.

જૂદા જૂદા પંથ

પાલી ભાષાના સુત્તનિપાત, મજ્ઝિમસુત્ત, નિકાય વગેરે ગ્રંથોમાં આશરે ૬૨-૬૩ પંથોના
મતનો ઉલ્લેખ જણાય છે. કોસલ અને મગધ દેશમાં આ જૂદા જૂદા મતાનુયાયીઓનો સંચાર
હમેશાં ચાલુ હતો. પ્રસંગવશાત્ આવા પાંચપચાસ શ્રમણ એક ઠેકાણે ભેગા થઇ જતાં પોતપોતાના મતની ઉત્તમતા સાબીત કરી આપવાને તેઓ તાત્વિક વાદવિવાદ પણ કરતા. બુદ્ધપદની
પ્રાપ્તિ પછી ભગવાને તેમનું ગૌરવ કર્યાનું દૃષ્ટિએ પડતું નથી; કારણ તેમનો ધિક્કાર કરીને એમને
સત્યનું ખરૂં સ્વરૂપ બિલકુલજ સમજાયું નથી, એમના સિદ્ધાન્ત જન્માંધોએ કરેલા હસ્તિદર્શન-
ના જેટલાજ વસ્તુસ્થિતિનિદર્શક છે, વગેરે પ્રકારના ઉદ્ગાર તેમણે એક ઠેકાણે કાઢ્યા છે. દીર્ઘ-
નિકાયમાં આવેલા બ્રહ્મજાળસુત્તમાં આ બાસઠ મતોનું સવિસ્તર વર્ણન આપ્યું છે. આ મતો પૈકી
બધાજ એકબીજાથી તદ્દન ભિન્ન હોય એ બિલકુલ સંભવતું નથી. એ પૈકી અનેકોમાં પુષ્કળ
સામ્ય પણ દેખાઇ આવે છે, તથાપિ કંઇક શુદ્ર મતભેદોને લીધે તેમને મતાંતરત્વ પ્રાપ્ત થયું હતું.

વૈદિક પંથ

પ્રથમ બ્રાહ્મણ અથવા વૈદિક પંથનો આપણે વિચાર કરીએ. એમાં મુખ્ય ભેદ બે. સંસારમાં
રહીનેજ વેદાધ્યયન કરી યજ્ઞયાગાદિ વેદોપદિષ્ટ કર્મ કરનારા ગૃહસ્થાશ્રમી લોકોનો એક ને બીજો
સર્વસંગપરિત્યાગ કરીને વનમાં રહી અગ્નિહોત્રાદિ વ્રતો ને જપતપાદિ સાધના કરનારા નિત્યસંન્યાસી
તપોધનોનો. બન્નેની સામે ધ્યેય એકજ; ને તે એ કે, બ્રહ્મસાયુજ્યના મેળવવી.આ બેમાં શ્રેષ્ઠ કોણ?
એ બાબતમાં પુષ્કળ મતભેદ હોવાનો ઉલ્લેખ દીર્ઘનિકાયના તે વિજ્જસુત્તમાં જણાય છે. આ ગ્રંથમાં
ઉપરોક્ત પ્રશ્નના નિર્ણયસંબંધી મહર્ષિ વસિષ્ઠ ને ભારદ્વાજની વચ્ચે વાદવિવાદ થયાનું વર્ણન છે.

વૈદિકેતર પંથ

આમાં શ્રમણોને મુખ્ય સ્થાન આપવું જોઇએ. એમનું મુખ્ય ધ્યેય ઐહિક દુઃખમાંથી મુક્ત
થવું, એ છે;તથાપિ આ મુક્તતા મેળવવી કેવી રીતે? એ બાબતના મતભેદને લીધે તેમનામાં જૂદા જૂદા
બાસઠ મતભેદ થયા. એમાંથી ૭ મહત્વના છે ને બુદ્ધના વખતમાં તેમને માન પણ સારૂં મળતું
હતું. અક્રિયા, સંસારશુદ્ધ, ઉચ્છેદ, અન્યોન્ય, ચાતુર્યામસંવર ને વિક્ષેપ, આ એ ૭ વાદોનાં નામ છે.

હમણાં આ પૈકી ચાતુર્યામસંવર અથવા 'નિગ્રંથી' સિવાયના બીજા બધા પંથ નામશેષ [illegible]
'સામઞ્ઞફલસુત્ત' નામનો બૌદ્ધગ્રંથ એમ જણાવે છે કે, આ પંથ મહાવીર સ્વામીએ સ્થાપ્યો છે
તથાપિ જૈનગ્રંથોની અંદર આ બાબતમાં જૂદાંજ વિધાનો કર્યાનું જણાય છે. તેમના મત [illegible]
મહાવીરનીયે પહેલાં આશરે અઢીસો વર્ષ અગાઉ પાર્શ્વનાથ તીર્થંકરે આ પંથ સ્થાપ્યો. હિંસા,
અસત્ય, ચૌર્ય ને પરિગ્રહમાંથી નિવૃત્તિ, આ એ પંથનો મૂળમંત્ર. આ નિયમ ચતુષ્ટયને ચાતુ-
ર્યામ નામ આપવામાં આવ્યું હતું. મહાવીરે આ ચતુષ્ટયને મૈથુનનિવૃત્તિ આ પાંચમા [illegible]
(નિયમ) ની જોડ દીધી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં 'પાર્શ્વમહામુનિએ ઉપદેશેલો યાગચતુષ્ટયજ [illegible]
મુનિએ પંચશિક્ષારૂપે નિરૂપ્યો' એવું વર્ણન છે. સુત્તપિટક ગ્રંથમાં આ મતસંબંધે [illegible]
માહિતી મળે છે. પુનર્જન્મના તત્ત્વપર આ મતના અનુયાયીઓનો વિશ્વાસ હતો. સંયમ અને
તપની સહાયતાથી કૃતકર્મકર્દમ ધોઈ નાખી મુક્ત થવાના માર્ગને તેઓ અનુસરતા હતા. [illegible]
પંથને છોડી દઇ આ એકજ જૈન પંથની આટલી સવિસ્તર ચર્ચા કરવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે
એ ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મનીયે પહેલાંથી ચાલતો આવ્યો છે એ વાંચકોને સ્પષ્ટપણે બતાવી આપવું. ભગ-
વાન બુદ્ધે આ પંથનાંજ અહિંસા, અસ્તેય, સત્ય વગેરે તત્ત્વો સ્વીકાર્યાં છે ને તેમાં [illegible]
ફેરફાર કરીને પોતાનો પંથ પ્રસ્થાપ્યો છે. એમાંના અપરિગ્રહ, મૈથુનવિરતી આ તત્ત્વોને [illegible]
બદલીને બૌદ્ધ ગૃહસ્થધર્મીઓ સારૂ પરસ્ત્રીવિરતિ આવું તેવું પરિવર્તન કર્યું. ઉપર જણાવેલા [illegible]
મતો પૈકી આજની ઘડીસુધી આ એકજ પંથ સારી રીતે જીવતો રહ્યો છે. હમણાં અસ્તિત્વ[illegible]
છે તે જૈનધર્મજ એ પંથ છે. તેમાંનાં અમૂલ્ય એવાં પાંચ તત્ત્વોને આધારેજ એ જીવી [illegible]
છે, એ વાચકોના લક્ષ્યમાં આવ્યું હશેજ.

હવે બાકીના પાંચ પંથોના થોડા સમાચાર લઇએ. અક્રિયવાદી પંથના આચાર્ય [illegible]
સ્યપ છે. તમામ દુઃખનું મૂળ પાપપુણ્યસંબંધેની ભાવનામાં હોવાથી તે ભાવનાનેજ [illegible]
નાખીએ કે થયું, એવો તેમનો ઉપદેશ હતો. પાપપુણ્યનો વિચાર એ કેવળ ભ્રમ છે, એમ તેઓ
માનતા-અર્થાત્ આ પંથ તે એક પ્રકારનો નાસ્તિકવાદજ છે, એમ કહીએ તોપણ ચાલે.

સંસારશુદ્ધિવાદી પંથનો પ્રસ્થાપક મકખલી ગોસાળ છે. આ વાદનુંજ નિયતિવાદ [illegible]
બીજું પણ નામ છે. સૃષ્ટિમાંની અખિલ ચરાચર વસ્તુ, પ્રાણી અને જીવ, દુર્બળ ને [illegible]
હોય તે બધા દૈવના તંત્રથી ચાલે છે. પોતપોતાના કર્મોનો ઉપભોગ લેતા રહેવું એજ [illegible]
વ્યવસાય અને એ વ્યવસાયમાંથી તેમનો કદી પણ છૂટકારો થતો નથી, એ આ પંથનું [illegible]

ઉચ્છેદવાદી પંથ અજિતકેસકંબલીએ સ્થાપ્યો. આ નિર્ભેળ નાસ્તિકવાદી હતો. મનુષ્ય [illegible]
પૃથ્વી, અપ, તેજ ને વાયુ–આ ચતુસ્તત્ત્વોની બનાવેલી પૂતળી. મૃત્યુ પછી તેના દેહનું [illegible]
મહાભૂતમાં ફરીથી રૂપાંતર થઇ જાય છે ને ઇંદ્રિયો આકાશમાં લીન થઇ જાય છે. [illegible]
વગેરે જૂઠું છે. ઐહિક સૌખ્ય એ એકજ ખરૂં તત્ત્વ, આ એ પંથનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત છે.

અન્યોન્યવાદી પંથના મત પ્રમાણે સૃષ્ટિમાં પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, સુખ, દુઃખ ને [illegible]
આ સાત નિત્ય તત્ત્વ છે. એનો નાશ કરે એવી કોઇ પણ વ્યક્તિ નથી. મનુષ્યના [illegible]
આ તત્ત્વો અબાધિત રીતે અસ્તિત્વમાં હોય છે વગેરે સિદ્ધાન્તોપર આ પંથની રચના [illegible]

હવે બાકી રહ્યો વિક્ષેપવાદી પંથ. એનું જૈનોના સ્યાદ્વાદની સાથે પુષ્કળ મળતાપણું છે. [illegible]
[illegible] નામ [illegible] જેવું છે. આ મત પ્રમાણે પ્રત્યેક પ્રશ્નને માટે [illegible]
દેવ છે કિંવા નહિ ? આ પ્રશ્નને દેવ છે, દેવ નથી, દેવ છે એમ પણ નહિ, દેવ નથી [illegible]
નહિ, [illegible] તેમના ઉત્તરો હોય છે.

ભગવાનના ગુરૂ

[illegible] આ પ્રકારના જૂદા જૂદા પંથ પ્રચલિત હતા, [illegible]
[illegible] પંથનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો, એ કહેવું પણ [illegible]
[illegible] કપિલવસ્તુમાં [illegible] નામના એક [illegible]
[illegible] તેમના ગુરૂ છે. [illegible]
[illegible]
[illegible]

સિવાય બીજું સ્થળ મળતું નહિ, એવો ઉલ્લેખ અંગુત્તરનિકાયમાંના નિકનિપાતમાં જણાય છે.

આ ઉપરથી ગૌતમ ભરંડુની પેઠેજ આલારકાલામના શિષ્ય હતા અને ભરંડુનો આશ્રમ કપિલવસ્તુમાં ઘણા સમયથી હતો, (નહિ તો ગૌતમને ત્યાં ઉતારવા ભરંડુ સમર્થ ન થયું હોત) એવું જ અનુમાન નીકળે છે. બોધિસત્વ જે પ્રમાણે કોસલદેશવાસી હતા તે પ્રમાણે આલારકાલામ પણ કોસલદેશીયજ. અંગુત્તર નિકાયાંતર્ગત નિકનિપાતમાં તેમના મૂળ રહેવાના ગામનું નામ કેસપુત્ત આપેલું છે. ઉપર જણાવેલા ૭ મતસ્થાપકોના જેટલા આલારકાલામ પ્રસિદ્ધ નહોતા, તોપણ મલ્લ અને કોસલદેશમાં ને તેમાંય કપિલવસ્તુ શહેરમાં તો તેમનું પુષ્કળ વજન હતું. પરિવ્રાજક થતાં પહેલાં ગૌતમનો આલારકાલામની સાથે પુષ્કળ પરિચય હોવો જોઈએ. અરિયપરિયેસનસુત્તમાં "પરિવ્રાજક થયા પછી કુશળનું (પરમ કલ્યાણનું) જ્ઞાન કરી લેવા સારૂ લોકદૃષ્ટિએ પ્રસિદ્ધ એવું એકાદ શાંતિસદન શોધવાના નિમિત્તે ફરતાં ફરતાં આલારકાલામવાળા ઠેકાણે હું આવ્યો" એવું વર્ણન છે. આલારકાલામનો આશ્રમ કપિલવસ્તુ ગામમાંજ ઘણા દિવસથી હતો અને શ્રેષ્ઠ શ્રમણતરીકે તેની ખ્યાતિ હોવાથી મુમુક્ષુ ગૌતમને તેનો પરિચય નહિ હોય એ બિલકુલજ સંભવિતું નથી. પરિવ્રાજક થયા પછી પ્રથમ આલારકાલામની પાસેજ જવાથી એ પરિચય બહુ વધ્યો હતો, એવું સહજ અનુમાન નીકળે છે.

રાજગૃહી તરફ ગમન

આલારકાલામ એ ગૌતમના ગુરુ હતા. એ ઉપર આપેલી હકીકત ઉપરથી નક્કી થયું એમ કહેવાને હરકત નથી. હવે ગૌતમ તેમની પાસેથી કયી કયી બાબતો શીખ્યા તે તપાસીએ. આલારકાલામે બોધિસત્વને પહેલાં ચાર ધ્યાનો અને આકાશાનંત્યાયતન, વિજ્ઞાનાનંત્યાયતન અને આકિંચન્યાયતન આ ત્રણ ચિદવસ્થાઓ ઉપદેશી. સમાધિશિખરે પહોંચાડનારાં આ સાત પગથિયાં છે; પરંતુ બોધિસત્વનું સમાધાન એટલાથીજ થાય તેમ નહોતું. આ યોગમાર્ગથી એકાદિ વ્યક્તિને કંઈક કાળપર્યંત ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરી તેને સમાધિશાંતિમાં લીન કરી શકાય, એ ખરૂં, પણ એકંદર જનતા સામે આચરણીયતરીકે રજુ કરવાને તે અયોગ્ય (नायं धम्मो संबोधाय) છે, એવી તેમની સંપૂર્ણ ખાત્રી થઇ હતી; તેથીજ તેમણે કપિલવસ્તુમાંથી ઉદકરામપુત્ત નામના સાધુપ્રત્યે પ્રયાણ કર્યું. આ સાધુ પણ આલારકાલામ જે સંઘનો સાધુ હતો તે પૈકીજ એક હતો. તેણે અકિંચન્યાયતનથી આગલી નૈવ સંજ્ઞાનાસંજ્ઞાયતન નામક સાધના બોધિસત્વને ઉપદેશી; પરંતુ બોધિસત્વનું સમાધાન એ સાધનાથી પણ થયું નહિ, કારણ આ સાધના જો કે પાછલી સાધનાઓના કરતાં સરસ હતી, તોપણ તે તેજ માર્ગની હતી. આથી બોધિસત્વે એ સમયે શ્રમણોના વિદ્યાભ્યાસનું કેન્દ્ર ગણાતી મગધ દેશની રાજગૃહી રાજધાની તરફ પોતાનો મોરચો ફેરવ્યો. બોધિસત્વ રાજગૃહી તરફ કેવી રીતે ગયા અને ત્યાં ગયા પછી ત્યાંના રાજા બિંબીસારની સાથે તેમનું શું સંભાષણ થયું, વગેરે બાબતોની માહિતી સુત્તનિપાતાન્તર્ગત પબ્બજ્જાસુત્તમાં આપી છે. સંન્યાસલક્ષણસંપન્ન એવા બોધિસત્વને જોઇને બિંબીસારે કહ્યું, "હાથ નીચે ગજસેના રાખીને એકાદ મહાવીરની જેમ તું મારી પાસે રહે. હું તને જોઇએ તેટલું ધન આપીશ. તેનો તું તારે જોઇએ તેવો ઉપભોગ કર. તું કોણ ને તારૂં કુળ કયું છે, તે મને કહે." બોધિસત્વે ઉત્તર આપ્યો:–" રાજા ! આ દેશની ઠેઠ ઉત્તરબાજુએ આવેલા કોસલ દેશમાં ધનધાન્યાદિ ઐશ્વર્યસંપન્ન શાક્યજાતિના લોક વસે છે. હું જાતે શાક્ય, મારૂં ગોત્ર આદિત્ય. આવી સંપન્નસ્થિતિનો ત્યાગ કરીને હું જે પરિવ્રાજક બન્યો છું, તે કંઈ સંપત્તિને લોભે નહિ. કામોપભોગની બાબતમાંથી મારૂં મન ઉઠી ગયું, એકાંતવાસ મને પ્રિય લાગવા માંડ્યો અને તેથીજ તપશ્ચર્યાને માટે હું નીકળ્યો છું. મને આ એકજ વિષયની માત્ર હવે અભિરુચિ બાકી રહી છે."

બોધિસત્વને આલારકાલામનો અથવા ઉદકરામપુત્તનો પંથ સંપૂર્ણપણે માન્ય ન થવાથી અત્યંત શાન્તિદાયી ને પરમ કલ્યાણપ્રદ એવા માર્ગની શોધમાં તે રાજગૃહીસુધી ચાલી આવ્યા. ત્યાં અનેક શ્રમણોને વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરતા જોઇને એ માર્ગે જવાથી પોતાનું ધ્યેય હાથ લાગશે, એમ લાગવાથી પોતે પણ તપ શરૂ કરવું એવો નિશ્ચય કર્યો. આથી તેમણે ત્યાંથી ઉરુવેલા પ્રયાણ કર્યું ને ત્યાં તપશ્ચર્યાની શરૂઆત કરી. આનું વર્ણન અરિયપરિયેસનસુત્તમાં આવ્યું છે, તે અહીં ઉતારી લેવું ઈષ્ટ જણાય છે. ભગવાન બોલ્યા:–" ભિક્ષુઓ ! કુશલ–(પરમ, કલ્યાણ)–

જ્ઞાનપ્રાપ્તિ સારૂ તપ આચરવાને નિતાંતશાંત એવું સ્થાન મેળવવા સારૂ મેં ચારે તરફ પ્રવાસ કર્યો ને છેવટે અહીં (ઉરૂવેલામાં) આવ્યો. ત્યાં અતિશય રમણીય એવું એક સ્થળ નજરે પડ્યું. એક અતિશય સુંદર વનમાંથી મંદમંદ ગતિએ એક નદી વહેતી હતી. નદીના બન્ને [illegible] વિપુલ ને શુભ્ર એવી વેળુ પથરાયેલી હતી. નદીનું પાત્ર પણ વિશેષ ઉંડુ ન હોવાથી એક બીજે કાંઠે સહજ લીલાથી જવાતું અવાતું. વનની ચારેબાજુએ ગામો વસેલાં હોવાથી ભિક્ષા[illegible] ની ઉત્તમ સગવડ હતી. આ બધું જોઇને મને અતિશય આનંદ થયો ને ત્યાંજ મેં મારી ત[illegible] શ્ચર્યાનો આરંભ કર્યો."

તપશ્ચર્યાના પ્રકાર

બોધિસત્વે કયા કયા પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરી એ વિષય મહાસીહનાદસુત્તમાં આવ્યો છે; ત[illegible] એ વર્ણનો વાંચવાથી એકજ વ્યક્તિએ એકજ જન્મમાં, આવાં અને આટલાં તપો આચર્યાં હો[illegible] એ શકય લાગતું નથી. આ વર્ણનમાં અમુક એક પ્રકારની તપશ્ચર્યા નોંધવામાં નથી આવી એ[illegible] નથી. આ ઉપરથી બોધિસત્વે કયાં તપો આચર્યાં એ કહેવા કરતાં એ વખતમાં કયાં કયાં ત[illegible] પ્રચારમાં હતાં એ તપો જણાવવાનો લેખકનો ઉદ્દેશ હતો, એ સહજ ધ્યાનમાં આવે એવું છે. [illegible] પૈકી થોડાંકને અહીં નોંધવાં ઇષ્ટ લાગે છે. ભગવાન બુદ્ધે સારીપુત્તને ઉપદેશ આપ્યાનું મહાસી[illegible] સુત્તમાં જે વર્ણન આવ્યું છે, તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છેઃ—

"હે સારિપુત્ત! મેં ચાર પ્રકારનાં તપો આચર્યાનું મને સ્મરણ છે. હું પ્રથમ તપસ્વી બન્યો, પછી રૂક્ષ થયો, કેટલેક દિવસે જુગુપ્સિતાનો સ્વીકાર કર્યો ને છેવટે પ્રવિવિક્ત બન્યો. હું નિગ્રં[illegible] વૃત્તિથી રહેતો હતો. કોઇ પણ જાતનું લૌકિક આચારનું બંધન પાળવાનું મેં છોડી દીધું હતું. [illegible]

"કરતલપાત્રમાં મળેલી ભિક્ષા હું ખાતો હતો; મત્સ્ય, માંસ અથવા સુરાયુક્ત આહાર [illegible] બિલકુલજ ગ્રહણ કરતો નહિ. મને બોલાવીને આપેલું જાત્રા (મેળા)માં રાંધેલું, ગર્ભવ[illegible] સ્ત્રીએ અથવા કેડ ઉપર બાળકને તેડનારે આપેલું અન્ન હું સ્વીકારતો નહિ. કૂતરાંએ અથવા માખીઓએ અપવિત્ર કરેલી જગ્યા ઉપરનું અન્ન હું ખાતો નહિ. શાક, શ્યામાક, નીવાર, શેવાળ, ચુલું, શેકેલું અનાજ, પિણ્યાક, લીલું ઘાસ, ફળ, પાંદડાં, ગોમય, ચમારોએ ફેંકી દીધેલા ચામડાના ટુકડા વગેરે ખાઇને હું જીવધારણા કરતો હતો. પહેલા દિવસે એક ગ્રાસ (કોળીયો) અથવા એ[illegible] કડછી અન્ન, એકાદ બોર અથવા મગનો એક દાણો, બીજે દિવસે બે, ત્રીજે દિવસે ત્ર[illegible] એમ સાત દિવસપર્યંત ક્રમે ક્રમે ચઢીને પછી ક્રમે ક્રમે એક એક ઉતરતો જતો હતો; અને આ[illegible] રીતે મેં જિહ્વાનિગ્રહનું તપ આચર્યું. આથી મારો માંસાળ દેહ સૂકાઇ ગયો ને શરીરમાંનું અસ્થિ[illegible] પિંજર સાફ દેખાવા લાગ્યું. એક જૂના પૂરાઇ ગયેલા કૂવાને તળીયે ખોબા જેટલા પાણીમાં પ[illegible] નક્ષત્રબિંબ જેવું દેખાય, તે પ્રમાણે ઉંડી ગયેલી મારી આંખોના તેજની અવસ્થા થઇ [illegible] મારી ચામડી સૂકાઇને શુષ્ક થઇ જવાથી તે શરીરપર લબડતી હોય એવી દેખાવા લાગી. [illegible] ઉપર હાથ ફેરવતાં હાથે પાંસળીઓ લાગતી હતી. મળમૂત્રવિસર્જનને માટે ઉઠીને બેસવા જેટલું [illegible] શરીરમાં સામર્થ્ય ન હોવાથી કોઇ કોઇવાર હું જે સ્થિતિમાં પડ્યો હોઉં એ સ્થિતિમાંજ એ[illegible] થઈ જતો. એકાદ ચામડાની કોથળીમાં હાડકાં મૂકી રાખ્યાં હોય એવી મારા દેહની અવસ્થા ગઇ હતી. કોઇ કોઇવાર હું ચીંથરાને પરિધાન કરતો હતો. કોઇવાર ઘોડાના કેશથી બનાવેલું, ચક[illegible] ઓનાં પીછાંથી બનાવેલું તો કદી કુશનું અગર મૃગાજિનનું વસ્ત્ર હું ઓઢતો હતો. મૂછો, દા[illegible] માથા ઉપરના કેશ હું પોતાને હાથે ચુંટી કાઢતો હતો. આવી રીતે અનેક પ્રકારના દેહદંડ[illegible] ચરણ મેં કર્યું છે. આ મારૂં તપ."

"સારિપુત્ત! હવે મારી રૂક્ષતાનું વર્ણન સાંભળ. અનેક વર્ષની ધૂળથી મારૂં આખું [illegible] ભરાઇ ગયું હતું, જૂના લાકડાનાં પાટીયાં ઉપર ધૂળ ચઢી ચઢીને જેવી તેની સ્થિતિ થાય [illegible] મારા દેહની અવસ્થા થઇ હતી; તથાપિ તે ધૂળ મેં ધોઇ કાઢવી કે બીજા કોઇએ ધોઇ [illegible] એવો મારા મનમાં કોઇ દિવસ પણ વિચાર આવ્યો નહોતો."

"હવે મારી જુગુપ્સાનું વર્ણન સાંભળ, હું બહુ સાવચેત રહીને હાલચાલ કરતો [illegible] પાણીના ટીપાપ્રત્યે સુદ્ધાં હું મોટી દયાર્દ્ર દૃષ્ટિથી જોતો! એકાદ ક્ષુદ્ર કૃમિકીટક પણ [illegible] હાથેથી ન માર્યો જાય એને માટે હું ખૂબજ ખબરદારી રાખતો."

"મારી પ્રવિવિક્તતાનું પણ થોડું વર્ણન તને કહું છું. એકાદ નિર્જન અરણ્યમાં જઈને રહેતો. પશુને પાળનારા ભરવાડો, કઠિયારા અથવા બીજું કોઈ પણ જો આમમાં આવતું ખાતું ત્યાંથી હું નાસી જતો અને તેમની દૃષ્ટિઆડે થતો. આ રીતે મેં પ્રવિવિક્તતા આચરી હતી."

"કોઈ કોઈવાર હું ગોવત્સોનું છાણ ખાઈને રહેતો. પોતાનાં મળમૂત્ર ખાઈને પણ મેં કેટલાક દિવસો કાઢ્યા છે; આવું સૂગ ચઢે એવા પ્રકારનું મારું ખાવાનું હતું. ઘોર જંગલમાં મેં નિવાસ કર્યો હતો. ટાઢના દિવસોમાં હું ખુલ્લા મેદાનમાં સૂતો. કોઈવાર શ્મશાનભૂમિમાં જઈ મુડદાંનાં હાડકાંને ઓશીકે મૂકીને સૂતો હતો. લોકો મારા ઉપર થૂંકતા હતા; તથાપિ મારા મનમાં મેં તેમને માટે જરા જેટલો પણ ખરાબ વિચાર આવવા દીધો નથી."

આ પ્રમાણે જૂદી જૂદી જાતનાં નિષ્ઠુર, કઠોર, ઘોરતર, ભયંકર, બીભત્સ, નિસર્ગસિદ્ધ અને નિસર્ગવિરુદ્ધ એવાં તપો એ સમયમાં પ્રચલિત હતાં. એમાંના કેટલાક પ્રકાર હમણાં સુદ્ધાં હિંદુસ્થાનના કેટલાક વિશિષ્ટ પંથોમાં પ્રચલિત છે. કાંટાની પથારી કરી તેમાં સૂવું, કાંટાવાળી ચાખડીઓ પહેરવી, સખ્ત ટાઢના દિવસોમાં ગળા જેટલા પાણીમાં જઈ ઉભા રહેવું, ઉનાળાના દિવસોમાં તપેલા શિલાખંડ ઉપર ઉભા રહી તપશ્ચર્યા કરવી, પંચાગ્નિસાધન, શ્મશાનવાસ, કેશ ચુંટી કાઢવા, ઉપવાસ, કૃચ્છ્રચાંદ્રાયણ વ્રતો વગેરે પ્રકારો હમણાં પણ રૂઢ હોવાનું નજરે પડે છે. પોતાની વિષ્ઠા અને વમન પોતેજ ખાઈ જવાનાં ઉદાહરણો અઘોરપંથી લોકોની અંદર એકસરખાં ચાલુ હોવાનું દૃષ્ટિએ પડે છે. આ ઉપરથી જોતાં હમણાં પ્રચારમાં છે, તે વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યાની પરંપરા આજ ૨૫૦૦ વર્ષથી ચાલી આવી છે, એ સહજ ધ્યાનમાં આવે એવું છે.

દેહદંડની નિરર્થકતા

આ બધા પ્રકારો પૈકી બોધિસત્વનો ઉપવાસપર વિશેષ વિશ્વાસ હતો, એવું અરિયપરિયેસન તથા મહાસચ્ચક સુત્ત ઉપરથી જણાય છે; પરંતુ એ પૈકી એકનાથીયે પણ બોધિસત્વને શાંતિસુખનો આનંદ મળ્યો નહિ. એનું કારણ આ પ્રકારોની અંદર 'આર્ય પ્રજ્ઞા' નહોતી એવું વર્ણન મધ્યમ નિકાયમાં આવ્યું છે:—"तं किस्स हेतु । इमिस्सायेव अरियाय प्रज्ञाय अनधिगमा" આવી રીતે શ્રમણોના માર્ગથી નિર્વાણ પદવીએ પહોંચવું શક્ય નથી, એવી પૂરેપૂરી ખાત્રી થઈ ત્યારે પોતે બાળપણમાં જાંબુડીની છાયામાં બેસીને કરતા હતા તે ધ્યાનમાર્ગનું બોધિસત્વને સ્મરણ થયું. ભગવાન બુદ્ધ અગ્નિવેસ્સાને કહે છે:—"મારા પિતાના ખેતરમાં ખેડવાનું ને વાવવાનું કામ ચાલતું હોય ત્યારે હું જાંબુડીની છાયામાં ધ્યાનનિમગ્ન થઈને બેસતો હોવાનું મને સારી રીતે યાદ છે. એ ધ્યાનના આનંદનું સ્મરણકિરણ ચિત્તાકાશમાં માત્ર ચમક્યું, ત્યાં તો બોધનો (સંપૂર્ણ જ્ઞાનનો) ખરો માર્ગ તે આજ, એવી મારી ખાત્રી થઈ ચૂકી." મહાભાગના આધ્યાત્મિક પ્રગતિના ઇતિહાસમાંનો આ અતિશય મહત્વનો પરિવર્તનકાળ છે.

શ્રમણ સંન્યાસમાં રૂઢ એવા દેહદંડના પ્રકાર અને કઠોર ત્યાગમાર્ગ નિર્વાણપદપ્રાપ્તિની દૃષ્ટિએ વ્યર્થ છે, એવી ખાત્રી થયા પછી બોધિસત્વને આલારકાલામે ઉપદેશેલો સમાધિમાર્ગ યાદ ન આવતાં બાળવયમાં આક્રમેલા ધ્યાનમાર્ગ તરફ તેનું મન વળ્યું. એમાંનો મર્મ શું ? એ સમજવાને બોધિસત્વનું મુખ્ય ધ્યેય શું હતું, એ બરાબર સમજી લેવું જોઈએ. સંસારસાગરમાં ગોથાં ખાતી દુર્બળ જનતા તરફ જોઈને મહાભાગનું અંતઃકરણ હળહળી ઉઠ્યું હતું. ઇંદ્રિયસુખ એ સત્ય અને નિત્યસુખ નથી, એ તેમના અંતઃકરણમાં અચ્છી રીતે ઠસ્યું હતું; પરંતુ વૈરાગ્ય અથવા અકુશળ (અકલ્યાણકારક) બાબતોપર અવલંબી રહેલા સુખનો તિરસ્કાર આવવો એટલાપરજ તેમની મજલ અટકી નહોતી; પણ પ્રેમ, પ્રીતિ, કરુણા, દયા ઇત્યાદિ કુશળ (કલ્યાણકારક) ભાવનાઓને લીધે ઉત્પન્ન થનારા શાશ્વત સુંદર સુખના બિલકુલ છેવટના પગલે તેમને પહોંચવાનું હતું. આ ઉપરથી અહંકાર, કામ, સ્વાર્થાદિકોથી ઉત્પન્ન થતી વિષયાસક્તિ ને ઇન્દ્રિયસુખપ્રત્યેનું મનનું ખેંચાણ નષ્ટ થઈને, અકુશળ વિચાર ને ભાવનાઓ નષ્ટ થાય ને શુદ્ધ પવિત્રગંધી અહંકારકંટકશૂન્ય, કલ્યાણકુસુમમયી વાસનાવલ્લરી મનોભૂમિ ઉપર ડોલવા લાગે ને એવા પ્રકારની અકુશળ વિચારવિહીનપૂર્વક કુશળ વિચાર-પ્રવૃત્તિથી ઉદ્ભવનારા નિરતિશય-નિર્વાણસરોવરમાં મનઃકમળ વિકસે, એ બોધિસત્વનું મુખ્ય ધ્યેય હતું. લોકકલ્યાણ સાધી શકાય તો તે આજ માર્ગથી, એવી મહાભાગની દૃઢ શ્રદ્ધા હતી.

લેખાંક ત્રીજો

બુદ્ધનો પંથઃ–જે સાધનોવડે આત્યંતિક સુખશાન્તિ સાધ્ય થાય એ માર્ગ તરફજ સત્વનું મન ખેંચાવું સાહજિક હતું. દેહદંડનના માર્ગે, બળજબરીથી, ઇચ્છાશક્તિના [illegible] ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરીને તેમની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિને તદ્દન દાબી નાખવી શકય નથી. [illegible] કાલામના સમાધિના માર્ગે એકાદ મનુષ્ય પોતાની એકાગ્રતા વધારી શકશે ને અનેક પ્રસ[illegible] બહુના અનેક મહિના સમાધિસુખનો અનુભવ લઇ શકશે,પરંતુ 'नायं धम्मो संयोगाय' [illegible] ત્રિક ધર્મપ્રસારનો એ માર્ગ નથી, એવું બોધિસત્વે નિશ્ચિત કર્યું. બચપણમાં સહજ સ્વભ[illegible] જાંબુડીની છાયામાં બેસીને લોકહિતસંબંધી ધ્યાન કરતી વેળા જે શુદ્ધ અને પવિત્ર [illegible] ઝરો પોતાના અંતઃકરણમાં ફૂટયો, તેજ આનંદ શ્રેષ્ઠ અને સૌને સાધ્ય છે, એવો બો[illegible] નિર્ણય કર્યો, આજ માર્ગનું આક્રમણ કરતાં પ્રાપ્ત થતી પરમાનંદસ્થિતિમાં નિરંતર [illegible] રહેવું એજ નિર્વાણપદવી ને એજ સન્માર્ગ અને સદ્ધર્મ, એવો તેણે પોતાના મનનો [illegible] કર્યો. પોતે દેહદંડનના માર્ગનો ત્યાગ કરતાં પોતાના સાથીઓ અને લોકો પોતાને પતિત [illegible] એ ગૌતમ પોતે સારી રીતે જાણતો હતો, પણ કોઇથીયે ન બીતાં પોતાના આત્મ[illegible] અનુસરીને પોતાનો આધ્યાત્મિક માર્ગ પાર કરવાનું વિરલ ધૈર્ય એ ગૌતમમાં હતું, એ [illegible] તેમ નથી, ભગવાન બુદ્ધ અગ્નિવેસ્સાને ઉદ્દેશીને કહે છેઃ–"ઇન્દ્રિયસુખ અને અકુશળ વિ[illegible] ઉભયને તુચ્છકારી કાઢી કુશળ વિચારોથી થનારા સુખથી હું કેમ ડરું ? નહિ, હું [illegible] ડરવાનો નથી; પણ તે સુખ અત્યંત દુર્બળ સ્થિતિવાળા મને થવું શકય નહોતું, તેથી [illegible] થોડો થોડો આહાર લેવાની શરૂઆત કરી. એ પ્રસંગે પાંચ સાધુઓ મારી સેવા કરવામાં [illegible] હતા. બોધિસત્વને જે ધર્મનો બોધ થશે, તે ધર્મનો ઉપદેશ આપણને પણ તે કરશે, એમ [illegible] છને તેઓ ચાતકની પેઠે વાટ જોઈ રહ્યા હતા; પરંતુ મેં આહારસેવનનો આરંભ [illegible] સાથેજ હું તપોભ્રષ્ટ થયો, એમ કહેવાની તેમણે શરૂઆત કરી ને તેઓ મારી [illegible] ચાલી પણ ગયા." વિષયસુખનો ત્યાગ કરીને પ્રાણીમાત્રના સુખને માટે કાયા, [illegible] ગનવડે પ્રયત્ન કરતાં જે નિષ્કામ સુખ થાય છે, તેજ ખરૂં સુખ; અને એજ માર્ગે [illegible] જ્ઞાન થશે, એવી શ્રદ્ધાવાળો બોધિસત્વ લોકોની સ્તુતિનિંદાને દાદ ન દેતાં પોતાના[illegible] આગળ ચાલ્યો.

ઉરૂવેલાના રમ્ય પ્રદેશમાંના નિવાસની વેળાએ દેહદંડપ્રધાન સાધનાસંબંધી તેને ત્રણ [illegible] એ સૂઝી હતીઃ–(૧) પાણીમાં ભીંજાયેલા એકાદ લાકડાની ઉપર બીજો એકાદ [illegible] લાકડાનો કટકો ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થવો કદી પણ શકય નથી; એવીજ રીતે કામ[illegible] ગ્રસ્ત થયેલું મન દેહદંડથી કદી પણ શુદ્ધ થવું શકય નથી. આથી મનુષ્યને [illegible] થશે. (૨) પાણીમાં પડેલા લાકડાના ટુકડાને પાણીથી દૂર લઈ જઇને તેની ઉપર [illegible] ચેલા લાકડાનો કટકો જોરથી ઘસીએ તોપણ અગ્નિ ઉત્પન્ન થવાનો નથી એજ પ્રમાણે [illegible] વિષયવાસના નષ્ટ થઇ નથી, તેને દેહદંડનાદિ તપથી કે અરણ્યવાસથી કંઇ પણ ફાયદો [illegible] (૩) સારી રીતે સુકાયેલા લાકડાનો કટકો પાણીથી દૂર પડ્યો હોય તેની ઉપર [illegible] ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થશે,તેજ પ્રમાણે જેની વિષયવાસના નષ્ટ થઇ છે,તેનેજ મોટી [illegible]

ઉરૂવેલાના નિવાસદરમિયાન શારીરિક તપપ્રયોગજ બોધિસત્વનું વિશેષ લક્ષ [illegible] માનસિક તપપ્રત્યે તેમનું દુર્લક્ષ્ય નહોતું. કામ, દ્વેષ, હિંસા વગેરે મનોવિકાર [illegible] એકવાર પેસુ ન આવે એને માટે તે ખૂબજ સાવચેતી રાખતા હતા, તેમજ [illegible] મૈત્રી, અહિંસા વગેરે વિચારને તે પોતાના મનમાં અત્યંત આદરપૂર્વક રાખતા [illegible] [illegible] તત્ત્વબોધ થવો દુર્લભ છે, એમ સમજીને રાત્રિ–અર્ધરાત્રે સ્મશાનાદિ [illegible] [illegible] ઉપાસના કરીને હું નિર્ભય થયો' એવું [illegible] લખેલું જણાય છે.

અકુશળ વિચારોથી ચિત્તવિક્ષેપ થાય છે. કુશળ વિચાર સુદ્ધાં બહુ [illegible] સ્થૈર્ય બગાડે છે, તેથી ચિત્તનું સ્થૈર્ય ઇચ્છનારા બોધિસત્વે આનાપાન સ્મૃતિ–સમાધિ [illegible]

[illegible] ૫૨૮ [illegible] છે, [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (કાશ્યપની [illegible]) [illegible]
ઉલ્લેખ છે. એ [illegible]
બુદ્ધનું એક રસપ્રદ વર્ણન [illegible]
આધ્યાત્મિક [illegible] છે. [illegible]
વર્ણન છે. સુત્તનિપાતમાં આ [illegible]
[illegible] નૈરંજરા નદીને કાંઠે [illegible]
ને બોલ્યો: 'તું કૃશ થયો છે, [illegible]
કર, અગ્નિહોત્રાદિ કરીને સ્વર્ગસુખ પ્રાપ્ત કરી લે. [illegible]
માર્ગ દુષ્કર છે.' મેં જવાબ આપ્યો: 'તું [illegible]
પુણ્યની જરૂર નથી. મારામાં શ્રદ્ધા, વીર્ય અને પ્રજ્ઞા છે. [illegible]
કરી શકે ને હું મારું ધ્યેય [illegible] [illegible], [illegible], [illegible],
આળસ, ભીક, શંકા, અભિમાન [illegible]
સામાન્ય મનુષ્ય આગળ [illegible]
નિર્વાણ તરફ જાઉં છું. [illegible]
આગળ જાઉં છું. નિર્વાણમાર્ગનો ઉપદેશ કરતો હું [illegible]
આવક નિર્ભયસ્થાને જઈ પહોંચશે.' આ સાંભળી [illegible]
બુદ્ધની પછવાડે, હું ભટકું છું; પણ મને એક પણ [illegible]
નિરાશ થયેલા કાગડાની પેઠે [illegible] આવ્યો છું.'" આ કથા [illegible] છે, એમાં [illegible]
સંદેહ નથી.

સંબોધી અથવા સાક્ષાત્કાર:—એક અનંત રમણીય એવી વૈશાખ મહિનાની પૂર્ણિમાની રાત્રે બોધિસત્વને સત્યનો સાક્ષાત્કાર થયો. તે દિવસે સુજાતા નામની કુલીન કુમારીએ તેમને ખીરની ભિક્ષા આપી, એમ જાતકમાં કહ્યું છે. બૌદ્ધ ચિત્રકળામાં આ સુજાતાની પ્રતિમા ઘણે ઠેકાણે જણાઈ આવે છે. બુદ્ધને જ્યારે તે દિવસ પરમ સિદ્ધિપ્રદ નીવડ્યો, એમાં નવાઈ નથી. સુજાતાએ આદરવડે અને પ્રેમથી પીરસેલી ભિક્ષા લઈને નૈરંજરા નદીના કિનારે જઈને તે રાત્રે બોધિસત્વ એક વિશાળ એવા વડલાની નીચે બેઠા. એ રાત્રે ત્યાં મારની સાથે તેમનો એકવાર મોટો ઝગડો થયો, એવો સંયુત નિકાયની સગાથાવગ્ગમાં તેમજ લલિત વિસ્તરમાં ઉલ્લેખ છે. એ ઝગડા પછી બોધિસત્વને તત્વબોધ થયો, સંશયની તમામ ગ્રંથિઓ છૂટી ગઈ, અંતરમાં આત્મજ્યોતિનો પ્રકાશ ચમકવા લાગ્યો ને એ દિવસથી બુદ્ધ ભગવાન નિર્વાણ-શાન્તિ-સામ્રાજ્યના સમ્રાટ થયા. ત્યારપછી થોડાક દિવસ આ કલ્યાણપ્રદ નવીન માર્ગ લોકોને, કયારે ને કેવી રીતે ઉપદેશવો એની વિવંચનામાં બુદ્ધ ઉદ્વેગમાંજ રહ્યા. 'લોકોને આ માર્ગનો ઉપદેશ કર' એવો બુદ્ધને ઈશ્વરી સંદેશ આવ્યો; પણ એ માર્ગનું રહસ્ય સમજી લેવાને યોગ્ય એવો કોઈ પણ શ્રમણ તેમને જણાયો નહિ. આલારકાલામ અને ઉદ્રકરામપુત્ત, એ બન્નેય કાળવશ થયા હતા. છેવટે જે પંચવર્ગીય ભિક્ષુ કંઈક કાળપર્યંત તેમની બરોબર રહેતા હતા, તેમનેજ ઉપદેશ આપવાનું બુદ્ધે નક્કી કર્યું. તેઓ એ વખતે વારાણસીમાં રહેતા. અષાઢ માસની પૂર્ણિમાના અરસામાં બુદ્ધ વારાણસી આવ્યા અને 'મને સંબોધી અથવા સાક્ષાત્કાર થયો' એમ તેમણે તે ભિક્ષુઓને કહ્યું; પરંતુ તેઓ બોલ્યા—'આયુષ્યમાન ગૌતમ ! ખડતર તપશ્ચર્યાથી તને જે મળ્યું નહિ તે તપોભ્રષ્ટ થઈને સ્વાદિષ્ટ અન્નની પછવાડે પડેલા તને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ?' તેમનું આ અજ્ઞાનભર્યું બોલવું સાંભળી લઈને બુદ્ધ બોલ્યા:—'ઓ ભિક્ષુઓ ! મેં કયારેય પણ તમારી

[illegible] ... મતે
[illegible] ... એની જ આગી
[illegible] ... આરંભ
[illegible] ... ગામમાં, નિત્ય-પ્રેમ
[illegible] ... આવ્યું છે.

[illegible] ... ઉપદેશ આપે
[illegible] ... જેવી દેશ કોને
[illegible] ... માર્ગ નમાવને (બૌદ્ધ)
[illegible] ... સમ્યક્સંકલ્પ, સમ્યક્વાચા, સમ્યક્કર્મ, સમ્યક્ આજીવ,
[illegible] ... આર્ય અષ્ટાંગિક માર્ગ છે. પ્રસાર
[illegible] ... સાતત્યતા પાળીજ એ
[illegible] ... 'પાલોર' ... આધારભૂત ઉપદેશ તે
[illegible] ... અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અપ-
[illegible] ... નિયમોના અર્થાત્
[illegible] ... અસ્તિત્વમાં રહ્યાં છે;
[illegible] ... પ્રતિપાદન કરેલો નથી
[illegible] ... દયાના ધર્મ તરીકે
[illegible] ... અનેક પ્રકારના ... માર્ગ ખૂબજ વધી
[illegible] ... એવા સંસારી લોકો
[illegible] ... વ્યાવહારિક ને ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ
[illegible] ... શાન્તિના પ્રસાર [illegible] બુદ્ધમાર્ગજ એ વખતે
[illegible] ... એમ કહેવાને હરકત નથી.

આર્ય અષ્ટાંગિક માર્ગ:—આ માર્ગ એ શું છે એનો હવે આપણે વિચાર કરીએ. (૧) સમ્યક્દૃષ્ટિ એટલે જગ એ દુઃખમય છે, દુઃખનું નિરસન કરીને જગતમાં શાન્તિની સ્થાપના કરવી હોય તો સર્વેએ એકબીજાની સાથે સત્યથી ને પ્રેમથી સ્વાર્થ છોડીને વર્તવું જોઈએ એવું જ્ઞાન થવું તે (૨) પોતાનુંજ ભલું ને પોતાનુંજ કલ્યાણ થાય એવા સંકલ્પનો ત્યાગ કરીને દુનિયામાં સુખશાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાય ને વિશ્વ પ્રેમમય બને એવો સંકલ્પ કરવો, એજ સમ્યક્સંકલ્પ. (૩) અમંગળ ને બીજાને દુઃખ દેનારા શબ્દ ન ઉચ્ચારતાં સદા સુંદર, મધુર અને પ્રેમમય વાણીનો ઉપયોગ કરવો એજ સમ્યક્વાચા. (૪) હિંસા, ચોરી, વ્યભિચારાદિને ત્યાગી દઈ લોકહિતના કામમાં હંમેશાં નિરત રહેવું એજ સમ્યક્કર્મ, (૫) લોકોને ફસાવીને ઠગાઈ વડે કિંવા હિંસાથી પેટ ભરવાનું છોડી દઈ શુદ્ધ સાત્વિક ને પ્રામાણિક માર્ગે પોતાનો ઉદરનિર્વાહ કરવો, એજ સમ્યક્આજીવિકા. (૬) હું દુર્બળ છું, નિર્બળ છું વગેરે નિરુત્સાહીને કાર્યઘાતક કલ્પનાઓને ન સેવતાં અત્યંત શુદ્ધસાત્વિક એવા ઉત્સાહથી સત્કાર્ય કરવાને પ્રવૃત્ત થવું એજ સમ્યક્વ્યાયામ. (૭) મનમાં અકુશળ વિચારોને સ્થાન ન દેતાં કુશળ વિચારોનોજ એકસરખો પરિપોષ કરતા રહેવું એજ સમ્યક્સ્મૃતિ. (૮) મનની ચંચળતા દૂર કરીને સ્થિર એવી શાંતિમાં મનની સ્થાપના કરવી એજ સમ્યક્સમાધિ. આવો આ આર્ય અષ્ટાંગિક માર્ગ નિવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિ એ ઉભયથી યુક્ત એવો છે. અકુશળનો પરિત્યાગ, કુશળનો પરિપોષ ને નિષ્કામતા, એ ત્રણે આ માર્ગનાં મુખ્ય લક્ષણ છે.

કેટલાક આક્ષેપકોને ઉત્તર:—બૌદ્ધધર્મને લીધે નિષ્ક્રિયતા વધી, અહિંસા તત્ત્વથી અનર્થ થયો વગેરે આક્ષેપ કેટલાક પાશ્ચાત્ય પંડિતો તરફથી અને તેમનુંજ અનુકરણ કરવામાં ભૂષણ માનનારા કેટલાક આંગ્લવિદ્યાવિભૂષિત વિદ્વાનો તરફથી કરવામાં આવે છે; પણ એ આક્ષેપ બિલકુલ ખોટા છે. જે ધર્મની સ્ફૂર્તિવડે લાખો ભિક્ષુઓએ ઘરબાર છોડીને ધર્મપ્રચારને માટે વિચરી અનેક સંકટો સહન કરીને દક્ષિણનાં સિંહલદ્વીપથી તે ઉત્તરે બેહરિંગની સામુદ્રધુનીપર્યંત ને પૂર્વે પીળાસમુદ્રથી તે પશ્ચિમે ઇજીપ્ત દેશપર્યંત પોતાની ધર્મધ્વજા ફરકાવી, એ ધર્મને નિ-

કિય એમ કયા મોઢે કહી શકાય ! હમણાં કાળવશાત્ એ ધર્મના નિર્વાણ શબ્દને કેટલાક લોકોએ એ ધર્મની નિવૃત્તિ બાજુ માત્ર ઉંચકી લીધી ને પ્રવૃત્તિ તરફ દુર્લક્ષ કર્યું એ ખરૂં છે, તોપણ એનો દોષ મૂળ બૌદ્ધધર્મ ઉપર આવી શકતો નથી. 'अहं ब्रह्मास्मि' કહીને સ્વચ્છંદાચારી બનનારા નામમાત્રના અદ્વૈતીઓનો દોષ જે પ્રમાણે શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યની ઉપર આવતો શકય નથી, તે પ્રમાણેજ આળસુ-એદી બનીને વિહારોની અંદર અનાચારી ભિક્ષુઓ રમવા લાગ્યા હોય તો તેનો દોષ બુદ્ધની ઉપર અથવા બુદ્ધ ધર્મનાં તત્વો ઉપર લાદી શકાય નહિ. મૂળધર્મ સક્રિય, વ્યાવહારિક ને કલ્યાણપ્રદ હતો, એ સંબંધે પુષ્કળ પુરાવા આપી શકાય એમ છે. અશોક મહારાજનો છઠ્ઠો શિલાલેખજ આપણે ઉદાહરણાર્થ લઇએ.

नास्ति हि मे तोसो उस्टानम्हि अथ संतीरणाय वा। कत व्यमते हि मे सर्व लोकहितम्। तस्स च एसमूल उस्टानं च अथ संतीरणा च। नास्तिहि मे कमतरं सर्व लोकहितेन। यच किंचि पराक्रमामि अहं किति भूतानं अनंगं गछेयं। इध च नानि सुखापयामि परत्त च स्वर्ग आराधयंतु।

અર્થઃ-" કેટલુંએ લોકકલ્યાણ કર્યું તોપણ, ને લોકોને કેટલોએ ન્યાય આપ્યો તોપણ મને તૃપ્તિ નથી. લોકહિત સાધવું એ મારૂં સૌથી શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે, ને તેમનું કલ્યાણ કરવું તથા તેને ન્યાય આપવો એ તે કર્તવ્યને આધારભૂત બીના છે. લોકહિત સાધવાના કરતાં ઉત્તમતર બીજી ચીજજ દુનિયામાં નથી. પ્રાણીમાત્રના ઋણમાંથી મુક્ત થવા સારૂ મારો સતત યત્ન છે. આવા યત્નના બળ ઉપરજ મને ઇહલોકમાં સુખ અને પરલોકમાં સ્વર્ગ મળે, એવું મારૂં માનસ છે." લોકકલ્યાણ કરવાની આ સ્ફુર્તિ અને એને માટે અવિશ્રાન્ત શ્રમ કરવાનો ઉત્સાહ અશોક ચક્રવર્તીના અંતઃકરણમાં બુદ્ધધર્મના ઉપદેશથીજ ઉદ્ભવ્યાં હતાં, એ કોઇને કહેવું પડે તેમ નથી.

મહાયાન પંથના બૌદ્ધ લોકોમાં તો આને માટે કદી સંશયજ આવ્યો નથી. સાતમા સૈકામાં શાન્તિદેવાચાર્યે 'બોધિચર્યાવતાર' નામનું એક પુસ્તક લખ્યું છે. તેમાં

स्वार्थ क्रियते कर्म तथापि स्यान्नवा सुखम्। कर्मैव तु सुखं यस्य निष्कर्मा स सुखी कथम्॥

એનો અર્થ "સુખોદ્દેશથી કરેલાં કર્મોવડે સુખ થશે કિંવા થશે પણ નહિ; પણ જેને સત્કર્મ કરવાથીજ સુખ થાય છે તે નિષ્કર્મ રહેવોજ અશક્ય છે," એવો છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં ઉપદેશેલો નિષ્કામ કર્મમાર્ગ ને આ ઉપરના શ્લોકમાં બતાવેલો ધર્મ એમાં વિશેષ ફરક નથી, એ કોઇનાયે લક્ષમાં આવશે. આ પ્રમાણે ભગવાન બુદ્ધનો ઉપદેશ કલ્યાણપ્રદ, શ્રેયસ્કર ને સુખકર છે; એમાં લેશમાત્ર પણ શંકા નથી.

सब्बपापस्स अकरणं। कुसलस्स उपसंपदा। सचित्तपरियोदपनं। एतं बुद्धानुसासनम्॥(ધમ્મપદ)

અર્થઃ—પાપ ન કરવું, પુણ્ય કિંવા સારૂં કરતા રહેવું અને ચિત્ત શુદ્ધ કરવું એજ બુદ્ધનો ઉપદેશ. આવું સારરૂપે ધમ્મપદમાં આપેલું છે. આવો ધર્મ ગમે ત્યારે પણ જગતનું હિતજ કરે એમાં શંકા નથી.

'આલોચક' કે પ્રતિ વિયોગી હરિજી કે સુંદર વાક્ય

'દુસરોં કી આલોચના કરને કે બદલે સ્વયં અપની ભી આલોચના તો કર લિયા કર; દિલ કી સફાઇ કર કે દુનિયા કા કૂડા કરકટ સાફ કર; ખુદી કો ખોકર બેખુદી મેં મસ્ત હો; આંખ પર સે એકતરફી ચશ્મા હટા કર યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર; આલોચક! જબ તેરા પ્રત્યેક શબ્દ વિવેક કે મધુર રસ મેં ડૂબ નીકલેગા, તભી તૂ સચ્ચી આલોચના કરને કા અધિકારી હો સકેગા.'

સિદ્ધાર્થ રાજન્ અને યશોધરાદેવી

[એક સંવાદ]

(લેખકઃ—દેશાઇ મગનલાલ દલીચંદ. 'ચિત્રમયજગત'ના ડીસેમ્બર ૧૯૨૬ ના અંકમાંથી)

સિ૦–અરે ! આ ચીસ કયાંથી ? દેવી યશોધરા ! આ શું ? આટલી બધી આકુળ વ્યાકુળ કેમ ? અશ્રુનો અખંડ પ્રવાહ ખાળ્યો ખળતો નથી. તારા કોમળ દિલને કોણે દુભવ્યું છે ! બોલ તો ખરી ? (એમ કહી યશોધરાને બાહુ–પાશમાં લઇ હૃદય સાથે દાબે છે અને આશ્વાસન દઇ ભય મુક્ત કરે છે.)

ય૦–સિદ્ધાર્થ રાજન્! કંઇ નહિ, અમસ્તું ! સહેજ.

સિ૦–યશોધરા ! 'કંઇ નહિ, અમસ્તું, સહેજ,' એ વચનો વદવામાં તારો ધ્વનિ ન હોય, પણ તેનો પ્રતિધ્વનિ તો છેજ. મારા જેવા રાજ–રિદ્ધિવાળા રાજકુમારની રાણી હોવા છતાં, તું આટલો શોક ધરે અને કાલ્પનિક દુઃખ ભોગવે ? એ સમજાતું નથી. મને દુઃખ થાય એવા આશયથી તું વાત છુપાવતી હોય, એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ એમ કર્યાથી મારૂં દુઃખ વિશેષ વધતું જાય અને તારૂં દુઃખ કિંચિત્ પણ ઓછું ન થાય, એ મહત્ત્વનો વિચાર તારે નથી કરવાનો એમ નથી; પણ સત્વરે સાથે ભયમુક્ત બની હૃદય ખોલવું ને હળવું કરવું, એ વિચારવું પણ જરૂરનું છે. અંતરની કથની કથનાર એક અંતર છે અને સાંભળનાર અન્ય અંતરજ છે. દેહે જૂદા છતાં એકજ છીએ.

ય૦–રાજન્! સૌભાગ્ય. અહોભાગ્ય મારાં કે જેના સ્વામીનાથ સિદ્ધાર્થ છે. આવા રાજવૈભવમાં મને શા પ્રકારનું દુઃખ હોય ? એ સંભવેજ કેમ ? માત્ર કાલ્પનિક સ્વપ્ન એ દુઃખની ક્ષણિક કથા. ગાઢ નિદ્રામાં ભયભર્યું અનિષ્ટ અમંગળ સ્વપ્ન આવ્યું; પરિણામે ઝબકી, એકદમ જાગી ઉઠીને ચીસ પાડી.

સિ૦–સ્વપ્નાં તો મનેય આવે છે; પણ ઠીક, તારી વાત આગળ ચલાવ.

ય૦–પ્રીતમ દેવ ! "આસો માસની શરદ્ પૂનમની રાત" એટલે શું ? સૌંદર્ય દેવીનો સાક્ષાત્કાર ઉલ્લાસવંતો ચંદ્રમા, નગર, વન–ઉપવનની શોભાને પૂર્ણ ટોચે લાવવાને પોતાની સોળે કળાનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છે; અને એ ચાંદલીઓ ચોકમાં ચમકીને સન્નારીઓના મધુર કંઠમાંથી નીકળી આવતા રાસડાઓને ખીલવી રહ્યો છે. આવે સમયે હું રાજમહેલની અગાસીપરની એક એકાંત બેસી શીતળ શશિની શોભાને એકીટશે જોઇ રહી હતી. અચાનક જંગલના ખુલ્લા પ્રદેશ પર નજર ખેંચાઇ. વિશેષે જોતાં જણાયું કે, હિમ જેવો સફેદ અને તેજસ્વી અશ્વ પવનવેગે દોડ્યો જતો હતો. સ્વાર પણ સ્વાંગમાં દિવ્ય યુવક હતો. તેના ફેંટાનું ફુમતું પછાડી હવામાં ફરર ફરકતું વિદ્યુતની માફક ઝબકારા મારતું હતું.

સિ૦–દેવિ, યશુ ! આમાં ભય પામવા જેવું શું અને રડવા જેવું શું ? પ્રતાપવંતી રાજાની રાણીઓ 'સબળા' નામથી સંબોધાય છે, ત્યારે તું તો અબળા કે ?

ય૦–પરમદેવ ! કેસરીઆં કરી રણમાં લડનાર ને મરનાર શૂરવીર રજપૂતની અંતિમ કાળની પ્રધાન–વાસના જે રહી જાય છે, તે વાસનાને તૃપ્ત કરવાનું પછાડીનું કાર્ય–કર્તવ્ય રજપૂતાણીઓનું હોય છે. ઝળઝળ બળતી ચિતાઓ જ્યારે એ રમણીઓનું છેવટનું આરામ–સ્થાન–રામનું સ્થાન બને છે, ત્યારેજ તેમને સબળા કહેવામાં આવે છે. ચારિત્ર્યનો મહાન પ્રશ્ન ત્યાં ઉપસ્થિત થતો અને તેનો તોડ પણ ત્યાંજ કઢાતો. આ સિવાય અન્ય તમામ બાબતોમાં અમોને શાશ્વત અબળાવાદજ ગળથુથીમાં પાયો છે.

સિ૦–(સતી થવાની પ્રથાપર ચિંતન કરતાં વદન કરુણ–મૂર્તિ બને છે.)

ય૦–આર્યકુમાર ! વાત અવળે પ્રવાહે વહી. એ પાતાળ–પ્રવેશી અશ્વ આપણી હયશાળાનોજ; અને અશ્વારૂઢ યુવક તે એજ કે જેની સામે હું અત્યારે નિર્ભય બની વાત કરી રહી છું. જોકે આપનું મુખ જોયાનું યાદ નથી, તોપણ અશ્વપરની બેસવાની છટા અન્યની ન દેખાઈ પણ આપનીજ. રાજમહેલ તરફ પુનઃ આવવા ઘણી ઘણી અરજ કરી, બૂમો પાડી, રોઇ, રડી, અનહદ આક્રંદ કર્યું; પરંતુ બધું વ્યર્થ. ગયા તે ગયાજ. જંગલમાં પ્રવેશસમયે એક તાજું ખીલ્યું ગુલાબનું પુષ્પ ફક્ત ફેંકતા ગયા. હૈયું હાથ ન રહ્યું ને અગાસીપરથી પડતું મૂક્યું. તેમ

…જાગી ઉઠી ને અનિષ્ટ સ્વપ્નની સમાપ્તિ થઈ.

સિ૦—દેવી યશુ, વાસ્તવિક રીતે સ્વપ્નમાં કશુંયે સત્ય હોતું નથી. ક્ષણ બે ક્ષણ રંક પણ રાજવૈભવ ભોગવી લે છે અને રાજા ભીખારી બની જઇ આખરીના ટાઢા ટુકડાનો સ્વાદ અનુભવી લે છે. યશુ! સોચ મા કર, દુઃખ ના ધર, ધૈર્ય ધર અને શાંત થા. વારંવાર એની એજ વાત પર વિચાર કરવાથી દિલની આગ ઓલવાની નથી-અજાના અગ્નિમાં ઘીના હોમની જેમ. નારી સુલભ એથી હું તો એટલેસુધીએ આશા રાખી શકું કે કદાચ તારૂં સ્વપ્ન સત્ય નિવડે, તેથી તને કંઇ આઘાત ન થવો જોઇએ. નિર્મિત ને અનિર્મિત કરનાર તું અગર હું કોણ માત્ર?

ય૦—દિલના દેવ! કદી કોઇ કાળે નહિ પણ આ કાળે આપનાં વચનોને હૃદયમાં ઉતરતાં કેમ વાર લાગે છે? ફક્ત બે દિવસમાં બનેલી કાલ્પનિક બીનાએ જ્યારે મારી આ દશા કરી, ત્યારે આપ અચાનક મને અહીં એકલી મૂકીને ક્યાંક ચાલ્યા જાઓ તો મારી અહીંની શી ગતિ થાય? ક્ષણભરનું સ્વપ્ન આટલું બધું અકળાવે છે ને રીબાવે છે, તોપછી સ્વપ્નના સત્યે તો–(મૂર્છાનાવશ થઇ જઇ સિદ્ધાર્થના ખોળામાં ઢળી પડે છે. કુમાર આશ્વાસન કરી તેને જાગ્રત કરે છે ને દેવી નિશાનું પાન કરાવે છે.)

સિ૦—યશુ! તારૂં શરીર સારૂં નથી. શરીરપરનો અધિકાર તેં ગુમાવ્યો છે; માટે હવે અન્ય પ્રસંગે આ વાત કરીશું.

ય૦—નહિ, નહિ નાથ! શરીર સારૂં હો યા ન હો, દેહ ટકે યા છેહ દે. કોણ જાણે મારૂં માનસિક દુઃખ દૂર દૂર જતું દીસે છે. હૃદય કંઇક બળવાન બન્યું હોય એમ ભાસે છે. મારામાં મને મઝા નથી. મારી સાચી મઝા આપના વચનામૃતનું પાન કરવામાં ઓતપ્રોત થઈ ગઈ છે. આપ કહે જાઓ ને હું સાંભળ્યે જઇશ ને આનંદ લઇશ.

સિ૦—યશોધરા, તું કંઇક સંસ્કારી જીવ તો છે, છતાંયે તારી ભૂમિકા-ઉચ્ચ ભૂમિકા ન બંધાઇ. મારા સહવાસમાં તેં પૂરાં દશ વર્ષ ગાળ્યાં; પરંતુ મહત્ત્વના ફેરફાર ન થયા...અજ્ઞાન-તિમિર દૂર ન થયું. પ્રભાતે ગગનાંગણમાં ઉગતા સૂર્યનું શીતળ મધુર તેજ પણ અંતરમાં ન ઉતર્યું. ટુંકમાં પ્રભુનો તનખો તારામાં ન પ્રગટ્યો. કસ્તુરીની પ્રાપ્તિમાટે હજારો ગાઉનો પ્રવાસ કસ્તુરીમૃગ માટે તો તદ્દન નકામો છે. કસ્તુરી તેના શરીરમાં છે ને વાસ-ફોરમ બહાર પ્રસરી રહી છે. પરમાત્માની ફોરમ અંદર ને બહાર બધે છૂટી રહી છે. પરમાત્મા પોતે અંદર છે, એટલે બહારથી એને શોધનારની ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ-પ્રયાસ હોય તો તે પણ અફળ જાય છેજ. છેલ્લા લાંબા સમય થયાં તું જાણે છે કે, મને રાજવૈભવ ભોગવવાની જરાએ સ્પૃહા નથી. હું જે જે વાચનો, વિચારતો, અનુભવતો તે બધામાં તું મારૂં અનુકરણ કરતી અને તને લેશ પણ પ્રતિબંધ ન હતો. મારા શરીરપરનો મોહ એ તારી પ્રબળ વાસના છે અને એને તો જ્ઞાનભઠ્ઠીમાં ભસ્મીભૂત કર્યેજ છૂટકો.

ય૦—સિદ્ધાર્થ! સ્વામિન્! સત્ય વાત છે-આપની. આપનો અમૂલ્ય ઉપદેશ વિશેષ આકર્ષે છે. અત્યારે તો રાજ-રાણીનો મોહ તેમજ તેને અંગે ઉપસ્થિત થતા વૈભવનો મોહ સાવ ગળી ગયો છે. આપ ગગનવિહારી છો. આપની દિવ્ય ભવ્ય ભાવનાઓને યત્કિંચિત્ સમજવાને પણ મારામાં સામર્થ્ય નથી. અલ્પમતિ અનુસાર મારી સમજમાં જે આવે છે તે એ છે કે, આપની તમામ પ્રવૃત્તિ એક યા અન્ય સ્વરૂપમાં નિવૃત્તિજ છે; અને અંતિમ હેતુ નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કરવું, એ છે. આ ધ્યેયબિંદુ લક્ષમાં લઇ જંગલનિવાસ ઇચ્છતા હો એમ હું માનું છું. જંગલમાં ન જાઓ એમ કહેવા હિંમત થતી નથી. ઉમેદ માત્ર આટલી છે કે, આપ મને સાથે લઇ જઇ સહચરી-સહચારિણી બનાવો. ગમે તેવા પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાં પણ આપને યોગ્ય અનુકૂળ સંજોગો ઉત્પન્ન કરી શકીશ એ શ્રદ્ધા આ દિલમાંથી ખસતી નથી. જ્યાં મારા...મહારાજ ને તાજના તાજ, ત્યાં આ શિર ને આ શરીર સદા સર્વદા ઝુકેલુંજ રહેવાનું. કોઇ મહાન રાજાની સામાન્ય રાણી પટરાણીની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે પોતાને જેટલી ભાગ્યશાળી માને છે, તેના કરતાં અનંતગણી સદ્ભાગ્યશાળી હું પોતાને ગણું છું. અહોભાગ્ય મારાં છે, સ્વામીનાથ!

સિ૦—(મનમાં કંઇક ગુંચવાય છે.) જંગલવાસ મારે એકલાનેજ સ્વીકારવાનો આવશે. હજુ કશા નિર્ણય પર આવ્યો નથી. પ્રિયે, તારા કથનનો છેવટનો ભાગ અતિ ઉક્તિભર્યો જણાય છે.

ય૦—નાથ ! નથી એમ પણ, ગત અનંત ભવના સંયુક્ત પુણ્યબળના યોગે મારો લગ્નસંબંધ, આપ સાથે સંધાયો છે-બંધાયો છે. આપણા બન્નેનાં લગ્નમાં કંઇક વિશિષ્ટતા કળાયુક્ત વિવિધતા ને વિશેષતા છે. બળાત્કાર, હરણ, ગાંધર્વવિધિ અગર તો (રાજ'ના) સ્વયંવરથી આપણાં લગ્ન નથી થયાં. પિયુજી! માફ કરજો. કહેતાં કહી દેવાય છે કે, એક રાજકુમારિકા બન્યા ને આપે આપનો સ્વયંવર જાતે યોજ્યો ને મારા જેવા રાજકુમાર પર કૃપા વર્ષી. આપણા લગ્નની વિશેષતા એ છે કે, આપણું જીવન આત્મવિકાસને પંથે સંચરી રહ્યું છે. વિશેષ તો હવે આપ સમજાવો, રાજન્!

સિં૦—સંસ્કારી યશોધરા ! તું નથી સમજતી એમ કહીને પણ કંઇક સમજી છે અને વિશેષ સમજવા પ્રયત્ન કરી રહી છે. તારૂં હવે કલ્યાણ થશે, એ ચોક્કસ છે; પરંતુ મને બરોબર એ. મારા ખાવામાં, પીવામાં, હરવાફરવામાં, સૂવામાં એમ તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં ફક્ત એકજ ધ્વનિ ઘંટના ડંકાની માફક નિરંતર કર્ણપર અથડાય છે. શો મધુર એ ધ્વનિઃ **"ગૌતમ! જાગ્રત થા. ઉભો થા, જંગલમાં જા અને ત્રણ જગતના તમામ જીવોના કલ્યાણનો-મોક્ષનો માર્ગ સ્થાપન કર."** આ ધ્વનિ મારૂં ધ્યેય છે. તું સુખી થા ને ભવસાગર તરી જા, એ મારા ઉરના આશીર્વાદ છે.

ય૦—કૃપા એ સિદ્ધાર્થ દેવ રાજનની ! નાથ ! આપ મારા નાથ છો, જગતના નાથ છો અને આપ અનાથના યે નાથ છો, પ્રાણેશની આજ્ઞા હોય તો એક સંગીત ગાઉં.

સિં૦—સુખેથી ગા ને બજાવ.

ય૦—

(એકજ દે ચીનગારી, વિશ્વાનલ, એકજ–એ લય)

યોગી તું, અનંત કાળનો યોગી. યુગ અનંત તરનારો, યોગી તું, યુગ અનંત તરનારો.
મન જીત્યું ને જગ જીતાયું, જગ ત્રણ પણ જીતનારો,
કર્મયોગ સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો, યુગ-સિંધુ તરનારો—યોગી તું૦
કર્તવ્યો કંઈ કંઇ કીધાં તેં, ઝળકયો ઝગમગ તારો !
નીતિ ન્યાય પ્રભુનાં સ્થાપ્યાં, યુગ-રમતો રમનારો—યોગી તું૦
સમતા ભાવ સદા સુખદુઃખમાં મુખ સ્મિતમાં હસનારો,
સ્મરણ નિરંતર ચિંતન ચેતન, ગૌતમ પ્રીતમ પ્યારો—યોગી તું૦

પૂર્વજોનું ગૌરવ

પૂર્વજોનું ગૌરવ કરવું, તેમનું વર્ષમાં એક વખત પણ સ્મરણ કરવું એ ભાવિ ઉત્કર્ષનું ચિહ્ન છે. ઉદયોન્મુખ જે રાષ્ટ્ર હોય તેને તેની જરૂર છે.

મીલ, સ્પેન્સરના ગ્રંથોની આપણે પારાયણો કરીએ છીએ, પણ તેના કરતાં અતિ ચડતા વધેલા આપણા પૂર્વાચાર્યોની ઓળખ સુદ્ધાં આપણે વિસરી જઇએ, એથી વધુ બુદ્ધિભ્રંશની કઇ કયી નિશાની જોઇએ ?

જ્ઞાનની વૃદ્ધિ અને પ્રચાર થવાને પૂર્વાચાર્યોએ કરેલ કૃતિઓ તથા સિદ્ધાંતોનું પુનઃ પુનઃ પરીક્ષણ થવું જરૂરનું છે.

નાના છોકરાઓને પૂર્વપરંપરાનું જ્ઞાન આપ્યાથી તેમના મનમાં ઉદાત્ત તત્ત્વો રોપાય છે, તેમનામાં અભિમાન ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેથી દેશની અને દેવની સેવા કરવાની દેશ યોગ્યતા આવે છે.

"ઉત્સવ વ્યક્તિશઃ ઉપાસના માટે નથી, સામાજિક ધર્મબુદ્ધિ જાગ્રત કરવા માટે છે."

ખરો ઉત્સવ એટલે જેથી આપણી પ્રગતિને મદદ થાય તે.

મોટા લોકોના ઉત્સવો થાય છે, તે તેમના ગુણોનો પ્રચાર કરવા થાય છે. રાષ્ટ્રમાં ઉત્પન્ન મોટા મોટા લોકોનો ઉત્સવ કરવાથી રાષ્ટ્રના લોકોનું કલ્યાણ થાય છે, એ નિર્વિવાદ છે.

લોકમાન્ય ટિળક

હજરત મોહમ્મદ સાહબ ઔર હલીમા

(લેખક:-જવાહરલાલ 'હિંદી કોવિદ'-'અજમેર' [illegible])

હમારે દેશ હિંદુસ્તાન મેં [illegible] હૈ [illegible]
ન સા ધર્મ માનતે હૈં ? યે લોગ મુસ્લિમ ધર્મ [illegible] હૈં ઔર [illegible]
. મુસલમાન લોગ કેવલ એક ઈશ્વર કો હી માનતે હૈં ઔર [illegible]
ગંબર (ઈશ્વર કા દૂત) સમઝતે હૈં. મુસ્લિમ ધર્મ [illegible]
[illegible] લગભગ ૧૪૦૦ બરસ પહલે અરબ દેશ કે મક્કા નગર મેં હુઆ થા. [illegible]
નામ અબ્દુલ્લા ઔર માતા કા નામ અમીના થા. [illegible] જાતિ મેં પૈદા હુએ થે, [illegible]
કહલાતી થી. યહ જાતિ મક્કા નગર ઔર ઉસકે આસપાસ કે [illegible]
અરબ ભર મેં સબ જાતિયોં મેં બઢ ચઢ કર થી. [illegible]
દર કરતે થે.

યહાં હમ તુમ્હેં મોહમ્મદ સાહબ કી એક અચ્છી કહાની સુનાતે હૈં. [illegible] જાતિ કી સ્ત્રિયોં મેં યહ નિયમ થા કિ વે બચ્ચે કે પૈદા હોને કે બાદ ઉસે પાલને પોસને કે લિયે [illegible] કી કિસી સ્ત્રી કો સૌંપ દેતી થી. ઇસસે યહ લાભ હોતા થા કિ બચ્ચા [illegible] કી બુરી હવા સે બચતા ઔર મરુસ્થલ કી અચ્છી હવા મિલને સે તંદુરુસ્ત હો જાતા થા. અમીના ને [illegible] નન્હે સે મુહમ્મદ કો હલીમા નામ કી સ્ત્રી કો સૌંપ દિયા.

હલીમા બદીસદ જાતિ કી થી. વહ મોહમ્મદ કો મક્કે સે બાહર અપને સ્થાન કો લે ગઈ. હલીમા મોહમ્મદ કો અપના દૂધ પિલાતી ઔર બડે પ્યાર સે ઉનકા પાલન-પોષણ કરતી થી. જબ મુહમ્મદ સાહબ કી ઉમર દો બરસ કી હો ગઈ ઔર ઉન્હોંને દૂધ પીના છોડ દિયા, તબ હલીમા ઉન્હેં લેકર અમીના કે પાસ ગઈ. મરુસ્થલ કી હવા મિલને સે મોહમ્મદ સાહબ ખૂબ મોટે તાજે હો ગયે થે. અમીના ઉનકો દેખ કર બહુત ખુશ હુઈ. ઉન્હોંને હલીમા સે કહા 'બહિન ! મૈં મક્કે કી હવા સે બહુત ડરતી હૂં અગર બેટે કો તુમ થોડે દિન ઔર અપને હી પાસ રક્ખો તો બડી કૃપા હોગી. મૈં તુમ્હારી બડી ભલાઈ માનૂંગી.' હલીમા રાજી હો ગઈ ઔર મોહમ્મદ સાહબ કો ફિર અપને યહાં લે ગઈ. જબ વે ચાર બરસ કે હો ગયે ઔર કિસી તરહ કા ખટકા ન રહા તબ અમીના ને ઉન્હેં અપને પાસ બુલવા લિયા.

મોહમ્મદ સાહબ હલીમા કો બહુત ચાહતે થે ઔર ઉસકો માતા કે સમાન સમઝ કર ઉસકા બડા હી આદર કરતે થે. વે હલીમા કો કભી ન ભૂલતે થે, ઉસકી સેવા કે લિયે હમેશા તૈયાર રહતે થે. એક બાર અરબ મેં ભારી અકાલ પડા. લોગ ભૂખોં મરને લગે. બેચારી હલીમા પર ભી આફત આઈ. તબ વહ મોહમ્મદ સાહબ કે પાસ પહુંચી ઔર બોલી:-"બેટા ! અકાલ કા હાલ તો તુમ્હેં માલૂમ હી હૈ. મેરા હાલ ભી બુરા હો રહા હૈ." મોહમ્મદ સાહબ ને જવાબ દિયા:- "માઁ! ફિક્ર કિસ બાત કી હૈ? મૈં તો હમેશા હી તુમ્હારી સેવા કે લિયે તૈયાર હૂં. આપને ઉસે એક ઊંટ, બહુત સી ભેડેં ઔર બકરિયાં તથા કુછ રૂપયે ભી દિયે. હલીમા મોહમ્મદ સાહબ કો આશીસ દેતી હુઈ ઘર ચલી ગઈ. એક ઔર ભી બાત હૈ. હલીમા મોહમ્મદ સાહબ કે યહાં આઈ. મોહમ્મદ સાહબ ઉસે દેખતે હી ઉઠકર ખડે હો ગયે. જલ્દી મેં જો આપકો ચટાઈ ન મિલી તો આપને ઝટ સે સિર કા સાફા ઉતારા ઔર ઉસે બિછા કર ઉસી પર હલીમા કો બિઠાલા. ઇસકે બાદ આપને બડે પ્રેમ સે ઉસકા હાથ અપની છાતી પર રક્ખા. મોહમ્મદ સાહબ કી ઐસી ભક્તિ દેખકર હલીમા બડી ખુશ હુઈ ઔર વહ બાર બાર આપકો બડે પ્રેમ સે આશીસ દેને લગી.

ઉસ સમય અરબ કે લોગોં કી હાલત બહુત બુરી થી. વે યહ ભી ન જાનતે થે કિ ઈશ્વર કિસ ચિડિયા કા નામ હૈ. ચોરી કરના, ઝૂઠ બોલના, આપસ મેં લડના-ઝગડના, જરા જરા સી બાત પર આપસ મેં મારપીટ ઔર ખૂનખરાબી કરના ઔર શરાબ પીના-ઐસે હી ઐસે બુરે કામોં મેં ઉનકે દિન બીતતે થે. ઇનકી યહ હાલત દેખકર મોહમ્મદ સાહબ કો બડા રંજ હોતા થા. વે હમેશ યહી સોચા કરતે થે કિ યે લોગ અપની યે બુરી આદતેં કૈસે છોડેંગે ? અંત મેં વે હરા પર્વત પર જાકર તપસ્યા કરને લગે. બહુત દિન તપસ્યા કરને કે બાદ વે શહર મેં

[illegible] ઔર [illegible] કો ઉપદેશ દેને લગે:—"ઈશ્વર એક હૈ. [illegible] [illegible] સબ [illegible] કા ધર્મ હૈ. દિન મેં પાંચ બાર નમાજ [illegible] [illegible] [illegible] શરાબ પીના,જૂઆ ખેલના, આપસ મેં [illegible] [illegible] યે સબ બુરે કામ હૈં—ઇનસે ઈશ્વર નારાજ હોતા હૈ. સબ [illegible] [illegible] આપસ મેં પ્રેમ સે હિલ મિલ કર રહના ચાહિયે."

[illegible]

રાજા મહેંદ્ર પ્રતાપ કા પત્ર

[illegible]

ભારતીય સંસ્કૃતિના સંરક્ષક શિવાજી મહારાજ

('હિંદુ [illegible]' ના તા. [illegible] ના અંકમાંથી)

છત્રપતિ શિવાજી મહારાજના નામસ્મરણ [illegible] આપણી આંખ આગળ ખડી થાય છે. [illegible] તાના સમયનરીકે અને [illegible] પણ [illegible] સપ્તસિંધુ, અંતર્વેદ અને નૈમિષારણ્યના [illegible] સાથે આર્યાવર્તની મરભૂમિની સર્વાંગી [illegible] છીએ. પૃથ્વીરાજના પતન પછી [illegible] અને પાંચ સૈકાના ગાળામાં [illegible] ધારે [illegible] કર્યો. મારા મારા કરતી હૂણ-શકાદિ જાતિઓને પોતાના [illegible] શક્તિ ભારતીય જાતિમાંથી ઘટી હતી અને ભારતના પ્રાચીન ધર્મના [illegible] બંધ થતાં ગયાં હતાં-આંતરરાષ્ટ્રીય ઔદાર્યનું તત્ત્વ [illegible] સલ્તનતનો કર્ણધાર બાદશાહ ઔરંગઝેબ કાશ્મીરથી કન્યાકુમારીના [illegible] રંગી સમ્યનાવડે સૌને રંગી નાખવાના મનોરથ સેવતો હતો. [illegible] શહેનશાહતની સરહદ લંબાવવાનું પણ બીડું તેણે ઝડપ્યું હતું આ સમયે [illegible] ધર્મના નાવનું સુકાન પકડી બેઠી હતી અને હરપળે લાગ્યા કરતું કે, ભારતની [illegible] પ્રજાના [illegible] પુરુષોની યુગવ્યાપી ધર્મસાધના અને સંસ્કૃતિનો લોપ થઈ [illegible] ના નવા કલેવરમાં તે સમાશે; પણ માનવ ઇતિહાસના પ્રારંભકાળથી શરૂ થયેલી આર્યપ્રજાની સંસ્કૃતિ અને [illegible]માં નીકળેલી જાતિની સાધનાનો લોપ થાય એમ ન હતું. [illegible] નિમિત્તમાત્ર પામી સંસ્કૃતિના આ મહામંથને પ્રકૃતિના ઉત્થાન સરખી મહારાષ્ટ્રની ભૂમિમાં એક અજર-અમર શક્તિ પેદા કરી. એ શક્તિનું કાર્ય હતું પ્રેરણા આપવાનું અને એ શક્તિ તે સમર્થ રામદાસ સ્વામી. એ પ્રેરણાશક્તિને ઝીલી કાર્યમાં ઉતારનાર વ્યક્તિની જરૂરત હતી. એ વ્યક્તિ પણ મળી ગઇ. એ વ્યક્તિ તે છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ ! અને શિવાજી મહારાજનું જીવન એટલે સામનો જાગતો પ્રકાશ; શિવાજી મહારાજ એટલે મૂર્તિમંત શ્રદ્ધા અને કર્મ; શિવાજી મહારાજની શક્તિ એટલે કંકરને શંકર બનાવી દેવાની સિદ્ધિ. ઉદાત્ત ચરિત્ર, ચપળ બુદ્ધિ, અનંત ધૈર્ય, સર્વ ધર્મ-પ્રત્યેનું ઔદાર્ય અને જનતને આ ગુણોનું નવેસરથી દાન આપવા "હિંદુપદ પાદશાહી" સ્થાપનના એમના સફળ પ્રયાસો અને એ સૌથી વધીને ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિને વિનાશમાંથી બચાવી લઈ તેને તેમણે આપેલું વ્યવહારૂ રૂપ એ સૌ દેવદુર્લભ ગુણોએ કરીને છત્રપતિ શિવાજી મહારાજનો જયજયકાર યુગ-યુગ સુધી કાયમ રહેશે.

આજ ભારતની ભૂમિમાં વિવિધ સંસ્કૃતિઓનો સંઘર્ષ ચાલી રહ્યો છે. એ વખતે ભારતની પ્રજાના અને જગતની કલ્યાણકામનામાટે જો કોઇપણ સભ્યતા ઉપયોગી નિવડી શકે એમ હોય તો તે હિંદુ સભ્યતાજ છે. આ સભ્યતાને સંઘર્ષની અગ્નિકસોટીમાં તાવી વિશુદ્ધ સ્વરૂપ બનાવી આપવા કાજે ભારતીય પ્રજાએ પ્રાણપણે પ્રયત્ન કરવાના છે અને એ પ્રયત્નમાં શિવાજી મહારાજનું પ્રેરણાબળ સદાસહાયક નિવડવાનું. આથી આજ ત્રણસો ત્રણમો વર્ષે શિવાજી ઉત્સવના જે ધર્મસત્રનો આરંભ થયો છે, એ સદા શક્તિદાયક અને ભયવિનાશક નિવડો, એજ અભ્યર્થના ! જય મહાદેવ !

ગોસ્વામી તુલસીદાસ કા જીવનકાર્ય

[illegible] રાજેંદ્રસિંહ એમ. એસ. સી.– 'મનોરમા' [illegible]

[illegible]

જીનકે અસ આચરણ ભવાની, સો જાનહુ નિશ્ચર સમ પ્રાની.

ઇસ ચૌપાઇ મેં ઉન્હોંને યહ ભાવ સ્પષ્ટ કર દિયા હૈ.

ઉનકે રામરાવણ એક વિશેષ ભાવ કે દ્યોતક હૈં. વે કેવલ વ્યક્તિ નહીં હૈં બલ્કિ ભાવ હૈં, આદર્શ હૈં, ધર્મ-અધર્મ કે મૂર્તિમાન અવતાર હૈં. રામરાવણયુદ્ધ વ્યક્તિયોં કા યુદ્ધ નહીં કિન્તુ ઇન્હીં ભાવોં કા યુદ્ધ હૈ. બિના અધર્મનાશ કે ધર્મ કી સ્થાપના નહીં હો સકતી ઔર બિના અધર્મિયોં કે નાશ કે ઇસ અધર્મ કી જડ નહીં ઉખડ સકતી; ક્યોંકિ અધર્મ ઉનમેં ઇતના જ્યાદા હો જાતા હૈ, બિના ઉનકે નાશ કે અધર્મ કા નાશ નહીં હો સકતા. ઇસ પ્રકાર અધર્મિયોં કા નાશ ધર્મસ્થાપન કે લિયે અનિવાર્ય હો જાતા હૈ. ગુસાંઇજી ને હમેં વ્યક્તિયોં કે રૂપ મેં વે આદર્શ દિયે હૈં જો ઉન વ્યક્તિયોં કે ન રહને પર ભી હરકાલ ઔર હરસમય કે લિયે એક સે સત્ય હૈં-ત્રિકાલાબાધિત હૈં. બિના વ્યક્તિયોં કે આદર્શોં કા પ્રત્યક્ષ રૂપ જનતા કો દૃષ્ટિગોચર નહીં હો સકતા. ઇસી લિયે ઉન્હોંને ઉન આદર્શોં કો વ્યક્તિયોં કે રૂપ મેં મૂર્તિમાન કર કે બતલા દિયા હૈ-વ્યક્તિ ઔર આદર્શ ઇતને એકાકાર હો ગયે હૈં કિ અલગ નહીં કિયે જા સકતે. યદિ કોઇ પૂછે કિ વીરતા, ધીરતા, સત્યતા આદિ પુરુષોત્તમોં કે ગુણોં કા ક્યા સ્વરૂપ હૈ તો હમ અધિક વ્યાખ્યા ન કર ધીરે સે દો અક્ષરોં કા નામ ઉપસ્થિત કર દેંગે. ઇન્હીં ગુણોં કે રૂપ હોને કે કારણ રામ પુરુષોત્તમ હૈં. ઇસી પ્રકાર કોઇ પૂછે કિ ઇશ્વર કા કૈસા સ્વરૂપ હૈ-ઉસમેં કૌન કૌન સે ગુણ હૈં ? તો હમ વિચાર ન કર વહી સબમેં રમા હુઆ અધિક સોચ દો અક્ષર કા નામ લે દેંગે. જિસ ઇશ્વર કા સ્વરૂપ બડે બડે ગ્રન્થોં કે વર્ણન સુનને સે ભી સમઝ મેં નહીં આતા વહી ક્ષમા, દયા, કરુણા, ભક્તવત્સલતા આદિ કે મૂર્તિમાન અવતાર તુલસીદાસ કે રામ કો દેખકર તુરંત પ્રત્યક્ષ હો જાતા હૈ. રામ મેં ઇન ઇશ્વરીય ગુણોં કા અવતાર દેખકર કોઇ ભી યહ કહે બિના નહીં રહ સકતા હૈ યદિ ઇશ્વર હોગા તો ઐસા હી હોગા. ઇનસે બઢકર ઇશ્વર મેં ઔર ક્યા હોગા ? સતીત્વ કા દૂસરા નામ સીતા કહા જા સકતા હૈ. ઇસી તરહ ભક્તિ ઔર સેવા કા અર્થ સમઝને કે લિયે ભરત ઔર હનુમાન કો સમઝને કી જરૂરત હૈ.

ઔર યદિ ઇસસે બઢકર કોઇ ઇશ્વર હૈ તો હમેં ઉસકી આવશ્યકતા નહીં. હમ સંસારી જીવોં કે લિયે ઐસે હી ઇશ્વર કી આવશ્યકતા હૈ જો હમારે સુખદુઃખોં સે સુખી ઔર દુઃખી હોગા. સંતોં કી રક્ષા ઔર દુષ્ટોં કે દમન કે લિયે અપના ધામ છોડ કર બન બન ફિરેગા ઔર છોટી સી પ્રેમ-ભક્તિ કે વશ હોકર બ્રહ્મલોક છોડ કર ઇસ દુઃખમય સંસાર મેં હમારે દુખ બટાને કે લિયે નર-તન સે કષ્ટ સહન કરેગા.

યદિ કુછ લોગ ઐસે ઇશ્વર કો કલ્પિત ભી માનેં તો હમેં પર્વાહ નહીં-ચાહે રામ તુલસીદાસ કી કોઇ કલ્પના હી ક્યોં ન હો; પર દેશ, સમાજ ઔર વ્યક્તિ કી આવશ્યકતાઓં કી પૂર્તિ કે લિયે ઐસે હી ઇશ્વર ઔર ઐસે હી પુરુષ યા પુરુષોત્તમ કી જરૂરત હૈ. નહીં નહીં ઐસે હી મનુષ્યરૂપધારી ઇશ્વર કી આવશ્યકતા હૈ જિસમેં ઇશ્વરત્વ ઔર મનુષ્યત્વ કી વિચિત્ર સામરસ્યતા હો.

જિસ પ્રકાર સમાજ કો એક આદર્શ નેતા કી આવશ્યકતા હોતી હૈ, ઉસી પ્રકાર વ્યક્તિ કો ભી અપના જીવન એક ખાસ દિશા મેં લે જાને કે લિયે એક વ્યક્તિત્વ (પર્સનાલીટી) કો સામને રખના હોતા હૈ, જો ઉસકે વાંછનીય આદર્શોં કી મૂર્તિ હો ઔર જિસસે ઉસકી વ્યક્તિગત આવશ્યકતાએં પૂરી હો સકેં. વ્યક્તિ કી આવશ્યકતાએં તીન પ્રકાર કી હૈં:—

વ્યક્તિગત, ગાર્હસ્થ્ય તથા સામાજિક

ઇન તીનોં આવશ્યકતાઓં કી પૂર્તિ કે લિયે ગુસાંઇજી ને રામ કો ઉપસ્થિત કિયા હૈ ! રામ કા વ્યક્તિગત જીવન ઉન સભી ગુણોં સે યુક્ત હૈ જો હમારી વ્યક્તિગત ઉન્નતિ કે લિયે આવશ્યક હૈં. વ્યક્તિ કો પરિવાર કા એક અંગ સમઝ કર પરિવાર કે પ્રતિ ઉસકા ક્યા કર્તવ્ય હૈ યહ જાનને કે લિયે રામ કા પારિવારિક જીવન શ્રેષ્ઠ હૈ. સમાજ ઔર દેશ મેં વ્યક્તિ કા ક્યા સ્થાન હૈ તથા સમાજ કે પ્રતિ ઉસકા ક્યા ધર્મ હૈ, ઇસકી શિક્ષા ભી રામ કે જીવન સે મિલ સકતી હૈ.

ઇસસે સ્પષ્ટ હૈ કિ ગુસાંઇજીને જન રામ કો જનતા કે સામને ઉપસ્થિત કિયા હૈ વે તથા સમાજ કી સભી પ્રકાર કી આવશ્યકતાઓં પૂર્ણ કરને કે લિયે સમર્થ હૈં.

ઔર ધર્મરાજ્યસ્થાપક રાજા કે રૂપ મેં વે હમારી લૌકિક આકાંક્ષાઓં કો પૂર્ણ કરતે હૈં. કા નાશ કરે. વે હમારે ધર્મ કે રક્ષક ઔર સંસ્થાપક હૈં તથા ઉસકે બાદ. ધર્મમૂલક રાજ્ય સ્થાપના કર સમાજસંગઠન ઔર સમાજ કે સ્થાપક તથા ઉસી કે દ્વારા નવીન રૂપ સે સંસ્કાર લોક-ધર્મ-વ્યવસ્થા કે વ્યવસ્થાપક હૈ. ઉનમેં ધર્મગુરુ, સમાજસુધારક ઔર તીનોં કે કાર્યકલાપ બડી સુંદરતા ઔર સામંજસ્યા કે સાથ મિશ્રિત હૈં. વે દુનિયા દોનોં કે માલિક હૈં, વે પ્રજા કે પારલૌકિક મોક્ષદાતા ઇશ્વર ભી હૈં ઔર લૌકિક કલ્યાણકર્તા શાસક ભી હૈં. ઉનકા શાસન કેવલ બાહ્ય-દંડવિધાનપર સ્થાપિત નહીં હૈ, કિન્તુ આન્તરિક આત્મશાસન કી સુદૃઢ નીવ પર સ્થાપિત હૈ. પ્રજા કી લૌકિક વૃદ્ધિ કે સાથ સાથ ઉન્હેં પ્રજા કી આત્મિક ઉન્નતિ ઔર પારલૌકિક યોગક્ષેમ કી ભી ચિન્તા હૈ.

પંડિત રામચંદ્ર શુક્લ ને અપની પુસ્તક "ગોસ્વામી તુલસીદાસજી" મેં ઇસ વિષય પર બડા અચ્છા પ્રકાશ ડાલા હૈ. ઉસસે કુછ અવતરણ યહાં દેતે હૈં:—

"યહ ધર્મરાજ્ય હૈ-ઇસકા પ્રભાવ જીવન કે છોટે-બડે સબ વ્યાપારોં તક પહુંચતા હૈ. સમસ્ત માનવી પ્રકૃતિ કા રંજન કરને વાલા હૈ! ઇસ રાજ્ય કી સ્થાપના કેવલ શરીર પર હી નહીં હોતી, હૃદય પર હોતી હૈ. યહ રાજ્ય કેવલ ચલતી હુઇ મશીન નહીં હૈ-એક વ્યક્તિ કા પરિવર્ધિત રૂપ હૈ. જીસ પ્રકાર હાથ પૈર હૈં ઉસી પ્રકાર હૃદય ભી હૈ, જીસકી સહૃદયતા કે અનુભવ સે પ્રજા આપ સે આપ ધર્મ કી ઓર પ્રવૃત્ત હોતી હૈ.

સુશીલતા કી પરાકાષ્ઠા રામ કે રૂપ મેં હૃદયાકર્ષિણી શક્તિ હોકર ઉનકે બીચ પ્રતિષ્ઠિત થી. ઉસ શક્તિ કે સમ્મુખ પ્રજા અપને હૃદય કી સુંદર વૃત્તિયોં કો કર સ્વરૂપ સમર્પિત કરતી. ભારતીય સભ્યતા કે બીચ રાજા ધર્મશક્તિસ્વરૂપ હૈ."

ગોસ્વામીજી ને દેશ મેં પ્રચલિત સબ ધાર્મિક ઔર સામાજિક અનાચારોં કે દમન તથા સુખશાંતિ કે સ્થાપન કે લિયે સબ સમસ્યાઓં કો હલ કરને કે લિયે "રામરાજ્ય સ્થાપન" કો હી એકમાત્ર ઉપાય બતાયા હૈ. સબ પ્રકાર કે અનાચારોં ઔર અત્યાચારોં કા સમાવેશ ઉનકે "ધર્મગ્લાનિ" ઔર "મર્યાદા-ભંગ" શબ્દોં મેં હો જાતા હૈ. મર્યાદાભંગ સંક્ષિપ્ત રૂપ મેં ગુસાંઇજી ને વિનયપત્રિકા કે એક પદ મેં રખ દિયા હૈ. ઉસકે દ્વાર વે અપને એકમાત્ર રામ કો દેશદશા કી કરુણ કથા સુનાતે હૈં.

> "દીન દયાલ દુરિત દારિત દુઃખ દુની સકલ તિહું તાપતઇ હૈ.
> દેવ દુઆર પુકારત આરત સબ કી સબ સુખ હાનિ ભઇ હૈ."

ઇસમેં વે દેશ કે તીન પ્રધાન કષ્ટોં યા તાપોં કા વર્ણન કરતે હૈં. દુરિત, દારિદ ઔર દુઃખ. ઉનકે અનુસાર દેશ ઇન તીન મહાતાપોં સે પીડિત હૈ. ઉનમેં પ્રથમ હૈ "દુરિત" અર્થાત્ પાપ. ઇસ 'પાપ' શબ્દ મેં વે સભી ધાર્મિક, રાજનૈતિક ઔર સામાજિક પાપ શામિલ હૈં. ઇનકા વર્ણન ગુસાંઇજી આગે કી લકીરોં મેં કરેંગે. ઉન સબ પાપોં કા ફલ દેશ મેં પ્રચલિત અભાવ "દારિદ" ઔર "દુઃખ" હૈ. ગુસાંઇજી કે વર્ણિત યે તીન તાપ આધ્યાત્મિક, આધિદૈવિક ઔર આધિભૌતિક હૈં. "દુરિત" આધ્યાત્મિક દુઃખ "આધિદૈવિક" ઔર આધિભૌતિક હૈં. અધ્યાત્મિક દુઃખ આધિદૈવિક ઔર દારિદ આધિભૌતિક તાપ હૈ.

ઇન તાપોં સે પૃથ્વી કે સબ પ્રકાર કે સુખોં કી હાનિ હો ગઇ. વહ ભગવાન કે દ્વાર પર આર્ત હોકર પુકાર કર રહી હૈ. યહાં પર "દુર્ગ" શબ્દ ભારતભૂમિ કો હૈ. યહ દૂસરે દેશ કે લિયે ઉપયુક્ત નહીં હૈ ક્યોં કિ વે ઇસ દેશ કી દશા કા વર્ણન કર રહે હૈં. રામાયણ મેં ભી પૃથ્વી ગૌ કા રૂપ ધારણ કર ભગવાન કે પાસ ગઇ હૈ. ગુસાંઇજી દેશ કે ઇન તાપોં સે દુઃખી ઔર દેશભક્તિ સે પ્રેરિત હોકર ઉનકો દૂર કરને કે લિયે ભગવાન કે દ્વાર પર પુકાર કરતે હૈં. ઇસ સે સિદ્ધ હોતા હૈ કિ કોમલ હૃદય મહાત્મા તુલસીદાસજી દેશ કે દુઃખ કો અપના દુઃખ સમઝને વાલે સચ્ચે દેશપ્રેમી હૈં ઔર દેશભક્તિ કે પ્રેરિત હોકર હી ઉન્હોંને કવિ હો કર દેશ કે સચ્ચે પ્રતિનિધિ ઔર નેતા કા કામ કરતે હૈં. કવિ કે સચ્ચે કર્તવ્ય કા પાલન કરતે હૈં. અપને વર્ણન સે દેશ કી દુઃખિત આત્મા કા કરુણ ક્રંદન-કરુણાત્મા તક પહુંચાતે હૈં.

આગે હી અધ્યાય મેં ગુસાંઇજી દેશ મેં પ્રચલિત [illegible] કા વર્ણન કરતે હૈં. વે દેશ કો તીન પ્રધાન જનસમુદાયોં મેં વિભાજિત કરતે હૈં, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય ઔર [illegible] બ્રાહ્મણ-ઇનકે હાથ મેં ધાર્મિક શાસન કા કામ હૈ, ક્ષત્રિય યા ક્ષત્રિય-ઇનકે હાથ મેં [illegible] કા પાલનભાર હૈ; તથા સાધારણ પ્રજા ઇસમેં [illegible] આ જાતે હૈં. ગુસાંઇજી ને [illegible] શૂદ્ર ઔર સબ વર્ણોં મેં શ્રેષ્ઠ માના હૈ; ક્યોંકિ વે હી આત્મીય [illegible] કે [illegible] રહે હૈ. પહિલે સમાજ કે સર્વશ્રેષ્ઠ અંગ યા [illegible] કી દુર્દશા કા વર્ણન કરતે હૈં.

" પ્રભુ કે વચન વેદ બુધ સંમત, મમ મૂરતિ મહિદેવ મઈ હૈ,
તિનકી રિસ રામ મોદ પદ, લોભ [illegible] જીવ [illegible] હૈ. "

ઇનકો સ્વયં ભગવાન ને અપની મૂર્તિ-રૂપ કહા હૈ ઔર [illegible] પર [illegible] હૈં ઉન્હીં કી મતિ કામ ક્રોધ, મોહ, લોભ આદિ ને નિશ્ચય હી નષ્ટ [illegible] હૈ.

અબ દૂસરા વર્ણ ક્ષત્રિય રાજાઓં કા હૈ જો લોકરક્ષા, લોકપાલન ઔર લોકશાસન કે લિયે ઝિમ્મેદાર હૈં. ઇસને ભી અપના કર્તવ્યપાલન ઔર મર્યાદા ઠીક [illegible].

" રાજ-સમાજ કુસાજ કોટિ [illegible],-કલપત કલુષ કુચાલ નઈ હૈ,
નીતિ પ્રતીત પ્રીતિપરિમિતિ પતિ, હેતુ બાદ હઠિ હેરિ હઈ હૈ."

ઇન પંક્તિયોં મેં દેશ કી રાજનીતિક દશા કા વર્ણન હૈ. ઇસ રાજસમાજ સે ગુસાંઇજી કા લક્ષ્ય ઉસ સમય કે યવન મહિપાલોં સે હૈ જિસકા ઉલ્લેખ વે પ્રસ દોહે મેં કરતે હૈં:—

" ગોંડ ગંવાર નૃપાલ કલિ યવન મહા મહિપાલ, સામ ન દાન ન ભેદ કછુ કેવલ દંડ કરાલ. "

યે " યવન મહા મહિપાલ " સિવા મુગલસમ્રાટોં કે દૂસરે કૌન હો સકતે હૈં? મરાઠી મેં શ્રી યાદવ શંકર જામદાર ને તુલસીદાસજી પર એક સમાલોચના-મૂલ માનસ હંસ નામક પુસ્તક લિખી હૈ. માનસ કી રચના કે ઉદ્દેશ કે સંબંધ મેં હમારા ઔર ઉનકા મત મિલતા હૈ કિ દેશ કી રાજ-નીતિક, ધાર્મિક સ્થિતિ ઠીક કરને હી કે લિયે ગુસાંઇજી ને ગ્રંથરચના કી. ગુસાંઇ જી કે રાજનીતિક ઉદ્દેશોં કે સંબંધ મેં ઉનકા મત હૈ કિ મુગલરાજ્ય કો નષ્ટ કર સ્વરાજ્ય સ્થાપન કરના હી ઉનકા ઉદ્દેશ થા. રાવણ કે ચરિત્ર પર વિચાર કરતે હુએ ઉન્હોંને યહાં તક કહ ડાલા હૈ કિ ગુસાંઇજી ને રાવણ કે કૃત્યોં કે દ્વારા અકબર કી ઓર ઇશારા કિયા હૈ. " નિશાચરોં " ઔર રાક્ષસોં કી જગહ 'યવન' શબ્દ ઉનકે કર્મોં મેં બિના અંતર કિયે હી બડી સરલતા સે રક્ખા જા સકતા હૈ.

રામાયણકાલ મેં મહિલાઓં કી દશા

(લેખકઃ-આદ્યાદત્ત ઠાકુર એમ. એ. કાવ્યતીર્થ-'મનોરમા' ના મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

ભારતીય લલનાઓં કી વર્તમાન કાલ મેં જો અવહેલના દૃષ્ટિગોચર હો રહી હૈ, ઉસસે કુછ લોગ યહ સમઝ બૈઠે હૈં કિ સદા સે હી ઇન લોગોં કી યહી દશા ચલી આતી હૈ. ન તો ઇનકી શિક્ષાદિક્ષા કા સમુચિત પ્રબંધ થા ઔર ન સમાજ મેં હી ઉન્હેં કુછ અધિકાર પ્રાપ્ત થા. ઇસ પ્રકાર કે આક્ષેપ કરનેવાલે સબ સે અધિક ધર્મશાસ્ત્રકારોં કો કોસતે હૈં ઔર યહ સિદ્ધ કરને કી ચેષ્ટા કરતે હૈં કિ પુરુષજાતિ ને અપને સ્વાર્થ કે લિયે હી ઉન્હેં નિમ્નસ્થાન પ્રદાન કિયા હૈ ઔર ઉસી સ્વાર્થ કે વશ હો હમને કભી ઉન્હેં પનપને કા અવસર નહીં દિયા; પરંતુ યહ ધારણા નિતાન્ત ભ્રાન્ત હૈ.

વૈદિક કાલ મેં સહધર્મિણી કા કિતના મહત્ત્વ માના જાતા હૈ યહ સહધર્મિણી શબ્દ સે હી સ્પષ્ટ હોતા હૈ. ઉન દિનોં તો ઋષિ-પત્નીયાં ન કેવલ વેદવિદ્યા મેં નિષ્ણાત હી હોતી થીં, અપિ તુ અનેક સ્થલોં મેં યહાં તક ઉલ્લેખ પાયા જાતા હૈ કિ વે મંત્રદ્રષ્ટ્રી તક થીં. વિવાહ-કાલ મેં જો વૈદિક મંત્ર પઢે જાતે હૈં ઉન્હેં દેખને સે પ્રતીત હોતા હૈ કિ સ્ત્રીપુરુષ કા સંબંધ અત્યંત પુનિત ઔર ગૌરવાન્વિત માના જાતા રહા હૈ. અબ યદિ કાલદોષ સે લોગ પથભ્રષ્ટ હો જાયેં તો ઇસમેં શાસ્ત્ર અથવા શાસ્ત્રકારોં કા ક્યા દોષ હૈ? મહર્ષિ વાલ્મીકિ કે સમય મેં સ્ત્રિયોં કે મત કા કિતના પ્રાધાન્ય થા, અપને મત કે પ્રકાશ કરને મેં ઉન્હેં કહાં તક સ્વતંત્રતા

થી ઔર કિસ પ્રકાર હઠપૂર્વક યે અપને અભીષ્ટ કો સિદ્ધ કરને કી ચેષ્ટા કરતી થીં. ઇસકા દિગ્દર્શન રામાયણ કે આધારપર પાઠકોં કો કરાયા જાતા હૈ. કૈકેયી ને [illegible] વનવાસ ઔર ભરત કે રાજ્યાભિષેક કે લિયે કિસ હઠ કે સાથ રાજા દશરથ કો બાધ્ય [illegible] યહ સભી જાનતે હૈં. કૈકેયીને કિન કઠોર શબ્દોં મેં રાજા દશરથ કો ધમકાયા હૈ! વિષ કર પ્રાણત્યાગ દેને કી ધમકી તો માનો બ્રહ્માસ્ત્ર હૈ.

'अहं हि विषमद्यैव पीत्वा बहु तवाग्रतः। पश्यतस्ते मरिष्यामि रामो यद्यभिषिच्यते'

યે ઉનકે બચન હૈં. ઇતને વર્ષ વ્યતીત હો ગયે તો ભી આજકલ કુલ-લલનાઓં કો અપને હઠ કી રક્ષા કરને કે લિયે ઇસી બ્રહ્માસ્ત્ર કા પ્રયોગ કરના પડતા હૈ. મશીનગન કે સમય મેં ભી અભી તક ઉનકે લિયે ઔર કોઈ અસ્ત્ર ઇજાદ ન હો [illegible] વનવાસ કે લિયે કૈકેયી કી આજ્ઞા શિરોધાર્ય કર કે રામચંદ્રજી અપની માતા કૌશલ્યા [illegible] પાસ અનુમતિ લેને આયે, ઉસ સમય કૌશલ્યા ને ભી આત્મઘાત કર લેને કી [illegible] દી હૈ. ઉન્હોંને સ્પષ્ટ શબ્દોં મેં કહ દિયા કિ જિસ તરહ રાજા દશરથ તુમ્હારે પૂજ્ય હૈં [illegible] અધિક ગૌરવ કે સાથ હમ તુમ્હારી પૂજ્યા હૈં; હમ તુમ્હે વન જાને કે લિયે અનુજ્ઞા નહીં [illegible] યહાં સે વન કો તુમ્હે નહીં જાના ચાહિયે. યદિ શોકપીડિત મુઝે છોડ કર તુમ વન ચલે જાઓગે તો હમ લંઘન કર કે બિનાભોજન કે પ્રાણ ત્યાગ દેંગી; જી ન સકેંગી.

यथैव राजा पूज्यस्ते गौरवेण तथा ह्यहम्। त्वां साहं नानुजानामि न गन्तव्यमितो [illegible]
यदि त्वं यास्यसि वनं त्यक्त्वा मां शोकलालसाम्। अहं प्राय मिहासिष्ये न च शक्ष्यामि [illegible]

ઇસ સમય રામચંદ્રજી કૈસે સંકટ મેં પડે હોંગે. વન ન જાને સે કૈકેયી આત્મઘાત [illegible] જાને સે કૌશલ્યા.ચીધર કૌશલ્યા કે પક્ષસમર્થક લક્ષ્મણ ભી થે,પરંતુ રામચંદ્રજી ને યુક્તિ સે કૌશલ્યા ઔર લક્ષ્મણ કો કિસી પ્રકાર રાજી કર હી લિયા; પરંતુ સીતાજી કે પાસ જાકર ઉન્હેં હાર [illegible] નની હી પડી હૈ. ઉન્હોંને બહુત ઉદ્યોગ કિયા કિ સીતાજી ઘર મેં રહેં, અપને વૃદ્ધ શ્વશુર [illegible] સેવા કરેં ઔર ઉનકે પુત્રવિયોગજન્ય દુઃખ કો શાન્ત કરેં; પરંતુ સીતાજી દઢ થીં. રામચંદ્ર જી કો ઇસ બુરી તરહ સે ઉન્હોંને ફટકારા હૈ કિ અન્ત મેં ઉન્હેં સીતાજી કી બાત સ્વીકાર કરની હી પડી હૈ. સીતાજી કી ફટકાર મેં સ્નેહ કી માત્રા અધિક હૈ; પર સાથ સાથ [illegible] રવ ભી કમ નહીં હૈ. ઉનકે ભાષણ મેં શક્તિ હૈ. વહ એક સહધર્મિણી કી ઉક્તિ હૈ [illegible] ઉસ ઉક્તિ મેં અનુનય ભી હૈ, વિનય ભી હૈ, કટુતા ભી હૈ ઔર ધમકી હૈ. પ્રણય કે [illegible] મેં કુછ શબ્દ તો ઐસે નિકલ પડે હૈં જો કમ સે કમ સીતા કે સદશ સતીશિરોમણિ કે [illegible] સે ન નિકલને ચાહિયે થે; પરંતુ વહ ઐસા હી સમય થા જબ વે અપને ઉદ્દેશ્ય કી સિદ્ધિ [illegible] મેં સબ પ્રકાર કે સાધનોં કા ઉપયોગ કરને કે લિયે બાધ્ય થીં, ઉનકે લિયે વહ જીવન [illegible] મરણ કા પ્રશ્ન થા. સીતાજી કા ભાષણ પઢને ઔર મનન કરને યોગ્ય હૈ. પહિલે તો [illegible] ધર્મશાસ્ત્ર કા આશ્રય લેકર પતિ કે સાથ યજ્ઞાધિકાર હોને સે-સહધર્મિણી હોને કે કારણ [illegible] ભાગ્ય તથા પતિદ્વારા અનુષ્ઠિત કર્મ કા ફલભોગ પત્ની હી કરતી હૈ; અન્ય સંબંધી તો [illegible] આદિ અપને અપને કર્મ કા ફલ ભોગ કરતે હૈં. સ્ત્રિયોં કે લિયે તો ન પિતા, ન પુત્ર, [illegible] ન સખીજન—યહાં તક કિ અપની આત્મા કી ભી ગતિ નહીં હૈ. ઇસ લોક મેં [illegible] સ્ત્રી કે લિયે એકમાત્ર પતિ હી ગતિ હૈ.

आर्यपुत्र पिता माता भ्राता पुत्रस्तथा स्नुषा। स्वानि पुण्यानि भुञ्जानाः स्वं स्वं भाग्यमुपासते।
भर्तुर्भाग्यं तु नार्येका प्राप्नोति पुरुषर्षभ। अतश्चैवाहमादिष्टा वने वस्तव्यमित्यपि॥
न पिता नात्मजो नात्मा न माता न सखीजनः। इह प्रेत्य च नारीणां पतिरेको गतिः सदा॥

ઇસકે બાદ ઉન્હોંને રામચંદ્રજી કો યહ વિશ્વાસ દિલાના ચાહા હૈ કિ વન મેં [illegible] ભાર ન હોંગી; અપને સુખ ઔર દુઃખ કી વે કુછ ભી ચિંતા ન કરેંગી ઔર [illegible] અપને પતિ કો આરામ દેને કી ચેષ્ટા કરેંગી. સબ કુછ સમઝા બુઝાકર અંત મેં [illegible] મેં પ્રાર્થના કી હૈ, યાચના કી હૈ. વે કહતી હૈં હમારા ચિત્ત કેવલ તુમ્હીં મેં [illegible] ઔર કિસી મેં હમારા ભાવ નહીં હૈ. તુમારે વિયોગ મેં હમ અપને પ્રાણ [illegible] નિશ્ચય કિયે બૈઠી હૈં. આપ હમેં વન લે ચલિયે ઔર યાચના કો સફલ [illegible]

। ક્ષોભ ન હોગા. શ્લોક યહ હૈ:—

[illegible]

[illegible]

પરંતુ ઇન સબ પ્રાર્થનાઓં કા શ્રીરામચંદ્રજી પર કુછ પ્રભાવ નહીં પડા વે [illegible] અપને મત મેં દઢ રહે. સીતાજી કો ઔર સમઝાને લગે. વે સમઝે થે જિસ પ્રકાર [illegible] સમઝા બુઝાકર રાજી કર લિયા થા ઉસી તરહ સીતાજી કો ભી રાજી કર લેંગે. વન કે કષ્ટ કો દિખાકર ઉન્હેં ડરાને લગે. સિંહ, વ્યાઘ્ર, રીછ ઔર બરાહ કે નામ સુનાકર [illegible] કો ભુલાવા દેને લગે. મત્ત ગજ ઔર નક્રાદિ કા ભી ભય દિખાયા. યહાં તક કહા કિ માર્ગોં મેં જલ તક પીને કો ન મિલેગા. રાત મેં પત્તોં મેં સોના પડેગા, ખાને કે લિયે વૃક્ષ સે ગિરે હુએ ફલમાત્ર મિલેંગે. ઔર ભી અનેક પ્રકાર સે કાન્તાર(વન)કે દુઃખોં કા વિકટરૂપ સે વર્ણન કિયા હૈ. યહ દોનોં પક્ષોં મેં ઠીક થા. યદિ સીતાજી ડર કર ઘર મેં રહેં તો આનંદ હી હૈ. યદિ ઇતને દોષોં કે દિખાને પર ચિત્ત સ્થિર કર કે વનગમન કે લિયે હી આગ્રહ કરેં તો ઉન્હેં [illegible] યહ કહને કા અવસર ન રહેગા કિ ઉન્હેં સબ બાતેં યથાવત્ અવગત ન કરાઈ ગઈ થીં. ઇસ-લિયે શ્રીરામચંદ્રજી સે જિતના હો સકા, વનગમન કે દોષોં કા વર્ણન કર કે ઉન્હેં ભીત કરને કી ચેષ્ટા કી; પરંતુ સીતાજી ઇસ સે ભીતત્રસિત હોનેવાલી ન થીં. વે કહને લગીં કિ વનવાસ કે સંબંધ મેં જિન દોષોં કા આપને વર્ણન કિયા હૈ ઉન્હેં હમારે લિયે ગુણ હી સમઝિયે; ક્યોં કિ હમારા તુમ પર સ્નેહ હૈ. તુમ્હારે ઉપર સ્નેહાધિક્ય કે કારણ હમેં કોઇ દુઃખ ન હોગા.

'ये त्वया कीर्तिता दोषा वने वस्तव्यतां प्रति । गुणानित्येव तान्विद्धि तव स्नेहपुरस्कृता॥'

ઇસકે અનંતર ફિર ભી અનેક પ્રકાર સે સીતાજી ને ઉનસે પ્રાર્થના કી હૈ કિ વે અવશ્ય ઉન્હેં સાથ લે જાયેં, લાક્ષણિક બ્રાહ્મણોં ને પિતૃગૃહ મેં હી ઉન્હેં બતાયા થા કિ ઉન્હેં વન મેં બાસ કરના પડેગા. પતિવ્રતાઓં કા ધર્મ પતિ કે સાથ રહને કા હૈ. પિતા આદિ ને જલ કે દ્વારા સંકલ્પ કર કે જિસ પુરુષ કો સૌંપ દિયા ઉસકી વહ સ્ત્રી સદા કે લિયે હો ગઈ. મરને કે બાદ ભી વહ ઉસી કી હોતી હૈ.

'इहलोके च पितृभिर्या स्त्री यस्य महाबल । अद्भिर्दत्ता स्वधर्मेण प्रेत्यभावेऽपि तस्य सा ॥'

ઇસ સબકા ભી રામચંદ્રજી પર કોઈ અસર ન પડા. સીતાજી ને યહાં તક કહ ડાલા કિ યદિ મુઝ દુઃખિની કો આપ વન લે જાના નહીં ચાહતે તો મૈં વિષ, અગ્નિ અથવા જલ કે દ્વારા અપને પ્રાણ ત્યાગ દૂંગી.

'यदि मां दुःखितामेवं वनं नेतुं न चेच्छसि। विषमग्निं जलं वाहमास्थास्ये मृत्युकारणात् ॥'

પરંતુ યહ સબ ભી અરણ્યરોદન હી રહા. રામચંદ્રજી પૂર્વવત્ હી અટલ રહે ઔર મૈથિલી કે બાર બાર વનગમન કે લિયે યાચના કરને પર ભી ઉન્હોંને અનુમતિ ન દી. સીતાજી ચિંતિત હુઇ ઔર અપને નેત્રોં કે ગરમ ગરમ જલ સે પૃથ્વી કો સિંચન કરને લગીં. જબ બાર બાર રામચંદ્રજી ઉન્હેં સમઝાને લગે તો ઉન્હેં ક્રોધ આ ગયા. ઉસી ક્રોધ ઔર પ્રેમ કે આવેશ મેં ઉન્હોંને રામચંદ્રજી પર આક્ષેપ કરના પ્રારંભ કિયા. જો સીતાજી સતીસમાજ કી અગ્રગણ્યા થીં, જો અપને પતિ કો અપને પ્રાણોં સે અધિક પ્રિય સમઝતી થીં, વહી સીતાજી પરિસ્થિતિ કી પ્રતિકૂલતા દેખ કર અપને પ્રાણપતિ કો કુવાચ્ય કહને મેં ભી નહીં ચૂકી. બહુત લોગ ઇસે સીતાજી કી કમઝોરી સમઝતે હૈં; પરંતુ વાસ્તવ મેં ઉન્હેં અપને ઉદ્દેશ્ય કી પૂર્તિ કે લિયે રામચંદ્રજી પર આક્ષેપ કર કે ઉનકે પૌરુષ કો ઉદ્દીપન કરને કે લિયે હી ઉન્હેં ઇતને કઠોર શબ્દ કહને પડે. યથાર્થ મેં યે કઠોર શબ્દ ભી સ્નેહ કી પરાકાષ્ઠા કે હી દ્યોતક હૈં. જો હો, ઇતના અવશ્ય હૈ કિ શબ્દ બડે કઠોર હૈં. શબ્દ યે હૈં:—

किं त्वामन्यत वैदेहः पिता मे मिथिलाधिपः । राम जामातरं प्राप्य स्त्रियं पुरुषविग्रहम् ॥

અર્થાત્ તુમ્હારા આકાર તો પુરુષ કા હૈ પરંતુ કાર્ય તુમ્હારા સ્ત્રિયોં કા સા હૈ. ઇસ પ્રકાર કે જામાતા પાકર હમારે પિતા વૈદેહ જનક ને તુમ્હે ક્યા સમઝા થા? અર્થાત્ જનકજી તુમ્હેં તુમ્હારે અસલી તત્ત્વ કો ન જાન સકે. યદિ જાનતે તો તુમ્હારે સાથ હમારા વિવાહ ન કરતે. ક્યા યે શબ્દ

સાધારણ કઠોર હૈં ? ઇસકે આગે તો સીતાજી માનોં અગ્નિ કા ઉદ્ગાર કરતી હૈ. વે હમ તુમ્હારી ભાર્યા હૈં. કુમારાવસ્થા મેં હી, અનન્ય પૂર્વા કા તુમને પાણિગ્રહણ કિયા [illegible] ઇતને દિન તક હમ તુમ્હારે સાથ રહ ચૂકી હૈં ઔર સતી હૈં તબ ભી તુમ [illegible] દૂસરોં કો દેના ચાહતે હો જૈસે કોઈ શૈલૂષ-જાયાજીવ હો. જાયાજીવ-અર્થાત [illegible] કી અપની જીવિકા ચલાતા હો. રામચંદ્રજી કો શૈલૂષ કી ઉપમા દેના કઠોર [illegible] હૈ. શ્લોક યહ હૈ:—

'સ્વયં તુ ભાર્યાં કૌમારીં ચિરમધ્યુષિતાં સતીમ્ । શૈલૂષ ઇવ માં રામ પરેભ્યો [illegible]

ઇસકે આગે ફિર સીતાજી કી બડી લંબી ચૌડી વક્તૃતા હૈ. જિન જિન [illegible] વિશેષણ દિયા થા ઉન સબકો ક્રમશઃ વે સુખ કા રૂપ દેને લગીં ઔર એક પ્રકાર [illegible] કર યહ વિશ્વાસ દિલાતી થીં કિ જિન કષ્ટોં કા આપને વર્ણન કિયા હૈ, ઉન્હેં [illegible] ઉન કષ્ટોં કે સહને કે લિયે સન્નદ્ધ હૈં ઔર ઉન્હેં કષ્ટ ન સમઝકર સુખ હી [illegible] [illegible] મેં વિષપાન કર દેને કી ધમકી ભી દેતી હી જાતી થીં. અંત મેં રામચંદ્ર [illegible] કો બાત માનની પડી ઔર ઉન્હેં યહી કહના પડા કિ તુમ યહ જો કુછ કર રહી [illegible] [illegible] હમારે દેને [illegible] કે સર્વથા યોગ્ય હૈ.

[illegible] [illegible] ઔર મમ [illegible] કુલસ્ય ચ । વ્યવસાયમનુક્રાન્તા કાન્તે [illegible]

[illegible] સીતાજી ને સમય સમય પર અપના સ્વતંત્ર મત [illegible] [illegible] કિયા હૈ. દંડક વન મેં [illegible] ઋષિભક્ષક રાક્ષસોં કા સંહાર [illegible] [illegible] કી હૈ ઔર ઋષિયોં કો અભયદાન દિયા હૈ, ઉસ સમય [illegible] [illegible] હૈ કિ તુમ યહાં વન મેં ક્ષાત્ર-ધર્મ કા પાલન કરો [illegible] [illegible] રહના તુમ્હેં ઉચિત હૈ. વે કહતી હૈં કિ " [illegible] [illegible] વ્યસન હોતે હૈં. એક તો મિથ્યાભાષણ, દૂસરા પરદાર [illegible] [illegible] દિખાના. ઇન તીનોં મેં સે મિથ્યાભાષણ તો [illegible] [illegible] કી અભિલાષા કરના ભી ન આપમેં હૈ ઔર ન [illegible] [illegible] કિંતુ યહ જો તૃતીય વ્યસન હૈ જિસ મેં [illegible] [illegible] ઉપસ્થિત હો ગયા હૈ. આપને દંડકારણ્ય [illegible] [illegible] નાશ કરને કી પ્રતિજ્ઞા કી હૈ. [illegible]

[illegible]

त्वं पुनः जंबुकः सिंहीमामिहेच्छसि दुर्लभाम् । नाहं शक्या त्वया स्प्रष्टुमादित्यस्य प्रभा यथा ।
क्षुधितस्य च सिंहस्य मृगशत्रोस्तरस्विनः । आशीविषस्य वदनाद् दंष्ट्रामादातुमिच्छसि ॥
मंदरं पर्वतश्रेष्ठं पाणिना हर्तुमिच्छसि । कालकूटं विषं पीत्वा स्वस्तिमान्गन्तुमिच्छसि ॥

* * * *

यदंतरं सिंहशृगालयोर्वने यदंतरं स्यन्दनिकासमुद्रयोः
सुराग्र्यसौवीरकयोर्यदंतरं तदंतरं दाशरथे स्तवैव च ।
यदंतरं कांचन सीसलोहयोर्यदंतरं चंदनवारिपंकयोः
यदंतरं हस्तिबिडालयोर्वने तदंतरं दाशरथेस्तवैव च ॥

અર્થાત્-તુમ જંબુક (શ્રૃગાલ) હોકર મુઝ દુર્લભ સિંહી કો પ્રાપ્ત કરને કી ઇચ્છા કર રહે હો. જિસ પ્રકાર સૂર્ય કી પ્રભા કો કોઇ નહીં પકડ સકતા ઉસી પ્રકાર મૈં તુમસે સ્પર્શ નહીં કી જા સકતી. તુમ વેગવાન મૃગશત્રુ ભૂખે સિંહ કે મુખ સે તથા સર્પ કે મુખ સે દાઢ ઉખાડના ચાહતે હો. તુમ પર્વતશ્રેષ્ઠ મંદર કો હાથ સે ઉઠાના ચાહતે હો ઔર કાલકૂટ વિષ પી કર કુશલ રહના ચાહતે હો.

વન મેં સિંહ ઔર શ્રૃગાલ મેં જિતના અંતર હૈ, ક્ષુદ્ર નાલે ઔર સમુદ્ર મેં જિતના અંતર હૈ તથા અમૃત ઔર કાંજી મેં જિતના અંતર હૈ, ઉતના હિ અંતર દાશરથિ મેં ઔર તુમ મેં હૈ. સોને ઔર સીસે મેં જિતના અંતર હૈ; ચંદન, જલ ઔર કીચડ મેં જિતના અંતર હૈ તથા બન મેં હાથી ઔર બિડાલ મેં જિતના અંતર હૈ ઉતના હી અંતર દાશરથિ મેં ઔર તુમ મેં હૈ.

યહ દિગ્દર્શન માત્ર હૈ. યથાર્થ મેં વહ પૂરા પ્રકરણ હી પઠન કરને યોગ્ય હૈ. સીતાજી પર અધિક લિખને સે યહ લેખ પુસ્તક કા રૂપ ધારણ કર લેગા. ઇસ લિયે ઇસે છોડ કર ઔરોં કે વિષય મેં ભી કુછ લિખના ઉચિત પ્રતીત હોતા હૈ. વાલીપત્ની તારા કા સ્થાન ચતુર સ્ત્રિયોં મેં બહુત ઊંચા હૈ ઔર ઉસને ભી અનેક સ્થલોં મેં અપને અગાધ પાંડિત્ય કા પરિચય દિયા હૈ. સમયાનુકૂલ પ્રત્યેક પરિસ્થિતિ પર પૂર્ણ વિચાર કર વહ જો નિષ્કર્ષ નિકાલતી થી, વહ જિસ સિદ્ધાન્ત પર પહુંચતી થી વહ પ્રાયઃ નિર્ભ્રાન્ત રહતા થા ઔર ઉસકા પતિ વાલી ભી ઉસકી બુદ્ધિમત્તા કા કાયલ થા. વહ ઉસે અસાધારણ વિદુષી સમઝતા થા. સુગ્રીવ સે યુદ્ધ કે લિયે આહ્વાન પાને પર જબ વાલી બાહર જાને કે લિયે બદ્ધપરિકર હુઆ હૈ ઉસ સમય તારા ને ઉસે નિષેધ કિયા હૈ, અનેક પ્રકાર સે પ્રાર્થના કી હૈ, ભય દિખાયા હૈ. અંત મેં યહ બતાયા હૈ કિ રામચંદ્ર ને સુગ્રીવ સે મૈત્રી કર કે તુમ્હારે વધ કી પ્રતિજ્ઞા કી હૈ, ઇસલિયે ઇસ સમય તુમ્હારા યુદ્ધ કે લિયે જાના હિતકર ન હોગા. સુગ્રીવ તુમ્હારા અનુજ હૈ. ઉસે બુલાકર યુવરાજ બનાઓ ઔર ઉસ સે સંધિ કર લો. વાલી કે સમાન વીરવરેણ્ય કે લિયે યહ પ્રસ્તાવ કથમપિ માન્ય નહીં હો સકતા થા. વીરોં કો જૈસા ઉત્તર દેના ચાહિયે તદનુરૂપ હી ઉસકા ઉત્તર થા. ઉસને તારા કી એક ન માની ઔર યુદ્ધ કે લિયે ચલ પડા. યહ સબ તો હુઆ. પરિણામ ભી પ્રતિકૂલ હુઆ; પર વાલી યહ અવશ્ય જાનતા થા કિ તારા જો કુછ કહ રહી હૈ વહ સબ યથાર્થ હૈ. ઇસીલિયે મરતે સમય જબ સુગ્રીવ કો વહ તારા કો સૌંપને લગા હૈ ઉસ સમય તારા કે સંબંધ મેં ઉસને કહા હૈ કિ સુષેણ કી લડકી યહ તારા હરએક બાત કે અત્યંત સૂક્ષ્મ વિચાર કરને મેં બડી ચતુર હૈ. અનેક પ્રકાર કે ઉત્પાતો સે સૂચિત આપત્કાલ મેં પ્રતિવિધાન કરને મેં પરમ પ્રવીણ હૈ. જિસ કામ કો યહ 'અચ્છા હૈ' કહ દે ઉસે સંશયરહિત હોકર કર ડાલના, ક્યોંકિ તારા કા મત કભી અન્યથા નહીં નિકલતા.

सुषेणदुहिता चेयमर्थसूक्ष्मविनिश्चये । औत्पातिके च विविधे सर्वतः परिनिष्ठिता ॥
यदेषा साध्विति ब्रूयात् कार्यं तन्मुक्तसंशयम् । नहि तारामतं किंचिदन्यथा परिवर्तते ॥

તારા કે લિયે યહ કમ ગૌરવ કી બાત ન થી. કર્તવ્યાકર્તવ્ય કે વિનિર્ણય કરને મેં બડે બડે કૃતવિદ્ય ભી વિમૂઢ હો જાતે હૈં. ફિર એક સ્ત્રી કા ઇસ પ્રકાર સૂક્ષ્મ વિચાર કર કે નિર્ભ્રાન્ત સિદ્ધાન્ત પર પહુંચના સરલ કામ નહીં હૈ. તારા કો સૌંપતે સમય ઉસકે ઇન વિશિષ્ટ ગુણોં કા સુગ્રીવ સે ઉલ્લેખ કરના ઉસને આવશ્યક સમઝા. રામાયણ મેં તારા કે વિષય મેં ઇતના થોડા વર્ણન મિલતા હૈ ઉતને મેં ભી તારા કી ચતુરતા કા યથેષ્ટ પ્રમાણ મિલ જાતા હૈ. વાલીવધ

કે અનંતર તારા વિલાપ કર રહી હૈ. પુરાની બાતોં કી સ્મૃતિ કરા કે ઉસકા હૃદય વિદીર્ણ હો રહા હૈ. ઇસ સંસાર કો વહ અસાર સમઝ રહી હૈ, અપને પ્રાણ સે ભી અધિક પ્રિય પુત્ર અંગદ કા ભી ઉસે ઇસ સમય મોહ નહીં હૈ ઔર વહ અપને પતિ કા અનુગમન કરને કે લિયે તૈયાર બૈઠી હુઇ હૈ. ઐસે સમય મેં હનુમાનજીને ઉસે સાંત્વના દેના પ્રારંભ કિયા હૈ. અપને કિયે હુએ પુણ્યપાપ કા ફલ પ્રત્યેક પ્રાણી કો ભોગના પડતા હૈ. જબ યહ શરીર હી જલ-બુદબુદ કે સમાન ક્ષણભંગુર હૈ તબ ઇસકે લિયે શોક કરના વૃથા હૈ; ઇત્યાદિ કહ કર અંત મેં હનુમાનજી કહતે હૈં કિ યે સબ ઋક્ષવાનર, અંગદ ઔર યહ વાનરેન્દ્ર કા રાજ્ય સબ તુમ્હારે અધીન હૈ. વાનરરાજ વાલી કા સંસ્કાર હોને દો ઔર અંગદ કો ઉનકે સ્થાન મેં રાજ્ય મેં અભિષિક્ત કરો. જબ તુમ અપને પ્રિયપુત્ર અંગદ કો સિંહાસન મેં આસીન દેખોંગી તો તુમ્હેં શાન્તિ મિલેગી. તારા ને ઇસકા જો કુછ ઉત્તર દિયા હૈ વહ અસંત [illegible] પૂર્ણ ઔર ઉપયુક્ત હૈ. વે કહતી હૈં:–‘અંગદ કે સમાન સૌ પુત્ર એક ઓર હોં તો ભી [illegible] પ્રાપ્ત ઇસ વીર (વાલી) કે ગાત્ર સંશ્લેષણ કો હમ ઉનસે અચ્છા સમઝતી હૈ. અબ રહી [illegible] કો રાજ્ય મેં બૈઠાલને કી બાત. સો ઉસ સંબંધ મેં હમ સે કુછ કહના હી વ્યર્થ હૈ. ન તો વાનરોં કે રાજ્ય પર હી હમારા કોઇ પ્રભુત્વ હૈ ઔર ન અંગદ હી પર. ઉસકે પિતૃવ્ય સુગ્રીવ પિતૃસ્થાનીય હૈ. વહી સબ કાર્યોં મેં સમર્થ હૈં ઔર હમારી અપેક્ષા આસન્નતર હૈં. હે હનુમન્! અંગદ કે સંબંધ મેં તુમ ઐસા વિચાર મત કરો, અર્થાત્ તુમ યહ મત સોચો કિ હમ ઉન્હેં રાજ્ય મેં અભિષિક્ત કર દેંગી. પુત્ર કા બંધુ પિતા હોતા હૈ, માતા નહીં. ઇસલિયે [illegible] સુગ્રીવ કે રહતે હમારા કોઈ અધિકાર નહીં હૈ!’

‘સા तस्य वचनं श्रुत्वा भर्तृव्यसनपीडिता, अब्रवीदुत्तरं तारा हनुमन्तमवस्थितम् ।
अंगदप्रतिरूपाणां पुत्राणामेकतः शतम्, हतस्याप्यस्य वीरस्य गात्र संश्लेषणं वरम् ॥
न चाहं हरिराज्यस्य प्रभवाम्यंगदस्य वा, पितृव्यस्तस्य सुग्रीवः सर्वकार्येष्वनन्तरः ।
न ह्येषा बुद्धिरास्थेया हनूमन्नंगदं प्रति, पिता हि बंधुः पुत्रस्य न माता हरिसत्तम ॥

ઇસી પ્રકાર જબ રામચંદ્રજી કા સંદેશ લેકર વાનર નગરી મેં ક્રોધોદ્ધત લક્ષ્મણજી પ્રવેશ કિયા હૈ ઉસ સમય ઉન્હે શાંત કરને કે લિયે સુગ્રીવ ને તારા હી કો નિયુક્ત કિયા હૈ. ઉસ સમય ભી તારા ને અપની વાક્ચાતુરી કા અચ્છા પરિચય દિયા હૈ. લક્ષ્મણજી ઉસકે યુક્તિયુક્ત કથન સે બહુત કુછ શાન્ત હો ગયે હૈં. ઇસમેં કોઇ સંદેહ નહિ કિ તારા કા સ્થાન વિદુષી ઔર ચતુર મહિલાઓં મેં અતિ ઉચ્ચ થા.

રામાયણ કે સ્ત્રીપાત્રોં મેં મંદોદરી કા સ્થાન ભી મહત્ત્વપૂર્ણ હૈ. ઇસલિયે ઉસકે સંબંધ મેં ભી કુછ ઉલ્લેખ કરના અપ્રાસંગિક ન હોગા. મંદોદરી ભી અત્યંત બુદ્ધિમતી થી ઔર સમય સમય પર રાવણ કો વહ સત્પરામર્શ દેતી રહતી થી; પરંતુ અભિમાની રાવણ ઉસકે સલાહ કી અવહેલના કિયા કરતા થા. જિસ પ્રકાર તારા કે અનુરોધ કી રક્ષા ન કરને કે કારણ વાલી કો પ્રાણત્યાગના પડા ઉસી પ્રકાર મંદોદરી કે બચનોં કો તિરસ્કાર કર કે હી રાવણ વિનષ્ટ હુઆ. યદિ અપની કાન્તા કે હિતકર ઉપદેશોં કો વહ માનતા, યદિ ઉનકે અનુરૂપ અપને આચરણ સુધારતા તો કદાચિત્ હી ઉસકા ઇસ પ્રકાર સર્વનાશ ન હોતા; પરંતુ વિધિવિધાન દુરત્યય હૈ. જો અવસ્યંભાવી હૈ ઉસકા પ્રતીકાર કહાં સે હોગા? વાલ્મીકિ મહારાજ ને તો મંદોદરી કે સંબંધ મેં અધિક નહીં લિખા હૈ; પરંતુ અધ્યાત્મરામાયણ મેં અનેક સ્થલોં મેં ઉસને રાવણ કો સમઝાયા હૈ, હિત ઔર અહિત બતાયા હૈ. પરંતુ-જૈસા સ્વાભાવિક થા-રાવણ ને ઉસ કે વચનોં પર બહુત કમ ધ્યાન દિયા હૈ. મંદોદરી રાવણ કે સ્વભાવ સે પૂર્ણતયા પરિચિત થી ઔર વહ જાનતી થી કિ રાવણ કી ક્યા કમજોરિયાં હૈં. અશોકવાટિકા મેં જબ [illegible] થી, રાવણ અપની અંતઃપુરિકાઓં કે સહિત ઉનકે પાસ ગયા હૈ ઔર ઉન્હેં [illegible] સાન્ત્વનાપૂર્વક અપને વશ મેં કરના ચાહતા હૈ ઔર જબ સીતાજી ઉસે મુંહતોડ ઉત્તર દેતી હૈં તબ વહ ક્રુદ્ધ હો જાતા હૈ ઔર ખડ્ગ લે કર ઉન્હેં મારને કો ઉદ્યત હો જાતા હૈ, [illegible] સમય મંદોદરી ને રાવણ કો સમઝાયા હૈ કિ તુમ ઇસ દીનદુઃખિન ઔર કૃપણ માનુષી કે પીછે ક્યોં પડે હો; તુમ્હારી તો ‘મદમત્ત વિલોચના’ બહુસંખ્યક દેવ, ગન્ધર્વ ઔર નાગ વરાંગનાએં મૌજૂદ હૈં જો કેવલ તુમ્હી કો ચાહતી હૈં.

ાવણ પર પ્રસકા અસર પડા ઔર વહ મહ કહ કર ચલા ગયા કિ યદિ તેરા .... અપની ઇચ્છા સે હમારે વશ મેં હો જાયગી તબ તો સબ શુભમસ્તિ મેરે સાથ વહ કા ભોગ કરેગી; ઔર યદિ દો માસ કે બાદ ભી રાસ્તે પર ન આવેગી તો .... રકર મેરે 'પ્રાતરાશ' કે લિયે તૈયાર કરના. ઇસ સમય મદોન્મત્ત રાવણ .... ા કિ દો મહીને મેં વહ સ્વયં હી કાલ કા કવલ હોગા. સંસાર મેં પ્રાયઃ યહી હોતા હૈ. . કી ચિન્તા કરને સમય મનુષ્ય યહ સર્વથા ભૂલ જાતા હૈ કિ ઐસી એક અચિન્તિત શક્તિ ામ કર રહી હૈ, જિસકે આગે માનવી બુદ્ધિ ઔર શક્તિ સર્વથા અકિંચિત્કર સી રહતી જેસ સમય રાવણ, મેઘનાદ કે વધ કે અનંતર ગુહા મેં પ્રવેશ કર અભિચાર કા પ્રયોગ કર થા ઔર અંગદ આદિ વીર ઉસકે પુરશ્ચરણ મેં બાધા ડાલને કે લિયે ભેજે ગયે થે, તબ મંદોદરી હી યથાર્થ મેં યજ્ઞધ્વંસ કા કારણ હુઇ હૈ. અંગદ ને મંદોદરી કો પકડ લિયા હૈ ઉસકી રત્નજડિત કંચુકી ફાડને લગા. મંદોદરી વિલાપ કરતી હૈ; રાવણ કો ખરી ખોટી તી હૈ; અંત મેં રાવણ હવન છોડકર ઉસકી રક્ષા કે લિયે ઉઠતા હૈ, ઇધર વાનર- યજ્ઞધ્વંસ કર કે ભી દો ગ્યારહ હોતે હૈં. અબ પતિપત્નીસંવાદ પ્રારંભ હોતા હૈ. ણ કહતા હૈ 'તુમ શોક મત કરો, મૈં અભી જાતા હૂં ઔર લક્ષ્મણસહિત રામ કો કર આતા હૂં. કદાચિત્ રામચંદ્ર હી વજ્રકલ્પ સાયકોં સે મુઝે માર ડાલેં તો તુમ સીતા મારકર મેરે સાથ પાવક મેં પ્રવેશ કરના.'

ઇસકે ઉત્તર મેં મંદોદરી કહતી હૈ:—

शक्यो न राघवो जेतुं त्वया चान्यैः कदाचन । रामो देववरः साक्षात् प्रधानपुरुषेश्वरः॥

*　　　*　　　*　　　*　　　*

स्य भार्या किमर्थं वा हृता सीतावनाद्बलात् । मम पुत्र विनाशार्थं स्वस्यापि निधनाय च ॥
॥ परं वा वैदेहीं प्रेषयस्व रघूत्तमे । विभीषणाय राज्यं तु दत्वा गच्छामहे वनम् ॥

અર્થાત્ 'રામચંદ્રજી તુમ્હારે અથવા ઔર કિસીકે દ્વારા કભી જીતે નહીં જા સકતે. રામ- દ્રજી દેવશ્રેષ્ઠ સાક્ષાત્ પ્રધાન પુરુષ ઇશ્વર હૈં. તુમ ઉનકી પત્ની સીતા કો, મેરે પુત્રોં કે તથા દ કે વિનાશ કે લિયે, વન સે બલપૂર્વક ક્યોં હર કર લે આએ ? ઇસકે બાદ ભી વૈદેહી રામચંદ્રજી કો સૌંપ દો; રાજ્ય વિભીષણ કે હવાલે કરો ઔર હમ તુમ દોનોં વન કા રાસ્તા .' પરંતુ અભિમાની રાવણ યહ પ્રસ્તાવ ક્યોં માનને લગા. યથાર્થ મેં ન ભી માનના ચાહિયે ા. ઉસકી યુક્તિ ભી ઠીક હૈ. વહ કહતા હૈ કિ ભ્રાતૃપુત્રાદિ સર્વસ્વ ગઁવા કર કેવલ અપને ાણ કે ભય સે અબ ક્યા સંધિ કરેં ? અબ તો ઉન્હીંકે હાથ સે મૃત્યુ પ્રાપ્ત કર કે પરમ દ કી પ્રાપ્તિ કરેંગે.

ઇન અવતરણોં સે પતા ચલતા હૈ કિ સ્ત્રિયાં–કેવલ પદદલિત ન થી; ઉનકા માન થા ઔર સમય સમય પર ઉનકા પ્રભાવ ભી પડતા થા.

બાલ–શિષ્ટાચાર

(લેખક:–કામતાપ્રસાદ ગુરુ–'મનોરમા' ના મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

લડકોં મેં જો બહુધા આપસી ઝગડે હો જાતે હૈં, ઉનકા એક મુખ્ય કારણ ઉન લોગોં મેં શિષ્ટાચાર કી શિક્ષા કા સાધારણ અભાવ હૈ. યદ્યપિ પાઠશાલાઓં મેં શિષ્ટાચાર કી થોડી-બહુત શિક્ષા પ્રત્યક્ષ ઔર પરોક્ષ રૂપ સે દી જાતી હૈ, તથાપિ વિદ્યાર્થી અપની અવસ્થા કે પ્રભાવ મેં પડકર બહુધા વ્યવહાર મેં ઉસ શિક્ષા કો ભૂલ જાતે હૈં. કંઇ વિદ્વાનોં કા ઐસા મત હૈ કિ લડકોં કો શિષ્ટાચાર કી શિક્ષા દેના માનોં ઉન્હેં બંધન મેં ડાલના હૈ; પર અનુભવ સે ઇસ બાત કી આવશ્યકતા જાની જાતી હૈ કિ લડકોં કો શિષ્ટાચાર કી મોટી મોટી બાતેં બતાઇ જાવેં ઔર ઉન કે અનુસાર ઉનસે કાર્ય કરાયા જાવેં.

લડકોં કે બહુત સે આપસી ઝગડે વ્યક્તિગત મિથ્યા અભિમાન સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં. કોઇ લડકા અપને કો ઔરોં સે અધિક બલવાન સમઝ કર ઉનકા અનાદર કરતા હૈ, કોઈ પઢને-

લિખને મેં કુછ અધિક ચંચલ હોને કે કારણ દૂસરોં કો મૂર્ખ સમઝતા હૈ ઔર સ્વભાવવાલા વિદ્યાર્થી ઉપદ્રવી લડકોં સે મન હી મન ઘૃણા કરતા હૈ. ઇન મેં બહુધા અનબન હો જાતી હૈ ઔર લડકે એક દૂસરે કો નીચા દિખાને કા [illegible] કોઈ કોઈ લડકે અપને પિતા કે ધન યા ઉચ્ચ પદ કે અભિમાન મેં દૂસરે લડકોં [illegible] રોકતે હૈં ઔર યદિ કોઈ લડકા ઉનકી બાત કા ખંડન કર દેતા હૈ તો વે ઉસસે [illegible] ધ્યાન મેં રખતે હૈં. કિસી કિસી વિદ્યાર્થી કા સ્વભાવ હી ઐસા દૂષિત હોતા હૈ કિ [illegible] મહત્ત્વ કે આગે કિસી ભી લડકે કા મહત્ત્વ સહન હી નહીં કર સકતા. કઈ ઔરોં કો [illegible] દાક હી કા ઐસા અભિમાન હોતા હૈ કિ વે દૂસરે લડકોં સે સીધે બાત ભી નહીં કરતે [illegible] નમ્ર સે નમ્ર પ્રશ્ન કા ઉત્તર બડી ઐંઠ કે સાથ દેતે હૈં. યહાં કદાચિત્ યહ બતાને કી [illegible] નહીં હૈ કિ ઇન દુર્ગુણોં સે કેવલ લડકોં કી હી નહીં, કિન્તુ ઉનકે માતા-પિતા [illegible] નિંદા હોતી હૈ.

[illegible] ઔર વિદ્યાર્થિયોં મેં કુસંગતિ સે બડે બડે દોષ ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં. [illegible] [illegible] યહ બાત અવશ્ય દેખના ચાહિયે કિ લડકા કિન લોગોં કી સંગતિ મેં રહતા [illegible] [illegible] લડકોં કો બચાના ચાહિયે. કોમલમતિ હોને કે કારણ [illegible] [illegible] કા ઠીક નિર્ણય નહીં કર સકતે ઔર સરલતા સે ગડે મેં ગિર જાતે [illegible] [illegible] કમ સે કમ શિષ્ટાચાર કી શિક્ષા તો અવશ્ય હી જાય જિસસે [illegible] [illegible] ઔર લોગોં સે અપને કો બચા સકેં.

[illegible] અનબન કા એક પ્રમુખ કારણ એક દૂસરે કો ચિઢાના [illegible] [illegible] હૈ; ઇસલિયે પ્રત્યેક સમઝદાર વિદ્યાર્થી કા યહ કર્તવ્ય હૈ કિ [illegible] ન કરે. દૂસરે કો ચિઢાને યા ઉસકી હંસી ઉડાને મેં [illegible] [illegible] લડકે તો ક્યા બડી ઉમરવાલે ભી કભી કભી નહીં [illegible] [illegible] બાત બહુત આવશ્યક હૈ કિ લડકોં કી યહ દૂષિત પ્રવૃત્તિ [illegible] [illegible] કિ જો લડકે ચિઢાતે હૈં ઉનકે [illegible] [illegible] વે સ્વયં દૂસરે કે મન કો વ્યર્થ દુખાને સે [illegible] [illegible] હૈ કિ—" પરદિલ મારિય ચાહે નહીં આઈ પરવા [illegible] [illegible] દૂસરે લડકે કભી ન [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

અપ્રસન્ન હોને કે પહિલે કમ સે કમ એક બાર ઇતના અવશ્ય સોચ લિયા કરેં કિ ઉનકા ...ા કરના ઉચિત હૈ યા નહીં. બડોં મેં બહુધા સ્વાર્થ કી ઇતની અધિક માત્રા રહતી હૈ કિ ... પ્રાયઃ પ્રત્યેક બાત મેં અપની હી ટેક અલાપતે હૈં ઔર દૂસરે કે હાનિ-લાભ અથવા સુખ-...ખ કા બહુત કમ વિચાર કરતે હૈં. યદિ કોઇ ઉનમે ઉન્હીં કે લાભ કી બાત કહે તો ઉસમેં ...ે વિશ્વાસ નહીં કરતે. યહી કારણ હૈ કિ કુસંગ મેં પડે હુએ લડકે કઠિનાઇ મેં સુધરતે હૈં. ...કી બુદ્ધિ કચ્ચી હોને કે કારણ વે બહુત દૂર તક વિચાર નહીં કર સકતે, ઇસી કારણ વે ...ા ધૂર્ત લોગોં કે ફુસલાને મેં આ જાતે હૈં. યદિ લડકે શિષ્ટાચાર કી બાતે સ્વયં નહીં સમઝ ...તો ઉનકે માતા-પિતા કા કર્તવ્ય હૈ કિ વે સંતાન કો સભ્ય-આચરણ કી શિક્ષા દેવેં.

વૈરાગી કી ક્ષમતા

(લેખકઃ–આત્મારામ દેવકર–'મનોરમા' મેં ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

(૧)

भजो मन सीतापति भगवंत

...रथ स्वारथ को साथी जग परमारथ श्रीकंत, गुरु में कबहूं नाम लेत नहीं ऐसो पौरुषवंत।
...क २ तेरी चतुराइको दुखोंमें दोष धरंत, तव अवगुण प्रभु तदपि न देखत राखत प्रेम अनंत।
मूढ मंद मति सकल कपट तजो भजु भव-ताप-हरंत ॥

પ્રાતઃકાલ ઉઠ કર એક વૈરાગી ઘર ઘર યહ ભજન ગાતા થા. ઉસકે કંઠ મેં કોમલતા, ભાવ ...તન્મયતા તથા સુલલિત વાગ્ધારા મેં અદ્ભુત આકર્ષણ થા. કીડાવલંબી બાલકોં કે લિયે વહ ...ક અચ્છા 'ખિલૌના' થા. જ્યોં હી ઉસકે ભક્તિમય સુધા-સંગીત કા શબ્દ કાન મેં પડતા, બાલ-...ગણ ચારોં ઓર સે દૌડ કર ઉસે ઘેર લેતે થે. ગૃહકાર્ય વ્યસ્ત ગ્રામીણજન પિંજરબદ્ધ કીર કી ...ાંઇ ભલે હી ફડફડ કર રહ જાતે હોં; કિંતુ પરાયે માલ કે ભરોસે દિનભર પાંવ ફૈલાકર બૈઠે બૈઠે ...મ્ખી મારનેવાલે શૌકીન માનો ઉસકી તાક હી મેં રહતે થે. કોઇ કંકર માર કર ઉસે ખિજાતા, ...ાઇ ગાલિયાં દેતા, કોઇ ઉસકે કંઠ કી નકલ કર અશ્લીલ ઔર ભદ્દી તુકબંદિયા સુનાને લગતા ...ા; કિંતુ વૈરાગી કિસી સે કુછ ન કહતા થા. વહ ભક્તિ મેં મગ્ન હો બડે પ્રેમ સે ઝુક ઝુક ...કર પદોં કો દુહરા-તિહરા કર ગાતા થા. ઉસ સમય ઉસકી લંબી લંબી જટાયેં ખુલ કર વાયુ મેં નૃત્ય કરને લાગતી થીં યહ દેખ બાલક તાલિયાં પીટતે ઔર નાચને લગતે થે. ગુંડે હંસ કર ઉસકી પીઠપર ધૂલ કી વર્ષા કર દેતે થે.

વર્ષા કા મનોમુગ્ધકર પ્રાતઃકાલ થા. આકાશ ઘનઘટાચ્છાદિત થા. નન્હી નન્હી બૂન્દે ધરતીદેવી કે આમવક્ષઃસ્થલ કો સિંચ સિંચ કર શીતલ કર રહી થી. ચિત્ત કો પ્રસન્ન કરનેવાલી સ્નિગ્ધ વાયુ બહ રહી થી. ગાંવ કે જમીંદાર સેઠ ઝુનઝુન પ્રસાદ કે પુત્ર હલધૂરામ અપને ઇષ્ટ-મિત્રોં કે સાથ બૈઠક મેં બૈઠે ગપ-સપ લડા રહે થે. સડક પર મિહતર ઝાડુ દે રહા થા ઔર નાક-કાન તથા આંખોં મેં ધૂલ ભર જાને કે કારણ પાસ હી બૈઠા હુઆ 'બીસા'ધીમી ગુરાહટ કે સાથ ઉસકી ઓર સરોષ નેત્રોં સે દેખ રહા થા. ઠીક, ઉસી સમય વૈરાગી કા કંઠ-રવ સુનાઇ દિયા. વહ કહરહા થાઃ–

'तव अवगुण प्रभु तदपि न देखत राखत प्रेम अनंत'

મોહનલાલ પાંડે ને સુનને કે લિયે સિર ઉચા કિયા. ઇતનેમેં વૈરાગી ઉનકે પાસ હી આ ગયા. દો-ચાર છોટે છોટે બાલકોં ને 'પરસાદ બાબાજી ! પરસાદ બાબાજી !' કર કર ઉસકી ઝોલી પકડ લી. વૈરાગી ને થોડે સે મુટાને નિકાલ કર ઉનકે આગે ડાલ દિયે ઔર વહ મુઠી કી આશા સે હલધૂરામકી ઓર દેખને લગા. ઉન્હોંને મુસકુરા કર વ્યંગ્યાત્મક શબ્દોં મેં ગોરેલાલ ચૌધરી સે કુછ કહા. ચૌધરીજી ને હુક્કા ઉઠાકર ઉસ પર ઉડેલ દિયા. 'ગુડ ગુડ' શબ્દ કરતા હુઆ જલ ઉસકે શરીર ઔર કપડોં કો ભિગા જમીન પર જા ગિરા. વૈરાગી ને એક વિચિત્ર દૃષ્ટિ સે હલધૂરામ કી ઓર દેખા ઔર ચુપચાપ આગે કા રાસ્તા લિયા. બાલકોં કી કરતલધ્વનિ એવં ઘન-ઘોર કીડાશબ્દ સે બૈઠકખાના ગુંજ ઉઠા.

ઇસકે બાદ ઉસી વૈરાગ કી આલોચના હોને લગી. મોહનલાલ બોલેઃ–'ઇસ વૈરાગી કો એક દિન મૈંને રંડી કે યહાં બૈઠા દેખા થા.' ગોરેલાલ ને કહાઃ–'પાંડેજી ! યહ રોજ કલારી

કે [illegible] શરાબ પીતા હૈ. ઇસકો મુફ્ટીખર દેના પાપ મોલ લેના હૈ. [illegible] ને હંસ કર કહા:—'ઇસકા સચ્ચા હાલ મુઝે માલૂમ હૈ. ભૈયાજી! [illegible] [illegible] કે [illegible] આંખે કો ધોકા દે ઉનકા સારા જેવર લેકર ચંપત [illegible] કહા:—'હાં, સુના તો થા. વહી ન જો દૂના કર દેને કી સર્ત પર જેવર [illegible] દેતા થા ઔર કુછ મંતસા પઢને લગતા થા. આંખોં પર પટ્ટી બાંધ ધીરે સે [illegible] [illegible] હો જાતા થા.' ગોમતીપ્રસાદને સિર હિલા કર કહા:—'હાંજી, વહી [illegible] સુનકર સબ લોગ હંસી કે મારે લોટ-પોટ હો ગયે!

(૨)

[illegible] બાદ [illegible] કા પહલા પાની ગિરા, સેઠજી ઘર પર નહીં થે. [illegible] [illegible]. એક [illegible] કે કિનારે કિસી દેવતા કી છોટી સી પુરાની મઢિયા થી [illegible] ને [illegible] કર જમીન મેં મિલા દી. ઉસ ઓર કિસીને ધ્યાન ભી ન દિયા. [illegible] [illegible] કે સિર મેં દર્દ હુઆ, જ્વર ચઢ આયા; રાતભર [illegible] [illegible] મેં [illegible] લગા. ઉસને ઝાડ ફૂંક કર તાબીજ બાંધ દિયા. [illegible] [illegible] કે અંદર [illegible] જડ દિયા. નીતગાજી આંખેં ફેર [illegible] [illegible] ઉન્હેં ઉઠા કર ઘર પર પહુંચાયા ગયા. [illegible] [illegible] રૂપયે ઐંઠ ઘર કા રાસ્તા લિયા. [illegible] [illegible] દેવતા [illegible] [illegible] છઠી કા દૂધ યાદ ન કરા દૂં તો [illegible] [illegible] જલાકર [illegible] કુછ તીન, પાંચ કરને લગા. [illegible] [illegible] કુછ નહીં, [illegible] કિસી દેવતા કે ચક્કર મેં [illegible] [illegible] બુલાયે ગયે. ઉન્હોંને ભી ઝાડ-ફૂંક [illegible] દો-તીન દિન [illegible] [illegible] કરને કે લિયે નિકલતે ત્યોં હી [illegible] [illegible] ને અપને એક સાથી સે કહા:—" [illegible] [illegible] દાંત, બડી બડી આંખેં [illegible] [illegible] કહા [illegible] ઠીક કરને કા જીમ્મા મૈં લેતા [illegible] [illegible] ને સ્વીકાર કર લિયા. [illegible]

(૩)

[illegible]

... હો ગયે, યહ બાહિર ... [illegible]
સાધુ બન કર ભિક્ષાર્થ ... [illegible]
કહાં ગયે?
એક દિન ... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]
... મેં પડા હુઆ મિલા. શીત સે ... [illegible]
... સે ... રહા થા. મેરા ... [illegible]
... જાને કો કહા; કિન્તુ વહ અકસ્માત હી સે ... [illegible]
ત્યાગ જાના ઉનકે લિયે અસંભવ થા. નિદાન ઉન્હોંને ... [illegible]
લાયે ઔર ઉનકી સદ્ભાવના સે વૈરાગી કો ઘર ... [illegible]
... થે વે હી વૈરાગી કે ચિકિત્સક હુએ. દવા ... હોને સે વૈરાગી કી દશા ... ઔર
... હોશ મેં આકર બાત-ચીત કરને લગા. હલકૂરામ કી બિમારી ... વૈરાગી ને
એક લંબી સાંસ લી ઔર કુછ ઠહર કર કહા—"સેઠજી! મેરે ... [illegible]
... આપકે પુત્ર કી યહ દશા હુઈ હૈ. મૈંને ઉસે કોઈ શાપ નહીં દિયા—ન કભી ઉસકા ... [illegible]
ચાહા. મૈં તો સંન્યાસી ઠહરા. સંસાર કે માન-અપમાન સે મેરા ક્યા નાતા! મૈં તો નિત્ય હી
ઐસી લાંછનાએં સહતા રહતા હૂં. સંસાર કા કહીં ... [illegible] ... યહ દેખને કે લિયે
મેરે જૈસે મનુષ્યોં કો સંસાર મેં આના પડતા હૈ. વહ ઈશ્વર હી કી આજ્ઞા હૈ. હમારા ... [illegible]
આડંબર યા પાખંડ નહીં. ઔર ઇસી સે દુઃખ સહકર ભી હમેં સંસાર કો ... [illegible] ... કા
માર્ગ દિખલાના પડતા હૈ, ઉસે શિક્ષા દેની પડતી હૈ. સ્મરણ રખો 'ત્યાગ' બડા હી દુર્ગમ
સાધન હૈ. ઉસે સબ નહીં કર સકતે. ઔર ભી સુનો—મૈં ઉસી છોટીસી મઢિયા મેં રહ કર
વર્ષા, શીત ઔર ગર્મી સે અપની રક્ષા કરતા થા; કિન્તુ જબ સે વહ મિટા કર ખેતી મેં મિલા
દી ગઈ; તબ સે વહીં ઉસી ખેત કે કિનારે ઝાડી મેં પડા રહતા થા. તુમને મેરી સહાયતા કી
સો ઠીક હી હુઆ. સમર્થ-શ્રીમાન ઇસી લિયે સંસારમેં ઉત્પન્ન કિયે ગયે હૈં. સમય પર દીન-
દરિદ્રી કી સહાયતા કરના ઉનકા કર્તવ્ય હૈ. અબ તુમ શીઘ્ર હી ઉસ મઢિયા કો બનવાઓ ઔર
દેવતા કી જો મૂર્તિ મેરી છાતી સે લગી રહતી થી; ઉસી ઝાડી મેં સે ઢૂંઢવા કર ફિર પ્રતિષ્ઠિત કરો.
સેઠને તુરંત હી કામ લગવા દિયા. મઢિયા બન ગઈ ઔર દેવતા કી મૂર્તિ જહાં કી તહાં
રખા દી ગઈ. યહસબ હો જાને પર એક દિન એક વૈરાગી ને જાકર દેવતા કો પ્રણામ કિયા
ઔર હલકૂરામ કે સ્વાસ્થ્યલાભ કે લિયે પ્રાર્થના કી. કહ નહીં સકતે કિ દેવતા ને ઉસે કિસ
ભાવ સે ગ્રહણ કિયા; કિન્તુ લોગોં ને દેખા કિ ઉસી દિન સે હલકૂરામ કી પીડા ઘટને લગી
ઔર એક સપ્તાહ પૂર્ણ હોતે ન હોતે ઉન્હોંને ચારપાઈ છોડ દી. લોગોં કે હર્ષ કા પારાવાર ન
રહા. સેઠજી તો પુત્ર કો ગલે લગા કિસી અલક્ષિત સ્વર્ગીય પ્રેમરાજ્ય મેં વિચરને લગે. દુઃખ
કે બાદ સુખ કા સમાગમ બડા હી આનંદદાયક હોતા હૈ, ભુક્ત-ભોગી હી ઇસે જાન સકતે હૈં.
પૂર્ણ સ્વસ્થ હો જાને પર વૈરાગી કી આજ્ઞા સે હલકૂરામ ને મઢિયા કી સાતવાર પ્રદક્ષિણા કી
ઔર સાધુભોજન કરવાયા. વૈરાગી ને ખડે હોકર કહા—"આજ સે જો ઇસ મઢિયા કી સાત-
બાર પરિક્રમા કરેગા, ઉસકી+ તિજારી જાતી રહેગી" સબને ઉનકો ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કિયા.
સેઠ ઝુનઝુનપ્રસાદ હલકૂ, ચરણોં પર લોટતે હુએ રોકર બોલે—"મહાત્મન્! આપ દેવતાઓં કે ભી
દેવતા હૈં. દેવતા ઇસ અપરાધ કો ક્ષમા નહીં કર સકતે, ઉસે આપને ઇસ પ્રકાર ભૂલા દિયા,
માનો હુઆ હી નહીં."

ગોસ્વામી તુલસીદાસજી ને સત્ય હી કહા હૈ:—

સંત હૃદય નવનીત સમાના કહા કવિન પૈ કહા ન જાના.

+ હમારી બસ્તી કે બાહર યહ ચબુતરે કે રૂપ મેં અબ તક વિદ્યમાન હૈ. લોગોં કી ધારણા હૈ કિ ઉસકી સાતબાર પરિક્રમા કરને સે તિજારી સમૂલ નષ્ટ હો જાતી હૈ. જો કિ કિસી સાધુ મહાત્મા કે આશીર્વાદ કા ફલ હૈ. કહાની કી રચના ઇસી આધાર પર હુઈ હૈ.

હિંદુસમાજ અબ ભી નહીં સમઝેગા, તો જરૂર અગ્નિકુંડ મેં હી જા ગિરેગા.

[એક અછૂત કી અતિકરુણ આત્મકથા]

(લેઃ—અધ્યાપક શ્રી૦ જહૂરબખ્શજી, 'હિંદી-કોવિદ'—'ચાંદ'ના અછૂતાંકમાંથી)

મિ૦ ટામસ ભારતીય ઈસાઈ થે. બડે હી હંસમુખ, પ્રસન્નચિત્ત, પર રોબીલે ઔર [illegible] તર્રાર. શરીર ગંઠા હુઆ ઔર રંગ ગેહુંઆ થા. વે સાહબી ડ્રેસ મેં રહના બહુત પસંદ કરતે થે. ઉન દિનોં વે રામપુર મેં તહસીલદાર થે. ઉનકી પ્રકૃતિ મેં એક બડી હી વિચિત્રતા થી. વે હિંદુઓં સે બહુત જ્યાદા નફરત કરતે થે. હિંદુઓં કે મામલે મુકદ્દમે મેં વે આવશ્યકતા સે અધિક બહુત અધિક સખ્તી સે કામ લેતે થે. ઉનકે અધિકાર મેં જો હિંદૂ-કર્મચારી થે, વે ભી [illegible] સે સુખી ન થે; પર મુસલમાનોં કે પ્રતિ ઉનકે ભાવ દૂસરે હી પ્રકાર કે થે. જબ ઉનકે મામલે—મુકદ્દમે હોતે, તબ ઉનકી વહ ક્રૂરતા ન જાને કહાં ચલી જાતી થી! મુસલમાન-કર્મચારી [illegible] તક કિ એક અદના મુસલમાન ચપરાસી ભી, ઉનકા પ્રેમ-પાત્ર થા ઔર ઈસાઈ તો ઉનકે [illegible] ભાઇ હી ઠહરે; ઉનસે ઉનકી ગહરી છનની તો સ્વાભાવિક બાત થી. ટામસ સાહબ કે [illegible] દૃષ્ટિ-કોણ કી ભિન્નતા સે મૈં મન હી મન ખિન્ન રહતા થા.

મૈં ટામસ સાહબ કા રીડર થા. જાતિ કા ઠહરા બ્રાહ્મણ, ઇસલિયે જબ દેખો તબ મુઝ પર ઉનકી વક્ર-દૃષ્ટિ રહતી થી. મૈં કિતના હી ડર કર ચલતા, કિતની હી સાવધાની સે કામ કરતા રહતા; પર સાહબ કી ડાંટ-ફટકાર સે ન બચતા. મેરે સાથ એક મુસલમાન મુન્શી ભી કામ કરતા થા. વહ એક તો લાપરવાહ થા દૂસરે સાહબ કે મિજાજ કા પરિચય પા ચૂકા થા. ઇસલિયે સદા હી કામ મેં અસાવધાની કર બૈઠતા થા; પર સાહબ કભી ઉસે ડાંટતે ન થે. કેવલ એક મીઠી ફટકાર સે હી ઉસકી ભર્ત્સના કર દેતે થે. ઉનકા યહ દુરંગા વ્યવહાર દેખ મેરા [illegible] જલ ઉઠતા. મૈં મન હી મન સોચને લગતા, મુઝ પર હી ઉનકી યહ શનિ-દૃષ્ટિ ક્યોં રહતી હૈ—મૈંને ઇનકા ક્યા બિગાડા હૈ; પર સરકારી નૌકરી મેં અધિકારી કે સામને—ઔર જબ વહ મૈજિસ્ટ્રેટ ભી હો, જબાન હિલાના, વિપત્તિ બિસાહના હૈ. લાચાર! મૈં મન મારકર રહ જાતા થા.

એક બાર મેરી પત્ની બિમાર પડી. ઉસકી દવા-દારૂ કા પ્રબંધ કરને કે લિયે મુઝે છુટ્ટી કી આવશ્યકતા પ્રતીત હુઇ. મૈંને ટામસ સાહબ સે કેવલ પાંચ દિન કી છુટ્ટી માંગી; પર [illegible] ભૂતિ દિખલાને કે સ્થાન પર ઉન્હોંને મુઝે બુરી તરહ ઝિડક દિયા. એક તો પત્ની બિમાર થી, ચિત્ત વૈસે હી ખિન્ન થા, દૂસરે ઊપર સે યહ ફટકાર પડી—મારે ક્રોધ કે મેરા સારા શરીર જલ ઉઠા, આંખેં લાલ હો ઉઠીં, હાથોં કી મુટ્ઠી બંધ હો ગઇ; પર સાહબ કે રોબીલે ચેહરે પર દૃષ્ટિ પ[illegible] ડતે હી ક્રોધ મન મેં હી દબા કર રહ ગયા. ફિર ભી મૈંને નિશ્ચય કર લિયા કિ આજ સાહબ સે ઈસ અપ્રસન્નતા કા કારણ પૂછ કર હી રહૂંગા.

અદાલત બંદ હોતે હી મૈં ટામસ સાહબ કે બંગલે પર પહુંચા. ઉસ સમય વે કુર્સી પર બૈઠે આનંદ સે સિગાર પી રહે થે. મૈં ઉન્હેં સલામ કર ચુપચાપ ખડા હો ગયા. સાહબ [illegible] છોડતે હુએ મુઝસે બોલે—પંડિત! ક્યા હૈ?

મૈંને અત્યંત હી નમ્રતા સે કહાઃ—હુજૂર! અપરાધ ક્ષમા હો, કુછ વિનય કરના ચાહતા હૂં.

ઇસ પર ટામસ સાહબ કુછ રૂખાઇ સે બોલેઃ—મૈં સમજ ગયા! તુમ લોગોં કો [illegible] કે ઔર ભી કિસી વસ્તુ કી ઇચ્છા રહતી હૈ? જબ દેખો તબ છુટ્ટી કી પુકાર! મૈં કહાં તક છુટ્ટી બાંટતા રહૂં?

મૈંઃ—નહીં હુજૂર! ઔર હી વિનય કરના ચાહતા હૂં; પર કહતે ડર લગતા હૈ—કહીં આપ અપ્રસન્ન ન હો ઉઠેં!

સાહબઃ—ડરને કા ક્યા બાત હૈ? કહો!

મૈં:—હુજૂર ! જબ દેખતા હૂં, તબ આપકો હિંદુઓં પર અપ્રસન્ન હોતે હી દેખતા હૂં. મૈં
કુછ કામ કરતા હૂં—આપ ઉસે ભલી ભાંતિ જાનતે હૈં. મૈં કભી છુટ્ટી ભી નહીં માંગતા.
સાથી છોટા મુન્શી મુસલમાન હૈ. આપ ઉસકા ભી કામ ભલીભાંતિ જાનતે હૈં. મેરી
બિમાર હૈ—બુરી તરહ બિમાર હૈ. મૈં આપકા તાબેદાર હૂં. આપસે સહાનુભૂતિ કી—સહાયતા
આશા રખતા હૂં; પર બદલે મેં અપમાન ઔર ખિજલા પાતા હૂં. મૈં જાનના ચાહતા હૂં કિ
ઓં પર આપકી યહ અપ્રસન્નતા ક્યોં હૈ ! ઉન્હોંને ઐસા કૌનસા પાપ કિયા હૈ !
કહતે તો મૈં ઇતની બાત કહ ગયા, પર ભય કે મારે મેરે પ્રાણ કાંપ ઉઠે ! મૈં ઉનકી
દેખ તક ન સકા. નીચી દૃષ્ટિ કરકે ખડા રહા; પરંતુ સાહબ અપ્રસન્ન ન હુએ ! યહ દેખ
બડા વિસ્મય હુઆ ! સાહસ કરકે મૈંને સિર ઊંચા ઉઠાયા ! વે ઉસ સમય કુછ સોચ રહે
લલાટ પર સિકુડન પડ રહી થી ! સાહબ એક કશ ખીંચકર બડી ગંભીરતા સે બોલે:—પંડિત !
પૂછને કી બાત નહીં હૈ. હિંદુઓં સે મુઝે બડી ઘૃણા હૈ. ઉન પર દૃષ્ટિ પડતે હી મેરા રક્ત
લ ઉઠતા હૈ. ઓહ ! તુમ પૂછતે હો, હિંદુઓં ને ક્યા પાપ કિયા હૈ ? હિંદુઓં કે પાપોં કી
કોઇ ગિનતી હૈ ! મૈં સમઝતા હૂં, હિંદુઓં કે સમાન પાપી કૌમ ઇસ વિરાટ સંસાર મેં દૂ-
ી ન હોગી ! તુમ લોગ કહા કરતે હો, ઈસાઇ પાપી હૈં; દૂસરોં કી હી સંપત્તિ પર ઉનકી દૃષ્ટિ
તી હૈ ! મુસલમાન પાપી હૈં—બડે પાપી હૈં. હિંદુઓ કા જી દુખાયા કરતે હૈં; પર પંડિત !
ા માનને કી બાત નહીં હૈ. મૈં કહતા હૂં, ઈસાઇ ઔર મુસલમાન તુમ્હારે બરાબર પાપી હરગીઝ
ીં હૈં. યહ હો સકતા હૈ કિ વે દૂસરે લોગોં કો સતાયા કરતે હોં, પર અપની કૌમ સે તો
હબ્બત રખતે હૈં. અપને ભાઇયોં કે સુખ—દુઃખ મેં તો સંમિલિત હોતે હૈં. એક તુમ્હારી કૌમ
, જો આપસ મેં પ્યાર કરના જાનતી હી નહીં—ઉલટે અપને હી લોગોં કો સતાતી હૈ. અપની
જાતિ કે દીન—દુઃખિયોં કે ગલે પર નિર્દયતા સે, ક્રૂરતા સે, ભોથરી છુરી ચલાયા કરતી હૈ.
ન્હેં આઠ—આઠ આંસૂ રોતે દેખ આનંદ મનાતી હૈ—હંસતી હૈ. ઓહ ! ઇસ ઘોર પૈશાચિકતા
—ઇસ ઘોર ક્રૂરતા કી ભી કોઇ સીમા હૈ. ઐસી ક્રૂર જાતિ સંસાર મેં ઔર ભી હૈ ! ફિર ભી
મ પૂછતે હો કિ હિંદુઓં ને ક્યા પાપ કિયા હૈ ? અરે જાલિમ ! જાનતા હૈ, મૈં કૌન હૂં ? મૈં
મ્હારે ઇસી દેશ મેં, તુમ્હારી ઇસી જાતિ મેં ઉત્પન્ન હુઆ હિંદૂ હૂં. મુઝે ઈસાઇ કિસને બનાયા ?
મને ઔર કેવલ તુમને ! ફિર ભી તુમ મુઝસે પૂછતે હો કિ હિંદુઓં ને મેરા ક્યા બિગાડા હૈ ?
મને મુઝે રામ ઔર કૃષ્ણ કી ગોદ સે ઉઠા કર ઇસા કી ગોદ મેં ફેંક દિયા—ક્યા યહ સાધારણ
ાપ હૈ ? અબ તુમ મેરે કૌન હો ? હિંદૂ—જાતિ મેરી કૌન હોતી હૈ ? મૈં ઉસસે ઘૃણા ન કરૂંગા
ો ક્યા ઉનસે કરૂંગા, જો મેરે દુર્દિનોં મેં મેરે સહાયક બને ઔર જિન્હોંને મુઝે પાલ—પોસ
કર, લિખા—પઢાકર આદમી બનાયા ?

મેરે હી સામને યહ મ્લેચ્છ મેરી જાતિ કો ગાલિયાં દે રહા હૈ, યહ દેખ મુઝે ઘોર સંતાપ
હુઆ. બડા હી ક્રોધ આયા, પર પરાધીન આદમી કા સ્વાભિમાન પેટ કી ઓર દૃષ્ટિ જાતે હી
કાફૂર હો જાતા હૈ. મૈંને ઉનસે પૂછાઃ—" હુજૂર ! આપ ક્યા કહ રહે હૈં ! મેરી સમઝ મેં
નહીં આયા. "

સાહબ કુછ મુસકુરા કર બોલેઃ—તુમ્હારી સમઝ મેં આએગા હી ક્યોં ! યદિ તુમ્હારી સમઝ—
તુમ્હારી બુદ્ધિ ઇતની તીવ્ર હોતી, તો ફિર મૈં ઇમાઈ હી ક્યોં હોતા ? અચ્છા, બૈઠ જાઓ; કબ
તક ખડે રહોગે !

આજ્ઞા પાતે હી મૈં બેંચ પર બૈઠ ગયા ઔર મન હી મન સોચને લગા. આજ ઇન્હેં હો
ક્યા ગયા હૈ ! ઐસી બે સિર—પૈર કી બાતેં તો યે કભી ન કરતે થે. ઇન્હેં ઇસાઇ હોના થા,
હો ગએ; ઇસમેં મેરા યા હિંદુ—સમાજ કા ક્યા દોષ !

કુછ દેર કર સાહબ ને મુઝસે પૂછાઃ—ક્યોં પંડિત ! યદિ ઇસ બેંચ પર કોઇ ભંગી યા
ચમાર આ બૈઠે, તો તુમ ક્યા કરોગે ?

મૈંને સહજ હી ઉત્તર દિયાઃ—હુજૂર ! યહ ભી પૂછને કી બાત હૈ. અવ્વલ તો મૈં ઉસે
યહાં બૈઠને હી ન દૂંગા; ઔર યદિ યહ બૈઠ હી જાયગા તો મૈં ઉસકી મરમ્મત કિયે બિના ન
રહૂંગા ! ભંગી યા ચમાર જૈસી અછૂત—જાતિ કો મેરે જૈસે કુલીન બ્રાહ્મણ કી બરાબરી સે

બૈઠને કા અધિકાર હી કયા ? સમાજ મેં મેરી જો મર્યાદા હૈ, વહ ભંગી-ખસોર [illegible] પ્રાપ્ત હો સકતી હૈ ? હાં, ઉસકી મરમ્મત કર મૈં ઘર જાઉંગા ઔર અપની શુદ્ધિ [illegible]

સાહબઃ—આખિર તુમ ઉન બેચારોં સે ઇતની ઘૃણા કયોં કરતે હો ? કયા વે [illegible] હૈં ? કયા ઉનકી છાતી મેં તુમ્હારે જૈસા હૃદય નહીં હૈ ? કયા ઉન્હેં તુમ્હારે હી [illegible] વાલે ભગવાન ને ઉત્પન્ન નહીં કિયા હૈ ?

મૈંઃ—હુજૂર ! ઇસ બાત સે કૌન ઇન્કાર કર સકતા હૈ કિ ઉન્હેં ભગવાન ને [illegible] કિયા! ભગવાન ને તો યહ સારી સૃષ્ટિ હી ઉત્પન્ન કી હૈ; તબ ભંગી-ખસોર [illegible] ઉનકે ભી હૃદય હોતા હૈ, પર ભગવાન ને ઉન્હેં નીચ-જાતિ મેં જન્મ દિયા હૈ. [illegible] હમારી સેવા કરને કે લિયે હી ઉત્પન્ન કી હૈં, હમારે ધર્મશાસ્ત્ર-પ્રણેતાઓં ને ઉનકી [illegible] નિશ્ચિત કર દી હૈ. ઉનકી છાયા પડને માત્ર સે હી હમ અપવિત્ર હો જાતે હૈં ઔર [illegible] લગતા હૈ. ઇસકે લિયે હમેં પ્રાયશ્ચિત્ત કરના પડતા હૈ. ઉનકી શોભા, ઉનકા કલ્યાણ [illegible] હૈ કિ વે અપની મર્યાદા કે અનુકૂલ ચલતે હુએ તન-મન સે હમારી સેવા કરતે રહેં. [illegible] બાત યહ ભી હૈ કિ શૂદ્રોં કે આચાર-વિચાર ભી અપવિત્ર હોતે હૈં, તબ હમ [illegible] સંપર્ક રખેં કયોં ન ઘૃણા કરેં ?

સાહબઃ—અચ્છા, થોડી દેર કે લિયે તુમ્હારી હી બાત સહી, પર સબ શૂદ્રોં કે [illegible] વિચાર તો અપવિત્ર હોતે નહીં ? બહુત સે શૂદ્રોં કે આચાર-વિચાર બડે હી પવિત્ર [illegible] હૈં; ઔર સભી ઉચ્ચ જાતિ કે હિન્દુઓં કે આચાર-વિચાર પવિત્ર નહીં હોતે. [illegible] તક ઐસે હૈં, જો ચોરી કરતે હૈં, નિત્ય ઝુઠ બોલતે હૈં, શરાબ પીતે ઔર વ્યભિચાર [illegible] ઉનમેં બ્રાહ્મણત્વ કા કોઇ ચિહ્ન ભી નહીં પાયા જાતા. અબ બતાઓ, ઐસા [illegible] અચ્છા યા એક પવિત્રાચારી શૂદ્ર ?

મૈંઃ—બ્રાહ્મણવંશ મેં જન્મ લેને કે કારણ, એક ભ્રષ્ટાચારી બ્રાહ્મણ ભી [illegible] શૂદ્રોં સે શ્રેષ્ઠ સમઝા જાયગા. હુજૂર! બુરા ન માનિએ, બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણ હી હૈ, [illegible] શૂદ્ર ભી બ્રાહ્મણ કી બરાબરી કર સકતા હૈ ? આર મૈં શૂદ્ર કો હી બ્રાહ્મણ સે [illegible] તો ઇસસે કયા ? સમાજ તો ઉસે શ્રેષ્ઠ ન માનેગા.

સાહબઃ—યહી તો તુમ લોગોં કી અંધ-પરંપરા હૈ. તુમ લોગ અપને હી [illegible] શાસ્ત્રોં પર હરતાલ ફેરા કરતે હો. મનુસ્મૃતિ મેં સાફ કહા ગયા હૈ, કિ જો [illegible] ધર્મ કા પાલન નહીં કરતા, વહ બ્રાહ્મણ નહીં હૈ. વહ ચાંડાલ સે ભી ગયા [illegible] ચાંડાલ ભી પવિત્રાચારી હોને સે શ્રેષ્ઠ પદ પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ ! આખિર કૌન [illegible] થી ? ઉન્હોંને શ્રેષ્ઠ પદ કૈસે પ્રાપ્ત કર લિયા ? પર અબ તો સભી ઔર [illegible] હૈ. તુમ લોગોં ને કેવલ અપને સ્વાર્થ કે લિએ, કેવલ અપની શ્રેષ્ઠતા બનાએ [illegible] શૂદ્રોં કો પશુઓં સે ભી નિકૃષ્ટ સમઝ લિયા હૈ, જૈસે વે મનુષ્ય હી નહીં [illegible] હૈ તબ ધર્મશાસ્ત્રોં કી દુહાઇ દિયા કરતે હો. અચ્છા, યહ બતલાઓ, યદિ [illegible] કોઇ શૂદ્ર ઠાકુરજી કે દર્શન કરને જાના ચાહે તો તુમ ઉસે જાને દોગે યા નહીં ?

મૈંઃ—હુજૂર ! લોકરૂઢિયોં મેં ભી તો કુછ ન કુછ તાત્પર્ય હોતા હી હૈ. [illegible] [illegible] સમઝે ગયે હૈં, અતએવ હમ લોગ ઉનસે ઘૃણા કરતે હૈં. યહ [illegible] [illegible] ઉનકે મંદિર મેં જાને કી બાત, સો યહ તો એક અસંભવ [illegible] [illegible] ઉનકે સ્પર્શ સે હમ લોગ અપવિત્ર હો જાયંગે, મંદિર ભી [illegible] [illegible] ઠાકુરજી કા ઘોર અપમાન હોગા. અછૂત લોગ સ્વયં [illegible] [illegible] સે ઠાકુરજી કે દર્શન કર સકતે હૈં.

[illegible]

[illegible] ભર કી નહીં [illegible], [illegible] મેં ભી ન [illegible]

ભગવાન કા [illegible] ઔર અપમાન, ઔર વહ ભી [illegible] [illegible] ...
ી શોભા ભી ન રહેગી; ઉનકી [illegible] મેં [illegible] [illegible] ...
મેં ! તબ તુમ કહાં રહોગે ?

સાહબ મેરી ઇસ બાત કા મુઝે [illegible] ... [illegible] ...
ફિર બોલેઃ–તુમ લોગ ઐસે હી [illegible] [illegible] કે [illegible] ... કરતે હો.
ઉનકી છાયા પાને સે તુમ અપવિત્ર હો જાતે હો, વે દિન–રાત તુમ્હારી સેવા કરતે હૈં, ફિર ભી
તુમ ઉનસે ઘૃણા કરતે ઔર ઉન્હેં ખરી–ખરી સુનાતે રહતે હો. [illegible] તુમ્હે [illegible] પર
આ બૈઠે, પર એક અછૂત તુમ્હારે મકાન કી સીઢી પર ભી પૈર નહીં રખ સકતા, વે તુમ્હારે કુએં
સે પાની નહીં લે સકતે, તુમ્હારે મંદિર કી ઓર દૃષ્ટિ ભી નહીં [illegible] [illegible] કિતને હી
અત્યાચાર ઉનકી સેવા કે પુરસ્કાર હૈં ! જાનતે હો, તુમ્હારી ઇસ હૃદય–હીનતા સે ઉનકે હૃદય પર
કિતના આઘાત લગતા હૈ ઔર તુમ્હારી કિતની હાનિ હોતી હૈ !

મૈં:–કુછ નહીં !

સાહબઃ–અચ્છા સુનો, એક બહુત પુરાની ઘટના યાદ હો આઈ હૈ. કિસી છોટે સે ગાંવ મેં
એક બસોર રહતા થા. ઉસકા ટૂટા–ફૂટા ઘર ગાંવ કે બિલકુલ બાહર એક કોને મેં થા; ક્યોંકિ
બસોર જૈસી નીચ જાતિ કા આદમી ગાંવ કે અંદર જ્યાદા દેર તક ઠહર ભી નહીં સકતા, વહાં
ઘર બનાકર રહના તો એક અસંભવ બાત હૈ, ઉસકે ઘર કે પાસ હી જંગલ લગા હુઆ થા.
અબ તુમ જાન સકતે હો કિ જંગલ કે પાસ હી રહને સે બેચારે બસોર કે જીવન કે દિન કૈસી
[illegible] અવસ્થા મેં બીતતે હોંગે ! શામ હુઇ નહીં કિ ઉસકે ઘર કે કિવાડ બંદ હો જાતે થે.
[illegible]સ હી જંગલી પશુઓં કી હુંકાર ઔર ચીત્કાર–ધ્વનિ હુઆ કરતી થી. ભય કે મારે ઉસકા પરિવાર
ભી કભી જાગતે–જાગતે, કાંપતે–કાંપતે રાત બિતા દેતા થા. ઇસ બારનવા [illegible] કી [illegible] [illegible]
[illegible]ગરોં ઔર ગાંવોં કે બાહર, નિર્મલ વાયુ મેં બસ કી કિતની સાંસે લિયા કરતી હૈં ! કૌન
[illegible]હૃદય ઇસ બાત કા પતા લગાતા હૈ ! વે કિસ પ્રકાર અપની રાતેં બિતાયા કરતી હૈં, યહ વે
[illegible] બતલા સકતી હૈં. અસ્તુ.

બસોર કા પરિવાર બહુત છોટા થા. ઉસમેં કેવલ તીન આદમી થે, પતિ–પત્ની ઔર ઉનકા
એક આઠ–દસ વર્ષ કા બાલક. ફિર ભી ઉસકે દિન બડી કઠિનાઇ સે કટતે થે. ઉન્હેં કભી દોનોં
સમય ભર પેટ ભોજન નસીબ ન હોતા થા, ન કભી અચ્છે કપડે પહનને કો મિલતે થે. બસોર
ઔર ઉસકી પત્ની પર સારે ગાંવ કી સેવા કા ભાર થા. બસોર ગાંવ મેં શુભ–કાર્યોં કે અવસર
પર બાજે બજાને જાયા કરતા થા, ઉસકી પત્ની દાઈ કા કામ કિયા કરતી થી; ઇસ સેવા કે
બદલે ઉન્હેં પ્રત્યેક કિસાન સે, પ્રતિવર્ષ કુછ બંધા હુઆ નાજ મિલ જાયા કરતા થા, ઔર
વહ ભી કિતની હી દીન–પ્રાર્થનાઓં પર–કિતને હી બાર ભટકને પર; પરંતુ ઇતને પર ભી પૂરા
નાજ ન મિલતા થા. દાતા ઉન્હેં એક ન એક અપરાધ લગાકર ઉસમેં કુછ ન કુછ કમી કર
હી દેતે થે. શુભ અવસરોં પર ઉન્હેં કભી–કભી ફટે–પુરાને કપડે ભી દે દેતે થે. કોઇ–કોઈ દયાલુ
દાતા ચાર–છ પૈસે ભી દાન કરને કી ઉદારતા દિખલા દેતે થે ! ફુરસત કે સમય મેં બસોર
સૂપ, ટોકરી, પંખે, ચટાઇ આદિ વસ્તુએં બનાયા કરતા થા. ઇસ કાર્ય સે કભી કભી ઉસે ચાર–
છ રૂખી–સૂખી ઔર બાસીનિવાસી રોટિયોં કી આમદની હો જાયા કરતી થી. ઇસ થોડી સી
આમદની સે વે અછૂત દંપતી અપની ગૃહસ્થી બડી કઠિનાઇ, પર શાન્તિ ઔર સંતોષ સે ચલાતે
ઔર ભગવાન સે અપને દાતાઓં કે લિયે આશીર્વાદ કી પ્રાર્થના કિયા કરતે થે,

એક બાર કી બાત સુનો. ગરમી કે દિન થે. ગાંવ કે માલગુજાર કે બેટે કી શાદી થી.
બસોર કો ઉનકે યહાં બાજા બજાને કે લિયે જાના પડા ! ગરીબ કી આશા ઠહરી ઔર માલ–
ગુજાર કા ભય. સરકાર કે યહાં સે અચ્છી આમદની હોગી, ઇસ આશા સે બેચારા ઉનકે દ્વાર
પર દિન ભર ધૂપ મેં બૈઠા–બૈઠા બાજા બજાતા રહા, પર ઉસકી આશા ઉસે ઘાતક હો ગઇ.
બેચારે કો લૂ લગ ગઇ. શામ હોતે–હોતે ઉસે બુખાર આ ગયા. વહ ઘર આતે હી ચટાઇ પર
આ ગિરા. સબેરા હુઆ, બસોર માલગુજાર કે યહાં ન પહુંચા. બસ, ઉનકા એક ચપરાસી
સાક્ષાત્ યમદૂત કે સમાન ઉસકે યહાં આ ધમકા ઔર ગર્જ કર બોલાઃ–" ક્યોં રે કમીને ! તેરા

ઇતના દિમાગ! તૂ અબ તક બાજા લેકર ન આયા! વહાં કબ સે તેરી બાટ દેખી
ઉસ સમય ભી બસોર કો જોર સે બુખાર ચઢા હુઆ થા, દર્દ કે મારે ઉસકા
રહા થા, આંખેં લાલ હો રહી થી. ઉસને બડી હી દીનતા સે ચપરાસી સે કહા:-"
મારે બુખાર કે મરા જા રહા હું, નહીં તો મૈં અબ તક બિના બુલાએ હી પહુંચ
મુઝમેં ચલને કી ભી હિંમત નહીં હૈ." કમીન સચ ભી કહે, તો ઉસકી
કમીન હી ઠહરા ન? બસોર કી બાત સુનતે હી ચપરાસી કે ક્રોધ કા ઠિકાના ન
કર બોલા:-"સાલે, મૈં ખૂબ જાનતા હું, તૂ નંબર એક કા બદમાસ હૈ! શરાબ
હોગા ઔર કયા! અબ બહાને બતાતા હૈ! ચલતા હૈ કિ નહીં?" બસોર કિતના
ગિડગિડાયા, ઉસકી પત્ની ને કિતની હી કરુણ-પ્રાર્થનાએં કી, પર વહ ઠહરા
ચપરાસી! દીનોં કી પ્રાર્થનાઓં સે યદિ માલગુજારોં કે ચપરાસિયોં કે હૃદય પિઘલને
ફિર ઉનકા રાજ્ય હી કયા રહે! મતલબ યહ કિ દંપતી કી પુકાર વ્યર્થ હી ગઇ.
મેં આંસુ ભર કર ચપરાસી કે સાથ ચલા ગયા! ઉસને માલગુજાર કો જબ કઇ
દુખડા સુનાયા, તબ ઉન્હોંને અપને સેવકોં કો આજ્ઞા દી:-"ઇસ બદમાશ કો ગાંવ મેં
બસને દિયા? ઇસે યહાં સે નિકાલ બાહર કરો ઔર નિકાલતે નિકાલતે ઇતની માર
યહ ભી યાદ કરે કિ કિસી સે બદમાસી કી થી." અબ બસોર કયા કરતા? જાન
કર શામ તક બાજા બજાતા રહા. દિયાબત્તી હોતે-હોતે લડખડાતા હુઆ ઘર લૌટા!
પહુંચતે-પહુંચતે ઉસે ચક્કર આ ગયા ઔર વહ બેહોશ હો કર ગિર પડા. ફિર ઉસે
આયા. આધી રાત હોતે-હોતે ઉસકી જીવન-જ્યોતિ બુઝ ગઇ! ઉસકી પવિત્ર આત્મા
કા શરીર ત્યાગ કરન જાને કિસ પાવન પ્રદેશ કો ચલી ગઇ! બેચારે કી પત્ની વિધવા
શ્રય હો ગઇ, બાલક અનાથ હો ગયા. માઁ-બેટે ને જંગલ કે અંચલ મેં
રાત્રિ કૈસે વ્યતીત કી હોગી! ઓહ!

પ્રાતઃકાલ હુઆ. ચિડિયાં ચૂં-ચૂં કરને લગી, ઠંડી-ઠંડી હવા બહને લગી,
જીવન પાયા. ઐસે આનંદમય સમય મેં વિધવા બસોરિન ને બિલખતા હુઆ
દ્વાર ખોલા. ઇસ સમય ઉસકે સામને કેવલ પતિ કે શબ કો ઠિકાને લગાને કા પ્રશ્ન
મેં પૈસા નહીં હૈ, સારા ગાંવ ઉસે અપવિત્ર, અસ્પૃશ્ય સમઝતા હૈ. ઉસકે પતિ કા
ઠીકાને લગેગા? ઓહ! અછૂત કા જીવન-પથ કૈસા કંટકાકીર્ણ હૈ! મરને પર ભી ઉસકા
નહીં હૈ! ઉસકે લિયે મરણ જીવન સે ભી કઠિન હૈ! ઉસ ગાંવ કે દૂસરે કોને મેં
બસોર રહતા થા. વિધવા બસોરિન પતિ કે શવ કે પાસ અપને અજ્ઞાન ભોલે-ભાલે
બિઠાકર ઉસકે પાસ ગઇ. વહ ઉસસે બોલા:-બહિન! તુમ્હારે હી જૈસા દુઃખિયા ઔર
ભી હું. મૈં અકેલા આદમી કયા કરૂં? તુમ માલગુજાર કે પાસ ચલી જાઓ. અચ્છા,
ચલતા હું. શાયદ તુમ્હારે દુઃખ પર ઉન્હેં દયા આ જાવે ઔર વે કુછ બંદોબસ્ત કર દેં.

બસોરિન ઉસ બસોર કે સાથ માલગુજાર કે યહાં પહુંચી. ઉસ સમય માલગુજાર
બૈઠા હુઆ હુક્કા ગુડગુડા રહા થા. ઉસે દેખતે હી બસોરિન ચીખ મારકર રો પડી.
મૈં લૂટ ગઈ! વિધાતા ને મેરા સુહાગ છીન લિયા! માલગુજાર થા પૂરા પશુ. ઉસકે
દયા-મયા કા એક કણ ભી ન થા. બિગડ કર બોલા:-તૂ લૂટ ગઇ તો મૈં કયા કરૂં!
તેરા સુહાગ લૌટા નહીં સકતા. રાંડ સબેરે-સબેરે યહાં અપશકુન કરને આ પહુંચી!
ને હાથ જોડકર ઉસસે પ્રાર્થના કી:-સરકાર! આપ સચ કહતે હૈં. કોઈ કિસી કા સુહાગ
લૌટા સકતા. જીસકે ભાગ્ય મેં જો બદા હોતા હૈ, ઉસે કૌન મેટ સકતા હૈ? અબ
કરકે ઐસા પ્રબંધ કર દીજીએ, જીસસે ઉસ બેચારે કી લાશ ઠિકાને લગ જાય.
ગુજાર ઔર ભી તીખા હોકર બોલા:-અચ્છા, તો કયા મૈંને તુમ્હારે બાપ કા કર્જ
મેરે કિયે કુછ ન હો સકેગા! જાઓ, અપની રાહ લો! બેચારા બસોર દૂસરે
જોડ કાતર સ્વર સે, ઉસ નરાધમ સે કહને લગા:-નહીં સરકાર, ઐસા ન કહીએ!
માઇ-બાપ હૈં. હમ આપકે રાજ્ય મેં રહતે હૈં. આપ હી હમારા દુઃખ ન સુનેંગે,
સુનેગા? આપ હી હમારી સહાયતા ન કરેંગે, તો કૌન કરેગા? પરંતુ ઉસ

'હિંદુસમાજ' આંખ ભી નહીં સમઝેગા, તો જરૂર અંધિકુંડ મેં હી જા ગિરેગા. પરન્તુ ઉસ કાનરોગિન કા કોઈ પ્રભાવ ન પડા. વહ ગરજ કર બોલા:–એક બાર તો કહ દિયા, મેરે કિયે કુછ ન હો સકેગા! સીધે-સીધે જાતે હો યા નહીં? પરંતુ બસોરિન ન માની. વહ ગિડગિડાતે-કરતે લોટ ગઈ ઔર માલગુજાર સે બોલી:–પિતા! મૈં આપકી બેટી હૂં, મુઝ પર દયા કીજિએ! અબ તો માલગુજાર કા ક્રોધ ઔર ભી ભડક ઉઠા. કહને લગા:–હાય હાય! સબેરે સબેરે ઐસા અપશકુન! ઔર ઉપર સે ઇતની ચિલ્લ-પોં! ઇન કમીનોં ને તો મેરી જાન હી ખા ડાલી. અબ તો ઇનકી શરારતેં નહીં સહી જાતી. ક્યા ઇસ ગાંવ મેં અકેલા મૈં હી રહતા હૂં, જો તુમ સીધે મેરે યહાં આ પહુંચે? કોઈ હૈ, ઇન સાલોં કો અભી માર કર હટા દો.

યહ હાલ દેખા તો બેચારે દોનોં વહાં સે આગે ચલે. ગાંવ મેં જો ઔર દો-ચાર ભલે આદમી સમઝે જાતે થે, વે ઉન સબકે યહાં પહુંચે. કિસીને આંખેં દિખલાઈ, કિસીને તિરસ્કાર કિયા ઔર કિસીને ગાલિયાં સુનાઈ; પર અપને કો શ્રેષ્ઠ સમઝનેવાલે ઉન ભલે આદમિયોં મેં સે એક ભી ઐસા ન નિકલા, જો સહાયતા ન કરતા તો ન કરતા પર ઉસ દુખિયા સે સહાનુભૂતિ સે ભરી દો મીઠી બાતેં તો કરતા! યહ હૈ તુમ્હારી પવિત્ર હિંદુસમાજ કી ઉચ્ચતર કરતૂત, જો અપને હી લોગોં કે સાથ ઐસા ઘૃણિત વ્યવહાર કરતી હૈ. ઉસ બસોર ને જીવનભર ઉસ ગાંવ કી, હિન્દુસમાજ કી સેવા કી થી. ઉસીકી સેવા કરતે-કરતે ઉસને અપને આપકો બલિદાન કર દિયા થા. ક્યા હિંદુસમાજ કા યહ કર્તવ્ય ન થા કિ અપને એક સચ્ચે સેવક કી મૃત્યુ પર વહ દો ઠંડી સાંસેં લેતી, આદર સે ઉસકે શવ કી અંતિમ ક્રિયા કરતી ઔર ઉસકી વિધવા પત્ની કો સ્નેહ સે સાંત્વના દેતી! પર નહીં, હિંદુ-સમાજ ઇસી કર્તવ્યચ્યુતિ કો કર્તવ્ય-પાલન સમઝતી હૈ ઔર ઇસી મેં આનંદ માનતી હૈ. યહ ભારતવર્ષ હી એક ઐસા દેશ હૈ, જહાં મનુષ્ય કા આસન પશુ સે ભી નિકૃષ્ટ હૈ ઔર જહાં કી હિંદુ-સમાજ અપને એક આવશ્યક અંગ કો ઘૃણિત સમઝકર ઉસકી ઉપેક્ષા હી નહીં કરતી, બલ્કિ ઉસકે જીવન મેં ઉસે [illegible]ધાની ઔર મરને પર ભી ઉસકે શવ કા અપમાન કરતી હૈ. જરા તુમ્હીં હૃદય પર હાથ ધર કર તો કહો, બસોરિન કે દુઃખ સે દુઃખી હોનેવાલા, ઉસકે લિયે અપના અપમાન કરાનેવાલા વહ નીચ બસોર શ્રેષ્ઠ થા યા અપને કો શ્રેષ્ઠ સમઝનેવાલે વે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય ઔર વૈશ્ય શ્રેષ્ઠ થે, જો ઉસકા દુઃખ દેખકર હંસતે ઔર ઉસકા અપમાન કરતે થે? ખૈર!

અબ બેચારી બસોરિન કો ચારોં ઓર અંધેરા દીખને લગા. પતિ કા શવ કૈસે શ્મશાન પહુંચાયા જાયગા, કૈસે વહ જલાયા જાયગા–યહ સોચતી-સોચતી વહ વ્યાકુલ હો ઉઠી ઔર [illegible]સ બસોર સે બોલી:–ભૈયા, અબ મૈં ક્યા કરૂં! ક્યા ઇનકી યહ મિટ્ટી યોં હી પડી રહેગી? [illegible]ોર ને કહા:–બહિન, ઘબરાને સે ક્યા હોગા? ભગવાન હી હમ દુખિયોં કી લાજ રખનેવાલે [illegible] ઉન્હેં આપ હમારી ચિંતા હોગી. મૈં ઘર જાતા હૂં. જીતના ઇંધન હોગા, લિએ આતા હૂં; [illegible]તક તુમ ભી કુછ બંદોબસ્ત કરો. બસોરિન કે ઘર મેં જીતના ઇંધન થા, ઉસને નિકાલ [illegible]બાહર રખ દિયા. બસોર ભી દો-તીન બાર કરકે અપને ઘર કા કુલ ઇંધન ઉઠા લાયા; પર [illegible]ઇતના નહીં થા, જીસસે મુર્દા ફૂંક જાતા. તબ બસોરિન ને અપને ઘર કા આધા છપ્પર ભી [illegible]વા ડાલા. ઇસકે બાદ દોનોં ને સબ કાઠ-કિવાડ રો-રોકર મરઘટ મેં પહુંચાયા. ફિર દોનોં [illegible]ૈસે શવ કો શ્મશાન મેં લે ગયે ઔર કિસી પ્રકાર ઉસે ઠિકાને લગાયા! પંડિત! જરા [illegible]ો, ઉસ દુખિયા વિધવા પર ઉસ સમય કૈસી બીત રહી હોગી! એક તો ઉસકા પતિ [illegible], દૂસરે ગાંવવાલોં ને સહાયતા કે બદલે ઉસકા અપમાન કિયા, તીસરે શવ કી અંતિમ [illegible] કે લિયે ઉસે ઇતના પરિશ્રમ-ઇતના આયોજન કરના પડા–યહાં તક કિ ઉસકા ઘર ભી [illegible]મ ગયા. ચાહે ઉસકા છોટા-સા ખાલી ઝૂંપડા [illegible] બાદ વહ દૃશ્ય કિતના મર્મઘાતક રહા હોગા! મનુષ્ય પર ઐસા દુઃખ પડે ઔર [illegible]અપની [illegible] કે ઘમંડ અભિમાન મેં ચૂર કર ઐસા [illegible] ઉસકે પીછે ભિખમંગાના [illegible] હૈ, કિતની હૃદયહીનતા હૈ! યહી તુમ્હારે હિંદુ-સમાજ કી દેખના રહે! કૈસી [illegible] કહતે-કહતે સાદમ ચુપ હો ગયે. ઉનકી આંખેં સજલ હો આઈ! હો [illegible]! ક્યોં ન? [illegible] આઓ, ઉનકે મુખ પર કૈસી કોમલતા–કૈસી વિષાદમયી છાયા મૈંને [illegible] ઉનકા ઔર દેખને લગા. કુછેક લમ્હે ચુપ રહ કર સાદમ [illegible]

અપની સમાજ કી યશ-ગાથા ઔર સુનોગે? અચ્છા સુનો, યહ કરુણ-કથા [illegible] નહીં હો જાતી. અભી તુમ ઔર ભી કરુણાજનક દસ્ય દેખોગે. હાં, તો ગાંવવાલોં [illegible] ક્રૂરતા સે વહ દયાલુ ઔર દીન બસોર વિશેષ મર્માહત હુઆ. વહ દૂસરે દિન બસોરિન કે આકર બોલાઃ-બહિન! અબ ઇસ ગાંવ મેં રહને કા ધર્મ નહીં રહા. ગાંવવાલોં કી [illegible] તુમ દેખ હી ચુકી. યહાં અપની જાતિ કા કોઇ હૈ નહીં. કલ કો મર જાઉંગા તો મેરી [illegible] કૌવે-કુત્તે ચીથેંગે, સો અબ તો મૈં યહાં ન રહૂંગા. આજ હી યહાં સે દૂસરી જગહ [illegible] તુમ ભી યહાં ન રહના! ઇસસે તો જંગલ મેં રહ કર ભૂખોં મર જાના અચ્છા. વહાં હમેં [illegible] કર કોઇ નાક ભૌં તો ન સિકોડેગા, કોઈ હમેં બિના અપરાધ કે ગાલિયાં તો ન દેગા! [illegible] સુહૃદ કી યહ આકુલ વાણી સુન બસોરિન બિલખ-બિલખકર રોને લગી ઔર બોલીઃ-ભૈયા! [illegible] ઐસે ભલે માનુષોં મેં હમ લોગોં કા ન રહના હી અચ્છા! મૈં બચ્ચે કો લેકર કહાં જાઉંગી? મેરી લાજ તો ભગવાન કે હાથ હૈ. બસોર કી આંખેં ભી ભર આઇ. બેચારા દુઃખી હોકર બોલા— બહિન! મૈં હી તુમ્હેં અપને સાથ લે ચલતા; પર અભી યહી ઠીક નહીં હૈ કિ મૈં [illegible] મારા કહાં જાઉંગા. યદિ કહીં મેરે રહને-સહને કા સિલસિલા જમ ગયા તો મૈં તુમ્હેં ભી બુલા લૂંગા. ઇસ પ્રકાર બસોર ઉસે સમઝા-બુઝા કર ચલા ગયા, ફિર ઉસે કિસી ને [illegible] ન દેખા. બહુત દિન બાદ પતા ચલા કિ વહ સાત સમુદ્ર પાર ફિજી મેં પહુંચ ગયા હૈ.

અબ બસોરિન ઔર ઉસકે બેટે કા હાલ સુનો. પતિ કે મરને સે વહ બડી [illegible] હો ગઈ થી, અબ ઉસકા પુત્ર હી ઉસકા એકમાત્ર આધાર થા! વહ ઉસકી આંખોં કા [illegible] ઉસકી આશાઓં કા કેન્દ્ર, ઉસકે સુખ કા અવલંબ કેવલ વહી પુત્ર થા. પતિ કે મરને સે [illegible] આમદની ઘટ ગઇ થી તો ભી ઉસકી બડી અભિલાષા રહતી થી કિ મેરા લાલ દુઃખી ન [illegible] પાવે. વહ આપ ન ખાકર પુત્ર કો ખિલાતી થી. વહ અપને બેટે પર જાન દેતી થી. [illegible] કા નામ થા દમરુ. માતા કે લાડ-પ્યાર સે દમરુ કુછ સ્વચ્છંદ હો ગયા થા. [illegible] કિ વહ બાહર ચલા જાતા થા. માતા ભી ઉસસે કુછ ન કહતી થી.

માલગુજાર કે ઘર કે પિછવાડે બેર કે કઇ વૃક્ષ લગે હુએ થે. મીઠે-મીઠે બેર [illegible] સે દમરુ વહાં બહુત જાતા થા. માલગુજાર કા એક સાત-આઠ વર્ષ કા બાલક ભી [illegible] આયા કરતા થા. બાલક અબોધ હોતે હૈં, વે છુઆછૂત કા ભેદ-ભાવ નહીં સમઝતે. [illegible] પર ચઢ જાતા ઔર ડાલિયાં હિલા દેતા, પડાપડ બેર બરસને લગતે. માલગુજાર કા [illegible] બીનતા, ફિર દોનો મિલ બાંટ કર ખાતે. ધીરે-ધીરે દોનોં મેં બડા પ્રેમ હો ગયા. [illegible] દૂસરે કી તલાશ મેં રહતે ઔર જબ મિલતે તો બહુત પ્રસન્ન હોતે. એક દિન માલગુજાર [illegible] મિત્રોં કો દેખ લિયા. માલગુજાર સાહબ કો બડા અફસોસ હુઆ, સાથ હી ક્રોધ ભી [illegible] અપને બેટે કો દો ચપતેં જમાઇં ઔર ઉસસે કહાઃ-"ખબરદાર! જો અબ ઇસ નીચ કે [illegible] દમરુ અછૂત થા ઇસલિયે બચ ગયા; પર માલગુજાર ને ઉસે ભી સચેત કર દિયા— [illegible] આગે સે ઇધર ન આના, નહીં તો ચમડી ઉધડવા લૂંગા." માલગુજાર ને તાકીદ [illegible] દી, પર બાલક રસીલે બેરોં કા સ્વાદ ચખને કા લાલચ નહીં ત્યાગ સકતે, ચાહે તુમ [illegible] સમઝાઓ, ચાહે મારો. દોનોં મિત્ર ફિર ભી મિલતે રહે.

ગાંવ મેં એક છોટા સા મંદિર ભી થા, જિસમેં કભી-કભી ભજન-કીર્તન [illegible] એક દિન માલગુજાર કે લડકે ને દમરુ સે કહાઃ-આજ મંદિર મેં ખૂબ [illegible] ઔર પ્રસાદ મેં પેડે બટેંગે. તુમ ભી મેરે સાથ ચલો. પેડે કા નામ સુનતે હી દમરુ [illegible] વહ બેચારા નહીં જાનતા થા કિ મેરે જાને સે મંદિર અપવિત્ર [illegible]

[illegible]

...ી અસ્તિત્વ મેં પવિત્રતા-અપવિત્રતા કે વિચાર આતે રહે. હે ભગવાન! [illegible]
કિસલિએ ઇસ તરહ બદ રહે હૈં, હમ લોગોં કી લાજ તુમ્હારે હી હાથ હૈ. યહ કહતે હુએ વે [illegible]
પર ટૂટ પડે! ઉન્હોંને દમરુ કો ઇસ તરહ મારા કિ [illegible] ભી ન [illegible]. જિસ
ભગવાન કે દરબાર મેં સભી એક બરાબર હૈં, ઉસી ભગવાન કે દરબાર મેં પ્રવેશ [illegible]
આશા સે ગયા હુઆ બાલક દમરુ પિટતે-પિટતે મુંહ કે બલ ગિર પડા! હિંદૂ [illegible]
દુહાઈ દિયા કરતે હૈં. છોટે-છોટે જીવોં પર અત્યંત દયા કર સકતે હૈં; પર ઉનકે હૃદય મેં-દ[illegible]
શાલ ઔર કરુણાર્દ્ર હૃદય મેં સાક્ષાત્ મનુષ્ય-શરીરધારી અછૂતોં કે લિયે દયા કા એક ભી
કણ શેષ નહીં હૈ; ઔર વહ કેવલ ઇસ કારણ કિ અછૂત, અછૂત હૈ-અપવિત્ર હૈ, જિનકે
સ્પર્શમાત્ર સે હિંદુઓં કી ધર્મ-નૌકા મઝધાર મેં તૂફાન મેં જા પડતી હૈ. ઉફ!

પ્રસાદ કે બદલે માર પાકર દમરુ રોતા કરાહતા ઘર પહુંચા. માતા અપને લાલ કી યહ દશા દેખ અસ્થિર હો ગઈ, ઉસને દમરુ કો ગોદ મેં લેકર બડે સ્નેહ સે પૂછાઃ-બેટા! ક્યા હુઆ! બિલખતે હુએ દમરુ ને ઉસે સબ હાલ સુના દિયા! સુનકર માતા કી આંખોં સે આંસૂ બહને લગે. ઉસને દમરુ કા મુંહ ચૂમ કર કહાઃ-બેટા! તુમ વહાં ક્યોં ગએ થે! વહાં તુમ્હેં ન જાના ચાહીએ. દમરુ બોલાઃ-મા! ક્યોં ન જાના ચાહિએ! વહાં તો સભી જાતે ઔર ઠાકુરજી કે દર્શન કરતે હૈં. તુમ રોતી ક્યોં હો! માતાને ઉત્તર દિયાઃ-બેટા! વે જા સકતે હૈં, પર હમ નહીં જા સકતે; ક્યોંકિ હમ અછૂત હૈં. દમરુ માતા કી બાત ન સમઝ સકા, બડે આગ્રહ સે બોલાઃ-માં! અછૂત કિસે કહતે હૈં! હમમેં-ઉનમેં ક્યા અંતર હૈ! મુઝે તો કોઈ અંતર નહીં જાન પડતા, કેવલ મેરે કપડે હી ખરાબ હૈં; સો વહાં બડે હુએ કઈ લડકે ભી તો ખરાબ કપડે પહને હુએ થે. માતા ઇસ પ્રશ્ન કા ક્યા ઉત્તર દેતી! ઉસને કેવલ રો દિયા. તબ દમરુ બોલાઃ-અચ્છા માં, રોઓ નહીં, અબ મૈં કભી મંદિર મેં ન જાઉંગા.

દમરુ મંદિર મેં ગયા થા, ઇસ અપરાધ પર પૂજારી જી ઉસે કઠોર દંડ દે ચુકે થે; પર
ાવાલે ઇતને સે હી શાન્ત ન હુએ. ઉન્હોંને બડા વાવેલા મચાયા. માલગુજાર સે શિકાયત કી
. તબ માલગુજાર ને બસોરિન કો બુલવાયા! સભી લોગ મારે ક્રોધ કે પાગલ હો રહે થે.
ાલ ઇતની હી થી કિ વહ અછૂત થી, નહીં તો વે ન જાને ક્યા કર ડાલતે! બેચારે ઉસે
તિ-ભાંતિ કી ગાલિયાં સુના કર હી રહ ગએ. બસોરિન ને ઉનસે હાથ જોડ કર બિનતિ કીઃ-
હારાજ! વહ અબોધ બાલક હૈ, ક્યા જાને કિ ઉસે મંદિર મેં જાના ચાહિએ યા નહીં! મૈંને
ઉસસે કહ નહીં દિયા થા. બચ્ચે કા યહ અપરાધ ક્ષમા કર દીજિએ. આગે સે ઐસા ન
ગા. ઉન લોગોં સે છુટ્ટી પાકર ઉસને દમરુ સે કહાઃ-દેખો બેટા! અબ કભી ન જાના. ઘર હી
લા કરો. યદિ કહીં જાઓગે, ઔર કોઈ ઉલહના દેગા તો મૈં ભી તુમ્હેં બુરી તરહ પીટૂંગી.

બેચારા દમરુ ડર ગયા. ઉસ દિન સે વહ કહીં ન આતા જાતા થા. માઁ ભી ઉસ પર વિ-
ષ દેખ-રેખ રખતી થી, પરંતુ બચ્ચે બંધન મેં છટપટાને લગતે હૈં. કુછ દિન બાદ હી દમરુ
ી ઇચ્છા યહાં-વહાં ઘુમને-ફિરને કી હોને લગી. એક દિન વહ અવસર પા નિકલ ખડા હુઆ.
ાલને-ખેલતે દમરુ કો પ્યાસ લગી. ઉસ સમય કુએં પર દો-ચાર સ્ત્રિયાં પાની ભર રહી થીં.
ાની પીને કી આશા સે દમરુ કુએં પર જા પહુંચા. ઉસને એક સ્ત્રી સે પાની માંગા; પરંતુ વે
ને પાની કે બદલે ગાલિયાં દેને લગીં. ઉન્હોંને અપને-અપને ઘડે પટક દિએ. યહ દેખ દમરુ
ભૌંચક-સા રહ ગયા. પહલે કે સમાન હી ફિર કોઈ આફત ન આ જાવે-યહ સોચ બેચારે કે
પ્રાણ કાંપ ઉઠે. વહ ભાગ કર ઘર મેં જા છિપા.

ઇસ બાર ગાંવ મેં પહલે સે ભી જ્યાદા કોલાહલ મચા. શીઘ્ર હી માલગુજાર કે યહાં બસો-
રિન કી બુલાહટ હુઇ. વહ ગરજ કર બસોરિન સે બોલાઃ-અરી રાંડ! તુ બહુત બદમાશ હો ગઇ
હૈ. તૂને હી લડકે કો સિર પર ચઢા રખ્ખા હૈ. આજ ઉસને કુઆં અપવિત્ર કર ડાલા! અબ
લોગ કહાં પાની પીએંગે! બસોરિન ને યહ સુના તો બેચારી કે પ્રાણ સૂખ ગએ. હાથ જોડ કર
બોલીઃ-માઇબાપ! મૈં તો હમેશ ઉસે આંખોં કે સામને રખતી હૂં ઔર ડાટા કરતી હૂં. આજ
વહ નજર બચા કર નિકલ ગયા. માલગુજાર ઉસી પ્રકાર બિગડ કર બોલાઃ-મૈં તુઝે ખૂબ જા-
નતા હૂં, તુઝી સે બાત બનાતી હૈ. તૂ યોં ન માનેગી, યહ કહ કર ઉસને અપને એક ચપરાસી

કો આના દીન-હીન કી જાતિ યોં નહીં માનતી, જરા ઉસે ઠીક તો કર દે. [illegible] પીછે સ્નાન કર ડાલના. યહ સુનતે હી ગપરાસી ઉસ અબલા પર ટૂટ પડા [illegible] રોઈ-ગિડગિડાઈ, પર ઉસકે કરુણ ક્રંદન સે કિસીકા હૃદય ન પસીજા. કૈસી [illegible] આદર્શ-સમાજ કે અહિંસા-વ્રત કા કૈસા સુંદર ઉદાહરણ હૈ! હિંદુ-પુરુષોં [illegible] અપને હી લોગોં કો સતાને મેં-અબલાઓં કો આઠ આઠ આંસૂ રુલાને મેં [illegible]

અપમાનિત રોતી-બિલખતી ઘર પહુંચી. ઉસને વિકરાલ રૂપ ધારણ કર [illegible] ક્યોં પર ક્યોં ગયા થા? મારે ડરકે બેચારા થર-થર કાંપને લગા, આંખોં મેં આંસૂ [illegible] ! પ્યાસ લગી થી. સભી તો જાતે હૈં, ઇસીસે મૈં ભી ચલા ગયા. [illegible] ઔર થે. ઉનસે તો કોઈ કુછ નહીં કહતા; પરંતુ માઁ ને બચ્ચે કે ઇસ [illegible] ન દિયા. અપમાન ઔર ક્રોધ સે ઉસકા હૃદય જલ હી રહા થા. બચ્ચે કા [illegible] આવેગ ન રોક સકી. ઉસને બચ્ચે કો પીટના શુરૂ કર દિયા. બચ્ચા- 'નહીં' [illegible] કહતા. [illegible] ગયા, પર ઉસકા હાથ ન રુકા. અંત મેં બચ્ચા [illegible] ઉસકી [illegible] ગઈ. બચ્ચે કી યહ દશા દેખ, માતા [illegible] ઉસને બચ્ચે કો ગોદ મેં ઉઠા લિયા ઔર [illegible] કર રોને લગી. માતા ઔર પુત્ર ન જાને કબ તક રોતે [illegible] માતા ઔર પુત્ર દોનોં હી ભૂખે પડ રહે. તુમ્હારી [illegible] કિતને દીન-દુઃખિયોં કે યહાં કરુણક્રંદન હોતા હૈ. [illegible] હોતે હૈં-ઇસકા પતા કૌન લગાને જાતા હૈ! [illegible] તુમ્હેં [illegible] કી નિંદ મેં સોને દેંગી? યહ શાપ દૂર નહીં [illegible] પ્રાયશ્ચિત્ત રક્ત કે આંસૂ બહા કર કરના પડેગા.

[illegible] દિન સે [illegible] વિશેષ ચિંતાકુલ રહને લગી. યહ સોચ [illegible] [illegible] અગ્નિ મેં જલતી હૂં, જિસકા ધર્મ મેરી [illegible] ન કોઈ આદમી હૈ, ન કોઈ [illegible] [illegible] જીવન-નૌકા કૈસે પાર હોગા? [illegible] [illegible] ઉઠાઓ [illegible] [illegible] કર લેતી, તો [illegible] [illegible] ભગવાન [illegible] [illegible] [illegible] ઉપદેશ [illegible] [illegible]

[illegible] અબ ભી નહીં [illegible], તો [illegible] મેં ભી [illegible]. [illegible]

[illegible]ને કહા:—હુજૂર, ઉનસે કિસી ને કહલવા ભેજે કે, તે કયા નહીં [illegible]
[illegible] તો ગએ તો કોન કયા કરે? ઇનમેં મેરી યા હિંદુ-સમાજ કી હાનિ હી કયા હૈ!
ઇસ પર સાહબ બડે તપાક સે બોલે-યહ ભ્રમ હૈ, કિ ઉનને [illegible] હો જાને સે [illegible]
કહા થા; પર તુમ્હારે હિંદુ-સમાજ ને ઉનસે ઐસા નિર્દય વ્યવહાર કિયા થા કિ [illegible]
[illegible], સિવા ઇસાઇ યા મુસલમાન હો જાને કે, જીવન-રક્ષા કે લિયે અન્ય [illegible] હી ન થા.
અછૂતોં કે સાથ તુમ્હારી યહી હરકતેં રહીં તો વહ દિન દૂર નહીં હૈ, [illegible]
ધર્મ કી શરણુ ત્યાગ, અન્ય ધર્મો કે આશ્રય મેં ચલ જાયેંગે. તુમ્હારે હિંદુ-સમાજ મેં [illegible]
શૃંખલતા ઉત્પન્ન હો જાયગી. ઉસ દિન કયા તુમ્હી પાખાના સાફ કરોગે! કયા તુમ્હારી હી
[illegible] દાઇ કા કાર્ય કરેંગી! કયા તુમ્હીં ધોબી કા કાર્ય કરોગે! કયા ચમારોં કા સબ કાર્ય
[illegible] કર ડાલોગે? + અભી વે તુમ્હારે સાથ હૈં, ઇસલિયે વે તુમ્હેં બુરે લગતે હૈં. જબ વે
[illegible] દૂર હો જાયંગે તબ તુમ્હીં ઉનકે લિયે આહ-આહ આંસૂ રોઓગે, ઔર જબ વે તુમસે
[illegible] હો જાયંગે તબ વે હી તુમ્હારે શત્રુ-ઘાતક શત્રુ બન બૈઠેંગે. અભી વે તુમ્હારે સાથ હૈં
[illegible]લિયે તુમ ૨૨ કરોડ હો, ઉનકે અલગ હોતે હી તુમ કેવલ પંદ્રહ કરોડ રહ જાઓગે. કેવલ
[illegible]ની નાદાની સે—અપની કુલીનતા કે ઝૂઠે પાખંડ મેં આ કર તુમ અપના ઇતના ભારી અંગ
[illegible] કિએ દેતે હો. સોચો, સાત કરોડ મનુષ્યોં કા બલ ઔર સહારા કિતના હોતા હૈ! યદિ તુમ
[illegible] સાથ પ્રેમપૂર્ણ ઔર મનુષ્યતા કા વ્યવહાર કરોગે તો વે તુમ્હારે પસીને કે બદલે અપના
[illegible] બહાને કો તૈયાર રહેંગે. સોચો, ઐસે ભારી બલ કો જબરદસ્તી ત્યાગ દેને સે તુમ કિતને
[illegible]લ હો જાઓગે! અચ્છા પંડિત! એક બાત ઔર બતાઓ! યહી ઇસાઇ હુઆ ઠાકુર બરાબર
[illegible]દારી બરાબરી સે આ બૈઠે, તો તુમ ઉસસે ઘૃણા કરોગે યા નહીં?

મૈંને ઉત્તર દિયા:-મૈં કયોં ઉસસે ઘૃણા કરૂંગા! કોઇ ભી ઇસાઇયોં સે ઘૃણા નહીં કરતા.

સાહબ હંસ કર બોલે:—બલિહારી હૈ તુમ લોગોં કી બુદ્ધિ કી! પહલે ઉસસે ઘૃણા કરતે થે,
[illegible]? કયોંકિ તબ વહ હિંદુ થા ઔર તુમ્હારે ઠાકુરજી કો શ્રદ્ધાપૂર્વક મસ્તક ઝુકાતા થા. ઔર
[illegible] ઉસસે ઘૃણા નહીં કરોગે કયોંકિ અબ વહ હિંદુ નહીં હૈ; ઔર તુમ્હારે ઠાકુરજી કો ઘૃણા
[illegible] દૃષ્ટિ સે દેખતા હૈ! રામ-ભક્ત કે સ્પર્શ સે તુમ્હારા ધર્મ ડગમગાને લગતા હૈ ઔર રામ કે
[illegible]રોધી કે ચરણ ચૂમને પર ભી તુમ્હારા ધર્મ પવિત્ર ઔર અચલ રહતા હૈ! કૈસી મૂર્ખતા હૈ!
[illegible], તુમ લોગ આંખેં રહતે હુએ ભી અંધે હો રહે હો! પંડિત! મહાત્મા ઇસા કી શીતલ છાયા
[illegible] ઠાકુર કી યથેષ્ટ ઉન્નતિ હુઇ ઔર આજ વહ ટામસ નામ લેકર, તહસીલદાર કે રૂપ મેં તુમ્હારા
[illegible]સાખી બના બૈઠા હૈ! જિસ ઠાકુર કો દેખ કર એક દિન હિંદુસમાજ કા ખૂન ઠંડા પડ જાતા
[illegible], આજ ઉસી ઠાકુર કે સામને બડે-બડે ધર્મ-ધુરીણ હાથ બાંધે ખડે રહતે હૈં, જિનમેં સે
[illegible]ક તુમ હો. બોલો, અબ ભી અછૂતોં સે ઘૃણા કરોગે?

યહ સુનતે હી મૈં સન્નાટે મેં આ ગયા! પહલે તો મુઝે સાહબ કી બાત દિલ્લગી માલૂમ હુઇ; પર શીઘ્ર હી મેરી સમઝ મેં સબ બાતેં આ ગઇ. મેરી આંખોં કે સામને સે એક પરદા સા હટ ગયા. આજ મુઝે માલૂમ હુઆ કિ હમ અછૂતોં પર અત્યાચાર કયા કર રહે હૈં, અપની હી જડ પર વજ્ર-પ્રહાર કર રહે હૈં! મૈંને ઉસી સમય સાહબ કે સામને પ્રતિજ્ઞા કી—અછૂત મેરે ભાઇ હૈં. મૈં ઉનસે કભી ઘૃણા ન કરૂંગા, ઉનસે પ્યાર કરૂંગા, ઉનકે સુખ-દુઃખ મેં સંમિલિત હોના અપના કર્તવ્ય સમઝૂંગા ઔર અપને અન્ય ભાઇયોં કો ભી યહ કર્તવ્યપાલન કરને કે લિએ વિવશ કરૂંગા.

* * * * *

વાંચનાર હિંદુભાઇ! આવા તો સેંકડો-હજારો બનાવો બન્યા છે ને બન્યા કરે છે. તારામાં છે કાંઇ જરા પણ અક્કલ! છે કાંઇ જરાપણ સહૃદયતા! છે કાંઇ સ્વાનંસતક! છે કાંઇ તારા પોતાનાજ વંશજોના હિતપરત્વે દીર્ઘદૃષ્ટિ! છે કાંઇ તમારા પૂર્વજ ઋષિમુનિ-સંતસાધુ ભક્તજ્ઞાની અને ભગવાન શ્રીરામચંદ્ર અને કૃષ્ણચંદ્ર જેવાઓના ઔદાર્ય અને વિવેકવૃત્તિને

+ યદ્યપિ સામ્યવાદ કે સિદ્ધાંત કી દૃષ્ટિ સે કિસી કો યહ અધિકાર નહીં કિ વહ દૂસરોં કો હીન સમઝ ઉનસે અપની સેવા કરાએ; પર અભી ભારતીય સમાજ મેં ઐસા હોના અસંભવ હૈ.

અનુસરવાની ઇચ્છા ? નજ હોય તો નક્કી જાણજે કે આવી પહોંચ્યો છે તારાં નહિ તો સંતાનોના જીવનનો કે હિંદુ નામનો એમાંથી જે તે એક ચીજનો વિનાશ !

ભિક્ષુ-અખંડાનંદના.

ઘુંટણભર પ્રાર્થના

(" સૌરાષ્ટ્ર " તા. ૧૪-૫-૨૭ ના અંકમાંથી)

શબ્દોમાં ન વર્ણવી શકાય એવી વેદનાથી વ્યગ્ર બનીને હું મહિનાઓ થયાં [illegible] ભટકયા કરૂં છું. હું જ્યાં જ્યાં જાઉં છું ત્યાં ત્યાં, મારૂં સન્માન કરવાને ધસી આવતા પ્રેમાળ લોકોનાં ટોળાં જોઇ–હિંદુ અને મુસ્લીમ, પારસી અને ખ્રિસ્તી અને સૌ કોઇ ધર્મના અને [illegible] લોકોને અત્યંત સદ્‌ભાવથી એકબીજા સાથે ખભેખભા મિલાવીને ઉભેલા જોઇ, મારા હૈયામાં કાંઇનું કાંઇ થઇ જાય છે. હું પોકારી ઉઠું છું કે. આ ભલો, ભોળો, દેશપ્રેમની ઉર્મિ અનુભવતો જનસમૂહ–આ ગરીબડો લોકસમાજ, કોમને નામે ઝનુને ચઢી રમખાણો મચાવે છે ! આ પ્રજા વર્ગ તેમની પ્યારી માતાના દેહને પોતાનું લોહી છાંટી તેને અભડાવે છે ! તરતજ હૃદયમાંથી સ્પષ્ટ ઉત્તર ઉઠે છે કે, ના, એ જનસમાજ રમખાણો નથી માંડતો, એ ટોળું હિંદુ દેવાલયની મૂર્તિઓ નથી ભાંગતું, એ ટોળું મુસ્લીમ મસ્જીદો ઉપર હલ્લો નથી લઇ જતું. ટોળું તો સાવ નિર્દોષ છે.

ઉંડા વિચારને અંતે મારી ખાત્રી થઇ ચૂકી છે કે, ટોળું નિર્દોષ છે, તેનામાં કોઇ જાતની અસ્મિતાજ નથી; પણ સાચા દોષિત તો હું અને તમેજ છીએ. આજે ઠેર ઠેર જે રમખાણો મચે છે અને લોહીની નદીઓ વહે છે, તેને માટે હું અને તમેજ જવાબદાર છીએ. એ બધાં રમખાણોને માટે આપણો નેતાવર્ગજ જવાબદાર છે. મને હવે રજમાત્ર પણ આશંકા નથી રહી કે, હિંદુ–મુસ્લીમ એ બે કોમો વચ્ચે ન સંધાય એવી ફાટ પડી ગયાનું કહેનારાઓ જુઠા છે. હું માનું છું અને જાહેર કરૂં છું કે, ભારતમાતાનાં બે ફેફસાંસમી એ બંને કોમો વચ્ચે–એ બંને કોમોના સામાન્ય જનસમુદાય વચ્ચે કશોજ કલેશ કે વિખવાદ નથી. જે કંઇ કલેશ અને વિખવાદ છે તે એ બંને કોમોના નેતાઓની વચ્ચે છે. જે કલહ દેખાય છે તે મારી અને તમારી વચ્ચે વર્તે છે–તે નેતાઓ નેતાઓની વચ્ચે વર્તે છે. એટલેજ હું કહું છું કે, લોકો તો એકચિત્ત છે–માત્ર નેતાઓજ વહેંચાયેલા અને વિવાદગ્રસ્ત છે.

પણ હું આશાવાદી છું. આ સ્થિતિથી હું જરાયે નિરાશ નથી થતો. ઉલટું મને એક જ પ્રકારની શાન્તિ છે કે, આ વિખવાદનું ઝેર હજી જનસમૂહના લોહીમાં નથી મળી ગયું. તેથીજ, હું આશાવંત છું કે, હરકોઇ ઇલાજે, મારા બંધુ નેતાઓની સમક્ષ ઘુંટણીએ પડીને પણ, તેમને શાન્તિના રાહ ઉપર હું ખેંચી શકીશ; અને આ સભાના સભાજનો, તમને તો હું અહીંજ ઘુંટણભર બનીને પ્રાર્થના કરૂં છું કે ખુદાને ખાતર, દેશને ખાતર, આવા ખુનખાર ઝઘડાઓ ટાળવાનોજ નિર્ણય કરજો.

(શ્રી નિવાસ આયંગર)

અછૂતજાતિ કી પરમાત્મશ્રદ્ધા

(લેખકઃ-શ્રી૦ પ્રેમચંદજી-'ચાંદ'ના અંત્યજાંકમાંથી)

(૧)

માતૃ-પ્રેમ! તુઝે ધન્ય હૈ. સંસાર મેં ઔર જો કુછ હૈ, મિથ્યા હૈ, નિસ્સાર હૈ. માતૃ-
[પ્રેમ] હી સત્ય હૈ, અક્ષય હૈ, અનશ્વર હૈ. તીન દિન સે સુખિયા કે મુંહ મેં અન્ન કા ન એક
[દાના] ગયા થા, ન પાની કી એક બુંદ. સામને પુઆલ પર માતા કા નન્હા-સા લાલ પડા કરાહ
[રહા] થા. આજ તીન દિન સે ઉસને આંખેં ખોલી થીં. કભી ઉસે ગોદ મેં ઉઠા લેતી, કભી
[પુઆ]લ પર સુલા દેતી. હંસતે-ખેલતે બાલક કો અચાનક ક્યા હો ગયા, યહ કોઇ નહીં બતાતા
. ઐસી દશા મેં માતા કો ભૂખ ઔર પ્યાસ કહાં! એક બાર પાની કા એક ઘૂંટ મુંહ મેં
[લિય]ા થા; પર કંઠ કે નીચે ન લે જા સકી. ઇસ દુઃખિયા કી વિપત્તિ કા વારપાર ન થા. સાલ-
[ભ]ર કે ભીતર દો બાલક ગંગા કી ગોદ મેં સૌંપ ચૂકી થી. પતિદેવ પહિલે હી સિધાર ચૂકે
. અબ ઉસ અભાગિની કે જીવન કા આધાર, અવલંબ જો કુછ થા યહી બાલક થા. હાય!
[ક્ય]ા ઈશ્વર ઇસે ભી ઉસકી ગોદ સે છીન લેના ચાહતે હૈં! યહ કલ્પના કરતે હી માતા કી
[આં]ખોં સે ઝરઝર આંસૂ બહને લગતે થે. ઇસ બાલક કો વહ એક ક્ષણભર કે લિએ ભી અકેલા
[ન] છોડતી થી. ઉસે સાથ લેકર ઘાસ છીલને જાતી. ઘાસ બેચને બાજાર જાતી તો બાલક ગોદ
[મેં] હોતા. ઉસકે લિયે ઉસને એક નન્હી-સી ખુરપી ઔર નન્હી-સી ખાંચી બનવા દી થી. જીયા-
ન માતા કે સાથ ઘાસ છીલતા ઔર ગર્વ સે કહતાઃ-અમ્મા! હમેં ભી બડી-સી ખુરપી બનવા
[દ]ો, હમ બહુત સી ઘાસ છીલેંગે. તુમ દ્વારે માચી પર બૈઠી રહના અમ્મા, મૈં ઘાસ બેચ લાઉંગા.
[મા] પૂછતીઃ-હમારે લિયે ક્યા ક્યા લાઓગે બેટા! જીયાવન લાલ-લાલ સાડિયોં કા વાદા કરતા.
અપને લિયે બહુત-સા ગુડ લાના ચાહતા થા. વે હી ભોલી-ભોલી બાતેં ઇસ સમય યાદ આ
[આ]કર માતા કે હૃદય કો શૂલ કે સમાન બેધ રહી થીં. જો બાલક કો દેખતા, યહી કહતા-
કિસી કી દીઠ હૈ; (કોઇકની નજર લાગી છે,) પર કિસકી દીઠ હૈ? ઇસ વિધવા કા ભી સંસાર મેં
કોઇ બૈરી હૈ! અગર ઉસકા નામ માલુમ હો જાતા તો સુખિયા જાકર ઉસકે ચરણોં પર ગિર પડતી
ઔર બાલક કો ઉસકી ગોદ મેં રખ દેતી. ક્યા ઉસકા હૃદય દયા સે ન પિઘલ જાતા? પર
નામ કોઇ નહીં બતાતા. હાય, કિસસે પૂછે, ક્યા કરે!!

(૨)

તીન પહર રાત બીત ચૂકી થી. સુખિયા કા ચિન્તાવ્યથિત, ચંચલ મન કોઠે-કોઠે દૌડ
રહા થા. કિસ દેવી કી શરણ જાય, કિસ દેવતા કી મનૌતી કરે, ઇસી સોચ મેં પડે-પડે ઉસે
એક ઝપકી આ ગઇ. ક્યા દેખતી હૈ કિ ઉસકા સ્વામી આકર બાલક કે સિરહાને ખડા હો
જાતા હૈ ઔર બાલક કે સિર પર હાથ ફેર કર કહતા હૈઃ-"રો મત સુખિયા, તેરા બાલક અચ્છા
હો જાયગા. કલ ઠાકુરજી કી પૂજા કર દે, વહી તેરે સહાય હોંગે." યહ કહ કર વહ ચલા ગયા.
સુખિયા કી આંખ ખુલ ગઇ. અવશ્ય હી ઉનકે પતિદેવ આએ થે, ઇસમેં સુખિયા કો જરા ભી
સંદેહ ન હુઆ. ઉન્હેં અબ ભી મેરી સુધિ હૈ, યહ સોચ કર ઉસકા હૃદય આશા સે પરિપ્લા-
વિત હો ઉઠા. પતિ કે પ્રતિ શ્રદ્ધા ઔર પ્રેમ સે ઉસકી આંખેં સજલ હો ગઇ. ઉસને બાલક
કો ગોદ મેં ઉઠા લિયા ઔર આકાશ કી ઓર તાકતી હુઇ બોલી-"ભગવન્! મેરા બાલક અચ્છા
હો જાય, મૈં તુમ્હારી પૂજા કરૂંગી. અનાથ વિધવા પર દયા કરો."

ઉસી સમય જીયાવન કી આંખેં ખુલ ગઇ. ઉસને પાની માંગા. માતા ને દૌડ કર કટોરે મેં
પાની લિયા ઔર બચ્ચે કો પિલા દિયા.

જીયાવન ને પાની પીકર કહા-અમ્મા, રાત હૈ કિ દિન!

સુખિયા—અભી તો રાત હૈ બેટા! તુમ્હારા જી કૈસા હૈ!

જીયાવન—અચ્છા હૈ અમ્મા. અબ મૈં અચ્છા હો ગયા.

સુખિયા—તુમ્હારે મુંહ મેં ઘી-શક્કર હૈ. બેટા! ભગવાન કરે તુમ જલ્દ અચ્છે હો જાવ.
કુછ ખાને કો જી ચાહતા હૈ?

જીયાવનઃ—હાં અમ્મા ! થોડા-સા ગુડ દે દો.

સુખિયાઃ—ગુડ મત ખાઓ ભૈયા, અવગુન કરેગા. કહો તો ખિચડી બના દૂં.

જીયાવનઃ—નહીં મેરી અમ્મા ! જરા-સા ગુડ દે દે, તેરે પૈરોં પડૂં.

માતા ઇસ આગ્રહ કો ન ટાલ સકી. ઉસને થોડાસા ગુડ નિકાલ કર જીયાવન કે રખ દિયા ઔર હાંડી કા ઢક્કન લગાને જા રહી થી કિ કિસીને બાહર સે આવાજ દી. હાંડી છોડ કર વહ કેવાડ ખોલને ચલી ગઇ. જીયાવન ને ગુડ કી દો પિંડિયાં નિકાલ લીં ઔર જલ્દી ચટ કર ગયા.

(૩)

દિનભર જીયાવન કી તબિયત અચ્છી રહી. ઉસને થોડી સી ખિચડી ખાઇ, દો ધીરે-ધીરે દ્વાર પર ભી આયા ઔર હમજોલિયોં કે સાથ ખેલ ન સકને પર ભી, ઉન્હેં દેખ કર ઉસકા જી બહલ ગયા. સુખિયા ને સમઝા બચ્ચા અચ્છા હો ગયા. દો-એક દિન જબ પૈસે હાથ મેં આ જાયંગે તો વહ એક દિન ઠાકુરજી કી પૂજા કરને ચલી જાયંગી. કે દિન ઝાડૂ-બહારુ, નહાને-ધોને ઔર ખાને-પીને મેં કટ ગએ; મગર જબ સન્ધ્યાસમય જીયાવન કા જી ભારી હો ગયા તો સુખિયા ઘબરા ઉઠી. તુરત મન મેં શંકા ઉત્પન્ન હુઇ પૂજા મેં વિલમ્બ કરને સે હી બાલક ફિર મુરઝા ગયા હૈ. અભી થોડા-સા દિન બાકી થા. બચ્ચે કો લેટાકર વહ પૂજા કા સામાન કરને લગી. ફૂલ તો જમીંદાર કે બગીચે મેં મિલ ગએ, તુલસી-દલ દ્વાર હી પર થા, પર ઠાકુરજી કે ભોગ કે લિયે કુછ મિષ્ટાન્ન તો ચાહિયે; નહીં તો ગાંવવાલોં કો બાંટેગી કયા ? ચઢાને કે લિએ કમ-સે-કમ એક આના તો ચાહિએ હી. સારા ગાંવ છાન આઇ, કહીં પૈસે ઉધાર ન મિલે. તબ વહ હતાશ હો ગઇ. હાય રે અદિન, કોઇ ચાર આને પૈસે ભી નહીં દેતા. આખિર ઉસને અપને હાથોં કે ચાંદી કે કડે ઉતારે ઔર દૌડી હુઇ બનિએ કે દૂકાન પર ગઇ, કડે ગિરો રખ્ખે, બતાસે લિએ ઔર દૌડી હુઇ ઘર આઇ. પૂજા કા સામાન તૈયાર હો ગયા તો ઉસને બાલક કો ગોદ મેં ઉઠાયા ઔર દૂસરે હાથ મેં પૂજા કી થાલી લિએ મંદિર કી ઓર ચલી.

મંદિર મેં આરતી કા ઘંટા બજ રહા થા, દસ-પાંચ ભક્ત-જન ખડે સ્તુતિ કર રહે થે. ઇતને મેં સુખિયા જાકર મંદિર કે સામને ખડી હો ગઇ.

પૂજારી ને પૂછાઃ—કયા હૈ રે ? કયા કરને આઇ હૈ ?

સુખિયા ચબૂતરે પર આકર બોલીઃ—ઠાકુરજી કી મનૌતી કી થી મહારાજ ! પૂજા કરને આઇ હૂં.

પૂજારીજી દિનભર જમીંદાર કે અસામિયોં કી પૂજા કિયા કરતે થે, ઔર શામ-સબેરે ઠાકુરજી કી. રાત કો મંદિર હી મેં સોતે થે, મંદિર હી મેં આપકા ભોજન ભી બનતા થા, જિસસે ઠાકુરદ્વારે કી સારી અસ્તરકારી કાલી પડ ગઇ થી. સ્વભાવ કે બડે દયાલુ થે, નિષ્ઠાવાન ઐસે કિ ચાહે કિતની હી ઠંડ પડે, કિતની હી ઠંડી હવા ચલે બિનાસ્નાન કિએ મુંહ મેં પાની ન ડાલતે થે; અગર ઇસ પર ઉનકે હાથોં ઔર પૈરોં પર મૈલ કી મોટી તહ જમી હુઇ થી, તો ઇસમેં ઉનકા કોઇ દોષ ન થા. બોલેઃ—તો કયા ભીતર ચલી આવેગી ? હો તો ચૂકી પૂજા આકર ભરભ્રષ્ટ કરેગી ?

એક ભક્તજન ને કહાઃ—ઠાકુરજી કો પવિત્ર કરને આઇ હૈ.

સુખિયા ને બડી દીનતા સે કહાઃ—ઠાકૂરજી કે ચરન છૂને આઇ હૂં સરકાર ! પૂજા કી સામગ્રી લાઇ હૂં.

પૂજારીઃ—કૈસે બેસમઝી કી બાત કરતી રે ? કુછ પગલી તો નહીં હો ગઇ હૈ ? ભલા તૂ ઠાકુરજી કો કૈસે છુએગી ?

સુખિયા કો અબ તક કભી ઠાકુરદ્વારે મેં આને કા અવસર ન મિલા થા. આશ્ચર્ય સે બોલીઃ—સરકાર, વહ તો સંસાર કે માલિક હૈં. ઉનકે દર્શન સે તો પાપી ભી તર જાતા હૈ, મેરે છૂને સે ઉન્હેં કૈસે છૂત લગ જાયગી ?

પૂજારીઃ—અરે, તૂ ચમારિન હૈ કિ નહીં રે ?

સુખિયાઃ—તો ક્યા ભગવાન ને ચમારોં કો નહીં સિરજા હૈ! ચમારોં કા ભગવાન કોઈ ઔર હૈ! ઇસ બચ્ચે કી મનૌતી હૈ સરકાર!

ઇસ પર ઉસી ભક્ત મહોદય ને, જો અબ સ્તુતિ સમાપ્ત કર ચુકે થે, કપટ કર બોલે—મારકર ભગા દો ચુડેલ કો, ભ્રષ્ટ કરને આઈ હૈ. ફેંક દો થાલી-વાલી. સંસાર મેં તો આપ હી આગ લગી હુઈ હૈ, ચમાર ભી ઠાકુરજી કી પૂજા કરને લગેંગે તો પિરથી રહેગી કિ રસાતલ ચલી જાયગી!

દૂસરે ભક્ત મહાશય બોલેઃ—અબ બેચારે ઠાકુરજી કો ભી ચમારોં કે હાથ કા ભોજન ના પડેગા. અબ પરલૈ હોને મેં કુછ કસર નહીં હૈ.

ઠંડ પડ રહી થી; સુખિયા ખડી કાંપ રહી થી ઔર યહાં ધર્મ કે ઠેકેદાર લોગ સમય કી ગતિ પર આલોચનાએં કર રહે થે. બચ્ચા મારે ઠંડ કે ઉસકી છાતી મેં ઘુસા જાતા થા, કિન્તુ સુખિયા વહાં સે હટને કા નામ ન લેતી થી. ઐસા માલૂમ હોતા થા કિ ઉસકે દોનોં પાંવ ભૂમિ મેં ગડ ગએ હૈં. રહ-રહ કર ઉસકે હૃદય મેં ઐસા ઉદ્‌ગાર ઉઠતા થા કિ જાકર ઠાકુરજી કે ચરણોં પર ગિર પડે. ઠાકુરજી ક્યા ઇન્હીં કે હૈં, હમ ગરીબોં કા ઉનસે કોઈ નાતા નહીં હૈ! યે લોગ કૌન હોતે હૈં રોકનેવાલે! પર યહ ભય હોતા થા કિ ઇન લોગોં ને કહીં સચમુચ થાલી-વાલી ફેંક દી તો ક્યા કરૂંગી? દિલ મેં ઐંઠ કર રહ જાતી થી. સહસા ઉસે એક બાત સૂઝી. વહ વહાં સે કુછ દૂર જાકર એક વૃક્ષ કે નીચે અંધેરે મેં છિપકર ઇન ભક્તજનોં કે જાને કી રાહ દેખને લગી.

(૪)

આરતી ઔર સ્તુતિ કે પશ્ચાત્ ભક્તજન બડી દેર તક શ્રીમદ્ભાગવત કા પાઠ કરતે રહે. ઉધર પૂજારીજી ને ચૂલ્હા જલાયા ઔર ખાના પકાને લગે. ચૂલ્હે કે સામને બૈઠે હુએ હૂં-હૂં કરતે જાતે થે ઔર બીચ-બીચ મેં ટિપ્પણિયાં ભી કરતે જાતે થે. દસ બજે રાત તક કથાવાર્તા હોતી રહી ઔર સુખિયા વૃક્ષ કે નીચે ધ્યાનાવસ્થા મેં ખડી રહી.

સારે ભક્ત-લોગોં ને એક એક કરકે ઘર કી રાહ લી. પૂજારીજી અકેલે રહ ગએ. તબ સુખિયા આકર મંદિર કે બરામદે કે સામને ખડી હો ગઇ, જહાં પૂજારીજી આસન જમાએ બટલોઇ કા સુધાવર્દ્ધક મધુર સંગીત સુનને મેં મગ્ન થે. પૂજારીજી ને આહટ પાકર ગરદન ઉઠાઇ તો સુખિયા કો ખડી દેખા. ચિઢકર બોલેઃ—ક્યોં રે તૂ અભી યહીં ખડી હૈ?

સુખિયા ને થાલી જમીન પર રખ દી ઔર એક હાથ ફૈલા કર ભિક્ષા-પ્રાર્થના કરતી હુઇ બોલીઃ—મહારાજજી! મૈં બડી અભાગિની હૂં. યહી બાલક મેરે જીવન કા અલમ હૈ, મુઝપર દયા કરો. તીન દિન સે ઇસને સિર નહીં ઉઠાયા. તુમ્હેં બડા જસ હોગા મહારાજજી!

યહ કહતે-કહતે સુખિયા રોને લગી. પૂજારીજી દયાલુ તો થે, પર ચમારિન કો ઠાકુરજી કે સમીપ જાને દેને કા અભૂતપૂર્વ, ઘોર પાતક વહ કૈસે કર સકતે? ન જાને ઠાકુરજી ઇસકા ક્યા દંડ દેં. આખિર ઉનકે ભી તો બાલ-બચ્ચે થે. કહીં ઠાકુરજી કુપિત હોકર ગાંવ કા સર્વનાશ કર દેં, તો બોલે—ઘર જાકે ભગવાન કા નામ લે, તેરા બાલક અચ્છા હો જાયગા. મૈં યહ તુલસી-દલ દેતા હૂં, બચ્ચે કો ખિલા દે, ચરણામૃત ઉસકી આંખોં મેં લગા દે. ભગવાન ચાહેંગે તો સબ અચ્છા હી હોગા.

સુખિયાઃ—ઠાકુરજી કે ચરણોં પર ગિરને ન દોગે મહારાજજી? બડી દુખિયા હૂં, ઉધાર કાઢકર પૂજા કી સામગ્રી જુટાઇ હૈ. મૈંને કલ સપના દેખા થા મહારાજ! કિ ઠાકુરજી કી પૂજા કર, તેરા બાલક અચ્છા હો જાયગા. તભી દૌડી આઇ હૂં. મેરે પાસ રુપયા હૈ. વહ મુઝસે લે લો, પર મુઝે એક છનભર ઠાકુરજી કે ચરનોં પર ગિર લેને દો.

ઇસ પ્રલોભન ને પંડિતજી કો એક ક્ષણ કે લિએ વિચલિત કર દિયા, કિન્તુ મૂર્ખતા કે કારણ ઇશ્વર કા ભય ઉનકે મન મેં કુછ-કુછ બાકી થા. સમ્ભલ કર બોલેઃ—અરી પગલી? ઠાકુરજી ભક્તોં કે મન કા ભાવ દેખતે હૈં કિ ચરન પર ગિરના દેખતે હૈં. સુના નહીં હૈ—'મન ચંગા તો કઠૌતી મેં ગંગા.' મન મેં ભક્તિ ન હો તો લાખ કોઇ ભગવાન કે ચરનોં પર ગિરે કુછ ન હોગા. મેરે પાસ એક જન્તર હૈ. દામ તો ઉસકા બહુત હૈ, પર તુઝે એક હી રુપયે મેં દે દૂંગા.

ઉસે બચ્ચે કે ગલે મેં બાંધ દેના. બસ, કલ બચ્ચા ખેલને લગેગા.

સુખિયાઃ—તો ઠાકુરજી કી પૂજા ન કરને દોગે ?

પૂજારીઃ—તેરે લિયે ઇતની હી પૂજા બહુત હૈ. જો બાત કભી નહીં હુઇ વહ [illegible] કર દૂં ઔર ગાંવ પર કોઇ આફત-વિપત પડે તો કયા હો, ઇસે ભી તો સોચ! તૂ યહ લે જા, ભગવાન ચાહેંગે તો રાત હી ભર મેં બચ્ચે કા કલેશ કટ જાયગા. કિસી કી ડીઠ ગઇ હૈ. હૈ ભી તો ચોંચાલ. માલૂમ હોતી છત્તરી-બંસ હૈ.

સુખિયાઃ—જબસે ઇસે જર આયા હૈ, મેરે પ્રાન નહોં મેં સમાએ હુએ હૈં.

પૂજારીઃ—બડા હોનહાર બાલક હૈ. ભગવાન જીલા દેં, તેરે સારે સંકટ હર લેગા. યહાં કે બહુત ખેલને આયા કરતા થા. ઇધર દો-તીન દિન સે નહીં દેખા થા.

સુખિયાઃ—તો જન્તર કૈસે બાંધુંગી મહારાજ ?

પૂજારીઃ—મૈં કપડે મેં બાંધકર દેતા હું, બસ ગલે મેં પહના દેના. અબ તુ ઇસ વેલ નવીન બસ્તર કહાં ખોજને જાયગી?

સુખિયા ને રૂ.-૨) પર કડે ગિરોં રકખે થે. એક પહલે હી ભંજ ચૂકા થા. દૂસરા પૂજારીજી કો ભેંટ કિયા ઔર જન્તર લેકર મન કો સમઝાતી હુઇ ઘર લૌટ આઈ.

(૫)

સુખિયા ને ઘર પહુંચ કર બાલક કે ગલે મેં જન્તર બાંધ દિયાઃ પર જ્યોં-જ્યોં રાત ગુજરતી થી ઉસકા જ્વર ભી બઢતા જાતા થા, યહાં તક કિ તીન બજતે-બજતે ઉસકે હાથ-પાંવ શીતલ હોને લગે. તબ તો વહ ઘબરા ઉઠી ઔર સોચને લગીઃ-હાય! મૈં વ્યર્થ હી સંકોચ મેં પડી રહી ઔર બિનાઠાકુરજી કે દર્શન કિએ ચલી આઈ. અગર મૈં અંદર ચલી જાતી ઔર ભગવાન કે ચરણોં પર ગિર પડતી તો કોઇ મેરા કયા કર લેતા? યહી ન હોતા, લોગ મુઝે ધક્કે દેકર નિકાલ દેતે, શાયદ મારતે ભી, પર મેરા મનોરથ તો પૂરા-હો જાતા. યદિ મૈં ઠાકુરજી કે ચરણોં કો અપને આંસુઓં સે ભિગો દેતી ઔર બચ્ચે કો ઉનકે ચરણોં મેં સુલા દેતી તો કયા ઉન્હેં દયા ન આતી? વહ તો દયામય ભગવાન હૈં, દીનોં કી રચ્છા કરતે હૈં, કયા મુઝ પર દયા ન કરતે? યહ સોચકર સુખિયા કા મન અધીર હો ઉઠા; નહીં, અબ વિલમ્બ કરને કા સમય ન થા. વહ અવસ્ય જાયગી ઔર ઠાકુરજી કે ચરણોં પર ગિર કર રોએગી. ઉસ અબલા કે આશંકિત હૃદય કો અબ ઇસકે સિવા ઔર કોઇ અવલંબ, કોઇ આશ્રય ન થા. મંદિર કે દ્વાર બન્દ હોંગે તો વહ તાલે કો તોડ ડાલેગી. ઠાકુરજી કયા કિસી કે હાથોં બિક ગએ હૈં કિ કોઇ ઉન્હેં બન્દ કર રકખે?

રાત કે તીન બજ ગએ થે. સુખિયા ને બાલક કો કમ્બલ સે ઢાંપ કર ગોદ મેં ઉઠાયા, એક હાથ મેં થાલી ઉઠાઇ ઔર મંદિર કી ઓર ચલી. ઘર સે બાહર નિકલતે હી શીતલ વાયુ કે ઝોંકોં સે ઉસકા કલેજા કાંપને લગા. શીત સે પાંવ શિથિલ હુએ જાતે થે. ઉસ પર ચારોં ઓર અંધકાર છાયા હુઆ થા. રાસ્તા દો ફર્લોંગ સે કમ ન થા. પગડંડી વૃક્ષોં કે નીચે-નીચે ગઇ થી. કુછ દૂર દાહિની ઔર એક પોખરા થા, કુછ દૂર બાંસ કી કોઠિયાં. પોખરે મેં એક ધોબી મર ગયા થા ઔર બાંસ કી કોઠિયોં મેં ચુડૈલોં કા અડ્ડા થા. બાંઇ ઓર હરેભરે ખેત થે. ચારોં ઓર સન-સન હો રહા થા. અંધકાર સાંય-સાંય કર રહા થા. સહસા ગીદડોં ને કર્કશ સ્વર સે 'હુંઆં હુંઆં' કરના શુરૂ કિયા. હાય! અગર કોઇ ઉસે એક લાખ રૂપએ દેતા તો ભી ઇસ સમય વહ યહાં ન આતી; પર બાલક કી મમતા સારી શંકાઓં કો દબાએ હુએ થી. "હે ભગવન્! અબ તુમ્હારા હી આસરા હૈ!" યહી જપતી હુઇ વહ મંદિર કી ઓર ચલી જા રહી થી.

મંદિર કે દ્વાર પર પહુંચ કર સુખિયા ને જંજીર ટટોલ કર દેખી. તાલા પડા હુઆ થા. પૂજારી જી બરામદે સે મિલી હુઇ કોઠરી મેં કેવાડ બંદ કિએ સો રહે થે. ચારોં ઓર અંધેરા છાયા હુઆ થા. સુખિયા ચબૂતરે કે નીચે સે એક ઇંટ ઉઠા લાઇ ઔર જોર-જોર સે તાલે પર પટકને લગી. ઉસકે હાથોં મેં ન જાને ઇતની શક્તિ કહાં સે આ ગઇ થી. દો હી તીન ચોટોં મેં તાલા ઔર ઇંટ દોનોં ટૂટ કર ચૌખટ પર ગિર પડે. સુખિયા ને દ્વાર ખોલ દિયા ઔર અંદર

કી આદતી થી કિ પુજારી કેવાડ ખોલ કર [illegible] [illegible] નિકલ [illegible]
ઓર! કા મુખ બચાને ગાંવ કી ઓર દોડી. [illegible] મેં [illegible] [illegible] કે [illegible]
ખુલ જાતી હૈ. યહ શોર સુનને કી કઇ આદમી [illegible] મેં [illegible] નિકલ
ઔર પૂછને લગે-કહાં હૈ, કહાં? કિધર ગયા!
પુજારીઃ—મંદિર કા દ્વાર ખુલા પડા હૈ. મૈંને ખટખટ કી આવાજ સુની.
સહસા સુખિયા બરામદે સે નિકલ કર [illegible] પર આઇ ઔર [illegible] નહીં હૈ. મૈં
ઠાકુરજી કી પૂજા કરને આઇ થી. અભી તો અંદર ગઇ ભી નહીં. [illegible]
પુજારીને કહાઃ—અબ અનર્થ હો ગયા. સુખિયા મંદિર મેં જાકર ઠાકુરજી કો [illegible]
ફિર ક્યા થા! કઇ આદમી ઝલ્લાએ [illegible] લપકે ઔર સુખિયા પર લાતોં ઔર ઘૂંસોં કી
પડને લગી. સુખિયા એક હાથ સે બચ્ચે કો પકડે હુએ થી ઔર દૂસરે હાથ સે ઉસકી રક્ષા
કર રહી થી. એકાએક એક બલિષ્ઠ ઠાકુર ને ઉસે ઇતની જોર સે ધક્કા દિયા કિ બાલક [illegible]
છૂટકર જમીન પર ગિર પડા. મગર ન વહ રોયા, ન બોલા, ન સાંસ લી. સુખિયા ભી ગિર
થી. સંભાલકર બચ્ચે કો ઉઠાને લગી તો ઉસકે મુખ પર નજર પડી. [illegible]
[illegible] મેં પરછાઇ હો. ઉસકે મુંહ સે એક ચીખ નિકલ ગઇ. બચ્ચે કા માથા છૂકર દેખા. સારી
[illegible] હો ગઇ થી. એક લંબી સાંસ ખીંચકર વહ ઉઠ ખડી હુઇ. ઉસકી આંખોં મેં આંસૂ ન
[illegible]. ઉસકા મુખ ક્રોધ કી જ્વાલા સે તમતમા ઉઠા, આંખોં સે અંગારે બરસને લગે. રોમ [illegible]
[illegible] ગઇ. દાંત પીસકર બોલીઃ—ક્યોં પાપિયો! મેરે બચ્ચે કે પ્રાણ લેકર અબ દૂર ક્યોં ખડે હો?
[illegible] ભી ક્યોં નહીં ઉસીકે સાથ માર ડાલતે! મેરે છૂ લેને સે ઠાકુરજી કો છૂત લગ ગઇ. પારસ
[illegible] છૂકર લોહા સોના હો જાતા હૈ, પારસ લોહા નહીં હો જાતા. મેરે છૂને સે ઠાકુરજી અપવિત્ર
[illegible] જાયંગે. મુઝે બનાયા તો છૂત નહીં લગી! લો, અબ કભી ઠાકુરજી કો છૂને નહીં આઉંગી.
[illegible] મેં બંદ કરકે રક્ખો, પહરા બૈઠા દો. હાય! તુમ્હેં દયા છૂ ભી નહીં ગઇ! તુમ ઇતને કઠોર
[illegible] બાલ-બચ્ચેવાલે હોકર ભી તુમ્હેં એક અભાગિની માતા પર દયા ન આઇ! તિસ પર પરમ
[illegible]હેદાર બનતે હો. તુમ સબ કે સબ હત્યારે હો-નિપટ હત્યારે હો. ડરો મત, મૈં થાના-
[illegible]પુલીસ નહીં જાઉંગી, મેરા ન્યાય ભગવાન કરેંગે, અબ ઉન્હીં કે દરબાર મેં ફિરિયાદ કરુંગી."
કિસીને ચૂં ન કી, કોઇ મિનમિનાયા તક નહીં. પાષાણ-મૂર્તિયોં કી ભાંતિ સબ કે સબ
સિર ઝુકાએ ખડે રહે.

ઇતની દેર મેં સારા ગાંવ જમા હો ગયા થા. સુખિયા ને એક બાર ફિર બાલક કે મુંહ કી
ઓર દેખા. મુંહ સે નિકલાઃ—"હાય, મેરે લાલ!" ફિર વહ મૂર્ચ્છિત હોકર ગિર પડી. પ્રાણ નિકલ
ગએ બચ્ચે કે લિયે, બચ્ચે કે લિયે પ્રાણ દે દિએ!

માતા! તૂ ધન્ય હૈ! તુઝ જૈસી નિષ્ઠા, તુઝ જૈસી શ્રદ્ધા, તુઝ જૈસા વિશ્વાસ દેવતાઓં કો ભી
દુર્લભ હૈ!

× × × × ×

(ઓ અશ્રુક્ષતિના હિમાયતીમાં પોતાને ખપાવી મિથ્યાભિમાનનું સુરાપાન કર્યા કરનાર
બડેખાંઓ! "ઢેડના ઓર" ની ઉપમાથી ભડકીને ભાગી જનાર ભારતસેવક! જો પ્રથમ પેલા ભલા
ભગવાનનો મહિમા જાણી લીધો હોત તો આવા સુરાપાનમાં અને લોકપ્રતિષ્ઠા નામક સુકરી
વિષ્ટામાં મોહિત થવું નજ પડયું હોત!! છે કંઇ પણ મરદાગી? આ રહ્યું ક્ષેત્ર! હા, તે સાચો
કર્મયોગ, સાત્વિક ત્યાગ, સાત્વિક દયાદાન ઇ૦ માટે તીવ્ર ઇચ્છા અને યત્ન તમારા કિસ્મતમાં
લખાયેલાં તમનેજ ન ભાસતા હોય અને ખુશામતખોર ધનગુલામોની ટોળીના 'મોટાભા' બન્યા રહેવા
જેટલું કમનસીબજ મીઠું મધ જેવું લાગ્યા કરતું હોય, ત્યાંસુધી તો સાક્ષાત્ શ્રીહરિ પણ તમારો
એ કમનસીબમાંથી ઉદ્ધાર કરી શકે તેમ નથી! ત્યાં આવા તેવા મેલા ઘેલાના શબ્દોનો શો
હિસાબ! અને તેવું જાણવા છતાં પણ આવું દોડડાહ્યા જેવું શામાટે લખાઇ જાય! કારણ
એજ કે, આ લખનાર અવગુણસાગર નામને પાત્ર હોઇ 'અખંડાનંદ' નામ તો માત્ર તે આપણા
સર્વના પરમ પિતામાટેજ યોગ્ય છે,)

દેખો, અંત્યજોં મેં ભી કૈસે કૈસે સંત ઔર ભક્ત

(લેખક–શ્રી૦ કિશોરીદાસજી વાજપેયી શાસ્ત્રી–ચાઁદના અંત્યજાંકમાંથી)

૧–ભંગી વાલ્મીકિ

"હુતા એક સુપચ સુનામ તાકો બાલમીકિ, શ્યામ લૈ પ્રગટ કિયો ભારત મેં"

બાત પુરાની, દ્વાપર કે અંત અથવા કલિયુગ કે પ્રારંભ કી હૈ; ઉસ સમય કી, જબ મેં આર્ય–સામ્રાજ્ય કા વિલાસ થા ઔર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ને બીન–બીન કર દુષ્ટોં કા દમન ભગવતી વસુંધરા કો નિષ્કંટક કર દિયા થા. ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર કા ધર્મ–શાસન થા, વિરાજ રહી થી. ઇસી શુભ કાલ મેં, ઇસ ભારત મેં, જહાં–તહાં વર્તમાન છુઆ–છૂત કા બીજ પડ રહા થા ઔર અનુકૂલ સ્થિતિ પાકર અંકુરિત હોને લગા થા!

સર્બ કામ ઠીક કર મહારાજ યુધિષ્ઠિર ને રાજસૂય યજ્ઞ આરંભ કિયા. કેવલ ઇસ [illegible] હી નહીં, કિંતુ પાંડવોં કે પ્રત્યેક ક્ષેત્ર કે સૂત્રધાર થે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ. યજ્ઞ ભી ઉનકે હી [illegible] વધાન મેં શુરુ હુઆ. ભગવાન ને અપના પાંચજન્ય શંખ રખ દિયા ઔર કહા કિ જબ [illegible] પૂર્ણ હોગા તો યહ શંખ આપ હી આપ બજ ઉઠેગા. સબને બાત માન લી. અનુષ્ઠાન [illegible] સબ પુણ્ય–કર્મ વિધિવત્ હુએ. ઋષિ–મુનિયોં કી ધૂમ થી. દૌડ–દૌડ કર સબ કામ [illegible] નરેશગણ કર રહે થે. યજ્ઞ કી અવધિ સમાપ્ત હો ગઇ; પર વહ શંખ અભી તક મૌન હી [illegible] લોગોં કો બડી શંકા ઔર કુતૂહલ હુઆ, શંખ બજા ક્યોં નહીં? પાંડવોં કે મન મેં [illegible] ઔર ગ્લાનિ હુઇ. શ્રીકૃષ્ણ સે કારણ પૂછા ગયાઃ—મહારાજ! અબ કિસ બાત કી કમી રહ ગઇ હૈ, જો શંખ નહીં બજતા? ઉત્તર મિલાઃ—હમારા એક અકિંચન ભક્ત તુમ્હારે નગર મેં [illegible] હૈ; પર તુમને ઉસકી બાત નહીં પૂછી. ઉસકા ઇસસે અપમાન હુઆ હૈ, યદ્યપિ વહ સ્વયં માન–અપમાન કુછ નહીં માનતા. ઉસકે લિયે તો વ્યક્તિગત પ્રતિષ્ઠા કા કોઇ મૂલ્ય નહીં હૈ; પરંતુ ઇસસે ક્યા? હમેં–તુમ્હેં તો ખ્યાલ રખના ચાહીએ. નિશ્ચય સમજો, જબ તક ઉસ મહાત્મા કે ચરણ તુમ્હારે ઘર કો પવિત્ર ન કરેંગે, યજ્ઞ કભી ભી સફલ નહીં હો સકતા; ચાહે કિતને હી ઋષિ–મુનિ સંમિલિત ક્યોં ન હોં.

સુનકર લોગોં કે આશ્ચર્ય કા ઠિકાના ન રહા. ભલા મહાયજ્ઞ મેં, જહાં સમસ્ત સંસાર કે ઋષિમુનિ ઔર ભક્ત ઇકટ્ઠે હૈં, ઇસ હસ્તિનાપુર કા હી કોઇ ભક્ત રહ જાય; ઔર સો ભી ઐસા કિ જિસકે ન આને સે યજ્ઞ હી પૂર્ણ ન હો! કિસી કી સમઝ મેં કુછ ન આયા. તબ ફિર ઉન્હીં પતિત–પાવન સે પ્રશ્ન હુઆઃ—"મહારાજ! હમ લોગોં કી સમઝ મેં કુછ નહીં આતા. આપ હી કૃપા કર બતલાઇએ, કૌન સે ભક્તરાજ હૈં? આશ્ચર્ય હૈ કિ ઇસ શહર મેં હી રહને વાલે ઐસે ભક્તરાજ કો ભી હમ લોગ નહીં જાનતે! હમ લોગોં કે ખ્યાલ સે તો સમસ્ત સંસાર કે ભક્ત–શિરોમણિ ઔર ઋષિ–મુનિ યહાં વિરાજ રહે હૈં. આપ કૃપા કર આદેશ કીજિએ. શ્રીકૃષ્ણ ને કહાઃ–સુનો ભાઇ! તુમ ઉસે નહીં જાનતે.. હાં, મૈં જાનતા હૂં—ઔર ખૂબ જાનતા હૂં, કભી ભી નહીં ભૂલતા. દેખો, વહ હૈ તુમ્હારા ભંગી, જિસકા નામ હૈ વાલ્મીકિ કહો?"

સુનકર સબ દંગ રહ ગએ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કા વાક્ય થા, કુછ મખૌલ ન થી. યુધિષ્ઠિર ને કહાઃ–"તો ફિર અર્જુન! શીઘ્ર કિસી કો ભેજ કર.........!"

શ્રીકૃષ્ણ ને યુધિષ્ઠિર કી બાત કાટ કર કહાઃ–"નહીં, યહ નહીં હો સકતા. વહાં કિસી કો ભેજને સે કામ ન ચલેગા. ઉન્હેં લાને કે લિયે સ્વયં અર્જુન ઔર ભીમ કો જાના હોગા; ઔર આપ કો ઉસે ભી આપ [illegible] સંમાનપૂર્વક લાકર ભવન પવિત્ર કરના હોગા. સાથ હી એક બાત ઔર હૈ, ઉસે ભી સુનકર વિચાર કર લીજિએ. તબ ફિર જૈસી ઇચ્છા હો, વૈસા કરના. બાત યહ હૈ, કિ ઉનકે ભોજન કે લિયે ફિર સે રસોઇ બનાની હોગી ઔર ઉસે બનાના પડેગા ખાસ દ્રૌપદી કો. કહીએ, મંજૂર હૈ?"

ભલા ઇનકી બાત મેં ના–નુકર કૌન કરતા? ધર્મરાજ ને કહાઃ–મહારાજ! ઔર ફિર પરમાત્મા ને મનુષ્ય કો હાથ કિસ લિયે દિએ હૈં? ઇસીલિયે ન કિ ઉનસે ભગવદ્ભક્તોં કી કુછ સેવા

પડે ! આજ દ્રૌપદી કે [illegible] હૈ !

ઇસકે પશ્ચાત્ અર્જુન ઔર ભીમ વાલ્મીકિ કે ઘર ગયે. [illegible] ઓર ફાટોં કી બાડ થી, જિસમેં એક [illegible] કા [illegible] [illegible] કો હાથ સે હટાકર દોનોં ભીતર ઘુસે. દેખતે હૈં, એક ઓર [illegible] ખૂબ સાફ કી હુઈ હૈ. ઇધર-ઉધર [illegible] હાથ કે, ઔર [illegible] એક ઔર બકરી સી બાડ થી. [illegible] દરવાજે સે [illegible] આંગન મેં સુંદર હરા-ભરા તુલસી કા પૌધા લગા હૈ. [illegible] પર સાફ ટાટ કા પરદા લટક રહા હૈ. [illegible] કી દાહિની ઔર દો-તીન [illegible] બની થીં. વે ભી ખૂબ [illegible] [illegible] કે લડકે-બચ્ચે દીખ પડે. વે [illegible] દેખકર [illegible] તા બહુત બઢ ગઇ. સોચને લગે કિ આજ [illegible] હૈ !

અર્જુન ને ઝોંપડી કા પરદા જરા સા ઉઠાયા. દેખા તો [illegible] સામને છોટે સે સિંહાસનપર શાલગ્રામજી કી મૂર્તિ વિરાજમાન હૈ. [illegible] ચંદન ઔર [illegible] હૈં. કોઠરી મેં સુગંધ ભરી થી, જિસને દોનોં કા મન હર લિયા. ઇતને મેં વાલ્મીકિ કી [illegible] પર આઇ, સામને અર્જુન ઔર ભીમ ખડે થે. વે લજ્જિત ઔર [illegible] હુએ. [illegible] કી [illegible] મન કર દૌડે ઔર દૂર સે મસ્તક પૃથ્વી પર રખ કર, પ્રણામ કરને લગે; પરંતુ ઉનકા સિર [illegible] તક પહુંચ ન પાયા થા, તભી દૌડકર અર્જુન ને બીચ મેં હી થામ લિયા ઔર ઉન્હેં [illegible] આલિંગન કર, ઉનકી પ્રશંસા કરને લગે. ફિર સબ હાલ કહા. વાલ્મીકિ શ્રીકૃષ્ણ પર જરા નારાજ હુએ.

દાહિની ઓર અર્જુન ઔર બાઇં ઔર ભીમ થે. બીચ મેં ભક્ત વાલ્મીકિ થે. જાકે આદર [illegible] રાજ-ભવન મેં ઉન્હેં લે આએ.

ઇધર દ્રૌપદીજી ભોજન બનાને મેં વ્યસ્ત થીં. ઉનસે શ્રીકૃષ્ણ ને કહ દિયા થાઃ—

" જેતિક પ્રકાર સબ વ્યંજન સુધારિ કરો, આજ તુવ હાથન કી હોનિ સરુસાઈ હૈ."

દ્રૌપદીજી અપની સબ કારીગરી ખર્ચ કરને મેં લગી થીં. ભોજન બનને તક વાલ્મીકિ કા કમરે મેં સબસે ઉંચી ગદ્દી પર બૈઠા કર સેવા-શુશ્રૂષા કી ગઇ. યદ્યપિ વે બહુત મના કરતે રહે ઔર પાંવ પડ કર કહને લગેઃ—

"જૂંઠનિ લૈ ડારૌં સદા દ્વાર કો બુહારૌં."

સો યહ સબ મનુહાર મેરે યોગ્ય નહીં; પર વહાં તો શ્રીકૃષ્ણ-વાક્ય કે ઇશારે સે સબ હો રહા થા. ઉસે ટાલતા કૌન ? સબ ઋષિ-મુનિ દંગ રહ ગએ.

ભોજન બન ચુકા. ભીતર સે ખબર આઇ. ભોજન કરને ભીતર ચૌકે મેં ગએ. આસન બિછા. ઉસ પર શ્વપચજી બૈઠે. ભોજન યુધિષ્ઠિરજી ને સ્વયં પરોસા. ભગવાન કો સમર્પિત કર, જ્યોં હી પહલા ગ્રાસ ઉઠાયા, ત્યોં હી શંખ કી પ્રચંડ ધ્વનિ શુરુ હુઇ. સબકો આશ્ચર્ય કે સાથ આનંદ કી સીમા ન રહી; પરંતુ ફિર શંખ બંદ હો ગયા. શ્રીકૃષ્ણ ને કહાઃ—યહ બાત કયા હૈ ? ગ્રાસ ગ્રાસ પર શંખ બજના ચાહીએ. માલૂમ હુઆ, કુછ કોરકસર હૈ. ઉપર સે તો સબ ઠીક થા. મન કી બાત સબ સે પૂછી ગઇ. દ્રૌપદી સે ભી પૂછી ગઈ. ઉન્હોંને કહા કિ મહારાજ ! મેરે મન મેં યહ બાત અવશ્ય આઇ કિ યહ જાતિ કા ભંગી ભલા હમારે હાથ કી પરીક્ષા કયા જાને ? બસ, શ્રીકૃષ્ણ ને કહાઃ—ઇસસે ભક્ત કા અપમાન હુઆ હૈ, તુમ ક્ષમા માંગો. ઐસા હી હુઆ. ફિર શંખ બરાબર બજતા હી રહા; ઔર તબ તક બજતા રહા, જબ તક વાલ્મીકિજી ભોજન કરતે રહે. ભોજન કરને કે બાદ ઉસકી ધ્વનિ વિરત હુઇ. યજ્ઞ પૂર્ણ હુઆ. સબ મનોરથ પૂર્ણ હુએ ઔર સબ અપને અપને ઘર ગએ.

૨—રૈદાસ

સંદેહગ્રંથિખંડનનિપુન, બાનિ બિમલ રૈદાસ કી;
સદાચાર, શ્રુતિ, શાસ્ત્ર, બચન અવિરુદ્ધ ઉચ્ચાર્યો.

नीर-क्षीर विवरन परम-हंसनि उर भाये,
भगवत कृपा प्रसाद, परम गति इहि तन पाई,
राज-सिंहासन बैठि, ज्ञाति परतीति दिखाई;
वर्णाश्रम अभिमान तजि, पद-रज बंदहिं जासु की,
संदेह-ग्रंथि-खंडन-निपुन, बानि विमल रैदास की.

[illegible] सभार हैं; और वे समस्त [illegible] [illegible] भाग से भोगते [illegible] [illegible] दीक्षा मिली थी. [illegible] अनुचित नहीं कि रैदास [illegible] अपनी [illegible] पराकाष्ठा पर पहुँचा. [illegible] होती थी, जो भक्ति [illegible] नहीं आता थी; परंतु [illegible] [illegible] था, यही नहीं, आप भी-[illegible] [illegible] नहीं हुआ! तब आप भी क्यों [illegible] और भात है!

[illegible] था, [illegible] [illegible] [illegible] प्राप्त किया. [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

રૈદાસજી કે સામને ફી ... ગની ને એક દિન ... કે લિયે ... લિયા. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર કે વ્યંજન તૈયાર હુએ, ... હુએ, ... હુએ, ... નહીં. સબકે બીચમેં એક બડી સ્વર્ણ-ચૌકી પર રૈદાસજી બિરાજે. ... હોને લગી. રૈદાસજી મગન ગયે ઔર અપને દિવ્ય પ્રકાશ મેં ... કા લિયા, સબ શાન્ત હો ગયે, સબને ભોજન કિયા. ફિર ... બન ગયે, ... મેં કુછ દિન રહ કર ફિર રૈદાસજી ખાલી હાથ અપની ઉસી ... મેં આકે ... ઔર જૂતે બનાકર બેચને તથા ભગવદ્ભજન કરને લગે.

રૈદાસજી ને સબ હિંદુ-શાસ્ત્ર અચ્છી તરહ પઢે થે. શાસ્ત્રોં કા મનન ભી ખૂબ કિયા થા; તભી તો:—

"સદાચાર, શ્રુતિ, શાસ્ત્ર, વચન અવિરુદ્ધ ઉચ્ચારો."

ઇનકે વચન કયા થે, હંસ કી ચોંચ થે; ઇનમેં "નીર-ક્ષીર વિવરન" અવશ્ય હી હો જાતા થા ઔર ઇસીલિયે "પરમ હંસનિ ઉર ધારો" કયા કહના હૈ! મગર કી બાત કો હૃદય મેં ધારણ કિયા કિસને! ઐરે-ગૈરે નત્થુ-ખૈરે ને નહીં, પરમહંસોં ને! બડે-બડે રાજ-મહારાજાઓં ઔર પંડિતોં કે ગુરુ ઔર ગૃહસ્થ હોકર ભી પરમહંસોં કે માનનીય ... ! ઔર કયા ચાહિયે! યહી નહીં; કિન્તુ કટ્ટર સે ભી કટ્ટર અભિમાની

"વર્ણાશ્રમ અભિમાન તજી, પદ-રજ બન્દહિં જાસુ કી!"

સો યહી રૈદાસજી મહારાજ હૈ.

આપ કેવલ શુષ્ક શાસ્ત્રી હી નહીં; કિન્તુ માતૃભાષા હિન્દી કે ઉત્તમ કવિ ભી થે. કવિતા ઉપદેશપૂર્ણ ઔર પ્રસાદ-ગુણ-પરિપ્લુત હૈ. ઇનકે સબ ગ્રંથ ઔર કવિતાએં પ્રાપ્ય નહીં. કુછ ફુટકર પદ મિલે હૈં, જો પ્રકાશિત હો ચુકે હૈં. ઇસમેં કોઇ આશ્ચર્ય કી બાત નહીં; કયોંકિ હિંદી કે ન જાને કિતને કવિયોં કી કૃતિયાં અસ્તંગત હો ચૂકી હૈં; ફિર ભલા યે તો ચમાર થે. ઇનકી જાતિ કા નામ હી ઇનકી કાવ્ય-કલા કે લુપ્ત હોને અથવા લુપ્ત કરને કે લિયે પર્યાપ્ત કારણ થા. સૂર્ય કે અસ્ત હો જાને પર ઉસકે વિરોધી ઉલ્લૂ જો ન કર દે, થોડા હૈ; અસ્તુ.

અબ હમ આપકી હિંદી-કવિતા કી કુછ બાનગી પાઠકોં કો સમર્પિત કરતે હૈં:—

રૈદાસજી કી સાખી

બાહર ઉદક પરવારિએ, ઘટ ભીતર વિવિધ વિકાર;
સુદ્ધ કવન પર હોઇઓ, સુચિ કુંજર વિધ વ્યોહાર. ૧
કર્મ અકર્મ વિચારિએ, સંકા સુનિ બેદ-પુરાન;
સંસા સદ હિરદે બસે, કૌન હરે અભિમાન. ૨

રૈદાસજી કે શબ્દ

નરહરિ! ચંચલ હૈ મતિ મેરી, કૈસે ભગતિ કરોં મૈં તેરી,
તૂ મોહિં દેખે મૈં તોહિં દેખૂં, પ્રીતિ પરસ્પર હોઈ;
તૂ મોહિં દેખે તોહિ ન દેખું, યહ મતિ સબ બુધિ ખોઇ,
સબ ઘટ અન્તર રમસિ નિરંતર, મૈં દેખત નહીં જાના;
ગુન સબ તોર મોર સબ ઔગુન, કૃત ઉપકાર ન માના,
મૈં તૈં તોરિ મોરિ અસમઝિ સોં, કૈસે કરિ નિસ્તારા;
કહ "રૈદાસ" કૃષ્ણ! કરુણામય! જૈ જૈ જગત અધારા. ૧
આજ દિવસ લેઉં બલિહારા, મેરે ગૃહ આયા રામ કા પ્યારા,
આંગન, બંગલા, ભવન ભયો પાવન, હરિજન બૈઠે હરિ જસ ગાવને;
કરૂં દંડવત્ ચરન પખારૂં, તન, મન, ધન, ઉન ઉપર વારૂં,
કથા કહૈં અરુ અર્થ વિચારૈં, આપુ તરૈં ઔરન કો તારૈં;
કહ "રૈદાસ" મિલૈં હરિદાસ, જનમ જનમ કે કાટૈં પાસ. ૨

૩–नाभा

નાભાસ્વામી જાતિ કે ડોમ થે, યહ પ્રસિદ્ધ હૈ. નાભાજી કી ભક્તિ અનુપમ થી. અનન્ય વૈષ્ણવ થે. ઇનકે ગુરુ પ્રસિદ્ધ વૈષ્ણવ શ્રી "અગ્રદાસ" જી થે. નાભાજી કે પંડિત ઔર રાજા–મહારાજા શિષ્ય થે. ઔર તો ખૈર, જો કુછ હુઆ સો હુઆ; પર નાભ મહારાજ ને એક ઐસા કામ કિયા હૈ, જો કિસી ભી ભક્ત, પંડિત યા કવિ ને ઉનસે અથવા ઉનકે સમય તક ન કિયા થા; ઔર વહ હૈ–"ભક્તમાલ" કા નિર્માણ. યદિ ભક્ત આજ હમારે સામને ન હોતી, તો સૈકડોં ઔર હજારોં હિંદી કવિયોં કે બારે મેં હમેં ઉતના પતા ન ચલતા, જીતના આજ ચલ રહા હૈ. યહ બડા અપૂર્વ ગ્રંથ હૈ. ઇસમેં ભક્તિ–પુટ અવશ્ય પર ફિર ભી ઐતિહાસિક ગ્રંથ હૈ ઔર ઉસ સમય, જબ ઇસકી રચના હુઇ તબ, ઐસે ગ્રંથ બનના બડા કઠિન થા. ઇસકી ભાષા બડી મીઠી ઔર રસીલી હૈ. અલંકારોં કા ભી સમાવેશ સાગર કો ગાગર મેં ભરને કી નાભાજી કી આદત થી. ભક્તમાલ મેં ભી યહી બાત હૈ; તો ઇસકે પ્રધાન ટીકાકાર શ્રીપ્રિયાદાસજી ને ઇનકે બારે મેં કહા હૈ:—

ગુન પૈ અપાર સાધુ કહૈં આંક ચાર હી મેં, અર્થ–બિસતાર કવિરાજ ટકસાલ હૈ.

મુઝે તો ભક્તમાલ કે જોડ કા, હિન્દી હી નહીં, અપની પરિચિત કિસી ભી ભાષા ગ્રંથ નજર નહીં આતા. પ્રિયાદાસજી ને લિખા હૈ:—

જાકો જો સરૂપ સો અનૂપ લૈ દિખાય દિયો, કિયો યોં કવિત્ત પટ મિહીં મધ્ય લાલ હૈ.
ગુન પૈ અપાર સાધુ કહૈં, આંક ચાર હી મેં, અર્થ–બિસતાર કવિરાજ ટકસાલ હૈ.
સુનિ સંત–સભા ઝૂમે રહી અલિ–શ્રેણી માનૌં, ઘૂમિ રહી કહૈં યહ કહા ધૌં રસાલ હૈ.
સુને હે "અગર" અબ જાને મૈં "અગર" સહી, ચોવા ભએ નાભા સો સુગંધ ભક્તમાલ હૈ.

'ભક્તમાલ' મેં સભી જાતિ કે ભક્તોં કા વર્ણન હૈ. જાત–પાંત કા કોઇ ખ્યાલ નહીં કિયા ગયા હૈ, ઔર ઇસિ સામ્ય કો જતાને કે લિએ નાભાજી ને એક બાત બડે મારકે કી કી હૈ. આપને ભક્તમાલ કે આદિ મેં ભગવાન કે ચૌબીસોં અવતારોં કા વંદન કિયા હૈ ઔર ઉસ મંગલ–પદ્ય મેં અપને ગુરુ શ્રી અગ્રદાસજી કા નામ દિયા હૈ. ઇસ મંગલાચરણ મેં આપ પહલે 'રામ' યા 'કૃષ્ણ' કા નામ ન લેકર "મીન" ઔર "બારાહ" સે ઉપક્રમ કિયા હૈ. ઇસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જીસ પ્રકાર ભગવાન કે સબ અવતાર બરાબર હૈં, વૈસે હી સબ ભક્ત બરાબર હૈં. ભગવાન કી ભક્તિ મેં જાત–પાંત કા કોઇ ઝગડા નહીં હૈ. કમ સે કમ 'ભક્તમાલ' મેં તો જાતપાંત કી વિષૈલી વિષમતા ન મિલેગી. ઇસલિએ જીન્હેં નાક–ભૌં ચઢાની હો, મંગલા ચરણ હી દેખ કર સમઝ જાય ઔર આગે ન બઢેં. આપ મંગલ કરતે હૈં:—

જય જય મીન, બરાહ, કમઠ, નરહરિ બલિ, બાવન, પરશુરામ, રઘુબીર, કૃષ્ણ કીરતિ જગ પાવન

યદ્યપિ ઇસ લેખ મેં ઇનકી કવિતા કા સ્વાદ કઇ જગહ પાઠક–પાઠિકાઓં કો મિલેગા, ફિર ભી એક પૃથક્ ઉદાહરણ દેને કો જી ચાહતા હૈ. કવિ–કુલગુરુ શ્રી સૂરદાસજી કે બારે લિખતે હુએ, આપ ઉનકી કવિતા કી યોં આલોચના કરતે હૈં:—

"સૂર"–કવિત સુનિ કૌન કવિ, જો નહિં સિર ચાલન કરૈ.
ઉક્તિ, ચોજ, અનુપ્રાસ, બરન, સુસ્થિતિ અતિ ભારી.
બચન પ્રીતિ–નિર્વાહ, અર્થ અદ્‌ભુત તુક ધારી.
પ્રતિબિમ્બિત દિવિ દૃષ્ટિ, હૃદય હરિ–લીલા ભાસી.
જનમ, કરમ, ગુન, રૂપ, સબૈ રસના પરકાસી.
વિમલ બુદ્ધિ ગુન ઔર કી, જો યહ ગુન શ્રવનનિ ધરૈ.
સૂર–કવિત સુનિ કૌન કવિ, જો નહીં સિર ચાલન કરૈ.

બેશક સિર હિલને હી લગતા હૈ. કહને કે તરીકે કી હદ હૈ.

વિરોધિયોં સે આપકા ભી ખાસા સંગ્રામ આ થા; પર વિજય–માલ પડી ભક્તમાલ સંપાદન–કર્તા કે ગલે.

४—नामदेव

મહારાષ્ટ્ર પ્રાંત કે 'પંઢરપુર' શહર મેં એક 'વામદેવ' નામ કે છીપી રહતે થે. વે પરમ વૈષ્ણવ ઔર ઉદાર થે. છીપિયોં કો કોઈ છૂતા નહીં હૈ; પર વૈષ્ણવોં ને ઉન્હેં અપના લિયા થા. વામદેવજી કો એક વિધવા લડકી થી. દૈવવશ ઉસકે કિસી તરહ ગર્ભ રહ ગયા. સમય પાકર વહ બડા ઔર લોગોં કો માલૂમ હુઆ. લોગોં ને વામદેવજી સે કહા કિ કહીં જાકર ઇસે ગિરવા દો, નહીં તો જાત-પાંત સે ભી જાઓગે; પરંતુ વૈષ્ણવ વામદેવ ને ઇન લોગોં કી એક ન સુની. વે લડકી કી સાવધાની સે રક્ષા કરને લગે. સમય આયા ઔર ઉસ લડકી કે પુત્ર-રત્ન ઉત્પન્ન હુઆ. વામદેવજી ને ખૂબ ઉત્સવ કિયા. બડે ધુમ-ધડકે કે સાથ મહીનોં તક વૈષ્ણવોં કા હરિ-કીર્તન હોતા રહા. બાલક કા નામ "નામદેવ" રક્ખા ગયા. યહી બાલક નામદેવ હૈ, જિસને સમય પર મહારાષ્ટ્ર પ્રાંત કો જગાયા. ઇસકી ઉન તીન-ચાર સાધુ-આત્માઓં મેં ગિનતી હૈ, જિન્હોંને અપના જીવન સમાજ કો અર્પિત કર દિયા થા.

પન્દ્રહવેં શતક કે દૂસરે ભાગ મેં આપ આવિર્ભૂત હુએ થે. બડે હોને પર પ્રસિદ્ધ સંત શ્રીજ્ઞાનદેવજી ને આપકો દીક્ષા દી થી. નામદેવજી ને મન લગા કર વિદ્યાધ્યયન કિયા, સદા ગૃહસ્થ રહે; પર કામત્યાગી 'સમર્થ' સે ભી બઢ કર રહીએ. વિરોધી-દલ ને ઇન્હેં ભી બહુત સતાયા; પર યે અપને સત્યાગ્રહ પર સર્વદા અડે રહે ઔર વિજય પ્રાપ્ત કી. ઇન્હેં વિરોધિયોં ને દુઃખ ભી બહુત દિએ, યહ બાત નાભાજી કે છપ્પય કી, પ્રહ્લાદ કી ઉપમા સે માલૂમ હોતી હૈ. ઇસી ઉપમા સે ઇનકી વિજય કી ધ્વનિ ભી નીકલતી હૈ. નાભાજી કહતે હૈં:—

નામદેવ નિર્બહી પ્રતિજ્ઞા, જ્યોં ત્રેતા નરહરિદાસ કી ! †

ધન્ય ! જો કુછ ભી હો, અંધકાર પ્રકાશ કે સાથ બાજી નહીં લે સકતા.

મહારાજ નામદેવજી મરાઠી-ભાષા કે ગ્રંથ-લેખક ઔર કવિ તો થે હી; સાથ હી ઉસ સમય ભી, ભાવી રાષ્ટ્રભાષા હિંદી કે ભી બડે ઊંચે કવિ થે. હિંદી પર આપકા પૂરા અધિકાર થા. શબ્દોં ઔર મુહાવિરોં કા પ્રયોગ તો આપને ઐસા કિયા હૈ કિ હિંદી-ભાષાભાષી કવિ ભી દંગ હોતે હૈં. કુછ નમૂને દેખિએ:—

> બદી ક્યોં ના હોઇ માધૌ મો સોં ?
> ઠાકુર તેં જન, જન તેં ઠાકુર, ખેલ પર્યો હૈ તો સોં.
> આપન દેવ દેહરા આપન, આપ લગાવે પૂજા,
> જલ તેં તરંગ, તરંગ તેં હૈ જલ, કહન સુનન કો દૂજા.
> આપહિ ગાવૈ, આપહિ નાચૈ, આપ બજાવે તૂરા,
> કહત "નામદેવ" તૂ મેરો ઠાકુર, જન ઊરા તૂ પૂરા.

એક ઔર:—

હોલી

> મોર પિયા બિલમ્યો પરદેસ, હોરી મૈં કાસોં ખેલૌં;
> ઘરી પહર મોહિ કલ ન પરતુ હૈ, કહત ન કોઉ ઉપદેસ.
> ઝરે પાત બન ફૂલન લાગે, મધુકર કરત ગુંજાર;
> હા હા કરૌં કંથ ઘર નાહીં, કે મોરિ સુનૈ પુકાર.
> જા દિન તેં પિય ગવન કિયો હૈ, તિહુંરા ન પહિરોં અંગ;
> પાન ફુલેલ સબૈ સુખ ત્યાગે, તેલ ન લાવૌં અંગ.
> દામિનિ દમકિ ઘટા ઘહરાની, બિરહ ઉઠૈ ઘન ઘોર;
> ચિત ચાતક હૈ દાદુર બોલે, વહિ બન બોલત મોર.
> પ્રીતમ કો પતિયાં લિખ ભેજૌં, પ્રેમ-પ્રીતિ મસિ લાય;
> બેગિ મિલૌ જન 'નામદેવ' કૌં, જનમ અકારથ જાય.

કહિએ, ક્યા ભાવ હૈ, કૈસી ભાષા હૈ ઔર કિસ પ્રકાર કે માધુર્ય કા પ્રસાદ હૈ ! યહ એક મહારાષ્ટ્ર કી હિંદી કવિતા હૈ.

---

† મદદગાર

અંત મેં યહ કહના પર્યાપ્ત હોગા કિ મહારાષ્ટ્ર કો જગાનેવાલી ઈની-ગિની મેં સે નામદેવજી કા એક વિશેષ સ્થાન થા.

૫–कबीर

"કબીર કાનિ રાખી નહીં, વર્ણાશ્રમ પટ દરસની;
ભક્તિ-વિમુખ જો ધર્મ, તાહિ અધરમુ કરિ ગાયો.
જોગ, જગ્ય, વ્રત, દાન, ભજન બિનુ તુચ્છ દિખાયો;
હિંદુ તુરક પ્રમાન, 'રમૈની' 'શબ્દી' 'સાખી.'
પક્ષપાત નહીં બચન, સબહિં કે હિત કી ભાખી;
આરૂઢ દસા હૈ જગત પર, મુખ દેખી નાહિન ભની.
કબીર કાનિ રાખી નહીં, વર્ણાશ્રમ પટ દરસની."

ઉપર કે છપ્પય મેં કબીરજી કી સબ હાર્દિક બાતેં આ ગઈ. ઉપર કી યે હૈં [illegible] જાતિ કે જુલાહે થે. રામાનંદજી કે શિષ્ય થે. નિવાસ ઇન્હોંને ભી વહી વિરોધિયોં [illegible] "કાશી" ચુના થા. કબીરજી સ્વભાવ કે બડે ખરે થે. સીધી-સીધી સુનાતે થે. બડે [illegible] થે. ગૃહસ્થી મેં રહતે હુએ વિદેહ થે. વૈષ્ણવ થે. અવતારવાદી થે; પર મૂર્તિપૂજક ન થે. [illegible] ધ્યાન કે ભજન કે બિના ઔર સબ ઢોંગ સમઝતે થે. ઈન્હોંને 'રમૈની' 'શબ્દી' ઔર '[illegible]' બડી અનૂઠી કહી હૈં. ઇસી લિએ લોગોં ને કહા હૈ:—

"જો કુછ રહા સો જોલહા કહિગા, અબ જો કહૈ સો જંઠી."

ઇનકે વચનોં કે પ્રસિદ્ધ ગુરુ નાનકદેવજી ભી બડે કાયલ થે. કબીરજી કે બહુત [illegible] 'ગ્રંથ' સાહિબ મેં ઉદ્ધૃત હૈં. યોં તો નામદેવ આદિ ઔર કિતને હી ભક્તોં કે [illegible] 'ગ્રંથ' સાહિબ મેં સ્થાન મિલા હૈ; પર કબીરજી કા ઉત્કર્ષ કુછ ઔર હી હૈ. સ્વા[illegible] દેવજી ને કબીરજી કો અપના ગુરુ કઈ જગહ લિખા હૈ. કબીરજી કો ઇસ ઉત્કર્ષ [illegible] ઠિકાના હૈ ? હીરે કો જૌહરી પરખતા હૈ. રત્ન સોને હી મેં જડા જાતા હૈ.

કબીરજી કા જીવન-કાલ પન્દ્રહવેં શતક કે ઉત્તરાર્દ્ધ સે સોલહવેં શતક કે [illegible] તક હૈ. ધર્મ કે વિરોધિયોં સે કબીરજી જિસ વીરતા સે લડે, ઉસ ઢંગ સે કોઈ ન [illegible] બડે હી ફક્કડ ઔર પહુંચે હુએ સિદ્ધ થે. બડે ભારી આત્મજ્ઞાની થે. ઔર-ઔર ગ્રંથો[illegible] રિક્ત "બીજક" નામ કા એક બડા ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ આપને લિખા હૈ. ઇસકી અબ [illegible] સી અચ્છી અચ્છી ટીકાએં ભી બન ચૂકી હૈં. પ્રખ્યાત સાહિત્ય-સેવી રીવાંનરેશ [illegible] દેવ કે પિતાશ્રી વિશ્વનાથસિંહ દેવજી ને ભી ઇસ પર બડી અચ્છી ટીકા કી હૈ.

બીજક અધ્યાત્મ-ગ્રંથ હૈ, પર પ્રક્રિયા કહીં-કહીં બિલકુલ ભિન્ન હૈ:—

"કબીર કાનિ રાખી નહીં, વર્ણાશ્રમ પટ દરસની."

ઇસમેં અદ્વૈત વેદાન્ત કા ખંડન ભી હૈ. બીજક કા વિષય હૈ, ભક્તિ-નિ[illegible] ઔર સબ બાતેં કબીરજી કી પ્રસિદ્ધ હી હૈં. કબીરજી સ્વયં ભારત કે [illegible] પ્રકાર છિપે નહીં હૈં, જૈસે ચક્ષુષ્માનોં સે સૂર્યદેવ. ઇસી કારણ ઇનકી ઔર ઔર [illegible] મેં ન લગ કર, કેવલ ઇનકે કુછ ઉપદેશ-વચન યહાં દે દેના આવશ્યક સમઝતે હૈં.

કબીર કી સાખી

સત્સંગ

'કબીર' સંગત સાધ કી, નિષ્ફલ કભી ન હોય; હોવે ચંદન વાસના, નીમ [illegible]
'કબીર' ખારે કોટ કી, પાની પિયે ન કોય; જાય મિલે જબ ગંગ મેં, [illegible]
[illegible] સે ક્યા બોલિયે, સઠ સે કહા બસાય; પાહન મેં ક્યા મારિયે, [illegible]
[illegible] મોલ કા, [illegible] મન સાબુન ધોય; કોટિ જતન જસ કીજિયે, [illegible]

પતિવ્રતા

પતિવ્રતા કે [illegible] ધના, જાકે પતિ હૈ એક; મન મૈલી બિભિચારિણી, [illegible]
[illegible] મૈલી [illegible], કાલી, કુચિલ, કુરૂપ; પતિવ્રતા કે [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

કબીરજી કે ભજન

ચેતાવની

કાની દેખતા જારિયા જરત હો,
ચન્દન કાઠ કે બનલ ખટોલના, તાપર દુલહિન સૂતલ હો.
ઉઠોરી સખી મોરી માંગ સંવારો, દુલહા મોસે રૂસલ હો,
આયે જમરાજ પલંગ ચઢી બૈઠે, નૈનન આંસૂ ટૂટલ હો.
ચારિ જને મિલિ ખાટ ઉઠાઇન, ચહું દિસિ "ધૂં-ધૂ" ઉઠલ હો,
કહત 'કબીર' સુનો ભાઇ સાધો, જગ સે નાતા છૂટલ હો.

પ્રેમ

હમન હૈં ઇશ્ક મસ્તાના, હમન કો હોશિયારી કયા!
રહેં આઝાદ ઇસ જગ મેં, હમન દુનિયા સે યારી કયા!
જો બિછુડે હૈં પિયારે સે, ભટકતે દર-બદર ફિરતે;
હમારા યાર હૈ હમ મેં, હમન કો ઇન્તજારી કયા!
ખલક સબ નામ અપને કો, બહુત કર સિર પટકતા હૈ;
હમન ગુરુ નામ સાચા હૈ, હમન દુનિયા સે યારી કયા!
ન પલ બિછુડે પિયા હમસે, ન હમ બિછુડે પિયારે સે;
ઉન્હીં સે પ્રીતિ લાગી હૈ, હમન કો બેકરારી કયા!
'કબીરા' ઇશ્ક કા માતા દુઇ કો દૂર કર દિલ સે;
જો ચલના રાહ નાજુક હૈ, હમન સિર બોઝ ભારી કયા!

બસ, અબ અધિક નહીં બતા સકતે; યદ્યપિ દિલ નહીં માનતા, વહ કહતા હૈ:—ચલો—ચલો! ઇસી પથ પર ચલો ચલો! પરન્તુ ડર હૈ કિ બાત બહુત બઢ જાયગી, ઇસ લિએ અબ ઇસે યહીં છોડતે હૈં.

૬—कूबाजी

કૂબાજી કો હુએ તીન સૌ વર્ષ કે લગભગ હુએ હૈં. યે જાતિ કે કુમ્હાર થે. વૈષ્ણવ-ધર્મ મેં આકર યહાં તક ઉન્નતિ કી થી કિ આચાર્યવત્ હો ગએ. વૈષ્ણવ ઇનકે નામકા એક દ્વારા હી પૃથક્ માનતે હૈં. કૂબાજી કા અપને સમય મેં અદ્વિતીય પ્રભાવ થા. યે ઉતને પ્રસિદ્ધ અબ નહીં હૈ જિતને ઔર-ઔર ઇસ પ્રકાર કે ભક્ત. ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ ઔરોં કે સમાન ઇન્હોંને કવિતા આદિ કુછ ન કી થી, અતઃ નામ બિનાઆધાર કે કહાં ઠહરે; પર જાનનેવાલે જાનતે હૈં. ભક્તમાલ મેં લિખા હૈ:—

કહત કુમ્હાર જગ-કુલ નિસતાર કિયો, "કૂબા" રહૈ નામ સાધુ-સેવા અભિરામ હૈ;
આયે બહુ સન્ત પ્રીતિ કરી લૈ અનન્ત, જાકો અન્ત કૌન પાવૈ ઐપૈ સીધો નહીં ધામ હૈ.
બડી એ ગરજ ચલે કરજ નિકાસિબે કૌ, બનિયા ન દેત કુવાૈં ખોદૌ કીજૈ કામ હૈ;
કહી બોલ કિયો તૌલ લિયો નીકે રોલ કરી, દિનમેં જિવાંએ જીન્હૈં પ્યારો એક સ્યામ હૈ.

ઉપસંહાર

ઇન ઔર ઇન્હીં ઔર જૈસે ઔર સેકડોં અદ્ભુત સન્તોં ઔર ભક્તોં ને જો કુછ ભારત કા ઉપકાર કિયા હૈ, વહ અનવદ્ય ઔર વાક્ કે અગોચર હૈ. યદિ ઔર કિસી દેશ મેં યે હુએ હોતે તો ન માલૂમ ઇનકા કિતના આદર હોતા; ઔર બાદ મેં હોતા ઇનકે નામકા. ઉસ દેશ કે મનુષ્ય જન્મ-જન્માન્તર ઇનકે ઋણી રહતે. ઋણી તો હમ ભી હૈં; પર ઉસ ઋણ કો માનતે તો નહીં. હમ તો ઇતને કૃતઘ્ન હૈં, કિ આજ તક ઇનમેં સે કિસી કા ભી જીવન-ચરિત હી સુસંપાદિત કરકે ભલી-ભાંતિ પ્રકાશિત ન કર સકે! ઇધર કિસીકા કભી ધ્યાન હી નહીં જાતા, કૃતઘ્નતા કા ભી કોઇ ઠિકાના હૈ?

અછૂત ઔર હિંદુસમાજ

(લે૦:-શ્રીમતી સુશીલાદેવી નિગમ, બી. એ. "ચાંદ"ના અછૂતાંકમાંથી)

આજ જબકિ ભૂમંડલ કા પ્રત્યેક રાષ્ટ્રઉન્નતિ કે શિખર પર આસીન હો ચૂકા હૈ, જબકિ ઉન્નત દેશોં કે સભ્ય વાયુયાનપર બૈઠ કર આકાશ કી સૈર કર રહે હૈં, આજ જબકિ શ્રાસ મહિલાએં વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કારોં કે દ્વારા દેખનેવાલોં કી આંખોં મેં ચકાચૌંધ પૈદા કર રહી હૈં, આજ જબકિ શિક્ષિત દેશ મેં યુવક સ્વતંત્રતા કી હુંકાર સે ભૂમંડલ કો કર રહે હૈં, આજ જબકિ સભ્ય દેશોં કે બચ્ચે અપને માતા-પિતા કી ચિન્તા કે કારણ ન ઉનકે સહાયક બન રહે હૈં. ઉસ ઉન્નત ઔર વિકાસ કે યુગ મેં હમ અપને દેશવાસિયોં કો બતલાને ચલી હૈં કિ ભાઇ! અછૂતોં કા તિરસ્કાર ન કરો, ઉનસે ઘૃણા ન કરો, વે ભી આપકે ભાઇ હૈં, વે ભી ઉસી મિટ્ટી ઔર પાની સે બને હૈં, જિસસે આપ! કૈસા ઘોર પતન હૈ!! મારી સદિયોં કી દાસતા કા કૈસા કરુણ ચિત્ર હૈ; એવં રૂઢિયોં સે ચલી આઇ કુશિક્ષા કા કૈસા નગ્ન સ્વરૂપ હૈ!!! ઔર નગ્નતા કે ઉસ ભીષણ સ્વરૂપ મેં, જબકિ હમ અપને ભયંકર હ્રાસ કા અનુમાન કરતે હૈં, તો હૃદય સે સ્વયં હી એક ધ્વનિ નિકલ ઉઠતી હૈ-ક્યા હિંદુજાતિ કા અસ્તિત્વ સચમુચ હી નષ્ટ હો જાવેગા? ક્યોંકિ લગભગ ૨૧ કરોડ હિંદુઓં મેં આધી સંખ્યા સ્ત્રિયોં કી હૈ; જિનકી ઉન્નતિ, જિનકી શિક્ષા ઔર જિનકે વિકાસ કા કોઇ સાધન નહીં; વે આજ પરદે કે ભીતર અંધેરે ઘરોં કે તહખાનોં મેં સડ રહી હૈં, શેષ બચે હુએ લગભગ ૧૧ કરોડ પુરુષ જિનમેં એક તિહાઇ હિસ્સા અછૂત પુરુષોં કા હૈ; ઇતના હી નહીં, શેષ પુરુષોં મેં બાલકોં કા ભી સ્થાન હૈ, ઇસ પ્રકાર યદિ હમ ઉન શક્તિયોં કી જડ મેં જાકર ઉન કારણોં કા અનુસંધાન કરેં, જિનકે દ્વારા આજ પ્રતિ ક્ષણ હિંદુ-સમાજ કે રોમાંચકારી નાટક કા હૃદય-વિદારક અભિનય કિયા જાતા હૈ. યદિ આજ હમ ઉન કારણોંપર વિચાર કરેં, જિનકે દ્વારા હમારે જાતીય જીવન કા અવશેષ ગૌરવ નષ્ટ હો રહા હૈ, યદિ આજ હમ ઉન નર-પશુઓં કે હૃદય મેં નિત્યપ્રતિ ઉઠનેવાલી ઉન ભાવનાઓં પર વિચાર કરેં, જિનકે દ્વારા આજ હિંદુ સમાજ કી લગભગ તીન કરોડ અભાગી બહિનેં વૈધવ્ય કી અત્યંત તીવ્ર જ્વાલા મેં અપને જીવન-પ્રસૂન કો ઝુલસા કર હિંદુસમાજ કે અસ્તિત્વ કી જડ ખોદ રહી હૈં, જિનકે દ્વારા પરમાત્મા કે બનાએ હુએ એક હી રક્ત-માંસ ઔર હ... થડે સે બને હુએ એક હી આશા, ઉમંગ ઔર ઇચ્છા કો રખતે હુએ ઔર એક હી ધર્મ કે પથ પર ચલતે હુએ સાત કરોડ અભાગે પ્રાણી ઇસલિએ પદ-દલિત હોતે હૈં કિ કુછ લંપટ, પાખંડી, વ્યભિચારી પુરુષોં ને અપને હાથ મેં વિશાલ હિંદુધર્મ કા ઠેકા લે લિયા હૈ; યદિ હમ હિંદુસમાજ કી પ્રજ્વલિત ચિતા મેં વિદગ્ધ હોનેવાલી કરોડોં અસહાય આત્માઓં કી કરુણ કહાની કા અધ્યયન કરેં, યદિ હમ નિત્યપ્રતિ સૈંકડોં હિંદુઓં કે, જો કિ ઇસલિયે ઇસાઇ હો રહે હૈં કિ ઉસ ધર્મ મેં જિસકી નીંવ દૃઢ કરને કે લિએ ઔર જિસે વિશ્વ-ધર્મ બના કર અનંત કાલ તક અમર રખને કે લિએ ઉનકે બાપ-દાદોં ને અપને રક્ત કી નદિયાં બહાઇ થીં, સ્થાન નહીં હૈ; યદિ હમ ઉન છોટે-છોટે દૂધમુંહે બાલક-બાલિકાઓં કે ધર્મ-પરિવર્તન કી કહાની પઢેં જો કિ પેટ કી અસહ્ય યાતના સે નાચ-નાચ કર હિંદુ-સમાજ—અભાગે, પતિત ઔર કલુષિત હિંદુ-સમાજ—કે સામને ટુકડે-ટુકડે કે લિએ ઘુટને ટેક કર અંત મેં વિધર્મ કી શરણ લે રહે હૈં, યદિ હમ અછૂત કહે જાનેવાલે હિંદુધર્મ કે ઉન સચ્ચે ભક્તોં કા કરુણ દૃશ્ય દેખેં, જિનકા સર્વસ્વ એવં વૈભવ ઉંચી જાતિ કે હિંદુઓં કા અપમાન ઔર અપની દરિદ્રતા હી હૈ, જિનકી સારી આશાએં દરિદ્રતા કે ભીષણ અટ્ટહાસ મેં વિલીન હો જાતી હૈં; ઔર જિનકા અખિલ સુખ અપમાન ઔર તિરસ્કાર કી પ્રજ્વલિત અગ્નિ મેં ભસ્મ હો જાતા હૈ; જિન્હેં હિંદુસમાજ કે અત્યાચાર સે ઇસાઇ-ધર્મ કી શરણ લેની પડી થી; ઔર જો આજ નિશંક ભાવ ઔર ... સહાનુભૂતિ સે દ્રવિત હોકર અછૂતોં કો ઇસાઇ બનાને કા પ્રચાર કર રહે હૈં; યદિ હમ ઉન અભાગિની અછૂત ભગિનીયોં કે જીવન-પરિવર્તન કી કહાની પઢેં, જિન્હેં હિંદુ હો કર કેવલ ઉંચી જાતિ કે હિંદુઓં કી પાપ-વાસના ઔર વ્યભિચાર કી મહાવહ્નિ મેં અપને સુંદર જીવન કી આહુતિ કરની પડતી. આજ ઇસાઇ હોકર અપની શિક્ષા ઔર શિલ્પ-કલા કી પ્રતિમા સે દે-

ગાઓં કો આત્મસમર્પિત કર રહી હૈ, યદિ આજ હમ એક ઓર હિંદુ-સમાજ કે અછૂત [illegible] કી દશા પર વિચાર કરે, ઔર સાથ હી ઉનકે અછૂતોં કી ઉદ્ધારાર્થ [illegible], સુધાર આન્દોલન એવં આશ્ચર્યજનક પરિવર્તન પર વિચાર કરે, [illegible] હોતા હૈ; યદિ આજ હમ એક ઓર ઉન અછૂત [illegible] કી કઠિનતા [illegible] પ્રશ્નોં પર ધ્યાન દે, ઔર દૂસરી ઓર હિન્દી જાતિયોં કી નવીન સંસ્કૃતિ, ઉનકે નવીન જીવન, [illegible] પ્રસ્ફુટિત શુભ વિચાર, ઉનકા સ્વાવલમ્બન ઔર ઉનકે નવીન [illegible] કા [illegible] ધ્યાન કર લે પ્રાપ્ત કરતે હૈં; યદિ હમ એક ઓર હિંદુ-જાતિ કા અછૂતોં કે પ્રતિ [illegible] કા ઘૃણિત દૃશ્ય દેખેં ઔર સાથ હી દૂસરી ઓર હિંદુ-સમાજ કે અત્યાચારોં સે જર્જરિત હોકર ઉનકે ધર્મ-પરિવર્તન કી ભયાનક લીલા તથા હિંદુ-ધર્મ કો અન્ય ધર્મોં સે હજાર બાર અચ્છા સમઝતે હુએ ભી ઔર લાખ બાર અધિક પ્યાર કરતે હુએ ભી દૂસરે-ધર્મ કા આલિંગન કરને કી ભયાનક ઉત્સુકતા, તો હમેં હિંદુ-જાતિ—અર્થાત્ સમસ્ત હિંદુ જાતિ કે મૃત્યુ-નાટક કા પરિચય અચ્છી ભાંતિ હો જાવેગા; ઔર હમ ઇસ બાત કો અચ્છી તરહ સમઝ લેંગે કિ ધર્મ કે નામ પર અધર્મ કા પક્ષ ઔર સત્ય, એવં ન્યાય કે નામ પર અસત્ય તથા અન્યાય કા સમર્થન કિસ ભાંતિ કિયા જા સકતા હૈ. ઉસ સમય હમેં ઇસ બાત કા ભલી ભાંતિ પતા લગ જાયગા કિ હિંદુ-જાતિ કે નાશ કરનેવાલે ઇસાઇ ઔર મુસલમાન નહીં; વરન્ સ્વયં હિંદુ હી હૈ. જિસ પ્રકાર મૃત્યુ કી ઘડિયોં મેં ઉન્માદ ભલે-બુરે કા જ્ઞાન નહીં રહને દેતા; ઉસી પ્રકાર હિંદુ-જાતિ અપને જીવન કી મૃત્યુ-ઘડિયોં મેં મિથ્યાવાદ, પાખંડ ઔર જાતિ-પાંતિ કે પ્રપંચોં મેં વિવેક-હીન હો રહી હૈ. યહ વિવેકહીનતા આજ હમેં એક અંધકારપૂર્ણ ઉદ્દેશ્ય-પથ કી ઓર લે જા રહી હૈ; ઔર હમ ઉસ પર ચલને સે અભિમાન કે મારે ફૂલે નહીં સમાતે!

હમારે સમાજ કી યહ ભયાનક અવસ્થા સંસાર કે ઇતિહાસ કે લિયે કોઈ નવીન સામગ્રી નહીં હૈ. ભૂમંડળ કે ઇતિહાસ મેં જાતિયોં કે ઉત્થાન ઔર પતન કી કહાનિયોં મેં ભિન્ન-ભિન્ન પ્રમાણોં કી કુરીતિયોં કી ઐસી ઘટનાએં સહસ્રોં બાર ઘટતી આઇ હૈ. સંસાર કી કોઇ ભી ઐસી જાતિ નહીં હૈ, જિસકે ઉત્થાન કી જ્યોતિર્મય કથાઓં કે બીચ પતન કી દુઃખિત કહાનિયોં કા સમાવેશ ન હો. યહ તો સ્વાભાવિક હૈ. જાતિયોં કા પતન ઉતના હી પ્રાકૃતિક હૈ, જિતના કિ સૂર્ય મેં તાપ ઔર પ્રકાશ કા હોના. દૂર કી બાત કૌન કહે, આપ સ્વયં હમારે હી દેશ કી હી અવસ્થા લીજીએ. બ્રાહ્મણ-કાળ મેં બ્રાહ્મણોં કે અત્યાચાર સે જર્જરિત હોકર, હિંદુ-સમાજ કાંપ ઉઠા. ઇસ પ્રકંપન મેં, યા યોં કહિએ કિ બ્રાહ્મણ કે અસીમ અત્યાચારોં કે ભીતર વિરોધ કી પ્રતિક્રિયા મૌજૂદ થી ઔર સમય પાતે હી ઉસને ક્રાન્તિ કા ભયાનક રૂપ ધારણ કર લિયા. ઇસ વિપ્લવ કે સુંદર વાયુમંડળ મેં એક નવીન કાલ કા પ્રાદુર્ભાવ હુઆ; ઔર ઇસ નવીન કાલ મેં ભગવાન બુદ્ધ ને સંસાર કો સત્ય, દયા ઔર નિસ્સ્વાર્થ-સેવા કા ઉપદેશ દિયા. બ્રાહ્મણ-ધર્મ સે જર્જરિત સારે ભારત ને ઇસ સંદેશ કો સુના. યહ સંદેશ બડા હી સુંદર, બડા હી આકર્ષક ઔર બડા હી શાન્તિપ્રદ થા. ઇસકી પવિત્રતા કે અનુપમ તેજ કે સંમુખ સ્વાર્થ, ઘૃણા, દ્વેષ ઔર આડમ્બર કી ભિત્તિ ગિર પડી ઔર ઉસકે સ્થાન મેં બૌદ્ધધર્મ કા વિશાળ ભવન ખડા કિયા ગયા.

પર, પરિવર્તન કી સમાપ્તિ યહી તક નહીં હુઇ. ભગવાન બુદ્ધ ને જિસ ધર્મ કો પ્રતિષ્ઠિત કિયા થા, વહ પનપા, બઢા ઔર ફૈલા. ઉસ વિકાસ મેં વિપ્લવ કી સારી સત્તા મૌજૂદ થી; ઔર ઉસ સત્તા મેં ભી બૌદ્ધધર્મ કે વિનાશ કી સારી શક્તિયાં નિરંતર કામ કર રહી થી. ઇસકા પરિણામ યહ હુઆ કિ કુછ શતાબ્દિયોં કે બાદ બૌદ્ધ-આદર્શવાદ અપ્રતિમ હો ચલા; ઔર ઉસકે સ્થાન પર ફિર ભી સુધાર કી સારી યોજના કે સાથ બ્રાહ્મણધર્મ સમુપસ્થિત હોને લગા. કહને કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સંસાર મેં પતન કા ઇતિહાસ નિરર્થક નહીં હૈ. 'પતન' અભ્યુત્થાન કે લિયે અત્યાવશ્યક હૈ, યહ સુધાર કા ઉદ્‌ગમ સ્થાન હૈ. બ્રાહ્મણ-ધર્મ કે પતન પર બૌદ્ધધર્મ કે રૂપ મેં સુધાર કી એક નવ-યોજના હુઇ; ઔર બૌદ્ધધર્મ કે પતન મેં બ્રાહ્મણ ધર્મ કે સત્ય આદર્શ કા સંસ્કૃત રૂપ અવતરિત હુઆ. ઇસ પ્રકાર હમ દેખતી હૈં કિ સત્ય કે સુંદર સ્વરૂપ ઉત્થાન કે મધુર વિકાસ, ઔર વિકાસ કે સુલલિત કાલ કા નિદર્શન કરને કે લિયે 'પતન' ભી એક અભિનંદનીય વસ્તુ હૈ; પરંતુ ઇસ પતન કા એક દૂસરા સ્વરૂપ ભી હૈ. વહ

[illegible] प्रकार से भी अधिक क्रूरता और निष्ठुरता से भी अधिक निष्ठुर है. उस राष्ट्र के संपूर्ण [illegible] का अंत हो जाता है, जातीय विकास निर्गति हो जाता है और उत्थान की सारी प्रवृत्ति- [illegible] चेतना कुंठित हो जाती है. वहाँ जाति के अभ्युत्थान की सारी प्रगति प्रतिकूल परिस्थितियों [illegible] पड़ कर प्रतिकूल दिशा की अनुगामिनी होती है. इस दशा में वह जाति अपने प्राचीन आदर्शों, अपनी पुरानी संस्कृति और अपनी संपूर्ण सभ्यता को भूल कर संसार भर से [illegible] नाश के कुत्सित गर्त में अंतर्हित हो जाती है. इतिहास में ऐसे उदाहरणों की कमी नहीं [illegible] यूनान, मिस्र, बेबीलोन, फारस आज भी इसके ज्वलंत उदाहरण हैं. इसीलिये हम अपनी [illegible] कि स्थान यहाँ हिंदू-समाज के भयंकर पतन के सत्य स्वरूप की मीमांसा करनी होगी. यहाँ [illegible] बात का पता लगाना होगा कि हमारा यह पतन उपरोक्त 'पतन' के प्रथम स्थान पर [illegible] में आ सकता है अथवा नहीं; क्योंकि इस सत्य मीमांसा के अंतस्तल में हिंदुओं के [illegible] और धार्मिक अस्तित्व का अत्यंत महत्त्वपूर्ण प्रश्न छिपा है.

[illegible] यह प्रश्न हिंदू-जाति के अस्तित्व से भी अधिक महत्त्वपूर्ण है; क्योंकि यहाँ [illegible] हिंदू-जाति [illegible] नहीं, परन्तु हिंदू-आदर्श, हिंदू-सभ्यता और हिंदू-संस्कृति के [illegible] प्रश्न है. हमारी दृष्टि में हिंदू-आदर्श और हिंदू-सभ्यता का मूल्य [illegible] अधिक है; क्योंकि हिंदू-जाति एक गौण वस्तु है. उसकी कीर्ति, [illegible] सारा श्रेय हिंदू-सभ्यता पर ही निर्भर है. यदि वाल्मीकि ने [illegible] की थी, यदि पतंजलि ने योग-शास्त्र की रचना की था, यदि ऋषियों और [illegible] की थी, तो उसका श्रेय हिंदू-सभ्यता को है. यदि भगवान [illegible] भगवद्गीता है, तो इसका श्रेय हिंदू-धार्मिकता को [illegible] की मान-प्रतिष्ठा की मर्यादा का अनुसरण [illegible] के लिये [illegible] ने गेरुआ वस्त्र धारण किया था, यदि [illegible] ज्योतिर्मय रखने के लिये [illegible] हिंदू [illegible] निर्भीक भाव से [illegible] अपने आत्म- [illegible] हिंदूजाति की राजनीति की सारी [illegible] हिंदूसंगठन की नींव [illegible] हिंदू-आदर्श, उस सभ्यता और [illegible] हिंदू-आदर्श और हिंदू सभ्यता [illegible]

[illegible]

રહા હૈ ! હિંદુધર્મ ખરાબ ઔર કશ્યપ મેં ભી ભગવાન કા અવતરણ સમઝતા હૈ; પરંતુ આજ વહી હિંદુધર્મ કે માનનેવાલે મનુષ્ય મેં ચાંડાલ કા આભાસ પાતે હૈં. વિશાલ હિંદુધર્મ શિલા કે ભગ્ન ખંડકોં મેં ભી અખિલ બ્રહ્મ કી મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠિત પાતા હૈ ઉસી હિંદુધર્મ મેં આજ ભક્તિ કી ભાવનાઓં સે પ્રેરિત હોને પર ભી કરોડોં અભાગે ઉન શિલા-નિર્મિત મૂર્તિયોં કા દર્શન નહીં કર સકતે ! યહ ધર્મ કા ઉપહાસ નહીં, તો ઔર ક્યા હૈ ! હમેં મરતી હુઈ હિંદુજાતિ કો ઇસ ઉપહાસ સે બચાના હોગા; અન્યથા ઇસકે અંતસ્થલ મેં નીરવ રુદન કા એક મૂક ચીત્કાર હોગા; ઔર ઉસ ચીત્કાર કે નિસ્તબ્ધ પ્રાંત મેં હમ હિંદુજાતિ કો નીરવ, શાંત ઔર ચિરનિદ્રા મેં અભિભૂત પાવેંગે ! !

એક ચમત્કાર !

(' કુમાર ' ના ફાગણ માસના અંકમાંથી ઉદ્ધૃત)

" વીસમી સદીમાં દેવદેવીઓના ચમત્કારો વગેરેમાં માનનારાઓ બહુ ઓછા થતા જાય છે. બુદ્ધિથી વિચાર કરનારાઓએ ચમત્કાર જેવી જણાતી દરેક બાબતનું કંઇ કંઇ કારણ શોધી કાઢી એ ભ્રમ દૂર કર્યો છે.

અમે પણ એજ જાતની એક માન્યતા જૂઠી હોવી જોઇએ એમ ધારી, અમદાવાદથી પ્રાંતિજ-એડબ્રા લાઇનમાં ડભોડા સ્ટેશનથી ત્રણેક ગાઉ દૂર આવેલા પાલજ ગામમાં હોળી જોવા ગઈ કાલે બપોરે ગયેલા.

દરેક ગામમાં હોળી પ્રગટાવાય છે; અહીં માત્ર વિશેષતા એટલી સાંભળેલી કે એ હોળીનાં લાકડાં સળગી રહ્યા પછી ધખધખતા અંગારામાં થઈ ગામનાં બધાં માણસો દર વર્ષે ઉઘાડે પગે ચાલ્યાં જાય છે, તોપણ તેમને કશી ઇજા થતી નથી !

કંઈકંઇ તર્કવિતર્કો કરતા અમે ત્યાં પહોંચ્યા. સાંજે સાતેક વાગ્યે ગામના માણસો ' કાળકા માતાકી જય ! અંબે માતકી જય ! ' એમ બોલતા એકઠા થયા. અમે પણ સાથેજ હતા. બધે સ્થળે જેમ હોળીઓ પ્રગટાવાય છે તેમ અહીં પણ હોળી પ્રગટાવવામાં આવી. સૌ પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા. રાત્રે લગભગ દસ વાગ્યે હોળીની જ્વાળાઓ નીકળતી બંધ થઇ; એટલે વળી પાછાં માણસો ' કાળકા માતાકી જય, અંબે માતકી જય ' બોલતાં ભેગાં થઇ ગયાં. બે-ચાર માણસોએ ધગધગતા કોલસાના ઢગલાને આઠદસ ફુટમાં પહોળો કરી નાખ્યો; અને તે પછી લોકો એક પછી એક તે ઉપરથી પસાર થવા લાગ્યા. અમે તો જોઇજ રહ્યા !

આ ભેદ જાણવામાટે અમે અહીં આવ્યા હતા; એટલે અમે પણ એ ઢગલામાં ચાલવાનો નિશ્ચય કર્યો. બળવાની બીક બહુ લાગતી હતી; પણ હિંમત ભીડી અમે અંદર પડ્યા. બે, ત્રણ અને ચોથે કદમે બહાર નીકળી ગયા. અમારા પગમાં લેશમાત્ર ઇજા થઇ ન હતી ! પછી ફરી એક વાર અમે બંનેએ ચાલી જોયું; પણ જરાયે ઇજા ન આવી. ત્યાંના કેટલાક માણસો જાણે પાણીમાંથી પસાર થવું હોય તેમ પગમાંથી જોડા કાઢી, કપડાં ઉંચાં લઇ ખૂબ આસ્તે, પથ્થરના ઢગલા ઉપરથી ચાલતા હોય તેમ ચાલ્યા જતા અને બિલકુલ ઇજાવગર બહાર નીકળતા ! કેડમાં છોકરાં બેસાડીને પણ ઘણાં માણસો અંગારામાં ચાલતાં. નાનાંનાનાં છોકરાછોકરીઓ પણ અંદરથી દોડાદોડ કરતાં.

આટલી બધી હકીકત અમે અનુભવી અને નજરોનજર જોઇ. ખૂબ ધીરેથી ચાલનારના પગના તળિયામાંથી પરસેવો છૂટે છે. ચાલતાં ચાલતાં જો કોઇના પગ નીચે અંદર હોમેલા નાળિયેરની કાચલીનો ભાગ કે એવું કંઈ આવે તો પગે ચોંટી જરા ચમકાવે, પરંતુ એનાથી પગમાં ફોલ્લો નથીજ ઉઠતો.

બાળકથી માંડી વૃદ્ધસુધી ત્યાંના સૌ કોઈ આની પાછળ માતાનું સત્ માને છે. કેળવાયેલ માણસો ત્યાં બહુ થોડા છે. અમારા જેવા માતાના પરચામાં અશ્રદ્ધા રાખનારા પણ એમાંથી વગરઇજાએ કેમ નીકળી શક્યા ? એનું કારણ અમને કાંઈ સમજાતું નથી. હોળી પ્રકટાવવાના સ્થળ સામેજ કાળકા માતાની ઓરડી છે. આ વાતની પરીક્ષા કરવા કોઇ વાર ઘર આગળ હોળી સળગાવી અંદર ચાલી જોવાનો અમારો વિચાર છે."

વિસર્જન

થી:-'મુઝ પર દયા કરો, મૈં બહુત દુઃખી હૂં, મૈં તુમ્હારી ગઉ હૂં; મેરા ધર્મ મત નષ્ટ કરો!'

ઉસકે ક્રંદન કરણ શબ્દોં કો સુનકર એક બાર પ્રાણશૂન્ય પાષાણ ભી દ્રવીભૂત હો જાતા; પર ઉન રાક્ષસોં કે કઠોર મુખ-મંડલ પર કરુણા કી એક સૂક્ષ્મ રેખા ભી આવિર્ભૂત નહીં હુઇ. મૈંને શીઘ્ર હી સ્થિતિ કે વાસ્તવિક રહસ્ય કો જાન લિયા; ઔર પેડ કી ઓટ સે બહાર નિકલ કર મૈંને ગુરુગંભીર સ્વર મેં કહાઃ-'ઘબડાના મત! મૈં આ ગયા હૂં. યહ પાપી તુમ્હારા કુછ નહીં બિગાડ સકતે.'

યુવતી ને મેરી ઓર દેખા-ઉસી પ્રકાર દેખા જિસ પ્રકાર કસાઇ કે પાશ મેં ફંસી હુઈ ગાય અપને પરિત્રાણકર્તા કી ઓર દેખતી હૈ. ઉસકે વિવર્ણ મુખ-મંડલ પર એક પ્રકાર કી અભિનવ જ્યોતિ પ્રકટ હુઇ ઔર વહ સહસા ઉઠ કર મેરે પીછે આકર ખડી હો ગઇ. ઉસને માનોં મેરે હૃદય કી બાત પહચાન લી. ઉસે માનોં વિશ્વાસ હો ગયા કિ રાજ-રાજેશ્વરી ભગવતી કલ્યાણ-સુંદરી ને મુઝે ઉસકે પરિત્રાણ કે લિએ હી વહાં ભેજા હૈ. ઉસકે સુંદર મુખ-મંડલ પર ઉસ સમય આનંદ, આશ્વાસન ઔર વિશ્વાસ કી જો વિમલ ત્રિવેણી પ્રકટ હુઇ, ઉસસે યહ સ્પષ્ટ વિદિત હોતા થા કિ વહ મન હી મન ભગવતી કે શ્રીચરણોં મેં અપની કૃતજ્ઞતા કી અંજલિ અર્પણ કર રહી થી.

મુઝે કહને મેં જિતની દેર લગી હૈ, ઉતની વહાં પહુંચને મેં ઔર ઉપરોક્ત શબ્દોં કે ઉચ્ચારણ કરને મેં નહીં લગી થી. મેરે ઉન ગુરુગંભીર શબ્દોં કો સુનકર એક બાર તો વે દોનોં રાક્ષસ સ્તંભિત હો ગએ; પર પાપ શીઘ્ર હી પરાજય સ્વીકાર નહીં કરતા હૈ. ઉનમેં સે એક ને જિસકે હાથ મેં તીક્ષ્ણ છુરી થી, કડક કર કહાઃ-'તુમ કૌન હો? ઔર ક્યોં અપની જાન દેને કે લિએ યહાં આએ હો?'

મૈંને અબ કી બાર ઉપેક્ષાકૃત શાંત સ્વર મેં કહાઃ-'મૈં અપના નામ-ધામ બતાને કે લિએ યહાં નહીં આયા હૂં. ભલા ઇસી મેં હૈ કિ તુમ લોગ યહાં સે ચલે જાઓ.'

ઇસ પર વે દોનોં અટ્ટહાસ કર ઉઠે; ઔર ઉનકા અટ્ટહાસ-ધ્વનિ સે વહ સ્થાન ગૂંજ ઉઠા. ઉનમેં સે દૂસરે ને, જિસકે હાથ મેં લાઠી થી, કહાઃ-'ક્યોં ચલે જાય'? યહ ક્યા તુમ્હારી બહિન હૈ, જો તુમ ઉસે બચાને કે લિએ ઇતને ઉતાવલે હો રહે હો? જાઓ! અપના રાસ્તા લો, નહીં તો મિનિટભર મેં તુમ્હારી લાશ યહાં તડપતી હુઇ પડી હોગી!'

મૈંને હંસ કર કહાઃ-'જો કુછ ભાગ્ય મેં હોગા, સો તો હોગા હી; પર યહ જાન લેના કિ તુમ ઇસ યુવતી કે શરીર પર અબ હાથ નહીં લગા સકતે.'

ઇતના સુનતે હી ઉસને મેરે ઉપર લાઠી છોડ દી. મૈં પહલે હી સે ઇસકે લિએ સમુદ્યત થા. ઉસકે હાવભાવ સે, ઉસકી ચાલ-ઢાલ સે મૈંને પહલે હી યહ નિષ્કર્ષ નિકાલ લિયા થા કિ વહ મુઝે યોં હી ન છોડ દેગા; પર મૈં ભી નયા ખિલાડી નહીં થા. મેરે તાઉજી ને મુઝે લાઠી ચલાને કી કલા મેં શૈશવાવસ્થા હી સે પ્રવીણ બના દિયા થા. ઇસીલિએ મૈં નિર્દ્વંદ, નિશ્ચિંત, નિર્વિકાર ભાવ સે બડે-બડે દુસ્તર સ્થાનોં મેં ઘૂમા કરતા થા; ઔર મેરા વિશ્વાસ થા કિ એક-દો આદમી મુઝે નિહત્થે હોને પર ભી માર નહીં સકતે. ઉસકી લાઠી કી ઓર હી મેરી દૃષ્ટિ થી; જ્યોં હી ઉસને લાઠી છોડી, ત્યોં હી મૈં થોડા સા પીછે હટ ગયા. ઉસકી લાઠી ખાલી ગઇ; ઔર વહ ભી પૃથ્વી કી ઓર લાઠી કે ઝોંક સે આ પડા. યહી મેરા અવસર થા. મૈંને શીઘ્ર હી આગે બઢકર ઉસકી લાઠી છીન લી. અબ અહિંસાત્મક અસહયોગ કા સમય નહીં થા; લાઠી છિન જાને પર ભી વે દો થે, ઔર ઉનમેં ભી દોનો કે પાસ તીક્ષ્ણ છુરિયાં થીં. ઇસીલિએ મૈંને અબ સંકોચ ઔર સોચ-વિચાર કો તિલાંજલિ દેકર ઉસકે ઉપર લાઠી છોડ દી. લાઠી ઠીક સિર પર બૈઠી. રક્ત કી ધારા ઉબલ પડી, ઔર વે દેખતે હી પૃથ્વી પર મુંહ કે બલ ગિર પડે. ઉનકા ગિરના થા કિ દૂસરે કા પાયલ હોના થા. પાંચ મિનિટ બીતતે-બીતતે હત્યાકાંડ કા અનુષ્ઠાન ઔર સમાપ્તિ દોનોં હો ગએ.

અબ મૈં યુવતી કી ઓર મુડા. મૈંને દેખા કિ વહ પાસ હી હાથ મેં એક પત્થર લિએ હુએ ખડી થી. મૈંને કહાઃ-'ચલો! યહાં સે જલ્દી હી ચલી ચલો. કૌન જાને પીછે ઔર કોઇ વિપત્તિ કા સામના કરના પડે!'

યુવતી ને કહાઃ-'કહાં ચલૂં ?'

મૈંને કહાઃ-'મેરે ઘર !'

યુવતી ને ચકિત ભાવ સે મેરી ઓર દેખા. મૈં ઉસકા અભિપ્રાય સમઝ ગયા. મૈંને કહાઃ— 'તુમ ઇસકી ચિંતા મત કરો. મેરે ઘર પર મેરી બુઢ્ઢી વિધવા બહિન હૈ. વહ તુમ્હેં અપની લડકી સમાન રક્ખેગી. તુમ્હેં કોઇ ચિંતા નહીં કરની ચાહીએ.

અબકી બાર યુવતી ને કહાઃ—પર કયા આપ મુઝે અપને ઘર મેં ઘુસને દેંગે ?

અબકી બાર મૈંને ચકિત ભાવ સે પૂછાઃ—કયોં ? ઇસકા કયા મતલબ ?

યુવતી કે લલિત મૃદુલ અધરોં પર ઘૃણા કી એક હંસી આવિર્ભૂત હુઇ. ઉસને સ્થિર શાંત સ્વર મેં કહાઃ-મતલબ ! મતલબ યહ હૈ કિ મૈં જાતિ કી ચમારિન હૂં, ઔર મેરી ગિનતી ઉન અછૂતોં મેં હૈ, જિનકે છૂ જાને સે આપકી જાત તક ચલી જા સકતી હૈ.

ઇસકી ઇસ સ્પષ્ટ ઉક્તિ કો સુન કર મૈં એક બાર તો સ્તંભિત હો ગયા; પર દૂસરે હી ક્ષણ મૈંને અપના કર્તવ્ય નિશ્ચિત કર લિયા. મૈંને કહાઃ-તુમ કોઇ કયોં ન હો, ચાહે ચમાર-કન્યા હો ચાહે ચાંડાલ-પુત્રી; પર તુમ મેરી બહિન હો. મેરે ઘર મેં તુમ્હેં અવશ્ય સ્થાન મિલેગા.

યુવતી કે લલિત લોચનોં મેં આંસૂ ભર આએ-ઉસને કૃતજ્ઞતાભરી દૃષ્ટિ સે મેરી ઓર દેખા. મૈંને ઉસકી અશ્રુધારા મેં ભગવતી જ્યોતિ કી તરલ વિલાસલક્ષ્મી કા દર્શન કિયા; ઔર ઉસ દિન મૈંને પહલી બાર ઇસ બાત કા અનુભવ કિયા કિ રમણી કી અશ્રુધારા સ્વર્ગ-ગંગા કી અમૃતધારા સે ભી અધિક પવિત્ર એવં પાવન હૈ.

મૈં આગે-આગે ચલ દિયા. યુવતી મેરે પીછે ચલ દી. મેરે હૃદય કી રંગભૂમિ મેં કિલોલ કર રહા થા દિવ્ય આનંદ! ઔર યુવતી કે મન-મંદિર મેં લીલા કર રહી થી કૃતજ્ઞતા કી ભાવલક્ષ્મી!! દોનોં આત્મવિસ્મૃત ઔર ભાવવિભોર થે!

પુણ્યસંકલ્પ પ્રકૃત-આનંદ કા પૂર્વરૂપ હૈ!

(૩)

ઘટનાઓં કી અનાવચ્છિન્ન શૃંખલા કે કારણ મુઝે રમણી કે સ્વરૂપ કા વર્ણન કરને કા અવકાશ અબ તક પ્રાપ્ત નહીં હુઆ. મેરા ઐસા વિચાર હૈ-વરન્ વિશ્વાસ હૈ કિ મનુષ્ય કી બાહ્ય આકૃતિ કા કુછ ન કુછ અંશ મેં આભ્યંતરિક પ્રકૃતિ સે સંબંધ રહતા હૈ. ઇસ નિયમ મેં અપવાદ ભી હોતે હૈં, પર યહાં પર ઉસ સિદ્ધાંત કે વિશ્લેષીકરણ કા અવસર નહીં હૈ. મૈં તો સંક્ષેપ મેં રમણી કે સ્વરૂપ ઔર ઉસકી દીનવેષ-ભૂષા કા વર્ણન કરકે હી સંતોષ ધારણ કર લૂંગા.

મહાકવિ બાણ ને અપની જગત્પ્રસિદ્ધ કાદમ્બરી મેં જિસ ચાંડાલ કન્યા કા વર્ણન કિયા હૈ, ઇસ યુવતી કી રૂપ-રાશિ ભી ઉસી ભાંતિ સમુજ્જ્વલ ઔર સુમધુર થી; ઐસા પ્રતીત હોતા થા, માનોં કિસી ક્રોધી ઋષિ કે ભયંકર અભિશાપ સે અભિશપ્ત હોકર કોઇ દેવ-કન્યા ચમાર-કુલ મેં અવતીર્ણ હુઇ હો. ઉસકી બડી-બડી આંખોં મેં કરુણા, આત્મ-સમ્માન ઔર સરલતા કી ત્રિવેણી પ્રવાહિત હો રહી થીં; ઉસકે વિશાલ ગૌર લલાટ પર એક અભિનવ તેજ દિવ્ય મણિ કે સમાન ઉદ્ભાસિત હો રહા થા. ઉસકે પતલે-પતલે અધરોં પર પારિજાત-પલ્લવ કે લલિત વિકાસ કી લીલામયી લક્ષ્મી કિલોલ કર રહી થી, ઔર ઉસકે સુંદર સુડૌલ શરીર મેં મૂર્તિમાન સૌંદર્ય અપને પ્રિય સખા બસંત કે સાથ આનંદપૂર્વક વિહાર કર રહા થા. ઉસે દેખતે હી શ્રદ્ધા સે મસ્તક અવનત હો જાતા થા; ઔર ઉસકે ઉસ તેજોમય સ્વરૂપ કા અવલોકન કરકે મન-મંદિર મેં ભક્તિ કી ભાવ-સરિતા પ્રવાહિત હોને લગતી થી!

ઉસકે ઉસ કાંત કલેવર કો આચ્છાદિત કરનેવાલે સમસ્ત વસ્ત્ર મૈલે ઔર ફટે હુએ થે. ઐસા પ્રતીત હોતા થા, માનોં વર્ષોં સે વહ દુર્ભાગ્ય-પીડિતા યુવતી ઉન્હીં ફટે હુએ મલિન વસ્ત્રોં સે અપની લજ્જા નિવારણ કર રહી થી; પરંતુ ઉન મલિન ઔર ફટે હુએ વસ્ત્રોં કે [illegible] ઉસકે શરીર કી મધુર જ્યોતિ ઉસી પ્રકાર વિકીર્ણ હો રહી થી, જિસ પ્રકાર પંક મેં [illegible] સમુજ્જ્વલ [illegible] કી અનન્ત આભા ચારોં ઓર પ્રસરિત હોતી હૈ. વહ એક [illegible] રાત્રિ કે ઉસ ઘનીભૂત અંધકાર મેં મૈંને ઉસ યુવતી કી જિસ કરુણ મૂર્તિ કા દર્શન કિયા [illegible] વહ એક અભિનવ તેજ ઔર માધુર્ય સે મંડિત થી. ઐસા પ્રતીત હોતા થા, માનો [illegible]

ઝમે કે બીચમેં ખડી હુઈ મલિન-વદના બાલા ભગવાન કી શાંતિ-શીતલ કરુણા કો પુકાર રહી થી, માનોં અત્યાચાર ઔર અનાચાર કે હાથોં મેં ફંસી હુઈ ધર્મનીતિ અપને પરિત્રાણ કે લિયે ધર્મ-સ્વરૂપ જગન્નિયંતા સે પ્રાર્થના કર રહી થી, માનોં પાપ ઔર પ્રલોભન કે પાશ મેં આબદ્ધ આત્મા અપની મુક્તિ કે લિયે વિશ્વેશ્વર સે વિનય કર રહી થી, માનોં સાકાર તરકરૂપ કે બીચ સ્વર્ગ-સરુચી યહિન ઐવં ગંભીર ભાવ સે ઉપર કી ઓર દેખતી હુઈ સ્વર્ગ કે અધીશ્વર સે અપની રક્ષા કે લિયે અનુનય કર રહી થી, માનોં દો નૃશંસ હિંસક પશુઓં સે ઘિરી જાકર સરલ હરિણી કરુણામય કી કરુણા કો આતુર ભાવ સે પુકાર રહી થી. વિશ્વ કે રંગમંચ પર ઇસ પ્રકાર કે અભિનય એક-દો નહીં હૈ; પરંતુ જીવન મેં મૈંને પહલી હી બાર ઐસા દૃશ્ય દેખા થા. મૈંને મન હી મન ઉસ યુવતી કો પ્રણામ કિયા, ઔર મેરે મન મેં સ્વતઃ હી યહ ભાવના ઉત્પન્ન હો ગઈ કિ જિસ ભાગવતી-નિયમ કે અનુસાર સદા સે અંત મેં પાપ કી પરાજય ઔર પુણ્ય કા પરિત્રાણ હોતા આયા હૈ, ઉસી નિયમ કી સિદ્ધિ મેં સહાયતા દેને કા મુઝે આજ અપૂર્વ સંયોગ પ્રાપ્ત હુઆ હૈ. ઉન નૃશંસ રાક્ષસોં કો દેખકર મેરે મન મેં રત્તીભર ભય કા સંચાર નહીં હુઆ, મેરા હૃદય માનોં એક દિવ્ય તેજ સે સમુજ્જ્વલ હો ઉઠા, ઔર મુઝે ઐસા પ્રતિભાસિત હોને લગા કિ માનોં મેરે રક્ત કે પ્રત્યેક પરમાણુ મેં દિવ્ય સ્ફૂર્તિ કા સંચાર હો રહા હૈ, ઐવં મેરે મન-મંદિર કે ભાવપીઠ પર આસીન હોકર ભાગવતી-પ્રેરણા માનોં ઉસ સ્ફૂર્તિ કા સંચાલન કર રહી હૈ. સંધ્યા કે ઉસ ક્ષણ-ક્ષણ મેં ઘનીભૂત હોતે હુએ અંધકાર મેં હી મૈંને ઉસ યુવતી કે સ્વરૂપ મેં ભગવતી કા દર્શન પ્રાપ્ત કિયા!

ઉસ દિન મૈંને જાના કિ રમણી કા રૂપ ક્યોં પૂજનીય હૈ? ઉસ મંગલ-મુહૂર્ત મેં મેરે હૃદય નિકુંજ કી પ્રત્યેક લતા આનંદ ઔર આમોદ સે ઉત્ફુલ્લ હોકર ઝૂમને લગી!

મુઝે ઐસા પ્રતીત હુઆ, માનોં ઉસ સંધ્યા કી પુણ્યમુહૂર્ત મેં મેરે જીવન કા બસન્ત-પ્રભાત ઉદય હુઆ!

× × × ×

યદ્યપિ ઉસ સમય દિવ્ય આનંદ કે આવેશ મેં મૈંને ઉસ યુવતી કો યહ કહ કર સાન્ત્વના દી થી કિ મેરી વૃદ્ધા બહિન ઉસે અપની પુત્રી કે સમાન માન કર અપને ઘર ઔર હૃદય મેં આશ્રય પ્રદાન કરેગી; ઔર મુઝે યહ ભી વિશ્વાસ થા કિ મેરે અનુરોધ ઔર આંસુઓં કો અમાન્ય કરને કા સાહસ ભી મેરી ઉન કરુણ-મૂર્તિ ભગિની કો નહીં હૈ; પર તો ભી જ્યોં-જ્યોં મૈં ઘર કી ઓર બઢતા જાતા થા, મેરે મન મેં એક પ્રકાર કી આશંકા ઉત્પન્ન હોતી જાતી થી. ઉસ આશંકા કા મૂલકારણ થા મેરી બહિન કા ધાર્મિક કટ્ટરપન. જબ વહ સ્નાન કરને કે ઉપરાંત પૂજન સે નિવૃત્ત હોને કે પહલે મુઝે-અપને સહોદર કો ભી સ્પર્શ નહીં કરતી થી, તબ ભલા કિસ પ્રકાર વે ચમાર-કન્યા કો અપને ઘર મેં સ્થાન દેંગી. યહ આશંકા બાર-બાર મેરે હૃદય કો ઉદ્વિગ્ન કરને લગી થી. તબ ક્યા હોગા? ક્યા ઇસ અંધકારમયી રાત્રિ મેં યહ અસહાયા યુવતી અછૂત હોને કે કારણ બ્રાહ્મણ કે ગૃહ સે અનાદરપૂર્વક નિકાલ દી જાયગી? જિસે મૈં આજ બહિન કરકે સમ્બોધિત કર ચુકા હૂં, ઉસે ક્યા મૈં અપને ઘર મેં આશ્રય નહીં દે સકૂંગા? ભાઈ કે દ્વાર સે બહિન ક્યા અપમાનસહિત નિષ્કાસિત કી જાયગી; ઔર વહ ભી ઐસી ભયંકર રાત્રિ મેં! નહીં, ઐસા નહીં હો સકતા; ચાહે કુછ હો, ચાહે આજ કી રાત્રિ મેં મુઝે અપની સહોદરા કો, જિન્હોંને મુઝે પાલ-પોસ કર બડા કિયા હૈ, છોડ દેના પડે; પર મૈં ઇસ યુવતી કો, ઇસ અસહાયા અનાથિની અબલા કો, ઇસ દુર્ભાગ્ય-દુષ્પીડિતા ધર્મ-ભગિની કો, કદાપિ નહીં છોડ સકૂંગા! ધર્મ જાય, ચાહે રહે; જાતિ-બન્ધન ટૂટે, ચાહે ન ટૂટે; સમાજ મુઝે બહિષ્કૃત કર દે, ચાહે ન કરે; પર મૈં ઇસ અનાથિની અછૂત કન્યા કો કિસી પ્રકાર હિંસક રાક્ષસોં કી દયા પર છોડને કો રાજી નહીં હો સકતા! હિન્દુત્વ કો છોડ સકતા હૂં, બ્રાહ્મણત્વ કો તિલાંજલિ દે સકતા હૂં, સમાજ કા પરિત્યાગ કર સકતા હૂં; પર ઇસ અનાથિની અબલા કો મૈં કિસી ભાંતિ આશ્રયવિહીન નહીં કર સકતા.

મૈંને એક બાર સામને અંધાર સે આચ્છન્ન ગગનમંડલ કી ઓર દેખા-કહ નહીં સકતા કિ વહ મેરી ભ્રાન્તિ થી અથવા સત્ય; પર મૈંને સ્પષ્ટ રૂપ સે દેખા કિ ઉસ અંધકારમય આકા

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] કે નિશ્ચયપૂર્વક નહીં કહી સકતા, મૈં [illegible] કરતી થી। [illegible]
[illegible] વિષય થા। [illegible] હિન્દુ-[illegible] કે મંદિર મેં [illegible]
[illegible] કી [illegible] હૈ, કે આપકે શરીર [illegible]
[illegible] પર [illegible] કિસી [illegible] નહીં હોતી
[illegible] હિન્દૂ અપને [illegible] કા અર્થ [illegible] નહીં [illegible] હૈ। [illegible]
[illegible] નહીં, [illegible] ઉનકે [illegible]
[illegible] પર મૈં [illegible] ઉન્હેં અપને સિદ્ધાંત [illegible] નહીં [illegible]
[illegible] ઉનકી દૃષ્ટિ મેં [illegible] ધર્મ કી [illegible] મેં
[illegible] કો પ્રવિષ્ટ કરને [illegible] થા ! ઔર [illegible]
પર મૈં [illegible] ચમાર-કન્યા કો પ્રવિષ્ટ કરને કે ઉદ્દેશ સે [illegible] મેરા આમોદ [illegible]
[illegible] થા ?

પરંપરાગત સંસ્કાર પ્રેમ [illegible] હૃદય કો ભી કિતના [illegible] બના દેતે
[illegible] હમારી મૂર્તિમાન ઉદાહરણ થીં !

× × × ×

જ્યોં-જ્યોં મૈં ઘર કે નિકટ પહુંચતા જાતા થા, ત્યોં-ત્યોં મેરે હૃદય મેં વ્યાકુલ ભાવના
[illegible] વિકાસ હોતા જાતા થા। પુણ્ય-સંકલ્પ ને મેરી જિસ આશંકા કો એક હી પ્રકાર સે પરાસ્ત
[illegible] દિયા થા, વહ પુનર્જીવિત સી હોતી જાતી થી। પરિણામ કી ઓર સે જિતના હી ઉદાસીન
[illegible] કી મૈં ચેષ્ટા કરતા થા, ઉતના હી વહ ઔર ભી વિકરાલ સ્વરૂપ ધારણ કરતા જાતા થા।
અંત મેં જબ મૈંને અપને ઘર કી દેહરી પર પૈર રખા, ઉસ સમય મેરી આશંકા ને ભી મેરે
હૃદય-મંદિર કી દેહરી પર ઉપસ્થિત હોકર ભીતર પ્રવિષ્ટ હોને કે લિએ ઉપક્રમ કિયા। પુણ્ય-
સંકલ્પ ઇસ બાર પૂર્ણરૂપ સે ઉસે બાધા ન દે સકા।

ઉસ પર ભી એક ઔર આપત્તિ ને મુઝ પર આક્રમણ કિયા। મેરી બાંઇ આંખ સહસા
બડે તીવ્ર વેગ સે સ્પન્દિત હોને લગી। અમંગલ કી આશંકા સે, અનિષ્ટ કી ઇસ સ્પષ્ટ
સૂચના સે, મૈં ઔર ભી ઉદ્વિગ્ન હો ઉઠા। મુઝે ઐસા આભાસિત હોને લગા, માનોં શીઘ્ર હી
કોઇ ભયંકર વિપત્તિ કા વજ્ર-પ્રહાર હોનેવાલા હૈ; માનોં મેરે હૃદયમંદિર મેં, આશાઓં ઔર
આકાંક્ષાઓં કી એકત્રિત રાશિ મેં શીઘ્ર હી અગ્નિ-સંસ્કાર હોનેવાલા હૈ। આગત આપત્તિ કે
આક્રમણ કે આતંક સે મેરે હૃદય-મંદિર કી સમસ્ત પ્રકૃતિ-મંડલી આતુર ઔર આકુલ હોકર
ઇધર-ઉધર પ્રધાવિત હોને લગી। મૈં ઉન્હેં શાન્ત કરને મેં એકાન્ત અસમર્થ સિદ્ધ હુઆ।

પર અબ મૈં પીછે પગ નહીં દે સકતા થા। કર્તવ્યપથ કો સ્થિર કર લેને પર મૈં ઉસસે
વિચલિત હોના મહાકાયરતા ઔર નીચતા કા કૃત્ય સમઝતા થા। ઇસી લિએ અબ આગે
બઢને કે અતિરિક્ત મેરે લિએ ઔર કોઇ ઉપાય નહીં થા। ચાહે કુછ ક્યોં ન ઘટિત હો,વિપત્તિ
અપને પૂર્ણ પ્રહાર સે મુઝે વિચૂર્ણ ક્યોં ન કર દે; પર ઉસ ચમાર-કન્યા કી રક્ષા ઔર આશ્રય
કે ભાર કો મૈં કિસી ભાંતિ નહીં પરિત્યાગ કર સકતા થા। આશંકા કે આતંક સે મૈં આજીવન
ગ્લાનિ કી અગ્નિ મેં તિલ-તિલ કરકે જલને કે લિએ પ્રસ્તુત નહીં થા।

યુવતી કે લિએ હુએ મૈંને ઘર મેં પ્રવેશ કિયા; પર સહસા ઉસે અંતઃપુર મેં લે જાને કા
મુઝે સાહસ નહીં હુઆ। ઇસીલિએ ઉસે અપને કમરે મેં લાકર મૈંને બૈઠા દિયા। લૈમ્પ જલા
કર મેજ પર રખ દિયા; ઔર ૧૦-૧૫ મિનિટ મેં, ભીતર સે લૌટ આને કા વચન દેકર મૈંને
પ્રકમ્પિત હૃદય સે, કિન્તુ સ્થિર ગતિ સે અંતઃપુર મેં પ્રવેશ કિયા।

પર મૈંને દેખા કિ મેરે કમરે સે સટા હુઆ જો કમરા થા, ઉસી મેં બૈઠી હુઇ મેરી સહો-
દરા કિસી ધર્મ-ગ્રંથ કા અધ્યયન કર રહી થીં। મૈંને ધીરે-ધીરે ઉસ કમરે મેં પ્રવેશ કિયા।
મુઝે દેખતે હી ઉન્હોંને ગ્રંથ ઉઠાકર એક ઓર રખ દિયા; ઔર વાત્સલ્ય સે પરિપ્લાવિત ભર્ત્સના
કે સ્વર મેં કહાઃ—"ક્યોં રે શ્યામૂ! ઇતની દેર તક તૂ કહાં થા ? તુઝે ઇસ બાત કી રત્તીભર
ચિંતા નહીં હૈ કિ છૂછૂ ભોજન લિએ હુએ બૈઠી હોગી।"

મૈંને કુછ હંસકર કહાઃ—" છૂછૂ ! તુમ્હેં તો સદા દેર હી માલૂમ હોતી હૈ। અભી તો આઠ

હી બજા હૈ. અભી કયા દેર હુઇ ?"

છીછી ને અબકી બાર કુછ હંસ કર કહાઃ–લે, આઠ બજ ગએ ઔર તેરે લિએ દેર હી ન હૈ. મૈં તો તુઝ સે સદા યહી કહતી રહતી હૂં કિ તૂ દીપક જલતે ન જલતે અપને ઘર જાયા કર; પર તૂ મેરી કયોં સુનેગા ?

મૈંને કહાઃ—છીછી ! આજ કુછ દેર હો ગઇ, વૈસે તો મૈં સદા હી જલ્દી આ જાતા હૂં

છીછીઃ—આજ કયોં દેર હુઇ ? કોઇ ન કોઇ તો કારણ અવશ્ય હોગા.

મૈંને કહાઃ—હાં છીછી ! આજ મૈં એક આપત્તિ મેં ફંસ ગયા થા; પર તુમ્હારે ચરણોં દયા સે મેરા બાલ ભી બાંકા નહીં હુઆ.

ઇતના સુનતે હી મેરી સ્નેહમયી છીછી કા મુખ વિવર્ણ હો ગયા; ઉન્હોંને વ્યાકુલ ભાવ પૂછાઃ–કયા હુઆ રે ? બતા તો સહી.

મૈંને હંસ કર કહાઃ—કુછ નહીં, તુમ શાન્ત હો કર બૈઠો, તો મેં સુનાઉં. તુમ તો પ હી સે આકુલ હો ઉઠીં; સારી કથા સુનને પર તો ન જાને તુમ્હારી કયા ગતિ હોગી.

છીછી ને આકુલ ભાવ સે કહાઃ—જલ્દી કહ, મેરા તો જી બહુત છોટા હુઆ જા રહા

મૈંને શાન્તિપૂર્વક સારી કથા છીછી કો સુના દી; કેવલ ઇતના હી નહીં બતાયા કિ મૈં ચમાર–કન્યા કો અપને સાથ લે આયા હૂં; ઔર મૈંને ઉસે બાહર બૈઠક મેં બિઠા રખી યુવતી કી જાતિ કી ભી મૈંને સૂચના નહીં દી.

સારી કથા સુન લેને પર છીછી ને હાથ જોડ કર ભગવાન્ કો મેરી રક્ષા કે લિએ અને ધન્યવાદ દિએ ઔર મુઝસે કહાઃ–શ્યામૂ ! તૂને વાસ્તવ મેં બડે પુણ્ય કા કામ કિયા; પર વહ અબ કહાં હૈ ?

ક્ષણભર કે લિએ મૈં ચૂપ હો ગયા, ફિર મૈંને ધીરે–ધીરે કહાઃ–"ઉસે મૈં અપને સાથ આયા હૂં. વહ પાસ વાલે કમરે મેં બૈઠી હૈ."

છીછી ને ઉત્ફુલ્લ હોકર કહાઃ–અચ્છા કિયા; પર તૂ ઉસે વહાં કયોં બૈઠા આયા, યહાં કયે નહીં લાયા ?

મૈંને ધીરે–ધીરે કહાઃ–તુમ્હારે ભય સે !

છીછી ને આશ્ચર્ય પ્રકટ કરતે હુએ કહાઃ–મેરે ભય સે ? મેરા કયા ભય ? જાતી હૂં; સ્વયં ઉસે યહાં બુલાએ લાતી હૂં.

ઇતના કહ કર વે બાહર કી ઓર અગ્રસર હુઇ; પર મૈંને બાધા દેતે હુએ કહાઃ–એક બા મેરી સુન લો; છીછી ! તબ તુમ જાકર ઉસે લિવા લાના.

છીછી ઠિઠક ગઇ; ઉન્હોંને આશ્ચર્યભરે સ્વર મેં કહાઃ–કયા બાત ?

મૈંને કહાઃ—વહ જાતિ કી ચમારિન હૈ.

છીછી પર માનોં સહસા વજ્ર–પ્રહાર હો ગયા. દો–તીન મિનિટ તક વે સ્તંભિત સી ખ રહીં. તબ ઉન્હોંને કહાઃ–ચમારિન હૈ ? ઔર તૂ ચમારિન કો અપને કમરે મેં બિઠા આયા હૈ !

મૈંને સાહસ કરકે કહાઃ—ઇસમેં મૈંને કયા દોષ કિયા ? કયા મૈં ઉસકો અસહાય અના અવસ્થા મેં ઇસ અંધેરી રાત મેં છોડ આતા ?

છીછી ને કઠોર સ્વર મેં કહાઃ–સો તો મૈં ભી નહીં કહતી; પર બ્રાહ્મણ કે ઘર મેં ચમારિન કા કયા કામ ? શ્યામૂ ! મેરે ઘર મેં ચમારિન કો કિસી ભાંતિ સ્થાન નહીં મિલ સકતા.

અબ કી બાર મૈંને ભી ઉપેક્ષાકૃત તીવ્ર સ્વર મેં કહાઃ–ચમારિન કયા ભગવાન્ કી બના હુઇ નહીં હૈ ? ચમારિન કયા મેરે ઔર તુમ્હારે ભાંતિ હી મનુષ્યજાતિ મેં ઉત્પન્ન નહીં હુઇ હૈ છીછી ! મૈં ઉસે લાયા હૂં; મૈંને હિંસક પશુઓં કે હાથ સે ઉસકી રક્ષા કી હૈ; મૈંને ઉસે બહિન કહ કર સંબોધન કિયા હૈ; મૈં ઉસે અવશ્ય આશ્રય દૂંગા.

છીછી ને કહાઃ—તબ મૈં ઇસ ઘર મેં કદાપિ નહીં રહૂંગી. એક હી ઘર મેં બ્રાહ્મણી ઔર ચમારી નહીં રહ સકતીં. યદિ તૂને ઉસે બહિન બનાયા હૈ, તો ઉસે લેકર તૂ સુખપૂર્વક નિવાસ કર. મૈં તો ઉસે અપની ઇસ દેહરી કે ભીતર કદાપિ પ્રવેશ નહીં કરને દૂંગી.

મૈંને અનુનય કરતે હુએ કહાઃ–તબ કયા મૈં ઉસે ઇસ અંધકારમયી રાત્રિ મેં ઘર સે બાહર

...ન હૂં ? ક્યા શાસ્ત્રોં મેં ઇસકી કથા હૈ? ફિર મૈં તુમ્હેં દેવતોં કે પાસ ભેજ દૂં ? ના, ભાઈ! મુઝસે નહીં હોગા ક્યા! અબ મૈં તુમ્હેં અતિથિ બના ચુકા, તો મૈં તુમ્હેં અપને ઘર મેં ... રખ સકતા.

બુઆ ને ગંભીર ભાવ સે કહા—" ક્ષમા કીજિએ! મેરી નવાગતા હૈ; મૈંને અપના સારા ... ન કિસી પ્રકાર આચાર-વિચાર મેં વ્યતીત કિયા હૈ. અબ અંતિમ સમય મેં અપને જીવન ... કેવલ તેરે સ્નેહ કે વશીભૂત હોકર કલંક ન લગને દૂંગી. મૈં તર્ક નહીં કરતી; પર મેરા ... યહ માનને કો કદાપિ તૈયાર નહીં કિ સમાગત કે સ્પર્શ ઔર દર્શન મેં બ્રાહ્મણી કે ધાર્મિક ... મેં દર્શાવર આવા નહીં પહુંચતી. બાહર-બગલ કે બાહરવાલે કમરે મકાન મેં, જહાં ... ખાલી હૈ, તુમ ઉસે રાત રખ સકતે હો. વહીં પર ઉસે ભોજન ભેજ દિયા જાયગા; મેરે જીતે જી મેરે કર્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણત્વ પિતા કે ઘર મેં સમાગત નહીં રહ સકતી. કલિ... આ ગયા હૈ, યહ મૈં જાનતી હૂં. શૂદ્ર ઔર બ્રાહ્મણ કા વિભેદ થોડે હી દિનોં મેં દૂર હો જાયગા—યહ ભી મૈં ભલી ભાંતિ દેખ રહી હૂં; પર મૈં અપને આચાર કો તિલાંજલિ નહીં દે ... જાતી. જાનતી હૂં, તુને મુઝે સ્પર્શ કર લિયા હૈ, મૈં સ્નાન કરૂંગી. જા, સમાગત ને તુઝે ... સ્પર્શ કિયા હોગા, તૂ ભી સ્નાન કર. મેરે મરને કે ઉપરાન્ત જો તેરે જી મેં આવે સો ... ના. ઇસ કમરે કો ભી ગંગાજલ ઔર ગોબર સે પવિત્ર કરના હોગા."

ઇતના કહ કર બુઆ કમરે સે બાહર હો ગઈ. મૈં સ્તમ્ભિત હોકર વહીં ખડા રહા. થોડી ... તક મૈં સંજ્ઞાહીન સા હો ગયા.

પર, જબ મુઝે પ્રકૃત-સ્થિતિ કા જ્ઞાન હુઆ, તબ મૈં ભી કમરે સે બાહર નિકલા. મૈંને ... હી મન નિશ્ચય કિયા કિ મૈં ઉસ યુવતી કો અપને હી કમરે મેં રખૂંગા. બુઆ લાખ બકેં, ... ઉનકી આજ્ઞા ઇસ વિષય મેં પાલન નહીં કરૂંગા. યહ સોચ કર મૈં કમરે સે બાહર નિકલ ... ર અપને કમરે મેં ગયા.

પર યહ ક્યા ? વહાં તો યુવતી કા પતા નહીં થા ! વહ તો વહાં સે અંતર્હિત હો ગઈ ... થી ! મૈં કિંકર્તવ્યવિમૂઢ હો ગયા.

સહસા સ્થિતિ કા અર્થ મૈં સમઝ ગયા. મૈંને જાન લિયા કિ ઉસ યુવતી ને મેરી સહોદરા ઔર મેરી બાતોં કો સુન લિયા; ઔર ઘૃણા ઔર ઉપેક્ષા સે ઉદ્‌ભ્રાન્ત હોકર ઉસને બ્રાહ્મણ કે ઘર કો પરિત્યાગ કર દિયા. ઉસકે પ્રથમ દર્શન હી પર મૈંને જાન લિયા થા કિ ઉસ યુવતી મેં આત્મ-સમ્માન ઔર તેજસ્વિતા કા વિપુલ અંશ થા ! ઉસકે તેજોમય સ્વરૂપ ઔર ઉસકી સ્પષ્ટ ઉક્તિ કો સુન કર હી મૈંને યહ નિષ્કર્ષ નિકાલ લિયા થા કિ વહ સાધારણ રમણી નહીં હૈ; ચમાર કે કુલ મેં ઉત્પન્ન હોકર ભી ઉસકા હૃદય રમણી કે ગૌરવ ઔર ગર્વ સે પરિપૂર્ણ થા. વહ મુઝે—અપને અધમ ભાઈ કો છોડ કર ચલી ગઈ. ચલી ક્યોં ન જાતી ? ભાઈ હોકર ભી, મૈંને ઉસે અપને ઘર મેં આશ્રય નહીં દિયા. ભાઈ કા પવિત્ર સંબંધ સ્થાપિત કરકે ભી મૈંને આદરપૂર્વક અપને ઘર મેં ઉસકા સ્વાગત નહીં કિયા, ઉસ ભાઈ કા ઔર ઉસકે ઘર કા પરિત્યાગ કરને કે અતિરિક્ત ઉસ તેજસ્વિની દેવી કે પાસ ઉપયાન્તર હી ક્યા થા !

ગ્લાનિ ઔર વિક્ષોભ સે મેરા હૃદય પાપી કી ચિતા કે સમાન ભયંકર રૂપ સે ધૂ-ધૂ કર ઉઠા.

મૈં ભી શીઘ્ર હી ઘર સે બાહર નિકલ પડા; પર ઉસ ઘોર અંધકાર મેં મુઝે કુછ નહીં દિખાઈ પડા. કેવલ દૂર પર—બહુત દૂર પર, એક દીપક અપને ક્ષીણ પ્રકાશ સે અંધકાર કો પરાજિત કરને કા વિફલ પ્રયત્ન કર રહા થા.

(૫)

સારી રાત મૈં ઉસે ખોજતા રહા; પર ઉસ અંધકાર મેં મુઝે કહીં ઉસકા પતા નહીં ચલા. પ્રભાત-કાલ હો ગયા; પર મુઝે ઇસકી ચિંતા નહીં. મૈં ઉસી ભાંતિ નગર કી એક-એક ગલી મેં ઉસે ખોજતા ફિરતા થા. મૈંને મન હી મન પ્રતિજ્ઞા કર લી થી કિ જબ તક ઉસકા પતા નહીં ચલેગા, તબ તક અપને ઉસ ઘર કો લૌટ કર નહીં જાઊંગા, જહાં મેરી અનાથિની, અભાગિની, અસહાયા ધર્મ-ભગિની કો આશ્રય નહીં મિલા થા. વહ ઘર મેરે લિયે રૌરવ કે સમાન પ્રતીત હોને લગા થા—ઉસ ઘર કે સ્મરણમાત્ર સે મેરા હૃદય ભયંકર વિક્ષોભ સે આકુલ હો ઉઠતા થા!

ઈસી પ્રકાર મધ્યાહ્નકાળ આ પહુંચા. ઉસકે ઉપરાંત મધ્યાહ્ન ભી વ્યતીત હો ગયા; દિન કા તૃતીય પ્રહર આ પહુંચા; પર મુઝે ઉસકા પતા નહીં ચલા. અભી તક મેરે મુખ મેં અન્ન કા એક કૌર અથવા જલ કા એક ઘૂંટ ભી નહીં ગયા થા. સચ પૂછિયે તો મુઝે ભૂખ અથવા પ્યાસ માલૂમ હી નહીં હો રહી થી. મેરે તલુવોં મેં છાલે પડ ગયે થે; મેરા શરીર વસન્ન હો ગયા થા; મેરે કેશ બિખરે હુએ થે; મેરી મુખ-મુદ્રા અત્યંત વિકૃત હો રહી ઔર મેરી આંખોં મેં અગ્નિ વિનિર્ગત હો રહી થી. ઇધર-ઉધર મૈં ઉન્મત્ત કી ભાંતિ ઘૂમ ફિરતા થા. મરીચિકા કે ભ્રમ-જાલ મેં પડ કર કસ્તૂરી-મૃગ જિસ પ્રકાર વ્યાકુલ ભાવ સે ઇધર-ઉધર દૌડતા ફિરતા હૈ; મણિ કે ખો જાને પર નાગરાજ જિસ પ્રકાર આતુર હો કર અપના શિર ઇધર-ઉધર ધુનતા ફિરતા હૈ, ઠીક વહી મેરી દશા થી. મૈં ઉન્મત્તપ્રાય હો રહા થા. કોઈ મુઝે દેખતે થે; ઔર આશ્ચર્ય કરતે થે. કોઈ-કોઈ મુઝસે મેરી ઇસ દશા કે સંબંધ મેં પ્રશ્ન ભી કરતે થે; પર મૈં કિસી કો ઉત્તર નહીં દેતા થા. મૈં તો અપની ઉસ અનાથિની ધર્મપત્ની કો ઢૂંઢતા ફિરતા થા.

અંત મેં સંધ્યા કા સમય હો આયા. મૈં ભી ઇધર-ઉધર ઘૂમતે-ઘૂમતે ગોમતી-તટપર પહુંચ ગયા. વહી સંધ્યા થી; પશ્ચિમ કે સંધ્યા-રાગ-રંજિત ગગન મેં કિસી અજ્ઞાત શક્તિ કી ઉસી પ્રકાર અલૌકિક લીલા કા અભિનય હો રહા થા; સામને ઉસી ભાંતિ ગોમતી કી નિર્મલ ધારા અપને પથ પર પ્રવાહિત હો રહી થી; પર આજ મેરે હૃદય મેં આનંદ નહીં થા, ઉલ્લાસ નહીં થા, ઉમંગ નહીં થી. આજ તો મેરા હૃદય શ્મશાન કી ભાંતિ હો રહા થા. ગ્લાનિ કી અગ્નિ મેં હૃદય કા સમસ્ત રસ ભસ્મ હો ગયા થા.

સહસા એક ઓર સે કોલાહલ સુનાઈ દિયા. મૈંને દેખા કિ એક સ્થાન પર કુછ આદમી ખડે હુએ હૈં. કુતૂહલવશાત્ મૈં ભી ઉધર હી કો ચલ દિયા. ૨-૩ મિનિટ મેં મૈં વહાં પર પહુંચ ગયા. વહાં પહુંચ કર મૈંને જો દૃશ્ય દેખા, ઉસે દેખ કર લગભગ પૂર્ણ-રૂપ સે ઉન્મત્ત હો ગયા. મૈંને દેખા કિ મેરી ધર્મપત્નિ ચિરનિદ્રા મેં શયન કર રહી હૈ. ઉસકી ચેષ્ટા સે પ્રતીત હોતા થા કિ ઉસને ગોમતી મેં ડૂબ કર પ્રાણ-ત્યાગ કિયે હૈં. મૈં એકટક હોકર ઉસ પ્રાણહીન મૂર્તિ કો દેખને લગા.

પર ઉસ પ્રાણહીન મૂર્તિ મેં અબ ભી એક વિશિષ્ટ તેજ થા. મૈંને દેખા-સ્પષ્ટ રૂપ સે દેખા કિ ઉસ તેજસ્વિની દેવી કે કુંચિત લલાટ કી દો રેખાયેં સ્થિર ઔર ઉસકે-ઉસકી [illegible] કે પ્રતિ પૂર્ણરૂપ સે ઉપેક્ષા પ્રકટ કર રહી હૈં, ઔર ઉસકે નીલ અધર પર ઉસ સમય ભી [illegible] કી હાસ્ય-રેખા લીલા કર રહી થી. મૈં આત્મ-વિસ્મૃત હોકર ઉસ પ્રાણહીન મૂર્તિ કો દેખતા રહા.

થોડી દેર મેં મેરી સંજ્ઞા લૌટ આઈ; મેરા હૃદય હાહાકાર કર ઉઠા ઔર [illegible] અગ્નિ સે આકુલ હો ઉઠા. બહુત કુછ રોકને પર ભી મૈં અપની અશ્રુધારા ન રોક સકા. ફૂટ-ફૂટ કર રોને લગા. મૈંને આંખે બંદ કર ઉસ તેજસ્વિની દેવી કે ચરણોં મેં [illegible] અપની સલિલાંજલિ સે ઉસકે [illegible] કા પાદપ્રક્ષાલન કરને લગા. [illegible] અંધકાર મેં મેરે આનંદ કા પ્રકાશ વિલીન હો ગયા.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

મૈં ચકિત ભાવ સે જીજી કી ઓર દેખને લગા. જીજી ને અપને આપ કો શાન્ત કરકે કહાઃ-મૈં મોહ મેં પડી હુઇ થી. ધર્મ કે નામ પર અધર્મ કા અનુષ્ઠાન કર રહી થી. મૈં નિત્ય-પ્રતિ 'દુર્ગા સપ્તશતી' મેં પાઠ કરતી થી કિ જગત કી સમસ્ત સ્ત્રિયાં ભગવતી કી હી પ્રતિમાયેં હૈં; પર મૈં ઉસકે અર્થ કી ઓર સે સદા ઉપેક્ષા કરતી થી. ઇન્હોંને પ્રાણ-ત્યાગ કરકે મુઝે ઇસ ઋષિ-વાક્ય કે વાસ્તવિક અર્થ કા બોધ કરા દિયા હૈ. યહ બ્રાહ્મણી સે ભી અધિક પૂજ્ય હૈ.

વિપત્તિ કે ઉસ ભીષણ અંધકાર મેં ભી મુઝે આનંદ કી એક રેખા દિખાઇ દી. અપની ધર્મ-બહિન કે ઉસ ત્યાગ કે ગૌરવ સે મૈં ઉલ્લસિત હો ઉઠા. અપની સ્નેહ-મયી જીજી કે પાદ-પદ્મ મેં અબ કી બાર શિર રખ દિયા. ઉન્હોંને મુઝે અપને હૃદય સે લગા લિયા. ઉનકી આંખોં સે ફિર અશ્રુધારા બહ ચલી !

કહ નહીં સકતા કિ વહ મેરે ઉન્માદ કી ઉદ્‌ભ્રાન્તિ થી, અથવા કિસી દૈવી લીલા કા વિશેષ ચમત્કાર; પર મૈંને દેખા-સ્પષ્ટ રૂપ સે દેખા કિ મેરી ઉસ ધર્મ-બહિન કી પ્રાણહીન મૂર્તિ કે મુખ-મંડળ પર અબ ઉપેક્ષા એવં ઘૃણા કે ભાવ લીલા નહીં કર રહે થે; ઉસ પર અબ દિવ્ય આનંદ ઔર સંતોષ કી આભા વિકીર્ણ હો રહી થી.

પ્રાણ-પરિત્યાગ હી ત્યાગ કી પરમ સીમા હૈ.

છૂત કિસ બાત કે, અછૂત કિસ બાત કે?

(લેખક-પં૦ અનૂપશર્મા-બી૦ એ૦ એલ૦ ટી૦ "ચાંદ" મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

મોડ બૈઠે મુખ કયોં સ્વધર્મ-અનુયાયિયોં સે; છોડ બૈઠે આપ કયોં સ્વજાતિ કે સપૂતોં કો?
ગોડ બૈઠે અપને મહાન્ અભિમાન હી સે, માન કો, ગુમાન કો; મહાન્ કરતૂતોં કો.
સૈંભલ સકે ન સાલ સૈંકડોં વ્યતીત હુએ, ડાલા હૈ વિધર્મ મેં સ્વધર્મ કે પ્રસૂતોં કો;
અબ તો સુધારો હીન હાલ કો હુઇ હૈ દેર, અબ તો ઉબારો ઇન પતિત અછૂતોં કો.
દેખ કે તુમ્હારી ઇસ હૃદય-વિહીનતા કો, હોસ રહા જન-સમુદાય અવની કા હૈ;
મોહિન હુએ હો સાવધાનતા રહી ન શેષ, ગાઢા હૈ સમય પૈ તુમ્હારા રંગ ફીકા હૈ.
જ્ઞાની ઔર માની કયા રહે ન અબ જાતિ બીચ, સારા જ્ઞાન-માન અસ્ત હો ગયા કભી કા હૈ;
સમઝ અછૂતોં કો અછૂતો કે સમાન રહે, આપકે લલાટ પૈ કલંક હી કા ટીકા હૈ.
અબ તો સૈંભાલના પડેગા દુનિયા મેં તુમ્હેં, આંખેં ખોલ-ખોલ હાનિ-લાભ કો નિહાર લો;
જનતા વિધર્મિયોં કી બઢતી દિનોં દિન હૈ, ઘટતે તુમ્હીં હો ઇસ બાત કો વિચાર લો.
આજ સે રહેંગે ન અછૂત હો અછૂત અબ, ભીષણ પ્રતિજ્ઞા માનસોં મેં યહ ધાર લો;
દીન દલિતોં કો, પતિતોં કો, અપનાઓ શીઘ્ર, દીનોં કો સુધાર લો, અછૂતોં કો ઉબાર લો.
એક હી સમાન પાયા જીવન ધરા કે મધ્ય, રંગ-ઢંગ એક હી હૈ, એક જમાત હૈ;
એક હી સમાન પાપ-પુણ્ય ભોગતે હૈં સદા, એક હી સ્વભાવવાલે ઔર એક ગાત હૈ.
એક હી સમાન બન રહતે સકલ મિલ, એક હી બને હૈં સદા સાથી દિન-રાત હૈ;
ફિર યહ કૈસા ઉંચ-નીચ કા વિચાર કહો, છૂત કિસ બાત કે, અછૂત કિસ બાત કે!

શિક્ષા કા આદર્શ

('ચાંદ' ના મે ૧૯૨૯ના અંકમાંથી ઉદ્ધૃત)

મદ્રાસ કી 'એજ્યુકેશનલ રિવ્યૂ' નામક પત્રિકા મેં અમેરિકા કી વેદાન્ત-સમિતિ કે સ્વામી અભેદાનંદ કા 'શિક્ષા કે આદર્શ' પર દિયા હુઆ ભાષણ પ્રકાશિત હુઆ હૈ, ઉસી અંશકા અનુવાદ હમ નીચે દે રહે હૈં:-

હમેં અનુદાર નહીં હોના ચાહિએ; ઔર વિભિન્નતા મેં એકતા કે આદર્શ કો હમેં અપને [illegible]માજિક જીવન કી ભિન્ન-ભિન્ન અવસ્થાઓં મેં પ્રયુક્ત કરના ચાહિએ. જિસ પ્રકાર દો આકૃતિ એક સી નહીં હોતી હૈ, ઉસી પ્રકાર દો મસ્તિષ્ક ભી એક સે નહીં હોતે. સ્વયં ભગવાન ને [illegible] લિએ તુમ્હારા પથ નિર્દિષ્ટ કર દિયા હૈ. મુઝે સહિષ્ણુ હોના ચાહિએ, અપને હી [illegible] તુમ્હેં વિકસિત હોને દેના મેરા કર્તવ્ય હૈ. ઉપવન મેં ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકાર કે વૃક્ષ હોતે હૈં; તુમ ઉનમેં સે કિસી ભી દો કો એક સા બનાને કા પ્રયત્ન નહીં કરતે. ક્યા તુમ ઇસ બાત પ્રયત્ન કરતે હો કિ દો વિભિન્ન વૃક્ષોં મેં એક હી સા ફૂલ ઉત્પન્ન હો? ઐસા કરકે તુમ વૃક્ષોં કા વિનાશ કર દોગે. ઇસ લિએ મેરે મિત્રો! યહ વિશ્વ એક ઉપવન કે સમાન હૈ; પ્રત્યેક વ્યક્તિ એક-એક વૃક્ષ હૈ. તુમ ઉસે બઢને દો; ઔર ઉસે અપના હી ફૂલ ધારણ કરને [illegible] ઉસકી વૃદ્ધિ મેં બાધા મત પહુંચાઓ. યહી તુમ્હારા આદર્શ હોના ચાહિએ. ઉસકી વૃદ્ધિ [illegible] ઉન્નતિ મેં બાધક બનને કી તુમ્હેં ક્યા આવશ્યકતા હૈ? તુમ અપના હાથ દૂર ખીંચ લો. [illegible] બાધાઓં કો ઉસકે પથ સે હટા લો; ઔર ઉસે સ્વતંત્ર ભાવ મેં બઢને દો, તબ તુમ દેખોગે કિ વહ શ્રેષ્ઠતમ ફૂલોં કો ધારણ કરેગા; પરંતુ ઇસકે પહલે કિ વહ શ્રેષ્ઠતમ ફૂલોં કો ધારણ કરે, તુમ્હેં ઉસકે લિએ ઉપયુક્ત વાયુ-મંડલ સમુપસ્થિત કર દેના હોગા! કોઇ ભી વૃક્ષ શ્રેષ્ઠ ફૂલ ધારણ નહીં કર સકતા, જબ તક કિ આપ ઉસે ઉપયુક્ત પ્રકાશ ઔર ઉષ્ણતા નહીં દેંગે, જબ તક કિ ઉસકે લિએ પૃથ્વી, વાયુ તથા જલરૂપી પૌષ્ટિક પદાર્થ પ્રદાન નહીં કરેંગે. યહી વહ વાયુમંડલ હૈ, જિસમેં પરિપોષિત હોકર વૃક્ષ સુમધુર ઔર સુંદર ફલ [illegible] કર સકતે હૈં. ઇસી પ્રકાર આપ ઉપયુક્ત વાયુ-મંડલ ઉપસ્થિત કરકે ઉસે અપને જીવન કે [illegible] ચ્ચ આદર્શોં કો પ્રાપ્ત કરને મેં સહાયતા પ્રદાન કર સકતે હૈં. તુમ ચાંડાલ સે ક્યોં ઘૃણા કરતે હો? વહ ચાંડાલ હુઆ હી કૈસે? ક્યોંકિ **તુમ્હીં ને ઉસે ચાંડાલ બનાયા હૈ.** યદિ તુમ ઉસકે **લિએ બ્રાહ્મણ કા ઉપયુક્ત વાયુ-મંડલ ઉપસ્થિત કર દો, તો તુમ કલ** ઉસે [illegible] **બના સકતે હો.** યદિ વહ ગંદા, અશૌચ એવં અપવિત્ર હૈ, તો તુમ ઇસકે લિએ ઉસે દોષ મત દો. વહ ક્યોં ઐસા હૈ? ક્યોંકિ તુમ્હીં ને તો ઉસે ઐસા બના દિયા હૈ; ઔર અબ ઉસે [illegible] તમ સ્થિતિ મેં સ્થાપિત કરકે ઔર ઉસકે લિએ ઐસી ઐસી અવસ્થાએં ઉપસ્થિત કરકે [illegible] એકાન્ત રૂપ સે પતિત ઔર અપમાનજનક હૈ, તુમ ઉસે દોષ દેતે હો; ઉસે બુરા બતાતે ઔર ઉસસે ઘૃણા કરતે હો. ચાંડાલ દોષી નહીં હૈ. દોષી હો તુમ-તુમ જો સમાજ કે નેતા હો [illegible] તુમ્હીં ને ઉસે ઐસા બના દિયા હૈ. ઇસલિએ ઇસકે દોષ કો સ્વયં ગ્રહણ કરો, ઉસ દોષ કો દૂર કરો; ઔર ઉસે ઋષિ બનાઓ. ઉસે ઉપયુક્ત શિક્ષણ દો, ઉસે સમુચિત શિક્ષા પ્રદાન કરો, ઉસે સ્નેહ કરો, ઔર ઉસે અપને પૈરોં પર ખડે હોને કા અવસર પ્રદાન કરો. ક્યા તુમ ઐસા કરતે હો? નહીં, તુમ ઐસા નહીં કરતે. કુછ વર્ષ પહલે એક દિન અમેરિકા કે સંયુક્ત રાજ્ય કે રાષ્ટ્રપતિ અબ્રાહમ લિંકન અપને એક મિત્ર કે સાથ વૉશિંગ્ટન કી એક ગલી મેં ચલે જા રહે થે. ઉસ સમય ઉન્હોંને સડકપર એક કીડે કો દેખા. વહ અપને પીઠ પર લૌટા પડા થા; ઔર ઉસકે પૈર ઉપર કી ઓર ઉઠે હુએ થે, તથા વહ અપને પૈરોં પર ખડે હોને કી ચેષ્ટા કર રહા થા. [illegible] હમ લિંકન ને નીચે ઝુક કર ઉસ કીડે કો ઉઠા લિઆ. ઔર ઉસે ઉસકે પૈરોં પર ખડા કર દિયા. ઉનકે મિત્રને પૂછાઃ-"ક્યા કર રહે હો?" ઉન્હોંને કહાઃ-"મૈંને ઇસ બેચારે કો ઉસકે પૈરોં પર ખડા કર દિયા હૈ." યહ ઉનકા સ્વભાવ થા. ઇસલિએ મેરે મિત્રો! મૈં ચાહતા હૂં, તુમ્હેં સે પ્રત્યેક [illegible] અબ્રાહમ લિંકન બન જાવે. યદિ તુમ કિસી દરિદ્ર મનુષ્ય કો દેખો તો તુમ ઉસે ઉસકે પૈરોં પર [illegible]

હોને મેં સહાયતા પ્રદાન કરો, ઉન્હેં ઉપયુક્ત અવસર દો. ઉન પર અત્યાચાર મત કરો, ઉન્હેં કુવાક્ય મત કહો, ઉનકી નિંદા મત કરો; ઔર તુમ ઉન્હેં ઉતની શાન્તિ સ્નેહ કરો, જિતના તુમ અપની આત્મા કો સ્નેહ કરતે હો!

કૈસા સરલ, સુંદર ઐસા સત્ય ઉપદેશ હૈ!

વિશ્વાસ-ઘાત

(લેખક:-શ્રી૰ વ્યાસ મોતીલાલજી શર્મા. 'ચાંદ'ના મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

હૈ અછૂતોં કી કહાની કષ્ટકર, વર્ણન સે હમ વર્ણન કર સકતે નહીં!
બાવ સારે સ્વાર્થ મેં જબ લીન હૈં, તબ ભલા પરમાર્થ કર સકતે કહીં! ૧

સ્વાર્થ જબ પરમાર્થ કા શુભ અંગ થા, પ્રેમ-સરિતા બહ રહી થી દેશ મેં;
દેશ-ઉન્નતિ-અર્થ કરતે કર્મ થે, વર્ણ ચારોં આર્ય જન કે વેશ મેં. ૨

વસ્તુતઃ ઉન્નત દશા થે જાનતે, ધ્યાન થા અધ્યાત્મ-વિદ્યા જ્ઞાન કા;
ઐક્ય કા સંચય સદા હોતા રહા, હિંદુઓં કો વેદ કા અભિમાન થા. ૩

દ્વૈત-બીજ વપન હુઆ જબ સે યહાઁ, "છૂત" ઔર "અછૂત" લાખોં હો ગએ;
બન્ધુ સે નિજ-બન્ધુ કરતે હૈં ઘૃણા, ઇસલિએ લાખોં વિધર્મી હો ગએ. ૪

પ્રથમતઃ જીનકો "મહત્તર" પદ દિયા, આજ ઉનકો ભ્રષ્ટ, નીચા, કહ રહે;
એક હો, નિજ "ઢેઢ" યા જીનકો કહા, નીચ સે ભી નીચ હો દુઃખ સહ રહે. ૫

સ્વાર્થવશ "નાયક" જીન્હેં માના સદા, આજ વે બન દાસ રહતે હૈં યહીં;
હિંદુઓ! હિંદૂ સકળ નિજ-બન્ધુ હૈં, કહ રહે વે, કિન્તુ તુમ સુનતે નહીં. ૬

માન દે, અપમાન નિજ જન કા કિયા, ઇસલિએ લાખોં વિધર્મી બન ગએ;
ફલ મિલેગા દીન-હિય કી આહ કા, હિંદુઓં! ગર વે મુસલ્માઁ બન ગએ! ૭

હિન્દુજાતિનો નાશ થવાનાં હવે દેખાતાં ચિહ્ન×

(લે૰:-કુમારી સરસ્વતી દેવી, તહિયાર-'ચાંદ' મે-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

છેડના સોએ હુએ મત તાર કો-ક્યા કૈસા લોગે અગર વહ છિડ ગયા!
હૈ છુપી ઉસમેં બહુત દિન કી કસક, જગ ઉઠેગી આગ ગર વહ છિડ ગયા!! ૧

હૈ બહુત દિન કી મિટી વહ રોશની, હિન્દુઓં કે પતન કા ઇતિહાસ હૈ!
હૈ હજારોં વર્ષ કા જુલ્મોસિતમ, વહ અછૂતોં કા વ્યથિત ઇતિહાસ હૈ!! ૨

આઁખ ક્યોં હૈં અબ તલક યોં દેખતી? કાન ક્યોં હૈં સુન રહે ઉસ રાગ કો?
જબ હમારે હી હમારે સામને, થામતે હૈં દામને-ઇસલામ કો!! ૩

જુલ્મ સે લાખોં ઈસાઇ હો ગએ, જુલ્મ કા ફિર ભી ન પારાવાર હૈ!
જુલ્મ હોતે હૈ ધરમ કે નામ પર, કૌમ કે મિટને કા યહ આસાર હૈ!! ૪

× ચિહ્ન-લક્ષણ

અછૂત ઔર વ્યભિચાર

('ચાંદ'—મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી ઉદ્ધૃત)

દ્વિજાતિયોં કે સમાન હી શૂદ્ર ઔર અછૂત જાતિયોં મેં ભી રમણી કા સ્થાન નિકૃષ્ટ હૈ. યદ્યપિ શૂદ્ર ઔર અછૂત જાતિયોં કી અનેક નારિયાં અપને પુરુષોં હી કે સમાન નિકલ કર પરિશ્રમ-સાધ્ય કર્મોં કે દ્વારા પૈસા પૈદા કરતી હૈં; ઔર ઇસ પ્રકાર ગૃહસ્થી કે [illegible] મેં પર્યાપ્ત સહાયતા પ્રદાન કરતી હૈં; પર તો ભી ઉનકી પરતંત્ર સ્થિતિ પર [illegible] પ્રભાવ નહીં પડતા હૈ; ઔર ઉન્હેં અપની ઉચ્ચ-જાતિ કી બહિનોં કે સમાન હી [illegible] ઔર નિત્ય આજ્ઞાનુકારિણી બનકર અપના જીવન વ્યતીત કરના પડતા હૈ [illegible] યહ બુરા ન ભી હો: પર વર્તમાન કાલ મેં સ્ત્રિયોં કી દારુણ દુર્દશા [illegible] ભી હૈ કિ ઉન્હેં બાત-બાત મેં પુરુષોં કી મુખાપેક્ષિણી બનના હોતા હૈ [illegible] ઔર અનુચિત સભી સ્થિતિયોં મેં પુરુષોં કો અપના નિત્ય જ્ઞાનવાન પથ-પ્રદર્શક [illegible] કે [illegible] માર્ગ પર ચલના પડતા હૈ. પુરુષ પ્રાકૃતિક રૂપ સે બલ ઔર વીર્ય [illegible] હૈ, [illegible] યદિ વહ રમણી જાતિ કા રક્ષક તથા નેતા બન કર ઉસે નિત્ય કે [illegible] માર્ગ પર અપને તત્ત્વાવધાન મેં લેકર ચલે, તો ઇસમેં ન તો કુછ [illegible] [illegible] કી ઇસ પરવશતા ઔર ઉનકી સ્વાભાવિક નિર્બલતા ઔર [illegible] [illegible] પુરુષોં ને ઉન્હેં અપની કામ-ક્રીડા કા સાધન ઔર અપને ઉચ્છૃંખલ [illegible] [illegible] બના લિયા હૈ. જો બાત ઉચ્ચ-જાતિ કે પુરુષોં ને કી, વહી બાત [illegible] [illegible] ને ભી માન લી. અછૂત જાતિ કે પુરુષોં ને ભી રમણી કો અપને [illegible] [illegible] અપને ઉચ્છૃંખલ ઔર ઉનકા અત્યાચાર કે પંજે મેં [illegible]

[illegible] રમણી-જાતિ કે પ્રતિ એકાન્ત અનાદર ઔર અપમાન કા [illegible] [illegible] ઔર અછૂતોં તથા શૂદ્રોં મેં ભી વહ [illegible] [illegible] અત્યાચાર ઔર અનાચાર સે અછૂત જાતિયોં કે [illegible] [illegible] ઉનકે કારણ ઉનમેં વહ નીચ ભાવ ઔર ભી [illegible] [illegible] ઔર [illegible] સે અછૂતોં તથા [illegible] [illegible] ઔર ઇસીકે કારણ સે રમણી [illegible] રમણી કા [illegible], રમણી કી પવિત્રતા, રમણી કી [illegible]

[illegible]

તથા, બુદ્ધિ એવં વિવેક કી નિર્મલ જ્યોતિ કો અંધતમસી ગુહા મેં એક બાર હી નિર્વાપિત કર દિયા હૈ. અસ્તુ.

હમારે કહને કા સાર યહ હૈ કિ વ્યભિચાર કી દારુણ પ્રવૃત્તિ કા મૂલ ઉદ્ગમ હૈ રમણી કે પ્રતિ અપમાન એવં અનાદર કી દુષ્ટ ભાવના ! ઇસીલિયે યહ ભયંકર માનસિક વ્યાધિ હૈ, જો અપની વિષમયી જ્વાલા સે દૂસરે સમસ્ત માનસિક ગુણોં કો ભસ્મસાત કર દેતી હૈ. ઇતિહાસ ઇસ બાત કા સાક્ષી હૈ કિ જબ દારુણ વ્યાધિ સે આક્રાન્ત હોકર અનેક સબલ એવં સમૃદ્ધ જાતિયાં અપના પવિત્ર અસ્તિત્વ તક ખો ચુકીં. કહાં હૈ આજ વહ વૈભવશાલિની રોમન-જાતિ, જિસકી વિજય કે જયજયકાર સે એક દિન નિખિલ ગગન-મંડલ મુખરિત હોતા થા ! કહાં હૈ વહ દુર્દ્ધર્ષ યવન-જાતિ જિસકે હુંકારનાદ સે ક્ષિતિ-મેખલા-મેદિની પ્રકમ્પિત હોતી થી ! આજ ઇતિહાસ કે પૃષ્ઠોં મેં ઉનકી સ્મૃતિ-માત્ર ઉસ અતીત યુગ કી કહાની આંખોં મેં આંસૂ ભર કર કહ રહી હૈ. ઇસી રમણી કે અનાદર-રૂપી મહાપાપ કે અનુષ્ઠાન સે ત્રિભુવન-વિજયી રાવણ કુલ-સહિત નષ્ટ હો ગયા ! દ્રૌપદી કે અપમાન કી અગ્નિ મેં મહાપ્રતાપી કુરુ-વંશ ભસ્મસાત હો ગયા. જબ જ્ઞાનસમ્પન્ન, બલસમ્પન્ન, શક્તિસમ્પન્ન જાતિયાં વ્યભિચાર કી વિષમયી જ્વાલા મેં પતિત હોકર વિનષ્ટ હો ગઈ, તબ અજ્ઞાન ઔર અંધકાર મેં આવૃત પથપર ભટકનેવાલી શૂદ્ર ઔર અછૂત જાતિયાં તો ઔર ભી જલ્દી ઇસ દારુણ જ્વાલા મેં જલ કર ધૂલિ હો જાયંગી.

ઇસીલિયે યહ આવશ્યક હૈ કિ અછૂત જાતિયોં મેં ભી ઇસ નિત્ય સત્ય કા પ્રચાર કિયા જાય કિ રમણી જગન્માતા કી પ્રતિમા હૈ, ઔર ઉસકા અપમાન કરના, ઉસે અપની કલુષિત પ્રવૃત્તિ કી શાંતિ કા સાધન બનાના, ઉસકી નિર્બલતા, નિર્બુદ્ધિતા એવં નિસ્સહાયતા સે અનુચિત લાભ ઉઠા કર ઉસે વ્યભિચાર-પથ પર ઘસીટના એકાંત અનુચિત હૈ, ભયંકર પાપ હૈ-બ્રહ્મ-હત્યા સે ભી બઢ કર ઘોર જઘન્ય પાપ હૈ. ઉન્હેં યહ બતાના હોગા કિ અપની માઁ-બેટી કી, બહિન એવં માતા કી રક્ષા કે લિયે પ્રાણ દે દેના ઉનકા શાશ્વત ધર્મ હૈ; ઉનકે સતીત્વ રત્ન કી રક્ષા કે લિયે, ઉનકે ચરિત્ર કી પવિત્રતા કો અક્ષુણ્ણ રખને કે લિયે ઉન્હેં અપને હૃદય કે શેષ બિંદુ કો ભી સમર્પણ કર દેને મેં સંકોચ નહીં હોના ચાહિયે; માનવ-ધર્મ કા યહ સર્વોચ્ચ આદેશ હૈ !

અછૂત-નારી કી દુર્દશા

('ચાંદ'—મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી ઉદ્ધૃત)

જૈસા કિ હમ ઉપર કહ ચુકે હૈં, યહ વ્યભિચાર કી પ્રવૃત્તિ રમણી કે પ્રતિ અપમાન ઔર અનાદર કી ભાવના સે સમુત્પન્ન હોતી હૈ; પર પુરુષોં કી ઇસ જઘન્ય ભાવના કા પરિણામ યહ હોતા હૈ કિ ઉસકે દૂષિત વાયુમંડળ મેં નિરંતર રહને કે કારણ સ્ત્રિયાં ભી અપને પ્રકૃત-સ્વરૂપ કો વિસ્મૃત કર બૈઠતી હૈં; ઔર ધીરે-ધીરે અજ્ઞાન ઔર અંધકાર કી વૃદ્ધિ કે સાથ-સાથ અત્યાચાર ઔર અનાચાર કે બીભત્સ તાંડવ કે સાથ-સાથ વે ભી યહ બાત ભૂલ જાતી હૈં કિ ઉનકા સતીત્વ, ઉનકા ગૌરવ, ઉનકા ચરિત્ર, ઉનકી મહિમા, ઉનકી મહનીયતા-યહ સબ પુરુષોં કે આમોદ, કામ-ક્રીડા એવં વિલાસ-વાસના કે વિષય નહીં હૈં. શતાબ્દિયોં કે અત્યાચાર, અનાચાર એવં દુરાચાર કે નિરંતર સંમિલિત પ્રહાર સે ઉનકી આત્મજ્યોતિ એવં વિવેક-શક્તિ નષ્ટપ્રાય હો જાતી હૈ; ઔર વે પુરુષોં કે પ્રલોભનોં મેં પાપ કે કપટવ્યાપારોં મેં ઉચ્છૃંખલ-વાસના કે ઉન્માદ એવં વિકાર કે વિપુલ મદ મેં પથ-ભ્રષ્ટ હોકર પતિત હો જાતી હૈ. વે સ્વયં હી અત્યાચારી કે અત્યાચાર મેં યોગ દેને કો બાધ્ય હોતી હૈં; વે સ્વયં બલિ-વેદી પર બધિક કી કૃપાણ કે નીચે અપની કોમલ ગર્દન રખ દેતી હૈ. આજ અછૂત જાતિ કી દેવિયોં કી ભી યહી દારુણ દશા હો રહી હૈ-સતીત્વ કી વાસ્તવિક મર્યાદા કો અજ્ઞાન ઔર ઉદ્દ્ભ્રાન્તિ કે કારણ વિસ્મૃત કરકે વે કભી-કભી ઘોકે સે અપને ઉજ્જ્વલ સર્વસ્વ કો સ્વતઃ હી નરક કે ગહ્વર મેં ધક્કા દે દેતી હૈં.

પર હમ યહ કહને કા પાપ નહીં કર રહે હૈં કિ સમસ્ત અછૂત દેવિયાં ઇસી ભયંકર સંક્રામક વ્યાધિ સે ગ્રસ્ત હો રહી હૈં; ન હમારે કહને કા યહ તાત્પર્ય હૈ કિ વે અપને પવિત્ર સતીત્વ કો સાધારણ પદાર્થ સમઝ કર ઉસે લીલામાત્ર સે પુરુષોં કી કામ-વાસના કે ચરણોં મેં

સમર્પણ કર દેતી હૈં. હમારે કહને કા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ પુરુષોં કે અત્યાચાર ઔર અના[illegible] નિરંતર પરિપીડન સે ઉદ્‌ભ્રાન્ત હોકર વે અપને શુદ્ધ, દિવ્ય, પ્રકૃત સ્વરૂપ કો વિસ્મૃત કર દેતી હૈં; ઔર અજ્ઞાન તથા અવિવેક કે કારણ અપની સમુજ્જ્વલ મણિ કો ગંવા બૈઠતી હૈં; પીછે મણિ-વિહીન મણિધર કે સમાન વ્યાકુલ હોકર-વ્યથિત હોકર, આજન્મ-વ્યાપિની જ્વાલા મેં તિલ-તિલ કરકે જલા કરતી હૈં.

યહ કહતે હુયે હૃદય વિદીર્ણ હોતા હૈ; એવં લજ્જા સે હમારા શિર નિતસ હો જાતા હૈ કિ અછૂત ઔર શૂદ્ર જાતિ કી દેવિયોં કો પથ-ભ્રષ્ટ કરને મેં દ્વિજાતિ કે પુરુષપુંગવોં કા બહુત-કુછ હાથ રહતા હૈ. જૈસા કિ હમ ઉપર કહ ચુકે હૈં કિ પાપ કે પ્રલોભન ઔર [illegible] કે કપટ-વ્યાપારોં સે ઉદ્‌ભ્રાન્ત હોકર અનેક અછૂત જાતિ કી સ્ત્રિયાં અપના સમુજ્જ્વલ [illegible] ખો બૈઠતી હૈં. દરિદ્રતા કે કારણ ઉત્પીડન સે એવં પુરુષોં કી કમાઇ કે પર્યાપ્ત ન હોને સે [illegible] જાતિ તથા શૂદ્રોં કી દેવિયોં કો ભી ઘર કી મર્યાદા સે બાહર નિકલ કર પરિશ્રમ-સાધ્ય [illegible] કો કરના પડતા હૈ-ઉન્હેં ભી ગૃહસ્થી કે નિર્વાહ કે લિયે બાહર, વિષ કે કપટપૂર્ણ એવં [illegible] પૂર્ણ કોલાહલ મેં કામ કરના પડતા હૈ; ઔર ઉસ સમય ઉનકી નિસ્સહાય, નિર્ધન [illegible] સે અનુચિત લાભ ઉઠા કર ઉન્હેં પતન કે ગંભીર અંધકારપૂર્ણ ગહ્વર મેં ઢકેલને કે લિયે ઔર શૈતાન-હોનોં નાના પ્રકાર કે કપટ-કૌશલોં કા અનુષ્ઠાન કરતે હૈં; ઔર ઉન્હેં પ્રલોભ [illegible] પાપ કે પાશ મેં આબદ્ધ કરકે ઉનકા સર્વનાશ કર ડાલતે હૈં; ઔર શૈતાન ઔર પાપ કે [illegible] માન સ્વરૂપ બન કર, ત્રિપુંડધારી બ્રાહ્મણ, ઔર ગલમુચ્છધારી ક્ષત્રિય, એવં [illegible] અપની કામ-વાસના કી પ્રજ્વલિત જ્વાલા મેં ઇન નિસ્સહાય અબલાઓં કી આહુતિ [illegible] કરતે હૈં. કોઇ ધાર્મિક ગ્રંથોં કે અશુદ્ધ એવં અસત્ય વચનોં કો અપને કપટ-[illegible] ઉચ્ચારણ કરકે ઉન અબલાઓં કો બ્રાહ્મણગુરુ કે શ્રીચરણોં મેં તન, મન, ધન સમર્પણ કે લિયે આદેશ એવં ઉપદેશ દેતે હૈં; ઔર ઉન અજ્ઞાનાંધકાર મેં પડી હુઇ રમણિયોં કો [illegible] [illegible] કી આશા દિલા કર નરક-પથ પર લે જાતે હૈં. કોઇ-કોઇ ગલમુચ્છધારી [illegible] [illegible] સંધ્યા કે ઘનીભૂત હોતે હુયે અંધકાર મેં, દિનભર કે કઠિન પરિશ્રમ કે [illegible] ઘર કો લૌટતી હુઇ અછૂત દેવી પર બન-પ્રાંત કી તિમિરાવૃતા સીમા મેં આક્રમણ [illegible] ઔર ઉસકે સતીત્વ કો વિનષ્ટ કરકે અપને ક્ષત્રિયત્વ, વીરત્વ એવં અપને વંશ-ગૌરવ [illegible] [illegible] મેં જરા-ભર સંકોચ નહીં કરતે હૈં; ઔર ઇસી ભાંતિ અપને ઘરોં મેં [illegible] અછૂત [illegible] એવં મજદૂરનિયોં કો પૈસે કા, ધુલી ધોતી કા, ચાંદી કે કડોં કા [illegible] [illegible] કી અંગૂઠી કા પ્રલોભન દેકર, તુલસી-માલા કો ધારણ કરનેવાલે એવં [illegible] [illegible]-ચિહ્નોં કો અંકિત કરનેવાલે [illegible] ભક્ત વૈશ્ય ઉન્હેં-ઉન અછૂત તથા [illegible] [illegible] [illegible] જગતી કી [illegible] લલનાઓં કો અપની પર્યંકશાયિની બનાતે [illegible] [illegible] [illegible] કા અનુભવ નહીં કરતે હૈં. ઇસ પ્રકાર જો દ્વિજ-દેવતા, જો ક્ષત્રિય-[illegible] [illegible] ઠાકુર સાહબ, જો [illegible]-વંશ-ગૌરવ સેઠજી અછૂતોં કે સંસ્પર્શ એવં [illegible] [illegible] ઔર [illegible] કા નિવાસ માનતે હૈં, વે હી ઉન જાતિયોં કી નિર્મલ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-શાયિની બના કર પરિતુષ્ટ કરને મેં પૂર્વ-જન્મ કે [illegible] [illegible] માનતે હૈં [illegible] કૈસી વિડમ્બના હૈ! કપટ કા [illegible] [illegible] [illegible] અત્યાચાર હૈ!

[illegible]

હોતે હૈં; પર વે પ્રચ્છન્ન-રૂપ સે અચ્છી પ્રકાર કે ઘરોં, કોઠોં ઔર સ્નેહિત કોઠી કા અનુમાન કરને મેં ઇતના બડા પ્રમાદ અથવા મોહિત ભેદ નહીં કરતે હૈં. યદિ ઐસે પ્રચ્છન્ન સ્ત્રિયોં ઔર પાપિયોં કી સંખ્યા નગણ્ય હોતી. યદિ કેવલ કહીં-કહીં અપવાદ રૂપ સે ઐસે દો-ચાર વ્યક્તિ અપના કલ્પિત વ્યાપાર કરતે હોતે, તો કદાચિત્ હમ ઉનકી ઓર ઇસ પ્રકાર સે સંકેતમાત્ર ભી ન કરતે, ઉનકા નામ-નિર્દેશ તો દૂર કી બાત હૈ; પર હમ દેખતે હૈં કિ ઐસે નિકૃષ્ટ નીચ જનોં કી સંખ્યા બિલકુલ નગણ્ય નહીં હૈ; ઐસે પ્રચ્છન્ન વિચારોં કી વ્યાપાર-લીલા કા ક્ષેત્ર એકાંત સંકુચિત ભી નહીં હૈ. ઇન પંક્તિયોં કે લેખક ને અપને જીવન મેં ઐસે અનેક નર-રાક્ષસોં કે જાનને કા ઔર ઉનકા ભંડા-ફોડ કરને કા અવસર પ્રાપ્ત હુઆ હૈ. રેશમી સાડી કે આવરણ મેં, પીત ચંદન કે લગે હુએ ત્રિપુંડ કે નીચે, રામ-નામી દુપટ્ટે કે અંચલ મેં, શુભ્ર યજ્ઞોપવીત કો ધારણ કરનેવાલે વક્ષસ્થલ કે ભીતર એવં ધાર્મિક ભાવના કે કપટ-પટ મેં કિતને કલુષિત ભાવ, કિતને નિકૃષ્ટ વિચાર, કિતને ભયંકર ષડ્યંત્ર, કિતની પાપમયી અભિસંધિયાં, પ્રચ્છન્ન-રૂપ મેં ચુપચાપ અપના કાર્ય કર રહી હૈં, યહ જાનને કા ઇન્હેં કુછ થોડા સા ભી અવસર પ્રાપ્ત હુઆ હૈ, વે યહ બાત ભલી-ભાંતિ જાનતે હૈં કિ અનેક મઠોં મેં, અનેક મંદિરોં મેં ખાસકર, દક્ષિણ ઔર ગુજરાત કે ભાગ-ભાગ-ણ કે ભીતર, મહાપાપ કી ભયંકર સંહાર-લીલા કા તાંડવ-નૃત્ય નિત્ય નિરંતર ચલતા રહતા હૈ; ઔર ઇસી તાંડવ-નૃત્ય કી ઓર હમને સંકેત કિયા હૈ.

અછૂતોં ઔર શૂદ્રોં કી દેવિયોં કે લિયે કેવલ ઇન્હીં રાક્ષસોં સે સામના કરના પડતા હો, સો બાત નહીં હૈ. ઉનકે ભ્રમને કે લિયે, ઉનકો અપહરણ કરને કે લિયે, ઉનકે સર્વસ્વ કો લૂટને કે લિયે ઉન્હેં બલ સે, છલ સે, કપટ સે, અન્યાય સે, અત્યાચાર સે, અનાચાર સે, દુરાચાર સે પતન કે ગંભીર ગહ્વર મેં ઢકેલને કે લિયે મુસ્લિમ ગુંડે ઔર ઇસાઇ-મિશનરી ભી સદા સચેષ્ટ રહતે હૈં. ઇનકે ચંગુલ મેં ફંસ કર, ઇનકે નિર્વાસન-યંત્ર મેં આબદ્ધ હોકર ફિર અછૂત-નારી કા નિસ્તાર નહીં હૈ. સતીત્વ ઔર શીલ કે સાથ ઉસે અપને ધર્મ, અપની જાતિ, અપને ઘર, અપને પરિવાર, અપને પરિજન, અપને કુટુંબ-સભી કો તિલાંજલિ દેની પડતી હૈ. 'ચાંદ' કે પાઠકોં કે લિયે ઇસ કરુણ-કથા કો વિશદ રૂપ સે વિવૃત્ત કરકે બતલાને કી આવશ્યકતા નહીં હૈ; વે ઇસ મર્મ-ભેદની કહાની કો જાનતે હૈં. કિસ પ્રકાર મુસ્લિમ-ગુંડે હમારી અછૂત બહિનોં ઔર માતાઓં કો બરબસ પકડ કર ઉનકા સતીત્વ નષ્ટ કરતે હૈં, કિસ પ્રકાર વાસના ચલતે વે હમારી અછૂત બેટિયોં ઔર બાદુઓં કો અપની કામ-વાસના કી અગ્નિ મેં ભરમસાત કરતે હૈં! ઇસકી-સ્મૃતિ-માત્ર સે હમારા હૃદયશોણિત ખૌલને લગતા હૈ; ઔર હમારી પ્રતિહિંસા-પ્રવૃત્તિ, પ્રજ્વલિત ચિતા કી ભાંતિ ધૂ-ધૂ કરકે જલ ઉઠતી હૈ. મુસ્લિમ-ગુંડોં કી ભાંતિ આક્રમણપૂર્વક નહીં; પરંતુ કપટપૂર્વક એવં પ્રવંચનાપૂર્વક ઇસાઇ-મિશનરી ભી હમારી ઇન અછૂત-બહિનોં ઔર માતાઓં કો પ્રલુબ્ધ કરકે ઉન્હેં પરિભ્રષ્ટ કરતી હૈં.

ઇસ પ્રકાર હમેં ઇન અછૂત-બહિનોં કી રક્ષા કે લિયે, ઉનકે સતીત્વ, ઉનકે ચરિત્ર, ઉનકે શીલ એવં ઉનકે દિવ્ય માધુર્ય કી રક્ષા કે લિયે તીનોં ઓર કે આક્રમણોં કો વિફલ કરના હોગા! દ્વિજાતિયોં કે હાથોં સે, વિધર્મિયોં કે પ્રહાર સે, એવં સ્વયં અછૂત-પુરુષોં કે જઘન્ય આક્રમણ સે હમેં ઇન બહિનોં કી રક્ષા કરની હોગી, પર જૈસા કિ હમ ઉપર પ્રારંભ મેં કહ ચૂકે હૈં, યહ સબ ઉસ સમય તક સંભવ નહીં હો સકતા, જબ તક કિ હમ વ્યભિચારપ્રવૃત્તિ કે મૂલ ઉદ્ગમ પર આક્રમણ ન કરેં. હમારે કહને કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જબ તક હમ અપને સમાજ મેં, અપની જાતિ મેં ઇસ ભાવના કો પૂર્ણરૂપ સે જાગ્રત નહીં કરેંગે કિ રમણી સાક્ષાત્ જગદંબા કી અંશભૂતા હૈ, રમણી વિશ્વ કી સંચાલક શક્તિ કી સાકાર પ્રતિમા હૈ, રમણી કા સતીત્વ સમાજ કા સમુજ્જ્વલ રત્ન, જાતિ કા અક્ષય પ્રદીપ, દેશ કા દેદીપ્યમાન આલોક, વિશ્વ કી વિમલ જ્યોતિ, ધર્મ કા સુંદર સ્વરૂપ એવં નિગમાગમ કા મૂર્તિમાન સાર હૈ, તબ તક હમ ચાહે કિતના પ્રયત્ન કરેં, ચાહે કિતને યુદ્ધ કરેં, ચાહે કિતની હત્યાયેં કરેં, ચાહે કિતના હી શોણિત પ્રવાહિત કર દેં; પર હમેં સફલતા પ્રાપ્ત નહીં હોગી. હમેં અપને સમાજ મેં ઇસ શાશ્વત સિદ્ધાન્ત કા જોરોં સે પ્રચાર કરના હોગા કિ સમસ્ત વિશ્વ કા નારીમંડલ આરાધ્ય

હૈ. અછૂત-રમણી ઔર બ્રાહ્મણ-દેવી દોનોં કા સતીત્વ, દોનોં કા ચરિત્ર, દોનોં કા શીલ સમાન રૂપ સે રક્ષણીય એવં વંદનીય હૈ. રમણી કે પ્રતિ અપમાન અથવા અનાદર કા ભાવ કરના મહાપાપ હૈ.

અછૂત-નારિયોં કો ભી હમેં જાગ્રત કરના હોગા. શતાબ્દિયોં કે અત્યાચાર ઔર અન્યાય ને ઉનકી જીસ દિવ્ય શક્તિ કા વિલોપ કર દિયા હૈ, ઉસે ફિર સે હમેં જીવિત કરના હોગા; ઉનકે ઉસ વિલુપ્ત તેજ કો, વિનષ્ટગૌરવ એવં અંતર્હિત આત્મ-સંમાન કો હમેં ફિર સે જાગ્રત કરના હોગા. ઉન્હેં બતાના હોગા કિ યદ્યપિ આજ તુમ યુગોં કે પરિપીડન કે પરિણામ-સ્વરૂપ અપની દિવ્ય શક્તિ, અપના અતુલ તેજ, અપના અક્ષય આત્મ-સંમાન ખો બૈઠી હો; પર યદિ તુમ ચાહો, યદિ તુમ ચેષ્ટા કરો, યદિ તુમ અધ્યવસાયપૂર્વક પ્રયત્ન કરો, તો ફિર સે તુમ ઉન્હેં પ્રાપ્ત કર સકતી હો. તુમ ઉન્હીં દાનવ-દલ-દલિની સિંહ-વાહિની ચંડિકા કી અંશભૂતા હો, જીન્હોંને એક દિન નારી-જાતિ કો અપની કામ-વાસના કી શાન્તિ કા સાધન સમઝનેવાલે, માતૃ-જાતિ કી મહામહિમા ઔર પવિત્ર ગૌરવ કે પ્રતિ અસંમાન ઔર અનાદર પ્રકટ કરનેવાલે, રમણી-મંડલ કી સ્વતંત્રતા ઔર આત્મ-સંમાન પર પાદ-પ્રહાર કરને કી કુચેષ્ટા કરનેવાલે, શુંભ-નિશુંભ નામક રાક્ષસોં કા, ઉનકે વંશ ઔર સૈન્યસહિત સંહાર કિયા થા. દ્વિજાતિ મેં ઉત્પન્ન હોનેવાલે તુચ્છ પ્રચ્છન્ન પાપિયોં, ઉન્હેં ભી તુચ્છતર મુસ્લિમ ગુંડોં ઔર તુચ્છતમ ઈસાઈ-મિશનરિયોં કી તો શક્તિ હી ક્યા હૈ, તુમને તો એક દિન ત્રેતા કે ઉસ સમુજ્જવલ યુગ મેં ત્રિભુવનવિજયી રાક્ષસેશ્વર રાવણ કે કરાલ હાથોં સે અપને સતીત્વ કી રક્ષા કી થી! ઉન અછૂત-દેવિયોં કે હૃદયોં મેં યહ ભાવના બદ્ધમૂલ કર દેની હોગી કિ સતીત્વ પ્રાણોં કી, પ્રાણ-પ્રિય પુત્રોં કી, એવં પ્રાણોં સે ભી અધિક પ્રિય પ્રિયતમ કી અપેક્ષા અધિક મૂલ્યવાન, સારવાન એવં વંદનીય હૈ. ઉન્હેં યહ વિશ્વાસ દિલા દેના હોગા કિ વિશ્વ કી કોઇ શક્તિ ઐસી નહીં હૈ, જો તુમ્હારી ઇચ્છા કે વિરુદ્ધ તુમ્હારા સતીત્વ નષ્ટ કર સકે. તુમ ઔર કુછ નહીં કર સકતી, ઐસે ભયંકર સમય કે સમુપસ્થિત હોને પર અપની હી છુરી સે અપના હૃદય વિદીર્ણ કર સકતી હો, દીવાલ સે અપના શિર ફોડ કર અપના પ્રાણ-ત્યાગ કર સકતી હો, નદી મેં ડૂબ કર, આગ મેં જલ કર, ઉંચે સે કૂદ કર, કિસી ભી પ્રકાર હો અપને દિવ્ય-મધુર સતીત્વ કો વ્યભિચારી કે હાથોં સે બચા કર વિશ્વેશ્વરી કે હાથોં મેં દે સકતી હો. સતીત્વ હી તુમ્હારા ઇષ્ટ હૈ; વહી તુમ્હારા સાર રત્ન હૈ!

અછૂત-નારી કા સમુદ્ધાર

('ચાંદ'ના મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી ઉદ્ધૃત)

અછૂત-દેવિયોં મેં ઇસ શાશ્વત-સિદ્ધાન્ત કા પ્રચાર કરને કે લિયે હમેં-હમ ઉચ્ચ જાતિ કે લોગોં કો-નિરંતર પ્રયાસ કરના હોગા. હમેં અછૂત દેવિયોં કા સંગઠન કરના હોગા; હમેં અછૂત નારી-મંડલોં કી સંસ્થાપનાયેં કરની હોગી. પ્રત્યેક નગર મેં, પ્રત્યેક ગ્રામ મેં, પ્રત્યેક મુહલ્લે મેં, હમ અછૂત નર ઔર નારિયોં કી સભાયેં સંગઠિત કરકે ઇસ દિવ્ય શાશ્વત-ધર્મ કા પ્રચાર કરના હોગા, જૈસા કિ હમ ઉપર બાર-બાર કહ ચૂકે હૈં. વ્યભિચાર કી પ્રવૃત્તિ કો પરાસ્ત કરને કે લિયે હમેં ઉસકે ઉદ્દગમ પર હી આક્રમણ કરના હોગા; હમેં સબ સે પહલે ઉસ ભાવના કો હી નષ્ટ કરને કા પ્રબલ પ્રયત્ન કરના હોગા; જીસને પુરુષ કો ઇતના સાહસી બના દિયા કિ વહ રમણી કે સતીત્વ, રમણી કે શીલ એવં રમણી કે દિવ્ય લાવણ્ય કો અપની વિકૃત વિકાર-વાસના મેં, અપની પાપમયી વિલાસ-લીલા એવં અપની કલુષિત કામ-ક્રીડા મેં પ્રયુક્ત કરને લગ ગયા; ઔર ભગવતી કી અંશભૂતા પ્રતિમાઓં કો અપની પરિચારિકા બના કર, નંદન-નિકુંજ સે ભી અધિક મધુર, ઉષા કે દિવ્ય અરુણ પ્રકાશ સે ભી અધિક સુંદર, સદ્યઃપ્રસ્ફુટિત ગુલાબ સે ભી અધિક સુરભિત એવં સ્વર્ગ સે ભી અધિક પવિત્ર યૌવન કો, ઉન્મત્ત હસ્તી કી ભાંતિ અપને કામ-મદ કે તીવ્ર આવેગ મેં નષ્ટ-ભ્રષ્ટ કરને લગ ગયા.

પર હમારી ઇસ પુણ્ય-સાધના કી સંપૂર્ણ સિદ્ધિ કે લિયે યહ એકાંત રૂપ સે આવશ્યક હૈ કિ અછૂત-નારીયોં કે ઇસ પુનરુદ્ધાર કે પવિત્ર પ્રયાસ મેં હમારી ઉચ્ચજાતિ કી બહિનેં પૂર્ણરૂપ

હૈ અમોઘ મિત્ર ભાવના પ્રદાન કરેં, હમ ઢૂંઢતે હૈં કિ જિસે હમ ચિહ્ન પર પર અધિકાર હોકર વિના પ્રાપ્ત કર લેના અસંભવ નહીં. નિઃ સન્દેહ અત્યન્ત હૈ. ઇસી બાત પર હૈ કિ રમણી હી રમણી કે મર્મસ્થલ કો અચ્છી-તરહ પહચાનતી હૈ; વહ જાનતી હૈ કિ પુરુષ-પ્રકૃતિ કી ભ્રાન્તિ એવં વિકાસ કે લિયે હૃદય કે કિસ સ્થલ પર અંગુલી રખને કી આવશ્યકતા હૈ; ઉસે ઇસ બાત કા સ્વાભાવિક જ્ઞાન હોતા હૈ કિ હૃદય-વીણા કે કિસ તાર કો છૂને સે કૌનસા સ્વર નિકલેગા. ઇસીલિયે ઇસ બાત કી પરમ આવશ્યકતા હૈ કિ હમારી વે બહિનેં, જિન્હેં ભગવાન કી કૃપા સે વિશેષ બુદ્ધિ, વિશેષ વિવેક એવં વિશેષ વિદ્યા-બલ પ્રાપ્ત હૈ; અપની અછૂત બહિનોં કી માર્ગ-પ્રદર્શિકા બન કર ઉન્હેં સત્પથ પર પરિચાલિત કરેં. ગૃહસ્થાશ્રમ કી ઉસ સીમા કે ભીતર જહાં રમણી હી કા રાજ્ય હોતા હૈ, કેવલ રમણી હી પ્રવેશ કર સકતી હૈ; રમણી હી કે સામને રમણી અપને હૃદય કા પ્રત્યેક પરિમાણ પૂર્ણરૂપ સે ખોલ કર રખ સકતી હૈ; નારી હી કી સહાનુભૂતિ એવં સમવેદના કી પુણ્યધારાઓં મેં નારી નિઃસંકોચ એવં નિર્દ્વન્દ્વ ભાવ સે સ્નાન કર સકતી હૈ. ઇસીલિયે હમ અછૂત નારી કે ઇસ પુનરુદ્ધાર-યજ્ઞ કી સાધના-કુટીર મેં અપની ઉચ્ચ જાતિ કી બહિનોં ઔર માતાઓં કો સાદર, સપ્રેમ એવં સભક્તિ આવાહન કરતે હૈં.

અછૂત નારીમંડલ કી આયોજના કા પ્રસ્તાવ રખને સે પહલે હી હમને ઇસ બાત કી સૂચના દે દી થી કિ અછૂત ઔર શૂદ્ર જાતિયોં કે પુરુષોં ને ભી ઉચ્ચ જાતિ કે પુરુષોં કે અનુકરણ મેં સ્ત્રી કો નિકૃષ્ટ એવં હેય માન કર ઉસે અપને પરિપાર્શ્વ-પ્રાંત મેં આસન-પ્રદાન ન કરકે, ઉસે અપને પદ-પ્રાંત પર ક્રીત પરિચારિકા કે સમાન આસીન કિયા હૈ. ઔર આજ ભી વહ વહીં પર બૈઠી હૈ. વહીં પર બૈઠી-બૈઠી વહ અપની દારુણ દુર્દશા કો ભોગ રહી હૈ. સબસે પહલે હમારી ઉચ્ચ જાતિ કી બહિનોં કો ઉસે વહાં સે હાથ પકડ કર, અપને હાથ કા અવલંબન દેકર ઉઠાના હોગા; ઉસકે શરીર મેં જો ધૂલ લગ ગઇ હૈ, ઉસકે રોમ-રોમ મેં અસ્વચ્છતા એવં મલિનતા કા જો પ્રવેશ હો ગયા હૈ ઉસે અપની સહાનુભૂતિ ઔર સમવેદન કી પુણ્યધારાઓં સે પ્રક્ષાલન કરના હોગા. ઉસકો ફિર સે પવિત્ર એવં પરિસ્વચ્છ બના કર ઉસે ઉસકે પ્રકૃત આસન પર આસીન કરાના હોગા. ઇતના કર ચૂકને કે ઉપરાંત વહ કદાચિત્ અપને પ્રકૃત સ્વરૂપ કો પહચાનને યોગ્ય બન સકેગી, તબ કહીં વહ અપની વિલુપ્ત શક્તિ એવં વિનષ્ટ ગૌરવ કી કલ્પના કરને મેં સમર્થ હોગી. સહૃદય પાઠિકાઓં કો બતાને કી આવશ્યકતા નહીં કિ વે હી અછૂત-નારી કે ઇસ પ્રારમ્ભિક સંસ્કાર કે સમ્પાદન મેં સમર્થ હો સકતી હૈં, વે હી ઉસે સ્વચ્છ પરિપૂત એવં પવિત્ર બના સકતી હૈં. હમ-હમ પુરુષગણ કિસ પ્રકાર ઉસકે ઇસ પ્રારમ્ભિક સંસ્કાર કે સમ્પાદન મેં સહાયતા કયા દે સકતે હૈં! હમારે સામને કયા વહ સ્નાન કરેગી! કયા હમારે લિએ યહ સમ્ભવ હોગા કિ હમ ઉસકે મન ઔર શરીર કા માલિન્ય દૂર કર સકેં? કયા વહ હમારે સામને અપને હૃદય કા સમસ્ત રહસ્ય પ્રકટ કરેગી? કદાપિ નહીં! ઇસીલિએ હમારા યહ વિશ્વાસ હૈ કિ અછૂત-નારી કા ઉદ્ધાર-અછૂત દેવી કા પુનઃ સંસ્કાર ઉચ્ચ જાતિ કી દેવિયોં હી સે હો સકતા હૈ, વે હી ઇસ મહાયજ્ઞ કી સિદ્ધિ કા સમ્પાદન કર સકતી હૈં!

હમને ઉપર કહીં પર કહા હૈ કિ વ્યભિચાર સંક્રામક વ્યાધિ હૈ; ઔર જબ તક વહ દૂર નહીં હો જાયગી, તબ તક હિંદુ-જાતિ કા વિરાટ શરીર કિસી પ્રકાર સ્વસ્થ ઔર નિરોગ નહીં હો સકેગા. અછૂત એવં શૂદ્ર ભી હિંદુ-જાતિ કે વિરાટ શરીર કે હી અંગ હૈં-ભલે હી વે પૈર સહી. યદિ ઇસ વિશાલ હિંદુ-જાતિ કો પંગુ નહીં બનના હૈ, યદિ સ્વસ્થ, નિરોગ એવં શક્તિ-સંપન્ન હોકર ઉસે અભ્યુદય એવં ઉન્નતિ કે પથ પર દ્રુતગતિ સે પ્રધાવિત હોના હૈ, અપની સમસ્ત શક્તિ કા સંગઠન કરકે, અપની સમસ્ત વિકીર્ણ સેના કો એકત્રિત કરકે, અપને દુર્ઘર્ષ તેજ, અપને અમોઘ વીર્ય તથા અપને અતુલ સાહસ કે સાથ ઉસે ઇસ વિશ્વવ્યાપી યુદ્ધ મેં વિજય પ્રાપ્ત કરના હૈ, તો ઉસે અપની ઇન અછૂત કહલાનેવાલે ભાઇયોં કો અપને મેં ફિર સે મિલાના હોગા. ઉન્હેં અપને હૃદય પર ધારણ કરના હોગા, ઉન્હેં શિક્ષિત કરના હોગા એવં ઉન્હેં તેજસ્વી, શક્તિ-સંપન્ન તથા જ્ઞાનવાન બનાના હોગા. અછૂતોં કી વ્યાધિ સમસ્ત જાતિ કી વ્યાધ હૈ, અછૂતોં કી નિર્બલતા સમસ્ત જાતિ કી નિર્બલતા હૈ, અછૂતોં કી હીનતા સમસ્ત જાતિ કી હીનતા હૈ; અછૂતોં કે દુર્ગુણોં, દુર્બલતાઓં એવં દુરાચરોં કા પ્રભાવ સમસ્ત જાતિ પર

પડતા હૈ ઔર પડેગા. ઇસીલિએ હમારા કહના હૈ કિ અછૂતોં કા પ્રશ્ન જાતીય પ્રશ્ન હૈ, અછૂતોં કી સમસ્યા હમારી એક સબસે બડી જાતીય સમસ્યા હૈ. ઇસ જાતીય સમસ્યા કા નિદાન ઔર ઉસકી ઔષધિ કા હમને અન્યત્ર નિરૂપણ ઔર નિર્દેશ કિયા હૈ; પર યહાં પર કેવલ હમ ઇતના હી કહના હૈં કિ શતાબ્દિયોં કે અશેષ અત્યાચાર એવં દારુણ દુર્વ્યવહાર સે અછૂત જાતિ કી દેવિયોં કી જો ભયંકર દુર્દશા હો ગઈ હૈ, ઉસકા સમુચિત રૂપ સે નિરાકરણ કિએ બિના અછૂતોદ્ધાર કી સફલતા એક અસાર સ્વપ્ન કે સમાન હૈ; ઔર હમારી ઉચ્ચ જાતિ કી સુશિક્ષિતા બહિનોં કે ઇસ પવિત્ર યજ્ઞ મેં ભાગ લિએ બિના ઉસ દારુણ દુર્દશા કા નિરાકરણ હોના અસંભવપ્રાય હૈ, યહ હમ મુક્તકંઠ ઉચ્ચ સ્વર મેં કહ સકતે હૈં.

'ચાંદ' કે ઇન્હીં સમ્પાદકીય વિચારોં કે અન્તર્ગત હમ એક નહીં, અનેક બાર સપ્રમાણ યહ બાત સિદ્ધ કર ચૂકે હૈં કિ સમાજ–સુધાર કા કોઇ આંદોલન ઉસ સમય તક સફલ નહીં હો સકતા, જબ તક કિ નારી–જાતિ કા સમુદ્ધાર ન હો. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોં સે, સજીવ ઉદાહરણોં સે હમારી ઇસિ બાત કી પરિપુષ્ટિ હો ચુકી હૈ. આજ જો હમારે જાતીય જીવન મેં એક વિશેષ પ્રકાર કી સ્ફૂર્તિ, એક વિશેષ પ્રકાર કી જાગ્રતિ, એક વિશેષ પ્રકાર કી પ્રેરણા તરંગિત હો રહી હૈ. ઉસકા પ્રમુખ કારણ યહી હૈ કિ ધીરે ધીરે હમારા રમણી–મંડલ જાતીય અભ્યુદય કે મહાયજ્ઞ કી સાધના કે પ્રયાસ મેં પ્રવૃત્ત હો રહા હૈ. હમને અપને ઇસી અનુભવ કે બલ પર, અપને ઇસી 'અનુભૂત યોગ' કે વિશ્વાસ પર યહ કહને કા સાહસ કિયા હૈ કિ અછૂત જાતિ કા ભી ઉદ્ધાર અછૂતજાતિ કી દેવિયોં હી પર નિર્ભર હૈ. જબ તક શક્તિ–સ્વરૂપિણી અછૂત–નારી અપને પ્રકૃત–સ્વરૂપ સે પરિચિત નહીં હોગી, જબ તક ઉસે ઉસકી વિલુપ્ત શક્તિ, વિનષ્ટ ગૌરવ એવં અંતર્હિત તેજ ફિર સે પ્રાપ્ત નહીં હોંગે, જબ તક વહ અપના પ્રકૃત–સ્થાન ગ્રહણ નહીં કરેગી, તબ તક અછૂતોદ્ધાર કી સમસ્યા કી સંપૂર્ણ મીમાંસા નહીં હોગી; પર યહ તભી સંભવ હૈ, જબ હમારી ઉચ્ચ જાતિ કી બહિનેં ઔર માતાએં ભેદ–ભાવ કો તિલાંજલિ દેકર, અપની ઇન પદ–દલિત બહિનોં કે ઉદ્ધાર–યજ્ઞ મેં સહાયતા ઔર સહયોગ પ્રદાન કરેંગી. પ્રત્યેક અછૂત ઘર મેં જાકર પ્રત્યેક અછૂત–નારી સે ભેંટ કર, ઉનમેં આત્મ–સંમાન કો જાગ્રત કરના હોગા. ઉન્હેં બતાના હોગા કિ હમ ઔર તુમ દો નહીં હૈં, એવં એક હી માતા કી મૂર્તિયાં હૈં. હમ શક્તિ કી અવતાર હૈં, હમ દેશ કી માતાએં હૈં, ગૃહસ્થાશ્રમ કી શ્રી હૈં, પુરુષોં કી પ્રેરણા હૈં. ઇન અછૂત નારિયોં કો એકત્રિત કરકે ઉન્હેં બતાના હોગા કિ રમણી કા સતીત્વ, રમણી કા લાવણ્ય, રમણી કા માતૃત્વ, રમણીકા શીલ–યહ સબ દિવ્ય પદાર્થ હૈં; તુચ્છ પાર્થિવ પદાર્થોં કે લિએ ઇનકા બલિદાન કરના ઉચિત નહીં હૈ. ઔર એક બાર જહાં શાશ્વત–સત્ય કી–યહ જ્યોતિ ઉનકે હૃદયોં મેં પ્રદીપ્ત હો ઉઠી, એક બાર જહાં આત્મ–ગૌરવ કી અક્ષય આભા સે ઉનકી આત્મ–કુટીર આલોકિત હો ઉઠી, એક બાર જહાં ઉન્હોંને અપને દિવ્ય સ્વરૂપ કી ઝાંકી કા દર્શન પ્રાપ્ત કર લિયા, ફિર વે સ્વતઃ હી અપને પુણ્ય–પથ પર ચલને લગેંગી, ઔર ફિર કિસકી શક્તિ હૈ કિ ઉનકે સતીત્વ, ઉનકે સૌંદર્ય એવં ઉનકે યૌવન કો અપની આમોદ–લીલા કા વિષય બના સકે! ઔર ઉસી પુણ્ય મુહૂર્ત મેં અછૂત–જાતિ કે સૌભાગ્ય–ગગન મેં મંગલ–પ્રભાત કા મધુર ઉદય હોગા! સામ્ય–ભાવ કે અરુણ પ્રકાશ મેં વિશ્વ–જનની હિંદ–માતા કે અર્દ્ધચંદ્ર–શોભી લલાટ પર સ્વતંત્રતા કા મણિમય મુકુટ પહનાવેંગી!!

હિન્દુભાઈયોંકો ચેતાવની

(લેખકઃ–શ્રી૦શમ્ભૂદયાલજી ત્રિપાઠી 'નેહ'–'ચાંદ'–મે ૧૯૨૭ના અંકમાંથી)

હિન્દુઓ! અછૂનોંકો ન દૂર દુદકારો કભી, પૂર્તિયાઁ કરેંગે વે, તુમ્હારી કામનાઓં કી!
પ્રેમ સે લગાઓ ઉર અપનાઓ કવિ "નેહ",હિત હૈ ઈસી મેં, ઇતિ હોગી આપદાઓં કી!!
ચોટિયાઁ કટેંગીં નહીં, મૂર્તિયાઁ મિટેંગીં નહીં, કીર્તિયાઁ ઘટેંગીં નહીં, પૂર્વ પુરુષાઓં કી!
પૂજ્ય દેવ–મન્દિરોં કી માનતા હટેગી નહીં, સામને લુટેગી નહીં, લાજ અબલાઓં કી!!

પરિક્રમ

(લેખક:-શ્રી [illegible] ઉપાધ્યાય 'આર્ય'-ને ૧૯૩૫ના [illegible])

જગ કર જૈસા, કાલ કો દેખો, મોહ-નિશા અબ બીત ગઈ;
અબ મેરા મન ઢોંગ ત્યાગ કર, તુમ્હેં પ્રકૃતિ સ્વયં છલ ગઈ. ૧
હો કર કે અનુકૂળ શાસન કે, શાસ્ત્ર બદલના રહના હૈ!
સોચો, સમઝો, દૃઢ મન ઠાનો, સમય તુમ્હેં ક્યા કહના હૈ! ૨
આત્મા સે સંબંધ ધર્મ કા-હૈ, ઇસમેં સન્દેહ નહીં;
આત્મા સબકી શુદ્ધ વસ્તુ હૈ, ચાહે ઉપજે દેહ કહીં. ૩
જહાઁ સંઘ હૈ, શક્તિ વહીં હૈ, ફૂટ જહાઁ દૌર્બલ્ય વહીં;
હાથ-પૈર કે બિના શીશ ક્યા-કો બના હૈ, વ્યર્થ નહીં. ૪
ઊંચ નીચ કે ભેદ ભગા કર, કર દો પરિક્રમણ આરમ્ભ;
ક્યા હિન્દુત્વ મિટા દેને પર, ઠાનોગે લે કર કે દમ્ભ! ૫
મુખ મેં રામ, શીશ પર ચોટી, ઉનકો હૈં વે હૈં ભાઈ;
કર કે ઘૃણા બનાતે ક્યોં હો-ઉનકો મુસ્લિમ ઇસાઇ! ૬
જિસ કુએઁ પર પાની ભરતા, ગો-હિંસા કરનેવાલા!
હૈ ક્યા હાનિ ચઢે યદિ ઉસ પર, રામ રામ કહનેવાલા! ૭
સાત કોટિ વે બિછુડ જાઁય તો-તુમ કિતને રહ જાતે હો!
બાઇસ કોટિ અભી હો, તો ભી-ચૈન ન લેને પાતે હો. ૮
ઉસી મ્લેચ્છ સે હાથ મિલાતે, જો પહલે કા રહા ચમાર;
પર, છૂતે થે ઉસે ન પહલે, ઇસ હિન્દૂપન કો ધિક્કાર! ૯
ઇસાઈ મૂસાઇ યવનોં-સે સબ વિધિ હૈં શ્રેષ્ઠ અછૂત;
નિર્લજ હિન્દુઓ! ક્યોં ચઢ બૈઠા-હાય તુમ્હારે સિર પર ભૂત! ૧૦
ઉઠે હુએ યદિ ગિરતે હૈં, તો-ગિરે હુએ ક્યોં ઉઠેં નહીં?
ગિરી જાતિ કો દાડ ઉઠાના, સમ્પ્રતિ હૈ કર્ત્તવ્ય યહી. ૧૧
શબરી કે કર સે લે કર યદિ, રામ નહીં ફલ કો ખાતે;
મર્યાદા-પુરુષોત્તમ ફિર વે-કૈસે આજ કહે જાતે! ૧૨
યદિ અછૂત હૈં જગ મેં, તો હૈં-જગન્નાથ ઉનકે ભી નાથ;
પ્રતિદિન જાઓ તુમ મન્દિર મેં, લિએ અછૂતોં કો ભી સાથ. ૧૩
કોમ તુમ્હારા મુસ્લિમ બન કર, સૈયદ કે સંગ પઢે નમાજ;
તુમ ઉસકી છાયા સે બચતે, કૈસે હો સંગઠિત સમાજ! ૧૪
જબ કુત્તે ભી હટ જાતે હૈં, તુમસે પા કર કે દુત્કાર;
ફિર અછૂત ક્યોં તજેં ન તુમકો! કુછ તો મનમેં કરો વિચાર. ૧૫
સાત કોટિ મુસ્લિમ ભારત મેં, ઔર અસંખ્યક ઇસાઇ;
ધર્મ-શત્રુ હૈં બને વિછુડ કર, રહે તુમ્હારે હી ભાઇ. ૧૬
આત્મઘાત સે અધિક અછૂતોં-કા સમઝો કરના અપમાન;
સઁભલો શીઘ્ર હિંદુઓ નિજ કર, ક્યોં કરતે અપના અવસાન! ૧૭

યાદ કરો અછૂતાં કે આભાર કિતને કિતને હુએ હૈં ઔર હોતે હૈં ?

(લેખકઃ-શ્રી પં૦ રામચંદ્રજી શુકલ, "સરસ" ચાંદ-મે ૧૯૨૭ના અં

પરમ પાવની સુર-સરિતા હા ! જીન પદ-પદ્મોં કી મધુ-ધાર !
શ્રી શિવ શિર પર જીસકો રખતે-હૈ જીસસે પુનીત સંસાર.
સતત વિબુધ બુધ વન્દિત જો હૈ-હોતે જીસસે પૂત સપૂત;
કહ કર ઉન્હીં પદોં કા હમકો-માન રહે ક્યોં અરે ! અછૂત.
જીન ચરણોં પર વિશ્વવિમોહનિ-રમા-સમા બલિહારી હૈ;
જીન પદ-કમલોં કી સુષમા કી-સબ ઉપમા અનુહારી હૈ.
શ્રીપતિ કે જીન ચરણ-શરણ કી-રાણી બાટ લખતે રહતે;
જીન પદામ્બુજોં કે રજ-રસ કો-સભી સરસ ચખતે રહતે.
જીસ પદ-રજ કી મહિમા કી થી-ગૌતમ-તિય-ગુરુ ને અનુભૂત;
ઉન ચરણોં સે જન્મ હમારા-કહ કર, ક્યોં કહ રહે અછૂત ?
ચિત્રકૂટ મેં જીન ચરણોં કે-અંક પૂજતા જગત્ સપ્રેમ;
પ્રચલ-પાંવડી-પૂજન કા થા, જીનકી સદા ભરત કા નેમ.
શેષ-વિદેહ, શનેહ ચાહતે-હૈં સરાહતે કહ કર પૂત;
હૈં હમ ઉન્હીં વિષ્ણુ-ચરણોં સે-કૈસે હૈં તબ કહો અછૂત ?
હા ! યહ સચ હૈ પદ અરુ મુખ મેં-કભી ન હો સકતી સમતા;
દોનોં હી હૈં એક દેહ કે-અતઃ ઉચિત શમતા-મમતા.
સભી દેહ કી, જગ કે મગ પર-ગુગતિ હમીં પર હૈ નિર્ભર;
સબ સમાજ-તન ખડા હમી પર-ચલે હમારે હી બલ પર.
હમીં ધર્મ કે તથા કર્મ કે-મર્મ સભી લખતે વાલે;
હોકર અરે ! અપાવન સબકી-પાવનતા રખનેવાલે.
ઔર કહેં ક્યા, હૈ પ્રમાણ-ઇસકા ઇતિહાસ ઉઠાઓ ભૂત;
હરિશ્ચંદ્ર કા સત્ય બચાને-વાલા થા બસ એક અછૂત.
હમેં ગર્વ હૈ ઇસ સુકર્મ કા-જીસે ન યોગી* કર પાતે;
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

* [illegible]

હિંદુધર્મ મેં અછૂતોં કા સ્થાન

(લેખક-શ્રી૦ બાબા [illegible]જી. [illegible] 'ચાંદ'-સે ૧૯૩૭ ના [illegible])

હિંદુ-ધર્મ મેં અબ ભી ઉતની પહલી અસ્પૃશ્યતા [illegible] હૈ; ઔર સંન્યાસી કી કોઈ જાતિ નહીં હૈ. કબીર જાનતે હૈં, [illegible] કૌન થે ઔર ક્યા હો ગએ. [illegible] કી કોઈ જાતિ નહીં હૈ. અનેક સંન્યાસી ઔર ઋષિ અછૂત જાતિ કે હો ગએ હૈં. રામચંદ્રજી ને ભીલની કે બેર ખાએ, કૃષ્ણચન્દ્રજી ને કુબ્જા સે પ્રીતિ જોડી, રામાયણ ઔર મહાભારત પઢને સે જ્ઞાત હોગા કિ જો નિરક્ષર અછૂત જાતિયોં કા [illegible] હૈ, વહ પહલે કદાપિ નહીં થા. યહ સબ આધુનિક લીલા હૈ. આર્ય-જાતિ મેં પ્રાચીન કાલ મેં અનેક જાતિયાં આ મિલીં, જિસકે પ્રમાણ હમારે પ્રાચીન ઇતિહાસ મેં અંકિત હૈં. અત્યંત પ્રાચીન સમય મેં વૈદિક મત ઔર કર્મોં કી પ્રધાનતા થી, ઉસકે બાદ દાર્શનિક સિદ્ધાન્તોં કી તૂતી બોલી; લેકિન હજાર વર્ષ સે અધિક કાલ સે ભક્તિ-માર્ગ કી પ્રધાનતા હૈ. જબ સે ભક્તિ-માર્ગ ને જોર પકડા, તબ સે કર્મકાંડ કા હ્રાસ હુઆ ઔર હિંદુ-જાતિ ઇસ સરલ માર્ગ કા અવલમ્બન કરને લગી. શ્રીરામાનુજાચાર્ય, શ્રીવલ્લભાચાર્ય, શ્રીનિમ્બાર્કાચાર્ય, શ્રીનારાયણસ્વામી, શ્રીમાધવાચાર્ય, શ્રીચૈતન્યસ્વામી-યે ભક્તિમાર્ગ કે ઉચ્ચતમ અંગ હૈં, જિનકે વિચાર અધિકતર સંસ્કૃત ગ્રંથોં મેં પ્રતિપાદિત હૈં; પર પિછલે સમય કે ભક્તિ-માર્ગ-પ્રવર્તકોં ને અપને વિચાર હિન્દી ભાષાદ્વારા હી પ્રકટ કિએ હૈં. ઉદાહરણ કે લિએ ગુરુ નાનક, કબીર, તુલસીદાસ, દાદૂ આદિ ઇન મહાત્માઓં ને અપને પ્રતિભાશાલી વિચારોં ઔર પ્રતિદિન કે બર્તાવ સે અછૂત ઔર છૂતોં મેં કોઈ ભેદ હી નહીં રખા હૈ. જિન્હોંને ભક્તમાલ નામક ગ્રંથ પઢા હૈ, વે જાનતે હૈં કિ ઇન ૧૦૧ ભક્તોં મેં અછૂત જાતિયોં કે ભક્ત અધિક થે. કોઈ ચમાર, કોઈ કોલી, કોઈ વ્યાધ, કોઈ કસાઈ—અર્થાત્ અનેક જાતિયોં કે લોગ થે, જિન્હેં અબ અછૂત કહતે હૈં. ઇન્હીં ભક્તોં મેં ગોસ્વામી તુલસીદાસ જૈસે ઉચ્ચ જાતિ કે ભી થે; પર ઇનમેં પરસ્પર કોઈ છૂતછાત કા વિચાર નહીં થા, સબ એક-દૂસરે કે હાથ કા ખાતે થે. ઇસ સંબંધ મેં એક કથા પ્રચલિત હૈ; જિસકે સુનને સે માલૂમ હોગા કિ ભક્તોં મેં જાતપાંત કા કોઈ ભેદ હી ન થા; કથા યોં હૈ:—

રૈદાસ, ચરણદાસ, ધના આદિ અછૂત જાતિ કે ભક્તોં ને એક બાર વિચાર કિયા કિ ગોસ્વામી તુલસીદાસ કી સચ્ચી ભક્તિ કી પરીક્ષા લેની ચાહિએ. ગોસ્વામીજી પ્રકટ મેં તો બડે-બડે ઉદાર વિચારોં કો કહા કરતે હૈં; પર ભીતર સે ઇન્હેં અપની ઉચ્ચ જાતિ કા બડા ઘમંડ હૈ. વહ સમઝતે હૈં કિ હમ સબ નીચ જાતિ કે હૈં; ઔર વહ શ્રેષ્ઠ જાતિ કે. જબ તક તુલસીદાસજી મેં યહ અભિમાન હૈ, તબ તક હમારા ઔર ઉનકા મેલ કૈસે હો સકતા હૈ? યદિ વહ હમારી મંડલી મેં મિલેં, તો હમારે સાથ ખાના ખાવેં; નહીં તો અપની ડફલી અલગ બજાવેં. ઇસ પરામર્શ કે પશ્ચાત્ ઇન સબ અછૂત જાતિ કે ભક્તોં ને એક પ્રેમ-ભોજ કિયા; ઔર ઉસમેં સમ્મિલિત હોને કે લિએ ગોસ્વામી તુલસીદાસજી કો ભી નિમંત્રણ દિયા. ગોસ્વામીજી, જો બડે દૂરદર્શી થે, સમઝ ગએ કિ આજ હમારી પરીક્ષા હૈ. ગોસ્વામીજી ને ઇસ નિમંત્રણ કો સહર્ષ સ્વીકાર કિયા. ભોજન કા સમય આયા; ઔર સબ ભક્ત લોગ મંડલી બાંધ કર બૈઠે. દાલ-ભાતાદિ ભોજ્ય પદાર્થ પરસે જાને લગે. યે સબ ખાદ્ય પદાર્થ ઇન્હીં અછૂત જાતિ કે ભક્તોં ને અપને હાથોં સે બનાએ થે; ઔર યે હી આપસમેં એક-દૂસરે કો પરસને લગે. જાતિયોં કા કુછ ભેદ ન રહા. ભોજન પરસ ચૂકે થે; ઔર ભક્ત-મંડલી ખાને કો તૈયાર થી. ઇતને મેં હી એક ને કહાઃ—આપને દેખા, તુલસીદાસ નહીં આયા હૈ! હમ પહલે હી કહતે થે કિ ઉસે અપને ગોસ્વામી હોને કા બડા ઘમંડ હૈ. યદિ હમારે સાથ ખાના ખા લે, તો ઉસકી જાતિ બિગડ જાવેગી. આજ મહાત્માજી કી જાંચ હો ગઈ. આજ સે વહ અલગ ઔર હમ અલગ. ભાઈ! ઉચ્ચ-નીચ કા મેલ કૈસા? ઇસ બાત કા અનુમોદન કરતે હુએ સબ ભક્તોં ને ખાના શુરૂ કિયા. ઇતને મેં દેખતે ક્યા હૈં કિ ગોસ્વામી તુલસીદાસજી જલ્દી-જલ્દી દૌડતે હુએ ચલે આ રહે હૈં. આતે હી કહાઃ—ભાઇયો, ક્ષમા કરો! મુઝે કુછ દેર હો ગઈ. મેરે સામને ભી દાલ-ભાત લાઓ. યહ સુન એક ભક્ત દાલ કા બર્તન લેકર ગોસ્વામીજી કે પાસ પરસને આયા. ગોસ્વામીજી સબ

સે પીછે આએ થે; ઇસ લિએ વે ઇન સબ કે નીચે, જહાઁ ઇન લોગોં કે જૂતે પડે થે, બૈઠ ઔર જબ દાલ આઇ તો આપને એક ભક્ત કા જૂતા ઉઠા કર ઉસમેં લે લી ઔર દેખતે ઉસે પી ગએ.+ ઇસ દૃશ્ય સે સભી ભક્ત આશ્ચર્ય મેં આએ ઔર ભોજન છોડ કર સીદાસ કે પાસ આકર કહાઃ—તુલસીદાસ ! તૂ સચમુચ તુલસીદાસ હી હૈ. હમ સબમેં તે પદવી ઉંચી હૈ. હમ અભી તક માયા કે ચક્કર મેં હૈં. ધન્ય હૈ તુમ્હેં; જો ઇસ ઉચ્ચ સિદ્ધાં પર પહૂંચે ગએ હો. હમ સબ તુમ્હારે શિષ્ય હૈં, તુમ બ્રહ્મમય હો; ઔર હમ જડ માયા કે મેં ભ્રમણ કર રહે હૈં. ક્ષમા કરો, હમ મૂર્ખોં ને તુમ્હારી પરીક્ષા લેની ચાહી થી; પર કહાઁ તુ ઔર કહાઁ હમ ! હમ તુમ્હારી ચરણ-ધુલિ સિર પર રખને યોગ્ય ભી નહીં હૈં. ભૈયા ! ક્ષમ કરો, ભૂલ હુઇ.

ગોસ્વામીજી બોલેઃ—ભગવાન કે ભક્તો ! મૈં તો આપકે ચરણપ્રક્ષાલન કરને યોગ્ય નહીં હૂં; મુઝે તુચ્છ સમઝ કર અપની ભક્ત-મંડલી મેં સે મત નિકાલો. મૈં આપકા દાસ હો કર રહૂંગા. આપ જૈસે પ્રેમ-પુંજોં કે સામને મૈં કુછ ભી નહીં હૂં.

યદિ પ્રાચીન હિંદુ-ધર્મ મેં અછૂત જાતિયોં કે સાથ ઐસા કઠોર બર્તાવ હોતા, જૈસા કિ આજકલ હો રહા હૈ, તો હિંદુ-જાતિ કા ગૌરવ ઔર માન ઐસા ન હોતા. વર્તમાન સમય કે હિંદુ-ધર્મ કે ઠેકેદારોં સે પ્રશ્ન હૈ કિ વે હિંદુ-ધર્મ મેં વ્યાસ ઔર વાલ્મીકિ કો રખના ચાહતે હૈં યા નહીં ? યદિ ઇન દો નામોં કો હિંદુ-ધર્મ મેં સે નિકાલ દિયા જાવે, તો હિંદુ-ધર્મ મેં ક્યા બચ રહતા હૈ ?

વેદોં કો નિયમિત કરના, ૧૮ પુરાણોં ઔર મહાભારત કો લિખના—વેદાંત-દર્શન કો રચના શ્રી વ્યાસજી કા કાર્ય હૈ. વાલ્મીકિ રામાયણ કી રચના કરના વાલ્મીકિજી કી કીર્તિ હૈ. યદિ યે ગ્રંથ હિંદુ-ધર્મ મેં સે નિકાલ દિએ જાયઁ, તો હિંદુ-પ્રાચીન ઇતિહાસ, હિંદુ-વૈદિક ધર્મ એવં હિંદુ-ઉચ્ચતમ દાર્શનિક સિદ્ધાંતોં કા કહાઁ પતા લગે ? યે દોનોં મહાનુભાવ અછૂત જાતિ કે થે; ઔર આજ હિંદુ-ધર્મ કી સભ્યતા ઔર વિદ્યા કા ભંડાર ઉન્હીં કે હાથોં મેં હૈ. ક્યા ઇન દોનોં કો અછૂત કહ કર નિકાલ દેને સે હિંદુ-ધર્મ કા ગૌરવ ઔર માન હો સકતા હૈ ? કદાપિ નહીં !

હમેં અપને સંકુચિત વિચારોં કો દૂર કરના ચાહિએ; ઔર અછૂત જાતિયોં કે સાથ વહી બર્તાવ કરના ચાહિએ, જો આર્ય-જાતિને ઉનકે સાથ અપને પ્રાચીન ઇતિહાસ મેં કિયા થા. અસ્તુ.

સનાતની કે નામ સે કૂપમંડૂકોં કી પુકાર

(લેખકઃ—નારાયણદાસ ચતુર્વેદી, વિંધ્યક્ષેત્ર—" વિશ્વમિત્ર " ના એક અંકમાંથી)

હોને લગા અબ દેશ મેં હાય બડા દુષ્કર્મ, કૈસે ' જો હરિ ' યહાં, રહે સનાતન ધર્મ.
દુનિયોં મેં રહે ક્યોંકર હા ! ધર્મ-સનાતન, સબ 'આરિયા' ગયે ભર, હા ! ધર્મ-સનાતન.
ઉસકે હી નામપર હમ, યોં મૌજ લૂટતે થે, હર ઐશકા રહા ઘર, હા ! ધર્મ-સનાતન. ૧
અબ રંડિયાં બરાતોં મેં જાને નહીં પાતીં, ભજનીક ફિરેં દરદર, હા ! ધર્મ-સનાતન. ૨
બેખૌફ મંદિરોં મેં અબ શૂદ્ર ભી હૈં જાતે, નહીં માનતે જરા ડર, હા ! ધર્મ-સનાતન. ૩
વિધવાઓં કી ભી શાદી હોતી જહાં તહાં હૈ, માને ન કોઇ શાસ્તર, હા ! ધર્મ-સનાતન. ૪
યવનોં કો શુદ્ધ કરકે અબ હિંદૂ બના રહે હૈં, પાગલ હુએ હૈં ક્યા નર ! હા ! ધર્મ-સનાતન. ૫
યહ દેખકે 'નરાયણ' હોતા હૈ રંજ બેહદ, પર કિસસે કરૈં અજાદર, હા ! ધર્મ-સનાતન. ૬

+ તુલસીકૃત રામાયણમાં પણ ગોસ્વામીજીના ચરિત્રમાં આવો પ્રસંગ આલેખેલો છે; પરંતુ તેમાં સંતસાધુઓને બદલે નાભાદાસજીના આશ્રમમાં—ભોજનની પંક્તિ બેઠેલી જણાવી છે, તે [illegible] [illegible] તેવું જણાવેલું નથી. હકીકત ગમે તે હો, પરંતુ આ લેખમાં જે કહેલ સમાવેલો છે તે [illegible] સ્વપ્નમાં લેવા જેવો અને ઉપકારક છે. ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

આપણી ભાવના દૃઢ છે, તો વિજય પણ આપણોજ છે !

(" સૌરાષ્ટ્ર " ના તા. ૨૧-૫-૨૭ ના અંકમાંથી)

(બંગાળના નવજુવાન સરદાર, દેશપ્રેમની જીવન્ત પ્રતિમાસમા, સુભાષચંદ્ર બોઝને આખરે બંગાળની સરકારે મુક્ત અર્પ્યા છે. વીરશિરોમણિ સુભાષનો છુટકારો કરતાં પહેલાં તેની પાસેથી અમુક શરતો કરાવી લેવા સરકારે ખૂબ ફાંફાં માર્યાં. પણ સુભાષ અણનમ રહ્યો. શરતી છુટકારો કરતાં જેલમાં રીબાઇ રીબાઇને મરી જવાનું એ શહીદે વધારે પસંદ કર્યું. આખરે સરકાર નમી. સુભાષ, કોઇ જાતની શરતવિના છુટો થયો. સુભાષ જેવા વીરોનો આત્મા કેવી ધાતુનો ઘડાયો હોય છે એની ઝાંખી કરાવતો એક પ્રેરણાદાયી પત્ર સુભાષે એક અઠવાડિયા પહેલાંજ તેના વડીલ ભ્રાતા ઉપર લખ્યો છે. તેમાંથી આ નીચેના ફકરા છે.)

"તમને લાંબો કાગળ લખવાની પણ શક્તિ નથી રહી; પણ મારે એટલું તો જણાવીજ દેવું જોઇએ કે, મારો વિશ્વાસ અડગ છે. આ જેલખાનાની કાળી દિવાલોની પાછળ પૂરાઇને હું જેમ જેમ વધારે દિવસો કાઢતો જાઉં છું, તેમ તેમ મારી શ્રદ્ધા વધારે ને વધારે અચળ બનતી જાય છે. ભાવના એજ જીવનનું સર્વસ્વ છે, એ સનાતન સત્યનું મને આ કારાગારમાં વધારે સ્પષ્ટ દર્શન થઈ રહ્યું છે. માનવભાવનાની શક્તિ એટલી અજબ છે, કે તે ગમે તેવી કિલ્લેબંદીને જમીનદોસ્ત કરી શકે છે. આપણે-નિર્બળ, નાચીઝ માટીનાં માળખાંસમા આપણ માનવીઓએ-તો, પ્રભુએ તેના પાવનકારી હુતાશનની જે એકાદ નાની ચિનગારી આપણા અંતરમાં મૂકી છે, તે બદલ તે પરમેશના ગુણ ગાતાં ગાતાં, એ ભાવનાની સાધના પાછળ જીવનનું સમર્પણજ કરી દેવાનું રહે છે. એથીજ મારો વિશ્વાસ અડગ છે કે જે ભાવનાને કાજે મેં મારૂં જીવન અર્પી દીધું છે, તે ભાવનાનોજ અંતે તો વિજય થવાનો છે; એટલેજ, દિવસે દિવસે બગડતી જતી મારી તંદુરસ્તીના અને મારા ભાવિના વિચારો મને જરા પણ ચિંતા કરાવી શકતા નથી."

"કોઇ સમાલોચકો કહે છે કે, હું સરકાર પાસેથી સારી શરતો મેળવવાને આ 'બધું' કરી રહ્યો છું. એ જાણી મને ખેદ થાય છે. સુભાષ દુકાનદાર નથી. સોદો કરવો એ સુભાષના સ્વભાવમાં નથી. મેં માત્ર મારા જીવનસિદ્ધાન્તોજ જાહેર કર્યાં છે અને એ સિદ્ધાન્તો ઉપરજ હું ઉભવા માગું છું. આ સ્થૂળ જીવનને હું એટલું કિંમતી નથી માનતો કે તેને ખાતર, જેને મેં મારી અમૂલ્ય દૌલત માની છે, એવા મારા સિદ્ધાન્તોનો ભોગ આપું. આપણું યુદ્ધ એ સ્થૂલ યુદ્ધ નથી, તેમ સ્થૂલ પદાર્થોની સિદ્ધિને માટે પણ એ યુદ્ધ નથી. સેંટ પોલના શબ્દોમાં કહું તો 'અમે હાડમાંસની જીત મેળવવા નથી ઝુઝતા, અમે તો આ દુનિયાની રાક્ષસી સત્તાઓ સામે, આ વિશ્વનાં અંધકારનાં બળોની સામે, જગતનાં નૃશંસ તત્ત્વોની સામે ઝુઝીએ છીએ.' આપણો પક્ષ એ સ્વાતંત્ર્ય અને સત્યનો પક્ષ છે અને એ પક્ષનો વિજયજ નિર્માયો છે. આપણો દેહ ગમે તે રીતે પડે અને નાશ પામે, પણ આપણો નિશ્ચય અડગ હોય તો વિજય પણ આપણોજ છે."

પવિત્રતાની પ્રાપ્તિનો એક આબાદ ઉપાય

(" લોહાણાહિતેચ્છુ "—તા. ૨૮-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

શબ્દે શબ્દે મીઠાશ હોય, વાક્યે વાક્યે શુદ્ધ વિચાર હોય અને જીવનના પ્રસંગોમાં દિલ સાફ હોય એનું નામ પવિત્રતા. ગંગાકાંઠે સ્નાન કરી સ્વચ્છ કપડાં પહેર્યાં હોય, કપાળમાં તિલક કર્યું હોય, મુખે 'રામનામ' બોલતો હોય છતાં જો એનું દિલ સાફ ન હોય તો એનું નામ અપવિત્ર. માણસ મનુષ્યતરીકે, લેખકતરીકે, વક્તાતરીકે, વર્તમાનપત્રકારતરીકે, વ્યાપારીતરીકે, સંસારીતરીકે અને સેવકતરીકે આવા પવિત્ર માણસો કેટલા છે? શબ્દમાં મલિનતા હોય, વાક્યમાં ગંદા વિચારો ભર્યા હોય અને જીવનના પ્રસંગોમાં દિલમાં ઝેરવેર ભર્યાં હોય એવાઓથી પ્રભુ દૂર રહે, માનવજાતિને ભયાવે. એવા લાખ કરતાં જેનું દિલ સાફ હોય એવો એક પવિત્ર માણસ જગતને વંદનીય છે. જેને જેને રોજ એવા એક પવિત્ર માણસનું દર્શન થાય છે એને આંગણે સાચી પવિત્રતા ઉતરે છે અને પ્રભુત્વનાં તેજકિરણ પ્રકાશે છે.

છુઆ-છૂત (આભડછેટ)

(લેખકઃ-શ્રી૦ હીરાલાલજી, બી૦ એ૦; એમ૦ આર૦ એ૦ એસ૦-"ચાંદ" ના

ઇસ ભારતવર્ષ મેં છુઆ-છૂત કા ઇતના જોર હૈ કિ ઇસકી બદૌલત માલૂમ નહીં આદમિયોં ને અપને પ્રાણ સે પ્યારે સંબંધિયાં તક કા પરિત્યાગ કર દિયા ઔર અપના રો-રોકર બિતા દિયા. ચાલીસ વર્ષ કી બાત હૈ કિ, એક બડે પ્રતિભાશાલી વ્યક્તિ સ્કૂલમાસ્ટરી સે ઉન્નતિ કર વિલાયત પઢને ગએ. વહાં સે વે બૈરિસ્ટરી ઔર [illegible] એમ૦ એ૦ તથા એલ૦ એલ૦ ડી૦ કી ઉપાધિયોં સે વિભૂષિત હોકર ઘર લૌટે; પરન્તુ ઘર પર ઉનકી સ્ત્રી ને છુઆ-છૂત કે ડર સે ઉન્હેં ભીતર ન આને દિયા. યહ અનાદર દેખ, મન ઇતના ખટ્ટા હો ગયા કિ વે વહાં ક્ષણભર ભી નહીં ઠહરે. "પ્રેમાશ્રમ" ઉપન્યાસ શ્રદ્ધા કા જો ચરિત્રચિત્રણ કિયા ગયા હૈ, વહ ઠીક-ઠીક પૂર્વોક્ત બૈરિસ્ટર-રમણી કે ચરિ[illegible] મિલતા હૈ. શ્રદ્ધા કા પતિ પ્રેમશંકર અમેરિકા ગયા થા. વર્ષોં કે પશ્ચાત્ ઘર લૌટને પર ઉસકી સ્ત્રી ભોજન પરોસને તક કો ન નિકલી તબ વહ ઇતના મર્માહત હુઆ કિ 'જી ઇસી ક્ષણ યહાં સે ચલા જાઉં ઔર આંને કા નામ ન લૂં.' ઠીક, યહી દશા બૈરિસ્ટર સાહ૦ હુઇ. પ્રેમશંકર ને ધૈર્ય સે કામ લિયા, પરન્તુ બૈરિસ્ટર ને ક્રોધ મેં આકર ઇતના કડા પ્રણ લિયા કિ વહ જન્મભર કે લિએ અમિટ હો ગયા, શ્રદ્ધા કી નાંઇ બૈરિસ્ટર કી રમણી કે [illegible] મેં ભી વિચાર ઉત્પન્ન હુઆ ઔર ઉસને અનેક પ્રકાર સે અત્યંત નમ્રતા કે સાથ ક્ષમા મ[illegible] ઔર ઉનકી ઇચ્છાનુસાર રહને કી ઉત્સુકતા પ્રકટ કી; પરન્તુ બૈરિસ્ટર સાહબ પ્રેમશંકર ન થે પ્રેમ સે પિગલ જાતે. વે ભીમશંકર થે, ઉન્હોંને જો અપને મન મેં પ્રણ કર લિયા થા ભીમપ્રતિજ્ઞા થી, ઉસ રમણી કો અપની શેષ આયુ રો-રોકર કાટની પડી, ઇસ સબકી [illegible] છુઆ-છૂત (આભડછેટ) હી થી.

ઇસ દેશ મેં વિદેશ જાને સે યા સમુદ્ર પાર કરને સે હી છુઆ-છૂત નહીં લગતી, બલ્કિ [illegible] સંક્રામક-રોગ ઘર બૈઠે-બૈઠે ભી ઉત્પન્ન હુઆ કરતા હૈ; યા યોં કહિએ કિ ઇસકી જડ [illegible] ગહરી ફૈલ ગઇ હૈ કિ સમાજ કા કોઇ ભી અંગ ઇસસે બચા નહીં હૈ. ઇસ દેશ મેં મૃ[illegible] વસ્તુઓં સે હી નહીં, વરન માનવ-દેહ-પ્રાપ્ત જીવોં કે છૂને સે ભી છૂત લગ જાતી હૈ. ભલા [illegible] સાથ સપ્રેમ સામાજિક વ્યવહાર કિસ તરહ હો સકતા હૈ? કુત્તે-બિલ્લી ભલે હી છૂ લિએ જા[illegible] પરન્તુ ચૌરાસી યોનિ મેં ભ્રમણ કરને કે પશ્ચાત્ બડી તપસ્યા સે નર-દેહ પ્રાપ્ત કરનેવાલા [illegible] બસોર કે ઘર પૈદા હુઆ તો ઉસકા સ્પર્શ હોતે હી છૂત લગ જાતી હૈ. કહીં-કહીં તો [illegible] અલગ રહે. ઐસે વ્યક્તિ કી કેવલ છાંહ પડને સે યા સાઠ-સત્તર ગજ કી દૂરી પર આ જાને હી છૂત લગ જાતી હૈ. મદ્રાસ કી ઓર તો કઇ અછૂત-જાતિયોં કે સડક પર ચલને સે સ[illegible] અશુદ્ધ હો જાતી હૈ. કુત્તા-બિલ્લી ભલે હી ઉસ સડક પર મલ-ત્યાગ કરે, પરંતુ સ્નાન [illegible] સ્વચ્છ કપડે પહને હુએ ઔર પાંવે મેં મોજા તક ડાલે હુએ અછૂત-જાતિ કા કોઇ આ[illegible] ઉસ સડક સે નિકલ જાય, તો વહ માર્ગ નરક હો જાતા હૈ.

કેવલ મદ્રાસ હી મેં નહીં, અન્ય પ્રાંતોં મેં ભી ઇસ પ્રકાર કી વિચિત્રતાએં દૃષ્ટિગોચર હોતી હૈં. ઉડીસા મેં 'ગાંડા' નામ કી એક જાતિ હોતી હૈ જો મેહતર કે સમાન ગિની જા[illegible] હૈ. યદિ ઇસ જાતિ કા કોઇ વ્યક્તિ આમ યા ઇમલી કે ફલ ગિરાને કે લિએ પેડ પર ડંડા ફે[illegible] ઔર વહ ડંડા અટક જાય ઔર દૂસરે દિન અકસ્માત્ વહ કિસી કોલતા કે શરીર પર ગિર પ[illegible] તો વહ જાતિ-ચ્યુત કર દિયા જાતા હૈ, ઔર જબ તક વહ અપની બિરાદરી કો કંડાલ [illegible] રોટી ન દે-દે તબ તક ઉસકા હુક્કા-પાની બન્દ રહતા હૈ.

ઇસ દેશ મેં અછૂત-જાતિ એક હી નહીં, વરન્ દર્જનોં કી સંખ્યા મેં હૈ. કેવલ મ[illegible] મધ્યપ્રદેશ મેં તૈંતીસ-ચૌંતીસ જાતિયાં હૈં જો અછૂત સમઝી જાતી હૈં. યથા-બસોડ, [illegible] બસડી, ચમાર, ડોમ, ડોહોર, ગાંડા, ઘસિયા, મેહરા, પાસી, કતિયા, કોરી, [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] ઇત્યાદિ. કિસી-કિસી કા કહના હૈ કિ ઇન જાતિયોં કા વ્યવસાય ઇસ પ્રકાર કે [illegible] ઇસસે ઉનકા નાપાક વસ્તુઓં સે સંપર્ક રહતા હૈ. ઇસલિયે વે ઘૃણિત સમઝે જાતે હૈં [illegible]

[illegible] કિયા જાતા હૈ. ઇસમેં સંદેહ નહીં કિ કુછ ઐસી જાતિયાં અવશ્ય હૈં જૈસે ભંગી, [illegible] જિનકા સંપર્ક ઇસ પ્રકાર કા હોતા હૈ; પરંતુ અછૂત કહાનેવાલી બહુત સી ઐસી ભી હૈં, જિનકે કામ મેં કોઇ મૈલાપન નહીં હોતા; યથા બસોર કો લીજિયે-વહ બાંસ કા [illegible] હૈ, બાંસો મેં કોઈ અપવિત્રતા નહીં હૈ, તિસ પર ભી બસોર અછૂત ગિના જાતા [illegible] કપડા કાતને યા બનાને યા ઢૂંગ બાંધને યા મિટ્ટી કે બર્તન બનાને મેં કોઈ અપ[illegible] નહીં દીખતી. યદિ બર્તન-ભાંડે, કપડે-લત્તે આદિ અપવિત્ર ગિને જાયં તો ફિર વે [illegible] કિયે જાતે હૈં ? યહ ક્યા વિચિત્ર બાત નહીં હૈ ? ક્યા યહ વિચિત્ર ન્યાય નહીં કિ અપવિત્ર વસ્તુએં અપના લી જાયં ઔર ઉનકે બનાનેવાલે બહિષ્કૃત કિયે જાય !

કિસી-કિસી કા મત હૈ કિ છુઆ-છૂત કા પ્રારંભ તબ સે હુઆ, જબસે આર્યોં કા અનાર્યોં [illegible] સંપર્ક હુઆ. આર્ય સમસ્ત અનાર્યોં કો અછૂત સમઝતે થે; પરંતુ ઉસ સમય સે કિતને અ[illegible] આર્યોં કે ભીતર લે લિયે ગયે,-કિતની જાતિયાં ઉચ્ચ જાતિયોં મેં મિશ્રિત યા સંમિલિત [illegible] ગઇ, ઇસકી કોઈ સંખ્યા નહીં હૈ. યહી નહીં, ભારતવર્ષ કે બાહર કી જાતિયાં ભી, જૈસે [illegible], હુર્ક, મંગોલ, હૂણ આદિ આર્યોં મેં મિલા લી ગઈ. આર્યોં મેં ઇતની પાચન-શક્તિ [illegible] પર ભી ક્યા કારણ હૈ કિ છુઆ-છૂત કા પચડા અબ ભી ચલા જાતા હૈ !

બહુત લોગ કહેંગે કિ ભારતવર્ષ મેં સ્થિતિ-પાલકતા કા બડા જોર હૈ. જો પ્રથા એક [illegible] નિકલ ચુકી ઉસકા મિટાના બડા કઠિન-હૈ; પરંતુ જાન પડતા હૈ, ઇસસે ભી બઢકર [illegible] કા બડા જોર હૈ. ઉપર કી તહ વાલે અપના સુભીતા દેખ કર જૈસા તય કર દેતે હૈં, [illegible] લીક પર ગાડી ઢલકને લગતી હૈ. બહુતેરે લોગ સુંગરિહા કુમ્હારોં કો સુઅર પાલને કી [illegible]પવિત્રતા કા દોષ લગા, ઉનકો નહીં છૂતે હૈં; પરંતુ ઢીમર સુઅર પાલતા ઔર મછલી [illegible] હૈ, તથાપિ ઉસકે હાથ કા પાની પીતે હૈં. ન પિયેં તો ફિર દાસત્વ કા કામ કૌન કરે ! [illegible]લિયે સમઝાને કો કહ દિયા ગયા:-" ઢીમર કા કૌંચા પવિત્ર હોતા હૈ. " યહ વિશેષ વિશેષ [illegible] કે સુભીતે કી બાત હૈ, ક્યોંકિ છત્તીસગઢ મેં ઢીમરોં કે હાથ કા કોઇ પાની નહીં પીતા. [illegible] રાવત (અહીર) કે હાથ કા પાની લિયા જાતા હૈ. રાવતોં કી વહાં પર બહુતાયત હૈ. [illegible]લિયે વે હી ઇસ કામ કે લિયે મિલ સકતે થે. મહારાષ્ટ્ર બ્રાહ્મણ ભી ઢીમરોં કે હાથ કા [illegible] નહીં પીતે. યદિ ઢીમરોં મેં શુદ્ધતા હોતી, તો સબ જગહ ઉનકે હાથ કા પાની પી લિયા [illegible]. પુનશ્ચ કઇ જગહ નાઇયોં કે હાથ કા પાની પવિત્ર સમઝા જાતા હૈ. કારણ સ્પષ્ટ હૈ, જહાં [illegible] કી સંખ્યા અધિક હૈ ઔર અન્ય જાતિ સેવા-કાર્ય કે નિમિત્ત નહીં મિલતી તો ઉન્હીં [illegible] સે કામ લિયા જાતા હૈ, જો વહાં પર સરલતા સે મિલ સકતે હૈં. બહુત લોગ મશક કા પાની નહીં પીતે, પરંતુ જહાં કામ નહીં ચલતા વહાં અવશ્ય પીતે હૈં. બરાર યા રાજપૂતાને [illegible] પાની કી કમી હૈ, વહાં ઇસ બાત પર બારીકી નહીં કી જાતી. કંઇ અવસરોં પર છૂઆ-છૂત [illegible] બાલાબર અલગ રખ દિયા જાતા હૈ, યથા બરિયા લોગોં કી દૂધ દૂધ પૂરી કોઈ નહીં ખાતા; [illegible] કહારોં કે અભાવ મેં વિવાહ કે પક્વાન્ન વે હી દેતે હૈં. ઉસ સમય કુછ નાક નહીં કિયા [illegible] કિ બરિયા કા છુઆ કૈસે ખાયા જાય ! બરાર મેં વિવાહ કે સમય કુછ લોગ કુનબી [illegible] માલી કા પાની પી લેતે હૈં, અન્ય અવસરોં પર નહીં પીતે. ઇસી પ્રકાર, મહારાષ્ટ્ર અવ[illegible] પર, ચૌકે કા બડા ધ્યાન દિયા જાતા હૈ; પરંતુ વહી લોગ વિવાહ-શાદિયોં મેં અપવિત્ર [illegible] પર બૈઠ કર ખાને મેં આપત્તિ નહીં કરતે. સાધારણ અવસ્થા મેં કભી કભી એક બ્રાહ્મણ [illegible] બ્રાહ્મણ કે હાથ સે પાની ગ્રહણ કરને મેં આગા-પીછા કરતા હૈ; પરંતુ વહી મેં મહારાષ્ટ્ર [illegible] જાતિયોં કી [illegible] ખા લેને મેં નહીં હિચકતા. [illegible] મેં [illegible] ઔર બ્રાહ્મણ [illegible] કી મેજ પર બૈઠતે હૈં, કુછ છૂત નહીં લગતી; પરંતુ [illegible] નહીં હૈ [illegible] [illegible]. સમાચાર મેં નમકીન [illegible] કિસી દિન [illegible] કી [illegible] કા કામ પર [illegible] સે ઉનકા સારા દિન સ્નાન હી સ્નાન કરને મેં [illegible] હૈ [illegible] [illegible] કા [illegible] પ્રચાર હૈ [illegible], [illegible] દિન [illegible] [illegible] નિકલતા હૈ કિ છુઆ-છૂત [illegible] કિસી [illegible] નહીં [illegible] કા [illegible] [illegible] હૈ.

જબ મેં એક મેઘ નામ કી જાતિ હૈ. વહ અછૂત સમઝી જાતી હૈ. એક બાર યે લોગ કામ કરતે થે, ઉન્હેં બડી પ્યાસ લગી ઇસલિયે વે એક નિકટ કે કુએં પર ગયે. કિં ઉનકી નીચતા કે કારણ કુએં સે પાની ખીંચને ન દિયા. સમીપ કોઈ દૂસરા જલાશય ઔર પ્યાસ કા બડા તકાજા થા. નિકટ હી એક મસ્જીદ થી. મેઘોં કો ઉસ સમય એક સૂઝ પડા. વે તુરંત મસ્જીદ મેં જા, કલ્મા પઢ કર મુસલમાન હો ગયે. કુએં સે મુસ[illegible] પાની લેને કે લિયે મનાહી નહીં થી. જબ મેઘ મુસ્લિમ બન કર કુએં પર આયે તબ કિ[illegible] કો ઝખ માર કર પાની ખીંચ લેને દેના પડા. દો ઘંટે બીચ મેં મેઘોં કી અપવિત્રતા કહાં ગઇ ? ઇસિ પ્રકાર કે સૈંકડોં ઉદાહરણ દિયે જા સકતે હૈં, જિનમેં છુઆ–છૂત કી બાધાયેં જાતી હૈં. જગન્નાથજી મેં જાકર કોઇ ભી કિસી અન્ય જાતિ કે હાથ કા ખા સકતા હૈ. કુળ–દેવ નારાયણ–દેવ કી પૂજા કરતે સમય એક વર્ગ કે ક્ષત્રિય મારોં કે સાથ બૈઠ કર [illegible] હૈ. ઉસ સમય જાતિ–પાંતિ કા બંધન ટૂટ જાતા હૈ. જીસ દિન સે શાહાવલ સંપ્રદાય કે [illegible] કે હાથ મેં ફકીર ગંડે બાંધ દેતા હૈ, ઉસ દિન સે વે હિંદુ–મુસલમાન કિસી કે યહાં કા ભોજન ખા લેતે હૈં. જીસ દિન પૂજા ખતમ હો જાતી હૈ, ઉસ દિન સે પુનઃ પ્રતિબંધ હો જાતા હૈ. [illegible] ઇસ પ્રકાર મનમાની ઢીલ દી જા સકતી હૈ, તો ફિર છુઆ–છૂત કા ઉપરી આડંબર બનાયે રખને સે કયા લાભ હૈ ? પરંતુ યહ તર્ક કૌન કરને બૈઠતા હૈ ? "જૈસા ચલા આયા હૈ ચલને દો, યહી માર્ગ સુગમ હૈ !" ઇસ સુગમ માર્ગ મેં અબ ગઢ્ઢે ખોદે જા રહે હૈં, ઇસલિએ વિચાર કરને કા સમય આ ગયા હૈ. પ્રત્યેક જાતિ કે નેતાઓં કો અબ આંખ ખોલને કી આવશ્યકતા હૈ, નહીં તો **ભય ઇસ બાત કા હૈ કિ હિંદુ–સમાજ કી લુઢકતી હુઇ ગાડી** વિનાશ કે ભયાનક ગઢ્ઢે મેં ન ગિર જાય ! ! !

ઘૃણા કરના પાપ હૈ.

(લેખકઃ–શ્રી૰ રામગોપાલજી મોહતા–"ચાંદ"ના અગ્રતાંકમાંથી)

एको वशी सर्वभूतान्तरात्मा एकं रूपं बहुधा यः करोति ।
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ (કઠોપનિષદ)

હિંદુ–ધર્મ કા મૂલસિદ્ધાન્ત હૈ કિ એક હી પરમાત્મા સર્વ ભૂત–પ્રાણિયોં મેં વ્યાપક હૈ. ચીંટી સે લેકર બ્રહ્મા તક સબ મેં એક હી આત્મા સમાન–રૂપ સે વિદ્યમાન હૈ. અતઃ મનુષ્ય કો સર્વત્ર અપની હી આત્મા સમઝ કર સબસે પ્રેમ કરના ચાહિએ. સંસાર કી કોઇ વસ્તુ ઘૃણા કરને કે લિયે નહીં હૈ. પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા મેં યહી ઉપદેશ કરતે હૈં–

अहमात्मा गुडाकेश ! सर्वभूताशयस्थितः । अहमादिश्च मध्यञ्च भूतानामन्त एव च ॥
(ગીતા–અ૰ ૧૦–૨૦)

અર્થાત્—હે અર્જુન ! સબ ભૂતોં કે ભીતર રહનેવાલી આત્મા મૈં હૂં. સબ ભૂતોં કા આદિ, મધ્ય ઔર અંત ભી મૈં હી હૂં. અતઃ કિસી ભી ભૂત–પ્રાણી સે ઘૃણા કરના સ્વયં પરમાત્મા સે ઘૃણા કરના હૈ. ઇસસે બઢકર ઘોરતમ પાપ દૂસરા કયા હો સકતા હૈ ? પરન્તુ કિતને [illegible] કા વિષય હૈ કિ આજ હિંદુ–જાતિ અપને ધર્મ કે ઇસ સર્વશ્રેષ્ઠ સિદ્ધાન્ત કો [illegible] ગઇ હૈ.

જહાં હમકો હમારે રાત–દિન કે વ્યવહાર 'वसुधैव कुटुम्बकम्' [illegible] પ્રેમ [illegible] કરના અપના પરમ કર્તવ્ય સમઝના ચાહિયે, જહાં 'वासुदेवः सर्वमिति' [illegible] ચાહિયે, વહાં હમ અપને હી અંગોં કે સાથ ઘૃણા કર રહે હૈં—કેવલ [illegible] ઉન્હેં કાટ–કાટ કર ફેંક ભી રહે હૈં.

[illegible]–જાતિ, જો ઘૃણા કા [illegible] સમઝી જાતી હૈ, જો હમકો [illegible] ઉન્હેં હમારી [illegible] માતા કા પવિત્ર દૂધ [illegible] હૈ, [illegible] કિસકા [illegible] હૈ, ઔર [illegible] આપ [illegible] સમઝતે હૈં. જન્મ સે લેકર મરણ–પર્યન્ત [illegible] કરતે રહતે હૈં ઔર અનેક અવસરોં પર [illegible]

અત્યાચાર કરતે હૈં ઉનકા ઠિકાના હી નહીં.

ઉતના હી નહીં, હમારી ઘૃણા કે પાત્ર ઔર લોગ ભી હૈ. જો હમારા મલ સાફ કરતે હૈં, હમારી ગંદગી કો દૂર કર હમેં શુદ્ધ એવં પવિત્ર હોને કા અવકાશ દેતે હૈં, જિનકા સારા જીવન હમારી સેવાઓં મેં વ્યતીત હોતા હૈ, વે હી અભાગે હમારે દ્વારા અછૂત કહે જાકર, હમસે ઘૃણા પાતે હૈં. યદિ હમારી દૃષ્ટિ દૂર સે હી ઉન પર પડી, તો મન મેં ઉનકે પ્રતિ ઘૃણા હોતી હૈ. યદિ સંયોગવશ સ્પર્શ હો ગયા, તો અવસર તો ઉન્હેં હમ પીટને કો દૌડતે હૈં, ઔર તો ગાલિયાં તો અવશ્ય હી દે દેતે હૈં. અપને અજ્ઞાનાંધકાર સે હમમેં યહ વિચારને કી બુદ્ધિ હી નહીં કિ હિંદુ-સમાજ કા યહ અમૂલ્ય અંગ, જો હમારા ઇતના ઉપકાર કરતા હૈ, હમકો બનાતા હૈ, હમારી ઉન આવશ્યકતાઓં કી, જિન્હેં હમ સ્વયં ભી પૂરી નહીં કર સકતે, કરતા હૈ; ઔર આવશ્યકતા પડને પર શત્રુઓં સે હમારી રક્ષા કરતા હૈ, ઉસકે પ્રતિ કૃતઘ્ન હોકર ઘૃણા કરતે હૈં, યહ કિતની ભયંકર નીચતા હૈ.

યદિ કિસી કે સંબંધ સે હી કિસી સે ઘૃણા કરના હમકો ઉચિત પ્રતીત હોતા હો તો સબસે પહિલે હમકો ઉસસે ઘૃણા કરની ચાહિએ જો મૈલ ઉત્પન્ન કરતા હૈ, ન કિ ઉસસે જો મૈલા સાફ કરને કા ઉપકાર કરતા હૈ; પરન્તુ હમ ઐસા નહીં કરતે, ક્યોંકિ હમ જાનતે હૈં કિ યદિ હમ મૈલા ઉત્પન્ન કરનેવાલે સે ઘૃણા કરેંગે, તો જિસકો હમ "સ્વયં" માનતે હૈં ઉસકા હી અસ્તિત્વ ન રહેગા. કિતના અન્યાય ઔર કૈસા અંધેર હૈ! સ્વયં અપને દોષ કા દંડ 'નિર્દોષ ઉપકાર-કર્તા' કો દિયા જાતા હૈ. ઇસ પર એક નિર્દયી, અત્યાચારી, સ્વાર્થલોલુપ રાજા કા દૃષ્ટાન્ત સ્મરણ હો આતા હૈ, જો એક સમય શિકાર ખેલને ગયા થા. જબ શિકાર ને ઉસકે ઘોડે કો માર કર ઉસે જમીન પર ગિરા દિયા, તબ ઉસકે ભાઇને જો પીછે સે આ રહા થા, તુરત શિકાર કો માર કર રાજા કે પ્રાણ બચાએ ઔર અપને ઘોડે પર આરૂઢ કરા કર અપને ઘર લે આયા. ઇસકે પ્રત્યુપકાર મેં રાજાને ભાઇ કો ઇસ ભય સે કિ કહીં ઐસા ન હો કિ લોગોં પર ઉસકી નિર્બલતા પ્રકટ હો ઔર ભાઇ કા એહસાન બના રહે, ઉસે દેશ-નિકાલે કા દંડ દિયા. રાક્ષસી સ્વાર્થ કી હદ હો ગઇ! કહના ન હોગા કિ ઇસકે પરિણામસ્વરૂપ થોડે હી સમય કે બાદ રાજા કી ભયાનક દુર્દશા હો ગઇ, ક્યોંકિ ઇશ્વર કે ઘર મેં પૂર્ણ ન્યાય હૈ જો ઉચિત સમય આને પર અવશ્ય પ્રાપ્ત હોતા હૈ.

આજ ઠીક વહી દશા હમારે હિન્દૂ-સમાજ કી હો રહી હૈ, જો અપને ભાઇયોં કે સાથ ઘૃણા કરકે ઉનપર અત્યાચાર કરતે હૈં, ઉનકા કરુણ-ક્રંદન સુનકર રાવબહાદુર એમ૦ સી૦ રાજા ને બડી વ્યવસ્થાપિકા પરિષદ મેં વ્યાખ્યાન દેતે હુએ કહા થા કિ પરમાત્મા ને ઉન્હેં (અછૂતોં કો) હમારે અત્યાચારોં સે મુક્ત કરાને તથા હમકો અપને અત્યાચારોં કા દંડ દેને કે લિયે અંગ્રેજોં કો યહાં ભેજા હૈ, ઔર જબ તક અપને અંગોં પર હમ ઉપરોક્ત પ્રકાર કે અત્યાચાર કરતે રહેંગે, તબ તક લાખ આંદોલન કરતે રહને પર ભી, હમકો રાજનૈતિક પરતંત્રતા સે છુટકારા ન મિલેગા.

સમાજ મેં સબ તરહ કે કાર્ય કરનેવાલોં કી આવશ્યકતા એક સમાન રહતી હૈ. તાત્વિક દૃષ્ટિ સે કોઇ ભી કાર્ય ઉંચા યા નીચા નહીં ગિના જાના ચાહિએ, અપના અપના કાર્ય સભી કે લિએ શ્રેષ્ઠ હોતા હૈ; યથાઃ—

> श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।
> स्वभाव-नियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ (ગીતા-અ૦ ૧૮-૪૭)

અર્થાત્—અચ્છી તરહ સંપાદન કિએ હુએ પરાએ ધર્મ સે અપના ધર્મ વિગુણ-અર્થાત્ સદોષ હોને પર ભી શ્રેષ્ઠ હૈ, સ્વભાવસિદ્ધ અર્થાત્ ગુણ-સ્વભાવાનુસાર નિયત કિયા હુઆ અપના કર્મ કરને મેં કોઇ પાપ નહીં લગતા.

લૌકિક દૃષ્ટિ સે ચાહે કોઇ કાર્ય ઉચ્ચ હો યા નીચ, અપને-અપને કર્મોં કા અચ્છી તરહ આચરણ કરને સે ધાર્મિકતા સબકી એક સમાન હોતી હૈ ઔર ઉસસે પરમાત્મ-પ્રાપ્તિ કી યોજના ભી એક સી રહતી હૈ.

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् । स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥)
(ગીતા-અ૦ ૧૮-૪૬).

અર્થાત્–પ્રાણી–માત્ર કી જિસસે પ્રવૃત્તિ હુઈ હૈ ઔર જિસસે સર્વ જગત વ્યાપ્ત હૈ, ઉસ (પરમાત્મા) કા અપને (સ્વધર્માનુસાર પ્રાપ્ત હોનેવાલે) કર્મોંદ્વારા પૂજન કરને સે મનુષ્ય કો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ.

ઇસલિએ લૌકિક દૃષ્ટિ સે નીચ કર્મ કરનેવાલોં સે ઘૃણા કરને તથા ઉચ્ચ કર્મ કરનેવાલોં કો અહંકાર કરને કા કોઈ અધિકાર નહીં હૈ.

યદિ સામાજિક, માનસિક તથા શારીરિક સ્વાસ્થ્યરક્ષા કે વિચાર સે મૈલે ઔર સ્વાસ્થ્ય કો હાનિ પહુઁચાનેવાલે અંગ સે પરહેજ રખને કી આવશ્યકતા પ્રતીત હો, તો સબસે અધિક ઔર આવશ્યક પરહેજ ઉન લોગોં સે હોના ચાહિએ, જો અહંકાર, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ આદિ રોગોં સે ગ્રસિત તથા જો ઇન રોગોં કે કારણ સંસાર કો ઔર વિશેષકર અપને સમાજ કો પીડા દેતે હૈં, અપને કર્તવ્ય સે વિમુખ હોકર સમાજ કો વિશૃંખલ કરતે હૈં ઔર જો અપની શારીરિક, માનસિક ઔર આત્મિક દુર્બલતાઓં કો સમાજ મેં ફૈલાકર અપની નાસ્તિકતા સે ઉસકા સર્વનાશ કર રહે હૈં. યદિ વાસ્તવ મેં કોઇ પરહેજ કે લાયક હૈં, તો ધર્મ કે દ્રોહી વે હી લોગ હૈં, જો ઇસ પરમોદાર ઔર સર્વશ્રેષ્ઠ હિંદુધર્મ કા પાલન કરનેવાલે ભાઇયોં સે ઘૃણા કરતે હૈં. પરિણામ યહ હોતા હૈ કિ જબ વે ભાઇ ઉસ ઘૃણા સે દુઃખિત હો કર વિધર્મી હો જાતે હૈં, તબ ઉનકા આદર–સમ્માન કરને લગ જાતે હૈં; ઔર ઇસ તરહ ઇસ પતિત–પાવન હિંદુ–ધર્મ કો દૂસરે ધર્મોં કે મુકાબિલે મેં પતિત ઔર હીન સિદ્ધ કરતે હૈં; પરન્તુ વે ધાર્મિક લોગ કદાપિ ઘૃણા કે પાત્ર નહીં હૈં, જો અપને ધર્મ મેં ઇતની આસ્તિકતા રખતે હૈં કિ ઉસમેં રહતે હુએ, અપને ભાઇયોં સે તિરસ્કૃત ઔર લાંછિત હોકર ભી, ઉસકી રક્ષા કે લિએ પ્રાણોં કો ભી ન્યોછાવર કર દેના અપના પરમ કર્તવ્ય સમઝતે હૈં; ઔર રામ, કૃષ્ણ આદિ કી પવિત્ર ભક્તિ કરકે અપને કો કૃતકૃત્ય માનતે હૈં.

યહ સમસ્ત સંસાર એક હી પ્રકૃતિ કા ખેલ હૈ. અતઃ આપસ મેં એકદૂસરે કે સાથ ઘૃણા કરના પ્રકૃતિ સે ભી વિરુદ્ધ હૈ. પ્રકૃતિ કા વિરોધ કરકે સંસાર મેં કોઇ ભી ઠહર નહીં સકતા. જિનકે સાથ હમ ઘૃણા કરતે હૈં, અનેક અવસરોં પર વિવશ હોકર હમકો ઉનકે સાથ પ્રેમ કરના પડતા હૈ. જિસ સમય હમ વિધર્મિયોં સે સતાએ જાતે હૈં, લાચાર હોકર સહાયતાર્થ ઉસ કામ કે લિયે ઘૃણા મિટા કર અપને ઉન ભાઇયોં સે પ્રેમ કર લેતે હૈં; ઇસી તરહ રાજપૂતાને મેં શ્રી રામદેવજી કે મંદિરોં મેં સભી જાતિયોં કે લોગ બિના કિસી પ્રકાર કે પરહેજ ઔર ઘૃણા કે સમ્મિલિત હોતે હૈં. " ગનગૌર " આદિ કે મેલોં મેં ભી પરહેજ નહીં કિયા જાતા. રાજા તથા રાજ્ય–કર્મચારી લોગ ધોરિયોં કો અપને સાથ ઊંટ પર બિઠાને મેં કોઇ સંકોચ નહીં કરતે. ઇસ તરહ અપની આવશ્યકતા કે સમય ઉનસે સામયિક પ્રેમ કરતે હુએ ભી આવશ્યકતા મિટને પર જ્યોં કી ત્યોં ઘૃણા કરને લગ જાતે હૈં ઔર પ્રકૃતિ કે વિરુદ્ધ કામ કરકે અપને પૈર પર આપ હી કુલ્હાડી મારતે હૈં, ઇસસે અધિક મૂર્ખતા ક્યા હો સકતી હૈ?

યદિ હમકો વિધર્મિયોં ઔર વિદેશિયોં કે અત્યાચારોં સે મુક્તિ પાના હૈ, યદિ હમકો સુખ–સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરની હૈ ઔર યદિ હમકો સંસાર મેં જીવિત રહના હૈ તો હમકો ઘૃણા કે ભાવ, કમસે કમ અપને હિંદૂ–સમાજ સે તથા અપને સે હીન સ્થિતિવાલે ભાઇયોં સે, અવશ્ય હટાને હોંગે; નહીં તો હમારે કષ્ટોં કા નિવારણ કોઇ દૈવી શક્તિ ભી નહીં કર સકતી, માનવી શક્તિ કી તો બાત હી ક્યા?

વર્ણવ્યવસ્થાવિષે મહાજનોના ઉદ્ગાર

સભી વર્ણ પરમાત્મા હી કે શરીર સે ઉત્પન્ન હુએ હૈં—મુખ સે બ્રાહ્મણ, બાહુ સે ક્ષત્રિય, ઊરુ સે વૈશ્ય ઔર પૈરોં સે શૂદ્ર કી ઉત્પત્તિ હુઈ!

જાતિ સે કોઇ પતિત નહીં હૈ—પતિત વહ હૈ, જો ચોરી, વ્યભિચાર, [illegible] કરતા હૈ, ઔર ઉનકો [illegible] કરતા હૈ

મૈંને ગુણ ઔર કર્મ કે અનુસાર હી જાતિ-સંખ્યા કી સંસ્થાપના કી હૈ. ભગવાન કૃષ્ણ

× × ×

જો તાંત્રિક મનુષ્ય જિનમેં પુરશ્ચરણ હૈ! વે પાપી, દુરાચારી ઔર મ્લેચ્છોં કો ભી અપને મેં ... કરકે ઉસી પ્રકાર પવિત્ર બના લેતે હૈં, જિસ પ્રકાર ગંદલા જલ પવિત્ર જલ-પ્રવાહ મિલ કર પવિત્ર હો જાતા હૈ.

જિસ પ્રકાર ગંગાજલ મેં મિલા હુઆ જલ ગંગા-જલ હો જાતા હૈ, ઉસી પ્રકાર ચાંડાલ, ઔર યવન ભી તાંત્રિક જનોં કે સાથ મિલ કર પવિત્ર હો જાતા હૈ. મહાનિર્વાણ તંત્ર

× × ×

વર્ણોં મેં કોઇ ઉચ્ચ નહીં હૈ. સબ વર્ણ પરમાત્મા હી સે ઉત્પન્ન હુએ હૈં. તદુપરાંત હી વે અપને-અપને સ્વભાવાનુસાર ચતુર્વર્ણોં મેં વિભક્ત કિયે હૈં. શૂદ્ર અપને આચરણ સે બ્રાહ્મણ, ઔર બ્રાહ્મણ અપને આચરણ સે શૂદ્ર હો સકતા હૈ. વૈસે હી ક્ષત્રિય ઔર વૈશ્ય ભી અપને-અપને ગુણ-કર્મોં કે અનુસાર બ્રાહ્મણ ઔર શૂદ્ર હો સકતે હૈં.

જો બ્રાહ્મણ બુરે ઔર નીચ કર્મ કરતા હૈ; એવં જો દંભી, પાપી ઔર અજ્ઞાની હૈ, વહ શૂદ્ર હી હૈ; ઔર જો શૂદ્ર સંયમ, સત્ય ઔર ધર્મ કા સદા પરિપાલન કરતા હૈ, વહ બ્રાહ્મણ હી હૈ. સદાચાર હી સે દ્વિજત્વ પ્રાપ્ત હોતા હૈ.

મતંગ ચાંડાલ-યોનિ મેં ઉત્પન્ન હોકર ભી ઉસી દેહ સે અપને તપોબલ કે પ્રભાવ સે બ્રાહ્મણ હો ગયા થા.

વીતહવ્ય રાજા ભી બ્રાહ્મણત્વ કો પ્રાપ્ત હુઆ થા. ભગવાન વ્યાસદેવ

× × ×

કેવલ જન્મ હી સે કોઇ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર યા મ્લેચ્છ નહીં હોતા હૈ. યે સબ ભેદ ગુણ ઔર કર્મ સે હોતે હૈં.

શુક્રાચાર્ય

× × ×

કૈવર્ત કન્યા સે વ્યાસદેવ ઉત્પન્ન હુએ, ચાંડાલ-રમણી સે પારાશરકા જન્મ હુઆ, શુકી સે શુક કી ઉત્પત્તિ હુઈ; ઉલૂકી સે કણાદ, ગણિકા સે વસિષ્ઠ, લખિકા સે મંદપાલ ઔર મંડૂકી સે સાંખ્ય પૈદા હુએ; પર યહ સબ અપને પવિત્ર તપોબલ સે વિપ્રત્વ કો પ્રાપ્ત હુએ થે. કસ્યચિત્

× × ×

સદાચારી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય એવં શૂદ્ર ઇન ચારોં કો ગાયત્રી-મંત્ર કે જપ કરને કા તથા શ્રુતિઅધ્યયન કા સમાન અધિકાર હૈ. વૃદ્ધ ગૌતમ

× × ×

કિસી ભી જાતિ કા મનુષ્ય હો; પર યદિ વહ સત્યવાદી હૈ તો મૈં ઉસકી સેવા કરૂંગા, ક્યોંકિ પ્રત્યેક મનુષ્ય અપને કર્મ ઔર ગુણ કે અનુસાર હી ઉચ્ચતા અથવા નીચતા કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ. સત્ય સે વિહીન સભી જાતિયાઁ નરક મેં પતિત હોંગી. સભી જાતિયાં પવિત્ર હો જાયેંગી, યદિ વે સત્ય-ધર્મ કા પાલન કરેં; ઔર ઉપકાર મેં રત રહેં. નિમિજાતક

× × ×

કભી કિસી મહાત્મા સે યહ મત પૂછો કિ તુમ્હારી જાતિ ક્યા હૈ; ક્યોંકિ ભગવાન કે દરબાર મેં જાતિ કા બંધન નહીં રહ જાતા હૈ.

ઋષિવર કબીર

અપને અનુરૂપ ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત કરને મેં સબકો સમાન સ્વતંત્રતા હોની ચાહિયે. જીતના જી ચાહે, ઉતના તુમ અપના સિર ઊંચા ઉઠા સકતે હો; પર પૈર સદા સમાન ભૂમિ પર હોને ચાહિએ. કિસી વ્યક્તિ કે કંધે અથવા સિર પર ઉન્હેં સ્થાપન મત કરો, ભલે હી વહ વ્યક્તિ નિર્બલ અથવા સ્વલ્પક હી ક્યોં ન હો.

મેરે પ્યારે ભારત કે ધાર્મિક જનો! શાસ્ત્રોં કા ઠીક ઠીક પ્રયોગ કરો. દેશ-ધર્મ તુમસે યહ આશા કરતા હૈ કિ જાતિ કે અત્યંત કઠોર નિયમોં કો તુમ ઢીલા કર ડાલોગે; ઔર જાતીય ભ્રાતૃ-ભાવ કે વિકાસ કે લિયે તુમ તીવ્ર વર્ણ-ભેદોં કો નિયંત્રિત કર દોગે.

આજ ભારત મેં સ્વામી ઔર પંડિતગણ અપની જાતિ કી આલસ્યમયી નિદ્રા કે લિયે લોરિયાઁ ગા રહે હૈં.

યોગીરાજ રામ

× × ×

તુમ અછૂતોં, ચમારોં ઔર ચાંડાલોં તથા ઇસી પ્રકાર કે અન્ય લોગોં કે પાસ ઔર ઉનસે કહોઃ—તુમ હી જાતિ કી આત્મા હો ઔર તુમ મેં વહ અનંત શક્તિ નિહિત [illegible] જો અખિલ વિશ્વ મેં ક્રાન્તિ ઉત્પન્ન કર સકતી હૈ. અપની શૃંખલાઓં કો છિન્ન-ભિન્ન તુમ ઉઠ ખડે હોઓ; ઔર તબ તુમ્હારી આશ્ચર્યમયી શક્તિ પર વિશ્વ ચમત્કૃત હો જાએ, ઔર ઉનકે લિયે વિદ્યાલયોં કી સંસ્થાપના કરો, ઔર ઉન્હેં યજ્ઞોપવીત ધારણ [illegible]

યોગીવર [illegible]

× × ×

વર્તમાન કાલ મેં જાતિ-પ્રથા જીસ રૂપ મેં પ્રચલિત હૈ, ઉસકા એકાન્ત રૂપ સે [illegible] કરના હી હોગા. યદિ ભારતીય જનતા કો નવીન જીવન પ્રાપ્ત કરના હૈ, તો ઉસે વર્ણ-ભેદ [illegible] વર્તમાન સ્વરૂપ કો મિટા દેના હોગા; ક્યોંકિ વહ ઉન્નતિ કે સભી વિભાગોં મેં ભયંકર રૂપ [illegible] બાધા સમુપસ્થિત કર રહા હૈ.

પંડિતપ્રવર ભગવાન[illegible]

× × ×

મૈં સ્વયં બ્રાહ્મણ હૂઁ. હમ બ્રાહ્મણોં કા યહ દૃઢ નિશ્ચય હૈ કિ હમ જાતિ-ભેદ [illegible] ઉત્પન્ન હોનેવાલી કિસી બાધા કો અપને સામાજિક ઔર રાજનૈતિક અભ્યુદય કે માર્ગ પર [illegible] નહીં રહને દેંગે; ઔર ઇસ ઉદ્દેશ્ય કી સિદ્ધિ કે લિયે હમને નિશ્ચય કર લિયા હૈ કિ હમ [illegible] લોગોં કો, જો જાતિ-ભેદ કે પક્ષપાતી હૈં, કિસી પ્રકાર કે વિશેષાધિકાર પ્રાપ્ત નહીં કરને દેંગે. [illegible] જબ તક કિ ઉન લોગોં કો, જિન્હેં ઉન વિશેષાધિકારોં સે હાનિ પહુઁચાઈ જા સકતી હૈ. [illegible] (જાતિ-ભેદ કે પક્ષપાતિયોં સે) ભી અધિક વિશેષાધિકાર ન પ્રદાન કિયે જાયઁ.

સર શંકરન નાયર

× × ×

જબ આત્મ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ, તબ સારે બંધન શિથિલ હો જાતે હૈં. [illegible] ઔર સબ જાતિ, નીચ ઔર ઉચ્ચ કા ભેદ નહીં રહ જાતા હૈ.

પરમહંસ રામકૃષ્ણ [illegible]

× × ×

યદિ કોઈ વિદેશી મુઝ સે યહ જિજ્ઞાસા કરે કિ યહ ૩૦ કોટિ ભારતવાસી [illegible] [illegible] કે પદદલિત ઔર કીટ-પુત્તલિકા ક્યોં બને હુએ હૈં? તો મૈં એક શબ્દ મેં ઉત્તર દૂંગા—[illegible] [illegible] કે કારણ. યદિ કોઈ મુઝ સે પૂછે કિ સ્વરાજ્ય-લાભ કી પ્રધાન [illegible] હૈ? તો મૈં એક બાત મેં ઉત્તર દૂંગા—અસ્પૃશ્યતારૂપ અભિશાપ!!......[illegible] [illegible] કે પ્રધાન આવરણ બન ગયે હૈં; દેશાચાર ઔર લોકાચાર ને ધર્મ કા [illegible] કર લિયા હૈ!

આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રાય

× × ×

[illegible]

[illegible]

× × ×

[illegible]

ભારતવર્ષ કે પ્રાચીન જાતીય ચરિત્રચિત્રણ

(લેખક:-શ્રી૦ મુનિ વિદ્યાવિજયજી ઉપાધ્યાય-'અર્હત'ના મે ૧૯૩૭ ના અંકમાંથી)

આજ દિન હમ ભારતવાસી-ગણ અપને ઉન પૂર્વજોં કી કીર્તિયોં કા સ્મરણ કર અપને કો ધન્ય માનતે; ઔર અપની પ્રસ અપમાનિત, પદ-દલિત, લાંછિત ઔર અપમાનિત અવસ્થા કો સંસાર કે આગે અપના મસ્તક ઊંચા કિયે રહને કા દમ ભરતે હૈં; ક્યા કભી હમ ઉનકી પર ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કરને કી ઇચ્છા કરતે હૈં ! ક્યા કભી હમ ઉનકે દ્વારા પ્રદર્શિત આદર્શોં પર અમલ કરને કી ચેષ્ટા કરતે હૈં ! ક્યા કભી ઉનકે કાર્યોં કી આલોચના કર સમય મેં હમ ઉનસે અપને તથા અપને દેશવાસિયોં કે કલ્યાણસાધન કા યત્ન કરતે ! નહીં, હમ ઐસા કરના નહીં જાનતે; ઔર ન ઐસા કરને કી ઇચ્છા હી કરતે હૈં. હમ તો ઉનકી કીર્તિયોં કી યાદ સે હી ફૂલ કર કુપ્પા હો જાતે હૈં; ઔર અપને કો ઉન અદ્ભુત-કાર્યકર્તાઓં કી સંતાન સમઝ કર હી જગદ્ગુરુ હોને કા દાવા કરતે હૈં. અપની સારી કો હમ અપને 'પૂર્વજોં' કે બહાને અપની હી ગુણ-ગરિમા બખાનને મેં વ્યય કરકે કૃતાર્થ હો જાતે હૈં.

અપને પૂર્વજોં કે કાર્યોં કી પ્રશંસા કરના યા ઉનકી અતુલ ક્ષમતાઓં કે લિયે ગૌરવાન્વિત હોના સ્વાભાવિક હૈ. યહ કુછ બુરા નહીં; પરંતુ યદિ અપને મેં એક છોટે બચ્ચે કે ગુરુ હોને કી ભી યોગ્યતા ન હો; ઔર હમ અપને કો જગદ્ગુરુ સમઝેં, તો ક્યા હમારા યહ કાર્ય ઉપહાસાસ્પદ નહીં હોગા ? ઇસીલિયે દુનિયા કી આંખોં મેં-સમગ્ર સભ્ય જગત્ કી દૃષ્ટિ મેં-હમ આજ ઉપહાસાસ્પદ ઔર ઘૃણ્ય સમઝે જાતે હૈં. હમારા કોઇ મૂલ્ય નહીં હૈ, હમ ગુલામોં ઔર મજદૂરોં કી જાતિ કે આદમી સમઝે જાતે હૈં. ઇસી સે કહતે હૈં કિ ઐસા કરને સે કામ નહીં ચલેગા. કેવલ અપને બાપ-દાદોં કી બડાઇ કે ગીત ગાને સે કામ નહીં ચલેગા. અપને પૂર્વજોં કી કીર્તિયોં કી ડેંકડી ભરને સે, ઉન પર નાઝ કરને સે હમ દુનિયાં કી આંખોં મેં સમ્માન પા નહીં સકતે. સભ્ય જાતિયોં કી સમાનતા કરને કે લિયે એવં ઉનકી આંખોં મેં અપની પ્રતિષ્ઠા પાને કે લિયે હમેં સ્વયં કુછ કરના પડેગા. તભી હમ પ્રતિષ્ઠા અથવા સંમાન પાને યોગ્ય હો સકતે હૈં; અન્યથા નહીં !

પરંતુ ઇસકી કોઈ આવશ્યકતા નહીં કિ હમ વર્તમાન સભ્યતા ઔર પાશ્ચાત્ય રીતિ-નીતિ કે અનુસાર હી અપની ઉન્નતિ કરેં. હાં, હમ યહ ભી કરતે, યદિ હમારી ઉન્નતિ કે લિએ હમારે પૂર્વજોં કે બતાએ આદર્શ વિદ્યમાન ન હોતે. પાશ્ચાત્ય અથવા 'ભારતેતર દેશોં કી સભ્યતા ઔર ભારત કી સભ્યતા મેં બહુત બડા અંતર હૈ. ઇસીલિએ હમેં અપને પ્રાચીન આદર્શોં પર હી વિચાર કરને ઔર ઉનકે ગૂઢ તત્ત્વોં કો સમઝ કર ઉનકી બતાઇ રાહ સે હી ચલને કી આવશ્યકતા હૈ.

સંસાર કા જ્ઞાન અબ તક જિતના વિસ્તૃત હુઆ હૈ, મનુષ્ય અબ તક જિતના જ્ઞાનોપાર્જન કર સકા હૈ, ઉસમેં જિતને ભી અચ્છે વિષય હૈં; ભારતવર્ષ કે પ્રાચીન જાતીય ચરિત્ર-ચિત્રણ મેં ઉનમેં સે કિસી કે આદર્શ કા અભાવ નહીં હૈ. અભાવ હૈ, ઉનકે મનન ઔર અધ્યયન કરને તથા ઉન પર અમલ કરને કા. અસ્તુ. યદિ હમેં અપને પૂર્વજોં કે દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત આદર્શોં પર ચલના હૈ, તો હમેં ઉન્હીં કે સમાન ધીર, વીર, સાહસી, સંયમી, કાર્ય-કુશલ, ઉદાર, મહાન્ ઔર કર્મઠ બનાના હોગા. અપને હૃદયોં મેં હમેં ઉન્હીં કે સમાન ઉચ્ચતમ ઔર ઉદાત્ત ભાવોં કો ધારણ કરના પડેગા. હમેં અપની સમસ્ત સંકીર્ણતાઓં ઔર તુચ્છતાઓં કો, જો કાલ કે પ્રભાવ સે હમારે અંદર પૈઠ ગઈ હૈં, જડ સે ખોદ કર નિકાલ ફેંકના હોગા. હમેં ઉન તમામ દોષોં કો અપને અંદર સે નિકાલ દેના હોગા, જો હમારી ગલતી એવં હમારી વિચાર-ભ્રાંતિ સે હમારે જાતીય જીવન કે અંદર ઘુસ આએ હૈં; ઔર જો બહુત અંશોં મેં હમારે પતન કે કારણ હુએ હૈં-જો હમારી જાતિ કો ગહરે ગર્ત્ત મેં ઢકેલને કે કાર્ય મેં સહાયક હુએ હૈં.

પર હમારે અંદર પ્રવિષ્ટ હોનેવાલે વે દોષ ક્યા હૈં ? પ્રત્યેક જાતિ કા એક-એક વિશેષત્વ હોતા હૈ ! વહ વિશેષત્વ હી ઉસ જાતિ કે ઉત્થાન ઔર પતન-જીવન ઔર મરણ કા કારણ હોતા હૈ. કોઇ જાતિ વ્યવસાયવાણિજ્ય કો હી અપને દેશ ઔર જાતિ કે કલ્યાણ કા અવિચલ

માર્ગ સમઝતી હૈ. કોઇ જાતિ અપની સંસારવાસી આકાંક્ષાઓં કી પૂર્તિ કે લિએ
શક્તિ કી ઉન્નતિ ઔર વિસ્તૃતિ કો હી અપને જીવન કા લક્ષ્ય સમઝતી હૈ. કોઇ જાતિ
વિલાસ-વાસનાઓં ઔર પાર્થિવ લિપ્સાઓં કી પ્રાપ્તિ એવં પૂર્તિ કે લિએ ન્યાય-અન
વિચાર છોડ, પરમ સ્વાર્થાંધ હો ધન-વૈભવ સંગ્રહ કરને કો હી અપના પરમ ધ્યેય સમઝ
ઇસી પ્રકાર કિસી જાતિ કા લક્ષ્ય કુછ, તો કિસી કા કુછ ઔર હોતા હૈ. ભારતીય જાતિ
પ્રધાન જાતિ હૈ. યહ ધર્મ હી યહાં કા વહ વિશેષત્વ હૈ, જીસકે ઉપર ઇસકે જીવન ઔર
કા પ્રશ્ન અવલંબિત હૈ. હમ ધર્મ કો વિશ્વ-બ્રહ્માંડ કો ધારણ કરનેવાલા માનતે ઔર
હૈ. ધર્મ કી સિદ્ધિ મેં હી હમ અપની ઉન્નતિ ઔર ઉસકી હાનિ મેં હી અપના પતન દે

ઇતના હોને પર ભી હમ અપને મંત્ર-દ્રષ્ટા ઋષિયોં કે બતાએ ધર્મ-તત્ત્વોં કો ભૂ
હૈં. હમારા ધર્મ બહુત વિશાલ ઔર ઉદાર હૈ. વહ પક્ષપાત સે શૂન્ય હૈ. વહ કિસી
વિરોધી નહીં હૈ. ઉસકે અંદર સબ વિરોધ, સમસ્ત મતભેદ ઔર સારે દ્વંદ્વ ડૂબ જાતે હૈ
કિસી એક મત વિશેષ કા સમર્થક નહીં હૈ. વહ શુદ્ધ સત્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ હૈ. હમારા ધર્મ
વિશ્વ-માનવ કો-માનવ હી ક્યોં ક્ષુદ્રાદપિક્ષુદ્ર કીટ-પતંગોં તક કો-એક સમાન સમઝને કા
તત્ત્વ બતલાતા હૈ. વહ ભૂતમાત્ર મેં એક-અખંડ, અનાદિ, અનંત, સર્વવ્યાપી પરમાત
સાક્ષાત્કાર કરાતા હૈ. વહ હમેં ' सर्वं खल्विदं ब्रह्म ' કા પાઠ પઢા કર સબ કો સાદર
ગન કરને કો કહતા હૈ. વહ હમેં ' आत्मवत् सर्व भूतेषु ' કી અમોઘ શિક્ષા દેતા હૈ. ૧
પરમ ઉદાર બનાતા હૈ. વહ હમેં સંકીર્ણતા કા ત્યાગ કરને કો કહતા હૈ. વહ હમારે મન
માલય કે સમાન ઉન્નત ઔર હૃદય કો આકાશ કે સમાન વિશાલ બનાતા હૈ. યહ વિ
મહત્તા, ઉચ્ચતા, ઉદારતા ઔર વ્યાપકતા હી ઇસ ધર્મ કી વિશેષતા હૈ. કાલ કે પ્રભાવ સે
કભી હમ ઇસકી વિશેષતા કો નષ્ટ કર દેતે હૈં; ઔર ઇસકે ઉદાર-સ્વભાવ કો ભૂલ કર
રૂપ દે ડાલતે હૈં. યહ સંકીર્ણતા હી હમારે ધર્મ કે મહત્ત્વ કો ઘટા કર ઉસકી અસીમ
સંહાર કર દેતી હૈ; ઔર ઇસ પ્રકાર હમ અનુદાર મત કે સમર્થક હો જાતે હૈં. ઇસ
હમારા વહ ધર્મ, જો હમારા જાતીય પ્રાણ હૈ, હ્રાસ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ; ઔર ઉસકે ક્ષ
હમારા જાતીય જીવન ભી મૃતવત્ હો જાતા હૈ.

વેદ-વેદાંગોં, દર્શન-શાસ્ત્રોં તથા તંત્રોં કી જ્ઞાનરાશિ કો છોડ કર યદિ હમ અપને
યણ-મહાભારતાદિ ઇતિહાસોં પર હી અટૂટ વિશ્વાસ કરેં; ઔર ઉનમેં ચિત્રિત આદર્શ-
પર યદિ હમ ધ્યાન દેં, તો હમ દેખેંગે કિ હમારે શ્રીરામચંદ્ર ને ભી ઉન્હીં ઉપનિષદોક્ત
પર ધ્યાન રખ કભી ધર્મ કો સંકુચિત નહીં હોને દિયા હૈ.

' ચાંદ ' કે અછૂતાંક મેં ઐસે હી તીન ચિત્ર પ્રકાશિત કિએ ગએ હૈં, જીનકે દ્વારા
ધારણ પાઠક ભી યહ સમઝ સકેંગે કિ ભગવાન શ્રીરામચંદ્ર ને કિસ પ્રકાર ગુહક ચાં
ગલે લગાયા, વસિષ્ઠમુનિ ને ભી કિસ પ્રકાર ઉસે સાદર આલિંગન કિયા; ઔર મર્યાદા પુરુ
રામ ને સ્વયં શબરી કે ઉચ્છિષ્ટ ફલ કિસ પ્રેમ કે સાથ ખાએ હૈં !

ક્યા ઇન આદર્શ-ઉદાહરણોં કો દેખ કર ભી હમ છૂતછાત કે ભૂત કી છાયા સે
કો પવિત્ર નહીં કર સકતે હૈં ? ક્યા હમ અપને આભિજાત્ય કે અહંકાર કો દૂર નહીં કર
હૈં ? યદિ હમ અબ ભી અપને અંદર ઘુસી હુઇ ઇસ સંકીર્ણતારૂપી બીમારી કો દૂર નહ
સકતે, તો કહના પડેગા કિ હમ વૃથા હી અપને પૂર્વજોં કી કીર્તિયોં કા અભિમાન કર
યદિ હમ અપને પૂર્વજોં કે આદર્શ કે અનુકૂલ નહીં ચલ સકતે, તો ધિક્કાર હૈ હમે
અપનેકો ઉન ઋષિયોં કી સંતાન બતાતે હૈં, જીન્હોંને અપને દિવ્ય જ્ઞાનાલોક સે ચિર
લિએ જગત્ કો આલોકિત ઔર ઉદ્ભાસિત કર રક્ખા હૈ !!

સમાચારસંગ્રહ

('ચાંદ' ના મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

દલિતોં પર અત્યાચાર

ખેદ કે સાથ લિખના પડતા હૈ કિ હમારે કુછ સ્વાર્થી એવં મદમસ્ત હિંદુઓં કી ઓર સે ઇસ જાગૃતિ કે યુગ મેં ભી દલિતોં પર બરાબર અત્યાચાર હો રહે હૈં. જસોદા જિલા ધાર કા ... હૈ કિ વહાં કે નંબરદાર ને, જો ઉચ્ચ જાતિ કા હિંદુ હૈ, પૂર્વ રીતિ-રિવાજ કે વિરુદ્ધ, ... કો સાર્વજનિક કુઓં સે પાની ભરને સે રોક દિયા હૈ. આપ કા ફરમાના હૈ કિ યદિ લોગ સાફ-સુથરે કપડે ન પહનેં, અપને યહાં કી સ્ત્રિયોં કો ચાંદી કે આભૂષણ ન પહનને દેં તથા તાંબે-પીતલ કે બર્તન કામ મેં ન લાવેં, તો હમ કુઓં સે પાની ભરને કી આજ્ઞા દે સકતે હૈં! ઇસ અત્યાચાર કા પરિણામ હિંદુ-સમાજ કે લિએ ભીષણ હોગા ! ! !

× × × ×

ચમાર કી હત્યા

સમાચાર હૈ કિ રાયપુર જીલે કે નિપનિયા ગાંવ કે બ્રાહ્મણોં ઔર રાજપૂતોં ને મિલ કર એક ચમાર કી હત્યા કર ડાલી. ચમાર કા અપરાધ યહ થા કિ ઉસને યજ્ઞોપવીત (જનેઉ) ધારણ કિયા થા !

× × × ×

અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ

ભોલા (બંગાલ) મેં 'દાસ' જાતિ કે કુછ હિંદુ રહતે હૈં, જિન્હેં વહાં કે લોગ દલિત ઔર અસ્પૃશ્ય સમઝતે થે. પ્રસન્નતા કી બાત હૈ કિ અબ વહાં કે હિંદુઓં ને અપને પુરાને વિચાર બદલ દિયે હૈં. હાલ હી મેં વહાં કી 'બાર લાયબ્રેરી' મેં એક સહભોજ હુઆ થા, જિસમેં દાસ જાતિ કે પુરુષોં કે સાથ વહાં કે પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય ઔર કાયસ્થોં ને ભી ભોજન કિયા થા.

× × ×

અનુદારતા કી સીમા

બંબઇ પ્રાંત કે મહાદ નામક ગાંવ મેં દ્વિજોં દ્વારા દલિતોં પર અત્યાચાર કરને કી ખબર સમાચાર-પત્રોં મેં પ્રકાશિત હુઇ હૈ. કહા જાતા હૈ કી મ્યુનિસિપેલિટી ને વહાં કે સાર્વજનિક તાલાબોં કો સર્વ-સાધારણ કે લિએ ખોલ દિયા થા. ઇસ પર વહાં કે દલિત ભાઇ એક તાલાબ પર સ્નાન કરને કે લિએ જા રહે થે કિ પીછે સે કુછ દ્વિજોં ને આક્રમણ કિયા. જિસસે બીસ આદમી ઘાયલ હુએ.

× × ×

અસ્પૃશ્યોં સે સહભોજ

જબલપુર કે કાલીબાઇ કે મંદિર મેં હાલ હી મેં અસ્પૃશ્યોં કે સાથ એક સહભોજ હુઆ થા, જિસમેં બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય આદિ ઉચ્ચ જાતિ કે કઇ સજ્જન સમ્મિલિત હુએ થે.

× × ×

મેહતરોં મેં જાગૃતિ

દિલ્લી કે મેહતરોં મેં બરાબર જાગૃતિ હો રહી હૈ. ઉન્હોંને અપને મુહલ્લોં મેં વાલ્મીકિ સેવાસંઘ સ્થાપિત કર લિએ હૈં; જિનકે દ્વારા વે અપની જાતિ મેં નવજીવન કા સંચાર તથા અપની હિતોં કી રક્ષા કરને કા સંગઠન કર રહે હૈં. ક્યા હમ આશા કરેં કિ અન્ય સ્થાન કે મેહતર ભાઇ ભી દિલ્લી કા અનુકરણ કરેંગે !

× × ×

સાર્વજનિક ઉત્સવોં મેં અછૂત

અહમદાબાદ, બનારસ આદિ કઇ સ્થાનોં સે હોલી પર સાર્વજનિક ઉત્સવોં મેં અછૂતોં કે સમ્મિલિત હોને કે સમાચાર પ્રાપ્ત હુએ હૈં. ઇન અવસરોં પર સવર્ણ હિંદુ ભાઇયોં ને ઉન્હેં રંગ લગાયા ઔર ઉન્હેં મિઠાઇ દી.

× × ×

ઐસા કરને વાલે વ્યક્તિ યદિ સરકારી નૌકર હો, તો નૌકરી સે અલગ કર દિયા જાયગા; ઔર યદિ કોઈ ગૈરસરકારી આદમી ઇસકે વિરુદ્ધ આચરણ કરેગા, તો ૫૦૦) રૂપયે તક અર્થ-દંડ (જુર્માના) કિયા જાયગા.

× × ×

વિરાટ સભા

હાલ હી મેં કલકત્તા મેં અખિલ ભારતવર્ષીય રૈદાસ (ચમાર) સભા હુઇ થી. ઉસમેં લગભગ તીન હજાર રૈદાસ ભાઇ ઉપસ્થિત થે ઔર ઉચ્ચવર્ણ કે સજ્જનોં ને ભી ઉસમેં ભાગ લિયા થા. સભા મેં શરાબ, ઔર ગો-માંસ ત્યાગ કરને કે સંબંધ મેં કઇ ઉપયોગી પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ.

× × ×

રોહતક મેં જાગ્રતિ

હાલ હી મેં રોહતક કે દાનક લોગોં કી એક વિરાટ સભા સ્વામી રામાનંદજી કે સભાપતિત્વ મેં હુઈ થી. ઇસ સભા મેં રાજપૂતાના, ઝીંદ, હિસાર, કરનાલ, ગુડગાંવ, દિલ્હી આદિ સ્થાનોં કે દાનક કઇ સહસ્ર કી સંખ્યા મેં ઉપસ્થિત થે. સભા મેં કઇએક વિદ્વાનોં કે સુધાર-સંબંધી ભાષણ હુએ; તથા કઇ ઉપયોગી પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ.

× × ×

બરાસત કૉન્ફ્રેન્સ

હાલ હી મેં બરાસત (બંગાલ) અછૂત કૉન્ફ્રેન્સ કા તીસરા અધિવેશન શ્રી॰ પિયૂષકાંતિ ઘોષ (સંપાદક-અમૃત બાજાર પત્રિકા) કી અધ્યક્ષતા મેં હુઆ થા. ઇસ કૉન્ફ્રેન્સ મેં કલકત્તા આદિ સ્થાનોં કે કઇ પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ સંમિલિત હુએ થે. ઉસમેં કઇ પ્રસ્તાવોં કે અતિરિક્ત અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ, શિક્ષા-પ્રચાર ઔર દલિતોદ્ધાર સંબંધી ઉપયોગી પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ. ઇન પ્રસ્તાવોં કા સમર્થન ઉચ્ચ વર્ણ કે નેતાઓં ને ભી કિયા.

× × ×

અછૂતોં કા મંદિર-પ્રવેશ

વિક્રમપુર (ઢાકા) ઇલાકે કે પ્રસિદ્ધ ગ્રામ વજ્રયોગિની મેં અસ્પૃશ્યોં કો મંદિર-પ્રવેશ કા અધિકાર દે દિયા ગયા હૈ. હાલ હી મેં અસ્પૃશ્યોં ને મંદિર મેં જાકર પૂજા કી ઔર ઉચ્ચ વર્ણ કે હિંદુઓં ને ઉનકે સાથ બૈઠ કર જલ ઔર મિષ્ટાન્ન ગ્રહણ કિયા. ઉસી દિન સંધ્યા કો એક વિરાટ સભા હુઇ, જિસમેં અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ પર જોરદાર ભાષણ હુએ ઔર દલિત ભાઇયોં કો સમાન અધિકાર પ્રદાન કરને પર જોર દિયા ગયા.

× × ×

ગુરગાંવ દલિતોદ્ધાર કૉન્ફ્રેન્સ

હાલ હી મેં ગુડગાંવ જિલા વલ્લભગઢ મેં દલિતોદ્ધાર કૉન્ફ્રેન્સ બડે સમારોહ ઔર ઉત્સાહ કે સાથ હુઈ. સભાપતિ કા આસન ડૉક્ટર મુંજેજી ને સુશોભિત કિયા થા; તથા શાહપુરાધીશ શ્રી॰ સર નાહરસિંહ, કુંવર રણજયસિંહ, ડૉક્ટર કેશવદેવ શાસ્ત્રી, સ્વામી રામાનંદજી પ્રભૃતિ સજ્જન ભી કૉન્ફ્રેન્સ મેં સંમિલિત હુએ થે; ઔર ઉસમેં યોગ દિયા થા. કૉન્ફ્રેન્સ મેં અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ, બેગાર બંદ કરને આદિ કે સંબંધ મેં પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ.

× × ×

અછૂતોં કો અધિકાર

હાલ હી મેં બમ્બઇ પ્રાન્તીય વ્યવસ્થાપિકા સભા મેં પ્રશ્ન કરને પર વહાં કે સ્વાયત્ત શાસન-વિભાગ કે મંત્રી મહોદય ને સૂચના દી હૈ કિ સરકાર ને અપને કર્મચારિયોં કો તાકીદ કર દી હૈ, કિ વે કૌંસિલ કે ઉસ પ્રસ્તાવ કો અમલ મેં લાવેં, જિસમેં કિ અછૂત જાતિયોં કો સાર્વજનિક કુએં, તાલાવ ઔર સંસ્થાએં પ્રયોગ મેં લાને કા અધિકાર દિયા હૈ.

× × ×

અમરાવતી મેં વિરાટ સભા

હાલ હી મેં અમરાવતી કે ગણેશ થિયેટર મેં વહાં કી હિંદુ-સભા કી ઓર સે એક સાર્વ-

જનિક સભા હુઈ થી, ઉસમેં સભી વિચાર કે હિંદુ સંમિલિત હુએ થે. સભા મેં મહારોં
ઉપસ્થિતિ કઇ હજાર કી થી. સભાપતિ કા આસન સર એમ૦ બી૦ જોશી ભૂતપૂર્વ ઉપ-
મધ્યપ્રાન્તીય વ્યવસ્થાપિકા સભા ને ગ્રહણ કિયા થા. શ્રી૦ ગોગ્લે, શ્રી૦ બી૦ જી૦ ખાપર્ડે
માનનીય વ્યક્તિયોં ને અસ્પૃસ્યતા-નિવારણ પર જોરદાર ભાષણ દિએ. સભા મેં સબ કો
ગુડ બાંટે ગએ, જીન્હેં સબ લોગોં ને ખાયા.

× × ×

સર્વેંટ ઑફ્ પ્યુપિલ સોસાઇટી

સર્વેંટ ઑફ્ પ્યુપિલ સોસાઇટી ને હાલ હી મેં અપની સાત વર્ષ કી રિપોર્ટ પ્રકાશિત કી હૈ. ઉસસે પ્રતીત હોતા હૈ કિ ઉક્ત સોસાઇટી ને પંજાબ તથા સંયુક્ત પ્રાન્ત મેં અછૂતોદ્ધાર કા બહુત કાર્ય કિયા હૈ. જહાઁ ઉચ્ચ વર્ણ કે હિંદુ વાલ્મીકિ (ભંગિયોં) કી પરછાઈ તક સે બચતે થે, વહાઁ લાહૌર જૈસે વિશાલ નગર મેં ઉનકે બડે-બડે જુલૂસ નિકલતે હૈં; ઔર ઉચ્ચ વર્ણ કે હિંદુ ઉનકા હાર્દિક સ્વાગત કરતે હૈં. ઇસી પ્રકાર કઈ સ્થાનોં મેં ઉક્ત સોસાઇટી કે પ્રચાર કે ફલસ્વરૂપ હિંદુઓં મેં જાગ્રતિ હો રહી હૈ.

હાલ હી મેં સોસાઇટી કા વાર્ષિક અધિવેશન બડે સમારોહ સે મનાયા ગયા થા, જીસકે સાથ-સાથ એક વાલ્મીકિ કૉન્ફ્રેન્સ ભી હુઇ કૉન્ફ્રેન્સ કે સભાપતિ થે સુવિખ્યાત દાનવીર સેઠ જમનાલાલજી બજાજ થા !

× × ×

દલિતોદ્ધાર શિક્ષક-સમ્મેલન

ગત ૧૦ અપ્રૈલ કો શ્રી શ્રદ્ધાનંદ દલિતોદ્ધાર સભા કી પાઠશાલાઓં કે શિક્ષકોં કા સમ્મેલન બુલંદશહર મેં હુઆ થા. સભાપતિ કા આસન પ્રૉફેસર પરમાત્માશરણજી એમ૦ એ૦ ને સુશોભિત કિયા થા. ઉસમેં દલિતોં કી શિક્ષા કે વિષય મેં કઇ ઉપયોગી પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ.

× × ×

અછૂતોં કો અધિકાર

કુંભ કે અવસર પર મહામના પં૦ મદનમોહન માલવીય કે સભાપતિત્વ મેં અખિલ ભારતવર્ષીય સનાતનધર્મ સભા કા વાર્ષિક અધિવેશન હુઆ થા. ઉસમેં અછૂત કહલાનેવાલી દલિત જાતિયોં કે દેવસ્થાન મેં પ્રવેશ કરને ઔર સાર્વજનિક કુઓં આદિ સે જલ ભરને મેં બાધા ન દેને કે સંબંધ મેં કઇ પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ.

× × ×

દલિતોં કો આર્ય-સમાજ-પ્રવેશ

હાલ હી મેં બિજનૌર જીલે કે ગોવિંદપુર તથા સદાફલગાઁવ કે લગભગ ૮૦-૯૦ ચર્મકારોં ને આર્યસમાજ મેં પ્રવેશ કિયા. બિજનૌર જીલે કી આર્ય-સમાજદ્વારા ઉનકા સંસ્કાર કરાયા ગયા, જીસમેં સ્ત્રી-પુરુષોં ને હવન કિયા. તત્પશ્ચાત્ સહભોજ હુઆ.

× × ×

અખિલ ભારતીય અછૂતોદ્ધાર કૉન્ફ્રેન્સ

ગત ૧૭ અપ્રૈલ કો હિંદુ-મહાસભા કે અવસર પર પંજાબ-કેસરી લાલા લજપતરાય જી કે સભાપતિત્વ મેં અખિલ ભારતવર્ષીય અછૂતોદ્ધાર કૉન્ફ્રેન્સ હુઇ. સ્વાગતાધ્યક્ષ ને મહાત્મા ગાઁધી કે નેતૃત્વ મેં અસ્પૃસ્યતા-નિવારણ કા આંદોલન જારી કરને કો કહા; ઔર લાલા લજપતરાયજી ને અપને ભાષણ મેં અછૂત કે કલંક કી ઘોર નિંદા કરતે હુએ ઉસે ધો ડાલને કી અપીલ કી. ઉપરાંત અછૂતોદ્ધારસંબંધી કઇ પરમોપયોગી પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ. ઉનમેં દલિત-શ્રેણિયોં કો શિક્ષા એવં સરકારી નૌકરી કે વિષય મેં સમાન અધિકાર દિએ જાને ઔર સાર્વજનિક કુઓં કો ઉનકે લિએ ખોલ દેને કો કહા ગયા હૈ.

× × ×

બનારસ અછૂત-સંમેલન

ગત ૨૪ અપ્રૈલ કો ચૌબેપુર મેં બનારસ જીલા અછૂત-સંમેલન શ્રી૦ નરેંદ્રદેવજી કે

. મેં બડે સમારોહ કે સાથ હુઆ. ઈસ અવસર પર શ્રી૦ ગણેશ શંકરજી વિદ્યાર્થી, બિહારીલાલજી ચર્મકાર આદિ કઈ પ્રતિષ્ઠિત સજ્જન ઉપસ્થિત થે. સભાપતિ મહોદય ને ભાષણ મેં કહા કિ યદિ હમ અછૂતોં કો નહીં અપનાયેંગે, તો હમારે હિંદુ ધર્મ, હિંદુ- એવં હિંદુ-સભ્યતા કા શીઘ્ર નાશ હો જાયગા. સંમેલન મેં અછૂતોદ્ધારસંબંધી કઈ ઉપ- પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ. જિનમેં અછૂતોં કો સાર્વજનિક અધિકાર દેને એવં ઉનમેં શિક્ષા-પ્રચાર કરને આદિ પર જોર દિયા ગયા.

× × ×

અછૂત-જલૂસ મેં બાધા

હાલ હી મેં શેરપુરિયા (મંદસૌર) કે ચર્મકારોં ને શ્રીગંગાજી કા જલૂસ બડે ઉત્સાહ સે [illegible] થા; પરંતુ વહાં કે ઉચ્ચ વર્ણ કે લોગોં ને બહુત પ્રાર્થના કરને પર ભી ઉસે રાસ્તે મેં [illegible] દિયા; ઔર ચર્મકારોં કો બુરી તરહ સે પીટા.

× × ×

અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ કા સમર્થન

હાલ હી મેં કલકત્તા મેં અખિલ ભારતીય અગ્રવાલ મહાસભા કા વાર્ષિક અધિવેશન હુઆ. ઉસકે સભાપતિ શ્રી૦ નેવટિયાજી ને અપના ભાષણ દેતે હુએ અગ્રવાલ-સમાજ સે અસ્પૃશ્ય [illegible] કો સુધારને તથા અસ્પૃશ્યતા કો દૂર કરને કી અપીલ કી.

× × ×

હિંદુ-મહાસભા ઔર અછૂત

ગત ઈસ્ટર કી છુટ્ટિયોં મેં ડૉક્ટર મુંજે કે સભાપતિત્વ મેં હિંદુ મહાસભા કા દસવાં અધિ-[illegible]ન પટના મેં હુઆ. સભાપતિ મહોદય ને ધર્મશાસ્ત્ર કે કથનોં કો ઉદ્ધૃત કરતે હુએ અસ્પૃશ્યતા [illegible] નિસ્સારતા પ્રકટ કી. મહાસભા મેં અછૂત જાતિ કે સંબંધ મેં કઈ ઉપયોગી પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત [illegible] ઔર ઉન્હેં સાર્વજનિક અધિકાર દેને પર જોર દિયા ગયા.

એક વીરાત્મા કા વૃત્તાંત અથવા કુદરત કા કાનુન

(૧)

[illegible] સૌ સાલ ગુજરે, સિસલી મેં રોમન કૈથોલિક લોગોં કા રાજ્ય થા. [illegible] ઉસ સમય કા સબસે બડા અપરાધ થા. ચોરોં, ડાકુઓં ઔર હત્યારોં કે લિયે ક્ષમા થી, કિંતુ [illegible] કે લિયે ક્ષમા ન થી. રાજ્ય-કર્મચારિયોં કે અધિકાર ઇતને અધિક થે કિ જિસે ચાહતે, ઇસ અપરાધ મેં પકડ કર [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] उसने अपने साथियों के जमीन में [illegible] था. [illegible] अपने [illegible] से मालूम न हो. मिट्टी के ढेले थे और [illegible] के लिये थे [illegible] उसने [illegible] में आते ही और [illegible] की. उसमें [illegible] तून-तूनकर [illegible] के साथ उतारा. [illegible] इसके [illegible] में [illegible] लिये हैं; [illegible] की कुदरत है. [illegible] कुदरत में आगों और [illegible] के लिये स्थान है. [illegible] की प्रथम-भूमि से [illegible] का [illegible] नहीं थी. [illegible] नीति की [illegible] थी. [illegible] मारने लगी. पहले आग कहीं-कहीं सुलगती थी. [illegible] होने लगी.

(२)

[illegible] के सामने [illegible] था कि [illegible] था. [illegible] किसी [illegible] का [illegible] में किसी [illegible] न था. [illegible] और [illegible] था.

[illegible] में [illegible] हुआ था [illegible] था. [illegible] और [illegible] में [illegible] था. [illegible] करना ! [illegible] नहीं [illegible]

[illegible] है, [illegible] था. [illegible] नहीं है. [illegible] नहीं, न [illegible] है. [illegible] नहीं है.

[illegible]

(૩)

[illegible] કૈંતયાનસ ને મિત્ર-મંડલી કો ઉઠાને કા મજેન કિયા, ઔર જાકર પલંગ પર [illegible]; પરંતુ ઉસે નિંદ ન આઇ. સારી રાત અગથા કી કલ્પિત મૂર્તિ, આંખોં મેં ફિરતી [illegible]. સોચતા થા, કબ દિન હોગા ઔર કબ જાકર ઉસે દેખૂં. આજ ઉસકા રાજસી બિસ્તર [illegible] કી ભાંતિ ગરમ હો રહા થા. ઉસ પર લોટતા થા ઔર તડપતા થા. બાર-બાર ઉઠતા [illegible] ઔર આકાશ કે તારોં કો દેખકર ઝુંઝલાતા થા. અગર ઉસકે બસ કી બાત હોતી, તો વહ [illegible] ચિંતા કી રાત ઔર રાત કી ચિંતા, દોનોં કો ક્ષણભર મેં સમાપ્ત કર દેતા; પરંતુ પ્રકૃતિ [illegible] નિયમોં કો કિસી કી અવસ્થા મેં નહીં બદલતી.

આખિર દિન નિકલા. કૈંતયાનસ ને અપને રાજસી વસ્ત્ર પહને ઔર અપને અસ્તબલ કે [illegible] ખૂબસૂરત ઘોડે પર સ્વાર હોકર રાજ-મહલ સે બાહર નિકલા. થોડી દેર બાદ વહ અગથા કે શાંતિ-ભવન કે સામને ખડા દિલ મેં સોચ રહા થા-ઉસે કૈસે દેખું? વહ ગવર્નર થા, અગથા [illegible] પ્રજા થી, વહ ઉસકે મકાન કે અંદર જા સકતા થા, વહ ઉસે બાહર બુલા સકતા થા. [illegible] સબ કુછ ઉસકે લિયે મુશ્કિલ ન થા, મગર વહ ફિર ભી સોચ રહા થા.

સહસા દરવાજા ખુલા ઔર એક ભોલી-ભાલી લડકી ફૂલ ચુનને કી ટોકરી લિએ હુએ બાહર નિકલી. ઉસકે મુંહ પર ચાંદ કી ચાંદની, ફૂલોં કી આભા, ઔર પ્રભાત કી છટા થી, ઔર ઉસકે સાથ વસંત કી બહાર. કૈંતયાનસ ને ઉસે દેખા ઔર સબ કુછ સમઝ ગયા. યહી અગથા થી. કિતની રૂપવતી, કૈસી લજ્જાશીલ, કિતની જલદી મન કો મોહ લેનેવાલી! કૈંતયાનસ ને હજારોં સુંદરીયોં દેખી થીં, મગર ઉસકે મન કી જો દશા અગથા કો દેખકર આજ હુઇ, વહ ઇસસે પહલે કભી ન હુઇ થી. યહ સ્ત્રી નહીં થી, દેવી થી. ઉસકે યૌવન મેં બદલ જાનેવાલી, મર જાનેવાલી, નષ્ટ હો જાનેવાલી પાર્થિવ શોભા ન થી; સ્વર્ગીય આભા થી, જો કભી નાશ નહીં હોતી. વહ મોહિની મૂર્તિ ઉન પાપ-લિપ્સિત વાસના કી એડિયોં સે કિતની ઉંચી થી, કૈસી પવિત્ર! ઉનકે સાથ ઇસકી તુલના નહીં કી જા સકતી થી, જૈસે નાલી કે બદબૂદાર કીચડ કા વર્ષા કે નિર્મલ ઔર સ્વચ્છ જલ સે મુકાબિલા નહીં કિયા જા સકતા. કૈંતયાનસ હતબુદ્ધિ-સા હો ગયા. વહ આગે ન બઢ સકા. ઉસને બોલના ચાહા, મગર ઉસકે શબ્દ ઉસકે હોઠોં પર જમ ગએ. જીતને આયા થા, હારકર લૌટ ગયા.

ઇસકે બાદ ૬ મહીને તક કૈંતયાનસ વહ સબ કુછ કરતા રહા, જો પ્રેમી કર સકતા હૈ. પત્ર લિખે, સંદેશે ભેજે, પ્રલોભન દિયા, દીનતા પ્રકટ કી, આત્મ-હત્યા કી ધમકી દી; પર અગથા પર કુછ અસર ન હુઆ. ઉસને કહ દિયા કિ મૈં અવિવાહિત રહના ચાહતી હૂં, ઔર ઇસ નિશ્ચય સે અણુ-માત્ર ભી વિચલિત ન હુઇ. આખિર પ્રેમ ને શત્રુતા કા રૂપ ધારણ કર લિયા. કૈંતયાનસ હાકિમ થા. એક સ્ત્રી કી ઇતની મજાલ કિ વહ ઇસ ભાંતિ ઉસકી ઉપેક્ષા કર સકે! ઔર વહ ભી ઇસાઈ સ્ત્રી. હાં, વહ ઇસાઇ થી ઔર અબ ઉસે નીચા દિખાના બહુત આસાન થા.

વહ અબલા ઇસ સમય ઉસ દીપક કે સમાન થી, જીસકે આસપાસ કોઇ દીવાર યા કોઇ ઓટ ન થી. ઐસા દીપક વાયુ કે તેજ-ઝોંકોં સે કબ તક બચ સકતા હૈ?

(૪)

આખિર એક દિન અગથા ગિરફ્તાર હો ગઇ. કતાનિયા કે લોગ ચકિત રહ ગએ. કિસી કો ધ્યાન ન હુઆ કિ અગથા કા અપરાધ ક્યા હૈ! બહુત-સે લોગ કચહરી મેં ટૂટ પડે. ઉનકે દિલ મેં સહાનુભૂતિ થી, પર સાહસ ન થા. ક્યા કરતે, ક્યા ન કરતે. અગથા ઉનકે શહર કી શોભા થી. ઉસને કભી કિસી સે દુર્વ્યવહાર ન કિયા થા, કિસી કા દિલ ન દુખાયા થા. ગરીબ-અમીર સબ ઉસકે શુભચિંતક થે, વૈરી કોઇ ભી ન થા. ઉસે ઇસ સંકટ મેં દેખકર, લોગ લોહૂ કે આંસૂ રોતે થે, પર કુછ કર ન સકતે થે. અગથા કચહરી મેં પહૂંચી. કૈંતયાનસ ને પૂછાઃ-તૂ કૌન હૈ? તેરે માતા-પિતા કૌન હૈં? તેરા ધર્મ ક્યા હૈ?

દર્શકોં કે દમ રુક ગએ. વે સોચતે થે, કહીં યહ મહિલા ઇસાઇ તો નહીં, અગર ઐસા હુઆ, તો બડા ગજબ હોગા. કૈંતયાનસ કસાઇ હૈ, વહ કભી દયા ન કરેગા. સબ આંખેં ઉસ

નિર્દોષ બાલિકા કે ચેહરે પર થીં, મગર વહાં કોઇ ચિંતા, આત્મિક વેદના કી કોઇ રેખા ન ઉસને ગરદન ઉઠાકર ઉત્તર દિયાઃ—મેરા નામ અગશા હૈ. મેરે માત-પિતા અકતાનિયા કે થે. મૈં ઇસા મસીહ કી ચેરી હૂં.

કૈંતયાનસ કે દિલ કી મુરાદ પૂરી હો ગઇ. અબ જાતી કહાં હૈ? પ્રકટ મેં બોલાઃ તુઝે જ્ઞાત હૈ કિ હમારે દેશ મેં ઇસ અપરાધ કે લિયે મૌત કા દંડ દિયા જાતા હૈ?

અગશા ને નિઃસંકોચ-ભાવ સે ઉત્તર દિયાઃ—મુઝે માલૂમ હૈ.

કૈંતયાનસઃ—ઔર તૂ ફિર ભી કહતી હૈ, મૈં ઇસાઇ હૂં. જાનતી હૈ, ઇસકા પરિણામ ક્યા હો

અગશાઃ—સબ સમઝતી હૂં, નાદાન નહીં હૂં. મગર ક્યા કરું, ધર્મ છોડના મુશ્કિલ જાન દૂંગી, ધર્મ ન દૂંગી.

કૈંતયાનસઃ—યહ નિર્ભયતા મૃત્યુ કો સામને દેખ કર સ્થિર ન રહેગી.

અગશાઃ—ઇસકી ભી પરીક્ષા હો જાયગી. યદિ મૈં મરને કો તૈયાર નહીં, તો મૈં [illegible] હોને કે યોગ્ય નહીં.

કૈંતયાનસઃ—જરા સમઝ-સોચકર ઉત્તર દે, યહ જીવન ઔર મૃત્યુ કા પ્રશ્ન હૈ.

અગશાઃ—સબ સોચ ચૂકી, વીરાત્માઓં કે લિયે જીવન ઔર મૃત્યુ દોનોં સમાન હૈં.

કૈંતયાનસ કો ક્રોધ ચઢ ગયા. અગશા કે વાક્ય વાગ્બાણ થે. ઉનમેં ગવર્નર કે લિયે કિતની ઘૃણા થી, કૈસી અવહેલના, જૈસે વહ ઉચ્ચપદાધિકારી ન હો, કોઇ તુચ્છ દાસ હો. કૈંતયાનસ કે દિલ મેં ભાલે ચુભ ગએ. ઉસને ક્રોધ સે હોઠ કાટે, ઔર સિપાહિયોં સે કહાઃ—કૈદખાને મેં લે જાઓ. કલ ફૈસલા કરુંગા.

સારે સદર મેં હાહાકાર મચ ગયા. લોગ કહતે થે, યહ ન્યાય નહીં, અંધેર હૈ. કિતની ધર્માત્મા લડકી હૈ, કૈસી રૂપવતી! ઉસે દેખકર આઁખેં ખુશ હો જાતી હૈં. બોલતી હૈ, તો મુંહ સે ફૂલ ઝરતે હૈં. ક્યા અબ ઇસે ભી મૃત્યુ-દંડ દિયા જાયગા?

રાત કો જબ સબ લોક સો ગએ, ઔર અકતાનિયા કે ગલીકૂચે સુનસાન હો ગએ, તો કૈંતયાનસ અપને રાજ-મહલ સે નિકલા ઔર બંદી-ગૃહ કો ચલા, જહાં ઉસકા જીવન, ઉસકા આત્મા, ઉસકા ભાવી-સુખ બંદ થા. ઉસે દેખકર, કૈદખાને કે પહરેદારોં ને દરવાજા ખોલ દિયા, ઔર એક ઓર ખડે હો ગએ. કૈંતયાનસ અંદર ચલા ગયા, ઔર કૈદખાને કે દારોગા સે બોલાઃ—મૈં અગશા સે મિલના ચાહતા હૂં.

થોડી દેર બાદ, વહ ઉસકી કોઠરી મેં થા. ઉસ સમય કોમલાંગી અગશા કૈદખાને કી કડી ભૂમિ પર બેસુધ પડી સો રહી થી; પર ઉસકે ચેહરે પર ચિંતા ઔર વ્યાકુલતા કા કોઇ ચિહ્ન ન થા. વસ્ત્ર કૈદિયોં કે થે. શકલ-સૂરત રાજકુમારિયોં સે ભી બઢકર થી. સુંદરતા કો બુરે કપડે ભી નહીં છિપા સકતે, જૈસે ચાંદ કાલી બદલિયોં મેં ભી ચમકતા હૈ. કૈંતયાનસ ને કુછ દેર તક લોભી આઁખોં સે ઉસકે મુખ-કમલ કી ઓર દેખા, ઔર તબ આગે બઢકર ઔર ઉસકે કંધે પર હાથ રખકર ધીરે સે બોલાઃ—અગશા!

(૫)

અગશા ચૌંકકર ઉઠ બૈઠી. ઉસને ઘબરાકર ઇધર-ઉધર દેખા. ઔર સમઝ ન સકી કિ મૈં કહાં હૂં! સહસા ઉસે ઉસ દિન કી સકલ ઘટનાએં યાદ આ ગઇં. ઉસને અપને [illegible] દે. [illegible], અવ્યવસ્થિત વસ્ત્રોં કો સંભાલા ઔર ખડી હોકર બોલીઃ—તુમકો ક્યા અધિકાર હૈ કિ અકતાનિયા કી કિસી કુંવારી યુવતી કે પાસ રાત કે ઇસ સમય આઓ?

શબ્દ કઠોર થે, પર કૈંતયાનસ કો બુરે માલૂમ ન હુએ. ધીરે સે બોલાઃ—મૈં તુમ્હારી [illegible] [illegible] કા પુજારી હૂં; ઔર પુજારી અપની ઉપાસ્ય-દેવી કે મંદિર મેં જબ ચાહે આ [illegible]

અગશા યહ શબ્દ સુનકર સહમ ગઇ. ઉસકા મુંહ પીલા પડ ગયા, ઉસકી આંખેં [illegible] હો ગઇં, વહ કોઇ ઉત્તર ન દે સકી.

કૈંતયાનસ ને ફિર કહાઃ—અગશા! મૈંને તુમસે કિતની બાર વિનતિ કી, [illegible] પરંતુ તુમને હમેશા [illegible] જવાબ દે દિયા. મૈં અકતાનિયા કા ગવર્નર હૂં. [illegible]

[illegible]

[illegible] ने [illegible] स्वर से लिख कर बतलाया— लिखा है.

" मैं [illegible] और क्या दे सकती हूँ कि मैं अपने धर्म [illegible] पर [illegible] हो रही हूँ। और मुझे पूर्ण विश्वास है कि मेरी [illegible] मेरे धर्म के [illegible] में [illegible] होगी. "

[illegible] जन-समूह में [illegible] मच गई. यह [illegible] का [illegible] था. [illegible] गये. [illegible] ने अमला के निकट आकर कहा— यदि तू अब भी [illegible] है, और हमारे [illegible] के सामने [illegible] करे, तो मैं तुझे माफ़ी दे दूँगा.

[illegible] हो गये, मगर अमला उसी प्रकार [illegible] खड़ी थी, [illegible] मानते हुये [illegible]

[illegible]

ભયાનક લહરોં મેં ચટ્ટાન અચલ ખડી હો. ઉસને ઉચ્ચ સ્વર મેં કહા:—મૈં અક્તાનિયા કે મહાન જન-સમૂહ મેં ઉંચે સ્વર સે કહતી હૂં કિ મૈં ઇસાઇ હૂં, ઔર ચાહે તુમ મેરે એક પર ચાઁદ ઔર દૂસરે પર સૂરજ રખ દો, મૈં તબ ભી અપના ધર્મ બદલને કો તૈયાર નહીં.

જો ઇસાઈ થે, વે ખુશ હુએ; જો ઇસાઇ નહીં થે, વહ હૈરાન હુએ; મગર કૈંતયાનસ ગોયા પાગલ હો ગયા. ઉસકે અપને સિર કો જોર સે હિલાયા, ઔર હુકમ દિયા:-શિકંજા લાઓ.

શિકંજા લાયા ગયા. યહ લોહે કા નહીં મૌત કા શિકંજા થા. ઉસે દેખકર, દર્શકોં કે ધડકને લગે, મગર અગશા બેપરવા ખડી હુઇ ઉસ યંત્ર કી ઓર દેખતી રહી. ફિર વહ કે હુઈ આગે બઢી, ઔર અપને હાથ-પાઁવ મૌત કે મુઁહ મેં ડાલ દિએ. કૈસા સાહસ થા, કૈસા જો મૌત કે સામને ભી ભય-ભીત નહીં હુઆ. ઉસે યંત્રણા કી ચિંતા ન થી, મરને કી ચિંતા થી. ઉસે કેવલ અપની ધર્મ-રક્ષા કી ચિંતા થી! યહ એક અબલા કી પરીક્ષા ન થી, યહ [illegible] કી પરીક્ષા ન થી, યહ ધર્મ કી પરીક્ષા થી; જિસકી કસૌટી મૃત્યુ કી આગ કે સિવા કોઇ નહીં હૈ. શિકંજા કસા ગયા. ઉસકે અગણિત કોલ અગશા કે કોમલ શરીર મેં ચુભ ગએ હડ્ડિયાઁ ટૂટ રહીં થી, રુધિર બહ રહા થા, લોગ રો રહે થે, મગર અગશા કી આંખ મેં આંસૂ ન થા, ન જીભ પર આહ કા શબ્દ થા! વહ ઉસી તરહ સતેજ, ઉસી તરહ પ્રફુલ્લિત થી.

કૈંતયાનસ ને યહ અભૂત-પૂર્વ ધૈર્ય દેખા, તો ઉસે ઔર ભી આગ લગ ગઇ. ઉસને હુકમ દિયા:—શિકંજા ખોલ દો, ઔર ઇસે જિન્દા આગ મેં જલા દો, યહ જાદૂગરની હૈ.

આગ જલાઇ ગઇ, ઔર ઇસકે સાથ હી અક્તાનિયા કે હજારોં દિલોં મેં આગ કી જ્વાલા ઉઠને લગી. કૈંતયાનસ બાહર કી આગ દેખતા થા ઔર ખુશ હોતા થા; મગર ઉસકી આંખેં આંખેં દિલોં કી ઉસ આગ કો ન દેખતી થીં, જો વિધાતાને ઉસકી આગ કે મુકાબિલે મેં જલાઇ થી. અગ્નિ પ્રચંડ હુઇ, તો અગશા કે સફેદ કબૂતર-જૈસે સુંદર હાથ-પાઁવ કો લોહે કી જંજીરોં સે બાંધા. અબ દર્શકોં કે દિલ કી આગ ઉનકી આંખોં મેં આ ગઇ થી, પરંતુ કૈંતયાનસ કી આઁખેં ઇસ ઓર સે બંદ થી. વહ દુનિયા કો દિખાના ચાહતા થા કિ આદમી અધિક [illegible] કિતના નીચે જા સકતા હૈ! ઉસને કુછ સોચા, ઔર ફિર કહા:—ઇસ પાપિની કો ઇસ આગ કે ઉપર સે ઘસીટો.

કિતના ભયાનક દંડ થા, જિસકી કલ્પના સે હી દેહ કા ખૂન સર્દ હો જાતા હૈ; પરંતુ અગશા અબ ભી શાંત થી. માનો ઇસ હુકમ કા ઉસસે કોઇ સંબંધ હી ન થા. એકાએક જલ્લાદોં ને ઉસે આગ કે ઉપર સે ઘસીટના શુરૂ કર દિયા. આગ કી જ્વાલા ઉઠી, જૈસે કોઇ કિસી કા સ્વાગત કરને કો ખડા હો જાય. ઉસકે કપડે દેખતે-દેખતે જલ ગએ. અબ વહ નંગી થી. અક્તાનિયા કી સબસે ખૂબસૂરત, સબસે લજ્જાવતી કઁવારી કન્યા કી યહ બેપરદગી દેખકર લોગ સહન ન કર સકે. ઉનકા ખૂન ખોલને લગા, વે હોંઠ કાટને લગે. અગશા જલ રહી થી, શીશે કે ચાકૂ ટુકડે ઉસકે સુકોમલ શરીર મેં ચુભ રહે થે, ખૂન કે કતરે આગ પર ગિરકર જલ રહે થે ઔર પરમાત્મા કા ન્યાય યહ સબ કુછ ચુપચાપ દેખ રહા થા.

સહસા એક આદમી ને આગે બઢકર કહા:—અક્તાનિયાનિવાસિયો! તુમકો શર્મ સે ડૂબ મરના ચાહિએ. યહ રાક્ષસ કૈંતયાનસ, યહ નર-પિશાચ કૈંતયાનસ, તુમ્હારે શહર કે ગૌરવ કે પૈરોં તલે મસલતા હૈ, તુમ્હારી યુવતી કઁવારી કન્યા કો ભરે મૈદાન મેં નંગા કરતા હૈ, ઉસે બિના કિસી અપરાધ કે જિંદા આગ મેં જલાતા હૈ, ઔર તુમ સામને ખડે મુંહ તકતે હો. અગર તુમ શૂરવીર હો, અગર તુમ્હારી નસોં મેં લહૂ ઔર લહૂ મેં જીવન કી અગ્નિ હૈ, અગર તુમ્હારે સીનોં મેં દિલ ઔર દિલ મેં જાતીય પ્રેમ હૈ, અગર તુમ સભ્ય હો ઔર સભ્યતા કા લેશ-માત્ર ભી તુમમેં બાકી હૈ તો ઇસ ખૂની ભેડિયે કો જિંદા ન જાને દો.

યહ વક્તૃતા નહીં થી, બારૂદ કે ઢેર પર આગ કી ચિનગારી થી. દર્શક આગે બઢે. કૈંતયાનસ ને હુકમ દિયા:—પકડ લો, યહ વિદ્રોહી હૈ.

મગર સમય પૂરા હો ચૂકા થા, સિપાહી ભી બાગી હો ગએ. ઉન્હેંને [illegible] [illegible] ઔર કહા:—હમસે યહ ન હોગા.

લોગોં કા [illegible] બઢ ગયા. અબ પુલીસ ભી ઉનકે સાથ થી. ઉન્હેંને [illegible]

લિએ, ઔર જોર-જોર સે ચિલ્લાને લગે:-કેંતયાનસ કો જલા દો ! અગશા કો આગ થી ! ઈસાઈ હોના પાપ નહીં હૈ.

કેંતયાનસ વહ દેખતા થા, ઔર ઠંડી સાંસ ભરતા થા. વહ જાન છિપાતા ફિરતા થા. કહાં ભાગે, ઉસે કોઇ આશ્રય કા સ્થાન નજર ન આતા થા. સમય કિતની જલ્દી બદલતા હૈ. [illegible] થા, અભી મુજરિમ બન ગયા! વહ ડરતા થા કી અગર પકડા ગયા, તો લોગ બોટિયાં [illegible]. વહ દયા-હીન થા, ઉસે કીસી સે દયા કી આશા ન થી. વહ અપને મહલ કી ઓર [illegible], કિસી યાર-દોસ્ત કે પાસ નહીં ગયા. વહ નદી કી ઓર ભાગા ઔર એક મલ્લાહ કી [illegible] મેં જાકર ઉસસે બોલા:-મુઝે પાર ઉતાર દે, મૈં તુઝે માલામાલ કર દૂંગા.

મલ્લાહ ને ઉસે પહચાન લિયા ઔર ડર ગયા. ઉસે શહર કા હાલ માલૂમ ન થા. ઉસને [illegible] મેં ડાલ દી, ઔર ખેને લગા. કેંતયાનસ ને શાંતિ કી સાંસ લી ઔર સમઝા કિ પ્રાણ [illegible]. લોગ કિનારે પર ખડે દેખતે થે કિ ઉનકા શિકાર હાથ મેં નિકલા જાતા હૈ, ઔર [illegible] કો ગાલિયાં દેતે થે. મલ્લાહ સમઝતા ન થા કિ મામલા ક્યા હૈ, ઔર કેંતયાનસ ખુશ [illegible] થા. લોગ કિનારે સે નિરાશ હોકર લૌટ ગએ, મગર કર્મ-ફલ ને ઉસકા પીછા ન છોડા. [illegible] રાહ મેં કોઈ નદી ન થી.

સંધ્યા-સમય થા, ચારોં ઓર સન્નાટા થા. કોઇ શબ્દ સુનાઈ ન દેતા થા, કોઇ શકલ-સૂરત દિખાઇ ન દેતી થી. ઉપર નીલા આસમાન થા નીચે નદી કા મૈલા પાની, ઔર ઇન દોનો કે બીચ મેં એક નાવ પાપ કા ભાર લિએ ધીરે-ધીરે ઉસ પાર જા રહી થી. મગર પાપ કે લિયે જીવન કા તીર કહાં હૈ ! ઉસ નાવ પર એક ઘોડા ભી થા, વહ દુલત્તિયાં ઝાડને લગા. દેખતે-દેખતે નાવ ઉલટ ગઇ, ઔર કેંતયાનસ ઉસકી મૃત્યુ-તુલ્ય લહરોં મેં સમા ગયા. મલ્લાહ ઔર ઘોડા બચ ગયા. નાવ ભી પાની પર તૈર રહી થી, કેવલ કેંતયાનસ કી લાશ કા પતા ન થા. વહ સોચતા થા, નદી પાર ઉતરકર ઘોડે પર સ્વાર હો જાઉંગા. મગર ઉસે ક્યા પતા થા કિ વહ ઘોડા હી મેરા કાલ બન જાયગા! વહ અકતાનિયા કી આગ કી જ્વાલા સે નિકલ આયા થા, પરંતુ પરમાત્મા કે પાની કે પ્રવાહ સે ન બચ સકા. કિતના બડા આદમી થા, ઔર કૈસી શોચનીય મૃત્યુ, જીસ પર કોઇ શોક મનાનેવાલા ભી ન થા.

ઉધર અકતાનિયા કે લોગ અગશા કે ગિર્દ જમા થે, શ્રદ્ધા કે આંસુ બહા રહે થે; પરંતુ અગશા કહાં થી ! ઉસે લોગો ને આગ કે મુંહ સે બચા લિયા થા, મગર મૃત્યુ કે મુંહ સે ન બચા સકે. બહુત દેર બેસુધ રહને કે બાદ, ઉસને આંખેં ખોલીં ઔર એક બાર અપને ચારોં ઓર ઇસ તરહ દેખા, જૈસે કોઇ દેવી અપને બાલકોં કો દેખતી હૈ, ઔર ફિર સદા કે લિયે આંખેં બંદ કર લીં.

× + × ×

ધન્ય અગશા દેવી ! અનેકાનેક વંદન હો આપના ચરણકમળમાં. અમો ભારતીય બાળકો પર દયા વર્ષાવો કે આપની ધર્મવીરતા અમો કનિષ્ઠ માનવોમાં પણ હવે જાગૃત થાય, જય જનની અગશાદેવીની!

ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

ભારત કે બાહર રામાયણી કથા કા પ્રચાર

(લેખક:—સૂરજપ્રસાદ- "સરસ્વતી" મ[illegible] સે [illegible])

રામાયણ કી કથા કેવલ ભારતવર્ષ કી દેવભાષા ઔર પ્રાંતિક ભાષાઓં મેં હી આબદ્ધ નહીં રહી. પ્રાચીન કાલમેં હિંદુઓં કે જહાં જહાં ઉપનિવેશ થે ઔર જહાં જહાં [illegible] ઉનકા આના-જાના હોતા થા વહાં વહાં રામાયણ કા ભી પ્રચાર હુઆ થા. [illegible] મેં ઉસકા અનુવાદ ભી હુઆ. ઉદાહરણાર્થ જાવાદ્વીપ, બાલીદ્વીપ, [illegible]દ્વીપ, [illegible] ઔર [illegible] અન્યાન્ય દેશ મેં રામાયણ કી કથા પ્રચલિત હુઇ થી.

[illegible] જાવાદ્વીપ મેં [illegible] કી [illegible] રામાયણ [illegible] હુઆ. [illegible] રામાયણ કે સાથ ઉસકા [illegible] નહીં હૈ. [illegible] કુછ વિદ્વાનોં કા કહના હૈ કિ [illegible] રામાયણ કી રચના હુઈ થી. [illegible] રામાયણ મેં [illegible] નહીં [illegible] ભારતીય રામાયણ મેં [illegible]

દ્વીપ કે કવિ ને ભી મૂલ રામાયણ કે નાના ભાવોં કા પરિવર્તન કર ઉસકી રચના કી હૈ.

યવદ્વીપ કે રામાયણ–કાવ્ય કા નામ "રામ–કવિ" હૈ. રામ–કવિ ચાર અધ્યાયોં મેં વિભક્ત હૈ. 'રામ–ગુનદંગ' મેં આદિકાંડ કી કથા હી વિવૃત હૈ. દૂસરે અધ્યાય મેં રામ–વન સે રાહવન (રાવણ) દ્વારા સીતા–હરણ તક કી કથા હૈ. તીસરે અધ્યાય મેં હનુમાન કા ઔર અગલંકા (સ્વર્ગલંકા) ગમન ઔર સેતુ–નિર્માણ કી કથા વર્ણિત હૈ. ચતુર્થ યા અધ્યાય મેં રામરાવણ કા યુદ્ધ, સીતિ (સીતા)–ઉદ્ધાર ઔર નાયૂદ્યા (અયોધ્યા) પ્રત્યા એવં દેવવિષણ (વિભીષણ) કા લંકા કે સિંહાસન પર બૈઠને કા વિવરણ હૈ.

યવદ્વીપ કે કાવ્ય–સાહિત્ય મેં 'કાંડ' નામક એક પુરાણ–ગ્રંથ હૈ. ઉસમેં સૃષ્ટિ ઇત્યાદિ કે વર્ણન કે સાથ રામાયણ ઔર મહાભારત કી કહાની એવં અન્ય પુરા કહાનિયોં કા વિવરણ હૈ. યવદ્વીપ મેં ઉત્તરકાંડ ભી હૈ. વહ પૃથક્ ગ્રંથ હૈ. જબ યવદ્વી હિંદુ અધિવાસિયોં ને વાલીદ્વીપ ઔર લમ્બકદ્વીપ આકર ઉપનિવેશ સ્થાપિત કિયે, તબ વે ઇસ પ્રિય સંપત્તિ કો ભી અન્યાન્ય પ્રિય સંપત્તિયોં કે સાથ લે આયે થે.

વાલીદ્વીપ કી રામાયણ ભી વાલ્મીકિ કી રચના કહી જાતી હૈ; કિન્તુ યહ રામાયણ કી ભાષા મેં હૈ. ઇસ ભાષા મેં સંસ્કૃત શબ્દોં કા બહુત પ્રયોગ હૈ. વાલીદ્વીપ કી રામાયણ કાંડોં ઔર ૨૫ સર્ગોં મેં સંપૂર્ણ હૈ. ઇસ રામાયણ મેં ભી ઉત્તરકાંડ નહીં હૈ. યહાં ભી ઉત્તરકાંડ એક પૃથક્ ગ્રંથ કે રૂપ મેં પ્રચલિત હૈ. ઇસમેં વિશેષત્વ યહ હૈ કિ ઇસમેં રામ કી મૃત્યુ કે બાદ ઉનકે વંશજોં કા વર્ણન હૈ. વાલી–રામાયણ કે ૭ કાંડોં મેં સંક્ષેપ મેં મૂલ રામાયણ કા વિષય હી વિવૃત હૈ. એવં અંત મેં રામ કા વૃદ્ધાવસ્થા મેં વાનપ્રસ્થ–આશ્રમ મેં આને કા ઉલ્લેખ હૈ.

વાલી કે કાવ્ય–સાહિત્ય મેં રાજા કુસુમ–રચિત એક ઔર દૂસરી રામાયણ હૈ. ઉસમેં ભી ઉત્તરકાંડ નહીં હૈ. આજ–કલ વાલી મેં ઇસી રામાયણ કા બહુત પ્રચાર હૈ.

બ્રહ્મદેશ કી રામાયણી કથા કા નામ "રામયત" હૈ. 'રામયત' કા રાવણ 'દશગિરિ' કે નામ સે પ્રસિદ્ધ હૈ. વાલ્મીકિ કા રાવણ ભી દસ મુંહ ઔર બીસ હાથવાલા નહીં હૈ. રાવણ કા રાજમુકુટ દસ અંગસમન્વિત હૈ ઇસી સે બ્રહ્મદેશ કી રામયત મેં વહ દશગિરિ હૈ.

ભારતીય દ્વીપપુંજોં મેં એવં બ્રહ્મ, આસામ, મલય પ્રભૃતિ સ્થાનોં મેં દ્રાવિડ–સભ્યતા હી વિસ્તૃત હુઇ થી, ઇસી સે શાયદ ઇન સકલ દેશોં કી રામાયણ મેં દ્રાવિડ કા પ્રભાવ અધિક પડા હૈ.

શ્યામ દેશ મેં અયોધ્યા કી આર્ય–સભ્યતા વિસ્તૃત હુઇ થી. ઇસી લિયે શ્યામ મેં મૂલ વાલ્મીકિ રામાયણ હી કા પ્રચાર હુઆ. શ્યામ કી પ્રાચીન રામાયણ અબ નહીં પાઇ જાતી. શ્યામ કી વાલી–ભાષા મેં (શાયદ પાલી ભાષા મેં) યહ રામાયણ લિખી ગઇ થી. વાલી–ભાષા મેં ભી સંસ્કૃત કે બહુત સે શબ્દ હૈં.

યે સભી સંસ્કૃતમૂલક ભાષાયેં હૈં. હિંદુ–સભ્યતા કી વિસ્તૃતિ કે સાથ હી સાથ વિભિન્ન આગંતુક જાતિયોં મેં ભી રામાયણી કથા પૃથ્વી કે કોને કોને મેં ફૈલ ગઇ થી. જબ વે વિદેશી લોગ ભારત મેં આયે થે, તબ વહી ઇસ મનોરમ જાતીય ચિત્ર કો બડે યત્ન કે સાથ અપને સાથ લે ગયે થે. ઇસ પ્રકાર રામાયણી કથા એશિયા કે વિભિન્ન દેશોં મેં એવં ક્રમશઃ યોરપ મેં ભી વિસ્તૃત હુઇ.

ગ્રીસ–સભ્યતા કે સાથ ભારતીય સભ્યતા કા બહુત વિષયોં મેં સામંજસ્ય હૈ. ઇનકી આલોચના કરને સે સ્પષ્ટ હી બાત હોગા કિ પ્રાચીન ભારત કે સાથ પ્રાચીન ગ્રીસ કા આદાન–પ્રદાન કા સંબંધ થા. મૈક્સમૂલર કા મત હૈ કિ વેદ કી એક કથા કે આધાર પર હોમર ને ઇલિયડ કી રચના કી થી. કિસી કિસી કા કથન હૈ કિ દક્ષિણ–ભારત કે કૃષિ–પ્રવર્તન કા રૂપક લેકર હી રામાયણ કી રચના હુઇ થી.

ચીન–સાહિત્ય મેં ભી રામાયણી કથા કા પ્રચાર હુઆ થા. બૌદ્ધ–પંથ "મહાવિભાષા" કાત્યાયનીપુત્ર–કૃત "જ્ઞાનપ્રસ્થાન" નામક બૌદ્ધગ્રંથ કી એક વિરાટ ટીકા હૈ. ઇસ વિરાટ ટીકા

"મહાવિભાષા" મેં રામાયણ કા કથાંશ સીતા–હરણ સે લેકર સીતા–ઉદ્ધાર તક હૈ. "મહા-વિભાષા" કે સૌ ખંડોં મેં સમાપ્ત હૈ. ઇસકે ૪૬ વેં ખંડ મેં ઇસ રામાયણકી કથા કા વર્ણન
મહાવિભાષા કી રચના શકરાજ કનિષ્ક કે સમય મેં હુઈ થી. બૌદ્ધ–ધર્મ કી વિસ્તૃતિ
ચીની–ભાષા મેં ઇસકા અનુવાદ હુઆ ઔર વહાં ઉસકા પ્રચાર હુઆ થા. ઇસકે બાદ
પરિવ્રાજક હ્યુ–એન–સંગ ને ભી ઇસ ગ્રંથ કા અનુવાદ કિયા.

'દશરથ–જાતક' કે સાથ 'મહાવિભાષા' કા કથાંશ યુક્ત કર લેને સે યહ સ્પષ્ટ હો
કે કિ ઇસા કે પૂર્વ ચતુર્થ શતાબ્દી મેં ભી બૌદ્ધ–સાહિત્ય મેં સંપૂર્ણ રામાયણ કી કથા થી.
અરબ કે અભ્યુદય–કાલ મેં બગદાદ કે રાજા હારૂન–ઉલ–રશીદ ને ભારતીય ચિકિત્સા-
ગ્રંથોં કે સાથ રામાયણ, મહાભારત કા ભી અનુવાદ કરાયા થા.

સોલહવીં શતાબ્દી મેં સમ્રાટ અકબરશાહ કે રાજત્વકાલ મેં ઉનકે આદેશાનુસાર અબ્દુલ-કાદિર બદૌની ને રામાયણ કા એક ફારસી અનુવાદ કિયા થા. ચાર વર્ષ મેં ઉનકા અનુવાદ સમાપ્ત હુઆ થા. બંદૌની ને લિખા હૈ કિ ઉન્હોંને ૬૫ અક્ષર–સમન્વિત પચાસ હજાર શ્લોકોં કા અનુવાદ કિયા થા.

અંગ્રેજોં કે અધિકાર કે બાદ યોરપીય લોગોં કી દૃષ્ટિ ભારતીય જ્ઞાન–ભંડાર કી ઓર આકૃષ્ટ હુઇ. ફલાનુસાર શ્રીરામપુર કે મિશનરી કેરી ઔર માર્શમૈન ને ૧૮૦૬ ઔર ૧૮૧૦ કે બીચ મેં બંગદેશીય સંસ્કરણ કે બાલકાંડ ઔર અયોધ્યાકાંડ કા અંગ્રેજી અનુવાદ કિયા.

સન ૧૮૨૯ મેં વાન શ્લેગેલ ને કાશી–સંસ્કરણ કી રામાયણ કા બાલકાંડ સંપૂર્ણ એવં અયોધ્યાકાંડ કે કુછ અંશ કા મૂલ કે સાથ લૈટિન મેં અનુવાદ કર ઉસકા પ્રચાર કિયા.

સન ૧૮૪૦ મેં ઇટલી–નિવાસી સિગનર ગોરેસીઉ ને ભી વંગીય સંસ્કરણ કી સંપૂર્ણ રામાયણ કા સંસ્કૃત કે સાથ ઇટલી–ભાષા મેં પ્રકાશિત કિયા. ગોરેસીઉ સરકારી સહાયતા સે ઇસ કાર્ય મેં સફલ હુએ થે. સન ૧૮૪૦ મેં વે ઇસ કાર્ય મેં નિયુક્ત હુએ ઔર સન ૧૮૬૦ મેં ઉન્હોંને યહ કાર્ય પૂર્ણ કિયા. ઉનકી રામાયણ સે અચ્છા સંસ્કરણ આજ તક ઔર પ્રકાશિત નહીં હુઆ.

ગોરેસીઉ કી રામાયણ કા અવલંબન કર હિપોલિટ ફૂશ ને ફ્રેંચ–ભાષા મેં રામાયણ કા અનુવાદ કિયા.

ઇસી સમય વૈસ્ટ–મિનિસ્ટર–રિવ્યૂ નામક પત્ર ને રામાયણ કે સંબંધ મેં એક મહત્વ-પૂર્ણ નિબંધ પ્રકાશિત કર યોરપીય વિદ્વાનોં કી દૃષ્ટિ ઇસ ઓર આકૃષ્ટ કી, એવં ભારતીય સિવિલિયન કાસ્ટ સાહબ ને કલકત્તા–રિવ્યૂ મેં રામાયણ કી પ્રશંસા કી. ઇન્હીં દોનોં આ-લોચનાઓં કે કારણ યોરપ કે કિતને હી વિદ્વાનોં કે મન મેં રામાયણ કી આલોચના કી આકાંક્ષા પ્રબલ હો ઉઠી.

કાશી–ક્વિન્સ–કાલેજ કે ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ ગ્રિફિથ સાહબ ને રામાયણ કે કાશી–સંસ્કરણ કા અંગ્રેજી અનુવાદ કિયા. મનિયર વિલિયમ ને ઇંડિયન–એપિક પોએટ્રી લિખકર રામાયણ ઔર મહાભારત કી વિસ્તૃત ભાવ સે આલોચના કી. મિસેસ મ્રી ને 'લાઇફ–ઇન–એન્શિયન્ટ ઇંડિયા' નામક ગ્રંથ કી રચના કી. એક ફ્રેંચ–લેખક ને ભી એક ગ્રંથ લિખ કર કવિગુરુ વાલ્મીકિ કે યશ કા કીર્તન કિયા.

દેશીય વિદ્વાનોં મેં સ્વર્ગીય મન્મથનાથ દત્ત ને રામાયણ કા સંપૂર્ણ અંગ્રેજી–અનુવાદ પ્રકાશિત કિયા.

સંક્ષેપ મેં રામાયણ કી કથા કી આલોચના વૈદેશિક પંડિતોં કે મધ્ય અનેકોં ને કી હૈ. મનિયર વિલિયમ કી 'ઇંડિયન એપિક–પોએટ્રી' કે સિવા ઉનકી 'ઇંડિયન વિઝડમ,' ઓમન સાહબ કી 'ગ્રેટ ઇંડિયન–એપિક્સ', ડોનાલ્ડ મેકેન્ઝી કી 'ઇંડિયન મિથ એન્ડ લીજેન્ડ', કિસી અંગ્રેજ મહિલા દ્વારા રચિત 'લીજેન્ડ આફ દી ઇસ્ટ' પ્રભૃતિ ગ્રંથ ઉલ્લેખનીય હૈં.

હાલેન્ડ દીક્ષર રામાયણ કા એક અંતિમ સંસ્કરણ ભી પ્રકાશિત કર ગયે હૈં. યહ રામાયણ હિન્દી ભારતવર્ષ કે ઇતિહાસ કા એક ખંડ–માત્ર હૈ. યહ રામાયણ દો ભાગોં મેં વિભક્ત હૈ.

પ્રથમ ભાગ મેં રામાયણ કી કથા હૈ ઔર દૂસરે ભાગ મેં રામાયણ કી આલોચના કી ગ્રંથ કા અનુવાદ બૃહત્ હૈ, કિન્તુ દુઃખ કા વિષય હૈ કિ હીલર સાહબ ને શ્રદ્ધા કે સાથ યણ કી આલોચના નહીં કી. ઉનકે મન કે ઇર્ષ્યા સે ભરે હુએ કલુષિત ભાવ બાત બાત વ્યક્ત હોતે હૈં.

હમારા કર્ત્તવ્ય

(લેખકઃ—શ્રી૦ રાજેંદ્રપ્રસાદજી, એમ૦એ૦એમ૦એલ૦—"ચાઁદ"ના મે ૧૯૨૭ના અંકમાંથી)

હિંદુ-સમાજ કે લિએ ઔર ભારતવર્ષ કે લિએ અછૂતોં કા પ્રશ્ન બહુત જટિલ હૈ, ઔર ઉસ પ્રશ્ન કે સુલભ સાધ્ય બનાને પર હી ઇસ જાતિ ઔર દેશ કા ઉદ્ધાર નિર્ભર હૈ. મૈં સભાઓં મેં ઔર આપસ કી બાતોં મેં પ્રાયઃ સુના કરતા હૂં કિ જિન્હેં હિંદુ-સમાજ અછૂત સમઝ કર તિરસ્કૃત કરતા હૈ, ઉનકો દૂસરે ધર્મોં કે માનનેવાલે અપનાને કો તૈયાર હૈં; ઔર યદિ હિંદુ જાતિ સમય રહતે ન ચેતેગી, તો શીઘ્ર હી યે પરધર્માવલમ્બી હો જાયંગે ઔર ઇતની બડી સંખ્યા હિંદુ-જાતિ સે નિકલ જાયગી. યહ ભી કહા જાતા હૈ કિ આજ જિતને લોગ હિંદુ-ધર્મ છોડ, કિસી દૂસરે ધર્મ, જૈસે—ઇસ્લામ અથવા ઇસાઇ-ધર્મ મેં જાતે હૈં, ઉનમેં અધિકાંશ ઇન્હીં પદ-દલિતોં કી શ્રેણી હી મેં સે હોતે હૈં. યે સબ બાતેં સચ હૈં, પર મૈં સમઝતા હૂં કિ યહ ભાવ ભી કુછ અંશ મેં અછૂતપન કે પાપ કો કાયમ રખને મેં સહાયક હોતા રહેગા. હિંદુજાતિ કો યહ જાન લેના ચાહિએ કિ કિસી ભી મનુષ્ય કો, જિસે ઈશ્વર ને ઉન્હીં અવયવોં ઔર શક્તિયોં કે સાથ ઉત્પન્ન કિયા હૈ, જો ઉંચે સે ઉંચે બ્રાહ્મણ મેં વર્તમાન હૈ, પતિત માનના મહા-પાપ હૈ. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા મેં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ને કહા હૈઃ—

विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गविहस्तिनि। शुनि चैव श्वपाकेच पण्डिताः समदर्शिनः॥

અર્થાત્—જ્ઞાનીજન વિદ્યા ઔર વિનયયુક્ત બ્રાહ્મણ તથા ગૌ, હાથી, કુત્તે ઔર ચાંડાલ મેં ભી સમભાવ સે દેખનેવાલે હોતે હૈં.

ઇસિ મહાપાપ કે કલંક સે અપના ઉદ્ધાર કરના હિંદુ-જાતિ કા પરમધર્મ ઔર કર્તવ્ય હૈ. સ્વાર્થ-ભાવ સે દાન-પુણ્ય કાર્ય કો કરના ભવિષ્ય કે લિએ બાધા પૈદા કરના હૈ; ઔર ઉન જાતિયોં કે સાથ અન્યાય કરના ભી હૈ, ક્યોંકિ ઇસ યુક્તિ કા આધાર યહી હૈ કિ અછૂતોં કી હિંદુ-ધર્મ મેં શ્રદ્ધા ઇતની કમ હૈ કિ વહ ઇસ ધર્મ કો છોડ પરધર્માવલમ્બી હો જાયંગે; પર સચ પૂછિએ તો ઉનકી શ્રદ્ધા ઉંચી જાતિવાલોં કી શ્રદ્ધા સે કહીં અધિક હૈ, ઔર વે ઇસ ધર્મ કે અધિક પ્રેમી હૈં, ક્યોંકિ ઉનકે સાથ હિંદુ-સમાજ કે અન્યાયપૂર્ણ વ્યવહાર કે રહતે હુએ ભી ઉન્હોંને અભી તક શ્રદ્ધા નહીં છોડી, ઔર જો મર્યાદા ઉનકે લિએ નિર્ધારિત કર દી ગઈ, ઉસે આજ ભી માનતે હૈં; પર જબ હિંદુ સમાજ સ્વયં ઉન નિયમોં કો અન્યાયપૂર્ણ સમઝને લગા હૈ તો ઉનકા યહી ધર્મ હૈ કિ ઉનકો દૂર કર કે અપને કો ઉસ પાપ સે બચાવેં. અછૂતોં કો હમારી મેહરબાની ઔર સહાનુભૂતિ કી આવશ્યકતા નહીં—એક પ્રકાર હમ હી સહાનુભૂતિ કે પાત્ર હૈં, ક્યોંકિ અપને અજ્ઞાન મેં હમ ઉનકો અછૂત માન રહે હૈં, ઔર હમ મેં ઇતની શક્તિ કા સંચાર નહીં હોતા કિ હમ અપને કો ઇસ પાપ સે મુક્ત કર સકેં. ઇસલિએ અછૂતોદ્ધાર કે કામ મેં ભી હમેં સચ્ચે ભાવ ઔર વિચાર કી આવશ્યકતા હૈ. હમારા ધર્મ હૈ કિ હમને જો દુર્વ્યવહાર ઉનકે સાથ આજ તક કિએ હૈં, ઉસકે લિએ પ્રાયશ્ચિત્ત કરેં, ઔર અપના ઉદ્ધાર કરેં!

રાષ્ટ્ર કે યુવકોં કા આવાહન

શાન્ત સેવા કી ભાવના

ડૉ. [illegible] (હિંદુ [illegible]) [illegible] યદિ મેરી [illegible] કે [illegible] નહીં, [illegible] કે [illegible] [illegible] હૈ. [illegible] ઔર [illegible] [illegible] હૈ. [illegible] હો રહા હૈ ઔર [illegible] રહી હૈ—[illegible] નિરન્તર [illegible] હૈ." [illegible] હૈ, [illegible] નહીં મૌન રહના [illegible]! મૈં [illegible] હૂં. કિ [illegible] [illegible] કા પ્રયોજન હૈ. મેરે મિત્રો! મૈં આજ આપકે સામને અત્યન્ત હર્ષ સે [illegible] ભાવના પ્રકટ કરતા [illegible] હૂં કિ હમારે [illegible] કી અપેક્ષા હમારે કાર્ય કહીં અધિક [illegible].

આપને અપની [illegible] કા [illegible] ઔર [illegible] કો બનાયા હૈ. આપને મુઝે [illegible] મેં [illegible] કે લિયે બુલાયા હૈ. જીવન કે આરંભ મેં હી પરમાત્માને મેરે હૃદય મેં નવયુવકોં કે પ્રતિ અનુરાગ ભાવના રખા હૈ. મૈં આપકે સામને કોઇ બહુત બડા વિદ્વાન્ યા નેતા બનકર નહીં આયા હૂં—મૈં આયા હૂં, યુવકોં કા [illegible] બનકર. મૈં આપકો આશીર્વાદ પ્રદાન કરને આયા હૂં. મૈં અપને હૃદય મેં આપકે પ્રતિ સ્નેહ [illegible] આયા હૂં. મૈં કુછ ઔર ભી [illegible] આયા હૂં—ઔર વહ હૈ, આપ મેં—રાષ્ટ્ર કે નવયુવકોં મેં—વિશ્વાસ, ભારત ઔર ઉસકે [illegible] કા વિશ્વાસ. મેરા યહ વિશ્વાસ હૈ, કિ આપ નવ-[illegible] કી ભવિષ્ય ઔર સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર કા નિર્માણ કરને મેં સમર્થ હૈં. મૈં આપકે પ્રતિ અપના [illegible] ઔર પ્રેમ પ્રકટ કરતા હૂં. આપ હી લોગ કલકે પથ-પ્રદર્શક યા પદ-નિર્દેશક હોંગે. આપ [illegible] ભારત કે નિર્માતા હૈં. મુઝ સે બહુતોં ને કહા હૈ, કિતનોંને મેરે પાસ પત્ર લિખા હૈ, કિ [illegible] કે યુવકગણ વિપથગામી હો રહે હૈં. કિતનો કી ધારણા હૈ, કિ યુવકગણ સર્વનાશ કે રાસ્તે જા રહે હૈં. મેરે અનેક દેશવાસી યુવકોં કે વિષય મેં ઐસી હી અપ્રિય ધારણા રખતે હૈં. અપને [illegible] એકાન્તવાસ મેં, સંસાર કે કોલાહલોં સે દૂર રહતે હુએ, મૈંને અપની જન્મભૂમિ કે તારકા-[illegible] આકાશ કે સાથ બાતેં કી હૈ ઔર અપને આપ હી કહ ઉઠા હૂં:—"યે હી તારે અતીત [illegible] મેં ભી ભારત કી ઓર દૃષ્ટિપાત કર રહે થે. ઉસ સમય ભારત ઉતના હી ઉન્નત થા, જિતના વહ આજ પતિત હૈ. આજ વહ જૈસા હી દરિદ્ર હૈ, પૂર્વ મેં વૈસા હી બલવાન, ધનવાન, સુખી ઔર સન્તતિશાલી થા. ઉન દિનોં ભારત જગત કી સભી જાતિયોં કા, સારી મનુષ્ય-જાતિ કા ગુરુ થા, પરંતુ હાય! આજ વહી ભારત સારે જગત કે રાષ્ટ્રોં મેં અછૂત-અસ્પૃશ્ય માના જાતા હૈ!" યહી કહતે હુએ મૈં રો પડા હૂં ઔર અશ્રુવિસર્જન કરતે હુએ રાત્રિ કે અંધકાર મેં ચિલ્લા ઉઠા હૂં:—"હે હમારી વૃદ્ધા માતા ભારત-ભૂમિ! આજ તુને અપને પુત્રોં કે સામને સે અપની વહ સુંદર ઔર સ્વાસ્થ્યમયી મૂર્તિ ક્યોં છિપા રખી હૈ?" ઉસી સમય માનોં કોઇ ધ્વનિ કાનોં મેં પડી:—"નિરાશ મત હો—મેરે યુવા પુત્ર ઔર પુત્રિયોં આનેવાલે દિનો મેં બડે હી ઉચ્ચાદર્શોંપર એક નયે રાષ્ટ્ર કા નિર્માણ કરેંગે."

હાં, નવયુવક હી બૃહત્તર ભારત કા નિર્માણ કરેંગે. મૈં આપ કે પાસ આશા ઔર વિશ્વાસ કા હી સંદેશા લેકર આયા હૂં. આજ દેશ ટુકડો મેં બંટ ગયા હૈ. કિતને હી હૃદયોં મેં નિરાશા ભર ગયી હૈ. મૈં આપકે પાસ ભારત ઔર ઉસકે ભાગ્યપર અતુલનીય એવં અપાર વિશ્વાસ લેકર આયા હૂં. ભારત કે યુવક ચાહેં તો આશ્ચર્ય-જનક કાર્ય કર દિખાયેં; પરંતુ ઉન્હેં એક હોના, મિલ-જુલકર સેવામેં જુટ જાના પડેગા, ઉન્હેં ભારત ઔર ઉસકે આદર્શોં મેં વિશ્વાસ કી શક્તિ સામૂહિક રૂપ સે સંચય કરની હોગી.

આજ હમ ભારત કે નવયુવકોં કા એક સમ્પ્રદાય—'ભારત યુવક-સંઘ' કે નામ સે સ્થાપિત

કરતે હૈં. ઇસ સંઘ કે વિશ્વાસ કી સબસે પહલી બાત ભારત-ધર્મ કે ઉપર શ્રદ્ધા ઔર વિ
ભારત કભી અપને હી લિયે નહીં જીયા. ભારત જીતા હૈ ઋષિયોં કા સંદેશ-પ્રાચીન આ
સંદેશ સારે સંસાર કો સુનાને કે લિયે. હમારે નવયુવકોં કો ચાહિયે, કિ ઉનકે હૃદય મેં
આદર્શ ભાવોન્મેષ ઉત્પન્ન કરતે રહેં. યદિ વે આદર્શ નષ્ટ હો ગયે, તો સમઝ રખના,
ભારત કી આશા ભી નષ્ટ હો ગયી. ઇસ ભારત-યુવક-સંઘ કા એક પરમ આવશ્યક ઉદ્દેશ ભા
ધર્મ કા અધ્યયન ઔર પ્રસાર હોગા. મૈં આપ નવયુવાઓં સે યહ કહના ચાહતા હૂં, કિ
વર્તમાન કી વિશ્રૃંખલતા ઔર નિરાશાસે અપને વિચારોંકો દૂર હટા લે જાયેં ઔર ઉસ ભાવી
લ્યાણ કી ઓર દ્રષ્ટિ ડાલેં, જો ભારત કે ભાગ્ય મેં હોનેવાલા હૈ. એક ઉપનિષદ્ મેં લિખા
"મનુષ્ય જૈસા હોને કા નિશ્ચય કરતા હૈ, વૈસા હી હો જાતા હૈ." ઇસલિયે આગે ચલકર
ભારત ક્યા હોનેવાલા હૈ, ઉસીકે ધ્યાન ઔર ધારણામેં લગ જાઇયે. આપ અપને અંદર છિ
હુએ ઉન ગુણોં કા અનુસંધાન કરેં, જો ભારત કો ઉસકે મનુષ્ય-જાતિ કે પ્રતિ કર્ત્તવ્ય મેં સહાયતા
પહુંચાનેવાલે હૈ.

ભારત યુવક-સંઘ કો આશ્રમોં કી સ્થાપના કરની હોગી. સારે ભારત કે કોને કોને મેં ઇન
આશ્રમોં કા જાલ બિછા દેના હોગા. ઇસ તરહ કે આદર્શ આશ્રમ કા ચિત્ર મૈંને કલ્પિત કર રખા
હૈ; પર ઇસ સમય મેરે પાસ ઇતના સમય નહીં હૈ, કિ મૈં ઉસ ચિત્ર કે સભી અંગોપાંગોં કા
વર્ણન કર કે આપકો બતલા સકૂં. મૈં ઉસ ચિત્ર કી દો તીન બાતોં કા સંક્ષિપ્ત વર્ણન કર કે હી
સંતોષ કરૂંગા. મેરે વિચાર સે ઇન આશ્રમોં કો અન્ય બાતોં કે સિવા રાષ્ટ્રીય પ્રગતિ કે ઇસ કેન્દ્રીભૂત
સત્ય કી શિક્ષા કા પ્રચાર કરના હોગા, કિ "બલવાન બનો." મૈં ભારત કે યુવકોં કો શાક્ત કે
લાડલે પુત્રોં કે રૂપ મેં દેખના ચાહતા હૂં. મૈં ચાહતા હૂં, કિ પ્રત્યેક યુવક શક્તિ-સંચય કરે
ઔર સબસે પહલે અપને શરીર કો સુદૃઢ બનાયે, જીસ મેં ઇસકેદ્વારા આદર્શ કા ઠીક-ઠીક પાલન
કિયા જા સકે. આજ હમારે યુવક નિર્બલ હૈ. કઇ વર્ષ હુએ, એક અંગ્રેજ સિંધ મેં આયા થા.
ઉસને કહા, કિ સિંધી મજબૂત હોતે હૈં. પર આજ સિંધ કે નૌજવાન શરીર સે દુર્બલ હૈ.
પંજાબ કે લોગ પહલે સૈનિકતા ઔર ઉચ્ચાદર્શ-પૂર્ણ કાર્યોં કે લિયે પરમ પ્રસિદ્ધ થે; પર આજ
હમ ક્યા દેખતે હૈ? વહાં કે યુવક ભી અબ શરીર સે બહુત હી નિર્બલ હોતે જાતે હૈં. મેરે
માનનીય મિત્ર બાબૂ પીયૂષકાન્તિઘોષ, જો સ્વાગતકારિણી સમિતિ કે અધ્યક્ષ હૈં, મેરી ઇસ બાત સે
નિશ્ચય હી સંમત હોંગે, કિ બંગાલ કે યુવક ભી શરીર સે હીન હો રહે હૈ. મૈં ચાહતા હૂં, કિ
હમારે નૌજવાન મજબૂત બનેં. ભારત કો શક્તિ કી આવશ્યકતા હૈ-ઇસે હર પ્રકાર કી શક્તિ ચાહિયે-
શારીરિક, માનસિક ઔર આત્મિક. કોઇ નિર્બલ જાતિ સ્વતંત્ર હોને કી આશા નહીં કર સકતી.
કૌન્સિલોં કી બહસોં મે સ્વતંત્રતા કા અન્વેષણ મત કરો. પાર્લામેંટ કે પર્ચોં મેં સ્વાધીનતા કો મત
ઢૂંઢને જાઓ. સ્વતંત્રતા શક્તિ સે હી ઉત્પન્ન હોગી. ઇસલિયે શક્તિમાન બનો. નિર્બલતા પાપ હૈ.
વિશ્વાસ કીજીયે, યહ શરીર ઈશ્વર કા મંદિર હૈ. યહ પ્રાચીન ઉક્તિ કિતની સચ્ચાઇ સે ભરી હૈ,
કિ '**शरीरं ब्रह्म मंदिरम्**'. ઇસલિયે મૈં ચાહતા હૂં, કિ હમારે આશ્રમ મેં પહલી શિક્ષા નવ-
યુવકોં કો બલવાન બનને કી દી જાયે ઔર દૂસરી શિક્ષા હો સરલ બનને કી. સચ પૂછો તો વા-
સ્તવિક સરલતા મેં ભી શક્તિ હોતી હૈ. મેરે એક લાહૌર કે મિત્ર ને કહા થા, કિ પંજાબ કે યુવક
આજકલ ફૈશન કે પીછે પાગલ હો રહે હૈ. પર ફૈશન મહામૂર્ખતા હૈ. ભારત કે મહાન પુરુષોં કે
જીવનચરિત્ર પઢિયે, વે સબ બડે સીધે-સાદે થે. આર્યાવર્ત્ત કે ઋષિયોં કા જીવન બડા હી સીધા
સાદા થા. ભારત કે વીરોં ઔર શિક્ષકોં કે જીવન-રામચંદ્ર સે લેકર ઇસ કલિયુગ કો પ્રકાશિત કરને-
વાલે મહાત્મા ગાંધીતક સભી કે જીવન-સરલ હૈં.

મૈં અપને ઉસ પ્રસ્તાવિત ઔર કલ્પિત આશ્રમ કે પ્રત્યેક યુવક કો યહ નિયમ બના લેને કી
રાય દૂંગા, કિ વહ કમ સે કમ પ્રતિદિન એક સેવા કા કાર્ય કરે. સેવા-દરિદ્રોં કી સેવા-જીવન કો
ઉદાર ઔર મહત્ત્વપૂર્ણ બનાતી હૈ. દરિદ્રોં કી સેવા હી જ્ઞાન કી પરમ સીમા હૈ.

વિશ્વાસ કીજીયે, દેશ કે અસંખ્ય પ્રાણી આપકી પ્રતીક્ષા કર રહે હૈં. વે ચાહતે હૈં કિ
આપ ઉનકે નગરોં ઔર ગાંવોં મેં આકર અપના સંદેશ સુના જાયેં. એક પુરાની કિતાબ મેં એક
બડી સુંદર કહાની લિખી હૈ. એક લડકે ને અપની માઁસે પૂછાઃ-"માઁ, તુમ અકસર શ્રીકૃષ્ણ કી

[illegible]

ઉપવાસ કી અવધિ

("[illegible]" [illegible])

મનુષ્ય બિના ભોજન કિયે કિતને દિન રહ સકતા હૈ, યહ ઠીક ઠીક નહીં જાનપાયા જા સકા. કહા જાતા હૈ કિ વાયુ કા અભાવ હોને સે મનુષ્ય પાંચ મિનટ, જલ ન મિલને સે સાત દિન ઔર નિદ્રા કે અભાવ મેં દસ દિન મેં મર જાતા હૈ; કિંતુ અનાહારાવસ્થા મેં મનુષ્ય કિતને દિનોં તક જીય સકતા હૈ, યહ નહીં કહા જા સકતા. કુછ લોગ દો દો તીન તીન મહીને તક યા ઉસસે ભી અધિક સમય તક બિના કુછ ભોજન કિયે રહ જાતે હૈં; કિંતુ ઔસત દર્જે કા મનુષ્ય બિના ભોજન કિયે સિર્ફ બારહ દિન તક જીય સકતા હૈ. ઇસ વિષય મેં વહ પક્ષી સે [illegible] અચ્છા હૈ, ક્યોંકી પક્ષી ભોજન ન મિલને સે ૯ દિનોં સે જ્યાદા નહીં જીય સકતા. સચ પૂછિયે તો કુત્તે ઇસ વિષય મેં હમસે અચ્છે હૈં, વે બિના ખાયે ૨૦ દિન તક રહ સકતે હૈં. જો ખટમલ હમેં તંગ કરતે હૈં ઔર અનેક પ્રકાર કી બિમારિયાં ફૈલાતે રહતે હૈં ઉનસે રક્ષા પાને કા અબ તક કોઈ અચ્છા ઔર સરલ સાધન નહીં નિકાલા જા સકા હૈ. ઉન્હેં ભૂખોં મારને કી ચેષ્ટા કરના તો વ્યર્થ હી હૈ, ક્યોંકિ વે ૧,૨૦૦ દિન તક બિના ભોજન કિયે રહ સકતે હૈં. મછલિયાં ઔર સાંપ ભી બહુત દિનોં તક અનાહાર રહ સકતે હૈં. મછલિયાં એક હજાર દિન ઔર સાંપ ૬૦૦ દિન તક ઉપવાસ કર સકતે હૈં. મેંઢક પ્રાયઃ સાલ ભર તક ઉપવાસ કરતે હૈં ઔર કછુએ ૫૦૦ દિનતક. ઇસ સંબંધ મેં ઇસ સબકી તુલના મેં મનુષ્ય કિતના નિરીહ જાનવર હૈ, યહ સ્પષ્ટ હી હૈ. ઇસી સે તો મનુષ્યો મેં ભોજન કે લિએ સંગ્રામ ચલતા રહતા હૈ. "બુભુક્ષિતઃ કિં ન કરોતિ પાપમ્"

× યહ વક્તૃતા આપુ વાસ્વાનીજી ને ગુરુકુલ-કાંગડી કે યુવક-સમ્મેલન મેં દી થી.

પ્રજાસેવક-સમિતિ

(" હિંદુપંચ "ના તા. ૧૪-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

ઉક્ત નામ કી એક સંસ્થા લાહૌર મેં શ્રીયુત લાલા લાજપતરાય કે ઉદ્યોગ સે [illegible] દીસેમ્બર મહીને મેં સ્થાપિત હુઇ થી. ઇસકા પ્રધાન ઉદ્દેશ નવયુવકોં કો સાર્વજનિક [illegible] ઉપયુક્ત શિક્ષાપ્રદાન કરના હૈ. ઇસમેં કિસી પ્રકાર કા ધાર્મિક ભેદભાવ નહીં રખા [illegible] હર જાતિ ઔર ધર્મ કે લોગ ઇસમેં યોગ-દાનકર સકતે હૈં. રાજનીતિક વિચારોં મેં [illegible] યોગી હો યા અસહયોગી, નરમ હો યા ગરમ, સ્વરાજ હો યા પ્રતિયોગી-સભી ઇસમેં [illegible] હો સકતે હૈં.

અસહયોગ કે જમાને મેં ઇસ સમિતિ કે સદસ્યોં ને રાષ્ટ્રીય શિક્ષા કે લિયે બડા હી [illegible] કિયા [illegible] લાહૌર કે 'તિલક સ્કૂલ ઑફ પૉલિટિક્સ' ઇસીકે સદસ્ય ચલા રહે હૈં. ઇસીકે [illegible] [illegible] કા સુપ્રસિદ્ધ દૈનિક પત્ર "વંદેમાતરમ્" ઔર અંગ્રેજી કા ઉચ્ચકોટિ કા સાપ્તાહિક [illegible] [illegible] હૈ. આજકલ લાલાજી ઇસીકા સંપાદન કરતે હૈં.

[illegible] ઇસ સમિતિ કો દો લાખ સે ઊપર કા ચંદા મિલા હૈ ઔર સમય-સમય પર [illegible] [illegible] ઔર ઉડીસે કે અકાલ-પીડિતોં કી સહાયતા કે લિયે ભી લોગોં ને ઇસે સહાયતા [illegible] [illegible] પ્રદેશોં મેં સમિતિ ને બડી સંતોષજનક રીતિ સે કાર્ય કિયા હૈ.

[illegible] સમિતિ અછૂતોદ્ધાર કા કાર્ય ભી બડી મુસ્તૈદી સે કર રહી હૈ. [illegible] [illegible] મેં હી નહીં, [illegible] ગાઁવોં મેં ભી હો રહા હૈ. ઉડીસે મેં ભી ઇસકી ઓર સે [illegible] [illegible] મેં જન-સેવા કા કાર્ય કર રહી હૈ. ઇસને પુરી મેં એક વિદ્યાલય ભી [illegible]

[illegible] સમિતિ કે મેમ્બર પંજાબ મેં સ્ત્રીશિક્ષા કે પ્રચાર કા કાર્ય બડી તત્પરતા સે [illegible] [illegible]-ભારતીય હિંદી સાહિત્ય-સમ્મેલન તો ઇન્હીં કે ઉદ્યોગ સે ચલ રહા હૈ. [illegible] [illegible] ઔર અહમદાબાદ મેં રહકર મજદૂર-સંઘ કા કાર્ય ચલા રહે હૈં. [illegible] [illegible] મેં મજદૂરોં કે હિત કા કાર્ય બહુત કુછ કર રહે હૈં.

[illegible] સમિતિ કા આર્થિક દશા અચ્છી હી હૈ. ઇસકે દો લાખ રૂપયે બેંક મેં જમા હૈં, [illegible] [illegible] પરંતુ ઇસે એક દો મંડલ વ્યાખ્યાન-ભવન ઔર [illegible] [illegible] [illegible] રૂપયે કા ચંદા જીના ગયા હૈ, જિસમેં [illegible] [illegible] હૈ [illegible] કે લિયે અપીલ કી જા રહી હૈ.

[illegible] સમિતિ [illegible] ઔર હમ આશા કરતે હૈં, [illegible]

ગીતા સાચો માર્ગ બતાવશે.

[illegible]

નિર્બળતાનાં કારણો અને તેના ઉપાયો

(લેખકો:—સ્વામી શિવાનંદજી અને પરમાનંદજી સરસ્વતી–સં. ૧૯૮૧)

રાગ–મોહિણી–કવાલી

ક્યોં નિર્બલ બનગઇ હૈ, હાલત તુમ્હારી ઇન દિનોં;
[1]ગૌર કરકે દેખ લો તુમ, સેહત[2] તુમ્હારી ઇન દિનોં.

ઉમરેં કમતી હો ગઇં, તાકત નહીં હૈ નામ કો;
સબસે દબને લગ ગયે, હાલત તુમ્હારી ઇન દિનોં.

યાદશક્તિ કુછ નહીં, ડાયરી રહે હૈ જેબ મેં[3];
કમર ટેઢી હો ગઇ ઔર, શિર હૈ ભારી ઈન દિનોં.

ધન તો સારા લુટ ગયા થા, અબ આબરૂ જાતી રહી;
કિસપે નાજાં[4] અબ હો ફિરતે, શર્મસારી[5] ઈન દિનોં.

પહિલે બુજુર્ગોં ને તુમ્હારે, કામ કૈસે હૈં કરે;
અબ નષ્ટ સારી હો ગઈ હૈ, યાદગારી ઈન દિનોં.

યહ વીર્યહી કી નષ્ટતા સે, હો ગઇ હૈ દુર્દશા;
ઈસકી રક્ષા ખૂબ કર લો, દેગી યારી ઇન દિનોં.

લગ્ન છોટી ઉમર કા હી, દોષ ગિનતે હૈં સભી;
ઈસસે બઢકર હસ્તક્રિયા[6], હૈ બિમારી ઇન દિનોં.

અબ તો તાકત કો બઢાકર, કુછ કામ લે લો અકલ સે;
હૈ સ્વતંત્રતા કી ખ્વાહિશ[7], અબ તુમ્હારી ઇન દિનોં.

બ્રહ્મચર્ય ખૂબ પાલો, વીર્ય કી રક્ષા કરો;
સુધર જાવેગી ઈસસે, હાલત તુમ્હારી ઇન દિનોં.

અબ વ્યસન સોર છોડકર, કસરત કરો તુમ શોકસે;
હોગી પુરી ઈસસે આશા, અબ તુમ્હારી ઈન દિનોં.

કદમ રખના દેખકર, પડના ન તુમને ચાહ[8] મેં;
ઔરતેં અબ બન રહી હૈ, નેતા તુમ્હારી ઇન દિનોં.

અમલ કરના કુછ ભી તુમને, પઢકે સબ ઇસ લેખ કો;
તો હિન્દ મેં આ જાવેગી, ફરલેબહારી[9] ઈન દિનોં.

ગર યે સ્વામી કી નસીહત, તુમ ન માનોંગે જરી;
તો ખાક મેં મિલ જાવેગી, કૌમ[10] સારી ઇન દિનોં.

---

૧ ગૌર=વિચાર ૨ સેહત=તંદુરસ્તી ૩ જેબ=ખિસ્સું ૪ નાજાં=અભિમાની ૫ શર્મસારી=લજ્જા ૬ હસ્તક્રિયા=માસ્ટરબેશન ૭ ખ્વાહિશ=ઇચ્છા ૮ ચાહ=કૂવો–પ્રેમ ૯ ફસ્લેબહારી=ખુશાલીની મોસમ ૧૦ કૌમ=જાતિ

ભારતવર્ષના યુવકો અને યુવતીઓ કે જેમના ઉપર ભારતવર્ષનો આધાર રહેલો છે, રંગ ગુલાબના ફૂલ જેવો હોવો જોઇએ તે ફિક્કો ફક જેવો દેખાય છે. ગુલાબના ફૂલ ઉપર હિમ પડવાથી જે અસર થાય છે, તેવીજ અસર આ ભવિષ્યના આધારરૂપ જુવાનીઆ વર્ગ જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ માત્ર વીર્યની નષ્ટતાજ છે.

નબળાઇ તમામ રોગોનું મૂળકારણ હોય છે. નબળા માણસ ધનાઢય છતાં બળવાન થી અંદરથી દબાતો રહે છે. નિર્બળ પુરુષ સ્ત્રીને આધીન હોય છે. કમજોર બાપ છોકરાં સંભાળ લેવામાં અશક્ત હોય છે. દુર્બળ મનુષ્ય આપત્તિસમે કોઇને ઉપયોગી થઇ શકતો નથી. જોર પોતાના કાર્યમાં નિષ્ફળતા મેળવે છે. બળહીન રેલ્વેની મુસાફરીમાં દુઃખી થાય છે, તેને ડબ્બામાં બેસવા દેતું નથી. એક શીખ કે પઠાણને માટે એની મેળે જગ્યા ખાલી થાય છે. જોર ધનાઢય છતાં ખાવાપીવામાં આનંદ લઇ શકતો નથી. નિર્બળ પોતાના દેવ-ધર્મની કરી શકતો નથી વગેરે, વગેરે. આ તમામ વાતો અમે જાણીએ છીએ પણ બળવાન [illegible] યત્ન અમે કરતા નથી.

જુવાનીઆ વર્ગમાંથી ભાગ્યેજ કોઇ એવો જોવામાં આવશે કે જેણે પોતાના વીર્યની યથાર્થ રક્ષા કરી હોય. વિદ્વાનવર્ગ તો વીર્યની નષ્ટતાનું કારણ બાળલગ્ન બતાવે છે; અને તે વિષય [illegible] મોટાં મોટાં ભાષણો અને લાંબા લાંબા અનેક લેખો કરી ચુકયા છે. જો કે બાળલગ્ન વીર્ય [illegible] થવાનું એક કારણ છે; પણ તેના કરતાં એક મોટું કારણ બીજું છે, જેની તરફ હું તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. તે કારણ અથવા દોષ હસ્તક્રિયા છે. આ રોગ એટલો બધો પ્રસરી [illegible] છે કે કોઇપણ ઉછરતા છોકરાને લાગુ પડયાવિના રહેતોજ નથી અને તે એટલા બધા પ્રમાણ માં વધી ગયો છે કે છોકરાઓના લગ્નનો વખત આવે તે પહેલાં તો તેઓના શરીરની પાયમાલી થઇ ચૂકી હોય છે. અમારી વૈદ્યકીય લાઇન હોવાને લીધે અમને અનુભવસિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે, ભણેલા વર્ગમાં આશરે નવ્વાણું ટકા છોકરાઓ આ ક્રિયામાં ઓછાવધતા સપડાયેલા હોય છે; અને ઉગતી જુવાનીમાંજ આ ઉધઇરૂપી ટેવથી કાન્તિ, શક્તિ, ઉત્સાહ વગેરે નાશ પામે છે. યકૃત ક્રિયાહીન થઈ રંગ પીળો પડે છે, જઠરાગ્નિ મંદ થઇ ભૂખ નષ્ટ થાય છે, આંતરડાંની ક્રિયા શૂન્ય થવાથી કબજીઆતનો રોગ લાગુ પડે છે અને માથાનું દરદ થયા કરે છે. મગજ નબળું પડવાથી યાદશક્તિ જતી રહે છે, કોઈની સાથે વાત કરવી પણ ગમતી નથી. તે એકલો રહેવાનું વધારે પસંદ કરે છે. હદપારની ટેવ વધી જવાથી અંતે પથારીવશ થઇ થોડી મુદતમાંજ પરલોક ગમન કરી જાય છે; અને કદાચ જો જીવતો પણ રહે તો છાપાંઓમાં જાહેરખબરો વાંચી તેમાંની શક્તિની દવાઓ અને લગાડવાના લેપો શોધી વાચી દવાઓમાં ધનનો નાશ કરી દિવસ વ્યતીત કરે છે. હવે આપણે વિચાર કરીશું કે બાળલગ્નવિષેનાં મોટાં મોટાં ભાષણો તથા લેખો કાંઇ પણ કામમાં આવી શકે ખરાં કે? કારણ કે ચોર આવે તે પહેલાં તો સર્વ નષ્ટ થઇ ગયું હોય છે, હવે રક્ષા શાની કરવી?

બાળલગ્ન કરો યા ન કરો તે બરાબરજ છે. હસ્તક્રિયા કરતાં પહેલાં અજ્ઞાનતાને લીધે ખબર નથી હોતી કે વીર્ય એજ શરીરમાં તેજ, શક્તિ, કાન્તિ અને અક્કલનું કારણ હોય છે. રૂપ અને તંદુરસ્તી વગેરે જે કંઇ છે, તે આનેજ પ્રતાપે છે, એ ભાન વીર્ય નષ્ટ થઇ ગયા પછી આવે છે; પણ फिर पछताय क्या होत है जब चिड़ीयाँ चुग गई खेत?

હસ્તક્રિયાથી બચી જઇ કદાચ જો થોડું વીર્ય રહી ગયું હોય તો બાળલગ્નના [illegible] પડે છે ખરા, જેથી વખત બે વખત સ્ત્રીસમાગમમાં યુવક થઇ શારીરિક શક્તિનો [illegible] આવે છે. જેમ જેમ માણસ દુર્બળ થતો જાય છે, તેમ તેમ વિષયાસક્ત [illegible] દુર્બળતાને લીધે વિષયભોગ કરી શકતો નથી, તોપણ સ્ત્રીસંગનો [illegible] [illegible] ન વળી શકવાને લીધે સ્ત્રીની નજરમાં હમેશાને માટે હલકો અને [illegible] [illegible] આધીન થઈ જાય છે. સ્ત્રીની તૃપ્તિ ન થવાથી તે [illegible] [illegible] છે, જેના પરિણામે તે પ્રદર વગેરે અનેક રોગ [illegible] [illegible] દિવસે દિવસે [illegible] ઉછરતી જુવાનીમાંજ [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] કેવી રીતે ! જ્યાંસુધી કુદરતી નિયમાનુસાર કોઇ કાર્ય કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી કાર્ય-સિદ્ધિ થતીજ નથી. કાર્યસિદ્ધિ જ્યાંસુધી થાય નહિ ત્યાંસુધી આનંદ પ્રાપ્ત થાયજ કેમ ?

થાકેલા માણસને ઉંઘનો આનંદ ઘણોજ આવે છે. ઉંઘ્યા પછી તે હલકો ફુલ જેવો [illegible] છે. ખૂબ ભૂખ લાગવાથી અનાજમાં મીઠાશ અને સ્વાદ લાગે છે; અગર થાક વગર એક [illegible] કે મખમલની ગાદીપર પણ મધ્યરાત્રિ સુધી આળોટવું પડે છે. અંતે ઉંઘ તો આવે છે, [illegible] તે તો આળોટવાના થાકથીજ. ભૂખવગર ખાય તો ગળામાં તો ઉતરશે, પણ સ્વાદવગર. [illegible] તેઓ ગમે તેવા પાકાન્ન અને મિષ્ટ પદાર્થો ન હોય ? અને ખાધા પછી ગુણને બદલે [illegible] કરશે. તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીભોગની હકીકત છે. કુદરતી ઇચ્છા થયા સિવાય સ્ત્રીસંગ [illegible] તે અતિશય હાનિકારક છે.

બે બાજુ આવી સ્થિતિ હોવાથી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની પણ શક્તિ રહેતી નથી; અને [illegible] જો ગર્ભ રહી જાય તો એક-બે માસમાંજ સ્રાવ થઇ જાય, અગર નવ માસ થયા પહેલાં-જ ગર્ભપાત થાય; અને કદાચ જો ગર્ભના દિવસો આશરે ૨૮૦ પૂરા થઇ જાય તો પ્રસૂતિ [illegible] જેટલી પણ શક્તિ હોતી નથી, જેથી દવા અગર શસ્ત્રક્રિયા વગેરેના આધારે પ્રસૂતિ [illegible] પડે છે. તે વખતે બાળક અને માતા બેમાંથી એક પણ સહીસલામત પાર ઉતરે તો [illegible] પાડ. દિલગીરી એ છે કે આ આપણા ભણેલા વર્ગમાંજ આવી ભુંડી દશા થાય છે. [illegible] ગામડીઆ આપણા શહેરીઓ કરતાં કંઇક સારા. જેમ જેમ મોટા શહેરોમાં જોશો, તેમ તેમ શારીરિક સ્થિતિ વધારે પ્રમાણમાં ખરાબ જોવામાં આવશે. તેનું કારણ નાટક, સિનેમા અને પ્રેમરસમય નૉવેલો છે. આ ત્રણ વાનાંએ આપણા ભારતવર્ષની જે અધોગતિ આણી છે, તે વર્ણવવા યોગ્ય નથી. આ ત્રણના પ્રતાપે નાના યુવકો અને યુવતીઓ પ્રેમરસમાં પડી મનમાં અનેક કલ્પનાઓ ઘડી અનેક રોગોનાં ભોગ થઇ પડે છે. ઉપર વર્ણવેલી ત્રણ વસ્તુઓના પ્રતાપે નવજુવાન છોકરા અને છોકરીઓ કલ્પિત પ્રીતિપાત્ર પોતાના મનમાં કલ્પી રાતદિવસ તેમની કલ્પના કરી-કરી ઝુર્યાં કરે છે, જેના પ્રતાપે વીર્ય અને રજ પાતળું થઇ સ્રાવ થયા કરે છે. પછી તેનું ભયંકર પરિણામ જે આવે છે, તે જગપ્રસિદ્ધ છે. વીર્ય પાતળું થવાથી હમેશાં સ્વપ્ન કે પેસાબમાં સ્રાવ થયા કરે છે, જેથી સ્ત્રીસમાગમ કરતી વખતે તરત સ્ખલિત થઇ ઢીલાશ થઇ જઇ શરમિંદા થાય છે; અને સુભાગ્યે જો કોઇ આવાં દુર્વ્યસનોથી બચી ગયેલો હોય તે પરણ્યા પછી સ્ત્રીનો એટલો બધો દુરૂપયોગ કરે છે કે અનેકવાર રતિક્રિયા કર્યાજ કરે છે, જેથી બન્ને બાજુ શરીરની હાનિ થયા સિવાય બીજું કાંઇ પરિણામ આવતું નથી. કોઇના સમજાવવાથી આ ટેવ મૂકવાને બદલે જવાબ આપે છે કે, અમારી પોતાની સ્ત્રી છે, ગમે તેટલી-વાર તેને વાપરી શકીએ; પણ તેને ખબર નથી કે પોતાની સ્ત્રી તો શું પણ પોતાના શરીરને નષ્ટ કરવું તે કુદરતે અને સરકારે ગુન્હો ઠરાવ્યો છે. પોતાની કોઇ પણ વસ્તુ ઉપયોગ કરવામાટે હોય છે, દુરૂપયોગ કરવામાટે હોતી નથી. સરકારના કાયદાથી બચી જવાનો સંભવ છે, પણ કુદરતના કાયદા લાગુ પડયાવિના રહેશેજ નહિ; અને તે ભોગવ્યાવગર છુટકોજ નથી.

અમે જગતમાં કેવળ ક્ષણિક સુખને માટેજ ઉત્પન્ન થયેલા નથી. અમારે માથે અનેક જોખમદારીઓ છે. બાળબચ્ચાંને ઉછેરવાં, માબાપની સેવા કરવી, પાડોશીઓને મદદ આપવી, માતૃભૂમિની સેવા બજાવવી અને પરલોકની તૈયારી કરવી વગેરે. આ તમામ અમારા માથે છે. જ્યારે અમારાં પોતાનાંજ શરીર નિર્બળ કરી નાખીશું, પોતાની શક્તિ ખોઇ બેસીશું, તો બીજાના કાર્યમાં શું મદદ આપી શકીશું ? ધારો કે તમારી પાસે પુષ્કળ ધન છે તેથી શું ? જ્યારે શરીરથી કાયર થઇ નમારામાં બોલવાની પણ ઇચ્છા નહિ રહે અને લોકોની સામે આવતાં લાજ આવશે ત્યારે તમારાં ધન વગેરે કંઇ કામ આવી શકશે નહિ.

જ્યારે સ્ત્રીપુરૂષની સામાન્યતાવિષે વાત ચાલે છે, તે વખતે તો પુરૂષ પોતાને એક મોટા માં, બુદ્ધિશાળી અને ડહાપણના ભંડારરૂપ માની દરેક વાતના આરોપ સ્ત્રીજાતિપર ઢોળી પાડે છે. પુરૂષને કામાંધ, નિર્બળ, વિષયાસક્ત વગેરે બનાવવાના તેનામાંજ અવગુણો છે; પરંતુ જો ઇન્સાફદૃષ્ટિથી પક્ષપાતરહિત થઇ જોઇએ તો સ્ત્રી જેને પુરૂષ કમઅક્કલ, મૂર્ખ અને વિષયનો ભંડાર માને છે, તે કોઇ દિવસ પોતાના મોઢેથી પોતાની કામવાસનાને વ્યક્ત કરતી નથી; અને

પુરુષજ એવો અધીરો અને ઉતાવળીઓ હોય છે કે જે વારેઘડીએ કામાંધ થઈ [illegible] કરે છે. જો પુરુષ પણ પોતાના મન ઉપર કાબુ રાખી કુદરત ઠરાવે ત્યાં સુધી અટકાવ કર્યો હોત તો પ્રજોત્પત્તિનો એક જુદોજ આનંદ આવત. પોતાના મન કાબુ ન રાખવો, વારેઘડીએ વિષયવાસનાને આધીન થવું, સ્ત્રીઓ આગળ [illegible] કરવી, એનુંજ નામ જો અક્કલ, ડહાપણ અને બુદ્ધિ હોય તો પુરુષજ આવા [illegible] ધિક્કારી છે. મારા કહેવાનો ભાવાર્થ એમ નથી કે સ્ત્રીમાં વિષયવાસનાજ નથી. પુરુષ કરતાં પણ અધિક હોય છે; પરંતુ તેની સાથે તેના મન ઉપર કાબુ અને [illegible] અધિક હોય છે. જ્યારે પુરુષ તરફથી આરંભ અથવા છેડછાડ થાય છે, ત્યારેજ સ્ત્રી મન ઉપરનો કાબુ ખોઈ નાખે છે. પછી અરસપરસ લુબ્ધ થઈ કુદરત રોકવાની ફરજ પાડે ત્યારેજ તેનો અંત થાય છે.

જેમ પશુ, પક્ષી, ઝાડ આદિમાટે કુદરતે રતિકાળ નિયત કરેલો છે, તેમ પુરુષોમાટે પણ. પુરુષસિવાય બધા વર્ગ કુદરતના નિયમોને વળગી રહ્યા છે; અને પુરુષોએ તો એ નિયમોને તિલાંજલિ આપેલી છે, જેના પરિણામે દિવસે દિવસે આયુષ્ય, બળ, બુદ્ધિ આદિ ઓછાં થતાં આવે છે. કુદરતનો નિયમ એવો છે કે, જ્યારે સ્ત્રી રજસ્વલાધર્મથી શુદ્ધ થાય, ત્યારે પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળા પુરુષે બેકીની સંખ્યા એટલે ચોથ, છઠ, આઠમ [illegible] રાત્રે ઘી મર્દન કરી દૂધ, ઘીયુક્ત ભાત વગેરે વસ્તુઓનું સેવન કરવું [illegible] તેલ મર્દન કરી તે વખતે [illegible] પદાર્થો ભોજન કર્યાપછી અડધી રાત્રિ [illegible] સમાગમ કરવો; તથા કન્યાપ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળા દંપતીએ એકીની સં[illegible] નોમ વગેરેની રાત્રિએ સ્ત્રીએ તેલ મર્દન કરવું અને પુરુષે ઘી મર્દન કરી [illegible] ભોજનમાં લેવા, તો અવશ્ય કાર્યસિદ્ધિ થાય.

અહીં પ્રજોત્પત્તિની ટુંક સમજ આપવી આવશ્યક છે. પુરુષનું શુદ્ધ વીર્ય અને સ્ત્રી[illegible] રજ મળવાથી પ્રજાની ઉત્પત્તિ થાય છે. જો સ્ત્રીનો રજ વધારે પ્રમાણમાં હોય તો કન્યા [illegible] છે, અને પુરુષનું વીર્ય વધારે અને બળવાન હોય તો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. [illegible]

[illegible]

સુંદર અને સારા વિચારવાળી તેની પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. આજકાલ તો કેવળ વિષય-નિવૃત્તિ અને કામાગ્નિને શાંત કરવા અર્થે રતિક્રીડા થાય છે; અને સમાગમ કરતી વખતે ભાઈબંધોને ભેગા કરવાની-ખોટા પ્રેમ દેખાડવાની બિભત્સ વાતોસિવાય બીજું કાંઇપણ હોતું નથી. જેના પ્રતાપે આજકાલની પ્રજા વિષયમયજ જન્મે છે અને નાની ઉમ્મરમાંજ નાની છોકરાંઓ એજ રમત રમે છે. આવી પ્રજાએ સ્વતંત્રતાની આશા રાખવી તે તો આકાશ-કુસુમનાં શિંગ, ચકલીનાં દૂધ અને વાંઝણીના પુત્ર જેવું છે.

એક પૈસો કે પાઇ ખોવાઇ જાય અગર હિસાબમાં મેળ ન આવતો હોય તો તેને માટે ઘણી ખેદ અને વિચાર થયા કરે છે; પરંતુ દિલગીરી આટલી છે કે ઘીનાં સો ટીપાં પચ્યા પછી એક ટીપું લોહી થાય છે; અને તે લોહીનાં સો ટીપાંનું એક વીર્યનું ટીપું બંધાય છે. તે વીર્યનાં અનેક ટીપાં જ્યારે પુખ્ત ઉમ્મર થયા પહેલાં વ્યર્થ નકામાં ફેંકી દેવામાં આવે છે, ત્યારે લેશમાત્ર પણ દિલગીરી થતી નથી; અને જ્યારે તેની સમજણ અને પશ્ચાત્તાપ થાય છે, ત્યારે તે ખોયેલી વસ્તુ મેળવવામાં અનેક ફાંફાં મારવાં પડે છે. ઝાડ ઉપરથી ફળ પાકાં થયા પહેલાં તોડી ખાવામાં આવે તો ખાટાં, તુરાં અગર બેસ્વાદ લાગે છે. રાંધવા મૂકેલો કોઇપણ પદાર્થ પાક્યા વગર ખાવામાં આવે તો બેસ્વાદ લાગશે; અને શરીરમાં અનેક વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન કરશે. ભીંતો ગટર કે મોરીને ગમે તેટલું સીમેન્ટનું પ્લાસ્ટર કરાવેલું હોય; પરંતુ તે પાકું થાય તે પહેલાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પ્લાસ્ટર ઉખડી, પાણી ઘરમાં ઉતરશે, જેથી આખી ઇમારત નમી જશે. તેજ પ્રમાણે જો યથાવિધિ વીર્ય પરિપક્વ થયા પહેલાં વાપરવામાં આવશે, તો સ્વાદ આપ્યા વગર શરીરરૂપી ઇમારતને ધક્કો લાગ્યાવિના રહેશે નહિ.

સંસારમાં છોકરાંઓ એ એક ઉત્તમ વસ્તુ છે. જે ઘરમાં તે ન હોય તે દીવાવગરનું કહેવાય છે; પરંતુ છોકરાંઓ પ્રમાણમાં હોય તોજ ઠીક. મારા ખ્યાલમાં તો મજબૂત તંદુરસ્ત બે છોકરા અને એવીજ એક છોકરી બસ છે. વધારે પ્રમાણમાં પ્રજા એ પણ એક દરિદ્રતાની નિશાની છે. વધારે પ્રજા ઉત્પન્ન કરી ઉછેરવામાં સ્ત્રીની તંદુરસ્તીનો તો અંતજ આવી જાય છે. પુરુષ તો વધારે છોકરાંથી કંટાળી ઘરથી બહાર પણ જતો રહે; પણ સ્ત્રી બિચારીને ભોગવ્યાવગર છુટકોજ નથી.

આજકાલના સુધરેલા જમાનામાં દરેક પ્રકારની સ્કુલો, કૉલેજો વગેરે ઉઘાડવામાં આવી છે; પણ કોઇ સ્કુલ કે કૉલેજમાં બેટા થવું, બાપ થવું, ધણી થવું, એવું શીખવાડવામાં આવતું નથી. ઘણેભાગે દરેક માણસને આ ત્રણ અવસ્થામાંથી પસાર થવું પડે છે. દરેક અવસ્થામાં આકાશ-પાતાળ જેટલો અંતરાય છે.

કાયદાની અજ્ઞાનતાથી આરોપીને લાભ મળી શકતો નથી. આ નિયમ કાંઇ એકલા રાજ્ય-દેવોના કાયદાનેજ લાગુ પડે છે એમ નથી, પરંતુ કુદરતના નિયમને પણ લાગુ પડે છે. આયુ-ર્વેદના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરવાથી કુદરત તરત શિક્ષા આપે છે, તેમાં બહારના પુરાવાની પણ જરૂર હોતી નથી.

છોકરાઓની કેટલીએક ખરાબ ટેવો માબાપની નાની ભૂલોનાં ગંભીર પરિણામો હોય છે. જેમકે નાની વયના છોકરાને રમાડતી વખતે વારંવાર તેની ઉપસ્થ ઇંદ્રિયને હલાવી રમાડે છે; અથવા તો તેને એવી રીતે તેડવામાં આવે છે કે તેનો તે ભાગ તેડનારના શરીર સાથે ઘસાયા કરે છે. ઘસારાથી અગર તો હલાવવાથી ઇંદ્રિય જાગૃત થાય છે; પરંતુ અંડકોશમાં વીર્ય ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ ન હોવાને લીધે તેમાંથી કંઈ નીકળી શકતું નથી. પણ જેમ જેમ છોકરાઓ મોટા થાય છે અને નાનપણની કુટેવોને લીધે કોઇ કોઈ વખત સરખી ઉમ્મરનાં બાળકો રમતમાં પણ તે ચાલુ રાખે છે, જેના પરિણામે ઘસારાથી ગરમી ઉત્પન્ન થઇ અંડકોશ પરિપક્વ થયેલા હોવાથી વીર્ય બહાર નીકળી પડે છે; અને તે ક્ષણિક આનંદને લીધે પછી જે કુટેવ પડે છે, તો તે સર્વ-નાશ કરીનેજ જાય છે.

અગર તો માબાપને એવી ખરાબ ટેવ હોય છે કે, બાળકોને નાના ધારી તેના રૂબરૂજ અનેક ચેષ્ટાઓ કરી તેના સામેજ રતિક્રીડા પણ કરે છે; પણ તેઓ જાણતા નથી કે બચ્ચાંની ગ્રાહકશક્તિ નકલ કરવાની ટેવ, પૂર્વજન્મના સંસ્કારને લઇને તીવ્ર હોય છે. માબાપને જોઇ તે પણ ... તેજ રમત રમે છે; અને એ રમત અને તેમની પાયમાલીનું કારણ થઇ પડે છે.

હવે લગ્નસંબંધી થોડોક વિચાર કરવા જેવો છે; કારણ કે આજકાલના વિવાદ [illegible] નબળાઈનાં કારણોમાંનું એક કારણ છે. તેમાં એક દોષ તો બાળલગ્ન છે, જેના માબાપ અને ભોક્તા બાળકો છે. તે સંબંધી ઘણીજ ચર્ચાઓ થયા કરે છે. તેનું [illegible] કરવું વ્યર્થ છે.

ઘોડી, ગાય, ભેંસ અગર તો વૃક્ષો માટે માણસ હંમેશ સારી જોડની તપાસ કર્યા કરે ગમે ત્યાંથી સારી જોડ લાવી સંબંધ કરાવે છે; પરંતુ પોતાનાં બાળકો માટે આટલો પ્રયત્ન આવતો નથી.

કુદરતે દરેક વસ્તુની જોડ ઉત્પન્ન કરી છે. તેમાં જે ન્યૂનાધિક થાય છે, તો તે આપણી ભૂલનુંજ પરિણામ છે. સ્ત્રી પુરુષની જાતિ ઉપર પણ ઘણો આધાર રહેલો છે. [illegible] ગ્રંથ અનુસાર તો ચાર જાતિ સ્ત્રીની અને ચાર જાતિ પુરુષની હોવી જોઇએ. પદ્મિની, [illegible] હસ્તિની અને શંખિની—એ સ્ત્રીની જાતિઓ; અને તેજ પ્રમાણે શશક, મૃગ, વૃષભ અને [illegible] એમ ચાર જાતિ પુરુષની છે. તેમાં પદ્મિની નારી અને શશક પુરુષનાં શરીર, અવયવ અને [illegible] આપસમાં મળતાં આવે છે; તે બન્ને કોમળ, સુંદર, દેખાવડાં, ગાયન અને ગંધપ્રિય હોઇ [illegible] વાસના મંદવાળાં હોય છે. તે બેઉનાં જો આપસમાં લગ્ન કરવામાં આવે, તો તે જોડું સુખી દિવસો વ્યતીત કરી શકે. તે પછીની ઉત્તરોત્તર જાતિમાં શરીરના બાહ્ય અને ગુહ્ય અવયવ મોટા અને વિષયવાસનાથી ભરેલા હોય છે. તેમાં હસ્તિની સ્ત્રી અને અશ્વજાતિના પુરુષની વિ[illegible] વાસના અને અવયવો એવી રીતના ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે કે તેઓ એકબીજાથીજ સંતોષ પામી શકે. હવે વિચાર કરવાનો છે કે જો પદ્મિની અશ્વ સાથે અને હસ્તિની શશક સાથે શરીરસંબંધ માં જોડાય તો એમાંથી એકેને સુખી થવાનું હોઈ શકેજ નહિ. આ વિષય બહુજ લાંબો છે. એમાં તો આ ટુંક લખાણથીજ સાર લેવાનો છે.

પરણ્યા પછી રતિક્રીડા કયા આસને અને કેવી રીતે થાય છે, એ વિધિ લખવાથી દીર્ઘ આયુષ્યવાળી સુંદર બળવાન પ્રજા ઉત્પન્ન થાય, તે સિવાય અન્ય હેતુ છેજ નહિ; પરંતુ [illegible] એની સંગતથી એટલી બધી કુટેવો પડી ગયેલી છે કે તેનું ટુંક વર્ણન આપ્યાવગર [illegible] નથી. ઉભા ઉભા આસને રતિક્રીડા કરવાથી પુરુષને પક્ષાઘાત થવાનો સંભવ છે તથા વીર્ય ગર્ભસ્થાનમાં ન જતાં બહાર નીકળી પડે છે; અને કદાચ ગર્ભ રહી પણ જાય તો પ્રજા [illegible] લંગડી થાયજ. વળી સારી પ્રજાની ઉત્પત્તિ જે આપણો મુખ્ય હેતુ છે, તે પાર પડતો નથી. પુરુષ નીચે અને સ્ત્રી ઉપર રહીને જો સમાગમ કરવામાં આવે તો પ્રમેહ થવાનો સંભવ છે. વાસણનું મુખ જો નીચે હોય તો તેમાં નાખેલી વસ્તુ કયાંથી રહી શકે ? અને કદાચ જો પ્રજા થાય તો દુર્બળ અને કદરૂપી થાય. બે જણ જો બેસીને રતિક્રીડા કરે તો તેમાંથી આંતરડાની [illegible] વ્યાધિમાં સપડાઇ દુઃખી થાય છે. તેમાં જો ગર્ભ રહી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તો તે પેટની [illegible] વ્યાધિઓવાળી થશે. આ પ્રમાણે આવા ઘણાં વિચિત્ર આસનોમાં હાનિઓજ રહેલી છે; [illegible] રતિક્રીડા કરતી વખતે એક વાત ખાસ યાદ રાખવાની છે કે, સમાગમ એવા સમયમાં [illegible] જોઇએ કે જે વખતે ઋતુ[illegible] થાય તે વખતે અતિશય ગરમી કે અતિશય શરદી ન [illegible] પુરુષ તો સમાગમ કરી વેગળો રહે છે, પણ બિચારી સ્ત્રીને આકરે એક માસપર્યંત [illegible] પથારીએ કેદ રહેવું પડે છે. કેવળ પોતાનોજ સ્વાર્થ સાધવો અને [illegible] ખ્યાલ ન [illegible], પણ એક અનર્થ નહિ તો બીજું શું ?

સગપણ કરતાં પહેલાં છોકરા તથા છોકરીના જન્માક્ષર જોઈ એક બીજાના[illegible] અને તેના ઉપરજ મુખ્ય આધાર રખાય છે. તેજ પ્રમાણે એકબીજાની પ્રકૃતિ [illegible] જરૂરનું છે. ધારો કે એક કુટુંબમાં કફ પ્રધાન છે તથા દરેકને કફનો [illegible] સ્વાભાવિક રીતે તે કુટુંબના છોકરાને પણ કફ વિકાર હોવોજ જોઇએ; અને [illegible] કફ પ્રકૃતિવાળીજ હોય તથા તે કુટુંબની કન્યા [illegible] છોકરાની [illegible] અને [illegible] પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તે. તે પ્રજાની શી દશે ? [illegible] [illegible] અનેક [illegible] [illegible] બે કુટુંબની [illegible] નહિ [illegible] પ્રકૃતિ[illegible] [illegible] કુટુંબમાં [illegible]

[illegible] તો તે આવા રોગોથી મુક્ત રહેશે, માટે લગ્નસંબંધ થતાં પહેલાં બન્ને બાજુથી [illegible] લેવી જરૂરી છે.

મોટાં શહેરોવાળા, નાનાં ગામડાંઓમાં લગ્નસંબંધ જોડે તો કેટલાક અંશે ઠીક થઇ પડે; [illegible] બધું ધ્યાનમાં રાખનાર માબાપે ક્ષય, ગલતકુષ્ઠ, હરસ, દમ અને ગરમીના ચેપી રોગોવાળાં તો પરણાવવાંજ નહિ.

[illegible]તા, તંદુરસ્તી અને બળ દરેકને ગમે છે, તે જોઇ મન લલચાય છે, તેવા થવાની [illegible] છે; પણ તેમ બનવામાં યત્ન કરવામાં આવતો નથી. કદાચ પોતાને પૂરો લાભ ન [illegible] પણ તેની પ્રજા ઉત્તમ કરવી એ સંભવિત છે. બગીચાના માળી ઝાડોના બીજમાં [illegible]વધારા કરી, ખાતરમાં ફેરફાર કરી વખત–બે વખત પાણી આપી જમીનને વિધિસર ખોદી [illegible]માં એટલો બધો ફેરફાર કરી નાખે છે કે જોનારને આશ્ચર્ય થયાવિના રહેતુંજ નથી; તેજ [illegible] પોતાની પ્રજા જેના ઉપર માબાપના ભવિષ્યનો આધાર રહેલો છે, તેને નિર્બળ, કદરૂપી [illegible] અનેક રોગથી પીડાતી જોઇ માબાપના મનમાં કંઇ નહિ થતું હોય એમ નથી. તેમને તો ઘણુંજ [illegible] આવતું હશે; પણ કુદરતને માથે દોષ મૂકી પ્રારબ્ધનો આશ્રય લઈ બેસી રહે છે. તેઓ [illegible] જાણતા કે કોઇ બનાવનાર કોઇ વસ્તુ કોઇ દિવસ ખરાબ બનાવતોજ નથી; અને પ્રારબ્ધ [illegible] આપણું પોતાનુંજ બનાવેલું છે. ફરીને તેવું પ્રારબ્ધ ન બંધાય તે આપણા હાથમાં છે. છોકરાંઓને મૂર્ખ–માંદાં જોઇ માબાપ દુઃખી થાય છે, પણ છોકરાં શું કરે ? તેઓ તો માબાપની [illegible]ના ભોગ થઇ પડેલાં છે. આજકાલ કટોકટીનો વખત આવી ગયો છે. આખું જગત આગળ [illegible]વાના યત્નમાં અને સ્વતંત્રતા મેળવવાની ઇચ્છામાં રોકાયેલું છે. આવા પ્રસંગમાં નિર્બળ, રોગી, ઉત્સાહહીન અને મંદ બુદ્ધિવાળી પ્રજા પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપ ઉત્પન્ન કરવી તેના કરતાં જે બાળક અને બાળકીઓ ઉત્પન્ન થયેલાં છે તેઓને યથાવિધિ બ્રહ્મચર્ય પળાવી, બળવાન બનાવી, કસરતનો શોખ તેઓના મનમાં ઉત્પન્ન કરાવી, ઉત્સાહી બનાવી પુખ્ત ઉંમર થયા પછી પરણાવાય તો તેનાથી જે પ્રજા ઉત્પન્ન થશે તે તમારી આશાઓમાં કાંઇ સહાયતા કરશે; અને એજ ક્રમ જો ચાલુ રહેશે તો વખત વીત્યે એવી પ્રજા પાકશે કે સ્વતંત્રતા માગ્યાવગરજ લેશે.

આજકાલના છોકરાઓને વિષયવાસના કે હસ્તક્રિયાથી છોડાવવાનો એકજ રસ્તો છે અને તે કસરતનો શોખ એજ બસ છે. કસરતનો શોખ લાગ્યા પછી છોકરો તમામ કુટેવો ભૂલી જાય છે અને કેવળ પોતાનું શરીર સુધારવાનીજ ચિંતામાં રહે છે. કસરત કર્યાથી શરીરમાં બળ, કાંતિ, વીર્ય અને ઉત્સાહ વધે છે, એ તો નિર્વિવાદ છે; પરંતુ તે ઉપરાંત જે આજકાલ હિંદુ–મુસલમાનના ઝઘડા ચાલી રહ્યા છે, જેના માટે દિલ્હીમાં મોટી ચર્ચા ચાલી હતી અને કાગળોમાં ઉપર ઠરાવ પણ થયા હતા, તે સર્વે ઝઘડા એની મેળેજ મટી જઈ શાંતિ પ્રસરશે.

વાઘ સાથે વાઘની મિત્રાચારી નભે છે. વાઘ અને બકરાની મિત્રાચારી હોઈ શકતી નથી; કદાચ હોય તો એમજ સમજવું કે બકરો તો વાઘની દયા ઉપરજ જીવે છે.

તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત કરવા માટે કાંઇ બહારથી લાવવું પડે તેમ નથી. છોકરાઓએ ૨૪ વર્ષ અને છોકરીઓએ સોળ વર્ષપર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળવું, કસરત કરવી, ખુલ્લી હવામાં ફરવું, ખૂબ ચાવીને ખાવું, દરેક પ્રકારનાં વ્યસન–જેવાં કે ચા, કૉફી, બીડી અને દારૂ આદિથી દૂર રહેવું, એક પથારીમાં સ્ત્રીપુરુષે સૂવું નહિ, પ્રેમરસનાં નૉવેલ, નાટક અને સિનેમાનો ત્યાગ, સારા પુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનું વાચન, મળમૂત્ર આદિનો વખતસર ત્યાગ, નઠારાં આચરણ વગેરેથી દૂર રહેવું, આ તંદુરસ્તીની પ્રાપ્તિનાં મુખ્ય સાધનો છે. માબાપ જાતે પોતે આ નિયમ પાળશે તો છોકરાંઓને અનુકરણ કરતાં વાર લાગશે નહિ.

અસ્પૃશ્યતા શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે ?

કાશીમાં શંકરાચાર્યો, શાસ્ત્રીઓ, પંડિતો વગેરેએ ભેગા મળી, ધર્મશાસ્ત્રો તપાસી અસ્પૃશ્ય ગણાતા લોકોને શાળાઓમાં, કૂવા ઉપર, સભાઓમાં અને તીર્થમંદિરોમાં એકસરખા હક્કો આપવા જણાવ્યું હોવાનું પંડિત જગતનારાયણ જણાવે છે. ('વેદવર્તમાન' તા. ૧–૬–૧૯૨૭ના અંકમાંથી)

ગુલામીની ભાવના છોડો

(લેખકઃ—સંત પૉલ રિશાર—'દલિતકોમ' તા. ૧૨-૧૦-૨૬ના અંકમાંથી)

હિંદમાં ક્યાંયે સ્વતંત્રતા નજરે પડતી નથી. હરેક ઠેકાણે સ્વતંત્રતાને દબાવી દેવામાં આવેલી છે. જીવનના હરેક વ્યવહારમાં તેને ગુંગળાવી નાખવામાં આવી છે. બાળકોની પર માબાપોની એકહથ્થુ સત્તાનો સોટો ઘુમ્યા કરે છે. સ્ત્રીઓના પર પુરુષો રાજ્ય કરે છે. સમાજ ન્યાતજાત અને રૂઢિનાં બંધનોમાં જકડાયેલો છે. દેશનાંજ બાળકો એકબીજાને [illegible] બનાવતાં હોય, ત્યારે પ્રજા તે કેવી રીતે મુક્ત-સ્વતંત્ર થઇ શકે?

તમારે હિંદને સ્વતંત્ર બનાવવું છે? તો પહેલાંજ તમે તમારી જાતને મુક્ત કરો! પરવશતાનું કારણ તમારી અંદર રહેલી ગુલામીની ભાવના છે. આ ગુલામીની ભાવના પોતાના મકાનમાં બાળપણથીજ શરૂ થઇ જાય છે. એ મકાનોમાં નાનપણમાંજ તમારા પર કેમ તાબે થવું, એ ભાવનાઓ ઠાંસી ઠાંસીને ભરવામાં આવે છે. જેવી રીતે મહાન થવું [illegible] ભાવના ત્યાં શીખવવામાં આવતી નથી.

બીજાને તાબે થવું—આજ્ઞાપાલક બનવું એ પણ ખરેખર એક મોટી ફરજ છે—મહાન [illegible] પણ ક્યાં અને ક્યારે આજ્ઞાનું પાલન કરવું, એ સમજવું જોઇએ. હિંદની પ્રજાનો આદર્શ, પ્રાચીન ધર્મ એ કંઇ વડીલોની આજ્ઞા-હુકમને આંખ મીંચીને પાળવા જણાવતો [illegible] નથી. પ્રાચીન ધર્મ તો કહે છે કે, માતા-પિતાને માન આપો, ગુરુના હુકમને તાબે થાઓ. આ જમાનામાં તો આખા દેશને દોરનાર ગુરુ હોઇ શકે. તેના હુકમને માથે ચડાવવો એ પ્રભુના હુકમને માન્યા બરાબર છે. ફરજનો સવાલ આવી તમારી સામે ખડો રહે, ત્યારે તમે તમારી જાત કરતાં કુટુંબની, કુટુંબ કરતાં દેશ અને દેશ કરતાંયે માનવજાતિના હુકમ [illegible] લેજો—તે હુકમની બજાવણી કરજો. આ રીતેજ તમે ખરેખરા સ્વતંત્ર બની શકશો પણ તેની સાથે હિંદુસ્તાનને ભરેલાં પેલાં ત્રણ ડગલાંની કથા હમેશાં યાદ રાખજો! એ ત્રણ ડગલાં તે સામાજિક, આર્થિક અને ધાર્મિક સુધારણાનાં છે.

સામાજિક સુધારણા માટે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવી પડશે. લગ્નના નવા કરારો અને [illegible] સ્થાપવા પડશે—[illegible] વગાડી દેવા સરખા લગ્નના રિવાજ નહિ ચાલી શકે; અને જે [illegible] ઊભી કરી છે તેને તોડી તોડી જમીનદોસ્ત કરવી પડશે. આ [illegible] કરીને [illegible] બનેલી અને માણસને કચરી નાખનારી ન્યાતજાતની [illegible]

[illegible] સબળાને હાથે નિર્બળની અને ધનવાનને હાથે ગરીબની [illegible] કારખાનાં અને નરકાગાર સરખાં શહેરોના [illegible] ગૃહ-ઉદ્યોગ અને ગામડાના [illegible] વિકાસ કરવો પડશે. આ ઉપરાંત [illegible] અને [illegible] સુધારણા માટે અનેક [illegible]

[illegible]

[illegible]

ગઉમાતા કી મહત્તા

[illegible]

જ્ઞાતિના નારાયણ

(લેખક—શ્રી. પુરુષોત્તમ હરજી ભોજાણી–'લોહાણા હિતેચ્છુ' તા. ૨૩–૬–૨૭ના માંથી)

આજે આછાં અજવાળાંના અંધારનાં મંડાણ માંડ્યાં છે. તેનાં અમીઝરણાંની ઝીણી સરો વહી છે. કુદરતના કિલ્લોલના ગુંજાર ગુંજાય રહ્યા છે.

પ્રભુના પ્રેરણાત્મક ભજનોના ઘોષ ગાજી રહ્યા છે; મૃત્યુલોકના માનવીની ઉંઘનાયે મૃત્યુ-ઘંટ વાગી રહ્યા છે; છતાં જેમ મૃત્યુદેવની મહેરબાની ઉપરજ જીવતા માનવીને જીવનની તૃષ્ણા નથી, તેમ મૃત્યુલોકના માનવીની ઉંઘનાયે મૃત્યુઘંટ વાગ્યા છતાં ઉંઘનાં આળસ છૂટતાં નથી.

"...નારાયણ, નારાયણ" નો ઘોષ એકાએક કર્ણગોચર થયો. થતાંની સાથેજ હું ઉઠ્યો. કોઈયે નહોતું. ઉઠ્યા પછી નહોતો સંભળાતો "નારાયણ, નારાયણ" નો મર્મસ્પર્શી ઘોષ કે નહોતો સંભળાતો કોઇનોયે શબ્દમાત્ર. સર્વત્ર શાંતિ હતી, છતાં મને આશ્ચર્ય જેવું લાગે નહોતું. ઉલટું એક પ્રકારના આનંદની–તેજની છાયાના આછા પ્રકાશ પડતા હોય નહિ ધારતું હતું.

પ્રકાશ આછો હતો, પરંતુ તેમાંથી સરતી તેજની સરો અનેરી હતી; અને તેમાંથી નીતરતા આનંદની છોળ તો અલૌકિક હતી.

× × × × ×

પછી એક પ્રકારનું પરિવર્તન ધસી આવ્યું. એ અજબ પલટો હતો. "નારાયણ" ને સ્વાધીન કીધો. તે પણ વશ થઇ ગયો.

હવે તેને નારાજ થવા ન દેતો, ઉલટું તેને પ્રસન્ન રાખવા પ્રયત્નશીલ હતો. આથી ઉભય પક્ષે મિત્રતા જામી અને મિત્રતાની આ ગાંઠે તો એવું સ્વરૂપ પકડ્યું કે જાણે તેને છોડવાના પ્રભુના પ્રયત્નોયે નિષ્ફળ નીવડે એમ મને તે વેળા જણાયું.

પરંતુ પછી તો બાજી બદલાઇ ગઈ. તેણે નારાયણે વૈભવ અને વિલાસનગર વસાવ્યાં. ત્યાં ચેતનાના ચેતનવંતા અગ્નિની ચીણગારીના જ્વલંત પ્રકાશ પ્રકટાવ્યા. વૈભવ–વિલાસના શિખરોમાંયે આ પ્રાણવંત અગ્નિની શીખો ભભુકતી; મૃત્યુદેવની સામેયે આ ચીણગારીઓ પોતાના અજેય આયુધ માંડતી અને વિજયવંતાજ સંમેટતી.

× × × × ×

પરંતુ પછી ? પછી તો તેણે દાવના પાસા ફેરવી નાખ્યા. સાથે રમતની રેખાયે બદલાવી ગઈ. ધીમે ધીમે અગ્નિનો આત્મા ઉડવા લાગ્યો. ચીનગારીનાં ચેતન ચાલવા લાગ્યાં. આત્મા-વિનાનો અગ્નિ ઓલવાવા મંડ્યો. ચૈતન્યરહિત ચીનગારીઓ બુઝાવા લાગી.

આ અંધારામાંયે અવશેષો આશાને આશ્વાસન આપતા કે, બાજી હજુયે હાથમાંજ છે, તમામ હાથમાંથી ગયેલ નથી. ખરેખર, બાવો પાતાળમાં હતો અને ચોટી મારા હાથમાં હતી. તે આશ્વાસન જેવી કોઇ ચીજ હોય તો તેમાંની આ પ્રકારનીજ હતી. ચોટલી ઝાલીને બાવાને ઉપર આણવાના મારા સઘળા પ્રયત્નો મિથ્યા હતા, કારણ દેખીતુંજ છે. કોઇએ ચોટલી ઝાલીને બાવાને કુવામાંથી કાઢ્યાનું સાંભળ્યું છે ?

× × × × ×

અને આજે ? આજેયે ચોટલી–લગામનો એક છેડો હાથમાં હોવાનું મને ભાન છે. મારી આ નિરાશામાંથીયે આશાનાં અમર કિરણો ફુટશે એવી માન્યતાને આધારે હું એક છેડો પકડી રહ્યો છું. નીચું જોતાં તો નાખી નજર સરખીયે પડતી નથી; હું હતાશ થઇ ગયો છું. જ્યારે હું મારી વર્તમાનદશાનો વિચાર કરૂં છું, ત્યારે મારી દ્રષ્ટિએ દુઃખના ડુંગરો દેખાય છે અને મારા ઉપર આવાં આક્રમણો થતાં જોઇને સહેજજ પ્રશ્ન નીકળે છે કે, "નારાયણનું" નારાયણ-પણુંજ છતાં મારી આ સ્થિતિ ?

× × × × ×

અને વાચકબંધુ ! તનેયે આપણી સાંપ્રત સ્થિતિનો ખ્યાલ કરતાં જ્ઞાતિમૈયાનું નેજ ઝાંખું પડેલું જોતાં શંકા નથી થતી કે, "આપણાંયે નેજ ઓસરી ગયાં છે !"

અરીઠાનો ઉપયોગ

(લેખકઃ-ડૉક્ટર ટી. મોતીવાલા-ગોપીપુરા, સુરત-'હિંદુસ્થાન'ના એક અંકમાંથી)

હિંદુસ્તાનના જંગલની વનસ્પતિ અને તેના ગુણદોષવિષેના લેખો કે જેની [illegible] આપણા પ્રખ્યાત 'ગુજરાતી કેસરી' માં શરૂ થઇ હતી, જેનો લાભ સેંકડો ગરીબ[illegible] તેમજ ઘણાક સદ્‌ગૃહસ્થોએ લીધો હતો. ત્યારબાદ કમનસીબે અમોને લેખ બંધ કરવાની પડી હતી. લેખ બંધ કરવાનું કારણ એ હતું કે, ઘણાક માણસો નાહકના કાગળો લખી ઘણીજ તકલીફ આપતા હતા. તેને અનુસરીને અમોએ લેખ આપવાનું મોકુફ રાખ્યું. હાલમાં ઘણા સદ્‌ગૃહસ્થો તરફથી અમને એવી ફરમાસ થઇ છે કે, તમારા વનસ્પતિના લેખો શરૂ કરો; કારણ કે તમારા લેખો વાંચી દુઃખી માણસો લાભ લે અને આપને આશીર્વાદ [illegible]...! અમોએ તેઓનું સુકન રાખી હાલમાં આ લેખક વળી પાછી પોતાની કલમ હાથ[illegible] છે. હવે આજે અરીઠાવિષેનો લેખ શરૂ કરૂં છું. અરીઠા છે તો એક ઝાડની વનસ્પતિ. તેના ગુણો ઘણાજ બળવાન છે. અરીઠાને સંસ્કૃતમાં અરીષ્ટ, ફેનીલા, ગુચ્છફલ અને [illegible] કહેવામાં આવે છે. ગુજરાતીમાં અરીઠા અને હિંદુસ્તાનીમાં રીઠા કહેવામાં આવે છે. [illegible] જાતની દરેકે દરેક વસ્તુઓ ઉપયોગી છે. એનું સેવન કરવાથી ટુંકજ વખતમાં [illegible] [illegible] છે; પણ મને સવાલ એ છે કે, આ વીસમી સદીને અનુસરીને તેમજ કેટલાક [illegible] [illegible] લઇને લોકોને દેશી દવાપરથી મોહ ઓછો થયો છે. અમો હિંમતથી કહીએ છીએ [illegible] ગુણ આવા ઝાડપાલામાં સમાયેલો છે, તેવો ગુણ બીજી રકમ-ચકમપર નથી. [illegible] [illegible] કિંમતી દવાઓ નિષ્ફળ જાય છે, ત્યાં આ એક પાઈની વનસ્પતિ [illegible] [illegible] છે. અરીઠાનાં ઝાડ વીસથી પચીસ ફીટ જેટલાં ઉંચાં થાય છે. તેમાં ઘણી [illegible] [illegible] ચોતરફ ફેલાયલી જોવામાં આવે છે. ફુલ ફિક્કા ધોળા રંગનાં આસો-કારતક [illegible] આવે છે અને ફળ પોષ-મહામાસુધીમાં તૈયાર થાય છે. મૂળનું લાકડું ફિક્કા [illegible] [illegible] હોય છે, પણ કાપ્યા પછી તે પરની છાલ પીળા રંગની થઇ જાય છે. [illegible] [illegible] અને [illegible] કડવાશ લેતો મીઠો તથા ચીકણો લાગે છે. પાનની [illegible] [illegible] [illegible] છે. ફળ કાચાં હોય છે, ત્યારે પીળાશ પડતાં લીલા રંગનાં હોય [illegible] [illegible], ત્યારે તે પરની રંગછાળ ધીમે ધીમે ખરી જાય છે. [illegible]

[illegible]

[illegible] ... તેથી જેમ પાણીને તથા તેનાં બાષ્પમાં આવવે ... પણ એનાં ... કુમળી ... ના ... નાં સાફ ... ના ... માં ... તેથી તેઓને ... અસર થતાં ... ને મારે ... હતો. શરીરે ... હોય અને તે પાકવર આવતા ન હોય તો અરીઠાના ફીણનાં પોતાં મૂકવાથી પાકવર આવી જાય છે. મગજ અસ્થિર થયું હોય, મગજપર ... ની અસર હોય એવાં દર્દોમાં અરીઠાનો ભૂકો સુંઘાડવામાં આવે છે. અરીઠા ગર્ભને પાડી નાખે છે, ... ને મટાડે છે અને અરીઠાના ... નો ગર્ભ પાચનશક્તિ વધારે છે. અરીઠાનું ફીણ રેશમી કપડાં ધોવામાટે સાબુ કરતાં ... વધારે સરસ છે; તેમજ માથાના વાળ, ... ના તથા કપડાં સાફ કરવામાં ખાસ કરીને વપરાય છે.

શિવાજીનો સંદેશો—તેમના આત્માસાથે વાતચીત

('હિંદુસ્થાન'ના તા. ૬-૫-૨૭ના અંકમાંથી)

ગયા રવિવારે મૃત આત્મા સાથે વાત કરવાના કાર્યમાં પ્રવીણ એવા સ્પીરીચ્યુઅલીસ્ટોની એક બેઠક મળી હતી. શિવાજીના વિરાટ સાંવત્સરિક જન્મોત્સવની શરૂઆત થવા પહેલાં એ બેઠકે શિવાજી તરફથી સંદેશો મેળવ્યો હતો. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટમાં રહેતા ડૉ૦ જેકબ ઈઝાકીએલ, જેઓ એક જ્યુ છે અને રીટાયર્ડ આઇ. એમ. એસ. હોઈ ઉપરી વિદ્યામાં પ્રવીણ છે, તેમણે શિવાજી તરફથી મળેલો સંદેશો કાગળ ઉપર લખી લીધો હતો. સંદેશ દરમિયાન દેખાયું હતું કે, શ્રી શિવાજી હમણાં સત્યલોકમાં છે. ઉપરી સભા તરફથી શ્રી શિવાજીનો નીચે મુજબ સંભળાયેલો સંદેશો પ્રગટ કરવામાં આવે છેઃ—

"દેશની સ્થિતિ દિવસે દિવસે બગડતી જાય છે. સ્વદેશસેવા કરનારાઓની સંખ્યા ઘટતી જાય છે; અને દંભીઓ દેશને વધુ નુકસાન કરતા જાય છે. હાલની ચળવળો દેશને વધારે ને વધારે ખરાબીમાં જકડતી જાય છે. સંગઠનની ચળવળ હજુ વધુ જોરમાં ચલાવવાની જરૂર છે. આટલું થયા પછીજ બીજાઓ તમને માન આપશે. શુદ્ધિની ચળવળ ચલાવી દેશને એકત્ર કરો, આ કાર્યક્રમ જો થોડાં વર્ષ ચાલશે તો હિંદુસમાજ વધુ બળવાન થશે અને ભવિષ્યમાં જો જરૂર પડશે તો એમ થયા પછીજ સમાજ ટકી રહેશે."

જ્યારે મી૦ જેકબે 'સ્વરાજ્ય ક્યારે મળશે ?' એવો સવાલ પૂછ્યો, ત્યારે શ્રી શિવાજીએ જવાબ આપ્યો કે, "જ્યારે દેશસેવકો સ્વરાજ્ય લેવાને પૂરતા તૈયાર થશે ત્યારે સ્વરાજ્ય મળશે."

આગળ ચાલતાં શ્રી શિવાજીએ કહ્યું કે, "જો શુદ્ધિ અને સંગઠનની ચળવળો ચાલુ હોય તોજ આવા સમારંભો ફતેહમંદ ગણી શકાય. શુદ્ધિ અને સંગઠનમાંજ તમારા બધા સમારંભો આરંભજો. મારા સંદેશને લોકો માને યા ન માને તોપણ તમે તમારું કાર્ય કરજો. આજે એ કરતાં બીજો સંદેશ હું આપતો નથી."

"તમારા જન્મમહોત્સવનો સમારંભ કયા ચોક્કસ દિવસે થવો જોઇએ?" એ સવાલ જ્યારે મેં૦ જેકબે પૂછ્યો ત્યારે શ્રી શિવાજીએ જવાબ આપ્યો કે, "આ દિવસ ખરો હોય યા ખોટો હોય તે વિષે મને કશું લાગતુંવળગતું નથી."

ધર્મને નામે અધર્મ !

'દેવદાસીઓ' તરીકે રહેતી જુવાન બાળાઓની વેશ્યાઓ જેવી દશા—એક કુમારિકાનું બલિદાન—આપઘાત કરતાં તેણે કરેલો એકરાર—શ્રીમતી મુથુલક્ષ્મીની અરજ

('હિંદુસ્થાન' તા. ૨૮–૬–૨૭ ના અંકમાંથી)

દેવદાસીતરીકે દેવને અર્પણ કરવામાં આવેલી, પરંતુ ખરી રીતે જોતાં વેશ્યાનું જીવન ગાળવાને સરજાયેલી લોકોથી મનાતી શંપકાવલી નામની ૧૩ વર્ષની મદ્રાસી કુમારિકાએ આપઘાત કરીને પોતાની જીંદગીનો છેડો આણ્યો છે.

એ છોકરીએ "તામીલ નાડુ" પત્રના અધિપતિ અને જાણીતા પ્રજાકીય આગેવાન ડૉ. વરદરાજાલુ નાયડુપર એક ઘણો દયાજનક પત્ર લખી કલંકિત જીંદગી કરતાં મોતને પોતે શા માટે પસંદ કર્યું, તેનો ચિતાર આપ્યો છે. એ કુમારિકા લખે છે કેઃ—

"મારા ખરાબ કર્મના સંજોગે એક "દાસી" માતાને પેટે હું જન્મી હતી. મારી ૧૦ વર્ષની ઉંમરે તે મરણ પામી. પછી મારી દાદીમા મારાપર બહુ હેત રાખતી. તેણે મને મોટી કરી. રામાયણની વાતો હું બહુ પ્રેમથી સાંભળતી અને દરરોજ પ્રભુને પ્રાર્થના કરતી કે, તે મને રામ જેવો પતિ આપે અને હું સીતા જેવી સુખી થાઉં.

એક દહાડો મારી મોટીમાએ મને પણ "દાસી" થવા કહ્યું, જેથી કરીને હું વેશ્યાના ધંધામાં પડું.

મેં તેની ખરાબ સલાહ માનવાની ના પાડી અને તેને ભલી અને સદ્‌ગુણી થવા કહ્યું.

એ પછી હું ૧૩ વર્ષની થતાં ઉંમરલાયકની થઈ. બીજીવાર પણ તેણે મને દેવને અર્પણ કરવાને જણાવ્યું; કારણ કે હવે હું સ્ત્રી થઇ હતી. થોડા સમયમાં (દેવ સાથે) મારાં લગ્ન કરવાંજ જોઇએ.

સગાંઓનો બળાત્કાર

તે સમયે પણ, મેં તેને ઘણી સમજાવી કે, હું લગ્નની પવિત્ર ક્રિયાથી એક કૂતરા સાથે પણ લગ્ન કરીશ; પરંતુ "દાસી" તરીકે વેશ્યા તો થઇશજ નહિ.

એ પછી, મારાં સગાંઓએ પોતાનું ધાર્યું કરવા, મારાપર બળાત્કાર કર્યો; પણ હું મક્કમ રહી. ૭ દિવસસુધી મને ભૂખે મારવામાં આવી. તેમ કરતાં ૧ મહીનો નીકળી ગયો. મેં આપઘાત કરવાની પણ ધમકી આપી.

દાદીમાનું તરકટ

એક દહાડો એક શ્રીમંત માણસ મારી દાદીમા પાસે આવ્યો અને તેઓ વચ્ચેની લાંબી વાતચીત દરમિયાન, મેં દાદીમાના ફક્ત નીચલા શબ્દો સાંભળ્યાઃ—

"...તે ઉંઘી જાય, પછી તમારે ફાવે તેમ મોજ ઉડાવજો."

આ શબ્દોથી મને સખ્ત આંચકો લાગ્યો. મધરાતસુધી હું જાગતીજ પડી રહી. પછી દાદીમા આવીને જોઇ ગઇ અને મને સૂતેલી ધારીને ચાલી ગઇ.

આબાદ બનાવ્યો !

"તરતજ મેં બેઠી થઇને પથારીમાં ઓશીકાને ઊભું સુવાડ્યું અને તેનાપર મારી સાડી ઓઢાડી!"

હું બહાર જઇને ઉભી અને બારીમાંથી જોવા લાગી.

તરતજ પેલો શ્રીમંત માણસ ઘરમાં દાખલ થયો અને ઓશીકાને જોસથી આલિંગન દીધું !

પુરુષવેષમાં નાઠી

આ પછી હું છુપચુપ મરદનો પોશાક પહેરીને અને રૂ. ૨૦૦, ના દાગીના લઇને ઘરમાંથી નીકળી. પછી હું કલાદીના પવિત્ર તીર્થે ગઈ અને જગદ્‌ગુરુ શંકરાચાર્યની કુંભકોનમ ખાતે [illegible] [illegible] મરવું અગાઉ લખેલા પત્રમાં કુમારી શંપકાવલી લખે છે કેઃ—"હે પ્રભુ ! દેવદાસીઓને બચાવ."

"હું પ્રભુને પ્રાર્થના કરું છું કે, ખાસ મારે જે સહન કરવું પડે છે, તેવા દુઃખમાંથી

જેવી બીજી નિર્દોષ બાળાઓને ઉગાર ! તેઓને પરણેલી જીંદગી ગાળવા દે ! જો કે મેં ઘર છોડી મારી પવિત્રતા જાળવી રાખી છે, છતાં દુનિયાની નિંદાથી બચવા ખાતર, મેં આ જીંદગીનો છેડો લાવવા ઠરાવ કીધો છે."

"મેં ડૉ૦ વરદરાજલુ નાયડુને મારા કેસથી વાકેફ કીધા છે અને તે તેમને પોતાના પત્રમાં આપવાને અરજ કરી છે."

મારો પત્ર વાચકો વાંચશે, તે અગાઉ તો હું આ દુનિયા છોડી બીજી દુનિયામાં ચાલી ગઈ હોઈશ; જેથી કરીને મારા પેદા કરનાર પ્રભુને હું આજીજી કરૂં કે, તે મારી રાંક બહેનોને આવી "દાસી" ની જીંદગીમાંથી બચાવે. મને આશા છે કે, મારા મોતથી મારી દાદીગાને શો મળશે.

લી૦ કુમારી શંપકાવલી "

મદ્રાસની ધારાસભાની જાણીતી બાનુ સભાસદ, શ્રીમતી મુથુલક્ષ્મી આ ભયંકર રિવાજ નાબુદ કરવાની દિલ પીગળાવનારી અપીલ કરતાં 'હિંદુ' માં પત્ર લખી જણાવે છે કેઃ—

"ગઇ તા. ૧૭ મીના "તામીલ નાડુ" પત્રમાં કુમારી શંપકાવલી નામની "દાસી" કન્યા, કે જેણે વેશ્યાતરીકેનું ભયંકર અને ત્રાસદાયક જીવન ગુજારવામાંથી મુક્તિ મેળવવા આપઘાત કર્યો છે, તેનો હૃદયભેદક પત્ર પ્રગટ થયો છે. તે જુવાન અને બીનઅનુભવી હતી અને આપઘાતસિવાય તેને બીજો કોઇ માર્ગ સુઝયો ન હતો.

પોતાના જેવી હાલતમાં આવી પડેલી નિર્દોષ "દાસી" કુમારિકાઓમાટે તેણે સચોટ દિલ પીગળાવનારી અપીલ કરી છે.

આપઘાત કરતાં તેણે એવી ઉમદા અભિલાષા રાખી હતી કે, તેના જેવી છોકરીઓની જે દયાજનક હાલત થાય છે, તે તરફ સમાજનું ધ્યાન ખેંચાય તે માટે કંઇક સચોટ પગલાં ભરવાને પ્રેરણ આપનાર થશે.

તેના સદ્ગુણ, આત્મભોગ અને પવિત્રતાના રક્ષણમાટેની કાળજીએ દુનિયાને બતાવી આપ્યું છે કે, જીંદગી કરતાં પણ પોતાના શિયળને વહાલું ગણનાર સ્ત્રીઓ ધરાવવાનો, હજી આ દુનિયામાં દરેક કોમ દાવો કરી શકે છે. પછી તે કોમ, ગમે તેટલી પછાત કાં ન હોય !

એ રિવાજ નાબુદ કરો !

આ ભયંકર અનીતિને ધર્મની સંમતિ હોવાનો લોકોમાં ભ્રમિત ખ્યાલ પેસી ગયો છે. મંદિરના ટ્રસ્ટીઓ હઠ અને દુરાગ્રહથી તેને પોષી રહ્યા છે. "કોઇમ્બતુર સેનગુણતર મહાજન સંઘ" ની આ રિવાજ નાબુદ કરાવવાની કોશીશ ઉપલા કારણસર નિષ્ફળ ગઇ છે; છતાં હિંદુ કોમે જાગ્રત થઇને પોતાના સમાજમાં પેઠેલી આ ભયંકર બદીને નાબુદ કરવી જોઇએ.

કહેવાતા ધાર્મિક રિવાજના ઓઠા હેઠળ, લાખો નિર્દોષ બાળકીઓને અનીતિના ભયંકર ખાડામાં હોમી દેવામાં આવે છે, જ્યારે ધર્માચાર્યો થઇ બેઠેલાઓ એ ભયંકર "વેશ્યા"-ધંધો મુંગે મોઢે જોયા કરે છે. સ્ત્રીકેળવણી નહિ હોવાથી, હિંદુસમાજ આવા અનર્થો જડમૂળથી દૂર કરવાને તૈયાર થતો નથી, એ શોચનીય છે. સ્ત્રીઓના એક મોટા વર્ગની આવી પતિત દશાથી હિંદુઓની નૈતિક, ધાર્મિક, શારીરિક અને સામાજિક અધમ સ્થિતિ થતી જાય છે. ઘણું ખરી સંસારનું નખોદ વળે છે. આ જુવાન સ્ત્રીઓ પુરુષોનું મન ચલિત કરવા જીંદગીભર મથતી હોવાથી સમાજનો મોટો વંશ નાશ પામે છે.

"દેવદાસીઓ" માં ઘણી ચાંભીલી રહે છે; તેઓ પ્રેમ આપીને કુમળી બાળાઓ ખરીદે છે અને તેઓને "દેવદાસી" બનાવીને અનીતિના જીવનમાં ધકેલે છે. એવી હતભાગી બાળાઓ, હિંદુઓમાં પરણીને ઘરેલું સુખી જીવન નહિ ગાળી શકે ! ઘણું હિંદુસ્તાનમાં આવા ભયંકર અનર્થો હજુ પણ ચલાવી લે છે, તે આશ્ચર્યની વાત છે.

છેવટે શ્રીમતી મુથુલક્ષ્મી, આ રિવાજ નાબુદ કરવાને મુંબઇની ધારાસભા, કાયદો ઘડી "રીલીજીયસ એન્ડોવમેન્ટ્સ બોર્ડ" (હિંદુ ધર્માદા ફંડોને વહીવટ કરનાર) ઉભું કરવાની અત્યંત હીમાયત કરે છે."

આ તે પુરુષવર્ગનાં પરાક્રમ કે ક્રૂર કાળાં કર્મ !!

(લેખિકાઃ-કુમારી જયવતી દેશાઈ-"હિંદુસ્થાન" તા. ૭-૫-૨૭ ના અંકમાંથી)

લગ્નગાળો શરૂ થયો છે. એ વેદીમાં અનેક બાળાઓનાં બલિદાનો લેવાવાં શરૂ થયાં છે. હિંદુસંસારમાં ઠામ ઠામ અજ્ઞાનનાં અંધારાં વ્યાપી ગયાં છે. તેમાં કુરૂઢિઓની અંધભક્તિથી હોળીઓ સળગી રહે છે અને તે ભડભડતી હોળીમાં, જીવદયાના હિમાયતી હિંદુઓ પોતાનાંજ પુત્રપુત્રીઓને હોમી રહ્યા છે !

× × × ×

આ ભડભડતી હોળીઓમાં અપાતાં બલિદાનોનાં થોડાંક ઉદાહરણો જોઇએ.

(૧) વર કે કંન્યા પૂરૂં બોલતાં કે ચાલતાંએ શીખ્યાં ન હોય, તેમને માબાપોની કમરે ચઢાવીને અંધરૂઢિ શ્રદ્ધાની ભડભડતી હોળીમાં લગ્નને નામે હોમવામાં આવે છે !

(૨) બાર વર્ષની બાલિકાને કુળ નામની રાક્ષસિણીની અંધભક્તિને નામે બાસઠ વર્ષના બુઢ્ઢાની પાંચમી પત્નીતરીકે ગોઠવણ કરવા નીકળેલા પોતાની જાતેજ પોતાને અકુલીન માની લેવાની ગુલામી મનોદશાથી પોતાની પુત્રીના હૈયામાં ભડભડતી હોળી સળગાવે છે !

(૩) એજ કુલરાક્ષસિણીની અંધભક્તિથી સાનભાન ભૂલી કઠણ કાળજાનાં બનેલાં હિંદુ માબાપો સોળ વર્ષની પોતાની કુમારિકાને દશ વર્ષના કહેવાતા કુલીન ગભરૂની 'બાયડી' બનાવવાની રાક્ષસી રમતમાં, લગ્ન નામની હોળીમાં પેટના ફરઝંદનું બલિદાન હસતે મુખડે ચઢાવી, "મૂકો છોકરાને આવશે કંઇ છોકરીને ઓછીજ આવવાની છે ?" એવી શબ્દબાણાવળીથી દઝાડેલાને ઉપરથી ડામવાની શૈનાની ક્રૂરતા બતાવે છે !

(૪) ભણીગણી કન્યાને કોઇ અભણ, એદી, વ્યસની કે રોગી વરની સાથે 'હાથેવાળો' મેળવવાને બહાને સળગતા સંસારનો ભોગ બનાવવામાં આવે છે !

(૫) દમડાનાં લાલચુડાં માતાપિતા કે સગાંવહાલાં કાગડાની કોટે દહીથરૂં બાંધી, ઘરની તિજોરી તર કરવામાં કસાઈ કરતાંએ અધર્મ કામ કરી મલકાય છે. કસાઇ બકરાને રહેંસે છે, આ લોકો મનુષ્યજાતિમાં કોમળ ગણાતી સ્ત્રીજાતિની પોતાનીજ પુત્રીને રહેંસે છે. કસાઇ મુએલા પશુના માંસનું વેચાણ કરે છે, આ લોકો જીવતા મનુષ્યના માંસનું વેચાણ કરે છે !

'લગ્ન' નામની આવી હોળીઓ આ મહીનામાં ઠામ ઠામ સળગવી શરૂ થશે. તેની જ્વાળાઓથી હિંદુસંસાર હજીપણ વધુ ને વધુ સળગતો જશે.

અત્યારની લગ્નપ્રથા એટલે રાક્ષસી પ્રથા. પરણનારની સંમતિ લેવામાં ન આવે, તેની ઇચ્છા જાણવામાં ન આવે અને તેમ છતાં નક્કી થયેલા સાટાને જીવનભર વફાદારીથી વળગી રહેજો એવો 'મારશલ-લૉ' નો પડકાર કરવામાં આવે તેનું નામ 'લગ્ન!' આવી રાક્ષસી રમતોને 'લગ્ન' નામ આપવું, તે 'લગ્ન' ની પુણ્યમય અને પવિત્ર ભાવનાઓને કલંકિત કરવા જેવું છે.

× × × ×

આવાં લગ્નથી હિંદુ 'વરવહુ' ઘરસંસાર ચલાવે છે, પ્રજોત્પત્તિ કરે છે; પણ તેથી સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતરતું નથી. સમાજ સશક્ત, ઉજ્જવલ અને આહ્લાદક બનતો નથી. નિર્માલ્ય રૂઢિઓ બલવત્તર બનતી જાય છે, દેશ વધારે ને વધારે પરતંત્ર થતો જાય છે ! આવાં લગ્ન એટલે બંધન, પડતી નીસરણી !

× × × ×

આ નીસરણીથી અધઃપતનને માર્ગે ઉછરતી ચૌદ, પંદર અને સોળ વર્ષની બાળાઓને પેટે પાકતી નિર્માલ્ય પ્રજા નથી તો તેના માતાપિતાને મદદ કરતી, નથી તો તેની જ્ઞાતિ, ગામ કે દેશને મદદ કરતી, પણ ખુદ પોતાની જાતને પણ તે મદદ કરી શકતી નથી. હતભાગી ભારતની પરતંત્રતા અને પડતીનું મોટામાં મોટું કારણ એજ છે.

× × × ×

જ્યાં આવી પ્રજા પાકે ત્યાં જગજ્જનનીઓને માટે જેલખાનાં અને ગુલામી બનો તૈયાર થાય, માતૃપદની ઠામ ઠામ અવગણના થાય, સ્વયંશક્તિ અને દેવીઓને અબળા, બેગમ એવાં અપમાનજનક વિશેષણો લગાડવામાં આવે. અરે એટલુંજ નહિ પણ
માતા રક્ષતિ કૌમારે, ભર્તા રક્ષતિ યૌવને। પુત્રા રક્ષતિ વાર્ધક્યે, ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ॥
જેવા શ્લોકો રચાય અને પોતાનીજ માતાઓની સ્વતંત્રતા હરી લઈ, પ્રજા જાતે સ્વતંત્રતા ગુમાવી બેસે ! આવી રીતે પતન પામેલી પ્રજાની ઉન્નતિમાટેનો સાચો માર્ગ ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરીથી લેવું તે છે. સમાજના ઓ સુધારકો અને નેતાઓ ! સાવધાન થાઓ અને આ લગ્નમહીનામાં બનની ભડભડ હોળીઓ અટકાવી 'પરણવું' એ તો પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાં' 'લગ્ન એટલે સ્વર્ગનું સોપાન' એ વ્યાખ્યાઓ સાચી પાડી બતાવવા મથો.

× × × ×

જૂની પુરાણી થઇ ગયેલી રૂઢિઓને આંધળી રીતે અનુસરતા જતાં પ્રજા મુડદાલ અને અચેતન બની જાય છે. જે સમયે જે કારણસર રૂઢિ યોજવામાં આવી હોય તે સમય અને કારણ બન્નેનો નાશ થઇ જવા છતાં રૂઢિઓના ભૂતને પકડી રાખનાર પ્રજા જાતે ભૂત જેવી બની જાય છે. રૂઢિભક્ત પ્રજા અને ઘેટાંના ટોળામાં ફરક રહેતો નથી. 'ચાલ્યું' આવે છે, માટે તેને ચલાવ્યા કરવું' એજ એ મુડદાલ પ્રજાનું જીવનસૂત્ર બને છે. એ વહેમભરી રૂઢિઓના ડરથીજ પછી તો તે પ્રજા નીતિ અને ધર્મનું પણ પાલન કરે છે. પરિણામે પ્રજાનું પતન થાય છે. રૂઢિની ગુલામી એજ તે પ્રજાનું લક્ષ્ય બને છે.

× × × ×

સ્ત્રીઓને પડદા પાછળ ગોંધી રાખવાની પ્રથા એ જાતની રૂઢિની ગુલામીનું સુસ્મૃતિચિહ્ન છે. તુર્કસ્તાન સ્વતંત્ર થયું ને એ ગુલામીને તોડી ફોડી નાખી. ઇજીપ્તમાં ચેતન આવ્યું અને સ્ત્રીઓના મુખ ઉપરથી પરતંત્રતાના, ગુલામીના, અપમાનના પડદા હટવા લાગ્યા ! પણ અચેતન હિંદમાં તો હિંદુ અને મુસલમાનોમાં પડદાનાં પ્રાબલ્ય હજી જેમનાં તેમ કાયમ છે.

× × × ×

એ પડદા સ્ત્રીઓમાટે અપમાનની પરાકાષ્ઠા છે. પડદા પાછળ રહેવાથીજ સ્ત્રીજાતિ પવિત્ર રહી શકે એવી ક્રૂર કલ્પનાનું એ મૂર્તિમંત સ્વરૂપ સ્ત્રીજાતિને હીણપત લગાડનાર છે; અને શું સ્ત્રીઓ એ અપમાનને—એ હીણપતને પસંદ કરે છે ? કદી નહિ. નવા યુગની સ્વતંત્રતાને ચહાનારી સ્ત્રી કદી પણ એ માનભંગ દશાને લઈ ચલાવવા તૈયાર નથીજ.

× × × ×

એનું ઉદાહરણ બંગાળની સ્ત્રીકેળવણી પરિષદમાંનું મીસીસ આર. એમ. હુસેનના ભાષણનો ઉતાર પૂરું પાડે છે. એ બહેન સામાન્ય બાઇ નથી. મોળ સોળ વરસથી તો એ સખાવત સ્મારક શાળા ચલાવી રહેલ છે. નથી તો એ ઉછાંછળાં કે નથી તો વગરવિચારે એક અક્ષર પણ બોલનાર એ બહેન દરદભરી ચીસ પાડતાં કહે છે:—

"પડદાની રૂઢિને જીવલેણ કારબોનીક ઍસીડ ગેસની સાથે સરખાવવી જોઇએ. જો તે ગેસની સામે સાવચેતીના ઉપાય લેવામાં ન આવે તો તેનાથી દુઃખવિનાનું મરણ થાય છે. તેજ રીતે પડદા પાછળ અમારી બહેનોનું, એ પડદાને લીધે ઉત્પન્ન થતા પ્રાણઘાતક વાયુને લીધે દુઃખ વિના ધીરે ધીરે મરણ થાય છે—અર્થાત્ ધીરે ધીરે મરણ લાવનાર વિષ અથવા તો ગેસના જેવીજ પરદાની અસર બેવડીમ નજરે થાય છે."

× × × ×

પરંતુ મનુષ્યજાતની નજરે એના આત્મા ઉપર જે ભયંકર અસર થાય છે, તેની તો ગીનતી નથી ! કુદરતે મનુષ્યને સરજીને ખુલ્લા હવાઅજવાળાની તેને ભેટ કરી ! પણ મનુષ્યે પોતાની સ્ત્રીજાતિને માટે પડદો સરજીને એ નૈસર્ગિક ભેટ ઉપર લૂંટ ચલાવી ! એવી સ્ત્રીજાતિના અપમાન કેવી રીતે સહનનજ થાય છે !

× × × ×

મીસીસ હુસેન એવી ફરીઆદ કરે છે કે, "હિંદમાં મા બહેનોની ફરીઆદ સાંભળનાર કોણ

નથી. ગાંધીજીએ અંત્યજો અને ત્રીજા વર્ગના રીબાતા મુસાફરોની રાડ સાંભળી, જાનવરો ઉપર ગુજરતું ઘાતકીપણું અટકાવવા માટે પણ ઘણી સંસ્થાઓ સ્થપાયેલી છે, એકાદ કૂતરા ઉપર ગાડી ફરી વળે તો એંગ્લો ઇંડિયન પત્રકારો ભારે હોહા મચાવી મૂકતા જણાય છે; પરંતુ ઝનાનામાં પૂરી મૂકવામાં આવેલી અમારા જેવી દુર્ભાગી સ્ત્રીઓની દયા ખાનાર સમસ્ત હિંદમાં એકે વીરલો પુરુષ જણાતો નથી.''

× × × ×

એ બ્હેન હૈયાની વરાળ કાઢતાં કહે છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષ એ સમાજનાં બે અંગ છે; છતાં કેટલાય વખતથી પુરુષો અમો સ્ત્રીજાતિને છેતરી રહ્યા છે અને અમે એ બધું મુંગે મોઢે સહન કરી રહ્યા છીએ. એટલે જૂના જમાનાથી પુરુષજાતિ આમ સ્ત્રીજાતિ ઉપર વિજય મેળવવાને મગરૂર રહી છે!'' પરંતુ એમનો આ વિજય પક્ષીની પાંખો કાપી તેને ઉડવા કહેવું અને તે ઉડી ન શકે એમાં પોતાનો વિજય માનવો તેના જેવો છે. સહૃદય બંધુઓએ આ વાત વિચારવા જેવી છે.

× × × ×

સ્ત્રી અને પુરુષની બેલડી સંસાર-રથનાં બે ચક્ર છે. એમાંના એક ચક્રે મોટરનું ટાયરવાળું પૈડું જોડ્યું હશે અને બીજા ચક્રે જૂનામાં જૂના સમયના ગાડાનું પૈડું જોડ્યું હશે તો કદી પણ એ રથ ચાલી શકવાનો નથી. હિંદનો સંસાર-રથ અત્યારે ખોળંભે પડયો છે, તેનું મૂળકારણ આજ છે; પરંતુ વર્ષોના વિજયથી મસ્ત બનેલા મરદોને આપણે જ્યાંસુધી બરાબર શુદ્ધિ ઉપર લાવીશું નહિ, ત્યાંસુધી તેઓ આપણા હક્ક સ્વીકારવા તૈયાર થવાના નથી. હક્ક અને અધિકાર ભીખ માગવાથી કદી પણ મળ્યા જાણ્યા નથી. બહેનો! ઉઠો અને જ્યાંસુધી લક્ષ્યસિદ્ધિએ ન પહોંચો ત્યાંસુધી લગારે જંપો નહિ.

"ચન્દા"

(લેખકઃ-રામનાથ શર્મા "કમલેશ" 'વિશ્વમિત્ર' ના તા-૨૮-૬-૨૭ ના અંકમાંથી)

નૌકરી તિજારત કૃષી કે કર્મ કરિ દેખા, સારે રોજગારન કા ભાવ હુઆ મન્દા હૈ;
યાતે છોડિ કામ સારે ત્યાગિ કે આરામ બસ, સેવક સમાજ દેશ કા કહાયા બન્દા હૈ.
સેવા મેં લગા હૈ દેશપ્રેમ મેં પગા હૈ, જાતિ-ધર્મ મેં રંગા હૈ ખૂબ દૂસરા ન ધન્ધા હૈ;
ઔર કછુ ચાહતા નહીં કસમ ખુદા કી યાર! "કમલેશ" માંગતા ફકત એક ચન્દા હૈ.

ગારત ભારત કી આરત

(લેખકઃ-નારાયણદાસ ચતુર્વેદી, વિન્ધ્યક્ષેત્ર-'વિશ્વમિત્ર' ના તા-૨૮-૬-૨૫ ના અંકમાંથી)

અફસોસ! કિસી વક્ત થા ગુલઝાર યે ભારત, અબ રોના નજર આ રહા જો, યાર એ ભારત.
અર્જુન વ ભીમ, કર્ણ, દ્રોણ, ભીષ્મપિતામહ, અભિમન્યુ સે વીરોં કા થા ભંડાર યે ભારત. ૧
યે ધર્મરાજ સે યહાં ધર્માત્મા મહીપ, ભગવાન કૃષ્ણ કા થા પ્રાણાધાર યે ભારત. ૨
નીતિજ્ઞ રામચંદ્ર સે સીતા સી પતિવ્રતા, ભાઇ ભરત સે પ્રેમ કા આગાર યે ભારત. ૩
આતે થે સીખનેકો ગૈર મુલ્કસે યાં લોગ, સબ ઇલ્મો હુનર કા રહા ચટસાર યે ભારત. ૪
પરવા ન કિસીકી ભી કમી રખતા થા જરા, હર એક બસ્તુ કા થા ભંડાર યે ભારત. ૫
સબ દેશોં કા શિરતાજ થા કુછ થી કભી નહીં, યોં થા કભી બના ન ખાકસાર યે ભારત. ૬
હે કૃષ્ણ કર્મવીર કહાં હો બત આ તો-કબતક સહેગા ગૈરોં કી ફટકાર યે ભારત. ૭
અબ કરકે કૃપા આઓ ફિર એક બાર 'નરાયણ', કબસે તુમ્હારી કરતા ઇન્તજાર યે ભારત. ૮

કેળવણીકારોને એક ખાસ મહત્ત્વની સૂચના

('ફૂલછાબ'ના [illegible]ના અંકમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત)

[illegible] શિવદાસભાઈ ! તમને બારોટના અભિનંદન છે. તમારી [illegible] [illegible] અભિનંદિત છે. તમારી [illegible] [illegible] કરે છે, તમે [illegible] છો, તમે [illegible] [illegible] રીતે [illegible] છો. એવાં કામ કરનાર [illegible] [illegible] બારોટ [illegible] છે.

× × × ×

ભાઈ શિવદાસભાઈ ! મુંબઈમાં મળેલા ડાયરામાં તમે હાજર હતા કે ! જો હાજર હો તો [illegible]ની મહેફીલ આગળ એક ભાઈએ સૂચના કરી હતી, એ સૂચના બારોટ તમારી આગળ મૂકે છે. એ સૂચના હિંદુત્વ ટકાવનારી ઉમદા સૂચના છે. તમે તો હિંદુત્વ ટકાવી રાખવા માટે [illegible] કમર બાંધી છે, એટલે એ સૂચના જરૂર ઝીલશો, ઝીલીને અમલી બનાવશો.

× × × ×

સૂચના એવી છે કે, જે ચારણોએ મુંબઈમાં ડાયરો જમાવ્યો હોય એવા ચારણોની એક સંસ્થા સ્થાપવી. એવા ચારણોને એમાં પગારદારતરીકે રાખવા અને એ ચારણોનો સંઘ ગામડે ગામડે ફરે, ગામડે ગામડે ડાયરા જમાવી એમાં રામાયણ અને મહાભારતની વીરરસની કથાઓ કહે. [illegible] તો ખરા, તમે જે વીરરસને માટે આંખ લાલ કરો છો એવો વીરરસ સર્જ શકે [illegible] અને સૌની આંખ તમારા જેવી મર્દાનગીભરી લાલ થઈ જાય. અખતરો છે કરવા જેવો હો !

× × × ×

બારોટ તો માને છે કે એ માત્ર અખતરો નથી, પણ એક ખરી બીના છે. જો આવા ચારણોને રોકવામાં આવ્યા હોય તો જે હિંદુત્વ સાચવવા માટે આજે હિંદે ભગીરથ પ્રયત્ન આદર્યો છે એ કાર્યનાં ખૂબ સંગીન પરિણામ આવે. દશ વક્તાઓનાં શૂરવીરતાવિષે ભાષણો કરતાં એને બદલે કવિ મેઘાણંદ જેવો એક ગઢવી જો મહાભારત અને રામાયણની શૂરવીરતાનો પ્રસંગ કહે તો લોકોને ઉભા કરી દે, એમાં બારોટને જરાય શંકા લાગતી નથી. ભાષણો કરતાં જનવર્ગ ઉપર વાર્તાઓ સારી અસર કરી શકે છે. શિવદાસભાઈ ! આ કામ (જરૂર) કરવા જેવું છે.

× × × ×

જો વિધવાઓમાટે શિવદાસભાઈના એક મિત્ર હજારો રૂપિયા આપવાને તૈયાર હોય તો હિંદવા સતી વીરતામાટે તો જરૂર હજારો રૂપિયા શિવદાસભાઈના મિત્રો આપેજ. ત્રણ ચારણોને પગારદારતરીકે રોકવા જેટલું ફંડ શિવદાસભાઈને કરવું, એ એક ચપટી વગાડે તેટલામાં થઇ જાય, એમ બારોટને લાગે છે.

× × × ×

બારોટ તો ઘણુંય ગામડાંમાં ફરે છે અને ગામડાંઓને ગોંદરે પ્રાતઃકાળે જ્યારે છાણના સુંડલા લઇને ઉભેલી કન્યાઓને જુએ છે, ત્યારે એને આ યુગના જુવાનીઆઓ યાદ આવે છે. શકુંતલા અને શીરીનની કલ્પનામાં ઉડતા યુવાનની ભવિષ્યની અર્ધાંગના છાણના સુંડલા ભરવા જ્યાં ત્યાં દોડે છે, એ વિચારજ તમને કડવો લાગતો નથી ? સંસ્કારશૂન્ય્યા કંઇક જુવાનોની જીંદગી બગડે એમાં બારોટને કંઈ નવાઇ લાગતી નથી.

× × × ×

તંદુરસ્તી હોય પણ સંસ્કાર ન હોય, શરીર ગોરું હોય પણ અક્કલનો છાંટો ન હોય, કાયા ખૂબ મજબૂત હોય પણ હૈયું કાચું હોય એવી છોકરીઓને પરણી બેઠેલી શકુંતલા અને શીરીનની કલ્પનાવાળો જુવાન મોંએ પોક મૂકીને રૂએ તો એમાં જરાય આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી !

× × × ×

ધનાઢયો આ કન્યાઓને સંસ્કાર આપવા પોતે એ કન્યકાઓના પિતા બને તો કેટલું બધું પુણ્ય હાંસલ થાય ! એ કન્યકાઓની તંદુરસ્તી જળવાઇ રહે, એ કન્યકાઓની શરીરની કાંતિ કાયમ રહે પણ સાથે સાથે થોડું શિક્ષણ એ કન્યકાઓને મળે એ ઉદ્દેશથી ઠામઠામ કન્યા-

[illegible] પુરી મૂકવાની જરૂર છે.

× × ×

આવી રીતે તો મહાજને આ વાત ઉપાડી લેવી જોઈએ. મહાજન એટલે [illegible] એટલો જ અર્થ થતો હોય તો એ વાત તદ્દન ખોટી છે. મહાજને [illegible] સર્વ સાધનો તૈયાર કરી આપવાં જોઈએ. નાતિ કેમ ઊજળી [illegible] વિચાર, એની યોજનાઓ અને એનો અમલી કાર્યક્રમ યોજવો એ મહાજનનું કામ છે. [illegible] મહાજનો કન્યાકેળવણીનો પ્રશ્ન હાથ પર એવું કેમ નહિ [illegible]

× × ×

[illegible] એવા પણ પડ્યા છે કે જેઓ છોકરીઓને ભણાવવી એટલે એમાં એક [illegible] માને છે. ભણેલી છોકરીઓ ઘરને ખૂણા કાગળો લખે, ભણેલી [illegible] આવી આવી દલીલ કરનારાઓનો દેશમાં તોટો નથી; પણ [illegible], નાતિને અને સમાજને તારી શકે છે. ભણતર એટલે [illegible] ન સમજવું. ભણતર એટલે સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરવા. [illegible] પ્રથમ દાખલ કરે તો જરૂર [illegible] દીકરીઓના [illegible]

× × ×

[illegible]

[illegible]

અદ્ભુત ભી હૈં હરિ હી કે દુલારે

[illegible]

સ્વામી વિવેકાનંદની ૨૫ મી સંવત્સરી

દેહ કર્મમાં પણ દેશને સંભારે ગાનાર સંત–
વિશ્વવ્યાપક સંસ્કૃતિના ઉપદેશક–
એમનાં કેટલાંક જીવનમાં

(લેખક–નૈયબઅલી–'હિંદુસ્તાન' ૫–૭–૨૭ ના અંકમાંથી)

ઘણાને ખબર પણ નહિ હશે કે આજથી બરાબર ૨૫ વર્ષ પહેલાં આજે હિંદુધર્મ અને રાષ્ટ્રનો કીર્તિધ્વજ યુરોપ–અમેરિકા સુધી ફરકાવનાર અને ઉપનિષદના અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાનના મહિમાને ઊંચી કરાવનાર વીર વિવેકાનંદ સ્વર્ગે સિધાવ્યા હતા. સ્વામી વિવેકાનંદ આજન્મ બ્રહ્મચારી સંન્યાસી હતા; પરંતુ તેઓ આજના સાધુ સંન્યાસીઓ કરતાં જુદી જાતના સંન્યાસી હતા. તેઓ વિશ્વવ્યાપક સંસ્કૃતિના સ્થાપક અને ઉપદેશક હતા. ધર્મના ઉપદેશદ્વારા તેમણે હિંદીઓના બુઝાઇ ગયેલા રાષ્ટ્રપ્રેમના અગ્નિને નવી આહુતિઓ આપીને સળગાવ્યો અને આજે રાષ્ટ્રદેવનો જે જ્વલંત ભાવનાઓ હિંદમાં જાગી છે, તેમાં સ્વામી વિવેકાનંદનો હિસ્સો પણ જેવો તેવો નથી.* જ્યારે હિંદની સ્વતંત્રતાનો ઇતિહાસ આલેખાશે, ત્યારે સ્વામી વિવેકાનંદનું તેમાં આગવું સ્થાન રહેશે.

અત્યારે હિંદમાં ચારે તરફથી જાગૃતિનું મોજું ફરી વળેલું છે, એટલે સ્વામી વિવેકાનંદના કાર્યની કલ્પના કોઈ સમજી શકે નહિ; પરંતુ તેમના કાર્યની મહત્તા સમજવાને તેમના કાર્યમાં ડોકિયાં કરવાં જોઇએ. સ્વામી વિવેકાનંદના સમયનું હિંદ એટલે વિનંતિઓનો સમય અને એક રીતે કહીએ તો તે હિંદની રાષ્ટ્રીય ચળવળ પહેલાંનો કાળ. રાજદ્વારી આગેવાનો આપણી રાષ્ટ્રીય ચળવળની શરૂઆત બંગભંગના વખતથી આંકે છે; અને તે સમય ઇ. સ. ૧૯૦૫ ની સાલથી શરૂ થાય છે; જ્યારે સ્વામી વિવેકાનંદ ૧૯૦૨ માં જુલાઇની ચોથી તારીખે સ્વર્ગવાસી થયા, એટલે તેમના જીવનકાળમાં તો હિંદમાં રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ જેવું કાંઇજ નહોતું. પ્રજા સંકુચિત ધાર્મિક ભાવનામાં ડૂબેલી હતી. કેળવણીનો પ્રચાર જુજબાજ હતો. બ્રીટીશ સરકારના રાજતંત્રને સોનેરી યુગની ઉપમા આપના અને તે અમર અમર તપે એવી અનેક શુભાશિષો ઉચ્ચારાતી. સ્વરાજ્યની ચળવળનું તો જરાયે નામ–નિશાન હતું નહિ. રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસનો જન્મ થયો હતો ખરો, પરંતુ તેની બેઠકો એટલે કોઇ શાળા કે કૉલેજની ડીબેટીંગ સોસાયટી. તેમાં જે ભાષણો અને ઠરાવો થતા તે માત્ર પાર્લામેંટને વિનતિનરીકે હતા, જે કાંઇપણ ચળવળ ચાલતી હતી તે સામાજિક સુધારાની ચળવળ હતી.

તેવા નરમ અને ઠંડા વાતાવરણમાં સ્વામી વિવેકાનંદને પ્રખર રાષ્ટ્રવાદના મંત્રો હિંદીઓના કાનમાં ફૂંકવાના હતા. વળી તે સ્વામી હોવાથી તેમની ગણના પણ તે વખતે બહુ થતી નહોતી; પણ તે વખતે એક બનાવ બન્યો, જેણે સ્વામી વિવેકાનંદની શક્તિઓનો પરચો બતાવ્યો અને ત્યારથીજ સ્વામી વિવેકાનંદની જ્વલંત દેશભક્તિ અને માતૃપ્રેમની ધગશ જોઇને હિંદીઓ અંજાયા. ઇ. સ. ૧૯૦૦ કે તેની આસપાસ શીકાગોમાં દુનિયાના સર્વ ધર્મોની પરિષદ્ ભરવામાં આવી હતી. ત્યાં દરેક દેશમાંથી ધર્મના પ્રતિનિધિઓને બોલાવવામાં આવેલા. હિંદ તરફથી શ્રી મઝમુદાર અને બીજા આગેવાન ગયેલા. સ્વામી વિવેકાનંદને પ્રતિનિધિનરીકે આમંત્રણ નહોતું મળ્યું; પરંતુ તેનો પ્રભાવશાળી આત્મા એ પરિષદમાં જઇને હિંદની ઝળકતી સંસ્કૃતિનો સંદેશ જગતને સુણાવવા તલસતો હતો; પરંતુ અમેરિકા શી રીતે જવું અને જાય તોપણ કોની સીફારસથી શીકાગો પરિષદમાં દાખલ થવું, એ બધી પારાવાર મુશ્કેલીઓ વિવેકાનંદના માર્ગમાં ખડકની માફક ઉભી હતી; પરંતુ દેહ અને આત્માનાં બલિદાન આપનાર તપસ્વીઓને કયું કાર્ય અસાધ્ય હોય છે? સ્વામી

* અરે! આવું તે શામાટે લખ્યું હશે? આખા જગતભરનું મહાનપણું હોઇયાં કરવા ઇચ્છનાર હાલના કોઈ મહાન દેશભક્ત કે જે આવા આવા સંતોની પણ નિંદામાં મઝા માણે છે, તેમના જીવ તો આ તું તેનું વાંચીને બસ બળીને કોયલા જેવાજ બની જવાના! કેમકે પોતે કોના પાવા ઉપર ઉભો છે તેનું તો ભાઇને ભાન પણ નહિ! પ્રભુ એવાઓ પર દયા કરે એજ યાચના.

ભિક્ષુ–અખંડાનંદ

વિવેકાનંદ એ બધી મુશ્કેલીઓને વટાવીને અમેરિકા ગયા અને શીકાગો પરિષદ્‌માં સ્થાન મેળવી શક્યા. તેઓ આ બધી મુશ્કેલીઓમાં કેમ તરી ગયા અને તેમાં તેમને કેટલાં અને અગવડો વેઠવી પડી, એ ઇતિહાસ ઘણો રમુજી છતાં તે અસ્થાને હોઈ અત્રે તેનો કરવામાં આવતો નથી. એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, તેમણે શીકાગોની પરિષદ્‌માં હિંદુ બોલવાને ત્રણ મીનીટનો સમય મેળવ્યો; પરંતુ તેમની વક્તૃત્વકળાની અજબ શૈલીથી તેમના જ્ઞાનભંડારથી તેમણે પશ્ચિમનાં લોકોને એવો તો મોહપાશ નાખ્યો કે ત્રણ મીનીટને ત્રણ કલાક ભાષણ કર્યું અને પરિષદ્‌ના દિવસો પછી ભાષણોની પરંપરાથી અમેરિકાને તેમણે કર્યું. આજે અમેરિકા અને યૂરોપમાં તેમના અનેક અનુયાયીઓ છે. વિવેકાનંદની આ તેમણે હિંદનું ગૌરવ વધાર્યું અને ત્યારપછીજ હિંદમાટે પશ્ચિમના દેશોને નવીન માન નવીન ગૌરવની ભાવના જાગી.

પરંતુ સ્વામી વિવેકાનંદનો હેતુ હિંદની ગૌરવતા વધારીને બેસી રહેવાનો નહોતો. તેમને નવીન સંસ્કૃતિની સ્થાપના કરવી હતી અને સાથે સાથે હિંદીઓના સૂતેલા રાષ્ટ્રવાદને જગાડવો હતો; એટલે તેમણે હિંદમાં પણ ભાષણો, લેખો અને પુસ્તકોદ્વારા ઉપદેશ આપવા માંડ્યો; જો કે તેમનો આશય રાજકીય જાગ્રતિનો નહોતો–કારણ કે તે વખતે રાજકીય ચળવળ જેવું નહોતું–છતાં દેશાભિમાન જાગ્રત કરવાને તેમણે અનેક ઉપદેશો કર્યા છે. હિંદીઓને તેમનો સંદેશો એ હતો કે, "**उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्यवरान्निबोधत**" આ એકજ મંત્રમાં તેમની દેશાભિમાનની લાગણી સ્પષ્ટ થાય છે. હિંદની જાગ્રતિમાટે તેમણે એક સ્થળે ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યું છે કે, "**જ્યારે હિંદનાં અનેક સ્ત્રીપુરુષો સર્વ ઇચ્છાઓ અને વૈભવોને છોડીને તેમના દુઃખી થતા લાખો દેશબંધુઓની સેવા કરવાને જીવન સમર્પણ કરશે ત્યારે હિંદ જાગ્રત થશે.** આવતાં પચાસ વર્ષસુધી આપણે એકજ મંત્રની ધૂન મચાવવી પડશે કે, "ભારત હમારા દેશ હૈ!" તે સમય દરમ્યાન બીજા દેવ–દેવીઓને તમારા મગજમાંથી વિસારી દો. "ભારત" એજ આપણી પ્રજાનો મહાન પ્રભુ છે. ભારતના વિરાટ સ્વરૂપને મૂકીને બીજા મિથ્યા અને નકામા દેવોની આરાધના કરવા ભારતવાસીઓ શામાટે જાય છે? **હિંદીઓ ભારતની પૂજા કરી શકશે, ત્યારેજ બીજા દેવોની પૂજા કરવાને તેઓ લાયક થશે;** માટે હિંદના સંતાન! તું શૂરવીર બન! તું હિંદી છે, તે માટે અભિમાન ધર અને દુનિયાને અભિમાનથી જાહેર કર કે, હું હિંદી છું. દરેક હિંદી મારો ભાઈ છે; પછી તે અભણ હો, ભીખારી હો, બ્રાહ્મણ હો કે ભંગી હો; છતાં દરેક મારો ભાઇ છે. એ ભાવના કેળવ અને તેનો પ્રચાર કર; તથા **દેશને ખાતર** એક લંગોટી **પહેરીને ભારતને અને જગતને એવો સંદેશો સુણાવ કે હિંદી મારો ભાઇ છે, તે મારો પ્રાણ છે, ભારત મારું સ્વર્ગ છે, ભારતની ભૂમિ મને પ્રાણથી પણ પ્રિય છે અને ભારતના શ્રેયમાંજ મારું શ્રેય સમાયું છે.**"

આ મહામંત્રો આજે ૨૫ વર્ષ પછી પણ કેટલા સત્ય અને ઉપયોગી છે! દેશાભિમાન અને માતૃપ્રેમ તેમના વાક્યે વાક્યે નીતરી રહ્યો છે; અને આજે જ્યારે હિંદુ અને મુસલમાનો કોમીવાદના ઝનુનથી એકબીજાનાં ગળાં કાપી રહ્યા છે તથા રાષ્ટ્રીય ભાવનાને કલંક લગાડી રહ્યા છે, ત્યારે બધાજ ધર્મોને અને દેવોને છોડીને ભારતનેજ પરમ પ્રભુ ગણીને તેની આરાધના કરવાનો અને દરેક જણે હિંદનાજ સંતાન હોવાની ભાવના કેળવવાનો સ્વામી વિવેકાનંદનો આ ઉપદેશ પોતાના જીવનમાં ઉતારવો કેટલો જરૂરી છે? આજે જો દરેક **હિંદી સ્વામી વિવેકાનંદે** દર્શાવેલા ઉપદેશનું પ્રખર વ્રત લઇને ભારતની સેવા કરવાને બહાર પડે તો સ્વરાજ્ય અશક્ય કેમ બને? વંદન હો એ ભારતની મહાન વિભૂતિને કે જેણે ભારતનું ગૌરવ જગતમાં વધાર્યું છે.

મહારાની દુર્ગાવતી કા પ્રોત્સાહન

(રામવચન દ્વિવેદી 'અરવિન્દ'—" હિંદુપંચ " ના એક અંકમાંથી)

ગઢામણ્ડલા થા ક્ષત્રિય કા, સુખદ મનોરમ રાજ્ય વિશાલ;
સભી ભાંતિ સંતુષ્ટ પ્રજા થી, લોગ સભી થે માલામાલ.
અકબર કી સેના ને જાકર, તહસ-નહસ કર દિયા તમામ;
તબ રાની બોલી વાચકવર! વીરોચિત યહ વચન લલામ. ૧

"માતૃભૂમિપર સંકટ અબ હૈ, પડા અહો ક્ષત્રિય-સંતાન!
અસ્ત્ર-શસ્ત્ર સે સજ્જિત હોકર, ઉઠો યુદ્ધ-હિત કરો પ્રયાન.
કાયરતા કી બાતેં છોડો, છોડો વનિતાઓં સી બાન;
દિખલા દો અરિગણ કો વીરો! અપના ગૌરવ, અપની શાન. ૨

" યાદ કરો ચાણક્ય-વીરતા, નાશ કિયા જો નંદ વિરાટ;
પરશુરામ કા વહ કુઠાર જો, ધરા પાટ દી ક્ષત્રિય કાટ.
ચક્રવ્યૂહ કે બીચ યુવકવર, અર્જુનસુત કા સુભાગ વિહાર;
ભીષ્મ પિતામહ કી કઠોરતા, ઔર ભીમ કા ગદા-પ્રહાર. ૩

"આઓ રણ-કંકણ તુમ બાંધો, ચલો યુદ્ધ કા ધરકર સાજ;
અગર નહીં ચૂડી ખનકાઓ, પહનો સબ સાડી તુમ આજ.
બેટી-બહન હરી જાતી હૈં, આતી નહીં જરા ભી લાજ;
હૃદય-હીન ઐસે હિંદુપર, હે ઈશ્વર! ગિર જાવે ગાજ. ૪

" ધાયેં-ધાયેં બંદૂક-નાદ હો, છપ-છપ શબ્દ કરે તલવાર;
તનમેં જા કટાર 'ગપ' બોલે, તેગા—ભાલે કા હો વાર.
બાજા બજે જુઝાઊ રણ મેં, હોવે સુખદ શંખ કા નાદ;
લગેં યુદ્ધ મેં યોદ્ધાગણ અબ, 'માઁ દુર્ગે' કા કર જય-વાદ. ૫

"હૈ સબકી રગ-રગ મેં અબ ભી, ખૌલ રહા ક્ષત્રિયકા ખૂન;
દશોં-દિશાઓં મેં વીરો! હૈ, ગૂંજ રહી રણભેરી-ધુન.
કાયરતા કો દૂર ભગાઓ, સ્વાભિમાન કી છેડો તાન;
સાહસ અબ અપને મેં લાઓ, કરો ઓજમય હૃદય મહાન. ૬

"દેશ ધર્મ કી વેદીપર બલિદાન ચઢાઓ અપના શીશ;
કર્મવીર 'અરવિંદ' બનો અબ માના કી તુમ હર લો ટીસ.
દહલ ઉઠે દિલ દાનવગણ કા, હોવે શત્રુ-ચંડી કા નાચ;
ઉથલ-પુથલમય જાવે જગ મેં, બટે યુદ્ધ કી અગ્નિ-શિખા."

* [illegible]

તક્ષશિલાનું પ્રાચીન વિદ્યાપીઠ*

(લેખકઃ–રતિલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી, વૈશાખ–૧૯૮૩ ના" વસંત "માંથી)

'એન્સાઈક્લોપીડીઆ બ્રિટાનિકા ' જેવા ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે, હિંદના ઇતિહાસમાં [illegible] કાળે હિંદદેશ વિદ્યાના સંસ્કારથી રહિત નહોતો. દેવનાગરી લિપિનું મૂળ પ્રાચીનતામાં લુપ્ત છે. શિલાલેખ, તામ્રપટ અને તાડપત્રપરના લેખો તથા ઉત્તરકાળમાં કાગળના વિશાળ [illegible] (મેન્યુફેક્ચર)પરથી જણાય છે કે, હિંદમાં સામાન્ય કેળવણી હતી; એટલુંજ નહિ પણ [illegible] કળાનો પણ એ દેશમાં સર્વસાધારણ પ્રચાર હતો. વળી પુરાતનતા અને બુદ્ધિની [illegible] બ્રાહ્મણોએ સાચવેલું હિંદનું સાહિત્ય અપ્રતિમ છે. રાજ્યોની અનેક ઉથલપાથલો છતાં [illegible] શિષ્ટવર્ગોને માતૃભાષાદ્વારા અતિસરળ પ્રકારનું શિક્ષણ સર્વકાળે આપવામાં આવ્યું છે. કાશી [illegible] નદીઓનાં સરસ્વતીમંદિરો, એથેન્સ અને ઍલેક્ઝાન્ડ્રિયાનાં વિદ્યાલયોનું સ્મરણ કરાવે છે; અને [illegible] શિક્ષણ હૉરેસે વર્ણવેલી રોમની કેળવણીનું સ્વરૂપ સંભારી આપે છે.

આપણા દેશમાં અતિપ્રાચીન કાળથી તે અઢારમી સદીના મધ્યભાગસુધી સાહિત્ય [illegible] કલાનો અદ્ભુત સ્રોત વહ્યા કર્યો છે. 'યુનિવર્સિટી એ વિદ્વજ્જનોનું મંડળ હોવી જોઈએ' [illegible] ન્યુમેને બાંધેલું લક્ષણ તક્ષશિલા, નાલન્દા અને વિક્રમશિલા જેવાં પ્રાચીન વિદ્યાપીઠોને [illegible] રીતે લાગુ પડે છે. તક્ષશિલાના મહાન વિદ્યાપીઠનું વર્ણન કરવાનો આ લેખનો હેતુ છે. [illegible] પીંડીની વાયવ્યમાં એકવીસ માઈલને અંતરે વિદ્યાનું આ સુપ્રસિદ્ધ કેંદ્રસ્થાન આવેલું [illegible] હમણાંજ તક્ષશિલાનાં પૌરાતનિક અવશેષો સર જૉન માર્શલના પ્રયાસથી બહાર [illegible] આવ્યાં છે. એક અત્યંત મનોહર ખીણમાં ટેકરીઓની વચ્ચે તક્ષશિલા નગર હતું. પૂર્વ [illegible] એશિયા અને પશ્ચિમ એશિયાને હિંદ સાથે જોડનાર મહાન વ્યાપારી માર્ગપર આ [illegible] સ્થિતિ હતી. સીકંદરના સમયમાં તે અતિસમૃદ્ધ નગર હતું. નગરની વસતી ઘણી હતી. [illegible] પાસેનો પ્રદેશ ફળદ્રૂપ હતો. પ્રસિદ્ધ ચીનના પ્રવાસી હ્યુએનસંગે એ પ્રદેશની રમણીયતા [illegible] ફળદ્રૂપતાનું વર્ણન કર્યું છે. ઈ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં આ વિદ્યાપીઠની ખ્યાતિ સર્વત્ર [illegible] હતી, એવાં પ્રમાણો આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં છે. મહાભારતમાં તક્ષશિલાના એક શિષ્ય [illegible] ધૌમ્યનો ઉલ્લેખ છે.

સમકાલીન જીવનના સ્થિતિનું પ્રતિબિંબ બૌદ્ધ જાતકોમાં પડેલું છે. વિદ્યા અને સંસ્કા[illegible] હિતાના વાતાવરણથી કેટલાંક જાતકો ભરપૂર છે. ખાસ કરીને તત્કાલીન કેળવણીની પદ્ધતિ અને વ્યવસ્થાવિષે આ ગ્રંથો ખૂબ પ્રકાશ પાડે છે.

કાશીના એક રાજાને બ્રહ્મદત્ત નામે પુત્ર હતો. જૂના વખતમાં પોતાની [illegible] પ્રસિદ્ધ વિદ્યાગુરુ હોય, તથાપિ રાજકુમારોની કેળવણીની પરિપૂર્ણતામાટે રાજાઓ તેમને [illegible] મોકલતા. આમ કરવામાં એમનો હેતુ એ હતો કે, કુમારોનું અભિમાન ગળી જાય, [illegible] ટાઢ તડકો અને જગતના વ્યવહારથી પરિચિત થાય. કાશીરાજે પણ [illegible] [illegible] અને એક તળિયાવાળા ચંપલની જોડ, પાંદડાંની એક [illegible] [illegible] કહ્યું–' પુત્ર ! તક્ષશિલા જા અને ત્યાં અભ્યાસ કરી આવ.'

[illegible]

'બ્રાહ્મણ.'

'કોના પુત્ર છો ?'

'કાશીરાજનો પુત્ર છું.'

'અહીં કેમ આવવું થયું છે ?'

'અધ્યયનાર્થે આવ્યો છું.'

'વારુ, તમે કાંઈ રકમ સાથે લાવ્યા છો કે અધ્યયનના બદલામાં મારી પરિચર્યા કરવા છો ?'

'હા, હું મારી સાથે રકમ લાવ્યો છું.'

આમ કહીને બ્રહ્મદત્તે ગુરુચરણમાં એક હજાર દામની કોથળી મૂકી.

આ અવતરણ ઉપરથી તે સમયની કેળવણીનાં મુખ્ય તત્ત્વોનો આપણને પરિચય થાય છે.

તક્ષશિલા વિદ્યાનું સુવિખ્યાત સ્થાન હતું. હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા અને દૂર દૂરના ભાગોમાંથી વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં અભ્યાસ કરવા આવતા. રાજગૃહ, મિથિલા, ઉજ્જયિની, કોસલ અને [illegible]માંથી ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ ઉભરાતા. તક્ષશિલાની પ્રસિદ્ધિ ત્યાંના અધ્યાપકોને લીધે હતી. તેઓ 'જગપ્રસિદ્ધ' કહેવાતા; કારણકે પોતપોતાના વિષયમાં તેઓ નિષ્ણાત અને પ્રમાણભૂત ગણાતા. દેશનાં વિવિધ વિદ્યાલયો તક્ષશિલાના વિદ્યાપીઠની સાથે જોડાયેલાં હતાં.

વિદ્યાનો આરંભ કરવામાટે નહિ પણ વિદ્યા પરિપૂર્ણ કરવામાટે વિદ્યાર્થીઓ તક્ષશિલા જતા. સામાન્ય રીતે ત્યાં જવાને માટે સોળ વર્ષની ઉંમર યોગ્ય ગણાતી. સાધારણ નિયમ એવો હતો કે, શિષ્યોએ અધ્યાપકોને પરિપૂર્ણ કેળવણીના બદલામાં એકહજાર દામ આપવા [illegible]. જો રોકડ રકમ ન આપી શકાય તો વિદ્યાર્થીએ ગુરુની સેવા કરવાની હતી. આવા ઘણા વિદ્યાર્થીઓ દિવસે કાષ્ઠસંચય ઇત્યાદિ ગુરુનું કામ કરતા અને રાત્રે જ્ઞાન મેળવતા. કેટલીકવાર કોઈ ગરીબ વિદ્યાર્થી પોતાનો બધો સમય અધ્યયનમાં ગાળતો અને તેથી ગુરુની સેવા કે બીજું કામ કરી શકતો નહોતો. આવી બાબતમાં પોતાની કેળવણી પૂરી કર્યા પછી ફીની રકમ આપવાનું [illegible] વચન આપતો. તક્ષશિલામાં વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી એક બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીએ [illegible]ની પારના પ્રદેશમાં યાચના કરીને ગુરુદક્ષિણા આપી. અતિદરિદ્ર વિદ્યાર્થીઓને માટે દાન-[illegible] તેમનું ખર્ચ પૂરું કરતા. કેટલીકવાર પરોપકારી ગૃહસ્થોને ત્યાં શિષ્યમંડળસહિત અધ્યા-[પક]ને ભોજનનું નિમંત્રણ થતું. કોઈ કોઈ વાર આખા વિદ્યાલયને માટે ક્રમવાર ભોજન આગળથી [illegible]મિંત થતું.

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને રાજ્ય તરફથી શિષ્યવૃત્તિઓ મળતી. ઘણુંખરું આવા વિદ્યાર્થી[ઓ]ને કેળવણી લેવા માટે પોતપોતાના દેશના રાજકુમારોના સાથીઓનરીકે મોકલવામાં આવતા. [illegible]થી અને રાજગૃહના રાજકુમારો સાથે રાજગુરુના પુત્રોને તક્ષશિલામાં મોકલ્યા હતા, એ [illegible]માં ઉલ્લેખ છે. કેવળ ઉચ્ચ કેળવણી માટે રાજ્ય તરફથી રાજ્યના ખર્ચે વિદ્યાર્થીઓ મોકલ-[વા]માં આવતા એવા પણ ઘણા દાખલાઓ મળી આવે છે. કાશીના એક બ્રાહ્મણના પુત્રને ધનુ-[ર્વિ]દ્યામાં પ્રવીણતા મેળવવા માટે રાજાએ જાતે તેને તક્ષશિલા [illegible].

અધ્યાપનની ફી ખર્ચના પ્રમાણમાં ઘણી ઓછી લેવાતી [illegible] ખાવાપીવાનું તથા [illegible]નું મકાન મળતું અને તે ઉપરાંત અન્ય જરૂરીઆતો પણ પૂરી પાડવામાં આવતી. કેટલા[ક વિ]દ્યાર્થીઓ અધ્યાપકો સાથે એકજ ગૃહમાં રહેતા અને કેટલાક નગરમાં સ્વતંત્ર મકાન રા[ખી વિ]દ્યાપીઠમાં શિક્ષણ લેવા જતા. કેટલાક પરણેલા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની સ્ત્રીસહિત સ્વતંત્ર [illegible]ખીને રહેતા અને દિવસે વિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરતા.

ઓછામાં ઓછા પાંચસો વિદ્યાર્થીઓને એક અધ્યાપક ભણાવતો. અનેક વર્ગના [અને વ]ર્ણના વિદ્યાર્થીઓ તક્ષશિલામાં ભેગા થતા; તેમાં બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયોનું પ્રમાણ વધારે રહેતું. [illegible]રથી રાજકુમારો અને શ્રીમંતના પુત્રો અધ્યયન કરવા અહીં આવતા. વ્યાપારીઓ, દરજી[ઓ અ]ને માછીમારના પુત્રોનો પણ છાત્રવર્ગમાં સમાવેશ થતો. માત્ર ચાંડાલોને દાખલ કરવામ[ાં ન] આવતા. પોતાના જન્મનું દુર્ભાગ્ય વિચારીને બે ચાંડાલ-કુમારો પોતાની જાતિ છુપાવીને

બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓનો વેષ ધારણ કરીને તક્ષશિલા ગયા અને ત્યાંના એક પ્રસિદ્ધ અધ્યાપ
તેઓએ અભ્યાસ કર્યો. એકે તો અભ્યાસમાં સફળતા સંપાદન કરી, પણ એકવાર કોઇ
વાસીએ વિદ્યાલયમાં ભોજન આપ્યું હતું ત્યાં અજાણતાં ચાંડાલની બોલીમાં બંને વાતચિત
પકડાઇ ગયા અને પરિણામે તેમને વિદ્યાપીઠમાંથી દૂર કરવામાં આવ્યા.

ચાંડાલસિવાય બધી જાતિઓને અધ્યયન કરાવવામાં આવતું, એ આપણે જોયું.
જાતિઓ વંશપરંપરાના ધંધાને માટે તૈયારી કરતી એવું ખાસ નહોતું. કેટલાક બ્રાહ્મણો
અભ્યાસ કરતા અને કેટલાક ધનુર્વિદ્યામાં પ્રાવીણ્ય મેળવતા. કોઈ બ્રાહ્મણ વિજ્ઞાન શીખતો
કોઇ વેદત્રયી તથા અઢાર કલાનો અભ્યાસ કરતો. બધા પ્રકારના અને બધી સ્થિતિના
વિદ્યાના ઉપાર્જનમાં નાત–જાતના ભેદો ભૂલાવી દેતા. રાજકુમારો અને શ્રીમંતના પુત્રો,
રીઓ અને દરજીઓ, પોતાની ફી ન આપી શકે તેવા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ–સર્વે–સમા
પરસ્પર વર્તતા. એકજ વિદ્યાલય અને વિદ્યાગુરુના શિષ્યોતરીકે બંધુભાવની ગાંઠથી
બંધાતા. પ્રામાણિક શ્રમનું ગૌરવ તેઓ સ્વીકારતા હતા. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને સેવકની પેઠે
કરવી પડતી; પરંતુ ઉચ્ચ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની સાથે તેઓ સમાનતાના ધોરણે રહી શકતા.
વિદ્યાલયમાં સાદાઇ અને નિયમનનાં કેટલાંક ધોરણો ઉપર ભાર મૂકવામાં આવતો, તેથી
ભેદ આપોઆપ દૂર થઇ જતા.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે, કાશીના રાજકુમારને એના પિતાએ માત્ર એક ચંપલની
પાંદડાંની છત્રી અને એકહજાર દામ આપ્યાં હતાં. એમાંથી પોતાના ખાનગી ખર્ચમાટે
તે એક પાઇ પણ વાપરી શકે તેમ નહોતું. આ પ્રમાણે એક રાજકુમાર એક નિર્ધન
તરીકે વિદ્યાલયમાં પ્રવેશ કરે છે. કાશીના રાજકુમાર જુંહની વાત પણ કાંઇક આવીજ
એક વખત અંધારામાં અથડાવાથી એનાથી એક બ્રાહ્મણનું ભિક્ષાનું કમંડળ ભાગી ગયું.
બદલામાં એક ટંકના ભોજનની કિંમત આપવાનું એ બ્રાહ્મણે એને કહ્યું, ત્યારે રાજકુમારે
વાળ્યો:–'અત્યારે હું ભોજનની કિંમત આપી શકું તેમ નથી. હું કાશીના રાજાનો પુત્ર છું,
જ્યારે હું મારા રાજ્યમાં પાછો જાઉં ત્યારે તું મારી પાસે આવજે.' આ ઉપરથી જણાય છે
રાજાના પુત્રો પણ વિદ્યાલયમાં પોતાની પાસે દ્રવ્ય રાખી શકતા નહિ. વળી રાજપુત્ર અપરાધ
તો સામાન્ય વિદ્યાર્થીના જેટલોજ તેને દંડ થતો.

વિદ્યાર્થીઓને સાદો ખોરાક આપવામાં આવતો. ચોખાની ઘેંશ નાસ્તામાં અપાતી. ભોજ
નિમંત્રણોમાં શેરડી, ગોળ, દહીં અને દૂધ પીરસાતાં. બીજી રીતે પણ વિદ્યાર્થીનું જીવન આકરું

આ અનેકરંગી છાત્રોનાં વિદ્યાલયો ઉપરાંત તક્ષશિલામાં બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિયના વિ
વર્ગને માટે પણ વિદ્યાલયો હતાં. કોઇ ગુરુને ત્યાં પાંચસો બ્રાહ્મણ–વિદ્યાર્થીઓજ હોય તો કો
ત્યાં માત્ર ક્ષત્રિયોજ હોય.

પાંચસો વિદ્યાર્થીઓને એકીસાથે શિક્ષણ આપવું, એ એક ગુરુને માટે અવશ્ય ઘણું ક
હતું. ઉંચા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ ગુરુને શિક્ષણકાર્યમાં ખાસ સહાયતા આપતા. કેટલીક વાર વિ
ગુરુ પોતેજ 'વડા વિદ્યાર્થી'ને પોતાની ગેરહાજરીમાં પોતાનું કામ સંભાળવાનું કહેતા. તક્ષશિલા
એક વિદ્યાગુરુ એકવાર કાંઇ કામને માટે કાશી ગયા અને વડા વિદ્યાર્થીને કહેતા ગયા કે, 'પુ
હું બહારગામ જાઉં છું; મારી ગેરહાજરીમાં આ શિષ્યોનું શિક્ષણ તારે સંભાળવાનું છે.'
પ્રમાણે આ મોટા વિદ્યાર્થીઓ અધ્યાપકના કાર્યમાટે તુરતજ લાયક બનતા.

હમેશાં વિદ્યાલયોમાં રાત્રે અને દિવસે જુદે જુદે સમયે ઘણા વર્ગો લેવાતા. વિદ્યાર્થીઓ
અનુકૂળ આવે એવા સમયો ગોઠવી અધ્યાપન થતું. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ જેઓ દિવસે પરિચર્યા
રોકાતા તેઓ ગુરુઓ પાસે રાત્રે ભણતા. રાજકુમાર જુંહ અધ્યાપક પાસેથી શિક્ષણ લઇ મો
રાત્રે અંધારામાં પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો હતો. જે જે વિદ્યાર્થીઓ ફી આપીને ભણતા તેમ
જ્યેષ્ઠપુત્રસમાન ગણવામાં આવતા અને જ્યારે તેઓ ઇચ્છે ત્યારે તેમને શીખવવામાં આવતું.

હવે આપણે તક્ષશિલાના અભ્યાસક્રમ ઉપર આવીએ. જાતકોમાં વારંવાર ઉલ્લેખ કરવા
આવ્યો છે કે, તક્ષશિલામાં વેદત્રયી અને અષ્ટાદશ કલામાં કેળવણી પરિપૂર્ણ કરવાને વિદ્યાર્થીઓ

[illegible] કેટલીકવાર વેદ અથવા કલાઓ એમાંથી એક વિદ્યાર્થીઓ પસંદ કરતા.

[illegible]ના સમયમાં અથર્વવેદનો સામાન્ય કેળવણીમાં સમાવેશ કરવામાં આવતો નહિ. વેદ [illegible] પડતા. તક્ષશિલાના ગુરુઓના મુખેથી પાંચસો વિદ્યાર્થીઓ વેદાધ્યયન કરતા. તક્ષશિલાનાં કેટલાંક વિદ્યાલયોમાં હસ્તિશિક્ષા, મૃગયા, ધનુર્વિદ્યા, આયુર્વેદ વગેરે શીખવવામાં આવતાં. આમાંથી [illegible] વિદ્યામાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓ નિષ્ણાત થતા.

અનેક વિષયનું શાસ્ત્રીય તેમજ વ્યવહારોપયોગી જ્ઞાન આપવામાં આવતું. ગુરુની દેખરેખ [illegible] આયુર્વેદનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવતો. તક્ષશિલામાં વનસ્પતિનું જ્ઞાન સંપાદન કરવામાટે [illegible] છોડના ગુણો વૈદ્યક દૃષ્ટિથી તપાસવા પડતા. બીજા વિષયોમાં વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી વ્યવહારિક જ્ઞાન મેળવવાને વિદ્યાર્થીઓ પ્રવાસ કરતા. એક બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીએ તક્ષશિલામાં ધનુર્વિદ્યામાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી પોતાની કળાના વ્યવહારૂ ઉપયોગને માટે છેક આંધ્રદેશ સુધી પ્રવાસ કર્યો. મગધનો રાજપુત્ર, તક્ષશિલામાં બધી કળાઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને વ્યાવહારિક જ્ઞાનાર્થે [illegible] કર્યો. કેટલાક તો સ્થાનિક રીતરિવાજો સમજવાના હેતુથી પ્રવાસ કરતા. શિક્ષણ પૂરું [illegible] વ્યાપારીના બે પુત્રો અને એક દરજીનો પુત્ર ગામડાંના રીતરિવાજ જાણવાને માટે પ્રવાસે [illegible] રાજકુમાર વેદ અને કળાઓનું સાંગોપાંગ અધ્યયન કર્યા પછી વ્યવહારોપયોગી જ્ઞાન [illegible] દેશપરદેશ વિચર્યો.

આ પ્રમાણે આ સમયની કેળવણીનું અગત્યનું સ્વરૂપ એ હતું કે, સ્નાતક અથવા નિષ્ણાત [illegible] પછી જૂદા જૂદા દેશના રીતરિવાજ, મનુષ્યસ્વભાવ ઇત્યાદિ પારખવાને વિદ્યાર્થી પ્રવાસે જતો. આથી એની દૃષ્ટિ વિશાળ બનતી અને જીવનને માટે એ બહુ સારી રીતે તૈયાર થતો.

તક્ષશિલામાં આયુર્વેદની ઉત્તમોત્તમ કૉલેજ હતી. પ્રસિદ્ધ વૈદ્ય જીવક ત્યાંના વિદ્યાર્થી હતા. [illegible] ધર્મશાસ્ત્રનું પણ અહીંઆં સરસ જ્ઞાન અપાતું. તક્ષશિલાની 'લશ્કરી શાળાઓ' કાંઇ ઓછી [illegible] નહોતી. એવી એક શાળા તો હિંદના એકસોત્રણ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવાનું [illegible] અભિમાન લેતી.

મધ્યકાલીન હિંદમાં જે ઉચ્ચ પદ નાલંદાનું હતું, તેવુંજ ઉન્નત સ્થાન પ્રાચીન હિંદમાં તક્ષશિલાનું હોય એમ જણાય છે; પરંતુ આ મહાન વિદ્યાપીઠનો નાશ અત્યંત [illegible] અને [illegible] રીતે કરવામાં આવ્યો. ઇ. સ. ૪૫૦ થી ૫૦૦ સુધીમાં જંગલી હૂણ લોકોએ તક્ષશિલાના વિદ્યાપીઠનો વિનાશ કર્યો.*

પ્રભુપ્રાર્થના

("[illegible]" ના એક અંકમાંથી)

ભારતના લોક મોહસિંધુમાં નિમગ્ન થયા, [illegible] તેને દુઃખથી [illegible];
પાપીઓથી પૃથ્વી છે પૂર્ણ પરાધીન બની, [illegible] વિષમ [illegible];
[illegible] પંથ બદલી રહ્યા છે બધા ભારતીઓ, [illegible] કર્મ [illegible];
દિવ્ય દર્શાવે જ્યોતિ મુક્તિની બતાવી યુક્તિ, [illegible] ગઢ, વાર ન લગાવજો.

* [illegible]

૧ [illegible]

૨ [illegible]

નથી, તે ઉપર પ્રાતઃકાળમાં નાકવાટે થોડું થોડું પાણી પીવાનો અભ્યાસ પાડવાથી સારું થઇ જાય છે.

(૧૩) પ્રાતઃકાળમાં નાકવાટે પાણી પીવાથી શરીરમાં સ્ફૂર્તિ આવે છે.

(૧૪) અત્યંત વ્યાયામ કરવાથી શરીરમાં ગરમી વધી ગઇ હોય તો તરતાં તરતાં વખત ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરવાથી તે શાંત થઇ જાય છે.

(૧૫) પગે ચાલવાની મુસાફરીમાં કેટલેક અંતરે પાણીથી પગ ધોતા રહેવાથી મુસાફરીનો થાક અને ભાર જરૂર જણાતો નથી.

(૧૬) પાણીમાં બેસીને જનનેન્દ્રિયને ઘસી ઘસીને ધોતા રહેવાથી અગ્નિપ્રદેશના કેટલાક રોગ નાબુદ થાય છે.

(૧૭) દાંતના દુખાવામાં વહેતા પાણીમાં (જેમકે યમુનાજળમાં) વારંવાર કોગળા કરવાથી અને આંગળીવડે ધીમે ધીમે ખૂબ ઘસવાથી અવાળાં ફૂલવાં તથા બીજા રોગો નાબુદ થાય છે.

વિધવા આશ્રમ (આર્યસમાજ) કાશી

(વૈશાખ-૧૯૮૩ ના "ગૃહલક્ષ્મી"ના અંકમાંથી)

૩ વર્ષ હુએ કાશી કી આર્યસમાજ ને એક વિધવા આશ્રમ સ્થાપિત કિયા થા. સ્થાપિત હોતે સમય ઇસમેં કેવલ ૪ વિધવાએં થીં. રૂપયે કી તંગી ઔર કાર્યકર્તાઓં કી કમી હોને પર ભી ઇસ આશ્રમ ને આશ્ચર્યજનક ઉન્નતિ કી હૈ. યદ્યપિ ઇસ આશ્રમ કા નામ વિધવા આશ્રમ હૈ પર ઇસમેં પ્રત્યેક અસહાય નારી કી રક્ષા કી વ્યવસ્થા કી જાતી હૈ. ૧ લી દિસમ્બર સન ૧૯૨૫સે ૩૦ નવમ્બર સન ૧૯૨૬ તક પ્રવિષ્ટ હુઇ સ્ત્રિયોં કી સંખ્યા વિધવા ૧૦૩, સધવા ૩૬, કુમારી ૫, કુલ સંખ્યા ૧૪૪ હૈ.

પાઠક દેખેં કિ વિધવાઓં કે અલાવા ૩૬ સધવાએં ઔર ૫ કુમારિયોં ભી અનાથાવસ્થા મેં ઇસ આશ્રમ મેં પહુંચી હૈં. આશ્રમ કે તૃતીય વાર્ષિક વિવરણ સે પતા ચલતા હૈ કિ યે સધવાએં ઔર કુમારિકાયેં અધિકતર અપને સંબંધી લોગોં સે હી બલાત્કારપૂર્વક ભ્રષ્ટ કી ગઇ હૈં, ઔર ભેદ ખુલને પર ઘર સે નિકાલ દી ગઇ હૈં. વિધવાઓં કે પતિત હોને મેં ભી સંબંધી લોગોં કા હી અધિક હાથ રહા હૈ. જબ ઘર કે હી લોગ અપને આશ્રય મેં પડી હુઇ અસહાય વિધવાઓં પર પાશવિક અત્યાચાર કરને લગેં તો ઉનકી રક્ષા કૌન કરે? ઇન વિધવાઓં ને જો અપની આત્મકથાએં છપવાઇ હૈં ઉનકો પઢ કર રોંગટે ખડે હો જાતે હૈં. કિસી પર સસુર ને, કિસી પર જેઠ ને, કિસી પર મામા ને ઔર કિસી પર દેવર ને બલાત્કાર કિયા હૈ. સમઝ મેં નહીં આતા કિ ઐસે લોગોં કો ભેદ ખુલને પર વિધવાઓં કો ઘર સે બાહર કર દેને કા ઔર વિધવાવિવાહ કે વિરુદ્ધ આવાજ ઉઠાને કા કયા હક્ક હૈ! ઇસ આશ્રમને ૬૦ વિધવાઓં કે વિવાહ કરાયે હૈં. ૪ કો નૌકરી દિલાઇ હૈ. ૪૩ ગર્ભવતી વિધવાએં લી હૈં. આશ્રમ મેં ૩૩ બચ્ચે પૈદા હુએ હૈં. યદિ યહ આશ્રમ ન હોતા તો યે બચ્ચે જન્મને હી મૌત કે મુંહ મેં ચલે જાતે.

ઇસ આશ્રમ કા કાર્ય બહુત સન્તોષજનક ઔર સુચારુ રૂપ સે ચલતા હુઆ નજર હૈ. પ્રત્યેક ભાઇબહિન કો ઇસ આશ્રમ કી સહાયતા કરની ચાહીએ.

સૂચનાઃ-ગુજરાતકાઠિયાવાડમાં પણ ભ્રૂણહત્યા જેવી દુષ્ટતા ચાલે છે, ને વર્તમાનપત્રોમાં આવતી હકીકતો કહી આપે છે. કાશી તો આખા હિંદના હૃદયપ્રદેશમાં, એટલે આ પ્રાંતોમાં સાચા હૃદયથી સેવા કરનારા આશ્રમો નીકળે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. ગુજરાત તો આજે મળપ્રદેશમાં, એટલે આ તરફના લોકો તો ધનપ્રાપ્તિ ને પોતાની કીર્તિમાટે કોઇ વળી ઉપર ઉપરથી મોટા મોટાં નામધારી આશ્રમના ખરેખાં બને તો બને. બાકી અંતરથી કોને પડી હોય આવી તેવી સેવાઓ પાછળ સમય અને ધનનો છૂટથી ઉપયોગ કરે! સાંખું સ્મરણ છે કે, કેટલાક આર્યસમાજી બંધુઓ આ તરફ પણ એવો યત્ન કરી રહ્યા છે. શ્રીહરિ તેમને અધિકાધિક ઉત્સાહ આયુષ્ય અને સાધના આપે.

લી૦ ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

જ્ઞાનના દીપક પ્રગટાવો.

("હલિતકોમ" ના તા. ૭–૧૨–૨૬ ના અંકમાંથી)

આજ આપણે કટોકટીના જમાનામાંથી પસાર થઇએ છીએ. આથી કરીને આજથી ચાર જમાના પહેલાં આપણે જે જાતની જીંદગી ગુજારતા, તે જાતની જીંદગી ગુજારવાથી કામ નહિ ચાલી શકે. આપણે પ્રજાઓ અને સામ્રાજ્યોની ચઢતી અને પડતી નિહાળી. જાપાનના ઉત્થાન અને વિકાસ તમે જોયા. અર્ધી સદી પહેલાંનું જપાન કેવું હતું તે જાણ્યું છે. તેણે પોતાના આળસને દૂર ફેંકી દીધું, નમાલાપણાને હઠાવી દીધું અને આજ પ્રજાસંઘની વગમાં જઈ ખડું છે. તે પ્રગતિ અને કીર્તિના માર્ગ ઉપર આગળ ધપી રહ્યું છે. આપણે જમાનાઓ થયાં ઉંઘમાં પડ્યા છીએ. એ ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં આપણે પાછળ પડતા ગયા.

બ્રિટિશ હિંદમાં આપણી આજની હાલત કાજે રાજકર્તાવર્ગને માથે સઘળો દોષ [illegible] માં આવે છે; પણ તેજ વખતે આપણે એક બાબત ભૂલીએ છીએ. એ બાબત એ છે કે, આપણે ફરજ ચૂકયા છીએ; અને આ ભૂલનો દોષ બીજાને માથે ઢોળવાના બહાનાની સગવડ [illegible] કરી છે, પણ માતૃભૂમિના સાચા નાગરીકની આપણી ફરજ જો આપણે અદા ન કરીએ તો રાજકર્તા ગમે તેટલો ભલો હોય તોય શું કરી શકવાનો?

[illegible] હિંદી પ્રજાનો એકજ ધર્મ છે. એ ધર્મ તે રાષ્ટ્રધર્મ, માતૃભૂમિપ્રત્યે અનન્ય [illegible] [illegible] યુદ્ધસમયે જાપાનની પ્રજા એજ પ્રેમધર્મથી ઘેલી બની હતી. દેશની [illegible] [illegible] કારણે એ યુદ્ધમાં કેટલીક માતાઓએ આપઘાત કરવાનું બહેતર માન્યું [illegible] [illegible] કાયદાની રૂએ સૈન્યમાં ભરતી થઇ શક્યાં ન હતાં. જાપાનીસ માતાઓનો [illegible]. રાજપૂત વીરત્વના દિવસોમાં આપણા દેશમાં પણ એવી માતાઓ [illegible] [illegible] પોતાના પુત્રને જોઇ હસનારી કોઈ કોઈ માતાઓ [illegible] [illegible] રાષ્ટ્રપ્રજાની સ્થાપના કરવી પડશે. [illegible]

[illegible]

પ્રાંતના યુવકોને શિક્ષક બનાવવાના ખાસ વર્ગ

[illegible]

([illegible])

[illegible] વર્ગ [illegible] છે. [illegible] વ્યાયામ [illegible] મહીના- [illegible] છે. [illegible] ગુજરાતના શહેરે [illegible]

દેશના યુવાનવર્ગની શારીરિક ઉન્નતિ કરવાના હેતુથી સન ૧૯૧૪ માં અમરાવતીમાં હનુમાન વ્યાયામ પ્રસારક મંડળની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. આ મંડળ મારફતે [illegible] વ્યાયામશાળાઓ ચાલતી હોઈ તે બધેમાં મળી આશરે [illegible] કેળવણી લઈ રહ્યા છે. આ બધી શાળાઓમાંનું હનુમાન વ્યાયામ મંદિર મુખ્ય હોઈ [illegible] યુવકો તેનો લાભ લે છે; એટલુંજ નહિ પણ પૂના, નાગપુર, જબલપુર, મીરજ, હૈદ્રાબાદ વગેરે જેવાં દૂરનાં શહેરોમાંથી પણ કેટલાક વ્યાયામપ્રેમી યુવકો આવી અહીંથી તાલીમ મેળવી રહ્યા છે; અને પોતપોતાનાં શહેરોમાં વ્યાયામપ્રચાર કરી રહ્યા છે.

મંડળના શિક્ષકવર્ગ

આજની સ્થિતિમાં દેશભરમાં વ્યાયામનો પ્રસાર થવો અત્યંત અગત્યનો છે; પણ તે માટે [illegible] બહારના શહેરમાં જઈ પાંચ-છ વર્ષ સુધી રહીને તાલીમ મેળવવી અશક્ય થઈ પડવાથી આ મંડળે દરસાલ ઉનાળાના રજાના દિવસોમાં ખાસ શિક્ષકવર્ગ ખોલ્યા છે, જેમાં દોઢ મહીનામાં શિક્ષક તૈયાર કરવામાં આવે છે.

પહેલે વર્ષે આ વર્ગનો માત્ર ૧૩ વિદ્યાર્થીઓએજ લાભ લીધો હતો; પણ છેલ્લાં ત્રણ-ચાર વર્ષમાંજ આ સંખ્યા ૨૦૦ જેટલી વધી પડી અને છેલ્લા ઉનાળામાં તો મદ્રાસ, કર્નાટક, મહારાષ્ટ્ર, પૂના, ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, બીહાર, યુક્તપ્રાંત, ખાનદેશ જેવાં દૂરનાં શહેરોમાંથી [illegible] લગભગ ૩૫૦ યુવાનો તાલીમ મેળવવા આવી ચડ્યા હતા; જેમાં હાઈસ્કૂલના માસ્તરો, હેડમાસ્તરો, વકીલો, ડાક્ટરો, સ્કાઉટ કમીશ્નરો વગેરે પણ હતા. આથી "नाट्यं भिन्न-रुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम्" એ કવિવર્ય કાલિદાસની ઉક્તિ આ વર્ગને બરાબર લાગુ પડે છે.

લશ્કરી કેમ્પની શિસ્ત

આ વર્ગની રહેવાની તથા ખાવાની વ્યવસ્થા શ્રીમાન શેઠ પન્નાલાલજીના બંસીબાગમાં લગભગ ૧૫ તંબુ ઠોકી કરવામાં આવી હતી. આ તંબુઓને 'શિવાજીશિબિર' 'તાનાજીશિબિર' વગેરે નામો આપવામાં આવ્યાં હતાં. આથી કેમ જાણે લશ્કરી કેમ્પમાં આપણે ફરતા ન હોઈએ એવો જોનારને ભાસ થયા વિના રહેતો નહિ. આ કેમ્પપર દેખરેખ રાખવા ચાર સુપરિન્ટેન્ડેન્ટો રાખવામાં આવ્યા હતા. રાત્રે પહેરો રાખવામાં આવતો. સુપરિન્ટેન્ડન્ટની પરવાનગીસિવાય કેમ્પ-બહાર જવાની મનાઈ હોય છે. વાંચવામાટે સર્વે પ્રમુખ પત્રો રાખવામાં આવે છે. આ વર્ગનો લાભ લેનાર મહેમાનોમાટે ૧૫૦ કાર્યકર્તાઓ કોઈપણ જાતની ધનિક અપેક્ષાવિના કામ કરતા હતા.

કેમ્પનું કામકાજ

પ્રાતઃકાળે બરાબર પાંચ વાગે બ્યુગલ થતાંની સાથેજ સર્વે યુવકોએ ઉઠીને પોતાના પ્રાતઃવિધિ આટોપી લઈ યુનિફોર્મ ચઢાવીને પોણાછ વાગે મેદાનમાં હાજર થઈ જવું જોઈએ. બાદ પ્રથમ રાષ્ટ્રીય ભાવવાળી પ્રાર્થનાઓ ગાવામાં આવે છે. તે પછી ૭ વાગ્યાથી અભ્યાસક્રમ શરૂ થઈ જાય છે. આખા શિક્ષણક્રમના ત્રણ વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે. પહેલા વર્ગના સાત વિભાગ

છે. સવારના ૬ થી ૯ા સુધીમાં ચાર વિષય અને સાંજે ૫ા થી ૭ા સુધીમાં ત્રણ [illegible] તાલીમ આપવામાં આવે છે. સવારના ૧૦ થી ૧૨ દરમિયાન ન્હાવા-ધોવા જમણ કરવાનું ૧૨ થી ૩ા સુધીમાં આરામ, વાંચન, શીખી ગયેલા વિષયોની નોંધ અને ડાયરી રાખવાની [illegible] માનસિક પ્રગતિવિષે પણ લખવું પડે છે. ૩ા થી ૪ા ના કલાકમાં 'ફર્સ્ટ એઈડ' [illegible] પ્રકૃતિસ્વાસ્થ્ય, અંગબળ વગેરે વિષયોપર ભાષણો થતાં પા થી ૬ સુધીમાં [illegible] રાત્રે ૧૦ વાગે બ્યૂગલ થતાં આરામ કરવો એવો દૈનિક કાર્યક્રમ હતો. [illegible] આપવામાં આવતી, જ્યારે આજુબાજુનાં પ્રેક્ષણીય સ્થળો જોવા વિદ્યાર્થીઓને સાથે જવામાં

પહેલા વર્ગનો અભ્યાસક્રમ

પહેલા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને કુસ્તી, મલખંભ, લાઠી, સ્કાઉટીંગ, બોથાટી, [illegible] [illegible], તલવાર, સેટ્રીમ, મગદળ, ડંબેલ્સ, એ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બીજા વર્ગને [illegible] ડંબેલ્સ, છંપટો, ડબલ બાર એનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે; જ્યારે ત્રીજા [illegible] વિષયોની વધુ તાલીમ એટલે લાઠીના હુમલા, મારામારી, ફરી ગદગા, પરશુના [illegible] તાલીમ આપવામાં આવતી.

[illegible] પહેલાં દરેક પ્રશ્નકને દાક્તરો પાસેથી તપાસવામાં આવે [illegible] [illegible], કેમ્પ-ફાયર જેવા પ્રસંગો ગોઠવવામાં આવે છે. આથી શિક્ષણની [illegible] [illegible], નવીનતા અને મનોરંજકતાનો લાભ મેળવી વિદ્યાર્થી કદી કંટાળતા [illegible]

[illegible] અભ્યાસક્રમ થતાં ત્રણ દિવસ તેની પુનરાવૃત્તિ [illegible] [illegible] છે. તે પછી પરીક્ષા લેવામાં આવે છે. [illegible] વિદ્યાર્થીઓ [illegible] [illegible] વર્ગમાં ૬, બીજામાં ૧૭ અને પહેલામાં [illegible] [illegible] આરોગ્યવિશારદ, વ્યાયામપટુ અને વ્યાયામપ્રવેશ એવાં પ્રમાણપત્રો [illegible] [illegible]

× × × ×

[illegible]

જગતમાં મિત્ર-રત્ન અણમૂલ!

[illegible]

સર્વ દુઃખોની દવા અથવા માલવીઆ-સ્મૃતિ

("આર્યપ્રકાશ" ના તા. ૬-૬-૧૯૨૬ ના અંકમાંથી)

એક સામાજિક કુરિતિઓથી જર્જરિત થએલ હિંદુધર્મના અશક્ત શરીરને બહારના હુમલાઓએ કમજોર બનાવી દીધું છે. આ દશા જોઈને હિંદદેવી રડી ઉઠી છે, પોતાના વહાલા બાળક ...ની રક્ષા થાય તે માટે સનાતનધર્મના નેતા પં. મદનમોહન માલવીઆને તે પૂછે છે:-

ભારતદેવી—હે નરશ્રેષ્ઠ! ભારતવર્ષ આર્યસંસ્કૃતિનો જૂનો પોષક છે-આર્યસંસ્કૃતિના ...બીજ ઉદય થાય છે. આજે આ સંસ્કૃતિ નાશ પામી રહી છે, ઠેકઠેર હિંદુમંદિરો ...ભાંગ છે, ગુંડાઓ હિંદુ સ્ત્રીઓને ઉઠાવી લઈ જાય છે, હજારો લોકો પરધર્મી, ખ્રિસ્તિ અને ... બને છે; હિંદુઓ અંદર અંદર લડી રહ્યા છે. આવી દશામાં હિંદુધર્મની રક્ષા અને ...ણ કેમ બચે? તે કહો.

માલવીઆ—હ્રદયદ્રાવક કરૂણાપૂર્ણ સ્વરે કહે છે કે, આ દશાની ઔષધિ માતાજી! આ રહીઃ-

संघे शक्तिः कलौ युगे ।

અર્થાત્ કલિયુગમાં તો એકતામાંજ શક્તિ છે.

...र्वलोकानां निग्रहाय च दुष्कृताम् । धर्मसंस्थापनार्थाय प्रणम्य परमेश्वरम् ॥ १ ॥
...कार्या ग्रामे ग्रामे कथा शुभा । पाठशाला मल्लशाला प्रतिपर्व महोत्सवः ॥२॥

પરમેશ્વરને પ્રણામ કરીને પ્રાણિમાત્રના કલ્યાણને માટે, દુષ્ટોનું તાડન અને નિયમન કરવામાટે તથા ધર્મની સ્થાપનાને માટે ધર્માનુસાર સંગઠન-મિલાપ કરી ગામેગામે સભાઓ સ્થાપવી જોઈએ, ગામે ગામે કથા-ઉત્સવો બેસાડવા જોઈએ, પાઠશાળા અને મલ્લશાળાઓ ઉઘાડવી જોઈએ, દરેક પર્વોએ મહોત્સવો ઉજવવા જોઈએ. ૧-૨

अनाथाः विधवाः रक्ष्या मन्दिराणि तथा च गौः। धर्म्यं संघटनं कृत्वा देयं दानं च तद्धितम् ३

સર્વેએ એકત્ર થઈને અનાથો, વિધવાઓ, મંદિરો અને ગાયોની રક્ષા કરવી જોઈએ અને તે માટે દાન આપવું. ૩

स्त्रीणां समादरः कार्यो दुःखितेषु दया तथा। अहिंसका न हन्तव्या आततायी वधार्हणः ॥४॥

સ્ત્રીઓનું સન્માન કરવું જોઈએ; દુઃખીઓપર દયા રાખવી જોઈએ; અહિંસકોનું હનન કરવું નહિ; આતતાયીનો તો વધજ કરવો. (એટલે કે જે બીજાપર હુમલા કરતો નથી તેને મારવો નહિ; પરંતુ જે પાપી-દુષ્ટ હોય, સ્ત્રીઓપર અત્યાચાર કરતો હોય, અથવા પારકું ધન પચાવી પડતો હોય અને બીજાના ઘરને બાળી મૂકતો હોય તેનેજ મારવો. જો આવા લોકોને માર્યાવગર પોતાના અથવા બીજાના પ્રાણ કે ધન ન બચી શકતાં હોય તો તેમને મારી નાખવા એજ ધર્મ છે.) ૪

अभयं सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं धृतिः क्षमा । सेव्यं सदाऽमृतमिव स्त्रीभिश्च पुरुषैस्तथा ॥ ५ ॥

સ્ત્રીઓ અને પુરુષોએ અભય, સત્ય, ચોરી ન કરવી, બ્રહ્મચર્ય, ધૃતિ અને ક્ષમાનુ અમૃતની પેઠે સેવન કરવું જોઈએ. ૫

कर्मणां फलमस्तीति विस्मर्तव्यं न जातुचित् । भवेत्पुनः पुनर्जन्म मोक्षस्तदनुसारतः ॥६

સારાં કર્મોનું ફળ સારૂં અને નિંદ્ય કર્મોનું ફળ ખરાબ મળે છે, એ ન ભૂલવું જોઈએ કર્મો પ્રમાણેજ પ્રાણીઓને વારંવાર જન્મ લેવા પડે છે અને તેજ પ્રમાણે મોક્ષ મળે છે. ૬

स्मर्तव्यः सततं विष्णुः सर्वभूतेष्ववस्थितः । एक एवाऽद्वितीयो यः शोकपापहरः शिवः ॥
पवित्राणां पवित्रम् यो मंगलानाम् मंगलम् । दैवतं देवतानां च लोकानां योऽव्ययः पिता

ઘટઘટમાં રહેવાવાળા-સર્વવ્યાપક ઈશ્વરનું સદૈવ સ્મરણ કરવું જોઈએ, કે જેના જેવું બીજું કોઈ નથી, જે એક અદ્વિતીય છે અને દુઃખ દર્દ પાપને દૂર કરવાવાળો હિ...

સ્વરૂપ છે, જે પવિત્રોમાં પવિત્ર છે, જે મંગલોમાં મંગલ છે, દેવતાઓનું દૈવત છે અને બ્રહ્માંડનો અવિનાશિ પિતા છે. ૭,૮

सनातनीयः सामाजाः सिक्खाः जैनाश्च सौगताः। स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः भावयेयुः परस्परम्

સનાતનધર્મી, આર્યસમાજી, બ્રહ્મસમાજી, શીખ, જૈન અને બૌદ્ધોએ પોતપોતાના ધર્મનું પાલન કરતાં કરતાં એકબીજાની સાથે પ્રેમભાવથી વર્તવું જોઇએ. ૯

विश्वासे दृढता स्वीये परनिन्दा विवर्जनम्। तितिक्षा मतभेदेषु प्राणिमात्रेषु मित्रता ॥१०॥

પોતાના ધર્મવિશ્વાસમાં દઢતા, બીજાઓની નિંદાનો ત્યાગ, મતભેદોમાં (પછી તે ભલે ધર્મસંબંધી કે સાંસારિક વિષયોસંબંધી હોય) સહનશીલતા અને પ્રાણિમાત્રમાં મિત્રતા રાખવી જોઈએ. ૧૦

'श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चाप्यवधार्यताम्। आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत्॥११॥

આ ધર્મસર્વસ્વને સાંભળો, સાંભળી તે પ્રમાણે આચરણ કરો. જેવું આચરણ પોતા-પ્રત્યે થવાથી ગમે નહિ તેવું આચરણ તમે પણ બીજા પ્રત્યે કરશો નહિ. ૧૧

यदन्यैर्विहितं नेच्छेदात्मनः कर्म पूरुषः। न तत्परस्य दुःखं वा जानन्नप्रियमात्मनः ॥१२

જે આચરણને મનુષ્ય પોતામાટે ઇચ્છે નહિ, તેવું આચરણ તેણે અન્યપ્રત્યે પણ કરવું નહિ; કારણકે પોતાને ન રુચે તેવી વાત કોઇ કરે તો કેટલું દુઃખ થાય છે? ૧૨

न कदाचिद्बिभेत्वन्यान्न कंचन विभीषयेत्। आर्यवृत्तिं समालंब्य जीवेत्सज्जन जीवनम् ॥१३॥

પોતે કોઇથી ન ડરે અને કોઇને ન ડરાવે. આર્યવૃત્તિનું અવલંબન કરીને સજ્જન પુરુષનું જીવન જીવે. ૧૩

सर्वे च सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः। सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद्दुःखभाग भवेत्

સર્વ સુખી રહો, સર્વ નિરોગી રહો, સર્વનું કલ્યાણ હો, કોઇ દુઃખી ના હો. ૧૪

इत्युक्तलक्षणा प्राणिदुःखध्वंसनतत्परा। दया बलवतां शोभा न त्याज्या धर्मचारिभिः॥१५

પ્રાણીઓનાં દુઃખ અને ચિંતા દૂર કરવામાં તત્પરા દયા એ બળવાનોની શોભા છે. એનો ત્યાગ યોગ્ય નથી. ૧૫

पारसीयैर्मुसल्मानैरासाईयैयहूदीभिः। देशभक्तैः मिलित्वा च कार्या देश समुन्नतिः ॥१६

દેશોન્નતિનાં કામો દેશભક્ત પારસીઓ, મુસલમાનો, ખ્રિસ્તિઓ અને યાહુદીઓની સાથે મળીને કરવાં જોઇએ. ૧૬

पुण्योऽयं भारतो वर्षो हिंदुस्थानः प्रकीर्तितः। वरिष्ठः सर्व देशानां धनधर्मसुखप्रदः ॥ १७

આ પુણ્યરૂપ ભારતવર્ષ હિંદુસ્થાન નામથી પ્રસિદ્ધ છે, પવિત્ર છે. ધન, ધર્મ અને સુખને આપનારો આ દેશ સર્વ દેશોમાં ઉત્તમ છે. ૧૭

'गायंति देवाः किल गीतकानि धन्यास्तु ये भारतभूमि भागे।
स्वर्गापवर्गस्य च हेतुभूते भवान् भूयः पुरुषाः सुरत्वात्' ॥ १८ ॥

દેવતાઓ ગાય છે કે, જેમનો જન્મ આ ભારતભૂમિમાં થાય છે તેઓ ધન્ય છે, કે જ્યાં જન્મીને મનુષ્ય સ્વર્ગસુખ અને મોક્ષ બંને મેળવે છે. ૧૮

मातृभूमिः पितृभूमिः कर्मभूमिः सुजन्मनाम्। भक्तिमर्हति देशोऽयं सेव्यः प्राणैर्धनैरपि॥१९

આ અમારી માતૃભૂમિ છે, અમારી પિતૃભૂમિ છે, સુજન્માઓની કર્મભૂમિ છે. આ દેશની ખૂબ સેવા કરવી જોઇએ. પ્રાણો પાથરીને અને ધન ખર્ચીને એની સેવા કરવી જોઇએ. ૧૯

उत्तमः सर्वधर्माणां हिन्दू धर्मोऽयमुच्यते। रक्ष्यः प्रचारणीयश्च सर्वलोकहितैषिभिः ॥२०॥

સર્વ ધર્મોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ ધર્મને હિંદુધર્મ કહે છે, સમગ્ર સંસારનું હિત ઇચ્છનારાઓએ આ ધર્મની ખૂબ રક્ષા અને પ્રચાર કરવો ઘટે છે. ૨૦

વિધવાવિવાહ યોગ્ય છે કે અયોગ્ય ?

[illegible] ના અંકમાંથી)

[illegible] ગાંધી–નવજીવન [illegible]

વિધવા માબાપે [illegible] તેવો વિવાહ

[illegible] આપ્યો હતો કે, તેનો વિવાહ

[illegible] આગાને

[illegible] નહિ. પણ વિવાહ [illegible] નહિ [illegible] મને

[illegible] માબાપનો ધર્મ છે. [illegible]

[illegible] હિંદમાં [illegible]—

[illegible] ને બધાં બીજી વિધવાઓને સાથ

[illegible] પુનર્લગ્નને સારુ [illegible] તો કહું છું કે,

[illegible] વિધવાઓના પુનર્વિવાહને ઉત્તેજન આપશો ? હું તો કહું છું કે,

[illegible] વિધવાવિવાહની છૂટ તો નજ આપવી જોઈએ.

[illegible] પુનર્લગ્ન રોકવાં જોઈએ, ને વિધવાવિવાહની છૂટ તો નજ આપવી જોઈએ. ઉત્તરધ્રુવમાં જ્યાં બારે

[illegible] પ્રકારની [illegible] મનુષ્ય [illegible] કરતો આવ્યો છે. ઉત્તરધ્રુવમાં જ્યાં બારે

[illegible] રહે છે, ત્યાં મનુષ્યને માંસાહાર કરવો પડે છે; તેથી ભારી ગરમીમાં પણ માંસ

માં દોષ નથી એવી દલીલ કરનારા માંસાહારીઓને હું ઓળખું છું.

આં આથી પાપને પોષવાની વાત આપણને તુરત જડી આવે છે. પુરુષ પુનર્લગ્ન કરતો

[illegible]નો નથી, પણ એને આડે પડીને વિધવાને ન્યાય ચૂકવવાનું મુલતવી રાખો. સ્વરાજ્યને સારુ

[illegible] નાલાયક બનાવનાર કહે છે, 'લાયક બનો ને સ્વરાજ્ય લ્યો.' અસ્પૃશ્યને દબાવી તેની

[illegible] કરનાર આપણે કહીએ છીએ: 'અસ્પૃશ્યો સારા થાય ને ભલે આપણી સાથે ભળે.'

મનુષ્ય પોતાની પાસે ખોટા વાણિયાની જેમ બે ત્રાજવાં રાખે છે. એકથી લે છે અને

[illegible] દે છે. પોતાના પર્વત જેવડા દોષ રાઈના દાણા જેટલા ઝીણા જુએ છે ને બીજાના

જેટલા દોષને પર્વત જેવડા જુએ છે.

[illegible] ન્યાયબુદ્ધિથી પુરુષ વિચારે તો જાણે કે, વિધવાને દબાવવાનો તેને અધિકાર નથી. બળા-

[illegible] પળાવેલું વૈધવ્ય ભૂષણ નથી, પણ દૂષણ છે. એ ગુપ્ત રોગ છે ને સંગપ્રસંગે ફૂટી નીકળે

[illegible] ઉમ્મરે પહોંચેલી સ્ત્રી વિધવા થતાં ફરી પરણવાની ઈચ્છા સરખી ન કરે તે જગદ્વંદ્યા છે—

[illegible] ધર્મનો સ્તંભ છે; પણ જેને ફરી પરણવાની ઇચ્છા થઇ છે, ને જે સમાજના ભયથી કે કાયદાના

[illegible] થી રોકાય છે, તે તો મનથી ફરી પરણી ચૂકી છે. તે વંદના કરવા લાયક નથી, તે દયાને

[illegible] છે ને તેને ફરી વિવાહ કરવાની છૂટ હોવી જોઇએ. પૂર્વે હતી. રૂઢિને વશ થઇને ઉચ્ચ વર્ણના

[illegible] હિંદુઓએ આ ઐચ્છિક ધર્મને કાયદો કરી મેલી ધર્મમાં બળાત્કાર દાખલ કર્યો છે.

ન્યાય એમ કહે છે કે, જ્યાંલગી વિધુરને ફરી પરણવાનો હક છે, ત્યાંલગી વિધવાને તેજ

[illegible] હોવોજ જોઇએ. સમાજની રક્ષાને સારુ અમુક પ્રતિબંધોની આવશ્યકતા રહે છે. તે પ્રતિબંધ

[illegible] વર્ગને સારુ સરખા હોવા જોઇએ; ને તેમાં જેમ આખા સમજુ પુરુષવર્ગની તેમ સમજુ

[illegible]ઓની સંમતિ હોવી જોઇએ.

બાળવિધવા અને બીજી વિધવા વચ્ચેનો ભેદ ભૂલાવો ન જોઇએ, બાળવિધવાને ફરી પર-

[illegible] દેવાનો માબાપનો ને સમાજનો ધર્મ છે; પણ બીજી વિધવાને વિષે તેવો ધર્મ નથી. તેમની

[illegible] તો અત્યારે રૂઢિનો કે કાનૂનનો જે બળાત્કાર છે, તે દૂર કરવાનીજ આવશ્યકતા છે. એટલે

[illegible] તેવી વિધવા બીજો વિવાહ કરવા ઇચ્છે તો તેને તેમ કરવાની છૂટ હોવી જોઇએ.

મોટી ઉમ્મરે પહોંચેલાં વિધુર કે વિધવાનાં પુનર્લગ્ન ઉપર તો કેવળ પ્રજામતનો અંકુશજ

[illegible] શકે. અત્યારે તો પ્રજામત ઉલટી દિશામાં વહી રહ્યો છે; પણ જ્યાં ધર્મનું, મર્યાદાનું, સંયમનું

[illegible] વ્યાપક હોય, ત્યાં થોડાંજ સ્ત્રીપુરુષો મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરશે. અત્યારે તો જે પાળે

[illegible] ધર્મ છે. સાઠ વર્ષના ધનિક બુઢ્ઢા દશ કે બાર વર્ષની કન્યાની સાથે ત્રીજો વિવાહ કરતાં

[illegible] નથી ને સમાજ તેને સાંખે છે; અને જ્યારે ગરીબ વીસ વર્ષની વિધવા સંયમ જાળ-

[illegible] યત્ન કરતાં છતાં નથી જાળવી શકતી તેથી ફરી વિવાહ કરવા ઇચ્છે છે, ત્યારે સમાજ

તેનો નિરસ્કાર કરે છે ! આ ધર્મ નહિ પણ અધર્મ છે.

આ બળાત્કારને, અધર્મને દૂર કરવાની સામે બીજા દેશોની અનીતિ ઈત્યાદિ ટાં અને અપ્રસ્તુત છે. બાળવિધવાથી માંડીને બુઢ્ઢી વિધવાપર્યંત સૌ સતી સીતા હોય તોપણ હું કહું કે, તેઓને ફરી પરણવાની ઈચ્છા થાય તો તેમને બળાત્કારે રોક અધિકાર નથી. તેમને પ્રેમપૂર્વક સમજાવવાનું સમાજનું કામ છે, તેમને દબાવવાને અધિકાર નથી.

પોતાને વિષે જે ગજ આપણે વાપરીએ છીએ તે બીજાને વિષે વાપરતા થઇ દુનિયાના ત્રણે તાપ ટળે, ને ધર્મની સંસ્થાપના ફરી એકવાર થાય.

ઉદ્‌બોધન

(લેખકઃ—ઠા. અનુરૂપસિંહ 'અમર'—'વિશ્વમિત્ર'ના એક અંકમાંથી)

ઉઠો ! જાગો પુત્રો હમારે, હુએ કૈસે પ્રબલ હૈં રિપુ તુમ્હ
હમેં નિત પદ-દલિત વે કર રહે હૈં, કઠિન અતિશય હમેં દુઃખ દે રહે
અહહ તુમ પર હૈ કૈસી નિંદ છાયી, નહીં પડતા હૈ તુમ્હેં કુછ ભી દિખ
તુમ્હારા ધન વિદેશી હર રહે હૈં, તુમ્હારે સાથ છલ નિત કર રહે
ગુલામી મેં પડે કબ તક રહોગે, કઠિન પારતંત્ર્ય-દુઃખ કબતક સહે
ઉઠો બૈઠો જરા આંખેં તો ખોલો, કરોગે જગ મેં તુમ ભી કુછ તો બો
રહે પરતંત્ર જગમેં દેશ જિતને, સમ્હલતે જા રહે ઉનમેંસે કિ
જગે હૈં મિશ્ર, ટર્કી ઔર કાબુલ, હુઆ હૈ ચીન ભી જગનેકો વ્યા
મચી જાગૃતિ કી હલચલ વિશ્વભર મેં, હુઆ હૈ જાગરણ પ્રત્યેક ઘર
લગી હૈ કાંપને જાગૃતિ સે ધરણી, તજોગે નિંદ નહીં ક્યા કુંભકરણ
સુનો સ્વાતંત્ર્ય વીણા બજ રહી હૈ, ગુલામી એશિયા કો તજ રહી
મૃદુલ ઉષા છટા નવ છા રહી હૈ, સ્વયં સ્વાધીનતા જનુ આ રહી
સભી સ્વાધીન હોંગે દેશ જગ કે, હટેંગે શૂલ નહીં ક્યા મેરે મ
જગત કે લોગ જબ સબ જગ રહે હૈં, તો અવસર આપ યહ ક્યોં તજ રહે હ
ઉઠો પુત્રો ! નિશા વીતી હૈ કાલી, છાઇ ઉષા કી પ્રાચી દિશિ મેં લાલ
કરો સ્વાધીનતા કા અબ તો સ્વાગત, સ્વયં જો આજ દેવી હૈ રામાગ
જરા સોચો તો મન મેં કૌન હો તુમ, નહીં ક્યા વીર વંશજ આર્ય હો તુ
તુમ્હીં સંતાન અર્જુન ભીષ્મ કે હો, તુમ્હીં અવતંશ લક્ષ્મણ, કર્ણ કે હૈ
ઉઠો પુત્રો ! કરો હુંકાર તુમ ભી, 'બહાદુર' હો કહે સંસાર તુમ ભ
ગુલામી કી કડી કો અબ ભી તોડો, ઘૃણિત નિદ્રા સે અબ ભી મુખ તો મોડે
હરો પારતંત્ર્ય-રજની શીઘ્ર કાલી, દિખાઓ વીરતા અપની નિરાલી
અમર સ્વાતંત્ર્ય-રણ મેં નામ હોગા, તુમ્હારા શ્લાઘ્ય જગ મેં કામ હોગ
યહાં સ્વાતંત્ર્ય-ઝંડા ફિર ગડેગા, પુનઃ ભારત સમુન્નતિ પર ચઢેગ
'અમર' જગ મેં તુમ્હારા નામ હોગા, તુમ્હારા દેશ ફિર સુખધામ હોગ

મુસ્લીમ બિરાદરોને ભલામણ

(લેખક:—સલામ આલેકુમ. 'હિંદુસ્થાન' તા. ૯–૭–૨૭ ના અંકમાંથી)

બિરાદરો! આજે તમારો વરસમાંનો એક મહત્ત્વનો તહેવાર છે. આ તહેવારનું મૂળ સ્વરૂપ જાણો. હિંદુઓના પિતૃપક્ષ, પારસીઓનાં ડોસલાં તેવોજ તમારા મોહરમનો તહેવાર છે. તહેવાર સાથે ભૂતકાળના ઇતિહાસની દાહક કે ઉલ્હાસક સ્મૃતિ રહેલી હોય છે; તેમ તમારા દુઃખદાયક અંતનું સ્મરણ કરાવનારો આ તહેવાર હોવાથી અત્યારે તમારે મનની એકાગ્રતા શાંતિ જાળવવી જોઇએ.

લીલાપર લાલ ડાઘા

હાલ તો કોમી રમખાણોના અગ્નિકુંડમાં દેશ હોમાયલો છે, રોજ રોજ કંઇ ને કંઇ ખરાં ને તોફાનો, મારામારી, ગંભીર ઇજાઓ અને ખુનના ચોંકાવનારા સમાચાર મળ્યાજ કરે છે. તહેવાર શરૂ થયો એટલે તો ઉત્તરહિંદમાંથી તોફાનના સમાચાર આવી પહોંચ્યા! તમારા ધાર્મિક ઝંડાનો રંગ લીલો છે. ઇસ્લામ એટલે શાંતિધર્મ, એ તમારો ધર્મ. લીલો રંગ એ તો સૃષ્ટિની લીલોતરી જેવો નજરને ઠંડક અને આહ્લાદ આપનારો તેમ મનને અને સૌજન્યતા આપનારો છે; પણ કંઇક કારણસર ઉપરાઉપરી તેપર માનવી લોહીના છાંટા ઉડે છે અને તેની આહ્લાદકતા તથા પ્રસન્નતા ઝાંખી પડી જાય છે. ધર્મનું નિશાન લોહીથી રંગાવવું એજ બુઝરગોનો આદેશ હોત, તો તેમણે તે લાલ રંગનું બનાવ્યું હોત, લીલા રંગનું નહિ; પરંતુ જ્યારે સૃષ્ટિની અનુપમ પ્રસન્નતા દર્શાવનાર લીલા ઝુંડાપર વારેવારે નજરને ત્રાસ આપનાર અને હૃદયમાં કમકમાટ ઉપજાવનાર લાલ લોહીના છાંટા ઉડાવવામાં આવે, ત્યારે સહેજે વિચાર કરવો પડે છે કે, શું આખા જગતને આનંદમય બનાવવાના હેતુઓ ધરાવનાર બુઝરગોની આપણે આવીજ કદર કરતા હોઇશું?

તોફાનો કેમ થાય છે?

તો પછી આપણે વિચારવું જોઇએ કે, આ તોફાનો કેમ થતાં હશે? ઉપરટપકે જણાવવામાં આવે છે તે શું ખરૂં હશે કે તોફાનમાં ભાગ લેનારા બધાજ હિંદુઓ અને બધાજ મુસલમાનો ગુંડા હોય? તેમને બસ ખાટકીની માફક મારકાપમાંજ મઝા લાગતી હોય! ના, ના! મનુષ્ય પ્રાણી આવું હલકટ અને નીચ મનોદશાવાળું તો નજ હોય. તો પછી તોફાનો શાને થતાં હશે? એકજ દેશમાં સદીઓથી વસતા અને એકજ ભૂમિના ખોળામાં ઉછરેલા ભાઈ ભાઈઓ આમ વેરીલા બની લોહીનું છંટાણ શાને કરતા હશે?

આનાં બે કારણો છે. એક તો પ્રથમ અંગ્રેજી પ્રજાના વિનાશમાંજ પોતાનું સ્થાન જમાવી રાખવાની ઇચ્છા રાખેલી સરકાર આપણામાંનાં સારાં ભોળાં માણસોને ભોળવી કંકાશ કરાવે છે. તેઓ એ વાત બરાબર સમજી ગયા છે કે, હિંદુમુસલમાનોની એકસંપીમાં, આ મહાન દેશની આઝાદી છે, તેમ તેમનો વિનાશ છે. તે માટે તેઓ આપણને લડાવી મારે છે; અને બીજું કારણ છે કે, આપણામાંના જે ખાસેખુદગર્જ નેતાઓ છે; તે [illegible] ના હાથમાં રમકડાં બની નાચી રહ્યા છે. બિરાદરો! હિનભર મહેનત [illegible] ઉપાડનાર તમારા [illegible] તેઓ દુશ્મન છે. [illegible]

[illegible]

[illegible]

આપણા કેટલાય પંડિતો અને અધ્યાપકો પોતાની પ્રાતઃસંધ્યામાંથી પરવાર્યા પછી નિયમિત વ્યાયામ કરે છે, એ મારો જાત અનુભવ છે; પણ એ બધું છતાં એક રાષ્ટ્રતરીકે, એક પ્રજાતરીકે, આપણે શારીરિક શિક્ષણનું મહત્ત્વ ભૂલ્યા છીએ અને પરિણામે આપણે જોઈએ છીએ કે, આપણી પ્રજાની વર્ષો થયાં અધોગતિ થઇ રહી છે.

આપણા વિદ્યાર્થીઓએ બ્રહ્મચર્યનો ઉચ્ચ આદર્શ ગુમાવ્યો છે, એ જોઇને મને અનહદ ગ્લાનિ થાય છે. જીવનનાં પ્રથમ પચીસ વર્ષો તનના અને મનના વિકાસમાં વ્યતીત થવાં જોઇએ, એ પુરાતન ભાવનાને આજના વિદ્યાર્થી–જીવનમાં સ્થાન નથી રહ્યું. એ બ્રહ્મચર્યદીક્ષાની ભાવના સર્વસંમાનિત જીવનધર્મતરીકે જીવંત નથી રહી શકી. આપણા પૂર્વજો બ્રહ્મચર્યની જે કિંમત આંકતા, તે કિંમત આપણે નથી આંકતા. અહા! ઋષિઓના તપોવનમાં વેદની ઋચાઓના ગાનની પાસથી ગુંજી રહેતાં ગુરુકુળોમાં વિદ્યાર્થીઓને મૂકવામાં આવતા, ત્યારે તેઓ કેવો સર્વદેશીય વિકાસ પામતા? ત્યારે તેઓ કેવી અજબ શરીરશક્તિ સંપાદન કરતા? ત્યારે આર્યાવર્તના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કુટુંબોના પુત્રોને–રાજવંશીઓ સુદ્ધાંને–શિક્ષણાર્થે તે દરિદ્ર બ્રાહ્મણ ગુરુઓને ઘેર મોકલાતા; અને ત્યાં સુકુમાર અને વિલાસી જીવન જીવવાનું શિક્ષણ નહિ પણ કઠોર, કષ્ટમય અને તપસ્વી જીવન જીવવાની તાલીમ અપાતી. એ રીતે તાલીમ પામી તેઓ ગૃહસ્થજીવનને માટે લાયક બનતા.

આપણે હવે એ પુરાણી બ્રહ્મચારી વિદ્યાર્થી–જીવનની પ્રથાને પુનર્જન્મ આપવાનો છે. બ્રહ્મચર્ય એજ સર્વશ્રેષ્ઠ બળ છે. જ્યારે અર્જુને પોતાના એક પ્રતિસ્પર્ધીને હાર દીધી, ત્યારે એ પરાજિત પ્રતિસ્પર્ધીએ અર્જુનને કહેલું કે, "તમે મને આ પરાજય આપો છો એ તમારા બ્રહ્મચર્યનો પ્રતાપ છે." બ્રહ્મચર્ય તેના દીક્ષાધારીમાં એવી અજબ તાકાત પૂરે છે. આ હેતુથીજ આપણા વિદ્યાર્થીઓને માટે પુનિત બ્રહ્મચારી જીવનની ભાવનાનો પુનરુદ્ધાર કરવાનો છે. એ ભાવનાના પુનરુદ્ધારની સાથે શારીરિક તાલીમની ભાવનાને પણ જીવતી કરવાની જરૂર છે. જેમ આપણે એક ધાર્મિક ફરજતરીકે, સવાર અને સાંજ, નિયમિત સંધ્યા કરીએ છીએ, તેમ દરેક સ્ત્રીપુરુષે પ્રતિદિન નિયમિત શારીરિક કસરત કરવીજ જોઇએ.

આજે જ્યારે ભારતવર્ષની પ્રજા તેનો બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ અને તેના શરીરવિકાસના ધર્મને ભૂલી છે, ત્યારે એ દિશામાં, પશ્ચિમની પ્રજાઓએ કેવી અજબ પ્રગતિ કરી છે એ તમે જાણો છો? પશ્ચિમની અર્વાચીન પ્રજાઓએ શારીરિક તાકાતની કિંમત બરાબર આંકી લીધી છે અને તેમનો એક એક જુવાન ભીમ અને હનુમાન બને તે અર્થે, તેઓ ભગીરથ પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. મને પારાવાર અફસોસ તો એ થાય છે કે, જેમ આપણે જીવનની બધી દિશાઓમાં પાશ્ચિમાત્ય પ્રજાઓથી ક્યાંય પશ્ચાત પડી ગયા છીએ, તેમ આ શરીરવિકાસની દિશામાં પણ, આપણે તેમના કરતાં ક્યાંય પાછળ છીએ. અમેરિકનોએ અને અંગ્રેજોએ, ફ્રેન્ચોએ અને જર્મનોએ, ખાસ પરિશ્રમ ઉઠાવી, શરીર–વ્યાયામની વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓ શોધી કાઢી છે. માત્ર પચાસ વર્ષ પહેલાં માયકાંગલા સમા લાગતા આપણા એશિયાઈ બાંધવ જાપાનીઓએ પણ, આ અર્ધી સદીમાં તો કોઇ વિસ્મયજનક પરિવર્તન સાધી લીધું છે. પચાસ વર્ષ પહેલાં જે જાપાનની જરણી [illegible] યુરોપીય પ્રજાઓ આપસઆપસમાં હરિફાઇ ખેલી રહી હતી, તેજ જાપાન સામે ભૂરી નજર નાંખવાની પણ આજે કોઇ યુરોપીય પ્રજા હિંમત કરી શકતી નથી. એટલી તાકાત અને શક્તિ આજે જાપાનીઓએ જમાવી લીધાં છે. આમ જાપાનીઓ વખતસર જાગી ઉઠ્યા અને દેશ, જાતિ અને ધર્મના ભેદો ભૂલી તેમણે સ્વદેશપ્રેમનેજ એક સર્વોપરિ જીવનધર્મ બનાવ્યો અને પછી તેમણે તેમના જુવાનોને શારીરિક તાલીમ આપવા માંડી. આ રીતે સ્વદેશપ્રજાનાં [illegible] પછી, માત્ર બે દાયકામાં તો તેમણે કેટલી સિદ્ધિ સંપાદન કરી, એ તમે કેટલું જાણો છો? તેમણે ત્રીસ વર્ષમાં તો તેમના જુવાનોને એવા તૈયાર કરી દીધા કે, ૧૮૯૪માં જ્યારે ચીન સાથે [illegible] ઊભરાયું પડ્યું, ત્યારે તેઓ ચીનને સખત હાર આપી શક્યા. પછી તો ૧૯૦૪માં રશિયાને [illegible] કર્યું. આમ જાપાને જ્યારે રશિયા જેવી બળવાન યુરોપીય પ્રજાની સામે ટક્કર [illegible] નહિ પણ તેને સખત હાર દીધી, ત્યારે યુરોપની અન્ય પ્રજાઓની આંખ [illegible] [illegible] તેમણે [illegible] કર્યું કે, એશિયાઇ પ્રજા ઊતરતી નથી [illegible]

ઓ છે, કે એને પૃથ્વીના મહાપ્રજાઓના મંડળમાં સ્થાન આપ્યાવિના છુટકોજ નથી. આ બધી શારીરિક તાલીમનો પ્રતાપ. જાપાને તેની તમામ શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને શારીરિક તાલીમ આપવા માંડી અને જાપાની જુવાનોને લશ્કરી શિક્ષણ આપવા માંડ્યું, તેનુંજ આ પરિણામ. હિંદુસ્થાને પૃથ્વીની મહાપ્રજાઓમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન મેળવવું હોય, યૂરોપનાં ગીધ અને બાજ તેને ભક્ષ માનવાની ભૂલ ન કરે એવા પ્રતાપી બનવું હોય, તો જાપાને માત્ર અર્ધીજ સદીમાં જે પ્રકારનું પરિવર્તન સાધ્યું તે પ્રકારનું પરિવર્તન સાધ્યાવિના છુટકો નથી. તમે તાકાત ન બતાવો, તમે બાહુબળના બળનો પરિચય ન કરાવો, ત્યાંસુધી માનનીય પ્રજાતરીકે તમારો કોઈ સ્વીકાર કરવાનું નથી.

નવયુવકો ! તમારા પૂર્ણ આરોગ્યથી પ્રકાશતા ચહેરા જોઈ મને પૂર્ણ આનંદ થાય છે. તમને સુખી, સ્મિત ફરકાવતા જોઈને મને ભારે હર્ષ થાય છે; પણ એ છતાં, તમને આથીયે વધારે બળવાન અને પાણીદાર બનવાની પ્રાર્થના કરવાની મારી અંતરેચ્છાને નથી રોકી શકતો. જુવાનો ! આ વૃદ્ધની તમારી પાસે આગ્રહભરી માગણી છે કે, પ્રતિદિન નિયમિત વ્યાયામ-ઉપાસના કરો, અંજનીસુત હનુમાનજીની મૂર્તિ મનસમક્ષ કલ્પી, તેના જેવા બળવાન બનવાને બરાબર જહેમત ઉઠાવજો અને આ દીન, દરિદ્ર, વિદેશીપીડિત ભારતવર્ષના ઉદ્ધારનો સંદેશ લઈને તમારા બાહુબળને ગામડે ગામડે ઘૂમજો.

ભારતવર્ષની જનનીઓને

(તા. ૩૦-૭-૧૯૨૭ ના "સૌરાષ્ટ્ર" ના મુખપૃષ્ઠપરથી)

દરેક યુવકે બ્રહ્મચારી વિદ્યાર્થી-જીવનનું વ્રત લઈને નિયમિત વ્યાયામનું સેવન કરવું જોઈએ એમ હું જ્યારે કહું છું ત્યારે એકલા યુવકોને-એકલા કુમારોને ઉદ્દેશીનેજ નથી બોલતો; પણ ત્યારે હું ભારતવર્ષની કુમારીઓને પણ કસરત કરવાનું કહું છું.

પુરાતનકાળમાં આર્ય નારી આજના જેવી નિર્બળ નહોતી. જેને ઉંચકવા જતાં લંકાના રાવણના ગર્વના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા હતા, એ શિવધનુષ્યને પોતાની એક આંગળીએ શાંત ચિત્તે ડાબા હાથથી ફેરવતાં માતા સીતાદેવીમાં કેટલું અગાધ સામર્થ્ય હતું, તેની તમને કલ્પના આવી શકે છે ? પોતાને ઉંચકી જતા બળશાળી જયદ્રથરાજાને ધક્કો લગાવી પાતાળમાં હડસેલી દેનાર પાંડવપત્ની દ્રૌપદીજી કેટલી અતુલ તાકાત ધરાવતાં હતાં, તેનો તમને ખ્યાલ આવી શકે છે ? યુદ્ધમાં એકચિત્ત બનેલા દશરથરાજાના રથની ધરી એકાએક તૂટી ગઈ ત્યારે, પોતાની આંગળી ધરીને સ્થાને ગોઠવીને, દશરથ મહારાજાને વિજયી બનાવનારાં કૈકેયીની શક્તિનું તમે માપ કાઢી શકો છો ? ભૂતકાળમાં આર્ય નારી એવી અદ્‌ભુત શક્તિ ધરાવતી અને શક્તિમાતાનું ગર્વનામ પામીને પૂજાતી.

આજે, એક ભારતવર્ષ સિવાય, આખી દુનિયાની નારીઓ 'શક્તિમાતા' બનવા જેટલું સામર્થ્ય ધરાવે છે. માત્ર ભારતવર્ષની મહિલાઓજ અબળા બની ગઈ છે. એક પ્રજાતરીકે આપણે સ્વમાનપ્રિય બનવું હોય તો, આપણા પુત્રો અને પુત્રીઓને, દુનિયાના કોઈ પણ દેશનાં પુત્રપુત્રીઓ સાથે શારીરિક તાકાતમાં સ્પર્ધા કરી શકે એવાં બળશાળી બનાવ્યાવિના છુટકોજ નથી. હું વૃદ્ધ છતાં, પ્રભુધામ તરફ પ્રયાણ માંડું એ પહેલાં, આ પવિત્ર ભૂમિ ઉપર એવો દિવસ જોવા તલસું છું, કે જ્યારે મારી પાસે બેઠેલી આ બાળાઓમાંથી કૈકેયીઓ, દ્રૌપદીઓ અને સીતાદેવીઓ પ્રગટ થઈ ભારતવર્ષના અને ભારતીય સંસ્કૃતિના વિજયની ગાથાઓ ગાતી હોય. આજે ભાગ્યની ક્રૂર દ્રષ્ટિએ આપણાં નવજુવાન કુમાર અને કુમારીઓનાં તેજ હરી લીધાં અને બીજી અનેક રીતે, હિંદી પ્રજાના-ખાસ કરીને હિંદુ કોમના પ્રાણનો વધ થઈ રહ્યો છે. એમ છતાં, હું આશા રાખું છું કે, મારી પાસે બેઠેલા આ પ્રબુદ્ધ વદનવાળા જુવાનો એ દેવીઓને જોતજોતામાં કરાવી દેશે અને ભાવિ ભારતવર્ષની જનનીઓને એવી પ્રાણવાન, અને એવી શક્તિશાળી બનાવશે કે તેમના પ્રતાપે આ ભારતવર્ષ પ્રાચીનકાળ જેવું હતું તેવું, જગતભરનું પુનિત તીર્થધામ બની રહેશે ! —પંડિત માલવીયજી

હિંદુ-જાતિ કે આદર્શ પુરુષ શ્રીકૃષ્ણ

(લેખક:—શ્રીયુત ચતુર્વેદી દ્વારિકાપ્રસાદજી શર્મા 'હિંદુધર્મ' [illegible])

[illegible] લોગોં ને શ્રીકૃષ્ણ-ચરિત્ર સંબંધી સંસ્કૃત ભાષા કે ગ્રંથોં કા અનુશીલન કિયા હૈ, [illegible] માલૂમ હોગા કિ શ્રીકૃષ્ણ મેં લોકોત્તર ગુણોં કા સમાવેશ થા તથા વે જ્ઞાન, [illegible] કે આદર્શ-સ્વરૂપ થે. વે ધર્મોપદેશક હી ન થે, કિંતુ સ્વયં ધર્મ કા [illegible] થે. વે દુષ્ટોં કે દમન-કર્તા થે ઔર શિષ્ટોં કા સંરક્ષણ [illegible] કિયા કરતે થે.

શ્રીકૃષ્ણ એક આદર્શ પુરુષ થે. ધર્મ કો છોડ અન્ય કોઈ ભી ઉનકા [illegible] જિસ વંશ મેં વે સ્વયં ઉત્પન્ન હુએ થે, ઉસ વંશ કે લોગ જબ ધર્મ પરિત્યાગ કર [illegible]

[illegible]

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ સમ્પૂર્ણ [illegible] થે, વે [illegible], [illegible], વિદ્વાન, પુરુષાર્થ [illegible], લેખક, કવિ, ધર્માત્મા, નેતા, નીતિજ્ઞ, ધર્મજ્ઞ, રાજનીતિજ્ઞ, ન્યાયશીલ, ક્ષમાવાન, [illegible], નિર્ભય, નિરહંકારી, યોગી ઔર તપસ્વી થે. ઐસી જો ઉનકો લોગ [illegible] કરતે હૈં, માનવી શક્તિ મેં કામ કરતે હુએ ભી, ઉનકે ભારત અતિ અમાનુષિક થે [illegible] હૈ, કિ ઉનકે સબ અમાનુષિક કર્મોં કા રહસ્ય ન સમઝ, આજકલ કે અનેક [illegible] જન, ઉનકે ચરિત્રોં કો દુર્દષ્ટિ સે દેખા કરતે હૈં; કિંતુ વાસ્તવ મેં ઐસે દુર્બલ [illegible] આધાર હો, વહ ક્યા માનવકોટિ મેં રખને યોગ્ય હૈ ? કદાપિ નહીં. ઇસી સે નિરકુ-[illegible] શ્રીકૃષ્ણ કો ઇશ્વરાવતાર માનકર તથા ઉનકી પ્રતિમા બનાકર ઉનકે ઉપકારોં [illegible] સ્મરણ કરતી ઔર પ્રતિવર્ષ ઉનકે જન્મદિવસ કો વિશેષ ઉત્સાહ કે સાથ મનાતી હૈ. યો વિચારપૂર્વક દેખા જાય તો યહી મનુષ્યોચિત ધર્મ હૈ. ક્યા કોઇ બતલા સકતા હૈ કિ, સંસાર મેં કોઇ ઐસી ભી સભ્ય જાતિ હૈ, જો અપની જાતિ કે કિસી વીર ઔર ઉપકારપરાયણ મહાપુરુષ કા સબ પ્રકાર સે સમ્માન કરને ઔર ઉસકે પ્રતિ મનસા, વાચા, કર્મણા સે કૃતજ્ઞતા કરને મેં પરાઙ્મુખ હો ? યદિ નહીં, તો આર્યજાતિ કો ભી અપને શ્રીકૃષ્ણ જૈસે મહાપુરુષ પ્રતિ કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરના પરમાવશ્યક હૈ ઔર યહાં કી બાત હૈ, કિ વહ અપને ઇસ કર્તવ્ય કે પાલન મેં, અપના સર્વસ્વ ગંવાકર ભી, પશ્ચાત્પદ નહીં હુઈ.

હિંદુસમાજ માટે લાલાજીના ઉદ્ગાર

(લાલા લજપતરાય–'રાષ્ટ્રશક્તિ' તા. ૨૧–૮–૨૭ ના અંકમાંથી)

હિંદુજાતિ આ સમયે અત્યંત સંકટમયી અવસ્થામાં છે. કારણ એ છે કે, [illegible] ટૂટફુટ છે યાને ઐક્યનો અભાવ છે. દરેક સમૂહ પોતપોતાના સ્વાર્થમાં મચ્યો છે તથાપિ મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, જે પ્રમાણે હિંદુસમાજ પ્રાચીન સમયથી તે [illegible] સુધી અનેક જાતનાં કષ્ટો સહન કરીને વિપત્તિઓનાં વાદળાંઓ વીખેરીને પણ જીવિત રહેલ છે, તેવીજ રીતે હિંદુજાતિની રક્ષામાટે–હિંદુત્વના રક્ષણ કાજે કર્તવ્ય... પણ બનશે. આ જગતમાં હિંદુધર્મથી ઉચ્ચ એવો અન્ય કોઇ ધર્મ નથી. હિંદુધર્મ ઉત્તમતા તો એ છે કે, આપણો ધર્મ અન્ય કોઇ ધર્મમાં ડખલ કરતો નથી. હિંદુ બાળકો અને યુવાનોમાં નવીન રસ રેડવાનો અદ્ભુત પ્રયત્ન આદરવો જોઈએ. તેઓમાં આ અંકુરો મૂકી 'તેઓ આગળ વધી શકે તેમ છે' એ વાતથી જાણીતા કરવા. હું ઇચ્છું છું કે હિંદુ પ્રજા મજબૂત અને તંદુરસ્ત બને, મહત્ત્વાકાંક્ષી બને અને પ્રગતિના પંથે આગળ ધપે. હું હિંદુરાજ્ય કે મુસ્લીમ રાજ્યની બૂમોને હાનિકારક સમજુ છું......હિંદુ મુસ્લીમો ઉપર ઉપરિપણું નથી ચાહતા, પરંતુ તેઓ સામાન્ય રીતે પોતાના અને દેશ લાભમાટેજ પ્રયત્નો કરે છે.

શુદ્ધિ અને સંગઠન, જ્યાંસુધી હિંદમાં વિધર્મીઓ હિંદુઓને વટલાવવાનું ચાલુ રાખશે, ત્યાંસુધી અન્યધર્મીઓને હિંદુધર્મમાં લાવવાનો એટલે કે શુદ્ધ કરવાનો હિંદુઓ સંપૂર્ણ હક્ક છે. સંગઠનની હિલચાલને પરિણામે હિંદુસમાજ–હિંદુધર્મ ઉપર ચારેતરફથી હુમલાઓ થાય છે. આ હુમલાઓમાં હું કયાંએ વ્યાજબીપણું નથી જોઈ શકતો. હિંદુઓએ એકત્ર થવું–સંગઠિત બનવું એ તેમનું કર્તવ્ય છે.

ઈંદોર મેં અહલ્યાબાઈ કા સ્મૃતિ-દિવસ

('હિંદુપંચ' ના એક અંકમાંથી)

બડે હર્ષ કી બાત હૈ, કિ ભારતવાસિયોં કા ધ્યાન અપને દેશ કે મહાપુરુષોં તથા દેવિયે દર્શ ચરિત્રાં કી ઓર આકર્ષિત હોતા જાતા હૈ ઔર વે ઉનકી જયંતિ તથા સ્મૃતિદિવસ અપને હૃદય કે ભાવ ઉન સ્વર્ગીય આત્માઓં કે પ્રતિ પ્રકટ કરતે હૈં; જિનકે ચરિત્ર-પાઠ અપની ઇસ વર્તમાન પતિતાવસ્થા સે મુક્ત હોને મેં સહાયતા મિલે, હમ અપને હિતોં ઔ કારોં કી રક્ષા કર સકે, હમસે દેશ, જાતિ ઔર ધર્મ કા ઉપકાર હો ઔર હમ ભી આનેવાલી કે લિયે કોઇ ઐસા હી આદર્શ રખ જાએં, જિસકા અનુકરણ કર વે ભી અપના સુધાર કરતે

ગત ૨૫ અગસ્ત સન ૧૯૨૭ કો હિંદુ-સંસાર ને દેવી શ્રી અહલ્યાબાઇ કા સ્મૃતિ મનાયા. ઇન્દોર-રાજ્યને યહ "અહલ્યોત્સવ" બડી હી ધામધૂમ સે મનાયા. ઉત્સવ કા બડા આયોજન કિયા ગયા થા. અહલ્યાબાઇ ઇંદોર કી રાની તો થીં હી, પર ઉનસે પ્રત્યેક હિંદુ કા હૈ ઔર પ્રત્યેક હિંદુ ઉન્હેં ઉસી દૃષ્ટિ સે દેખતા ઔર ઉતના હી આદર કરતા હૈ, જિતના કી રાજ્ય કી પ્રજા.ભારત-માતા કી પવિત્ર ગોદ મેં અવતીર્ણ હો કર જિન દેવિઓં ને અપને ઉજ્જવલ સે વિશ્વ કો અપની ઓર આકર્ષિત કર લિયા હૈ, ઉન મહિલા-રત્નોં મેં અહલ્યાબાઇ ભી એ

સન ૧૭૨૫ મેં ઔરંગાબાદ કે ચોંટ નામક ગ્રામ મેં ઇનકા જન્મ હુઆ. ઇનકે [નામ માનકોજી સિંધિયા થા. બાલ્યાવસ્થા મેં હી યે બડી સુશીલ ઔર કુશાગ્રબુદ્ધિ થીં. ઇનકા શ્રીમંત મલ્હારરાવ હોલ્કર કે એકમાત્ર પુત્ર શ્રી ખંડેરાવ કે સાથ હુઆ. વિવાહોપરાન્ત ઇન્હોં પની સેવા સે સાસ-સસુર કો પ્રસન્ન રખા ઔર અપને કર્તવ્ય સે પરાઙ્‌મુખ ન હુઇ. સન મેં ઇનકે એક પુત્ર તથા તીન વર્ષ બાદ એક પુત્રી ભી હુઈ. અહલ્યાબાઈ, દામ્પત્ય સુખ અધિક દિનોં તક ન ભોગ સકીં. ઉનકે પતિ શ્રીખંડેરાવ, કુમ્ભેરગઢ કે ઘેરે મેં જાટોં કરતે કરતે વીરલોક કો સિધાર ગયે. ઇનકા પુત્ર મલ્લેરાવ ગદ્દીપર બૈઠા; પર વહ ભી શ પરલોક સિધાર ગયા. વિપત્તિ મેં ભી અહલ્યાબાઇ ને અપના ધીરજ ન છોડા; પર વિપત્તિ અકેલી નહીં આતી. સન ૧૭૬૬ મેં ઇનકી પુત્રી સહસા વિધવા હો અપને પતિ કે સાથ સ ગયી. અબ રાજસિંહાસનપર બૈઠને ઔર પ્રજા કા આદર્શરૂપ સે પાલન કરનેવાલા અગર કો તો વહ અહલ્યાબાઈ હી થીં. અતઃ ઇન્હોંને શાસનભાર લે, ઉત્તમ રીતિ સે પ્રજા કા પાલન ઇનકે સુશાસન સે પ્રજા સંતુષ્ટ થી ઔ ઉસને અપની બહુત કુછ ઉન્નતિ ભી કી.

રાની હોનેપર ભી ઇન્હોંને બડા પરિશ્રમ કિયા. યે પ્રાતઃકાલ ઉઠ, ભજન-પૂજન કરતીં વિદ્વાનોં સે ધર્મશાસ્ત્ર સુનતી થીં. બ્રાહ્મણોં ઔર કંગાલોં કો ઇનકે રાજ્ય મેં કભી કષ્ટ નહીં ઇનકી દાનશીલતા આજતક વિખ્યાત હૈ. ઇનકા સંપૂર્ણ સમય રાજ-કાજ, પ્રજાપાલન, વાસ તથા ધર્માચરણ મેં હી બીતા. એક આદર્શ રાજ્ય કી રાની હોનેપર ભી ઇનકા વેશ- સદૈવ સાદા હી રહા.

પરોપકાર-વૃત્તિ ઔર ધર્મનિષ્ઠા મેં યે બઢી-ચઢી થીં. ઇનકી દૃઢ ધારણા થી, કિ ધર્મ પુણ્ય-બલ કી શક્તિ સે હી સંસાર વશીભૂત હો સકતા હૈ. હિમાલય સે સેતુબંધ રામેશ્વર તક ઐસા તીર્થસ્થાન નહીં, જહાં ઇનકા દ્રવ્ય પુણ્યકાર્ય મેં ન વ્યય હુઆ હો. ઇનકે બનાયે મંદિર, ઘાટ, ધર્મશાલાએં, તાલાબ, કુએં આદિ આજ ભી પ્રત્યેક તીર્થ મેં ઇનકી ધર્મનિષ્ઠા પરોપકાર-વૃત્તિ કી પતાકા ફહરા રહે હૈં.

વર્તમાન ઇન્દૌર કો, જો પહલે એક છોટા સા નગર થા, ઇતના વિસ્તૃત કર દેને કા શ્રેય અહલ્યાબાઇ કો હી હૈ. મહેશ્વર કે રેશમી ઔર જરી કે કારખાને અહલ્યાબાઇ કે હી સ્થાપિત કરાયે હૈ. અહલ્યાબાઇ જૈસી ઉચ્ચ કોટિ કી આદર્શ, સરલ એવં નીતિનિપુણ દેવી મહારાષ્ટ્ર કે બાદ શ હી કોઈ ઉત્પન્ન હુઇ હૈ.

અપને આદર્શ જીવન, પરોપકાર-વૃત્તિ, દાનશીલતા એવં ધર્મ-પ્રેમ કે કારણ દે. વે કેવલ ઇન્દૌર કે લિયે બલ્કિ સમસ્ત ભારતવર્ષ કે લિયે પ્રાતઃસ્મરણીય હો ગઇ હૈ. ૭૨ વર્ષ કી મેં અતુલ વૈભવ ઔર અક્ષય કીર્તિ-પતાકા ઉડાતી હુઇ ઇસ પુણ્યશ્લોકા દેવી ને સ્વર્ગારોહણ કિ

[illegible]

ગોવધની આગ ઉપર રામબાણ દવા—ડુક્કરનું તેલ

("[illegible]" ઉપરથી [illegible] ના એક અંકમાંથી)

[illegible] તેલ અનેક પ્રકારના [illegible] ઉત્તમ છે, એમ આજના [illegible] પણ [illegible] મુસલમાનોને [illegible] આજના મુસલમાન ભાઈઓમાં [illegible] કરવામાં આવેલ [illegible] ડુક્કરના તેલ [illegible] થઈ ગઈ છે. નમૂનાતરીકે [illegible] મુસલમાનોએ કાપવા માટે [illegible] લાવી [illegible]. તેને બચાવવા માટે મારામારી, કોર્ટના [illegible] અને નુકસાનના [illegible] ઉપાયો કરવાને બદલે [illegible] હિંદુઓએ સરસ યુક્તિ શોધી કાઢી. [illegible] એ [illegible] માં [illegible] એક ડુક્કર લાવી બાંધ્યું અને જણાવ્યું કે, તમે ખુશીથી ગાય કાપો; પણ જેવી તમે અમારી સામે ગાય કાપશો કે તરત જ તે [illegible] અમે આ ડુક્કરને કાપી તમારી આગળ ઉપાડીશું. આ ઉપાય રામબાણ નીવડ્યો. તે ડુક્કરના તેલની [illegible] કાપનારાઓ [illegible] ઠંડી પડી ગઈ [illegible] પોલીસ પાસે [illegible] હિંદુઓને જ [illegible] જુઓ મુસલમાને [illegible] અમને મારે છે, પણ એવું કાંઈ ન કરતાં [illegible] હિંદુઓએ માત્ર [illegible] ભગવાનની જ આરાધના કરી. આ રામબાણ ઉપાયને લીધે મુસલમાનોને જ પોલીસ પાસે [illegible] પડ્યું કે, જુઓ, હિંદુઓ અમને [illegible] માટે અમારી સામે ડુક્કરનું [illegible] તૈયારી કરી રહ્યા છે. છેવટે પોલીસે આવી ગાય અને ડુક્કર બન્નેને છોડી મૂક્યાં અને ઝગડો મટાડ્યો.

અયોગ્ય સમાલોચકો

('હિંદુપંચ' ના એક અંકમાંથી)

પુસ્તકોં કી સમાલોચના પક્ષપાતરહિત હોગી. આજકલ જો દ્વેષપૂર્ણ સમાલોચના [illegible] રહી હૈ, ઉસકા રાસ્તા બંદ હોના ચાહિયે તથા પુસ્તકેં યોગ્ય વ્યક્તિયોં કે હાથ મેં જાની ચાહિયે. પિછલે વર્ષ માધુરી મેં પંડિત લજ્જારામ મહતા કી "વિપત્તિ કી કસૌટી" કી સમાલોચના શ્રીમતી [illegible] દેવી શર્મા ને કી થી. શ્રીમતીજી કા નામ, ન તો લેખિકા કી ન સમાલોચિકા કી હૈસિયત સે હિંદી-સંસાર મેં અભીતક પ્રખ્યાત હુઆ હૈ. અતઃ યહ બાત વિચારણીય હૈ, કિ મહતાજી જૈસે વયોવૃદ્ધ તથા સિદ્ધહસ્ત લેખક કી કૃતિ કે સાથ શ્રીમતીજી કહાંતક ન્યાય કર સકતી થી ઔર સંપાદક કે લિયે યહ પુસ્તક શ્રીમતીજી કે હાથોં મેં સમાલોચના કે લિયે દેના કહાં તક ઉપયુક્ત થા.

ગ્લૅડસ્ટનનાં કેટલાંક બોધવચનો

(ભાવાર્થરૂપે આપાયાં છે.)

શરીરનો રોગ મટાડનારા અનેક મળે, પણ મનનો રોગ (અજ્ઞાન-લોભ ઇત્યાદિ) મટાડે એવો વૈદ્ય જગતમાં દુર્લભ છે.

× × ×

જગતમાં હવે પાપનો ભય ઓછો થતો જાય છે, એ વર્તમાન સમયની મોટી ન્યૂનતા છે.

× × ×

હું સમસ્ત જીવનપર્યંત વિદ્યાર્થી હતો અને હજી પણ વિદ્યાર્થીજ છું.

× × ×

જેમ આકાશ પૃથ્વીની દશે દિશાએ ફેલાયલું છે, તેજ પ્રમાણે ધર્મશાસ્ત્ર પણ મનુષ્યના સર્વ વ્યવહારમાં ફેલાયલું છે.

× × ×

સહવાસ, આવડત, પ્રકૃતિ, નવી નવી વાતો વગેરે સાથે ધર્મને ઘણો ઝઘડો કરવો પડે છે.

× × ×

ધર્મસ્વાતંત્ર્યનું બળ ઘણું મોટું અને દુર્નિવાર છે. એની આડે કોઇથી પણ અવાવાતું નથી.

× × ×

હમણાંના કાળના નહિ રોકી શકાય તેવા અને અતિ ગંભીર એવા ધર્મસ્વાતંત્ર્યના પ્રવાહ આડો કોઇથી પણ હાથ દઇ શકાય તેમ નથી.

× × ×

મનુષ્ય પૈસાવડેજ સુખ સંપાદન કરી શકે છે, એમ સમજીને જો આપણે ચાલીએ તો તે આપણી મોટી ભૂલ છે.

× × ×

પાણીઉપર હજાર શબ્દો લખવા કરતાં ખડકપર માત્ર એકજ શબ્દ લખવો અધિક શ્રેયસ્કર છે

× × ×

પોતાની સુધારણાને માટે મનુષ્ય પોતાના ખરા અંતઃકરણપૂર્વક જે પ્રયત્ન કરે છે, એજ તેનામાં તેની યોગ્યતાને વધારનારો મોટો ગુણ છે.

× × ×

પુસ્તકો એ પરલોકવાસી મહાન મનુષ્યોના શબ્દ છે અને તેમના આત્માસાથે વાતચીત કરવામાં તે સર્વોત્તમ સાધનો છે.

× × ×

સંપત્તિ અને સુખસાધનો વધતાં જાય છે, તેમ તેમ સામાજિક વ્યવહારમાં પણ ફરક પડતો જાય છે.

× × ×

'જ્ઞાન' જેમને સુખના ભંડારરૂપ લાગતું હોય, એવાં માણસો જગતમાં થોડાંજ હોય છે.

× × ×

ઇંગ્લાંડના અનુભવમાં આવશે કે, રાષ્ટ્રીય અન્યાયથી રાષ્ટ્રીય પતન અવશ્ય થવાનું છે, અને તે કદી દૂર થવાનું નથી.

× × ×

અનુભવથી મને જણાયું છે કે, વિશ્વાસ રાખવામાં મોટું ડહાપણ છે અને ન રાખવામાં મોટી મૂર્ખતા છે.

× × ×

ઉન્નતિના જે જે ખરેખરા તથા મનમાં વસી રહેલા પ્રયત્નો છે, તે સર્વ-જો તેની સાથે નમ્રતા જોડાયલી હોય તો-અન્ય મનુષ્યોને માટે અત્યંત બોધપ્રદ થાય છે.

× × ×

ધર્મ એ એક મહાન શક્તિ છે. તેની આગળ રાજાઓને તથા રાજ્યપ્રકરણી પુરુષોને પણ કામોની ઝડતી કોઇપણ વખતે આપવીજ પડશે.

× × ×

જે રાષ્ટ્રની સઘળા પ્રકારની સંસ્થાઓમાં તેમજ કાર્યોમાં અભિવૃદ્ધિ જોવામાં આવે, તે રાષ્ટ્રની ચડતી ચાલે છે, એમ સમજવું.

× × ×

આપણે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવામાં કદી પાછી પાની કરવી જોઇએ નહિ; તેમ તેમાંની અડચણો પ્રત્યે દુર્લક્ષ પણ કરવું જોઇએ નહિ.

× × ×

પાપના સંબંધમાં ઇશ્વરનો ભય રાખીને વર્તવું, એટલે તેમાં સઘળુંજ આવી જાય છે.

× × ×

પરમાર્થની વાતો ઘણાજ આડંબરથી કહેવી અને રહેણી તેનાથી ઉલટી રાખવી, એના જેવું ભૂંડું કામ બીજું નથી.

× × ×

એકાદ જોયેલી વાત ઉપરથી અંતરાત્માની પ્રેરણાને ખોટી માનવાને મનુષ્ય મોહિત થાય છે; આ પ્રકારનો પ્રસંગ ખરેખર અત્યંત ભયંકર અને ઘણા સંકટનો છે.

× × ×

એકાદ મહાન માણસના વિચારોને પોતે વિચાર નહિ કરતાં કબૂલ કરવા, એ જેટલું ખોટું છે; તેટલુંજ મહાન માણસોના વિચારોને યોગ્ય માન ન આપવું એ પણ ખોટું છે.

× × ×

મનુષ્ય પ્રાણી, એ આ સૃષ્ટિમાં સર્વ સારી વસ્તુઓનો કળશ છે. મનુષ્યજાતિ, મનુષ્યસ્વભાવ, મનુષ્યકર્તવ્ય તથા મનુષ્યનું ભવિતવ્ય એ સર્વ અભ્યાસના અત્યુત્તમ વિષયો છે.

× × ×

ચિરકાળની કીર્તિની ઇચ્છા એ સત્કાર્યો કરવાને ઉત્તમ પ્રકારની વૃત્તિ છે; પરંતુ તેને આપણા અંતરાત્માની અને પરમાત્માની આજ્ઞા નીચેજ રાખવી.

× × ×

મારો અંતકાળ પાસે આવતો જાય છે, તેમ તેમ મને મતભેદ ઓછો દેખાતો જાય છે અને ઐક્ય અત્યંત મોટું જણાય છે.

× × ×

કોઈ પણ રાષ્ટ્ર અને કોઇ પણ યુગના મનુષ્યોનો ઉદ્યોગ અને પરસ્પરનો ઉગ તેમની ઇશ્વરભક્તિના પ્રમાણપર આધાર રાખે છે.

× × ×

અસત્ય અને દંભના પ્રકાશ કદાચ થોડો સમય કાયમ રહેશે; પરંતુ પરિણામે તો તે ખુલ્લું પડી જઇને અપકીર્તિ અને વિપત્તિ આવ્યા સિવાય રહેશેજ નહિ.

× × ×

પરમેશ્વરપ્રત્યેનાં કર્તવ્યો તરફ આપણું લક્ષ્ય પુષ્કળ હોવું જોઇએ; અને તે જેટલા પ્રમાણમાં હશે તેટલાજ પ્રમાણમાં આપણી ભવિષ્યત્ ઉન્નતિ થનાર છે.

× × ×

માત્ર ક્ષણિક પશ્ચાત્તાપથીજ કાંઇ અપરાધ ટળી જતો નથી. પરંતુ પશ્ચાત્તાપનો ક્રમ એક સરખો ચાલવો જોઇએ તથા પરિપૂર્ણ થવો જોઇએ. તે સિવાય પાપશુદ્ધિ–ચિત્તશુદ્ધિ થતી નથી.

× × ×

ગ્રંથસંગ્રહ કરવામાં ગ્રંથાવલોકનની આવડત, સમય, પૈસા, જ્ઞાન, સારાસાર-વિચાર અને દૃઢ નિશ્ચય એટલા ગુણોની જરૂર છે. એમાંના આવડત અને નિશ્ચય એ બે ગુણો મારામાં છે.

× × ×

અનુભવ થયા પહેલાં પુષ્કળ વાતોપર વિશ્વાસ મૂકવો એ ડહાપણ છે.

× × ×

શિક્ષણના હેતુઓમાં એક હેતુ એવો પણ છે ખરો કે, તેની સહાયથી મનુષ્ય કાંઈ ધંધો કરી શકે; પણ આ હેતુ ગૌણ હોઇને મુખ્ય હેતુ તો એજ છે કે, પવિત્ર વિષયોથી અંતઃકરણને ઉન્નત કરવું.

× × ×

કોઈ પણ કારણથી કિંવા હેતુથી મનુષ્ય જે દિવસે પોતાના અંતરાત્માની આજ્ઞા-પ્રેરણાનું અપમાન કરે છે, તે દિવસ તેને માટે ઘણોજ ખરાબ અને મહા અનર્થકારી છે.

× × ×

શરીરશ્રમ લજ્જાસ્પદ હોવાની સમજ લોકોમાંથી દૂર કરવી જોઇએ; એટલુંજ નહિ પણ જાતે શરીરશ્રમ કરીને તેમાં થતી પોતાની શારીરિક ઉન્નતિનું દૃષ્ટાંત એવી સમજ ધરાવનારાઓને દર્શાવી આપવું જોઇએ.

× × ×

તમે જેમ જેમ વિશેષ જ્ઞાન મેળવતા જશો, તેમ તેમ તમને જણાશે કે, આપણે જે કાંઇ જ્ઞાન મેળવ્યું છે તે બહુજ થોડું છે અને જે મેળવવાનું છે તે અગાધ છે.

× × ×

આપણે જેટલું જાણતા હોઇએ છીએ, તેનેજ આપણે જ્ઞાન કહીએ છીએ. તે આપણી ભૂલ આપણે સ્વાધીન હોવાથીજ કહીએ છીએ; નહિ તો જ્ઞાન કહ્યું એટલે તેમાં સહજ પણ અજ્ઞાન હોવું જોઇએ નહિ, પરંતુ એવું ક્યાં હોય છે ?

× × ×

ગુરુએ આપણું કામ જે અંતઃકરણપૂર્વક કર્યું છે, તે જોતાં તમે તેમને કાંઇ માન અથવા પદાર્થ આપો, તેથી કાંઇ તમે તેમના ઋણમાંથી મુક્ત થઇ શકતા નથી.

× × ×

ઈશ્વરી સત્ય સમજવાનાં જે સાધનો આપણા હાથમાં છે, તેનો યથાયોગ્ય ઉપયોગ કરવો એ આપણીજ સત્તામાં છે. તે જ્ઞાનનું (તન, મન કે ધન ઉપર) જે કાંઇ શુભ પરિણામ આવે તે ઈશ્વરનેજ અર્પણ કરવું જોઇએ.

× × ×

કર્તવ્યકર્મ પ્રત્યે મનુષ્યના હૃદયમાં જે અગાધ શ્રદ્ધા અને તે શ્રદ્ધામાંથી અસંત લીનતા તથા દૃઢ નિશ્ચયનું જે મિશ્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ આ મનુષ્યપર પરમેશ્વરની કૃપા ઉતારવાનું અને તે કૃપાને કાયમ રાખવાનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે.

× × ×

દુકાનમાં માલ પુષ્કળ ભર્યો હોય, પરંતુ ઘરાકી બિલકુલ ન હોય તો એવી દુકાન જેમ નિષ્ફળ છે, તેમ મનમાં અનેક સારી વાતો સમાઇ રહેલી હોવા છતાં તે પ્રમાણે ક્રિયા ન થતી હોય એવું શિક્ષણ પણ નિષ્ફળ છે.

× × ×

આપણી મનોવૃત્તિપરજ આપણી સત્તા ચાલતી ન હોય, તો પછી બાહ્યસૃષ્ટિ ઉપર અર્થાત્ જગતના પદાર્થો ઉપર આપણી સત્તા વધતી જાય છે અથવા તો 'આપણે અધિકાધિક જ્ઞાની થતા જઇએ છીએ' એવો ગર્વ કરવો એ વ્યર્થજ છે.

× × ×

આ પાપમય જગતમાં અનેક સ્થળે સત્યને ઓથેજ અસત્ય અને ધર્મશ્રદ્ધાને ઓથેજ અશ્રદ્ધા અને અધાર્મિકતા છુપાઈ રહેલાં હોય છે, માટે સાવધ રહેવું.

× × ×

મનુષ્યના મનપર સત્તા ચલાવવાને પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધની જે લડાઈ ચાલી રહી છે, તેના

જેટલા પ્રમાણમાં પુરુષાર્થની સત્તા વધતી જાય છે, તેટલા પ્રમાણમાં પ્રારબ્ધની સત્તા ઘટતી જાય છે.

× × ×

શિક્ષણથી વિરુદ્ધ કાર્યો કરવાનો પ્રસંગ આવે એ મોટું સંકટ લાગે છે ખરું, પરંતુ ખરું જોતાં તે તે શિક્ષણથી વિરુદ્ધ હોતાંજ નથી; કેમકે સઘળાં કર્તવ્ય એક અગાધ પરમાત્મામાંથીજ નીકળેલાં છે. પછી દેશ-કાળ પ્રત્યાદિ પરત્વે તેના પ્રકારમાં ફેરફાર હોય તેમાં કાંઇ મોટી વાત નથી.

× × ×

ધર્મનાં તત્ત્વો સઘળાં એકજ છે અને તે સર્વને એકસરખાં માન્ય હોવાથી તેનાવડે સર્વનું એક્ય થવું સાહજિકજ છે. આ ઐક્ય સુજાણ અને અજાણ વચ્ચે પણ એકસરખું થઇ શકે છે; પરંતુ જ્ઞાનનો ગર્વજ તેમાં અંતરાય પાડે છે અને તેથીજ પંથ-પરંપરા વધી છે.

× × ×

જે જ્ઞાન અંતરની શુભ વૃત્તિને ખીલવી શક્યું નહિ, તે જ્ઞાનનો ગર્વ કરવો એ વ્યર્થ છે. જે જ્ઞાનવડે આપણે આપણી આંતરવૃત્તિનેજ જીતી શક્યા નહિ, તે જ્ઞાનવડે આપણે જગતના પદાર્થો જીતવા ચાહીએ છીએ, એવો ગર્વ રાખવો એ મૂર્ખતાજ છે.

× × ×

ખાધેલા અન્નનું મુખ્ય કામ જેમ શરીરને બળવાન અને ચપળ બનાવવાનું છે, તેમ શિક્ષણનું કામ એ છે કે, તે આપણા મનને ભોગ ભોગવવામાં સંયમી, ધારણાશક્તિમાં મજબૂત અને સંકટો ખમવામાં ધીર અને સહનશીલ બનાવે.

× × ×

ગ્રંથસહવાસ અત્યંત આનંદકારક છે. ગ્રંથો ગોઠવી રાખ્યા હોય એવી ઓરડીમા ગયા પછી તમે તેને હાથ નહિ લગાડો તો તે ગ્રંથોજ માનસવાણીથી તમને કહેશે કે, અમારામાં પુષ્કળ જ્ઞાન ભર્યું છે તે લ્યો અને તેનો ઉપયોગ કરો; એટલે તમારૂં કલ્યાણ થશે. શું આ માનસવાણી ઓછી કિંમતી છે ?

× × ×

પાપી વિચારો મનને ખાઇ જાય છે; કેમકે તે એક જબરદસ્ત રોગ છે. તેનું ઔષધ સમસ્ત પૃથ્વીમાં મળી શકતું નથી. ધર્મશાસ્ત્રમાં લખેલું છે કે, પાપની પાછળ દુઃખ પણ અવસ્ય આવશેજ. અન્યાયની લડાઇ એ પણ એક ભયંકર પાપ હોવાથી તેની પાછળ પણ ભયંકર દુઃખ આવવાનુંજ છે.

× × ×

પોતાના આયુષ્યનો ઉપયોગ જો તમે બહુજ સાવધાનતાથી કરશો, તો ભવિષ્યમાં તે તમને વ્યાજસહિત મળશે અને એટલું બધું ઉપયોગી થઈ પડશે કે, હાલ તો તેનું અનુમાન પણ તમે કરી શકશો નહિ; પરંતુ એ પ્રમાણે ન કરતાં આયુષ્યને જો તમે વ્યર્થ જવા દેશો તો તે તમને નુકસાન પણ તમે ધારી શકો તે કરતાં ઘણુંજ વધારે કરશે.

× × ×

દેશમાં શાંતિ હોવી એ મોટું સુખ છે; પરંતુ તે સુખને લીધે નીચ વૃત્તિ ધરાવનારા મનુષ્યોને મોહ વ્યાપે છે. આ વાત જેમ સર્વ પ્રકારના સુખને લાગુ પડે છે, તેમ આ વાત પણ તેટલીજ ખરી છે કે, યુદ્ધના તેમજ સંકટના પ્રસંગોને લીધે મનુષ્યોમાં અમૂલ્ય સદ્ગુણો ઉત્પન્ન થઇને વધે છે અને મનુષ્યોને હાથે મોટાં મોટાં કાર્યો થાય છે.

× × ×

એ નિરંતર લક્ષ્યમાં રાખવું જોઇએ કે, આપણને પ્રથમથી પડેલી ટેવોને રોકવાથી આપણી બુદ્ધિ અને નીતિની વૃત્તિઓ પણ ફેરવાતીજ જાય છે.

× × ×

એ કદી ભૂલવું જોઇએ નહિ કે, મનુષ્યને આ જગતમાં જે કાર્યો કરવાં પડે છે, તે કરવાના યોગ્ય પ્રકારો શીખવવા જેટલું ત્રાસદાયક અને મનુષ્યની શક્તિ ક્ષીણ કરનારૂં બીજું એક પણ કાર્ય નથી; છતા પણ આ કાર્ય કેટલાક એવું ઉત્તમ સાધી શકે છે કે, તેમની પાછળ તેમનો

વિદ્યાર્થી–સેનાપતિની પાછળ સિપાહીઓ યુદ્ધમાં જાય તેમ–જાય છે; **પરંતુ આવા શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓ બહુજ થોડા હોય છે.**

× × ×

આજસુધીમાં ઉન્નતિના સર્વોચ્ચ શિખરે ચડેલાં રાષ્ટ્રો પૈકી કોઇ પણ રાષ્ટ્રના લોકોએ–લોકોએ મતાને–પોતાનો રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો નથી. તેમણે જે કાંઇ કર્યું છે તે એ કે, પોતામાંના શ્રેષ્ઠ લોકોને પસંદ કરવા તથા તેમનાં કાર્યોપર પોતાનો દાબ રાખીને તેમને હાથે રાષ્ટ્રનો કારભાર ચલાવવો. આ કાર્ય કરવામાં તેમને કેટલી બધી અડચણો પડતી હતી તે ઇતિહાસ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે.

× × ×

આ જગતનો અને આપણો યોગ કોઇ પણ રીતે આપોઆપ બનેલો નથી. એ સઘળી ઇશ્વરી કૃતિ છે. પૂર્ણ મનુષ્યત્વ આવવાને માટે આ જગત ઉત્તમ સ્થાન છે અને તે સ્થાન સિવાય તેનાથી દેવલોકમાં જઇ શકાતું નથી–અર્થાત્ આ લોકમાં જીવવું એ પરલોકના જીવનની તૈયારી કરવા જેવું છે.

× × ×

અમુક કાર્ય કરવું એજ આપણું કર્તવ્ય છે અથવા તે ન કરવું એજ કર્તવ્ય છે, એમ સારી રીતે સમજવા છતાં પણ જો તે કર્તવ્યથી વિરુદ્ધ વર્તવામાં આવે તો તે પાપ છે. એ પાપ માણસના અંતરને ખાય છે; તેથી તેના મૂળ સ્વભાવમાં એક પ્રકારનું તોફાન થાય છે અને તેનું પરિણામ એવું આવે છે કે, અંતઃકરણમાં કુવાસનાનું પ્રાબલ્ય વધીને સદ્વાસનાનો નાશ થાય છે અને એજ તેના આત્માનો નાશ છે.

× × ×

સઘળાં રાષ્ટ્રોને સમાન સમજવાં–તેમાં કોઇને ઓછું વધતું ન માનવું એ ખ્રિસ્તીધર્મનું મૂળ બીજ છે. એ તત્ત્વ જો છોડ્યું તો તેની સાથેજ સર્વત્ર જગતની શાંતિ અને ઉન્નતિની આશા ઉડી જશે. મારો મત એવો છે કે, જે કોઇ આ સમતાનું તત્ત્વ છોડી દે છે કિંવા તેને બગાડે છે, તેનો હેતુ ગમે તેટલો સારો હોય તોપણ તે પોતાના રાષ્ટ્રપર મહાન સંકટ લાવે છે, શાન્તિનો નાશ કરે છે અને ખ્રિસ્તીધર્મના મૂળ સિદ્ધાંત ઉપર શસ્ત્રપ્રહાર કરે છે.

× × ×

હું બદલાયો છું; કેમકે હું જ્યારે પ્રથમ સાર્વજનિક કામમાં પડ્યો, ત્યારે સ્વાતંત્ર્યનું ખરું મૂલ્ય અને તેની અત્યંત આવશ્યકતા હું સમજી શક્યો ન હતો. સ્વાતંત્ર્ય [illegible] તેમજ અનુભવ [illegible] ઉપયોગી થઈ પડે છે, એ વાત [illegible] સમજ્યો ન હતો, તેમ પ્રત્યેક સાર્વજનિક સંસ્થાની ઉન્નતિ સ્વાતંત્ર્યપરજ આધાર [illegible] સમજમાં આવ્યું ન હતું. એ સઘળું હવે હું સમજી શક્યો છું તથા તેને અનુસરીને હું વર્તું છું.

× × ×

[illegible] એક ઉત્તમ શાળા છે. એ શાળાની [illegible]

× × ×

[illegible]

× × ×

ટેનિસનની કારકીર્દી ઘણેખરે અંશે મારી કારકીર્દીને મળતીજ છે; પરંતુ તેની જે કૃતિ છે તે મારી કૃતિ કરતાં ઘણીજ શ્રેષ્ઠ પંક્તિની છે. તેનો ઉદ્યોગ મારા ઉદ્યોગ કરતાં સર્વોત્તમ પ્રકારનો થયો છે તથા તે મારા ઉદ્યોગ કરતાં વિશેષ ચિરસ્થાયી છે. મારા જેવા પુરુષો સાર્વજનિક હિતના વિષયો ઉપર બોલે છે, એટલે લોકો કૃપા કરીને તેમને યોગ્યતા કરતાં પણ વિશેષ માન આપે છે અને તેથી તેઓ ખુશામ છે એ ખરૂં છે; પણ બોલવું એજ અમારૂં કામ છે. તેમાં પાયાજ નથી, પરંતુ શબ્દોને પાંખો હોવાને લીધે તેઓ ઝપાટામાં ઉડી જાય છે અને હતા ન હતા થઈ જાય છે. ટેનિસનની કૃતિ આથી વિશેષ ઉચ્ચ યોગ્યતાવાળી છે. તેના ઉપર કાળનું કશું ચાલવાનું નથી. તેણે પોતાનું ચરિત્ર પોતાના દેશબાંધવોના હૃદયપટપર લખ્યું છે, તે કદી પણ ભૂંસાઈ જનાર નથી.

દરિદ્રતામાંજ રત્નમાનવો વધારે પાકે છે.

(લેખકઃ—શ્રીયુત "કુમાર" 'હિંદુપંચ'ના એક અંકમાંથી)

એક બાર ઇમર્સન કે કિસી મિત્રને હાર્વર્ડ વિશ્વવિદ્યાલય મેં એક અત્યંત પ્રતિભાશાલી હોનહાર વિદ્યાર્થી કે સંબંધ મેં ઉસકી સંમતિ પૂછી! ઇમર્સન ને તુરંત હી જો સંક્ષિપ્ત ઉત્તર દિયા, વહ ઇસ પ્રકાર થાઃ—

"બસ, ઉસે અબ અગર કિસી વસ્તુ કી આવશ્યકતા હૈ તો વહ 'દરિદ્રતા' હી હૈ."

ઇમર્સન કે ઇસ અદ્‌ભુત ઉત્તર કો સુનકર ઉસકા મિત્ર એકદમ ચકરા ગયા ઔર ઉસકે મુંહ કી ઓર બડી ઉત્સુકતા સે દેખને લગા.

ઇમર્સન તુરંત હી ઉસકે હૃદય મેં ઉઠતે હુએ ભાવ કો તાડ ગયા. ઉસને અપને મિત્ર કે મુખ મુસકરાતે હુએ દરિદ્રતા કી ઇસ પ્રકાર વ્યાખ્યા કર ડાલીઃ—

"દરિદ્રતા કો બહુધા લોગ ઈશ્વરીય પ્રકોપ યા શાપ સમઝતે હૈં; પર વાસ્તવ મેં ઐસી બાત નહીં હૈ. વહ તો પરમાત્મા કા સર્વશ્રેષ્ઠ વરદાન હૈ."

"સંસાર મેં જિતને બડે-બડે મહાપુરુષ હો ગયે હૈં; ઉનમેં સે ઐસી વ્યક્તિ બહુત હી કમ હૈં જો દરિદ્રાવસ્થા મેં ન પૈદા હુએ હો યા જિનકા ઉત્થાન પતિતાવસ્થા સે ન હુઆ હો."

"દરિદ્રાવસ્થા મેં રહ, ફટે-પુરાને કપડે પહિન, પેટ-ભર અન્ન ન પા તથા સુખ-સાધન હીન અવસ્થા મેં હી મનુષ્ય અપને સચ્ચે સ્વરૂપ તથા જ્ઞાન-શક્તિ કો પહચાનતા હૈ."

"કિસી પ્રકાર કે સાજ સામાન સે રહિત, સુનસાન કમરે મેં હી ઉસકી આત્મા સે વહ જ્યોતિ પ્રજ્વલિત હોતી હૈ, જિસકા પ્રકાશ કિસી દિન સારે સંસાર મેં ફૈલ જાતા હૈ ઔર વહ વ્યક્તિ મહત્તા કો પ્રાપ્ત હો ગૌરવ પાને લગતા હૈ."

"પ્રકૃતિ ને મનુષ્ય કો ઇસ પ્રકાર બનાયા હૈ, કિ વહ સ્વભાવતઃ કાર્ય ઔર ઉદ્યોગ કો ઘૃણા કરતા હૈ. ઐસે મનુષ્ય ઇસ સંસાર મેં થોડે હી હોંગે, જિનમેં ઇસ પ્રાકૃતિક નિયમ કા ઉલ્લંઘન કરને કે યોગ્ય આત્મિક શક્તિ હો."

"દરિદ્રતા હી વહ શક્તિ હૈ, જિસસે મનુષ્ય કાર્ય ઔર ઉદ્યોગ કરને લગતા હૈ. કેવલ ઇતના હી નહીં, ઇસમેં એક વિશેષ ગુણ ભી હૈ-વહ મનુષ્ય કો વાસ્તવિક 'મનુષ્ય' બનાતી હૈ."

"દરિદ્રતા સે મનુષ્ય કા ઉન હજારોં, લાખોં વ્યક્તિયોં સે સંપર્ક હો જાતા હૈ, જો આવશ્યકતાઓં ઔર દુઃખ-દર્દ, સ્વાર્થપરતા ઔર ઉસકી આત્મા કો વિશ્વાત્મા કી મધુર ઝંકાર ધ્વનિ ને અનુપ્રાણિત કર વ્યક્તિગત સ્વાર્થ કો સંસાર કે સ્વાર્થ મેં વિલીન કર દેતી હૈ. ઇસ પ્રકાર સમસ્ત સંસાર કો અપના સમઝને કા મહાજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ."

"દરિદ્રતા આત્મ-શક્તિ પ્રદાન કરતી હૈ ઔર શિષ્ટાચાર કી સુંદર શિક્ષા દેતી હૈ. અતઃ દરિદ્રતા કોઈ ઈશ્વરીય પ્રકોપ યા શાપ નહીં, બલ્કિ પરમ પિતા પરમાત્મા કા સર્વોત્તમ ઉપહાર હૈ.

પ્રભુપ્રસાદ પામનારા ભક્તના ઉદ્‌ગાર

("સાહિત્ય" માસિકના સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

તમે સાંભળો રાણી એક વાર્તા રે, મને સાંભર્યું તે કાંઈક સંભારતાં રે. (ટેક)
હું તો હરિજીને જોવા નિસરી રે, મુજને સંસારની વાત વિસરી રે. તમે૦ ૧
મુજને ખોળતાં કંઈ એક લાધ્યું રે, લાધ્યું અખંડ બ્રહ્માંડ આ બાધું રે. તમે૦ ૨
હું તો હરિજીને જોતાં હું ટળી રે, જ્યમ સાગરમાં સરિતા ભળી રે. તમે૦ ૩
હું તો જ્યાં જોઉં ત્યાં રે તેજ ને રે; મેં તો મનથું વિચાર્યું એજ રે. તમે૦ ૪
સર્વ વસ્તુ તણો વેશ ટળ્યો રે, જેને જોતી'તી તે મુજને મળ્યો રે. તમે૦ ૫
સર્વ પરબ્રહ્મ કેરાં પૂતળાં રે, રૂપે એક થકી એક આગળાં રે. તમે૦ ૬
દશે દિશા સન્મુખ હરિજી થયા રે, મારા હૃદેકમળમાં વસી રહ્યા રે. તમે૦ ૭
એક હરિ વિના બીજું દીસે નહિ રે, મારી દ્વૈતની દૃષ્ટિ ટળી ગઇ રે. તમે૦ ૮
મારાં અનંત લોચન ઉઘડયાં રે, સર્વ રામજીનાં રૂપ દૃષ્ટે પડયાં રે. તમે૦ ૯
હું તો હરખે હીંડું ને જોતી ફરું રે, મુજને પ્રપંચનું વૈકુંઠ વિસર્યું રે. તમે૦ ૧૦
બાધું અખંડ મંડળ નિહાળતાં રે, થઇ તન તદ્રૂપ સંભાળતાં રે. તમે૦ ૧૧
નખ શિખ લગી હરિ વ્યાપી રહ્યો રે, જેવો વેદે કહ્યો તેવો લહ્યો રે. તમે૦ ૧૨
ભૂલ્યું હતું તે ધન ઘરમાં જડયું રે, મહા આનંદ ઉપજ્યો મનડું ઠર્યું રે. તમે૦ ૧૩
હવે જન્મ સફળ થયો માહરો રે, મળ્યો બાવન અક્ષર બાહરો રે. તમે૦ ૧૪
સર્વ ઠામથી અળગો ન થાય રે, અણું માંહે તે અણું માંય રે. તમે૦ ૧૫
હવે પ્રપંચ પુરાણના પરા થયા રે, દાસ ગોપાળના પ્રભુ જ્યારે લહ્યા રે. તમે૦ ૧૬

અનુરોધ

("હિંદુપંચ"ના એક અંકમાંથી)

સુનતા હૂં સર્વેશ વિશ્વ મેં સત્વર આને વાલે હો,
અનય નશાને વાલે જગ મેં શાન્તિ બસાને વાલે હો.
યદિ આતે હો તો અપને હી નિજગૃહ મેં આના ભગવન્,
યદુકુલભૂષણ, ઔર કહીં મત ભારત તજ જાના ભગવન્. (૧)
સર્વપ્રથમ તેરી પદપૂજા કરને કા અધિકાર હમેં,
તેરે પદ ગહિ પતન સિંધુ સે, તરને કા અધિકાર હમેં.
પ્રગટિત કરકે અપની પ્રતિમા, જગ કો આલોકિત કર દો,
ભારત કી કમનીય કીર્તિ, હે કૃષ્ણ ! ભુવનભર મેં ભર દો. (૨)

[illegible] શિક્ષણ એ શિક્ષણ નથી.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] યુરોપના ઇતિહાસસમુ [illegible] નથી, [illegible] તો યુરોપ- [illegible], એલીઝાબેથ અને [illegible] વિભૂતિઓ તો લંડનની [illegible] હોય!

વાચક! ભારતીય ઇતિહાસનો પારો જરા ઉંચો કર. ઉત્સાહ કે યુરોપની વિભૂતિઓનાં નામો ત્યાંજ અમર રહો અને ત્યાંજ રહેશે.

પરંતુ જગતના હેરતો ક્રોડ માનવલોકના ઇતિહાસમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને પ્રતાપી રામચંદ્ર કેટલા થયા છે? જગતમાંથી અધર્મનો નાશ કરનાર પરશુધારી રુદ્રના અવતારસમા ભગવાન પરશુરામ કેટલા છે? દ્રૌપદી અને સીતા જેવી આગ રેલતી, દમયંતી અને તારામતી જેવી આદર્શ સતીઓ કેટલી છે? રણમેદાને ઝઝુમનારી દુર્ગાના અવતારસમી બ્રાહ્મણસમાજના રત્નસમી લક્ષ્મીબાઈ કેટલી છે? મહાન સિકંદર જેની અપૂર્વ શક્તિથી શરમાયો તેવા બ્રાહ્મણ-સમ્રાટ્ પૌરસ કેટલા છે? મરણીયા પ્રતાપ અને વીર દુર્ગાદાસ કેટલા છે? દેહદિવાસો ખડી કરીને શત્રુઓની સામે માતૃભૂમિની રક્ષા માટે કિલ્લા રચનારા બ્રહ્મતેજથી દેદીપ્યમાન બ્રાહ્મણો અને ક્ષાત્રતેજથી સૂર્યસમા ક્ષત્રિયો કેટલા છે? ૨૫-૩૦ વર્ષની ટુંકી મુદતમાં જગતની એક મહાન જબરદસ્ત સલ્તનતના પાયા હચમચાવી મુકી તેના ચુરા કરનારા શિવાજી મહારાજ કેટલા છે?

વિશ્વમાં જે શોધ્યું નમળે તેવું ઘણુંએ આપણા આ પવિત્ર હિંદમાં છે, પણ એ ભાન કરાવનાર શાળાઓ અને કોલેજો તો આજે અમારા ભારતના ભાવી સંચાલકોને ગુલામી મનોવૃત્તિજ શિક્ષણ દે છે.

ભૂખે મરતી માતાઓ-બહેનો અને બચ્ચાંઓના દુઃખભર્યાં પોકારો સાંભળીને માતૃભૂમિનો ઉપહાસ થતો જોઇને જે વિદ્યાર્થીઓનાં હૈયાં નથી દુઃખતાં તે વિદ્યાર્થીઓ, તે શિક્ષણ હિંદને

ભારરૂપ છે, બોજારૂપ છે. જે વિદ્યા, જે શિક્ષણ નવયુવાનોમાં સ્વાતંત્ર્યજુસ્સો ઉત્પન્ન ન શકે, માતૃભૂમિની ભક્તિ, સ્વમાન અને સ્વધર્મમાટે મરી ફીટવાનું આદર્શ શિક્ષણ ન શકે; તે વિદ્યા, તે શિક્ષણ, તે શાળા અને કૉલેજો ભારતીય ઉન્નતિ અને સ્વરાજ્ય તેમજ સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિમાં અડચણ અને વિઘ્નરૂપજ છે. આજનું શિક્ષણ એ શિક્ષણ નથી, પરંતુ ગુલામીનાં બંધનોને મજબૂત કરનારૂં એક ભયંકર યંત્ર છે. રાજ્યકારોબારમાં સહેલાઈથી સત્તા ચલાવવામાં સહાયભૂત થનારૂં ગુલામીને પોષનારૂં એક યંત્ર છે. જો દેશમાં સ્વરાજ સ્થાપવું હો તો વિદ્યાર્થીઓને સ્વમાન, સ્વધર્મ અને સ્વાતંત્ર્યના સંસ્કારો ઉત્પન્ન કરવા પ્રયાસો આદરો. રાષ્ટ્રોન્નતિ એજ જીંદગીનું સાર્થક્ય. એ પવિત્ર મંત્ર વિદ્યાર્થીઓના કાનમાં જ્યારે ગુંજાર કરતો થાય, ત્યારેજ આપણો પવિત્ર ધર્મ, આપણો વહાલો દેશ ઉન્નત થાય, સ્વતંત્ર થાય અને જ્યારે ત્યારેજ આપણે ભારતવર્ષનો વિજયડંકો વગડાવી શકીએ.

નેવનાં પાણી મોભે ચઢ્યાં !!

('હિંદુસ્થાન' તા. ૨૨-૮-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

હિંદુધર્મના ઇતિહાસમાં તા. ૨૧ મી ઓગસ્ટ ૧૯૨૭ નો દિવસ જરૂર યાદગાર રહેશે ! દિલ્હીમાં તે દિવસે ગોસ્વામી શ્રી ગંગાપ્રસાદજી મહારાજે પોતાના કટરાનીલ મંદિરમાં અત્યંજોને દાખલ થવા દીધા ! સાંજના ૭ વાગે મોટો જલસો કરવામાં આવ્યો અને સેંકડો અંત્યજોએ યમુનાજીમાં સ્નાન કરીને, અને કપાળમાં તિલક લગાવીને મહારાજશ્રીની મંજુરીથી દેવમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો ! હિંદુભાઇઓએ તેમનો સત્કાર કર્યો અને પ્રસાદ વહેંચવામાં આવ્યો ! દિલ્હીના "અર્જુન" પત્રના તા. ૨૮ મી ઑગસ્ટના અંકમાં આ ખુશખબર પ્રગટ કરતાં [illegible] અને આવાં આવકારદાયક પગલાંનું દેશભરમાં અનુકરણ કરવામાં આવે, અને હિંદુ ધર્મ ઉપરના કલંકને ટાળવાની સાથે, બ્રિટિશ સંસ્થાનોમાં અસ્પૃશ્યતાના સંબંધમાં, એ હિંદીઓના [illegible] તુંડમીજાજી ગોરાઓ જે મ્હોંટોણાં મારે છે, તેનો પણ સદાને માટે અંત આવે [illegible] આ દેશનો નીતિપરાયણ, ધર્મપ્રેમી, વિચારશીલ વર્ગ ઇચ્છે છે !! હિંદુ માન્યતા મુજબ [illegible] નહાવાથી જેમ પવિત્ર થવાય છે, તેમ મહારાજશ્રી ગંગાપ્રસાદજીએ પોતાની ઉદાર બુદ્ધિના [illegible] સ્નાન કરાવી અસ્પૃશ્ય મનાતા અત્યંજોને પાવન કરીને, પોતાના [illegible] સદાને માટે અમર બનાવ્યા છે ! પરમાત્મા અમારા ધર્માચાર્યોના સકળ સંઘને આવી સન્મતિ આપો [illegible]

* * * *

દૂધમાં સાકર ભળી !!

('હિંદુસ્થાન' તા. ૨૨-૮-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

"દૂધમાં સાકર અને છાશમાં મીઠું હોય" એ વાત સાચી છે ! હિંદુ [illegible] [illegible] "અર્જુન" [illegible] [illegible]

હિંદ હજી પણ જગતને સંસ્કૃતિના પાઠ આપી શકે તેમ છે

હિંદના સંગીતનેતા શ્રી દિલીપ રોય

એમના અનુપમ સંગીતથી યુરોપમાં ઠઠ જામી જતી એ છાપ

('હિંદુસ્તાન અને રાજસ્થાન'ના એક અંકમાંથી)

(લંડન [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] શ્રી દિલીપકુમાર રૉય એક [illegible] [illegible] છે અને હિંદના સંગીતને [illegible] તેમના દિલમાં [illegible] રહી રહ્યો છે. [illegible] તેને માટે તેઓ [illegible] [illegible] હિંદને [illegible] [illegible] [illegible] પ્રચારો [illegible] અને [illegible] તેમને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. તેમનું સંગીત [illegible] [illegible] છે. 'મને [illegible]'ના [illegible] [illegible] [illegible] છે.)

પશ્ચિમની પાસેથી શિક્ષણ લેવા જનારને બદલે તેને શિક્ષણ આપવા માટે પૂર્વમાંથી થોડી વ્યક્તિઓ ત્યાં જાય છે. એવી થોડી વ્યક્તિઓમાંની એક તે જાણીતા બંગાળી સંગીતવેત્તા દિલીપકુમાર રૉય છે. મળી આવનમાં પશ્ચિમને આમ શિક્ષણ આપવા ઘણા પુરુષોને ત્યાં મોકલી શકે તેમ છે, પરંતુ ઇંગ્લૅન્ડની સારે જતા હિંદને ખરેખરા એકનિષ્ઠ એવા પુરુષ [illegible] થોડા છે, કે જેઓ પશ્ચિમની સારે જવા આગાઉ અગર તો ત્યાં પહોંચ્યા પછી 'સાહેબલોક' બની ગયા ન હોય. આ નાનકડા બેટમાં (ઇંગ્લૅન્ડમાં) જે હજારો હિંદી વિદ્યાર્થીઓ [illegible] રહે છે, તેઓ 'સાહેબશાહી' બની ગયા છે, એ સાચેજ દિલગીર થવા જેવું છે.

હિંદની સંસ્કૃતિમાટે અભિમાન

એવા હિંદીઓ તો આપણને માત્ર ગણ્યાગાંઠ્યાજ મળે છે, કે જેમને એવી પૂરેપૂરી આત્મશ્રદ્ધા બેસી ગઇ હોય કે, હિંદની પાસે પોતાની તેમજ યુગયુગથી પોતાનામાં પચાવી દીધેલી એવી પરની સંસ્કૃતિમાંથી પશ્ચિમને ઘણુંય આપવા જેવું છે. જો કે થોડાં વર્ષો પહેલાંજ હિંદ મા ઘરને ચાહનારાઓનોજ દેશ ગણાતો, માણસો ભાગ્યેજ દરિયાપાર જતા; છતાંપણ તેના ઉદાર [illegible]ને લીધે, તે દેશવાસીઓ પોતાનીજ ભૂમિમાં અનેક જાતિ અને સંસ્કૃતિના સમાગમમાં આવેલા છે

શ્રી દિલીપ બાબુ

શ્રી. દિલીપ બાબુ એવી આત્મશ્રદ્ધાઓ ધરાવનારામાંના એક છે, કે જેઓ એમ માને છે કે હિંદમાં 'આપવા'ની શક્તિ છે. તેઓ સંકુચિત નજરના માનવી નથી. તેમણે દરિયાપાર સફરો ખેડી છે અને તેમનું દષ્ટિબિંદુ વિશાળ છે, તેમજ પશ્ચિમની ઘણી જાતિઓના જીવન તે જોનારા પણ છે. આ બધાને સારૂ એમના દિલમાં સ્થાન છે, તોપણ હિંદના સંગીતની દેશીયતા મટી જાય તે એમને ગમતું નથી, અને તેથી તેમને એજ એક ચિંતા હમેશાં રહે છે.

હિંદનું આદર્શ સંગીત

હિંદનું સંગીત આદર્શ છે, એ વાત હજી પશ્ચિમને સમજવાની છે. એ વાત શ્રી દિલીપ બાબુ પાસેથી જાણી શકાય છે. જેમણે સર જગદીશચંદ્રના ભાષણમાંનો "કેટલાક રોપાઓ હિંદુ કરતાં સારગણી વધુ લાગણીવાળા હોય છે, પરંતુ સામાન્ય યુરોપીયન કરતાં હિંદુ વિદ્યાર્થી બમણી લાગણી ધરાવે છે" એ ખુલાસો સાંભળ્યો છે, તેઓ દિલીપ કુમારની કદર કરી શકશે તેમજ તેમને સમજી શકશે.

હિંદી સંગીતમાંનું સત્ય

આમાં રહેલું સત્ય કદાચ હિંદી સંગીતમાંથી પણ નરી આવે છે; કારણ આપણે વાંચીએ છીએ કે: "પશ્ચિમના સંગીતની સ્વરમાલિકામાં અર્ધસપ્તકથી કમી સુર નથી, જ્યારે હિંદ સંગીતમાં પાસપીકના સુર પણ છે અને તેને લીધે યુરોપીયનો હિંદી સુરોની નકલ કરી શકતા નથી." વળી પ્રાચીન હિંદુ રાગો ઘણાજ થોડા યુરોપીયનો જાણે છે અને એ રાગોનાં સ્વરૂપ એવા છે કે, આપણે પશ્ચિમની 'હૅર્મની'ની પદ્ધતિમાં ઉતરી શકતા નથી.

હિંદી સંગીતનું ઉચ્ચ વાતાવરણ

ડૉ૦ બેસંટે એક વખત ભાષણ કરતાં જણાવ્યું હતું કે, હિંદી સંગીત બરાબર માટે યૂરોપીયનોના કાનો કેળવવા જોઇએ. બન્ને સંગીતોમાં તફાવત એ છે કે, જ્યારે પ. સંગીત મનુષ્યના મૂળ વિકારો અને ભાવોને ઉત્તેજિત કરે છે, ત્યારે હિંદી સંગીત નિર્મળ ભાવવાળું હોઈ ગાનારને ઉન્નત વાતાવરણમાં લઇ જાય છે અને એ વાતાવરણમાંથી પછી ગાનાર અને સાંભળનાર પવિત્ર ધાર્મિક જગતમાં પ્રવેશ કરે છે.

સદીઓ લાગશે

ડૉ૦ રૉયે થોડા વખત ઉપર "હિંદી સંગીતમાં રાગો" એ વિષયપર ભાષણ આપ્યું હતું જેણે હિંદી સંગીતની સુંદરતાપ્રત્યે આપણી આંખો ઉઘાડી હતી. આ સંબંધમાં એક જાણીતા લેખકના શબ્દો અત્રે યાદ કરવાની જરૂર છે. તે એ કે, "જ્યારે એંગ્લો-સેકસન જાતના વડવાઓ જંગલો અને ગુફામાં રહેતા હતા, પોતાનાં નાગાં બદનો રંગોથી ચીતરતા હતા, કાચું માંસ ખાતા અને વસ્ત્રોમાં જાનવરોનાં ચામડાં પહેરતા હતા, તે વખતે હિંદના ગગનમાં સંસ્કૃતિનો સૂર્ય પૂર્ણ પ્રકાશી રહ્યો હતો અને તેથી હિંદી સંગીત સમજવામાટે આપણા કાનો પૂરતા 'સેન્સીટીવ' થવા માટે જમાનાઓ જોઇશે.

પૂર્વનો ગુપ્તવાદ

પશ્ચિમ સાથે સરખાવતાં ધાર્મિક વિચારણાના ક્ષેત્રમાં હિંદે ઘણી પ્રગતિ કરી છે અને આપણા લોકો પૂર્વનો ગુપ્તવાદ અને ધર્મ શું છે, તે હવે રહી રહીને સમજવા લાગ્યા છે. હિંદી સંગીતની મીઠાશ અનુભવવા માટે આ ગુપ્તવાદનો સાક્ષાત્કાર થવાની જરૂર છે.

મી૦ રૉયની પદ્ધતિ

અંગ્રેજ પ્રેક્ષકો, જે સંગીત તેમની આગળ રજુ થાય તેનો રાગ અને આલાપ સાંભળતાં પહેલાં તેનો અર્થ જાણવાને આતુર હોય છે. મી૦ દિલીપકુમાર આ ખાસિયત જાણતા હોઇ જ્યારે જ્યારે અંગ્રેજ પ્રેક્ષકો સમક્ષ ભાષણ કરે છે કે પોતાનાં ગાયનો રજુ કરે છે, ત્યારે જે રાગો ગાવાના હોય તેના અર્થનો અંગ્રેજી તરજુમો તે પ્રેક્ષકોને પૂરો પાડે છે. અને આ અર્થ ઘણોજ સુંદર હોય છે. રાગની મીઠાશની સાથે ઉંડું તત્ત્વજ્ઞાન અને વેદાંત તેમાં સમાયલું હોય છે. વળી રાગની અંદર જે શબ્દો હોય છે, તે પણ જાણે મોતીના દાણાને ચુંટી ચુંટીને મૂકવામાં આવ્યા હોય છે અને તેથી સંગીતની અસર ઘણી બળવત્તર થાય છે.

ભીખારીએ શીખવ્યું

એક વાતથી હું ખરેખર છક્ક થઈ ગઈ. એક મેળાવડામાં એક ઘણોજ અચ્છો રાગ રજુ કરતાં મી૦ દિલીપકુમારે એ નવાઇ જેવી ખબર આપી કે, એ રાગ તેમને કલકત્તામાં તેમના દ્વારે માગવા આવેલા એક ભીખારીએ શીખવ્યો હતો. મી૦ રૉયને બદલે કોઈ પશ્ચિમનો સંગીતવેત્તા હોત તો એમ જાહેર કરત કે, ઑનરેબલ ફલાણા ઢીકણા કે લૉર્ડ પેલા કે લેડી પેલીએ જેમની મિત્રાનું પોતાને માન છે, તેમણે એ રાગ શીખવ્યો હતો.

મી૦ રૉયની દેશપ્રીતિ

મી૦ દિલીપકુમાર રૉયની દેશપ્રીતિ, તેમનાં વર્તન અને તેમના પોશાકમાં તરી આવે છે; પણ તે સાથે મી૦ રૉયમાં વધુ ગુણ તો એ છે કે, પોતાની સંસ્કૃતિ જાળવી રાખવા સાથે બીજી સંસ્કૃતિઓમાં સારૂં તત્ત્વ દેખાય તેને ગ્રહણ કરવા તેઓ તત્પર અને આતુર રહે છે.

મી૦ રૉયનો ડ્રેસ શુદ્ધ હિંદી છે, અને તે કેવો સુંદર લાગે છે? અંગ્રેજો પરદેશમાં જાય ત્યારે પોતાનો સ્વદેશી પોશાક જાળવી રાખે છે, પણ તેમના પોશાકમાં રંગોની [illegible] ખૂબી હોતી નથી. જ્યારે હિંદી પોશાકમાં રંગોની સુંદર મિલાવટથી આંખને ઠંડક [illegible] [illegible] તંદુરસ્તી માટે પણ તે [illegible] છે. [illegible] પણ હવે તો [illegible] કર્યું છે કે, [illegible] રંગોથી ચોક્કસ [illegible] થાય છે. મી૦ રૉય યૂરોપ અને [illegible]માં ઘૂમતાં પોતાના હિંદી પોશાકને છોડતા નથી.

મી૦ રૉય કદી પણ [illegible] [illegible] [illegible]

... વર્તમાન અને તેમને રોજ અખબારોમાં તેમને પોતાને આનંદ આવે છે. વળી ... બીજે ખાન મિજબાનો ખુબ તેમની સ્વમાનની તીવ્ર લાગણી છે.

ઈંગ્લંડમાં ઘણના બીજા હિંદીઓની માફક તેઓ 'પોતે છુટાપણી પ્રજા છે અને અકરેજે ... ની પ્રજા છે' એમ કદી માનતા નથી. પોતાના સ્વમાનનો સવાલ આવે ત્યાં તે બહુ ...

ઈંગ્લંડમાં સત્કાર

જો કે મી૦ ફૈય આ વખતે ખાસ જોરજુલમી ઈંગ્લૅંડ નહીં આવ્યા; છતાં પણ અત્યારસુધી, લંડન અને શહેરોમાં તેમનો સારો સત્કાર થયો છે. થીઓસોફીકલ સોસાયટીની કેંબ્રીજ શાખામાં તેમણે ભાષણ અને સંગીત રજુ કર્યું હતું. ત્યાં તેમને હિંદુસ્તાન આવકાર મળ્યો હ... યુનિવર્સિટી સોસાયટીનો કોન્સર્ટ, અને નૅશનલ ઍન્ડ નેશનલ ઈંડીઅન એસોસીએશનના મે... વડામાં પણ તેમને ઘણું માન મળ્યું હતું. એક ડ્રામેટિક સોસાયટી સમગ્ર બાદશાહનગરે ... ટેનના ઓળખાણ આપી હતી, ઑક્સફર્ડમાં તેમના માનમાં એક મોટો મેળાવડો કરી ને ... ભાષણ આપવામાં આવ્યું હતું. પારીસમાં સોસાયટિ દી માસા, અનેનાસ આગળ કૉન્ફરન્સ ... ધર્મના સભામાં તેમણે સંગીત રજુ કર્યું હતું. 'ફેલોશીપ ઑફ ફેઇથ' એટલે સર્વધર્મની પરિષદમાં ... વિદ્યાકુમાર ભાષણ આપવાના છે, અને ત્યાર પછી અમેરિકા જવાના છે. અમેરિકામાં ... વિવેકાનંદે જે છાપ પાડી હતી, તેવીજ છાપ ફૈય પાડશે તેમાં નવાઇ નથી.

સૂર્યનો સાચો ઉપાસક

(લેખક-કનૈયાલાલ ગિ. કોઠારી બી. એ. 'હિંદુસ્તાન' તા. ૧૨-૮-૨૭ ના અંકમાંથી

સૂર્ય પ્રાણદાતા છે, જીવનદાતા છે; કારણ કે ગરમી, પ્રકાશ અને વિજળી, એ ત્રણે વસ્તુઓ ... આપનાર છે. પ્રાણીમાત્રને જીવન સમર્પનાર અને વનસ્પતિમાત્રનો તે આધાર છે. તેનાજ આકર્ષ... પૃથ્વી આકાશમાં ફરી રહી છે અને ગ્રહોસાથે ફરતું સૂર્યમંડળ, આ અનંત કોટી બ્રહ્માંડોમાં ઈશ્વરની અગમ્ય કળા દર્શાવી તેનો કોઇ મહાન હેતુ સિદ્ધ કરી રહેલ છે! સૂર્ય જડ વસ્તુ છે આગનો ગોળો છે; છતાં ઉપર જણાવેલા તેના અનેકવિધ ગુણોને લીધે, આપણા બાહ્ય... સવિતાદેવની શ્રી સૂર્યનારાયણ ભગવાનતરીકે પૂજા અને ઉપાસના કરે છે! જડ વસ્તુની પૂજા-ભ... કરવી એ ભ્રમ છે, પણ ધર્મઢોંગીઓને આવી વહેમી વાતો નફાકારક થઇ પડતી હોવાથી, તેમને ... વાત નહિ સમજાવનાં ભોળા ભાવિકોને આડે માર્ગેજ દોરે છે! જેવી રીતે દુશ્મનનું માથું ... દેનાર તલવાર નહિ પણ તે વાપરનાર કાંડુ-પરાક્રમી પુરૂષ પૂજનીય ગણાય, તેવી રીતે ગ... પ્રકાશ અને વિદ્યુત (વિજળી) પૂરાં પાડનારો જડ સૂર્ય નહિ, પણ તેની મારફતે જીવન આ... પ્રભુજ ઉપાસના કરવા યોગ્ય ગણાવા જોઇએ. જેમ તલવારની પૂજાનો અર્થ તેને સાફસૂફ ... તીક્ષ્ણ, ધારવાળી બનાવવા જેવો થવો જોઇએ, તેમ સૂર્યની ઉપાસનાનો સમાવેશ, તડકામાં સૂર્યનાં કિરણોનો જેટલો બને તેટલો લાભ લેવામાંજ થઇ જવો જોઇએ! આજે તો આવા ... રસ્તા ઉપર ચાલવાને બદલે રવીવારનાં ઉપવાસ કે એકટાણાં કરવાની, બ્રાહ્મણોને દાન દેવાની ત્રાંબા કે રૂપાનાં પતરાં ઉપર સૂર્યનાં કપોલકલ્પિત મોંઢાં કરીને તેની ઉપર ચંદન-અક્ષત ... તેની પાસે ધૂપદીપ કરવાની 'લોભી ગુરુ અને લાલચુ ચેલા' ની અવનવી લીલા ચાલી રહી છે ... બધા મિથ્યા વહેમ અને ખાલી ઢોંગ હોવાથી, બિચારા ભોળા અજ્ઞાન લોકો બ્રાહ્મણોની ... જાળ અને ખોટી આળપંપાળમાંથી વહેલા છૂટે, એજ ઇચ્છાયોગ્ય થઇ પડે છે!

× × ×

થોડા વખત પહેલાં માર્લબરોમાં મી૦ કેન્સેલર નામના "ધી સનબાથ એડવોકેટ" (... કિરણોમાં સ્નાન કરવાના હિમાયતી) તરીકે જાણીતા અંગ્રેજ ઉપર 'પબ્લીક ડેકેન્સી' (... સભ્યતા)નો ભંગ કરવા બદલ કેસ માંડવામાં આવ્યો હતો. આ માણસ નદીને કિનારે ... ઘણોખરો ભાગ ખુલ્લો રાખીને, સૂર્યનાં કિરણોમાં સ્નાન કરવા માટે પડ્યો હતો. હજારો ... તેના પાસેથી પસાર થયાં હતાં, અને ઘણાં બાળકો તેની આજુબાજુ રમતાં હતાં; પણ તે ... રીતે જાહેર રસ્તા ઉપર પડ્યો છે અને તેથી મર્યાદાનો ભંગ થાય છે, એવી કોઇએ ફરિયાદ નહોતી; છતાં પોલીસે તેને પકડ્યો અને ઉપર જણાવ્યું તેમ 'લૌકિક સભ્યતા' નો ભંગ ક...

[illegible] આજે મારે માટે તેટલું બધું કર્યું છે, પરંતુ એ બધું [illegible] આપવા જેવું છે."

[illegible] સવારે વિદાય લેવા [illegible]. તે વખતે તેણે જોયું તો [illegible] કોઈની પણ આંખ કોરી નહોતી.

[illegible] બોલી:—" મારે આજે તમને સર્વને આ [illegible] છે. એ મારો જાતઅનુભવ છે. મારા [illegible] સાંભળી તમારાં હૃદય દ્રવો! તમે બધાં અત્યારે મારી [illegible] કેમ ન રાખી? બા! [illegible] માફ કરજો. [illegible] હવે મરણને [illegible] માફ કરજો."

[illegible] દીકરીઓ પણ [illegible] થશે." [illegible]

[illegible] માટે મારાં સગાં સંબંધીઓમાં નહિ [illegible] એ તો તમે સૌ જાણો છો. મારા સસરા [illegible] મારાં સાસુ [illegible] છે. તમે બધાં એમને કુલીન માનો [illegible]

[illegible]

શ્રદ્ધાએ તો આજે બોલવાનો નિરધારજ કર્યો હતો, તે ફરીથી બોલવા લાગી. આ વ
કેવાં નેત્રોમાં અનેરૂં તેજ-મુખમંડળ ઉપર દૈવી ઓજસ-ચમકી રહ્યું હતું. કો યોગિની ...
તે દીપી રહી હતી. " શું કામ રડો છો ? હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યાં છે, પણ તમારી દીકરી કુ.
આપ તેમાંએ દૈવી હેતુજ રહ્યો છે. જે ઘેર પારકી પુત્રીઓ દુઃખી થઇ હોય, તે ઘરની પુત્રી
આપે પણ સુખ નજ મળે. પિતાજી ! બોલો, તમારાજ કુટુંબમાં પુત્રવધૂઓને દીંચકાની સાં
ચેરવાઓ બાંધી દીંચકવામાં આવી નથી ? તેમને ઘોડાઓની ચાબુકે ફટકાવવામાં આવેલ ન-
વેના મુખમાં શ્વાનવી...ભરવામાં આવેલ નથી ? નરકપાતના આથી વધારે શું હશે ? જગતના લો
કાન હોય તો આ મૃત્યુશય્યામાં પડેલી સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળજો. જે ઘરની પુત્રવધૂઓ ઉપર ·
પડે છે, તે ઘરની દીકરીઓ કદી સુખી નહિ થાય. જે ઘરમાં પુત્રવધુઓ પીડાય છે, તે
લક્ષ્મી, સુખ, ઉન્નતિ, વિદ્યા, સદાચાર સઘળું હરાય છે ! એ ખોટી મોટાઇ માટે મરતાં, સા
ખાનદાની સિવાયના કહેવાતા કુલીનોને ઘેર રહેંસાવા માટે તમારી દીકરીઓ દેનારાં માબા
આંખો હોય તો જુઓ, કુલીન કુટુંબનો ભોગ થઇ પડેલ આ સ્ત્રીને !"

(૩)

શ્રદ્ધાની જ્ઞાતિમાં એક વર્ગ પોતાને કુલીન મનાવતો હતો, બીજા વર્ગને તેઓ પોતઃ
ઉતરતા ગણતા. તેમને પોતાની દીકરીઓ દેતા નહિ; પરંતુ જેમને તેઓ ઉતરતા માનતા ..
દીકરીઓ ચાંલ્લાવિના લેતા પણ નહિ. બીજા વર્ગમાં પોતાની જાતને માટે શ્રદ્ધા અને આ
ભાન કશુંએ નહોતું. ધીરે ધીરે બધું લુપ્ત થઇ ગયું હતું, એટલે એવું અપમાન પણ રાજી
કબૂલ કરવામાંજ પોતાને મોટાઇ મળેલી ગણતા. પરિણામે કુલીનો એમની દીકરીઓ(...
સ્ત્રીઓ)ને અપાર કષ્ટ આપતાં. તેમને પેટપૂરતું ખાવા કે પહેરવા વસ્ત્રો પણ આપતા
પણો તો એના બાપેજ પૂરાં પાડવાં જોઇએ, એટલુંજ નહિ પરંતુ રમોડાપ્રવેશ માટે તથા
વિધિઓ માટે પણ કન્યાના પિતાએ મોટી રકમ આપવીજ જોઇએ, એવો હક્ક એ વર્ગે ક
કરી દીધો હતો.

ન્યાયની ખાતર કહેવું જોઇએ કે, નોકરશાહીનો ખરાબમાં ખરાબ સભ્ય પણ એ કહે
કુળવાનો જેવો સંગદિલ નથી હોતો; જનરલ ડાયરની ક્રૂરતા પણ એમની ક્રૂરતા આગળ
વિસાતમાં ન ગણાય. જેની પુત્રીને તેઓ પત્નીતરીકે સ્વીકારે, તે માણસે એમનું તમામ
નીભાવવુંજ જોઇએ, એવી તેમની માન્યતા હતી. એ વર્ગના શિક્ષિત યુવકો સુદ્ધાં એજ
માનનારા અને સ્ત્રીઓને ઘરની ઉંદરડી કરતાં પણ તુચ્છ ગણનારા હતા. આમ છતાં શ્રદ્ધાના
જેવા અનેક પિતાઓ એમની ન્યાતમાં હતા, કે જેઓ કરગરીને પણ તેમને કન્યાઓ આપતા અને
પોતાના કુળને આકાશમાં ચઢાવેલું ગણતા ! જે વર્ગમાંથી સારાસારનો વિચાર કરવાની
સ્વાભિમાન અને વિવેકબુદ્ધિનો નાશ થયો હોય, તે વર્ગની શ્રદ્ધા જેવી નિર્દોષ બાળાઓ
મૃત્યુમુખે પડે તેમાં શી નવાઈ ? એ વર્ગનો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય ?

શ્રદ્ધા જન્મથીજ કોમળ હૃદયની, સંસ્કારી આત્માવાળી અને દુશ્મનને પણ વહાલી લાગે
સ્વભાવવાળી હતી. એનાં માતાપિતાની તે એકની એક પુત્રી હોવાથી કુટુંબની લાડકી હતી
લાડને પરિણામે તેના વિદ્યાભ્યાસમાં કે ગૃહવ્યવહારના કાર્યનાં યોગ્ય શિક્ષણમાં લગારે હાનિ
થવા દીધી નહોતી.

શ્રદ્ધાના પિતા એના ગામમાં ડાહ્યા પુરુષ ગણાતા, પાંચ પૈસે સુખી અને પોતાના ન્યાતિ-
માં કુલીન ગણાતા; એટલે શ્રદ્ધાને કહેવાતા કુલીનને ઘેર દેવામાંજ તેઓ મોટાઇ માનતા
એને લીધેજ તેમણે પોતાના કુટુંબના રિવાજની સામે થઇને, ન્યાતમાં વધારે ખાનદાન ગ
કુટુંબમાં શ્રદ્ધાને દીધી; પરંતુ એમની ન્યાતમાં ચારિત્ર્ય કે વિદ્યાની કસોટીથી ખાનદાની
અંકાતી. અમુક ગામમાં અને તેમાં પણ અમુક કુટુંબમાં જન્મે તે-પછી ભલેને પછી કરેલો
ગરીબોના ગળાં રહેંસતો હોય, ખરાબ કર્મો કરી જેલ જેવી આવ્યો હોય, બીજા ગામનો
ભલે પણ તે-ખાનદાન ગણાતો. પોતાને સ્વતઃ ખાનદાન એ રીતે ખાનદાનીની કસોટી ·
એટલે એ કહેવાતા કુલીનો વધારે મક્કમ બની પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારવા લાગ્યા. એ ન્યાતનો

વર્ગ આ નીતિની સામે થતો, પરંતુ શ્રદ્ધાના પિતા જેવાઓ તેમને હસી કાઢતા. પરિણામે વધારે ખાંડ ખાતા. આજે પુત્રીની વાત સાંભળી એજ પિતા પસ્તાઇ રહ્યો હતો!

(૪)

"બ્હેન! શાંત થા, તારી વાત ખરી છે; અમે હવે અમારી ભૂલ જોઇ શકીએ છીએ. તને આરામ કરશે." શ્રદ્ધાના પિતાએ એની શય્યા આગળ આવીને કહ્યું.

બાજુમાંજ શ્રદ્ધાનો જુવાન ભાઇ અવનીશ ચોધાર આંસુ વરસાવી રહ્યો હતો. પોતાની ની વીતક વાતો આજે તેણે પહેલીજ વખત સાંભળી હતી. તેનો આત્મા હિંદુસમાજ અને કરીને કહેવાતા કુલીનો સામે બંડ ઉઠાવવા કકળી રહ્યો હતો.

"પિતાજી! હવે આરામ તો પ્રભુ પોતાની પાસે બોલાવીનેજ આપશે, પરંતુ તમે મારા દૃષ્ટાંતને ભૂલશો નહિ. મારા ભોગે પણ ન્યાતમાં આટલો સુધારો થાય કે બીજી બાળાઓના ભો લેવાતા બચે તોપણ ક્યાં?"

શ્રદ્ધા વધુ બોલવા ઇચ્છતી હતી, પરંતુ શ્રમ એટલો જણાતો હતો કે બોલી શકાતું નહોતું.

એના પિતાએ કપાળપર સ્નેહથી હાથ ફેરવતાં કહ્યું:–"બ્હેન! વિશ્રાંતિ લે, હવે બહુ બોલવા જતાં તબિયત બગડશે."

શ્રદ્ધાના મુખમંડળ ઉપર દિવ્ય તેજ પ્રકાશી ઉઠ્યું, કોઇક અકલ્પ્ય બળે તે બેઠી થઇ ગઇ. તેને ભાન નહોતું, હવામાં હાથ ફેરવતાં તે પોકારી ઉઠી:–"હિંદુસમાજ! મૃત્યુશય્યામાં સુતારી- નાં વચનો સાંભળી લે! હજી જો તારા પીશાચી યંત્રમાં સ્ત્રીવર્ગને આમજ છુંદાવા દઇશ તો હાલના કરતાં પણ તારો વધુ અધઃપાત થશે! પ્રભુની નજરમાં પણ હવે આ જુલ્મ ખુંચી રહ્યો છે. નિર્દોષ બાળાઓની ચિતામાં બળી ન મરવું હોય તો ઓ સમાજ! ચેત."

છેલ્લા શબ્દો બોલતાંજ શ્રદ્ધા ગબડી પડી, તેનાં નેત્રો વિકસિત થઇ ગયાં, મોં સહેજ પહોળું થઇ ગયું; તે હમેશને માટે ગઈ.

સંતસમાગમનો મહિમા

('નવજીવન' તા. ૧૧–૯–૨૭ ના અંક ઉપરથી)

विपत् संपदिवाभाति मृत्युश्चाप्यमृतायते । शून्यमापूर्णतामेति भगवज्जनसङ्गमात् ॥

અર્થાત્ હરિજનોનો સંગમ (મેળાપ) થવાથી વિપત્તિ પણ સંપત્તિ જેવી ભાસે છે, મૃત્યુ પણ અમૃત બની જાય છે અને શૂન્યતા પણ પૂર્ણતા જેવી થઈ રહે છે.

નવું કાટ નહિ ખાય તેવું પોલાદ

("હિંદુસ્થાન"ના એક અંકમાંથી)

રસાયણી પ્રયોગોમાં વધારે ઉપયોગી અને બીજે બધે સ્થળે પણ વધારે કિંમતી, કાટ નહિ ખાય તેવું પોલાદ કે જેનું પ્રમાણ ઉત્તમ પીગળી જાય તેવું ગણાય છે, તે વસ્તુની બનાવટ મેસર્સ ફર્થ કંપનીએ હમણાં કરી છે અને બજારમાં વધારે કિંમતે વેચે છે. આ પોલાદ પતરાં, સળિયા, બારો, નળીઓ, તારો વગેરે દરેક જાતના આકારમાં મળે છે; અને ઉપરાંત હવાના ફેરફારની સામે ટક્કર ઝીલે છે, કાટ ખાતું નથી, ભેજ લાગતો નથી, દરિયાનું પાણી અસર કરતું નથી તેમજ તેજાબ પણ આ પોલાદનું મુદ્દલ રૂપ ફેરવતું નથી. દર ચોરસ ઇંચે ૧૫ ટનની આ પોલાદની પેદાશ છે અને સ્ટેઆઇટ સિલ્વર સ્ટીલને નામે વિલાયતના બજારમાં વેચાય છે.

સાચી શુદ્ધિ આવેલી ક્યારે ગણાય ? પં.

પંડિત કરવાથી નહિ પણ આચરણ થાય ત્યારે

(કિશોર-કુમારી [illegible]ની રેકાર્ડ "હિંદુસ્તાન" ના [illegible] ના અંકમાંથી)

સમાજમાં જુઓ તો સમાન રીતે [illegible] અને વિશેષ કરીને હિંદુસમાજનો [illegible] સંબંધ અને [illegible]ની મૂર્તિમંત [illegible].

× × × × ×

જનમ સંસ્કારથી જે સમાન [illegible] હોય, [illegible]ની પરાકાષ્ઠા અનુભવતાં પણ [illegible] ના આચરણો. પતિને ત્યાં જો રહેવા આવે, જ્યાં જીવનની ઉષા[illegible] [illegible] હોય તે જૂનું મંદિર, જેમના [illegible] મમતા જીવનભર ભૂલી ન શકાય તે મમતાળુ માતપિતા, જેમનાથી છૂટાં પડવું ન [illegible] એવું [illegible] સખીમંડળ, જીવન સાથે [illegible] મંદિરનાં [illegible] સરોવર, નદીના, [illegible], ઉપવનો, મંદિરો અને પરિચિત [illegible] એ બધાંનો ત્યાગ એકલા પતિના [illegible] આતરજ [illegible] કરે છે.

× × × × ×

આ ત્યાગ કરતાં અને પતિસિવાય બીજાં બધાં અજાણ્યાં માણસો, એટલુંજ નહિ પણા પ્રસંગોમાં તો મોટે ભાગે પ્રતિકૂળ સંજોગો અને વાતાવરણમાં આવીને વસવું, એ કેટલું દુઃખદાયી છે, તે તો અનુભવથીજ સમજી શકાય.

× × × × ×

અને પછી તો જ્યાં ઉછર્યા તે સ્થાનને જીવનની લાંબી યાત્રાના એકાદ વિશ્રાંતિસ્થાન માનીને કોઈક સમયેજ આવવાનું. આ આપભોગમાં હિમાલય જેવડો સમય જોઈએ અને [illegible] જોઈએ.

× × × × ×

પુરુષોમાંથી કોઈકજ ઘરજમાઈતરીકે રહેવા જતા–જાય છે, છતાં તેને ત્યાં રહેવું કેટલું સાલે છે તે તો પુરુષવર્ગે ઘરજમાઈમાટે ઠરાવેલી વ્યાખ્યા ઉપરથીજ જણાઈ આવે છે !

× × × × ×

હિંદુસમાજની હાલની રચના પ્રમાણે, એકજ ગામ કે શહેરમાં પરણીને રહેવાનું ઓછી બહેનોના નશીબમાં હોય છે. કેટલીક ન્યાતોમાં તો પચાસ પચાસ માઈલને અંતરે ચૌદ કે પંદર વર્ષની કુમારિકાને, તદ્દનજ ભિન્ન સંસ્કૃતિ, ભિન્ન વિચાર અને ભાષાનાયે ભેદમાં આવીને વસવું પડે છે. આ દશામાં તે બાલિકાની કેવી સ્થિતિ હશે, તે કલ્પનાથી [illegible] શકાય તેમ નથી.

અને સંયુક્ત કુટુંબોમાં પરણ્યો પતિ પણ જ્યાં અજાણી વ્યક્તિ હોય, સાસરીઆં [illegible] કે બીજી કોઈ માની લીધેલી મોટાઈને લીધે, પોતાના કુળમાં નવી આવેલી વહુવારુ તરફ [illegible] કારણે, છતાં એમ કરવાથી કુળની મોટાઈ સચવાશે એવી માની લીધેલી અજ્ઞાનમૂલક [illegible] લીધે, ભેનમા અને બીજાજથી વર્તતાં હોય, પતિ કાં તો પત્નીનો અર્થ સમજતો ન હોય કે પિતાની દોરીએ નાચતો હોય, અથવા તો પગનાં પગરખાં જેવી સ્ત્રીને ગણવામાં પોતાની [illegible] પોતાની માનતો હોય, તે દશામાં પેલી શરમાળ, એકલવાયી, અબોલ બાળાનું શું ?

× × × × ×

ઓ દુનિયાના ડાહ્યાઓ ! હૈયાની કોમળ બારી ક્ષણભર ઉઘાડીને કદી આ વિચાર કર્યો ન કર્યો હોય તો એજ નારીજાતિના ઉદરેથી તમારો જન્મ થયો છે. એજ નારીજાતિની [illegible] ઓ તરફથી તમને મીઠો અને મમતાભર્યો પ્રેમ મળ્યો છે, અને એજ નારીજાતિમાંથી

• એ બહેનને તેમની આ નિડર લેખ લખવાની બહાદુરી માટે અવગુણગ્રાહક ભિક્ષુના અનેક[illegible]

અર્ધાંગના આવી છે. એટલું વિચારીને પણ ઘડીભર એ જાતિને માટે તમારા હૈયાને કુંણું નાવીને ચિંતન-મનન કરજો.

× × × × ×

એટલો વિચાર કરીને હવે આગળ વધો. સંસારસાગરમાં, તમારી ઉપર મોટે ભાગે આધાર રાખીને સફર આરંભી છે, તે સ્ત્રી પુરુષવર્ગ માટે પદે પદે કેટલી સેવા અને આપભોગ મૂર્તિતરીકે દર્શન દે છે, તેનોએ વિચાર કરો. તમારી દાસી, રસોયણ, ધાટણ, ધોબણ એ બધા વેશ ભજવવા ઉપરાંત, જે સારૂં, તાજું તે તમને સમર્પણ કરે, ઉતરતી રોટલી તે તમને આપે, પોતે ઠંડી જમે, તમારો વિચાર થાય તેટલી વખત તે ચ્હા બનાવે, ભજીયાં તળી આપે, ચેવડો વધારી આપે અને તે પણ 'હું આટલું કરૂં છું, એવી સહેજ પણ ભાવનાવિના માત્ર પ્રેમથી, સ્નેહથી, ખુશીથી! એ તો એકલી હિંદુ બાળાજ કરી શકે!

× × × × ×

પુરુષો કમાઈ લાવે તે પણ સ્ત્રીજાતિ ઉપર ઉપકાર કરતા હોય એમ મનાવે. સ્ત્રીને કપડાં કે ખાવાનું આપતા હોય તે પણ જાણે કે કેવળ ઉદારતાની ખાતર! સિવાય કાયદાની નજરે એને કશા અધિકાર નહિ. મરજી પડે ત્યારે એક પત્ની જીવતી હોવા છતાં પુરુષ તેની પરવા કર્યાવિના બીજી લાવે, કે તેને કોઇક ત્રીજાના વાંકે છોડી દે! બહુ બહુ તો તેને પેટિયાની અધિકારી ગણવામાં આવે, અને સમાજ તેમજ કાયદો તેને મદદ કરે; અરે! એટલુંજ નહિ પણ પુરુષોએ રચેલાં શાસ્ત્રો પણ સ્ત્રીઓની સામેજ!

× × × × ×

કાળઃપાણીની કરુણકથાઓ વાંચીને કંપનારા ઓ યુવાનો અને પુરુષો! ધનવાનો અને સત્તાવાનોની હેવાનિયતોને અનેકમુખે નિંદનારા ઓ બહાદુર જવાંમર્દો! પૃથ્વી ઉપરજ, તમારાં ગુરુમંદિરોમાંજ, નિરાધાર નારીજાતિ ઉપર, તમારા સમાજ, શાસ્ત્રો અને કાયદાના જોરે, સીતમની આતસબાજી સળગાવવામાં આવે છે; અને તેમાં તમે પરોક્ષ અથવા તો પ્રતયક્ષ રીતે ભાગીદાર બનો છો, એનો ખ્યાલ કયારે કરશો?

× × × × ×

સુંદરીસંઘનો આપભોગ તો હજીએ ઉજ્જવળ અને અમર નામનાવંતો ગણાવવો બાકી છે; સુંદરીએ તો પુરુષજાતિને ચરણે સર્વાંગ સમર્પણ કરી દીધું છે. પોતાની તંદુરસ્તીના ભોગે પણ તે તમારી વંશની વેલને વાધતી રાખે છે. તમારા એ ભાવિ વંશજને ઉછેરવા અનેક તપ એજ તપે છે. જે તપ આગળ ઋષિમહર્ષિઓનાં તપ પણ પાછાં પડે; અરે, એટલુંજ શું કામ, વાધતી વયે તે તમારાં સંતાનોનાં સંતાનને પણ પોતાના વૃદ્ધ ખોળામાં ઉછેરી આપે છે. સદાય તે કરકસર કરતી, પોતાનાં સુખ-સગવડને છેહ દેતી, તમારૂંજ ભલું ચાહતી છેલ્લા શ્વાસ ખેંચે છે.

× × × × ×

સ્ત્રીજાતિના સંયમ અને આપભોગ આગળ તો દેવોનેય માથાં નમાવવાં પડે. પુરુષજાતિએ ઘડેલાં ફરજીયાત બંધનોને મુંગે મોઢે તાબે થતી, મૃત પતિના નામસ્મરણ ઉપરજ અનેક પ્રકારની યાતનાઓ, કષ્ટ, અપમાન અને તપથી જીવન ગાળતી, હિંદુ વિધવાની પવિત્ર મૂર્તિને કોઇ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં કલ્પી શકે છે? કલ્પી શકે તે તો નારીજાતિનો પૂજક, ભક્ત બન્યા વિના નજ રહે!

× × × × ×

ઓ હિંદુજાતિના—અરે સમસ્ત માનવજાતિના મર્દો! આવી નારીજાતિને તેના વાસ્તવિક અર્થમાં સમજો, સમજીને સત્કારો અને સત્કારીને તમારી ઉન્નતિ સાધો!

× × × × ×

જીવતાં જે તમારા વંશની વૃદ્ધિમાટે પોતાના રક્તમાંસમાંથી સંતાનો સરજીને, પિતા કરતાંયે સવાયો બનાવીને કુટુંબને સમર્પે છે, તેજ સ્ત્રીનો સંયમ તો જુઓ! કોઇક રોગનો ભોગ બનવાથી-અને સંતાનોત્પત્તિ એ મોટે ભાગે હિંદુસમાજની લાલસા હોવાથી, તે જાતેજ સામગ્રીયોને કે પતિને (સ્ત્રી તરફ કંઇકે માન રાખતા) સમજાવીને, પોતાને શિરે શોકયનું સાલ સ્વેચ્છાએ સરજવામાં સંતોષ માને છે. પતિ જીવતાં તે તેની સેવામાં જન્મનું સાર્થક્ય ગણે છે. (અત્યારે તો

[illegible] આવવા મોટે ભાગે પ્રસંગે છે. તેવા પણ પછી એનું નામસ્મરણ કરતી, આનંદ [illegible] કરતા ભાગી જીવનના કોઈ ન્યાયી ભાગના તમામ અપમાનો અને કાંટાના [illegible] [illegible] છે !

× × × × ×

આ.ની સ્ત્રીજાતિમાં સહીષ્ણુના પણ કેટલી ! અનેક રૂપસુંદરીઓ અને ગુણસુંદરીઓને જોઈ [illegible] પ્રાણ આપે પરણાવી દેવાની ઇચ્છા છે; પણ સાચમાં અને કરોડો કુસુમસુંદર [illegible] (સરસ્વતીચંદ્રના) પ્રમાદધનોને પનારે પડવા છતાં, કલાણ કાળજું કરીને પોતાનું માનું ન [illegible] એમ કરી કરીને, કિસ્મતના મરવા દિવસે આવી કર્માને પણ, જગતના સરસ્વતીચંદ્રોને માન [illegible] પરણી ઝુંપડી નાખતી, દૂર કરતી

પ્રમાદધન મુજ સ્વામી આવા એ વિણ બીજું અન્ય નહી.

એ મંત્રને ઉચ્ચારતાં આનાથીને, અગ્નિમાંથી ઇષ્ટ ગોપની તે ઉઠે છે. ગીતાની, સીતા [illegible], જગતની પણ તે ઉઠે છે. એવી સ્ત્રીજાતિ તો સ્વર્ગમાંથી નિર્મળ મહિમામયી, [illegible] સહીષ્ણુતા અને આપભોગની જીવંત પ્રતિમા જેવી જગત ઉપર આજેય માનવસમાજની [illegible] પુરુષજાતિની મમતા, માન અને સહીષ્ણુતા તથા મમભાવ માગી રહી છે, માગી રહી છે.

× × × × ×

ત્યારે પુરુષજાતિ તેનો કેવો બદલો આપે છે ! સ્ત્રીને બેવકૂફ, અક્કલહીણી, અબળા, [illegible] મતિ રાખનારી, બે-ગમ જેવી ગણીને પુરુષો તેને અપમાને છે; તો પોતાનાં અનેક પાપો [illegible] પોતાના દોરથી ઢાંકપિછોડા પાથરી રાખી, સ્ત્રીજાતિને દુષ્ટ, ન સમજી શકાય તેવા ચારિત્ર્યવ[illegible] કલંકાર કલ્પી કલ્પી, તેની કથાઓ અને કવિતાઓ રચે છે. સ્ત્રીને શાસ્ત્રનો અધિકાર [illegible] પતિની માલમીલકતની અધિકારિણી બનવાનો હક્ક નહિ, ગમે તેવા જુલમની ઘાણીમાં પી[illegible] છતાં અરે-કાર કરવાનીયે છુટ નહિ ! એને તો માત્ર ઢોર, પશુ અને ગમારની માફક કેવળ 'તાડ[illegible] અધિકારિણી' ગણવામાંજ પુરુષજાતિ પોતાની મરદાઇ માને છે !

× × × × ×

સ્ત્રીજાતિને કેવા પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં ઉછરવું પડે છે તેનો જરાકે ખ્યાલ કર્યા વિના, ક[illegible] પોતાની ખુબસુરતીના જોર ઉપર, તો કોઈક પોતાના ભણતર અને ડીગ્રીઓના 'મદમાં, તો [illegible] વળી પોતે ખેડેલી દેશપરદેશની સફરોની ખુમારીમાં, પોતાને લગ્નથી સોંપડેલી સ્ત્રીને અ[illegible] અજ્ઞાન, ગામડીઅણ, બદસુરત કલ્પી કલ્પીને 'ભાઈ તો ભૂગોળ ને ખગોળમાં રમે ત્યારે આનું [illegible] ચૂલામાય' એમ માની માનીને, તેને પોતાને યોગ્ય બનાવવાના પ્રયાસ કરવા જેટલી ધીરજ અ[illegible] સિવાય, માનવતા માગી લે તેટલી સહીષ્ણુતામાંનો શતાંશ પણ તેની તરફ બતાવ્યા સિવાય [illegible] તેનો ત્યાગ કરી બેસવામાં, કે બીજી કોઈ, જેને પોતાને યોગ્ય માની લીધી હોય તેને [illegible], પોતાની કરી ચૂકેલી પત્નીને દગો દેવામાંજ મર્દાઇ માને છે !

× × × × ×

અને છતાં પોતાનાથી અનેક દરજ્જે ચઢિયાતી કોમ અને જાતિની પાસેથી, તેવાઓ પો[illegible] માટે સમાનતા અને સ્વતંત્રતા માગે છે—અભિમાનપૂર્વક માગે છે. આ કયી જાતનો ન્યાય ?

× × × × ×

હું મારી એક બહેનપણીને ત્યાં મુંબાઇના એક આગળ વધેલા પરામાં ગયા રવીવારે [illegible] ત્યાં સ્વાભાવિક રીતેજ સરલા-ત્રિવેદી લગ્નની વાત નીકળતાં, નિર્મળા જેવીની દશા સ[illegible] આલનાં બાળલગ્નને લીધે તેમજ કાયદો, રૂઢિ અને શાસ્ત્ર સ્ત્રીઓને પ્રતિકૂળ હોવાથીજ નિ[illegible] થાય છે; એ વાત એ સુશિક્ષિત, યુનીવર્સિટીના બેવડી પદવીઓ ધરાવનારા પુરુષોના દિલમાં ચઢતી નહોતી, એ જોઇને મને પારાવાર અજાયબી થઇ.

× × × × ×

એ પુરુષ-બેલડીમાં એક યુવાન અને બીજા પ્રૌઢ વયના છે. જીવદયા અને [illegible] એમની અચળ શ્રદ્ધા છે; છતાં નિર્મળા જેવી સ્ત્રીઓને ન્યાય આપવા જેવી સહેલી ને સાદી

પણ એમના અહિંસક અને ભક્તહૃદય ઉપર હસી શકી નહિ ! આ વાતાવરણ અને રૂઢિની સજ્જડ છાપ !

× × × × ×

મારો પ્રશ્ન એટલોજ હતો:—આ દશામાં મૂકાયલી કોઈક બાળાને સંસારસુખ માણવાની અને આબરૂભરી રીતે પોતાનાં સ્વજનોની વચ્ચે રહેવાની ઈચ્છા હોય, તો તે કયી રીતે રહી શકે? કારણ એ બાઈનો કંઈ દોષ નથી. તેના પતિની સાથે માત્ર હાથ ઝાલીને લગ્નમંડપમાં ફરવાનો માત્ર તેણે લહાવો લીધો છે. તો પછી સમાજે તેને પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક જીવીને ઇચ્છા હોય તો સંસારસુખ ભોગવવાની સગવડ શું કામ ન આપવી?

પેલા બંને ભાઇઓ આ વાત સ્વીકારેજ નહિ. એમની તો એકજ હઠ "એવી સ્ત્રીઓને કોણ રોકે છે?"

અર્થાત્ કાં તો તેણે ગુપ્ત પાપ કરવું કે પોતાનાં હાડમાંસ વેચનાર દુર્ભાગી સ્ત્રીઓનું જીવન ગાળવું !

× × × × ×

આ બન્ને ભાઈઓને મુખે મને હિંદુસમાજના મતનો પડઘો સંભળાય છે ! એક નિર્દોષ બાળાને, તેના કશા પણ ગુન્હાવિના દંડ દેવો એ કેટલી ક્રૂરતા છે, તે વાતજ જીવદયાની વાતો કરનારાઓને સમજાતી નથી. આવી દશામાં મૂકાયેલ જે સ્ત્રીને માન અને પ્રતિષ્ઠાથી રહીને સંસાર જોવો હોય, તેને માટે અત્યારે તો કશો માર્ગ છેજ નહિ !

× × × × ×

અને એ માર્ગ બંધ છે એમ કોણ કહે છે? પચાસમે વર્ષે પણ મુછે ને માથે કલપ લગાવી પાંચમી વખત પરણવા નીકળનાર બુઢ્ઢાના વરઘોડામાં ખુશીથી મહાલવા જનારાઓ !

× × × × ×

વળી આવું એકજ ન્યાતમાં કે સમાજમાં છે, એમ પણ કોઇ રખે માની લે. મ. ગાંધીજીએ સમણાં યુવાનોને સલાહ આપી કે, તમે પરણો તો બાળવિધવાઓ સાથેજ પરણજો. તુરતજ એમના વડીલ પુત્રે એમને પડકાર આપ્યો કે, આપે એક પુત્રને પરણાવ્યો અને બીજાને પરણાવવાની તૈયારીમાં છો. શામાટે તેને કોઇ બાલવિધવા જોડે વરાવતા નથી? અને આપનાજ કુટુંબમાં કયાં બાલવિધવાઓ નથી? તેમનું શું?

× × × × ×

એટલે કે–ગાંધીજી પણ આવી બાબતોમાં માત્ર પરોપદેશેજ પંડિતપણું બતાવી રહ્યા છે.

× × × × ×

એટલેજ સ્ત્રીઓએ પોતેજ પોતાનો ઉદ્ધાર મેળવવા માટે બહાર પડવાની જરૂર છે. બીજા કોઇની પણ સહાયતાથી આપણો ઉદ્ધાર થાય એમ નથી, એ વાત આપણે બરાબર લક્ષમાં લેવી ઘટે છે; અને સમાજ તેમજ કાયદામાંથી સ્ત્રીજાતિ માટેની અસમાનતા કઢાવી નંખાવવા સામાજિક બળવો કરવો પડે તોપણ ગભરાવું જોઇતું નથી.

× × × × ×

પશ્ચિમની બહેનોએ બાઇબલમાં પણ સુધારો કરાવ્યો છે, અને લગ્નનાં વ્રતો પણ તેઓ ક્રિશ્ચિયન આચાર્યો (પાદરીઓ) પાસે ફેરવાવ્યાં છે. આપણે પણ એમની માફક સ્વાશ્રયી બનવું જોઇએ છે; કારણ આપ મુઆ વિના સ્વર્ગે કદી પણ જવાનું નથીજ.

ધર્મની અંતિમ પરીક્ષા*

("આર્યપ્રકાશ" તા. ૨૫-૯-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

મુગલસરાયના સ્ટેશન ઉપર અસંખ્ય મનુષ્યોથી ભીડ જામી હતી. સૂર્યગ્રહણ-સ્નાનનું [illegible] મેળવવાના હેતુથી સેંકડો ગામના યાત્રાળુઓ દૂર દૂરથી આવેલા હતા. અર્ધી રાત્રિના સ[illegible] મુગલસરાયના સ્ટેશનનું પ્લેટફૉર્મ મધમાખોની પેઠે યાત્રાળુઓથી ઉભરાઇ ગયું હતું. એટલી અ[illegible] હતી કે નબળા પોચા માણસને તેમાંથી સુરક્ષિત બહાર નીકળવું મુશ્કેલ હતું. શોરબકો[illegible] એટલો હતો કે, કોઇ કોઈની વાત સ્પષ્ટ સાંભળી શકાતી નહોતી. કેટલાક એકબીજાનો હ[illegible] [illegible]ઈને કંપાર્ટ બહાર જવા માટે પ્રયત્ન કરતા હતા. કેટલાક એક સ્થળે ઉભા રહી ભીડ [illegible] [illegible]ની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. કેટલાક ગભરાયેલી હાલતમાં પોતાનાથી છૂટા પડી ગયેલાને [illegible] રહ્યા હતા.

આ ભયંકર ભીડમાંથી એક બાળા છૂટી પડી જવાથી પ્લેટફૉર્મના એક ખૂણા ઉપર [illegible] [illegible] કાંપતી હતી. તેનું વય આશરે ૨૨ વર્ષનું હશે. તેણે બે-ત્રણ વર્ષનું એક નાનું બાળક તે[illegible] [illegible]. તેનાં વસ્ત્ર વગેરે જોઇ તે કોઇ કુલીન ઘરની વિધવા હશે, એમ સહજ અનુમાન થઇ શ[illegible] [illegible] અને ખરેખર તે વિધવાજ હતી. તેનું નામ શાંતા. ૧૮ વર્ષની ભરયુવાનીમાં સગર્ભાવસ્[illegible] [illegible]એ તેને વૈધવ્ય આપ્યું હતું. ઉગતી જુવાનીમાં પતિવિહીન બનેલી શાંતા પોતાના નાના બા[illegible] મુખ જોઈ વૈધવ્યદુઃખને વિસરી જવા મથતી હતી. આ બાળકને તે પોતાનું સર્વસ્વ [illegible]તી હતી. તેનાં સાસુ-સસરા તેના ઉપર ઘણીજ માયા રાખતાં હતાં. પોતાની પુત્રી પ્રમાણે [illegible] [illegible]ત્યે વર્તતાં હતાં, અત્યંત ધાર્મિક હતાં. તેઓ આજે સૂર્યગ્રહણપ્રસંગે નદીસ્નાન [illegible] [illegible]ટે શાંતાને લઇને મુગલસરાય આવ્યા હતા. અત્યંત ભીડમાં શાંતા તેમનાથી છૂટી પડી જવા[illegible] [illegible]ટફૉર્મના એક ખૂણામાં ઉભી રહી સાસુ-સસરાને શોધી રહી હતી.

અર્ધી રાત્રે અજાણ્યા સ્થળે આમ એકાએક વડીલોથી જૂદી પડી જવાથી તે ગભ[illegible] [illegible] હતી. તેણે બે હાથમાં ગોપાલને (તેનો પુત્ર) તેડ્યો હતો. સાસુ-સસરાને જોવા માટે [illegible]કૂળ હૃદયે ઉંચી થઇ થઇને ચારે બાજુ દૃષ્ટિ ફેરવી રહી હતી. એવામાં એક આધેડ [illegible] તેની બાજુમાં આવીને ઉભી. થોડીવારે તેણે શાંતાને પૂછ્યું-' બહેન! ક્યાં જવાનાં છો ?' [illegible] [illegible]ના સામું જોઇ રહી. કંઇ બોલી નહિ. થોડીવારે વળી પેલી સ્ત્રીએ અતિનમ્રતા અને મીઠાશથી પૂછ[illegible]

'તમે ક્યાં જવાનાં છો ! કોઇ તમારી સાથે છે કે એકલાં છો ?'

શાંતાએ કહ્યું:-' મારી સાથે મારાં વડીલો છે, તેઓ મારાથી છૂટાં પડી ગયાં છે. તે[illegible] [illegible]માં હું અહીં ઉભી છું.'

પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું:-' બહેન! તમે ગભરાશો નહિ. હમણાં તેઓ આવી પહોંચશે, નહિ [illegible] મને શોધી કાઢીશ."

શાંતા:-" પણ આટલી ભારી ભીડમાં તેઓ શી રીતે હાથ લાગશે ?"

પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું:-" હાં, ભીડ તો ઘણી છે. મને લાગે છે કે કદાચ તેઓ સ્ટેશનની [illegible] નીકળી ગયાં હોય! તમે મારી સાથે આવો. આપણે બહાર નીકળીને તેમની તપાસ કરીએ [illegible]

[illegible] પણ ઘરની બહાર નહિ નીકળેલી ભોળી શાંતા ગભરાયેલી હાલતમાં [illegible] [illegible]ની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. સ્ટેશનની બહાર ઘોર અંધારું હતું. અહીં તો [illegible] માણસ પણ હાથ લાગે તેમ નહોતું. પેલી [illegible] શાંતાને કહ્યું કે, અહીંથી [illegible] [illegible] મારી ધર્મશાળા છે. [illegible] [illegible] [illegible] તો જરૂર તમારાં વડીલો મળી જશે.

શાંતાની બુદ્ધિ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

* [illegible]

પેલી અજાણી સ્ત્રીએ ઉત્તર આપ્યોઃ-" જી હાં, હજુર! હું છું. આજે તો એક કાફર ઓરતને આપની સેવામાટે પકડી લાવી છું."

શાંતા આ અણધારી ઘટનાથી અત્યંત ગભરાઇ ગઇ. ભયભીત બનીને ધ્રૂજવા લાગી.

અમીનાએ તેને કહ્યું:-"અત્યારે રાત્રિ ઘણી વીતી ગઈ છે, માટે હમણાં મારી સાથે સામે મકાનમાં ચાલો અને થોડીવાર વિશ્રાંતિ લ્યો. સવારે ધર્મશાળામાં જઇ, તમારાં વડીલોને મળીશું!"

શાંતાએ કંઇ જવાબ આપ્યો નહિ. શું કરવું તે વિચારવા લાગી! નાસીને અજાણ્યા સ્થળે ક્યાં જવું? બૂમ મારૂં તો કોણ સાંભળે? વગેરે તર્ક-વિતર્કથી તેનું મગજ ભમી ગયું. તેને ચક્કર આવતા હતા, તોપણ એક વસ્તુનું તેને પૂર્ણ ભાન હતું, તેનું શિયળ ભયમાં હતું. તેણે દૃઢતાથી પેલી કુલટાને ઉત્તર આપ્યોઃ "મારે કોઇ ઠેકાણે આવવું નથી. મને પાછી સ્ટેશન ઉપર પહોંચાડી દ્યો."

આ વાક્ય તેના મુખમાંથી નીકળતાંજ પાછળથી એક દુષ્ટ મુસલમાને તેને બાથમાં પકડી લીધી, બીજાએ મુખ ઉપર લુગડાનો ડુચો દબાવી દીધો, ત્રીજાએ તેના બાળકને ઉપાડી લીધો. શાંતાને પણ ઉંચકી લીધી. શાંતાએ પાપીઓના હાથમાંથી છૂટવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ યમદૂત જેવા મ્લેચ્છોના બળ આગળ તે સઘળું વ્યર્થ હતું.

આ દુષ્ટોની એક ટોળી હતી. તેમાં અમીના પણ મળેલી હતી. તે નિત્ય સ્ટેશન ઉપર પ્રત્યેક ગાડીના સમય ઉપર હાજર રહેતી અને કોઇ અણજાણી ભૂલેલી હિંદુ અબળા હાથ લાગી જાય તો તેને ફસાવીને આ ટોળીવાળાને સોંપી દેતી. ટોળીવાળા પાપી મુસલમાનો તે સ્ત્રીનું સતીત્વ નષ્ટ કરી બળાત્કારે મુસલમાન બનાવી દેતા. અહીં સપડાયેલી કોઇ સ્ત્રી ભાગ્યેજ પુનઃ પોતાના મૂળ ઠેકાણે જવા યત્ન કરતી; કારણ કે આવા સ્થળમાંથી પાછી ફરેલી સ્ત્રીનો તેના કુટુંબમાં સ્વીકાર થવો પણ અસંભવિત હતો.

શાંતાને આ દુષ્ટો એક ઘરમાં ગુપ-ચૂપ લઇ ગયા. ત્યાં એકાંત ઓરડામાં તેને તથા તેના ગોપાલને પૂરવામાં આવ્યાં! તે પછી બાજુના ઓરડામાં સઘળા યવનો એકઠા થયા અને શાંતાનું શિયળ ભંગ કરી તેને મુસલમાન બનાવવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. પેલી દુષ્ટ અમીના બહારના દરવાજે ચોકી કરતી બેઠી.

અહીં કેદ પકડાયેલી શાંતા અજાણ્યા એકાંત સ્થળમાં ભયભીત હાલતમાં ગોપાલને ખોળામાં લઇને મુક્ત થવા માટે અનેક તર્ક-વિતર્ક કરવા લાગી. તેને કોઇ માર્ગ સૂઝતો નહોતો. નાનકડા ગોપાલ અને પોતાનું ભવિષ્ય અતિભયંકર જણાવા લાગ્યું. તેને એક વિચાર સૂઝી આવ્યો. જરૂર જવાનું બહાનું કાઢી નાસી છૂટવું; પણ પોતાના પ્રાણાધિક પુત્રનું શું થાય? પુત્રને લઇને જરૂર જવાનું બાનું કાઢી શકાય નહિ. જો નાસી છૂટાય નહિ, તો જેના માટે ભારતની રમણીઓ ભડભડતી આગમાં ઝુકાવીને પોતાના જીવનનું બલિદાન આપી દેતી, તે મહામૂલા શિયળનો સંપૂર્ણ નાશ થવાનો સંભવ હતો. પવિત્ર આર્યકુળનું ધાવણ ધાવેલી શાંતા પણ સર્વસ્વનો-એકના એક પુત્રનો પણ નાશ થાય તોપણ ધર્મભ્રષ્ટ થવા તૈયાર નહોતી. શિયળ માટે પુત્રપ્રેમને તુચ્છ સમજનારી આર્યજનની આ પૃથ્વીમાં એકજ અને અજોડ છે. શાંતાએ પુત્રને છાતીસરસો ચાંપી આંસુભરી આંખે તેને પ્રભુના ખોળે મૂકી ઓરડાના દ્વાર પાસે જઇ, "ઓ બાઇ! એ બાઇ!" એમ કહી પેલી દુષ્ટા અમીનાને બોલાવવા લાગી. તેનો અવાજ સાંભળી અમીના અને બે-ત્રણ યવનો બારણું ઉઘાડી અંદર આવ્યા. શાંતાએ તેમને નમ્રતાથી જરૂર જવાની ઇચ્છા દર્શાવી. પ્રથમ તો આ પાપીઓ વહેમાયા, પરંતુ શાંતાનો બાળક ઓરડામાંજ હતો, એટલે તેને છોડીને તે નાસી નહિ જાય એમ જાણીને અમીના સાથે તેને ઘરબહાર જરૂર જવાની રજા આપી. શાંતાએ કઠોર હૈયું કરીને પુત્રને છેલ્લો નીરખી લીધો. તેનાં નેત્રોમાં આંસુ ઉભરાઇ આવ્યાં; [illegible] એમ કરીને તે અમીના સાથે ઓરડા બહાર નીકળી. પેલા પાપીઓ પાછા પોતાના ઓરડામાં જઇ બેઠા.

શાંતાએ હવે ચંડિકાનું રૂપ ધારણ કર્યું. તેના રોમરોમમાં પતિવ્રતા-સતીત્વના તેજસ્વી [illegible] [illegible] સર્યું. પેલા યવનો પોતાના બાજુની ઓરડામાં જઇ બેઠા. [illegible] [illegible] અંદરથી બંધ કરેલા દ્વારને બહારની સાંકળ વાસી દીધી, અને [illegible]

કૂદીને નીચે અમીના ઉપર તૂટી પડી! અમીના આ પ્રસંગમાટે બીલકુલ તૈયાર નહોતી. બાળક જમાલ હોવાથી શાંતાએ કંઈ પણ દરકાર કર્યા વગર તેનો ચોટલો પકડી જમીન ઉપર પછાડી અને છાતી ઉપર ચઢી બેઠી! અમીના બૂમો મારવા લાગી. પેલા યવનો તે સાંભળી એકદમ બહાર આવવા માટે ઉઠયા; પરંતુ ઓરડાના દ્વારની બહારથી સાંકળ વાસેલી હતી. બધા આંચકા મારવા લાગ્યા, પરંતુ મજબૂત દ્વાર અને મજબૂત સાંકળ જરા પણ ખસે તેમ નહોતું. તેઓ દ્વાર તોડવા માટે અંદરથી લાઠીઓના પ્રહાર કરવા લાગ્યા. બહાર શાંતા અને અમીનાનું દ્વંદ્વયુદ્ધ થઈ રહ્યું હતું. અમીનાની છાતી ઉપર ચઢી બેઠેલી શાંતાને જાણે કંઈ પ્રેરણા થઈ આવી હોય તેમ તેણે મહાકાળીનું રૂપ ધારણ કરી પાપિણી અમીનાના કંઠ ઉપર બંને હાથના અંગૂઠા જોરથી દબાવી દીધા. અમીનાનો પ્રાણ રૂંધાવા લાગ્યો અને તે હાથ-પગ તરફડવા લાગ્યા.

આ બાજુ લાઠીના પ્રહારથી ઓરડાનું મજબૂત દ્વાર તૂટે એમ નહિ લાગવાથી યવને એક યુક્તિ શોધી કાઢી. તેમણે જોરથી બૂમ મારી શાંતાને ધમકી આપી કે, "જો દ્વાર ઉઘાડે તો તારા છોકરાને કાપી નાખીશું!" શાંતા તો ગાંડી બની ગઈ હતી, તેને દેહનું પણ ભાન નહોતું; તે તો અમીનાના કંઠમાં બંને અંગૂઠા ઘુસાડી દેવામાટે જોર કરી કરી આંચકા દઈ રહી હતી. યવનોએ શાંતાના બાળકને ગોદીવડે મારવા માંડયો. બાળક બૂમો પાડવા લાગ્યો. શાંતા આ કંઈ સાંભળતી નહોતી. થોડીવારમાં તો પાપીએ દરવાજા ઉપરની જાળીમાંથી બાળકનો કાંડામાંથી કાપી નાખેલો પંજો બહાર ફેંકયો. રુધિરથી લાલચોળ રંગાયેલો પંજો બરાબર શાંતાની સમક્ષ આવી પડયો. પડતાંજ તેના રુધિરના છાંટા શાંતાના ઉપર પડયા. શાંતા ચમકી. આંખો ફાડીને પંજા સામું જોઈ રહી. કુમળી કળી જેવી પુત્રની આંગળીઓ ઓળખી. કાન ફાડી નાખે તેવી ચીસ પાડીને તેણે અમીનાનો કંઠ દબાવી દીધો. અમીનાની આંખો ફાટી ગઈ. અને જીંદગીભર કરેલાં પાપોનો હિસાબ આપવા તેનો આત્મા કિરતારના દરબારમાં ઉડી ગયો!

શાંતા અર્ધઘેલી જેવી હાલતમાં તે દુષ્ટાની છાતી ઉપરથી ઉઠીને બહાર માર્ગ ઉપર આવી, બૂમો મારવા લાગી. થોડીવારમાં પાંચ-પચીસ માણસોનું ટોળું તેની આસપાસ ફરી વળ્યું. પોલીસના બે-ત્રણ સિપાઈઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે શાંતાને શાંત પાડી, વસ્તુસ્થિતિ જાણી બીજા વધારે પોલીસોને બોલાવીને તેઓએ દરવાજો ઉઘાડયો. સર્વને પકડી લીધા. અમીનાનું મુડદું પડયું હતું. શાંતા "મારો પુત્ર કયાં?" એવી બૂમ પાડી જ્યાં પેતાને પૂરવામાં આવી હતી તે ઓરડામાં દોડી. પાપીઓએ તેના પુત્રનું માથું ધડથી જુદું કરી નાખ્યું હતું. તેણે માથું દેખ્યાં નહિ. તેની માનસિક અવસ્થા દિવ્ય બની ગઈ હતી. પુત્રના મસ્તકને હાથમાં લીધું અને છાતી સરસું ચાંપીને નાચવા લાગી-ગાવા લાગી

મેં તો દીકરો વેચી સત લીધું રે, મેં તો ધન્ય જીવન આજ કીધું રે.

પેલા યવન-પાપીઓને પ્રાણદંડ મળ્યો, તેમાંના બાકી બે જણ કાળા પાણીની સજા. શાંતાને સરકારે શાબાશી આપીને આસરાને ઘેર પહોંચાડી દીધી. તેના માટે ગામમાં વાત ચાલી "દીકરો ગુમાવ્યો, પણ શિયળ-ધર્મ ન ગુમાવ્યો!"

ગોસ્વામી તુલસીદાસજીનાં વચનામૃત

રાજ વૃથા, ગજરાજ વૃથા, વનિતા સૌ વૃથા, સબ સાજ વૃથા તે;
ગર્વ વૃથા, ગુણ સર્વ વૃથા, અસ દ્રવ્ય વૃથા, ગયે દાન દયાતે;
યાર વૃથા, પરિવાર વૃથા, સંસાર વૃથા, ગુરુ નિત્ય ચેતાતે;
એક રામકે નામ વિના જગમેં, ધિક્કાર, સભી ચતુરાઈ હી બાતેં.

રક્તપિત્તના ઉપાયની ડૉ૦ રાવની શોધ

("ગુજરાતી"ના તા. ૨૮-૯-૧૯૨૯ના અંકમાંથી)

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ગોસ્વામી તુલસીદાસજીનાં વચનામૃત

[illegible]

तुलसीकृत रामायणनी ४००

(સસ્તા સાહિત્યની તુલસીકૃત રામાયણના નિવેદન ઉપરથી)

અન્ય સર્વ રામાયણો કરતાં વાલ્મીકિ રામાયણ પ્રાચીન છે, સર્વ રામાયણોની માતા તથા સર્વ કોઇ માટે ઉપકારક પણ ઓછી નથી; છતાં પણ આજથી સાડાત્રણસો વર્ષ પર ... જેથી તુલસીકૃત રામાયણનો પ્રચાર હિંદી ભાષામાં આટલો બધો-લગભગ ચારસો આની એટલો-શાથી થયો ? અને તે ઘેરેઘેર ઘરગતુ વસ્તુ શાથી બની રહી ?

કારણકે-મહાત્મા તુલસીદાસજી પણ વાલ્મીકિ જેવા મહર્ષિ અને પરોપકારી હતા.

કારણકે-તે પણ વાલ્મીકિ પેઠે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર પામેલા ગોસ્વામીજીએ રચેલી

કારણકે-તેમણે પણ તે અનેક જમાના જોયા પછી એંશી વર્ષની પાકટ વયે રચી છે

કારણકે-તેમણે પણ તે શ્રીહરિ સાથે ગાઢા સંબંધમાં રહીને રચી છે.

કારણકે-તેમણે પણ તે પૂર્ણપ્રેમે, ઉભરાતા હૃદયે અને વહેતાં અશ્રુએ રચી છે.

કારણકે-તેથી તે પણ જાણે વેદની પેઠે શ્રીહરિએ પોતેજ રચી હોય એવી બની છે.

કારણકે-તુલસીદાસજીનાં નિરભિમાન અને લઘુતા પણ એવુંજ દર્શાવી રહ્યાં છે.

કારણકે-તે હિંદીભાષામાં રચાવાથી કોટયવધિ માનવો માટે સમજવી સુગમ થઈ

કારણકે-તે આબાદ ઔષધિરૂપે અને દિવ્ય કાવ્યમાં રચાવાથી તળસ્પર્શી પિચકારી બ-

કારણકે-એમાં હિંદુજાતિના પિતામહ અને કુશળ મહાવૈદ્ય એવા ગોસ્વામીજીએ

દશાનાં મૂળકારણ, આબાદ ઉપાય અને પથ્યાપથ્યની સમજણ સમાવે-

કારણકે-એ પિચકારી વાપરી જાણવાથી, તેમાં કહેલા-સર્વ દુઃખના ઔષધરૂપ આ

આચારવિચાર-સીધે સીધા હૃદયમાં પ્રવેશી રોમેરોમ વ્યાપી જાય તેવા

કારણકે-તેના બનાવનારે તેને કુશળતાથી, એકાગ્ર ચિત્તથી, અનન્ય નિષ્ઠાથી, સર્વભા

તથા એકાન્ત અને મૌન સેવીને તૈયાર કરવાથી એવી ઉત્તમ, લોકપ્રિય અને

પયોગી થઇ પડી, કે જેથી સ્વાર્થભ્રષ્ટ ઈર્ષાળુ માનવો તરફથી ગોસ-

ખરાબ નિંદાઓ તથા જીવ લેવાનાં કાવત્રાંરૂપે પણ પુષ્કળ ઇનામ મળ્યું

કારણકે-તે એવી થવાથી સીયારામજીનાં સ્મરણ અને હિંદુજાતિની હયાતિ રહી

કારણકે-તે એવી હોવાથીજ ધર્મનીતિનાં સેંકડો ઉત્તમોત્તમ વચન કરોડો હિં-

પુરુષોની જીભે વસી જઇને સેંકડો વર્ષથી વદાતાં અને ગવાતાં આવ્યાં છે

કારણકે-ગુરુઓના ગુરુ, વૈદ્યોના વૈદ્ય અને સકળ જ્ઞાનશકિતના સાગર એવા

દેશીઓ અને વિધર્મીઓના ડાચામાં જઈ પડેલાં હિંદુસંતાનોનો સમૂળો

થતો અટકાવવા સારૂજ ગોસ્વામીજીને સવાસો વર્ષની વયસુધી વાપર્યા.

કારણકે-શ્રી ગોસ્વામીજીની વાણી આજે પણ પામર વિષયી પ્રાણીઓની અને સર્વ

ની હલકાઇ તથા તોછડાઇને કતલ કરવામાં સોંસરી ઉતરી જાય એવી

તલવારનું અને પાણીદાર બરછીનું કામ બજાવવા સમર્થ છે.

કારણકે-સ્વાર્થસાધક ઈર્ષાળુ માનવો તરફથી છોડાતાં કટાક્ષ, નિંદા વગેરેનાં તીવ્ર

વડે માનવોનાં હૃદય ભેદાઇ જાય, ત્યારે તેના ઉપર શાન્તિ અને આશ્વ

સુંદર ઔષધ આપવામાં રામાયણમૈયાના જેવું હૃદય અન્યત્ર દુર્લભ છે.

કારણકે-ગોસ્વામીજીએ માનવબંધુઓના સમર્થ વૈદ્યતરીકે ઉંડામાં ઉંડાં નિદાન

વામાં તથા ઉંચામાં ઉંચા અને સાદાસીધા ઉપાય દર્શાવવામાં હદ વાળી

કારણકે–તેઓ બાહ્યભાવે માનવસમાજથી અલગ–એકાન્તવાસી–રહી શકયા, મૂર્ખ માન
વો અને ચેલાચેલી તરફની ખુશામતરૂપી મદિરાથી, તથા સ્તુતિ–પ્રતિ
ષ્ઠાનવિષ્ટાથી બચી શકયા; તેથીજ શ્રીહરિનું સામીપ્ય અધિક સેવી
અને તેથીજ હિંદુજાતિની ઉંચામાં ઉંચી અને વધુમાં વધુ સેવા બજાવવાની
સુગમતા, સબળતા, સદ્વૃત્તિ અને અવકાશ મેળવી શકયા.

આવાં આવાં કારણોને લીધે તેમજ હિંદીભાષાભાષી માનવો ગુજરાતીભાષાભાષી માનવો કરતાં ધનધામના લોભપ્રપંચાદિમાં ઉતરતા હોઇને માનવસંખ્યામાં, હૃદયશુદ્ધિમાં તથા પ્રભુપ્રેમમાં ચઢિયાતા હોવાથી પણ તેઓમાં તુલસીકૃત રામાયણ લગભગ ચારસો આવૃત્તિ જેટલાં પ્રચલિત થઇ શકયાં; તથા રંકથી રાજાસુધીના સર્વ માનવોનો અપાર આદર અને પ્રેમભર્યાં પૂજન–વંદન પામી શકયાં; એ સ્વાભાવિકજ છે.

હિંદીભાષાના પ્રેમી અને રામાયણના ભક્ત એવા વિદેશી વિદ્વાન ડૉ૦ ગ્રિયર્સન તો એટલે સુધી લખે છે કે:–"ગંગાયમુનાના પ્રદેશમાં આ મહાન ગ્રંથ–તુલસીકૃત રામાયણનો જેટલો પ્રચાર છે, તેટલો પ્રચાર ઇંગ્લૅંડમાં બાઇબલનો પણ નથી."

વાંચનાર બંધુ ! આ સર્વ ઉપરથી તને આ તુલસીકૃત રામાયણ તરફ પણ સદ્ભાવ અને આકર્ષણ જાગે, તો ગમે તેમ કરીને પણ ખરીદજેજ. હા, તારી પાસે ખરીદવા જેટલી સગવડ ન હોય તો શ્રીમાનો પાસે માગી ભીખીને પણ મેળવજે. અમુક કોટીવાળાથી તેમ પણ ન બને તો ભગવાન પાસે પણ ઉંડા હૃદયથી માગવાનો માર્ગ કયાં નથી ! હા, જેની પાસે ખરે ખર મૂઠ. રોટલા જેટલી પણ સગવડ કે માલીકિ ન હોય, તેને માટેજ આ રસ્તો છે. કારણકે સર્વજ્ઞ પ્રભુ કાંઇ છેતરાઇ જાય તેવો નથી. કેમકે રોટલાની સગવડવાળો તો આખા રોટલાને બદલે અર્ધો ખાઇને પણ ગ્રંથ ખરીદવાની સગવડ ઉભી કરી શકે છે. આ સસ્તા સાહિત્યની સંસ્થામાં તો ભિખારીએ પણ મુફત માગવા, અને 'ના' કહેવરાવવા માટે આવવાની મહેનત ની. જરાય કરવી નહિ. અત્ર તરફથી કોઈ કોઇને વિનામૂલ્યે પણ મોકલાય છે, પણ તે આમ ના માગવાથી નહિ, પરંતુ અંતર્યામીની પ્રેરણાથી મોકલાય છે. પછી તે નિર્ધન પણ હોય, અધિકારી પણ હોય અને ધનવાન પણ હોય. જે કોઈ રૂબરૂમાં કે પત્રથી મફત કે ઓછા મૂલ્ય માગશે તેને નકારજ સાંભળવો પડશે. માટે આતુર બંધુએ શ્રીહરિ પાસેજ પ્રાર્થના કરવી. કેમકે તે જો યોગ્યતા જોશે તો તો હરકોઇને પ્રેરી–મેળવીને અપાવશેજ અપાવશે. ૐ તત્ સત્ ।

આ સંસ્થાના ઉત્તમ અને સસ્તા

[illegible] ધાર્મિક ગ્રંથો

[illegible]

શ્રી વાલ્મીકિ રામાયણ [illegible]

[illegible]

સ્વામી રામતીર્થ [illegible]

સ્વામી વિવેકાનંદ [illegible]

[illegible]

[illegible]

ગોગવાસિષ્ઠ [illegible]

યોગતત્ત્વ [illegible] ... ૩૨૬.... ,, ...I

[illegible] .... ૨૨૮....પ×III ૦II=

સ્વર્ગનું વિમાન | આ પુસ્તકો [illegible] ૧૨૮.... ૫×૬....I=,

સ્વર્ગની કુંચી | [illegible] ૩૨૮.... ,, ...I=,

સ્વર્ગનો ખજાનો | [illegible] ઉત્તમ અને અસર- ૩૨૮.... ,, ...I=,

સ્વર્ગનો પ્રકાશ | કારક ... છે. ૩૩૬.... ,, ...I=.

મહાભારત અને રામાયણવિષે કેટલાક વિચારો .... ૨૦૦....૬III×૧૦,૦II=

મહાભારતવિષે અનેક વિદ્વાનોના વિચાર .... ૩૨૮....૬III×૧૮,૧II,

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા-હિંદી,મરાઠી કે ગુજરાતીટીકાસહિત ૨૬૦....૩IIપII ૦I=

ભગવદ્ગીતા-મૂળ મૂળ .... મધ્યમ અક્ષર ૦I મોટા

પંચરત્ન ગીતા-મૂળ મૂળ .... નાના અક્ષર ૦I. મધ્યમાક્ષર ૦I=, મોટા *

છબીઓ-રામાયણ, મહાભારતની તથા અનેક પ્રકારની છૂટી પણ મળશે. દરેકનો

उत्साह अने चेतनाप्रेरक पुस्तकों

આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા-ભાગ ૧ લો .... ૩૩૬.... પII×૮.... ૧)=

બંકિમનિબંધમાળા-ધર્મતત્ત્વસાથે નવી આવૃત્તિ ૫૬૦.... ,, ... ૧II

ભાગ્યના સૂત્રો (સાદું પૂઠું) .... ૭૨૦.... ૫×૬III ૧I

સુખ, સામર્થ્ય અને સમૃદ્ધિ .... ૫૫૨.... ,, ... ૧I

પ્રભુમય જીવન-અંગ્રેજીમાં લાખો પ્રત નીકળેલી છે. ૨૧૬.... ,, ... ૦II

આગળ ધસો–(નવી આવૃત્તિ) .... ૪૬૮.... ૫×૯.... ૧॥.... ૦।≈
શુભસંગ્રહ–ભાગ ૧ લો (ત્રીજી આવૃત્તિ).... .... ૧૯૨.... ૫×૬॥ ૦।.... ૦)≈
શુભસંગ્રહ–ભાગ ૨ જો .... ૭૦૦....૬॥×૧૦ ૨).... ૦॥

उत्तम अने बोधदायक जीवनचरित्रो

ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો–ત્રણ ગ્રંથોમાં .... ૨૧૦૦....૫॥×૮। ૬) .... ૧।–
સ્વામી રામતીર્થની જીવનકથા–(ચોથા ગ્રંથરૂપે) ૬૪૦.... ,, ... ૨) .... ૦।≈
સ્વામી વિવેકાનંદ–સંપૂર્ણ ચરિત્ર (ભાગ ૯ મા રૂપે) ૭૪૦....૫×૬॥.... ૨॥ .... ૦।–
શ્રી શિવાજી છત્રપતિ .... ૫૨૮....૫॥×૯.... ૨। .... ૦।–
મહાન સમ્રાટ્ અકબર .... ૩૫૨....૫॥×૮।.... ૧। .... ૦।–
મહાત્મા ટૉલ્સ્ટૉય .... ૬૨૦.... ,, ... ૨॥.... ૦।≈
મહાન નેપોલિયન બોનાપાર્ટ .... ૮૪૦.... ,, ... ૩).... ૦॥
વીર દુર્ગાદાસ .... ૨૪૦.... ૫×૭ ૦॥ ૦)≈
શ્રી ભક્તચરિત્ર અથવા ભક્તિરસામૃત .... ૪૦૮.... ૫×૯ .... ૧॥.... ૦।
દાનવીર કાર્નેગી .... ૩૮૪.... ૫॥×૮.... ૧॥.... ૦।–
જગતનો મહાન પુરુષ (મ૦ ગાંધીજી).... .... ૩૫૦.... ,, ...૦॥ .... ૦)≈

इतिहास अने वैदकसंबंधी पुस्तको

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ–બે મોટા ગ્રંથોમાં .... ૧૫૩૦....૬॥×૧૦ ૧૦).... ૧॥≈
આર્યભિષક્ અથવા હિંદનો વૈદ્યરાજ .... ૭૦૦.... ,, ... ૪).... ૦॥
આરોગ્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન–ગાંધીજીકૃત.... .... ૧૪૦.... ૫×૬॥ ૦।– ૦)–

स्त्रीओ तथा पुरुषोमाटे बोधप्रद वार्ताओ

ટુંકીવાર્તાઓ–ભાગ ૧ થી ૪ ભેગા .... ૬૦૦.... ૫×૯.... ૨).... ૦।≈
ટુંકીવાર્તાઓ–ભાગ ૫મો–૨૮ સાંસારિક વાતો .... ૩૦૪.... ૫×૬॥ ૦॥– ૦)≈
ટુંકીવાર્તાઓ–ભાગ ૬ ઠ્ઠો–બોધપ્રદ ૨૭ વાતો .... ૩૬૦.... ,, ... ૧).... ૦)≈
ટુંકીવાર્તાઓ–ભાગ ૭ મો–શેખ સાદી ઇ૦ની અનેકવાતો ૩૫૦.... ,, ... ૧॥.... ૦)≈
દયાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી ... ... ૧૨૮.... ,, ... ૦।... ૦)–

बाळकोमाटे खास उपयोगी पुस्तको

સદ્ગુણી બાળકો–નવી આવૃત્તિ .... ૧૨૮.... ૫×૬॥ ૦।.... ૦)–
બાળસદ્બોધ–વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ.... .... ૧૨૮.... ,, ... ૦।.... ૦)–
બાળકોની વાતો–રસિક વાતચિતરૂપે ૨૧ પાઠ .... ૯૬.... ,, ... [illegible].... ૦)–
દુ:ખમાં વિદ્યાભ્યાસ–સચોટ સાચાં દષ્ટાંતો.... .... ૯૦....૫॥×૮.... ૦।.... ૦)–
સુબોધક નીતિકથા .... ૧૮૪....૫×૭.... ૦।≈ ૦)≈

મુસલમાન મહાત્માઓ, ભારતના સંત અને વીર પુરુષો, સંતવાણીના બીજા ભાગો–તેમજ બીજા અનેક ગ્રંથો બનતી સગવડે બહાર પડશે. સર્વ પુસ્તકોમાટે પો[illegible] ઉપરાંત વી. પી. ખર્ચ પણ રૂ. ૧૦) સુધી રૂ. ૦। જુદું ચડે છે. મહાભારત સાથે રૂ. ૧૦૦[illegible] મહાભારત-સિવાયનાં રૂ. ૨૫નાં પુસ્તકો લેનારને અમદાવાદમાં ૧૨॥ ટકા કમીશન મ[illegible] [illegible] ભારતભરમાં [illegible] અથવા તે સિવાયનાં ૧૦૦)નાં લેનારી [illegible] રેલ્વેને મંગાવનાર [illegible] મોકલાશે. [illegible] અમદાવાદમાં [illegible]

સાહિત્ય વર્ધક કા[illegible]

આગળ ધસો-(નવી આવૃત્તિ)	૪૬૮....	૫×૯....	૧॥....	૦।≈
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૧ લો (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧૯૨....	૫×૬॥	૦।....	૦)≈
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૨ જો	૭૦૦....	૬॥×૧૦	૨)....	૦॥

उत्तम अने बोधदायक जीवनचरित्रो

ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો-ત્રણ ગ્રંથોમાં	૨૧૦૦....	પા॥×૮॥	૬)	૧।-
સ્વામી રામતીર્થની જીવનકથા-(ચોથા ગ્રંથરૂપે)	૬૪૦....	,, ...	૨)	૦।≋
સ્વામી વિવેકાનંદ-સંપૂર્ણ ચરિત્ર (ભાગ ૯ મા રૂપે)	૭૪૦....	૫×૬॥....	૨॥	૦।-
શ્રી શિવાજી છત્રપતિ	૫૨૮....	પા॥×૯....	૨।	૦।-
મહાન સમ્રાટ્ અકબર	૩૫૨....	પા॥×૮॥....	૧।	૦।-
મહાત્મા ટૉલ્સ્ટૉય	૬૨૦....	,, ...	૨॥....	૦।≈
મહાન નેપોલિયન બોનાપાર્ટ	૮૪૦....	,, ...	૩)....	૦॥
વીર દુર્ગાદાસ	૨૪૦....	પા×૭॥	-૦॥।	૦)≋
શ્રી ભક્તચરિત્ર અથવા ભક્તિરસામૃત	૪૦૮....	૫×૯	૧॥....	૦।
દાનવીર કાર્નેગી	૩૮૪....	પા॥×૮....	૧॥....	૦।-
જગતનો મહાન પુરુષ (મ૦ ગાંધીજી)	૩૫૦....	,, ...૦॥।		૦)≋

इतिहास अने वैदकसंबंधी-पुस्तको

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ-બે મોટા ગ્રંથોમાં	૧૫૩૦....	૬॥×૧૦	૧૦)....	૧॥≈
આર્યભિષક્ અથવા હિંદનો વૈદ્યરાજ	૭૦૦....	,, ...	૪)....	૦॥।
આરોગ્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત....	૧૪૦....	૫×૬॥	૦।-	૦)-

स्त्रीओ तथा पुरुषोमाटे बोधप्रद वार्ताओ

ટુંકીવાર્તાઓ-ભાગ ૧ થી ૪ ભેગા	૬૦૦....	૫×૯....	૨)....	૦।≋
ટુંકીવાર્તાઓ-ભાગ ૫મો-૨૮ સાંસારિક વાતો	૩૦૪....	૫×૬॥	૦॥-	૦)≋
ટુંકીવાર્તાઓ-ભાગ ૬ ઠ્ઠો-બોધપ્રદ ૨૭ વાતો	૩૬૦....	,, ...	૧)....	૦)≋
ટુંકીવાર્તાઓ-ભાગ ૭ મો-શેખ સાદી ઇ૦ની અનેક વાતો	૩૫૦....	,, ...	૧॥....	૦)≋
દયાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી	૧૨૮....	,, ...	૦।....	૦)-

बाळकोमाटे खास उपयोगी पुस्तको

સદ્ગુણી બાળકો-નવી આવૃત્તિ	૧૨૮....	૫×૬॥	૦।....	૦)-
બાળસદ્બોધ-વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ....	૧૨૮....	,, ...	૦।....	૦)-
બાળકોની વાતો-રસિક વાતચિતરૂપે ૨૧ પાઠ	૯૬....	,, ...	-।....	૦)-
દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ-સચોટ સાચાં દષ્ટાંતો....	૯૦....	પા॥×૮....	૦।....	૦)-
સુબોધક નીતિકથા	૧૮૪....	પા×૭॥....	૦।≈	૦)≈

મુસલમાન મહાત્માઓ, ભારતના સંત અને વીર પુરુષો, સંતવાણીના બીજા ભાગો-તેમજ બીજા અનેક ગ્રંથો બનતી સગવડે બહાર પડશે. સર્વ પુસ્તકોમાટે પોસ્ટેજ ઉપરાંત વી. પી. ખર્ચ પણ રૂ. ૧૦) સુધી રૂ. ૦। જુદું ચડે છે. મહાભારત સાથે રૂ. ૧૦૦)ના, અથવા મહાભારત-સિવાયનાં રૂ. ૨૫)નાં પુસ્તકો લેનારને અમદાવાદમાં ૧૨॥ ટકા કમીશન મળશે અને મહાભારતસાથે ૩૦૦)નાં અથવા તે સિવાયનાં ૧૦૦)નાં લેવાથી ૧૫ ટકા મળશે. રેલરસ્તે મંગાવનારે [illegible] પ્રથમજ મોકલવી.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { મુંબઈમાં-કાલબાદેવીના મંદિર સામે
અમદાવાદમાં-ભદ્રને રસ્તે, પાનકોર નાકે